

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALCUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIÖREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

LOCIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUIP NON SOLEM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE
PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;
ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBIUM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,
A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTEM
SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,
PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,
LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA,
JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA
DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET
FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE IN-
TRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE
MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR,
COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AM-
PLI-TUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS VII. PARS PRIOR.

SANCTUS IRENÆUS, EPISCOPUS LUGDUNENSIS ET MARTYR.

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

SÆCULUM II.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΟΥΓΔΟΥΝΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ

ΕΛΕΓΧΟΥ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗΣ ΤΗΣ ΨΕΥΔΩΝΥΜΟΥ ΓΝΩΣΕΩΣ

BIBLIA ΠΕΝΤΕ.

SANCTI IRENÆI

EPISCOPI LUGDUNENSIS ET MARTYRIS

DETECTIONIS ET EVERSIONIS FALSO COGNOMINATÆ AGNITIONIS

SEU

CONTRA HÆRESES

LIBRI QUINQUE.

POST FRANCISCI FEUARDENTII ET JOANNIS ERNESTI GRABII RECENSIONEM

CASTIGATI DENUO AD MSS. CODICES ROMANOS, GALLICANOS ET ANGLICANOS, NECNON AD ANTIQUIORES EDITIONES, ET A MULTIS, QUIBUS SCATEBANT, MENDIS EXPURGATI; AUCTI NOVIS FRAGMENTIS; CONSERVATIONIBUS AC NOTIS COPIOSISSIMISQUE GLOSSARIIS ET INDICIBUS ILLUSTRATI ET LOCUPLETATI; QUIBUS OMNIBUS PRÆMITTUNTUR TRÆS DISSERTATIONES IN QUIBUS HÆRESES AB IRENÆO MEMORATÆ ET LOCI DIFFICILES EXPLICANTUR, EJUSQUE VITÆ AC GESTORUM HISTORIA DISCUTITUR;

STUDIO ET LABORE

DOMNI RENATI MASSUETI

PRESBYTERI ET MONACHI BENEDICTINI E CONGREGATIONE S. MAURI.

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIÆ GRAECÆ TOMUS 7

TURNHOLTI (BELGIUM)

TYPOGRAPHI BREPOLS EDITORES PONTIFICII

AD LIBROS CONTRA HÆRESES

PROLOGUS

AUCTORE, UT VIDETUR, FLORO LUGDUNENSI DIACONO.

(*Spicilegium Solesmense, complectens sanctorum Patrum scriptorumque ecclesiasticorum anecdota hactenus opera, publici juris facta curante Domino J. B. PITRA, O. S. B. monacho e congregatione Gallica. Parisiis, ap. Firmin Didot fratres, MDCCCLII. Tom. I, p. 8. — « Præfatiuncula hæc, inquit doctissimus editor Spicilegii Solesmensis (Proleg. p. ix), in codice Arundeliano (Mus. Britan., n. 87, plut. CLXIV, F, fol. 1) nullo auctoris nomine inscribitur: quominus autem Floro Lugdunensi restituenda sit, vix dubitare sinit exigua notula Sirmendi ad Aviti fragmentam, quam rescribere non piget: In alio, inquit, codice ejusdem bibliothecæ (Carthusiæ Majoris) operibus Irenæi præfixa est Flori Præfatio cum epistola Agobardi. Sane Prologus noster Flori dictionem sapit nec illius ævo abluat; satis aperte sub finem intuetur acerrimas Flori cum Joanne Scoto disceptationes. »)*

ARGUMENTUM. — *Inquiri ut primum quis sit Irenæus, aut qua mente scripserit; II. deinde quæ contineantur quinque ejus libris; III. tum ex quintuplici deducitur causa cur denique hi libri edantur.*

I.

Irenæus, episcopus civitatis Lugdunensis, instructus a Polycarpo discipulo Johannis apostoli, scripsit quinque libros cuidam episcopo (a), rogatus ab eo, *Contra hæreticos*, valde necessarios; in quibus, ut sapiens architectus et providus medicus, perfecte nos instruit de hæresibus et hæresiarchis; primum detegens eorum prava dogmata et perversa opera, ne quis incidat in idipsum incredulitatis exemplum. Nam, sicut medicus ægrum curare non potest, nisi causam morbi prius agnoscat, sic necesse fuit eum hæreticas pestes, cum suis causis, prius agnoscere, ut postmodum competenti medicina posset eis efficacius contraire.

II.

In primis ergo, ipsas hæreses explicat, singulis assignans suas originales causas, scilicet a quibus acceperunt materiam existendi. Inter quod agendum, ponit et ignota nomina fictarum rerum, quas ipsi Virtutes appellabant, et quasi deos venerati sunt. De quorum scilicet nominum multitudine ilatum tibi, o lector, tædium patienter sustine, tandem philosophicarum rationum et divinarum auctoritatum copiosa dulcedine compensandum. Postea ipsos hæresiarchas nominatim commemorat, et quid vel quantum, unde cujusque discipuli suorum magistrorum adinventionibus addiderint, consequenter annectit. Dein, singulas hæreses singillatim aggrediens, et, probatissimi more philosophi, assumptis de rerum naturis peremptoriis rationibus, verum a falso discernit; sanctitatis amictum, pravitati superductum, violenter abstrahit; ubi in meile venenum, ubi in columbæ specie vulpes lateat, curiosa discussione perquirat. Hoc modo sordidissimis phantasiis hæreticæ dolositatis solertissime deprehensis, et fidelium oculis pateenter expositis, ad ultimum venenosos surculos, adulterina plantatione insertos, multiplici [alce di]vinarum auctoritatum extirpat, abjicit et conculcat. Ejusdem quoque intentionis occasione, non solum quæ ab hæreticis corrupta sunt corrigit, sed insuper multa de novo Testamento, ad munimentum veræ fidei, fideliter et luculenter exponit.

III.

Sunt autem quinque causæ, quæ sumtum et laborem hujus libri (b) transcribendi non sinunt, ut putamus, æstimari superfluum. Prima, quod perrarus est, hæresium silentio, quod nunc solito vehementius interruptum est (c), neminem impellente. Secunda, quod auctor ejus antiquus, et apostolicis temporibus vicinus existit, et ideo fide dignus. Tertia, quod quæ de hæreticis scribit, non omnia per famam didicit, sed plurima de his præsentem ab eis audivit doceri, et vidit exerceri, utpote eorum *συνήθη* (d), id est, contemporaneus et comprovincialis. Quarta, quod de hæresibus illius temporis nemo plenius, sive planius noscitur disputasse. Quinta, quod arma militantis Ecclesiæ, aliquantæ pacis occasione neglecta, resarciri plus solito necesse est, quia, defensore tam raro, tyrannis hæretica in eam tanto crudelius quanto impudius incipit efferari.

(a) Constantem id asseritur, quod vix conjecerat D. Massuetus, nec nisi sublubitans innuerat: « Quis fuerit amicus ille, tacente Irenæo, dici non potest... Episcopum fuisse suspicor, aut aliquem in clero conspicuum qui plebem curæ suæ concreditam haberet. » *Diss. præv. p. xcv.*

(b) Tibi cod.

(c) Hinc Flori, ni fallor, indoles et ætate maxime innotescit.

(d) Codex habet *συνήθη*. Abs re non sit advertere, scriptoribus ævi Carolini *συνήθη* id moris fuisse vocabula græca suis passim inspergere commentariis, nec Florum abstinuisse se omnino ab hujusmodi græcæ consuetudine.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΟΥΓΔΟΥΝΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ

ΕΛΕΓΧΟΥ

ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗΣ ΤΗΣ ΨΕΥΔΩΝΥΜΟΥ ΓΝΩΣΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΑ ΠΕΝΤΕ

SANCTI IRENÆI

EPISCOPI LUGDUNENSIS ET MARTYRIS

DETECTIONIS ET EVERSIONIS FALSO COGNOMINATÆ AGNITIONIS

SEU

CONTRA HÆRESES

LIBRI QUINQUE.

ANALYSIS LIBRI PRIMI.

Quæ Valentini sectatorumque ejus hæresis, quæ falsæ eorum opiniones, quæ vana delirantium horum hominum somnia fuerint, ea Irenæus in primo hujusce Operis libro, qua potuit, majori diligentia aperit, et perquam accuratissime explicat. At quoniam ille eosdem Valentinianos ex aliorum, qui hactenus fidem Christianam labefactare tentaverant, hæreticorum erroribus suam condidisse hæresim certum omnino habebat: idcirco una eademque opera falsas omnium, qui Valentinum præcesserunt, hæreticorum opiniones, pravæque et perversa dogmata sigillatim recenset ac refellit.

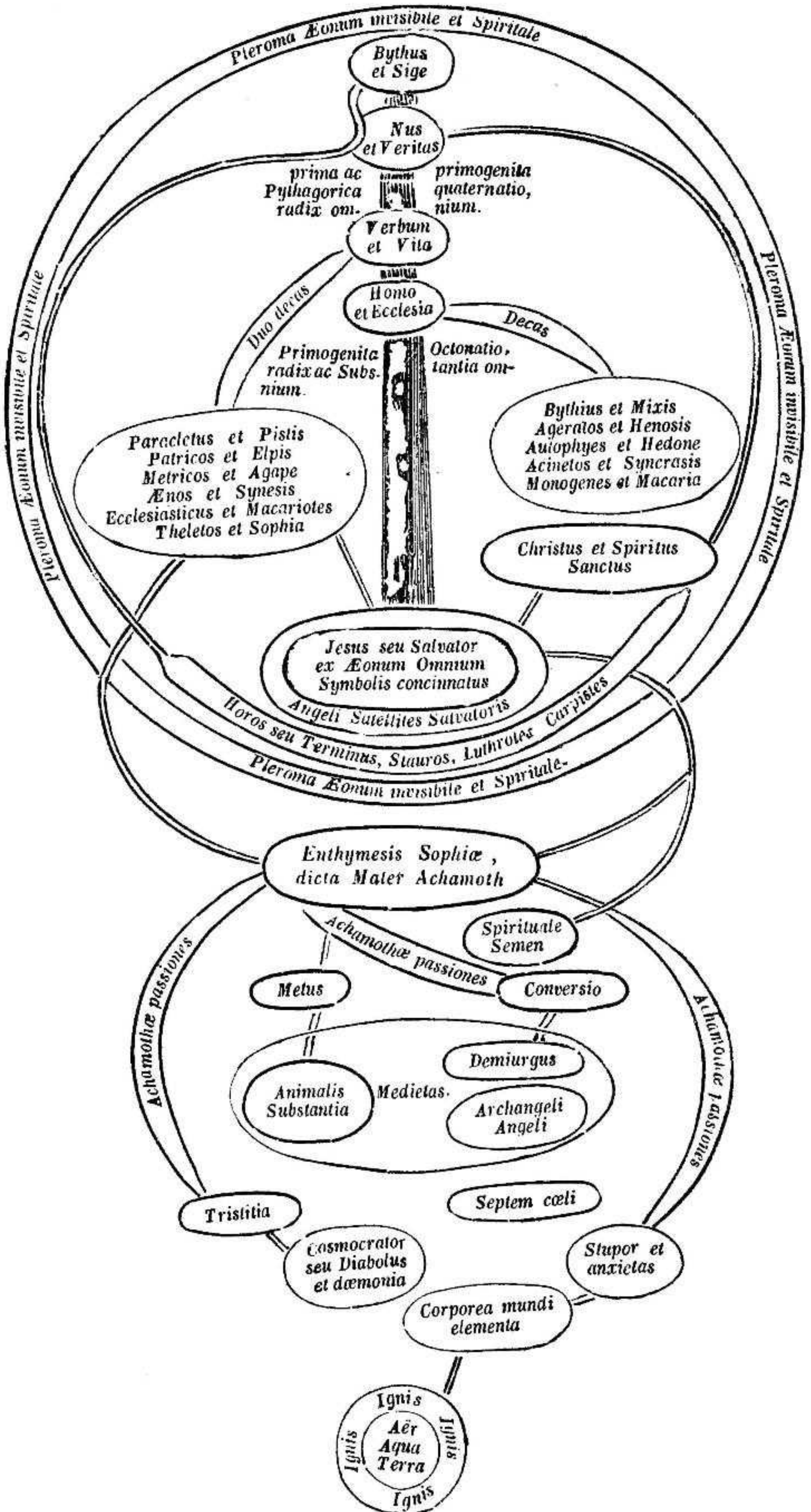
Eapropter quod Operis sui sit argumentum, quo hortante atque etiam imperante, et quam ob causam ad illud scribendum fuerit impulsus, brevi præfatur exordio ¹. Tum deinde rem ipsam aggressus, Valentinianorum errores, ac potissimum assertam ab iis triginta Æonum, seu deorum fabulam, eorumdemque conjugia, ordinem ac divisionem, genealogias, et quomodo cæteras res creatas ab illis prodiisse traderent, ante omnium ponit oculos.

Post hæc autem quæ vera sit Ecclesiæ catholicæ doctrina, edisserit ², docetque eam in omnibus Ecclesiis, per universum orbem dispersis, unam esse, et eandem illius fidem atque doctrinam; varias autem et a se invicem discrepantes, infinitasque propemodum Valentinianorum opiniones et sententias. Quod quidem ex ipsorum asseclis fautoribusque probat ³, nimirum Secundo, Epiphane, Ptolemæo, Colorbaso aliisque, qui eorum ac Valentini sectam hæresesque profitebantur.

Porro autem ut hanc Valentinianam hæresim ex corruptis superiorum hæreticorum fontibus profluxisse planum faciat, explicata primum Regula veritatis ⁴, clare paucisque exponit quæ fuerint Simonis Magi ⁵, Menaudri, Saturnini ⁶, Basilidis, Carpocratis ⁷, Cerinthi ⁸, Ebionæorum, Nicolaitarum, Cerdonis ⁹, Marcionis, Totiani ¹⁰, variorumque Gnosticorum ¹¹, Barbeliotarum, Sethianorum ¹², Ophitarum, ac tandem Caijanorum hæreses ¹³, impia commerta propudiosaque dogmata. Ex hac autem immanium errantis humani ingenii portentorum enumeratione concludit ¹⁴, Valentinianam hæresim, quæ ex iis conflata compactaque fuerat, facillime ab omnibus posse agnosci et revinci.

¹ Præfat., cap. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 et 9. ² Cap. 10. ³ Cap. 11 et seq. ⁴ Cap. 22. ⁵ Cap. 23.
⁶ Cap. 24. ⁷ Cap. 25. ⁸ Cap. 26. ⁹ Cap. 27. ¹⁰ Cap. 28. ¹¹ Cap. 29. ¹² Cap. 30. ¹³ Cap. 31.
¹⁴ Ibid., n. 3. 4.

PROSPECTUS SYSTEMATIS VALENTINIANORUM.

LIBER PRIMUS.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

¶ 1. (1) Ἐπὶ (2) τὴν ἀλήθειαν παραπεμπόμενοι τινες, ἐπεισάγουσι λόγους ψευδεῖς καὶ γενεαλογίας ματαίας, αἵτινες ζητήσεις μᾶλλον παρέχουσι, καθὼς ὁ Ἀπόστολός φησιν, ἢ οἰκοδομὴν Θεοῦ τὴν ἐν πίστει, καὶ διὰ τῆς πανούργως συγκεκροτημένης πιθανότητος παράγουσι τὸν νοῦν τῶν ἀπειροτέρων, καὶ αἰχμαλωτίζουσιν αὐτοὺς, ῥαδιουργοῦντες (3) τὰ λόγια Κυρίου, ἐξηγηταὶ κακοὶ τῶν καλῶς εἰρημένων γινόμενοι· καὶ πολλοὺς ἀνατρέπουσιν, ἀπάγοντες αὐτοὺς προφάσει γνώσεως ἀπὸ τοῦ τόδε τὸ πᾶν συστησάμενου καὶ κεκοσμηκότος, ὡς ὑψηλότερόν τι καὶ μεί-

BILLII INTERPRETATIO.

1. Quoniam nonnulli, repudiata veritate, sermones et genealogias vanas inducunt, quæ quidem quæstiones potius, ut Apostolus ait, præstant, quam ædificationem Dei, quæ in fide est, ac per probabilitatem subdole comparatam seducunt mentem imperitiorum, eosque depravandis oraculis divinis, iisque quæ recte dicta sunt, male exponendis, captivos trahunt, scientiæque prætextu multos evertunt, atque ab eo qui universitatem hanc condidit et exornavit, abducunt; perinde videlicet ac sublimius aliquid, et præstantius ostendere possint, quam Deum, qui cælum et terram, et omnia quæ eorum complexu continentur, effecit;

¹ I Timoth. 1, 4.

(1) Græca hæc Irenæi ab initio ad medium usque capitis 11 hujus libri debemus Epiphonio, hæc xxxi, a § 9 ad 32 inclusive, ubi cum Valentinianorum commenta compendio retulisset, eadem paulo Iulius, ipsamet sanctissimi martyris verba, ut ipse ait, mutuatus, explicat. Τὰ ἐξῆς, inquit, ἀπὸ τῶν τοῦ προειρημένου ἀνδρός, δούλου Θεοῦ, Εἰρηναίου δέ φημι, τὴν παράθεσιν ὀλοσχερῶς ποιήσομαι. Ἔχει δὲ οὕτως, etc.

(2) Ἐπὶ. Veterem interpretem legisse ἐπεὶ, non ἐπί, patet ex voce quatenus ab eo adhibita. Huncque recte legisse, ac proinde corruptum esse hodiernum textum Græcæ, merito contendunt Billius, Fronto Ducæus et Feuardentius. E contrario vero pugnat Gallasius pro ἐπί, vultque Græce dici potuisse, ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν παραπεμπόμενοι τινες, quod ita vertit: nonnulli in veritatem præter jus et fas emissi. Tum exempla congerit ut probet verbum παραπέμπεσθαι hic de his accipiendum esse, qui falso prætextu in veritatem ipsam emissi sunt; quales sunt falsi doctores, qui, missione aut vocatione legitima destituti, præter rationem et ordinem a Satana emissi sunt; quomodo, inquit, et a Demosthene παραπρεσβεία, falsa legatio appellatur. At ut ea significatio alibi obtineret, hic tamen incommoda videretur: nihilque cogit a vulgata et communi significatione verbi παραπέμπειν recedere, quam vel ipsa Lexica docent, quæque fidei corruptioribus, et Scripturarum adulteratoribus optime convenit. Παραπέμπειν enim, ut recte observat Fronto Ducæus, idem est ac spernere, rejicere, repudiare. Sic Esther, xiii, 5: παραπέμποντας διηγεκῶς τὰ τῶν βασιλέων διατάγματα. Clem. Alex., lib. iii *Paedag.* c. 9: ἠδονῆς ἕνεκα λούεσθαι παραπεμπτόν, etc. Adverte autem hic, cum Billio et Feuardentio, longissimam esse hanc periodum, utpote in quam Irenæus multa inculcaverit: quod huic auctori familiare est, librorum præsertim iniitiis.

(3) Ῥαδιουργοῦντες. Ῥαδιουργεῖν τὰ θεῖα λόγια est, inquit Billius, oracula divina mala fide exponere, seu sensum eorum detorquere et adulterare; quod iis, de quibus hic agitur, ἐξηγηταῖς κακοῖς τῶν καλῶς εἰρημένων γενομένοις, omnino con-

A

PRÆFATIO.

1. Quatenus (4) veritatem refutantes (5) quidam inducunt verba falsa, et genealogias infinitas (6), quæ quæstiones magis præstant, quemadmodum Apostolus ait ¹, quam ædificationem Dei, quæ est in fide; 2 et per eam, quæ est subdole exercitata (7) verisimilitudo, transducunt sensum eorum, qui sunt inexpertiores, et in captivitatem ducunt eos, falsantes verba Domini, interpretatores mali eorum, quæ bene dicta sunt, effecti: et multos evertunt (8), attrahentes (9) eos sub occasione agnitionis (10) ab eo, qui hanc universitatem constituit et ordi-

B gruit. Hanc vocem eo sensu non semel usurpat Irenæus. Infra cap. 3, num. 6, ῥαδιουργοῦντες τὰς ἐξηγήσεις, adulterantes expositiones. Et cap. 20, n. 1, ῥαδιουργηµα, adulterationem, vel, ut vertit interpretes, falsationem.

(4) Quatenus. Hic accipitur pro quandoquidem sive quoniam. Exempla apud auctores Latinos obvia sunt.

(5) Refutantes. Id est, spernentes, rejicientes, repudiantes. Eo sensu accipit Cicero Orat. pro Rabir. Postum. § 16, et ii *Tuscul.* 95.

(6) Infinitas. In Græco ματαίας, vanas, inanes. Sed cum Apostolus, I Timoth. 1, 4, habeat ἀπεράντους, infinitas, id in textu Latino servare maluit interpretes. Hinc Tertullianus iisdem Apostoli verbis perstringens Valentinianorum deliria de triginta Æonibus, eorumque genealogia, habet, genealogias indeterminatas.

(7) Exercitata. In editt. Eras. et Gallas. et codd. Arundel. et Ottobon. exercita. Sed melius in Feuard. edit., consentiente veteri cod. quem citat, Claromont. et Pass. exercitata. Suspiciatur clariss. Grab. ab interprete scriptum excita sive excitata, ex quo tanquam contracte scripto imperiti scribæ fecere exercita seu exercitata; quia, inquit, verbum Græcum συγκροτεῖν vix uspiam in exercendi, aliquoties autem in exciendi sive concitandi significatione usurpatur. At, quidquid sit tum de conjectura ipsa, tum de ratione qua nititur, minus inepte, meo quidem sensu, dicitur, subdole exercitata verisimilitudo, quam subdole excitata seu excita. Sed longe melius Græcam vocem συγκεκροτημένη reddidisset interpretes, si vertisset, composita, constructa, adornata, vel cum Billio comparata.

(8) Evertunt. In Claromont. cod. et Pass. vertunt.

(9) Attrahentes. Sic omnes tum editt. tum miss. codd. Libentius tamen legerem abstrahentes, juxta Græcum ἀπάγοντες.

D (10) Sub occasione agnitionis. Græc. προφάσει γνώσεως, quod mallet ab interprete redditum, sub specie agnitionis, seu scientiæ, cujus scilicet speciem injiciebant Valentiniani.

navt: quasi alius aliquid et majus habentes ostendere (1), quam eum qui cœlum et terram, et omnia quæ in eis sunt, fecit; suadenter (2) quidem illi illicunt per verborum artem simpliciores ad requirendi modum, male autem perdunt eos in eo quod blasphemam (3) et impiam ipsorum sententiam faciunt in Fabricatorem, non discernere valentium falsum a vero.

2. Error enim secundum semetipsum non ostenditur, ne denudatus fiat comprehensibilis; suasorio autem cooperimento subdole adornatus, et ipsa veritate (ridiculum est et dicere) veriosem semetipsum præfert (4), ut decipiat exteriori phantasmate rudiores; quemadmodum a meliore nobis dictum est de hujusmodi: Quoniam (5) lapidem pretiosum smaragdum, et agni pretii apud quosdam, vitreum in ejus contumeliam (6) per artem assimilatum, quoadusque non adest qui potest probare, et artificium (7) arguere, quod subdole sit factum (7). Cum enim commistum fuerit æramen-

ζον ἔχοντες ἐπιδείξαι (8) τοῦ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς πεποιηκότος Θεοῦ· πειθανῶς μὲν ἐπαγόμενοι διὰ λόγων τέχνης τοὺς ἀκεραίους εἰς τὸν τοῦ ζητεῖν τρόπον, ἀπιθάνως δὲ ἀπολλύντες (9) αὐτούς, ἐν τῷ βλάσφημον καὶ ἀσεβῆ τὴν γνώμην αὐτῶν κατασκευάζειν εἰς τὸν Δημιουργόν, μηδὲ ἐν τῷ διακρίνειν (10) δυναμένων τὸ ψεῦδος ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς.

2. Ἡ γὰρ πλάνη καθ' αὐτὴν μὲν οὐκ ἐπιδείκνυται, ἵνα μὴ γυμνωθεῖσα γένηται κατάφωρος· πιθανῶ δὲ περιθλήματι πανούργως κοσμουμένη, καὶ αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἀληθεστέραν ἑαυτὴν παρέχειν φαίνεσθαι (11) διὰ τῆς ἐξωθεν φαντασίας τοῖς ἀπειροτέροις, καθὼς ὑπὸ τοῦ κρείττονος ἡμῶν εἴρηται (12) ἐπὶ τῶν τοιούτων· Ὅτι λίθον τὸν τίμιον σμάραγδον ὄντα, καὶ πολυτίμητόν τισιν, ὕαλος ἐνυβρίζει διὰ τέχνης παρομοιουμένη, ὅπότεν μὴ παρῆ ὁ σθένων δοκιμάσαι, καὶ τέχνη διελέγξαι τὴν πανούργως γενομένην. Ὅταν δὲ ἐπιμιγῆ ὁ χαλκὸς εἰς τὸν ἄργυρον, τίς εὐκόλως δυνήσεται τοῦτον ἀκεραίως (13) δοκιμάσαι.

BILLII INTERPRETATIO.

seto quidem illi, atque ad persuadendum appposito verborum artificio eos, quorum simplex ingenium est, ad quærendi modum illicientes, cæterum lascite ac præpostere perniciem eis afferentes; hoc nimirum nomine, quod contumeliosam et impiam eorum sententiam in summum illum rerum omnium Conditorem efficiunt, ut qui falsum a vero discernere nequeant.

2. Neque enim fraus et impostura seorsim ostenditur, ne alioqui velut detractis vestibibus perspicue se prodant; verum illecebroso amictu callide adornata id acsequitur, ut per externam speciem apud imperitiores verior quoque veritate ipsa esse videatur: quemadmodum de hujusmodi hominibus a quodam me præstantiore dictum est, quod smaragdo, præclaro alioqui lapidi, ingentisque apud quosdam pretii, vitrum artis industria ad ejus similitudinem elaboratum, dedecus infert, cum haudquaquam præsto est, qui explorare, atque artis solertia, id quod versute factum est, deprehendere queat. Cum autem æs

(1) *Habentes ostendere.* Id est, possint ostendere. Non enim abs re erit hic monere sæpius in Irenæo hanc loquendi formam, quæ plane Græca est, occurrere, *habere pro posse.* Id semel observasse sufficiat.

(2) *Suadenter.* Claromont. *suadentes*; quod quidem licet magis Latine, minus tamen apposite tum ad Græcum, tum ad sermonis seriem scriptum.

(3) *In eo quod blasphemam*, etc. Totus hic locus, in edit. Eras. et Gallas. et codd. Arund. Ottobon. et Merc. 2 misere defœdatus, a Feuardenio ex veteri cod. et textu Græco restitutus est. Veteri cod. consentiunt Pass. et Vossii codd., nisi quod hi perperam habeant *blasphemant* pro *blasphemam*; sed rectius et magis exacte ad Græca, *falsum a vero*, pro *verum a falso*, ut in editis legitur.

(4) *Veriorem semetipsum præfert*, etc. Ita Feuard. in marg. Pass. et Voss. cæteri præstat. Sed hæc Græcis non satis accurate respondent. Si cum Billio legas *φαίνεται* pro *φαίνεσθαι*, sic verte: *Ipsa etiam veritate veriosem semetipsum externa quadam specie exhibere videtur imperitioribus.* Vel si, relinens *φαίνεσθαι*, legere malis *παρέχει*, uti legi posse monet Petavius, vertendum est: *Ipsa etiam veritate veriosem semetipsum externa quadam specie conspiciendum exhibet imperitioribus.*

(5) *Quoniam.* Ita recte Arund. Voss. Clarom. et Feuard. in marg. In Feuard. vero textu, perinde atque in Eras. et Gall. male, *quomodo.*

(6) *Vitreum in ejus contumeliam.* Accuratiores hic Billii versio: *Smaragdo*, etc., *vitrum dedecus infert.* *Vitreum* hic cum Tertulliano lib. ad Mart. c. 4, scribit interpres pro *vitrum*.

(7) *Artificium arguere, quod subdole sit factum.* *Τέχνην* legit interpres, nos *τέχνη*: quare ita Latine reddidit Billius: *artis solertia id quod versute factum est deprehendere queat.*

(8) Ὡς ὑψηλότερόν τι καὶ μεῖζον ἔχοντες ἐπιδείξαι, etc., eum scilicet quem delirantes comminisciebantur Βυθόν, seu Προπάτορα, aut Προάρχην, quem Patre et rerum omnium principio superiorem esse cœtuebant.

(9) Πειθανῶς μὲν ἐπαγόμενοι... ἀπιθάνως δὲ ἀπολλύντες. Elegantem hanc antithesim, quam minus feliciter expressit interpres, sic ego reddendam esse censerem: *Oratione quidem ad persuadendum accommodata simpliciores ad inquirendum instigant; absurdis autem ac prorsum incredibilibus fabulis miseros verum a falso discernere non valentes perdunt, quos in Fabricatorem impia et blasphema sentire docent.*

(10) Μηδὲ ἐν τῷ διακρίνειν. Expungi vult Billius, δὲ ἐν τῷ. Grabius conjicit Irenæum scripsisse: *μηδεόντως διακρίνειν.* Legerem ego, leviori mutatione facta, *μηδὲν τι διακρίνειν δυναμένων, nullatenus discernere valentium.*

(11) Παρέχειν φαίνεσθαι. Vel lege, *παρέχει φαίνεσθαι*, vel *παρέχειν φαίνεται*. Addit Latinus interpres per parenthesis: *ridiculum est et dicere*. quibus verbis nihil in Græco respondet. Nisi hæc de suo addiderit, omiserunt oscitantes scribæ: *γελοῖόν ἐστι φάναι.*

(12) Ἀπὸ τοῦ κρείττονος ἡμῶν εἴρηται. Virum hunc, eorum qui apostolos viderant discipulum, sapiens laudat Irenæus; ut libri hujus cap. 15, lib. iii, c. 17 et 23, et lib. iv, c. 27, et ab eo multa didicisse se confitetur. Ejusdem meminit Eusebius lib. v *Hist.* cap. 8. Nomen autem ejus uterque retinet.

(13) Ἀκεραίως. Legendum puto ἀκέραιος, adjective, quemadmodum legit Latinus interpres. Id enim exigunt sermonis series et auctoris scopus, ut attendenti patebit; ἀκεραίως autem hic commodum habere sensum vix potest.

ἵνα οὖν μὴ παρὰ τὴν ἡμετέραν αἰτίαν (1) συναρ-
 πάρζωνται τινες, ὡς πρόβατα ὑπὸ λύκων, ἀγνοῦντες
 αὐτοὺς, διὰ τὴν ἐξωθεν τῆς προβατείου δορᾶς ἐπι-
 βουλὴν (2), οὓς φυλάσσειν παρήγγελλεν ἡμῖν Κύριος,
 ὁμοια μὲν λαλοῦντας, ἀνόμοια δὲ φρονοῦντας· ἀναγ-
 καῖον ἡγησάμην, ἐντυχὼν τοῖς ὑπομνήμασι τῶν, ὡς
 αὐτοὶ λέγουσιν, Οὐαλεντίνου μαθητῶν, ἐνίοις δὲ αὐ-
 τῶν καὶ συμβαλῶν, καὶ καταλαβόμενος τὴν γνώμην
 αὐτῶν, μηνῦσαι σοι, ἀγαπητὲ, τὰ τερατώδη καὶ βα-
 θεὰ μυστήρια, ἃ οὐ πάντες χωροῦσιν, ἐπεὶ μὴ πάν-
 τες τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύκασιν (3), ὅπως καὶ σὺ
 μαθὼν αὐτὰ, πᾶσι τοῖς μετὰ σοῦ φανερὰ ποιήσης,
 καὶ παραινέσης αὐτοῖς φυλάξασθαι τὸν βυθὸν τῆς
 ἀνοίας, καὶ τῆς εἰς Χριστὸν βλασφημίας. Καὶ, κα-
 θὼς δύνამεις ἡμῖν, τὴν τε γνώμην αὐτῶν τῶν νῦν
 παραδιδασκόντων, λέγω δὴ τῶν περὶ Πτολεμαῖον, **B**
 ἀπάνθισμα οὖσαν τῆς Οὐαλεντίνου σχολῆς, συντόμως
 καὶ σαφῶς ἀπαγγελοῦμεν, καὶ ἀφορμὰς δώσομεν,
 κατὰ τὴν ἡμετέραν μετριότητα, πρὸς τὸ ἀνατρέπειν
 αὐτὴν, ἀλλόκοτα καὶ ἀνάρμοστα τῇ ἀληθείᾳ ἐπιδεικ-
 νύοντες τὰ ὑπ' αὐτῶν λεγόμενα, μήτε συγγράφειν εἰ-
 θισμένοι (4), μήτε λόγων τέχνην ἡσυχρότες· ἀγά-

BILLII INTERPRETATIO.

argento immistum fuerit, quis tandem erit, qui facile atque incorrupte id explorare possit? Quocirca ne culpa nostra nonnulli, tanquam oves a lupis, abripiantur, eos nimirum ob externum ovillæ pellis integumentum haudquaquam agnoscentes (quos nobis vitandos esse Dominus præcepit), ut qui eadem quidem loquantur, sed non eadem sentiant; necessarium duxi, cum in Valentini discipulorum, ut ipsi aiunt, commentarios incidissem, atque etiam cum nonnullis ipsorum pedem contulissem, quidque sentirent percepissem, prodigiosa et profunda eorum mysteria, quæ non omnes capiunt, quia non omnes cerebrum exspuerunt, tibi, vir mihi charissime, indicare: ut ea tu quoque, cum ex me didiceris, omnibus iis, qui tecum versantur, patefacias, eosque moneas, ut ab amentię, blasphemięque in Christum voragine sibi caveant. Et vero pro virili nostra, tum eorum qui nunc perperam docent, hoc est Ptolemæi, sententiam, quæ Valentini scholæ velut flosculus est, breviter ac dilucide referemus, tum pro facultatis nostræ medio-

² Matth. vii, 15.

(1) Παρὰ τὴν ἡμετέραν αἰτίαν. Præpositionem **C**
 παρὰ, in edit. omnibus perperam omissam, ex cod.
 Reg. restituimus.

(2) Ἐπιβουλὴν. Ἐπιβολὴν legit Latinus inter-
 pres: vertit enim, *superindumentum*. Vocem ta-
 men ἐπιβουλὴν retineri nihil vetat, qua posita
 accommodata ad auctoris institutum cum Corna-
 rio verteris: *Propter externas ovillæ pellis insi-
 dias*.

(3) Μὴ πάντες τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύκασιν.
 Sic eod. Reg. et editi. omnes. Interpres vero
 legisse videtur ἔχουσιν vel ἐσχήκασιν, nisi forte (quod
 a vero simili non abhorret), Græcæ phraseos sen-
 sum haud assecutus, hanc vertendo immutavit.
 Animum torquent Gallasius, Billius, Fronto Duc.
 et Grabinus, ut obscuræ hujus sententiæ sensum
 expiscentur. Non meminerant, puto, Plantum in
Mostellaria dixisse *cerebrum mungere*, pro *cal-
 lidiorem*, seu *astutiores evadere*, vel *efficere*:

Imo etiam cerebrum quoque omnem e capite mun-
 [xisti meum:]

Nam omnia malefacta vestra repperi radicitus.
 Eodem prorsus sensu dictum ab Irenæo ἐγκέφαλον
 ἐκπτύειν, *cerebrum exspuere*, quo a Plauto *cerebrum
 mungere*. Nempe rationem affert ille cur omnes
 portentosa et abstrusa Valentinianorum mysteria
 assequi non valcant; quia, inquit, μὴ πάντες τὸν
 ἐγκέφαλον ἐξεπτύκασιν, *non omnes cerebrum exspue-
 runt*; id est, non omnes cerebrum satis emanctum,
 seu defæcatum habent, non ea ingenii subtilitate
 pollent, ut perdifficilia et obscurissima dogmata
 pervadere possint.

(4) Μὴτε συγγράφειν εἰθισμένοι. Non impro-
 babiliter hinc concludit Feuarentius, hos quin-
 que libros primum esse Irenæi setum. Sed de his
 alibi diximus.

tum argento, quis facile poterit, rudis cum sit (5),
 hoc probare? Igitur ne forte et cum nostro delicto
 abripiantur quidam quasi oves a lupis, ignorantes
 eos propter exterius ovillis pellis (6) superindumen-
 tum, a quibus cavere denunciavit nobis Dominus²,
 similia quidem nobis loquentes, dissimilia vero
 sentientes; necessarium duxi, cum legerim com-
 mentarios ipsorum, quemadmodum ipsi dicunt,
 Valentini discipulorum, quibusdam autem ipsorum
 et congressus, et apprehendens sententiam ipsorum,
 manifestare tibi, dilectissime, portentuosissima
 et altissima mysteria, quæ non omnes capiunt,
 quia non omnes cerebrum habent (7); ut et tu co-
 gnoscens ea, omnibus his, qui sunt tecum, mani-
 festa facias, et præcipias eis observare se a pro-
 fundo insensationis, et ejus, quæ est in Deum,
 blasphemationis. Et quantum nobis virtutis adest,
 sententiam ipsorum, qui nunc aliud docent (8),
 dico autem eorum, qui sunt circa Ptolemæum (9),
 quæ est (10) velut flosculus Valentini scholæ, com-
 pendiose et manifeste ostendemus, et aliis occasio-
 nes dabimus (11), secundum nostram mediocrita-

(5) Rudis cum sit. In Græco non ἀκέραιος adje-
 ctive, sed ἀκεραίως, quod si revera legendum fo-
 ret, sensus est: *Quis facile poterit hoc vere pro-
 bare*, seu *potius explorare*. Vide quæ observavimus
 ad textum Græcum.

(6) Ovillis pellis. Sic vetus Feuard. cod. cum An-
 glicanis et Clarom. Scilicet, *ovillis* adjective, pro
ovillæ seu *ovinæ*; quod quidem adjectivi genus
 Latinis inusitatum, at barbaro interpreti condo-
 nandum.

(7) Habent. Gr. ἐξεπτύκασιν, *exspuerunt*. Inter-
 pres vero legit, ἐσχήκασιν. Vide notata ad textum
 Græcum.

(8) Aliud docent. Gr. παραδιδασκόντων, *perperam
 docent*, seu *falsa docent*.

(9) Ptolemæum. Clarom. ubique habet, *Ptolo-
 mæus*, *Ptolomæum*, etc. Sic etiam passim Tertul-
 lianus.

(10) Quæ est. Ita recte cod. Arund. et Merc. 2.
 In editi. vero male, *qui est*. Id enim ad Ptolemæi
 et assecularum *sententiam*, non ad Ptolemæum ipsum
 referri demonstrat textus Græcus, in quo legitur,
 ἀπάνθισμα οὖσαν, scilicet, *γνώμην τῶν περὶ Πτο-
 λεμαῖον*. Perperam igitur Feuard. ad lib. ii, cap. 4,
 et alii ex hoc loco collegerunt, Ptolemæum ab
 Irenæo vocari *flosculum scholæ Valentini*, decepti vi-
 delicet haud satis accurata interpretatione vocis
 ἀπάνθισμα. Hæc enim proprie non *flosculus*, sed
delibationem, seu, ut alius quispiam mediæ vel in-
 firmæ Latinitatis interpres vertisset, *deflorationem*
 hic significat. Id nempe vult Irenæus, Ptolemæum
 quod subtilius erat e Valentini dogmatibus deli-
 basse ac excerpisse, ut hypothesein suam hinc con-
 ficeret.

(11) Occasiones dabimus. Gr. ἀφορμὰς δώσο-
 μεν, quod mallet cum Petavio vertisset inter-

tem, ad evertendum eam, non stantia (1), neque apta veritati ostendentes ea, quæ ab iis dicuntur: neque conscribere consueti neque qui sermonum arti studuerimus: dilectione autem nos adhortante, et tibi et omnibus, qui sunt tecum, manifestare, quæ usque adhuc erant absconsæ (2), jam autem secundum gratiam Dei in manifestum venerunt doctrinæ ipsorum. *Nihil enim est coopertum, quod non manifestabitur; et nihil absconsum, quod non cognoscetur* ³.

3. Non autem exquires a nobis, qui apud Celtas commoramur, et in barbarum sermonem plerumque vacamus (3), orationis artem, quam non didicimus, neque vim conscriptoris, quam non affectavimus, neque ornamentum verborum, neque suadellam, quam nescimus; sed simpliciter et vere et idiotice ea, quæ tibi cum dilectione scripta sunt, cum dilectione percipies, et ipse auges (4) ea penes te, ut magis idoneus quam nos, quasi semen et initia accipiens a nobis: et in latitudine sensus tui (5) in multum fructificabis ea, quæ in paucis a nobis dicta sunt, et potenter asseres (6) iis, qui tecum sunt, ea quæ invalide a nobis relata sunt. Et quemadmodum nos elaboravimus, olim quærenti tibi (7) discere sententiam eorum, non solum facere

της δὲ ἡμᾶς προτρεπομένης σοὶ τε καὶ πᾶσι τοῖς μετὰ σοῦ μηνῶσαι τὰ μέχρι μὲν νῦν κεκρυμμένα, ἤδη δὲ κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ εἰς φανερόν ἐληλυθότα διδάγματα· Οὐδὲν γὰρ ἐστὶ κεκαλυμμένον, ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται· καὶ κρυπτόν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

Οὐκ ἐπιζητήσεις δὲ παρ' ἡμῶν τῶν ἐν Κελτοῖς διατριβόντων, καὶ περὶ βάρβαρον διάλεκτον τὸ πλεῖστον ἀσχολουμένων, λόγων τέχνην, ἣν οὐκ ἐμάθομεν, οὔτε δύναμιν συγγραφέως, ἣν οὐκ ἤσκησαμεν, οὔτε καλλωπισμὸν λέξεων, οὔτε πιθανότητα, ἣν οὐκ ὄδαμεν· ἀλλὰ ἀπλῶς, καὶ ἀληθῶς, καὶ ἰδιωτικῶς (8) τὰ μετὰ ἀγάπης σοὶ γραφέντα, μετὰ ἀγάπης σὺ προσδέξῃ καὶ αὐτὸς αὐξήσεις αὐτὰ παρὰ σεαυτῶ, ἅτε ἰκανώτερος ἡμῶν τυγχάνων, σίοναί σπέρματα καὶ ἀρχὰς λαθῶν παρ' ἡμῶν, καὶ ἐν τῷ πλάτει σου τοῦ νοῦ ἐπὶ πολὺ καρποφορήσεις τὰ δι' ὀλίγων ὑφ' ἡμῶν εἰρημένα, καὶ δυνατῶς παραστήσεις τοῖς μετὰ σοῦ τὰ ἀσθενῶς ὑφ' ἡμῶν ἀπηγγελμένα. Καὶ ὡς ἡμεῖς ἐφιλοτιμήθημεν, πάλαι ζητοῦντός σου μαθεῖν τὴν γνώμην αὐτῶν, μὴ μόνον σοὶ ποιῆσαι φανερόν, ἀλλὰ καὶ ἐφόδια δοῦναι (9) πρὸς τὸ ἐπιδεικνύειν αὐτὴν ψευδῆ· οὕτω δὲ καὶ σὺ φιλοτίμως τοῖς λοιποῖς διακονήσεις, κατὰ τὴν χάριν τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου σοὶ δεδομένην, εἰς τὸ μηκέτι παρασύρεσθαι τοὺς ἀνθρώ-

BILLII INTERPRETATIO.

critate ansam tibi ad eam evertendam porrigemus, absurda, atque a veritate absona esse demonstrantes ea, quæ ab illis afferuntur. Non quod scribendi usu exerciti simus, aut dicendi artem coluerimus: sed quod nos charitas hortetur, ut tibi, omnibusque qui tecum sunt, doctrinas eas indicemus, quæ cum hactenus in abstruso delituerint, nunc Dei beneficio in lucem venerunt. *Nihil enim opertum est quod non reveletur, neque absconditum quod non sciatur.*

3. Nec vero facies, ut a nobis, qui inter Gallos degimus, atque in barbara lingua ut plurimum operam ponimus, verborum artificium, quod non didicimus, exposcas: nec vim conscriptoris, in qua comparanda non elaboravimus: nec dictionum ornamentum, nec persuadendi facultatem cujus expertes et ignari sumus. Verum ea quæ simpliciter, et vere, ac vulgari sermone, benevolo tamen animo, ad te scripta sunt, tu quoque pari animi benevolentia accipies, eaque ipse, utpote nobis eruditior, quasi semina quædam et initia a nobis accepta, apud te amplificabis, atque in mentis tuæ latifundio, quæ breviter a

³ Matth. x, 26.

pres, argumenta suggeremus, vel subsidia ministrabimus.

(1) *Non stantia.* In Eras. Gall. et Feuard., *non constantia.* In Græc. vero, et fortasse melius, ἀλόγοτα, *monstruosa*, seu *absurda.*

(2) *Absconsæ.* Scil. *doctrinæ ipsorum.* Sic ex cod. Claromont. et Pass. restitimus. In cæteris, et in editione ipsa Oxoniensi, vitiose *absconsa.*

(3) *Vacamus.* Sic reponere non dubitavimus, codd. Voss. et Clarom. auctoritate moti, in quibus legitur quidem *vacamur*, sed manifesto scribarum lapsu, pro *vacamus.* Cum enim in mss. antiquioribus non exigua sit affinitas inter s et r, proclive fuit festinantibus scribis posteriorem pro priori scribere; quorum codices alii exscribentes, nec barbaram vocem *vacamur* intelligentes, scripserunt, alii *vocamur* (ut prius in cod. Clarom. scriptum fuerat, sed postea emendatum), alii *avocamur*; quod posterius in edit. omn. legitur. Legendum vero *vacamus*, demonstrat vox Græca ἀσχολουμένων, quam Latine reddidit Billius, *operam ponimus*; Cornarius vero et Petavius, *occupati sumus.*

(4) *Auges.* In Eras. Gallas. et Feuard. male, *augeas.* Hic enim *auges* scribitur pro *augebis*, juxta Græcum αὐξήσεις. Plura siquidem verba terminationem habent utriusque, secundæ scilicet et tertiæ conjugationis. Sic *Fulgeo, Fulgo, Ferreo, Fervo. Fervere littora flammis, Virg. iv Æn. 167.*

C *Sylvæ stridunt, Virg. ii Æn. 84.* Vide Voss. lib. v *De arte grammat. c. 5,* et *Novam methodum ad discendi linguam Lat., Gallice scriptam, pag. 353,* edit. 1696.

(5) *In latitudine sensus tui, etc.* Hæc, litteræ nimium addictus, interpret obscuravit; clarius reddidit Petavius: *In spatiosum mentis tuæ sinum recondita, quæ paucis a me perstricta sunt, uberiore fructu compensabis.*

(6) *Et potenter asseres. Ut potenter asseras* habent Voss. Pass. et Feuard. in marg.; sed prior lectio magis cum Græco convenit.

(7) *Quærenti tibi.* Pro *quærente te*, id est *flagitante te jam pridem*, scriptum vult Græbius. Ego vero *quærenti tibi* referrem ad *non solum facere tibi manifestam*, posteriusque tibi utpote superfluum expungerem.

(8) *Ἰδιωτικῶς.* Id ad tibi referri mavult Feuardentius: ut sensus sit, *privatim, tibi soli.* Malim ego ad præcedentia referri, ut sit idem ἰδιωτικῶς, ac rudj et simplici, seu vulgari stylo, et absque λέξεων καλλωπισμῶ.

(9) *Ἐφόδια δοῦναι.* Idipsum est quod superius dixit, ἀφορμὰς δόσομεν, *subsidia ministrabimus.* Scilicet ἐφόδιον proprie *viaticum, auxiliumque via,* ut loquitur Virgilius *Æneid. i, 36;* hic vero *opitulationem, auxilium, subsidium, argumentum* significat.

πους ὑπὸ τῆς ἐκείνων πιθανολογίας, οὕσης τοιαύτης.

reliquis ministrabis secundum gratiam, quæ tibi a Domino data est; ut jam non abstrahantur homines ab illorum suadela, quæ est talis.

5 CAPUT PRIMUM.

Quid de Æonum suorum genesi, nomine, ordine, fetibus conjugalibus effutirent Valentini discipuli: et quæ Scripturæ loca commentis suis adaptarent.

1. Λέγουσι γάρ τινα εἶναι ἐν ἀοράτοις καὶ ἀκατονομάστοις ὑψώμασι τέλειον Αἰῶνα πρόντα (1)· τοῦτον δὲ καὶ (2)..... Προπάτορα καὶ Βυθὸν καλοῦσιν..... ὑπάρχοντα δ' αὐτὸν (3) ἀχώρητον καὶ ἀόρατον, ἀίδιον τε καὶ ἀγέννητον, ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ἡρεμίᾳ πολλῇ γεγονέναι ἐν ἀπείροις αἰῶσι χρόνων (4)· συνυπάρχειν δ' αὐτῷ καὶ Ἐννοίαν, ἣν δὲ καὶ Χάριν, καὶ Σιγὴν (5) ὀνομάζουσι· καὶ ἐννοηθῆναι ποτε ἀφ' ἑαυτοῦ προβαλέσθαι τὸν Βυθὸν τοῦτον ἀρχὴν τῶν πάντων, καὶ καθάπερ σπέρμα τὴν προβολὴν ταύτην (ἣν προβαλέσθαι ἐνενοήθη (6)), καὶ καθέσθαι (7), ὡς ἐν μήτρᾳ, τῇ συνυπαρχούσῃ ἑαυτῷ Σιγῇ. Ταύτην δὲ ὑποδεξαμένην τὸ σπέρμα τοῦτο, καὶ ἐγκύμονα γενομένην, ἀποκυῆσαι Νοῦν, ὁμοίον τε καὶ ἴσον τῷ προβαλόντι, καὶ μόνον χωροῦντα τὸ μέγεθος τοῦ Πατρὸς. Τὸν δὲ Νοῦν τοῦτον καὶ Μονογενῆ καλοῦσι,

A tibi manifestam, sed et subministrationem dare, uti ostenderemus eam falsam; sic et tu efficaciter

Dicunt esse quemdam in invisibilibus, et innarrabilibus altitudinibus perfectum Æonem, qui ante fuit: hunc autem et Proarchen, et Propatora, et Bython vocant: esse autem illum invisibilem, et quem nulla res capere possit. Cum autem a nullo caperetur, et esset invisibilis, sempiternus, et ingenitus, in silentio et in quiete multa fuisse in immensis Æonibus (8). Cum ipso autem fuisse et Ennoean, quam etiam Charin et Sigen vocant: et aliquando voluisse a semetipso emittere hunc Bythum, initium omnium, (et velut semen prolationem hanc præmitti voluit [9], et eam deposuisse quasi in vulva ejus, quæ cum eo erat, Sige. Hanc autem suscepisse semen hoc, et prægnantem factam generasse Nun, similem et æqualem ei, qui miserat, et solum capientem magnitudinem Patris. Nun

BILLII INTERPRETATIO.

nobis dicta sunt, uberius efferes, quæque nos imbecille narravimus, ea tu iis, quibuscum tibi consuetudo est, non sine robore declarabis. Et quemadmodum nos, flagitante te jampridem, quænam ipsorum sententia esset intelligere, studuimus sedulo non modo eam tibi perspicuam reddere, sed ad ipsius falsitatem commonstrandam facultates suppeditare; eodem modo tu quoque pro ea gratia, quam a Domino consecutus es, prompte atque obnixo studio cæteris inservies: ut homines non jam amplius eorum oratione ad persuadendum comparata distrahantur. Est autem ea hujusmodi.

CAPUT PRIMUM.

1. Aiant enim esse quemdam in sublimitatibus illis, quæ nec oculis cerni, nec nominari possunt, perfectum Æonem præexistentem, quem et Proarchen, et Propatorem, et Bythum vocant. Eum autem, cum incomprehensibilis et invisibilis, sempiternus item et ingenitus esset, infinitis temporum sæculis in summa quiete ac tranquillitate fuisse. Una etiam cum eo Ennoeam exstitisse, quam et Charin, et Sigen nuncupant. Hunc porro Bythum in animum aliquando induxisse rerum omnium initium proferre, atque hanc, quam in animum induxerat, productionem, in Sigen, quæ una cum eo erat, non secus atque in vulvam demisisse. Hanc vero suscepto hoc semine prægnantem effectam peperisse Nun, parenti suo parem

(1) Τέλειον Αἰῶνα πρόντα. Sic Theodoret. lib. 1 *Hær. Fab.*, cap. 7: Πρῶτον Αἰῶνα τέλειον· et Tertull. cap. 7: *Substantialiter quidem αἰῶνα τέλειον* appellant, personaliter vero προαρχήν, et τὴν ἀρχήν, et am Bython.

(2) Τοῦτον δὲ καὶ. Adde, προαρχήν ante προπάτορα· illam enim vocem legit vetus interpres, et legendam demonstrant Tertullianus et Theodoret. locis cit.

(3) Ὑπάρχοντα δ' αὐτὸν. Ante hæc verba legisse videtur Latinus interpres ὑπάρχειν δ' αὐτὸν ἀόρατον καὶ ἀχώρητον, ut probe monet Fronto Duc., quæ ideo forte omisit scriba, quod eadem fere mox recurrant.

(4) Χρόνων. Hanc vocem addidit, puto, sciolus quis explicationis causa, veritus scilicet ne αἰών hic substantialiter acciperetur, pro primo Valentinianorum Æone; cum ærum aut sæculum significet. Eam enim non agnoscat neque Latinus interpres, neque Tertullianus, neque Theodoretus.

(5) Ἦν δὲ καὶ Χάριν, καὶ Σιγὴν, etc. Hinc Theodoret. textum emendes, in quo, vitiose legitur: Χάριν καὶ σεπτὴν καλουμένην. Pro σεπτὴν, repone Σιγὴν. Emendes etiam Indiculum hæreseon Pseudo-Hieronimi, et pro, ea gratia appellatum Σιγὴν, lege, Gratiam appellant et Σιγὴν.

(6) Καθάπερ σπέρμα, ἣν προβαλέσθαι ἐνενοήθη. In hujus loci lectione non consentiunt

Billius, Grabijs et Fronto Duc. Prior omittit, καθάπερ σπέρμα, quod tamen habet Tertullianus. Grabijs deletum vult articulum ἣν, utpote redundantem: Fronto Duc. conjunctionem καὶ ante καθέσθαι. Ego vero, nulla deleta voce, verbum ἐννοηθῆναι duntaxat, per ellipsin omissum, subintellectum velim ante vel post καθέσθαι, ista, ἣν προβαλέσθαι ἐνενοήθη, intra parenthesis includendo; et sic planus evadit mihi sensus: *Hunc porro Bythum aliquando in animum induxisse ex sese rerum omnium initium proferre; atque hanc quam emittere statuerat productionem, velut semen in Sigen, quæ una cum eo erat, demittere etiam voluisse.* Ejusmodi ellipseon, imo et duriorum, non rara sunt cum apud Græcos, tum apud Latinos exempla. Nec reprehendet quisquam quod καὶ ante καθέσθαι interpretet etiam, cum ea significatio passim obvia sit.

(7) Καθέσθαι. In cod. Reg. καταθέσθαι.

(8) Æonibus. Addit textus Græcus, χρόνων, temporum; quam vocem non reddidit interpres. At ut in hoc excusandus, in eo certe reprehendendus quod αἰῶσι verterit æonibus; αἰών enim hic non inusitato Valentinianorum, sed vulgari sensu accipitur, pro ævo aut sæculo. Vide notam 4.

(9) Et velut semen prolationem hanc præmitti voluit. Quod non attenderit interpres ad ellipsin verbi ἐννοηθῆναι, toti periodo, dum vertit, nebulas offundit. Clarius, ni fallor, hæc a nobis reddita. Vide notam 6.

autem hunc. et Unigenitum vocant (1), et Patrem, et initium omnium. Una autem cum eo emissam Veritatem, et hanc esse primam et primogenitam Pythagoricam quaternationem, quam et radicem omnium dicunt. Est enim 6 Bythus et Sige, deinde Nus et Alethia. Sentientem autem Unigenitum (2) hunc in quæ prolatus est, emisisse et ipsum Logon et Zoen, patrem omnium eorum, qui post se futuri essent, et initium et formationem universi Pleromatis. De Logo autem et Zoe emissum secundum conjugationem (3) Hominem et Ecclesiam, et esse hanc primogenitam Octonationem, radicem et substantiam omnium, quatuor nominibus apud eos nuncupatam, Bython, et Nun, et Logon, et Anthropon. Esse enim illorum unumquemque masculo-feminam, sic : Initio Propatorem illum coisse secundum conjugationem suæ Ennoæ, id est cogita-

Α καὶ Πατέρα, καὶ Ἀρχὴν τῶν πάντων. Συμπροβελῆσθαι δὲ αὐτῷ Ἀλήθειαν· καὶ εἶναι ταύτην πρῶτον καὶ ἀρχέγονον Πυθαγορικὴν Τετρακτὺν (4), ἣν καὶ ρίζαν τῶν πάντων καλοῦσιν. Ἔστι γὰρ Βυθὸς καὶ Σιγή, ἔπειτα Νοῦς καὶ Ἀλήθεια. Αἰσθόμενον τε τὸν Μονογενῆ τοῦτον ἐφ' οἷς προεβλήθη, προβαλεῖν καὶ αὐτὸν Λόγον (5), καὶ Ζωὴν, πατέρα πάντων τῶν μετ' αὐτὸν ἐσομένων, καὶ ἀρχὴν, καὶ μόρφωσιν πάντος τοῦ Πληρώματος (6). Ἐκ δὲ τοῦ Λόγου καὶ τῆς Ζωῆς προεβελῆσθαι κατὰ συζυγίαν Ἄνθρωπον καὶ Ἐκκλησίαν· καὶ εἶναι ταύτην ἀρχέγονον Ὀγδοάδα, ρίζαν καὶ ὑπόστασιν τῶν πάντων, τέτρασιν ὀνόμασι παρ' αὐτοῖς καλουμένων (7), Βυθῶ, καὶ Νῶ, καὶ Λόγῳ, καὶ Ἀνθρώπῳ. Εἶναι γὰρ αὐτῶν ἕκαστον ἀρρενόθηλον, οὕτως· Πρῶτον τὸν Προπάτορα ἡνώσθαι κατὰ συζυγίαν τῇ ἑαυτοῦ Ἐννοίᾳ· τὸν δὲ Μονογενῆ, τουτέστι τὸν Νοῦν, τῇ Ἀληθείᾳ· τὸν δὲ

BILLII INTERPRETATIO.

et æqualem, atque ita comparatum, ut solus paternæ magnitudinis capax esset. Atque hunc Nun, et Monogenem, et Patrem, et Principium omnium rerum appellant. Cum eo autem Veritatem quoque in ortum productam esse aiunt. Atque hanc esse primam ac primigenam Pythagoricam quaternitatem, quam etiam rerum omnium stirpem ac radicem vocant. Est enim Bythus et Sige, ac deinde Nus et Veritas. Cumque Monogenes hic persensisset quam ob causam productus fuisset, edidisse quoque ipsum Sermonem et Vitam, patrem omnium qui post se futuri essent, ac principium et formationem totius Pleromatis. Jam vero ex Sermone et Vita per conjugationem ortos esse Hominem et Ecclesiam. Atque hanc esse primigenam Ogdoadem, ex qua, tanquam ex radice ac parente, omnes exstiterunt, quatuor nominibus apud ipsos appellatam, Bythum nimirum, et Nun, et Sermonem, et Hominem. Esse quippe eorum quemlibet mas-

(1) *Unigenitum vocant. Atqui non proprie, inquit Tertull. lib. cont. Val. c. 7, siquidem non solus agnoscitur; nam cum illo processit et femina, cui Veritas nomen est. Quanto congruentius Protogenes vocaretur!*

(2) *Sentientem autem unigenitum, etc. Clarus indiculus a Cotelerio restitutus: Intelligens autem sensus (Nus) ad quid esset emissus. Et Tertull. c. 7: Nus simul accepit (id est percepit, sive intellexit) prolationis suæ officium.*

(3) *Emissum secundum conjugationem. Ita Claramont. cum textu Græc. Pass. Otobon. et partim Arund. Merc. 2 et Voss. In edit. vero Eras. Gal. et Feuard. male, emissam secundam conjugationem.*

(4) *Πυθαγορικὴν Τετρακτὺν. Τετρακτὺν cum Petavio et Theodoro scribo, non τετρακτὴν, ut perperam legitur in Basilensi Epiphani edit. quam secuti sunt Feuard. et Grabius ipse; τετρακτὺν enim dicebant Pythagorici, non τετρακτὴν. Tetradem vero et Quadrigam vocat Tertull. Pythagorica ab Irenæo dicitur; nemo enim nescit quantum quaternario numero tribuerent Pythagorici. Perfectum, imo omnem esse numerum asserebant; quia, inquit Plutarch. lib. 1 De placitis philosoph., c. 5, in se numerum vi complectitur denarium, ultra quem proprie non est numerus; nam reliqui ultra, qui dicuntur, numeri, priorum sunt repetitiones. Continet autem denarium, quia habet quatuor, tria, duo, unum, quæ simul collecta denarium efficiunt. Propterea adeo sacra illis tetras erat, ut, Plutarcho loco cit. et Porphyrio testibus, inde sanctioris jurisjurandi religionem sibi fecissent:*

Ὁὐ μὰ τὴν ἀμετέρα ψυχῆ παραδόντα τετρακτὺν, Πατρὶν ἀεράου φύσεως βιζώματ' ἔχουσιν.
Per eum, qui animæ nostræ tradidit quaternarium, Fontem perennis naturæ radices habentem.

(5) *Προβαλεῖν καὶ αὐτὸν Λόγον. C. R. ὑποβαλεῖν. Cæterum Irenæo consentit Tertullianus cap. 7. Emitit et ipse (Nus) ex semetipso Sermonem, etc.*

Eadem habet Indiculus supra citatus, a Cotelerio emendatus, ad calcem tom. I Monum. Eccles. Cr., p. 767. Memoriae itaque lapsus est, infert optime Grabius, in Cyrilli Catech. 6, ubi Βυθῶ generatio Λόγου ascribitur. Est quoque ibidem præva lectio, distinctio, versio textus. Lege, pergit vir doctus, ex ms. 25 Rœ. in Bibliotheca Bodl. emendatum, recteque distinctum: Βυθὸς ἐγέννησε Σιγὴν καὶ ἀπὸ τῆς Σιγῆς ἐτεκνοποίησε Λόγον. Τοῦ παρ' Ἑλλήσιν Διὸς οὗτος χεῖρων, τοῦ τῇ ἀδελφῇ μιγνυμένου· τέκνον γὰρ τοῦ Βυθοῦ ἐλέγετο εἶναι ἡ Σιγή· Bythus genuit Sigen, et ex Sige filium suscepit Logon. Iste pejor est Jove gentilium, qui sorori commistus est; quippe Sige Bythi proles esse ferebatur. Magis tamen, fateor, propenderem in conjecturam eruditissimi Pearsonii Vindic. Epist. S. Ignat., part. II, cap. v, edit. Cantabrig. 1672, pag. 48, scilicet, neque λόγου, neque λόγον legendum esse, sed utramque vocem expungendam, utpote minime necessariam, sive priora, sive posteriora verba respicias. Neutra posterioribus competit; Cyrillus enim non Logon, sed Bythum Jovi comparat. Prioribus neque λόγου convenit, neque λόγον necessarium est; nam τεκνοποιεῖν, liberos procreare, quicumque tandem illi sint, satis ad hujus loci sensum exprimendum valet. Docet enim Cyrillus Jovem sorori mistum fuisse, Bythum vero ex filia sua procreasse liberos: quod turpius est. Quanquam haud excusari posse videatur quod Σιγὴν ἐκ Βυθοῦ γενitam esse asserit Cyrillus. Sigen enim et ipsam ingentam, Bythoque συναρχουσαν ab hæreticis dici, satis expresse tradunt Irenæus et Theodoretus.

(6) *Μόρφωσιν πάντος τοῦ Πληρώματος. Emendandus ergo Tertullianus loco jam sæpe cit. et pro formati Pleromatis totius emissam, legendum formationem Pleromatis, etc., ut recte ante me notavit Grab.*

(7) *Καλουμένων. Legendum esse καλουμένην monet Fronto Duc. et videt quisque. Ita legit vetus interpres.*

Λόγον τῆ Ζωῆ, καὶ τὸν Ἀνθρώπον τῆ Ἐκκλη- A
σία.

ritati; Logon autem Zoa, id est Vitæ; et Anthropon

2. Τούτους δὲ τοὺς Αἰῶνας εἰς δόξαν τοῦ Πατρὸς
προβεβλημένους, βουληθέντας καὶ αὐτοὺς διὰ τοῦ
ἰδίου δοξάσαι τὸν Πατέρα, προβαλεῖν προβολὰς ἐν
συζυγίᾳ· τὸν μὲν Λόγον καὶ τὴν Ζωὴν μετὰ τὸ προ-
βαλέσθαι τὸν Ἀνθρώπον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἄλλους
δέκα Αἰῶνας, ὧν τὰ ὀνόματα λέγουσι ταῦτα· Βύθιος (1)
καὶ Μίξις, Ἀγήρατος καὶ Ἐνωσις, Αὐτοφυῆς καὶ
Ἡδονή, Ἀκίνητος καὶ Σύγκρασις, Μονογενῆς καὶ
Μακαρία. Οὗτοι δέκα Αἰῶνες, οὓς καὶ φάσκουσιν ἐκ
Λόγου καὶ Ζωῆς προβεβλήσθαι. Τὸν δὲ Ἀνθρώπον
καὶ αὐτὸν προβαλεῖν μετὰ τῆς Ἐκκλησίας Αἰῶνας
δώδεκα, οἷς ταῦτα τὰ ὀνόματα χαρίζονται· Παρά- B
κλητος καὶ Πίστις, Πατρικός καὶ Ἐλπίς, Μητρικός
καὶ Ἀγάπη, Ἀείνους καὶ Σύνεσις (2), Ἐκκλησια-
στικός καὶ Μακαριότης, Θελητός καὶ Σοφία.

3. Οὗτοι εἰσιν οἱ τριάκοντα Αἰῶνες τῆς πλάνης
αὐτῶν, οἱ σεσιγημένοι (3) καὶ μὴ γνωσκόμενοι· τοῦτο
τὸ ἀόρατον καὶ πνευματικὸν κατ' αὐτοὺς Πλήρωμα,
τριγῆ διεσταμένον εἰς ὀγδοάδα, καὶ δεκάδα, καὶ δω-
δεκάδα. Καὶ διὰ τοῦτο τὸν Σωτῆρα λέγουσιν (οὐδὲ γὰρ
Κύριον ὀνομάζειν αὐτὸν θέλουσι) τριάκοντα ἔτεσι
κατὰ τὸ φανερὸν μηδὲν πεποιθέναι, ἐπιδεικνύοντα
τὸ μυστήριον τούτων τῶν Αἰῶνων. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ

tionī (4), quam Gratiam et Silentium vocant (5);
Unigenitum autem, hoc est Nun, Alethiæ, id est Ve-
cum Ecclesia.

2. Hos autem Æonas in gloriam Patris emissos,
volentes et ipsos de suo clarificare Patrem, emi-
sisse emissiones in conjugatione (6); Logon quidem
et Zoen, posteaquam emissus est Homo et Eccle-
sia, alteros decem Æonas, quorum nomina dicunt
hæc: Bythius et Mixis, Ageratos et Henosis, Auto-
phyes et Hedone, Acinetos et Synerasis, Monogenes
et Macaria. Hi decem Æones, quos dicunt ex Logo
et Zoe emissos. Anthropon autem et ipsam emi-
sisse cum Ecclesia Æonas duodecim, quibus nomi-
na hæc donant: Paracletus 7 et Pistis, Patricos et
Elpis, Metricos et Agape, Ænos (7) et Synesis,
Ecclesiasticos et Macariotes, Theletos (8) et So-
phia.

3. Hi sunt triginta erroris eorum Æones, qui ta-
centur, et non agnoscuntur. Hoc invi-ibile et spiritale
secundum eos Pleroma, tripartite divisum in octona-
tionem, et decada, et duodecada: et propter hoc
Salvatorem dicunt (nec enim Dominum eum no-
minare volunt) triginta annis (9) in manifesto nihil
fecisse, ostendentem mysterium horum Æonum.
Sed et in parabola eorum operariorum, qui in

BILLII INTERPRETATIO.

culo-feminam, ad hunc modum: Primum enim Propatorem conjugii nexu cum sua Ennoea, quam et
Charin, et S'gen vocant, copulatum fuisse: Monogenem deinde, hoc est Nun, cum Veritate; Sermonem
cum Vita, ac denique Hominem cum Ecclesia.

2. Hos autem Æonas ad parentis sui gloriam productos, quod ipsi de suo quoque paternam gloriam
illustrare vellent, fetus conjugales edidisse: Sermonem nempe et Vitam, posteaquam Hominem et Eccle-
siam produxissent, alios insuper decem Æonas in ortum protulisse, quorum nomina hæc esse dicunt:
Bythius et Mixis, Ageratus et Henosis, Autophyes et Hedone, Acinetus et Synerasis, Monogenes et Ma-
caria. Hi sunt decem Æones, quos +x Sermone et Vita ortos esse asserunt. Hominem autem etiam ipsum
una cum Ecclesia decem Æonas produxisse, quibus hæc ab ipsis nomina tribuuntur: Paracletus et Pistis,
Patricus et Elpis, Metricus et Agape, Ainus et Phronesis, Ecclesiasticus et Macariotes, Theletus et
Sophia.

3. Hi sunt errantium hominum Æones triginta, qui silentio velut obvoluti sunt, nec a quoquam cognos-
cuntur: hæc invisibile ac spiritale eorum Pleroma, trifariam divisum, in Ogdoadem, Decadem, et Duode-

(1) *Βύθιος*. Sic et Tertullianus cap. 8. *Bythius* C
adjective, ad discrimen primi parentis *Bythi* ita
dictus, sicut Pamelius et Fronto Duc. Male ergo in
Theodoretī textu legitur *Βυθὸν καὶ Μίξιν*.

(2) *Ἀείνους καὶ Σύνεσις*. Sic et Tertull. loco
mox cit. *Ainus et Synesis*. Perperam itaque apud
Theodoretum habetur *Νοῦς καὶ Σύνεσις*. Νοῦς enim
a *Βυθῷ*, non ab *Ἀνθρώπῳ* emissus est.

(3) *Σεσιγημένοι*. Alludere videtur Irenæus ad
Σιγῆν Æonum matrem. Sed alia ratione σεσιγημέ-
νους καὶ μὴ γνωσκόμενους dicit, quia, ut observat
Theodoretus, τούτους φασὶ τοὺς ἄ' Αἰῶνας τοῖς μὲν
ἄλλοις ἄπασιν ἀδήλους εἶναι, αὐτοῖς δὲ μόνοις γνω-
ρίμους: *Hos triginta Æones dicunt aliis quidem
omnibus ignotos esse, ipsis vero solis cognitos.*

(4) *Id est cogitationi*. Hæc, uti et sequentia, *id
est Veritati, id est Vitæ*, explicationis gratia addita
sunt.

(5) *Quam Gratiam et Silentium vocant*. Verba
hæc in Græco delictum, nec Irenæi esse videantur. D
Vero prorsus similis Grabiī conjectura, primum a
quopiam ad marginem ascripta, in textum ir-
psisse: neque enim Irenæum quod paulo ante
dixerat, inutiliter mox repetiturum.

(6) *In conjugatione*. Ita legendum ex textu
Græco conjecerat Fronto Duc. Sed ita revera ha-
bent Arund. Voss. Merc. 2 et Clarom. Editi vero
perperam: *in conjugationem*.

(7) *Ænos*. *Ainos* scribendum vult Fronto Duc. et
ita quoque scripsit Feuard. infra lib. II, cap. 14,
n. 8. Scribi vellem ego cum Tertull. c. 8. *Ainus*.
Quemadmodum enim a *Νοῦς* dixerunt interpretes
Latini *Nus*; sic ab *Ἀείνους* dicendum videtur *Ai-
nus*, et ita scripsisse Billium video, recte quidem;
sed minus recte, quod pro *Synesis* scripsit *Phro-
nesis*. In Græco siquidem *Σύνεσις* legitur, non
Φρόνησις, quæ aliunde una Æonum Basilicis, non
Valentini erat.

(8) *Theletos*. Non *Teletos*, inquit Fronto Duc.; nam
sæpe τῆς θελήσεως, et τοῦ θελήματος meminit in his
mysteris hæreticorum Irenæus, ut cap. 6 (nume-
12) hujus libri, etsi aliter Pamelio videtur. Billius
certe semper *Theletī* scripsit; neque mihi unquam
occurrit *τελετός, perfectus*. Θελητόν autem habes
I Reg. xv, 22: εἰ θελητόν τῷ Κυρίῳ. Itaque melius
voluntate expetitum reddidissent interpretes, quam,
ut Cornarius in versione Eriphanī, *voluntatem*,
alius *voluntarium*. Hactenus Fronto Duc. Quem
autem Theleton appellat Irenæus, hunc eundem et
Philetum vocat Tertullianus cap. 9. Suspiciatur
quidem nonnulli pro *Philetum* legendum *Theleton*,
suspiciarer et ego, nisi cap. 50 et 52 idem *Phileti*
nomen occurreret. Credere itaque malim, duo fuisse
unius et ejusdem Æonis nomina.

(9) *Triginta annis*. Alias, *per triginta annos*.

vineam mittuntur, dicunt manifestissime triginta hos Æonas declaratos. Mittuntur enim alii quidem circa primam horam, alii circa tertiam, alii circa sextam, alii circa nonam, alii circa undecimam. Compositæ igitur prædictæ horæ in semetipsas, triginta numerum adimplent. Una enim, et tres, et sex, et novem, et undecim, triginta sunt (1). Per horas autem Æonas manifestari (2) volunt: et hæc esse maxima admirabilia et abscondita mysteria, quæ ipsi irruunt; et sicubi quid eorum, quæ dicuntur in Scripturis (3), poterunt adaptare et assimilare figmento suo.

τῆς παραβολῆς τῶν (6) εἰς τὸν ἀμπελῶνα πεμπομένων ἐργατῶν φασὶ φανερώτατα τοὺς τριάκοντα τούτους Αἰῶνας μεμνηθῆσθαι. Πέμπονται γὰρ οἱ μὲν περὶ πρώτην ὥραν, οἱ δὲ περὶ τρίτην, οἱ δὲ περὶ ἕκτην, οἱ δὲ περὶ ἐνάτην, ἄλλοι δὲ περὶ ἐνδεκάτην. Συντιθέμεναι οὖν αἱ προσηρημένοι ὥραι εἰς ἑαυτάς, τὸν τῶν τριάκοντα ἀριθμὸν ἀναπληροῦσι. Μία γὰρ, καὶ τρεῖς, καὶ ἕξ, καὶ ἐννέα, καὶ ἐνδεκά, τριάκοντα γίνονται. Διὰ δὲ τῶν ὥρῶν τοὺς Αἰῶνας μεμνηθῆσθαι θέλουσι· καὶ ταῦτ' εἶναι τὰ μεγάλα καὶ θαυμαστά καὶ ἀπόρρητα μυστήρια, ἃ καρποφοροῦσιν αὐτοὶ, καὶ εἰ πού τι τῶν ἐν πλήθει εἰρημένον ἐν ταῖς Γραφαῖς δυνηθεῖη προσαρμόσαι, καὶ εἰκάσαι τῷ πλάσματι αὐτῶν.

CAPUT II.

Soli Unigenito cognitus primus Pater. Sophiæ æmulatio, perturbatio, periculum, et partus informis. Ab Horo restituitur. Horos quis? Christus et Spiritus sanctus ad Æonum consummationem emittuntur. Ex Æonum collatione Jesus producitur.

1. Et Propatorem quidem eorum cognosci soli (4) dicunt ei, qui ex eo natus est, **S** Monogeni, hoc est No: reliquis vero omnibus invisibilem et incomprehensibilem esse. Solus autem Nus, secundum eos delectabatur videns Patrem, et magnitudinem immensam ejus considerans exultabat, et excogitabat reliquis quoque Æonibus participare (5) magnitudinem Patris; quantus et quam

1. Τὸν μὲν οὖν Προπάτορα αὐτῶν γινώσκεισθαι μόνῳ λέγουσι τῷ ἕξ αὐτοῦ γεγονότι Μονογενεῖ, τουτέστι τῷ Νῷ· τοῖς δὲ λοιποῖς πᾶσιν (7) ἀόρατον καὶ ἀκατάληπτον ὑπάρχειν. Μόνος δὲ ὁ Νοῦς κατ' αὐτοὺς ἐτέρπετο θεωρῶν τὸν Πατέρα, καὶ τὸ μέγεθος τὸ ἀμέτρητον αὐτοῦ κατανοῶν ἠγάλλετο, καὶ διανοεῖτο καὶ τοῖς λοιποῖς Αἰῶσιν ἀνακοινώσασθαι (8) τὸ μέγεθος τοῦ Πατρὸς, ἡλικὸς τε καὶ ἕτος ὑπῆρχε, καὶ ὡς

BILLI INTERPRETATIO.

cadem. Atque ob eam causam Salvatorem (neque enim eum Dominum appellare ipsis placet) xxx annis palam, atque in hominum luce nihil fecisse, ut videlicet Æonum horum mysterium ostenderet. Quin in ea quoque parabola, quæ est de operariis ad vineam missis hos 30 Æonas apertissime indicatos esse contendunt. Mittuntur enim partim circa horam primam, partim circa tertiam, partim circa sextam, partim circa nonam, partim circa undecimam. Omnes porro hæc horæ in unum conflata tricenarium numerum explent. Una enim, et tres, et sex, et novem, et undecim tricenarium efficiunt. Per horas autem Æonas significari volunt: atque hæc esse ingentia illa et admiranda, atque in vulgus non efferranda mysteria, quæ ipsi proferunt: et si quid usquam est in litteris sacris, quod eorum commento accommodari atque comparari possit.

CAPUT II.

1. Ac Propatorem quidem suum Monogeni soli ex se orto, hoc est, No cognitum esse dicunt, a cæteris omnibus nec cerni, nec comprehendi posse. Itaque Nus solus, de eorum sententia, Patrem contemplans in magna voluptate versabatur, atque immensam ipsius magnitudinem considerans exultabat, ac reliquis etiam Æonibus amplitudinem Patris exponere cogitabat, nempe quantus, quamque ingens is esset,

(1) *Fiunt. Al. sunt.*

(2) *Manifestari. Clarom. manifestare.*

(3) *Quid eorum, quæ dicuntur in Scripturis. Græce, εἰ πού τι τῶν ἐν πλήθει εἰρημένων ἐν ταῖς Γραφαῖς. Vetus interpres, Billius et Cornarius omiserunt ἐν πλήθει, in multitudine. Gallasius: Eorum quæ multa dicuntur in Scripturis. Melius Petavius: ac si quid aliud est, quod in Scripturis certo numero comprehensum. Vide cap. 18 et lib. II, cap. 24.*

(4) *Cognosci soli. Cognosci habent Clarom. Arund. et Voss. ex Græco, γινώσκεισθαι: edita vero cognitum. Al. solo pro soli legitur in Clarom. Arund. et Merc. 2.*

(5) *Reliquis quoque Æonibus participare. Editt. Eras. et Gallas. reliquos quoque Æonas participare; quam lectionem ex veteri cod. et Græco textu immutasse se ait Feuard. substituendo: reliquis quoque Æonibus communicare. Et quidem ms. Feuardeniti exemplar habuisse, reliquis quoque Æonibus, non dubitem; an autem et habuerit, D*

C communicare, tutius visum est ita restituere.

(6) *Τῶν. C. R. et Feuard. Colon. editio an. 1596, τῆς.*

(7) *Γινώσκεισθαι μόνῳ λέγουσι τῷ... Μονογενεῖ... τοῖς δὲ λοιποῖς πᾶσιν, etc. Cum hac exceptione intelligendus Theodoretus, dum generalius ex Valentini sententia dicit, Βυθὸν ἀνέφικτον εἶναι πᾶσι τοῖς ἕξ αὐτοῦ, Bythum ab iis qui ex ipso nati sunt Æonibus percipi non posse. Eadem exceptio sequentibus verbis adhibenda: φόντα καὶ ἰδεῖν αὐτὸν κατέσχευεν ἡ Σιγή.*

(8) *Διανοεῖτο καὶ τοῖς λοιποῖς Αἰῶσιν ἀνακοινώσασθαι. Reliquis etiam Æonibus magnitudinem Patris exponere cogitabat. Memoria itaque lapsus est Theodoretus, dum Æonibus omnibus indiscriminatim ascribit, quod Monogeni soli ex Irenæo et Tertulliano cap. 9 competere certum est. Φόντα, inquit Theodoretus, καὶ ἰδεῖν αὐτὸν (Βυθὸν), καὶ τοῖς ἄλλοις δηλῶσαι, κατέσχευεν ἡ Σιγή. Ex Bytho natos Æonas, ne ipsum viderent cognoscerentve, et aliis manifestarent, coarctavit Sige. Qui enim reliqui Æones ignotum sibi Bythum aliis manifestare potuissent? Et quibus aliis declarassent, cum soli tunc exstarent?*

ἦν ἀναρχός τε καὶ ἀχώρητος, καὶ οὐ κατάληπτος ἰδεῖν. Κατέσχε δὲ αὐτὸν ἡ Σιγή βουλήσει τοῦ Πατρὸς, διὰ τὸ θέλειν πάντας αὐτοὺς εἰς ἔννοιαν καὶ πόθον ζητήσεως τοῦ προσηρημένου Προπάτορος αὐτῶν ἀγαγεῖν. Καὶ οἱ μὲν λοιποὶ ὁμοίως Αἰῶνες ἡσυχῆ πῶς ἐπεπόθουν τὸν προβολέα τοῦ σπέρματος αὐτῶν ἰδεῖν, καὶ τὴν ἀναρχὸν ῥίζαν ἱστορῆσαι.

2. Προήλατο δὲ πολὺ ὁ τελευταῖος καὶ νεώτατος τῆς δωδεκάδος, τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἐκκλησίας προβεβλημένος (1) Αἰὼν, ταυτέστιν ἡ Σοφία, καὶ ἔπαθε πάθος ἀνευ τῆς ἐπιπλοκῆς τοῦ ζυγοῦ (2) τοῦ Θελητοῦ· ὃ ἐνήρξατο μὲν ἐν τοῖς περὶ τὸν Νοῦν καὶ τὴν Ἀλήθειαν, ἀπέσκηψε δὲ εἰς τοῦτον τὸν παρατραπέντα, πρόφασιν (3) μὲν ἀγάπης, τόλμης δὲ, διὰ τὸ μὴ κεκοινωνῆσθαι τῷ Πατρὶ τῷ τελείῳ, καθὼς καὶ ὁ Νοῦς. Τὸ δὲ πάθος εἶναι ζήτησιν τοῦ Πατρὸς· ἤθελε γάρ, ὡς λέγουσι, τὸ μέγεθος αὐτοῦ καταλαβεῖν· ἔπειτα μὴ δυνηθῆναι, διὰ τὸ ἀδυνάτω ἐπιθαλεῖν πράγματι, καὶ ἐν πολλῷ πάνυ ἀγῶνι γενόμενον, διὰ τε τὸ μέγεθος τοῦ βάθους, καὶ τὸ ἀνεξιχνίαστον τοῦ Πατρὸς, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν στοργῆν, ἐκτεινόμενον αἰεὶ ἐπὶ τὸ πρόσθεν, ὑπὸ τῆς γλυκύτητος αὐτοῦ τελευταῖον ἂν καταπεπόσθαι, καὶ ἀναλελυθῆναι εἰς τὴν ἄληθιν οὐσίαν, εἰ μὴ τῇ στηριζούσῃ, καὶ ἐκτὸς τοῦ ἀρρήτου μεγέθους φυλασσούσῃ τὰ ὅλα συνέτυχε δυνά-

magnus existeret, et quemadmodum erat sine initio, et incapabilis (4) et incomprehensibilis ad videndum. Continuit autem eum Sige voluntate Patris, quoniam vellet omnes hos in intellectum et desiderium exquisitionis Patris sui (5) adducere. Et reliqui quidem Æones omnes tacite quodammodo desiderabant prolatorem seminis sui videre, et eam, quæ sine initio est, radicem contemplari.

2. Præsiliit autem valde ultimus, et junior, de duodecade ea, quæ ab Anthrope et Ecclesia emissa fuerat, Æon, hoc est Sophia; et passa est passionem sine complexu conjugis Theleti; quæ exorsa (6) quidem fuerat in iis, qui sunt erga Nun (7) et Alethiam; derivavit autem in hunc Æonem, id est Sophiam (8), demutatam (9) sub occasione (10) quidem dilectionis (11); temeritatis autem, quoniam non communicaverat Patri perfecto, quemadmodum et Nus. Passionem autem esse exquisitionem Patris; voluit enim, ut dicunt, magnitudinem ejus comprehendere. Dehinc cum non posset, quoniam impossibilem rem aggredere, in magna agonia constitutum propter 9 magnitudinem altitudinis, et propter quod investigabile Patris est, et propter eam, quæ erat erga eum dilectionem, cum extenderetur semper in priora, a dulcedine ejus novissime forte absorptum fuisse (12), et resolutum in uni-

BILLII INTERPRETATIO.

quodque et principio careret, et omnem mentis comprehensionem, atque oculorum obtutum fugeret. Verum Sige de Patris consilio eum inhibuit, quod omnes ipsos ad cogitationem, et desiderium investigandi prædicti sui Propatoris adducere cuperet. Quocirca cæteri quidem omnes Æones tacite quodammodo seminis sui productorem intueri gestiebant, ac radicem illam principii expertem contemplari.

2. At ultimus ille Æon, minimusque natus, ex ea duodecade, quæ ab Homine et Ecclesia orta fuerat, hoc est, Sophia, longe præsiit, passionemque sine complexu conjugis sui Theleti contraxit: quæ quidem cum initium cepisset in iis qui circa Nun et Veritatem erant, tandem in hunc depravatam Æonem decubuit, prætextu quidem amoris, sed revera temeritate impulsus, quod videlicet perfecto Patri minime communicasset, quemadmodum Nus. Hæc autem passio nihil aliud erat, quam Patris investigatio. Perceptam enim, ut dicunt, ipsius magnitudinem habere cupiebat. Quod cum consequi nequivisset, propterea

(1) Προβεβλημένος. Mallem cum interprete et Tertulliano cit. legi προβεβλημένης, scil. δωδεκάδος. Hic enim: *Ex illis duodecim Æonibus, quos Homo et Ecclesia ediderant, novissima natus Æon.*

(2) Ἀνευ τῆς ἐπιπλοκῆς τοῦ ζυγοῦ. Legendum esse συζύγου merito contendit Fronto Duc.; vertit enim interpres, *sine complexu conjugis Theleti*. Quod et idem repetitur lib. II, cap. 12, n. 3, *sine permitione conjugis, quem Theletum vocant*. Tertullianus similiter cap. 9, *sine conjugis Phileti societate*. Quem postremum locum L. Latinus dum emendare satagit, depravat scribens, *sine conjugis Phileti satietate*.

(3) Πρόφασιν. Legisse videtur interpres et quidem melius, *προφάσει*.

(4) Incapabilis. Id est, qui capi animo non possit. In Otobon. *invisibilis*.

(5) Patris sui. Sic in omnibus edit. mss. cum Tertull. Juxta Græcum vero: τοῦ προσηρημένου Προπάτορος αὐτῶν, *prædicti primi Patris*, seu, ut vertere amat interpres, *Propatoris eorum*.

(6) Exorsa. Mss. codd. cum Eras. et Gallas. *perperam, exsors*; quam pravam lectionem ex Græco textu Feuarentius emendavit. Græcis omnino consonat Tertullianus c. 9: *Genus contrahit vitii, quod exorsum quidem fuerat*, etc.

(7) Qui sunt erga Nun. Eras. Feuard. et mss. codd., *quæ sunt erga Nun*, manifesta librorum oscitantia. Quare quod Feuarentio nota superiori

licent, idem et nobis licere arbitrati sumus, depravatam scilicet lectionem ex Græco textu et Tertulliano restituere. Ille siquidem: ἐν τοῖς περὶ τὸν Νοῦν, ubi τοῖς non neutraliter accipi, sed ad Æonas a Nu et Alethia productos referri liquet. Tertullianus vero: *qui circa Noῦν*, quod totidem verbis Græco respondet. Pessime autem et nullo prorsus sensu, pro *erga Nun*, habet Gallasius *viterga*, typographi forsitan culpa.

(8) Æonem, id est Sophiam. Hæc cum a Græco absint, explicationis ergo addita videntur.

(9) Demutatam. Mallem cum Billio vertisset interpres *depravatam*, vel cum Petavio, *aberrantem*.

(10) Sub occasione. Melius Tertullianus, *sub prætexto*: πρόφασιν enim hic non *occasionem*, sed *prætextum* significat.

(11) Dilectionis. Feuard. in marg. et Pass. *delectationis*. Perperam; ut enim cæteros cum editum mss. omittam, Græcus textus et Tertull. habent, *dilectionis*.

(12) Forte absorptum fuisse. Male cod. Voss. Pass. et Feuard. in marg., *vero pro forte*. Nec melius idem Voss. cod. Eras. et Gall. *fuisse*. Rectius cod. Clarom. Feuarentius in textu, et Grabius, *forte absorptum fuisse*; quam lectionem secuti sumus, licet cum Pamelio in cap. 9 Tertull. *fere pro forte* legi malle, si suffragarentur mss. codd. Scribit enim Tertull. *modico absuit devorari*, id est, *fere devoratus fuit*. Et expressius lib. de *Præscript.*

versam substantiam, nisi ei, quæ confirmat, et extra (1) inenarrabilem magnitudinem custodit omnia, occurrisset virtuti. Hanc autem virtutem et Horon vocant, a qua abstentum (2), et confirmatum, vix reversum in semetipsum, et credentem jam quoniam incomprehensibilis est Pater (3), deposuisse pristinam intentionem, cum ea, quæ acciderat, passione ex illa stuporis admiratione.

3. Quidam autem ipsorum hujusmodi passionem, et reversionem Sophiæ, velut fabulam narrant (4) : impossibilem et incomprehensibilem rem eam aggressam, peperisse substantiam informem, qualem naturam habebat femina parere (5) : in quam cum intendisset, primo quidem contristatam, propter inconsuamtionem generationis : post deinde timuisse, ne hoc ipsum finem habeat (6) : dehinc expavisse, et aporiatam, id est,

BILLII INTERPRETATIO.

quod rem impossibilem aggressus erat, cumque in extrema quadam anxietate versaretur, ac tum ob profunditatis magnitudinem, impervestigabilemque Patris naturam, tum ob singularem suam erga eum benevolentiam, ad ulteriora semper præ ipsius dulcedine sese extenderet, ad extremum absorptus, atque in integram essentiam reductus fuisset, nisi in vim eam et facultatem, quæ omnia fulcit, atque extra ineffabilem magnitudinem custodit, incidisset. Hanc autem vim Horon appellant, a quo repressum eum et suffultum esse dicunt : ac tandem aliquando ad sese redeuntem, sibi que Patrem incomprehensibilem esse persuadentem, priorem cogitationem simul cum ea passione, quæ ex stupendo illo miraculo orta erat, abjecisse.

3. Nonnulli autem ipsorum hanc Sophiæ passionem, et conversionem ita quodammodo fabulantur.

cap. 49, *pene dissolutum esse* ; et auctor Judiculi, *pene perisse*. Quin et Irenæus ipse infra, *pene perdit*. Quæ omnia pene persuadent scripsisse interpretem fere, quod scribarum imperitia mutatum sit in forte.

(1) *Quæ confirmat, et extra* etc. Particulam *et*, in editis omnibus perperam in sequens comma trajectam, bene suo loco restituit editor Anglus, ductus auctoritate cod. Voss. et Græci textus, *στηριζούσῃ, καὶ ἐκτός, etc.*, quibus consonant et codd. Clarom. et Pass.

(2) *Abstentum*. Hac voce utitur interpretes infra lib. III, cap. 4, n. 5 ; utuntur et auctores Ecclesiastici ac Concilia passim, sed alio sensu. Ille vero significat, *repressum, cohibitum, ab incepto revocatum*.

(3) *Pater*. Deest in Eras. Gall. et cod. Ottobon.

(4) *Velut fabulam narrant*. Gr. *μυθολογοῦσιν*, quod male ab interprete redditum. Fabulam quidem narrabant illi, sed non velut fabulam habebant. Vertere igitur debuisset interpretes, *comminiscuntur, vel cum Tertull. somniaverunt*.

(5) *Qualem naturam habebat femina parere*. Θήλειαν, non θήλειαν legit interpretes, et cum eo Billius et Cornarius ; huncque sensum Irenæi verbis alligunt : *informem substantiam, qualem scilicet naturam femina sine complexu mariti parere poterat, a Sophia procreata fuisse*. At nodum in scirpo quærent illi. Planus est Græcorum sensus, si cum Frontone Duc. distinguas : *οἷαν φύσιν εἶχε, θήλειαν τεκεῖν*. *Qualem naturam ipsa habebat, femineam scilicet, peperisse* ; vel ut Petavius probe reddidit : *eiusdemque, quam habebat, naturæ feminam peperisse*. Nec necesse est verbum *τεκεῖν* quasi superfluum expungere, ut vult Fronto, non enim incommodum est. Certum est autem cum ex Tertull. cap. 10, tum ex Irenæo ipso infra cap. 5, et lib. II, cap. 20, *informem illum, et invalidum Sophiæ fructum, semineum, seu feminam exstulisse* : adeo ut dubium non sit, quin hoc loco *θήλειαν* scripserit sanctissimus martyr.

(6) *Timuisse, ne hoc ipsum finem habeat*. Legisse videtur interpretes : *μη καὶ αὐτὸ τέλος ἔχη*, nec male

Λ μαι. Ταύτην δὲ τὴν δύναμιν καὶ Ὅρον (7) καλοῦσιν, ὑφ' ἧς ἐπεσχηθῆαι, καὶ ἐστηρίχθαι, καὶ μόγις ἐπιστρέψαντα εἰς ἑαυτὸν, καὶ πεισθέντα, ὅτι ἀκατάληπτός ἐστιν ὁ Πατήρ, ἀποθέσθαι τὴν προτέραν ἐνθύμησιν, σὺν τῷ ἐπιχεινομένῳ πάθει ἐκ τοῦ ἐκπλήκτου τοῦ ἐκείνου θαύματος.

5. Ἐνιοὶ δὲ αὐτῶν πως (8) τὸ πάθος τῆς Σοφίας, καὶ τὴν ἐπιστροφήν μυθολογοῦσιν · Ἀδυνατῶ καὶ ἀκαταλήπτῳ πράγματι αὐτὴν ἐπιχειρήσασαν, τεκεῖν οὐσίαν ἄμορφον (9), οἷαν φύσιν εἶχε, θήλειαν (10) τεκεῖν · ἦν καὶ κατανοήσασαν, πρῶτον μὲν λυπηθῆναι διὰ τὸ ἀτελές τῆς γενέσεως, ἔπειτα φοβηθῆναι μηδὲ αὐτὸ τὸ εἶναι τελείως ἔχειν (11) · εἶτα ἐκστῆναι, καὶ ἀπορῆσαι, ζητοῦσαν τὴν αἰτίαν, καὶ ὄντινα τρό-

B quidem, si vertisset : *ne hoc ipsum (ἀτελές videlicet, inconsuamtionem sibi debitam) perfectionem (sibi debitam) non habeat*. Interpretem secutus Tertullianus scripsit : *metuere postremo, ne finis quoque insisteret*. In eo lapsus est uterque, quod *τέλος finem* verterit, cum hic significet *perfectionem, consummationem, etc.* Billius vero, et Petavius legendum volunt in Græco : *μη καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι τέλος ἔχη*. Græbius autem vulgatam lectionem Græcam retinet. At particula *μηδέ* rejicienda videtur, et commutanda in *μη καὶ* : de cætero parum interest, utrum legatur *τέλος*, an *τελείως* : idem quippe sensus erit. Nempe modo dixerat Irenæus fetum *informem, inconsuamtionem et invalidum, uno verbo femineum (quem præ masculino sexu imperfectum judicant physici) a Sophia in lucem emissum*. Id ubi conspexit illa, *contristata est* ; deinde timuit, *ne ipsum etiam esse, quod pepererat, perfectionem non haberet sibi natura debitam, seu ne ipsum etiam esse non plene ac perfecte haberet* imperfectior ille sexus ; ne scilicet invalidi hujus sexus natura in deformi ista prole non esset integra.

(7) Ὅρον. *Finem, terminum* : quia singulos Æonas intra Pleromatis lines coercerat.

(8) Ἡὼς. Hanc particulam ut interrogationis notam hic accipit Petavius ; vertit enim : *Sed istorum quidam illam sapientiæ perturbationem ac restitutionem quibus nugis involvunt ? nimirum, etc.* Crediderim ego aut ornatus causa duntaxat additam, aut significare *hoc modo, ita, etc.*, non *hujusmodi*, ut vertit interpretes.

(9) *Τεκεῖν οὐσίαν ἄμορφον*. Bene animadvertit hoc loco Græbius, Tertullianum perperam οὐσίαν ἄμορφον non partui, sed parienti matri per appositionem adscripsisse. Scribit enim : *Post irritos conatus, et spei dejectionem, deformatam eam pâlote credo, et macie, et incuria formæ*. Contra Irenæus tam hic quam lib. II, cap. 20, n. 3 : *Illoram Æon substantiam informem peperit*.

(10) Θήλειαν. Sic omnes editt. cum cod. Reg. Billius vero cum veteri interprete legit *θήλειαν*. Sed de his supra ad textum Latinum, not. 5.

(11) *Μηδ' αὐτὸ τὸ εἶναι τελείως ἔχειν*. Legendum

πὸν ἀποκρύψει τὸ γεγονός (1). Ἐγκαταγενομένην δὲ τοῖς πάθεσι, λαθεῖν ἐπιστροφήν, καὶ ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀναδραμεῖν πειρασθῆναι, καὶ μέχρι τινὸς τολμήσαν, ἐξασθενῆσαι, καὶ ἐκείνῳ τοῦ Πατρὸς γενέσθαι. Συνδραμεῖν δὲ αὐτῇ καὶ τοὺς λοιποὺς Αἰῶνας, μάλιστα δὲ τὸν Νουν. Ἐντεῦθεν λέγουσι πρώτην ἀρχὴν ἐσχηκέναι τὴν οὐσίαν (2) ἐκ τῆς ἀγνοίας, καὶ τῆς λύπης, καὶ τοῦ φόβου, καὶ τῆς ἐκπλήξεως.

4. Ὁ δὲ Πατὴρ τὸν προειρημένον Ὅρον ἐπὶ τοῦτοις διὰ τοῦ Μονογενοῦς προβάλλεται ἐν εἰκόνι ἰδίᾳ, ἀσύζυγον, ἀθήλωντον (5). Τὸν γὰρ Πατέρα ποτὲ μὲν μετὰ συζυγίας τῆς Σιγῆς, ποτὲ δὲ καὶ ὑπὲρ ἄρρεν,

BILLII INTERPRETATIO.

Eam enim impossibilem, atque incomprehensibilem rem aggressam, informem essentiam, qualemque naturam femina poterat, peperisse. Quam etiam posteaquam conspexisset, primo quidem ob inchoatam fetum incœstitia affectam fuisse, deinde autem extimuisse, ne ipsum etiam esse non plene ac perfecte haberet: ac postea velut de potestate exiisse, atque in summa perplexitate hæsisse, causam hujusce rei indagantem, et quoniam modo id, quod acciderat, occultaret. In iis autem affectionibus diu multumque versatam, tandem meliorem mentem induisse, atque ad Patrem ascendere tentasse. Sed cum aliquantisper conata esset, elanguisse, Patrique supplicem exstitisse; ac eum ea quoque reliquos Æones obsecrasse, ac Nun præsertim. Atque hinc demum materiæ essentiam ortum traxisse narrant, nempe ex ignorantia, et incœstia, et metu, ac stupore.

4. At vero Pater Horum eum, de quo superius verba fecimus, per Monogenem postea in imagine sua

etiam hic vult Billius: μή καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι τέλος ἔχη. Vide notata ad textum Latinum.

(1) Τὸ γεγονός. Sic ex codice Regio restituiimus, pro γενός, quod in editi. omnibus tum Epiphani, tum Irenæi legitur. Et quidem γεγονός dudum malebat Billius, ratus veterem interpretem ita legisse, necnon Tertullianum, qui cap. 10, casum, non genus dixit. De Tertulliano facile consentit Græbius; de veteri interprete repugnat. At litem arimere debet codex Regius, quem neuter viderat.

(2) Τὴν οὐσίαν. Legendum, ut probe monet Billius, τὴν οὐσίαν τῆς ὕλης, quemadmodum legit vetus interpres; τῆς ὕλης siquidem hic oscitantia scribarum omissum, paulo inferius additur: οὐσίαν τῆς ὕλης γεγενῆσθαι λέγουσιν.

(3) Ἀσύζυγον, ἀθήλωντον. Vid. Not. 9 infra.

(4) Id est confusam. Hæc explicationis gratia addidit quispiam.

(5) Patris. In editi. Eras. Gall. et Feuard. legitur Patri, sed contra omnium mss. et Græci textus fidem.

(6) Maxime autem Nun. Cod. Clarom., maxime autem et Nun. Vocem autem Nun in editi. Eras. et Gall. male omissam apposuit Feuard. ex Græco, Rigaltius etiam addendam monuerat in cap. 10 Tertull.

(7) Super hæc. Ἐπὶ τοῦτοις, ut recte notat Græb. simpliciter significat post hæc, sive postea, uti Billius in sua versione posuit. Tertullianus cap. 10 reddit, in hæc. Petavius autem perperam sub τοῦτοις intellexit Æones, et apud Epiphanium vertit: post illos omnes produxit, etc.

(8) Præmittit. Gr. προβάλλεται, quod vertendum fuisset, emittit, non præmittit.

(9) Sine conjuge masculo-femina. In editi. Eras. et Gall. corrupte legitur sive pro sine. id emendavit Feuard. consentientibus mss. Clarom. Pass. Arund. et Merc. 1. At facilius de hujusce commatilis lectione, quam de sensu convenit inter editores. Billius et Fronto Duc. contendunt, in Græco non ἀσύζυγον, ἀθήλωντον, in Accusativo legendum esse, sed ἀσύζυγον, ἀρρενοθήλει (pro ἀθήλωντον) in Ablativo: ut scilicet ἀσύζυγον, ἀρρενοθήλει, referatur non ad Ὅρον, sed ad εἰκόνι, quasi Ὅρος ad imaginem ἀσύζυγον, ἀρρενοθήλων ellictus esset. Et sic quidem legisse videtur interpres; verum enim: in imagine sua, sine con-

confusam (4), quærentem causam, et quemadmodum absconderet 10 id, quod erat natum. In iis autem passionibus factam, accepisse regressionem, et in Patrem regredi conari: et aliquandiu ansam, tamen defecisse, et supplicem Patris (5) factam. Una autem eum ea rogasse et reliquos Æonas, maxime autem Nun (6). Hinc dicunt primum initium habuisse substantiam materiæ, de ignorantia, et tædio, et timore, et stupore.

4. Pater autem prædictum Horum super hæc (7) per Monogenem præmittit (8) in imagine sua, sine conjuge, masculo-femina (9). Patrem enim aliquando quidem cum conjuge Sige (10), modo vero et

jugem masculo-femina. Ita pariter Tertullianus cap. 10: In imagine femina-mare. Quos secutus Billius: in imagine sua conjugis experte, ac masculo-femina. Sed cum recta ratione pugnat, id imagini tribui, quod personis dumtaxat convenit. Quis enim ferat imaginem dici conjugis expertem, et masculo-feminam? Malim igitur cum editore Anglo diligentiam interpretum, quam Græci textus sinceritatem incusare. Proinde lego, ἀσύζυγον, ἀθήλωντον. Sed ἀθήλωντον haud cum Græbio verterim, masculo-feminam, seu femina-marem; neque enim ea est vocis hujus significatio. Non femineum, non effeminatum significare, vel ipsa Lexica vulgata docent. Quid sit autem, Horum non femineum, non effeminatum esse, docebit Theodoretus: Τὸν Ὅρον προβάλλεται, οὐ μετὰ συζύγου θηλείας. Terminum, inquit, producit sine femina conjuge, id est, nulla eum femina conjugii vinculo copulatum. Excerptio erat, τὸν γὰρ Αἰώνων ἕκαστος τῶ θελει συνέζευκται, nam aliorum Æonum unusquisque cum femina copunctus est; seu, ut loquitur Irenæus, ἀρρενοθήλει, erat: id est, singuli eorum binii et binii, masculus eum femina, conjugii nexu copulati erant. Itaque Horum apud Irenæum ἀσύζυγον, ἀθήλωντον esse, nihil aliud est, quam eundem apud Theodoretum esse οὐ μετὰ συζύγου θηλείας, nullo conjugii nexu cum femina, ut cæteros Æones, colligatum: adeo ut vox ἀθήλωντον sit prioris ἀσύζυγον paulo distinctior dumtaxat explicatio, hęcque sonet, femina non illigatum. Et id sequentibus Irenæi verbis perfecte respondet. Dixerat Horum ad ipsam Patris imaginem, nullo conjugii nexu cum femina copulatum, ellictus esse. Quod quidem statim explicat: Quia, inquit, Patrem aliquando quidem cum conjuge Sige copulant, modo vero supra maris, ac supra feminae conditionem extollunt Valentiniani. Et in hoc similem sibi Horum effect, quod hic a conjugii legibus, quibus cæteri tenentur Æones, liber sit, quemadmodum et ipse Pater ab iis liber interdum exhibetur.

(10) Cum conjuge Sige. Vertendum fuisset, cum conjugio, seu conjugatione Sigis, juxta Græcum, μετὰ συζυγίας τῆς Σιγῆς. Et infra, τὸ ἀποκαταστήναι τῇ συζυγίᾳ, reddi debuisset cum Tertull. cap. 10, restitutam conjugio, non conjugi; vel quemadmodum paulo post eadem omnino verba reddidit ipsemet interpres, redintegratam suæ conjugationis.

pro masculo, et pro (1) femina esse volunt. Horon vero huic et Stauron, et Lytrotēn, et Carpisten, et Horothēten, et Metagogeā vocant. Per Horon **II** autem hunc dicunt mundatam et confirmatam Sophiam, et restitutam conjugī. Separata enim intentione (2) ab ea, cum appendice passione (3), ipsam quidem infra Pleroma perseverasse (4): concupiscentiam vero ejus, cum passione ab Horo separatam, et crucifixam (5), et extra eum (6) fac-

BILLII INTERPRETATIO.

conjugis experte, ac masculo-femina producit. Patrem etenim interdum conjugii vinculo cum Sige maucipatum esse volunt, interdum supra marem ac feminam esse. Porro Horum, et Crucem, et Lytrotēn, et Carpisten, et Horothēten, et Metagogeā vocant. Atque hujus Horī opera purgatam ac suffuliam, conjugioque restitutam fuisse Sophiam asserunt. Submota enim ab ea, et sublata Enthymesi, una cum

(1) *Masculo, et pro.* Tres istæ voces in edit. Eras. et Gall. necnon in mss. Arund. et Merc. 2 desunt. Priores duas restituit Fenard. ex vet. cod.; tertiam Grabiū ex cod. Voss. et Græco, ubi ὑπὲρ bis legitur. Grabiū sœvet et cod. Clarom. habens, et pro masculo, et pro femina. At vero cum in Græco præpositio ὑπὲρ Accusativum regat, verti debuisset non pro sed super; super masculum, et super feminam esse volunt, ut scilicet utriusque conditioni longe præcellat Propator.

(2) *Intentione.* Gr. Ἐνθυμήσεως, quam vocem inferius concupiscentiam, alibi passim Enthymesin vertit interpres.

(3) *Cum appendice passione.* Sic totidem verbis et Tertullianus. Mallem tamen Græca σὺν τῷ ἐπιγινομένῳ πάθει uterque reddidisset, cum ea passione, quæ supervenerat, aut in quam inciderat.

(4) *Infra Pleroma perseverasse.* Infra hic pro intra, quod medicæ et infimæ Latinitatis auctoribus non inusitatum.

(5) *Crucifixam.* Ἀποσταυρωθῆναι hic potius reddendum fuisset, inquit optime Grabiū, quasi vallo cinctam, et a Pleromate disjunctam esse. Sic apud Thucydidem lib. iv, c. 69, ἀπεσταύρου Scho-liastes explicat, χαρᾶν ἔποιον. In hunc sensum sequentia Clementis Alexand. verba lib. ii, Strom. p. 407, A, interpretor: Ἐκάστη ἡδονὴ τε καὶ λύπη προσπασσαλοῖ τῷ σώματι ψυχὴν τοῦ γε μὴ ἀφορίζοντος, καὶ ἀποσταυροῦντος ἑαυτὸν τῶν παθῶν, unaquæque voluptas, vel mæstitia corpori clavo velut affigit animam ejus, qui ab animi commotionibus sese non separat, nec quasi interposito vallo disjungit. Neque enim alibi apud Irenæum legitur Enthymesin cruci affixam fuisse.

(6) *Extra eum.* Eum hic neutraliter pro id; quod barbaris scriptoribus haud insuetum.

(7) *Καὶ Σὺλλυτρωτήν.* In Græco corrupte legitur συλλυτρωτήν, pro quo reponendum ex vet. interp. σταυρὸν καὶ λυτρωτήν. Porro λυτρωτής, id est redemptor vel liberator, dicebatur Horos, quia Sophiæ in universam substantiam prope resolvendæ ruinam sinit, ejusque motibus intempestivis limites constituit. Σταυρός vero, id est, vallum, non crux, quia Sophiæ Enthymesin cum passione separatam, et quasi vallo cinctam a Pleromate disjunctit.

(8) *Καρπιστήν.* Id est, inquit Grabiū, vindicem, sive assertorem libertatis. Ita redditur in veteri Glossario Græco-Lat. Exemplum affert vir doctus ex Arriano lib. iii De Epicteti disputationibus, cap. 26, p. 369, edit. Cantabrig., quod quidem probat eam esse interdum vocis hujus significationem, sed non semper, et in hoc præsertim Irenæi loco. Ut enim apud Jurisperitos vindicatur libertas, sic et apud eosdem vindicatur servitus, l. 1, ff. De remiss., l. 14, ff. De op. no. nunt. Vindex ergo servitutis peræque ac libertatis dici potest. Sed neutra significatio in Valentinianorum καρπιστήν cadit. Quid enim huic cum libertate, vel servitate conveniat, non video. Censeam potius hic

καὶ ὑπὲρ θῆλυ εἶναι θέλουσι. Τὸν δὲ Ὅρον τοῦτον καὶ Σταυρὸν, καὶ Σὺλλυτρωτήν (7), καὶ Καρπιστήν (8), καὶ Ὅροθῆτην, καὶ Μεταγωγέα (9) καλοῦσι. Διὰ δὲ τοῦ Ὅρου τοῦτου φασὶ κεκαθάρθαι καὶ ἐστρίχθαι τὴν Σοφίαν, καὶ ἀποκατασταθῆναι τῇ συζυγίᾳ. Χωρισθείσης γὰρ τῆς Ἐνθυμήσεως ἀπ' αὐτῆς, σὺν τῷ ἐπιγινομένῳ πάθει, αὐτὴν μὲν ἐντὸς Πληρώματος εἶναι (10) · τὴν δὲ ἐνθύμησιν αὐτῆς, σὺν τῷ πάθει, ὑπὸ τοῦ Ὅρου ἀφορισθῆναι, καὶ ἀποστερηθῆναι (11).

B ἀπὸ καρπιστείας, a vindiciis, Carpisten dici. Vindicia vero correpta manu, seu καρπῷ (hinc καρπιστοῦ etymon) in re atque loco præsentī apud prætorem, ex xii Tabulis, fiebat, inquit Aulus Gell. lib. xx, cap. 9 vel 10. Inde et sententiæ, seu assertiones, et adjudicationes rei controversæ potiorē probanti auctoritatem a Jūdice decretæ, dictæ vindiciæ, teste Ascensio in cit. A. Gellii caput. Quidni et Prætor, seu judex vindicias decernens appellari potuerit vindex; et illinc iudicibus quibusvis, arbitris, seu moderatoribus aptari vindiciis, seu Καρπιστοῦ nomen, quod vindicias interdum decernant? Καρπιστής igitur hic paulo latius accipitur, idemque sonat atque judex, arbiter, seu moderator. Eam in rem optime faciunt ea Arnobii lib. iv adv. Gent. verba, pag. 458 edit. Lugd. Batav. 1651: Quis quæsitōr, quis arbiter cervicibus tantis erit, qui inter personas hujusmodi aut vindicias justas dare, aut sacramenta conetur pronuntiare non justa? C Jam vero hanc Καρπιστοῦ acceptionem in Valentinianorum Horon exacte quadrare, satis patet. Horos enim velut politicam universi Pleromatos disciplinam tuebatur, omnia fulciebat, atque extra inenarrabilem magnitudinem custodiebat omnia, proprii muneris oblitos coercebat, a Pleromate digressos revocabat, huicque vindicabat, asserebatque, unumquemque Æonem intra proprios fines continebat, syzygiamque deserentes restituebat. Uno verbo λυτρωτής, id est, redemptor erat, ὀριστής sive ὀροθῆτης, finitor, constitutor juris, et arbiter conditionum: quæ iudicis, arbitri, et moderatoris partes sunt.

(9) *Μεταγωγέα.* Circumductorem dixit Tertullianus, et Petavius in versione Epiphani, Traductorem Cornarius. Ego potius cum Grabiō redderem Deductorem. Sed omīssa istius conjectura, ex qua Reductorem, non vero Deductorem dicendum esse consequens esset, vocis hujus significationem, ut et Καρπιστοῦ, a jurisconsultis repeterem. Nempe rem in iudicium deducere, frequens apud eos loquendi modus. Inter personas autem quæ rem in iudicium deducere solent, l. iv ff. De except. rei jud. recensentur l. ii, 57. Cod., procurator cui mandatum est, tutor, curator furiosi vel pupilli, actor municipum . . . defensor. Illi ergo Deductores a deducendo recte dici possunt. Et hoc sensu Horon Deductorem a Valentinianis cognominatum fuisse conjicio; utpote tutorem junioris Æonis, ætate nondum confirmata, sui ipsius incontinentis, ut loquitur Tertullianus; aut, si velis, procuratorem, seu defensorem, qui partes ipsius tuebatur, causam agebat, impetum coercebat, conservationi ejus ac saluti invigilabat.

(10) *Εἶναι.* Legendum potius, inquit Grabiū, μείναι, quia interpres habet perseverasse, et Tertull. remansisse.

(11) *Ἀποστερηθῆναι.* Legendum vult Billius ἀποσταυρωθῆναι. Ita siquidem legerunt veteres interpretes, et Tertullianus, crucifixam vertentes, non

καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ γενομένην, εἶναι μὲν πνευματικὴν οὐσίαν, φυσικὴν τινὰ Αἰῶνος ὄρμητιν τυγχάνουσαν, ἄμορφον δὲ καὶ ἀνείδεον διὰ τὸ μηδὲν καταλαβεῖν. Καὶ διὰ τοῦτο καρπὸν ἀσθενῆ καὶ θήλυον αὐτὸν λέγουσι.

5. Μετὰ δὲ τὸ ἀφορισθῆναι τούτην ἐκτὸς τοῦ Πληρώματος τῶν Αἰώνων, τὴν τε μητέρα αὐτῆς ἀποκατασταθῆναι τῇ ἰδίᾳ συζυγίᾳ, τὸν Μονογενῆ πάλιν ἑτέραν προβαλέσθαι συζυγίαν, κατὰ προμήθειαν τοῦ Πατρὸς, ἵνα μὴ ὁμοίως ταύτῃ πάθῃ τις τῶν Αἰώνων, Χριστὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον, εἰς πῆξιν καὶ στήριγμα τοῦ Πληρώματος, ὑφ' ὧν καταρτισθῆναι τοὺς Αἰῶνας. Τὴν μὲν γὰρ Χριστὸν διδάξαι (1) αὐτοὺς συζυγίας φύσιν, ἀγεννήτου κατάληψιν γινώσκοντας, ἱκανοὺς εἶναι, ἀναγορευσαί τε ἐν αὐτοῖς τὴν τοῦ Πατρὸς ἐπίγνωσιν, ὅτι τε ἀχώρητός ἐστι:

BILLII INTERPRETATIO.

ea passione, in quam inciderat, ipsam quidem intra Pleroma esse: cæterum ipsius Enthymesim, una cum ea passione, ab Hæro secretam, crucique affixam fuisse, atque extra Pleroma sitam, esse quidem eam spiritualem essentiam, ac naturalem quemdam Æonis impetum, verum formæ ac figuræ expertem: quod videlicet nihil comprehenderit. Eaque ratione fructum ipsius imbecillam, et femineum esse tradunt.

5. Posteaquam autem ipsa extra Æonum Pleroma relegata fuisset, materque ipsius ad conjugium suum, quasi postliminio rediisset, Monogenem rursus de Patris consilio ac providentia (id videlicet agentis, ne quisquam Æonum in eandem, quam ipsa, calamitatem incideret), muniendi fulciendique Pleromatis causa, par alterum produxisse, hoc est, Christum et Spiritum sanctum, a quibus Æones omnibus nume-

privatam. Quidquid sit de versione vocis ἀποσταυρωθῆναι, de qua in not. Lat., ἀποστερηθῆναι hic legi nihil vetat. Sensus erit, Enthymesin Pleromate privatam, et interclusam fuisse ab Hæro: quod ad rem facit.

(1) Χριστὸν διδάξαι, etc. Obscurus omnino locus, quem elucidare dum plerique student interpretes, nebulas offundunt. At densiores nullus, quam Tertullianus: *Christi erat inducere* (vel, ut Pamelius legendum conjicit, *docere*) *Æonas naturam conjugiorum, et innati conjectationem, et idoneos efficiere generandi in se agnitionem Patris*; quæ neque cum Græco, neque cum Latino veteris interpretis textu consentiunt. Billius legit: Καὶ ἀγεννήτου κατάληψιν γινώσκοντας ἑαυτοῖς ἱκανοὺς εἶναι. Sed modicum inde lumen; nec plenius ex Gallasi, Cornarii et Petavii versionibus eruitur. Prope est ut credam, mendam huc irrepsisse (antiquum quidem, quo deceptus fuerit Latinus ipsemet interpret) et pro ἀγεννήτου, legendum esse γενητοῦ, scilicet Μονογενοῦς. Hæc enim opponere videtur Irenæus, hinc γενητοῦ κατάληψιν γινώσκαι, illinc τὴν τοῦ Πατρὸς ἐπίγνωσιν, ὅτι τε ἀχώρητός ἐστι καὶ ἀκατάληπτος. Priori contentos esse debere reliquos Æonas docuit Christus, utpote sat eruditos, si Filii, seu Monogenis comprehensionem noverint; eam enim esse conjugationis naturam, ut Filius solus ab iis comprehendi valeat; at vero Patris comprehensionem mentis eorum captam superare; frustra que ab iis exquiri, utpote cujus ea duntaxat haberi possit notitia, nempe quod nec percipi, nec intelligi, nec denique cerni, aut audiri, nisi Monogenis beneficio, possit. Quæ posteriora Irenæi verba, quod scilicet ἀκατάληπτος suapte natura cum sit Pater, οὐκ ἔστιν οὔτε ἰδεῖν οὔτε ἀκοῦσαι αὐτόν, ἢ διὰ μόνου τοῦ Μονογενοῦς, firmare videntur nostram conjecturam, scilicet γενητοῦ κατάληψιν, utpote solam sibi attemperatam, γινώσκαι satis esse Æonibus; ac proinde legendum γενητοῦ. Si enim ἀγεννήτου legas, quis sensus? Æonas comprehensionem Patris edoctos, sat eruditos esse? atqui Pater iis prorsus ἀκατάληπτος dicitur, nec etiam videre, aut audire fas est, nisi per Monogenem. Qui ergo κατάληψιν ejus edoceri potuerant? Vult Grabius hic per κατάληψιν Filium ipsam intelligi, utpote in quo

A tam, esse quidem (2) spiritualem substantiam, ut naturalem quemdam (3) Æonis impetum, informem vero, et sine specie, quoniam nihil apprehendisset. Et propter hoc fructum ejus invalidum (4) et femineum dicunt.

5. Postea vero quam separata sit hæc extra Pleroma Æonum, et mater ejus redintegrata suæ conjugationi, Monogenem iterum alteram emisisse conjugationem, secundum providentiam Patris, Christum et Spiritum sanctum (5), a quibus consummatos esse dicunt Æonas. Christum enim docuisse eos conjugationis naturam, innati comprehensionem cognoscentes, sufficientes sive idoneos esse (6): declarasse quoque in eis Patris agnitionem, quoniam incapabilis **12** est, et incomprehensibilis, et non est

B neque videre, neque audire eum, nisi per solum

C ingenitus Pater, in se incomprehensibilis, comprehendiqueat. Ingeniose quidem excogitatum, sed vero paulo minus simile. Filium enim ἀγεννήτου κατάληψιν dici posse, haud abnuo; sed quidpiam vel præcedat, vel addatur, quod vocem κατάληψιν, id ex sese haud significantem eo trahat, necesse est. Hic autem nihil videas. In hoc tamen eruditi viri conjectura ad nostram accedit, quo in priori periodi parte, Filium intelligi velit ab Æonibus comprehendi, non Patrem. Quare illi subscribat Lector, nostram deserat, si minus probanda videatur, per me licet: modo ἀγεννήτου κατάληψιν γινώσκοντας ad Filium quoquo modo referat.

(2) *Quidem*. Ita recte edit. Angl. ex Arund. codice, et Græco μὲν. Astipulatur et cod. Clarom. sed male cæt. editi. habent *quamdam*.

(3) *Ut naturalem quemdam*, etc. Sic ad verbum Tertull. et edit. Angl. ex codd. Arund. et Merc. 2. Reliqui minus bene, *et naturalem*.

(4) *Ejus invalidum*. *Ejus*, scilicet *Sophiæ*, seu Æonis proxime memorati. Melius forte dixisset interpret, *eum*, juxta Græcum αὐτόν, scil. καρπὸν: at maluit pronomem ad Æonem, quam ad fructum referre; quod satis indifferens est.

(5) *Christum, et Spiritum sanctum*. Hic mutila versio Latina. Neque enim ea reddidit interpret, quæ præcedunt *Christum et Spiritum sanctum*, hæc scilicet, ἵνα μὴ ὁμοίως ταύτῃ πάθῃ τις τῶν Αἰώνων: nec quæ immediate sequuntur, εἰς πῆξιν καὶ στήριγμα τοῦ Πληρώματος. Hæc omnia non male sic expressit Tertullianus cap. 11: *Nus de Patris cura, atque prospectu, solidandis rebus, et Pleromati muniendo, jamque figendo* (εἰς πῆξιν καὶ στήριγμα τοῦ Πληρώματος), *ne qua ejusmodi rursus concussio incurreret, vel, ut alii legere malunt, incuteret* (ἵνα μὴ ὁμοίως ταύτῃ πάθῃ τις τῶν Αἰώνων), *novam excludit copulationem, Christum et Spiritum sanctum*. Exactius ad Græca verti posset: *Ne cui Æonum id accideret, quod Sophiæ, de Patris consilio, atque providentia, novam par, quo fixus ac fundatus deinceps maneret Pleromatis status, rursus emittit Monogenes*.

(6) *Sive idoneos esse*. Ita recte Clarom. Voss, et Grab.; cæteri vitiose, *sive illos idoneos esse*.

Monogenem. Et causam quidem æternæ perseverationis (1) iis omnibus incomprehensibile Patris esse; generationis autem, et formationis, comprehensibile ejus, quod quidem Filius est. Et hæc quidem, qui nunc emissus erat, Christus in eis operatus est. τὸ καταληπτὸν αὐτοῦ, ᾧ δὴ ἴσος ἐστί. Καὶ ταῦτα γησε.

6. Spiritus vero sanctus (2) adæquatos eos omnes, gratias agere docuit, et veram requiem induxit. Et sic forma, et sententia similes factos Æonas dicunt, universos factos Noas, et Logos, et omnes Anthropos, et omnes Christos: et feminas similiter omnes Alethias, et Zoas, et Spiritus, et Ecclesias. Confirmata quoque in hoc omnia, et requiescentia ad perfectam, cum magno gaudio dicunt hymnizare Propatorem, magnæ exultationis participantem. Et propter hoc beneficium, una volunta-

BILLII INTERPRETATIO.

ris absoluti sint. Christum enim conjugii naturam eos edocuisse, quodque ii, quibus ingeniti comprehensio nota esset, sibi ipsis sufficerent: prædicasse quoque apud eos Patris agnitionem, nempe quod nec percipi, nec intelligi, nec denique cerni aut audiri, nisi Monogenis beneficio, queat. Ac causam quidem, cur ii omnes perpetui atque æterni sint, in eo quod se Patre comprehendi nequit, consistere; ortus autem eorum ac formationis, in eo quod de eo comprehendi potest, hoc est in Filio, sitam esse. Atque hæc quidem ille recens editus Christus in ipsis fabricatus est.

6. Sanctus autem Spiritus eos omnes inter se exæquatos, gratias agere docuit, ac veram requiem induxit. Ad hunc scilicet modum, Æonas tum forma, tum voluntate, ac sententia pares constitutos fuisse commemorant, omnes nimirum Noas, omnes Sermones, omnes Homines, omnes denique Christos electos: feminasque item omnes Veritates, omnes Vitas, omnes Spiritus, et Ecclesias. Atque hinc confirmata,

(1) *Et causam quidem æternæ perseverationis, Filius est.* Ex ea versione liquet interpretem legisse, ἀκατάληπτον τοῦ Πατρὸς, et ὁ δὴ Υἱὸς ἐστί, pro κατὰληπτον τοῦ Πατρὸς, et ᾧ δὴ ἴσος ἐστί, quæ hodiernus habet textus Græcus. Omittit etiam τὸ πρῶτον, et prius αὐτοῦ mutare videtur in αὐτῶν. Veteri interpreti pro more consentit Tertullianus: *Docerantur*, inquit, *incomprehensibile quidem Patris causam esse perpetuitatis ipsorum; comprehensibile vero ejus, generationis illorum et formationis illorum, esse rationem. . . . Filium autem constituunt apprehensibilem Patris.* Consentiant et recentiores, Billius, Fronto Duc. et Petavins; Cornarius vero, et Gallasius ex parte duntaxat; retinent enim ὁ δὴ ἴσος ἐστί. Sed eorum omnium nullus scopum attingit. Et pro modo suo dum quisque vertit, ænigma proponit potius, quam solvit. Nec felicior Grabius (pace ipsius dixerim), ne unam quidem, ut ait, litteram in Græco textu mutandam censet; sed dum τοῦ Πατρὸς, Patris nomine hic non Propatora ingenitum, sed *Unigenitum* potius intelligi vult, textui vim infert. Unigenitum quidem a Valentinianis vocari *Patrem*, et *Principium omnium*, notum est; sed voce τοῦ Πατρὸς, que in proxime præcedenti periodo, et in sequentibus de solo Propatore intelligi potest, hic Unigenitum venire, nulla alia præmissa, aut addita voce, que prioris illius significatum coerceat ad Filium, abhorret a verosimili. Itaque nisi Græco textui medicam manum admoveas, incassum de sensu laboras; rectos occurret nullus. Lege ergo cum veteri interprete, et Tertulliano, ἀκατάληπτον ὑπάρχειν τοῦ Πατρὸς, id enim exigit cum sermonis contextus, tum ipsa Valentinianorum hypothesis, ad quæ non satis attenderunt interpretes; et inde prima mali labe. Altera quod, τῆς γενέσεως αὐτοῦ, καὶ μόρφωσώς vocibus, Unigenitum designari haud advertentur, qui dicatur *γένεσις*, καὶ *μόρφωσις* τοῦ Πατρὸς. *Γένεσις* quidem, *quod genitum est, productio, soboles, proles*; quo sensu dicitur Prov. xxx, 11: *Generatio, que patri suo maledicit; et que matri sue non benedicit, hi est, proles, que patri suo maledicit, etc.*; *μόρφωσις* vero, id est, *forma, species*. Quibus positis, cæteris textus Græci vocibus invenientibus in-

A καὶ ἀκατάληπτος, καὶ οὐκ ἔστιν οὔτε ἰδεῖν, οὔτε ἀκοῦσαι αὐτὸν, ἢ διὰ μόνου τοῦ Μονογενοῦς γινώσκειται (3). Καὶ τὸ μὲν αἴτιον τῆς αἰωνίου διαμονῆς τοῖς λοιποῖς τὸ πρῶτον καταληπτὸν (4) ὑπάρχειν τοῦ Πατρὸς, τῆς δὲ γενέσεως αὐτοῦ, καὶ μορφώσεως, μὲν ὁ ἄρτι προβληθεὶς Χριστὸς ἐν αὐταῖς ἐδημιούργησε.

6. Τὸ δὲ ἐν Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξισωθέντας αὐτοὺς πάντας εὐχαριστεῖν ἐδίδαξε, καὶ τὴν ἀληθινὴν ἀναπαυσιν ἐγγήσατο. Οὕτως τε μορφῇ καὶ γνώμῃ ἴσους κατασταθῆναι τοὺς Αἰῶνας λέγουσι, πάντας γενομένους Νόας, καὶ πάντας Λόγους, καὶ πάντας Ἀνθρώπους, καὶ πάντας Χριστοὺς, καὶ τὰς θηλείας ὁμοίως πάσας Ἀληθείας, καὶ πάσας Ζωὰς, καὶ Πνεύματα, καὶ Ἐκκλησίας. Στηριχθέντα (5) δὲ ἐπὶ τούτῳ τὰ ὅλα, καὶ ἀναπαυσάμενα τελέως, μετὰ μεγάλης χαρᾶς φησὶν ὑμνῆσαι τὸν Προπάτορα, πολ-

B tactis, sponte fluit sensus, si præmissorum memineris. Paulo superius dixerat Irenæus, incomprehensam Propatoris naturam temere scrutatum Æonem pæne periisse. Addit, ne cui aliorum Æonum id accideret, quod imprudenti illi, Christum a Patre productum, qui doceret eos Unigeniti solius menti pervium esse Patrem, cæteris penitus incomprehensum. Tum (quod hujus consecrarium videtur) longe meliorem esse Unigeniti, quam aliorum Æonum conditionem; et cæteris quidem Æonibus præcipuam æternæ perseverationis causam, qua scilicet dissolutionem, quæ incauto Æoni pæne contigit, a se amoliantur, esse Patris incomprehensibile, si nimirum persuasum habentes, incomprehensum esse Patrem, ipsum temere scrutari non nitantur; *prolis autem ejus, ac formæ, Monogenis videlicet, perseverationis æternæ causam esse comprehensibile illius, cui utique æqualis est; nempe quod Patrem, cui æqualis est, comprehendat.* Sic unius duntaxat a additione difficilem nodum facile, ni fallor, et apposite cum ad sermonis seriem, tum ad Valentinianorum hypothesim, solvimus.

(2) *Spiritus vero sanctus.* Addit textus Græcus, ἓν, unus, quod omisit interpretes. Id etiam neque Tertullianus, neque Theodoretus legunt. Adjectum suspicatur Grabius, ut innueretur ratio, quare Spiritus sanctus Æones omnes æquales reddiderit, ac unitatem Pleromati induxerit, quod nempe et ipse esset unus; vel ut insinuaretur, Christos quidem duos esse, superiorem alium, alium inferiorem, de quo mox; *Spiritum vero sanctum, unum.*

(3) *Γινώσκειται.* Hoc verbum expungi vult Billius. Satis quidem inutile: servari tamen potest. Et tunc vertendum erit: *Neque videri, neque audiri potest, nisi quantum Monogenis beneficio, seu per Monogenem cognoscitur.*

(4) *Τὸ πρῶτον καταληπτὸν, etc., ᾧ δὴ ἴσος ἐστί.* De his disseruimus in not. 1 supra. Cæterum ἀκατάληπτον non legunt modo, sed et scribunt Gallasius et Feuard. non codicis alicujus, sed solius, ut puto, veteris interpretis auctoritate ducti.

(5) *Στηριχθέντα.* Vid. Tertull., cap. 12.

λῆς εὐφρασίας μετασχόντα. Καὶ ὑπὲρ τῆς εὐποιίας ταύτης βουλῆ μιᾶ καὶ γνώμῃ τὸ πᾶν Πλήρωμα τῶν Αἰώνων, συνευδοκοῦντος τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, τοῦ δὲ Πατρὸς αὐτῶν συνεπισφραγιζομένου, ἓνα ἕκαστον τῶν Αἰώνων, ὅπερ εἶχεν ἐν αὐτῷ κάλλιστον καὶ ἀνθηρότατον συνενεγκαμένους, καὶ ἐρανισαμένους, καὶ ταῦτα ἀρμοδίως πλέξαντας, καὶ ἐμμελῶς ἐνώσαντας, προβαλέσθαι προβλήματα (1) εἰς τιμὴν, καὶ δόξαν τοῦ Βυθοῦ, τελειότατον κάλλος τε καὶ ἄστρον τοῦ Πληρώματος, τέλειον καρπὸν τὸν Ἰησοῦν, ὃν καὶ Σωτῆρα προσαγορευθῆναι (2), καὶ Χριστὸν, καὶ Λόγον πατρωνυμικῶς, καὶ [κατὰ] Πάντα (3), διὰ τὸ ἀπὸ πάντων εἶναι δορυφόρους τε αὐτῶν (4) εἰς τιμὴν τὴν αὐτῶν ὁμογενεῖς Ἀγγέλους (5) συμπροβεβλησθαι.

CAPUT III.

Quibus Scripturæ sacræ locis uterentur hæretici ad asserenda commenta sua?

1. Αὕτη μὲν οὖν ἐστὶν ἡ ἐντὸς Πληρώματος ὑπ' αὐτῶν λεγομένη πραγματεία, καὶ ἡ τοῦ πεπονθότος Αἰῶνος, καὶ μετὰ (6) μικρὸν ἀπολωλότος, ὡς ἐν πολλῇ ὕλῃ, διὰ ζήτησιν τοῦ Πατρὸς συμφορὰ, καὶ ἡ τοῦ Ὁροῦ, καὶ Στύλου (7), καὶ Αὐτρωτοῦ, καὶ Καρπι-

te, et sententia, universum Pleroma Æonum, consentiente Christo et Spiritu (8), unumquemque Æonum, quod habebat in se optimum, et florentissimum conferentes, collationem fecisse : et hæc apte compingentes, et diiugenter in unum adaptantes emisisse problema, **13** et in honorem et gloriam Bythi (9) perfectissimum decorem quemdam, et sidus Pleromatis, perfectum fructum Jesum, quem et Salvatorem vocari, et Christum, et Logon, patronymice, ac Omnia, quoniam ab omnibus esset. Satellites quoque ei, in honorem ipsorum (10), ejusdem generis angelos cum eo prolatos.

te, et sententia, universum Pleroma Æonum, consentiente Christo et Spiritu (8), unumquemque Æonum, quod habebat in se optimum, et florentissimum conferentes, collationem fecisse : et hæc apte compingentes, et diiugenter in unum adaptantes emisisse problema, **13** et in honorem et gloriam Bythi (9) perfectissimum decorem quemdam, et sidus Pleromatis, perfectum fructum Jesum, quem et Salvatorem vocari, et Christum, et Logon, patronymice, ac Omnia, quoniam ab omnibus esset. Satellites quoque ei, in honorem ipsorum (10), ejusdem generis angelos cum eo prolatos.

BILLII INTERPRETATIO.

et ad summam quietem adducta universitate, eos non sine magna lætitia Propatorem laudibus extulisse dicunt, magna quoque ipsam voluptate perfuentem : ac beneficii hujusce nomine, cœtum omnem Æonum communi consilio ac sententia, consentientibus etiam Christo et Spiritu sancto, atque eorum quoque Patre calculum suum adjiciente, quidquid pulcherrimum, ac præstantissimum quisque in se habebat, in medium contulisse, atque hæc apte conjungentes, ac concinne copulantes, ad honorem et gloriam Bythi, perfectissimam quamdam pulchritudinem, et sidus Pleromatis, ac perfectum fructum produxisse, hoc est Jesum, quem etiam Salvatorem appellatum esse, et Christum, et patrio nomine Sermonem, ac denique Omnia, eo quod ex omnibus ortus esset : ad eorumque honorem satellites ipsi angelos, quorum idem cum eo genus esset, una editos fuisse.

CAPUT III.

1. Atque hæc est illa, quæ ab iis commemoratur, intra Pleroma negotiatio, et affecti Æonis, ac pæne, ut in multa materia, extincti, propter investigationem Patris, nata calamitas : et Hori, et Crucis, et

(1) *Προβλήματα*. Legendum esse cum veteri interprete *πρόβλημα*, non immerito censet Billius. Neque enim hic agitur nisi de Jesu. Confer, si lubet, Tertullianum cap. cit., ubi hæc Valentinianorum figmenta salse deridet.

(2) *Προσαγορευθῆναι*. Vocatur etiam inferius Paracletus.

(3) *Καὶ κατὰ πάντα*. Delendum esse *κατὰ* recte monet Billius; sensum enim turbat. Neque eam præpositionem legere vetus interpres, et Tertullianus. Quin Irenæus ipse paulo post, Jesum, ex Valentinianorum mente, vocat τὸ πᾶν, omne. Et lib. 11, cap. 20 de eodem : quem, inquit, et Omnia nuncupant. Ubique eandem appellationis rationem affert, eo quod sit ex omnibus. Quæ ratio vel sola probat expungendum esse *κατὰ*.

(4) *Δορυφόρους τε αὐτῶν*. Legendum esse αὐτῶν, non αὐτῶν, jure censent Billius, et Fronto Duc.; sic enim legerunt vetus interpres, et Tertullianus : uterque habet, *satellites ei*, non *eis*. Theodoretus quoque *δορυφόρους αὐτοῦ* scripsit.

(5) *Ὁμογενεῖς ἀγγέλους*. Ejusdem generis angelos : *ambigue positum*, inquit Tertullianus : vix scias enim an ejusdem inter se, an cum Salvatore generis essent. Athanasius orat. 2 cont. Arian. tom. I, nov. edit., p. 461, scribit Valentinum dixisse ἀγγέλους ὁμογενεῖς τῷ Χριστῷ. Et quidem ὁμογενεῖς τῷ Χριστῷ angelos facile concesserim, sed non ejusdem cum Christo generis. Satellites ejus erant, non proinde ejusdem generis cum illo Pleromatis sidere. Si enim Soteri consubstantivi, ait optime Tertullia-

1. Hæc igitur est, quæ intra Pleroma ipsorum (11) dicitur, negotiatio, et passi Æonis, et pæne perditæ, [et] quasi (12) in multa materia, propter investigationem Patris, calamitas : et Hori, et Crucis ipsorum, et Redemptoris, et Carpistæ, et Horothetæ, et Me-

nus, quæ erit eminentia ejus inter satellites? Congenitos ergo, seu potius coævus, non ejusdem generis, vertere debuisset interpres. Irenæus enim inferius vocat eosdem angelos, Soteris ἡλικιώτας, coævus. Quo eodem nomine appellat eos Athanasius in prima ad Serapionem epistol. p. 659, tom. I, nov. edit.

(6) *Μετά*. Existimat Billius legendum *κατὰ*, vel *παρά*, non *μετά*.

(7) *Στύλου*. Lege *σταυροῦ*, vertit enim interpres *crucis*, non *styli*, aut *columnæ*. Et *crucem* jam vocavit *Horon* illum; nusquam vero *columnam* appellat.

(8) *Et Spiritu*. Omisit interpres, quæ sequuntur, verba Græca, τοῦ δὲ Πατρὸς αὐτῶν συνεπισφραγιζομένου, atque eorum Patre calculum suum adjiciente, uti bene reddidit Billius; quæ omisit et Tertullianus.

(9) *Et in honorem et gloriam*. Sic cod. Clarom. et Pass.; vetus codex, quem secutus est Feuard. habet quidem *in*, sed ante *gloriam*, non ante *honorem*. In cæteris cum mss. tum edit., ipsa etiam edit. Anglicana, omnino desicit hæc particula.

(10) *Satellites quoque ei in honorem ipsorum*. Codd. Pass. et Clarom. *Satellites quoque et in honorem ipsorum*; nec ita male.

(11) *Ipsorum*. Vertere debuisset interpres, ab ipsis juxta Græcum ὑπ' αὐτῶν.

(12) *Et quasi*. Expunge *et*; deest enim in Græco, et sensum intercidit.

tagogei, hexæonia compago (1) : et primi Christi, cum Spiritu sancto, de pœnitentia a Patre ipsorum postrema Æonum genesis (2) : et secundi Christi, quem Soterem dicunt, 14 ex collatione composita fabricatio. Hæc autem manifeste quidem non esse dicta, quoniam non omnes capiunt (3) agnitionem ipsorum; mysterialem autem a Salvatore per parabolas ostensa iis, qui possunt intelligere. Sic (4) triginta Æonas significari per triginta annos, sicut prædiximus^a, in quibus nihil in manifesto dicunt fecisse Salvatorem, et per parabolam operariorum vineæ^b. Et Paulum manifestissime, dicunt, Æonas nominare sæpissime, adhuc etiam et ordinem ipsorum servare, sic dicentem^c : *In universas generationes sæculi sæculorum*. Sed et nos ipsos denique in gratiarum actionibus dicentes *æonas æonum*, il-

A στοῦ, καὶ Ὁροθέτου, καὶ Μεταγωγέως ἐξ ἀγῶνος σύμπηξις (5), καὶ ἡ τοῦ πρώτου Χριστοῦ, σὺν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, ἐκ μετανοίας ὑπὸ τοῦ Πατρὸς αὐτῶν μεταγενεστέρα τῶν Αἰώνων γένεσις, καὶ ἡ τοῦ δευτέρου Χριστοῦ, ὃν καὶ Σωτῆρα λέγουσι. ἐν ἑράνου σύνθετος κατασκευή. Ταῦτα δὲ φανερώς μὴ εἰρησθαι, διὰ τὸ μὴ πάντας χωρεῖν τὴν γνῶσιν μυστηριωδῶς δὲ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διὰ παραβολῶν μεμηνύσθαι τοῖς συνίειν δυναμένοις, οὕτως· τοὺς μὲν γὰρ τριάκοντα Αἰῶνας μεμηνύσθαι διὰ τῶν τριάκοντα ἐτῶν, ὡς προέφραμεν, ἐν οἷς οὐδὲν ἐν φανερῷ φάσκουσι πεποιηθέναι τὸν Σωτῆρα, καὶ διὰ τῆς παραβολῆς τῶν ἐργατῶν τοῦ ἀμπελώνος. Καὶ τὸν Παῦλον φανερώτατα λέγουσι τοῦσδε Αἰῶνας ὀνομάζειν πολλάκις, ἔτι δὲ καὶ τὴν τάξιν αὐτῶν τετηρηθέναι, οὕτως εἰπόντα· *Εἰς πάσας τὰς γενεὰς τῶν αἰώνων τοῦ αἰῶνος* (6). Ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς ἐπὶ τῆς εὐχαρι-

BILLII INTERPRETATIO.

Lytrotæ, et Carpistæ, et Horotheti, et Metagogeos, et Æonum coagmentatio : et primi Christi, ac Spiritus sancti, ex Patris videlicet pœnitentia, Æonum ortu posterior nativitas : et secundi Christi, quem etiam Salvatorem appellant, velut ex ære collatio structura. Hæc autem non quidem perspicue declarata esse, propterea quod huiusmodi rerum cognitio non in omnium captum caderet; verum tecte ac mystice a Salvatore iis ostensa esse, qui intelligendi facultate præditi sint, idque hoc modo. Triginta enim Æonas per eos triginta annos subindicari, de quibus superius locuti sumus; in quibus nihil a Salvatore palam ac publice actum esse dicunt : atque item per operariorum vineæ parabolam. Quin Paulum quoque sæpenumero hos Æonas apertissime nominare asserunt, atque insuper eorum ordinem servasse, cum his verbis uteretur : *In omnes generationes sæculorum sæculi*. Atque adeo nos quoque cum in gratia-

^a Sup. cap. 1. ^b Matth. xx, 2. ^c Eph. iii, 21.

(1) *Hexæonia compago*. Ita fere Merc. alter, nisi quod una vox in duas dividatur, omissa littera *h*, ex *Æonia*. Nec procul distat Claromont. in quo *lex Æona*, haud dubie quin pro *hexæona* vel *sexæona*. In Voss. *lex Æonum*, pro *sex Æonum*. In cæteris corrupte, ex *Æone*, ut in Arund. et Merc. 1; et *Æonum*, ut in Ottobon. Pass. et edit. Eras. Gal. et Feuard.; vel ex *agonia*, ut alii pejus habet edit. Oxon. Vide notata ad textum Græcum.

(2) *Postrema Æonum genesis*. Melius a Billio, quam a veteri interprete redditur, *Æonum ortu posterior nativitas*. Et ipse interpret infra lib. ii, cap. 19, n. 9, eadem repetens, habet : *quem et posteriorem reliquis Æonibus factum esse dicunt*.

(3) *Capiunt*. Sic Clar. cod. et Ottob. In cæteris minus bene, *capiant*.

(4) *Sic*. Hæc particula in Græco præcedens colon claudit. Sed perinde est ad sensum, modo comma præponas particule οὕτως : additur enim explanationis, non comparisonis gratia.

(5) *Ἐξ ἀγῶνος σύμπηξις*. Difficilis locus, in cuius obscura suam quisque confert operam, sed inanem, ni fallor. Nec enim hic (quod alibi solet) sibi mutuo suppetias ferunt textus Græcus et Latinus, nec quidquam juvant codices cum editi, tum mss. Quot enim codices, tot variae lectiones. Alii una voce scribunt ἐξ ἀγῶνος, ut Petavius, Gallasius et Feuard.; alii divisim, ἐξ ἀγῶνος, ut Græbius. E codicibus Latinis, edit. Gallas. Eras. et Feuard. habent et *Æonum compago*; edit. Anglic. ex *agonia compago*; Voss. *lex Æonum compago*; Claromont. *lex Æona compago*; Arund. et Merc. 1, ex *Æone compago*; Merc. 2, ex *Æonia compago*; quod posterius dubio procul scriptum putat Græbius pro *ex agonia compago*, id est, *post agoniam compago*; ut excudi curavit in versione Latina: unde et in Græco consequenter legi vult ἐξ ἀγῶνος, divisim; ut sit sensus, Sophiam post agoniam ab Horo constitutam fuisse, ne scilicet in universum resoluta

diffunderet. Sed præterquam quod ἡ τοῦ Ὁρου ἐξ ἀγῶνος σύμπηξις, significaret potius, Horum ipsum post agoniam consolidatum fuisse, quam Sophiam ab eo consolidatam, scribendumque fuisset, ἡ διὰ τοῦ Ὁρου σύμπηξις, id vero minus simile videtur, hic Horo respectu Sophiæ figendi, seu consolidandi virtutem ascribi, quæ solis Christo, et Spiritui sancto, respectu Pleromæ paulo superius tribuitur. Horo quidem attribuitur στήριζουσα δύναμις, sed συμπηγνύσα nusquam. Mea vero hæc est opinio, imo haud dubitem quin legendum sit, in Græco quidem ἐξαίτωνος σύμπηξις, in Latino vero, *hexæonia compago*; quod posterius excudi feci. Hanc lectionem satis aperte expriment plerique codd. Latini, quorum alii habent *lex Æonum*, alii *lex Æona*, alii *ex Æona*, alii *ex Æonia compago*, procul dubio pro *sex æonum*, *sexæona*, *sexæonia*, vel *hexæona*, vel *hexæonia compago*; quod cum minus intelligerent scribere, depravarunt; sic tamen ut veræ lectionis vestigia retinuerint. Porro *Hori, Crucis, Redemptoris, Carpistæ, Horothetæ, et Metagogeï hexæonia compago* ab Irenæo dicitur, quia cum unus et idem Æon sex nominibus gaudeat, quibus totidem proprietates respondent, sex Æonum personam sustinet. Unde sex illorum nominum coagmentatio ingeniose ab Irenæo vocatur *hexæonia compago*, quasi sex Æonum in unum et eundem Æonem confluxus. Sic nulla fere mutatione facta textum utrumque restituo.

(6) *Τῶν αἰώνων τοῦ αἰῶνος*. Ordo verborum perperam inversus est. Lege ex Apostolo, cuius hæc verba sunt Ephes., iii, 21, *τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων*. Sic enim legit interpret, et sic legendum esse satis monet ipsa Valentianorum hypothesis, qui non tantum Æonas ab Apostolo nemisatos, sed etiam et ordinem ipsorum, primi scil. Æonis singulariter et κατ' ἐξοχήν dicti, et sequentium inferiorum, servatum esse effutiebant.

στίας (1) λέγοντας, *Εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων*, A
ἐκείνους τοὺς Αἰῶνας σημαίνει· καὶ ὅπου ἄν (2)
αἰών, ἢ αἰῶνες ὀνομάζονται, τὴν ἀναφορὰν εἰς ἐκεί-
νους εἶναι θέλουσι.

2. Τὴν δὲ τῆς δωδεκάδος τῶν Αἰώνων προβολὴν
μηνύεσθαι διὰ τοῦ δωδεκαετῆ ὄντα τὸν Κύριον
διαλεχθῆναι τοῖς νομοδιδασκάλοις, καὶ διὰ τῆς τῶν
ἀποστόλων ἐκλογῆς· δώδεκα γὰρ ἀπόστολοι· καὶ
τοὺς λοιποὺς δεκαοκτὼ Αἰῶνας φανεροῦσθαι διὰ τοῦ,
μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, δεκαοκτὼ μηνὶ (5)
λέγειν διατετριφέναι αὐτὸν σὺν τοῖς μαθηταῖς.
Ἄλλὰ καὶ διὰ τῶν προηγουμένων τοῦ ὀνόματος
αὐτοῦ (4) δύο γραμμάτων, τοῦ τε ἰῶτα καὶ τοῦ ἦτα,
τοὺς δεκαοκτὼ Αἰῶνας εὐσήμως (5) μηνύεσθαι. Καὶ
τοὺς δέκα Αἰῶνας ὡσαύτως διὰ τοῦ ἰῶτα γράμματος,
ἢ προηγείται τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, σημαίνουσι λέγε- B
σθαι (6). Καὶ διὰ τοῦτο εἰρηκέναι τὸν Σωτῆρα· Ἰῶτα
ἓν, ἢ μία κεφαλα οὐ μὴ παρέλθῃ, ἕως ἄν πάντα
γένηται.

3. Τὸ δὲ περὶ τὸν δωδέκατον Αἰῶνα (7) γερονδς

BILLII INTERPRETATIO.

rum actione dicimus, *In sæcula sæculorum*, Æonas illos significare. Denique ubi sæculi, vel sæculorum
vocalium usurpatur, id ad illos referri volunt.

2. Jam vero duodecadis Æonum productionem ex eo indicari, quod Dominus, cum duodecimum ætatis
annum ageret, cum legis doctoribus disseruit: atque item per apostolorum electionem: duodecim enim
apostolos esse. Postremo reliquos duodeviginti Æonas hinc declarari, quod eum, postquam a morte ad
vitam rediisset, decem et octo menses cum discipulis versatum esse dicunt. Ad hæc per duas primas no-
minis ipsius litteras, hoc est, ι et η, octodecim Æonas significanter indicari: eodemque modo decem
Æonas per litteram ι, quæ in ipsius nomine principem locum tenet, significari asserunt. Atque hinc spe-
ctasse Salvatorem, cum diceret: *Iota unum, aut apex unus non præteribit, donec omnia fiant.*

3. At vero calamitatem eam, quæ duodecimo Æoni accidit, per Judæ, qui apostolorum duodecimus

⁷ Luc. ii, 42 seqq. ⁸ Luc. vi, 15. ⁹ Matth. v, 18.

(1) *Ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας*. Ταῖς εὐχαριστίαις le- C
git interpretes; sed minus bene. Hic enim sermo est,
non de quibuscunque gratiarum actionibus, sed de
ipsa sacra Eucharistia, seu de solemnī illa gratia-
rum actione, quæ in divinorum mysteriorum cele-
bratione fiebat; ubi ex veterum Liturgiæ præ-
scripto frequens audiebatur ea: cum ἐκφωνήσεων,
tum εὐχῶν clausula: εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.
Ex quibus obiter concludes, antiquissimos esse plu-
rimos, qui in iis, quæ sub quorundam apostolorum
nomine circumferuntur, Liturgiis, ritus exstant,
et Valentinianorum ævo vetustiores, ac proinde
apostolis ipsis cœvos. In ea, quæ Jacobi nomen
præ se fert, quamque Basilus, et Chrysostomus, si
Proclo fides, in compendium redegerunt, formula ex
qua argumentum ducebant Valentiniani, non semel
occurrit. Et bene se res habet, quod Græbius suis
candidior lateatur, illos, qui in omnibus istis *Litur-
giis* (Apostolicis) exprimuntur, quique jam olim ubi-
que inter sacra mysteria usitati fuere, ritus, ex apo- D
stolica traditione fluxisse. Ecclesias enim ab aposto-
lis institutas formam aliquam, et ritum offerendi
sacrificium, cui tam arcta sit et præcipua cum re-
ligione connexio, non accepisse, quis sanus sibi
persuadeat? Non quod tamen Liturgias omnes apo-
stolicas iis, quorum nomine insigniuntur, adjudi-
care velim. Sufficiat Liturgiæ antiquiorum, si
non scriptores, saltem primos auctores esse apo-
stolos.

(2) *Ὅπου ἄν*. Particulam ἓν, quam habent cod.
R. et omnes editi, nescio cur omiserunt Petavius
et Græbius.

(5) *Δεκαοκτὼ μηνί*. Idem antea commenti fue-
rant Gnostici, ut patet ex cap. 30 hujus libri, et ab
iis acceperant Valentiniani. Utrosque confutat Lu-
cas Act. 1, asserens Christum *per dies quadraginta
apparuisse* discipulis, quibus elapsis in cœlum con-
scendit. Sed minoris apud eos hæreticos ponderis

los Æonas significare: et ubicunque æon, aut æo-
nes nominantur, in illos id referri volunt.

2. Duodecadis autem Æonum emissionem signi-
ficatam per id, quod duodecim annorum existens
Dominus disputaverit cum legis doctoribus⁷, et
per apostolorum electionem: duodecim enim apo-
stolos elegit⁸. Et reliquos octodecim Æonas mani-
festari per id, quod post resurrectionem a mortuis
octodecim mensibus dicant conversatum eum cum
discipulis. Sed et per præcedentes nominis ejus
duas litteras, Iota et Eta, octodecim Æonas signi-
ficantem manifestari (8). Et decem autem Æonas
similiter per Iota litteram, quod præcedit (9) in
nomine ejus, significari dicunt. Et propter hoc
dixisse Salvatorem: *Iota unum, aut unus apex non
præteribit* (10), *quoadusque omnia fiant*⁹.

15 3. Hanc autem passionem (11), quæ circa duode-

erant Scripturæ Novi Testamenti, quam spurium
illud scriptum, quod *veritatis Evangelium* dicebant
Valentiniani, Irenæo teste lib. iii, cap. 11, n. 8, ex
quo commenta sua hauriebant.

(4) *Τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ*. Ἰησοῦ scilicet, cujus
prima littera, Græcis est ι, x; secunda η, vii.

(5) *Εὐσήμως*. Cod. R. ἐν σήμῳ.

(6) *Σημαίνουσι λέγεσθαι*. Lege σημαίνεσθαι λέ-
γουσι. Evidens enim scribæ sphalma.

(7) *Τὸ δὲ περὶ τὸν δωδέκατον αἰῶνα*, etc. Hic
cum Græca, tum Latina corrupta sunt. Sic utraque
exprimuntur ut passio et cætera, quæ Salvatoris
propria sunt, de Juda enuntiantur; quod quam ab-
surdum sit, nemo non videt. Quidpiam igitur in
utrisque deest; sed et in Græco quidpiam superest.
At uterque textus facile emendari potest ex iis,
quæ habet Irenæus lib. ii, c. 20, n. 1. Ibi enim ex
integro et iisdem omnino verbis repetit quæ cap. 5
lib. 1, dixerat. Sic autem illic habet: *Illam enim,
quam erga*

(8) *Per præcedentes... manifestari*. Sic ex cod.
Pass. et Clarom. reponimus. Prior quidem habet
per, posterior vero, *manifestari*, ex quibus genuina
lectio Græco textui, et antecedentibus consentanea
eruitur. In cæteris deest *per*, et legitur *manifestare*.

(9) *Litteram, quod præcedit*. Lege, *litteram quæ
præcedit*. Ad nominis Græci, γράμματος, magis
quam ad Latini genus attendit interpret.

(10) *Præteribit*. Sic codd. Voss. Pass. et Feuard.
in marg. cum Vulgata nostra, et veteri Italica.
Cæteri cum editi, tum mss., *præteriet*.

(11) *Hanc autem passionem*, etc. Depravatam hanc
periodum in notis ad textum Græcum restituimus.
Vide ibi observata. Si tamen Latina hæc absolute
retinere velis, lege saltem, vitandæ amphibologia
causa: *Et quoniam duodecimo mense passus est Sal-
vator*.

cimum Æonem facta est, significari dicunt per apostasiam Judæ, qui duodecimus erat apostolorum, et quoniam duodecimo mense passus est; uno enim anno volunt eum post baptismum prædicasse. Adhuc etiam in ea, quæ profluvium sanguinis patiebatur, manifestissime hoc significari; duodecim enim annis passam eam, per Domini adventum esse sanatum, cum tetigisset simbriam vestimenti ejus; et propter hoc dixisse Salvatorem: *Quis me tetigit* ¹⁰? docentem discipulos quod factum esset inter (1) Æonas mysterium et curationem passi Æonis. Per illam enim, quæ passa est duodecim annis, illa virtus significatur, eo quod extenderetur, et in immensum flueret ejus substantia, quemadmodum dicunt. Et nisi tetigisset vestimentum, hoc est, illius Filii, Veritatis primæ tetradis (2), quæ per simbriam manifestata est, advenisse (3) in omnem substantiam

Α πάθος (ὕποσημαίνεσθαι λέγουσι) τῆς ἀποστασίας, διὰ Ἰουδαίαν. ὅς δωδέκατος ἦν τῶν ἀποστόλων, γενόμενης προδοσίας δεικνύσθαι λέγουσι, καὶ ὅτι τῷ δωδεκάτῳ μηνὶ ἔπαθεν ἐνιαυτῷ γὰρ ἐνὶ βούλωνται (4) αὐτὸν μετὰ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ κεκτυχέναι. Ἔτι τε (3) ἐπὶ τῆς αἰμορροούσης σαφέστατα τοῦτο δηλοῦσθαι· δώδεκα γὰρ ἔτη παθοῦσαν αὐτὴν ὑπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας θεραπεῦσθαι, ἀφαμένην τοῦ κρασπέδου αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο εἰρηκέναι τὸν Σωτῆρα· *Τίς μου ἤψατο*; διδάσκοντα τοὺς μαθητὰς τὸ γεγονός ἐν τοῖς Αἰῶσι μυστήριον, τὴν ἕκτασιν τοῦ πεπονηθέντος Αἰῶνος. Ἡ γὰρ παθοῦσα δώδεκα ἔτη, ἐκείνη ἡ δύναμις (6), ἐκτεινομένης αὐτῆς (7), καὶ εἰς ἀπειρον ρεούσης τῆς οὐσίας, ὡς λέγουσιν, εἰ μὴ (8) ἔψαυσε τοῦ φορέματος αὐτοῦ (9), τοῦτέστι τῆς Ἀληθείας τῆς πρώτης τετραδός, ἡ τις διὰ τοῦ κρασπέδου μεμῆνυται, ἀνελύθη ἂν εἰς

BILLII INTERPRETATIO.

erat, defectionem innui dicunt: atque hinc etiam, quod Christus duodecimo mense passus sit. Eum enim unum duntaxat a baptismum annum prædicationis munus obiisse volunt. Insuper etiam hoc in muliere illa, quæ sanguinis profluvio laborabat, apertissime declarari. Hanc enim, cum duodecim annis ægrotasset,

¹⁰ Marc. v, 31.

quam erga duodecimum Æonem dicunt accidisse passionem, conantur ostendere, quod Salvatoris passio a duodecimo apostolorum facta sit, et in duodecimo mense. Uno enim anno volunt eum post baptismum prædicasse. Sed in illa quæ profluvium sanguinis patiebatur, manifeste dicunt ostensum; duodecim enim annis passa est mulier, etc. Quæ eadem verba sunt lib. 1, c. 3. Sic ergo ex relatis verbis Græca restituenda censerem: Τὸ δὲ περὶ δωδέκατον αἰῶνα γεγονός πάθος τῆς ἀποστασίας ὑποσημαίνεσθαι (non ὑπερσημαίνεσθαι, ut in Gallas. et Feuard. Irenæi editionibus, vel pejus adhuc ὑπερσημαίνεσθαι, ut in cod. R. et Basileensi Epiphaniæ editione exstat) λέγουσι, ὅτι τὸ τοῦ Σωτῆρος πάθος διὰ τῆς τοῦ Ἰουδαίου, ὅς δωδέκατος ἦν τῶν ἀποστόλων, προδοσίας γεγονός δεικνύεται, καὶ ὅτι τῷ δωδεκάτῳ μηνὶ ἔπαθεν. Hanc autem passionem, quæ circa terga) duodecimum Æonem facta est, significari dicunt in eo quod Salvatoris passio per Judæ, qui duodecimus erat apostolorum, proditorem facta ostenditur, et quoniam duodecimo mense passus est. Hoc modo corruptus locus ex sano ac omnino eodem restituitur; et nisi ita restituas, frustra in explicatione depravatæ periodi laboraveris.

(1) *Quod factum esset inter.* Ita Voss. Pass. et Feuard. in margine. Claromont., quod factum esset et inter, etc. Cæteri, quod factum est.

(2) *Hoc est, illius Filii, Veritatis primæ tetradis.* Ita codd. Ottobon. et Merc. 2. In posterioribus Feuard. edit: *Hoc est, illius Filii, qui est Veritas*; in Oxon.: *Illius Filii, hoc est, Veritatis*; sed utrumque contra codd. omnium fidem. Nam præter jam allegatos, Eras. Gall. et prior Feuard. edit. una cum Clarom. Pass. Arund. et Voss. habent: *Hoc est, illius Filii, qui est Veritatis.* At expunctis auctoritate Ottobon. et Merc. 2 codd. vocibus, qui est, quæ sensum conturbant, sic explicandus videtur Irenæus: *Nisi tetigisset vestimentum, hoc est illius Filii vestimentum, Veritatem* scilicet primæ tetradis, etc. Vertere siquidem debuisset interpres *Veritatem*, non *Veritatis*; cum verbum *tango* accusativum regat apud Latinos, non genitivum, ut apud Græcos. Lege ergo *Veritatem*, hancque vocem per appositionem accipe, quasi explicationem vocis *vestimentum*. Neque enim passus Æon vestimentum *Veritatis* tetigisse dicitur, sed *Veritatem* ipsam (quæ vestimentum Filii dicebatur a Valentinianis), per simbriam mystice significatam: quod id esset

respectu primæ tetradis, quod simbria respectu vestimenti, infima pars scilicet. Vide quæ ad Græca hujus loci observavimus.

(3) *Advenisse.* Suppl. dicunt, quod superius præmittitur.

(4) *Ὅτι τῷ δωδεκάτῳ μηνὶ ἔπαθεν ἐνιαυτῷ γὰρ ἐνὶ βούλωνται,* etc. In hoc errore versatos fuisse Valentinianos Scripturarum corruptores, et novorum Evangeliorum fabricatores, non adeo mirum; sed in eundem impigisse clarissimos Patres, saltem Clement. Alexand. lib. 1 *Strom.*, p. 340; Origen. lib. iv *Periarch.* c. 4, et Tertull. lib. *adv. Jud.* c. 18, qui Evangelia debita cum veneratione et legebant, et suscipiebant, nullus non miretur. Una est istorum sententia, Christum, anno xv imperii Tiberii, quo baptizatum fuisse scribit Lucas, passum esse, anno ætatis 30, ac proinde anno uno duntaxat post baptismum, et ante mortem suam, publicas apud Judæos habuisse conciones: cum tamen Evangeliorum lectione vel levissima imbutus quisque facile deprehendat, tria ut minimum a baptismum ad mortem Christi intercessisse Paschata.

(5) *Ἔτι τε.* Cod. R. ἔτι τὰ.

(6) *Ἐκείνη ἡ δύναμις.* Sophia scilicet, seu passus Æon, qui ab eodem Irenæo lib. ii, cap. 18 et 23 ex Valentinianorum sententia, vocatur *virtus extensa*, *duodecima virtus passa*, id est, inquit, *duodecimus Æon*. Hinc Billius, de sensu sollicitior quam de vocibus, *δύναμιν* hic reddidit *Æonem*, quod, licet minus accuratum, re tamen idem est.

(7) *Ἐκτεινομένης αὐτῆς.* Cur αὐτῆ, non αὐτῆς, hic legi veli Billius, non novi. Genitivum enim casum postulat constructionis ordo.

(8) *Εἰ μὴ.* Ante *εἰ μὴ* particulam copulativam καὶ, ex veteri interprete ponendam vult idem Billius. Sed non advertit vir doctus, veterem interpretem, addito verbo *significatur*, periodum Græcam in duas secuisse, quarum unam cum conclusisset ad quemadmodum dicunt, alteram ut inciperet et cum priori connecteret, necesse videbatur addere particulam, *et*; in Græco vero cum ἐκείνη ἡ δύναμις per appositionem accipiatur, suspensusque maneat sensus ad ea usque verba, *εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῆς*, hunc perperam interturbaret copula καὶ.

(9) *Φορέματος αὐτοῦ.* Si sana sint mss. Latina, legendum cum vet. interprete, *φορέματος*, τοῦτέστι, αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ, *vestimentum*, hoc est, *ipsius*

τὴν οὐσίαν αὐτῆς· ἀλλὰ ἔστη καὶ ἐπαύσατο τοῦ πάθους· ἡ γὰρ ἐξεληθοῦσα δύναμις τούτου (εἶναι δὲ ταύτης (1) τὸν Ὄρον θέλουσιν) ἐθεράπευσεν αὐτὴν, καὶ τὸ πάθος ἐχώρισεν (2) ἀπ' αὐτῆς.

4. Τὸ δὲ (3), Σωτῆρα τὸν ἐκ πάντων ὄντα τὸ πᾶν εἶναι, διὰ τοῦ λόγου τοῦ, Πᾶν ἀφ' ἑνὸς διανοήσαντος μητρῶν, δηλοῦσθαι λέγουσιν. Ὅτι τὸ πᾶν ὄν, διήνοιξε τὴν μητρῶν τῆς Ἐνθυμήσεως (4) τοῦ πεπονθότος Αἰῶνος, καὶ ἐξορισθείσης ἐκτὸς τοῦ Πληρώματος, ἣν δὴ καὶ δευτέραν ὀγδοάδα καλοῦσι, περὶ ἧς μικρὸν ὑστερον ἐροῦμεν (5). Καὶ ὑπὸ τοῦ Παύλου (6) δὲ φανερῶς διὰ τοῦτο εἰρησθαι λέγουσι· Καὶ αὐτός ἐστι τὰ πάντα· καὶ πάλιν· Πάντα εἰς αὐτὸν (7), καὶ ἐξ αὐτοῦ τὰ πάντα· καὶ πάλιν· Ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος (8).

BILLII INTERPRETATIO.

Salvatoris adventu ac præsentia curatam esse, contacta nimirum ipsius simbria. Atque ob eam causam dixisse Salvatorem: *Quis me tetigit?* his scilicet verbis mysterium illud, quod inter Æonas contigerat, affectique Æonis curationem apostolis tradentem. Hanc enim, quæ duodecim annis adversa valetudine laboraverat, Æonis illius figuram exstitisse, cujus essentia, quemadmodum ipsi aiunt, sese extendebat, atque in infinitum fluebat; ac nisi vestem ipsius contigisset, hoc est, primæ quaternitatis Veritatem, quæ per simbriam significatur, in totam ipsius essentiam resoluta fuisset. Verum stetit, ac morbo conflictari desit. Etenim egressa a Filio virtus (hanc autem Horum esse volunt) medicinam ei fecit, morbumque ab ea depulit.

4. Quod autem Salvator, qui ex omnibus ortus est, Omnia sit, per hæc Scripturæ verba ostendi asserunt: *Omne masculinum adaperiens vulvam*. Ipsum enim, cum Omne sit, aperuisse vulvam Enthymesis

¹¹ Exod. xiii, 2, et Luc. ii, 25. ¹² Coloss. iii, 11. ¹³ Rom. xi, 56. ¹⁴ Coloss. ii, 9. ¹⁵ Ephes. i, 10.

Filii vestimentum, vel saltem φορήματος τοῦ Υἱοῦ, et paulo post pro δύναμις τούτου legendum δύναμις τοῦ Υἱοῦ. Neque enim hæc ad Σωτῆρα ulla ratione referrī possunt, qui nec primæ tetradis Æon erat, nec cum Veritate, ejusdem tetradis Æone, ullam affinitatem habebat; de Monogene vero, et conjugis Alathia, primæ tetradis Æonibus, intelligi necesse est. Apertusque sensus est, si supradictorum memineris. Scilicet, cum jam extenderetur passus Æon, et in immensum flueret ejus substantia, in omnem substantiam suam resolutus fuisset, nisi Filii, seu Monogenis, vestimentum tetigisset, id est, nisi errorem agnoscens, Veritatem primæ tetradis (sic enim vertendum, non Veritatis, ut superius dixi), Monogenis conjugem (per simbriam vestimenti mystice significatam, quia Veritas ultima est in prima tetrade Pleromatis), tetigisset, seu apprehendisset, cujus luce collustratus, in semetipsum reversus credidit jam, quoniam incomprehensibilis est Pater, ut supra dicitur. Tunc misertus ejus Filius, et pro eo deprecatorum apud Patrem agens, a se virtutem emisit, Horum scilicet, qui laborantem curavit, et passionem separavit ab eo. Sicque stetit et quievit a passione infelix Æon, per egressam virtutem Filii.

(1) *Εἶναι καὶ ταύτης*. Lege cum veteri interp. et Billio ταύτην. Id enim exigit sensus.

(2) *Ἐχώρισεν*. Sic Petavius et Grabinus. At in cod. R. Basileensi Epiphani, et cæteris Irenæi editionibus, ἐχώρησεν, repugnante veteri interprete, qui vertit, separavit, non abscessit.

(3) Τὸ δὲ. Cod. Reg. τὸν δὲ.

(4) *Διήνοιξε τὴν μητρῶν τῆς Ἐνθυμήσεως*. Non quod ex ea prognatus sit, sed quia eam fecundavit, et per ipsam variam peperit prolem, ut inferius explicat Irenæus.

(5) *Καὶ ἐξορισθείσης... ὑστερον ἐροῦμεν*. Hæc tametsi in veteri interpretatione existit, delenda tamen vult Billius. *Nec enim, inquit, quidquam ad rem faciunt, nec sententiam absolutam faciunt*. Imo ad rem faciunt quam maxime. Breviter siquidem hic colligit Irenæus, quæ fusius paulo post enarraturum se promittit. Sententiam vero absolutam habebant, si expungas copulam καὶ (hanc licet legerit

suam. Sed stetit, et **16** quievit a passione per egressam virtutem Filii. Esse autem hunc Horum volunt, qui curavit eam, et passionem separavit ab ea.

4. Quod autem Salvatorem (9) ex omnibus existentem Omne esse, per hoc responsum, *Omne masculinum aperiens vulvam*¹¹, manifestari dicunt. Qui cum omnia sit, aperuit vulvam Excogitationis passi Æonis, et separata ea (10) extra Pleroma, quam etiam secundam Ogdoadem vocant, de qua (11) paulo post dicemus. Et a Paulo autem manifeste propter hoc dictum dicunt: *Et ipse est omnia*¹². Et rursus: *Omnia in ipsum, et ex ipso omnia*¹³. Et iterum: *In ipso habitat omnis plenitudo divinitatis*¹⁴. Et illud: *Recapitulata esse omnia in Christo per Deum*¹⁵. Sic

BILLII INTERPRETATIO.

vetus interpres), quæ sensum turbat, perperamque suspendit, ut nimirum ἐξορισθείσης referatur ad Ἐνθυμήσεως, quæ revera extra Pleroma separata fuerat. Quod addit idem Billius, *falsum esse Valentinianos Enthymesis secundam Ogdoadem appellare*, paulo longius abest a vero, ut recte ostendit clariss. Grab. Exciderat sane viro docto, matrem Achamoth, quæ Enthymesis est, bis, ex Valentinianorum hypothese infra cap. 5, Ogdoada nuncupari. Et expressius adhuc lib. ii, cap. 14: *Eam, quæ est extra Pleroma, matris ipsorum enarrant dispositionem (seu affectionem, vel Enthymesis), secundam Ogdoadem vocantes eam*. Secundam autem Ogdoadem vocabant, quia, ut aiunt cap. 5 cit., *volens in honorem Æonum omnia facere, imagines fecerat ipsorum, servans numerum primogenitæ et primariæ Pleromatis Ogdoadis*.

(6) *ὑπὸ τοῦ Παύλου*. Scilicet Coloss. iii, 2, ubi Apostolus scribit, *τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός*.

(7) *Πάντα εἰς αὐτόν*, etc. Aliquantulum immutata Apostoli verba. Sic enim habet Rom. xi, 36: *Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτόν τὰ πάντα*.

(8) *τῆς θεότητος*. Vocem σωματικῶς, quæ existat in nostris codicibus, quamque legerunt Patres omnes Græci, et e Latinis plerique, ideo forte omitunt Valentiniani, quia minus ad institutum faciebat. Ea enim duntaxat e Scriptaris corradere hic mens erat, in quibus occurrerent voces, *omnis, omne, omnia*. Forte etiam in Irenæi codice deerat, ut et defuisse videtur in Cypriani, et Archelai codd.; uterque enim, ut observat Grab., hic in *Disput. cum Manete*, § 25, ille init. lib. *De bono patient.*, citata D. Pauli verba legit, omisso adverbio σωματικῶς.

(9) *Quod autem Salvatorem*. Tὸ hic perperam verit interpres quod. Lege, *istud autem, Salvatorem, etc.*, vel post *quod autem*, subintellige, *attinet*.

(10) *Et separata ea*. Cod. Pass. *et separat ea*, cæteris omnibus reclamantibus tum editi, tum mss. in quibus

(11) *De qua*. Cod. Pass. *de quo*.

interpretantur dicta (1), et quæcumque alia sunt A t. l. a.

5. Adhuc etiam de Horo suo (quem etiam plurimis nominibus (2) vocant), duas operationes habere eum ostendunt, confirmativam et separativam: et secundum id quidem, quod firmat et constabilit, Crucem esse; secundum id vero, quod dividit (3), Horon. Salvatorem autem sic manifestasse operationes ejus: et primo quidem confirmativam, in eo 17 quod dicit: *Qui non tollit crucem suam, et sequitur me, discipulus meus esse non potest* 16. Et iterum (4): *Tollens crucem, sequere me* 17. Separativam autem, in eo quod dicit: *Non veni mittere pacem, sed gladium* 18. Et Joannem dicant hoc ipsum manifestasse, dicentem: *Ventilabrum in manu ejus, emundare (5) aream, et colliget frumentum in horreum suum, paleas autem comburet igni inexstinguibili* 19; et per hoc (6) operationem Hori significasse. Ventilabrum enim illud, crucem interpretantur esse, quæ scilicet consumit materialia omnia, quemadmodum paleas ignis; emundat autem eos, qui sal-

BILLII INTERPRETATIO.

Æonis illius affecti, atque extra Pleroma ejecti, quam etiam secundam Ogdoadem appellant; de qua paulo post verba faciemus. Atque eam ob causam diserte quoque a Paulo dictum esse aiunt: *Et ipse est omnia. Et iterum: Omnia in eum, et ex ipso omnia. Ac rursus: In ipso habitat omnis plenitudo divinitatis. Itemque illud: Instaurare omnia in Christo per Deum.* Ad hunc modum hæc, et si quæ alia hujusmodi sunt, interpretantur.

5. Postea de Horo suo quem etiam pluribus nominibus appellant, verba facientes duplici enim facultate præditum esse statuunt, altera fulciete, altera dividente: et quatenus constabilit, ac firmat, Crucem esse; qua autem ratione dividit, ac distinguit, Horon. Salvatorem porro ipsius facultates ita indicasse. Ac primo quidem eam, qua fulcit et confirmat, in his verbis: *Qui non tollit crucem suam et sequitur me, non potest meus esse discipulus.* Et rursus: *Tollens crucem, sequere me.* Deinde autem eam, qua secernit, ac dirimit, cum his verbis uteretur: *Non veni mittere pacem, sed gladium.* Joannem etiam hoc ipsum significasse, cum diceret: *Ventilabrum in manu ejus, et purgabit aream, et colliget triticum in horreum suum; paleam autem comburet igni inexstinguibili.* His enim verbis Hori vim, ac facultatem declarasse. Ventilabrum enim hoc, crucem esse interpretantur, quæ quidem ea omnia, quæ materia constant, absumat,

16 Luc. xiv, 27. 17 Marc. x, 21. 18 Matth. x, 34. 19 Luc. iii, 17.

quibus legitur, et separata ea. Et sic scripsisse veterem interpretem persuasum habeo. Sed hunc in errorem coniecit copula καί, quæ in textum Græcum perperam irrepsit. Hinc existimavit ἐξορισθείσης casum absolutum esse, reddendum per Latinorum ablativum, quem vocant absolutum; cum tamen evidens sit, ἐξορισθείσης ab Ἰνθυμήσεως divelli non debuisse, ne sententia male suspensa hæreat, omninoque pervertatur. Expunge ergo ut in Græco particulam καί, sic et in Latino particulam et, cum voce ea. Tum lege, *separata extra Pleroma*, scilicet Excogitationis.

(1) Sic interpretantur dicta. Ita cod. Voss. et Clarom. In edit. autem Eras. Gall. et Feuard. perperam et post sic additum. Dictum autem, non dicta legendum vult Græbius; sed nihil necesse est, modo dicta referas ad præcedentia omnia citata testimonia, non tantum ad illud.

(2) Plurimis nominibus. Edit. Anglic. pluribus.

(3) Secundum id vero, quod dividit. Ita recte Clarom. Arund. et Merc. 2, sed perverso ordine in edit. Eras. Gall. et Feuard. secundum id quod vero dividit.

(4) Et iterum. Feuard. et item. Sed in Græco nihil est quod huic particule respondeat.

(5) Emundare. Sic omnes codd. Feuard. vero Frontonis Duc. monitis morem gerens scripsit emundabit, quia in Græco habetur, διακαθαριεῖ, in futuro. Sed fatetur ipse Fronto, emundare ἑλληνιστικῶς acceptum, eundem habere sensum.

(6) Per hoc. Edit. per hæc.

(7) Διὰ τοῦ Θεοῦ Hæc non leguntur in nostris

καὶ τό, Ἀνακεφαλαιώσασθαι δὲ τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ διὰ τοῦ Θεοῦ (7), ἐρμηνεύουσιν (8) εἰσησθαι, καὶ εἴ τινα ἄλλα τοιαῦτα.

5. Ἐπειτα περὶ τοῦ ὄρου αὐτῶν, ὃν δὴ καὶ πλείοσιν ὀνόμασι καλοῦσι, δύο ἐνεργείας ἔχειν αὐτὸν ἀποφαινόμενοι, τὴν ἐδραστικὴν καὶ τὴν μεριστικὴν· καὶ καθὼς (9) μὲν ἐδράζει, καὶ στηρίζει, Σταυρὸν εἶναι, καθὼς δὲ μερίζει καὶ διορίζει, Ὄρον. Τὸν μὲν Σταυρὸν (10) οὕτως λέγουσι μεμνημένους τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ· καὶ πρῶτον μὲν τὴν ἐδραστικὴν ἐν τῷ εἰπεῖν· Ὅς οὐ βαστάζει (11) τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ μοι, μαθητὴς ἐμὸς οὐ δύναται γενέσθαι· καὶ· Ἄρας τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, ἀκολουθεῖ μοι (12). Τὴν δὲ διοριστικὴν αὐτοῦ, ἐν τῷ εἰπεῖν· Οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν. Καὶ τὸν Ἰωάννην δὲ λέγουσιν αὐτὸ τοῦτο μεμνημένους, εἰπόντα· Τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἄλωνα, καὶ συνάξει τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ· καὶ διὰ τοῦτου τὴν ἐνεργείαν τοῦ ὄρου μεμνημένους. Πτύον γὰρ ἐκεῖνον (13) τὸν Σταυρὸν ἐρμηνεύουσιν εἶναι, ὃν δὴ

C Nov. Test. codicibus Græcis, nec in Vulgata.

(8) Ἐρμηνεύουσιν. Præmittenda particula οὕτως, quam in suo exemplari legebat interpres Latinus.

(9) Καθὼς. Sic cod. R. Editi male καθά, nam sequitur καθὼς δέ.

(10) Σταυρὸν. Pro Σταυρὸν, lege cum veteri interprete, Σωτήρα. Id enim exigit sensus.

(11) Ὅς οὐ βαστάζει, etc. Verba sunt Luc. xiv, 27, excepto quod pro ἀκολουθεῖ μοι, codices nostri habeant, ἔρχεται ὀπίσω μου. Existisse tamen in Irenæi codicibus ἀκολουθεῖ μοι, inde conjicio, quod in vetustis quibusdam mss. in Græca Novi Testam. edit. Oxon. an. 1675 citatis etiamnum legatur, ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, quod prope accedit ad Irenæi lectionem.

(12) Ἄρας τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, ἀκολουθεῖ μοι. Tran positus ordo verborum: nam Marci xi, 21, legitur, ἀκολουθεῖ μοι, ἄρας τὸν σταυρὸν. Quæ, accentu loco moto decepti interpretes Epiphaniî, male verterunt: *Tollens crucem suam sequitur me*; cum imperativum sonent ea verba, et cum Irenæi interprete reddenda fuissent, *Tollens crucem, sequere me*. Cæterum vox αὐτοῦ abest a codicibus nostris, nec eam legisse videtur Irenæi interpres. Forte in Epiphaniî textum irrepsit, pro σοῦ, hæc enim exstat in mss. quibusdam Novi Testam. exemplaribus. Illud etiam, ἄρας τὸν σταυρὸν, desideratur in Vulgata nostra, et in veteribus quibusdam codicibus non exstare testatur Erasmus.

(13) Ἐκεῖνον. Exεῖνο legit vetus interpres; et sic legere præstat, quam ἐκεῖνον referre ad σταυρὸν.

καὶ ἀναλίσκειν τὰ ὑλικά πάντα, ὡς ἄχυρα πῦρ· κα-
θαίρει δὲ τοὺς σωζομένους, ὡς τὸ πτύον τὸν σίτον.
Πᾶλλον δὲ τὸν ἀπόστολον καὶ αὐτὸν ἐπιμιμνήσκεισθαι
τοῦτου τοῦ σταυροῦ λέγουσιν, οὕτως· Ὁ λόγος γὰρ ὁ
τοῦ Σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία
ἐστὶ, τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῶν δύναμις Θεοῦ. Καὶ
πάλιν· Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο ἐν μηδερὶ (1) καυ-
χᾶσθαι, εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ (2), δι-
οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, καὶ γὰρ τῷ κόσμῳ.

6. Τοιαῦτα μὲν οὖν περὶ Πληρώματος αὐτῶν, καὶ
τοῦ πλάσματος πάντες λέγουσιν, ἐφορμίζειν (3) βιά-
ζόμενοι τὰ καλῶς εἰρημένα, τοῖς κακῶς ἐπινενοημέ-
νοις ὑπ' αὐτῶν. Καὶ οὐ μόνον ἐκ τῶν εὐαγγελικῶν,
καὶ τῶν ἀποστολικῶν πειρῶνται τὰς ἀποδείξεις ποιῆ-
σθαι, παρατρέποντες τὰς ἐρμηνείας, καὶ βιβλιουρ-
γοῦντες τὰς ἐξηγήσεις, ἀλλὰ καὶ ἐκ νόμου καὶ προφη-
τῶν, ἅτε πολλῶν παραβολῶν καὶ ἀλληγοριῶν εἰρημέ-
νων εἰς πολλὰ ἔλκειν δυναμένων (4) τὸ ἀμφίβολον
διὰ τῆς ἐξηγήσεως. Ἔτεροι δὲ δεινῶς (5) τῷ πλάσ-
ματι αὐτῶν, καὶ δολίως ἐφαρμόζοντες, αἰχμαλωτί-
ζουσιν ἀπὸ τῆς ἀληθείας τοὺς μὴ ἐδραϊάν τὴν πίστιν
εἰς ἓνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, καὶ εἰς ἓνα Κύριον
Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ (6) διαφυλάσσοντας.

A vantur, sicut ventilabrum triticum. Paulum autem
apostolum et ipsum reminisci hujus crucis dicunt,
sic: *Verbum enim crucis iis, qui pereunt, stultitia
est; iis autem qui salvantur (7), virtus Dei*²⁰. Et
iterum: *Mihi autem non eveniat in ullo gloriari, nisi
in Christi cruce, per quem mihi mundus crucifixus
est, et ego mundo*²¹.

6. Talia igitur de Pleromate (8) ipsorum, et pla-
smate universorum dicunt, adaptare cupientes ea,
quæ bene dicta sunt, iis quæ male adinventata sunt
ab ipsis. Et non solum autem ex evangelicis et apo-
stolicis, tentant ostensiones facere, convertentes
interpretationes et adulterantes expositiones; sed
etiam ex lege et prophetis, cum multæ parabolæ
et allegoriæ sint dictæ, et in multa trahi possit
ambiguum (9), per expositionem propensius ad
figmentum suum, et dolose adaptantes, **18** in ca-
ptivitate ducunt a veritate eos, qui non firmam
fidem in unum Deum Patrem omnipotentem, et in
unum Jesum Christum Filium Dei conservant.

CAPUT IV.

*Qua ratione formatam Matrem Achamoth vellet hæretici. Ex ejusdem perturbationibus ortum
aspectabilem hunc mundum fingebant.*

1. Τὰ δὲ ἐκτὸς τοῦ πληρώματος λεγόμενα ὑπ' αὐ-

1. Ea vero, quæ extra Pleroma dicuntur ab iis,

BILI INTERPRETATIO.

non secus ac paleas ignis: purgat autem eos, qui salutem consequuntur, perinde ac ventilabro triticum
purgatur. Quin ipsum quoque Paulum crucis hujusce mentionem facere dicunt, cum in hæc verba loquitur:
Verbum crucis pereuntibus quidem stultitia est; iis autem, qui salvi fiunt, hoc est nobis, virtus Dei. Ac rur-
sus: *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo!*

6. Ac talia quidem de Pleromate suo, et commento cuncti dicunt, detorquentes videlicet ea, quæ
recte dicta sunt, ad ea, quæ improbe ac scelerate ipsi confinxerunt. Nec vero ex evangelicis tantum
et apostolicis libris, quos perverse interpretantur, ac mala fide exponunt, hæc probare conantur, verum
etiam ex lege ac prophetis. Nam cum multæ in iis parabolæ, et allegoriæ sint, quæ in varios sensus trahi
queunt, ipsi sententiæ ambiguitatem callida, et versuta interpretatione commento suo accommodantes, a
veritate abstractos eos in captivitate abducunt, qui parum firmam in Deum Patrem omnipotentem,
et in unum Dominum Jesum Christum Filium Dei, fidem tuentur.

CAPUT IV.

1. At vero quæ extra Pleroma ab iis dicuntur, sunt hujusmodi. Enthymesin superioris illius Sophiæ,

²⁰ I Cor. i, 18. ²¹ Gal. vi, 14.

(1) Ἐν μηδερὶ. Hæc in nostris Novi Testamenti C
exemplaribus, cum Græcis, tum vulgatis Latinis, non
exstant.

(2) Τοῦ Χριστοῦ. Sic cod. Reg. cum veteri in-
terprete; cæteri τοῦ Ἰησοῦ.

(3) Πάντες... ἐφορμίζειν. Lege cum veteri inter-
prete, πάντων... ἐφαρμόζειν.

(4) Εἰς πολλὰ ἔλκειν δυναμένων. Auctoritate
cod. Regii deleo καί, quod præpositioni εἰς præmit-
tebatur. Tum legendum censeo, ἔλκεσθαι δυνάμε-
νον, pro ἔλκειν δυναμένων. In omnibus siquidem cum
editt. tum mss. legitur trahi; et in cod. Clarom.
eujus lectionem Latinam sequor, habetur possit, in
singulari.

(5) Ἔτεροι δὲ δεινῶς. Voces ἔτεροι δὲ, delendas
censet Billius, utpote redundantes, et a veteri in-
terp. haudquaquam agnitas. At non frustra reti-
neas, si modo punctum præcedens, in editis omni-
bus perperam interpositum deleas, hæcque conti-
nenter et absque divisione legas: εἰς πολλὰ ἔλκειν
δυναμένων [leg. ἔλκεσθαι δυνάμενον] τὸ ἀμφίβολον
διὰ τῆς ἐξηγήσεως ἔτεροι δὲ δεινῶς τῷ πλάσματι αὐ-
τῶν, καὶ δολίως ἐφαρμόζοντες, etc. *Sententiæ am-
bigui atem (cui multiplex subesse potest sensus) per
expositionem suam alii solerter et dolose figmento*

suo accommodantes, etc. Quod vero δεινῶς vertit
interpres, propensius, ex Latini sermonis imperitia
factum est. Cum enim δεινῶς aliquando Græcis so-
net vehementer, fortiter, id ille ad animum tradu-
cens perperam reddidit propensius; vertere debuisset
solerter.

(6) Τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Sic cod. Reg. In aliis
deest τόν.

(7) Iis autem, qui salvantur. Antiquam Italicam
versionem secutus est interpres, quam eodem modo
habuisse, ex Cypriani lib. iii Testimoniorum ad-
versus Judæos, num. 69, et Ambrosiastri Comment.
in hunc locum demonstrat Græbius. Græcus autem
Pauli et Irenæi textus habet: *Nobis autem, qui
salvamur.* Nec procul abest Vulgata: *Iis autem qui
salvi fiunt, id est nobis.*

(8) Talia igitur de Pleromate. Mss. Arund. Voss.
Merc. 2 et Clarom., talia igitur tam de Pleromate.
Mss. sequi maluit Græbius, nos editt. Eras. Gall. et
Feuard. cum textu Græco, in quibus particula tam
hic omnino superflua non legitur.

(9) Et in multa trahi possit ambiguum. Ita Cla-
rom. cod. ejus lectionem, utpote clariorem, sequi
maluimus. In aliis legitur: *Et in multa trahi possint,
ambiguum.*

smalia: Enthymesin illius superioris Sophiæ, quam et Achamoth vocant, separatam a superiore Pleromate cum passione dicunt, in umbræ vacuitatis locis defuisse (1) per necessitatem; extra enim lucem facta est, et extra Pleroma, informis et sine specie, quasi abortus, ideo quia nihil apprehendit. Misertum autem ejus superiorem Christum, et per Crucem extensum, sua virtute formasse formam, quæ esset secundum substantiam tantum, sed non secundum agnitionem; et hæc operatum recurrere (2), subtrahentem suam virtutem, et reliquisse illam: uti sentiens passionem quæ erga illam esset (3) per separationem Pleromatis, concupiscat eorum, quæ meliora essent, habens aliquam odorationem immortalitatis relictam in semetipsa a Christo et Spiritu sancto. Quapropter et ipsam duobus nominibus vocari, Sophiam paternaliter (pater enim ejus Sophia vocatur) et Spiritum sanctum, ab eo, qui est erga Christum (4) Spiritus. **19** Formatam autem eam, et sensatam factam, statim autem evacuatam ab eo, qui invisibiliter cum ea erat, Verbo, hoc est Christo, in exquisitionem egres-

των ἐστὶ τοιαῦτα· τὴν Ἐνθύμησιν τῆς ἄνω Σοφίας, ἣν καὶ Ἀχαμῶθ (5) καλοῦσιν, ἀφορισθεῖσαν τοῦ Πληρώματος (6) σὺν τῷ πάθει, λέγουσιν ἐν σκιαῖς καὶ σκηνώματος τόποις (7) ἐκβεβράσθαι κατὰ ἀνάγκην. Ἐξω γὰρ φωτὸς ἐγένετο, καὶ Πληρώματος, ἀμορφος καὶ ἀνείδεος, ὡσπερ ἐκτρωμα, διὰ τὸ μηδὲν κατειληφέναι. Οἰκτεῖραντά τε αὐτὴν τὸν Χριστὸν (8), καὶ διὰ τοῦ Σταυροῦ (9) ἐπεκταθέντα, τῇ ἰδίᾳ δυνάμει μορφῶσαι μόρφωσιν τὴν κατ' οὐσίαν μόνον, ἀλλ' οὐ τὴν κατὰ γνῶσιν· καὶ πράξαντα τοῦτο ἀναδραμεῖν, συστελλάντα αὐτοῦ τὴν δύναμιν, καὶ καταλιπεῖν (10), ὅπως αἰσθημένη τοῦ περὶ αὐτὴν πάθους, διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ Πληρώματος, ὄρεθῆναι τῶν διαφερόντων, ἐχουσα τινὰ ὁδὴν ἀφθαρείας, ἐγκαταλειφθεῖσαν αὐτὴν τοῦ Χριστοῦ (11), καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Διὸ καὶ αὐτὴν τοῖς ἀμφοτέροις ὀνόμασι καλεῖσθαι, Σοφίαν τε πατρωνομικῶς (ὁ γὰρ πατὴρ αὐτῆς Σοφία κληίζεται) καὶ Πνεῦμα ἅγιον, ἀπὸ τοῦ περὶ τὸν Χριστὸν Πνεύματος. Ἐμορφωθεῖσάν τε αὐτὴν, καὶ ἐμφρονα γενηθεῖσαν, παραυτίκα δὲ κενωθεῖσαν ἀοράτου (12) αὐτῇ συνόντος Λόγου, ταύτῃσι τοῦ Χριστοῦ, ἐπὶ ζήτησιν ὁρμησαὶ τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτὸς, καὶ μὴ δυνηθῆναι

BILLII INTERPRETATIO.

quam et Achamoth nuncupant, una cum passione a Pleromate submotam, in umbras, et vacuitatis loca necessario, velut restu quodam, abreptam esse aiunt. Eam enim extra lucem, et Pleroma exstitisse, formæ ac figuræ expertem, non secus ac fetum aliquem abortu egestum; eo quod nihil comprehendisset. Superiorem autem Christum, ipsius calamitate commotum, ac per Crucem extensum, vi sua formam quidem ei indidisse; sed essentiæ duntaxat, non item scientiæ. Eoque negotio perfunctam, contracta virtute sua, ad supera sese recepisse, eamque deseruisse: quo videlicet ea, calamitatem suam persentiscens, ut quæ a Pleromate submota esset, præstantiorum desiderio inflammaretur, habens interim nonnullum incorruptibilitatis odorem a Christo et Spiritu sancto in se relictum. Qua etiam de causa duobus eam nominibus appellant, Sophiam nempe paterno nomine (pater enim ipsius Sophia nuncupatur), et Spiritum sanctum, ab eo scilicet Spiritu, quo Christus est præditus. Formatam autem eam, ac mentis compotem effectam, moxque sermone eo, qui invisibiliter cum ipsa erat, hoc est Christo, spoliatam et

(1) *In umbræ vacuitatis locis defuisse.* Sic mss. omnes, nisi quod Ottobon. Pass. Arund. Voss. et Merc. 2, vitio scribarum habeant *deseruisse*, vel *deservisse*, pro *defervisse*. Fenardentius ex veteri codice, Græca littera, et R. P. Frontonis iudicio restituisse se dicit: *in umbræ et vacuitatis locis defervuisse*: sed incertum quid ex Græco et Frontonis Ducæi conjectura, quid vero ex veteri cod. restituerit. In edit. Eras. et Gallas. vitiose omnino: *in umbratæ vanitatis locis deseruisse*; nec multo melius in edit. Oxon. *in umbræ et vanitatis locis deservisse*. Nulli enim mss. codd. habent *vanitatis*; omnes etiam omittunt particulam *et*. Nostram vero lectionem genuinam esse, demonstratur ex ipso Irenæo, qui infra lib. ii, cap. 8, n. 5, scribit: *Falsus autem apparuit, et qui est de umbra cenomatit, id est, vacui, ipsorum sermo. Umbram cenomatit seu vacui dicit, non umbram et cenoma, seu vacuum*; minus adhuc *umbram et vanitatem*. Quod vero spectat ad verbum *fervisse*, non dubitat ipse Græbius quin *ἐκβεβράσθαι* ita verterit interpretes, quamvis hunc sequi noluerit. *Defervisse* autem accepit ille in Latina lingua hæud satis versatus interpretes, non pro *fervescere desuisse*, ut accipiunt optimi quique auctores Latini; sed pro *effervuisse* seu *astuasse*. Cum enim non nesciret simplex *βεβράσθαι* significare *fervisse*, existimavit compositum *ἐκβεβράσθαι* verti posse *defervisse*; perperam ratus particulam *ἐκ*, ut in aliis bene multis compositis verbis, ita et hic vertendam esse *de*, et *defervisse* idem apud Latinos valere ac *fervisse*.

(2) *Recurrere.* Vertere debuisset interpretes, *recurere*.

(3) *Passionem quæ erga illam esset.* Hellenismus

C interpreti familiaris. Id est, *passionem propriam, seu quæ illi accidisset.*

(4) *Qui est erga Christum.* Id est, *qui est cum Christo.*

(5) *Ἀχαμῶθ.* Nomen Tertulliano ininterpretabile. Fenardentius vero recte deducit a *חכמה Hhochma*, sapientia, cujus radix *חכם Hhacham*, sapiens fuit. Inde Sapientiæ Enthymesis, sive cogitatio, Achamoth dicta.

(6) *Τοῦ Πληρώματος.* Τοῦ ἄνω Πληρώματος legisse videtur interpretes.

(7) *Σκιαῖς καὶ σκηνώματος τόποις.* Lege cum interprete, *σκιάς*, et cum eodem, ac Theodoro, et Tertulliano, pro *σκηνώματος*, reponere *κενώματος*. Scribit enim Theodoretus lib. i *Hæret. Fab.*, cap. 7, pag. 199: *Matrem Achamoth ἐν σκιά τινι, καὶ κενώματι διάγειν, in umbra quadam, et inani degere*; Tertullianus, *explosam in vacuum, atque inane illud Epicuri*. Quin et Irenæus ipse paulo post, *καταλειφθεῖσαι μόνην ἐν τῷ σκότει, καὶ κενώματι*. Vide et lib. ii, cap. 8 et 14.

(8) *Τὸν Χριστόν.* Lege cum interp. τὸν ἄνω Χριστόν.

(9) *Διὰ τοῦ Σταυροῦ.* Theodoretus habet, *διὰ τοῦ ὄρου καὶ Σταυροῦ*: Tertullianus vero, *educitur per Horon*; et Irenæus lib. iii, cap. 18: *superextensus Horo, id est, fini*. Quo concludas, τοῦ Σταυροῦ hic non *Crucem* significare, sed *Hori epitheton* esse.

(10) *Καταλιπεῖν.* Adde αὐτὴν cum veter. interp.

(11) *Αὐτὴν τοῦ Χριστοῦ.* Lege ex veteri interprete, αὐτῇ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ.

(12) *Ἀοράτου.* Lege cum interprete, ἀοράτως.

καταλαβεῖν αὐτὸ, διὰ τὸ κωλυθῆναι ὑπὸ τοῦ Ὄρου. Καὶ ἐνταῦθα τὸν Ὄρον κωλύοντα αὐτὴν τῆς εἰς τοῦ μπροσθεν ὀρμῆς εἰπεῖν Ἰαὼ (1)· ὅθεν τὸ Ἰαὼ ὄνομα γεγονῆσθαι φάσκουσι. Μὴ δυνηθεῖσαν δὲ διαδεῦσαι τὸν Ὄρον, διὰ τὸ συμπεπλῆσθαι τῷ πάθει, καὶ μόνην ἀπολειφθεῖσαν ἔξω, παντὶ μέρει τοῦ πάθους ὑποπεσεῖν παλυμερούς καὶ πολυποικίλου ὑπάρχοντος, καὶ παθεῖν, λύπην μὲν ὅτι οὐ κατέλαβε, φόβον δὲ μὴ καθάπερ αὐτὴν τὸ φῶς, οὕτω καὶ τὸ ζῆν ἐπιλίπη, ἀπορίαν τε ἐπὶ τούτοις· ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τὰ πάντα. Καὶ οὐ καθάπερ (2) ἡ μήτηρ αὐτῆς ἡ πρώτη Σοφία καὶ Αἰὼν, ἑτεροίωσιν ἐν τοῖς πάθεσιν εἶχεν, ἀλλὰ ἐναντιότητα. Ἐπισυμβεβηκέναι δ' αὐτῇ καὶ ἑτέραν διάθεσιν, τὴν τῆς ἐπιστροφῆς ἐπὶ τὸν ζωοποιήσαντα.

2. Ταύτην σύστασιν καὶ οὐσίαν τῆς ὕλης γεγονῆσθαι λέγουσιν, ἐξ ἧς ὅδε ὁ κόσμος συνέστηκεν. Ἐκ μὲν γὰρ τῆς ἐπιστροφῆς τὴν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Δημιουργοῦ πᾶσαν (3) ψυχὴν τὴν γένεσιν εἰληφέναι,

BILLII INTERPRETATIO.

orbatam, ad investigandum illud lumen, quod eam deseruerat, sese contulisse; verum obstitisse Horum, quominus id consequi posset. Atque hic etiam Horum coercentem eam, ne ulterius progredetur, *Iao* inclamasse: hincque vocem hanc, *Iao*, originem duxisse tradunt. Cum ergo ob eam, cui implicita erat, passionem, Horum prætergredi nequivisset, solaque foris relicta esset, omni perturbationis generi succubuisse (multiplex enim hæc passio erat, ac compluribus partibus constabat). Nam et mœrore affectam fuisse, quod minime comprehendisset; et metu, ne quemadmodum eam lux, ita etiam vita deficeret, ac denique animi anxietate. Atque in omni rerum igtuatione versantem, non matris ipsius primæ Sophiæ et Æonis instar, varietatem in turbidis illis animi motibus, sed repugnantiam habuisse. Accidisse etiam ei alterum passionis genus, nimirum conversionem ad eum, qui huic coagmentationi vitam impertiverat.

2. Inde materiæ essentiali, ex qua hic mundus conflatus est, ortam esse tradunt. Ex conversione

(1) Ἰαὼ. Ipsum Dei nomen ineffabile tetragrammaton Ἰϩϩϩ est, quod Græcos legisse Ἰαὼ, res notior est quam ut argumentis indigeat.

(2) Ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τὰ πάντα. Καὶ οὐ καθάπερ, etc. Sic lego, nec legendum censeo cum Billio, ἀγνοοῦσα δὲ τὰ πάντα, οὐ καθάπερ, etc.: quasi ita legerit vetus interpret. Virum eruditum deceperunt, ut scite observat Græbius, vitiosæ Erasmi et Gallasii editiones, quas et imprudens secutus est Feuardenius, contra mss. codicum fidem. Habent enim, ignorans autem omnia, non quemadmodum mater ejus, etc. Verum hæc, ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τὰ πάντα, ad præcedentia referenda sunt, λύπην nimirum, φόβον et ἀπορίαν, ut sit sensus, varias illas, quarum æstus iactata est Euthymesis, passiones, omnes in ignorantia, seu cum ignorantia conjunctas fuisse. Id ipsemet Irenæus paulo inferius sic explicat: Καὶ τὴν ἀγνοίαν τοῖς τρισὶ πάθεσιν ἐγκεκρόφθαι διδάσκουσι, et ignorantiam tribus passionibus (supra dictis) inabsconsam docent. Quare novam periodum ab his verbis incipias, Καὶ οὐ καθάπερ, etc.

(3) Πᾶσαν. Καὶ πᾶσαν legi volunt Billius et Petavius, quasi vetus interpret ita legerit. At nulla editio, nullus etiam ms. codex hic particulam *et* ante *omnem* usquam exhibuit; sed nec exhibere debuit; πᾶσα siquidem ψυχὴ hic ad mundum et Demiurgum refertur, sensusque est, a conversione omnem mundi, et Demiurgi animam genesin accepisse. Sicque Tertullianus cap. 15, intellexit, expressitque: *Ex hac* (conversione) *omnis anima hujus mundi dicitur constituisse, etiam ipsius Demiurgi*. Cæterum quæ hic paulo obscurius, quia brevius, de mundi constitutione, ex Valentianorum hypothesi, tradit Irenæus, fusiori stylo prosequetur inferius.

(4) Et sic. Legendum puto, et hic; Græce siqui-

A sam ejus luminis, quod se dereliquisset; et non potuisse apprehendere illud, quoniam coercebatur ab Horo. Et sic (4) Horon coercentem eam, ne ulterius irrueret, dixisse *Iao* (5): unde et *Iao* nomen factum dicunt. Cum non posset (6) pertransire Horon, quoniam complexa fuerat passionem, et sola fuisset derelicta foris, omni parti passionis succubuisse, multifariæ et variæ existentis: et passam eam tristitiam quidem, quoniam non apprehendit; timorem autem, ne quemadmodum eam lamen, sic et vita relinqueret; consternationem autem, super hæc (7): ignorantia autem omnia. Et non (8), quemadmodum mater ejus prima Sophia et Æon, demutationem in passionibus habuit, sed contrarietatem. Super hæc autem evenisse ei et alteram affectionem conversionis ad eum qui vivificavit (9).

2. Eam collectionem (10) et substantiam fuisse materiæ dicunt; ex qua hic mundus constat. De conversione enim mundi, et Demiurgi omnem animam (11) genesin accepisse; de timore autem et tris-

C dem, ἐνταῦθα, non οὕτως.

(5) *Iao*. Vetus Feuard. codex, Voss. et Pass. *Iaoth*; Arund. et Clarom. *Iaoth*; editi. Eras. et Gall. *Iaoth*: sed vera lectio est, *Iao*, quam habet Græcus Irenæi textus, quamque secuti sunt Tertullianus et Theodoret., et post eos Feuard. et Grab.

(6) *Cum non posset*. Et ab Erasmo (quem secuti sunt reliqui editores) solius connexionis gratia præfixam particulam *cum* expunximus, quia deest in omnibus mss. et in Græco textu, et ab his verbis, *cum non posset*, novam periodum incepimus. Veilem tamen particulam adversativam inseruisset interpret, *cum autem non posset*, etc.

(7) *Super hæc*. Al. *super hoc*.

(8) *Ignorantia autem omnia, Et non*. Ita Clarom. Ottob. Arund. Voss. et Merc. 2. Legendum tamen puto, *In* (vel *cum*) *ignorantia autem omnia*, juxta Græcum: ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τὰ πάντα. Vide ibi observata. Cæterum in editi. Eras. Gall. et Feuard. male, *ignorans autem omnia, non*, etc.

(9) *Vivificavit*. Subintellige ipsam, nempe Euthymesis, sive matrem Achamoth. Tertull. c. 14, a quo vivificata fuerat.

(10) *Eam collectionem*. Ea collectio, de qua hic Irenæus, passionum, quibuscum conflictabatur Euthymesis, collectio est, *tristitiæ* scilicet, *timoris*, *consternationis*, *conversionis* demum ad eum qui vivificavit ipsam, quas omnes substantiam fuisse materiæ, seu a quibus materiæ substantiam originem sumpsisse dicebant Valentiniiani, ut mox explicatur. Ἐκ τῶν δὲ παθῶν, inquit Theodoretus, τόνδε συστήναι κόσμον φασίν. Ex his affectionibus mundum hunc conditum dicunt.

(11) *Mundi et Demiurgi omnem animam*. Græca ad verbum secutus interpret, obscurior evasit. Hæc tu sic legas et intelligas: omnem mundi et Demiur-

titia, reliqua initium habuisse. A lacrymis enim
ejus factam universam humidam substantiam, a
risu autem lucidam; a tristitia autem et pavore, **20**
corporalia mundi elementa. Aliquando enim plora-
bat, et tristis erat, quomodo dicunt, quod derelicta
soia esset in tenebris et in vacuo; aliquando autem
in cogitationem veniens ejus, quod dereliquerat
eam lumen, diffundebatur et ridebat; aliquando
autem rursus timebat; aliquando consternabatur,
et exstasin patiebatur.

3. Et quidem enim (1) tragœdia multa est jam
hic, et phantasia uniuscujusque illorum, aliter et
aliter graviter (2) exponentis, ex quali passione et
ex quali elemento substantia generationem accepit.
Quæ etiam convenienter videntur mihi non
omnes velle in manifesto (3) docere, sed solos illos,
qui etiam grandes mercedes pro talibus mysteriis
præstare possunt. Non enim jam dicunt (4) similia
illis, de quibus Dominus noster dixit: *Gratis accepistis, gratis date*²²; sed separata (5) et porten-
tosa, et alta mysteria cum magno labore exquisita fallacibus. Quis enim non eroget omnia, quæ
sunt sua, uti discat, quoniam a lacrymis Enthymeseos, quæ est ex passione Æonis (6), maria, et
fontes, et flumina, et universa humida materia generationem acceperunt; de risu autem ejus lu-
men; de pavore autem, et inconstabilitate (7), corporalia mundi elementa?

4. Volo autem aliquid et ego conferre fructifica-
tioni eorum. Quoniam enim video dulces quidem

enim, et mundi, et Demiurgi, et denique omnem aliam animam ortum accepisse; ex metu autem, ac mœ-
rore reliqua initium habuisse. Etenim ex ipsius lacrymis liquidam omnem essentiam existisse, ex risu
autem lucem, ex mœrore denique et stupore corporea mundi elementa. Nonnunquam enim flebat, et in
mœrore versabatur, ut ipsi aiunt, ob id nempe quod sola in tenebris, et vacua relicta esset: nonnunquam
autem lumen illud, quod eam deseruerat, secum ipsa considerans, lætitia diffundebatur, ac ridebat. Inter-
dum rursus metuebat, interdum item perplexo et anxio animo erat, atque etiam mentis errore afficie-
batur.

3. Atque hic jam non levis tragœdia, et imaginatio exsistit, singulis nimirum eorum alio atque alio
modo quoniam ex affectu et ex cujusmodi elemento orta sit, non sine fastu et arrogantia exponentibus.
Quæ etiam ipsi non abs re mihi videntur nolle omnibus palam tradere, verum iis solis, qui ingentem pro
talibus mysteriis mercedem pendere queant. Nec enim jam hæc ad ea accedunt, de quibus Dominus nos-
ter dixit: *Gratis accepistis, gratis date*; sed semota sunt, ac prodigiosa, et profunda mysteria, quæque non
sine magno labore ab hominibus mentiendi studiosis comparentur. Ecquis enim facultates omnes suas non
expendat, ut discat quemadmodum ex lacrymis Enthymesis, calamitose illius Æonis, maria et flumina, at-
que omnis aquarum substantia ortum acceperit; ex ipsius autem risu lux, ex stupore et anxietate corpo-
rea mundi elementa?

4. Enimvero gestit animus ad eorum fructificationem aliquid etiam conferre. Quoniam enim aquas par-
²² Matth. x, 8.

gi animam; nam et Demiurgum ipsum animæ
compotem esse volebant Valentiniani. Vide not. 3,
col. 481.

(1) *Et quidem enim*. Non abs re putat Græbius
veterem interpretem ex Græco scripsisse, *Et quid
enim?* juxta illud, Καὶ τί γάρ;

(2) *Graviter*. Græc. σοβαρῶς, arroganter, cum
fastu.

(3) *In manifesto*. Al. manifesto; quidam, mani-
feste.

(4) *Dicunt*. Hoc verbum de suo addidit inter-
pres; neque enim in Græco legitur. Vertendum
erat, hæc sunt. Non enim jam hæc sunt similia
illis.

(5) *Separata*. Vocem ἀναχωρηχότα melius cum
Gallasio vertisset interpres, *abstrusa*, vel *abditæ*, ab
hominum notitia semota. Hunc enim sensum inter-
dum habet ea vox: hic certe habere debet. Apud

ἄξ δὲ τοῦ φόβου καὶ τῆς λύπης τὰ λοιπὰ τὴν ἀρχὴν
ἐσχηκέναι. Ἄπὸ γὰρ τῶν δακρῶν αὐτῆς γεγονέναι
πᾶσαν ἐνογγρον οὐσίαν· ἀπὸ δὲ τοῦ γέλιου τὴν φω-
ταίνην· ἀπὸ δὲ τῆς λύπης καὶ τῆς ἐκπλήξεως τὰ σω-
ματικὰ τοῦ κόσμου στοιχεῖα. Ποτὲ μὲν γὰρ ἔκλαιε
καὶ ἐλυπαίτο, ὡς λέγουσι, διὰ τὸ καταλειφθῆναι μό-
νην ἐν τῷ σκότει, καὶ τῷ κενώματι· ποτὲ δὲ, εἰς ἐν-
νοιαν ἤκουσα τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτός, διε-
χεῖτο καὶ ἐγέλα· ποτὲ δ' αὖ πάλιν ἐφοβεῖτο· ἄλλοτε
δὲ διηπόρει, καὶ ἐξίστατο.

3. Καὶ τί γάρ; τραγωδία πολλὴ λοιπὸν ἦν ἐνθάδε,
καὶ φαντασία ἐνὸς ἐκάστου αὐτῶν, ἄλλως καὶ ἄλλως
σοβαρῶς ἐκδηγουμένου, ἐκ ποταποῦ πάθους, ἐκ
ποιοῦ στοιχείου ἢ οὐσίας τὴν γένεσιν εἴληφεν· ἃ καὶ
εἰκότως δοκοῦσι μοι μὴ ἅπαντας θέλειν ἐν φανερῷ
διδάσκειν, ἀλλ' ἢ μόνους ἐκείνους (8) τοὺς καὶ με-
γάλους μισθοὺς ὑπὲρ τηλικούτων μυστηρίων τελεῖν
δυναμένους. Οὐκέτι γὰρ ταῦτα ὅμοια ἐκείνοις, περὶ
ᾧ ὁ Κύριος ἡμῶν εἶρηκε· Δωρεῖν ἐλάβετε, δωρεῖν
δοτε· ἀλλὰ ἀναχωρηχότα, καὶ τερατιώδη, καὶ βα-
θέα μυστήρια μετὰ πολλοῦ καμάτου περιγινόμενα
τοῖς φιλοψευδέσι. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ἐκδοπανήσειε
πάντα τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ, ἵνα μάθῃ, ὅτι ἀπὸ τῶν
δακρῶν τῆς Ἐνθυμήσεως τοῦ πεπονθότος Αἰῶνος,
θάλασσαι, καὶ πηγαί, καὶ ποταμοί, καὶ πᾶτα ἐνο-
δρος οὐσία τὴν γένεσιν εἴληφεν, ἐκ δὲ τοῦ γέλιου
αὐτῆς τὸ φῶς, καὶ ἐκ τῆς ἐκπλήξεως, καὶ τῆς ἀμη-
χανίας τὰ σωματικὰ τοῦ κόσμου στοιχεῖα;

4. Βούλομαι δὲ καὶ αὐτὸς συνεισενεγκεῖν τι τῇ
καρποφορίᾳ αὐτῶν. Ἐπειδὴ γὰρ ὁρῶ τὰ μὲν γλυκεία

BILLII INTERPRETATIO.

enim, et mundi, et Demiurgi, et denique omnem aliam animam ortum accepisse; ex metu autem, ac mœ-
rore reliqua initium habuisse. Etenim ex ipsius lacrymis liquidam omnem essentiam existisse, ex risu
autem lucem, ex mœrore denique et stupore corporea mundi elementa. Nonnunquam enim flebat, et in
mœrore versabatur, ut ipsi aiunt, ob id nempe quod sola in tenebris, et vacua relicta esset: nonnunquam
autem lumen illud, quod eam deseruerat, secum ipsa considerans, lætitia diffundebatur, ac ridebat. Inter-
dum rursus metuebat, interdum item perplexo et anxio animo erat, atque etiam mentis errore afficie-
batur.

3. Atque hic jam non levis tragœdia, et imaginatio exsistit, singulis nimirum eorum alio atque alio
modo quoniam ex affectu et ex cujusmodi elemento orta sit, non sine fastu et arrogantia exponentibus.
Quæ etiam ipsi non abs re mihi videntur nolle omnibus palam tradere, verum iis solis, qui ingentem pro
talibus mysteriis mercedem pendere queant. Nec enim jam hæc ad ea accedunt, de quibus Dominus nos-
ter dixit: *Gratis accepistis, gratis date*; sed semota sunt, ac prodigiosa, et profunda mysteria, quæque non
sine magno labore ab hominibus mentiendi studiosis comparentur. Ecquis enim facultates omnes suas non
expendat, ut discat quemadmodum ex lacrymis Enthymesis, calamitose illius Æonis, maria et flumina, at-
que omnis aquarum substantia ortum acceperit; ex ipsius autem risu lux, ex stupore et anxietate corpo-
rea mundi elementa?

4. Enimvero gestit animus ad eorum fructificationem aliquid etiam conferre. Quoniam enim aquas par-

quidam ἀναχωρηχότα βιβλία dicuntur esse αὐτῶν
ἀποκρύφων.

(6) *Quæ est ex passione Æonis*. Verbum est in
editt. omnibus omissum addidimus ex cod. Cla-
rom. Jam apertus est sensus, *Enthymeseos, quæ est
ex passione Æonis*, id est quæ ex passione Æonis,
Sophiæ scilicet, nata est. Græca tamen, τῆς Ἐνθυ-
μήσεως τοῦ πεπονθότος Αἰῶνος, simplicius veri
potuissent, *Enthymeseos passi Æonis*. Sed idem est
utrobique sensus. Hunc vero funditus evertit Gal-
lasius dum verit, ἀπὸ τῶν δακρῶν τῆς Ἐνθυμή-
σεως τοῦ πεπονθότος Αἰῶνος, a lacrymis Æonis co-
gitatione perturbati; quæ a Græcis et Irenæi mente
procul aliena sunt.

(7) *Inconstabilitate*. Gr. ἀμηχανίας, anxietate,
animi consternatione.

(8) *Μόνους ἐκείνους*. In cod. Reg. deest ἐκεί-
νους.

ὕδατα ὄντα, οἷον πηγὰς, καὶ ποταμοὺς, καὶ ὄμβρους, καὶ τὰ τοιαῦτα, τὰ δὲ ἐπὶ ταῖς θαλάσσαις ἀλμυρὰ ἐπινοῶ μὴ πάντα ἀπὸ τῶν δακρῦων αὐτῆς προβληθῆσαι, διότι τὸ δάκρυον ἀλμυρὸν τῇ ποιότητι ὑπάρχει. Φανερόν οὖν, ὅτι τὰ ἀλμυρὰ ὕδατα ταῦτά ἐστι τὰ ἀπὸ τῶν δακρῦων. Εἰκόσ δὲ, αὐτὴν ἐν ἀγωνίᾳ πολλῇ καὶ ἀμηχανίᾳ γεγонуῖαν καὶ ἰδρωκένας. Ἐντεῦθεν δὴ, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτῶν, ὑπολαμβάνειν δεῖ, πηγὰς καὶ ποταμοὺς, καὶ εἴ τινα ἄλλα γλυκέα ὕδατα ὑπάρχει, τὴν γένεσιν μὴ ἐσχηκένας ἀπὸ τῶν δακρῦων αὐτῆς (1). Ἀπίθανον γάρ, μιᾶς ποιότητος οὕσης τῶν δακρῦων, τὰ μὲν ἀλμυρὰ, τὰ δὲ γλυκέα ὕδατα ἐξ αὐτῶν προελθεῖν. Τοῦτο δὲ πιθανώτερον, τὰ μὲν εἶναι ἀπὸ τῶν δακρῦων, τὰ δὲ ἀπὸ τῶν ἰδρώτων. Ἐπειδὴ καὶ (2) θερμὰ καὶ ὀσμυρὰ τινὰ ὕδατά ἐστιν ἐν τῷ κόσμῳ, νοεῖν ὀφείλεις, τί ποιήσασα, καὶ ἐκ ποίου μορίου προήκατο ταῦτα. Ἀρμόζουσι γὰρ τοιοῦτοι καρποὶ τῇ ὑπόθεσιν αὐτῶν.

5. Διοδεύσασαν οὖν πᾶν πάθος τὴν μητέρα αὐτῶν, καὶ μόγις ὑπερχύσασαν, ἐπὶ ἱκεσίαν τραπήναι τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτός, τουτέστι τοῦ Χριστοῦ, λέγουσιν· ὅς ἀνελθὼν μὲν εἰς τὸ Πλήρωμα, αὐτὸς μὲν, εἰκόσ ὅτι ὤκνησεν ἐκ δευτέρου καταλθεῖν (3), τὸν Παράκλητον δὲ ἐξέπεμψεν αὐτὴν (4), τουτέστι τὸν Σωτῆρα, ἐνδόντος αὐτῷ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ Πα-

quasdam aquas, ut fontes (5), et flumina, et imbres, et talia (6); quæ autem sunt in mari, salsas : adinvenio non omnia a lacrymis ejus emissa, quoniam lacrymæ salsæ sunt qualitate. Manifestum est igitur, quoniam salsæ aquæ hæc sunt a lacrymis. Opinor autem, eam in agonia et in inconstantia (7) grandi constitutam et sudasse. Unde etiam secundum argumentationem 21 ipsorum suspicari oportet, fontes et flumina, et si quæ sunt aliæ aquæ dulces, generationem habuisse a sudoribus ejus. Non est enim suadibile, cum sint unius qualitatis lacrymæ, alteras quidem salsas, alteras dulces aquas ex iis exisse. Hoc autem magis suadibile, alteras quidem esse a lacrymis, alteras vero a sudoribus. Quoniam autem et calidæ, et austerae quædam sunt aquæ in mundo, intelligere debes (8), quid faciens, et ex quo membro emisit has. Apti sunt enim hujusmodi fructus argumento ipsorum.

5. Cum igitur peragrasset omnem passionem mater ipsorum, et vix cum elata esset (9), ad obsecrationem conversa est ejus luminis, quod dereliquerat eam, hoc est Christi, dicunt : qui regressus in Pleroma, ipse quidem, ut datur intelligi, pigritatus est secundo descendere : Paraclitum autem misit ad eam, hoc est Salvatorem, præstante ei virtutem

BILLII INTERPRETATIO.

tim dulces, ut fontes, et fluvios, et imbres, cæteraque id generis, partim salsas, ut in mari, esse perspicio; ita mecum reputo, non omnes eas ex ipsius lacrymis promanasse : quandoquidem lacryma qualitate sua salsa est. Perspicuum est itaque salsas aquas eas esse, quæ ex lacrymis ortæ sunt. At vero credibile est eam in magna anxietate, atque consilii inopia constitutam, sudorem etiam emisisse. Atque hinc juxta ipsorum signum existimare par est fontes, et amnes, et si quæ aliæ aquæ dulces sunt, ab ipsius sudoribus originem habuisse. Neque enim probabile est, cum una eademque qualitate lacrymæ præditæ sint, ex ipsis tamen partim dulces, partim salsas aquas prodiisse. Illud autem ad similitudinem veri proprius accedit, eas partim e lacrymis, partim ex sudoribus fluxisse. Quoniam autem in mundo, et calidæ quædam, et acres aquæ sunt, tuum est cogitare quoniam modo et quoniam ex parte eas emisit. Tales enim fructus eorum commentis conveniunt.

5. Cum ergo mater eorum per omne perturbationum genus grassata esset, ac tandem aliquando ex iis emersisset, aiunt eam ad lumen illud, a quo deserta fuerat, hoc est, ad Christum rogandum et obsecrandum, sese convertisse. Hunc porro, cum ad Pleroma jam reversus esset, atque uti probabile est,

(1) *Τὴν γένεσιν μὴ ἐσχηκένας ἀπὸ τῶν δακρῦων αὐτῆς.* In Basileensi Eriphanii edit. et Gall. ac Fenard. Irenæi edit. ut et in cod. Reg., deest δακρῦων. Legitur duntaxat, ἀπὸ τῶν αὐτῆς. Δακρῦων vero addidit Petavius, ut puto, ex cod. Vat.; sed Græca hoc loco mendosa esse monet Billius, legendumque censet, γένεσιν ἐσχηκένας ἀπὸ τῶν ἰδρώτων αὐτῆς. Et quidem sic legisse veterem interpretem certum est. Sic etiam legisse videtur Nilus Asceta epist. 124 ad Carpionem Valentinianum, lib. 1 edit. Allat. Cum enim catholicorum quispiam a Carpione quæsiisset an aquæ omnes, tam dulces quam salsæ, a lacrymis Achamothæ originem haberent, et hic responsionem cunctaretur; iisdem salibus, et tantum non iisdem verbis, quibus Valentinianos Irenæus, vesanum hominem perficit Nilus : Ἐχρήνησε ἀπαντῆσαι λέγοντα, ὅτι τὰ μὲν πικρὰ τῆς ἀνυπάρκτου Ἀχαμωθ δάκρυα τὰς ἀλμυρὰς θαλάσσας ὑπέστησεν, ὡς ἐξ οὐδύνης καὶ ὀσμυρῆς ἐκάνου προχθέντα· ὁ δὲ ἰδρῶς τῆς ταλαιπώρου γυναικὸς πηγὰς ἐξήρῆξε, καὶ ποταμοὺς, καὶ φρέατα, λίμνας τε, καὶ τὰ ἐξῆς γλυκέα. Ταῦτα πρὸς τὸν σὸν λῆρον γελοιωδῶς λέγομεν. Respondendum tibi erat, amaras Achamothæ, quæ revera nulla est, lacrymas salsa maria progengerasse, utpote quæ ex dolore et magna acerbitate effusæ essent; sed ex sudore misellæ illius mulieris fontes, et fluvios, et puteos, et lacus, et reliquas dulces aquas prorupisse. Hæc ad tuas ineptias non sine risu dici-

mus. Hæc momenta persuadent cum Billio legendum esse, γένεσιν ἐσχηκένας ἀπὸ τῶν ἰδρώτων αὐτῆς. Græca quidem, ut nunc sunt, perfectum fundunt sensum, sed præsentī argumento non æque conveniens, nec præcedentibus adeo cohærens.

(2) *Ἐπειδὴ καὶ.* Lege cum Billio, ex veteri interp. ἐπεὶ δὲ καὶ.

(3) *Κατελθεῖν.* Hinc recte colligit Billius emendandum esse Theodoretum, l. b. 1 *Hæret. Fab. c. 7*, apud quem in omn. edit. legitur μεταλθεῖν pro κατελθεῖν.

(4) *Αὐτήν.* Lege cum Billio, αὐτῇ, vel πρὸς αὐτήν.

(5) *Ut fontes.* Sic recte edit. Oxon. ex mss. Arund. Voss. et Merc. 2, concinunt Clarom. et Pass.; sed male ceteræ edit. *et fontes.*

(6) *Et talia.* Al. *et alia.*

(7) *In inconstantia.* Quod hic vertit interpres, *inconstantia*, superius reddidit, *inconstabilitate*, Græc. ἀμηχανίας.

(8) *Debes.* Sic codd. Clarom. Pass. Voss. ac textus Græcus cum edit. Oxon. et Fenardentio in marg. haud dubie ex veteri cod. Sed hic in textu, perinde ut Eras. et Gall. *debemus.* Verba hæc ad eum dirigi, in ejus gratiam libros suos scripsit Irenæus, nemo non videt.

(9) *Vix cum elata esset.* Gr. μόγις ὑπερχύσασαν, ægre tandem emersa, ut melius vertit Petavius.

omnem Patre (1), et omnia sub potestate tradente: *Æonibus* autem similiter, uti in eo omnia conde-
rentur, *visibilia et invisibilia, Throni, Divinitates, Dominationes* 23. Mittitur autem ad eam cum coæta-
neis suis angelis. Hanc autem Achamoth reveritam
eam, dicitur primo quidem coopertionem (2) impo-
suisse (3) propter reverentiam; deinde autem cum
vidisset eam cum universa 22 fructificatione sua,
accurrisse ei, virtute accepta de visu ejus. Et illum
formasse eam, formationem, quæ est secundum
agnitionem, et curationem passionum fecisse ejus,
separantem eas ab ea, et non eum neglexisse (4).
Nec enim erat possibile eas exterminari, quemad-
modum prioris (5), eo quod jam habilia et possibi-
lia essent (6); sed segregantem separatim commis-
cuisse et coagulasse, et de incorporali passione in
incorporalem (7) materiam transtulisse eas; et sic
aptabilitatem et naturam fecisse in eis, ut in con-

Α τρὸς, καὶ πᾶν ὑπ' ἐξουσίαν παραδόντες, καὶ τῶν
Αἰώνων δεόμενος (8), ὅπως ἐν αὐτῷ τὰ πάντα κτι-
σθῆ, τὰ ὄρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, Θρόνοι, Θεότητες (9),
Κυριότητες. Ἐκπέμπεται δὲ πρὸς αὐτήν, μετὰ
τῶν ἡλικιωτῶν αὐτοῦ τῶν ἀγγέλων. Τὴν δὲ Ἀχα-
μῶθ, ἐντραπέισαν αὐτὸν, λέγουσι πρῶτον μὲν κά-
λυμμα ἐπιθέσθαι δι' αἰδῶ, μετέπειτα δὲ ἰδοῦσαν
αὐτὸν σὺν ὅλῃ τῇ καρποφορίᾳ αὐτοῦ, προσδραμεῖν
αὐτῷ, δύναμιν λαβοῦσαν ἐκ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ.
Κάκεινον μορφῶσαι αὐτὴν μόρφωσιν τὴν κατὰ γνῶ-
σιν, καὶ ἴασιν τῶν παθῶν ποιήσασθαι αὐτῆς, χωρί-
σαντα δ' αὐτὰ αὐτῆς, μὴ ἀμελήσαντα δὲ αὐτῶν. Οὐ
γάρ ῃν δυνατὰ ἀφανισθῆναι, ὡς τὰ τῆς προτέρας (10),
διὰ τὸ ἐκτικὰ ἤδη, καὶ δυνατὰ εἶναι· ἀλλ' ἀποκρί-
ναντα χωρήσει τοῦ συγγέαι (11) καὶ πῆξαι, καὶ ἐξ
ἀσωμάτου πάθους εἰς ἀσώματον τὴν ὕλην (12) μετα-
βαλεῖν αὐτὰ· εἴθ' οὕτως ἐπιτηδειότητα, καὶ φύσιν
ἐμπεποιηκέναι αὐτοῖς, ὥστε εἰς συγκρίματα καὶ σώ-

BILLII INTERPRETATIO.

rursus descendere pigeret, Paracletam, hoc est Salvatorem, ad eam emisisse, Patre ei potentiam omnem
concedente, omniaque ipsius imperio subjiciente, atque item *Æonibus*: ut in ipso omnia conderentur,
tam quæ in aspectum cadunt, quam quæ oculorum obtutum fugiunt, hoc est *Throni, Deitates, Domina-
tiones*. Comites etiam ei adjuncti sunt angeli, ipsius coætanei. At vero Achamoth, quemadmodum ipsi
narrant, eum reverita, primo quidem velum præ pudore sibi obduxit, posteaquam autem ipsum cum om-
nibus suis dotibus conspicata est, viribus ex ipsius præsentia collectis, ad eum accurrit; ac tum ille
scientiæ formam ei indidit, eamque perturbationibus liberavit. Nec tamen has ab ea ita secrevit ac de-
pulsit, ut eorum omnem eam abijceret (nec enim deleri poterant, quemadmodum prioris *Sophiæ* affe-
ctiones, quod radices jam egissent, ac robur contraxissent); verum secretas eas confudit, et condensavit,
atque ex incorporea affectione, in corpoream materiam immutavit; ac deinde eam illis aptitudinem et

23 Coloss. 1, 16.

(1) *Patre*. Ita cod. Clarom. et editi. Feuard. ac
Oxon. In Eras. autem, Gall. et Ottobon. vitiose,
Patris. Codices Anglicanos hic mendosos esse mo-
net Grabius.

(2) *Reveritam eum... coopertionem*. Ex Græca
lectione et R. P. Frontonis iudicio *reveritam eum*
pro *eam*, et *coopertionem* pro *cooperationem* substi-
tuit Feuardentius. Priorem emendationem confir-
mat cod. Pass., posteriorem Arund., utramque Voss.
et Clarom.

(3) *Imposuisse*. Editi. Eras. Gall. et Feuard. ad-
dunt *ei*. Sed hanc vocem delemus, quia deest in
Claromont. Voss. et Merc. 2, necnon in Græco
textu, et Valentinianorum sensui repugnat. Scripsit
Tertull. c. 16, *Velamen sibi abduxit*, melius quidem,
si suffragarentur mss. Neque enim Jesus Achamo-
thæ, sed ipsa sibi Achamothæ velamen imposuit.
Saltem igitur *sibi* post *imposuisse* subintelligas.

(4) *Eum neglexisse*. Sic omnes mss. cum editi.
Eras. et Gall. At Græcam lectionem secutus Feu-
ardentius pro *eum* substituit *eas*. Sed frustra: quidvis
enim legerit interpret, sive *αὐτόν*, sive *αὐτῶν*, *eas*
satis subintelligitur. Sensus igitur est: *et non eum*
neglexisse eas, scilicet *passiones*.

(5) *Prioris*. Sic mss. Clarom. Arund. et Merc. 2
cum editi. Eras. Gall. Oxon. et textu Græco; mi-
rum autem quod scribit Feuard. loco *prioris* repo-
suisse se *prioris* ex veteri cod. et Græca lectione.
Veterem quidem codicem habuisse *prioris*, non ne-
gaverim; nam ita habet cod. Pass. At in Græco
distincte legitur τὰ τῆς προτέρας, non τὰ πρότερα.
Vide notam 10 infra.

(6) *Eo quod jam habilia et possibilia essent*. Si
Græcis minus hæssisset interpret, et ad vocis Lati-
næ *passiones* genus attendisset, scripsisset saltem,
habiles et possibiles. Sed nec sic Græcorum sensum
assecutus fuisset. Vertendum erat, *eo quod in habi-
tum jam cessissent, ac robur contraxissent*.

(7) *In incorporalem*. Sic cum Grabio restituimus,

C codd. Arund. Clarom. et textum Græcum secuti. In
cæteris editis perperam habetur *in corporalem*. Vid.
not. 12 infra.

(8) *Καὶ τῶν Αἰώνων δεόμενος*. Lege cum Billio
et Petavio, καὶ τῶν Αἰώνων δὲ ὁμοίως, sic enim ve-
tus interpret: *et Æonibus autem similiter*, scilicet
virtutem omnem Jesu tradentibus. Hæc autem ver-
ba, inquit optime Grabius, minus recte Tertullianus
ita accepit, quasi Jesu Paracleta suprema potestas
omnium, etiam *Æonum*, non autem ab *Æonibus*
data fuerit; unde cap. 16 reddidit: *Largito ei Patre*
universorum Æonum summam potestatem, subjicien-
dis eis omnibus, ut in ipso, etc. Ubi tamen legi mal-
lem, *subjiciendis ei omnibus, etc.*

(9) *Θεότητες*. Hanc vocem Apostoli verbis addi-
dere Valentiniani. Id satis significat Theodoretus,
subjungens, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, *ut ipsi dicunt*: qui-
bus ostendit a solis istis hæreticis sic lecta fuisse
Pauli verba. Porro Θεότητων nomine intelligebant,
tum Demiurgum ipsum, tum angelos et archangelos
inferioris ogdoadis; quos cum ad imaginem supe-
riorum Æonum factos esse vellent, ut infra expli-
cat Irenæus, et veluti secundarios quosdam Æonas,
illis et deitatem allingebant.

(10) *Τῆς προτέρας*. Σοφίας scilicet matris ejus.
Tertull. cap. 16: *Ab omnibus injuriis passionis ex-*
punitur, non eadem negligentia in exterminium dis-
cretis, quæ acciderat in casibus matris.

(11) *Χωρήσει τοῦ συγγέαι*. Recte monet Billius,
cum veteri interp. legendum esse, *χωρὶς συγγέαι*,
separatim commiscuisse. Sic certe intellexit Ter-
tull. cap. 16; *Massaliter solidata defixit seorsum*.

(12) *Ἀσώματον τὴν ὕλην*. Legendum vult Bil-
lius ἐνσώματον, ex veteri, inquit, interp. et Ter-
tulliano. Hunc quidem ita legisse facile concesserim;
scribit enim, *in materiæ corporalem paraturam*.
At non ita vetus interpret. Billium deceperunt edi-
ta, in quibus habetur, *in corporalem materiam*. Sed
restituendum ex melioris notæ codd. mss. *in incor-*

ματα ἔλθειν, πρὸς τὴ γενέσθαι δύο οὐσίας, τὴν φαύλην τῶν παθῶν (1), τὴν νε τῆς ἐπιστροφῆς ἐμπαθῆ· καὶ διὰ τοῦτο δυνάμει τὸν Σωτῆρα δεδημιουργηκέναι (2) φάσκουσι. Τὴν τε Ἀχαμῶθ (3) ἐκτὸς πάθους γενομένην, καὶ συλλαβῶσαν τῆ χαρᾶ τῶν ἐν αὐτῷ φώτων τὴν θεωρίαν, τουτέστι τῶν ἀγγέλων τῶν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐγκισσῆσασαν αὐτούς, κεκορημέναι καρποῦς κατὰ τὴν εἰκόνα διδάσκουσι, κύημα πνευματι-

A gregationes (4) et corpora venirent, ut fierent duæ substantiæ, una quidem mala ex passionibus, altera autem conversionis, passibilis (5) : et propter hoc virtute Salvatorem fabricasse (6) dicunt. Hanc autem Achamothe extra passionem factam concepissee de gratulatione (7) eorum, **23** quæ cum eo sunt (8), luminum visionem (9), id est angelorum, qui erant cum eo, et delectatam in conspectu eorum (10) pe-

BILLII INTERPRETATIO.

naturam attulit, ut in concretiones et corpora venirent, efficerenturque duæ essentiæ, altera mala, quæ ex passionibus exstiteret, altera autem passionibus obnoxia, quæ ex conversione orta esset. Quæ etiam ipsa causa est, cur Salvatorem potentia fabricasse dicant. Achamothe autem affectu suo liberatam, præ lætitia contemplationem luminum eorum, quæ cum ipso erant, hoc est angelorum, quos ipse comites

poralem materiam, ut in notis ad text. Lat. diximus. Græcam lectionem confirmant Excerpta Clementis ex. Or. Did. p. 796. Πρῶτον οὖν ἐξ ἀσωμάτου πάθους καὶ συμβεβηκότος εἰς ἀσώματον ἐπι (delenda omnino hæc præpositio) τὴν ὕλην αὐτὰ μετήντησεν καὶ μετέβαλεν. Primum itaque ex incorporeali et accidenti passione in incorporealem materiam ea transfudit, atque commutavit. Confirmat ipse Irenæus scribens paulo post. Demiurgum, cum separasset duas substantias confusas, ex incorporalibus, ἐξ ἀσωμάτων, corporalia fecisse. Nec mirum materiam a Valentinianis dictam fuisse incorporealem : id a Platonice accepertant, quorum frequens hæc erat assertio. Plotinus Ennead. iii, lib. vi, c. 7, de ὕλῃ agens, αἶ, ἔστι μὲν οὖν ἀσώματος, est igitur incorporea; εἰ μὲν, τοῦ ὀνόματος τετύχηκε τοῦ αὐτοῦ κατὰ τὸ ἀσώματος, hanc ipsam appellationem secundum incorporeum genus sortita est. Rationem hanc afferi, ἐπεὶ περ τὸ σῶμα ὕστερον καὶ σύνθετον, καὶ αὐτὴ (ἡ ὕλη) μετ' ἄλλου ποιεῖ σῶμα, quoniam corpus materia posterius est, atque compositum, et ipsa una cum alio corpus efficit. Nimirum cum materiam priorem natura, et simpliciore vellent esse, quam ipsam corpus, nec corpus fieri nisi per advenientem formam, qua compleatur; eam a corpore distinguebant, ut partem a toto, incorporeamque dicebant. Uno verbo incorporea est materia, secundum Platonice, quia suapte natura et secundum se spectata, ἀποιός ἐστι, qualitatum corporearum expers est, ut vocat idem Plotinus Ennead. ii, l. iv, cap. 8. Unde concludit, καὶ ὅτι μὲν μὴ σῶμα, εἴπερ ἀποιός, ὄλον, quod si materia qualitatis expers est, corpus non esse patet. Corpus enim in certa quadam qualitatina congerie consistit, ac proinde (σύνθετον) compositum est; materia vero ἀπλοὺν καὶ ἐν τι τῇ αὐτῆς φύσει· οὕτω γὰρ πάντων ἔρημος, simplex est et unum quid suapte natura; sic enim omnium vacua, quamvis tamen omnium capax. Hinc Plato in Timæo materiam vocat ἀμορφὸν καθ' αὐτὴν, καὶ ἀσχημάτιστον, δεχομένην ἢ πᾶσαν μορφάν, ab omni forma et figura per se immunem et liberam, qualibet tamen formis recipientem. Id ipsum est quod ex Valentinianorum hypothesi scribit Irenæus, Euthymeseos passiones in incorporealem materiam translatas, aptabilitatem et naturam sortitas fuisse, ut in concretiones et corpora venirent. Ex quo enim supponitur ea materia ἀσώματος et ἀποιός, eo ipso ostenditur formarum omnium corporearum capax.

(1) Τὴν φαύλην τῶν παθῶν, etc. Lego τὴν φαύλην ἐκ τῶν παθῶν, ut legisse videtur interpret, et eandem particulam ἐκ membro sequenti addo, τὴν τε ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς, quamvis non legerit interpret. Sed saltem subintelligere debuit.

(2) Δεδημιουργηκέναι. Subintellige τὰ πάντα, vel similem vocem, inquit Grabius.

(3) Τὴν τε Ἀχαμῶθ, etc. Ex Billio lege, τὴν δὲ Ἀχαμῶθ, et linea seq. σὺν αὐτῷ pro ἐν αὐτῷ.

(4) Congregationes. Græce Συγκρίματα, quæ Billius melius vertit, concretiones.

(5) Passibilis. Sic ex Græca lectione Feuarden-tius edidit, monita secutus Front. Ducæi. Mss. vero omnes, cum editt. Eras. et Gall. habent passibile. Feuarden-tii lectionem confirmat Tertuli. scribens c. 17, de conversione passionali, id est passionibus obnoxia.

(6) Virtute Salvatorem fabricasse. Sic iterum ex Græco restituit Feuarden-tius a Frontone monitas, pro virtutem, quod perperam exstat in edit. Eras. et Gall. et in omnibus mss. nostris. Neque enim virtutem Salvator, sed virtute, seu potentia sua fabricasse omnia dicebatur a Valentinianis.

(7) Concepissee de gratulatione. Sic recte Grabius edidit ex edit. Eras. et Gall. nec non ex mss. Arund. Voss. et Merc. 2, concinit et Clarom. In edit. vero Feuardi. male inserta particula et ante de, quæ sensum omnino turbat. Cæterum Græca haud feliciter reddidit interpret, nec mirum, cum Billius ipse, vir Græce doctus, fateatur se diutius hic hæsisse. Cum enim id primum existimaret, συλλαβεῖν hoc loco idem esse quod concipere, non videbat quamnam esset hæc contemplationis angelorum conceptio; cum maxime Achamothe aliquanto inferias non contemplationem peperisse, sed κατὰ τὴν εἰκόνα θεωρίαν ferum edidisse scribatur. Accedebat quod si hic συλλαβεῖν idem esset quod concipere, conceptio congressum antecederet; id quod vel cogitare absurdum est. Sed demum deprehendit vir eruditus, hoc loco συλλαβεῖν τὴν θεωρίαν, nihil aliud significare, quam θεωρεῖν, videre, contemplari, visu assequi seu percipere; quod verissimum est. Quare interpreti vertendum erat: Hanc autem Achamothe a perturbatione liberam, præ gaudio (et non barbare, de gratulatione) lumina ea, quæ cum ipso erant, hæc est angelos, quos ipse comites habebat, contemplatam, seu visu apprehendentem, etc.

(8) Quæ cum eo sunt. Sic partim ex Græco, partim ex eodd. Clarom. et Arund. restitimus, pro quæcumque sunt luminum, ut perperam exstat in omnibus aliis cum mss. tum editis. In Græco siquidem legendum esse σὺν αὐτῷ, ex Billio diximus. In eodd. vero Clarom. et Arund. habetur, quæ cum sunt, voce eo procul dubio per incuriam scribita ommissa. Quare hanc ex Græco supplere non dubitavimus, id exigente sensu.

(9) Luminum visionem. Mss. Clarom. et Pass. luminum visione.

(10) Delectatam in conspectu eorum. Codd. Clarom. Pass. et Voss. pro conspectu habent conceptu. Sed prior lectio præferenda videtur. Id enim sibi vult Irenæus, Achamotheam, libidine aspicientem angelos, concepissee: ἐγκισσῆσασαν αὐτούς, quod vertit interpret, delectatam in conspectu eorum; modeste quidem, quamvis non satis ἐνεργῶς, nam paulo major vis verbi ἐγκισσῶ. Tertulianus cap. 17: Præ gaudio enim tanti ex infelicitate successus concepit-

perisse fructus secundum illius imaginem (1) do- cent, partum spiritualem secundum similitudinem factum satellitum Salvatoris.

CAPUT V.

Formatur Demiurgus. Quis et qualis ille? Hic cæterorum omnium, quæ sunt extra Pleroma, conditor.

1. Tria igitur hæc cum subsistant, secundum eos, unum quidem ex passione, quod erat materia; alterum vero de conversione, quod erat animale; alterum vero quod enixa est, quod est spirituale, sic conversa est in formationem ipsorum. Sed spirituale quidem non potuisse eam formare, quoniam ejusdem substantiæ ei erat (2). Conversam autem in formationem ejus, quæ facta erat de conversione ejus, animalis substantiæ, emisisse quoque a Salvatore doctrinas. Et primo quidem formasse eam de animali substantia dicunt Deum Patrem et Salvatorem (3), et regem omnium ejusdem substantiæ ei, id est animalium, quas dextras vocant; et eorum quæ ex passione et ex materia, quas sinistras (4) dicunt. Ea enim quæ post eum sunt (5), eum dicunt formasse **24** latenter motum a matre sua. Unde et Metropatorem, et Apatorem (6), et Demiurgum eum, et Patrem (7) vocant; dextrorum

A κὸν καθ' ὁμοίωσιν, γεγονότων (8) τῶν δορυφόρων τοῦ Σωτῆρος.

1. Τριῶν οὖν ἤδη τούτων ὑποκειμένων κατ' αὐτοὺς, τοῦ μὲν ἐκ τοῦ πάθους, ὃ ἦν ὕλη, τοῦ δὲ ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς, ὃ ἦν τὸ ψυχικόν, τοῦ δὲ ὁ ἀπεκύησε, τουτέστι τὸ πνευματικόν, οὕτως ἐτράπη ἐπὶ τὴν μόρφωσιν αὐτῶν. Ἀλλὰ τὸ μὲν πνευματικόν μὴ δεδυνῆσθαι αὐτῇ (9) μορφῶσαι, ἐπειδὴ ὁμοούσιον ὑπῆρχεν αὐτῇ· τετράφθαι δὲ ἐπὶ τὴν μόρφωσιν τῆς γενομένης ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῆς ψυχικῆς οὐσίας, προβαλεῖν τε τὰ παρὰ τοῦ Σωτῆρος μαθήματα (10), καὶ πρῶτον μεμορφωκένας αὐτὴν ἐκ τῆς ψυχικῆς οὐσίας λέγουσι, τὸν Πατέρα καὶ βασιλέα πάντων, τῶν τε ὁμοουσίων αὐτῷ, τουτέστι τῶν ψυχικῶν, ἃ δὲ δεξιὰ καλοῦσι, καὶ τῶν ἐκ τοῦ πάθους, καὶ τῆς ὕλης, ἃ δὲ ἀριστερὰ καλοῦσι (11). Πάντα γὰρ τὰ κατ' αὐτὸν (12) φάσκουσι μεμορφωκένας (13), λεληθῶτως κινούμενον ὑπὸ τῆς μητρὸς· ὅθεν καὶ Μητροπάτορα (14), καὶ Ἀπάτορα, καὶ Δημιουργὸν αὐτὸν, καὶ Πατέρα καλοῦσι· τῶν μὲν δεξιῶν πατέρα λέγον-

BILLII INTERPRETATIO.

habebat, arripuisse: cumque ipsis congressam, fructus secundum imaginem peperisse docent, partum videlicet spiritualem, ad similitudinem effectum satellitum Salvatoris.

CAPUT V.

1. Tribus igitur his, de eorum sententia, in ortum productis, uno nimirum ex passione, quod erat materia; altero ex conversione, quod erat animale; tertio, quod ipsa in lucem ediderat, hoc est spirituale; ad formam ipsis afferendam postea se convertisse. Verum id, quod spirituale erat, haudquaquam ab ipsa informari potuisse, quoniam ejusdem cum ea essentiae erat. Itaque ad animalis essentiae, quæ de ipsius conversione ortum habuerat, formationem se contulisse, ac disciplinas eas, quæ a Salvatore profectæ sunt, in lucem edidisse. Ac primum ex animali substantia parentem, et regem omnium, tam quæ

facta, simulque contemplatione ipsa angelicorum luminum, ut ita dixerim, subfermentata, pudet, sed aliter exprimere non est, quodammodo subavit intra se ipsa in illos. Et conceptu statim intumuit spiritali Peperit denique.

(1) *Secundum illius imaginem.* Vel dele vocem illius, cui nihil prorsus in Græco respondet; vel ejus loco scribe, illorum. Ad imaginem ipsam dixit Tertullianus.

(2) *Quoniam ejusdem substantiæ ei erat.* Fere enim paria et consubstantiva, in alterutrum valere societas naturæ negavit, ait Tertull. c. 18.

(3) *Et Salvatorem.* Expunge has voces quæ non exstant in Græco.

(4) *Quas dextras. quas sinistras.* Ita edit. Eras. Gall. et Oxon. cum mss. Clarom. Arund. Voss. et Merc. 2. Subintellige autem substantias, vel res; seu melius ex Græco lege, quæ dextra quæ sinistra; et non cum Feuardentio vitiose omnino, quas dextra quas sinistra.

(5) *Ea enim quæ post eum sunt.* Ex Græco et Tertull. omnia enim quæ post eum sunt.

(6) *Et Apatorem.* Hæ voces desunt in Clarom. cod. Idem Apatoris cognomen non memorat Tertull. cap. 18.

(7) *Patrem.* Ita recte ex Voss. (cui consentit Clarom.) et Græco posuit Grabius pro fratrem.

(8) *Γεγονότων.* Sic cod. Reg. et Basileensis Epiphani editio, cum Gall. et Feuard. Irenæi editio. Unde mirum a Petavio et Grabio scriptum γεγονότως, quod longe pejus est quam γεγονότων. Neutrum quidem bonum est, sed legendum esset cum vet. interp. γεγονός: at donec suffragentur mss. codd., legere præstat γεγονότων.

(9) *Μὴ δεδυνῆσθαι αὐτῇ.* Mallem cum Petavio, μὴ δεδυνῆσθαι αὐτὴν.

(10) *Προβαλεῖν τε τὰ παρὰ τοῦ Σωτῆρος μαθήματα.* Ut scilicet, ait Grabius, hæc formatio non esset tantum κατ' οὐσίαν, sed et κατὰ γνῶσιν, ut supra formatio matris Achamoth distinguebatur.

(11) *Δεξιὰ καλοῦσι. . . ἀριστερὰ καλοῦσι.* Hæc a Pythagoreis accepta, qui Plutarcho teste in lib. *De Isi et Os.* duplex rerum naturalium principium distinguebant; alterum bonum, quod dextrum et lucidum, alterum malum, quod sinistrum et tenebrosum vocabant. Cum enim animalis substantia ex conversionis motu ortum duxisset, hanc bonam et dextram putabant Valentiniani, utpote quæ ex bono motu initium duceret; cum vero materia ex passione, id est ex anxietate, tristitia et metu orta esset, hanc malam et sinistram existimabant, quod conturbati, nec sui compotis animi motibus originem acceptam referret. Dextra siquidem pars felix et bene ominata, sinistra infelix et infausta a veteribus dicebatur. *Quid iam dextro pede concipis, ut te conatus non pœniteat?* Juvenal., sat. x.

(12) *Τὰ κατ' αὐτόν.* Τὰ μετ' αὐτόν legi volunt Etilius et Petavius; τὰ κάτω αὐτόν, Grabius. Quin vetus interpretes et Tertullianus legerint, μετ' αὐτόν, dubitari non potest; scribit enim uterque, post illum.

(13) *Μεμορφωκένας* Hinc mendum irrepsisse putat Billius in ea Theodoretii verba edit. Sirmond. p. 200, πάντα γὰρ αὐτόν τὰ ὁρώμενα ἰδιοποιῆσαι φασί, ac pro ἰδιοποιῆσαι legendum esse εἰδοποιῆσαι. At non repugnat vox ἰδιοποιῆσαι: Valentinianorum hypothesis, qui paulo post apud Irenæum dicunt, Demiurgum existimantem omnia se a semetipso in totum fabricasse, sibi finxisse se solum omnia esse; quod est πάντα ἰδιοποιῆσαι, omnia sibi vindicasse, seu omnium creationem sibi tribuisse.

(14) *Μητροπάτορα καὶ Ἀπάτορα.* Μητροπάτορα·

τες αὐτὸν, τουτέστι τῶν ψυχικῶν· τῶν δὲ ἀριστερῶν, τουτέστι τῶν ὑλικῶν, Δημιουργὸν, συμπάντων δὲ βασιλέα. Τὴν γὰρ Ἐνθύμησιν ταύτην βουλευθεῖσαν εἰς τιμὴν τῶν Αἰώνων τὰ πάντα ποιῆσαι, εἰκόνας λέγουσι πεποιηκέναι αὐτῶν, μᾶλλον δὲ τὸν Σωτῆρα δι' αὐτῆς. Καὶ αὐτὴν μὲν ἐν εἰκόνι (1) τοῦ ἀοράτου Πατρὸς τετηρηκέναι, μὴ γινωσκομένην ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ· τοῦτον δὲ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ, τῶν δὲ λοιπῶν Αἰώνων τοὺς ὑπὸ τούτων (2) γεγονότας ἀρχαγγέλους τε καὶ ἀγγέλους.

2. Πατέρα οὖν καὶ Θεὸν λέγουσιν αὐτὸν γεγονέναι τῶν ἐκτὸς τοῦ Πληρώματος, ποιητὴν ὄντα πάντων ψυχικῶν τε καὶ ὑλικῶν. Διακρίναντα γὰρ τὰς δύο οὐσίας συγκεχυμένας, καὶ ἐξ ἀσωμάτων σωματοποιήσαντα, δεδημιουργηκέναι τὰ τε οὐράνια, καὶ τὰ γῆινα, καὶ γεγονέναι ὑλικῶν καὶ ψυχικῶν, δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν δημιουργὸν, κούφων καὶ βαρέων, ἀνωφερῶν καὶ κατωφερῶν. Ἐπτὰ γὰρ οὐρανοὺς κατασκευασκέναι, ὧν ἐπάνω τὸν Δημιουργὸν εἶναι λέγουσι· καὶ διὰ τοῦτο Ἑβδομάδα καλοῦσιν αὐτὸν, τὴν δὲ μητέρα τὴν Ἀχάμωθ, Ὀγδοάδα, ἀπρωύζουσαν τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἀρχεγόνου (3), καὶ πρώτης (4) τοῦ Πληρώματος Ὀγδοάδος. Τοὺς δὲ ἑπτὰ οὐρανοὺς, οὐκ εἶναι νοητοὺς (5)

A quidem Patrem dicentes eum, id est psychicorum; sinistrorum vero, id est hylicorum, Demiurgum: omnium autem regem. Hanc enim Enthymesin volentem in Æonum honorem omnia facere, imagines (6) dicunt fecisse ipsorum, magis autem Salvatorem per ipsam. Et ipsam quidem in imagine invisibilis Patris conservasse incognitam a Demiurgo: hunc autem unigeniti Filii (7); reliquorum vero Æonum eos, qui ab hoc facti sunt angeli et archangeli.

2. Patrem itaque (8) et Deum dicunt factum eorum quæ sunt extra Pleroma (9), fabricatorem esse (10) omnium psychicorum et hylicorum. Separantem enim duas substantias confusas, et de incorporealibus corporalia facientem, fabricasse quæ sunt cœlestia et terrena, et factum hylicorum et psychicorum, dextrorum et sinistrorum fabricatorem, levium et gravium, sursum advolantium et deorsum divergentium; septem quoque cœlos fecisse, super quos Demiurgum esse dicunt. Et propter hoc Hebdomadam vocant eum, matrem autem Achamoth, Ogdoada, servantem numerum primogenitæ et primariæ Pleromatis Ogdoadis. Septem

BILLII INTERPRETATIO.

eandem cum ipso essentiam habent, hoc est psychicorum, quæ etiam dextra appellant, quam quæ ex passione et materia procreata sunt, quæ quidem sinistra vocant, informasse. Hunc enim omnia, quæ post eum exstiterunt, ita formasse asserunt, ut occulte, ac nihil ejusmodi sentiens, a matre impelleretur. Quocirca et Metropatorem, et Apatorem, et Demiurgum, ac Patrem eum nuncupant; dextrorum quidem, hoc est psychicorum Patrem eum dicitantes; sinistrorum autem, hoc est hylicorum opificem, omnium vero regem. Hanc enim Enthymesin, ad Æonum honorem cuncta efficere cupientem, imagines eorum effecisse tradunt, vel potius Salvatorem opera ipsius. Ab eo enim ipsam quidem in invisibilis Patris imagine ita conservatam esse, ut Demiurgo prorsus ignota esset; hunc autem in Monogenis filii imagine, in reliquorum vero Æonum, archangelos et angelos ex ipso procreatos.

2. Itaque Patrem eum, ac Deum eorum, quæ extra Pleroma sunt, exstitisse dicunt, utpote omnium tam psychicorum, quam hylicorum effectorem. Distinctis enim duabus illis essentiis ante confusis, atque ex incorporeis in corporeas immutatis, tam cœlestia, quam terrestria condidisse, et hylicorum

sic rerum omnium opificem vocabant Chaldæi apud Orpheum, citatum a Clemente Alex., l. v Strom., p. 608: "Αφθίτε μητρόπατορ, οὗ θυμῶ πάντα δονεῖται: Ὁς κινεῖς ἀνέμους, etc. *Incorrupte Matripater, qui cuncta volvis animo: Qui ventos moves.* Porro μητροπάτωρ Græcis avus maternus est, seu matris pater; et ita dictus Demiurgus, quod naturæ omnium matris parens esset. Idem ἀπάτωρ a Valentinianis dictus fuit quod a matre Achamoth sine patre productus esset; in hoc Vulcano poetarum similis, qui ab eisdem etiam ἀπάτωρ dicebatur, quod a Junone sola productus esset.

(1) Ἐν εἰκόνι, etc. Hic εἰκόνα, et consequenter in textu Latino imaginem pro in imagine, legi vult Pamelius ad c. 19 Tert. adv. Val.; sed frustra. Modo in priori hoc commate subintelligas, ἑαυτὴν, in Latino seipsam, in sequentibus vero, ἐν εἰκόνι τετηρηκέναι, in imagine conservasse, apertus est sensus: scilicet, Enthymesin in imagine invisibilis Patris conservasse seipsam incognitam a Demiurgo; Demiurgum autem conservasse in imagine unigeniti Filii, angelos vero et archangelos conservasse in imagine reliquorum Æonum.

(2) Τούτων. Τούτου legit Billius ex veteri interprete, et Tertulliano.

(3) Τοῦ ἀρχεγόνου. Lege cum interprete, τῆς ἀρχεγόνου.

(4) Πρώτης. Sic cod. Reg. cum editi. Gall. et Feuard., et sic etiam legit interprete. In cæteris cum Epiphani, tum Irenæi editi, vitiose πρό τῆς.

(5) Οὐκ εἶναι νοητοὺς. Lege, οὐς εἶναι νοητοὺς, sic enim legisse videtur interprete; nam vertit, quos

C intellectuales (non intelligibiles) esse dicunt. Et quidem vocem νοητοὺς, quæ Billio præ νοητοὺς jure merito arridet, a Tertulliano lectam fuisse perspicuum est: *Cœlos autem, inquit cap. 20, noeros deputant, et interdum angelos eos faciunt.* Hancque lectionem cum apud Irenæum, tum apud Tertullianum exigit ipsa Valentinianorum hypothesis. Volebant enim cœlos intellectuales esse, non eo sensu quod intelligentia tantum comprehenderentur, sed quod sensu et intelligentia præditi essent, utpote qui angeli essent, id est ab angelis regerentur. Hinc paradysum supra tertium cælum existentem, virtute archangelum quartum esse statuebant. Id commentum iterum acceperant a Platoniciis, qui cœlos anima intellectuali præditos esse sentiebant. Legantur Plotinus Ennead. II, lib. II, et ea quæ in prima Dissertatione nostra de hæresi Valentiniana diximus.

(6) *Imagines.* Ita Feuard. ex Græco et Tertulliano. Male autem editi. Eras. et Gall. nec non mss. omnes habent imaginem.

(7) *Hunc autem unigeniti Filii.* Scil. in imagine. Sic restituit Feuard. ex cod. vet. et lectione Græca; delevit vero, *hunc autem unigenitum.* Codd. omnes mss. recte habent, *hunc autem unigeniti*; sed male *Filium* pro *Filii*.

(8) *Patrem itaque,* etc. Lege ex Græco, *itaque Patrem eum et Deum dicunt factum esse eorum,* etc.

(9) *Pleroma.* In mss. omnibus ac editi. Eras. et Gall. male, *Pleromata.* *Pleroma* reposuit Feuardentius ex Græco.

(10) *Fabricatorem esse,* etc. Deleto esse, lege, *utpote fabricatorem omnium psychicorum,* etc.

autem cœlos, quos intellectuales esse dicunt, angelos autem eos tradunt, et Demiurgum et ipsum angelum, Deo autem similem (1), quemadmodum **25** et paradysum supra tertium cœlum existentem virtute archangelum quartum (2) dicunt esse, et ab hoc aliquid accepisse Adam conversatum in eo.

3. Hæc autem Demiurgum dicunt a semetipso quidem putasse in totum (3) fabricasse; fecisse autem ea Achamoth (4). Cœlum enim fecisse nescientem cœlum, et hominem plasmasse ignorantem hominem, terram autem ostendisse non scientem terram, et in omnibus sic dicunt ignorasse eum figuras eorum, quæ faciebat, et ipsam matrem, semetipsum autem putasse (5) omnia esse. Causam autem ei fuisse matrem ejus talis opinionis (6) dicunt, quæ sic voluerit producere eum: caput quidem et initium suæ substantiæ, dominum autem universæ operationis. Hanc autem matrem et Ogdoadem vocant, et Sophiam, et Terram, et Hierusalem, et Spiritum sanctum, et Dominum masculiniter. Habere autem medietatis locum eam, et

φασιν, ἀγγέλους δὲ αὐτοὺς ὑποτίθενται, καὶ τὸν Δημιουργὸν δὲ καὶ αὐτὸν ἄγγελον Θεοῦ εἰκότα, ὡς καὶ τὸν παράδεισον ὑπὲρ τρίτον οὐρανὸν ὄντα, τέταρτον ἄγγελον λέγουσι δυνάμει ὑπάρχειν, καὶ ἀπὸ τούτου τι εἰληφέναι τὸν Ἀδὰμ διατετριφὸτα ἐν αὐτῷ.

3. Ταῦτα δὲ τὸν Δημιουργὸν φάσκουσιν ἀφ' ἑαυτοῦ μὲν ᾧσθαι κατασκευάζειν, πεποιημέναι δ' αὐτὰ τῆς Ἀχαμῶθ προβαλλούσης· οὐρανὸν πεποιημέναι, μὴ εἰδὸτα τὸν οὐρανόν· καὶ ἄνθρωπον πεπλακέναι, μὴ εἰδὸτα τὸν ἄνθρωπον· γῆν τε δεδειχέναι, μὴ ἐπιστάμενον τὴν γῆν· καὶ ἐπὶ πάντων οὕτω λέγουσιν ἠγνοημέναι αὐτῶν τὰς ἰδέας (7) ὧν ἐποίησεν, καὶ αὐτὴν τὴν μητέρα· αὐτὸν δὲ μόνον ᾧσθαι πάντα εἶναι. Αἰτίαν δ' αὐτῷ γεγονέναι τὴν μητέρα τῆς οἰήσεως ταύτης φάσκουσιν, τὴν οὕτω βουλευθεῖσαν προαγαγεῖν αὐτὸν, κεφαλὴν μὲν καὶ ἀρχὴν τῆς ἰδίας οὐσίας, κύριον δὲ τῆς ὅλης πραγματείας. Ταύτην δὲ τὴν μητέρα καὶ Ὀγδοάδα καλοῦσι, καὶ Σοφίαν, καὶ Γῆν, καὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ Κύριον ἀρσενικῶς. Ἔχειν δὲ τὸν τῆς μεσότητος τόπον αὐτὴν.

BILLII INTERPRETATIO.

et psychicorum, et dextrorum et sinistrorum, et levium et gravium, et sursum tendentium ac deorsum vergentium architectum existisse. Septem enim cœlos ab eo conditos fuisse, supra quos eum esse aiunt. Ob idque Hebdomadem eum appellant; matrem autem illam Achamoth, Ogdoadem, servantem videlicet numerum primigenæ, ac principis illius, quæ in Pleromate est, Ogdoadis. Septem porro hos cœlos spirituales esse aiunt, angelosque ipsos statuunt, atque item Demiurgum ipsum angelum Deo similem, quemadmodum et paradysum, qui supra tertium cœlum situs est, potentia quartum angelum esse astriunt: Adamumque ab eo aliquid sumpsisse, cum in eo versaretur.

3. Atque ita quidem Demiurgum in ea opinione versatum fuisse, ut se hæc omnia ex se ipso construxisse existimaret; cæterum ea fecisse producente Achamoth. Cœlum enim condidisse, cum cœlum ignoraret; et hominem effluxisse, cum hominem nesciret; et terram patefecisse, cum terram haudquam nosset, atque eodem modo in omnibus rebus aiunt eum rerum earum, quas efficiebat, formas, atque adeo ipsam quoque matrem, ignorasse; atque opinionis errore hoc sibi finxisse, se solum omnia esse. Causam autem hujusce opinionis ipsi matrem existisse ferunt, quod eum ita producere voluisset, caput quidem et principium essentiæ suæ, dominum autem, et arbitrum totius negotii. Hanc porro matrem, et Ogdoadem, et Sophiam, et Terram, et Hierusalem, et sanctum Spiritum, et masculino genere Dominum vocant. Versari autem in medietate, ac supra Demiurgum quidem esse, infra autem, aut extra Pleroma, usque ad consummationem.

(1) *Deo autem similem.* Expunge particulam autem, hic repugnante Græco insertam, ac cum Billio verte, atque item *Demiurgum ipsum angelum Deo similem.*

(2) *Virtute archangelum quartum.* Sic ex Græco restitui, id nimirum licere mihi arbitratus, quod non semel in præced. pagina, improbante nemine, sibi sumpsit Feuardentius: cum maxime codices omnes cum editi, tum mss. depravati sint, nec secum invicem consentiant. Omnes quidem habent *virtutem*, sed manifesto scribarum errato, quorum primi oscitantes cum apice perperam notassent *e* (quod sphalmatis genus non raro occurrit in mss.), seculi alteri scripserunt *virtutem*, repugnante licet sensu, et textu Græco, in quo habetur *δυνάμει*, non *δύναμιν*. In cæteris dissentiunt codd. In Feuard. edit. et in ms. Pass. legitur, *virtutem archangelum quartum*; in Eras. vero pejus, *virtutem archangelii Nun*, forte quia in cod. ms. quo usus est Erasmus, scriptum erat *iv^{um}*, quod perperam legit *Nun*. In Gallas. *virtutem archangelii* *iii*. In codd. Clarom. Voss. Arund. et Merc. 2 habetur duntaxat, *virtutem archangelum*, deest vero *quartum*. Cæterum hæc longe aliter legisse videtur Tertullianus, apud quem transposita vox *virtute*, clariorem efficit sensum. *Interdum*, inquit cap. 20, *angelos eos* (cœlos) *faciunt, sicut et ipsum Demiurgum, sicut et paradysum,*

C archangelum quartum, quoniam et hunc supra cœlum tertium pangunt, ex cujus virtute sumpserit Adam diversatus illic, etc.

(3) *In totum.* Vel has voces de suo addidit interpres, vel quidpiam iis respondens in textu Græco omissum est.

(4) *Achamoth.* Hic mutila versio. Lege ex Græco, τῆς Ἀχαμῶθ προβαλλούσης, *Achamoth producente.*

(5) *Semetipsum autem putasse.* Ita ex Arund. et Voss. (consentientibus Clarom. et Pass.) juxta Græcum reposuit Grabius, pro *et semetipsum putasse*, ut in aliis editis legitur. Sed adde ex Græco, *semetipsum autem unum putasse.*

(6) *Opinationis.* Sic restituo, juxta Græcum τῆς οἰήσεως. Neque enim, quod ait Billius, persuadere mihi possum, interpretem legisse ποιήσεως, quod verterit, *operationis*. Crediderim potius recte legentem eum scripsisse, *opinationis*; quod oscitantes scribæ mutaverunt in *operationis*, tum ob utriusque vocis affinitatem, tum etiam quod statim sequatur *operationis*. Certe legendum esse *opinationis*, non dubitaverit quisquis attenderit ad ea quæ præcedunt, *semetipsum autem putasse omnia esse.*

(7) *ἠγνοημέναι αὐτῶν τὰς ἰδέας.* Αὐτῶν cum veteri interprete legendum esse monent Fronto Duc. et Petavius. Sed αὐτόν, vel αὐτῶν legas, parum interesse puto, cum idem sit utrobique sensus.

καὶ εἶναι ὑπεράνω μὲν τοῦ Δημιουργοῦ, ὑποκάτω δὲ, ἢ ἔξω τοῦ Πληρώματος μέχρι συντελείας.

4. Ἐπεὶ οὖν τὴν ὑλικὴν οὐσίαν ἐκ τριῶν παθῶν συστήναι λέγουσι, φόβου τε καὶ λύπης, καὶ ἀπορίας, ἐκ μὲν τοῦ φόβου, καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τὰ ψυχικὰ τὴν σύστασιν εἰληφέναι· ἐκ μὲν τῆς ἐπιστροφῆς τὸν Δημιουργὸν βούλονται τὴν γένεσιν ἐσχηκέναι, ἐκ δὲ τοῦ φόβου τὴν λοιπὴν πᾶσαν ψυχικὴν ὑπόστασιν, ὡς ψυχᾶς ἀλόγων ζώων, καὶ θηρίων, καὶ ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο ἀτονιώτερον αὐτὸν ὑπάρχοντα πρὸς τὸ γινώσκειν τίνα πνευματικὰ, αὐτὸν νενομικέναι μόνον εἶναι Θεόν, καὶ διὰ τῶν προφητῶν εἰρηκέναι· Ἐγὼ Θεός, πλὴν ἐμοῦ οὐδεὶς. Ἐκ δὲ τῆς λύπης (1) τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας διδάσκουσι γεγονέναι· ὅθεν τὸν διάβολον τὴν γένεσιν ἐσχηκέναι, ὃν καὶ Κοσμοκράτορα καλοῦσι, καὶ τὰ δαιμόνια, καὶ τοὺς ἀγγέλους, καὶ πᾶσαν τὴν πνευματικὴν τῆς πονηρίας ὑπόστασιν. Ἀλλὰ τὸν μὲν Δημιουργὸν υἱὸν (2) τῆς μητρὸς αὐτῶν λέγουσι, τὸν δὲ Κοσμοκράτορα κτίσμα τοῦ Δημιουργοῦ. Καὶ τὸν μὲν Κοσμοκράτορα γινώσκειν τὰ ὑπὲρ αὐτὸν, ὅτι πνεῦμά ἐστι τῆς πονηρίας· τὸν δὲ Δημιουργὸν ἀγνοεῖν, ἅτε ψυχικὸν ὑπάρχοντα (3). Οἰκεῖν δὲ τὴν μητέρα αὐτῶν εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον, τουτέστιν ἐν τῇ μεσότητι· τὸν Δημιουργὸν δὲ εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον (4), τουτέστιν ἐν τῇ ἑβδο-

esse quidem super Demiurgum, subtus autem, sive extra Pleroma usque ad finem (5).

4. Quoniam quidem (6) materialem substantiam ex tribus passionibus constare dicunt, timore, et tristitia, et aporia; de timore quidem, et de conversione animalia (7) subsistentiam accepisse; de conversione quidem Demiurgum volunt genesin habuisse; de timore autem reliquam omnem animalem substantiam mutorum animalium, et hominum (8). Et propter **26** hoc superiorem eum existentem præscire (9) quæ sunt spiritalia, et se putasse solum Deum, et per prophetas dixisse: *Ego Deus, et præter me nemo*²⁴. De tristitia autem spiritalia malitiæ docent facta: unde et diabolum genesin habuisse (quem et Cosmocratorem vocant), et dæmonia (10), et omnem spiritalem malitiæ substantiam. Sed Demiurgum quidem psychicum filium matris suæ dicunt, Cosmocratorem vero creaturam Demiurgi (11): et Cosmocratorem quidem intelligere ea quæ sunt supra eum, quoniam sit spiritalis malitia (12); Demiurgum vero ignorare, cum sit animalis. Habitare matrem quidem ipsorum in eo qui sit cælestis locus (13), hoc est, in medietate; Demiurgum vero in eo, qui sit in cælo locus, hoc est, hebdomade; Cosmocratorem vero in eo, qui sit se-

BILLII INTERPRETATIO.

4. Quoniam autem materialem essentiam ex tribus affectibus conflata esse dicunt, nempe ex metu, et mærore, et anxietate, hanc rationem ineunt, ut ex metu quidem et conversione ea omnia, quæ anima prædita sunt, coagmentata esse velint: Demiurgum nempe ex conversione; ex metu autem quidquid reliquum est animalis substantiæ, ut animæ brutorum animalium, et ferarum, et hominum. Ac propterea eum, quia imbecillior sit, quam ut quæ spiritalia sint cognoscere queat, se solum esse Deum existimasse, ac per prophetas dixisse: *Ego Deus, ac præter me non est alius*. Ex mæstitia autem spiritalia nequitias exstitisse docent. Hinc enim et diabolum, quem et Cosmocratorem, id est, mundi principem vocant, et dæmonas, et angelos, ac spirituales omnem nequitiae substantiam ortum duxisse. At vero Demiurgum quidem psychicum matris suæ filium esse dicunt; Cosmocratorem autem Demiurgi opus. Et quidem Cosmocratorem, quæ supra ipsum sunt, perspecta habere, quia nequitiae spiritus est; Demiurgum autem ignorare, quia psychicus sit. Porro matrem eorum in supercælesti loco, hoc est in medietate,

²⁴ Isai. XLV, 5, 6; et XLVI, 9.

(1) Ἐκ δὲ τῆς λύπης. Sic recte in editt. Gall. Feuard. et Oxon. Male vero in Epiphani editione Parisiensi et Basileensi legitur λοιπῆς, unde et vitiosa versio ibi nata.

(2) Υἱόν. Ψυχικὸν υἱόν legit interpret.

(3) ἅτε ψυχικὸν ὑπάρχοντα. Sic recte cod. Reg. et ita legerunt vetus interpret et Tertull. In omnibus editt. male ψυχικά.

(4) Εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον. Postremam vocem, quam legit interpret, ex cod. Reg. addidi. Sed quod spectat ὑπερουράνιον, censet Billius legendum esse ὑπουράνιον, ut opponatur τῷ ὑπερουράνιῳ, in quo mater Achamoth sedem habet. Ast recte observat Fronto Duc. ὑπουράνιον repugnare tum verbis immediate sequentibus, τουτέστιν ἐν τῇ ἑβδομάδι, hoc est in hebdomade, qua voce septem cæli designantur: tum superius dictis, super septem cælos esse Demiurgum. Non stat ergo cum Valentinianorum hypothesis, Demiurgum, quem in septem cælis, vel super septem cælos habitare fingebant

(5) *Usque ad finem*. In consummatione enim dicebant, ipsorum matrem, relicto medietatis loco, Pleroma subituram, ut ait Irenæus infra cap. 7, et lib. II, cap. 29.

(6) *Quoniam quidem*. Vertendum erat, *quoniam ergo*.

(7) *Animalia*. Adjective intellige, juxta Græcum ψυχικά.

(8) *Substantiam mutorum animalium, et hominum*.

Nec accurata, nec integra versio est. Græca sic reddenda erant: *substantiam, ut animas brutorum animalium, et ferarum, et hominum*.

(9) *Superiorem eum existentem præscire*. Græca male legit interpret: non mirum si male reddiderit. Legit enim, ut observant Billius et Fronto Duc., ἀνώτερον αὐτὸν ὑπάρχοντα προγιγνώσκειν, cum tamen Epiphani lectio sensui et hypothesis Valentinianorum magis conveniat. Nam paulo post scribit Irenæus, *Demiurgum ignorare quæ sunt supra eum, cum sit animalis*. Sic ergo Græca Epiphani cum Billio reddenda sunt: *Ac propterea eum, quia imbecillior sit, quam ut quæ spiritalia sunt cognoscere queat, se solum esse Deum existimasse*. Sic accepit Tertullianus cap. 21: *Adeo rerum non erat compos, de animali scilicet sensu, invalidus spiritalia accedere, ut se solum ratus concionaretur: Ego Deus et absque me non est*.

(10) *Et dæmonia*. Adde ex Græco: *et angelos, malos scilicet*.

(11) *Creaturam Demiurgi*. Ita legendum esse recte censuit Feuardentius, quia Græc. κτίσμα, et Tertullianus, *opus Demiurgi*, habent. In veteri vero cod. Feuard. in Clarom., Pass. et Ottobon., cum editt. Eras. et Gall. perperam exstat, *creatorem*.

(12) *Spiritalis malitia*. Vertendum erat, *spiritus nequitiae*.

(13) *Cælestis locus*. Leg. ex Græco, *supercælestis locus*; id est, hypothesis Valentinianorum hypothesis.

cundum nos, mundo. De expavescentia vero et aporia, quasi de vesaniori (1), corporalia, quemadmodum prædiximus, mundi elementa facta esse; terram vero secundum expavescentiæ statum, aquam vero secundum timoris motum, aerem vero secundum mæstitiæ fixationem (2); ignem vero omnibus iis inesse 27 mortem et corruptelam, quemadmodum et ignorantiam tribus passionibus inabscensam docent.

5. Cum fabricasset igitur mundum, fecit et hominem choicum, non autem ab hac arida terra, sed ab invisibili substantia, et ab effusibili et fluida materia accipientem: et in hunc insufflasse psychicum (3) definiunt. Et hunc esse secundum imaginem (4) et similitudinem factum: secundum imaginem quidem hylicum esse proximum quidem, sed non ejusdem substantiæ esse Deo; secundum

μάδι· τὸν δὲ Παντοκράτορα (5) ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς κόσμῳ. Ἐκ δὲ τῆς ἐκπλήξεως καὶ τῆς ἀμυχανίας (6), ὡς ἐκ τοῦ ἀσημοτέρου, τὰ σωματικά, καθὼς προείπαμεν, τοῦ κόσμου στοιχεῖα γεγονέναι· τὴν μὲν (7) κατὰ τῆς ἐκπλήξεως στάσιν, ὕδωρ δὲ κατὰ τὴν τοῦ φόβου (τῶν δακρῶν) (8) κίνησιν, ἀέρα τε κατὰ τὴν λύπης πῆξιν· τὸ δὲ πῦρ ἅπασιν αὐτοῖς ἐκπεφυκέναι (9) θάνατον καὶ φθοράν, ὡς καὶ τὴν ἀγνοίαν τοῖς τρισὶ πάθεσιν ἐγκεκρῦφθαι διδάσκουσι.

5. Δημιουργήσαντα δὴ τὸν κόσμον, πεποιηθέναι καὶ τὸν ἄνθρωπον τὸν χοϊκόν· οὐκ ἀπὸ ταύτης δὲ τῆς ξηρᾶς γῆς, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀοράτου οὐσίας, ἀπὸ τοῦ κεχυμένου (10) καὶ ρευστοῦ τῆς ὕλης λαβόντα· καὶ εἰς τοῦτον ἐμφυσῆσαι τὸν ψυχικόν (11) διορίζονται. Καὶ τοῦτον εἶναι τὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν γεγονότα· κατ' εἰκόνα μὲν τὸν ὑλικὸν ὑπάρχειν παραπλήσιον μὲν, ἀλλ' οὐχ ὁμοούσιον τῷ Θεῷ, καθ'

BILLII INTERPRETATIO.

domicilium habere; Demiurgum autem in subcælesti, hoc est in Hebdomade; Cosmocratorem vero in nostro hoc mundo. Postremo ex stupore et anxietate, velut ex ignobiliori stirpe, corporea, uti ante diximus, mundi elementa prodisse; terram nimirum secundum stuporis statum, aquam secundum metus motionem, aerem secundum mæroris concretionem, ignem denique omnibus iis insitum esse mortiferum, et exitiosum; quemadmodum etiam ignorantiam hisce tribus perturbationibus abditam et occultatam esse tradunt.

5. Conditio autem mundo hylicum etiam hominem effecisse, non illum quidem ex hac arida terra, sed ab invisibili essentia, et fusili, ac fluida materia sumptum, atque in eum postea psychicum insufflasse statuunt. Huncque eum esse, qui ad imaginem et similitudinem factus sit. Hylicum enim juxta imagi-

gebant, ὑπουράνιον dici: alias confunderetur cum Cosmocratore, qui in eo qui sit secundum nos mundo, ac proinde sub cælis degebat. Sed nec etiam ὑπερουράνιος, quidquid dicat Græbius, asseri potest: nam ὑπερουράνιος τόπος proprius est matris Achamoth, nec ei convenire potest, qui in septem cælis habitabat, vel septimo ipsi cælo incumbebat. Quare legendum puto, εἰς τὸν ἐπουράνιον τόπον. Sic scripsisse Irenæum nullus dubito; sed festinans scriba præcedentium vocum similitudine deceptus, male legens scripsit ὑπερουράνιον. Certe ἐπουράνιον legit interpret, vertit enim, in eo qui sit in cælo locus. Consentit et Tertullianus scribens cap. 23, subest enim Demiurgus in hebdomade sua. Et cap. 31: Et Demiurgus tunc de hebdomade cælesti in superiora mutabit. Ubi dum textum emendare studet Pamelius, corrumpit. Auctoritate siquidem Billii abductus, nullis vero codd. mss. frenus, scribit, de hebdomade subcælesti; cum tamen editiones omnes præcedentes haberent, cælesti, et sic revera legendum sit.

(1) Vesaniori. Græce ἀσημοτέρου, quam vocem melius reddidisset interpret, ignobiliori, passione scilicet, non stirpe, ut minus bene scripsit Billius. Hinc Fronto Duc. monet emendandum esse Tertullianum cap. 23, et pro, ex Sophiæ utilissimis casibus, legendum vilissimis casibus.

(2) Mæstitiæ fixationem. Sic ex Græco et Tertulliano restituo, pro, materiæ fixationem, quod perperam habent cum edit. omnes, tum mss. Tertullianus siquidem, cap. 23, recte scribit, si non et istum (aerem) Sophiæ mæstitia colasset. Existimat Billius ὕλης pro λύπης perperam legisse interpretem. Ego vero censeo interpretem recte et legisse et scripsisse; sed imperitos vel oscitantes scribas male legentes, mæstitiæ, propter similitudinem litterarum, perperam commutasse in materiæ. Quare auctoritate cum textus Græci, tum Tertulliani motus, evidens sphalma emendare non dubitavi.

(3) Psychicum. Id est, animale hominem. Duas enim hominis partes hic statuunt Valentiniiani, alteram terrenam, quam ex effusibili et fluida materia

condiderat Demiurgus; alteram animale, quam insufflaverat. Hinc Tertullian. cap. 24: Figulat ita hominem Demiurgus et de afflatu suo animat.

(4) Et hunc esse secundum imaginem, etc. Non attendit interpret ad articulum τὸν, qui in Græco legitur ante κατ' εἰκόνα. Vertendum igitur erat: et hunc esse eum, qui ad imaginem et similitudinem factus sit. Tum vitandæ ambiguitatis causa legendum: hylicum quidem secundum imaginem esse.... psychicum vero secundum similitudinem.

(5) Παντοκράτορα. Lege cum veteri interprete et Tertull. Κοσμοκράτορα: Diabolum enim intelligit Irenæus.

(6) Ἀμυχανίας. Ἀπορίας legit interpret.

(7) Τὴν μὲν. Lege γῆν μὲν cum veteri interp. et Tertull. Similitudine litterarum Γ et Τ deceptus imperitus scriba, posteriorem scripsit pro priori.

(8) Τοῦ φόβου τῶν δακρῶν. Τῶν δακρῶν deleri volunt Billius et Petavius. Existimat vero Græbius delendum potius τοῦ φόβου, quoniam, inquit, ex metu, non humida, sed animalis substantia ortum traxisse modo dicebatur; ex lacrymis autem Achamothæ omnia humida profluxisse dictum est c. 4. At hic de metu sermo est, non quatenus passio est a tristitia, aporia, et conversione distincta; sed quatenus ipsius ἐκπλήξεως καὶ ἀμυχανίας, consternationis affectio est. Duæ enim hic memorantur passionis hujus affectiones, φόβος scilicet et λύπη, quibuscum nihil commune habent τὰ δάκρυα. Quare cum Billio et Petavio, imo et cum vet. interp. omitta τῶν δακρῶν, et cum iisdem lego τὴν τοῦ φόβου κίνησιν.

(9) Ἐκπεφυκέναι. Lege cum interp. ἐμπεφυκέναι. Hinc Tertullianus cap. 23: His omnibus elementis atque corporibus ignis inflabellatus est.

(10) Ἀπὸ τοῦ κεχυμένου. Legit interpret, καὶ ἀπὸ τοῦ κεχυμένου. Rectum tamen absque conjunctione καὶ habere possunt Græca sensum, si hæc, ἀπὸ τοῦ κεχυμένου, etc., per appositionem accipiantur.

(11) Εἰς τοῦτον ἐμφυσῆσαι τὸν ψυχικόν. Addit Clemens ex Orientali Valentiniianorum Didase.

ὁμοίωσιν δὲ τὸν ψυχικόν· ὅθεν καὶ πνεῦμα ζωῆς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ εἰρῆσθαι ἐκ πνευματικῆς (1) ἀπορροίας οὐσαν. Ὑστερον δὲ περιτεθεῖσθαι λέγουσιν αὐτῷ τὸν δερμάτινον χιτῶνα· τοῦτο δὲ τὸ αἰσθητὸν σαρκίον εἶναι λέγουσι.

6. Τὸ δὲ κύημα τῆς μητρὸς αὐτῆς (2) τῆς Ἀχάμοθ, ὃ κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν περὶ τὸν Σωτῆρα ἀγγέλων (3) ἀπεκύησεν ὁμοούσιον ὑπάρχον τῇ μητρὶ, πνευματικόν, καὶ αὐτὸν ἠγνοηκέναι τὸν Δημιουργὸν λέγουσι· καὶ λεληθότως κατατεθεῖσθαι εἰς αὐτόν, μὴ εἰδότης αὐτοῦ, ἵνα, δι' αὐτοῦ εἰς τὴν ἀπ' αὐτοῦ ψυχὴν σπαρὲν, καὶ εἰς τὸ ὑλικὸν τοῦτο σῶμα κρυφορηθὲν, ἐν τούτοις καὶ αὐξηθὲν, ἔτοιμον γένηται εἰς ὑποδοχὴν τοῦ τελείου (4). Ἐλαθεν οὖν, ὡς φασί, τὸν Δημιουργὸν ὁ συγκατασπαρὲς τῷ ἐμφυσήματι αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Σοφίας πνευματικῆς ἀνθρώπων ἀρρήτῳ (5) προνοίᾳ (5). Ὡς γὰρ τὴν μητέρα ἠγνοηκέναι, οὕτω καὶ τὸ σπέρμα αὐτῆς· ὃ δὲ καὶ αὐτὸ Ἐκκλησίαν εἶναι λέγουσιν, ἀντίτυπον τῆς ἄνω Ἐκκλησίας. Καὶ τότε εἶναι τὸν ἐν αὐτοῖς ἀξιούσιν (6), ὥστε ἔχειν αὐτοῦς τὴν μὲν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, τὸ δὲ σῶμα ἀπὸ τοῦ χόδς, καὶ τὸ σαρκικὸν ἀπὸ τῆς ὕλης,

A similitudinem vero psychicum; unde et spiritum vitæ substantiam ejus dictam, cum sit ex spiritali deflutione (7). Post deinde circumdatam dicunt ei dermatinam tunicam (8): hanc autem sensibilem carnem esse volunt.

6. Partum vero matris ipsorum, quæ est Achamoth, quem secundum inspectionem (9) eorum angelorum, qui sunt erga Salvatorem, generavit, existentem ejusdem substantiæ matri suæ, spiritalem (10), et ipsum (enim) ignorasse Demiurgum dicunt: et latenter depositum esse in eum, nesciente eo, uti per eum in eam, quæ ab eo esset, animam seminatam, et in materiale hoc corpus, gestatum quoque velut in utero in iis, et amplificatum, paratum fiat ad susceptionem perfectæ rationis (11). Latuit igitur, quemadmodum dicunt, Demiurgum consemminatus insufflationi ejus (12) a Sophia spiritalis homo, inenarrabili virtute et providentia. Quemadmodum enim matrem suam ignoravit, sic et semen ejus. Quod etiam 28 ipsum Ecclesiam esse dicunt, exemplum superioris Ecclesiæ (13): et hunc esse in semetipsis hominem

BILLII INTERPRETATIO.

nem esse, Deo quidem persimilem, verum non ejusdem cum eo essentiæ; psychicum autem juxta similitudinem; unde etiam vitæ spiritum, essentialiam ejus dictam esse, ut quæ ex spiritali defluvio existat. Postea autem intextam ipsi pelliceam tunicam fuisse aiunt, hoc est, corpus hoc, quod in sensum cadit.

6. At vero partum matris ipsius Achamoth, quem ex angelorum eorum, quibus Salvatoris latus cinctum erat, contemplatione protulit, quod ejusdem cum matre essentiæ, ac spiritalis esset, ne ipsum quidem Demiurgum cognitum habuisse dicunt; sed furtim in eum nescientem depositum fuisse, ut per eum in animam ab eo conditam fusus, et in hoc materia constanti corpore, velut utero, gestatus et amplificatus, ad perfecti sermonis susceptionem aptus redderetur. Ergo ineffabili, ut ipsi aiunt, virtute ac providentia factum est, ut spiritalis homo, insciente Demiurgo, una cum ipsius insufflatione a Sophia inspersus sit. Ut enim ille matrem suam, ita ipsius quoque semen ignoravit: quod etiam ipsum Ecclesiam esse dicunt, supernæ illius Ecclesiæ imaginem. Atque hominem eum, quem fingunt, hujusmodi esse

p. 797, col. 1, animale illum hominem a Demiurgo insufflatum, animam fuisse γεώδη καὶ ὑλικήν, ἀλογον καὶ τῶν θηρίων ὁμοούσιον, terrenam, et materialem, rationis expertem, et animæ ferarum consubstantialem. Quæ consona sunt mox dicendis ab Irenæo.

(1) Ἐκ πνευματικῆς. Legisse videtur interpres, ἅτε ἐκ πνευματικῆς.

(2) Μητρὸς αὐτῆς. Αὐτῶν legit vetus interpres.

(3) Ὁ κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν περὶ τὸν Σωτῆρα ἀγγέλων, etc. Notat Grab. quod ex Clemente in Excerptis pag. 789 et 797, partus ille spiritalis Achamothæ esset σπέρμα ἀρρένικόν, semen masculinum, ἀπόρροια τοῦ ἀρρένου καὶ ἀγγελικοῦ, utroque effluviū masculini ei angelici generis; σπέρμα πνευματικόν, τῷ Ἀδάμ ἀδήλως ἐνσπαρὲν εἰς τὴν ψυχὴν, semen spiritale a Sophia animæ Adamī clanculum insitum, ἵνα ἢ ἡ λογικὴ καὶ οὐρανία ψυχὴ μὴ κενὴ, ἀλλὰ μυελοῦ γέμουσα πνευματικοῦ, ut anima rationalis atque cælestis non esset vacua, sed spiritalis medullæ plena. Confer loca si lubet.

(4) Τελείου. Adde λόγου ex vet. interp. et Tertull.

(5) Πνευματικῆς ἀνθρώπων ἀρρήτῳ προνοίᾳ. Ex veteri interp. lege, πνευματικῆς ἀνθρώπου ἀρρήτῳ δυνάμει καὶ προνοίᾳ.

(6) Καὶ τότε εἶναι τὸν ἐν αὐτοῖς ἀξιούσιν. Sic post veterem interpretem cum Billio lege: καὶ τοῦτον εἶναι τὸν ἐν αὐτοῖς ἀνθρώπων ἀξιούσιν.

(7) Deflutione. Ita Grab. ex codd. Arund. et Merc. 2. Consentit Clarom. In Eras. et Gall. male,

C deflutione. In Feuardenio autem ex vet. cod. satis bene, deflutione; licet prior vox interpretis esse videatur.

(8) Dermatnam tunicam. Ita ex Græco reposuit Feuardenius, pro adamantinam, quod perperam legitur non modo in edit. Eras. et Gall., sed et in omnibus mss. Recte vero Tertull. c. 24, reddidit, pelliceam tunicam.

(9) Inspectionem. Sic codd. Clarom. Pass. Arund. et Merc. 2, edit. inspectationem.

(10) Matri suæ spiritalem. Ita reposuit Feuard. a Frontone Duc. monitus. In edit. autem Eras. et Gall. et in mss. codd. Clarom. et Pass. perperam legitur, matris suæ spiritalis. Codd. Arund. Voss. et Merc. 2 hic accurates non esse monet Grabius.

(11) Perfectæ rationis. Merc. 1, perfectionis. Tertull. pro ratione dixit sermonem; hunc secutus est Billius. Sed præferenda videtur vet. interpretis lectio, quam habent codices omnes cum edit. tum mss.

(12) Insufflationi ejus. Ita Clarom. Pass. et Arund. juxta Græcum τῷ ἐμφυσήματι αὐτοῦ. Merc. 2, insubflationi ejus. At edit. Eras. Gall. et Feuard. minus bene in subflatione ejus; Græcorum sensum obscurius hic reddidit interpres; clarius Billius: Ergo ineffabili, ut ipsi aiunt, virtute ac providentia factum est, ut spiritalis homo, insciente Demiurgo, una cum ipsius insufflatione a Sophia inspersus sit.

(13) Ecclesiæ. Sæpe addit Voss., site Pass., forte pro sitæ aut suæ. Sed nihil ejusmodi habet Græcum.

volunt, uti habeant (1) animam quidem a Demiurgo, Ἄ τὸν δὲ πνευματικὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς μητρὸς τῆς
 corpus autem a limo, et carneum (2) a materia, Ἀχαμῶθ
 spiritalem vero hominem a matre Achamoth.

CAPUT VI.

*Triplex hæreticorum homo. Bona opera sibi inutilia, solis Catholicis necessaria dicebant. Nullis flagitiis
 pollui se posse putabant. Perditi eorum mores.*

1. Cum sint igitur tria (3), alterum materiale (quod etiam sinistrum vocant) ex necessitate pe-
 rire dicunt, quippe cum nullam spirationem (4)
 incorruptelæ recipere possit: animale vero, (quod
 etiam dextrum appellant) cum sit medium spiri-
 talis et materialis, illuc redigi, quocunque (5) de-
 clinaverit; spiritale vero emissum esse, uti hic
 animali conjunctum formetur, coeruditum ei in
 conversatione. Et hoc esse dicunt *sal* (6), et *lumen
 mundi* ⁹⁵. Opus erat enim animali sensibilibus dis-
 ciplinis. Ob quam causam et mundum fabricatum
 dicunt, et Salvatorem ad hoc venisse animale (7),
 quia suæ potestatis est, ut id salvet. Quæ enim
 salvaturus erat, eorum primitias (8) eum susce-
 pisse dicunt: ab Achamoth quidem spiritale, a
 Demiurgo autem indutum psychicum (id est, ani-
 malem) Christum, a dispositione (9) autem cir-
 cundatum corpus, animale habens substantiam,

1. Τριῶν οὖν ὄντων, τὸ μὲν ὑλικόν, ὃ καὶ ἀριστερὸν
 καλοῦσι, κατὰ ἀνάγκην ἀπόλλυσθαι λέγουσιν, ἅτε
 μηδεμίαν ἐπιδείξασθαι (10) πνοὴν ἀφθαρσίας δυνάμε-
 νον· τὸ δὲ ψυχικόν, ὃ καὶ δεξιὸν προσαγορεύουσιν,
 ἅτε μέσον ὄν τοῦ τε πνευματικοῦ καὶ ὑλικοῦ,
 ἐκεῖσε χωρεῖν, ὅπου ἂν καὶ τὴν πρόσκλισιν ποιήση-
 ται· τὸ δὲ πνευματικὸν ἐκπεπέμφθαι, ὅπως ἐνθάδε
 τῷ ψυχικῷ συζυγὲν μορφωθῆ, συμπαιδευθὲν αὐτῷ
 ἐν τῇ ἀναστrophῇ. Καὶ τοῦτ' εἶναι λέγουσι τὸ ἄλας,
 καὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Ἔδει γὰρ τῶν ψυχικῶν
 (11) καὶ αἰσθητῶν παιδευμάτων. Δι' ὧν (12) καὶ κό-
 σμον κατεσκευάσθαι λέγουσι, καὶ τὸν Σωτῆρα δὲ ἐπὶ
 τοῦτο παραγεγονῆναι τὸ ψυχικόν, ἐπεὶ καὶ αὐτεξού-
 σιον ἐστίν, ὅπως αὐτὸ σώσῃ. Ὡν γὰρ ἡμελλε σώζειν,
 τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν εἰληφέναι φάσκουσιν, ἀπὸ μὲν τῆς
 Ἀχαμῶθ τὸ πνευματικόν, ἀπὸ δὲ τοῦ Δημιουργοῦ
 ἐνδεύσθαι τὸν ψυχικὸν Χριστὸν, ἀπὸ δὲ τῆς οἰκονο-
 μίας περιτεθεῖσθαι σῶμα ψυχικὴν ἔχον οὐσίαν, κατ-

BILLI INTERPRETATIO.

volunt, ut animam a Demiurgo habeat, corpus a terra, carnem a materia, ac denique spiritualem ho-
 minem a matre Achamoth.

CAPUT VI.

1. Tria igitur cum sint, hylicum quidem, quod etiam sinistrum vocant, ea esse conditione, ut neces-
 sario ipsi pereundum sit, quippe quod nullam incorruptibilitatis allatum recipere queat; psychicum au-
 tem, quod item dextrum appellant, velut inter spirituale et hylicum interjectum, eo abire, quocunque
 sese inflexerit: spirituale denique ob eam causam emissum esse, ut hic psychico conjunctum formetur,
 una videlicet cum eo eruditum in conversatione. Atque hoc saltem esse dicunt, et mundi lucem. Psy-
 chicum etenim sensibilibus disciplinis opus habuisse. Ob eamque causam et mundum fabricatum esse
 aiunt, et Salvatorem ipsum ad hoc psychicum, utpote arbitrii libertate præditum, venisse, ut ipsi salutem
 afferret. Quibus enim salutem allaturus erat, eorum primitias ipsum assumpsisse tradunt; nimirum ab
 Achamoth id quod spirituale est accepisse, a Demiurgo autem psychico Christo convestitum fuisse, a
 dispensatione vero impositum ei corpus fuisse, animali essentia præditum, atque ineffabili arte ita

⁹⁵ Matth. v, 13, 14.

(1) *Et hunc esse in semetipsis... uti habeant.* Pame-
 lius in cap. 25 Tertull. legi vult: *et nunc esse ex
 semetipsis... uti habeat*; sed frustra, repugnat enim
 textus Græcus.

(2) *Carneum.* Ita recte Græbius ex Voss. Merc. 2,
 et Græco reposuit. Consentit Clarom. Cat. edit.
 male *carnem*.

(3) *Cum sint igitur tria.* Sic restituit Feu-
 vard. ex veteri codice, uti conjicio, et textu Græco; con-
 sentit Otobon. In edit. Eras. et Gall. necnon mss.
 Clarom. Pass. Arund. et Merc. 2, male *cum sint
 igitur tres*.

(4) *Spirationem.* Sic edit. Oxon. ex codd. Arund.
 et Merc. 2, consentiente Clarom.; cæteri cum
 editi tum mss. *inspirationem*. Prior lectio præfe-
 renda videtur.

(5) *Illuc redigi quocunque,* etc. In Feu-
 vard. edit. perperam exstat, *illud*; in cæteris recte *illuc*. Sed
 mallet hæc cum Billio claris vertisset interpres:
eo abire, quocunque se inflexerit.

(6) *Sal.* In Feu-
 vard. edit. *saltem*; in Eras. et Gall.
 et ms. Arund. *selem*.

(7) *Animale.* In Eras. Gall. et Feu-
 vard. edit. *Animalem*, id est Salvatorem. Sed priorem lectio-
 nem confirmat quod immediate sequitur, *ἐπεὶ καὶ
 αὐτεξούσιον ἐστίν, quia suæ potestatis est, id est ar-
 bitrii libertate præditum*; neque enim hoc ad aliud
 quam τὸ ψυχικόν referri potest. Tertullianus quidem
 cap. 25, scripsit, *animalem*, sed phrasin paulo ante

construxit: *in hoc et veterem animalem in mundo
 repræsentatum, in salutem scilicet animalis.* Quæ
 paulo obscuriorum veteris interpr. verborum sen-
 sum aperiant, scilicet, *Salvatorem ad hoc animale,
 utpote arbitrii libertate præditum venisse, ut ipsi
 salutem afferret.*

(8) *Primitias.* Apud Tertuli. c. 26, pro *primitias*
 legitur *prospicientias*. Sed monet Latinus, aut Pe-
 trus Ciaconius, legendum esse *prosicias*. *Prosicia*
 autem ex Glossario, ut observat Fronto Duc.,
 idem quod ἀρχαῖα. *Prosicia*, αἱ τῶν θυμάτων
 ἀπαρχαί, quæ significationes interpretis nostri *pri-
 mitias* respondent.

(9) *A dispositione.* Sic Græcam vocem οἰκο-
 νομία reddere amat interpres, ut passim videre est.
 Mallet tamen cum cæteris Latinis vertisset, *dispen-
 satio*. Hic enim sermo est de iis, quæ Servator in
 terris gessit ad procurandam humani generis
 salutem, quorum caput ac principium est In-
 carnatio; quæ Græcis una voce dicuntur οἰκο-
 νομία, Latinis *dispensatio*.

(10) *Ἐπιδείξασθαι.* Lege cum vet. interpr. ἐπι-
 δεύσασθαι, non ἐπιδείξασθαι.

(11) *Τῶν ψυχικῶν.* Legit interpres τῷ ψυχικῷ.
 Sic etiam legit Tertull. cap. 26, *indignuisse eam
 animalem etiam sensibilibus disciplinaram*.

(12) *Δι' ὧν.* Δι' legi voluit Billius et Petavus.
 Sed etiam δι' ὧν eandem habeat significationem
 retinetur nihil vetus.

εσκευασμένον δὲ ἀρρήτω τέχνῃ, πρὸς τὸ καὶ ἀόρατον, καὶ ἀψηλάφητον, καὶ παθητὸν (1) γεγενῆσθαι. Καὶ ὕλικόν δὲ οὐδ' ὀτιοῦν εὐληφέναι λέγουσιν αὐτόν· μὴ γὰρ εἶναι τὴν ὕλην δεκτικὴν σωτηρίας. Τὴν δὲ συντέλειαν ἔσεσθαι, ὅταν μορφωθῇ καὶ τελειωθῇ γνώσει πᾶν τὸ πνευματικόν, τούτέστιν οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι, οἱ τὴν τελείαν γνώσιν ἔχοντες περὶ Θεοῦ, καὶ τῆς Ἀχαμῶθ (2). Μεμνημένους δὲ μυστήρια εἶναι τούτους ὑποτίθενται.

2. Ἐπαιδεύθησαν γὰρ τὰ ψυχικά, οἱ ψυχικοὶ ἄνθρωποι, οἱ δι' ἔργων καὶ πίστεως ψιλῆς βεβαιούμενοι, καὶ μὴ τὴν τελείαν γνώσιν ἔχοντες. Εἶναι δὲ τούτους ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡμᾶς λέγουσι. Διὸ καὶ ἡμῖν μὲν ἀναγκαῖον εἶναι τὴν ἀγαθὴν (3) πράξιν ἀποφαίνονται· ἄλλως γὰρ ἀδύνατον σωθῆναι, αὐτοὺς δὲ μὴ διὰ πράξεως, ἀλλὰ διὰ τὸ φύσει πνευματικούς εἶναι, πάντῃ τε καὶ πάντως σωθῆσθαι (4) δογματίζουσιν. Ὡς γὰρ τὸ χοῖκόν ἀδύνατον σωτηρίας μετασχεῖν (οὐ γὰρ εἶναι λέγουσιν αὐτοὶ δεκτικόν αὐτῆς), οὕτω πάλιν τὸ πνευματικόν (θέλουσιν οἱ αὐτοὶ εἶναι) (5), ἀδύνατον φθορὰν καταδέξασθαι, κἂν ὑποίαις (6) συ-

BILLII INTERPRETATIO.

constructum, ut et oculis cerni, et tractari ac denique pati posset. Neque enim hylicum quidquam, hoc est materiale, ab eo assumptum fuisse aiunt: quandoquidem materia salutis neququam capax sit. Consummationem porro tum demum fore, cum scientia informatum, atque perfectum fuerit quidquid spirituale est, hoc est spirituales homines, qui perfectam de Deo cognitionem habent, et ab Achamoth mysteria didicerunt. Hos autem se esse statuunt.

2. Animalibus autem disciplinis imbuti sunt animales homines, qui per opera, et nudam fidem confirmantur, nec perfecta cognitione præditi sunt. Quales nos, qui Ecclesiæ fidem profitemur, esse aiunt. Ex quo etiam nobis hoc necesse esse pronuntiant, ut probas actiones adhibeamus; nec enim alioqui fieri

(1) Ἀόρατον καὶ ἀψηλάφητον καὶ παθητόν. Παθητόν quidem recte reposuit Petavius ex cod. Reg. et Epiphaniæ edit. Basileensi, pro ἀπύθητον, quod perperam exstat in Irenæi edit. Gall. et Fenard. Sed legendum etiam cum vet. interp. ut scite observant Billius et Petav. ὄρατόν καὶ ψηλάφητόν. Sic enim inferius eadem repetens scribit Irenæus cap. 9, n. 3, πρὸς τὸ ὄρατόν γενέσθαι καὶ ψηλάφητόν. Sic legit et Tertullianus cap. 26, corpus Salvatoris ita constructum dicens, quo congressui, et conspectui, et contactui et desunctui (id est vel morti, vel functioni cuiuslibet, quam exercet homo) ingratis subjaceret. Sic pariter Theodoretus lib. 1 *Hæret. fabul.*, c. 7, ubi Valentinianorum de Christo sententiam iisdem fere cum Irenæo verbis describens ait: Ἀπὸ δὲ τῆς οἰκονομίας περιθέσθαι σῶμα ψυχικὴν ἔχον οὐσίαν, ἀρρήτω δὲ σοφῶρα πεποιημένον πρὸς τὸ ἀπύθητον καὶ ὄρατόν γενέσθαι καὶ παθητόν. A dispensatione autem circumpositum ei corpus, animale habens substantiam, et ineffabili sapientia paratum, ut et tangi et cerni et pati posset.

(2) Καὶ τῆς Ἀχαμῶθ, etc. Sic Græca hæc ex vet. interp. emendanda esse censet Billius: Καὶ ὑπὸ τῆς Ἀχαμῶθ μεμνημένους τὰ μυστήρια· ἑαυτοὺς δὲ εἶναι τούτους ὑποτίθενται. Grabius e contrario Latina ad normam Græci textus corrigenda putat. Sed præferenda Billii emendatio, utpote quæ Valentinianorum hæresi magis accommodata sit. Isti enim spirituales sese jactabant, *perfectos et semina electionis*, ut paulo inferius scribit Irenæus, ut qui a matre Achamoth spiritale semen participassent, καὶ ἰδιόκτητον ἄνωθεν ἀπὸ τῆς ἀρρήτου καὶ ἀνονομάστου συζυγίας συγκατεληλυθυῖαν ἔχειν τὴν χάριν, *segue gratiam ab ineffabili et omni nomine præstantiori conjugatione cœlitus directam proprie possidere*, qua scilicet a matre sua accepta, mysteriis ejus initiati fuerant. Hinc subditur: διὸ καὶ ἐκ παντὸς τρόπου δεῖν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς συζυγίας μελετᾶν μυστήριον: *quapropter ex omni modo oportere eos semper syzygiæ meditari mysterium*, ut vertit vetus

A paratum vero inenarrabili arte, ut et visibile. 29 et palpabile, et passibile fieret. Et hylicum autem nihil omnino suscepit: non enim esse hylicum capacem salutis. Consummationem vero futuram, cum formatum et perfectum fuerit scientia omne spirituale, hoc est homines (7) qui perfectam agnitionem habent de Deo, et hi qui ab Achamoth initiati sunt mysteria; esse autem hos semetipsos (8) dicunt.

2. Erudiuntur autem psychica (id est animalia), psychici (id est animales) homines, qui per operationem, et fidem nudam firmantur, et non perfectam agnitionem habent. Esse autem hos nos, qui sumus ab Ecclesia, dicunt. Quapropter et nobis quidem necessariam esse bonam conversationem respondent; aliter enim impossibile esse salvari. Semetipsos autem non per operationem, sed eo quod sint naturaliter spirituales, omnimodo salvari dicunt. Quemadmodum enim choicum impossibile est salutem percipere (non enim esse illum capacem salutis dicunt), sic iterum quod spiritale (quod se-

C interpres.

(3) Ἀγαθὴν. Deest in cod. Reg.

(4) Διὰ τὸ φύσει πνευματικούς εἶναι σωθῆσθαι. Utpote qui spiritalem hominem corruptionis expertem, a matre Achamoth procreatum in seipsis haberent, ut superius dictum est et mox subjicitur. Hinc, Augustino teste lib. *De hæres.*, cap. 6, Gnosticorum omnium hoc erat perversissimum dogma, *animarum substantiam, Dei esse naturam*. Confer Clementem Alex. lib. 11 *Strom.*, p. 363, et in *Excerptis*, p. 798, col. 1.

(5) Θέλουσιν οἱ αὐτοὶ εἶναι. Lege cum interprete, ὃ θέλουσιν αὐτοὶ εἶναι.

(6) Ἀδύνατον φθορὰν καταδέξασθαι, κἂν ὀποίαις. Portentosum dogma, quod sceleribus omnibus viam sternebat. Ex eo principio sponte fluebat, ut recte observat Clem. Alexand., l. 111 *Strom.*, p. 427, quod salutem non operibus ascriberent, sed soli γνώσει operibus destitutæ, seu *seminis electi* privilegio, quæ sibi innata esse jactabant; unde sequebatur, eos quidvis agerent, a salute nunquam excidere posse, πάντως γε σωθησομένων φύσει, *utpote qui natura salvi futuri essent*. Animas enim natura bonas, alias natura malas statuebant, ut inferius scribit Irenæus; *et immutabilem et irreformabilem naturæ naturam pronuntiaverunt*, inquit Tertull., c. 29. Adde quod principium illud quod Carpocratianis specialim tribuit Epiphanius hæc. 27, post Irenæum infra c. 25, et Simonianis Irenæus cap. 24. Gnosticorum omnium fuerit commune, actiones humanas ex se, naturaque sua bonas aut malas non esse, sed ex hominum opinione duntaxat. Ex quo duplici principio cætera quæ hic et capp. 25 et seqq. refert Irenæus, opinionum monstra manant. Sed vide Dissert. nostram 1.

(7) Hoc est homines. Adde spirituales, ex Græco πνευματικοί.

(8) Esse autem hos semetip. Clarom. et Pass. esse autem hoc semetip.

metipsum esse volunt) impossibile esse corruptelam percipere, licet in quibuscunque fuerint factis. Quemadmodum enim aurum in cœno depositum non amittit decorem suum, sed suam naturam custodit, cum cœnum nihil nocere auro possit : sic et semetipsum dicunt, licet in quibuscunque materialibus operibus **30** sint, nihil semetipsum noceri, neque amittere spiritalem substantiam.

3. Quapropter et intemperate omnia, quæ vetantur, hi qui sunt ipsorum perfecti operantur, de quibus Scripturæ confirmant, quoniam qui faciunt ea, regnum Dei non hæreditabunt²⁰. Etenim idolothyta indifferenter manducant, nihil inquinari ab iis putantes, et in omnem diem festum ethnico- rum, pro voluptate in honore idolorum (1) factum, primi conveniunt; uti in nihilo quidem abstineant, quod est apud Deum et apud homines odiosum, muneris homicidiale spectaculum. Quidam autem et carnis voluptatibus insatiabiliter inservientes, carnalia carnalibus, spiritalia spiritalibus reddi dicunt. Et quidam quidem ex ipsis clam eas mulieres, quæ discunt ab eis doctrinam hanc, corrumpunt; quemadmodum multæ sæpe ab iis suasæ (2), post conversæ mulieres ad Ecclesiam Dei, cum reliquo errore et hoc confessæ sunt. Alii vero et manifeste, ne quidem erubescerent, quas- cunque adamaverint mulieres, has a viris suis abstrahentes, suas nuptas fecerunt. Alii vero valde modeste initio, quasi cum sororibus fingentes habitare,

BILLI INTERPRETATIO.

posse, ut salutem consequamur. At se non per actionem, sed quod natura spirituales sint, omnino ac sine ulla dubitatione salvos fore affirmant. Ut enim hylicum nullo modo salutis particeps esse posse dicunt, quod ejus capax minime sit : sic rursus spirituale (quod ipsi se esse volunt) ea conditione esse, ut nullo prorsus modo interitum atque corruptionem recipere queat, quibuscunque tandem in flagitiis sceleribusque versetur. Quemadmodum enim aurum in cœno positum, pulchritudinem suam haud proinde amittit, verum naturam suam incolumem servat, nec detrimenti quidquam ei a cœno afferri potest : eodem modo sese quoque, quibuslibet tandem in materialibus actionibus versentur, nihil hinc lædi, nec spiritualis essentia jacturam facere.

3. Quo etiam sit, ut eorum perfectissimi quique omnia ea, quæ legis interdicto prohibentur, et de qui-

²⁰ Gal. v, 21.

(1) Pro voluptate in honore idolorum, etc. Sic auctoritate Græci textus et clarissimi Cotelerii in notis ad lib. II Constit. apostol., cap. 61, iudicio restitui, pro eo quod in omnibus codd. vitiose legitur : pro voluntate, etc. Haud dubitem enim, quin interpretes scripserint voluptate; sed cum veteres non infrequenter scriberent voluptas, voluptate, etc., adeo ut interdum dubites utrum voluntas, voluntate, an voluptas, voluptate, legendum sit; qui secuti sunt, hanc vocem voluptate in Irenæi codd. nacti, imprudenter commutarunt in voluntate. In codd. Clarom. et Ottob. pro in honore idolorum, legitur, in honore eorum, fortasse pro in honore deorum; quæ postrema lectio Frontoni Ducæo magis arrideret. Monet vero laudatus Cotelerius post verbum, abstineant, addendum esse ab eo. Quod autem Græcas voces duas θηριομάχων καὶ μονομαχίας, bestiariorum et gladiatorum, unica voce muneris reddiderit interpretes, Latinos auctores secutus est, quibus munus non raro significat spectaculum gladiatorium, aut bestiarum quibuscum homines depugnarent. Sic Sueton. in Cæsare : Bestias quoque ad munus populi comparatas trucidaverant. Et ibid. : Edidit spectacula varii generis, munus gladiatorium, ludos etiam regionalium urbe tota. Hinc munerarii dicebantur, qui ejusmodi spectacula exhibebant. Addit denique Græbius interpretem vitioso codice usum, non legisse duas ultimas hujus periodi

καταγέγωνται πράξεις. Ὅν γὰρ τρόπον χρυσὸς ἐν βορβόρῳ κατατεθείς οὐκ ἀποβάλλει τὴν καλλονὴν αὐτοῦ, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν φύσιν διαφυλάττει, τοῦ βορβόρου μηδὲν ἀδικῆσαι δυναμένου τὸν χρυσόν· οὕτω δὲ καὶ αὐτοὺς λέγουσι, κἂν ὁποῖαις ὑλικαῖς πράξεσι καταγέγωνται, μηδὲν αὐτοὺς παραβλάπτεσθαι, μηδὲ ἀποβάλλειν τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν.

3. Διὸ δὴ καὶ τὰ ἀπειρημένα πάντα ἀδεῶς οἱ τελειότατοι πράττουσιν αὐτῶν, περιῶν καὶ Γραφαὶ διαθεβαιοῦνται, τοὺς ποιοῦντας αὐτὰ βασιλείαν Θεοῦ μή κληρονομήσειν. Καὶ γὰρ εἰδωλόθυτα (3) διαφόρως (4) ἐσθίουσι, μηδὲ μολύνεσθαι ὑπ' αὐτῶν ἡγούμενοι· καὶ ἐπὶ πᾶσαν ἑορτάσιμον τῶν ἐθνῶν τέρψιν, εἰς τιμὴν τῶν εἰδώλων γινομένην, πρῶτοι συνίασιν, ὡς μηδὲ τῆς παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις μεμισημένης τῆς τῶν θηριομάχων καὶ μονομαχίας ἀνδροφόνου θεᾶς ἀπέχεσθαι ἐνίους αὐτῶν. Οἱ δὲ καὶ ταῖς τῆς σαρκὸς ἡδοναῖς (5) κατακόρως δουλεύοντες τὰ σαρκικὰ τοῖς σαρκικοῖς καὶ τὰ πνευματικὰ τοῖς πνευματικοῖς ἀποδίδουσαι λέγουσι. Καὶ οἱ μὲν αὐτῶν λάθρα τὰς διδασκαμένας ὑπ' αὐτῶν τὴν διδαχὴν ταύτην γυναῖκας διαφθείρουσιν, ὡς πολλάκις ὑπ' ἐνίων αὐτῶν ἐξαπατηθεῖσαι, ἔπειτα ἐπιστρέψασαι γυναῖκες εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, σὺν τῇ λοιπῇ πλάνῃ καὶ τοῦτο ἐξωμολογήσαντο· οἱ δὲ καὶ κατὰ τὸ φανερὸν ἀπερθηρίαντες, ὧν ἂν ἐρασθῶσι γυναικῶν, ταύτας ἀπ' ἀνδρῶν ἀποσπάσαντες, ἰδίως γαμετὰς ἡγήσαντο. Ἄλλοι δὲ αὖ πάλιν σεμνῶς κατ' ἀρχὰς, ὡς μετὰ ἀδελφῶν

C voces, ἐνίους αὐτῶν. Ut itaque lector rectum plenumque verborum Irenæi sensum percipiat, sequentem eorum dat versionem vir eruditus. ad omnia festiva gentilium oblectamenta, quæ in honorem idolorum instituuntur, primi confluant, adeo ut nonnulli eorum ne quidem abstineant ab eo quod Deo hominibusque maxime invisum est, spectaculo eorum qui cum bestiis pugnant, vel cum hominibus bello congressi eos cadunt.

(2) Ab iis suasæ. Gr. ὑπ' ἐνίων αὐτῶν ἐξαπατηθεῖσαι, a quibusdam ipsorum circumventæ.

(3) Καὶ γὰρ εἰδωλόθυτα, etc. Id a Nicolaitis Gnosticorum omnium parentibus acceperant Valentiniani. Illi siquidem, August. teste lib. De hæret., cap. 5, nec ab iis quæ idolis immolantur, cibos suos separabant; et alios ritus gentilium superstitionum non aversabant. Jam pridem S. Joannes Apocal. II, 14, 20, id crimen in iis hæreticis reprehendit, ut observat Irenæus infra cap. 27.

(4) Διαφόρως. Legendum cum interp. ἀδιαφόρως.

D (5) Οἱ δὲ καὶ ταῖς τῆς σαρκὸς ἡδοναῖς, etc. Turpissima Gnosticorum flagitia fusius describit Epiphanius, hæret. 26. Si quis miretur in tot facinororum putido cœno altius immersos homines mente præditos volutari potuisse, illius meminerit quod scribit Hieronymus in cap. IX Osee: difficile hæreticum inveniri qui diligit castitatem.

προσποιούμενοι συνοικεῖν, προϊόντος τοῦ χρόνου ἠλέγ-
χθησαν, ἐγκύμονος τῆς ἀδελφῆς ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ
γενηθείσης.

4. Καὶ ἄλλα δὲ πολλὰ μυσαρὰ καὶ ἄθρα πράσσοντες,
ἡμῶν μὲν, διὰ τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ φυλασσομένων καὶ
μέχρις ἐννοίας καὶ λόγου ἁμαρτεῖν, κατατρέχουσιν,
ὡς ἰδιωτῶν, καὶ μηδὲν ἐπισταμένων· ἑαυτοὺς δὲ
ὑπερψῶσι, τελείους ἀποκαλοῦντες, καὶ σπέρματα
ἐκλογῆς. Ἡμᾶς μὲν γὰρ ἐν χρήσει (1) τὴν χάριν λαμ-
βάνειν λέγουσι, διὸ καὶ ἀφαιρεθήσεσθαι αὐτῆς· αὐ-
τοὺς δὲ ἰδιόκτητον ἄνωθεν ἀπὸ τῆς ἀβρόχτου καὶ
ἀνονομάστου συζυγίας συγκαταληλυθυῖαν ἔχειν τὴν
χάριν· καὶ διὰ τοῦτο προστεθήσεσθαι αὐτοῖς (2). Διὸ
καὶ ἐκ παντὸς τρόπου δεῖν αὐτοὺς ἀεὶ τὸ τῆς συζυγίας
μελετᾶν μυστήριον. Καὶ τοῦτο πείθουσι τοὺς ἀνοή-
τους, αὐταῖς λέξασαι λέγοντες οὕτως· "Ὅς ἂν ἐν κόσμῳ
γενόμενος (3) γυναῖκα οὐκ ἐφίλησεν, ὥστε αὐτὴν
κρατηθῆναι, οὐκ ἔστιν ἐξ ἀληθείας, καὶ οὐ χωρήσει
εἰς ἀλήθειαν. Ὁ δὲ ἀπὸ κόσμου γενόμενος, κρατηθεὶς
γυναικί, οὐ χωρήσει εἰς ἀλήθειαν, διὰ τὸ ἐν ἐπιθυμίᾳ
κρατηθῆναι (4) γυναικός. Διὰ τοῦτο οὖν ἡμᾶς καλοῦς

BILLII INTERPRETATIO.

bus affirmat Scriptura, quod qui hæc faciunt regni Dei hæreditatem minime consequentur, sine ullo metu perpetrent. Nam et ea quæ idolis immolata sunt, libere, ac sine ullo discrimine edunt, nec iis inquinari se arbitrantur: atque ad omnia gentilium festa et oblectamenta, quæ ad idolorum honorem, cultumque celebrantur, primi conflunt: adeo ut nonnulli eorum, ne a sanguinario quidem et funesto, Deoque et hominibus invisio spectaculo, in quo cum feris dimicatur, vel gladiatores inter se pugnant, abstinendum sibi esse putent. Sunt etiam qui carnis voluptatibus ad satietatem usque obsequentes, carnalia carnalibus, et spiritualia spiritualibus persolvi aiunt. Quinetiam ipsi partim occulte cum mulierculis iis, quas in doctrina sua erudiunt, stupri commercium habent, quemadmodum ipsæ sæpe a quibusdam ipsorum circumventæ, atque in fraudem impulsæ, ac postea ad Dei Ecclesiam reversæ, cum reliquo suo errore hoc quoque confessæ sunt; partim aperte, perfrietaque fronte quascunque adamarint mulieres, eas a viris avulsas matrimonio sibi copulant. Alii rursus cum honeste primum, velut cum sororibus, habitare se sinxissent, progrediente tempore deprehensa fraus est, gravida nimirum a fratre facta sorore.

4. Ac pleraque alia impia et execranda flagitia designantes, nos quidem, qui Dei metu cavemus, ne vel cogitatione tenus, et sermone peccemus, ut indoctos ac prorsus ignaros insectantur; seipsos autem mirifice extollunt, ac perfectos appellant, et semina electionis. Nos enim in usu tantummodo gratiam accipere dicunt, ob idque fore, ut ea nobis adimatur; se autem eam ab ineffabili et omni nomine præstantiori conjugatione cœlitus devectam proprie possidere, ob eamque causam fore, ut ipsis accrescat: proindeque sibi quovis modo faciendum esse, ut conjugii mysterium exerceant. Atque ut hoc stolidis hominibus per-

(1) Ἐν χρήσει. Opponitur, inquit Billius, τῇ C
κτῆσει.

(2) Ἀφαιρεθήσεσθαι... προστεθήσεσθαι αὐτοῖς.
His verbis, inquit idem vir doctus, alludit ad illud
Luc. xix, 26: *Omni habenti dabitur, et abundabit; ab eo autem qui non habet, et quod habet auferetur ab eo.*

(3) Ἐν κόσμῳ γενόμενος, et postea, ὁ δὲ ἀπὸ
κόσμου γενόμενος. Hæc verba, in mundo et de
mundo, inquit idem, a Valentinianis petita esse
videntur ex cap. xvii Joannis, ubi Christus disci-
pulos suos, in mundo, sed non de mundo esse
ait. Quæ quidem verba impurissimi homines falso
de se usurpabant.

(4) Κρατηθεὶς γυναικί διὰ τὸ ἐν ἐπιθυμίᾳ κρα-
τηθῆναι, etc. Sic recte Gallus. et Feuard. edide-
runt. Cæteri, repugnante tum vet. interp. tum
ipso sensu, μὴ κρατηθεὶς γυναικί... διὰ τὸ μὴ ἐπι-
θυμίᾳ κρατηθῆναι, bis addendo particulam negati-
vam μὴ, quæ utrobique delenda erat. Nimirum D
sensus est, ut probe observat Billius, Valentinianos,
licet libidinibus parerent, concupiscentia tamen
minime vinci, nec quidquam ex venereo congressu
spurcitiei contrahere, quo ipsis aditus ad verita-
tem intercluderetur; quod spirituales essent, et se-
mina electionis, nec de mundo, quamvis in mundo
degerent; reliquos autem, utpote animales, et spi-
ritali semine destitutos, ac de mundo, inquinari,
ac per concupiscentiam, a mulieribus, quibuscum

A procedente tempore manifestati sunt, gravida so-
rore a fratre facta.

4. Et alia multa odiosa et irreligiosa facientes,
nos quidem, qui per timorem Dei timemus (5) etiam
usque in mentibus nostris et sermonibus peccare, ar-
guunt quasi 31 idiotas, et nihil scientes; semetipsos
extollunt, perfectos vocantes, et semina electionis.
Nos enim in usu gratiam accipere dicunt, qua-
propter et auferri a nobis: semetipsos autem pro-
prie possidere (6), desursum ab inenarrabili et
innominabili syzygia descendentem habere gra-
tiam, et propterea adjici eis. Quapropter ex omni
modo oportere eos semper syzygiæ meditari (7)
mysterium. Et hoc suadent insensibilibus (8), iis
sermonibus dicentes sic: Quicumque in sæculo est,
et uxorem non amat, ut ei jungatur (9), non
est de veritate, et non transiet in veritatem. Qui
autem de sæculo est mistus mulieri, non transit in
veritatem; quoniam in concupiscentia mistus est
mulieri. Quapropter nobis quidem, quos psychicos

rem haberent, victos, ac velut constrictos sic te-
neri, ut ad veritatem pervenire non possent: his proinde necessarium esse continentia ac bona-
rum actionum studium, sibi autem minime, ut mox
subjicitur.

(5) Timemus. Græc. φυλασσομένων, cavemus.

(6) Semetipsos autem proprie possidere, etc. Hæc,
ni fallor, melius verti sic potuissent: *semetipsos
autem velut suam habere propriam, cœlitus ab ineffa-
bili et omni nomine præstantiori devectam gra-
tiam.*

(7) Meditari. Græc. μελετᾶν, hic accipitur pro
exercere; quæ significatio Latinis haud infrequens
est. Sic apud Plautum in *Sticho*, iv, 54: *Simulque
ad cursuram meditabor me ad ludos Olympiæ.* Et
Cicero ii, *De divinatio*: *Multi etiam naturæ vitium
meditatione atque exercitatione sustulerunt.* Plinius
denique lib. xvii, c. 49, de ramo oleæ loquens ait,
omni tempore edomari meditatione curvandi.

(8) Insensibilibus. Supp. hominibus. Sed vertendum
erat, *stolidis, vel rudioribus hominibus.*

(9) *Ut ei jungatur.* Tum, *mistus mulieri, et
mox in concupiscentia mistus est mulieri.* Videtur
interp. legisse, αὐτὴ κρασθῆναι, et κρασθεὶς, ite-
rumque κρασθῆναι, non κρατηθῆναι, et κρα-
τηθεὶς. Sed utrumvis legerit, sensum non male red-
didit. Græca tamen sic verti possent: *ita ut ea po-
tatur; et, mulieris amore victus; ac denique, quo-
niam in concupiscentia mulieri succubuit.*

vocant, et de sæculo esse dicunt, necessariam continentiam, et bonam operationem, uti per eam veniamus in medietatis locum; sibi autem, spiritualibus et perfectis vocatis, nullo modo. Non enim operatio in Pleroma inducit, sed semen, quod est inde pusillum quidem emissum, hic autem perfectum factum.

A ψυχικούς (5) ὀνομάζουσι, καὶ ἐκ κόσμου εἶναι λέγουσι, καὶ ἀναγκαίαν ἡμῖν τὴν ἐγκράτειαν, καὶ ἀγαθὴν πράξιν, ἵνα δι' αὐτῆς ἔλθωμεν εἰς τὸν τῆς μεσότητος τόπον· αὐτοῖς δὲ πνευματικοῖς τε καὶ τελείοις καλούμενοις μηδαμῶς. Οὐ γὰρ πράξις εἰς πλήρωμα εἰσάγει, ἀλλὰ τὸ σπέρμα τὸ ἐκείθεν νήπιον ἐκπεμπόμενον, ἐνθάδε (6) τελειούμενον.

32 CAPUT VII.

Perfecto universo semine matrem Achamoth, cum spiritualibus hominibus, in Pleroma transituram; Demiurgum, cum animalibus, in medietatis locum; hominem vero choicum in corruptelam abiturum. Materia igne consumenda. Blasphemia in Christi veram ex B. Virgine Incarnationem. Divisio prophetiarum, et de earum origine. Supina Demiurgi ignoratio.

1. Cum autem universum semen perfectum fuerit, Achamoth quidem matrem ipsorum transire de medietatis loco dicunt, et intra Pleroma introire, et recipere sponsum suum Salvatorem, qui est ex omnibus factus, uti syzygia fiat Salvatoris et Sophiæ, quæ est Achamoth. Et hoc esse sponsum et sponsam (1) : Nymphonem (2) vero, universum Pleroma. Spirituales vero, exspoliatos animas (3), et spiritus intellectuales factos, inapprehensibiliter (4) et invisibiliter intra Pleroma ingressos, sponsas reddi iis, qui circa Salvatorem sunt angelis. Demiurgum vero transire et ipsum in matris suæ Sophiæ locum, hoc est in medietatem.

1. Ὅταν δὲ πᾶν τὸ σπέρμα τελειωθῆ, τὴν μὲν Ἀχαμῶθ τὴν μήτερα αὐτῶν μεταβῆναι (7) τοῦ τῆς μεσότητος τόπου λέγουσι, καὶ ἐντὸς πληρώματος εἰσελθεῖν, καὶ ἀπολαβεῖν τὴν νυμφίον αὐτῆς τὸν Σωτῆρα, τὸν ἐκ πάντων γεγονότα, ἵνα συζυγία γένηται τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς Σοφίας τῆς Ἀχαμῶθ· καὶ τοῦτο εἶναι νυμφίον καὶ νύμφην, νυμφῶνα δὲ τὸ πᾶν πλήρωμα· τοὺς δὲ πνευματικοὺς ἀποδυσασμένους τὰς ψυχὰς, καὶ πνεύματα νοερὰ γενομένους, ἀκρατήτως καὶ ἀοράτως ἐντὸς πληρώματος εἰσελθόντας, νύμφας (8) ἀποδοθήσεσθαι τοῖς περὶ τὸν Σωτῆρα ἀγγέλοις. Τὸν δὲ Δημιουργὸν μεταβῆναι καὶ αὐτὸν εἰς τὸν τῆς μητρὸς Σοφίας (9) τόπον, τουτέστιν ἐν τῇ μεσότητι· τὰς

BILLII INTERPRETATIO.

suadeant, his ipsis verbis utuntur : Quisquis in mundo existens mulierem non amavit, ita ut ea potiatur, non est ex veritate, nec ad veritatem perveniet; quisquis autem de mundo existens cum muliere rem habuit, non perveniet ad veritatem, quoniam in concupiscentia mulieri succubuit. Propterea nobis quidem, quos psychicos vocant, ac de mundo esse statuunt, necessarium esse continentiae ac bonarum actionum studium, ut per eas ad medietatis locum perveniamus; sibi autem, hoc est ut ipsi se vocant, spiritualibus et perfectis, haudquaquam. Neque enim actionem aditum ad Pleroma munire; sed semen, quod pusillum quidem illinc emittitur, hic autem adolescit ac perficitur.

CAPUT VII.

1. Cum autem universum semen perfectum fuerit, tum demum Achamoth, matrem ipsorum, ex medietatis loco migraturam, atque in Pleroma ingressuram, ac sponsum suum, hoc est Salvatorem ex omnibus ortum, accepturam esse, ut conjugium existat Salvatoris et Achamoth. Et hoc esse, quod per sponsum et sponsam significetur, quemadmodum et Pleroma per cubiculum nuptiale. At vero spirituales, animis exutos, ac spiritus intelligentes effectos, incomprehensibili et invisibili modo in Pleroma ingressos, in sponsas assignatum iri angelis iis, qui Salvatorem circumstant. Demiurgum porro itidem ipsum ad matris Sophiæ locum, hoc est, ad medietatis locum transiturum esse, atque in eadem quoque regione animas eorum, qui justitiam coluerint, in quiete futuras esse. Neque enim psychici quidquam

(1) *Et hoc esse sponsum et sponsam.* De quibus in Scripturis, et speciatim Matth. xxv, 6, *Exite obviam sponso.* Quotiescunque enim in Scripturis sponsi et sponsæ mentio occurrit, id statim ad Salvatorem et Sophiam trahebant nugaces isti.

(2) *Nymphonem.* In Græco νυμφῶνα, id est thalamum nuptialem, vel cubiculum nuptiale. Tertullianus cap. 31 : *Hic erit in Scripturis sponsum : et sponsalis Pleroma.* Existimat Billius alluisse Valentinianus ad illud Matth. ix, 15 : *Μὴ δύναται ὁ υἱὸς τοῦ νυμφῶνος περιθεῖν,* etc. *Nunquid possunt filii thalami nuptialis (vulg. sponsi) jejunare ?*

(3) *Exspoliatos animas.* Animales scilicet a Demiurgo animali insuflatas, ut superius dictum est. *Nihil enim animale intra Pleroma transibit,* ut mox subjicitur. Confer Tertullian. cap. 32.

(4) *Inapprehensibiliter.* Id est, ita ut a superioribus potestatibus nec detineri, nec videri queant, ut inferius explicabitur.

(5) *Ἡμᾶς καλοῦσιν ψυχικούς,* etc. Hæc ita emendanda esse censet Billius : ἡμῖν γὰρ, ὡς ψυχικούς

C ὀνομάζουσι, καὶ ἐκ κόσμου εἶναι λέγουσιν, ἀναγκαίαν τὴν ἐγκράτειαν, etc. Sic quidem legisse videtur vetus interpres. Ast Græbius existimat nulla hæc emendatione indigere, excepto uno verbo, καλοῦσιν, quod omittendum est; nisi forte, inquit, tanquam appositum ad ἡμᾶς accipere, et ita interpretari velis, quod Valentiniani non omnes promiscue catholicos, sed probos solum, psychicorum titulo dignati fuerint. Sed veterem interp. cum Billio sequi præstat.

(6) *Ἐνθάδε.* Sic cod. Reg. cum omnibus edit. tum Epiphani, tum Irenæi, excepta Oxoniensi, in qua perperam legitur ἐκθάδε. Legissee tamen videtur interpres, ἐνθα δέ.

(7) *Μεταβῆναι.* Cod. Reg. μεταστῆναι. Epiphani edit. Basilicensis, μεταθῆναι.

(8) *Εἰσελθόντας, νύμφας.* Cod. Reg. εἰσελθεῖν τὰς νύμφας.

(9) *Σοφίας.* Inferioris scilicet σοφίας, quæ ita vocatur πατρωνυμικῶς a matre ejus Σοφία, ut superius dictum est.

τε τῶν δικαίων ψυχὰς ἀναπαύσεσθαι καὶ αὐτὰς ἐν τῷ
τῆς μεσότητος τόπῳ. Μηδὲν γὰρ ψυχικὸν ἐντὸς πλη-
ρώματος χωρεῖν. Τούτων δὲ γενομένων οὕτως, τὸ
ἐμφωλεῦον τῷ κόσμῳ πῦρ ἐκλάμψαν καὶ ἐξαφθὲν,
καὶ κατεργασάμενον πᾶσαν ὕλην, συναλωθῆσεσθαι
αὐτῇ, καὶ εἰς τὰ μηκέτ' εἶναι χωρήσειν διδάσκουσι.
Τὸν δὲ Δημιουργὸν μηδὲν τούτων ἐγνωκένοι ἀποφαί-
νονται πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας.

2. Εἰσὶ δὲ οἱ λέγοντες προβαλέσθαι αὐτὸν καὶ Χρι-
στὸν υἱὸν ἰδίον, ἀλλὰ καὶ ψυχικόν· περὶ τούτου διὰ
τῶν προφητῶν λελαληκένοι. Εἶναι δὲ τούτον τὸν διὰ
Μαρίας διαδεύσαντα (1), καθάπερ ὕδωρ διὰ σωλῆνος
ἐδεύει, καὶ εἰς τοῦτον ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος κατελθεῖν
ἐκεῖνον, τὴν ἀπὸ τοῦ πληρώματος ἐκ πάντων Σωτῆρα
ἐν εἶδει περιστερᾶς· γεγονέναι δὲ ἐν αὐτῷ καὶ τὸ αὐτὸ
τῆς Ἀχάμωθ σπέρμα πνευματικόν. Τὸν οὖν Κύριον
ἡμῶν ἐκ τεσσάρων τούτων σύνθετον γεγονέναι φάσκου-
σιν, ἀποσώζοντα τὴν τύπον τῆς ἀρχηγόνου καὶ πρώτης
τετρακτύος· ἐκ τε τοῦ πνευματικοῦ, ὃ ἦν ἀπὸ τῆς
Ἀχάμωθ, καὶ ἐκ τοῦ ψυχικοῦ, ὃ ἦν ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ,
καὶ ἐκ τῆς οἰκονομίας, ὃ ἦν κατεσκευασμένον (2)
ἀβρόβητον τέχνη, καὶ ἐκ τοῦ Σωτῆρος, ὃ ἦν κατελ-
θεῦσα (3) εἰς αὐτὸν περιστερὰ. Καὶ τοῦτο μὲν ἀπαθῆ (4)
διαμεμενηκένοι (οὐ γὰρ ἐνεδέχτο παθεῖν αὐτὸν,
ἀκράτητον καὶ ἀόρατον ὑπάρχοντα)· καὶ διὰ τοῦτο
ῆρθαι, προσαγομένου αὐτοῦ τῷ Πιλάτῳ, τὸ εἰς αὐτὸν

A Justorum quoque animas refrigerare (5) et ipsas in
medietatis loco. Nihil enim psychicum intra Pleroma
transire. His autem factis ita, is qui latet in
mundo ignis exardescens, et comprehendens (6)
universam materiam, consumit, et ipsum simul
consumptum abire in id, ut jam non sit. Demiur-
gum autem nihil horum cognovisse ostendunt
ante Salvatoris adventum.

2. Sunt autem qui dicunt emisisse eum et Chri-
stum Filium suum, sed et animale (7): et de hoc
per 33 prophetas locutum esse. Esse autem hunc,
qui per Mariam transierit, quemadmodum aqua
per tubum transit, et in hunc in baptisate des-
cendisse illum, qui esset de Pleromate ex omnibus,
Salvatorem in figura columbæ; fuisse autem in eo
et illud, quod est ab Achamoth, semen spiritale.
B Dominum igitur nostrum ex quatuor his composi-
tum fuisse dicunt, servantem typum primogenitæ
et primæ quaternationis (8); de spiritali, quod erat
ab Achamoth; et de animali, quod erat de De-
miurgo; et de dispositione, quod erat factum ineffa-
bilibi arte; et de Salvatore, quod erat illa, quæ
descendit in eum, columba. Et hunc quidem im-
passibilem perseverasse (non enim possibile erat
pati eum, cum esset incomprehensibilis et invisibi-
lis): et propter hoc ablatum esse, cum trahere-

BILLI INTERPRETATIO.

intra Pleroma admitti. Quæ cum ad hunc modum contigerint, tum vero fore, ut ignis ille, qui in mundo
delitescit, effulgeat, et accendatur, confecta que universa materia, simul quoque cum ea consumatur,
atque in nihilum redigatur. Cæterum, Demiurgum nihil horum exploratum habuisse asserunt, antequam
Salvator advenisset.

2. Sunt etiam qui dicant eum, Christum quoque Filium suum produxisse, sed animale: ac de hoc
per prophetas locutum esse. Hunc autem eum esse, qui per Mariam transierit, perinde atque aqua
per tubum manat; atque in ipsum, cum baptismi aqua tingeretur, Salvatorem illum, qui de Pleromate
erat, atque ex omnibus ortum traxerat, in columbæ forma descendisse. Quin spirituale quoque illud
semen, ab Achamoth acceptum, in eo exstitisse. Ac proinde Dominum nostrum, primigenæ videlicet
illius quaternitatis typum retinentem, ex quatuor hisce conflatum fuisse tradunt, nimirum ex spiri-
tuali, quod ab Achamoth erat; ex animali, quod a Demiurgo; ex dispensatione, quod ineffabili arte
constructum erat; ac denique ex Salvatore, quod erat columba illa, quæ in eum descenderat. Atque hunc
quidem ab omni perpeffione immunem permansisse. Neque enim fieri poterat, ut is pateretur, qui
comprehensionem omnem, et oculorum obtutum fugiebat. Ob eamque causam sublatum fuisse Christi

(1) *Διὰ Μαρίας διαδεύσαντα.* Vetus hic error, C
cujus meminit Joannes apost. Epist. I, cap. iv, et
quem in omnibus pene epistolis perstringit martyr
ignatius. Communis is fuit plerisque e veteribus
hæreticis, de quibus fuse disserit Petavius tom. IV
Theolog. dogm., edit. Paris. 1650, lib. i, cap. 2 et
4. *Legesis.* Horum omnium, aut plerorumque sal-
tem, fundamentum id erat, quod ex Valentinianis
superius cap. 6 retulit Irenæus, materiale corpus
malum esse, et salutis incapax, ac propterea a
Christo assumi non potuisse, qui ea tantum sus-
ceperit, quæ salvaturus erat.

(2) *Ὁ ἦν κατεσκευασμένον.* Hic Græbius sub-
intelligit σῶμα, ego indefinitum πρᾶγμα. Id enim
refertur ad ἐκ τεσσάρων τούτων, scilicet πραγμάτων.

(3) *Ὁ ἦν κατελθεῦσα.* In cod. Reg. deest ὃ ἦν.

(4) *Καὶ τοῦτο μὲν ἀπαθῆ.* Legit interpretes, καὶ
τούτον, scilicet Σωτῆρα.

(5) *Refrigerare.* Sic mss. omnes, Clarom. Arund.
Voss. et Merc. 2, cum Eras. Gall. et Græbio. D
Fouardentius vero, *refrigerari.* At interpretes *refrige-
rare* passive accepit, ut recte observat Græbius, ut
patet ex iis quæ paulo post sequuntur: *Hominem
animalem, si meliora elegerit, in loco medietatis re-
frigeraturum.* Et illic quidem futurum pro Græco

præsenti posuit; hic vero contra, præsens pro fu-
turo ἀναπαύσεσθαι.

(6) *Et comprehendens.* Ἐξαφθὲν male reddidit
interpretes, *comprehendens*, quasi ex ἐξάπτομαι, *at-
tingo, attrectio*, etc., descenderet: cum tamen ab
ἐξάπτομαι, *accendo, succendo vel succendor*, veniat.
Cætera quæ sequuntur non feliciter ab interprete
reddita sunt. Quare hæc tu cum Billio vertas:
*quæ cum ad hunc modum contigerint, tum vero do-
cent fore, ut ignis ille qui in mundo delitescit, efful-
geat et accendatur, confecta que universa materia,
simul quoque cum ea consumatur, atque in nihilum
redigatur.* Tertull. cap. 32: *Tunc, credo, ignis ille
erumpet, et universam substantiam depopulatus,
ipse quoque decineratis omnibus, in nihilum fi-
nietur.*

(7) *Et Christum Filium suum, sed et animale.*
Ita recte Clarom. cod. juxta Græc. ubi duplex καὶ
legitur. Perro *sed et animale*, id est ipsum ani-
male, utpote ab animali emissum.

(8) *Primogenitæ et primæ quaternationis.* Sic ex
cod. Clarom. restitimus, pro *quaternationis*, quod
in aliis omnibus cum edit. tum mss. legitur. Le-
gendum esse *quaternationis* jam dudum conje-
cerat Fronto Duc.

tur (1) ad Pilatum, illum qui depositus erat in eum spiritum Christi. Sed ne id quidem, quod a matre erat semen, passum esse dicunt. Impassibile enim et illud, quippe spiritale, et invisibile etiam ipsi Demiurgo. Passus est autem (2) secundum hos, animalis Christus, et ille qui ex dispositione fabricatus in mysterio, ut ostendat per eum mater typum superioris Christi, illius qui extensus est Crucis, et formavit Achamoth formationem secundum substantiam²⁷: omnia enim hæc exempla illorum esse dicunt.

3. Eas vero, quæ habuerunt semen id quod est ab Achamoth, animas, meliores dicunt fuisse quam reliquas: quapropter et plus eas dilectas a Demiurgo, non sciente causam, sed a semetipso putante esse tales. Quapropter et in prophetas, aiunt, **34** distribuebat eas (3), et sacerdotes, et reges. Et multa de hoc semine (4) dicta per prophetas exponunt: quippe cum altioris naturæ esset (5). Multa autem et matrem de superioribus dixisse dicunt; sed et per hunc (6), et per eas, quæ ab hoc factæ sunt animæ. Ac deinceps dividunt prophetias, aliquid quidem a matre dictum docentes, aliquid a semine, aliquid autem ab ipso Demiurgo: et Jesum tantumdem aliquid quidem [per] Salvatorem (7)

BILLII INTERPRETATIO.

Spiritum, qui in eum conditus fuerat, cum ad Pilatum adduceretur. Quin ne semen quidem illud, quod a matre profectum fuerat, perpassum esse dicunt; etenim id quoque omni perpassione præstantius esse, utpote spirituale, ac ne in ipsius etiam Demiurgi aspectum cadens. Ita, de ipsorum sententia, psychicus demum Christus perpassus est, et is qui ex dispensatione mystico modo constructus fuerat; ut per eum mater superioris illius Christi, in cruce extensi, quique essentiæ formam Achamothæ impresserat, typum exprimeret. Hæc enim omnia figuras illorum esse tradunt.

3. Animas porro eas, quæ Achamothæ semen habuerunt, reliquis meliores ac præstantiores esse aiunt; eoque nomine præ cæteris adamatas esse a Demiurgo, qui rei hujusce causam haudquaquam perspectam habebat, verum beneficio suo tales eas esse existimabat. Quocirca eas in prophetas, ut ipsi inquirant, et²⁷ Vide sup. cap. 4.

(1) *Cum traheretur.* Feuardentium sequimur, qui sic, monente Frontone Duc., ex Græco προσαγομένου emendavit. Emendationi suffragatur Ottob. cod. In cæteris cum edit. tum mss. perperam legitur, *cum traderetur*, male transformata a festinantibus scribis *h in d.* Hos tamen, errantes licet, sequi Græbio placuit; quamvis tamen in multis aliis locis Feuardentio, ex solo textu Græco Latinum emendant, adhærere non dubitaverit.

(2) *Passus est autem.* Græcam vocem λοιπόν prætermisit interpres. Vertendum erat cum Petavio: *restat igitur, ut passus sit, etc.*

(3) *Distribuebat eas.* Ἐτασσεῖν melius reddidit Billius *constituebat*. Ms. codex a Frontone Duc. citatus, et Pass. pro *eas* habent *eos*, sicut et Græce αὐτούς.

(4) *De hoc semine.* Lege *ab hoc semine*. Vide infra notam 11.

(5) *Cum altioris naturæ esset.* Melius forte legeretur, *cum altioris naturæ essent*.

(6) *Per hunc.* Supp. *Demiurgum multa de superioribus dicta esse dicunt, et per eas, quæ a Demiurgo factæ sunt animæ*, spirituales scilicet, et spiritali semine imbutæ, ut mox explicatur. Hæc tamen non ad Demiurgum, sed ad semen, de quo mentio proxime facta est, refert Cornarius; et minus bene. Ea vero sic exprimit Petavius, ut Græcorum sensum haudquaquam assequatur: *Quin etiam de cælestibus multa disputasse matrem, deque animis, quos vel ille, vel qui ab illo oriundi sunt, pro uixerunt.* Quæ si quis cum Græcis contulerit, ab Irenæi sensu aliena esse deprehendet.

(7) *Per Salvatorem.* Particulam *per*, incuria scri-

κατατεθὲν πνεῦμα Χριστοῦ. Ἄλλ' οὐδὲ τὸ ἀπὸ τῆς μητρὸς σπέρμα πεπονθῆναι λέγουσιν. Ἀπαθὲς γὰρ καὶ αὐτὸ, τὸ πνευματικόν (8), καὶ ἀόρατον καὶ αὐτῷ τῷ Δημιουργῷ. Ἐπαθε δὲ λοιπὸν, κατ' αὐτούς, ὁ ψυχικὸς Χριστὸς, καὶ ὁ ἐκ τῆς οἰκονομίας κατασκευασμένος μυστηριωδῶς, ἵν' ἐπιδείξῃ αὐτοῦ (9) ἢ μήτηρ τὸν τύπον τοῦ ἄνω Χριστοῦ, ἐκείνου τοῦ ἐπεκταθέντος τῷ Σταυρῷ, καὶ μορφώσαντος τὴν Ἀχαμῶθ μορφωσιν τὴν κατ' οὐσίαν· πάντα γὰρ ταῦτα τύπους ἐκείνων εἶναι λέγουσι.

3. Τὰς δὲ ἐσχηκυίας τὸ σπέρμα τῆς Ἀχαμῶθ ψυχὰς ἀμείνους λέγουσι γεγονέναι τῶν λοιπῶν· διὸ καὶ πλεῖον τῶν ἄλλων ἠγαπήσθαι ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, μὴ εἰδότες τὴν αἰτίαν, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ λογιζομένου εἶναι τοιαύτας. Διὸ καὶ εἰς προφήτας, φασίν, ἔτασσεῖν αὐτούς (10), καὶ ἱερεῖς, καὶ βασιλεῖς. Καὶ πολλὰ ὑπὸ τοῦ σπέρματος τούτου (11) εἰρησθαι διὰ τῶν προφητῶν ἐξηγοῦνται, ἅτε ὑψηλοτέρας φύσεως ὑπαρχούσας (12). Πολλὰ δὲ καὶ τὴν μητέρα περὶ τῶν ἄνωτέρω εἰρηκέναι λέγουσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τούτου, καὶ τῶν ὑπὸ τούτου γενομένων ψυχῶν. Καὶ λοιπὸν τέμνουσι τὰς προφητείας, τὸ μὲν τι ἀπὸ τῆς μητρὸς εἰρησθαι θέλοντες, τὸ δὲ τι ἀπὸ τοῦ σπέρματος, τὸ δὲ τι ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸν Ἰησοῦν ὡσαύ-

harum omissam, auctoritate Græci textus supplevi, hamulis tamen inclusam. Haud dubium enim quin ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος verterit interpres vel *per Salvatorem*, vel *a Salvatore*.

(8) *Καὶ αὐτὸ τὸ πνευματικόν.* Lege cum vet. interpr. καὶ αὐτὸ, ἅτε πνευματικόν.

(9) *Ἐπιδείξῃ αὐτοῦ.* Lege ἐπιδείξῃ δι' αὐτοῦ.

(10) *Ἐτασσεῖν αὐτούς.* Αὐτάς cum vet. interpr. et Tertull. cap. 29, melius legeris.

(11) *ὑπὸ τοῦ σπέρματος τούτου.* Legendum vult Petavius, ad marginem Epiphani p. 192, ὑπὲρ, non ὑπὸ, deceptus scilicet veteri interpretatione: *multa de hoc semine dicta per prophetas exponunt; quam interpretationem secuti sunt Billius et Galasius.* Sed genuinam esse lectionem ὑπό, demonstrant quæ mox subjicit Irenæus: *Dividunt prophetias, aliquid quidem a matre dictum (per prophetas) docentes, aliquid a semine, τὸ δὲ τι ἀπὸ τοῦ σπέρματος, aliquid autem ab ipso Demiurgo.* Adeo ut certum sit, ex mente Valentinianorum, prophetas non de semine locutos fuisse; sed semen, spirituales scilicet animas iis infusas, per eos interdum vaticinia fudisse.

(12) *ὑπαρχούσας.* ὑπάρχοντος legi volunt Billius et Petavius, nec dissentit Frontone Duc. Hic tamen suspicatur scriptum ab Irenæo fuisse, ἅτε ὑψηλοτέρας φύσεως ὑπαρχούσας, ut referatur ad animas spiritali semine imbutas, quæ ideo in prophetas, et sacerdotes, et reges constituebantur, quod essent naturæ sublimioris; et quæ de dictis a semine adduntur, inserta fuisse per parenthesis. Quæ quidem doctissimi viri conjectura aliis forsau certa ratio videbitur.

τως, τὸ μὲν τι ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰρηκέναι, τὸ δὲ A
τι ἀπὸ τῆς μητρὸς, τὸ δὲ τι ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ,
καθὼς ἐπιδείξομεν προΐοντος ἡμῖν τοῦ λόγου.

4. Τὸν δὲ Δημιουργόν, ἄτε ἀγνοοῦντα τὰ ὑπὲρ
αὐτὸν, κινεῖσθαι μὲν ἐπὶ ταῖς λεγομένοις, καταπε-
φρονηκέναι δὲ αὐτῶν, ἄλλοτε ἄλλην αἰτίαν νομί-
σαντα, ἢ τὸ πνεῦμα τὸ προφητεῦον (ἔχον καὶ αὐτὸ
ἰδίαν τινὰ κίνησιν), ἢ τὸν ἄνθρωπον, ἢ τὴν προσ-
πλοκὴν τῶν χειρῶν (1)· καὶ οὕτως ἀγνοοῦντα δια-
τετελεκέναι (2) ἄχρι τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου.
Ἐλθόντος δὲ τοῦ Σωτῆρος, μαθεῖν αὐτὸν παρ' αὐτοῦ
πάντα λέγουσι, καὶ ἄσμενον αὐτῷ προσχωρήσαντα (3),
μετὰ πάσης τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸν εἶναι
τὸν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἑκατόνταρχον, λέγοντα τῷ Σω-
τῆρι· Καὶ γὰρ ἐγὼ ὑπὸ τῆν ἑμαυτοῦ ἐξουσίαν
ἔχω (4) στρατιώτας καὶ δούλους, καὶ ὃ ἐὰν προσ- B
τάξω, ποιοῦσι. Τελέσειν δὲ αὐτὸν τὴν κατὰ τὸν κόσμον
οἰκονομίαν (5) μέχρι τοῦ δέοντος καιροῦ, μάλιστα δὲ
διὰ τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐπιμέλειαν, ἀλλὰ καὶ διὰ
τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἐτοιμασθέντος αὐτῷ ἐπάθλου, ὅτι
εἰς τὸν μητρὸς τόπον χωρήσει.

5. Ἀνθρώπων δὲ τρία γένη ὑφίστανται, πνευμα-
τικόν, χοϊκόν, ψυχικόν, καθὼς ἐγένοντο Κάϊν, Ἄβελ,
Σήθ· καὶ ἐκ τούτων (6) τὰς τρεῖς φύσεις, οὐκέτι καθ'

dixisse, aliquid a matre, aliquid a Demiurgo,
quemadmodum ostendemus procedente nobis ser-
mone.

4. Demiurgum autem, quippe ignorantem quæ
essent super eum, moveri quidem in iis quæ di-
cuntur, contempsisse vero ea, aliam atque aliam
causam putantem, quam spiritus qui prophetat (7)
(habens et ipse suam aliquam motionem), sive ho-
minem, sive perplexionem pejorum: et sic igno-
rantem conservasse (8) usque ad adventum Salva-
toris. Cum venisset autem Salvator, didicisse eum
ab eo omnia dicunt, et in gaudium ei cessisse (9)
cum omni virtute sua, et eum esse illum in Evan-
gelio centurionem, dicentem Salvatori: *Et ego
enim sub potestate mea habeo milites, et servos, et
quod jussero, faciunt*²⁸. Perfecturum autem eum
eam (10), quæ secundum ipsum est mundi creatio-
nem, **35** usque ad id tempus quod oportet, maxime
autem propter Ecclesiæ diligentiam atque curam,
et propter agnitionem præparati præmii, quoniam
in locum matris transibit.

5. Hominum autem tria genera dicant, spiri-
tale (11), psychicum, choicum, quemadmodum fuit
Cain, Abel, Seth; ut ostendant et ex his tres na-

BILLII INTERPRETATIO.

sacerdotes, et reges constituisse, ac multa de hoc semine, tanquam sublimiore natura prædito, verba a
prophetis habita fuisse interpretantur. Quin multa quoque matrem de sublimioribus rebus locutam esse,
atque etiam per hunc, et per animas ab eo procreatas. Ac deinceps prophetarum vaticinia sciunt, alia
nempe a matre dicta esse volentes, alia a semine, alia a Demiurgo. Eodemque modo Jesum alia Salvato-
ris, alia matris, alia Demiurgi instinctu dixisse, quemadmodum nos altius progredientes ostendemus.

4. Demiurgum autem, utpote ea, quæ ipso superiora erant, ignorantem, commotum quidem esse iis,
quæ dicebantur; cæterum ea tandem pro nihilo duxisse, alias nempe aliam causam existimantem, hoc
est, vel spiritum vaticinantem, qui et ipse peculiarem motum habeat, vel hominem, vel denique com-
plexionem deteriorum; atque ita tantisper in ignoratione perstitisse, quoad Salvator accessisset. Cum
enim ille venisset, ex eo ipsum cuncta didicisse, libentique animo sese ad eum cum omni sua potentia
adjunxisse, eumque esse centurionem illum, de quo in Evangelio sit mentio, his verbis ad Salvatorem
utentem: *Nam et ego homo, sub potestate mea habeo milites, et servos, et quod eis impero, faciunt*. Eum
autem in mundi administrandi munere, quoad par erit, versaturum; idque præsertim, ut Ecclesiæ
commotis cura sua ac diligentia consulat, atque ob id etiam quod quidnam sibi præmii paratum sit, per-
spectum et exploratum habeat, hoc est ut ad matris regionem perveniat.

5. Jam vero hominum tria genera constituunt, spirituale, hylicum, psychicum, quemadmodum fue-
runt Cain, Abel et Seth; ut videlicet ex his etiam tres naturas, non jam sigillatim, sed in genere de-

²⁸ Matth. viii, 9; Luc. vii, 8.

(1) Χειρῶν. Leg. cum interpr. χειρῶνων.

(2) Διατετελεκέναι. Legisse videtur interpr. δια-
τετηρηκέναι, sed minus apposite ad auctoris sen-
sum.

(3) Προσχωρήσαντα. Commodius forte legere-
tur προσχωρήσαι, inquit Fronto Duc.

(4) Καὶ γὰρ ἐγὼ ὑπὸ τῆν ἑμαυτοῦ ἐξουσίαν
ἔχω, etc. Sensum duntaxat, non verba ipsa, sive
Matthæi, sive Lucæ, citavit Irenæus.

(5) Τὴν κατὰ τὸν κόσμον οἰκονομίαν. Legisse
videtur interpr. τὴν κατ' αὐτὸν κόσμου οἰκοδο-
μίαν, sed perperam.

(6) Καὶ ἐκ τούτων. Lege cum vet. interpr. ἵν' ἐπι-
δείξωσι καὶ ἐκ τούτων.

(7) *Quam Spiritus qui prophetat*, etc. Hæc ab
interprete perperam omnino reddita, verte: sive
(non quam, Græce ἧ) *spiritum qui prophetat, qui
et ipse proprium aliquem motum habeat, sive homi-
nem, sive perplexionem (non perplexionem, Græce
προσπλοκὴν) pejorum.*

(8) *Ignorantem conservasse*. In ed. Oxon. *igno-
rantly conservasse*, repugnantibus textu Græco,
mss. nostris, et omnibus aliis editt.; sed forte ty-

C pographorum lapsus est. Cæterum interpr. ver-
bum διατετελεκέναι (si ita legerit, et non διατετη-
ρηκέναι) male reddidit, *conservasse*; vertendum
erat, *perstitisse* vel *perseverasse*.

(9) *In gaudium ei cessisse*. Gr. ἄσμενον αὐτῷ
προσχωρήσαντα (forte προσχωρήσαι), quod verten-
dum erat, *libenti animo ad eum accessisse*, vel sal-
tem *in gaudio ei accessisse*.

(10) *Perfecturum autem eum*, etc. Hic iterum
culpanda interpretis diligentia. Verte ad literam:
Perfecturum autem eum mundi administrationem,
non *creationem*. Sed clarius totam hanc periodum
reddidit Billius: *eum autem in mundi administrandi
munere, quoad par erit, versaturum; idque præser-
tim, ut Ecclesiæ commotis cura sua atque diligen-
tia consulat, atque ob id etiam quod quidnam sibi
præmii paratum sit, perspectum et exploratum ha-
beat, hoc est ut ad matris regionem perveniat.*

(11) *Spiritale... animale vero*. Sic ex Græco reposui
pro *spiritalem*, quod in omn. cum editt. tum mss.
irreperat, manifesta scribarum incuria. Interpres
enim eadem repetens inferius recte scripsit, *ani-
male, spiritale*.

turas, jam non secundum unumquemque (1), sed secundum genus. Et choicum quidem in corruptelam abire; animale vero, si meliora elegerit, in loco medietatis refrigeraturum; si vero pejora, transire (2) et ipsum ad similia. Spiritualia vero (3) inseminat Achamoth, ex illo tempore usque nunc, propter quod et animæ erudiantur quidem hic; et semina enutrita, quia pusilla emittantur, post deinde perfectione digna habita, sponsas reddi Salvatoris angelis respondent, animabus eorum ex necessitate in medietate cum Demiurgo refrigeraturis in æternum. Et ipsas autem animas rursus subdividentes, dicunt quasdam quidem natura bonas, quasdam autem natura malas. Et bonas quidem has esse, quæ capaces seminis fiunt; alias vero natura nequam, nunquam capere illud semen.

CAPUT VIII.

Qui Scripturas detorquerent Valentiniani ad ea, quæ impie sangebant.

1. Cum sit igitur tale illorum argumentum, quod neque prophetæ prædicaverunt, neque Dominus docuit, **36** neque apostoli tradiderunt, quod abundantius (4) gloriantur plus quam cæteri cognovisse, de iis quæ non sunt scripta legentes, et, quod solet dici, de arena resticulas nectere affectantes, fide

ἐν, ἀλλὰ κατὰ γένος. Καὶ τὸ μὲν χοϊκὸν εἰς φθορὰν χωρεῖν· καὶ τὸ ψυχικὸν, ἐὰν τὰ βελτίονα ἐληται, ἐν τῷ τῆς μεσότητος τόπῳ ἀναπαύεσθαι· ἐὰν δὲ τὰ χεῖρω, χωρήσειν καὶ αὐτὸ πρὸς τὰ ὅμοια. Τὰ δὲ πνευματικά, ἃ ἂν κατασπείρη ἡ Ἀχαμὼθ, ἔκτοτε ἕως τοῦ νῦν δικαίαις ψυχαῖς παιδευθέντα ἐνθάδε καὶ ἔκτραφέντα, διὰ τὴν νήπια ἐκπεπέμφθαι, ὑστερον τελειότητος ἀξιωθέντα, νόμφας ἀποδοθήσεσθαι τοῖς τοῦ Σωτῆρος ἀγγέλοις δογματίζουσι, τῶν ψυχῶν αὐτῶν ἐν μεσότητι κατ' ἀνάγκην (ἐν μεσότητι (5)), κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ ἀναπαυσαμένων εἰς τὸ παντελές. Καὶ αὐτὰς μὲν τὰς ψυχικὰς (6) πάλιν ὑπομερίζοντες λέγουσιν, ἃς μὲν φύσει ἀγαθὰς, ἃς δὲ φύσει πονηράς. Καὶ τὰς μὲν ἀγαθὰς ταύτας εἶναι τὰς δεκτικὰς τοῦ σπέρματος γινομένας· τὰς δὲ φύσει πονηράς μηδέποτε ἂν ἐπιδέξασθαι ἐκεῖνο τὸ σπέρμα.

BILLII INTERPRETATIO.

monstrent. Atque hylicum quidem ad interitum tendere; psychicum autem, si quidem meliorum rerum studium amplectatur, in medietatis loco conquieturum; sin vero deteriora consecetur, ad similia quoque profecturum. At spiritualia, quæ ab Achamoth sata sunt, ex eo tempore huc usque in justorum hominum animis hic erudita et educata, quod videlicet pusilla adhuc et tenera emissa sint; post tandem, ubi omnes perfectionis numeros impleverint, in sponsas angelis Salvatoris attributum iri tradunt, eorumque animos in media regione, una cum Demiurgo, sempiterna quiete fruituros. Atque has ipsas animas rursus distinguentes, aiunt eas partim natura bonas esse, partim natura malas. Et bonas quidem eas esse, quæ seminis capaces effectue sint; eas autem, quæ natura malæ sunt, ita esse comparatas, ut semen illud nunquam omnino recipiant.

CAPUT VIII.

1. His ita ab eis positis, quemadmodum nec prophetæ unquam prædicarunt, nec Christus docuit, nec apostoli tradiderunt, se præ cæteris mortalibus rerum omnium scientiam perceptam habere gloriantur, quædam videlicet de iis, quæ literarum sacrarum monumentis haudquaquam prodita sunt, lectitan-

(1) *Jam non secundum unumquemque.* Nam, ut observat Grabius, supra cap. 5, tres has naturas, spiritalem, animale et terrestrem, in Adamo ei consequenter in singulis hominibus (quamvis non in eodem gradu) reperiri dixerant Valentiniani. Hinc Tertull. cap. 29: *Triformem naturam primordio professi, et tamen inunitam in Adam, inde jam dividunt per singulares generum proprietates; nacti occasionem distinctionis ejusmodi ex posteritate ipsius Adæ moralibus quoque differentiis tripartitæ.*

(2) *Transire.* Gr. χωρήσειν, transiurum.

(3) *Spiritualia vero.* Sic mss. omnes, cum edit. Eras. Gall. et Oxon. juxta Græcum τὰ δὲ πνευματικά. Feuard. vero perperam, spiritalem. Cætera male reddidit interpres, quia male legit; omisit enim ἃ ἂν, et pro δικαίαις ψυχαῖς παιδευθέντα, legit διὰ καὶ ψυχαὶ παιδευθήσονται, ut alia taceam. Nec accuratæ sunt recentiores Billii, Frontonis Duc. et Petavii versiones. Hæc ego sic redderem: *spiritualia vero, quæ ex illo tempore usque nunc animabus justis inseminaverit Achamoth, hic erudita et enutrita, quod pusilla emissa fuerint, post deinde perfectione digna habita, sponsas redditum iri Salvatoris angelis docent.*

(4) *Abundantius.* Græce περὶ ὅλων, de rebus omnibus, universim. Id est, se præ cæteris mortalibus rerum omnium scientiam perceptam habere gloriantur, ut

1. Τοιαύτης δὲ τῆς ὑποθέσεως (7) αὐτῶν οὕσης, ἣν οὔτε προφήται ἐκήρυξαν, οὔτε ὁ Κύριος ἐδίδαξεν, οὔτε ἀπόστολοι παρέδωκαν, ἣν περὶ τῶν ὅλων ἀρχοῦσι πλεῖον τῶν ἄλλων ἐγνωκέναι, ἐξ ἀγράφων ἀναγινώσκοντες, καὶ τὸ δὴ λεγόμενον, ἐξ ἄμμου σχοινία πλέκειν (8) ἐπιτηδεύοντες, ἀξιοπίστως προσαρμύζειν

melius reddidit Billius.

(5) *Ἐν μεσότητι.* Expunge ambas has voces parenthesi inclusas; frustra enim ab oscitante scriba repetitæ sunt.

(6) *Τὰς ψυχικὰς.* Leg. cum interpr. τὰς ψυχὰς.

(7) *Τοιαύτης δὲ τῆς ὑποθέσεως, etc.* Notat Grabius integram hanc sectionem, exceptis ultimis verbis, καὶ ὅσα μὲν ἐν τοῖς, etc., capitulo 8 tractatus *De virtute* insertam fuisse ab Ephraem Syro, haud expresso quidem Irenæi, sed sub indefinito *Sancti cujusdam* nomine, sequentem in modum: Καλῶς καὶ μεγάλως ἀπεφύνατό τις τῶν ἁγίων, οὕτω διδάξας, καὶ φησιν· Τοιαύτης, etc. Quoniam vero Græcus hujus libelli textus nondum lucem vidisse ait vir eruditus, varias lectiones observatione dignas excerpit ex Bibliothecæ Bodleianæ cod. Laud., c. 97, quas adnotavit. Idem Ephraemi Tractatus exstat in cod. Bibliothecæ Colbertinæ optimæ notæ, inter varia alia Patrum opuscula, cum quo etiam Græca Irenæi contulimus.

(8) *Ἐξ ἄμμου σχοινία πλέκειν.* Ex arena funiculos nectere: vulgare proverbium est in eos dictum, qui id frustra conantur, quod nulla ratione possit ellici. Quod Valentinianis apprime conveniebat, qui Scripturas obtorto, ut aiunt, collo in suum sensum adducere nitebantur.

πειρῶνται τοῖς εἰρημένοις, ἦτοι παραβολὰς κυριακάς, ἢ ῥήσεις προφητικὰς, ἢ λόγους ἀποστολικούς, ἵνα τὸ πλάσμα αὐτῶν μὴ ἀμάρτυρον εἶναι δοκῇ· τὴν μὲν τάξιν (1) καὶ τὸν εἶρημόν τῶν Γραφῶν ὑπερβαίνοντες, καὶ, ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, λύοντες τὰ μέλη τῆς ἀληθείας (2)· μεταφέρουσι δὲ καὶ μεταπλάττουσι, καὶ ἄλλο ἐξ ἄλλου ποιοῦντες ἐξαπατῶσι πολλούς, τῆ τῶν ἐφαρμοζομένων κυριακῶν λογίων (3) κακοσυνθέτου σοφία (4). "Ὅνπερ τρόπον εἴ τις βασιλέως εἰκόνας καλῆς, κατεσκευασμένης (5) ἐκ ψηφίδων ἐπιστήμων ὑπὸ σοφοῦ τεχνίτου, λύσας τὴν ὑποκειμένην τοῦ ἀνθρώπου ἰδέαν, μετενέγκῃ (6) τὰς ψηφίδας ἐκεῖνας, καὶ μεθαρμόσει (7), καὶ ποιήσῃ (8) μορφήν κυνός, ἢ ἀλώπεκος, καὶ ταύτην φαύλως κατεσκευασμένην (9), ἔπειτα διορίζοιτο, καὶ λέγοι ταύτην εἶναι τὴν τοῦ βασιλέως ἐκεῖνην εἰκόνα τὴν καλὴν, ἣν ὁ σοφὸς τεχνίτης κατεσκεύασε, δεικνύς τὰς ψηφίδας τὰς καλῶς ὑπὸ τοῦ τεχνίτου τοῦ πρώτου εἰς τὴν τοῦ βασιλέως εἰκόνα συντεθείσας (10), κακῶς δὲ ὑπὸ τοῦ ὑστέρου (11) εἰς κυνὸς μορφήν μετενεχθείσας, καὶ διὰ τῆς τῶν ψηφίδων φαντασίας μεθοδεύοι τοὺς ἀπειροτέρους, τοὺς κατάληψιν βασιλικῆς μορφῆς οὐκ ἔχοντας, καὶ πείθοι, ὅτι αὕτη ἡ σαπρὰ τῆς ἀλώπεκος ἰδέα ἐκεῖνη ἐστὶν ἡ καλὴ τοῦ βασιλέως εἰκόνα τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ οὗτοι γραῶν μύθους συγκαττύσαντες, ἔπειτα ῥήμα-

A *digne* (12) aptare conantur iis quæ dicta sunt, vel parabolas Dominicas, vel dictiones propheticas aut sermones apostolicos, ut figmentum illorum non sine teste esse videatur; ordinem quidem et textum Scripturarum supergredientes (13), et, quantum in ipsis est, solventes membra veritatis. Transferunt autem, et transungunt, et alterum ex altero facientes, seducunt multos, ex iis, quæ aptant (14) ex Dominicis eloquiis, male composito phantasmati. Quomodo si quis regis imaginem bonam, fabricatam diligenter (15) ex gemmis pretiosis a sapiente artifice, solvens subjacentem hominis figuram, transferat gemmas illas, et reformans faciat ex iis formam canis, vel vulpeculæ, et hanc male dispositam, dehinc confirmet et dicat, hanc esse regis illam imaginem bonam, quam sapiens artifex fabricavit, ostendens gemmas, quæ bene quidem a primo artifice in regis imaginem (16) compositæ erant, male vero a posteriore in canis figuram translatae sunt; et per gemmarum phantasiam (17) decipiat idiotas, qui comprehensionem regalis formæ non habeant, et suadeat (18) quoniam hæc turpis vulpeculæ figura illa est bona regis imago: eodem modo et hi anicularum **37** fabulas assuentes (19), post deinde sermones, et dictiones, et parabolas hinc

BILLII INTERPRETATIO.

tes: et quod dici solet, funem ex arena nectere studentes, probabiliter interim, atque ad faciendam fidem apposite, vel parabolas quasdam Dominicas vel propheticas voces, vel apostolica verba iis, quæ dicta sunt, accommodare conantur, ut ne commentum suum nullius testimonii auctoritate nitî videatur; ita tamen ut Scripturarum ordinem, seriemque transiliant, ac, quantum in ipsis est, veritatis membra dissolvant. Transferentes enim, ac refingentes, atque aliud ex alio facientes, plerosque per divinorum oraculorum, quæ figmentis suis adaptant, prave consarcinatam argutiam, in fraudem inducunt. Perinde scilicet, ac si quis regis imagine ex insignibus gemmis ab industria quodam artifice pulchre et eleganter elaborata, subjectam hominis formam deleat, ac gemmas illas transferat, atque in diversum accommodet, canisque aut vulpis formam efficiat, et quidem male constructam, ac deinde serio affirmet, hanc esse pulchram illam regis imaginem, quam peritus ille artifex condiderat (ostendens nimirum gemmas illas, quæ a priori quidem artifice ad regis imaginem præclare compositæ fuerant, verum a posteriore ad canis formam improbe translatae); atque per lapillorum speciem imperitiores homines, quique regiam formam haudquaquam norint, circumscribat, fidemque ipsis faciat, putidum hoc vulpis simulacrum, pulchram illam regis imaginem esse. Ad eundem enim isti quoque modum anilibus quibusdam fabulis

(1) *Τὴν μὲν τάξιν.* Ephræm Syrus legit, λέξιν.

(2) *Ἀληθείας.* In cod. Ephræm Colbert. Ἐκκλησίας.

(3) *Λογίων.* Colbert. λόγων.

(4) *Σοφία.* In Ephræm Colbert. et Bodlei. φαντασία, nec procul distat vetus interpres, qui legisse videtur φαντάσματι, id est *spectro*: quod vocabulum, inquit Billius, optime quadrat in hos detortorum Scripturæ locorum consarcinatores, qui non solidum quoddam utilis doctrinæ corpus afferunt, sed velut spectrum inane conlingunt.

(5) *Εἰκόνας καλῆς κατεσκευασμένης.* Εἰκόνα καλὴν κατεσκευασμένην, addito adverbio ἐπιμελῶς, habet cod. Bodlei. Consentit Colbert., nisi quod pro καλῆς, habet καλῶς.

(6) *Μετενέγκῃ.* Sic Petav. et Grabius. Basileensis vero Eriphanii editio, cum aliis Irenæi edit. et Ephræm Bodlei. μετενέγκει. Cod. Reg. et Colbert. μετενέγκοι.

(7) *Μεθαρμόσει.* Ephr., Bodlei. et Colbert. μεθαρμόσει.

(8) *Καὶ ποιήσῃ.* Ephr., Colbert. et Bodlei. καὶ ποιήσας.

(9) *Ταύτην φαύλως κατεσκευασμένην.* Ephr., Colbert. et Bodlei. ταύτης φαύλως κατεσκευασμένης.

C (10) *Συντεθείσας.* Ephr. Bodl. συντελεσθείσας.

(11) *ὑπὸ τοῦ ὑστέρου.* Ephr., Bodl. et Colb. ὑπὸ τοῦ δευτέρου.

(12) *Fide digne.* Sic Clarom., Pass. et Voss. et edit. Oxon. juxta Græcum ἀξιόπιστως. Cæter. edit. *fide digna.* Cod. Arund. *fide dignas.*

(13) *Supergredientes.* Ita in Clarom. Pass. et margine Feuard. melius quam in cæteris, *supergradientes.*

(14) *Ex iis quæ aptant, etc.* Hæc ita construe: *phantasmati* (pro *phantasmate*) *male composito ex iis quæ aptant ex Dominicis eloquiis, suæ scilicet hypothesisi.*

(15) *Imaginem bonam fabricatam diligenter.* Legendum juxta Græcum, *imagine bona fabricata diligenter,* in ablativo absoluto.

(16) *In regis imaginem.* Sic Grabius recte reposuit ex Voss. et Græc. εἰκόνα pro *imagine* ut reliqua exemplaria habent.

(17) *Per gemmarum phantasiam.* Melius vertisset interpres, *per gemmarum speciem.*

(18) *Et suadeat.* Male in Feuard. edit. *suadet.*

(19) *Fabulas assuentes.* Sic recte Clarom. juxta Græc. μύθους συγκαττύσαντες. In cæteris omnibus tum edit. tum mss. perperam, *fabulas assu-*

inde auferentes (1), adaptare volunt (2) fabulis suis eloquia Dei. Et quanta quidem iis, qui sunt intra Pleroma (3), aptant, diximus.

2. Quanta autem de iis, qui extra Pleroma sunt ipsorum, ad suos insinuare conantur (4) ex Scripturis, sunt talia : Dominum in novissimis mundi temporibus propter hoc venisse ad passionem dicunt, ut ostendat, quæ circa novissimum Æonum (5) facta est, passionem, et per hunc finem (6) manifestet finem ejus, quæ est circa Æonas, dispositionis (7). Duodecim autem annorum virginem illam, archisynagogi filiam⁹, quam insistens (8) Dominus a mortuis liberavit, typum esse narrant Achamoth, quam (9) extensus Christus eorum figuravit (10), et ad sensibilitatem adduxit ejus, quod dereliquerat eam, luminis. Quoniam autem ei manifestavit semetipsum Salvator existenti extra Pleroma in abortionis partu (11), Paulum dicunt dixisse in prima ad Corinthios Epistola : *Novissime autem (12) tanquam abortivo visus est et mihi*¹⁰. Et illam quæ est cum coetaneis Salvatoris adventationem ad Achamoth, similiter manifestasse eum in eadem Epistola dicentem : *Oportere mulierem velamen habere in capite, propter angelos*¹¹. Et quoniam (13) adventante Salvatore ad eam, propter verecundiam velamen imposuit Acha-

τα (14), καὶ λέξεις, καὶ παραβολὰς ὅθεν καὶ πόθεν ἀποσπῶντες, ἐφαρμόζειν βούλονται τοῖς μύθοις αὐτῶν (15) τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅσα μὲν ἐν τοῖς τοῦ πληρώματος (16) ἐφαρμόζουσιν, εἰρήκαμεν.

2. Ὅσα δὲ καὶ τοῖς ἐκτὸς τοῦ Πληρώματος αὐτῶν προσοικειοῦν πειρῶνται ἐκ τῶν Γραφῶν, ἐστὶ τοιαῦτα. Τὸν Κύριον ἐν τοῖς ἐσχάτοις τοῦ κόσμου χρόνοις διὰ τοῦτο ἐληλυθέναι ἐπὶ τὸ πάθος λέγουσιν, ἔν' ἐπιδείξη τὸ περὶ τὸν ἔσχατον τῶν αἰώνων γεγονὸς πάθος, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τέλους ἐμφάνη τὸ τέλος τῆς περὶ τοὺς αἰῶνας πραγματείας. Τὴν δὲ δωδεκαετῆ παρθένον ἐκείνην, τὴν τοῦ ἀρχισυναγώγου θυγατέρα, ἣν ἐπιστάς ὁ Κύριος ἐκ νεκρῶν ἤγειρε, τύπον εἶναι διηγούνται τῆς Ἀχαμῶθ, ἣν ἐπεκταθεὶς ὁ Χριστὸς αὐτὸν (17) ἐμόρφωσε, καὶ εἰς αἴσθησιν ἤγαγε τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτός. Ὅτι δὲ αὐτῇ ἐπέφανεν ὁ Σωτῆρ, ἐκτὸς οὔσης (18) τοῦ πληρώματος, ἐν ἐκτρώματος μοίρᾳ, τὸν Παῦλον λέγουσιν εἰρηκέναι ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους (19) Ἐσχατον δὲ πάντων, ὡς περὶ τῷ ἐκτρώματι, ὤφθη καὶ μοί. Τὴν τε μετὰ τῶν ἑλικιωτῶν τοῦ Σωτῆρος παρουσίαν πρὸς τὴν Ἀχαμῶθ, ὁμοίως πεφανερωκέναι αὐτὸν ἐν τῇ αὐτῇ Ἐπιστολῇ εἰπόντα· Δεῖ τὴν γυναῖκα κάλυμμα ἔχειν (20) ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους. Καὶ ὅτι ἤκοντος τοῦ Σωτῆρος πρὸς αὐτὴν, δι' αἰδοῦ κάλυμμα ἐπέθετο ἡ Ἀχαμῶθ, Μωσέα πεποιηκέναι φανερόν, κάλυμμα θέμενον ἐπὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Καὶ τὰ πάθη δὲ αὐτῆς, ἃ ἔπαθεν,

BILLII INTERPRETATIO.

consutis, ac deinde verbis, et vocibus, et parabolis hinc atque hinc avulsis, oracula divina fabulis suis accommodare student. Atque ea quidem omnia, quæ interno Pleromatis cœtui adaptant, jam commemoravimus.

2. Quæcunque autem iis etiam quæ a Pleromate remota sunt, ex Scripturis accommodare nituntur, sunt hujusmodi. Dominum extremis mundi temporibus hac de causa ad subeundos cruciatus venisse aiunt, ut passionem eam, quæ postremo Æoni contigerat, indicaret, ac per ipsam finem, quis negotii illius, quod Æonibus contigit, finis exstiterit, declararet. Virginem autem illam, archisynagogi filiam, annos duodecim natam, quam superveniens Dominus a morte ad vitam revocavit, figuram esse Achamoth aiunt, quam extensus ipsorum Christus informavit, luminisque, quod eam deseruerat, sensum ei restituit. Quod autem ipsi, cum abortus ejuspiam instar esset, Salvator apparuerit, Paulum in ea Epistola, quam ad Corinthios scripsit, in hæc verba commemorasse : *Postremo autem omnium, tanquam abortivo, visus est mihi*. Quin Salvatoris quoque, una cum æqualibus suis, adventum ad Achamoth, eodem modo ipsum in eadem epistola declarasse, his verbis utentem : *Mulierem oportet velamen habere in capite propter angelos*.

⁹ Luc. viii, 41. ¹⁰ I Cor. xv, 8. ¹¹ I Cor. xi, 10.

(1) *Auferentes*. Sic Feuard. in marg. cum edit. Oxon., Clarom., Pass., Arund. et Voss. juxta Græc. ἀποσπῶντες. Male vero cæteræ editt. *afferentes*.

(2) *Adaptare volunt*. Ita ex Clarom. restituimus juxta Gr. ἐφαρμόζειν βούλονται, pro ut aptare volunt, quod perperam exstat in omnibus aliis cum editt. tum niss.

(3) *Iis qui sunt intra Pleroma*. Mallet, *iis quæ sunt intra Pleroma*.

(4) *De iis, qui extra Pleroma sunt ipsorum, ad suos insinuare conantur*. Legendum ex Græc. *iis, quæ sunt extra Pleroma ipsorum, adaptare conantur*. Pro *ad suos*, cod. Clarom. habet *ad suas*.

(5) *Novissimum Æonum*. Clarom., Pass. et Ottob. *novissimum Æonem*.

(6) *Et per hunc finem*. Exitum scilicet vitæ Salvatoris. Vide sup. cap. 3.

(7) *Quæ est circa Æonas dispositionis*. Vertendam fuerat, *quod est circa Æonas negotii*.

(8) *Insistens*. Gr. ἐπιστάς, *accedens*.

(9) *Achamoth quam*. Ita recte Clarom. et Arund. cum edit. Oxon. juxta Gr. ἣν, scilicet Achamotham; male vero cæteræ editt. habent *quem*.

(10) *Figuravit*. Gr. ἐμόρφωσε, *efformavit*.

(11) *In abortionis partu*. Recte monet Fronto Duc. legendum esse, *in abortionis parte*; Gr. μοίρα, *sorte*, id est, instar abortivi fetus. Vid. sup. cap. 4.

(12) *Novissime autem*. Cod. Clarom. et editt. Eras. et Gall. *novissimo autem*.

(13) *Et quoniam*. Al. *Quoniam et*.

(14) Ἐπειτὰ ῥήματα, etc. In Ephr., Bodl. et Colb. legitur : διὰ τὰ ῥημάτων, καὶ λέξεων, καὶ παραβολῶν, etc.

(15) *Μύθοις αὐτῶν*. Ephr., Colb. et Bodl. *μύθοις ἑαυτῶν*.

(16) *Ἐν τοῖς τοῦ πληρώματος*. Lege cum interp. τοῖς ἐντὸς τοῦ πληρώματος.

(17) Ὁ Χριστὸς αὐτὸν. Lege cum interp. ὁ Χριστὸς αὐτῶν.

(18) *Ἐκτὸς οὔσης*. Legendum vult Billius, *ἐκτὸς οὔσῃ*.

(19) *Ἐν τῇ πρὸς Κορ.* Lege cum interp. ἐν τῇ πρώτῃ πρὸς Κορ.

(20) *Δεῖ τὴν γυναῖκα κάλυμμα ἔχειν*. In nostris codicibus I Cor. xi, 10, legitur, *ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς*. Al. Irenæi codices habere potuisse κάλυμμα, inde conjicio,

ἐπισσημειώσθαι τὴν Κύριον φάσκουσιν ἐν τῷ σταυρῷ. Καὶ ἐν μὲν τῷ εἰπεῖν Ὁ Θεός μου (1), εἰς τί ἐγκατέλιπές με; μερηνυκέναι αὐτὸν, ὅτι ἀπελείφθη ἀπὸ τοῦ φωτός ἢ Σοφία, καὶ ἐκωλύθη ὑπὸ τοῦ Ὁροῦ τῆς εἰς τοῦμπροσθεν ὁρμῆς· τὴν δὲ λύπην αὐτῆς, ἐν τῷ εἰπεῖν Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου (2)· τὸν δὲ φόβον ἐν τῷ εἰπεῖν Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον· καὶ τὴν ἀπορίαν δὲ ὡσαύτως ἐν τῷ εἰρηκέναι Καὶ τί εἶπω, οὐκ οἶδα (3).

3. Τρία δὲ γένη ἀνθρώπων οὕτως δεδειχέναι διδάσκουσιν αὐτὸν· τὸ μὲν ὑλικόν, ἐν τῷ εἰπεῖν τῷ ἐρωτήσαντι Ἀκολουθήσω σοι; Οὐκ ἔχει υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοῦ τὴν κεφαλὴν κλίνειν· τὸ δὲ ψυχικόν ἐν τῷ εἰρηκέναι τῷ εἰπόντι, Ἀκολουθήσω σοι, ἐπίτρεψον δέ μοι πρῶτον ἀποτάξασθαι τοῖς ἐν τῷ οἴκῳ μου (4)· Οὐδεὶς ἐπ' ἄροτρον τὴν χεῖρα ἐπιβαλὼν, καὶ εἰς τὰ ἔπισω βλέπων, εὐθετός ἐστιν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐ-

BILLII INTERPRETATIO.

Quod autem veniente ad eam Salvatore ipsa præ pudore velamen sibi obduxerit, perspicuum id fecisse Moysem, cum velamine vultum suum obtexisset. Quin etiam passiones, quas ipsa subiit, a Salvatore in cruce significatas esse dicunt. Et quidem in his verbis: *Deus meus, quare me dereliquisti?* nihil aliud indicasse, quam quod Sophia a lumine deserta fuisset, atque ab Horo prohibita, quominus porro progredetur; mœrorem autem ipsius, cum dixit: *Tristis est anima mea usque ad mortem*; metum vero, cum his verbis est usus: *Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste*; atque item anxietatem, animique perplexitatem, cum dixit: *Et quid dicam, ignoro*.

3. Jam triplex hominum genus ita eum demonstrasse docent: hylicum nempe, cum ei qui dicebat, *Sequar te*, hoc responsi dedit: *Non habet Filius hominis ubi caput reclinet*. Psychicum autem, in eo quod ei qui dixerat: *Sequar te, sed permitte mihi prius renuntiare his qui in domo mea sunt*; ad hunc modum respondit: *Nemo mittens manum ad aratrum, et respiciens retro, aptus est ad regnum cœlorum*. Hunc enim

¹² Matth. xxvii, 46. ¹³ Matth. xxvi, 38. ¹⁴ Ibid. v, 59. ¹⁵ Joan. xii, 27. ¹⁶ Luc. ix, 57, 58. ¹⁷⁻¹⁸ Ibid. v, 61, 62.

quod in quibusdam citatis in edit. Nov. Test. Oxon. an. 1675, pro ἐξουσίαν, legatur περιθόλαιον, et Hammondus in adnot. in hunc locum scribat, in codicibus quibusdam Latinis haberi velamen. Sed quidvis legatur, sive ἐξουσίαν, sive κάλυμμα, perinde est ad sensum. Nam, ut post Photium epist. 210, observat Theophylactus in hunc locum, τὸ τοῦ ἐξουσιάζεσθαι σύμβολον, τουτέστι τὸ κάλυμμα, symbolum subjectionis est velum.

(1) Ὁ Θεός μου. Repetendum cum interp. et sacro Evang. textu, Matth. xxvii, 46: Ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, εἰς τί, etc.

(2) Ἔως θανάτου. Hæc vel non legit, vel omisit Irenæi interpretes.

(3) Οὐκ οἶδα. Istæ duæ voces in hodierno S. Joannis textu non exstant. Forte a Valentinianis Scripturarum corruptoribus ad erroris confirmationem additæ fuerant.

(4) Ἐν τῷ οἴκῳ μου. Εἰς τὸν οἶκόν μου, nostra habent N. Test. exemplaria; sicut et mox, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, pro, ἐν τῇ βασιλείᾳ οὐρανῶν. Sed hæc forsitan ex memoria citabat Irenæus.

(5) Velamen imposuit Achamoth. Hic deficit interpretatio Latina in omnibus tum edit. tum mss. Ex Græco lege: *Velamen imposuit Achamoth: Mo- sen id perspicuum fecisse, dum velamen imposuit in faciem suam*. Nempe vocum istarum, velamen imposuit, repetitio, festinantibus scribis occasio fuit intermedias omittendi.

(6) Significasse Dominum dicunt; in hoc quidem, etc. Hæc perturbata sunt. Expunge primum hæc verba, in hoc quidem quod derelicta est a lumine, quæ male huc transtulit o. citans scriba. Tum lege ex Græco: *significasse Dominum dicunt in cruce. Et in hoc quidem, quod dicit. Deus meus, etc*

A moth (5) in faciem suam. Et passiones autem, quas passa est, significasse Dominum dicunt **38** (in hoc quidem (6), quod derelicta est a lumine) in eo, cum dicit in cruce: *Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti*¹²? manifestasse eum, quoniam derelicta est a lumine Sophia, et prohibita est ab Horo in priora impetum facere. Tædium autem ejus (7), in eo quod dixisset: *Quam tristis (8) est anima mea*¹³! Timorem autem, in eo quod dixerit: *Pater, si possibile est, transeat a me calix*¹⁴ (9). Et aporiam autem (id est consternationem), similiter in eo quod dixerit: *Et quid dicam, nescio*¹⁵ (10).

3. Triâ autem genera hominum ostendisse docent eum; hylicum quidem, in eo quod responderit dicenti (11): *Sequar te? Non habet filius hominis ubi caput reclinet*¹⁶. Animale autem, in eo quod dixerit dicenti: *Sequar te, permitte autem mihi ire* (12) *et renuntiare domesticis: Nemo super aratrum manum imponens, et in posteriora respiciens, aptus est regno cœlorum*¹⁷⁻¹⁸. Hunc autem dicunt de mediis

(7) *Tædium autem ejus*. Melius vertisset interpretis, *tristitiam autem ejus*, Achamothæ scilicet.

(8) *Quam tristis*. Scripsisse videtur interpretes, quoniam; sed hanc vocem compendio scriptam male legentes scribæ, reposuerunt *quam*.

(9) *Calix*. *Iste*, additum in edit. omnibus, delendus cum Græbio, quia deest in Clarom. Arund. Voss. et Merc. i, neque in Græco Irenæi textu legitur τοῦτο.

(10) *Et quid dicam nescio*. Edit. Oxon. male, *et quid faciam nescio*.

(11) *In eo quod responderit dicenti*. Vertendum erat: *in eo quod responderit interroganti* (Græc. τῷ ἐρωτήσαντι) *sequar te?* vel clarius: *in eo quod interroganti: sequar te? responderit*. Hæc quidem, *sequar te*, interrogando non proferuntur, neque Luc. ix, 57, neque Matth. viii, 19. Sed, ut observat Fronto Duc., perperam ista citare potuerunt hæretici, ex quorum myrothecis proferuntur.

(12) *Ire et renuntiare*. *Ire et*, non est in Græc. sive Epiphani. sive S. Lucæ textu; sed in hoc, ante, ἀποτάξασθαι, legitur πρῶτον, primum, quod omisit interpretes. Cæterum Græca hujus Evangelii loci perperam vertit Gallasius: *permittite mihi ut prius constituam de iis, quæ sunt domui meæ*. Melius vertuntur a vet. Evangelii et Irenæi interpret. *renuntiare domesticis*; vel *iis, qui domi sunt*. Nam, inquit Fronto Duc., altera lectio Vulgatæ Luc. ix, 61, hinc confirmatur, et illo Tertulliani lib. iv contra Marc. c. 25: *Prius suis valedicere parantem prohibet retro spectare*. Si vel vulgata Lexica consulisset Gallasius, didicisset, ἀποτάξασθαι, frequenter significare, *dimittere, valere jubere, munera remittere*, etc.

esse. Et illum autem similiter, qui multas partes justitiæ confitebatur se fecisse, post deinde noluisse sequi (1), sed a divitiis victum, ut ne fieret perfectus, et hunc de psychico genere fuisse voluit. Spiritale vero (2), in eo quod dicit: *Remitte mortuos sepelire mortuos suos, tu autem vade et annuntia regnum Dei*¹⁹; et Zacchæo publicano, dicens: *Properans descende, quoniam hodie in domo tua oportet me manere* (3)²⁰. Et fermenti parabolam (4), quod mulier abscondisse dicitur in farinæ sata tria, tria genera manifestare dicunt. Mulierem quidem, Sophiam dici docent; farinæ vero **39** sata tria, tria genera hominum, spiritale, animale, choicium. Fermentum vero, ipsum Salvatorem dictum dicunt. Et Paulum autem manifeste dixisse choicos, animales, spirituales. Alibi quidem: *Qualis choicus, tales et choici*²¹. Alibi autem: *Animalis homo non percipit quæ sunt spiritus*²². Alibi autem: *Spiritualis examinat omnia*²³. *Animalis autem* (5) *non percipit quæ sunt spiritus*, de Demiurgo dictum dicunt, qui cum psychicus sit, non cognoverit neque matrem spiritalem existentem, neque semen ejus, neque eos, qui sunt in Pleromate, Æones. Quoniam autem eorum, quos salvaturus erat Salvator, initia accepit (6), Paulum dixisse: *Et si delibatio sancta, et massa*²⁴. Delibationem quidem,

Αρανῶν. Τοῦτον γὰρ λέγουσι τὸν μέσον εἶναι (7). Κακείνον δὲ ὡσαύτως τὸν τὰ πλεῖστα μέρη τῆς δικαιοσύνης ὁμολογήσαντα πεποιημέναι, ἔπειτα μὴ θελήσαντα ἀκολουθῆσαι, ἀλλὰ ὑπὸ πλοῦτου ἠττηθέντα, πρὸς τὸ μὴ τέλειον γενέσθαι, καὶ τοῦτον τοῦ ψυχικοῦ γένους γεγονέναι θέλουσι. Τὸ δὲ πνευματικὸν ἐν τῷ εἰπεῖν· Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἐαυτῶν νεκροὺς· σὺ δὲ πορευθεὶς διάγγελλε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· καὶ ἐπὶ Ζακχαίου τοῦ τελῶνου εἰπόν· Σπεύσας κατὰβηθι, ὅτι σήμερον ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μείναι. Τοῦτους γὰρ πνευματικοῦ γένους καταγγέλλουσι γεγονέναι. Καὶ τὴν τῆς ζύμης παραβολὴν, ἣν ἡ γυνὴ ἐγκεκρυφέναι λέγεται εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, τὰ τρία γένη δηλοῦν λέγουσι. Γυναῖκα μὲν γὰρ τὴν Σοφίαν λέγεσθαι διδάσκουσιν· ἀλεύρου σάτα (8) τὰ τρία γένη τῶν ἀνθρώπων, πνευματικὸν, ψυχικὸν, χοϊκόν· ζύμην δὲ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα εἰρῆσθαι διδάσκουσι. Καὶ τὸν Παῦλον διαβόηθην εἰρηκέναι χοϊκούς, ψυχικούς, πνευματικούς· ὅπου μὲν, *Ὁλος ὁ χοϊκός, τριούτοι καὶ εἰ χοϊκοί*· ὅπου δὲ, *Ψυχικός δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος* (9). ὅπου δὲ, *Πνευματικός ἀνακρίνει πάντα*. Τὸ δὲ, *Ψυχικός οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος*, ἐπὶ τοῦ Δημιουργοῦ φασιν εἰρῆσθαι, ἐν ψυχικὸν ὄντα, μὴ ἐγνωκέναι μήτε τὴν μητέρα πνευματικὴν οὖσαν, μήτε τὸ σπέρμα αὐτῆς, μήτε τοὺς ἐν τῷ πληρώματι Αἰῶνας. Ὅτι ἰδὼν (10) ἤμελλε σώζειν ὁ Σωτῆρ, τούτων τὰς ἀπαρ-

BILLI INTERPRETATIO.

mediæ classis esse asserunt, quemadmodum et illum, qui, cum multas justitiæ partes a se impletas esse profiteretur, postea tamen eum sequi detrectavit, opibusque victus est, et a perfectione retardatus. Nam et hunc de psychico genere fuisse illis placet. Denique spirituale in his verbis eum indicasse: *Sine mortuos sepelire mortuos suos; tu vero profectus, annuntia regnum Dei*. Et cum Zachæo publicano dixit: *Festinus descende, quia hodie in domo tua oportet me manere*. Hos namque spiritualis generis fuisse tradunt. Atque etiam parabola ea, in qua de fermento agitur, quod mulier in tribus farinæ satis abscondisse dicitur, tria hæc genera declarari dicunt. Per mulierem enim, Sophiam intelligendam esse docent; per farinæ sata, triplex hominum genus, spirituale, psychicum, hylicum; fermentum autem Salvatorem ipsum dictum esse. Paulum item choicos, psychicos, et spirituales dixisse. Exempli causa cum dixit: *Qualis terrenus, tales et terreni*. Et rursus: *Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus*. Et alio loco: *Spiritualis omnia dijudicat*. Illud autem: *Animalis non percipit ea quæ sunt spiritus*; de Demiurgo usurpatum esse aiunt, qui cum animalis esset, nec matrem, quæ spiritualis erat, nec ipsius semen, nec denique Æonas, qui in Pleromate sunt, cognoverit. Jam quod eorum, quibus salutem allaturus erat, primitias Salvator assumpserit, Paulum his verbis testatum esse: *Si radix sancta, utique et massa*. Quo loco per primitias, id quod spirituale est, significari docent; per massam autem nos, hoc est psychicum

¹⁹ Luc. ix, 60. ²⁰ Luc. xix, 5. ²¹ I Cor. xv, 48. ²² I Cor. ii, 14. ²³ Ibid. v, 15. ²⁴ Rom. xi, 16.

(1) *Noluisse sequi*. Vertendum erat, *nolentem sequi*, ut Græcus textus, et constructio requirunt.

(2) *Spiritale vero*. Scilicet, *hominum genus*. Sic editt. Eras., Gall. et Feuard. melius quam mss. codd. et editt. Oxon. *spiritalem vero*: in Græco siquidem legitur, τὸ δὲ πνευματικόν, et paulo ante scripsit interpres, *hylicum quidem, animale vero*.

(3) *Oportet me manere*. Post hæc adde ex Græco, *hos namque spiritualis generis fuisse tradunt, τούτους γὰρ πνευματικοῦ γένους καταγγέλλουσι γεγονέναι*.

(4) *Et fermenti parabolam*. In Eras. Gallas. et Feuard. male: *et in fermenti parabola*.

(5) *Animalis autem*. Ex Græco lege: *istud vero: Animalis autem*.

(6) *Initia accepit*. Melius ἀπαρχὰς vertisset interpres primitias, ut et superius cap. 6 vertit, quam initia.

(7) *Τὸν μέσον εἶναι*. Legisse videtur interpres τῶν μέσων, vel, ἐκ τῶν μέσων, sicuti paulo post scribitur, τούτον τοῦ ψυχικοῦ γένους γεγονέναι.

(8) *Ἀλεύρου σάτα*. Lege cum interp. ἀλεύρου δὲ σάτα τρία, id enim non modo sensus exigit, sed et textus Græcus paulo ante ita sonat.

(9) *Τὰ τοῦ πνεύματος*. Τοῦ Θεοῦ addunt nostri Nov. Test. codices. Quod omissum est non solum hoc loco, sed et in Syriaca versione, ac Chrysost. in Comm. ad I Cor. xi. Clemens vero Alex. lib. i Strom., pag. 297, hæc Apostol. verba refert, cum vocibus τοῦ Θεοῦ: at lib. v, pag. 557, eadem verba commemorans omittit τοῦ Θεοῦ. Hinc colligit Græbius has voces priori loco a recentiori forte scriba additas fuisse. Sed non satis firma videtur ea conjectura. Clemens enim lib. v Strom. Apostoli verba non ex professo, sed ex memoria citare videtur, tacito etiam Apostoli nomine, et solum quantum ad scopum conducebant, ut scilicet probaret a spiritualibus duntaxat apprehendi posse spiritualia.

(10) Ὅτι ἰδὼν. Leg. ὅτι δ' ὦν

χὰς ἀνέλαθε, τὸν Παῦλον εἰρηκέναι· Καὶ ἦν ἡ ἀπαρχή (1) ἀγία, καὶ τὸ φύραμα· ἀπαρχὴν μὲν τὸ πνευματικὸν εἰρησθαι διδάσκοντες, φύραμα δὲ ἡμᾶς, τουτέστι τὴν ψυχικὴν Ἐκκλησίαν, ἧς τὸ φύραμα ἀνελήφεναι λέγουσιν αὐτὸν, καὶ ἐν αὐτῷ συνεσταλέναι (2), ἐπειδὴ ἦν αὐτὸς ζύμη.

4. Καὶ ὅτι ἐπλανήθη ἡ Ἀχάμωθ ἐκτὸς τοῦ πληρώματος, καὶ ἐμορφώθη ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀνεζητήθη ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, μηνύειν αὐτὸν λέγουσιν ἐν τῷ εἰπεῖν, αὐτὸν ἐληλυθέναι ἐπὶ τὸ πεπλανημένον (3). Πρόβατον μὲν γὰρ πεπλανημένον τὴν μητέρα αὐτῶν ἐξηγοῦνται λέγεσθαι, ἐξ ἧς τὴν ὧδε θέλουσιν ἐσπάραι ἡ Ἐκκλησίαν· πλάνην δὲ τὴν ἐκτὸς πληρώματος ἐν τοῖς πάθεσι (4) διατριβὴν, ἐξ ἧν γεγονέναι τὴν ὕλην ὑποτίθενται· τὴν δὲ γυναῖκα τὴν σαροῦσαν τὴν οἰκίαν, καὶ εὐρίσκουσαν τὴν δραχμὴν, τὴν ἄνω Σοφίαν διηγοῦνται λέγεσθαι, ἧτις ἀπολέσασα τὴν ἐνθύμησιν αὐτῆς, ὕστερον, καθαρισθέντων πάντων διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας, εὐρίσκει αὐτήν· διὰ καὶ ταύτην ἀποκαθίστασθαι, κατ' αὐτοὺς, ἐντὸς πληρώματος. Συμεῶνα τὸν εἰς τὰς ἀγκάλας λαβόντα τὸν Χριστὸν, καὶ εὐχαριστήσαντα αὐτῷ (5), καὶ εἰπόντα· Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου ἐν εἰρήνῃ, τύπον εἶναι τοῦ Δημιουργοῦ λέγουσιν, ὡς ἐλθόντος (6) τοῦ Σωτῆρος ἔμαθε τὴν μετάθεσιν αὐτοῦ, καὶ ἠόχασθη τῷ Βυθῷ. Καὶ διὰ τῆς Ἀννης, τῆς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ κη-

A quod est spiritale dictum docentes; conspersionem autem nos, id est psychicam Ecclesiam, ejus substantiam (7) assumpsisse dicunt eum, et cum semetipso crexisse, quoniam erat ipse fermentum.

4. Et quoniam erravit Achamoth extra Pleroma, et formata est a Christo, et quæsitæ est a Salvatore, manifestare eum dicunt, in eo quod dixit, semetipsum venisse ad eam quæ errasset ovem²⁵. Ovem enim errantem, matrem suam referunt dici, ex qua eam, quæ sit hic, volunt esse seminatam Ecclesiam; errorem autem, eam, quæ est extra Pleroma, in omnibus passionibus immorationem, ex quibus factam materiam tradunt. Mulierem autem illam, quæ mundat domum, et invenit drachmam²⁶, superiorem Sophiam narrant dici, quæ cum perdidisset intentionem suam, post deinde mundatis omnibus per Salvatoris adventum, invenit eam; quoniam et hæc restituitur, 40 secundum eos, intra Pleroma (8). Symeon (9) autem eum, qui in manus suas (10) accepit Christum, et gratias egit Deo, et dixit: Nunc remittis (11) servum tuum, Domine, secundum sermonem tuum in pace²⁷; tyrum esse Demiurgi dicunt, qui veniente Salvatore didicit transpositionem suam, et gratias egit Bytho. Et per Annam (12), quæ in Evangelio dicitur septem annis cum viro vixisse²⁸, reliquum autem

BILLII INTERPRETATIO.

Ecclesiam, ejus eum massam assumpsisse, atque in se contraxisse dicunt, quoniam ipse fermentum erat.

4. Quod autem Achamoth extra Pleroma oberraverit, atque a Christo formata, et a Salvatore quæsitæ sit, indicare eum, cum se ad ovem eam, quæ a grege aberraverat, venisse ait. Etenim per ovem aberrantem, matrem suam significari aiunt, ex qua Ecclesiam hanc salam esse volunt. Per aberrationem autem, intelligi ejus extra Pleroma in passionibus commorationem, ex quibus materiam ortam esse fingunt. Per eam item mulierem, quæ domum suam everrit, et drachmam invenit, superiorem Sophiam intelligendam esse censent, quæ quidem, perdita sua enthymesi, postea omnibus per Salvatoris adventum perpurgatis, eam invenit. Unde etiam hanc, de eorum sententia, Pleromati restitutam fuisse. Symeonem porro, qui in ulnas suas Christum accepit, ac Deo gratias egit, et dixit: Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace; Demiurgi figuram esse tradunt, qui veniente Salvatore, translationem sui didicit, et Bytho gratias egit. Consimilem etiam in modum per Annam illam, quæ in Evangelio prophetissa dicitur, septemque annis cum viro transactis, reliquum omne vitæ tempus in viduitate confecit, quousque Salvatorem vidit, eumque agnovit, atque apud omnes de eo verba faciebat, perspicue Achamoth significari asserunt; quæ quidem cum exiguo tempore Salvatorem, una cum ipsius æqualibus conspexisset, per omne reliquum tempus in medietate sedem figens, opperiebatur eum, ecquando rursus

²⁵ Luc. xv, 4. ²⁶ Ibid. v. 8. ²⁷ Luc. ii, 28. ²⁸ Ibid. v. 36.

(1) Ἦν ἡ ἀπαρχή. Sic recte Petavius et Grab.; C male vero in Basileensi Epiphaniæ editione legebatur, ἦν ἡ ἀπαρχή. Quod Græci codicis mendum non deprehendens Gallasius, in apertissimo loco, ait Billius, tanquam in meridiana luce hallucinatus est; vertit enim: et erant primitiæ sanctæ. Cæterum vulgata N. Test. exemplaria habent usitatiorē particulam εἰ.

(2) Συνεσταλέναι. Suspiciatur Billius mendosum hoc loco fuisse codicem, quo usus est vetus interpretes, qui crexisse vertit, quasi in Græco esset, συνανεστηκέναι. Suspiciarer ego potius eum Grabio mendosum esse nostrum codicem, genuinamque lectionem esse συνανεστηκέναι. Id suadere videtur ratio quæ continuo subjicitur, ἐπειδὴ ἦν αὐτὸς ζύμη, quoniam erat ipse fermentum; fermenti enim proprium est, non contrahere, sed potius inflare et erigere.

(3) Πεπλανημένον. Adde cum vet. interp. πρόβατον. Quam vocem omisit imprudens scripta, quod ab eadem sequens perîodus inciperet.

(4) Τοῖς πάθεσι. Legit interp. τοῖς πᾶσι πάθεσι.

(5) Αὐτῷ. Legit interp. τῷ Θεῷ. Nostræ vero N. Test. codices habent: Καὶ εὐλόγησε τὸν Θεόν.

(6) Ὡς ἐλθόντος. Leg. ὅς ἐλθόντος.

(7) Cujus substantiam. Vertendum erat, ejus massam.

(8) Restituitur secundum eos intra Pleroma. Quia nimirum Enthymesis, seu Achamoth a medietatis loco in ipsum Pleroma transiens, matri suæ, superiori Sophiæ, a qua per Horon separata fuerat, denovo conjungitur. Vid. cap. 2 et 7.

(9) Symeon. Pro Symeonem.

(10) In manus suas. Græc. εἰς τὰς ἀγκάλας, in ulnas suas.

(11) Remittis. Sic omnes mss. pro dimittis, ut est in editt. Eras. et Gall. ac Feuard. Biblisque vulgatis.

(12) Et per Annam, etc. Lege juxta Græcum: et per Annam illam, quæ in Evangelio prophetissa dicitur, septemque annis, etc.

omne tempus vidua perseverasse, donec vidisset Salvatorem, et agnovisset eum, et loqueretur de eo omnibus, manifestissime Achemoth significari dicunt: quæ enim ad modicum vidisset tunc Salvatorem cum coætaneis suis, postero omni tempore perseverans in medietate, sustinebat eum, quando iterum veniat, et reponat eam suæ conjugationi. Et nomen autem ejus significatum a Salvatore, in eo quod dixerit: *Justificata est sapientia a filiis ejus*²⁹; et a Paulo autem sic: *Sapientiam autem loquimur perfectis*³⁰. Et conjugationes autem, quæ sunt intra Pleroma, Paulum dixisse dicunt, in uno ostendentem (1). De ea enim conjugatione, quæ est secundum hanc vitam, scribens ait: *Hoc enim mysterium magnum est: dico autem in Christo et Ecclesia*³¹.

5. Adhuc autem Joannem discipulum Domini decent, primam ogdoadem, et omnium generationem (2) significasse ipsis dictionibus: Itaque principium quoddam subjecit, quod primum factum est a Deo: quod etiam Nun vocat et Filium, et Unigenitum Domini vocat (3), in quo omnia Pater præmisit (4) seminaliter. Ab hoc (5) autem aiunt **41** Verbum emissum, et in eo omnem Æonum substantiam, quam ipsum postea formavit Verbum. Quoniam igitur de prima genesi dicit, bene a principio, hoc est a Filio et Verbo, doctrinam facit. Dicit autem sic: *In principio erat Verbum, et Ver-*

BILLI INTERPRETATIO.

veniret, eamque suo conjugio restitueret. Quin ipsius quoque nomen profectum fuisse a Salvatore, cum diceret: *Et justificata est sapientia a filiis suis*. Itemque a Paulo in his verbis: *Sapientiam autem loquimur inter perfectos*. Sed et conjugia ea, quæ in Pleromate sunt, Paulum commemorasse, in uno ostendentem. Nam cum de vitæ hujus conjugio scriberet, hunc in modum est locutus: *Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo, et Ecclesia*.

5. Joannem præterea Domini discipulum, primam ogdoadem indicasse docent, hismet verbis utentes: Joannes Domini discipulus rerum omnium ortum exponere cupiens, juxta quem Pater omnia produxit, principium quoddam ponit, id nempe quod primo a Deo genitum est, quem ei Nun, et unigenitum Filium, ac Deum appellavit, in quo Pater omnia seminali ratione procreavit. Ab eo autem Sermonem productum esse, et in eo omnem Æonum essentiam, quam postea Sermo ipse formavit. Quoniam igitur de primo rerum ortu verba facit, recte a principio, hoc est a Deo, et Sermonem doctrinam suam instituit. Ad

²⁹ Luc. vii, 55. ³⁰ I Cor. ii, 6. ³¹ Ephes. v, 32.

(1) *In uno ostendentem*. Id est, inquit Grabius, unico conjugii mundani exemplo indigentem conjugationes, ex quibus supremum consistit Pleroma.

(2) *Et omnium generationem*. Istæ voces male huc translatae sunt. Cætera quæ sequuntur, mutila sunt. Quare sic ex Græco restitue: *Adhuc autem Joannem discipulum Domini docent, primam Ogdoadem ipsis verbis significasse, ita dicentes: Joannes discipulus Domini omnium generationem exponere volens, juxta quam Pater omnia produxit, principium aliquod subjecit, etc.*

(3) *Quod etiam Nun vocat et Filium: et unigenitum Domini vocat*. Cod. Clarom. *quod etiam nunc vocat et Filium, et unigenitum Deum vocat*. Quoad vocem *nunc* consentiunt Voss. et Merc. 2, quoad vocem *Deum*, Arund. Sed neque sic legendo Græcorum sensum exprimes, aut textus Latini defectibus medeberis. Lege ergo: *Quod et Nun, et Filium unigenitum, et Deum vocavit*. Quanquam vox *Νουν* neque in Græco Irenæi textu, neque in hoc primo Evangelii Joannis capite occurrat.

(4) *Præmisit*. Ita Clarom., Pass., Voss. et Feuard. in marg. procul dubio ex vet. cod. At item Feuard. in textu, cum Eras. et Gall. minus bene,

ρουσσομένης (6) προφήτιδος, ἐπτά ἔτη μετὰ ἀνδρός ἑξήκοντος, τὸν δὲ λοιπὸν ἅπαντα χρόνον χήρας μενούσης, ἄχρις οὗ τὸν Σωτῆρα ἰδοῦσα ἐπέγνω αὐτὸν, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι, φανερώτατα τὴν Ἀγαμῶθ μηνύεσθαι διορίζονται: ἦτις, πρὸς ὀλίγον ἰδοῦσα τὸν Σωτῆρα μετὰ τῶν ἡλικιωτῶν αὐτοῦ, τῷ λοιπῷ χρόνῳ παντὶ μὲν οὔσα (7) ἐν τῇ μεσότητι προσεδέχετο αὐτὸν, πότε πάλιν ἐλεύσεται, καὶ ἀποκαταστήσει αὐτὴν τῇ αὐτῆς συζυγίᾳ. Καὶ τὸ ὄνομα δὲ αὐτῆς μεμνηῦσθαι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, ἐν τῷ εἰρηκέναι: *Καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς: καὶ ὑπὸ Παύλου δὲ οὕτως: Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις*. Καὶ τὰς συζυγίας δὲ, τὰς ἐντὸς πληρώματος, τὸν Παῦλον εἰρηκέναι φάσκουσιν ἐπὶ ἐνὸς δείξαντα. Περὶ γὰρ τῆς περὶ τὸν βίον συζυγίας γράφων, **B** ἔφη: *Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν: ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν*.

5. Ἐπεὶ τε Ἰωάννην, τὸν μαθητὴν τοῦ Κυρίου, διδάσκουσι τὴν πρώτην ὀγδοάδα μεμνημέναι αὐταῖς λέξεσι, λέγοντες οὕτως: Ἰωάννης ὁ μαθητὴς τοῦ Κυρίου, βουλόμενος εἰπεῖν τὴν τῶν ὄλων γένεσιν, καθ' ἣν τὰ πάντα προσέβαλεν ὁ Πατήρ, ἀρχὴν τινα ὑποτίθεται, τὸ πρῶτον γεννηθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὃν δὴ καὶ οὖν Μονογενῆ, καὶ Θεὸν κέκληκεν, ἐν ᾧ τὰ πάντα ὁ Πατήρ προσέβαλε σπερματικῶς. Ὑπὸ δὲ τούτου φησὶ τὸν Λόγον προβεβλήσθαι, καὶ ἐν αὐτῷ τὴν ὅλην τῶν Λόγων οὐσίαν, ἣν αὐτὸς ὕστερον ἐμόρφωσεν ὁ Λόγος. Ἐπεὶ οὖν περὶ πρώτης γενέσεως λέγει, καλῶς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, τούτεστι (8) τοῦ

dimisit. Mallem προσέβαλε hic, ut alibi solet, vertisset interp., emisit.

(5) *Ab hoc*. Sic Græca secutus recte emendavit Feuard. pro *adhuc*, quod in omnibus cum edit. tum mss. codd. perperam legebatur.

(6) *Καὶ διὰ τῆς Ἀγγης ... κηρυσσομένης*. Sic cod. Reg. cum Basileensi Epiphani. edit. et Gallas. ac Feuard. Irenæi edit. Petavius vero et Grabius perperam omiserunt τῆς Ἀγγης.

(7) *Μὲν οὔσα*. Lege cum interp. μένουσα unico vocabulo.

(8) *Τούτεστι τοῦ Θεοῦ*. Melius legas cum interp. τούτεστι τοῦ Υἱοῦ. Hæc enim ad explicationem vocis ἀρχῆς subjiciuntur. Atqui mox dictum est, Filium, ex Valentinianorum hypothese, esse *principium illud*, de quo loquitur Joannes ipso Evang. initio; quia in Filio Pater omnia seminali ratione procreavit; ab eo autem productum esse Verbum, a quo omnium Æonum esformata sit essentia. Filius igitur et Verbum, sua quisque ratione, rerum, omnium *principium* erant, a quo Joannem initium docendi fecisse volebant hæretici illi; ac proinde, ex eorum mente, legendam videtur, τούτεστι τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Λόγου.

Θεοῦ καὶ τοῦ Λόγου, τὴν διδασκαλίαν ποιεῖται. λέγει δὲ οὕτως· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος (1) ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Πρῶτον διαστειλάς τὰ τρία, Θεόν, καὶ ἀρχὴν, καὶ Λόγον, πάλιν αὐτὰ ἐνοῖ, ἵνα καὶ τὴν προβολὴν ἐκατέρων αὐτῶν δείξῃ, τοῦ τε Υἱοῦ, καὶ τοῦ Λόγου, καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλους ἄμω, καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἔνωσιν. Ἐν γὰρ τῷ Πατρὶ, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἡ ἀρχὴ, καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς (2) ὁ Λόγος. Καλῶς οὖν εἶπεν· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· ἦν γὰρ ἐν τῷ Υἱῷ· καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· καὶ γὰρ ἡ ἀρχὴ καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, ἀκολούθως τὸ γὰρ ἐκ Θεοῦ γεννηθὲν Θεὸς ἐστίν. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν· ἔδειξε τὴν τῆς προβολῆς τάξιν. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδ' ἐν (3)· πᾶσι γὰρ τοῖς μετ' αὐτὸν Αἰῶσι μορφῆς καὶ γενέσεως αἴτιος ὁ Λόγος ἐγένετο. Ἀλλὰ ὃ γέγενεν ἐν αὐτῷ, φησὶ, ζωὴ ἐστίν· ἐνθάδε καὶ συζυγίαν ἐμήνυσε· τὰ μὲν γὰρ ὅλα ἔφη δι' αὐτοῦ γεγονῆσθαι (4), τὴν δὲ ζωὴν ἐν αὐτῷ (5). Ἄσπερ οὖν ἡ ἐν αὐτῷ γενομένη σικαιοτέρα ἐστίν ἐν αὐτῷ (6) τῶν δι' αὐτοῦ γενομένων· σύνεστι γὰρ αὐτῷ, καὶ δι' αὐτοῦ καρποφορεῖ. Ἐπειδὴ γὰρ ἐπιφέρει, Καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, Ἄν-

Abum erat apud Deum, et Deus erat Verbum : hoc erat in principio apud Deum ³². Prius distinguens in tria, Deum, et Principium, et Verbum, iterum ea univit, uti et emissionem ipsorum utrorumque ostendat, id est Filii, et Verbi, et eam quæ est ad invicem simul et ad Patrem unionem. In Patre enim et ex Patre principium, in principio autem et ex principio Verbum. Bene igitur dixit : *In principio erat Verbum; erat enim in Filio : et Verbum erat apud Deum; etenim principium* (7) : *et Deus erat Verbum*, consequenter ; quod enim ex Deo natum est, Deus est. *Hic enim erat in principio apud Deum*, ostendit emissionis ordinem. *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* ; omnibus enim iis, qui post eum sunt, Aeonibus, formationis et generationis causa Verbum factum est. *Sed quod factum est in eo*, inquit, *vita est* ; hic enim syzygias manifestavit : *omnia enim, ait, per ipsum facta sunt, vita autem in ipso*. Hæc ergo quæ in eo facta est, proximior est, quam (8) ea quæ per ipsum facta sunt ; cum ipso est enim, et per ipsum fructificat. Quoniam infert : *Et vita erat lux hominum* ³³. Hominem autem nunc (9) et Ecclesiam simili **42** nomine significavit, ut per unum nomen manifestet syzy-

BILLII INTERPRETATIO.

hunc porro modum loquitur : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum*. In quibus verbis cum primo hæc tria distinxisset, Deum, principium et Verbum, rursus ea copulat : ut et horum utriusque productionem ostendat, hoc est Filii et Verbi, ac simul et horum inter se, et cum Patre conjunctionem. In Patre enim, et ex Patre est principium ; in principio autem et ex principio Verbum. Recte itaque dixit : *In principio erat Verbum; erat enim in Filio. Et Verbum erat apud Deum, principium etenim : et Deus erat Verbum*, hoc enim consequitur : id quippe Deus est, quod de Deo genitum est. *Hoc erat in principio apud Deum*, productionis ordinem demonstrat. *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* : Verbum etenim Aeonibus omnibus, qui post se exstiterunt, formæ atque ortus auctor fuit. *Quod factum est in ipso vita erat* ; hic vero conjugium etiam indicavit ; omnia enim per ipsum facta esse dixit ; vitam autem in ipso. Hæc quippe, quæ in eo facta est, conjunctior ei est, quam ea quæ per ipsum facta sunt ; cum eo namque existit, ac per eum frugescit. Quandoquidem subdit : *Et vita erat lux hominum* : hominis nimirum vocabulo, Ecclesiam

³² Joan. 1, 1, 2. ³³ Ibid. v, 4.

(1) Οὗτος. Sic recte codex Reg. cum omnibus Irenæi editt. Petavius vero Basileensem Epiphani editionem perperam secutus scripsit, οὕτως, indeque Latine reddidit : *sic erat in principio*, etc. Sed mirum quod vir doctissimus hujus editionis mendam hic non deprehenderit, qui paulo post ea ipsa Joannis verba, prout in eadem recte describuntur, recte ipse scripsit : οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ, quamvis aliis intentus iterum verterit : *sic erat in principio*. Nusquam ita vertit vetus Irenæi interp. ; nec ea Joannis verba, sed sensum duntaxat corrumpebant Valentiniiani.

(2) Καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς. Recte monent Billius et Petavius legendum esse cum interp. ἐν ἀρχῇ δὲ, καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς.

(3) Οὐδ' ἐν. Ab his verbis hanc Joannis periodum clauderant non Valentiniiani modo, sed et Macedoniani, quos refellit Chrysostomus homil. iv in Joan., pro suæ quique hæreseos scopo. Quin et catholici plures, sed catholico sensu, sic claudunt, ut auctor noster lib. 1, cap. 22 ; lib. ii, c. 1 ; lib. iii, c. 8, etc. ; Cyrillus Alexand. in Joan. ; Augustinus Tract. 1 in Joan., et Latinorum interpretum plerique, Estio teste.

(4) Δι' αὐτοῦ γεγονῆσθαι. Sic recte cod. Reg. In omnibus tum Epiph. tum Iren. editt. perperam δι' αὐτοῦ. Nam paulo ante scriptum est, δι' αὐτοῦ, et ita habet Evangel. textus.

(5) Τὴν δὲ ζωὴν ἐν αὐτῷ. Prævum hanc Valentiniianorum sensum deridet Origenes, t. III. Com-

ment. in Joan., pag. 71. Lege sis. Eundem amplectebantur Macedoniani, ut Spiritum sanctum, quem vitam esse dicebant, a rebus creatis adnumerarent. Consultat Chrysost., loco cit.

(6) Οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ. Dele particulam ἐν.

(7) Etenim principium. Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Pass. et Voss. cum textu Græco. Male vero apud Eras. et Gall. *etenim in principio*. Sed ab his verbis colon claudere debuisset Feuard. nec ea perperam istis adjungere, *et Deus erat Verbum*, a quibus altera incipit periodus. Sensus autem est : *et Verbum erat apud Deum, etenim principium, supp. Deus est*. Unde his verbis, *etenim principium*, subjiciunt rationem Valentiniiani, cur Verbum esset apud Deum ; quia nimirum Verbum erat apud principium, Filium videlicet ; *etenim principium Deus est*. Ex eo enim quod Verbum esset in principio et ex principio, concludebant Verbum esse apud Deum, quia principium, id est Filius, Deus est.

(8) Proximior est, quam. Lege juxta Græcum : *proximior (melius propinquior aut familiarior) est illi quam*, etc.

(9) Quoniam infert, etc., hominem autem nunc, etc. Melius ex Græco legas : *Quoniam infert, etc., nunc hominem dicens ; et Ecclesiam eadem voce significavit*. Porro hominem pro plurali, homines (ut in cæteris exemplaribus legitur), ex cod. Voss. et Græco recte reposuit Græbius.

giæ communionem. Ex Logo enim et Zoe Homo generatur et Ecclesia. Lumen autem dixit hominum Vitam, quoniam illuminati sunt ab ea, quod est formatum et manifestatum (1). Hoc autem et Paulus dicit: *Omne enim quod manifestatur* (2), *lumen est* ³⁴. Quoniam igitur Vita manifestavit, et generavit Hominem et Ecclesiam, lumen dicta est eorum. Aperte igitur manifestavit Joannes per sermones hos, et alia, et quaternationem secundam, Logon et Zoen, Anthropon et Ecclesiam. Sed et primam significavit tetradem. Narrans enim de Salvatore, et docens omnia, quæ extra Pleroma sunt, per eum formata, fructum quoque eum esse dicens intra Pleroma (3): etenim *lumen dixit illum, quod in tenebris lucet, et non comprehenditur ab eis, quoniam omnia, quæ facta sunt ex passione, formans, ignoratus est ab eis. Et Filium, et Veritatem, et Vitam dicit eum, et Verbum in carnem factum (cujus gloriam vidimus, ait, et gloria ejus, qualis erat Unigeniti (4), quæ a Patre data est ei), plenum gratia (5) et veritate. Dicit autem sic (6) ³⁵: Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis, et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratia et veritate (7). Diligenter igitur ostendit primam quaternationem, Patrem dicens, et Gratiam, et Monoge-*

A θρωπον εἰπὼν ἄρτι, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ὁμωνύμως τῷ Ἀνθρώπῳ (8) ἐμήνυσεν, ὅπως διὰ τοῦ ἐνὸς ὀνόματος δηλώσῃ τὴν τῆς συζυγίας κοινωνίαν. Ἐκ γὰρ τοῦ Λόγου καὶ τῆς Ζωῆς ἄνθρωπος γίνεται καὶ Ἐκκλησία. Φῶς δὲ εἶπε τῶν ἀνθρώπων τὴν Ζωὴν διὰ τὸ πεφωτισθαι αὐτοὺς ὑπ' αὐτῆς, ὃ δὴ ἐστὶ μεμορφῶσθαι καὶ πεφανερωθῆναι. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Παῦλος λέγει· Πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον φῶς ἐστίν. Ἐπεὶ τοίνυν ἐφανέρωσε καὶ ἐγέννησε τὸν τε ἄνθρωπον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἢ Ζωὴν, φῶς εἰρήσθαι (9) αὐτῶν. Σαφῶς οὖν δεδήλωκεν ὁ Ἰωάννης διὰ τῶν λόγων τούτων τὰ τε ἄλλα καὶ τὴν τετράδα τὴν δευτέραν, Λόγον καὶ Ζωὴν, Ἀνθρώπον καὶ Ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὴν πρώτην ἐμήνυσε τετράδα. Διηγούμενος γὰρ περὶ τοῦ Σωτῆρος, καὶ λέγων πάντα τὰ ἐκτὸς τοῦ πληρώματος δι' αὐτοῦ μεμορφῶσθαι, καρπὸν εἶναι φησὶν αὐτὸν παντὸς τοῦ πληρώματος (10)· καὶ γὰρ φῶς εἴρηκεν αὐτὸν τὸ ἐν τῇ σκοτίᾳ φαινόμενον, καὶ μὴ καταληφθῆν ὑπ' αὐτῆς, ἐπειδὴ πάντα τὰ γενόμενα ἐκ τοῦ πάθους ἀρμόσας (11), ἠγνωσθή ὑπ' αὐτῆς (12)· καὶ ὕδωρ δὲ, καὶ Ἀλήθειαν, καὶ Ζωὴν λέγει αὐτὸν, καὶ Λόγον σάρκα γενόμενον· οὗ τὴν δόξαν ἐθεασάμεθα, φησὶ, καὶ ἦν ἡ δόξα αὐτοῦ, ὅσα ἦν ἢ τοῦ Μονογενοῦς, ἢ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς δοθεῖσα αὐτῷ πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας (13). Λέγει δὲ

BILLII INTERPRETATIO,

quoque æquivoce significavit: ut per unam vocem, conjugii commercium declararet. Ex Verbo enim et Vita, Homo et Ecclesia orti sunt. Porro hominum lucem vitam appellavit, quod ipsi ab ea illuminati sint, hoc est formati ac patefacti. Quod etiam Paulus his verbis ait: *Omne autem id quod manifestatur, lux est.* Quoniam itaque Vita et Hominem et Ecclesiam genuit ac patefecit, ipsorum proinde lux dicta est. Perspicue igitur per hæc verba Joannes tum alia, tum secundam quaternitatem, hoc est Sermonem et Vitam, Hominem et Ecclesiam, declaravit. Quin prima quoque ab eo quaternitas indicata est. Nam de

³⁴ Ephes. v, 15. ³⁵ Joan. i, 14

(1) *Quod est formatum et manifestatum.* Fortasse C scripsit interp. *quod est formatum esse, et manifestatum, pro formati sunt et manifestati.* Sic tu legas juxta Græcum.

(2) *Quod manifestatur.* Sic quidem Vulgatæ Bibliorum versiones Latinæ; sed, ut probe monet Grabius, cum φανερούμενον quasi participium verbi medi in significatione activa accepisse Valentinianos, immediate sequentia clare ostendant; interpres potius, *quod manifestat, quam, quod manifestatur, reddere debuisset.*

(3) *Dicens intra Pleroma.* Lege ex Græco, *dicit totius Pleromatis.* Vide not. 10.

(4) *Qualis erat Unigeniti.* Sic recte Clarom. cod. juxta Græc. ὅσα ἦν ἢ τοῦ μονογενοῦς. Eras., Gall. et Feuard. *quasi unigeniti*; Oxon. ex cod. Voss. *pejus, quasi erat unigeniti.*

(5) *Plenum gratia.* Codicem Arundel. sequimur, cæteris omnibus cum editt. tum mss. hic præponendum. Illum quidem postposuit Grabius; quia D vocem Græcam πλήρης ad δόξαν cum Billio et Petavio referre maluit, quam ad Λόγον; sed doctissimos alioqui viros Græcorum sensum hic assecutos non fuisse, in notis ad textum Græcum demonstravimus. Quare distinctionis causa, hæc, *cujus gloriam vidimus.... data est ei,* parenthesi includimus.

(6) *Dicit autem sic, etc.* usque ad, *diligenter igitur.* Billium, alioqui non indiligentem, in nova versione sua hæc prætermisisse, cum Frontone Duc. miror. Sed paulo magis stupenda Gallasii hallucinatio; dum enim novis vocibus studet, iis repudiatis, quibus utitur Vulgata nostra, nec evangelico sensui, nec Grammaticæ legibus consulit. Vertit enim: *et Sermo factus est caro, et ha-*

bitavit in nobis, et contemplati vidimus gloriam ut Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis. Sive enim plenum ad vocem sermo, sive ad gloriam referat, solæcismi culpa tenetur. Atqui si vel Erasmus consulisset, ab eo didicisset vocem Græcam πλήρης referri ad Λόγος, non ad δόξαν; ac proinde vertendum erat: *et Sermo factus est caro, et habitavit in nobis, etc., plenus gratiæ et veritatis.*

(7) *Plenum gratia et veritate.* Sic ex Græco emendamus, imo ex ipso Irenæi interp. qui lib. v, cap. 18, sic reddidit. In cæteris autem omnibus cum editt. tum mss. legitur, *plena,* sed manifesto scribarum lapsu. Si enim ea gratiæ veritatisque plenitudo ad gloriam referretur, in Græco scribendum fuisset πλήρη, et in Latino *plenam.* Vide not. 15.

(8) *Ἐμωνύμως τῷ Ἀνθρώπῳ.* Τῷ ἀνθρώπῳ deleri vult Billius; sed retineri nihil vetat.

(9) *Εἰρήσθαι.* Melius legas cum interp. εἴρηται.

(10) *Παντὸς τοῦ πληρώματος.* Vet. interpres non παντὸς, sed ἐντὸς legisse videtur. Vertit enim, *intra.* Sed prior lectio præferenda. Salvatorem enim totius Pleromatis fructum esse jam non semel dixerunt Valentiniani.

(11) *Ἀρμόσας.* Μορφώσας legi mavult Billius, quia vertit interpres, *formans.* Sed ἀρμόσας eodem recidit.

(12) *Ὑπ' αὐτῆς.* Monet Grab. interpretem recte legisse, ὑπ' αὐτῶν, quia vertit, *ab eis.* Sed eadem ratione legisset interpres linea præced. ὑπ' αὐτῶν, qui vertit etiam, *ab eis.* Non attendebat, puto, vir doctus, *ab eis* utrobique referri ad *tenebras,* et ὑπ' αὐτῆς ad τὴν σκοτίαν.

(13) *Πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.* Vel lege

οὕτως· Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν **A** *in* ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, *et* δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ Πατρὸς, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. Ἀκριβῶς οὖν καὶ τὴν πρώτην ἐμήνυσε τετράδα, Πατέρα εἰπὼν, καὶ Χάριν, καὶ τὸν Μονογενῆ, καὶ Ἀλήθειαν· οὕτως ὁ Ἰωάννης περὶ τῆς πρώτης καὶ μητρὸς τῶν ὄλων Αἰώνων ὁγδοάδος εἶρηκε. Πατέρα γὰρ εἶρηκε, καὶ Χάριν, καὶ Μονογενῆ, καὶ Ἀλήθειαν, καὶ Λόγον, καὶ Ζωὴν, καὶ Ἄνθρωπον, καὶ Ἐκκλησίαν.

CAPUT IX.

Impugnantur impiæ Hæreticorum interpretationes.

Ὅραξ, ἀγαπητὲ, τὴν μέθοδον, ἣ οἱ χρώμενοι φρεν-
απατοῦσιν ἑαυτοὺς, ἐπηρεάζοντες τὰς Γραφὰς, τὸ
πλάσμα αὐτῶν ἐξ αὐτῶν συνιστάνειν πειρώμενοι.
Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς (1) παρεθέμην αὐτῶν τὰς
λέξεις (2), ἵνα ἐξ αὐτῶν κατανοήσῃς τὴν πανουρ-
γίαν τῆς μεθοδείας, καὶ τὴν πονηρίαν τῆς πλάνης. **B**
Πρῶτον μὲν γὰρ εἰ προέκειτο Ἰωάννη τὴν ἄνω ὁγ-
δοάδα μὴνύσειν, τὴν τάξιν ἂν τηρήσει τῆς προβο-
λῆς, καὶ τὴν πρώτην τετράδα σεβασμιωτάτην οὔσαν,
καθὼς λέγουσιν, ἐν πρώτοις ἂν τηρεῖται τοῖς ὀνό-
μασι, καὶ οὕτως ἐπεξεύχθη (3) τὴν δευτέραν, ἵνα
διὰ τῆς τάξεως τῶν ὀνομάτων ἡ τάξις δευτέρῃ τῆς
ὁγδοάδος· καὶ οὐκ ἂν μετὰ τοσοῦτον διάστημα, ὡς
ἐκλελησμένος, ἔπειτα ἀναμνησθεὶς, ἐπ' ἐσχάτῳ πρώ-
της ἐμέμνητο τετράδος. Ἐπειτα δὲ καὶ τὰς συζυ-
γίας σημεῖναι θέλων, καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας οὐκ ἂν
παρέλιπεν ὄνομα· ἀλλ' ἦ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν συζυγιῶν

nem, et Veritatem. Sic Joannes de prima et matre
omnium Æonum ogdoade dixit. Patrem enim dixit,
et Gratiam, et Monogenem, et **43** Veritatem, et
Verbum, et Vitam, et Hominem, et Ecclesiam. Et
Ptolemæus quidem ita (4).

1. Vides igitur, dilectissime, adinventionem,
qua utentes seducunt semelipsos, calumniantes
Scripturis, fictionem suam ex eis constare (5) ad-
nitentes. Propter hoc enim et ipsas eorum appo-
sui astutias et dictiones, ut ex eis consideres ma-
litiam inventionis et nequitiam erroris. Primo
enim si propositum esset Joanni, illam, quæ sur-
sum est, octonationem ostendere, ordinem custo-
disset utique emissionis, et primam quaternatio-
nem, cum sit venerabilior (quemadmodum dicunt),
in primis utique posuisset nominibus, et sic ad-
junxisset secundam, ut per ordinem nominum ordo
ostenderetur octonationis: et non utique post tan-
tum intervallum, quasi oblitus, deinde commemo-
ratus (6), in novissimo primæ memoratus fuisset
quaternationis. Deinde autem et conjugationes signi-
ficare volens, et Ecclesiæ non prætermisisset

BILLII INTERPRETATIO.

Salvatore verba faciens, dicensque omnia, quæ extra Pleroma sunt, per eum formata fuisse, fructum eum esse ait totius Pleromatis. Etenim lucem eum appellavit in tenebris lucentem, nec ab iis compre-
hensam: quandoquidem, ipsis inscientibus, omnia quæ ex passione facta sunt, informavit. Ad hæc, et
Filium, et Veritatem, et Vitam eum dicit, et Verbum carnem effectum: *Cujus gloriam, inquit, perspexi-
mus, et erat gloria ipsius quasi gloria unigeniti, quæ a Patre ipsi concessa fuerat, plena gratia et veritate.*
Plane igitur et accurate primam quoque quaternitatem ostendit, cum Patrem, et Charin, Monogenem
item, et Veritatem dixit. Atque ad hunc modum Joannes de principe atque omnium Æonum parente
Ogdoade locutus est. Patrem enim et Charin dixit, Monogenem et Veritatem, Sermonem et Vitam, Ho-
minem et Ecclesiam. Atque in hunc modum Ptolemæus.

CAPUT IX.

1. Cernis, vir charissime, qua illi vafricie utentes sibimetipsis imposturam faciunt, Scripturas nimi-
rum vexantes, dum per eas fidem commentis suis astruere conantur. Ob id enim ipsas quoque eorum
voces apposui, ut ex iis artificii versutiem, atque erroris improbitatem animadvertas. Primum enim, si
hoc Joanni propositum fuisset, ut supernam illam ogdoadem declararet, productionis utique ordinem
servasset, ac primam quaternitatem, utpote augustissimam, velut ipsi dicunt, summeque venerandam,
in primis nominibus collocasset, atque ita secundam adnexuisset, ut per nominum ordinem et seriem

πλήρη, vel subintellige ὅς ἐστι πλήρης, etc., πλήρης **C**
enim, non ad δόξαν (quod vult Grabinus Billium et
Petavium secutus), sed ad Λόγον, ex ipsa etiam
Valentinianorum mente, hic referri suadent plura.
1° Quamvis ex memoria duntaxat citari hic videan-
tur Joannis verba, additis scilicet multis vocibus
quas sacer Evang. textus non agnoscit, servatur
tamen idem regimen verborum, quod Joannes ipse
servavit. Cumque Joannes in nominativo casu re-
posuerit πλήρης (ut ferunt melioris notæ cod., et
legunt omnes fere SS. PP.) et ad Λόγος retulerit,
non mirum si in eodem casu hic reponatur (quam-
vis forte commodior fuisset accusativus, propter
præcedens Λόγος) et illuc referatur; cum maxime
nihil ad Valentinianorum hypothesein referret, an
ad Λόγος, an ad δόξαν referretur πλήρης. Deinde
cum statim non ex memoria, sed ex codice profe-
runt hæretici illi ipsa Joannis verba, recte legunt,
πλήρης χάριτος, etc. Atqui si πλήρης ad δόξαν re-
tulissent, legere debuissent, πλήρη in accusativo,
non πλήρης, uti satis patet. Denique Irenæus quæ-

cunque hic ex Valentinianorum mente profert Evan-
geli testimonio, eodem modo legit et ipse in aliis
locis; sensum enim, non verba corrupeliant illi.
At lib. v, cap. 18 eadem, de quibus agimus, verba
laudans, πλήρης ad Λόγος refert: vertit siquidem
interpretes, *plenum gratia et veritate.*

(1) Καὶ αὐτὸς. Lege αὐτάς, cum interprete.

(2) Τὰς λέξεις. Aliquam aliam vocem cum co-
pula καὶ hic legisse videtur interpretes; vertit enim,
astutias et dictiones.

(3) Ἐπεξεύχθη. Mallem ἐπέξευξε. Sed forte verbum
ἐπιξεύγνυμαι in activa significatione accepit Irenæus.

(4) Ptolemæus quidem ita. Hæc in Græco desi-
derantur.

(5) Constare. Gr. συνιστάνειν, quod vertendum
erat, *commendare* seu *approbare*. Inde enim Scri-
pturis calumniam struebant Valentiniani, quod
fictiones suas ex eis approbare admitterentur.

(6) Deinde commemoratus. In Eras., Gall. et O-
tob. *de re commemoratus*, forte pro *dein recomme-
moratus*; sic enim habet cod. Clarom.

nomen; sed aut et in reliquis conjugationibus contentus fuisset masculorum appellatione, similiter cum possent et illa (1) simul subaudiri, ut unitatem per omnia esset custodiens; aut si reliquorum conjugationes enumerabat, et Anthropi (id est, Hominis), utique manifestasset conjugem, et utique non remisisset (2) de divinatione nos accipere nomen ipsius.

2. Manifesta igitur expositionis eorum transfectio. Joanne enim unum Deum exponente (3), et unum Unigenitum Christum Jesum annuntiante, per 44 quem omnia facta esse dicit, hunc Verbum Dei, hunc Unigenitum, hunc factorem omnium, hunc lumen verum illuminans omnem hominem, hunc mundi fabricatorem, hunc in sua venisse, hunc eundem carnem factum, et inhabi-

Α ἤρχεσθῃ τῆ τῶν ἀββένων προσηγορία, ὁμοίως δυναμένον κάκεινων συνυπακούεσθαι, ἵνα τὴν ἐνότητα διὰ πάντων ἢ πεφυλακῶς· εἰ τῶν λοιπῶν τὰς συζύγους (9) κατέλεγε, καὶ τὴν τοῦ Ἀνθρώπου ἂν μεμηνύκει σύζυγον, καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκεν ἐκ μαντείας ἡμᾶς λαμβάνειν τὸ ὄνομα αὐτῆς.

2. Φανερά οὖν ἡ τῆς ἐξηγήσεως παραποίησις. Τοῦ γὰρ Ἰωάννου ἓνα θεὸν παντοκράτορα, καὶ ἓνα μονογενῆ Χριστὸν Ἰησοῦν κηρύσσοντος, δι' οὗ τὰ πάντα γεγονέναι λέγει, τοῦτον Υἱὸν Θεοῦ (10), τοῦτον Μονογενῆ, τοῦτον πάντων ποιητὴν, τοῦτον φῶς ἀληθινόν, φωτίζοντα πάντα ἄνθρωπον, τοῦτον κόσμου ποιητὴν, τοῦτον εἰς τὰ ἴδια ἐληλυθότα, τοῦτον αὐτὸν σάρκα γεγονότα, καὶ ἐσκηνωκότα ἐν ἡμῖν· οὗτοι παρατρέποντες κατὰ τὸ πιθανόν τὴν ἐξήγησιν, ἄλλον μὲν τὸν Μονογενῆ θέλουσιν εἶναι κατὰ τὴν προβολήν, ὃν δὴ καὶ Ἀρχὴν καλοῦσιν· ἄλλον δὲ τὸν Σωτῆρα γεγονέναι θέλουσι, καὶ ἄλλον τὸν Λόγον υἱὸν τοῦ Μονογενοῦς, καὶ ἄλλον τὸν Χριστὸν εἰς ἐπανόρθωσιν τοῦ πληρώματος προβεβλημένον· καὶ ἐν ἑκάστῳ τῶν εἰρημένων ἄραντες ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καταχρησάμενοι (11) τοῖς ὀνόμασι, εἰς τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν μετένεγκαν, ὥστε, κατ' αὐτοὺς, ἐν τοῖς τοσούτοις τὸν Ἰωάννην τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μνείαν ποιεῖσθαι (12). Εἰ γὰρ Πατέρα εἶρηκε, καὶ Χάριν, καὶ Μονογενῆ, καὶ Ἀλήθειαν, καὶ Λόγον, καὶ Ζωὴν, καὶ Ἄνθρωπον, καὶ Ἐκκλησίαν, κατὰ τὴν ἐκεί-

BILLII INTERPRETATIO.

ogdoadis ordo demonstraretur; non autem tanto post intervallo velut oblivione captus, ac postea in memoriam rediens, ultimo loco quaternitatis primæ mentionem fecisset. Deinde, si conjugia quoque indicare voluisset, profecto Ecclesiæ nomen haudquaquam ab eo præteritum fuisset; verum aut in reliquis etiam conjugationibus masculos appellare satis habuisset (quippe cum æque illæ una subaudiri possent), ut hac ratione unitatem prorsus servaret; aut si reliquorum conjuges recensebat, Hominis quoque conjugem declarasset, nec nobis ipsius nomen ex conjectura et divinatione capiendum reliquisset.

2. Plana est itaque expositionis hujusce falsitas. Nam cum Joannes unum Deum omnipotentem, et unum Unigenitum Jesum Christum, per quem omnia facta sunt, prædicet, hunc Filium Dei, hunc Unigenitum, hunc omnium rerum effectorem, hunc veram lucem illuminantem omnem hominem, hunc mundi conditorem, hunc qui ad sua venerit, et caro factus sit, et in nobis habitaverit; hi speciosæ orationis lenocinio expositionem detorquentes, alium Unigenitum esse secundum productionem, quem etiam Principium nuncupant, alium Salvatorem fuisse volunt, alium Sermonem filium Monogenis, alium denique Christum, ad Pleromatis instaurationem in lucem editum: atque unumquodque eorum, quæ dicta sunt, a veritate dimoventes, ac nominibus abutentes, ad institutum suum transtulerunt; adeo ut, de eorum sententia, Joannes in tot verbis Domini Jesu Christi mentionem nullam fecerit. Si enim Patrem dixit, et Gratiam, et Unigenitum, et Veritatem, et Verbum, et Vitam, et Hominem, et Ecclesiam,

(1) *Cum possent et illa.* Legendum puto: *cum possent et illa*, scilicet feminae conjuges seu Aones feminae.

(2) *Non remisisset.* Gr. οὐκ ἂν ἀφῆκεν, non dimisisset.

(3) *Unum Deum exponente.* Adde ex Gr. unum Deum omnipotentem.

(4) *Secundum verisimile.* Sic ex Græco, ita exigente sensu, restituo, pro *secundum verisimilem*, ut habent omnes codd. manifesto scribarum lapsu: male scilicet apice notata litera *e*, quod frequens in mss. occurrit.

(5) *Quem scilicet.* Eras., Feuard. et Gall. perpetram habent, *quam*.

(6) *Alterum Christum.* Duas voces, *id est*, post Christum in præced. edit. insertas merito delavit Grab. quia in Græco et mss. Clarom., Arundel. atque Vossio desunt, ac falsum gignunt sensum; sed forte, *id est*, in mss. Erasmi et Gallasii, ex

C interpretatione vocis *Christum*, supererat; scripseratque quispiam, *id est unctum*, ut ante scriptum est, *Monogenis, id est Unigeniti*.

(7) *In suam argumentationem.* Græcam vocem ὑπόθεσιν, *argumentationem* vertere amat interp.: mallet reddidisset, *institutum, sententiam*.

(8) *Dixit.* Ita Clarom. et Voss. exacte juxta Græcum εἶρηκε. Eras., Gall. et Feuard. *dixisset*.

(9) *Ei τῶν λοιπῶν τὰς συζύγους.* Legendum cum interp. ἢ εἰ τῶν λοιπῶν. Sed frustra Billius et Fronto Duc. cum eodem legi volunt, τὰς συζυγίας: et sensus enim et contextus sermonis exigunt συζύγους.

(10) *Υἱὸν Θεοῦ. Λόγον Θεοῦ* legisse videtur interpretes.

(11) *Καταχρησάμενοι.* Lege cum interp. καὶ καταχρησάμενοι.

(12) *Μνείαν ποιεῖσθαι.* Addenda cum interp. particula negativa γῆ vel αὐ.

νων ὑπόθεσιν περὶ τῆς πρώτης ὀγδοάδος εἶρηκεν, A
 ἐν ἧ οὐδέπω Ἰησοῦς, οὐδέπω Χριστὸς ὁ τοῦ Ἰωάν-
 νου διδάσκαλος. Ὅτι δὲ οὐ περὶ τῶν συζυγιῶν αὐτῶν
 ὁ Ἀπόστολος εἶρηκεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν
 Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν καὶ Λόγον οἶδε τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς
 πεποίηκε φανερόν. Ἀνακεφαλαιούμενος γὰρ περὶ
 τοῦ εἰρημένου αὐτῷ ἄνω ἐν ἀρχῇ Λόγου, ἐπεξηγεῖ-
 ται· Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν
 ἐν ἡμῖν. Κατὰ δὲ τὴν ἐκείνων ὑπόθεσιν, οὐχ ὁ Λό-
 γος σὰρξ ἐγένετο, ὅς γε οὐδὲ ἤλθε ποτε ἐκτὸς πλη-
 ρώματος, ἀλλὰ ὁ τῆς οἰκονομίας (1), μεταγενέστερος
 τοῦ Λόγου, Σωτήρ.

5. Μάθετε οὖν, ἄνθρωποι, ὅτι Ἰησοῦς ὁ παθὼν
 ὑπὲρ ἡμῶν, ὁ κατασκηνώσας ἐν ἡμῖν, οὗτος αὐτὸς B
 ἐστὶν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Εἰ μὲν γὰρ ἄλλος τις τῶν
 αἰώνων ὑπὲρ τῆς ἡμῶν αὐτῶν σωτηρίας σὰρξ ἐγέν-
 ετο, εἰκότως ἦν περὶ ἄλλου εἰρηκεῖναι τὸν Ἀπόστολον·
 εἰ δὲ ὁ Λόγος ὁ τοῦ Πατρὸς ὁ καταβὰς, αὐτὸς ἐστὶ καὶ
 ὁ ἀναβὰς, ὁ τοῦ μόνου Θεοῦ (2) μονογενὴς Υἱὸς κατὰ
 τὴν τοῦ Πατρὸς εὐδοκίαν σαρκωθείς ὑπὲρ ἀνθρώ-
 πων, οὐ περὶ ἄλλου τινὸς, οὐδὲ περὶ ὀγδοάδος τὸν λό-
 γον ἐμπεποίηται (3), ἀλλ' ἡ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ
 Χριστοῦ. Οὐδὲ γὰρ ὁ Λόγος, κατ' αὐτοῦς, προηγου-
 μένως σὰρξ γέγονε. Λέγουσι δὲ τὸν Σωτῆρα ἐνδύ-

et Alethian, et Logon, et Zoen, et Anthropon, et
 Ecclesiam, secundum illorum argumentationem de
 prima ogdoade dixit, in qua nondum Jesus, non-
 dum Christus Joannis magister. Quia autem non
 de syzygiis ipsorum Apostolus dixit, sed de Domi-
 no nostro Jesu Christo, quem et Verbum scit esse
 Dei, idem ipse fecit manifestum. Recapitulans enim
 de eo Verbo, quod ei in principio dictum est (4),
 insuper exponit : *Et Verbum caro factum est, et
 inhabitavit in nobis* (5). Secundum autem illorum
 argumentationem, non Verbum caro factum est,
 quod quidem nec venit unquam extra Pleroma :
 sed qui ex omnibus factus (6), et sit posterior
 (7) Verbo, Salvator (8).

45 3. Discite igitur, insensati, quoniam Jesus, qui
 passus est pro nobis, qui inhabitavit in nobis, idem
 ipse est et Verbum Dei. Si enim alius ex Æonibus
 pro nostra salute caro factus est, æstimandum erat
 de altero dixisse Apostolum. Si autem Verbum Pa-
 tris, qui descendit, ipse est et qui ascendit, ab uno
 Deo unigenitus Filius, secundum Patris placitum
 incarnatus pro hominibus; non de alio aliquo, ne-
 que de ogdoade Joannes sermonem fecit, sed de
 Domino Christo Jesu. Neque enim Verbum secun-
 dum eos principaliter caro factum est. Dicunt enim
 Sotera induisse corpus animale, de dispositione

BILLII INTE PRETATIO.

juxta illorum sententiam de prima ogdoade hæc dixit, in qua necdum est Jesus, necdum Christus Joan-
 nis præceptor. Quod autem Apostolus non de ipsorum conjugiiis, sed de Domino nostro Jesu Christo,
 quem et Dei Verbum agnoscit, verba fecerit, ipsemet aperte declaravit. Sermonem enim de eo Verbo,
 de quo supra in principio locutus fuerat, in summam redigens, exponens deinde subjungit : *Et Ver-
 bum caro factum est, et habitavit in nobis*. Atqui si verum est quod ipsi ponunt, haudquaquam Verbum
 caro factum est, utpote quod ne ex Pleromate quidem unquam excesserit, sed Salvator, ille, qui ex
 omnibus ortus est, natuque minor Sermonem.

3. Discite igitur, vecordes homines, Jesum, qui nostra causa passus est, atque apud nos habitavit,
 eum ipsum esse Dei Verbum. Etenim si alius quisquam ex Æonibus pro salute nostra carnem assumpsis-
 set, probabile fuisset Apostolum de alio verba fecisse. Cum autem Verbum Patris, quod descendit, idem
 sit etiam quod ascendit, ille, inquam, unicus Dei unigenitus Filius, benigna Patris voluntate hominum
 causa incarnatus, profecto non de quoquam alio, nec de ogdoade verba fecit; verum de Domino Jesu
 Christo. Neque enim, ut ipsi sentiunt, Verbum caro factum est. Aiunt enim Salvatore animalis corpus
 induisse, ineffabili providentia ex dispensatione ad hoc fabricatum, ut et oculis cerni, et manibus tractari
 posset. Atqui caro est antiqua illa Adami e limo a Deo effictio, quam Dei Verbum vere factum esse Joan-

(1) Ὁ τῆς οἰκονομίας. Pro his legendum vult C
 Billius cum interpr. ὁ ἐκ πάντων γεγονώς, quia
 fictitius ille Valentinianorum Servator ex omnibus
 Æonibus ortum traxit. Grævus vero Epiphaniæ le-
 ctionem pro genuina habet, ratus hanc, utpote
 obscuriorem, liberiori explicationi occasionem de-
 disse. Sed is certe non est interpretis noster, qui
 tantam sibi libertatem arroget. Quare utrumque
 textum, Græcum scilicet et Latium, hic mutilum
 esse, alterumque ex altero emendandum esse
 ratus, et Epiphaniæ et interpretis lectionem ample-
 ctor, legendumque censeo : ὁ ἐκ πάντων γεγονώς,
 καὶ τῆς οἰκονομίας, μεταγενέστερος τοῦ Λόγου,
 Σωτήρ. Cur autem Salvator dicatur, τῆς οἰκονομίας
 Σωτήρ, ratio in promptu est : quia scilicet huma-
 næ salutis procurandæ causa (quæ Græcis οἰκο-
 νομία est, ut supra diximus), animale corpus in-
 duit, ut paulo post subjicitur, quod quidem cor-
 pus ἐκ τῆς οἰκονομίας κατασκευασμένον ἀρρώτησιν
 προνοίᾳ, ex dispensatione (id est salutis nostræ D
 causa), constructum inenarrabili arte dicebant Va-
 lentiniani.

(2) Ὁ τοῦ μόνου Θεοῦ. Legisæ videtur inter-
 pres, ἀπὸ τοῦ, non ὁ τοῦ, sed utrumque eodem

ferre recidit.

(3) Λόγον ἐμπεποίηται. Legendum vult Billius
 πεποίηται.

(4) De eo Verbo, quod ei in principio dictum est.
 Addendum ex Græco: de eo Verbo, de quo supra
 in principio dictum est. Quod clarius vertit Billius :
 de eo Verbo, de quo supra in principio locutus fue-
 rat. Quanquam tamen non immerito existimat
 Fronto Duc. Græcis alium subesse posse sensum
 (quem amplexus est Petavius), scilicet : *recapitu-
 lans enim de eo Verbo, quod ab eo supra dictum
 est in principio fuisse*. Hunc quidem sensum im-
 probat Grævus, quia, inquit, in Græco non est,
 ἐν ἀρχῇ εἶναι Λόγου. Nempe deest Verbum εἶναι,
 sed subintelligi nihil vetat.

(5) Inhabitavit in nobis. Sic codd. Clarom. et
 Pass., cæteri habitavit in nobis.

(6) Ex omnibus factus. Auctoritate eod. Clarom.
 deleo verbum, est, utpote superfluum.

(7) Et sit posterior. Ita Claromont., Pass., Arund.
 et Voss. cum edit. Oxon. In cæteris vitiose, sic.

(8) Salvator. Adde ex Gr. dispensationis Sal-
 vator. Lege Not. 1.

aptatum inenarrabili providentia, ut visibile et palpabile fieret. Caro est autem illa vetus de limo secundum Adam facta plasmatio a Deo, quam vere factum Verbum Dei manifestavit Joannes. Et soluta est illorum prima et primogenita octonatio. Cum enim unus et idem ostenditur (1) Logos, et Monogenes, et Zoe, et Phos, et Soter, et Christus Filius Dei (2), et hic idem incarnatus pro nobis, soluta est octonationis illorum compago. Hac autem soluta, decidit illorum omnis argumentatio, quam falso nomine (3) somniantes infamant Scripturas (4), ad propriam argumentationem confingendam.

4. Post deinde dictiones et nomina dispersim posita colligentes, transferunt, sicut prædiximus, ex eo quod est secundum naturam (5), in id quod est contra naturam: similia facientes iis, qui controversias sibimetipsis quaslibet (6) proponunt, post deinde conantur et Homericis versibus (7) meditari (8) eas: ita ut idiotæ putent, ex illa temporali declamata controversia (9) Homerum versus fecisse, et multi abducuntur (10) per compositam consequentiam versuum, ne forte hæc sic Homerus fecerit. Quemadmodum Hereulem ab Eurystheo ad eum, qui apud inferos est, canem, missum ex Homericis versibus scribens ita (nihil enim prohibet exempli gratia commemorari (11) et horum, cum sit similis et eadem argumentatio):

Hæc ubi dicta dedit, emisit limine flentem

*Herculem invictum, magnarum non inscium rerum,
Eurystheus natus Stenelo, proavta Persei,
Ducturum ex Erebo canem atri Ditis ad auras.*

BILLII INTERPRETATIO.

nes indicavit. Atque ita princeps eorum ac primigena ogdoas deleta et exstincta est. Ex eo enim quod et Verbum, et Unigenitus, et Vita, et Lux, et Salvator, et Christus, et Filius Dei, isque ipse salutis nostræ causa incarnatus, unus et idem esse demonstratur; ruit ogdoadis eorum compago. Hac porro diruta, concidit omnis illorum hypothesis, quam falso velut somniantes, Scripturas exagitant, ut hypothesim suam efflingant.

4. Ac deinde voculas quasdam et nomina, quæ variis locis sparsa sunt, in unum collecta ex genuino, uti jam diximus, sensu ad adulterinum traducunt, perinde utique facientes, atque illi, qui argumenta quaslibet sibi proponant, ac tum dant operam, ut Homeri versibus ea contexant: adeo ut imperitissimi quique Homerum de illo recens elaborato argumento versus hujusmodi condidisse putent, ac multi per rite compactam versuum seriem eo adducuntur, ut ambigant num Homerus ita hæc elucubraverit. Quo in genere illud est, quod quidam Hereulem ab Eurystheo ad Inferni canem missum Homericis versibus describens, ad hunc modum cecinit. Nec enim quidquam prohibet, quominus exempli gratia hæc commemoremus, cum similis idemque sit utrisque conatus.

³⁶ Od. K, 76. ³⁷ Od. Φ, 26. ³⁸ Il. T, 125. ³⁹ Il. Δ, 368.

(1) Ostenditur. Codex Voss. ostendatur.

(2) Christus Filius Dei. Lege juxta Græcum, et Christus, et Filius Dei.

(3) Falso nomine. Ψευδωνύμως male legit interpres pro ψευδώς, falso.

(4) Infamant Scripturas. Melius vertisset interpres, depravant Scripturas. Κατατρέχειν enim (quo verbo hic utitur Irenæus) proprie est, hostiliter excurrere, excursionses facere: quod Valentinianis apprime convenit, qui in Scripturas excurrebant, ut quidpiam ex eis corradere, quod ad hypothesim concinnandam faceret.

(5) Ex eo quod est secundum naturam, etc. Id est ex genuino sensu ad adulterinum traducunt, ut re-

σασθαι σώμα ψυχικόν, ἐκ τῆς οἰκονομίας κατασκευασμένον ἀρρήτων προνοία, πρὸς τὸ ὁρατὸν γενέσθαι καὶ ψηλαφητὸν. Σὰρξ δὲ ἐστὶν ἡ ἀρχαία ἐκ τοῦ χοῦ κατὰ τὸν Ἀδὰμ ἡ γεγонуῖα πλάσις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἣν ἀληθῶς γεγονέναι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐμήνυσεν ὁ Ἰωάννης. Καὶ λέλυται αὐτῶν ἡ πρώτη καὶ ἀρχέγονος ὀγδοάς. Ἐνὸς γὰρ καὶ τοῦ αὐτοῦ δεικνυμένου Λόγου, καὶ Μονογενοῦς, καὶ Ζωῆς, καὶ Φωτὸς, καὶ Σωτῆρος, καὶ Χριστοῦ, καὶ Υἱοῦ Θεοῦ, καὶ τούτου αὐτοῦ σαρκωθέντος ὑπὲρ ἡμῶν, λέλυται ἡ τῆς ὀγδοάδος σκηνοπηγία. Ταύτης δὲ λελυμένης, διαπέπτωκεν αὐτῶν πᾶσα ἡ ὑπόθεσις, ἣν ψευδῶς ὀνειρώττοντες κατατρέχουσι τῶν Γραφῶν, ἰδίαν ὑπόθεσιν ἀναπλασάμενοι.

4. Ἐπειτα λέξεις καὶ ὀνόματα σποράδην κείμενα συλλέγοντες, μεταφέρουσι, καθὼς προειρήκαμεν, ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν εἰς τὸ παρὰ φύσιν ὅμοια ποιοῦντες τοῖς ὑποθέσει τὰς τυχοῦσας αὐτοῖς προβαλλομένοις, ἔπειτα πειρωμένοις ἐκ τῶν Ὀμήρου ποιημάτων μελετᾶν αὐτάς, ὥστε τοὺς ἀπειροτέρους δοκεῖν, ἐπ' ἐκείνης τῆς ἐξ ὑπογυίου μεμελετημένης ὑποθέσεως Ὀμηρον τὰ ἔπη πεποιημένα, καὶ πολλοὺς συναρπάζεσθαι διὰ τῆς τῶν ἐπῶν συνθέτου ἀκολουθίας, μὴ ἄρα ταῦθ' οὕτως Ὀμηρος εἶη πεποιηκός. Ὡς ὁ τὸν Ἡρακλέα ὑπὸ Εὐρυσθέως ἐπὶ τὸν ἐν τῷ ἄδῃ κύνα πεμπόμενον διὰ τῶν Ὀμηρικῶν στίχων γράφων οὕτως (οὐδὲν γὰρ κωλύει παραδείγματος χάριν ἐπιμνησθῆναι καὶ τούτων, ὁμοίας καὶ τῆς αὐτῆς οὔσης ἐπιχειρήσεως τοῖς ἀμφοτέροις).

Ὡς εἰπὼν, ἀπέτεμπε δόμων βαρέα στενάγοντα
Φῶθ' Ἡρακλῆα, μεγαλῶν ἐπίστορα ἔργων³⁷,
Εὐρυσθέως, Σθενέλοιω πάτερ Περσηΐδαο³⁸
Ἐξ Ἐρέβου ἀξοντα κύνα στυγεροῦ ἀίδαο³⁹

D etc vertit Billius.

(6) Controversias... quaslibet. Vertendum erat, argumenta quaslibet.

(7) Et Homericis versibus. Lege ex Græco, ex Homericis versibus.

(8) Meditari. Gr. μελετᾶν, quod hic verterem, solerter concinnare.

(9) Ex illa temporali declamata controversia. Billius longe melius: de illo recens elaborato argumento.

(10) Abducuntur. Leg. abducuntur. Scilicet per rite compactam versuum seriem eo abducuntur, ut ambigant, num hæc ita digesserit Homerus.

(11) Commemorari. Hoc verbum plerumque active accipit interpres pro meminisse.

Βῆ δ' ἵμεν, ὥστε λέων ὀρεσίτροφος ἀλλή πε-
 καρπαλίμως ἀνὰ ἄστν (1). Φίλοι δ' ἄμα πάν-
 Νύμφαι τ' ἠἰθεοί τε, πολύτλητοί τε γέροντες ^{[ποιθῶς ⁴⁰,}
 Οἴκτρ' (5) ὀλοφυρόμενοι, ὡσεὶ θάνατόνδε (4)
 Ἐρμείας δ' ἀπέπεμπεν (5) ἰδέ γλαυκῶπις Ἀθή-
 ἤιδεε γὰρ κατὰ θυμὸν ἀδελφεόν, ὡς ἐπορεῖτο ^{[κίοντα ⁴³,}
 Τίς οὐκ ἂν τῶν ἀπανούργων συναρπασεῖν ὑπὸ τῶν
 ἐπῶν τούτων, καὶ νομίσειεν οὕτως αὐτὰ Ὅμηρον
 ἐπὶ ταύτης τῆς ὑποθέσεως παποιηκέναι; Ὁ δ' ἔμπει-
 ρος τῆς Ὀμηρικῆς ὑποθέσεως ἐπιγνώσεται (6), εἰ-
 δῶς ὅτι τὸ μὲν τι αὐτῶν ἐστὶ περὶ Ὀδυσσεύος εἰ-
 ρημένον, τὸ δὲ περὶ αὐτοῦ τοῦ Ἡρακλέος, τὸ δὲ
 περὶ Πριάμου, τὸ δὲ περὶ Μενελάου καὶ Ἀγαμέμνο-
 νος. Ἄρα οὖν αὐτὰ, καὶ ἐν ἑκάστῳ ἀποδοῦς τῇ
 ἰδίᾳ (7), ἐκποδῶν ποιήσει τὴν ὑπόθεσιν (8). Οὕτω δὲ
 καὶ ὁ τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας ἀκλινη (9) ἐν ἑαυ-
 τῷ κατέχων, ἂν διὰ τοῦ βαπτίσματος εἴληφε, τὰ
 μὲν ἐκ τῶν Γραφῶν ὀνόματα, καὶ τὰς λέξεις καὶ τὰς
 παραβολὰς ἐπιγνώσεται, τὴν δὲ βλάσφημον ὑπόθεσιν

A *Vedit at ille, velut leo nutritus montibus acer,*
Urbem per mediam: noti simul omnes abibant,
Et senes, et pueri, et nondum nuptæ puellæ,
Plorantes multum, ac si mortem iret ad ipsam.
Mercurius præmittit et cæsia Pallas euntem:
Fratrem etenim sciebat quatenus dolor exagitaret.
 Quis non ex simplicibus abripiatur ab hu usmodi
 versibus, et putet sic illos Homerum in hoc argu-
 mento fecisse? Qui autem scit Homericæ, cogno-
 scet quidem versus, argumentum autem non cogno-
 scet, sciens quoniam aliquid quidem eorum est de
 Ulysse (10) dictum, aliud vero de Hercule, aliud vero
 de Priamo, aliud de Menelao et Agamemnone. Si
 autem tulerit illos, et unumquemque suo libro
 reddiderit, auferet de medio præsens argumentum.
 Sic autem et qui regulam veritatis immobilem apud
 se habet, quam per baptismum **47** accepit, hæc
 quidem, quæ sunt ex Scripturis, nomina, et dictio-
 nes, et parabolas cognoscet: blasphemum autem

BILLI INTERPRETATIO.

Hæc ait, atque alto suspiria corde trahentem
Armis egregium Alcidem Stheneteia proles
Confestim ad Stygii descendere tecta tyranni
Jussit, ut inde canem superas efferret ad oras.
Ergo ille intrepidus, furibundi more leonis,
Egreditur. Juvenes illum, innuptæque puellæ,
Grandævique senes, mæsti lacrymisque madentes,
Exitium velut ad certum comitantur euntem.
At ductabat eum Cyllenius, atque Minerva:
Norat enim ærumnus fratris durosque labores.

Ecquis, quæso, ex iis, qui simplici ac minus vafro animo sunt, hisce versibus non abripiatur, in ea que sit opinione, ut Homerum in ejusmodi argumento versibus ita lusisse putet? At qui Homericæ poësis argumentum callet, versus quidem agnoscet, materiam autem haudquaquam agnoscet, utpote qui compertum et exploratum habeat aliquid ex iis de Ulysse, aliquid de ipso Hercule, aliquid de Priamo, aliquid de Menelao et Agamemnone dictum esse. Que sit, ut si ea dimoverit, ac suo quodque libro reddiderit, præsentem materiam de medio sublaturus sit. Ad eundem modum, qui veritatis normam, quam per baptismum accepit, firmam in se atque constantem retinet, vocabula quidem e Scripturis petita, et dictiones, et parabolas agnoscet: at nefarium et impium argumentum haud agnoscet. Nam etsi gem-

⁴⁰ O. I. Z, 130. ⁴¹ Il. Ω, 527. ⁴² Od. Γ, 38. ⁴³ Il. Ω, 528. ⁴⁴ Od. Α, 625. ⁴⁵ Il. Β, 409.

(1) Ἀνὰ ἄστν. Homerus habet κατὰ ἄστν.
 (2) Ἄμα πάντες. Sic cod. Reg. cum Homero. In editi. perperam, ἀνὰ πάντες.
 (3) Οἴκτρ'. Homer. πόλλ'.
 (4) Θάνατόνδε. Sic omnes editt. cum Homero. In editi. Oxon. male θάνατόν τε.
 (5) Ἀπέπεμπεν. Homer. μ' ἔπεμψεν.
 (6) Ἐπιγνώσεται. Adde cum interp. ἐπιγνώσεται μὲν τὰ ἐπῆ, τὴν δὲ ὑπόθεσιν οὐκ ἐπιγνώσεται.
 (7) Τῇ ἰδίᾳ. Adde vel βίβλῳ vel τάξει. Prius legisse videtur interpres. Posteriori mox utitur Irenæus.
 (8) Τὴν ὑπόθεσιν. Adde cum interp. παροῦσαν.
 (9) Τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας ἀκλινη, regulam veritatis immobilem, etc. Fidem catholicam intelligit, eam maxime, ut explicat ipse, cap. seq., quæ est in unum Deum, Patrem omnipotentem... et in unum Jesum Christum Filium Dei, incarnatum pro nostra salute; et in Spiritum Sanctum, qui per prophetas prædicavit dispositiones Dei, et adventum, et eam quæ est ex Virgine generationem, et passionem, etc. Hanc fidem per baptismum accepisse nos scribit Irenæus, ut quam ante baptismum tam accurate edocebantur catechumeni, et quam in ipso baptismo in legis suæ verba profitebantur, ut loquitur Tertull. lib. De Spectaculis. Interrogatus es (ait antiquus auctor li-

C brorum De sacramentis, inter opera Ambrosii, lib. II, cap. 62), *Credis in Deum Patrem omnipotentem? Dixisti, Credo; et mersisti, hoc est, sepultus es. Iterum interrogatus, Credis in Dominum nostrum Jesum Christum, et in crucem ejus? Dixisti, Credo; et mersisti, etc. Tertio interrogatus es, Credis et in Spiritum sanctum? Dixisti, Credo, et tertio mersisti, etc.* Ad hanc fidem in baptismo acceptam, solemniterque juratam omni ævo provocarunt quotquot iere adversus hæreticos calanum strinxerunt sancti Patres, rati nihil efficacius esse ad refellendam profanorum dogmatum novitatem. *Inter fidei naufragia, ait Hilarius lib. II ad Constant. Aug. § 7, tutissimum nobis est primam et solam evangelicam fidem confessam in baptismo, intellectamque retinere, nec demutare quod solum acceptum atque auditum habeo bene credere.* Eo vero fidentius id argumenti genus adversus Valentinianos urgebat auctor noster, quo Symboli apostolici, quod baptizandi reddiderant, in omnibus capitibus impie ab ipsis esset temerata fides.

(10) *Est de Ulysse.* Sic edit. Oxon. et Arund. ac Voss. consent. Clarom., Pass. et Græco textu. In cæteris male, etiam pro est.

illorum argumentum non cognosceret. Et enim si gemmas agnosceret, sed vulpem pro regali imagine non recipiet. Unumquemque autem sermonum reddens suo ordini, et aptans veritatis corpusculo, denudabit, et insubstantivum (1) ostendet signum ipsorum.

5. Quoniam autem scenæ huic deest redemptio (2), ut quis mimum (3) ipsorum explicans (4), destructorem sermonem (5) inferat, bene habere putavimus, ostendere primo, in quibus ipsi patres hujus fabulæ discrepant adversus se invicem, quasi qui sint ex variis spiritibus erroris. Et ex hoc enim diligenter cognoscere est, et ex ostensione (6), cam

BILLII INTERPRETATIO.

mas agnitus est, interim tamen vulpem pro regia imagine non admittet: verum ubi singula eorum quæ dicta sunt, in classem suam retulerit, ac veritatis corpori accommodaverit, ita demum eorum signum deleget, ac tale esse ostendet, ut nullo modo subsistere queat.

5. Quoniam autem in hac scena redemptio adhuc desideratur, ut quispiam eorum mimum velut emen-

(1) *Insubstantivum.* Gr. ἀνοπόστατον, id est, quæ consistere nequeat, quod nihil habeat firmitatis. Hanc vocem eo sensu non infrequenter usurpant Græci Patres, dum Verbum æternum cum eo quod mente fingimus verbo conferentes, prius ἐνοπόστατον, *subsistens*, posterius ἀνοπόστατον dicunt.

(2) *Redemptio.* Græc. ἀπολύτρωσις: quam quidem vocem a barbaro interp. hic pessime redditam non miror. Sed quod Billius Græce doctissimus, interpretis versionem secutus sit, et in Gallasium, quod ab ea desciverit, *flagitiosæ oscitantiae* culpam contulerit mirari satis nequeo. *Gallasius*, inquit, *hic toto cælo errat, quod quid hæc redemptio* (Valentinianorum, de qua hujus libri caput 21 late disseritur) *sibi velit, non intelligat.* Sed neque alius quivis, puto, facile intelliget, quid hæc Valentinianorum redemptio commune habeat cum hoc Irenæi loco. Billium haud satis attentum decepit vox ἀπολύτρωσις, quæ plerumque quidem *redemptionem* seu *liberationem* significat; sed quod interdum idem sit atque ἀπόλυσις, *dimissio*, docent Hesychii et Phavorini Lexica. Irenæus quippe, fusius enarratis Valentinianorum deliriis, subdit, peracta jam fabula, completaque scena, nihil superesse, nisi ἀπολύτρωσιν, *dimissionem*, id est, ut spectatores dimittantur, abire permittantur. Id ipsum est quod Tertullianus explicatis pariter Valentinianorum commentis, si non iisdem verbis, saltem eodem sensu scripsit cap. 13: *Quod superest, inquit, vos valete et plaudite.* Hac nimirum solemnī formula, *Vos valete et plaudite*, claudebantur veteres comœdiæ, ut videre est apud Plantam et Terentium. Eodem sensu Chrysost. homil. 5, *De pœnit.*, tom. VI, pag. 792, θεάτρον ἀπόλυσιν, *theatri solutionem*, seu *dimissionem* dixit. Οὐκ ἔστι μετὰ τὴν τοῦ θεάτρον ἀπόλυσιν στεφανωθῆναι, *nemo post solutum theatrum potest coronari.* Vertendum igitur erat interpreti, *quoniam autem post hanc scenam superest dimissio.* Eodem fere modo, nisi quod paulo liberius, vertit Petavius: *postremo quia jam velut in scena, peracto fabulæ exordio, dimittendi tempus est.*

(3) *Mimum*, id est, *fabulam* seu *commentum.* *Mimus* enim et actorem et poema significat. Actores illi qui dicta et facta hominum ita imitabantur, ut actionem suam gravitate sententiarum, jocis interpositis, condirent, vocabantur μῖμοι, *mimi*; a Græcis propterea dicti et ἱθολόγοι. Sed et *mimus* interdum pro fabula ponitur, quæ res obscenas representet. Aristot. lib. 1, c. 4, *Pœt.*, ait Sophronem et Xenarchum μίμους scripsisse. Juvenal. satir. xiii:

Mimum agit ille

Urbani qualem fugitivus scurra Catulli.

Et Martial. lib. II, epigramm. VII,

Componis belle mimos.

Dehinc usurpatum nomen pro commento quolibet. Sic Sueton. in *Othone*, cap. 5: *Id satis visum, ut*

ταύτην (7) οὐκ ἐπιγνώσεται. Καὶ γὰρ εἰ τὰς ψευδῶς γνωρίζεται, ἀλλὰ τὴν ἀλιόπεκα ἀντὶ τῆς βασιλικῆς εἰκόνοσ οὐ παραδέξεται. Ἐν ἑκάστον δὲ τῶν εἰρημένων ἀποδοὺς τῇ ἰδίᾳ τάξει, καὶ προσαρμόσας τῷ τῆς ἀληθείας σωματεῖω (8), γυμνώσει καὶ ἀνοπόστατον ἐπιδείξει τὸ πλάσμα αὐτῶν.

5. Ἐπειδὴ (9) τῇ σκηνῇ ταύτῃ λείπει ἡ ἀπολύτρωσις, ἵνα τις τὸν μῖμον αὐτὸν (10) περαιώσας, τὸν ἀνασκευάζοντα λόγον ἐπενεγκεῖν (11), καλῶς ἔχειν ὑπελάθομεν ἐπιδείξει πρότερον, ἐν οἷς οἱ πατέρες αὐτοὶ τοῦδε τοῦ θυμοῦ (12) διαφέρονται πρὸς ἀλλήλους, ὡς ἐκ διαφόρων πνευμάτων τῆς πλάνης ὄντες. Καὶ ἐκ τούτου γὰρ ἀκριβῶς συνιδεῖν ἔσται, καὶ πρὸ τῆς

præna acrior mimum omnem divulgaret. Posteriori hoc sensu *mimum* hic accipit Irenæus.

(4) *Explicans.* Vertere debuisset interp. *ut quis explicito eorum mimo.* Porro *explicare* hic idem est atque *absolvere, ad finem perducere.* Quo sensu dixit Cicero lib. XIII, ep. 26, ad Sulpic., *explicare atque expedire negotia*; Plin. Junior epist. 154, *explicare iter*; Cæsar lib. III *De Bello civ.*, *his explicitis rebus*; et Martial. lib. XI, epigr. CVIII: *explicitus liber.* Hinc vulgata formula, *Explicit liber*, id est, *absolutus est.* *Mimum* igitur *explicare*, nihil aliud est quam *fabulam absolvere, seu fabulæ narrationem ad finem perducere.* Id si advertisset Billius, non scripsisset, vocem *explicans*, qua usus est interp. longe a significatione verbi *περαιῶσαι* recedere, atque adeo hunc aliud quidpiam in textu Græco legisse. Recte siquidem hic et legit et vertit interp. ut probe observat Græbius. *Περαιῶω* enim non solum significat *transmeo, trajicio*; sed et *termino, ad finem perduco*: quam significationem, subdit vir clarissimus, non quidem ex Lexicis, attamen ex sanctorum Patrum scriptis, quæ alioqui sedula manu versaverat, Billius discere potuisset. Sic Justinus martyr ad Tryph. pag. 228 edit. Sylburgii: *Διὰ τῶν ἀνερωτήσεων τούτων καὶ περαιωθῆναι σὺν τάξει τὸν λόγον ἀγωνισοῦμαι. Per interrogationes ejusmodi, disputationem ad finem perducere conabor.* Et Trypho ad Justin., pag. 236, *Περαιῶσον οὖν καὶ αὐτὸν ἡμῖν, etc.* *Et hunc itaque explicando absolute, etc.*, locum scilicet Isaie in antecedentibus citatum. Apud Clementem Alexand. quoque aliquoties hæc occurrit significatio, veluti lib. VI *Stromatum*, pag. 685: *Ἡ τε γὰρ κοσμογένεια ἐν ἑξ περαιῶται ἡμέραις. Mundi creatio sex absolvitur diebus.* Et lib. I, pag. 295, *τὴν ζήτησιν εἰς εὐρεσιν περαιῶται, inquisitionem terminat inventione.*

(5) *Destructorem sermonem.* Id est confutationem, seu argumenta quibus refellantur commenta Valentinianorum.

(6) *Et ex ostensione.* Gr. καὶ πρὸ τῆς ἀποδείξεως, quæ vertere debuisset interp. *et ante demonstrationem* seu *argumentationem.* Id est, vel ipsa Valentinianorum dissidia, hæreticæ doctrinæ falsitatem, Catholicæ vero sibi semper constantis veritatem perspicue demonstrant.

(7) *ὑπόθεσιν ταύτην.* ὑπόθεσιν αὐτῶν legisse videtur interp.

(8) *σωματεῖω.* Petavius legendum suspicatur *σωματι*: melius vero Græbius, *σωματίω*, hoc enim posterius legisse videtur interp.

(9) *Ἐπειδὴ.* Leg. vel *ἐπεὶ δὴ* divisim, vel *ἐπεὶ δὲ.*

(10) *Μῖμον αὐτὸν.* Lege αὐτῶν cum vet. interp.

(11) *Ἐπενεγκεῖν.* Legendum *ἐπενέγκη.*

(12) *θυμοῦ.* Lege cum interp. *μόθου*, id enim exigit sensus.

ἀποδείξωσ, βεβαίαν τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας Ἀ κηρυσσομένην ἀλήθειαν, καὶ τὴν ὑπὸ τούτων παρα- πεποιημένην ψευδογραφίαν.

firmam, quæ ab Ecclesia prædicatur, veritatem, et ab iis id, quod fingitur, falsiloquium.

43 CAPUT X⁶⁶.

Totius Ecclesiæ, quam late toto orbe patet, unam et eandem esse fidem et doctrinam; nec ex eo quod in Ecclesia alii sint aliis intelligentiores, aliquam colligi posse fidei varietatem aut mutationem.

1. Ἡ μὲν γὰρ Ἐκκλησία, καίπερ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἕως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη, παρὰ δὲ τῶν Ἀποστόλων, καὶ τῶν ἐκείνων μαθητῶν παραλαβοῦσα τὴν εἰς ἓνα Θεὸν (1), Πατέρα παντοκράτορα, τὸν πεποιηκότα τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὰς θαλάσσας (2), καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, πίστιν καὶ εἰς ἓνα Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν σαρκωθέντα ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας, καὶ εἰς Πνεῦμα ἅγιον, τὸ διὰ τῶν Προφητῶν κεκηρυχὸς τὰς οἰκονομίας (3), καὶ τὰς ἐλεύσεις (4), καὶ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν, καὶ τὸ πάθος, καὶ τὴν ἔγερσιν ἐκ νεκρῶν, καὶ τὴν ἑνσαρκον εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ ἡγαπημένου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς παρουσίαν αὐτοῦ, ἐπὶ τὸ ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα, καὶ ἀναστῆσαι πᾶσαν σάρκα πάσης ἀνθρωπότητος, ἵνα Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, καὶ Θεῷ, καὶ Σωτῆρι, καὶ βασιλεῖ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς τοῦ ἀοράτου, πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα

colligi posse fidei varietatem aut mutationem.

1. Ecclesia enim per (3) universum orbem usque ad fines terræ seminata (6), et ab apostolis et a discipulis eorum accepit eam fidem, quæ est in unum Deum, Patrem omnipotentem, qui fecit cælum et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt⁶⁷: et in unum Jesum Christum Filium Dei, incarnatum pro nostra salute: et in Spiritum sanctum, qui per prophetas prædicavit dispositiones Dei (7), et adventum, et eam, quæ est ex Virgine, generationem, et passionem, et resurrectionem a mortuis, et in carne in cælos ascensionem dilecti Jesu Christi Domini nostri, et de cælis in gloria Patris adventum ejus, ad recapitulanda universa⁶⁸, et resuscitandam omnem carnem humani generis, ut Christo Jesu Domino nostro, et Deo, et Salvatori, et Regi, secundum placitum Patris invisibilis, omne genu curvet (8) cælestium, et terrestrium, et infernorum, et omnis lingua confiteatur ei⁶⁹, et judicium justum in omnibus faciat: spiritualia quidem nequitiæ⁷⁰ et angelos transgressos (9), atque apostatas factos, et

BILLII INTERPRETATIO.

sus, orationem mox subjungat, qua hunc evertat, operæ pretium esse duximus, in quibus ipsi hujusce fabulæ patres, utpote diversis erroris spiritibus afflati, inter se dissentiant, prius demonstrare. Etenim hinc quoque certo perspicere licebit, nullisdum etiam allatis argumentis, et firmam esse eam, quæ ab Ecclesia prædicatur, veritatem, et falsos eorum atque adulterinos sermones.

CAPUT X.

1. Etenim Ecclesia, tametsi per universum orbem usque ad extremos terræ fines dispersa, fidem eam ab apostolis eorumque discipulis acceptam, quæ est in unum Deum Patrem omnipotentem, qui fecit cælum, et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt: et in unum Jesum Christum Filium Dei, nostræ salutis causa incarnatum, et in Spiritum sanctum, qui, per prophetas, Dei dispensationes et adventus prædicavit, et ortum ex Virgine, et passionem, et resurrectionem a mortuis, et cum carne in cælos ascensum dilecti Domini nostri Jesu Christi, et e cælo in gloria Patris adventum ipsius ad instauranda omnia, et a morte ad vitam revocandam omnem mortalium omnium carnem, ut Christo Jesu Domino nostro, et Deo, et Salvatori, et Regi, de benigna Patris invisibilis voluntate omne genu flectatur, cælestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua ei confiteatur, atque ipse justam de omnibus sententiam ferat, spiritualia videlicet nequitiæ, et angelos transgressores, quique perfide defecerant, impiosque item homines, et

⁶⁶ Edit. Fenard. cap. II. ⁶⁷ Psal. CXLV, 6; Act. IV, 24, et XIV, 14. ⁶⁸ Ephes. I, 10. ⁶⁹ Philipp. II, 10 seqq. ⁷⁰ Ephes. VI, 12.

(1) *Τὴν εἰς ἓνα Θεὸν... πίστιν.* Symbolum apostolicum hic indigitat Irenæus, cujus singulos pene articulos refert, ut ad eorum amussim hæreticorum placita deinceps exigat. Idem Symbolum iisdem pene verbis, et in eundem sinem refert Tertull. lib. *De præscript.*, cap. 15, et *contra Prax.*, c. 2. Id symbolum bis ab Irenæo referri, hoc scilicet loco, et lib. II, c. 1, sed diversis plane verbis, scribit vir clarissimus D. Elias Dupin *Novæ Biblioth.*, tom. I, p. 32 editionis Parisiensis an. 1686; sed, pace doctissimi viri, dixerim Irenæum lib. II, cap. 1, Symboli aut articulorum ejus ne quidem verboteenus meminisse: adeo ut ex SS. episcopi testimonio concludi non possit Symbolum ab uno et eodem auctore, diversis omnino verbis interdum fuisse citatum. Nec minus falsum est quod hic ait Græbius, Symbolum ab Iren. lib. III, cap. 4, appellari veterem traditionem: agit enim eo loco Irenæus, non de Symbolo, sed de verbo Dei non scripto, ab apostolis tradito, cujus auctoritatem commendat et in hæreticos intorquet.

(2) *Τὰς θαλάσσας.* Τὴν θάλασσαν legisse videtur interpres, juxta psalm. CXLV, 6, et Act. apost.

C IV, 24.

(3) *Οἰκονομίας.* Οἰκονομίας Θεοῦ legisse videtur interpres, nisi Dei vocem explicationis gratia inseruerit.

(4) *Τὰς ἐλεύσεις.* Legere mallet cum interp. τὴν ἐλευσιν. Duplicem enim Christi adventum hic accurate distinguit Irenæus, alterumque ab altero secernit. Prioris tum primum meminit, singulariter proinde; posterioris paulo post.

(5) *Ecclesia enim per.* Omisit interpres particulam Græcam καίπερ, quam Billius vertit, tametsi. Verterem ego hoc in loco, utique: ecclesia enim utique per universum: et hunc enim sensum interdum habet ea particula.

(6) *Seminata.* Vertendum erat, disseminata, diffusa, juxta Græc. διεσπαρμένη.

(7) *Dispositiones Dei.* Gr. τὰς οἰκονομίας, dispensationes, ea nimirum quæ Deus fecit, humanæ salutis procurandæ causa.

(8) *Curvet.* Sic mss. cum edit. Oxon. In aliis, curvetur.

(9) *Transgressos.* In cod. Arund. transgressores.

impios, et injustos, et iniquos, et blasphemos homines in æternum ignem mittat: justis autem et æquis, et præcepta ejus servantibus, et in dilectione ejus perseverantibus (1), quibusdam quidem ab initio, quibusdam autem 49 ex pœnitentia, vitam donans, incorruptelam loco muneris conferat, et claritatem æternam circumdet.

αὐτοῦ διαμεμενηκόσι, τοῖς ἀπ' ἀρχῆς (4), τοῖς δὲ ἐκ μετανοίας, ζωὴν χαρισάμενος (5), ἀφθαρσίαν δωρήσεται, καὶ δόξαν αἰωνίαν περιποιήσῃ.

2. 51 Hanc prædicationem (2) cum acceperit, et hanc fidem, quemadmodum prædiximus, Ecclesia, et quidem (5) in universum mundum disseminata, diligenter custodit, quasi unam domum inhabitans: et similiter credit iis, videlicet quasi unam animam habens, et unum cor, et consonanter hæc prædicat, et docet, et tradit, quasi unum possidens os. Nam etsi in mundo loquelæ dissimiles sunt, sed tamen virtus traditionis una et eadem est. Et neque hæc quæ in Germania sunt

Α γλῶσσα ἐξομολογήσεται αὐτῷ, καὶ κρίσιν δικαίαν ἐν τοῖς πᾶσι ποιήσεται, τὰ μὲν πνευματικὰ τῆς πονηρίας, καὶ ἀγγέλους παραβεβηκότας, καὶ ἐν ἀποστασίᾳ γεγονότας, καὶ τοὺς ἀσεβεῖς, καὶ ἀδίκους, καὶ ἀνόμους, καὶ βλασφῆμους τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ πέμψῃ· τοῖς δὲ δικαίοις, καὶ δόξοις, καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ τετηρηκόσι, καὶ ἐν τῇ ἀγάπῃ μετανοίας, ζωὴν χαρισάμενος (5), ἀφθαρσίαν δωρήσεται.

2. Τοῦτο τὸ κήρυγμα παρεληφύτα, καὶ ταύτην τὴν πίστιν, ὡς προέφαμεν, ἡ Ἐκκλησία, καίπερ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ διεσπαρμένη, ἐπιμελῶς φυλάσσει, ὡς ἓνα οἶκον οἰκοῦσα· καὶ ὁμοίως πιστεύει τοῦτοις, ὡς μίαν ψυχὴν καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσα καρδίαν, καὶ συμφώνως ταῦτα κηρύσσει, καὶ διδάσκει, καὶ παραδίδωσιν, ὡς ἐν στόμα κεκτημένη. Καὶ γὰρ (6) αἱ κατὰ τὸν κόσμον διάλεκτοι ἀνόμοιοι, ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως μία καὶ ἡ αὐτὴ. Καὶ οὔτε αἱ ἐν Γερμανίαις ἰδρυμέναι Ἐκκλησίαι (7) ἄλλως πεπιστεύχα-

BILLI INTERPRETATIO.

injustos, et flagitiosos, et blasphemos in ignem æternum mittens; justis contra, et pietate præditis, quique ipsius præcepta servaverunt, atque in ipsius charitate, partim jam inde ab initio, partim ex pœnitentia, persisterunt, vitam donet, atque incorruptibilitatem largiatur, gloriamque sempiternam afferat.

2. Acceptam, inquam, hanc prædicationem, ac fidem, uti ante diximus, Ecclesia, tametsi per totum terrarum orbem sparsa, summo studio et cura, perinde atque unam domum incolens, conservat, ac velut animam unam, atque unum idemque cor habens, his æque fidem accommodat, et miro consensu, quasi uno ore prædita, hæc prædicat, docet, ac tradit. Quanquam enim dispares inter se mundi linguæ sunt, una tamen et eadem est traditionis vis. Ac neque hæc quæ in Germaniis sitæ sunt Ecclesiæ aliter credunt,

51 Ed. Feu. cap. III.

(1) *Et in dilectione ejus perseverantibus.* Hæc deficiunt in codd. Clarom. et Pass.

(2) *Hanc prædicationem.* Longior periodus, quæ ab initio capituli cœpta, hætenus continuatur.

(3) *Et quidem.* Gr. Καίπερ, tametsi, vel utique: nec male, et quidem.

(4) *Τοῖς ἀπ' ἀρχῆς.* Lege cum interp. τοῖς μὲν ἀπ' ἀρχῆς, scil. ἐν τῇ ἀγάπῃ αὐτοῦ διαμεμενηκόσι: ad hæc enim refertur ἀπ' ἀρχῆς, non autem ad ζωὴν χαρισάμενος.

(5) *Ζωὴν χαρισάμενος.* Nota, inquit Grabius, vitam æternam justis ac pœnitentibus ex gratia dari. Operam ludit vir doctus. Suis nempe persuasum vellet, a Catholicis negari vitam æternam ex gratia dari, quod falsissimum est. Sic enim asserimus post ipsum Salvatorem Matth. v, 12, Luc. vi, 25 et 35, vitam æternam velut mercedem bonorum operum meritis rependi, ut ipsa bona opera et merita gratiæ Christi accepta referamus. *Nullane igitur, ait August. epist. 194, al. 105, sunt merita justorum? sunt plane, quia justus sunt. Sed ut justifientur, merita non fuerunt.* Si justis hominibus merita sunt, quibus ex justitia debeatur merces; non igitur in singulis operibus peccant. Porro, prosequitur August.: *Sicut merito peccati, tanquam stipendium, redditur mors; ita merito justitiæ, tanquam stipendium, vita æterna. At bonum omne meritum non in nobis facit nisi gratia: et cum Deus coronat merita nostra, nihil aliud coronat quam munera sua... Unde et ipsa vita æterna, quæ utique in fine sine fine habebitur, et ideo meritis præcedentibus redditur; tamen quia eadem merita quibus redditur, non a nobis parata sunt per nostram sufficientiam, sed in nobis facta sunt per gratiam, etiam ipsa gratia nuncupatur; non ob aliud, nisi quia gratis datur: nec ideo quia non meritis datur, sed quia data sunt et ipsa merita, quibus datur.* Hæc, quibus Catholicæ sententiæ summa continetur, si attente meditari voluisset Grabius, ab inutili nota temperasset.

(5) *Καὶ γὰρ.* Kān γὰρ ab interprete lectum suspicatur Grab. quia vertit ille, *nam etsi.* Sed cum particulam, *etsi,* non addiderit, nisi majoris connexionis causa, nihil impedit quin legerit, καὶ γὰρ.

(7) *Αἱ ἐν Γερμανίαις ἰδρυμέναι Ἐκκλησίαι,* κ. τ. λ. Quæ hic de fide jam apud varias Occidentis nationes disseminata asserit Irenæus, liquido confirmat Tertullianus, qui paulo post scribebat. Libro siquidem *adv. Jud. c. 7,* inter gentes quæ jam Christo crediderant, Evangelioque colla subdididerant, enumerat, *Hispaniarum omnes terminos, et Galliarum diversas nationes, et Britannorum inaccessa Romanis loca, et Sarmatarum, et Dacorum, et Germanorum, et Scytharum, etc.* Sed quis primus fidem apud eas Occidentis nationes invexerit, an Irenæi temporibus latius obtineret, an plures, easque numerosas haberent Ecclesias? si quod res est fateri velimus, satis incertum. Plures quidem tum Galliarum, tum Hispaniarum, tum Germaniarum Ecclesiæ, se vel ab apostolis ipsis, vel ab eorum discipulis fundatas gloriantur: sed hæc tot difficultatibus scatent, ut assensum sustinere tutius sit. Scribit Historiæ nostræ scriptor antiquissimus Sulpicius Severus, *Sacr. Hist. lib. II, pag. 150, edit. Antwerp. ann. 1574: Sub Aurelio Antonini filio persecutione quinta agitata, tum primum intra Gallias martyria visa, serius trans Alpes religione Dei suscepta.* Consentit et vetus auctor Actorum S. Saturnini episc. et martyr. apud Ruinart. nostrum, *Act. martyr. sinc. et select., p. 110, § 2, scribens, sensim et gradatim in regionibus nostris (in Galliis scilicet) apostolorum prædicationem coruscasse; et ante Decii et Grati consulatum (i. e. ante an. 250) raras in aliquibus civitatibus ecclesias, paucorum Christianorum devotione consurrexisse; sed nihilominus crebra, miserabili errore gentilitium, nidoribus fetidis in omnibus locis templamasse.* Quorum auctorum testimonia omni ex-

σιν, ἢ ἄλλως παραδιδοῦσιν οὔτε ἐν ταῖς Ἰβηρίαις, οὔτε ἐν Κελτοῖς, οὔτε κατὰ τὰς ἀνατολάς, οὔτε ἐν Αἰγύπτῳ, οὔτε ἐν Λιβύῃ, οὔτε αἱ κατὰ μέσα τοῦ κόσμου (1) ἰδρυμέναι ἀλλ' ὡσπερ ὁ ἥλιος, τὸ κρῖσμα τοῦ Θεοῦ, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ εἷς καὶ ὁ αὐτός· οὕτω καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας πανταχῇ φαίνει, καὶ φωτίζει πάντας ἀνθρώπους τοὺς βουλομένους εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθεῖν. Καὶ οὔτε ὁ πάνυ δυνατὸς ἐν λόγῳ τῶν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις προεστώτων, ἕτερον τούτων ἔρει (οὐδεὶς γὰρ ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον), οὔτε ὁ ἀσθενὴς ἐν τῷ λόγῳ ἐλαττώσει τὴν παράδοσιν. Μῆδ' γὰρ καὶ τῆς αὐτῆς πίστεως οὔσης, οὔτε ὁ πολὺ περὶ αὐτῆς δυνάμενος εἰπεῖν, ἐπλεόνασεν, οὔτε ὁ τὸ ὀλίγον, ἔλαττόνησε.

3. Τὸ δὲ πλεῖον, ἢ ἐλαττον κατὰ σύνεσιν εἰδέναι βενάζ (2), οὐκ ἐν τῷ τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν ἀλλάττειν γίνεσθαι, καὶ ἄλλον Θεὸν παρεπινοεῖν, παρὰ τὸν δημιουργόν, καὶ ποιητὴν, καὶ τροφὴν τοῦδε τοῦ παντός,

A fundate Ecclesiae aliter credunt, aut aliter tradunt; neque hæc quæ in Hiberis (3) sunt, neque hæc quæ in Celtis, neque hæc quæ in Oriente (4), neque hæc quæ in Ægypto, neque hæc quæ in Libya, neque hæc quæ in medio mundi constitutæ: sed sicut sol, creatura Dei, in universo mundo unus et idem est, sic et lumen, prædicatio (5) veritatis, ubique lo- cet, et illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem veritatis venire. Et neque is qui valde prævalet in sermone, ex iis qui præsent Ecclesiis, 50 alia, quam hæc sunt, dicet (nemo enim super magistrum est): neque infirmus in dicendo deminorabit traditionem. Cum enim una et eadem fides sit, neque is qui multum de ea potest dicere, ampliat (6), neque is qui minus, deminorat.

B 3. *2 Plus autem, aut minus secundum prudentiam nosse quosdam intelligentiam (7), non in eo quod argumentum immutetur, efficitur, et alius Deus excogitetur, præter fabricatorem, et facto-

BELLI INTERPRETATIO

aut aliter tradunt, nec quæ in Hispaniis, aut Galliis, aut in Oriente, aut in Ægypto, aut in Africa, aut in mediterraneis orbis regionibus sedem habent. Verum ut sol hic a Deo conditus, in universo mundo unus atque idem est, ita etiam veritatis prædicatio passim luget, omnesque homines, qui ad veritatis cognitionem venire cupiunt, illustrat. Nec vero aut is ex Ecclesie antistitibus, qui dicendi facultate pollet, ab his diversa dicturus est (nemo enim supra magistrum assurgit); aut is rursus, qui parum dicendo valet, traditioni detrimentum afferet. Nam cum una atque eadem fides sit, nec qui de ea liberissimam orationem habere potest, exuberat: nec qui pauca habet quæ dicat, eam imminuit.

3. Quod autem quidam ingenio ac scientia præstare, aut inferiores esse dicantur, non eo fit, quod argumentum ipsum mutant, ac præter eum qui hujusce universitatis architectus et conservator est (quasi

*2 Ed. Feu., cap. iv.

ceptione majora videntur. Et revera, si in iis regionibus Occidentalibus, ante M. Aurelii tempora, altas egisset radices Christiana fides, et longe lateque præpagata fuisset, qui a tyrannorum vexatione tuta permanere potuisset, nec citius ibidem, ut et alibi terrarum, martyria visa fuissent, non video. At martyres Lugdunenses primi omnium in Galliis sanguinem pro Christo fuderunt. Nullus in Hispaniis ante S. Fructuosum, qui passus est an. 259, certus et indubitatus martyr legitur. Nulla etiam, puto, in Germania et Britannia Majori explorata profertur martyria ante Diocletianeam persecutionem. Id ergo duntaxat ex hoc Irenæi loco erui potest, quasdam apud Celtas, Hiberos seu Hispanos (neque enim hic de Iberis Asiæ populis agitur, utpote qui fidem non nisi Constantino Magno imperante susceperint) et Germanos Ecclesias tunc existisse. Cæteris omnibus celebriores videntur fuisse Lugdunensis et Viennensis, quas anno 177 nobilitavit ingens sanctorum copia, qui Lugduni martyrii coronam adepti sunt. Accessit in cumulam SS. Lugdunensis antistes Irenæus, qui, dum vixit, pietate ac scientia fidem in Galliis pro virili promovit. Sed eo extincto, si non penitus extincta, saltem eo delapsa fuit, ut medio tertio sæculo, cum jam raræ et paucorum Christianorum essent Ecclesie, ut scribit vetus auctor citatus, novis apostolis quibus excitaretur indigeret.

(1) Κατὰ μέσα τοῦ κόσμου. Ecclesiam Hierosolymitanam, aliasque in Palæstina constitutas hic intelligi, advertit unusquisque. Judæam enim in medio mundi sitam esse censebant veteres Christiani.

(2) Κατὰ σύνεσιν εἰδέναι τινάζ. Legendum vellet Fronto Duc. κατὰ φρόνησιν εἰδέναι τινάζ τὴν σύνεσιν, quia vertit interpretes: Secundum prudentiam nosse quosdam intelligentiam. Nam, subdit, intelli-

C gentiam nosse, phrasim est Scripturæ, ut Isaia: lvi, ii, οὐκ εἰδότες σύνεσιν. Hieron. nescientes intelligentiam. Sed ut intelligentiam nosse, phrasim sit Scripturæ, non sequitur Irenæi phrasim esse. Quare nihil immutandum in textu Græco censerem. Suspicerer potius vocem Latinam, intelligentiam, e margine in textum irrepsisse. Nempe ad marginem codicis sui scripserat quis, intelligentiam, quæ voce σύνεσιν melius reddi posse, quam prudentia, non immerito censebat. Imperitius alter scriba utramque textui inseruit.

(3) Hiberis. Melius forte, Hiberiis, juxta Græc. Ἰβηρίαις.

(4) In Oriente. Gr. κατὰ τὰς ἀνατολάς, in partibus vel regionibus Orientalibus. Neque enim hic Orientem stricte sumptum, cujus caput erat Antiochia, intelligit Irenæus; sed totam eam plagam quæ a Tigri fluvio usque ad Cyprum et Thracias versus occidentem, et a Ponto septentrionali usque ad Arabiam versus meridiem porrigitur. Sic enim Orientem veteres accipiebant. Videsis Amarian. lib. xiv, cap. 8.

(5) Lumen, prædicatio. Lumen vel de suo addidit interpretes, comparationis elucidandæ gratia (neque enim ea vox legitur in Græco); vel, quod probabilius videtur, ea vox e margine in textum irrepsit. Scripserat quispiam ad oram codicis sui: Lumen, prædicatio veritatis, quod alter imprudens in textum transtulit.

(6) Ampliat. Alludit Irenæus ad illud quod de manna scriptum est, Exod. xvi, 18, et II Cor. viii, 15. Nam verba Græca τῶν Ὁ plane eadem sunt quæ apud Eriphan., οὐκ ἐπλεόνασεν ὁ τὸ πολὺ, καὶ ὁ τὸ ἐλαττον (vel ut habet Paulus, ὁ τὸ ὀλίγον), οὐκ ἔλαττόνησεν.

(7) Intelligentiam. Redundat ea vox. Vide notam 2.

rem, et nutritorem huius universitatis, quasi non ipse sufficiat nobis (1), aut alius Christus, aut alius Monogenes : sed in eo, quod omnia, quæ in parabolis dicta sunt, exquirere (2) et adjungere veritatis (3) argumento, et in eo, ut instrumentum (4) et dispositionem Dei in genere humano factam enarret : et quoniam magnanimus exstitit Deus (5), et in transgressorum angelorum apostasia, et in inobedientia hominum, edisserere : et quare alia quidem temporalia, alia vero æterna, et quædam cœlestia, quædam terrena unus et idem fecit (6), annuntiare : et quare cum invisibilis sit, apparuit prophetis Dei (7) non in una forma, sed aliis aliter, adesse (8) : et quare testamenta multa tradita humano generi, annuntiare. et quis sit uniuscujusque testamentorum character, docere : et quare *Con-*
clusit omnia in incredulitatem Deus, ut universis mi-
*sereatur*²³, exquirere : et quare *Verbum Dei (9) caro*
factum est, et passus **51** *est (10), gratias agere (11) :*

ως μή ἀρχουμένους τούτους (12), ἢ ἄλλον Χριστόν, ἢ ἄλλον Μονογενῆ· ἀλλὰ ἐν τῷ τὰ, ὅσα ἐν παραβολαῖς εἴρηται, προσεπεργάζεσθαι, καὶ οἰκειοῦν τῇ τῆς πίστεως ὑποθέσει, καὶ ἐν τῷ τὴν τε πραγματείαν καὶ οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐπὶ τῇ ἀνθρωπότητι γενομένην (13), ἐκδιηγείσθαι· καὶ ὅτι ἐμακροθύμησεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τε τῇ τῶν παραβεβηκότων Ἀγγέλων ἀποστασίᾳ, καὶ ἐπὶ τῇ παρακοῇ τῶν ἀνθρώπων, σαφηνίζειν· καὶ διὰ τί τὰ μὲν πρόσκαιρα, τὰ δὲ αἰώνια, καὶ τὰ μὲν οὐράνια, τὰ δὲ ἐπίγεια εἰς καὶ ὁ αὐτὸς Θεὸς πεποίηκεν, ἀπαγγέλλειν· καὶ διὰ τί ἀόρατος ὢν, ἐφάνη τοῖς προφήταις ὁ Θεὸς οὐκ ἐν μιᾷ ἰδέᾳ, ἀλλ' ἄλλως ἄλλοις, συνιεῖν· καὶ διὰ τί Διαθήκαι πλείους γεγόνασι τῇ ἀνθρωπότητι, μνηύειν, καὶ τίς ἐκάστης τῶν Διαθηκῶν ὁ χαρακτήρ, διδάσκειν· καὶ διὰ τί *συνέκλεισε πάντα* (14) *εἰς ἀπειθειαν ὁ Θεός, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ, ἐξερευνᾶν· καὶ διὰ τί ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἔπαθεν, εὐχαριστεῖν* (15)· καὶ διὰ τί ἐπ' ἐσχάτων τῶν καιρῶν ἡ παρουσία τοῦ

BILLII INTERPRETATIO.

non in eo nobis satis præsidii sit), alium quemdam Deum, aut alium Christum, aut alium Unigenitum excogitent : verum in eo demum consistit, ut quis ea omnia, quæ in parabolis dicta sunt, accuratius pertractet, fideique argumento accommodet, in eoque etiam, ut Dei molitionem, ac dispensationem ob humani generis salutem factam exponat, quodque diuturna animi lenitate tum angelorum, qui ab eo recesserunt, defectionem, tum hominum inobedientiam tulerit, explanet : quidque causæ sit, cur alia caduca et alia æterna, alia cœlestia et alia terrena, unus et idem Deus procrearit, enarret : quaque de causa Deus, cum invisibilis esset, prophetis tamen non in una forma, sed aliter aliis atque aliis conspiciendum se præbuerit, intelligat : qui etiam factum sit, ut plura testamenta hominum generi contigerint, indicet, quisque cuiusque testamenti character sit, edoceat : quid item causæ fuerit, quam ob rem *Deus omnia in incredulitate concluderet, ut omnium misereatur*, investiget : quam etiam ob causam *Verbum Dei caro factum sit, cruciatusque subierit, grata oratione complectatur* : cur præterea extremis temporibus, hoc est, in fine potius quam in initio, adventus Filii Dei exstiterit, commemoret : de fine quoque ipso et rebus futuris, quidquid in Scriptura situm est, explicet : tum etiam quamobrem Deus gentiles, quorum salus deplorata erat, cohæredes, et concorporeos, et participes sanctorum effecerit, non taceat : quoque pacto *mortale hoc corpus immortalitate, et corruptibile hoc incorruptibilitate induendum sit*, edisserat : denique qui *populus factus sit, qui populus non erat : et dilecta, quæ dilecta non erat ; et qui plures filii desertæ, quam ejus, quæ virum habebat, prædicet*. In his enim aliisque id genus exclamavit Apostolus : *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ*

²³ Rom. xi, 32.

(1) *Nobis*. Melius juxta Græc. legas, *illis*, quam *nobis*.

(2) *Sed in eo quod... exquirere*, etc. Hellenismus est. Latine scribendum fuisset : *sed in eo ut... exquirat et adjungat*, sicut recte scripsit interpres, *in eo ut... factum enarret* : tum cætera omnia quæ in infinitivo ponuntur, usque ad *præconare*, in subjunctivo repetenda.

(3) *Veritatis*. Gr. πίστῶς, fidei, non veritatis.

(4) *Instrumentum*. Gr. πραγματείαν, quod vertendum erat, *molitionem*, vel *negotium*, non *instrumentum*.

(5) *Magnanimus exstitit Deus*. Gr. ἐμακροθύμησεν ὁ Θεός, i. e. diuturna lenitate, vel patientia tulit Deus, tum angelorum, qui ab eo recesserunt, defectionem, tum hominum inobedientiam.

(6) *Fecit*. Ex Græco adde, *Deus*.

(7) *Dei*. Lege, *Deus*, ex Græco Θεός.

(8) *Adesse*. Perperam legit interp. συνεῖναι, cum tamen in Græco, sit συντεῖν, quod vertendum erat, *intelligere*, seu potius *ut intelligat*, cur scilicet aliter aliis apparuerit.

(9) *Verbum Dei*. In cod. Clarom. omittitur *Dei*.

(10) *Et passus est*. Scribendum erat, *et passum est*. Sed frequenter masculinum cum *Verbo* conjungit interpres, attendens scilicet ad Λόγον Græcorum, quod nomen masculini generis est. Id semel observasse sufficiat.

(11) *Gratias agere*. Mallem vertisset interp. *grata*

memoria recolere. Vide infra notam 13.

(12) *Ἀρχουμένους τούτους*. Legendum vult Billius, ἀρχουμένους τούτω, vel certe ἀρχουμένου τούτου, tametsi hoc minus probet : ἀρχούντος enim, ait, potius dixisset, si significationem activam exprimere voluisset. Ἀρχουμένου τούτου edidit Gallas. et post eum Feuard., sed absque codicis ullius auctoritate. Merito censet Grab. ἀρχουμένους τούτους non incommode retineri posse, referendo scilicet τούτους ad τινάς, et subintelligendo τούτω.

(13) *Γενομένην*. Sic recte cod. Reg. et ita legendum esse jam monuerat Billius, pro γενομένην, ut habent omnes editt.

(14) *Πάντα*. Sic eadem Apostoli verba legit Irenæus lib. iii, c. 20, n. 2. Ubique πάντα, omnia, non πάντας, ut habent vulgati nostri codd. In miss. etiam quibusdam N. Test. codd. habetur πάντα.

(15) *Εὐχαριστεῖν*. Suspectum sibi esse eo loco hoc verbum ait Billius, quod parum aliis verbis, quæ præcedunt, διδάσκειν, μνηύειν, ἐξερευνᾶν, ἀπαγγέλλειν, etc., respondeat. Opportunum tamen sensum haberi hic potest, si vertatur, uti recte vertit idem Billius, *grato animo complectatur*, vel *recolat*. Interdum enim εὐχαριστέω accipitur pro εὐλογέω, hoc vero pro *celebro*. Adde quod alludere potuit Irenæus ad Eucharistiæ sacrificium, quod passionis Christi *memoriale* a Patribus vocatur, utpote quo Domini mors, ut ait Apost. I Cor. xi, 26, annuntiat, et grata memoria celebratur.

Υιοῦ τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἐν τῷ τέλει, ἐφάνη ἡ ἀρχὴ (1), ἀπαγγέλλειν καὶ περὶ τοῦ τέλους, καὶ τῶν μελλόντων, ὅσα τε κεῖται ἐν ταῖς Γραφαῖς, ἀναπτύσσειν καὶ τί ὅτι τὰ ἀπεγνωσμένα ἔθνη (2), συγκληρονόμα, καὶ σύσσωμα, καὶ συμμετόχα τῶν ἁγίων τεποίηκεν ὁ Θεός, μὴ σιωπᾶν καὶ πῶς τὸ θνητὸν τοῦτο σαρκίον (3) ἐνδύσεται ἀθανασίαν, καὶ τὸ φθαρτὸν ἀφθαρσίαν, διαγγέλλειν πῶς τε ἔρεϊ, Ὁ οὐ λαός (4), λαός, καὶ ἡ οὐκ ἠγαπημένη, ἠγαπημένη, καὶ πῶς πλείονα τῆς ἐρήμου τὰ τέκνα, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα, κηρύσσειν. Ἐπὶ τούτων γάρ, καὶ ἐπὶ τῶν ὁμοίων αὐτοῖς ἐπεβόησεν Ἀπόστολος: Ὁ βάθος πλούτου, καὶ σοφίας, καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ! Ἀλλὰ οὐκ ἐν τῷ ὑπὲρ τὸν κτίστην, καὶ δημιουργὸν, μητέρα τούτων καὶ αὐτοῦ (5), Ἐνθύμησιν Αἰῶνος πεπλανημένου παρεπινοεῖν, καὶ εἰς τοσοῦτον ἔχειν βλασφημίας: οὐδὲ τὸ (6) ὑπὲρ ταύτην πάλιν Πλήρωμα, τὸν μὲν ἕνα, νῦν δὲ (7) ἀνήριθμον φύλον Αἰώνων ἐπιφουδεσθαι, καθὼς λέγουσιν οὗτοι οἱ ἀληθῶς ἔρημοι θείας

BILLII INTERPRETATIO.

Dei! quam inscrutabilia sunt judicia ejus et impervestigabiles viæ ejus! In hoc, inquam, doctorum industria posita est, non in eo, ut quispiam, ultra creatorem et opificem, Enthymesin errantis Æonis, quæ ipsius parens sit, præterea comminiscatur, eoquæ blasphemiam prorumpat: aut rursus in eo, quod ea sublimius sit, Pleromate, nunc triginta Æonas, nunc innumerabile Æonum examen coningat: quemadmodum aiunt isti divinæ sapientiæ vere expertes magistri: cum interim vera et universa Ecclesia unam et eandem toto terrarum orbe fidem teneat, ut ante diximus.

⁵⁴ 1 Cor. xv, 54. ⁵⁵ Ose. ii, 23, et Rom. ix, 25. ⁵⁶ Isai. liv, 4, et Gal. iv, 27. ⁵⁷ Rom. xi, 53.

(1) Ἡ ἀρχὴ. Legit interpres, καὶ οὐκ ἐν ἀρχῇ. Commode tamen legi potest, ἡ ἀρχὴ, principium, i. e. Dei Filius, quem ἀρχὴν et τέλος non semel dixit Joannes in Apocalypsi.

(2) Τὰ ἀπεγνωσμένα ἔθνη. Eas nimirum gentes, quas, ut ait D. Prosper Respons. ad object. viii Gallorum, in præteritis sæculis dimiserat Deus ingredi vias suas, quando Jacob elegit sibi Dominus, et non fecit taliter omni nationi, et judicia sua non manifestavit eis: quarum proinde gentium salus conclamata videbatur humanæ prudentiæ.

(3) Τὸ θνητὸν τοῦτο σαρκίον, etc. Apostoli verba 1 Cor. xv, 54, ex memoria refert Irenæus: paulo enim aliter leguntur apud ipsum Apost.

(4) Πῶς τε ἔρεϊ, ὁ οὐ λαός, etc. His prorsus affine est quod scribit D. Prosper loco sup. citato: Cur qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei sit; et quorum aliquando non misertus est, nunc autem misereatur; et ubi dictum est: Non plebs mea vos; ibi vocentur filii Dei vivi: et quare quod quærebat Israel, non sit consecutus, electio autem consecuta est, cæteri vero excaecati sunt: impossibile est comprehendere, et periculosæ curiositatis est quærere, etc.

(5) Μητέρα τούτων καὶ αὐτοῦ. Legit interpres, μητέρα τούτου καὶ αὐτῶν. Τούτου quidem et Billius iubeus legit; insectatur enim Irenæus eos qui Demiurgo, hoc est, summo illi rerum omnium opifici, matrem Enthymesin affingunt: sed αὐτῶν plane improbat; ad quid enim, inquit, referretur? Respondeo, ad Valentinianos, qui Ahamoth matrem habere gloriabantur, quæque ea ratione mater ipsorum, cap. 7 et alibi passim ab Irenæo dicitur. Grabius Græcis nihil mutatis, τούτων de Valentinianis, αὐτοῦ de creatore accipit, sed minus bene: pronomen enim οὗτος demonstrativum cum sit, ad id quod immediate præcedit, non ad aliquid remotius referri debet. De Demiurgo autem, non de Valentinianis, proxime antea mentio facta. Quare cum vet. interp. legere satius est, μητέρα τούτου καὶ αὐτῶν.

et quare in novissimis temporibus adventus Filii Dei, hoc est in fine, apparuerit, et non in initio. annuntiare: et de fine, et de futuris, quæcunque posita sunt in Scripturis, revolvere: et quare desperatas gentes, coheredes, et concorporatas, et participes sanctorum fecit Deus, non tacere: et quemadmodum mortalis hæc caro induet immortalitatem, et corruptibile incorruptelam⁵⁴, annuntiare: et quemadmodum factus est (8), qui non erat populus, populus: et dilecta, dilecta⁵⁵; et quemadmodum plures filii ejus, quæ deserta est, magis quam ejus quæ habet virum⁵⁶, præconare (9). In talibus enim, et in similibus eis exclamavit Apostolus: O altitudo divitiarum, et sapientiæ, et agnitionis Dei! quam inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viæ ejus⁵⁷. Sed non in eo, ut supra creatorem et fabricatorem, matrem ejus et illorum, Enthymesin Æonis errantis adinvenires, et ad tantam pervenires blasphemiam: neque in eo, quod est super hanc rursus Pleroma, aliquando quidem xxx, aliquando vero innumerabiles multitudines Æonum men-

(6) Οὐδὲ τὸ. Billius legendum censet, οὐδὲ εἰς τὸ. Grabius vero, οὐδὲ ἐν τῷ τὸ. Sed nulla additione facta, οὐδὲ τὸ retineri posse nihil vetat, subintelligendo ἐν τῷ, quod mox præcessit.

(7) Τὸν μὲν ἕνα, νῦν δέ, etc. Pro τὸν μὲν ἕνα, corrigit Billius ex vet. interp. νῦν μὲν τριάκοντα, νῦν δέ, etc. Melius vero Petavius, τότε μὲν τριάκοντα. Quod vero ἕνα, pro τριάκοντα, in textum irrepperit, id ex eo factum esse non imperite conjiciunt Fronto Duc. et Grabius, quod cum Irenæus, vel priores ejus scribæ, notam tricenarii numeri Æ cum lineola transversa, non ipsam vocem τριάκοντα reposuissent, qui eos secuti sunt, incaute Æ in A, quæ monadis nota est, transmutarunt, indeque ἕνα scriptum est: quod quidem eo facilius fieri potuit, quod Æ et A, in mss. præsertim, maxime affines sint. Hæc porro dum pro arbitrio distinguit Gallasius, in alienum omnino sensum detorqueat. Sic scribit: Ὅστε τὸ ὑπὲρ ταύτην πάλιν Πλήρωμα, τὸν μὲν ἕνα, τὸν δὲ ἀνήριθμον φύλον, etc. Quæ sic vertit: Ut supra hanc rursus ementiariis Pleroma, hic quidem unum, ille vero infinitum genus Æonum.

(8) Et quemadmodum factus est. Græca hic paulo liberius vertit interpres. Hæc, πῶς τε ἔρεϊ, reddenda erant, quomodo, seu, quo sensu dicit, scilicet Deus. Ἐρεϊ enim hic non verbum futuri temporis est, ut falso post Petavium existimavit Grabius, sed præsentis. Sic Matth. vii, 4, ἢ πῶς ἔρεϊς τῷ ἀδελφῷ σου, etc., aut quomodo dicis fratri tuo, etc.

(9) Præconare. Ita melius quam præconiare (ut est in edit.) mss. Clarom., Ottobon., Arund. et Merc. 2. Præconare autem, vel præconari, est prædicare, extollere, annuntiare. Sic Martianus Capella lib. xvii: Ingressuros etiam cunctos nominatim vocabat, fama præconans. Et liber i Memorial. sanct.: Solvite divinis laudibus ora, summique Receptoris beneficia extollentes, præconate et dicite, etc. Et infra: Qui liber vestrorum actuum memoriam gloriosam præconatur. Præconari etiam dixit Honoratus Augustodun., lib. iii, cap. 4.

tiri (1) : quemadmodum dicunt hi, qui vere sunt deserti a divina sententia (2) magistri; cum ea, quæ est Ecclesia universa, unam et eandem fidem habeat in universo mundo, quemadmodum prædiximus.

52 CAPUT XI³⁸.

Quæ sit Valentini sententia, et in quibus ab eo discrepant discipuli ejus. Secundi, Eriphanis, et aliorum quorundam dogmata.

I. Videamus nunc et horum (3) inconstantem A sententiam, cum sint duo vel tres, quemadmodum de eisdem non eadem dicunt, sed et nominibus, et rebus contraria respondent. Qui enim est primus, ab ea, quæ dicitur Gnostica hæresis, antiquas in suum characterem doctrinas transferens (4) Valentinus, sic definivit (5) : dualitatem quamdam in-

συνέσεως διδασκαλοῦ, τῆς οὐσῆς Ἐκκλησίας πάσης μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πίστιν ἐχούσης εἰς πάντα τὸν κόσμον. καθὼς προέφημεν.

I. Ἴδωμεν νῦν καὶ τὴν τούτων ἄστατον γνώμην, δύο που καὶ τριῶν ὄντων, πῶς περὶ τῶν αὐτῶν οὐ τὰ αὐτὰ λέγουσιν, ἀλλὰ τοῖς πράγμασι καὶ τοῖς ὀνόμασιν ἐναντία ἀποφαίνονται. Ὁ μὲν γὰρ πρῶτος (6), ἀπὸ τῆς λεγομένης Γνωστικῆς αἵρέσεως τὰς ἀρχὰς εἰς ἴδιον χαρακτῆρα διδασκαλείου (7) μεταρμόσας (8) Οὐαλεντίνος, οὕτως ἐξηροφόρησεν (9), ὀριστάμενος

BILLI INTERPRETATIO.

CAPUT XI.

I. Videamus nunc, cum vix duo, aut tres sint, quam sit inconstans eorum sententia, ut qui de iisdem non eadem dicunt, verum et rebus et verbis pugnantia inter se pronuntiant. Siquidem Valentinus, qui primus ex ea secta, quæ Gnostica nuncupatur, veteres doctrinas ad characterem suum et insti-

³⁸ Ed. Feu., cap. vi.

(1) *Mentiri*. Lege, *ut mentireris*, sicuti paulo superius, *ut adinvenires, et pervenires*.

(2) *Sententia*. Græc. συνέσεως, quod melius veritas et interpret. sapientia.

(3) *Horum*. Ita pro eorum ex Clarom., Arund. et Voss. juxta Græc. τούτων reponere placuit. *Horum* autem refero ad magistros illos divina sapientia destitutos, quorum mentio proxime facta est, sub finem capitis præcedentis.

(4) *Antiquas in suum characterem doctrinas transferens*. Vertendum erat : *ab ea quæ dicitur Gnostica hæresis, principia in proprium scholæ suæ characterem transferens*, seu *aptans* : i. e. in peculiaris sectæ formam aptans, quibusdam scilicet additis. Quamvis enim Valentinus doctrinæ suæ principia a vetustioribus Gnosticis accepisset, plura tamen eorum hæresi addiderat, ut Dissert. cit. ostendimus.

(5) *Definivit*. Al. *diffinivit*. Sed adde ex Græco, *C esse*.

(6) *Ὁ μὲν γὰρ πρῶτος*, etc. Locum hunc a Blondello et Dallæo vexatum egregie ab eorum cavillationibus vindicavit Pearsonius in *Vindiciæ epistol. S. Ignatii*, part. II, cap. 3, 4, 5, 6 et 7; Cotelerius in *Observat. ad epistol. Ignat. ad Magnes.* et alii SS. martyris epistolarum vindices. Nempe has viri apostolici epistolas, ac in primis eam, quæ est ad Magnesianos, juniorem Ignatio auctorem vedolere ex eo contendebant Blondellus et Dallæus, quod in his ejusdem verbis, *αὐτῶν λόγος αἰῶνος, οὐκ ἀπὸ σαρκὸς προσελθῶν*, aperte perstringatur hæreticorum Signi. Atqui, inquit, Valentinus, Irenæo teste lib. I, c. 3, num. 11, ex Gnosticorum hæresi primus fuit, qui ex veteribus doctrinis in suum characterem, seu formam translatis et aptatis, quod subjicit dogma tradiderit, ac proinde Σχῆμα memoraverit. Plura respondent, invictisque munitur argumentis Ignatii defensores strenuissimi, ex quibus duo duntaxat, quæ ad rem nostram faciunt, observabimus. 1. Fabulissimum id esse, Valentinum primum omnium copulationem Bythi et Sigæ tradidisse: quoniam potius certissimum esse, ridiculum illud commentum a vetustioribus Gnosticis haustum fuisse, ut ipsi etiam demonstravimus Dissert. I, art. 5, n. 22 et seqq. 2. Verba hæc Irenæi, *ὁ μὲν γὰρ πρῶτος*, perperam et dolose a Blondello et Dallæo referri ad Gnosticorum hæresin, quasi Irenæi mens esset, Valentinum ex illa Gnosticorum hæresi primum fuisse, qui ex veteribus doctrinis ad suum characterem, sive peculiarem sectæ formam translatis et aptatis, quod subjicit dogma tradiderit. Alio quippe referuntur ea

B verba, ad priorem scilicet sententiam, non ad sequentem. Ἴδωμεν νῦν καὶ τὴν τούτων ἄστατον γνώμην, δύο που καὶ τριῶν ὄντων, πῶς περὶ τῶν αὐτῶν, οὐ τὰ αὐτὰ λέγουσιν, ἀλλὰ τοῖς πράγμασι καὶ τοῖς ὀνόμασιν ἐναντία ἀποφαίνονται. Videamus nunc et horum (magistrorum scilicet illorum divina sapientia destitutorum, quorum sub finem capitis præced. meminerrat) inconstantem sententiam, cum sint duo vel tres, quemadmodum de eisdem non eadem dicunt, sed et nominibus et rebus contraria respondent : ὁ μὲν γὰρ πρῶτος, qui enim primus est (ut satis fideliter reddidit vetus interpret) ex paucis scilicet illis duobus, vel tribus magistris divinæ sapientiæ exortibus, Valentinus nimirum, a Gnostica hæresi antiquas in suum characterem doctrinas transferens sic definivit. Tum sequitur, Σχεδὸν ὁ δὲ... ἄλλοι δέ. Quæ perspicue demonstrant, hæc, ὁ μὲν γὰρ πρῶτος, referri, non ad Gnosticam hæresin, sed ad duos illos, vel tres, quorum inconstantem sententiam expositurus est Irenæus.

(7) *Ἀρχὰς εἰς ἴδιον χαρακτῆρα διδασκαλείου*, etc. Legi vult Billius cum veteri interprete, *ἀρχαίας διδασκαλίας*. Sed nihil in Eriphanii verbis immutare necesse est. Sensus enim est, Valentinum haustis a Gnostica hæresi principia, ea in proprium scholæ suæ, *διδασκαλείου*, characterem translatisse: quod certum esse dixi nota præced. Porro ἴδιον χαρακτῆρα διδασκαλείου, phrasin Irenæo usitatam esse, probant ejus verba de Basilidianis infra cap. 24, n. 7: *Ἰδίων χαρακτῆρα διδασκαλείου θεωρημάτων ἀποδέχονται, καὶ τὴν αὐτῶν διδασκαλίαν ἀποδέχονται*. Et de Tatiano cap. 28: *Ἰδίων χαρακτῆρα διδασκαλείου συνέστησαν, proprium characterem doctrinæ constituit*. In quibus locis interpret perperam vertit *διδασκαλείου*, *doctrinæ*: nam *διδασκαλείου* proprie *scholæ* est, non *doctrinæ*.

(8) *Μεταρμόσας*. Sensus non est Valentinum principia, quæ a Gnosticis acceperat, *mutasse*, multo minus in melius *correxisse*, aut *emendasse*, quasi nihil eis addidisset. Quamvis enim interdum ea sit significatio verbi, *μεταρμόζειν*, hic tamen, ut et alibi sæpe, *transferre* aut *adaptare* significat: quod pluribus probat Pearson. cit. cap. 6 sub finem.

(9) *Ἐξηροφόρησεν*. Quid hic scripserit Irenæus, haud facile est divinare. Nam *ἐξηροφόρησεν* barbara vox est, quæ utrum ab auctore nostro profecta sit, dubium est. Pro ea legunt Hammondus et Usserius, *ἐξεφόρησεν*. Isaacus Vossius, leviori mutatione, *ἐκρηροφόρησεν*. Cotelerio corrigendum videtur, *ἐψηροφόρησεν*, quod sensu, inquit, non discrepat a se-

εἶναι δυάδα (1) ἀνονόμαστον, ἧς τὸ μὲν τι καλεῖσθαι Ἄρρητον, τὸ δὲ Σιγήν. Ἐπειτα ἐκ ταύτης δυάδος δευτέραν δυάδα προβεβλήσθαι, ἧς τὸ μὲν τι Πατέρα ὀνομάζει, τὸ δὲ Ἀλήθειαν. Ἐκ δὲ τῆς τετραδὸς ταύτης καρποφορεῖσθαι Λόγον καὶ Ζωὴν, Ἄνθρωπον καὶ Ἐκκλησίαν· εἶναι τε ταύτην ὀγδοάδα πρώτην. Καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ Λόγου καὶ τῆς Ζωῆς δέκα δυνάμεις λέγει προβεβλήσθαι, καθὼς προειρήκαμεν. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἄνθρώπου καὶ τῆς Ἐκκλησίας δώδεκα, ὧν μίαν (2) ἀποστᾶσαν καὶ ὑστερήσαν, τὴν λοιπὴν πραγματείαν (3) πεποιῆσθαι. Ὅρους τε δύο ὑπέθετο, ἓνα μὲν μεταξὺ τοῦ Βυθοῦ καὶ τοῦ λοιποῦ Πληρώματος, διορίζοντα τοὺς γεννητοὺς Αἰῶνας ἀπὸ τοῦ ἀγεννήτου Πατρὸς· ἕτερον δὲ τὸν ἀφορίζοντα αὐτῷ (4) τὴν μητέρα ἀπὸ τοῦ Πληρώματος. Καὶ τὸν Χριστὸν δὲ οὐκ ἀπὸ τῶν ἐν τῷ Πληρώματι Αἰῶνων προβεβλήσθαι, ἀλλὰ ὑπὸ τῆς μητρὸς ἔξω γενομένης, κατὰ τὴν γνώμην (5) τῶν κρειττόνων ἀποκεκυῆσθαι μετὰ σκιᾶς τινος. Καὶ τοῦτον μὲν, ὅτε ἄρρενα ὑπάρχοντα, ἀποκόψαντα ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν σκιάν, ἀναδραμεῖν εἰς τὸ Πλήρωμα· τὴν δὲ μητέρα ὑπολειφθεῖσαν μετὰ τῆς σκιᾶς, κεκενωμένην τε τῆς πνευματικῆς ὑποστάσεως, ἕτερον υἶόν προενέγκασθαι· καὶ τοῦτον εἶναι τὸν Δημιουργόν, ὃν καὶ παντοκράτορα λέγει τῶν ὑπο-

A nominabilem, cujus quidem aliquid vocari Inenarrabile, aliud autem Sigen. Post deinde ex hac dualitate, secundam dualitatem emissam, cujus aliud quidem Patrem vocat, aliud autem Aletheiam. Ex hac autem quaternatione fructificari Logon et Zoen, Anthropon et Ecclesiam. Esse autem hanc octonationem primam. Et a Logo quidem et Zoe decem virtutes dicit emissas, sicut prædiximus. Ab Anthropon autem et Ecclesia XII, ex quibus unam **53** discedentem et destitutam, reliquam dispositionem fecisse. Terminos autem duos adhibet: unum quidem inter Bythum et Pleroma (6), determinantem (7) natos Æones ab infecto Patre; alterum vero separantem illorum matrem a Pleromate. Et Christum autem non ab his, qui sunt in Pleromate, Æonibus emissum, sed matrem foris factam, secundum memoriam meliorum, enixam esse (8) cum quadam umbra. Et hunc quidem, quippe cum esset masculus, abscidisse a semetipso umbram, et regressum in Pleroma (9). Matrem autem subrelictam sub umbra (10), evacuatam autem spiritali substantia, alterum filium emisisse: et hunc esse Demiurgum, quem et omnipotentem dicit eorum (11) quæ ei subjacent. Coemissum autem ei et sinistrum.

BILLII INTERPRETATIO.

tutum accommodavit, ad hunc modum docet. Statuit enim binarium quemdam esse, qui nullo nomine exprimi possit: cujus altera pars Arrhetus vocetur, altera Sige. Postea ex hoc binario alterum binarium ortum esse, cujus partem alteram Patrem, alteram Veritatem appellat. Ex hoc porro quaternario Sermone et Vitam, Hominem et Ecclesiam editos esse. Atque hanc esse primam ogdoadē. Et quidem ex Sermonem et Vita decem virtutes profluxisse, quemadmodum superius diximus: ex Homine autem et Ecclesia duodecim: e quibus unam, cum ab aliorum cœtu sese removisset, reliquum negotium effecisse. Horos insuper duos fluxit, unum inter Bythum et reliquum Pleroma interjectum, progenitos Æonas ab ingenito Patre distinguentem: alterum autem, illorum matrem a Pleromate dirimentem. Quin Christum etiam non ab iis Æonibus, qui in Pleromate sedem habent, productum fuisse, verum a matre illinc exclusam, secundum meliorum recordationem, non sine quadam umbra, procreatum. Atque hunc quidem, ut qui masculus esset, excisa a se umbra ad Pleroma recurrisset: matrem autem una cum umbra relictam, ac spiritali substantia orbatam, alterum filium extulisse; atque hunc esse Demiurgum, quem etiam eorum, quæ ipsi subjecta sunt, principem, ac velut imperatorem esse dicit. Cum eo porro productum etiam fuisse sinistrum principem tradit: in quo nimirum ei cum illis convenit, qui Gnostici falso nuncupantur, de quibus postea disseremus. At vero Jesum interdum quidem ex eo, qui ab eorum matre

quente, ὀρισάμενος, unde utrumque uno verbo *definiit*, ab antiquo interprete expressum est. Billius vero putat hunc legisse, ἔφη. Existimat potius Pearsonius, veterem interpretem, eam, quam ipse legit, vocem minime intellexisse, ideoque omisisse, quod id salvo sensu fieri posse putavit. Vetustissimam igitur lectionem, addit vir doctissimus, sentio fuisse, ἐξηροφόρησεν, et fortasse ab ipso Irenæo profectam: nam ἐξηροφορεῖν idem significare potest, quod *aliquid enarrare*, ξηραῖς λέξεσιν, ut Græci loquuntur. Græbius, aut ἐξηροφόρησεν retinendum, aut si hoc nimis durum videatur, ἐληροφόρησεν cum Vossio legendum putat; non solum quod hæc levisima sit mutatio, sed et quod sub finem hujus capituli sequatur exclamatio: ὦ ληρολόγοι σοφισταί! οὐ περὶ σοφιστῶν! Si quid doctissimorum virorum conjecturis addere liceret, legere sat amarem, ἐκενοφώνησεν, vel ἐληροφώνησεν: hæc siquidem voces paulo magis Græcæ mihi videntur.

(1) *Δυάδα*. Τινὰ ex veteri interprete addi vult Billius. Sed parum refert.

(2) *Ἐν μίαν*. Sophiam scilicet, quæ intempestiva curiositate ducta, pene periit.

(3) *Τὴν λοιπὴν πραγματείαν*. Eam nimirum, quæ extra Pleroma est.

(4) *Αὐτῷ*. Lege αὐτῶν cum vet. interprete.

(5) *Γνώμην*. Μνήμην legit Billius cum veteri interprete, non γνώμην, ut sit sensus, eam in recordatione beati illius status, quo non sine magno dolore carebat, ejusmodi fetum edidisse. At γνώμην, *notitiam*, eundem habet sensum: quare nihil mutandum censeo.

(6) *Et Pleroma*. Adde ex Gr. et reliquum Pleroma.

(7) *Determinantem*. Legi mallet, *disterminantem*, quam *determinantem*.

(8) *Sed matrem foris factam... enixam esse*. (Supple eum.) Sic restituimus partim ex cod. Voss., partim ex aliis. Ille habet, *matrem autem foris factam... enixam esse* (quam lectionem corruptæ editorum lectioni longe præponendam, Græbium taud secutum fuisse miramur): expungimus vero particulam *autem*, utpote superfluum, nec in omnibus codd. exstantem, retenta particula *sed*, quam habent omnes editi. cum nostris mss.

(9) *In Pleroma*. Ita cum Græbio reponimus ex codd. Clarom. et Voss. pro *ad Pleroma*, ut est in aliis editi.

(10) *Sub umbra*. Ex Græco lege, *cum umbra*.

(11) *Omnipotentem eorum*. Melius vertisset interpretes, *omnipotentem in ea*, vel *supremum Dominum eorum*.

principem, similem iis qui dicentur (1) a nobis falsi nominis Gnostici. Et Jesum autem aliquando quidem ab eo, qui separatus a matre eorum, et coadunatus est cum reliquis, emissum dicit, id est a Theleto: aliquando autem ab eo, qui recurrens sursum in Pleroma, hoc est a Christo: aliquando autem ab Anthropo et Ecclesia. Et Spiritum autem sanctum a Veritate dicit emissum, in examinationem et fructificationem Æonum, invisibiliter in eos introeuntem, per quem Æones fructificarent folia veritatis (2). Hæc quidem ille.

2. Secundus autem primam ogdoadem sic tradidit (3), dicens: Quaternationem esse dextram, et quaternationem sinistram, et 54 lumen et tenebras (4): et discedentem (5) autem et destitutam (6) virtutem non a triginta Æonibus dicit fuisse, sed a fructibus eorum.

5. Alius vero quidam (7), qui et clarus est magi-

BILLII INTERPRETATIO.

sese contraxit, et cum rebus universis refudit, hoc est, ex Theleto ortum fuisse ait: interdum autem ex eo, qui ad Pleroma sese retulerat, hoc est a Christo: nonnunquam rursus ab Homine et Ecclesia. Denique Spiritum sanctum ab Ecclesia productum fuisse, ad Æonum examinationem et fecunditatem, ut qui invisibili modo in eos ingrediatur, efficiatque ut illi veritatis plantas proferant.

2. Secundus autem ogdoadem ita distinguit, ut alter quaternarius sit dexter, alter sinister: traditque illum lucem appellari, hunc tenebras. Virtutem autem illam, quæ abscessit, atque ab aliis sese removit, non esse e numero triginta Æonum, sed post triginta Æonas.

5.

(1) *Similem iis qui dicentur*. Vetus interpres legit ὁμοιον, non ὁμοίως, sed male, inquit Billius et Fronto Duc., ut sensus aperte docet. Itaque vertendum, *similiter iis, vel eo modo, quo ii qui dicentur*.

(2) *Folia veritatis*. Φύλλα legit interpres, non φυτά, sed perperam. Vertendum igitur: *plantas, vel stirpes veritatis*.

(3) *Tradidit*. In Eras., Gallas. et Feuard. tradit.

(4) *Et lumen et tenebras*. Hæc ab interprete paulo obscurius reddita clarius explicat textus Græcus: τετράδα δεξιάν καὶ τετράδα ἀριστεράν, τὴν μὲν μίαν φῶς, τὴν δὲ ἄλλην σκότος. Sensus ergo est, non lumen et tenebras aliud quiddam esse a tetrade dextra et tetrade sinistra; sed primam ogdoadem a Secundo divisam fuisse in duas tetradas, alteram scilicet dextram, alteram sinistram: priorem dictam fuisse *lumen*, posteriorem *tenebras*. Sic accepit Tertullianus cap. 38, scribens: *Humanior jam Secundus, ut brevior, ogdoadem in duas tetradas dividens, in dextram et sinistram, in lumen et tenebras*. Hinc explicandus Theodoretus lib. 1 *Hæret. Fabul.*, c. 8: *Διχῆ τὴν ὀγδοάδα διεῖλε, καὶ τὸ μὲν αὐτῆς ἐκάλεσε δεξιάν, τὸ δὲ εὐώνυμον· καὶ προσέθηκε φῶς καὶ σκότος. Bipartito divisit ogdoadem, et unam illius partem dextram vocavit, alteram sinistram; adjecitque lumen et tenebras: i. e. quibus nomen adjecit luminis et tenebrarum*.

(5) *Et discedentem*. Sic recte Feuard. edidit juxta Græc. ἀποστᾶσαν, quod paulo superius reddidit interpres *discedentem*. Consentit cod. Clarom., nisi quod pro *discedentem*, scripsit incautus amanuensis *descendentem*. In Eras., Gallas. cæterisque aliis mss. perperam habetur, *descendentem*. Melius apud Tertull. cap. 28, *desultricem*. Porro post autem, particulam *et* incuria scribarum omissam in omnibus cum editt. tum mss., addidimus tum ex Græco, tum ex ipsomet interp. qui paulo ante, eadem, quæ hic, verba Græca reddidit, *discedentem et destitutam*.

(6) *Destitutam*. Deest in cod. Clarom.

κειμένον (8). Συμπροβεβλήσθαι δὲ αὐτῷ καὶ ἀριστον (9) ἄρχοντα ἐδογματίσεν, ὁμοίως τοῖς βῆθησομένοις ὑφ' ἡμῶν ψευδωνύμως Γνωστικοῖς. Καὶ τὸν Ἰησοῦν ποτὲ μὲν ἀπὸ τοῦ συσταλέντος ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτῶν, συναναγυθέντος τοῖς ὄλοις, προβεβλήσθαι φησι (10), τουτέστι τοῦ Θελητοῦ, ποτὲ δὲ ἀπὸ τοῦ ἀναδραμόντος εἰς τὸ Πλήρωμα, τουτέστι τοῦ Χριστοῦ· ποτὲ δὲ ἀπὸ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας (11) φησὶ προβεβλήσθαι εἰς ἀνάκρισιν καὶ καρποφορίαν τῶν Αἰώνων, ἀοράτως εἰς αὐτοὺς εἰσιόν· δι' οὗ τοὺς Αἰῶνας καρποφορεῖν τὰ φυτὰ τῆς ἀληθείας.

2. Σεκοῦνδος (12) λέγει εἶναι τὴν πρώτην ὀγδοάδα τετράδα δεξιάν καὶ τετράδα ἀριστεράν, οὕτω παραδιδούς καλεῖσθαι, τὴν μὲν μίαν φῶς, τὴν δὲ ἄλλην σκότος· τὴν δὲ ἀποστᾶσαν τε καὶ ὑπερῆσασαν ὄνυμα μὴ εἶναι ἀπὸ τῶν τριάκοντα Αἰώνων, ἀλλὰ (13).....

5. Ἄλλος (14)

(7) *Alius vero quidam, qui et clarus est magister, etc.* Recte conjicit sagacissimus Pearsonius a clariss. Dodwello Dissert. 4 in Iren., § 25, citatus, quæ hic ab Epiphano omissa sunt Græca, sic ab Irenæo scripta fuisse: Ἄλλος δὲ τις, ὁ καὶ Ἐπιφανῆς διδάσκαλος αὐτῶν, ad hominis scilicet nomen alludente. Sed cum allusionem non intelligeret interpres, proprium nomen in appellativum male commutasse: ita ut jam ex interprete dignosci non possit, in quem conveniat ea hæresis ab auctore nostro hic descripta. Quo et errore lapsus Tertullianus veterem interp. secutus scripsit cap. 37, *insignioris apud eos magistri*. Epiphaniem tamen hic intelligi, subdit Dodwellus, non modo inde colligitur, quod soleant veteres inter primarios Valentinianæ sectæ hæresiarchas Epiphaniem recensere, proximumque Secundo, ut noster fecit Irenæus, numerare, ut ex Epiphano discimus; sed et quod quæ *claro* illi, quem volunt, magistro tribuit Irenæus, in Epiphaniem apertissime quadrent.

(8) Ὑποκειμένων. Adde αὐτῷ ex vet. interprete.

(9) Ἄριστον. Lege ἀριστερόν cum vet. et confer cap. 31, ad quod remittit Irenæus.

(10) Προβεβλήσθαι φησι. Sic cod. Reg. cum Epiphani editione Basileensi, et Irenæi editt. Gallasii et Feuard. Apud Petav. et Grab. male φασί pro φησί.

(11) Ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Recte mavult Billius cum vet. interp. legere ἀληθείας, quam Ἐκκλησίας, idem magis quadrat ad id quod postea sequitur: *ut veritatis plantas proferant*.

(12) Σεκοῦνδος. Græcus hujus periodi textus depromptus est ex Epiphani *Hæret. xxxii*, § 1, ubi quamvis Irenæum non citet, hujus tamen verba ab eo referri patet ex collatione cum veteri interprete.

(13) Ἄλλὰ. Scripsisse videtur Irenæus, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν, siquidem vertit interpres, *sed a fructibus*

(14) Ἄλλος. Epiphaniem istum vocant Theodoretus, et Epiphanius, de quo in Dissert. I diximus.

εις ὑψηλότερον (1) καὶ γνωστικώτερον ἐπεκτεινόμενος, τὴν πρώτην τετράδα (2)..... οὕτως· Ἔστι τις πρὸ πάντων Προαρχή, προανεννόητος, ἀρρήτος τε καὶ ἀνονόμαστος, ἣν ἐγὼ μονότητα ἀριθμῶ. Ταύτη τῇ μονότητι συνυπάρχει δύναμις, ἣν καὶ αὐτὴν ὀνομάζω ἐνότητα. Αὕτη ἡ ἐνότης, ἢ τε μονότης, τὸ ἐν οὔσαι, προήκοντο, μὴ προέμεναι, ἀρχὴν ἐπὶ πάντων (3) νοητὴν, ἀγέννητόν τε καὶ ἀόρατον, ἣν Ἀρχὴν ὁ λόγος μονάδα καλεῖ. Ταύτη τῇ μονάδι συνυπάρχει δύναμις ὁμοούσιος αὐτῇ, ἣν καὶ αὐτὴν ὀνομάζω τὸ ἐν. Αὗται αἱ δυνάμεις, ἢ τε μονότης καὶ ἐνότης, μονάς τε καὶ τὸ ἐν, προήκοντο τὰς λοιπὰς προβολὰς τῶν Αἰώνων.

4. Ἰοῦ ἰοῦ! καὶ φεῦ φεῦ (4)! Τὸ τραγικὸν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐπειπεῖν ἔστιν (5) ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ὀνοματοποιίᾳ καὶ τῇ τοσαύτῃ τόλμῃ, ὡς ἀπερυθριάσας τῷ ψεύσματι αὐτοῦ ὄνομα (6) τέθεικεν. Ἐν γὰρ τῷ λέγειν, « Ἔστι τις Προαρχή πρὸ πάντων, προανεννόητος, ἣν ἐγὼ μονάδα καλῶ (7) » καὶ πάλιν « Ταύτη τῇ

A ster ipsorum, in majus sublime (8), et quasi in majorem agnitionem extensus, primam quaternationem dixit sic : Est quidem ante omnes (9) Proarche, proanenoetos, et inenarrabilis, et ininominabilis, quam ego monotetem voco. Cum hac monotete est virtus, quam et ipsam voco henotetem. Hæc henotes et monotes (10), cum sint unum, emiserunt, cum nihil emiserint (11), principium omnium, noeton; et ageetton, et aoraton, quam Archem serino monada vocat. Cum hac monade est virtus, ejusdem substantiæ ei, quam et eam voco hen. Hæc autem virtutes, id est, monotes, et henotes, et monas, et hen, emiserunt reliquas emissiones Æonum

B 4. Iu iu! et pheu pheu! Tragicum vere (12) dicere oportet super hanc nominum factionem (13), et tantam audaciam, quemadmodum sine rubore mendacio suo nomina posuit. In eo enim quod dicit : « Est ante omnia Proarche, proanenoetos, quam ego monoteta voco; » et iterum : « Cum hac monotete est

BILLII INTERPRETATIO.

... Est quædam ante omnia Proarche, cogitationem omnem, et orationem, ac nomenclaturam superans, quam ego solitatem appello. Una cum hac solitate vis alia existit, quam item ipsam unitatem voco. Unitas porro hæc et solitas, unum cum essent, non proferendo protulerunt initium omnium rerum, intellectuale, ingenitum, et invisibile : quod quidem initium monas appellatur. Cum hac porro monade simul existit vis ejusdem cum ea essentiæ, quam et ipsam unam voco. Hæc denique virtutes, hoc est solitas et unitas, monas et unum, reliquum Æonum gregem producerunt.

4. Iu iu! heu heu! Tragicam enim exclamationem subdere sane convenit, ob tantam in fingendis nominibus audaciam : quemadmodum ille, absterso omni pudore, nomina commento suo imposuit. Iu eo enim quod ait : Est quædam ante omnia Proarche, cogitationem omnem excedens, quam ego solitatem voco; et rursus : Cum hac solitate vis alia existit, quam et ipsam unitatem nuncupo; manifestissime se ea, quæ dixit, commentitia esse confessus est, quandoquidem figmento suo ejusmodi nomina imposuit, quæ ante ab alio nemine imposita fuerant. Perspicuumque est eum esse, qui temeritate adductus hæc

fructibus eorum. Habet vero Epiphanius : ἀλλὰ μετὰ τοὺς τριάκοντα Αἰῶνας, sed post triginta Æones, seu, ut clarius verit Petavius, sed inferioris cujusdam ordinis. Sed cum Epiphanius hic Irenæi verba ex professo referre se non dicat, hæc forte addidit explicationis gratia. Eadem pariter sic explicat Tertullianus lib. adversus Valent. c. 38, sed a fructibus de substantia eorum venientibus.

(1) *Eis ὑψηλότερον.* Græca quæ sequuntur, desumpta sunt ex Epiphani. Hær. xxxii, § 5.

(2) *Πρώτην τετράδα.* Adde ex interp. ἔφη.

(3) *Ἐπὶ πάντων.* Præpositionem ἐπὶ delendam vult Billius, neque enim interpres, aut Tertullianus loco cit. eam legerunt.

(4) *Ἰοῦ ἰοῦ! καὶ φεῦ φεῦ!* Exclamationes poetis Græcis, tragicis præsertim usitatæ. Interdum admirationis, doloris interdum et indignationis signa sunt. Dolorem hic significant, ut et cap. 15, n. 4 hujus libri : Ταῦτα ὑπὲρ τὸ ἰοῦ καὶ τὸ φεῦ, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν τραγικὴν ἐκφώνησιν (sic lego, καὶ σχετλιασµόν ἔστι, hæc super iu, iu, et super pheu, et super universam tragicam exclamationem, et doloris vociferationem sunt, ut verit interpres noster.

(5) *Τὸ τραγικὸν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐπειπεῖν ἔστιν ἐπὶ τῇ.* Sic habet Epiphanius. Cur vero Græbius ea verba omiserit, γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐπειπεῖν ἔστιν, non video; cum Latinis satis exacte respondeant, excepta particula γὰρ quam non reddidit interpres.

(6) *Ὄνομα.* Leg. ὀνόματα cum interp.

(7) *Μονάδα καλῶ.* Ex Irenæo paulo superius, Tertulliano, et interprete ipso patet legendum esse, μονότητα, non μονάδα, et mox μονότητι, non μονάδι.

(8) *Majus sublime... est quidem.* Forte legendum, magis sublime, Græc. ὑψηλότερον, et est quædam,

C Gr. ἔστι τις. Tertullianus vero qui cap. 27 totum hunc locum ad verbum exscribit, omittit sive quidam sive quædam.

(9) *Ante omnes.* Vertendum est cum Tertull. ante omnia.

(10) *Hæc henotes et monotes.* Sic Clarom. juxta Græc., in aliis deest hæc.

(11) *Cum nihil emiserint.* Sic Græca μὴ προέμεναι, reddidit interpres noster; absurde omnino, ut quisque videt. Si enim henotes et monotes principium omnium emiserint, absurdum est dici nihil emisisse. Longe melius hæc expressit Tertullianus : protulerunt, non proferentes, initium omnium. Sed quis istorum verborum sensus? Conjicio id discriminis inter principium omnium, seu monada, et cæteros Æones ab Epiphane positum fuisse, vel quod illud sic proferretur, ut tamen ab auctore non separaretur; eo fere modo quo Tertullianus lib. contra Prax. c. 8, prolatum dicit Filium a Patre, sed non separatim : cæterorum vero Æonum prolatio cum separatione fieret. Vel quod monas mera esset Proarches ἐνέργεια, seu δύναμις ἀνυπόστατος, ad eum modum, quo Verbum simplicem Patris ἐνέργειαν ἀνυπόστατον, hominum verbo similem statuebant Sabelliani : cæteri vero Æones propriam hypostasim haberent. Favere videtur huic conjecturæ, quod Epiphanes suam monada sic emissam esse vellet, ut tamen ingenita esset : quod enim hypostasim non habet, gigni proprie loquendo non potest. Eo sensu dicere potuit, monada sic prolata fuisse, ut tamen non proferretur.

(12) *Vere.* In editt. Eras., Gallas. et Feuard. vero.

(13) *Factionem.* Sic mss. Arund., Voss., Merc. 2 et Clarom. juxta Græc. ὀνοματοποιία. Alii factionem.

virtus, quam **55** et ipsam voco henotetem, manifestum (1), quoniam signata sunt quæcunque ab eo dicta sunt, confessus est, quoniam (2) ipse nomina posuit signato, quæ a nemine altero posita sunt (3) : qui nisi hæc auderet, hodie veritas (4), secundum eum, non habuisset nomina. Nihil igitur prohibet et alterum quemdam in tali argumento sic præfinire nomina : Est quædam Proarche, regalis, proanenoctos, proanhypostatos virtus, pro-cylindomene. Cum illa autem est virtus, quam ego cucurbitam voco : cum hac cucurbita autem est virtus, quam et ipsam voco perinane. Hæc cucurbita et perinane, cum sint unum, emiserunt, cum non emisissent, fructum, in omnibus visibilem, manducabilem, et dulcem, quem fructum sermo cucumerem vocat. Cum hoc cucumere est virtus ejusdem potestatis ei, quam et ipsam peponem voco. Hæc virtutes, cucurbita, et perinane, et cucumis, et pepo, emiserunt reliquam multitudinem Valentini deliriosorum peponum. Si enim euri sermonem, qui de universis sit, transfigurari in primam quaternationem oportet, et quemadmodum vult aliquis, ipse ponere nomina ; quis prohibet his nominibus, utique multo credibilioribus (5), et in usu positis, et ab omnibus (6) cognitis ?

5. Alii autem rursus ipsorum primam et archie-
gonon octonationem his nominibus nominaverunt :
primum Proarchen, deinde Anenocton, tertiam
autem Arrheton, et quartam Aoraton. Et de prima
quidem Proarche emissum esse primo et quinto
loco Archem, **56** ex Anenocto secundo et sexto loco
Acatalepton, et de Arrheto tertio et septimo loco
Anonomaston, de Aorato autem quarto et octavo

μονάδι συνυπάρχει δύναμις, ἣν καὶ αὐτὴν ἐνόησα
ὀνομάζω σαφέστατα, ὅτι τε πλάσμα αὐτοῦ ἐστὶ τὰ
εἰρημένα, ὡμολόγηκε, καὶ ὅτι αὐτὸς ὀνόματα τέθεικε
τῷ πλάσματι, ὑπὸ μηδεὸς πρότερον ἄλλου τεθει-
μένα. Καὶ σαφές ἐστίν (7), ὅτι αὐτὸς ταῦτα τετόλ-
μηκεν ὀνοματοποιῆσαι· καὶ εἰ μὴ παρῆν τῷ βίῳ,
οὐχ ἡ ἀλήθεια εἶχεν ἔνομα. Οὐδὲν οὖν κωλύει, καὶ
ἄλλον τινὰ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως οὕτως ὀρίσασθαι
ὀνόματα (8).

5. Ἄλλοι δὲ πάλιν (9) αὐτῶν τὴν πρώτην καὶ
ἀρχέγονον ὀγδοάδα τούτοις τοῖς ὀνόμασι κεκλήκασι·
πρῶτον Προαρχὴν, ἔπειτα Ἀνενοκτήτον, τὴν δὲ τρί-
την (10) Ἀρρήτην, καὶ τὴν τετάρτην Ἀόρατον. Καὶ ἐκ
μὲν τῆς πρώτης Προαρχῆς προβεβλήσθαι πρώτην
καὶ πέμπτην (11) Ἀρχὴν, ἐκ δὲ [τῆς ἀρχῆς (12)] τῆς
Ἀνενοκτήτου δευτέρῳ καὶ ἕκτῳ τόπῳ Ἀκατάληπτον,
ἐκ δὲ τῆς Ἀρρήτου τρίτῳ καὶ ἑβδόμῳ τόπῳ Ἀνονόμα-

BILLII INTERPRETATIO.

nomina condiderit : ita nisi ille in mundo exstitisset, nominibus veritas careret. Nihil igitur impedit, quin alius etiam quispiam in eodem argumento nomina statuat hoc pacto.

5. Alii rursus ex ipsis primam ac primigeniam ogdoadem his nominibus appellandam dixerunt. Pri-
mum Proarchen, deinde Anenoctum, tertiam Arrhetum, quartam Aoratum. Atque ex prima Proarche
ortam esse primo et quinto loco Archem : ex Anenocto autem secundo et sexto loco Acataleptum : ex
Arrheto tertio et septimo loco Anonomastum : ex Aorato denique quarto et octavo loco Agennetum,

(1) *Manifestum*. Addiderat Feuard. verbum est, quod sensum conturbat. Addunt et mss. Clarom. et Pass. Sed hoc merito omittunt editi. Eras., Gall., Oxon. et mss. omnes Anglic. *Manifestum* enim hic adverbialiter accipi debet, ut patet ex Græco σαφέστατα, quod tamen melius veritisset interpres manifestissime.

(2) *Quoniam*. Adde ex Græco, et quoniam.

(3) *Posita sunt*. Græc. antea posita sunt.

(4) *Qui nisi hæc auderet, hodie veritas, etc.* Græca sonant : *Perspicuum est cum esse, qui primus nomina hæc condere ausus fuerit : ac nisi ipse aliquando in mundo exstitisset, hodie veritas, etc.*, ex quibus patet legendum esse in vel. versione, *auderet*, ut habent omnes editi. cum codd. Clarom. et Pass., non *auderet*, ut perperam habent mss. Anglic.

(5) *Utique multo credib.* Sic mss. Clarom., Pass. et Voss. melius, ni fallor, quam, *et multo*, ut habent Eras., Gall., et Feuard., vel, *ut multo*, prout ex Arund. et Merc. 2, reposuit Græbius.

(6) *Ab omnibus*. Pass., Voss., et Feuard. in marg. *ab hominibus*.

(7) *Καὶ σαφές ἐστίν*..... *οὐχ ἡ ἀλήθεια, etc.* Græca hæc Irenæi ab Epiphano descripta, Græbio omitti placuit. Doctissimi viri consilium approbare non possumus. Quamvis enim a Latinis aliquantulum discrepent, non tamen adeo, ut resecari debeant.

(8) *Ὀνόματα*. Quæ sequuntur Irenæi verborum Græca desiderantur. Summam duntaxat, sed non ipsa verba retulit Epiphanius hoc modo : *Εἶτα λοιπὸν εἰς ταῦτα αὐτὸς ὁ μακάριος ἐπίσκοπος Εἰρηναῖος, ὡς γε προείπαμεν, γελουώδη ῥήματα καὶ*

αὐτὸς προείπεν, ἑτερονυμίαν ἀφ' ἑαυτοῦ, ὡς ἀντάξια τῆς αὐτῶν ληρωδίας χαριεντιζόμενος, πεπόνων γέννη, καὶ σικύων, καὶ κολοκυνθῶν, ὡς ἐπὶ ὑποκειμένων τινῶν ἐπιπλασάμενος, ὡς τοῖς φιλολόγοις σαφές ἂν εἶη, ἀφ' ὧν προανέγνωσαν. Tum deinceps in hæc idem beatus episcopus Irenæus, ut diximus, alia quædam ridicula nomina, ac per jocum a seipso composita facete subjicit, tanquam eorum nugis consentanea : cujusmodi sunt peponum, ac cucurbitarum, aut colocyntharum genera, quorum appellationes certis rebus attribuit ; id quod litterarum periti homines, ex iis quæ antea legerint, animadvertent.

(9) *Ἄλλοι δὲ πάλιν*, etc. Græca hæc Irenæi, tacito tamen ipsius nomine, descripsit Epiphanius *Hær.* xxx, § 7.

(10) *τὴν δὲ τρίτην*. Supp. δύναμιν.

(11) *Καὶ πέμπτην*. Adde τόπον ex vet. interp. et Tertull. cap. 35. Sed quæ ratio dispensat, addit ibidem Tertull., *ut singula binis locis, et quidem tam intercisis nascantur, malo ignorare quam discere. Quid enim recti habeant, quæ tam perverse proferuntur?* Si quis tamen sensus ejusmodi deliriis esse possit, is esse videtur, scilicet, primam omnium emissionem, seu eam emissionem, quæ primo loco et ante cæteras omnes facta est, esse a *Proarche*, quæ *Archem* protulit quintum ogdoadis locum tenentem : secundo loco, seu secundam emissionem ab *Arche* factam esse, a qua emissus est *Acataleptos*, sexto ogdoadis loco constitutus. Et sic de cæteris.

(12) *τῆς ἀρχῆς*. Delendæ hæc duæ voces, quæ sensum conturbant, quasque nec vetus interp. nec Tertullian. legerunt.

στον, ἐκ δὲ τῆς Ἀοράτου (1) Ἀγέννητον. Πλήρωμα τῆς πρώτης ὀγδοάδος (2). Ταύτας βούλονται τὰς δυνάμεις προὔπαρχειν τοῦ Βυθοῦ καὶ τῆς Σιγῆς, ἵνα τελείων τελειότεροι φανῶσιν ὄντες, καὶ Γνωστικῶν γνωστικώτεροι· πρὸς οὓς δικαίως ἂν τις ἐπιφωνήσῃ· Ὡ ληρολόγοι σοφισταί (3)! Καὶ γὰρ περὶ αὐτοῦ τοῦ Βυθοῦ πολλαὶ καὶ διάφοροι γινώμαι παρ' αὐτοῖς. Οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἄζυγον λέγουσι (4), μήτε ἄρβενά, μήτε θήλειαν, μήτε ὅλως ὄντα τι, ἄλλοι δὲ ἄρβενά-θηλυν αὐτὸν λέγουσιν εἶναι, ἔρμαφροδίτου φύσιν (5) αὐτῷ περιάπτοντες. Σιγῆν δὲ πάλιν ἄλλοι συνευέντιν αὐτῷ προσάπτουσιν, ἵνα γένηται πρώτη συζυγία.

CAPUT XII⁵⁹*Ptolemæi discipulorum, et Colorbaseorum doctrina.*

1. Ὁ Πτολεμαῖος (6), καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ἔτι ἐμ- πειρότερος ἡμῖν τοῦ ἑαυτῶν διδασκάλου..... δύο συζύγους τῷ Θεῷ, τῷ παρ' αὐτοῖς Βυθῷ καλουμένῳ, ἐπενόησέ τε καὶ ἐχαρίσατο. Ταύτας δὲ καὶ διάθε-

1. Hi vero qui sunt (13) circa Ptolemæum scientio- res, duas conjuges habere eum Bythou dicunt, quas et dispositiones (14) vocant, Ennoëan et Thelesin. Primo enim mente concepit quiddam emit-

BILLII INTERPRETATIO.

primæ ogdoadis complementum. Atque has virtutes Bytho etiam et Sige antiquiores esse volunt, quo videlicet perfectis perfectiores, et Gnosticis eruditiores esse videantur. Ad quos merito quispiam hæc verba usurpare queat : O nugatores sophistæ! Etenim de ipsomet Bytho multæ variæque apud eos sunt sententiæ. Alii enim conjugis expertem eum esse dicunt, ac nec marem, nec feminam, nec omnino quidquam esse. Alii autem marem simul ac feminam esse asserunt, hermaphroditi videlicet naturam ipsi tribuentes. Alii rursus Sigen ei conjugem adjungunt, ut fiat prima conjugatio.

CAPUT XII.

1. At vero Ptolemæus Bytho, quem illi pro Deo colunt, conjuges duas, quas etiam affectiones vocat, excogitavit, ac dono dedit, Cogitationem scilicet, ac Voluntatem. Primum enim in animum induxit aliquid

⁵⁹ Ed. Feu., cap. iv.

(1) Ἐκ δὲ τῆς Ἀοράτου. Adde ex vet. interp. et Tertull. τετάρτῳ καὶ ὀγδῶν τόπῳ.

(2) Πλήρωμα τῆς πρώτης ὀγδοάδος. Lego cum vet. interp. : τοῦτο τὸ Πλήρωμα τῆς πρώτης ὀγδοάδος, et in his verbis novam constituo periodum. In aliis vero omnibus editi. hæc præcedentem claudunt, et Πλήρωμα refertur ad ἀγέννητον, quasi ἐγέννητος diceretur complementum primæ ogdoadis. Sed id Valentinianorum omnium hypothesi repugnat, qui Pleroma non de uno singulari Æone dicebant, sed ex pluribus constituiebant, ut patet ex cap. 1 hujus libri, in ogdoada scilicet, decada, et duodecada. Pleroma igitur primæ ogdoadis nihil aliud est, in eorum mente, quam Pleroma, qua parte constat prima ogdoade, seu prima ogdoas Pleromatis. Et cum Irenæus hic descriptis ordine et nominibus primæ istius ogdoadis, subiungit, τοῦτο τὸ Πλήρωμα τῆς πρώτης ὀγδοάδος, sensus est : sic primam Pleromatis sui ogdoada constituunt : nam in cæteris partibus, cum reliquis Valentinianis isti consentiebant.

(3) Ὡ ληρολόγοι σοφισταί! Hæc in Gnosticos, qui sædis libidinibus more belluarum seipsos conspurcabant, apprime conveniunt : πέπονες enim, per translationem, Græci dicunt homines fractos, effeminatos, dissolutos et molles.

(4) Οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἄζυγον λέγουσι. Confer Tertull. cap. 34.

(5) Φύσιν. Γένεσιν legit vetus interp., sed male.

(6) Ὁ Πτολεμαῖος, etc. Græca hæc iterum Epiphanius debemus, Hær. xxxiii, § 1. Hæc vero verba : οὗτος τοῖνον, etc., usque ad πρῶτον γὰρ, quæ resecare Grabio placuit, nos edi curavimus, tum ut Græcorum series habeatur, tum etiam quia licet Irenæi verbis quædam addiderit Epiphanius, illa tamen cum vet. versione collata facile deprehenduntur. Ea duntaxat omisimus, quæ minus

cum Latina versione conveniunt. Nempe quod brevius scrip-isse videtur Irenæus, Οἱ δὲ περὶ Πτολεμαῖον ἐμπειρότεροι δύο συζύγους ἔχειν τὸν Βυθὸν λέγουσι, ἃς καὶ διαθέσεις καλοῦσιν, Ἐννοιάν τε καὶ Θέλησιν : hæc paulo fusiori stylo prosecutus est Epiphanius. In hoc tamen lapsus esse videtur Constantiensis episcopus, quod Ptolemæo et discipulis ejus eam sententiam ascribat, quam solis ejusdem Ptolemæi discipulis tribunt Irenæus et Tertull. Nam paulo aliud erat magistri systema, quod auctor noster fusc descripsit cap. 1 et seq.

(7) Pleroma hoc primæ ogdoadis. Has voces tum a præcedenti, tum etiam a sequenti periodo separamus ; nempe in iis solis novam constituimus periodum. Præcedenti junxit Grab., sequenti cæteri ; utrique minus bene.

(8) Perfectorum perfectiores, et Gnosticorum magis gnostici. Hellenismus est. Latine vertendum fuisset : Perfectis perfectiores, et Gnosticis veriores Gnostici.

(9) Veri. Ita hic, et paulo post, Clarom., Arund., Ottobon. et Merc. 1. Reliqui minus recte, viri.

(10) Dicentes esse. Sic editi. Eras., Goll. et Fenard. cum mss. Ottobon., Arund. et Merc. 2, melius quam mss. Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon., dicunt.

(11) Genesim. Ex Gr. lege naturam.

(12) Rursus. Hanc vocem cum Grabio addimus, ex codd. Clarom. et Voss. ac textu Græco.

(13) Hi vero qui sunt. His ad verbum Græca non respondent. Sic ferunt : Ptolemæus cum suis, sapientior iis, quos præceptores habuit,..... Deo, quem illi Bythum appellant, conjuges duas a se inventas attribuit. Has et affectionem vocat, cogitationem videlicet et voluntatem. Eadem habet Tertull. cap. 35. Vid. not. 5.

(14) Dispositiones. Mallem, affectiones.

tere (1), sicut dicunt, post deinde voluit. Quapropter duobus his affectibus et 57 virtutibus, id est, Ennoëas et Theleseos, velut commistis in invicem, emissio Monogenis et Aletheiæ secundum conjugationem facta est. Quos typos et imagines duorum affectuum Patris egressas esse, invisibilium visibiles; Thelematis quidem Nun, Ennoëas autem Aletheian: et propter hoc adventitiæ Voluntatis masculus est imago, innatæ vero Ennoëæ femininus, quoniam Voluntas velut virtus facta est Ennoëæ. Cogitabat enim Ennoëa semper emissionem, non tamen et emittere ipsa per semetipsam poterat quæ cogitabat. Cum autem Voluntatis virtus advenit, tunc quod cogitabat, emisit.

2. Non videntur tibi hi (2), o dilectissime, Homericæ Jovis (3), propter sollicitudinem non dormientis, sed curæ habentis, quando poterit hono-

σιν (4) ἐκάλεσεν, Ἐννοϊάν τε καὶ Θελήμα (5). Πρῶτον γὰρ ἐνενοήθη προβαλεῖν, φησὶν (6), εἶτα ἠθέλησε. Διὸ καὶ τῶν δύο διαθέσεων τούτων, ἡ καὶ δυνάμειον, τῆς Ἐννοίας καὶ τῆς Θελήσεως, ὥστε συγκραθεισῶν εἰς ἀλλήλας, τῇ προβολῇ (7) τοῦ Μονογενοῦς καὶ τῆς Ἀληθείας κατὰ συζυγίαν ἐγένετο οὐστιας τύπους καὶ εἰκόνας τῶν δύο διαθέσεων τοῦ Πατρὸς προελθεῖν, τῶν ἀοράτων ὁρατὰς· τοῦ μὲν Θελήματος (8) τὴν Ἀλήθειαν, τῆς δὲ Ἐννοίας τὸν Νοῦν, καὶ διὰ τούτου (9) τοῦ Θελήματος (10), ὁ μὲν ἄρρητον εἰκὼν τῆς ἀγεννήτου Ἐννοίας γέγονεν, ὁ δὲ θῆλυς τοῦ Θελήματος· τὸ Θελήμα τοίνυν (11) δύναμις ἐγένετο τῆς Ἐννοίας. Ἐνενοεῖ μὲν γὰρ (12) ἡ Ἐννοια τὴν προβολὴν· οὐ μὲντοι προβαλεῖν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἠδύνατο ἃ ἐνενοεῖ. Ὅτε δὲ ἡ τοῦ Θελήματος δύναμις ἐπεγένετο, τότε ὁ ἐνενοεῖ, προέβαλε.

B 2.
. ὅς ἅμα τῷ νοηθῆναι, καὶ ἐπιτετελε-
κέναι (13) τοῦθ' ὅπερ ἠθέλησε, καὶ ἅμα τῷ θελήσει,

BILLI INTERPRETATIO.

proferre, ac deinde Voluntas, ut ipse inquit, secuta est. Quare duabus hisce affectionibus, vel etiam virtutibus (virtutes enim eas rursus appellat), hoc est, Cogitatione et Voluntate, velut inter se copulatis, Monogenis et Veritatis ortus ex conjugio exstitit: quos quidem visibiles duarum invisibilium Patris affectionum typos et imagines prodiisse ait, hoc est, Veritatem Voluntatis, et Nun Cogitationis: ac propterea adveniente Voluntate masculus quidem ingenitæ Cogitationis imago exstitit, femina autem Voluntatis. Itaque voluntas Cogitationis facultas effecta est. Cogitatio etenim productionem illam quidem sibi proponebat: cæterum per se ipsa producere nequibat, quæ cogitabat. Cum autem Voluntatis facultas accessit, tum demum quod cogitabat, in ortum produxit.

2. Qui simul ut cogitat, etiam perficit hoc, quod voluit:

(1) *Quiddam emittere.* Sic cod. Pass., alii, *quid emittere.*

(2) *Non videntur tibi, etc.* Græca hujus periodi non retulit Epiphanius, sed sensum duntaxat; eadem cum Irenæo ironia, sed paulo fusius et explicatius Ptolemæum perstringens.

(3) *Homericæ Jovis.* Alludit Irenæus ad hunc Homeri locum *Il. II, v. 1* et seqq.:

Ἄλλοι μὲν ῥα θεοὶ τε καὶ ἄνδρες ἱπποκορυστὰὶ
Εὐδὸν παννύχιοι· Δία δ' οὐκ ἔχε νήδυμος ὕπνος,
'Ἄλλ' ὄγε μερμήριζε κατὰ φρένα, ὡς Ἀχιλῆα
Τιμήσῃ, ὀλέσῃ δὲ πολέας ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιῶν.

*Cæteri quidem tum dii, tum bellicosi homines
Tota nocte dormiebant; hunc vero Jupiter jucundi
expertem somni ducebat,*

*Anxius nimirum animo secum volutabat, quo pacto
Achilli*

*Decus afferret, plures vero perderet ad classem
Achivorum.*

Plures, inquam, an Achivorum? an Trojanorum? ambiguum ex Eustathio. Priorem sensum secutus est Irenæus.

(4) *Διάθεσιν.* Sic cod. Reg. In editt. omnibus male διαθέσειν. Legisse tamen videtur interp. διαθέσεις, in plurali; quod mallet.

(5) *Θελήμα.* Has voces θέλημα et θέλησιν promiscue usurpat Epiphanius. Non mirum ergo, si pro θέλημα sic reddat interpres, *Thelesin*. Sed post eam vocem, θέλημα, hæc addit Epiphanius, quæ in veteri Irenæi interpretatione Latina non occurrunt: καὶ τὴν μὲν Ἐννοϊαν ἀεὶ συνυπάρξασαν ἐν αὐτῷ, ἐννοουμένην ἀεὶ τὸ τι προσβάλλεσθαι, τὸ δὲ θέλημα ἐν αὐτῷ ἐπιγιγνώμενον. *Et cogitatio quidem in illo nunquam non exstitit, semper cogitans aliquid producere: voluntas vero ipsi postmodum accessit.* An vero ista Irenæi sint, an Epiphaniū, nemo facile dixerit.

(6) *φησὶν.* Scripsit Irenæus φασὶν, vel ὡς

C φασιν, quia de Ptolemæi discipulis; Epiphanius vero φησὶν, quia de Ptolemæo ipso in singulari loquitur.

(7) *Τῇ προβολῇ.* Lege cum interprete, ἡ προβολή.

(8) *Τοῦ μὲν Θελήματος, etc.* Hæc perverso ordine apud Epiphanium scripta esse bene monet Grab. Sic itaque cum vel. interp. legendum est: Τοῦ μὲν Θελήματος τὸν Νοῦν, τῆς δὲ Ἐννοίας τὴν Ἀλήθειαν. Cæterum hoc loco Νοῦν eundem esse atque Μονογενῆ, nihil necesse est moneamus.

(9) *Διὰ τούτου.* Lege cum interprete, διὰ τοῦτο, tum adde cum eodem, τοῦ ἐπιγιγνώμενου θελήματος. Verit enim, *propter hoc adventitiæ voluntatis.*

(10) *Τοῦ Θελήματος, etc.* ὁ δὲ θῆλυς τοῦ Θελήματος. Depravatum hunc locum ita cum doctissimo Grabio ex veteri interpretatione restitue: τοῦ ἐπιγιγνώμενου Θελήματος ὁ μὲν ἄρρητον εἰκὼν γέγονεν, ὁ δὲ θῆλυς τῆς ἀγεννήτου Ἐννοίας. Ac proinde expunge postremum illud, τοῦ θελήματος. Ita restituendum esse mox subdita demonstrat ratio: Quoniam voluntas velut virtus facta est Ennoëæ. Demonstrat et Tertull. c. 53: *Ad imaginem quidem cogitationis, feminam Veritatem: ad imaginem voluntatis, marem Monogenem.* Tum hanc continuo rationem addit: *voluntatis enim vis, uti quæ effectum præstat cogitationi, maris obtinet censum.* Masculum proinde semen ad imaginem voluntatis, femininum vero ad imaginem cogitationis factum est.

(11) *Τὸ Θελήμα τοίνυν.* Delendum vult Grabius τοίνυν, et pro eo legendum, ὅτι τὸ θέλημα, sed frustra: hæc enim Græca periodus, prout nunc legitur, rectum efficit sensum, nec a versione Latina discrepat: nisi quod interpres, hujus connectendæ gratia cum præcedenti, addidit particulam quoniam. Hic tamen præterea pro δύναμις, legisse videtur, ὡς δύναμις, vel ὡσεὶ δύναμις.

(12) *Ἐνενοεῖ μὲν γὰρ.* Adde cum interprete ἀεὶ.

(13) *Ἐπιτετελεκέναι.* Legendum vult Petavius, ἐπιτετελεκε, mallet ἐπιτελεῖ, ut legit interpres.

καὶ ἐννοεῖται τοῦθ' ὅπερ καὶ ἠθέλησε, τοῦτο ἐννοούμενος ὁ καὶ (1) θέλει. καὶ τότε θέλων, ὅτε ἐννοεῖται, ὅλος ἐννοία ὢν, ὅλος θέλημα, ὅλος νοῦς, ὅλος φῶς (2), ὅλος ὀφθαλμὸς, ὅλος ἀκοή, ὅλος πηγὴ πάντων τῶν ἀγαθῶν.

tunc volens cum cogitat : cum sit totus cogitatus, et totus sensus, et totus oculus, et totus auditus, et totus fons omnium bonorum.

3. τὴν πρώτην ὀγδοάδα (3), οὐ καθ' ὑπόθεσιν ἄλλον ὑπὸ ἄλλου Αἰῶνα προβεβλήσθαι (4), ἀλλ' ὁμοῦ καὶ εἰσάπαξ τὴν τῶν ἐξ Αἰώνων προβολὴν ὑπὸ τοῦ Προπάτορος καὶ Ἐννοίας αὐτοῦ τετέχθαι, ὡς αὐτὸς μαιωσάμενος διαβεβαιούται (5). Καὶ οὐκέτι ἐκ Λόγου καὶ Ζωῆς (6) Ἄνθρωπον καὶ

A rare Achillem, et multos perdere (7) Græcorum, apprehensionem habuisse magis, quam ejus, qui est universorum Deus. Qui simul ut cogitavit, perficit id quod cogitavit : et simul ac voluit, et cogitat hoc quod voluit : tunc cogitans cum vult, et et totus sensus, et totus oculus, et totus auditus, et

3. Qui autem prudentiores putantur illorum (8) esse, primam octonationem non gradatim, alterum ab altero Æonem emissum dicunt, sed simul et in 58 unum Æonem (9) emissionem a Propatore, et Eunœa ejus, cum crearentur (10), ipsi se obstetricasse affirmant (11). Et jam non ex Logo et Zoe Anthropon et Ecclesiam, sed ex Anthropon et Ecclesia

BILLII INTERPRETATIO.

et simul ut vult, etiam hoc cogitat, quod voluit : tum cogitans cum vult, et tum volens cum cogitat : cum totus sit cogitatus, totus mens, totus lux, totus oculus, totus auditus, totus fons omnium bonorum.

3. primam Æonem octoadem non gradatim ita productam esse, ut alius ex alio fluxerit : verum simul et confertim omnes Æonas a Propatore et Cogitatione sua procreatos esse non minus certo asseverat, quam si ipse obstetricis munere functus fuisset. Ac jam non ex Sermone et Vita Hominem et Ecclesiam, nec ex Homine et Ecclesia, ut aliis placet, Sermonem et Vitam procreatos esse ipse cum suis ait : verum alio modo id ita refert : Quod Propator emittere cogita-

(1) Τοῦτο ἐννοούμενος, ὁ καὶ. Legit interpres, B τότε ἐννοούμενος, ὅτε, etc.

(2) Ὅλος θέλημα, . . . ὅλος φῶς. Has voces vel addidit Epiphanius, vel omisit interpres. Posteriores quidem exstant lib. II, cap. 12 n. 3, et 28, n. 5, ubi locum hunc fere repetit Irenæus ; sed non priores. At vicissim plura alia illic addit auctor noster, quæ hic non leguntur. Cæterum ὅλος φῶς male omittuntur in edit. Oxon.

(3) Τὴν πρώτην ὀγδοάδα. Hæc ex Epiph. Hær. xxxv, § 1, excerpta sunt, ubi pro his Irenæi verbis, qui autem prudentiores illorum putantur esse, solum habet episcopus Constantiensis : λέγει γὰρ (ὁ Κολόρβασος) τὴν πρώτην ὀγδοάδα, etc. ; unde discimus hæc esse Colorbasi dogmata, quæ tacito auctoris nomine perstringunt Irenæus et Tertull. cap. 36. Eadem Colorbasiis attribuit Theodoret. lib. I Hær. fab., c. 12.

(4) Αἰῶνα προβεβλήσθαι. Hæc perperam omisit editor Oxoniensis.

(5) Τετέχθαι, ὡς αὐτὸς μαιωσάμενος διαβεβαιούται. Ex vet. interpretatione liquet Irenæum scripsisse, ἐν τῷ τετέχθαι αὐτοῦς, αὐτοὶ μαιώσασθαι διαβεβαιούνται. Sed hanc metaphoram ironicam tantillum emollire Epiphaniō visum fuit.

(6) Οὐκέτι ἐκ Λόγου καὶ Ζωῆς, etc. Hic corrupta sunt Græca. Sic ex veteri interprete restituenda censerem : Οὐκέτι ἐκ Λόγου καὶ Ζωῆς Ἄνθρωπον καὶ Ἐκκλησίαν, ὡς οἱ ἄλλοι, ἀλλ' ἐξ Ἄνθρώπου καὶ Ἐκκλησίας Λόγον καὶ Ζωὴν φασὶ τετέχθαι αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐτέρῳ τρόπῳ τοῦτο λέγουσιν, etc. Superius enim ex Irenæo observavimus, Gnosticos fuisse Valentinianorum parentes ; ab illis hos tres syzygias aperte sumpsisse, sive furatos esse ; neque id male tulisse Gnosticos : sed mali furti eos accusasse, quod syzygiam *Homini* et *Ecclesiæ* post illam *Verbi* et *Vitæ* possissent, quod absurdum existimabant. Unde post Valentinum multi ejus discipuli, ac in primis Colorbasii, a Gnosticis admoniti, magistri sui ordinem imitantes, et *Hominem* et *Ecclesiam* ante *Verbum* et *Vitam* posuerunt. De ea autem, inquit Irenæus lib. II, c. 13, n. 10, quæ est ex his, secunda emissionem *Homini* et *Ecclesiæ*, ipsi patres eorum falso cognominati Gnostici pugnant adversus invicem, sua propria vindicantes, et malos fures semetipsos convincentes, aptabile esse magis emissioni dicentes, uti verisimile, ex *Homine Verbum*, sed non ex *Verbo Hominem* emissum, et esse *Hominem Verbo* anteriorem. In hoc igitur Colorba-

sii cæteris Valentinianis opponebantur, quod hi, ut constat ex lib. I, c. 1, in posteriori tetrade ex *Logo* et *Zoe* emissam secundam conjugationem, *Hominem* scilicet et *Ecclesiam*, vellent : isti vero contra, inverso ordine, ex *Anthropo* et *Ecclesia* *Logon* et *Zoen*. Hinc paulo post subdit Irenæus : *Locutus est Anthropos Logon : hic est primogenitus Filius. Subsequitur autem Logon Zoe.* Porro nihil necesse est moneam, Epiphaniū, hic majoris explicationis causa, pauca quædam Irenæi verbis addidisse, ut ὡς οἱ ἄλλοι, αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ, καὶ ἐτέρῳ τρόπῳ, etc.

(7) *Perdere.* Gold. Clarom., Pass. et Voss. *prodere.* Sed vera lectio est *perdere*, ut ex Homero liquet.

(8) *Prudentiores illorum.* Græcismus, pro *prudentiores illis.*

(9) *Æonem.* Scite monet Fronto Duc. legendum esse, *sex Æonum*, quod quidem haud advertebat Billius, dum vertit, *omnes Æonas.* Sic enim Græce Epiphanius, τὴν τῶν ἐξ Αἰώνων προβολὴν. Tertullianus quidem *octojugem* nominat : sed quia parentes numerat cum liberis. Addit vir eruditus multa hic esse *ἀνακόλουθα*, si ad Græcorum sententiam examinentur. Hanc longe accuratius sic exprimere potuisset interpres : *Dicunt primam octoadem non gradatim ita productam esse, ut alius ex alio Æon fluxerit : verum sex Æonum emissionem simul et semel a Propatore, et cogitatione ejus factam esse non minus certo asseverant, quam si, dum ederentur, ipsi obstetricis munere functi fuissent.* In hoc duntaxat ea versio, quam auctoris nostri menti consentaneam existimo, discrepat a textu Græco, quod Epiphanius de Colorbaso in singulari, Irenæus vero de Colorbasiis in plurali sermonem faciat.

(10) *Cum crearentur.* Feuarden. *cumque crearentur.*

(11) *Ipsi se obstetricasse affirmant.* Diutius suspicatus sum, ex Græco legendum esse, *ipsi quasi obstetricassent, affirmant*, cum maxime lib. II, cap. 28, n. 6, eadem phrasi utatur auctor noster : *hanc, quasi ipsi obstetricaverint, enuntiant.* Sed cum incidissem in lib. IV, cap. 35, n. 3, ubi Valentinianos deridendo iis reprobrat, quod Christi emissionem . . . , semetipsos obstetricatos esse affirmant : non dubitavi quin iisdem s. libus, iisdem verbis Colorbaseos hic, quod cæteros Æones spectat, detricuerit. Quare vera lectio est, quam modo exhibet textus Latinus, et ab Irenæi verbis nonnihil deslexit Epiphanius.

Logon et Zoen dicunt generatos, in hunc modum dicentes: Quando cogitavit aliquid emittere (1) Propator, hoc Pater vocatus est; at ubi quæ emisit vera fuerunt, hoc Alethia vocatum est (2). Cum ergo voluit (3) semetipsum ostendere, hoc Anthropos dictus est. Quos autem præcogitaverat, postquam emisit (4), hoc Ecclesia vocata est. Locutus est (5) Anthropos Logon, hic est primogenitus (6) filius. Subsequitur autem Logon Zoe; et sic prima octonatio completa est.

4. ⁶⁰ Multa autem pugna apud eos, etiam de Salvatore. Quidam enim eum ex omnibus generatum dicunt, quapropter Beneplacitum vocari, quoniam universum Pleroma bene sensit (7) per eum glorificare Patrem. Alii autem ex solis decem Æonibus, qui sunt a Logon et **59** Zoe emissi (8); et propter hoc Logon et Zoen dici eum, parentum nomina custodientem. Alii autem ex duodecim Æonibus his, qui sunt ab Anthrope et Ecclesia facti: et propter hoc filium hominis se confiteri, velut postgenitum (9) Anthropi. Alii a Christo et Spiritu sancto, iis (10) qui ad firmamentum Pleromatis emissi sunt,

BILLII INTERPRETATIO.

vit, hoc Patris nomen accepit. Quoniam autem id, quod produxit, verum erat, hoc Veritas appellatum est. Porro cum seipsum ostendere voluit, hoc Homo dictum est. Denique postquam eos, quos ante cogitaverat, protulit, hoc Ecclesia nuncupatum est. Locutus est Homo Sermonem: hic est primogenitus filius. Sermonem Vita consecuta est; ita ogdoas prima confecta et absoluta est.

4. Quin de Salvatore quoque non parva inter eos pugna est. Sunt enim, qui eum ex omnibus ortum esse dicant: eaque etiam ratione Eudocetum ipsum nuncupant, quod videlicet universo Pleromati Patris gloriam per eum illustrare placuerit. Sunt item, qui eum ex solis iis decem Æonibus, quos Sermo et Vita in lucem extulerunt, productum fuisse tradant: ob eamque causam Sermonem et Vitam ipsum appellari, avita videlicet nomina retinentem. Alii rursus eum ex duodecim illis Æonibus, qui ex Homine et Ecclesia exstiterunt, ortum esse malunt: hincque fieri, ut ipsemet sese filium hominis confiteatur,

⁶⁰ Edit. Feuard., cap. vii.

(1) *Quando cogitavit aliquid emittere.* Ita Clarom., Pass. et Voss. In Arund. et Merc. 2 deest *cogitavit*, ut et in edit. Erasmi, qui idcirco ad marginem notavit, forte addendum esse *voluit*, quod Gall. et Feuard. inde textui inseruerunt. Fert textus Græcus: *quod cogitavit emittere Propator.*

(2) *Hoc Alethia vocatum est.* Hinc emendandus videtur Tertulliani textus cap. 36, et pro, *hic veritas appellata est*, legendum, *hoc veritas appellata est*; uti antea scripsit, *hoc Pater dictus est*; et postea, *hoc Homo pronuntiatus est.*

(3) *Cum ergo voluit.* Sic codd. Clarom., Pass. et Voss. juxta Græcum, *ὅτε οὖν.* In cæteris, *cum autem.*

(4) *Quos autem præcogitaverat, postquam emisit.* Vertendum erat: *quos autem præcogitavit, cum emisit.* Sic Tertullian. *quos autem præcogitavit, cum protulit.*

(5) *Locutus est.* Deest in codd. Clarom. et Voss. Hinc Grabii animum subiit suspicio, vet. interpretem nullum in Græco Irenæi textu verbum legisse. Sed, doctissimi viri pace, infirma omnino suspicio. Longe probabilius videtur, omissionem verbi hujus, quod cum apud Tertull. tum in cæteris omnibus Irenæi codd. tum mss. tum editis legitur, duorum scribarum oscitantix ascribendam esse.

(6) *Hic est primogenitus.* Codd. Clarom. et Voss. *hoc est primogenitus.* Sed in Græco, *οὗτος, non τοῦτο.*

(7) *Pleroma bene sensit.* Melius vertisset interpretes, *Pleromati placuit.*

(8) *Et Zoen emissi.* Adde ex Græco, *productum illum fuisse dicunt.*

Ἐκκλησίαν, καὶ ἐξ Ἀνθρώπου, ὡς οἱ ἄλλοι, καὶ Ἐκκλησίας Λόγον καὶ Ζωὴν φασὶ τετέχθαι, αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ· ἀλλὰ ἐτέρῳ τρόπῳ τοῦτο λέγουσιν. Ὅτι ὅπερ ἐνενοήθη προβαλεῖν ὁ Προπάτωρ, τοῦτο Πατὴρ ἐκλήθη. Ἐπεὶ δὲ ὁ προσβάλετο ἀλήθεια ἦν (11), τοῦτο Ἀλήθεια ὠνομάσθη. Ὅτε οὖν ἠθέλησεν ἐπιδείξαι αὐτὸν (12), τοῦτο Ἄνθρωπος ἐλέχθη. Οὗς δὲ προσελογίσαστο ὅτε προσέβαλε, τοῦτο Ἐκκλησία ὠνομάσθη. Καὶ ὁ Ἄνθρωπος τὸν Λόγον (13)· οὗτός ἐστιν ὁ πρωτότοκος υἱός. Ἐπακολουθεῖ δὲ τῷ Λόγῳ καὶ ἡ Ζωὴ· καὶ οὕτως πρώτη ὀγδοάς συνετελέσθη.

4. Πολλὴ δὲ μάχη παρ' αὐτοῖς καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος. Οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἐκ πάντων γεγονέναι λέγουσι διὸ καὶ Εὐδοκητὸν καλεῖσθαι, ὅτι πᾶν τὸ Πλήρωμα ἠὐδόκησεν (14)· οἱ δὲ ἐκ μόνων τῶν δέκα Αἰώνων, τῶν ἀπὸ Λόγου καὶ Ζωῆς, προβεβλήσθαι αὐτὸν λέγουσι (15), τὰ προγονικὰ ὀνόματα [τά] (16) διασώζοντα. Οἱ δὲ ἐκ τῶν δεκαδύο Αἰώνων, τῶν ἐκ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ Ζωῆς (17) γενομένων· καὶ διὰ τοῦτο υἱὸν ἀνθρώπου ὁμολογεῖ (18), ὡσανεὶ ἀπόγονον Ἀνθρώπου. Οἱ δὲ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰς στήριγμα (19) τοῦ Πληρώματος, γεγονέναι λέγουσιν αὐτὸν· καὶ διὰ τοῦτο Χριστὸν λέγεσθαι

(9) *Postgenitum.* Vertendum erat, *nepotem.*

(10) *Iis.* Ita reposuit Feuardentius monitus, ut ipse dicit, a Pamelio in Tertull. et Frontone Duc. In Erasmi autem et Gallas. edit. et in omnibus præsus mss. legitur *eorum.* Unde conjicit Grabius, sic ipsum scripsisse interpretem ex Græco τῶν, haud advertentem, Latinam constructionem ablativum postulare.

(11) Ὁ προσβάλετο ἀλήθεια ἦν. Legendum vult Fronto Duc. ἃ προσβάλετο ἀληθῆ ἦν. Sic quidem legisse veterem interp. et Tertullianum c. 36, negari non potest. Legere tamen sufficiat, ὁ προσβάλετο ἀληθῆς ἦν, quamvis ei vulgatam lectionem cum Petavio retinere nihil impediatur.

(12) Αὐτόν. Lege cum interp. εαυτόν. Interpreti consentit Tertullianus cap. cit. *Cum voluit semetipsum probari, hoc Homo pronuntiatus est.*

(13) Καὶ ὁ Ἄνθρωπος τὸν Λόγον. Adde ex interp. ἐλάλησεν. Tertullian. *Sonuit Homo Sermonem.*

(14) ἠὐδόκησεν. Adde ex interprete et Theodoro lib. 1 Περ. fab., c. 12: *δι' αὐτοῦ δοξάσαι τὸν Πατέρα*, quæ verba omisit oscitans scriba.

(15) Αὐτόν λέγουσι. Adde iterum ex interp. καὶ διὰ τοῦτο Λόγον καὶ Ζωὴν λέγεσθαι αὐτόν.

(16) Ὀνόματα τά. Dele τά, ultima syllaba est nominis præcedentis scribæ negligentia repetita.

(17) Καὶ Ζωῆς. Pro Ζωῆς lege cum interp. et Tertull. Ἐκκλησίας.

(18) Ὁμολογεῖ. Lege cum interp. εαυτόν ὁμολογεῖν.

(19) Εἰς στήριγμα, etc. Legendum esse cum interprete, τῶν εἰς στήριγμα τοῦ Πληρώματος προβεβλημένων, bene monent Billius et Fronto Duc. Lectionem hanc confirmat Tertullian. c. 39 scribens:

αὐτὸν, τὴν τοῦ Πατρὸς, ἀφ' οὗ προεβλήθη, διασώζοντα Δ προσήγοριαν (1). Ἄλλοι δὲ, ὡς εἰπεῖν, τινὲς ἐξ αὐτῶν βλαφῆδοι (2) τὸν Προπάτορα τῶν ὄλων, καὶ Προερχήν, καὶ Προανενοήτητον, Ἄνθρωπον (3) λέγουσι καλεῖσθαι· καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ μέγα καὶ ἀπόκρυφον μυστήριον, ὅτι ἡ ὑπὲρ τὰ ὅλα δύναμις καὶ ἐμπεριεκτικὴ τῶν πάντων Ἄνθρωπος καλεῖται καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἄνθρωπον ἑαυτὸν λέγειν τὸν Σωτῆρα.

factum eum dicunt, et propter hoc Christum vocari eum dicunt, Patris sui, a quo emissus est, custodientem appellationem. Alii autem sunt, qui ipsum Propatorem omnium, et Proarchen, et Proanennoeton, Anthropon dicunt vocari : et hoc esse magnum et absconditum mysterium, quoniam quæ est super omnia virtus, et continet omnia, Anthropos vocatur : et ideo hoc (6) filium hominis se dicere Salvatorem.

CAPUT XIII⁶¹.

De Marci præstigiis et nefariis artibus.

1. Μάρκος δὲ τις (4)... ἀπὸ τούτων ὁρμώμενος, Β καὶ παρὰ τούτων τολμήσας .. γυναῖκα καὶ ἄνδρας ὑπ' αὐτοῦ πεπλανημένα τε καὶ πεπλανημένους ἐπηγάγετο, ὑποληφθεὶς ὁ ἐλεεινὸς διορθωτὴς εἶναι τῶν προειρημένων ἀπατεώνων, μαγικῆς ὑπάρχων κυβείας ἐμπειρότατος, ἀπατήσας δὲ τοὺς προειρημένους πάντας καὶ τὰς προειρημένας, προσέχειν αὐτῷ (5), ὡς γνωστικωτάτω, καὶ δύναμιν τὴν μεγίστην ἀπὸ τῶν

Alius vero quidam ex iis, qui sunt apud eos, magistri emendatorem (7) se esse glorians (Marcus est autem illi nomen), magicæ imposturæ peritissimus, per quam et viros multos, et non paucas feminas seducens, ad se converti (8), velut ad scientissimum, et perfectissimum (9) 60, et virtutem maximam ab invisibilibus, et ab inenarrabilibus locis (10) habentem, fecit, præcursor quasi vere existens

BILLII INTERPRETATIO.

tanquam Hominis nepotem. Alii præterea eum Christi et Spiritus sancti, qui fulciendi Pleromatis causa producti sunt, sobolem esse malunt : ob idque Christum eum dici, parentis nimirum illius, ex quo productus est, nomen servantem. Non etiam desunt, qui omnium Propatorem, et Proarchen, et Proanennoeton, Hominem vocari asserant : et hoc esse magnum illud et abstrusum sacramentum, nempe quod vis illa, quæ omnia superat, complexuque suo continet, Homo appellatur : eamque esse causam, cur Salvator filium Hominis se dicat.

CAPUT XIII.

1. Jam vero Marcus quidam, non paucos utriusque generis homines, in errorem abductos, ad se illexit : quippe qui miseram illum eorum, de quibus ante verba fecimus, impostorum emendatorem esse

⁶¹ Edit. Feuard., cap. viii.

Alii a Christo et Spiritu sancto, constabiliendæ universitati provisus, confictum. Et revera superius cap. 14, ex Valentinianorum hypothese docuit Irenæus, non Salvatorem, sed Christum et Spiritum sanctum eīs πῆξιν καὶ στηρίγμα τὸν Πληρώματος emissos fuisse. Sed jam a quinto sæculo eodem vitio, quo jam laborat Epiphaniū textus, laborasse et Irenæi codices, ex eo patet, quod Theodoretus loco cit. eodem prorsus modo legit et scripsit, atque nunc apud Epiphaniū legimus. Unde subit suspicio Epiphaniū ipsius, mendosis usum codicibus, vitiose scripsisse.

(1) *Τὴν τοῦ Πατρὸς...* διασώζοντα προσήγοριαν. Clarius Theodoretus : τὴν τοῦ Πατρὸς αὐτὸν προσήγοριαν καλεῖσθαι Χριστὸν, Patris nomine Christum eum appellari.

(2) *Ὡς εἰπεῖν βλαφῆδοί.* Hæc addidisse videtur Epiphanius; neque enim vel apud interpretem, vel apud Tertull. leguntur.

(3) *Ἄνθρωπον.* Fallor, inquit hic Græbius, an Anthropiani inde dicti sint, quorum solus, quod ego sciam, S. Cyprianus epist. 75 (edit. Oxon.) meminit, eos cum Patripassianis et Valentinianis conjungens. At doctissimo viro procul dubio exciderat, Lactantium sub finem lib. iv *De vera sapientia*, pag. 407 edit. Oxon. an. 1684, conceptis verbis meminisse Anthropianorum, quos Novatianis, Valentinianis et Marcionitis subnectit. Ex Cypriani vero verbis id unum colligi potest, Anthropianos fuisse hæreticos, qui nec eundem Patrem, nec eundem Filium nobiscum confiterentur : ex Lactantio vero, eos Jesum Christum merum hominem esse sensisse : quæ si Græbii conjecturam non firman, saltem non infirmant

C (4) *Μάρκος δὲ τις.* Verba sunt Epiphaniū *Har. xxxiv*, § 1. Quamvis autem hic episcopus Constantiensis plura Irenæi verbis a Ididerit, illiusque textus paulo magis ab illo episcopi Lugdunensis discrepet; operæ tamen pretium duximus Græca hæc (omissa in edit. Oxon.) e regione antiquæ Irenæi versionis apponere, tum quod ab auctoris nostri sensu non recesserit, imò non pauca ejusdem verba retinuerit Epiphanius; tum quod ex Græcis illustrari interdum possint Latina.

(5) *Προσέχειν αὐτῷ.* Desideratur hic aliquod verbum, forte ἐποίησε. Scribit enim Irenæi interpretes, ad se converti fecit; sic enim legendum, non convertit.

(6) *Et ideo hoc.* I. e. propter hoc. Mallem tamen deleri hoc, utpote superfluum.

(7) *Emendatorem.* Clarom. *commendatorem.* Sed repugnat Græca vox διορθωτῆς, qua utitur Epiphanius.

D (8) *Ad se converti.* Sic restituimus, juxta Græcum προσέχειν, sicque restituendum esse dudum monuerat Fronto Duc. In omnibus quidem cum edit. tum mss. legitur, *convertit* : sed tam manifesto scribarum errato, ut mirum sit id a Feuardentio, vel Græbio emendatum non fuisse.

(9) *Et perfectissimum.* Deest in codd. Clarom. et Voss. nec quidquam est in Græco Epiphaniū textu, quod huic respondeat.

(10) *Et ab inenarrabilibus locis.* Ita recte Feuard. consent. Clarom., Pass., Voss. et Græco Epiphaniū textu. In mss. autem Arund. et Merc. 2, æque ac in edit. Eras. et Gall. tribus prioribus vocibus omissis, pro *locis*, perperam legitur *logis*.

Antichristi. Anaxilai enim ludicra (1) cum nequitia eorum, qui dicuntur magi, commiscens, per hæc virtutes perficere putatur apud eos, qui sensum non habent, et a mente sua excesserunt.

μαγῶν, εἰς ἐκπλήξιν τοὺς ὀρῶντάς τε καὶ πειθομένους αὐτῷ περιέβαλεν... οἱ δὲ τὰ ἀπὸ περιεργίας ὀρῶντες, δοκοῦσι δυνάμεις τινὰς ἐν χερσὶν αὐτοῦ ἐπιτελεῖσθαι.... Τὸν γὰρ νοῦν καὶ αὐτοὶ ἀπολέσαντες, οὐχ ὀρῶσι μὴ γινώσκοντες δοκιμάσαι, ὅτι ἀπὸ μαγείας ἡ σύστασις τοῦ παρ' αὐτοῦ παιγνίου, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἐπιτελεῖται.

2. ⁶² Pro calice enim vino misto (2) fingens se gratias agere, et in multum extendens sermonem invocationis, purpureum et rubicundum apparere facit (3); ut putetur ea Gratia ab iis, quæ sunt super omnia, suum sanguinem stillare in illius calicem per invocationem ejus : et valde concupiscere (4) præsentem ex illo gustare poculo, ut et in eos stillet quæ per magum hunc vocatur (5) Gratia. Rursus mulieribus dans calices mistos, ipsas

ἁοράτων καὶ ἀκατονομάστων τόπων ἔχοντι, ὡς πρόδρομος ὢν ἀληθῶς τοῦ Ἀντιχρίστου ἀποδέδεικται. Τὰ γὰρ Ἀναξιλᾶου παίγνια τῇ τῶν λεγομένων μάγων πανουργίᾳ συμμίξας, δι' αὐτῶν φαντάζων τε καὶ μα-

2. Ποτήρια (6) οἴνω κεκραμένα (7) προσποιούμενος εὐχαριστεῖν, καὶ ἐπὶ πλέον ἐκτείνων τὸν λόγον τῆς ἐπικλήσεως, πορφύρεα καὶ ἐρυθρὰ ἀναφαίνεσθαι ποιεῖ (8) ὡς δοκεῖν τὴν ἀπὸ τῶν ὑπὲρ τὰ ὅλα Χάριν (9) τὸ αἷμα τὸ ἐαυτῆς στάζειν ἐν τῷ ἐκείνῳ ποτηρίῳ διὰ τῆς ἐπικλήσεως αὐτοῦ, καὶ ὑπεριμείρεσθαι τοὺς παρόντας ἐξ ἐκείνου γεύσασθαι τοῦ πόματος, ἵνα καὶ εἰς αὐτοὺς ἐπομβρήσῃ ἡ διὰ τοῦ μάγου τούτου κληζομένη Χάρις. Πάλιν δὲ γυναῖξιν ἐπιδοῦς

BILLI INTERPRETATIO.

ducerent, cum magicarum præstigiarum peritissimus esset. His itaque, quos in fraudem induxerat, persuasit, ut totos sese ad eum converterent, velut ad hominem singulari quadam scientia præditum, vimque maximam ab iis locis, qui nec oculis cerni, nec ullo nomine exprimi possunt, consecutum : vereque præcursorem Antichristi se præstitit. Anaxilai enim ludicra, cum magorum (sic enim appellantur) versutia conjungens, mirifica quædam edere censetur.

2. Pocula vino mista fingens se consecrare, atque invocationis verba in longius protendens, efficit ut purpurea et rubicunda appareant, existimeturque Gratia ab iis, quæ supra omnia sunt, sanguinem suum per ipsius invocationem in poculum illud stillare; gestiantque ii, qui adsunt, ex ea potione gustare, ut etiam in ipsos Gratia ea, quæ per hunc magum prædicatur, influat. Rursus mulieribus pocula mista por-

⁶² Cap. ix.

(1) *Anaxilai enim ludicra.* Anaxilai existere plures. Nam præter Anaxilaum, seu Anaxilam Messenium, Rheginorum tyrannum, cujus meminere Pansanias in *Messen.*, Justinus lib. iv, et Macrobius *Saturn.* 1, 2, fuit Anaxilaus historicus, cujus mentionem facit Dionysius Halicarn. initio *Antiq. Rom.* Alius fuit Anaxilaus comicus, cujus fabulas plurimas citat Athenæus, qui Anaxilas dicitur Suidæ et Etymologo. Alius denique fuit Anaxilaus medicus, quem laudat Plinius pluribus in locis. Hunc ipsum esse, de quo hic Epiphanius et Irenæus, haud improbabile videbitur ei, qui utriusque verba contulerit cum iis, quæ de illo refert Plinius lib. xxv, cap. 45. *Lusit, inquit, et Anaxilaus eo (sulphure, de quo ibi sermo est) candens in calice novo, prunaque subdita circumferens, exardescens percussu pallorem dirum, velut defunctorum, offundente convivis (convivis hic dictum pro convivis).* Ludendi siquidem verbum, quo Plinius utitur, optime convenit cum Irenæi *ludicris*, et Epiphani *παίγνοις*, apprimèque quadrat ad magorum præstigias. Nam ludorum et ludierorum vox in hac arte propria est. Hinc Minutius Felix, de magis : *Quidquid miraculi ludunt, per demones faciunt.* Deinde quemadmodum Anaxilaus, ut ex Plinii verbis liquet; sic et Marcus ejus imitator, poculo ad magicas imposturas utebatur : adeo ut alter cum altero maximam habeat affinitatem. Scripsisse autem videtur iste Anaxilaus de rebus naturalibus, vel, ut existimat Petavius, de arcanis quibusdam ac miris naturæ operibus, ut ex Plinio colligere licet lib. xix, c. 1; lib. xxviii, c. 2; lib. xxx, c. 8.

(2) *Pro calice enim vino misto, etc.* Vertere debuisset interpres : *Calicem enim vino mistum fingens se consecrare. Consecrare, inquam, non gratias agere* (quomodo et paulo inferius εὐχαριστεῖν iterum redditur); hic enim non de gratiarum actione simpliciter, sed de ipso Eucharistiæ sacrificio, a Marco utconque adumbrato, agitur.

(3) *Apparere facit.* Poculum addidit Fenard.; nos exoungimus, quia deest ea vox omnibus cum edi-

lis, tum manu exaratis codicibus, et in textu Græco. Satis subintelligitur.

(4) *Concupiscere.* Vertendum erat, *concupiscant.*

(5) *Vocatur. Pro invocatur.* Sic Horat. lib. 1, od. 2 :

*Quem vocet divum populus ruentis
Imperii rebus?*

(6) *Ποτήρια.* Hic ex professo Irenæi verba exscribit Epiphanius, et ut ipse loquitur, πρὸς ἔπος, *ad verbum, Hær. cit. § 2 et seqq.* Videtur autem interpres legisse, *ποτήριον οἴνω κεκραμένον, etc.*

(7) *Κεκραμένα.* Vult Petavius distinctionem post hanc vocem apponendam esse, ut *ποτήρια οἴνω κεκραμένα*, non cum verbo εὐχαριστεῖν, sed cum sequenti ἀναφαίνεσθαι construantur. Sed malim ego illas voces cum εὐχαριστεῖν construi, quam cum ἀναφαίνεσθαι. Nam hic εὐχαριστεῖν significat *consecrare*, ut recte vertit Billius, non *gratias agere*. Vide Dissertationem nostram iii, § 7, init., ubi fusius expendimus quæ hic de Eucharistia tractat Irenæus.

(8) *Πορφύρεα καὶ ἐρυθρὰ ἀναφαίνεσθαι ποιεῖ.* Observat Feuarentius tria Marci præstigiæ exempla hic ab Irenæo subnecti. Primum paulo clarius explicat Nicetas Choniates lib. iv *Thesauri*, cap. 6 : *Ille, ut divus Irenæus auctor est, vitrea quædam albi coloris pocula præparabat : deinde carmine, nescio quo, usus, confestim eorum aliud in rubrum, aliud in purpureum, aliud denique in cæruleum convertibat.* Postea confutans istas præstigias addit : *Præsentium oculos fascinabat, efficiebatque ut ea, quæ conspicerentur, contra se habere viderentur, quam eorum natura ferret. Nec enim pellucida vasorum vitrearum corpora in varios mutare colores potuisset, etc.* Secundum autem erat, dum ex minore poculo, quod seductis mulierculis porrexerat, multo majus, quod ipse tenebat, adeo explebatur, ut etiam ex ipso superessandi putarent. Postremum, quando deliria, quæ palpitantes et stupentes effluiebant, vaticinia esse sibi persuadebant.

(9) *Χάρις.* Non improbabile censuerim cum Græbio, per τὴν Χάριν Marcum intellexisse conjugem

ἐκπόματα κεκραμένα, αὐτὰς εὐχαριστεῖν ἐγκελεύε-
ται, παρεστῶτος αὐτοῦ. Καὶ τούτου γενομένου, αὐ-
τῆς ἄλλο ποτήριον πολλῶ μείζον ἐκείνου, οὗ ἡ ἐξηπα-
τημένη εὐχαρίστησε, προσενεγκῶν (1), καὶ μετακε-
νύσας ἀπὸ τοῦ μικροτέρου, τοῦ ὑπὸ τῆς γυναικὸς
ἠεὐχαριστημένου, εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ κεκοσμημένον (2),
επιλέγων ἅμα οὕτως· Ἡ πρὸ τῶν ὄλων, ἡ ἀνε-
νόητος καὶ ἀόρητος Χάρις πληρῶσαι σου τὸν
ἔσω ἄνθρωπον, καὶ πληθύναι ἐν σοὶ τὴν γνῶσιν
αὐτῆς, ἐγκατασπείρουσα τὸν κόκκον τοῦ σινά-
πεως εἰς τὴν ἀγαθὴν γῆν. Καὶ τοιαῦτά τινα εἰπὼν,
καὶ ἐξοιστρήσας τὴν ταλαίπωρον, θαυματοποιὸς ἀνε-
φάνη, τοῦ μεγάλου πληρωθέντος ἐκ τοῦ μικροῦ ποτη-
ρίου, ὥστε καὶ ὑπερεκχεῖσθαι ἐξ αὐτοῦ. Καὶ ἄλλα
τινὰ τούτοις παραπλήσια ποιῶν, ἐξηπάτησε πολλούς,
καὶ ἀπαγήοχεν ὀπίσω αὐτοῦ.

5. Εἰκὸς δὲ αὐτὴν καὶ δαίμονά τινα πάρεδρον (3)
ἔχειν, δι' οὗ αὐτὸς τε προφητεύειν δοκεῖ, καὶ ὅσας
ἀξίας ἡγεῖται μετόχους τῆς Χάριτος αὐτοῦ, προφη-
τεύειν ποιεῖ. Μάλιστα γὰρ περὶ γυναῖκας ἀσχολεῖται,
καὶ τούτων τὰς εὐπαρύφους, καὶ περιπορφύρους,
καὶ πλουσιωτάτας, ἃς πολλάκις ὑπάγεσθαι πειρώ-
μενος, κολακεύων φησὶν αὐταῖς· Μεταδοῦναί σοι
θέλω τῆς ἐμῆς Χάριτος, ἐπειδὴ ὁ Πατὴρ τῶν
ὄλων τὸν Ἄγγελόν σου διαπαντὸς βλέπει πρὸ
προσώπου αὐτοῦ. Ὁ δὲ τόπος τοῦ μεγέθους (4)

BILLII INTERPRETATIO.

rigens, ipsas astante se consecrare jubet. Quod cum factum fuerit, ipse aliud poculum longe majus eo, quod a muliercula seducta consecratum est, proferens, atque ex minore illo, a muliere consecrato, in id, quod a se allatum est, transfundens, ac simul hæc verba subjungens : *Gratia ea, quæ supra omnia est, cogitationemque omnem et sermonem excedit, interiorum tuum hominem impleat, atque insperso in terram bonam sinapis grano, cognitionem suam in te amplificet*; aliaque nonnulla hujusmodi verba pronuntians, quibus miseram illam velut æstro quodam pungit, tum demum præstigiatoris hominis specimen edit, magno videlicet poculo ex parvo usque adeo impleto, ut etiam redundet. Atque alia quædam consimilia faciens, permultos fefellit, ac post se abduxit.

3. Quin illud quoque a vero non abhorret, habere eum dæmonem quemdam assessorem, cujus opera tum ipse vaticinia edere videtur, tum etiam efficit ut eæ omnes, quas dignas censet quibus Gratiam suam

Bythi Sigen, quam Charin ab hæreticis cognomina-
tam esse, ex principio capitis 2 hujus libri appa-
ret. Conjecturam firmat, quod paulo post ea gratia
dicitur, ἡ πρὸ τῶν ὄλων, ἡ ἀνενόητος καὶ ἀόρητος
Χάρις, quæ ante omnia est, inexcogitabilis et inenar-
rabilis.

(1) Προσνεγκῶν. Legendum vult Billius, προσνε-
εγκῶν, sed frustra.

(2) Κεκοσμημένον. Legunt Billius et Petav. cum
interpr. κεκοσμημένον. Post hoc verbum legisse vi-
detur interpres, πολλῶ μείζον, nisi multo majorem
vel ipse, vel scriba ex præcedentibus repetierit.

(3) Δαίμονά τινα πάρεδρον. Dæmones paredri
dicebantur, qui hominibus assistebant, et morbos
atque infortunia ab illis avertere credebantur. Magos
ejusmodi dæmones habuisse assistentes sibi et ob-
sequentes, quorum ope multa portenta ederent,
scribit Tertullian. *Apologet.* c. 38. Cum illi spiritus
ad tutelam duntaxat assistebant, dicebantur πάρε-
δροι· cum hominibus somnia injiciebant, vocaban-
tur ὄνειροπομποί· cum eos ad terram elidebant, ut
deinde tanquam ex morbo comitiali excitati, consu-
lentibus futura prædicarent, appellabantur catabo-
lici. Paredrorum et Oneiropomporum meminit Ire-
næus hujus lib. cap. 23, n. 4, Paredrorum et Ca-
tabolicorum Tertull. lib. *De an.*, c. 28.

(4) Τοῦ μεγέθους. Lege cum interpr. τοῦ μεγέ-
θους σου. Hac voce μέγεθος designari Σιγὴν sive
ἀζήριον conjicit Grabius; sed rem acu non tetigit
vir eruditus. Μέγεθος Angelus est, de quo mox
dixit Marcus, quod ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων τὸν Ἄγγελόν

A gratias agere jubet, præsentem se. Et ubi hoc factum
est, ipse alium calicem multo majorem quam est
ille, in quo illa seducta Eucharistiam (5) facit, pro-
ferens, et transfundens a minori, qui est a muliere
Eucharistia factus, in illum, qui est ab eo allatus
multo majorem, statim dicens ita : *Illæ 61 quæ est
ante omnia, inexcogitabilis et inenarrabilis Gratia,
adimpleat tuum intus hominem, et multiplicet in te
agnitionem suam, inseminans granum sinapis in bo-
nam terram*; et talia quædam (6) dicens, et in insa-
niam mittens illam infelicem, admirabilia faciens
apparuit, quando major calix adimpletus est de
minori calice, ut et supereffunderet ex eo. Et alia
quædam his similia faciens, exterminavit mul-
tos (7) et abstraxit post se

B

3. Datur autem intelligi, eum et dæmonem quem-
dam paredrum habere, per quem ipse quoque pro-
phetare videtur, et quotquot dignas putat fieri par-
ticipes suæ Gratiæ, prophetare facit. Maxime enim
circa mulieres vacat, et hoc (8) circa eas quæ sunt
honestæ (9), et circumpurpuratæ, et ditissimæ,
quas sæpe abducere (10) tentans, dicit blandiens
eis : *Participare te volo ex mea Gratia, quoniam Pa-
ter omnium Angelum tuum semper videt ante faciem
suam. Locus autem tuæ magnitudinis in nobis est :*

C

σου διαπαντὸς βλέπει πρὸ προσώπου αὐτοῦ, Pater
omnium Angelum tuum semper videt ante faciem
suam. Sic enim angelos paulo inferius describit hic
hæreticus : τὰ Μεγέθη διαπαντὸς βλέποντα τὸ πρό-
σωπον τοῦ Πατρός, Magnitudines semper videntes
faciem Patris. Quod de angelis intelligi fatetur
ipse Grabius, probatque ex eo epitheto, *semper vi-
dentes faciem Patris*, quod a Marco angelis expresse
ascriptum ex Matth. xviii, 10, legitur pagina 64,
legitur et in verbis quæ modo versamus. Horum
igitur, *locus autem tuæ magnitudinis in nobis est*,
sensus est : *locus angeli tui in nobis est*. Effutiebant
enim veterator, ut paulo post refert Irenæus, se
suosque, imagines angelorum, id est, spirituales ho-
mines esse, quos mater Achamoth ex inspectione
angelorum Salvatoris conceperat, iisque similes
pepererat.

(5) Eucharistiam facit. Vertendum erat : *Eucha-
ristiam fecit*.

(6) Et talia quædam. Clarom. et alia quædam.

(7) Exterminavit multos. Id est, extra terminos
abduxit, seduxit; Græc. ἐξηπάτησε.

(8) Et hoc. Pro, et maxime.

(9) Honestæ. Id est, *eleganter cultæ, præcæptatæ,
opulentæ*. Nam ut observat Asconius Pedianus
Ciceronis interpres, *Honesti, pro divitibus; ve-
tuste*.

(10) Abducere. Sic recte Grab. ex cod. Arund. et
Græco reposuit, pro adducere, ut legitur in om-
edit. et mes.

D

oportet nos in unum convenire. Sume primum a me et per me Gratiam. Adapta te ut sponsa sustineas sponsum suum, ut sis quod ego, et ego quod tu. Constitue in thalamo tuo semen luminis. Sume a me sponsum, et cape eum, et capere in eo. Ecce Gratia descendit in te, aperi os tuum, et propheta. Cum autem mulier responderit: Nunquam prophetavi, et nescio prophetare; invocationes quasdam faciens denuo, ad stuporem ejus quæ seducitur, dicit ei: Aperi os tuum, et loquere quodcumque (1), et prophetabis. Illa autem seducta (2), et elata ab iis quæ prædicta sunt, concalesciens (3) animam (5) a suspicione (4) quod incipiat prophetare (5), cum cor ejus multo plus quam oporteat palpitet, audet, et loquitur deliriosa, et quæcumque evenerint omnia (6), vacue (7) et audacter, quippe calefacta spiritu (8) (sicut melior nobis (9) de talibus prophetis exsequitur (10), quod audax et inverecunda est anima (11), quæ vacuo aere (12) excalescens est): et exinde prophetidem semetipsam putat, et gratias agit Marco ei, qui participavit ei suam Gratiam: et remunerare eum gestit, non solum secundum substantiæ suæ dationem (unde et divitiarum copiam magnam collegit), sed et secundum corpo-

Α ἐν ἡμῖν ἐστὶ δι' ἡμᾶς ἐγκαταστῆσαι (13). Λάμβανε πρῶτον ἀπ' ἐμοῦ, καὶ δι' ἐμοῦ τὴν Χάριν. Εὐτρέπισον σεαυτὴν, ὡς νύμφη ἐκδεχόμενη τὸν νυμφίον ἑαυτῆς, ἵνα ἐσῆ ὁ ἐγὼ, καὶ ἐγὼ ὁ σὺ. Καθίδρυσον ἐν τῷ νυμφῶνί σου τὸ σπέρμα τοῦ φωτός. Λαβὲ παρ' ἐμοῦ τὸν νυμφίον, καὶ γάμησον αὐτὸν, καὶ χωρήθητι ἐν αὐτῷ. Ἴδού ἡ Χάρις κατήλθεν ἐπὶ σέ· ἄνοιξον τὸ στόμα σου, καὶ προφήτευσον. Τῆς δὲ γυναικὸς ἀποκρινομένης, οὐδὲ προεφήτευσεν πρότερον, καὶ οὐκ εἶδα προφητεύειν· ἐπικλήσεις τινὰς ποιούμενος ἐκ δευτέρου, εἰς κατάπληξιν τῆς ἀπατωμένης, φησὶν αὐτῇ· Ἄνοιξον τὸ στόμα σου, λάλησον ὅτι δὴποτε, καὶ προφητεύσεις. Ἡ δὲ, χαυνωθείσα, καὶ κεκρωθείσα ὑπὸ τῶν προειρημένων, διαθερμανθείσα τὴν ψυχὴν ὑπὸ τῆς προσδοκίας τοῦ μέλλειν αὐτὴν προφητεύειν, τῆς καρδίας πλέον τοῦ δέοντος παλλούσης, ἀποτολμᾷ λαλεῖν (14) ληρώδη, καὶ τὰ τυχόντα πάντα κενῶς καὶ πολμηρῶς, ἅτε ὑπὸ κενοῦ τεθερμασμένη πνεύματος· (καθὼς ὁ κρείττων ἡμῶν (15) ἔφη περὶ τῶν τοιούτων, ὅτι πολμηρὸν καὶ ἀνακιδὲς ψυχὴ κενῷ ἀέρι θερμαινόμενη) καὶ ἀπὸ τούτου λοιπὸν προφήτιδα ἑαυτὴν μεταλαμβάνει (16), καὶ εὐχαριστεῖ Μάρκῳ, τῷ ἐπιδιδόντι τῆς ἰδίας Χάριτος αὐτῇ· καὶ ἀμεί-

BILLII INTERPRETATIO.

impertiat, vaticinentur: patissimum enim circa mulieres studium suum et operam impendit, easque præsertim, quæ eleganter cultæ sunt ac purpuratæ, maximisque opibus præditæ: quas per sæpe ad se allicere studens, assentabunde ita alloquitur: *Libet tibi Gratiam meam impertire, quandoquidem universorum Pater Angelum tuum perpetuo cernit ante faciem suam. Locus autem tuæ magnitudinis in nobis situs est. Oportet nos unum effici. Accipe primum ex me, et per me Gratiam. Adorna teipsam, ut sponsa sponsum suum expectans: ut sis quod ego, et ego vicissim quod tu. Luminis semen in thalamo tuo colloca. Sponsum a me sume, et capax ipsius esto, atque in ipso facito ut capiaris. En Gratia in te descendit: aperi os tuum, et vaticinare.* Respondente autem muliere: *Nunquam vates fui, nec vaticinandi artem calleo;* rursus ille invocationes quasdam faciens, ut seductam illam in admirationem ac stuporem trahat, his eam verbis affatur: *Aperi os tuum: loquere quidquid libet, et prophetabis.* His igitur verbis illa stulte elata ac tumida, atque ob vaticinandi spem et expectationem, in qua versatur, animo incallescens, corde plus quam par sit subsultante, audacia effectur, ac meras nugas, et quidquid temere occurrerit, inaniter et impudenter, utpote inani spiritu concalescens (quemadmodum quidam nobis præstantior de hujusmodi mulieribus ait, audax et impudens res est anima inani aere concalescens), ac deinceps prophetissam sese arbitratur, gratiasque Marco agit, qui Gratiæ suæ participem eam fecerit, cumque non modo facultatum suarum

(1) Quodcumque. Editi. quæcumque.

(2) Seducta. Gr. χαυνωθείσα, stulte de seipsa sentiens, vana, inflata.

(3) Concalesciens animam. Clarom. concalesciens animum. Gr. διαθερμανθείσα τὴν ψυχὴν, effervescens animo; quod melius.

(4) Suspicione. Vertendum erat, expectatione, vel spe.

(5) Quod incipiat prophetare. Vertendum erat, quod prophetatura sit, vaticinia edictura sit.

(6) Quæcumque evenerint omnia. Gr. τὰ τυχόντα πάντα, quidquid temere occurrerit, quidquid in buccam venerit. In Merc. 2 codd. deest omnia.

(7) Vacue. Melius, inaniter, et paulo post, inani aere, pro vacuo aere.

(8) Calefacta spiritu. Adde ex Græc. inani.

(9) Melior nobis. Sic ex Græca lectione Feuardenius emendavit. In omnibus enim præcedentibus editi. et mss. codd. legitur, meliora nobis; forte pro, melior a nobis.

(10) Exsequitur. Forte scripsit interpres, eloquitur, juxta Gr. ἔφη.

(11) Quod audax et inverecunda est anima. Sic iterum ex Græco restituit Feuardenius, pro, eo quod audax et verecunda anima, ut habent Eras., Gall. et

C omnes mss. Mallem tamen, audax et impudens res est anima.

(12) Quæ vacuo aere. Ita partim ex Græco, partim ex codd. tum editis, tum manu exaratis emendo. In editi. siquidem Eras., Gall. et Feuardenius, ac codd. Clarom., Pass., Arund. et Merc. 2 legitur, quasi e vacuo, ubi quasi e manifesta scribarum incuria scriptum occurrit pro quæ. Hoc enim pronomen scribi debuit, tum ut accurate reddatur ψυχῇ κενῷ ἀέρι θερμαινόμενη, tum ut verbis legitimus subsit sensus; qui profecto nullus est si legatur, quasi e vacuo, vel, ut edidit Græbius, quasi vacuo aere excalescens est. Cæterum per vacuum aerem intelligitur vanitas.

(13) Δι' ἡμᾶς ἐγκαταστῆσαι. Lege δεῖ ἡμᾶς ἐν καταστῆσαι, vel καταστῆναι.

(14) Ἀποτολμᾷ λαλεῖν. Legisse videtur interpres, ἀποτολμᾷ καὶ λαλεῖ. Sed utrum legas, parum refert.

D (15) Κρείττων ἡμῶν. Quis sit ille antiquus scriptor quem sæpe laudat Irenæus, hactenus deprehendi non potuit.

(16) Μεταλαμβάνει. Suspiciantur Billius et Petavius legendum esse, ὑπολαμβάνει.

θεσθαι αὐτὸν πειράται, οὐ μόνον κατὰ τὴν τῶν ὑπαρχόντων δόξιν (ὄθεν καὶ χρημάτων πλήθος πολὺ συνενήνοχεν), ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν τοῦ σώματος μένη, ἵνα σὺν αὐτῷ κατέλθῃ εἰς τὸ ἓν.

4. Ἦδη δὲ τῶν προτέρων (1) τινὲς γυναικῶν, τῶν ἔχουσῶν τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐξαπατηθεισῶν, ἃς ὁμοίως ταῖς λοιπαῖς ἐπετήδευσε παραπείθειν, κελεύων αὐταῖς προφητεύειν, καὶ καταφυσήσασαι, καὶ καταθεματίσασαι αὐτὸν, ἐχωρίσθησαν τοῦ τοιοῦτου θιάσου· ἀκριβῶς εἰδυῖαι, ὅτι προφητεύειν οὐχ ὑπὸ Μάρκου τοῦ μάγου ἐγγίνεται τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλ' οἷς ἂν ὁ Θεὸς ἀνωθεν ἐπιπέμψῃ τὴν χάριν αὐτοῦ, οὗτοι θεόδοτον ἔχουσι τὴν προφητείαν, καὶ τότε λαλοῦσιν ἔνθα καὶ ὅποτε Θεὸς βούλεται, ἀλλ' οὐχ ὅτε Μάρκος κελεύει. Τὸ γὰρ κελεῦον τοῦ κελευομένου μείζον τε καὶ κυριώτερον, ἐπεὶ τὸ μὲν προηγείται, τὸ δὲ ὑποτάσσεται (2). Εἰ οὖν Μάρκος μὲν κελεύει, ἢ ἄλλος τις, ὡς εἰώθασιν ἐπὶ τοῖς δειπνοῖς τοῦ κλήρου (3) οὗτοι πάντοτε παίζειν, καὶ ἀλλήλοις ἐγκελεύεσθαι τὸ προφητεύειν, καὶ πρὸς τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας ἑαυτοῖς μαντεύεσθαι, ἔσται ὁ κελεύων μείζων τε καὶ κυριώτερος τοῦ προφητικοῦ πνεύματος, ἄνθρωπος ὢν ὅπερ ἀδύνατον. Ἀλλὰ τοιαῦτα κελευόμενα ὑπ' αὐτῶν πνεύματα, καὶ λαλοῦντα ὅποτε βούλονται αὐτοὶ, ἐπίσασθρα καὶ ἀδρανῆ ἔστι, τολμηρὰ δὲ καὶ ἀναιδῆ, ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ ἐκπεμπόμενα πρὸς ἐξαπάτησιν καὶ ἀπώλειαν τῶν

aris copulationem, et secundum omnia uniri ei cupit, ut cum eo descendat in unum.

κοινωνίαν, κατὰ πάντα ἐνοῦσθαι αὐτῷ προθυμου-

4. Jam vero quædam ex fidelissimis mulieribus, quæ habent (4) timorem Dei, et non sunt seducibiles (5), quas similiter ut reliquas affectavit seducere, jubens eis (6) prophetare, exsufflantes et catathematizantes (7) eum, separaverunt se ab hujusmodi insano, qui se divinum spirare simulabat (8) : pro certo scientes, quoniam prophetare non a Marco mago inditur hominibus, sed quibuscunque Deus desuper immiserit gratiam suam, hi a Deo traditam habent prophetiam, et tunc loquuntur ubi et quando Deus vult, sed non quando Marcus jubet. Quod enim jubet, eo (9) quod jubetur majus est et dominatius (10), quoniam illud quidem **63** principatur, illud autem subjectum est. Si ergo Marcus quidem jubet, vel alius quis, sicut solent in cœnis sortibus hi homines (11) ludere, et sibimetipsis invicem imperare ut prophetent, et secundum suas concupiscentias eos sibi prophetare, erit ille, qui jubet, et major et dominatior prophetico spiritu, cum sit homo; quod est impossibile. Sed tales quidem, qui jubentur ab ipsis, spiritus, et loquuntur quando volunt ipsi, terreni et infirmi sunt, audaces autem et impuden-

BILLII INTERPRETATIO.

largitione (unde ille ingentem pecuniæ vim coegit), sed etiam corporis sui communicatione remunerari conatur, per omnia nimirum ei copulari studens, ut cum eo in unum veniat.

4. Enimvero mulieres quædam fideliores, ac timore Dei præditæ, nec ab eo in fraudem inductæ (quas æque ac reliquas seducere instituerat, jubens eas prophetare), exsufflantes eum, ac diris omnibus devotiores, ab hujusmodi choro sese abstraxerunt; ut quibus hoc exploratum esset, vaticinandi munus non Marci beneficio hominibus contingere, verum eos demum, quibus Deus gratiam suam superne immiserit, divinitus datam prophetiam habere, ac tum ubi et quando Deus voluerit, loqui, non autem cum Marcus jussisset. Etenim is qui jubet, eo cui imperatur major est, atque auctoritate præstantior, quippe cum ille præsit, hic subsit. Quocirca si Marcus, aut alius quispiam est qui jubet, ut consueverunt isti in cœnis illis, quas sortibus ineunt, semper ludere, atque alii aliis ut prophetent imperare, consentanea que cupiditatibus suis vaticinia sibi ipsis edere, nimirum is qui jubet, homo cum sit, majore auctoritate præditus erit, quam Spiritus sanctus: quod quidem fieri non potest. Verum hujusmodi spiritus, quibus illi imperant, quique ad eorum nutum arbitriumque loquuntur, infirmi illi quidem et imbecilles

(1) Προτέρων. Leg. cum interprete πιστοτέρων.

(2) Ὑποτάσσεται. In edit. Oxoniensi male προτάσσεται.

(3) Ἐπὶ τοῖς δειπνοῖς τοῦ κλήρου. Alludit auctor ad veterem conviviorum agendorum morem. In his enim rex convivii unus aliquis sorte eligi solebat, qui modum bibendi poneret. Hinc Horat. Carm. lib. II, od. 7:

... Quem Venus arbitrum
Dicet bibendi.

Et Carm. lib. I, od. 4:

Nec regna vini sortiære talis.

Hunc bibendi arbitrum Varro lib. XX Rerum human., Modimperatorem vocat; Laertius in Empedocle, et Plutarchus Sympos. I, cap. 4 συμποσιάρχον, vel συμποσιάρχον; cæteri Regem convivii. Jaciebantur et sortes de loco, in quo quisque accumberet, et de ciborum partibus, quas quisque tolleret; sed hæc minus faciunt ad Irenæi institutum.

(4) Habent. Cod. Voss. habebant.

(5) Seducibiles. Vertendum erat, seducta.

(6) Jubens eis. Al. jubens eas.

(7) Catathematizantes. Sic codd. Clarom. et Voss., nec dubium quin ita scripserit interpretes ex Gr. καταθεματίσασαι: siquidem infra cap. 16 habet,

C quam scientiam exsufflantes, et catathematizantes, etc.

(8) Insano, qui se divinum spirare simulabat. Sic unicam Græcam vocem θιασον reddit versio Latina. Sed vel quidpiam aliud legit interpretes, vel male vertit. Neque enim θιασος insanum, qui se divinum, etc., significat; sed proprie choream et saltationem actam in honorem Bacchi, turbam Bacchicos choros agitantem; generaliter, cœtum, societatem, sodalitiū, etc. Vertendum proinde erat, legendo θιάσου, separaverunt se ab illo cœtu. Probabile cum Græbio censuerim, interpretem legisse, non θιασώτου (quod suspicatur Billius), sed quoddam aliud derivatum a θειάζειν, sui compotem non esse, divinum afflatum sive spiritum alteri immittere.

(9) Quod enim jubet, eo. Sic omnes editt. cum Græco. Al. mss. cum nostri, tum Anglicani habent: qui enim jubet, ab eo.

D (10) Dominatius, et paulo post, dominatior. Ita codd. Clarom., Arund. et Merc. 2, cum edit. Oxon. Sicque legendum esse, non dominantius, dominatior, patet ex lib. II, cap. 5, ubi in omnibus cum editt. tum mss. legitur dominatior et dominatiorum. Dominatius, id est auctoritate præstantius.

(11) Hi homines. Al. omnes.

tes, a Satana immissi ad seductionem et perditionem eorum qui non firmam fidem, quam ab initio per Ecclesiam acceperunt, custodiunt.

5. Adhuc etiam (1) et amatoria et allectantia efficit, ut et corporibus ipsarum contumeliam irroget, hic idem Marcus quibusdam mulieribus, etsi non universis. Hæ sæpissime conversæ ad Ecclesiam Dei, confessæ sunt, et secundum corpus exterminatas se ab eo velut cupidine (2), et inflammatas valde illum se dilexisse; ut et diaconus quidam eorum qui sunt in Asia nostri (3), suscipiens cum in domum suam, incidit in hujusmodi calamitatem. Nam cum esset uxor ejus speciosa, et sententia et corpore corrupta esset a mago isto, et secuta eum esset multo tempore, post deinde cum magno labore fratres eam convertissent, omne tempus in exhomologesi consummavit, plangens et lamentans ob hanc, quam passa est ab hoc mago, corruptelam.

6. Et discipuli autem ejus quidam circumobversati in iisdem (4), **64** seducendo mulierculas multas corruerunt, perfectos semetipsos vocantes: quasi nemo possit exæquari magnitudini agnitionis ipsorum, nec si Paulum aut Petrum dicas, vel alterum quemdam apostolorum: sed plus omnibus se cognovisse, et magnitudinem agnitionis illius, quæ est inenarrabilis virtutis, solos ebibisse. Esse autem se in altitudine super omnem virtutem: quapropter et libere omnia agere, nullum in nullo timorem habentes. Propter enim redemptionem, et incom-

BILLII INTERPRETATIO.

sunt; cæterum audaces et impudentes, a Satana missi ad eos in fraudem et exitium impellendos, qui fidem eam, quam ab Ecclesia primum acceperunt, firmam ac vegetam haudquaquam tuerentur.

5. Quod autem Marcus amatoria quædam et illectantia pharmaca (quo videlicet earum quoque corporibus probum et contumeliam inferat) si non omnibus, at certe nonnullis adhibere soleat, ipsæmet sæpe, cum ad Dei Ecclesiam redissent, confessæ sunt, seque corpore ab eo contaminatas fuisse, miraque ipsius amore exarsisse: adeo ut Asianus etiam quidam ex nostris diaconus, cum eum hospitio exceperet, in hanc calamitatem incidit. Ipsius enim uxor, singulari pulchritudine femina, tum animo, tum corpore ab hoc mago corrupta est, eumque cum per diu secuta esset, postea non sine magno labore a fratribus conversa, per omne reliquum vitæ tempus admissum scelus confiteri non destitit, labem eam, quæ ei a mago acciderat, lugens ac lacrymis prosequens.

(1) *Adhuc etiam, etc.* Έτι δέ male legit interpres, C pro ὅτι δέ, quod autem. Unde et sequentes periodos aliter distinxit.

(2) *Velut cupidine.* His in Græco nihil respondet.

(3) *Nostri.* Hanc vocem recte addidit Grabius ex codd. Arund., Voss. et Merc. 2, juxta Græcum ἡμετέρων. Eandem habet cod. Clarom.

(4) *Quidam circumobversati in iisdem.* Sic codd. Clarom., Voss. et Merc. 2, cum edit. Oxon. In edit. Eras. et Feuard. *quidem circumobversati.* Gallasius *pejus, quidem circumobservati.* Porro illa verba sic interpretor: quidam in iisdem studiis, vel fraudibus circumvenientes, iisdem vestigiis inhaerentes, cum iisdem dolis insidias captantes. Vide not. 6.

(5) *Έρλαις τῶν γυναικῶν.* Hæc eadem ex Irenæo refert Hieronymus ep. 53, al. 29, ad Theodoram, quæ est epitaphium Lucinii Bætiei.

(6) *Τῶν ἡμετέρων.* Ex hac voce colligi posse putat Grabius, tam Irenæum, quam istum, ad quem hos adversus hæreses libros misit, Asiaticos fuisse. Sed levior videtur hæc conjectura; τῶν ἡμετέρων significare diaconum catholicæ communionis probabilis est.

A μή εὐτονον τὴν πίστιν, ἣν ἀπ' ἀρχῆς διὰ τῆς Ἐκκλησίας παρέλαβον, φυλασσόντων.

5. Ὅτι δὲ φίλτρα καὶ ἀγώγιμα, πρὸς τὸ καὶ τοῖς σώμασιν αὐτῶν ἐνουδρίζειν, ἐμπαιεῖ οὗτος ὁ Μάρκος ἐνταῖς τῶν γυναικῶν (5), εἰ καὶ μὴ πάσαις, αὐταὶ πολλάκις ἐπιστρέψασαι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ἐξωμολογήσαντο, καὶ κατὰ τὸ σῶμα ἠχρειώσθαι ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐρωτικῶς πάνυ αὐτὸν πεφιληκέναι ὥστε καὶ διάκονόν τινα, τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ τῶν ἡμετέρων (6), ὑποδεξάμενον αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, περιπεσεῖν ταύτῃ τῇ συμφορᾷ, τῆς γυναικὸς αὐτοῦ (7) εὐειδοῦς ὑπαρχούσης, καὶ τὴν γνώμην, καὶ τὸ σῶμα διαφθάρεισης ὑπὸ τοῦ μάγου τούτου, καὶ ἐξακολουθησάσης αὐτῷ πολλῷ τῷ χρόνῳ. Ἐπειτα μετὰ πολλοῦ κόπου τῶν ἀδελφῶν ἐπιστρεφάντων, αὐτὴ τὸν ἅπαντα χρόνον ἐξομολογουμένη (8) διετέλεσε, πενθοῦσα καὶ θρηνοῦσα ἐφ' ἣ ἔπαθεν ὑπὸ τοῦ μάγου διαφθορᾷ.

6. Καὶ μαθηταὶ δὲ αὐτοῦ τινες περιπολιζόντες (9) ἐν τοῖς αὐτοῖς, ἐξαπατῶντες γυναικάρια πολλὰ διέφθειραν, τελείους ἑαυτοὺς ἀναγορεύοντες, ὡς μηδενὸς δυναμένου ἐξισωθῆναι τῷ μεγέθει τῆς γνώσεως αὐτῶν, μηδ' ἂν Παῦλον, μηδ' ἂν Πέτρον εἴπῃς, μηδ' ἄλλον ἑνὰ τῶν ἀποστόλων ἄλλὰ πλεῖον πάντων ἐγνωκέναι, καὶ τὸ μέγεθος τῆς γνώσεως τῆς ἀβρόητου δυνάμεως μόνους καταπεπωκέναι. Εἶναι τε αὐτοὺς ἐν ὑφεί ὑπὲρ πᾶσαν δύναμιν διὸ καὶ ἐλευθέρως πάντα πράσσειν, μηδένα ἐν μηδενὶ φόβον ἔχοντας. Διὰ γὰρ τὴν ἀπολύτρωσιν (10) ἀκρατήτους καὶ ἀοράτους γίνε-

(7) *Τῆς γυναικὸς αὐτοῦ.* Nota, inquit idem Grabius, ministris sacrorum in Asia integrum tunc temporis fuisse cum mulieribus (scripsissem ego, cum uxoribus) habitare, iis saltem quas ante susceptos sacros ordines duxerant. Ecquis neget? Dissimulandus non erat quæstionis status. Neque enim in controversiam venit an ministris sacrorum post susceptos ordines integrum esset cum uxoribus habitare: sed utrum iisdem tota Asia fas esset uxoribus matrimonii jure uti. Prius quidem probat is Irenæi locus: non certe posterius.

(8) *Έξομολογουμένη.* Eam exhomologesin, de qua hic Irenæus, fuse expendimus in Dissert. III, § 7, inquit.

(9) *Περιπολιζόντες.* Legendum censerem περιπολεῦοντες, vel περιπολοῦντες: vertit enim interpres, *circumobversati*, id est, ni fallor, *circumvenientes, circumvagati*, vel potius *circuitorum more explorantes, insidias captantes.* Αἰ περιπολιζῶ (sicubi scriptum legatur) significat *urbem circumædificare, circumstruere, etc.*, quod significati genus nihil habet cum eo Irenæi loco commune.

(10) *Ἀπολύτρωσιν.* Per *redemptionem*, quam hic et paulo post memorat Irenæus, intelligit non

σθαι τῷ κριτῇ. Εἰ δὲ καὶ ἐπιλάβοιτο αὐτῶν, παρα-
στάντες αὐτῷ μετὰ τῆς ἀπολυτρώσεως, τάδε εἴποιεν·
Ὁ πάρεδρε Θεοῦ, καὶ μυστικῆς πρὸ αἰῶνος (1)
Σιγῆς, ἢ τὰ Μεγέθη (2) διαπαρτὸς βλέποντα τὸ
πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, ὀδηγῶ σοὶ καὶ προσαγω-
γεῖ χρώμεθα (3), ἀνασπῶσιν ἄνω τὰς αὐτῶν μορ-
φὰς (4), ἃς ἡ μεγαλότολμος ἐκείνη φαντασια-
σθεῖσα (5), διὰ τὸ ἀγαθὸν τοῦ Προπάτορος προε-
βάλετο ἡμᾶς τὰς εἰκόνας (6), τότε ἐνθύμιον τῶν
ἄνω ὡς ἐνύπριον ἔχουσα· ἰδοὺ ὁ κριτῆς ἐγγύς, καὶ
ὁ κῆρυξ με κελεύει ἀπολογεῖσθαι. Σὺ δὲ, ὡς ἐπι-
σταμένη τὰ ἀμφοτέρων, τὸν ὑπὲρ ἀμφοτέρων
ἡμῶν (7) λόγον, ὡς ἔνα ὄντα, τῷ κριτῇ παράστη-

BILLII INTERPRETATIO.

6. Quin ipsius etiam discipuli, In iisdem studiis versantes, mulierculas multas in fraudem impulsas corruerunt: perfectos interim se appellantes, atque ea scientiæ magnitudine præditos, ut nemo ad eam aspirare posset, etiam si Paulum dixeris, etiam si Petrum, aut alium quemquam apostolorum: verum se scientia mortales omnes antecellere, solosque ingentem illam ineffabilis potentiæ magnitudinem ebibisse, ac supra omnem virtutem in summo fastigio collocatos esse: ob idque etiam libere quidvis perpetrare, nullo rei ullius metu affectos. Redemptionis enim beneficio effici, ut a iudice nec prehendi, nec conspici possint. Quod si etiam ille manum ipsis injiciat, astantes ei una cum redemptione his ad eum verbis utentur: *O quæ Deo assides, et mysticæ ante æonas Sigæ, quam Magnitudines Patris faciem semper intuentes, duce te ac perductore utentes, sursum formas suas abstrahunt, quas illa magnopere audax animo informans, ob Propatoris bonum nos earum imagines produxit, cum tunc superarum rerum cogitationem insomnii cujusdam instar haberet: en iudex imminet, ac præco causam dicere me jubet. Tu vero, ut res utriusque no-*

certas duntaxat orationes, ut vult Grabius; sed im-
pium consecrationis genus, quo per signa quædam
sensibilia, vel nuptiale cubiculum, studio præpara-
tum, vel aquam, vel aquam et oleum una permista,
vel balsamum, etc., adhibitis profanis quibusdam
precum formulis, miseros a se deceptos mysteriis suis
initiabant Marcosii, hocque, veluti soluto pretio, redi-
mendos, et Potestatum superiorum manibus subdu-
cendos, spondebant. Quanquam alii, repudiatis ejus-
modi signis sensibilibus et corporeis, redemptionem in
ineffabilis magnitudinis agnitione positam esse cense-
rent. Varias Marcosiorum redemptiones fusius expli-
cat Irenæus infra c. 21. Quod qui legerit, agnoscat
has nihil habere commune cum iis redemptionibus,
quas ex Rabinorum Cabbalistarumve somniis
citat a Grabio Jacobus Rhenferdus describit dis-
putatione *De redemptione Marcosiorum, et Heracleo-
nitarum*, § 21.

(1) *Πρὸ αἰῶνος*. Cod. Reg. unica voce, προαἰῶ-
νος, nec male. Interpres vero legit πρὸ αἰώνων. Sed
quomodocumque legas, parum refert, modo vocem
αἰών, non fictitium Valentinianorum Æonem, sed
sæculum, interpreteris: ut sensus sit, Σιγὴν ante
sæcula exstitisse, ut recte vertit Petavius, (minus
bene Billius, ante æonas), quæ revera initio cap. 1.
una cum Bytho ante sæcula, seu ἐν ἀπέρις αἰῶσι
χρόνων, infinitis temporum sæculis, fuisse dicitur.

(2) *Τὰ μεγέθη*. Id est Angelos. Vid. sup. num. 3
(col. 581, not. 4).

(3) *Χρώμεθα*. Leg. cum interp. χρώμενα.

(4) *Ἀνασπῶσιν ἄνω τὰς αὐτῶν μορφὰς*, etc.
Μορφὰς, id est species, ideas, seu formas, (non vultus,
ut perperam vertit Petavius), quas Achamoth me-
γαλότολμος, ex audaciori Angelorum Salvatoris sa-
tellitum inspectione ἐφαντασίασε, animo informa-
vί, et ad quarum imaginem καχύηκε καρπούς, κύημα
πνευματικὸν καθ' ὁμοίωσιν γεγόνος τῶν δορυφόρων
τοῦ Σωτῆρος, ut habetur cap. 4, peperit fructus, par-
tum videlicet spiritalem, ad similitudinem effectum
satellitum Salvatoris. Id est, peperit spiritales ho-
mines: προεβάλετο ἡμᾶς αὐτῶν εἰκόνας, emisit nos
Angelorum illorum mente conceptorum imagines,
effutiebant Marcosii. Has igitur Angelorum imagi-
nes, spiritales nimirum homines, ad Angelorum
imagines effictos, existimabant, Sophia duce ac
sequestro, iisdemque Angelis opem ferentibus,
sursum retrahi: ita ut Judicis conspectum, supe-

A prehensibiles (8) et invisibiles fieri iudici. Si autem et
apprehenderit eos, assistentes ei cum redemptio-
ne hæc dicent: *O assessor Dei* (9), *et mysticæ illius
pro æonon* (10) *Sigæ, quam Magnitudines semper
videntes faciem Patris, te viæ duce et adductore* (11)
*utentes, abstrahunt sursum suas formas, quas valde
audax illa ducta phantasmate, propter bonum Pro-
patoris emisit nos imagines illorum* (12), *tunc inten-
tionem illorum quæ sunt sursum, quasi somnium
habens* (13): *ecce iudex in proximo, et præco me
jubet meæ defensionem adesse. Tu autem, quasi quæ
scias utrorumque nostrorum rationem* (14), *tanquam
unam* 65 *existentem, iudici assiste. Mater autem cito,*

B riorumque Potestatum manus effugientes, a So-
phia excepti, et in thalamum inducti, sponsis suis
Angelis redderentur, ut explicatur paulo post et
cap. 7, necnon cap. 21, sub lineam.

(5) *Φαντασιασθεῖσα*. Cod. Reg. φαντασθεῖσα.

(6) *Τὰς εἰκόνας*. Adde cum interprete, αὐτῶν.

(7) *Ἀμφοτέρων ἡμῶν*. Achamothæ scilicet, quæ
μεγαλότολμος, audaci facinore, Angelos contuito,
eorum species mente effinxerat, et nostrum, quo-
rum solutior fuit vita. Amborum nimirum eadem
erat ratio: ambo in thalamum Pleromatis indu-
cendi.

(8) *Et incomprehensibiles*. Ἀχρητήτους melius,
quamvis non minus barbare, reddidisset interpres,
inapprehensibiles, id est qui a iudice teneri nequeant.

(9) *O assessor Dei*. Felicius reddidit Billius, *o
quæ Deo assides*. Hæc enim non ad iudicem re-
ferri, sed ad Sophiam, quæ ultimum inter 30 Æo-
nes tenebat locum, et matris Achamothæ mater
a Valentinianis sangebatur, multo cum iudicio
observat Grabius, evidentemque demonstrat ex fine
capitis 21, ubi, inter varias preces, quibus
animæ e corpore discedentes, *incomprehensibiles
et invisibiles Principibus et Potestatibus fiant*, hæc
ad eos, qui circa Demiurgum sunt, oratio refertur:
*Invoco incorruptibilem Sophiam, ἐπικαλοῦμαι τὴν
ἄφθαρτον Σοφίαν, quæ est in Patre, mater autem est
matris vestræ, scilicet Achamoth, cujus ibidem
sequitur descriptio. Tum iterum dicitur: Ego autem
invoco ejus matrem, ἐγὼ δὲ ἐπικαλοῦμαι αὐτῆς τὴν
μητέρα.*

(10) *Pro æonon*. Sic Græcisans interpres, pro
ante æonas. Sed vertendum erat, ante sæcula. Vide
notam 1.

(11) *Adductore*. Vertit Billius, *perductore*: sed
melius Petavius, *conciliatore*, seu potius *conci-
liatrice*.

(12) *Imagines illorum*. Lege *imagines illarum*,
scilicet *Magnitudinum*. Ad genus siquidem vocis
Græcæ τὰ Μεγέθη attentus interpres, haud cogita-
vit vocem Latinam, *Magnitudines*, femininum ex-
poscere.

(13) *Intentionem illorum, quæ sunt sursum, quasi
somnia habens*. Id est *superarum rerum, seu Ange-
lorum ideam somnii cujusdam instar mente volvens*.

(14) *Tu autem, quasi quæ scias*, etc. Totam hanc
periodum pessime vertit interpres. Primo Græca

audiens hæc, Homicam inferorum galeam eis superimposuit, ut invisibiliter effugerent judicem, et statim eripiens eos in thalamum duxit, et reddidit suis sponsis.

7. Talia autem dicentes et operantes, et in iis quoque, quæ sunt secundum nos regiones Rhodanenses (1), multas seduxerunt mulieres, quæ cauterizatas (2) conscientias habentes, quædam quidem etiam in manifesto exhomologesin faciunt; quædam autem reverentes (3) hoc ipsum, in silentio sensim semetipsas retrahunt, desperantes a vita Dei, quædam quidem in totum abscesserunt, quædam autem inter utrumque dubitant (4), et quod est proverbii (5) passæ sunt, neque intus, neque foris existentes, hunc fructum habentes seminis filiorum agnitionis.

BILLII INTERPRETATIO.

tas et exploratas habens, pro utroque nostrum rationem, ut quæ una sit, judici exhibe. Protinus autem ut mater hæc verba acceperit, Homicam Orci galeam illis imponit, ut prospectum eorum judici eripiat, statimque ipsos sursum tractos in thalamum inducit, sponsisque suis attribuit.

7. His verbis et actionibus multas quoque in Rhodanensi nostra regione mulieres in fraudem impulerunt: quæ quidem velut cauterio quodam inustam conscientiam habentes, partim publice pœnitentiam egerunt, partim cum id facere præ pudore non sustinerent, ac tacite quodammodo de vita Dei desperarent, vel prorsus a fide desciverunt: vel certe in utramque partem propendent, quodque proverbio dici solet, nec foris, nec intus sunt; hunc videlicet ex scientiæ filiorum semine fructum percipientes.

hæc omisit, τὰ ἀμφοτέρων, res utriusque nostrum, vel, ut scripsisset, res utrorumque nostrorum (nisi forte vel in mutilos codices, quibus uti potuit, vel in scribas, qui ob recursum earundem vocum, tres præfatas prætermiserint, culpa conferenda sit), cæteris vel contra grammatice leges, vel repugnante sensu redditis. Sic igitur periodum verto, servatis, quantum fieri potest, interpretis vocibus. Tu igitur, quasi (utpote) quæ scias res utrorumque nostrorum; utrorumque nostrorum rationem, tanquam unam (non unum, ut vertit interpres attendens ad λόγον) existentem (i. e. ut quæ una sit) judici exhibe, (non assiste). Cæterum in mss. omnibus, pro unum existentem, legitur unum te existentem; in edit. Eras. et Gall. unum te ex te existentem: quam pravam lectionem Græco textui repugnantem merito emendavit Feuwardentius.

(1) *Regiones Rhodanenses.* Vide not. 7.

(2) *Cauterizatas.* Al. *cauteriatas.*

(3) *Reverentes.* Ita correxit Feuward. ex Græco, αἱ δὲ δυσωπούμεναι, pro revertentes, quod habent edit. Eras. et Gall. cum omnibus mss.

(4) *Dubitant,* etc. Sic recte juxta Græc. codd. Clarom., Pass., Voss. et Ottobon. cum edit. Oxon. Reliqua omnia exemplaria cum edita, tum mss. accurata non esse, aut prorsus vitiosa asserit Græbius.

(5) *Proverbii.* Clarom. *verbi;* Voss. *verbum.*

(6) *τὴν Ὀμηρικὴν ἄιδος κυνέην.* Orci galea, ἄιδος κυνῆ, proverbium ex Homeri *Il. E.*, v. 845, desumptum, ubi Pallas cum Marte dimicans, *orci galea*, ne ab eo conspici posset, contexisse se dicitur:

. . . ἀντάρ Ἀθήνη

Δῦν' αἰδος κυνέην, μή μιν ἴδοι ὄβριμος Ἄρης. Plutoni siquidem, ut observat Erasmus in *Adag.*, galea erat, quam qui gestaret, omnes videbat, ipse nemini conspicuus. Id autem ab Irenæo huc adductum, ut vanas Gnosticorum fabulas derideret, ineptisque poetarum nugis prorsus similes esse demonstraret.

(7) *Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς κλίμασι τῆς Ῥοδανουσίας.* Lugdunensem tractum intelligit. *Lugdunum* siquidem a veteribus *Rhodanusiā* dictum fuisse,

σὸν. Ἡ δὲ μήτηρ ταχέως ἀκούσασα τούτων, τὴν Ὀμηρικὴν ἄιδος κυνέην (6) αὐτοῖς περιέθηκε, πρὸς τὸ ἀοράτως ἐκφυγεῖν τὸν κριτὴν καὶ παραχοῆμα ἀνασπασασα αὐτοῦς, εἰς τὸν νυμφῶνα εἰσήγαγε, καὶ ἀπέδωκε τοῖς ἑαυτῶν νυμφίοις.

7. Τοιαῦτα δὲ λέγοντες καὶ πράττοντες, καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς κλίμασι τῆς Ῥοδανουσίας (7), πολλὰς ἐξηπατήκασι γυναῖκας, αἵτινες κεκαυτηριασμένοι τὴν συνείδησιν (8), αἱ μὲν καὶ εἰς φανερόν ἐξομολογοῦνται, αἱ δὲ δυσωπούμεναι τούτο, ἡσυχῇ δὲ πῶς ἑαυτὰς ἀπηλπικυῖαι (9) τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ, ἐνίαι μὲν εἰς τὸ παντελὲς ἀπέστησαν, ἐνίαι δὲ ἐπαμφοτερίζουσι, καὶ τὸ τῆς παροιμίας πεπόνθασι, μήτε ἐξω, μήτε ἔσω (10) οὔσαι, ταύτην ἔχουσαι τὴν ἐπικαρπίαν τοῦ σπέρματος τῶν τέχνων τῆς γνώσεως.

perspicue, ni fallor, colligitur ex Sidonio Apollinari lib. 1. epist. 5. *Egresso*, inquit, *mihi Rhodanusiam nostræ mænibus*, etc. Atqui Lugduni natus erat Sidonius: nec eo tempore, quo epistolam hanc scribebat, nondum episcopus Arvernensis, aliam urbem, præter Lugdunum, *Rhodanusiā suam* appellare poterat. Ῥοδανουσίας cujusdam meminuit Stephanus, quam πόλιν ἐν Μασσαλίᾳ, *Massiliensium urbem* esse dicit. Id de Rhoda (Gallice *Roszs*) quam tenuere Massilienses, interpretantur quidam. Sed repugnat Marcianus Heracleota, scribens *Rhodanusiā* istam a Rhodano flumine allui:

Οἱ Μασσαλλῶν κτιστάρτες ἔχον Φωκεῖς Ἀγάθην, Ῥοδανουσίαν τε, Ῥοδανὸς ἦν μέγας Ποταμὸς παραρρεῖ.

Quin tamen affirmem *Rhodanusiā* hanc Lugdunum ipsum esse, plura deterrent. Viderint eruditi. Sed si alia a Lugduno sit, dicendum erit duas existisse super *Rhodanum* flumen ejusdem nominis urbes: urbem enim Lugdunum dictam fuisse *Rhodanusiā* negare non sinit Sidonii Apollinaris laudata auctoritas. Paulo iniquius ergo a Frontone Duc. et Græbio castigantur Cornarius et Gallasius, quod Græca Irenæi verba reddiderint; in *regionibus Rhodanusiam*. Perinde est atque si verlissent, in *regione Lugdunensi*.

(8) *Κεκαυτηριασμένοι τὴν συνείδησιν.* I. e. depravatam, perditam habentes conscientiam. Verba Apostoli sunt I *Timoth. iv.*, 1, ubi alludit Paulus ad servos, qui, noxæ convicti, candenti ferro inurebantur, inde στιγματῖαι dicti. Et hinc κεκαυτηριασμένος translaturum ad significandum perditum quemvis hominem, nefarium, infamem.

(9) *Ἐαυτὰς ἀπηλπικυῖαι.* Alludere videtur Irenæus ad hæc Apostoli verba *Ephes. iv.*, 18, ἀπηλωτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ, *alienati a vita Dei*. Volunt Frontone Duc. et Græbius verbum χωρίζουσιν post ἑαυτὰς addendum esse. Sic quidem legisse veterem interpretem non inficior. At cum Petavio censeam, phrasin, spreto hoc verbo, commodam, imo forte commodiorem habere sensum.

(10) *Μήτε ἐξω, μήτε ἔσω.* Proverbium de iis dictum, qui ancipitis ac incerti animi, hæsitant quid potissimum eligant.

CAPUT XIV°.

Marci hypothesis. Fingit supremam tetradam instar mulieris ad ipsum descendisse, arcana nemini haecenus revelata patefacturam. Sub ænigmatica literarum, syllabarum, sonorum et characterum farragine Valentinianorum Pleroma ac commenta tradit.

1. Οὕτως (1) Μάρκος μήτραν καὶ ἐκδοχεῖον τῆς A Κολορβάσου εἰσηγήσατο αὐτὸν (2) μονώτατον γερονέ-
ναι λέγων ἄτε μονογενῆς ὑπάρχων αὐτῷ (3), τὸ τοῦ
ὑστερήματος (4) κατατεθὲν εἰς αὐτὸν ᾧδὲ πως ἀπε-
κύησεν. Αὐτὴν τὴν πανυπερτάτην ἀπὸ τῶν ἀοράτων
καὶ ἀκατονομάστων τούτων (5) τετράδα κατελελυθῆναι
σχήματι γυναικίῳ (6) πρὸς αὐτὸν (ἐπειδὴ, φησὶ, τὸ
ἄρβρον αὐτῆς ὁ κόσμος φέρειν οὐκ ἠδύνατο), καὶ μη-
νῦσαι αὐτῇ (7) τί ἦν, καὶ τὴν τῶν πάντων γένεσιν,
ἣν οὐδενὶ πώποτε, οὐδὲ θεῶν, οὐδὲ ἀνθρώπων ἀπε-
κάλυψε, τούτῳ μονωτάτῳ διηγήσασθαι, οὕτως εἰποῦ-
σαν· Ὅτε τὸ πρῶτον ὁ Πατὴρ ᾧδινεν (8), ὁ ἀνε-
νόητος καὶ ἀνούσιος (9), ὁ μήτε ἄρβρον, μήτε θῆλυ,
ἠθέλησεν αὐτοῦ τὸ ἄρβρον γεννηθῆναι (10), καὶ τὸ

BILLII INTERPRETATIO.

CAPUT XIV.

1. Hic Marcus Colorbasicæ Sigæ vulvam et conceptaculum se unum fuisse dicens, ut qui unigenitus ipsi esset, defectus semen in se conditum ad hunc fere modum peperit. Ipsam enim sublimissimam quaternitatem ex iis locis, quæ nec in aspectum cadunt, nec illo nomine appellari possunt, muliebri forma ad eum descendisse (neque enim masculam ejus vim mundus ferre poterat) atque et quænam esset, indicasse, et rerum omnium ortum, quem nemini unquam nec deorum, nec hominum declaraverat, ei soli

Cap. X.

(1) Οὕτως. Legit interpretes οὕτος οὖν.

(2) Τῆς Κολορβάσου εἰσηγήσατο αὐτὸν. Leg. cum interpr. ita postulante et sensu, τῆς Κολορβάσου Σιγῆς ἑαυτὸν.

(3) Ἄτε μονογενῆς ὑπάρχων αὐτῷ. Hæc ad Colorbasum refert Grabius, quasi Marcus hujus unigenitus dicatur. Sed nullus veterum memoriæ prodidit Marcum Colorbasi filium exstitisse: imo Colorbasum Marci discipulum ac sectatorem faciunt. Legendum igitur αὐτῇ pro αὐτῷ, ut hæc ad Sigæ referantur. Tuncque planus evadet sensus. Marcus arcanorum Sigæ conscius, se veluti μήτραν et promptuarium esse gloriabatur, in quo speciatim præ cæteris spiritale illud semen, perfectam scilicet agnitionem, qua gloriabantur omnes Gnostici, et secretiora quæque mysteria recondiderat eadem Sige; utpote quæ, ut mox subjungitur, rerum omnium ortum, quem nemini unquam nec deorum nec mortalium patefecerat, ipsi soli exposuerit. Cur autem magus ille socius et particeps arcanorum omnium Sigæ exstiterit, hæc affertur ratio, ἄτε μονογενῆς ὑπάρχων αὐτῇ, quia velut unigenitus erat ei. Sic nempe Marcum diligebat Sige, quasi unicus ejus filius exstitisset, quem nihil celare posset.

(4) Τὸ τοῦ ὑστερήματος. Adde cum interpr. σπέρμα. Nomina hæc ὑστερήμα, πάθος, σφάλμα promiscue usurpat Irenæus, ad significandum Achamotham, quæ letus est passionis Sophiæ, quam ἀποστᾶσαν καὶ ὑστερήσασαν δύναμιν, discedentem et destitutam virtutem vocat. Defectionis ergo, seu, ut plerumque vertit interpretes, Labis semen, spiritale illud semen est; perfecta scilicet reconditorum Pleromatis arcanorum et mysteriorum agnitio, de qua præ cæteris Valentinianis Marcus sese jactabat.

(5) Τούτων. Ex vet. interpr. lege τόπων.

(6) Σχήματι γυναικίῳ. Epiphani. edit. Basil. γυναικίῳ. Cod. Reg. γυναικίῳ.

(7) Αὐτῇ. Ἐαυτῇ legit Billius cum veteri: at D inuutilis emendatio.

(8) ᾧδινεν. Ad id quidem cum vet. interpr. ὁ ἀπάτωρ: sed verbum ᾧδινεν, licet omni erit interpretes, retineo, invito licet Billio: nihil enim habet incommodi, modo addatur καὶ ante ἠθέλησεν.

(9) Ἀνούσιος. Si Deum ἀνούσιον, i. e. substantiæ

1. Hic igitur (11) Marcus vulvam et susceptorium Colorbasi silentii semet solum (12) fuisse dicens, quippe unigenitus (13) existens (14), 66 defectus (15) semen, quod depositum est in eum, sic (16) enixus est. Illam quæ est a summis (17), et ab invisibilibus, et innominabilibus locis quaternationem descendisse figura muliebri ad eum (quoniam, inquit, ejus masculinum mundus ferre non poterat) et ostendisse quoque semetipsam quæ esset, et universorum genesim, quam nemini unquam, neque deorum, neque hominum revelavit, huic solo enarrasse, ita dicentem: Quando primum Pater, cujus pater nemo est, qui est inexcogitabilis (18) et insubstantivus, qui neque masculus, neque femina est,

B expertem dixerint hæretici, substantiamque eo sensu supremo Numini abjudicant, quod οὐσία, qualis a philosophis describitur, quidpiam accidentibus subjectum, certisque circumscriptum limitibus significet, erroris argui non possunt. Eadem enim ratione substantiæ ideam a Deo removeere quidam e Catholicis Patribus. Manifestum est, inquit Augustinus lib. vii De Trinit., c. 5, Deum abusive substantiam vocari. Essentiam potius illi tribui vult, quam substantiam: quia in Deo nullum est accidens. Idem post Augustinum docuit Anselmus in Monol. c. 35 et 76, et alii quidam. Lege, si vacat, Maximum Pseudo-Dionysii Scholiasten, ad cap. 4 et 5 libri De div. nom. Sed cum substantiæ vocabulum ab omni ista fæce facile absolvi possit, ideo alii Patres sincerum et expurgatum Deo attribuere non reformidant.

(10) Τὸ ἄρβρον γεννηθῆναι. Lego cum interprete, τὸ ἄρβρον ῥητὸν γεννηθῆναι. Legisse tamen videtur C interpretes γεννηθῆναι pro γεννηθῆναι.

(11) Hic igitur. Gr. οὕτως, sic, et forte melius.

(12) Semet solum. Lumen, quod in edit. Eras. et Gall. hic insertum exstat, merito delevit Feuard.; deest enim in Græco et in mss. Ottobon. et Clarom. ac etiam, ut puto, in mss. Anglic. quamvis id expresse non asserat Grabius.

(13) Quippe unigenitus. Clarom. unitus, Pass. unctus, fortasse etiam pro unitus; nisi utrumque pro unicus: at pro quippe, melius verteretur, velut.

(14) Existens. Adde ex Gr. ei, i. e. Sige. Vid. not. gr. 3.

(15) Defectus. Hæc vox deest in omnibus codd. mss. et in edit. Eras. et Gall. Addidit vero Feuard. ex solius Græci textus auctoritate. At ὑστερήμα, labem, sæpius reddit vetus interpretes, quam defectum.

(16) Sic. Pro hic (quod in omnibus mss. et edit. Eras. et Gall. legitur) ex Græco reposuit Feuard.

(17) Illam, qua est ab summis. Græca: αὐτὴν τὴν πανυπερτάτην ἀπὸ τῶν ἀοράτων, vertenda erant: summam illam, quæ est ab invisibilibus.

(18) Inexcogitabilis. Ita mss. Clarom., Voss., Arund. Merc. 2 et edit. Oxon. melius quam Eras., Gall. et Feuard. incogitabilis: ἀνενόητος enim supra num. 2, inexcogitabilis vertit interpretes.

voluit suum inenarrabile narrabile (1) fieri, et quod invisibile sibi est, formari (2); aperuit os, et protulit Verbum simile sibi: quod assistens ostendit ei quod erat ipse, cum invisibilis (3) forma apparuisset. Enuntiatio autem nominis facta est talis: Locutus est verbum primum (4) nominis ejus: fuit ἀρχή (5); et syllaba ejus (6) litterarum quatuor. Coniunxit et secundam, et fuit hæc (7) litterarum quatuor. Post locutus est et tertiam, et fuit hæc litterarum x. Et eam quæ est post hæc locutus est, et fuit ipsa litterarum xii. Facta est ergo enuntiatio universi nominis, litterarum xxx, syllabarum autem quatuor. Unumquodque 67 autem elementorum suas litteras, et suum characterem, et suam enuntiationem, et figurationes, et imagines habere: et nihil eorum esse, quod illius videat formam, quod ipsum super elementum est (8). Sed nec cognoscere

A ἀόρατον (9) μορφωθῆναι, ἤνοιξε τὸ στόμα, καὶ προήκατο λόγον ὁμοιον αὐτῷ· ὃς παραστάς ὕπδειξεν αὐτῷ ὃ ἦν αὐτὸς, τοῦ ἀοράτου μορφῆ φανείς. Ἡ δὲ ἐκφώνησις τοῦ ὀνόματος ἐγένετο τοιαύτη. Ἐλάλησε λόγον τὸν πρῶτον τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἥτις ἦν ἀρχή, καὶ ἦν ἡ συλλαβὴ αὐτοῦ στοιχείων τεσσάρων (10). Ἐπισυνῆψε τὴν δευτέραν· καὶ ἦν καὶ αὐτὴ στοιχείων τεσσάρων· ἐξῆς ἐλάλησε τὴν τρίτην· καὶ ἦν καὶ αὐτὴ στοιχείων δέκα (11). Καὶ τὴν μετὰ ταῦτα ἐλάλησε· καὶ ἦν καὶ αὐτὴ στοιχείων δεκαδύο. Ἐγένετο οὖν ἡ ἐκφώνησις τοῦ ὅλου ὀνόματος στοιχείων μὲν τριάκοντα, συλλαβῶν δὲ τεσσάρων (12). Ἐκαστον δὲ τῶν στοιχείων ἴδια γράμματα, καὶ ἴδιον χαρακτῆρα, καὶ ἴδιαν ἐκφώνησιν, καὶ σχήματα, καὶ εἰκόνας ἔχειν, καὶ μηδὲν αὐτῶν εἶναι, ὃ τὴν ἐκείνου καθορᾶ μορφῆν, ὅπερ αὐτῆς στοιχείον ἐστίν (13)· ἀλλὰ οὐδὲ γινώσκει (14) αὐτὸν,

BILLII INTERPRETATIO.

in hæc verba exposuisse: Quando primum is qui Patris expers est, qui que nec in cogitationem ca lit, nec substantia ulia præditus est, nec mas denique, nec femina est, id quod in eo inenarrabile est, gigni, et quod invisibile est, informari voluit, os aperuit, ac sermonem sibi similem emisit: qui astans, hoc quod

(1) *Inenarrabile, narrabile.* Sic ex Græco restitimus, pro *inenarrabilem, narrabilem*, quæ manifesta scribarum incuria irrepserunt in omnes mss. et inde in omnes editt. Frequens in antiquis mss. hæc casuum commutatio.

(2) *Quod invisibile sibi est, formari.* Præposterus verborum ordo. Lege, *quod invisibile est, sibi formari*, i. e. *ad sui formam, seu similitudinem effingi*, ut mox explicatur.

(3) *Invisibilis.* Genitivus singularis est, ut ex Græco patet.

(4) *Locutus est verbum primum.* Ita recte cod. Clarom. juxta Græcum. In aliis omnibus tum editt., tum mss. male repetita voce, *verbum*, perturbatur orationis sensus.

(5) *Fuit ἀρχή.* Auctoris sensum haud assecutus est interpres. Vertendum erat, *fuit id initium*, sermonis scilicet Patris. Neque enim vox ἀρχή fuit prima syllaba, quam protulit Pater: sed primus ille sonus, quem emisit, fuit principium cæterorum.

(6) *Et syllaba ejus.* Sic iterum cod. Clarom. cum Græco. In aliis om. perperam, *syllabæ*.

(7) *Et fuit hæc.* Ex Græco lege, *et fuit et hæc*.

(8) *Quod ipsum super elementum est.* Hic mendosius sunt codd. omnes cum editt., tum mss. In edit. Feuard. legitur, *enjus elementum est*. Grabius, *cujus ipsum elementum est*. Uterque ex Græci textus auctoritate sic correxisse sibi videtur. At textum ipsum Græcum depravatum esse inferius ostendi not. 15. In edit. autem Eras. et Gall. ac mss. omnibus habetur, *neque ipsum super elementum est*. Ex quibus levi mutatione facta, restituendo scilicet, *quod* (utpote quod scriptum cum abbreviationis nota, et postremæ voci formam propius colligatum, proclive fuit festinantibus scribis transmutare in *neque*), vera lectio eruitur, *quod ipsum super elementum est*, i. e. *quod super ipsum est elementum, quod supra se est*: uno verbo, illius elementi formam non videt quod superius est. Certe longe levior est hæc nostra mutatio, et potiori ratione nixa, quam Feuardentiana et Grabiana. Boni ergo consulat lector, si hic eadem libertate (quamvis non prorsus tanta) usi fuerimus, qua illi; rationesque nostras legat cum not.

(9) *Τὸ ἀόρατον.* Addendum videtur αὐτῷ. Addit enim interpres in versione sua pronomen *sibi*, quamvis præpostero ordine collocaet. Et mox sequitur, καὶ προήκατο λόγον ὁμοιον αὐτῷ, et protulit

verbum simile sibi.

(10) *Ἡ συλλαβὴ αὐτοῦ στοιχείων τεσσάρων.* Allegorica hæc syllabarum et litterarum farragine totum Pleroma, quod nominis instar hic exhibetur, ejusque tetradas, decada et duodecada, singulosque, quibus constat, Æones hic designari, nemo non videt. Ita iis quæ paulo simplicius explicabant cæteri Valentiniani, caliginem offundere satagebat Marcus, ut nugis pretium adderet obscuritas.

(11) *Καὶ αὐτὴ στοιχ. δεκ.* Hic, ut et paulo post in sequenti periodo, dele καὶ, quod in Latino non compareret.

(12) *Συλλαβῶν δὲ τεσσάρων.* Juxta quadripartitum Pleromatis divisionem in duas tetradas, decada et duodecada: quamvis interdum tripartite dividerent Valentiniani, in ogdoada ex duabus tetradibus conflata, decada et duodecada.

(13) *Ὅπερ αὐτὸς στοιχείον ἐστίν.* Corrupta lectio, quam sic ex codd. Latinis, ipsis licet depravatis, emendandam censeo: ὃ ὑπὲρ αὐτοῦ στοιχείον ἐστίν. Nempe oscitans quispiam scriba duas voces ὃ ὑπὲρ in unam commiscuit; tum pro αὐτοῦ scripsit αὐτὸς, quæ quam facile contingere possint, norunt qui in mss. codd. Græcorum lectione versati sunt, in quibus plures non satis ab invicem separate voces, non raro confunduntur ab imperitis, et littera sic efformata c ab iisdem sæpe accipitur pro o. Quod vero ita, ut dixi, scripserit Irenæus, præter textum Latinum jam restitutum, demonstrat Marci hypothesis. Id enim volebat, unicuique elemento seu Æoni ignotam esse superioris elementi, seu Æonis formam: imo ne quidem vicini elementi enuntiationem scire: seu, ut Irenæi verbis utar, μηδὲν αὐτῶν εἶναι, ὃ τὴν ἐκείνου καθορᾶ μορφῆν, ὃ ὑπὲρ αὐτοῦ στοιχείον ἐστίν, nullum eorum esse, quod illius elementi formam vident, quod supra se est, vel quod superius est. Hæc vero nostra emendatio mire confirmatur ex iis quæ lib. ii, cap. 16, n. 9, ex Valentinianorum sententia (a quibus in hac parte non dissidebant Marcossii), refert Irenæus: *Hoc autem, inquit, dicunt, quoniam emissi sunt unusquisque illorum (Æonum) et illum tantum cognovisse qui se emisit, ignorans autem eum qui ante illum est.* Cum igitur unusquisque Æonum ignoret eum qui ante se est; dubitare jam non licet quin hic in Græco legendum sit, ὃ ὑπὲρ αὐτοῦ, et in Latino, *quod ipsum super.*

(14) *Γινώσκει.* Contextus sermonis exigit legi cum interp. γινώσκειν, in infinitivo. Αὐτὸν autem quod

οὐδὲ μὴν τὴν τοῦ πλησίον αὐτοῦ ἕκαστον ἐκφώνη-
σιν πολιορκεῖ (1), ἀλλὰ δ' αὐτὸς ἐκφωνεῖ, ὡς τὸ πᾶν
ἐκφωνοῦντα, τὸ ὅλον ἡγεῖσθαι ὀνομάζειν. Ἐκαστον
γὰρ αὐτῶν, μέρος ἐν τοῦ ὅλου, τὸν ἴδιον ἦχον ὡς τὸ
πᾶν ὀνομάζειν, καὶ μὴ παύσασθαι ἡχοῦντα, μέχρι
οὗτου ἐπὶ τὸ ἔσχατον γράμμα τοῦ ἑκάστου στοιχείου
μονογλωσσήσαντος (2) καταστήσαι (3). Τότε δὲ καὶ
τὴν ἀποκατάστασιν (4) τῶν ὄλων ἔφη γενέσθαι, ὅταν
τὰ πάντα κατελθόντα εἰς τὸ ἐν γράμμα, μίαν καὶ
τὴν αὐτὴν ἐκφώνησιν ἡχῆσῃ· ἧς ἐκφωνήσεως εἰ-
κόνα, τὸ Ἄμην ὁμοῦ λεγόντων ἡμῶν, ὑπέθετο εἶναι.
Τοὺς δὲ φθόγγους ὑπάρχειν, τοὺς μορφοῦντας τὸν
ἀνούσιον καὶ ἀγέννητον Αἰῶνα· καὶ εἶναι τούτους
μορφάς, ἃς ὁ Κύριος Ἀγγέλους εἶρηκε, τὰς δὲ διη-
νεκῶς βλέπουσας τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς.

2. Τὰ δὲ ὀνόματα τῶν στοιχείων τὰ ῥητὰ καὶ
κοινὰ, Αἰῶνας, καὶ λόγους, καὶ ῥίζας, καὶ σπέρματα,
καὶ πληρώματα, καὶ καρποὺς ὀνόμασε. Τὰ δὲ καθ'
ἓνα αὐτῶν καὶ ἑκάστου ἴδια ἐν τῷ ὀνόματι τῆς

A eum(5), sed ne quidem proximi ejus (6; unumquodque
enuntiationem scire, sed quod ipse enuntiat, ita omne
quod enuntiat, illud quod est totum nominet (7).
Unumquodque (8) enim ipsorum, pars existens to-
tius, suum sonum (9) quasi omne nominare (10), et
non cessare sonantia, quoadusque ad novissimam
litteram novissimi elementi singulariter enuntiata
deveniant. Tunc autem et redintegrationem universorum
dicit futuram, quando (11) omnia devenientia
in unam litteram, unam et eandem consonationem
sonant(12), cujus exclamationis imaginem esse, Amen
simul dicentibus nobis, tradidit (13). Sonos autem
eos esse, qui formant (14) insubstantivum et inge-
nitum Æona, et esse hos (15) formas, quas Domi-
nus Angelos dixit, quæ sine intermissione vident
faciem Patris⁶⁴.

B 2. Nomina autem elementorum communia et
enarrabilia, Æonas, et verba, et radices, et semina,
et plenitudines, 68 et fructus vocavit. Singula au-
tem ipsorum et uniuscujusque propria in nomine

BILLII INTERPRETATIO.

ipse erat ei ostendit, utpote qui ejus, quod oculorum sensum fugiebat, forma exstitisset. Nominis porro
pronuntiatio talis fuit. Primum nominis ipsius sermonem protulit: qui quidem erat ἀρχή, ac syllaba
illius quatuor elementis constabat. Secundam adjunxit, quæ et ipsa quatuor elementa continebat. Dein-
ceps et tertiam addidit, quæ et ipsa decem elementa complectebatur. Denique et quartam prolocutus
est, quæ et ipsa duodecim elementorum erat. Itaque totius nominis enuntiatio triginta litterarum ex-
stitit, ac quatuor syllabarum. Singula autem elementa peculiare litteras, ac notas, peculiaremque pro-
nuntiationem, et figuras, atque imagines habent, nec eorum quidquam est, quod illius, cujus elementum
est, formam perspiciat. Quin ne ipsum quidem cognoscit, imo nec ulla ex iis elementi vicini enuntiationem
novit: verum id quod enuntiat, perinde esse arbitratur, ac si totum enuntiaret. Nam cum horum
quodlibet universi pars sit, sonum suum integrum sonum esse censet, nec tinnire desinit, quousque ad
extremam extremi elementi litteram singulariter tinniens perveniat. Tunc autem rerum omnium in in-
tegrum restitutio existit, cum omnia in unam litteram delabentia, unum et eundem enuntiationis sonum
ediderint. Cujus quidem enuntiationis imaginem esse Amen illud, quod nos una dicimus, esse simebat.
Sonos autem eos esse, qui Æonem illum substantiæ expertem, atque ingentium informant. Atque has
demum eas formas esse (quas Dominus Angelos appellavit), quæ Patris faciem perpetuo vident.

2. Communia porro et enarrabilia elementorum nomina Æonas, et sermones, et radices, et semina,
⁶⁴ Matth. xviii, 10.

sequitur, ut et paulo post αὐτός, refer non ad ele-
mentum, sed ad rem per elementum significatam,
Æonem scilicet: quamvis utrobique scriptum mal-
lem αὐτό.

(1) Πολιορκεῖ. Qui verbum istud huc quadrare
possit, viderit Billius qui eam lectionem non pror-
sus improbat. Certe legendum cum interp. γινώ-
σκειν, ἡδεῖν, ἐπίστασθαι, vel quidpiam simile.

(2) Ἐκάστου... μονογλωσσήσαντος. Legit in-
terpres, ἐσχάτου... μονογλωσσήσαντα.

(3) Καταστήσαι. Legendum vult Billius, κατα-
θῆναι; Grabius, καταστήναι; ego neutrum. Lego cum
interprete, κατέλθωσι· hic enim vertit, deveniant.
Atqui linea sequenti κατελθόντα reddit devenien-
tia: adeo ut dubitari non possit quin linea præce-
denti legerit κατέλθωσι, pro quo imperitus amanuen-
sis scripsit καταστήσαι.

(4) Τότε δὲ καὶ τὴν ἀποκατάστασιν. Id ipsum est
quod supra cap. vii dicebant alii Valentiniani,
consummationem tum futuram, cum spiritalibus
hominibus jam perfectis, hi cum Achamoth matre
sua in Pleroma migrabunt, ut conjugium existat
tum Salvatoris et Achamoth, tum Angelorum Sal-
vatoris et spiritalium animarum.

(5) Cognoscere eum. Et mox, quod ipse. Mallem
scripsisset interpretes, cognoscere illud, et, quod
ipsum, elementum scilicet. Sed hæc ad Æonem
per elementum significatum referre maluit.

(6) Proximi ejus. Vertendum fuisset, proximi
sui.

(7) Ita omne quod enuntiat, illud quod est totum

C nominet. Sic quidem codd. omnes tum exarati, tum
editi. Sed hic vel mutila versio est, vel pessima.
Scribendum erat: *vult si omne enuntiasset, arbi-
trari totum nominare*.

(8) Unumquodque. Sic ex Græco restitui, pro
unumquemque, quod in codd. omnibus exstat; ne-
que enim persuadere mihi possum, adeo sui obli-
tum esse interpretem, ut unumquemque scripserit,
qui mox neutro genere utitur, et paulo ante bis
scripsit unumquodque. Scribarum igitur culpa est,
qui unumquodque scriptum cum abbreviationis nota
commutarunt in unumquemque.

(9) Suum sonum. Cod. Pass. unum sonum.

(10) Nominare. Ita recte pro nomen, quod exstat
in Eras. et Gall. editi. reposuit Feuard. ex Græco
ὀνομάζειν, licet nullus cod. ms. ejus emendationi
suffragetur. Clarom. habet NON, sic litteris ma-
jusculis scriptum, cum puncto addito in fine; quod
quid sibi velit, nescire me fateor.

(11) Futuram, quando. Sic Clarom. et Pass., cæteri
cum.

(12) Sonant. Sic Clarom., al. sonent: mallem so-
nuerint.

(13) Tradidit. Feuardentius addit esse; addunt
et Clarom. et Pass., sed frustra, quippe jam præ-
cessit.

(14) Qui formant. Melius, qui adumbrant, refe-
runt.

(15) Hos. Sic reposuit Grabius ex edit. Eras. et
mss. Arund., Voss. et Merc. 2, juxta Græcum τού-
τους, pro has, ut habent Clarom., Gall. et Feuard.

Ecclesiæ contineri et intelligi ait(1). Quorum elementorum novissimi elementi ultima littera vocem emisit suam, cujus sonus exiens, secundum imaginem elementorum elementa propria generavit: ex quibus et quæ sunt hic disposita dicit, et ea, quæ sunt ante hæc (2), generata. Ipsam quidem litteram, cujus sonus erat consequens sonum deorsum, a syllaba sua sursum receptam dicit, ad impletionem universi: remansisse autem deorsum sonum quasi foras projectum. Elementum autem ipsum, ex quo littera cum enuntiatione sua descendit deorsum, litterarum ait esse xxx, et unamquamque ex his xxx litteris in semetipsa (3) habere alias litteras, per quas nomen litteræ nominatur. Et rursus alias per alias nominari litteras, et alias per alias, ita ut in immensum decidat multitudo litterarum. Sic autem planius discas quod dicitur. Delta elementum litteras habet in se quinque, et ipsum δ, et ε, et λ, et τ, et α, et hæc rursus litteræ per alias scribuntur litteras, et aliæ per alias. Si ergo universa substantia delta in immensum decidit, aliis alias (4) litteras generantibus et succedentibus alterutrum, quanto magis illius elementi majus esse pelagus litterarum? Et si una littera sic immensa est, vide totius nominis profundum litterarum, ex quibus Propatorum Marci Silentium constare docuit. Quapropter et Patrem scientem incapabile suum, dedisse elementis, quæ et Æonas vocal, unicuique eorum suam enuntiationem excl-

A Ἐκκλησίας ἐμπεριεχόμενα νοεῖσθαι ἔφη. Ὡς στοιχείου τὸ ὕστερον γράμμα (5) φωνὴν προήκατο τὴν αὐτοῦ· οὗ ἤχος ἐξεληθὼν (6), κατ' εἰκόνα τῶν στοιχείων στοιχεῖα ἴδια ἐγέννησεν· ἐξ ὧν τὰ τε ἐνταῦθα κατακεκοσμήσθαι φησι, καὶ τῶν (7) πρὸ τούτων γεγενῆσθαι. Τὸ μὲν τοι γράμμα αὐτὸ (τὸ ἤχος τῷ ἤχει), οὗ ὁ ἤχος ἦν συνεπακολουθῶν τῷ ἤχει (8), καὶ τὸ ὑπὸ τῆς συλλαβῆς τῆς ἑαυτοῦ ἀνελήφθαι ἄνω λέγειν (9), εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ ὅλου· μεμενηκέναι δὲ εἰς τὰ κάτω τὸν ἤχον, ὡσπερ ἔξω ῥιφέντα. Τὸ δὲ στοιχεῖον αὐτὸ, ἀφ' οὗ τὸ γράμμα σὺν τῇ ἐκφωνήσει τῇ ἑαυτοῦ συγκατῆλθε κάτω, ὃ γραμμάτων (10) εἶναι φησι τριάκοντα, καὶ ἐν ἑαυτῶν τῶν τριάκοντα γραμμάτων ἐν ἑαυτῷ ἔχειν ἕτερα γράμματα, δι' οὗ (11) τὸ ὄνομα τοῦ γράμματος ὀνομάζεται. Καὶ αὖ πάλιν τὰ ἕτερα δι' ἄλλων ὀνομάζεσθαι γραμμάτων, καὶ τὰ ἄλλα δι' ἄλλων, ὡς εἰς ἄπειρον ἐκπίπτειν τὸ πλῆθος τῶν γραμμάτων. Οὕτω δ' ἂν σαφέστερον μάθοις τὸ λεγόμενον. Τὸ δέλτα στοιχεῖον γράμματα ἐν ἑαυτῷ ἔχει πέντε, αὐτὸ δὲ (12) τὴ δ, καὶ τὴ ε, καὶ τὴ λ, καὶ τὴ τ, καὶ τὴ α· καὶ ταῦτα πάλιν τὰ γράμματα δι' ἄλλων γράφεται γραμμάτων, καὶ τὰ ἄλλα δι' ἄλλων. Εἰ οὖν ἡ πᾶσα ὑπόστασις τοῦ δέλτα εἰς ἄπειρον ἐκπίπτει, αἰεὶ ἄλλων ἄλλα γράμματα γεννώντων καὶ διαδεχομένων ἀλλήλα, πόσῳ μᾶλλον ἐκείνου τοῦ στοιχείου μεῖζον εἶναι τὸ πέλαγος τῶν γραμμάτων; Καὶ εἰ τὸ ἐν γράμμα οὕτως ἄπειρον, ὅρα ὅλου τοῦ ὀνόματος τὸν βυθὸν τῶν γραμμάτων, ἐξ ὧν τὸν Προπάτορα ἡ C Μάρχου Σιγῆ συνεστάναι ἐδογμάτισε. Διὸ καὶ τὴν

BILLII INTERPRETATIO.

et Pleromata, et fructus nuncupavit. Singularia autem et cujusque propria in Ecclesiæ nomine contineri atque intelligi ait. Quorum elementorum extrema ultimi littera vocem suam emisit, cujus vox ad elementorum imaginem egressa, peculiaris elementa procreavit, ex quibus cum hæc infera descripta, atque exornata, tum ea, quæ hæc antecesserunt, orta fuisse tradit. Et quidem litteram ipsam, cujus sonus sonum infra sequebatur, a syllaba sua ad universi complementum sursum receptam esse: cæterum sonum velut foras ejectum infra remansisse. At vero elementum ipsum, a quo littera, una cum sua pronuntiatione, infra descendit, triginta litterarum esse asserit, quarum etiam quælibet alias rursus litteras continet, quibus litteræ nomen exprimitur. Ac rursus aliam atque aliam per alias atque alias litteras appellari, ita ut litteræ in infinitum quemdam numerum exerescant. Ad hunc autem modum apertius id quod dico intelliges. Elementum delta quinque litteras complectitur, nimirum δ, et ε, et λ, et τ, et α: rursusque hæc litteræ aliis litteris perscribuntur, aliæque item aliis. Si ergo tota elementi delta coagmentatio in infinitum cadit, aliis nimirum alia gignentibus, atque inter se succedentibus, quanto tandem elemento illo majus vastiusque tantum litterarum pelagus erit? Et si una littera usque adeo infinita est, animadvertas velim, quæ in toto nomine sit litterarum profunditas, ex quibus Marci Sige Propatorem constare docuit. Qua etiam de causa Propatorem, quod se comprehendi non posse perspectum haberet,

(1) *Contineri et intelligi ait.* Græc. *contenta intelligi ait.*

(2) *Ante hæc.* Malle, *supra hæc*, seu *superiora*, Demiurgum scilicet, cælestesque res creatas.

(3) *Unamquamque ex his triginta litteris in semetipsa.* Sic ex Græca lectione Feuardenius emendavit, monitus a Frontone Duc. Emendationi consentit cod. Voss. In cæteris mss. et editt. Eras. et Gall. perperam: *et unaquæque ex his triginta litteris in semetipso.*

(4) *Aliis alias.* Græc. *semper aliis alias.*

(5) *Ὡς στοιχείου τὸ ὕστερον γράμμα.* Lege cum interp. ὧν στοιχείων τὸ τοῦ ἐσχάτου στοιχείου ὕστατον γράμμα. Sic ex parte cod. Reg. Habet enim, ὡς στοιχείων τοῦ στοιχείου τὸ ὕστερον γράμμα.

(6) *Οὗ ἤχος ἐξεληθὼν.* His et sequentibus xeni-

D gmalis designari Sophiæ casum, Achamothæ fabulam, rerum omnium tum cælestium tum sublunarium ortum cæterasque ejusmodi nugas, advertit quisque. Confer, si lubet, cap. 1, 2, 4 et seqq.

(7) *Καὶ τῶν.* Leg. καὶ τὰ.

(8) *Τὸ ἤχος τῷ ἤχει οὗ ὁ ἤχος ἦν,* etc. Corruptum hunc locum sic ex veteri versione emendo. Expunctis superfluis quatuor prioribus vocibus, sequentes sic lego: οὗ ὁ ἤχος ἦν συνεπακολουθῶν τῷ ἤχῳ κάτω, ὑπὸ τῆς, etc.

(9) *Λέγειν.* Leg. λέγει.

(10) *Ὁ γραμμάτων.* Dele ὃ, quod non legit interpret.

(11) *Δι' οὗ.* Lege cum interp. δι' ὧν.

(12) *Αὐτὸ δέ.* Lege cum Pelavio in margine Eriphanii, et veteri interp. αὐτὸ τε.

ἰατέρη ἐπιστάμενον τὸ ἀχώρητον αὐτοῦ, δεδωκέναι τοῖς στοιχείοις, ἃ καὶ Αἰῶνας καλεῖ, ἐνὶ ἐκάστῳ αὐτῶν τὴν ἰδίαν ἐκφώνησιν ἐκβοᾶν, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι ἕνα τὸ ὅλον ἐκφωνεῖν.

3. Ταῦτα δὲ σαφηνίσασαν αὐτῷ τὴν τετρακτὸν εἰπεῖν· Θεάν (1) δὴ σοι καὶ αὐτὴν ἐπιδείξαι τὴν Ἀλήθειαν. Κατήγαγον γὰρ αὐτὴν ἐκ τῶν ὑπερθεῶν δομάτων, ἐν ἐσίδῃς αὐτὴν γυμνὴν, καὶ καταμάθοις τὸ κάλλος αὐτῆς· ἀλλὰ καὶ ἀκούσης αὐτῆς λαλοῦσης, καὶ θαυμάσης τὸ φρόνημα αὐτῆς. Ὅρα οὖν κεφαλὴν ἄνω, τὸ Α καὶ τὸ Ω, τράχηλον δὲ Β καὶ Ψ, ὤμους ἄμα χερσὶ Γ καὶ Χ, στήθη Δ καὶ Φ, διάφραγμα Ε καὶ Υ, νῶτον Ζ καὶ Τ, κοιλίαν Η καὶ Σ, μηροὺς Θ καὶ Ρ, γόνατα Ι καὶ ΙΙ, κνήμας Κ καὶ Ο, σφυρὰ Λ καὶ Ξ, πόδας Μ καὶ Ν. Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμα τῆς, κατὰ τὸν μάγον, Ἀληθείας, τοῦτο τὸ σχῆμα τοῦ στοιχείου, οὗτος ὁ χαρακτήρ τοῦ γράμματος. Καὶ καλεῖ τὸ στοιχεῖον τοῦτο Ἄνθρωπον· εἶναι τε πηγὴν φησὶν αὐτὸ παντὸς λόγου, καὶ ἀρχὴν πάσης φωνῆς, καὶ παντὸς ἀρρήτου ῥῆσιν, καὶ τῆς σιωπωμένης Σιγῆς στόμα. Καὶ τοῦτο μὲν τὸ σῶμα αὐτῆς. Σὺ δὲ μετάρσιον ἐγείρας διανοίας νόημα, τὸν αὐτὸν γεννήτορα καὶ πατροδότορα (2) λόγον ἀπὸ στομάτων (3) Ἀληθείας ἄκουε.

4. Ταῦτα δὲ ταύτης εἰπούσης, προσβλέψασαν αὐτῷ τὴν Ἀλήθειαν καὶ ἀνοίξασαν (4) τὸ στόμα λαλῆσαι λόγον· τὸν δὲ λόγον ὄνομα γενέσθαι, καὶ τὸ ὄνομα γενέσθαι τοῦτο, ὃ γινώσκωμεν καὶ λαλοῦμεν, Χριστὸν Ἰησοῦν· ὃ καὶ ὀνομάσασαν αὐτὴν παρ' αὐτῆ καὶ σιωπῆν (5). Προσδοκῶντος δὲ τοῦ Μάρκου πλεῖδόν τι

A mare, eo quod non possit unum (6), illud quod est totum enuntiare.

3. 69 Hæc itaque exponentem ei quaternationem dixisse (7) : Volo autem tibi et ipsam ostendere Veritatem. Deposui enim illam de superioribus ædificiis, ut circumspicias eam nudam, et intuearis formositatem ejus; sed et audias eam loquentem, et admireris sapientiam ejus. Vide quid igitur in caput (8) ejus sursum, primum A et Ω, collum autem B et Ψ, humeros cum manibus Γ et Χ (9), pectus Δ et Φ, cinctum (10) Ε et Υ, ventrem Ζ et Τ (11), verenda Η et Σ, femora Θ et Ρ, genna Ι et ΙΙ, tibias Κ et Ο, crura Λ et Ξ, pedes Μ et Ν. Hoc est corpus ejus, quæ est secundum magum, Veritatis; hæc figura elementi, hic character litteræ. Et vocat elementum hoc, Hominem : esse autem fontem ait eum omnis verbi, et initium universæ vocis, et omnis inenarrabilis enarrationem, et taciti Silentii os. Et hoc quidem corpus ejus. Tu autem sublimius allevans sensus intelligentiam, autogenitora et patrodolora verbum ab ore Veritatis audi.

4. Hæc autem cum dixisset illa, attendentem ad eum Veritatem, et aperientem os, locutam esse (12) verbum : verbum autem nomen factum, et nomen esse hoc, quod scimus et loquimur, Christum Jesum; quod cum nominasset, statim tacuit. Cum autem putaret Marcus plus aliquid

BILLII INTERPRETATIO.

hoc singulis elementis, quibus etiam Æonum nomen imponit, dedisse, ut propriam enuntiationem ederent, quandoquidem singula universo pronuntians impares erant.

3. Hæc autem quaternitatem planius ipsi his verbis declarasse : Labet ipsam quoque Veritatem tibi spectandam proponere. Ex superis quippe ædibus eam devexi, ut nudam eam conspicias, ejusque pulchritudinem intelligas, atque adeo loquentem audias, ejusque prudentiam admireris. Vide igitur caput ejus sursum A et Ω, collum B et Ψ, humeros una cum manibus Γ et Χ, pectus Δ et Φ, diaphragma Ε et Υ, dorsum Ζ et Τ, ventrem Η et Σ, femora Θ et Ρ, genua Ι et ΙΙ, tibias Κ et Ο, crura Λ et Ξ, pedes Μ et Ν. Hoc nimirum est de magi sententia, corpus Veritatis, hæc elementi figura, hic litteræ character. Atque hoc elementum Hominem vocat, esseque illud ait fontem omnis sermonis, atque initium omnis vocis, et omnis inenarrabilis enarrationem, et tacitæ Sigæ os. Hoc, inquam, est Veritatis corpus. Tu vero in altum sublata mentis intelligentia sui ipsius genitorem ac Patris largitorem sermonem ex ore Veritatis audi.

4. Hanc orationem cum illa habuisset, Veritatem conjectis in eum oculis, apertoque ore sermonem edidisse ait, ac sermonem hunc nomen factum esse, hoc, inquam, nomen quod scimus ac loquimur,

(1) Θεάν. Leg. θέλω cum vet.

(2) Τὸν αὐτὸν γεννήτορα καὶ πατροδότορα. Leg. cum interp. τὸν αὐτογεννήτορα καὶ πατροδότορα. At in Basileensi Epiphaniæ edit. et cod. Reg. legitur πατροδότορα.

(3) Ἀπὸ στομάτων. Leg. ἀπὸ στόματος.

(4) Καὶ ἀνοίξασαν. In edit. Oxon. male deest καί.

(5) Παρ' αὐτῆ καὶ σιωπῆν. Leg. cum interp. παρ' αὐτῆ καὶ σιωπῆν, vel σιωπῆσαι.

(6) Unum. Contendit Græbius legendum esse unum, quia in Græco exstat ἕνα, scilicet Αἰῶνα. Sed pace doctissimi viri dixerim, haud peccasse hic interpretem sive contra sensum, sive contra grammaticæ leges; unum enim refert, non ad Æona, sed ad elementum. Quod prorsus indifferens est: hoc enim signum, ille res significata.

(7) Dixisse. Sic ex Græco reposuit Feuard. pro dedisse, quod perperam exstat in omnibus mss. et

D editt. Eras. et Gall.

(8) In caput. Ita Clarom. cod. melius quam cæteri tum editi, tum exarati, in quibus deest in. Ex Græco tamen vertendum erat: vide igitur caput ejus sursum A et Ω.

(9) Γ et Χ. Sic Clarom. et omn. editt., except. Feuard., ubi male Π et Χ.

(10) Cinctum. Vertendum erat diaphragma, seu septum transversum. Sic medici membranam vocant, quæ cor a jecore et liene separat.

(11) Ventrem Ζ et Τ. Sic Clarom., Arund. et Merc. 2, cum editt. Eras. et Oxon.; at in Gall. et Feuard. perperam Χ et Τ. Sed ut Latina Græcis responderent, vertendum erat: Dorsum Ζ et Τ, ventrem Η et Σ, femora Θ et Ρ, malleolos Λ et Ξ, pedes, etc.

(12) Locutam esse. Sic ex Græco restituimus, pro locuta est, quod manifesto scribarum errato legitur in omnibus tum editi, tum mss.

eam dicturam, rursus quaternatio veniens in medium, ait: Tanquam contemptibile putasti esse verbum, quod ab ore Veritatis audisti. Non hoc, quod scis et putas habere, olim est nomen (1). Vocem enim tantum habes ejus, virtutem autem ignoras. Jesus autem est insigne nomen (2), sex habens litteras, ab omnibus qui sunt 70 vocationis cognitum. Illud autem quod est apud Æonas Pleromatis, cum sit multifarium existens, alterius est formæ, et alterius typi, quod intelligitur ab ipsis qui sunt cognati ejus, quorum magnitudines apud eum sunt semper.

5. Has igitur (3), quæ apud nos (4) sunt viginti quatuor litteræ, emanationes esse intellige trium virtutum imaginales, earum quæ (5) continent universum, quæ sunt sursum, elementorum numerum. Mutas enim litteras novem puta esse Patris et Veritatis, quoniam sine voce sint, hoc est, et inenarrabiles et ineloquibiles (6). Semivocales autem cum sint octo, Logi esse et Zoes, quoniam quasi mediæ sint inter mutas et vocales: et recipere eorum quidem quæ supersint, emanationem, eorum vero quæ subsint, elevationem. Vocales autem et ipsas septem esse, Anthropi et Ecclesiæ: quoniam per Anthropum vox progrediens formavit omnia. Sonus enim vocis formam eis (7) circumdedit. Est igitur Logos habens et Zoe VIII, Anthropos autem et Ecclesia VII, Pater autem et Alethia IX. Ex minori autem computatione (8), qui erat apud Patrem descendit, C

A μέλλειν αὐτὴν λέγειν, πάλιν ἡ τετρακτὺς παρελθοῦσα εἰς τὸ μέσον, φησὶν· Ὡς εὐκαταφρόνητον ἠγήσω τὸν λόγον, ὃν ἀπὸ στομάτων (9) τῆς Ἀληθείας ἤκουσας. Οὐ τοῦθ' ὅπερ οἶδας καὶ δοκεῖς (10), παλαιὸν ἐστὶν ὄνομα. Φωνὴν γὰρ μόνον ἔχεις αὐτοῦ, τὴν δὲ δύναμιν ἀγνοεῖς. Ἰησοῦς μὲν γὰρ ἐστὶν ἐπίσημον ὄνομα, ἐξ ὧν (11) γράμματα, ὑπὸ πάντων τῶν τῆς κλήσεως γινωσκόμενον. Τὸ δὲ παρὰ τοῖς Αἰῶσι τοῦ Πληρώματος πολυμερές τυγχάνον ἄλλης ἐστὶ μορφῆς καὶ ἐτέρου τύπου, γινωσκόμενον ὑπὲρ ἐκείνων τῶν συγγενῶν (12), ὧν τὰ μεγέθη παρ' αὐτῶν (13) ἐστὶ διαπαντός.

B 5. Ταῦτ' οὖν τὰ παρ' ὑμῖν εἰκοσιτέσσαρα γράμματα ἀποβόλας ὑπάρχειν γίνωσκε τῶν τριῶν δυνάμεων εἰκονικῶς, τῶν περιεχουσῶν τὸν ὅλον τῶν ἄνω στοιχείων τὸν ἀριθμὸν. Τὰ μὲν γὰρ ἄφωνα γράμματα ἑννέα νόμισον εἶναι τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς Ἀληθείας, διὰ τὸ ἀφώνους αὐτοὺς εἶναι, τουτέστιν ἀρόρητους καὶ ἀνεκλαλήτους· τὰ δὲ ἡμίφωνα ὀκτώ, ὄντα τοῦ Λόγου καὶ τῆς Ζωῆς, διὰ τὸ μέσα ὡςπερ ὑπάρχειν τῶν τε ἀφώνων καὶ τῶν φωνηέντων· καὶ ἀναδέχεσθαι τῶν μὲν ὑπερθεῖν τὴν ἀπόβροϊαν, τῶν δ' ὑπὲρ αὐτὴν (14) τὴν ἀναφορὰν· τὰ δὲ φωνηέντα, καὶ αὐτὰ ἑπτὰ ὄντα, τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἐκκλησίας· ἐπεὶ διὰ τοῦ Ἀνθρώπου φωνὴ παρελθοῦσα, ἐμόρφωσε τὰ ὅλα. Ὁ γὰρ ἦχος τῆς φωνῆς μορφὴν αὐτοῖς περιποίησεν. Ἔστιν ὁ μὲν Λόγος ἔχων καὶ ἡ Ζωὴ τὰ ὀκτώ, ὁ δὲ Ἀνθρωπος καὶ ἡ Ἐκκλησία τὰ ἑπτὰ, ὁ δὲ Πατὴρ καὶ ἡ Ἀλήθεια τὰ ἑννέα. Ἐπειδὴ τοῦ ὑστερήσαντος λόγου (15) ὁ ἀφεδρασθεὶς ἐν τῷ Πατρὶ κατήλθε,

BILLII INTERPRETATIO.

Christum Jesum: quod cum protulisset, statim conticuisse. Cum autem Marcus ab ea longiorem aliquam orationem exspectaret, quaternitas rursus in medium progressa, his verbis usa est: Vilem et contemnendum sermonem eum esse arbitratus es, quem ex ore Veritatis accepisti. Atqui non hoc, quod nosti, tenere te censes: antiquum nomen est. Vocem enim ipsius duntaxat habes: vim autem ignoras. Jesus etenim insigne nomen est, sex litteris constans, omnibus, qui vocati sunt, notum ac perspectum. At illud, quod est apud Pleromatis Æonas, cum multis partibus constet, alterius formæ ac figuræ est, his demum cognitum et exploratum, qui cognatione ipsum attingunt, quorumque magnitudines apud eum semper sunt.

5. Quocirca ita habeto: has viginti quatuor litteras, quæ apud vos sunt, velut rivos quosdam esse, tres eas virtutes, quibus universus superiorum elementorum numerus continetur, adumbrantes. Sic enim existima, novem mutas litteras, Patris et Veritatis esse: quod videlicet muti ipsi sint, hoc est ejusmodi, qui nullis verbis exprimi possint. Semivocales autem, quæ octo sunt, Sermonis et Vitæ: quod inter vocales et consonantes velut mediæ interjectæ sint, atque ut a superioribus desinant, ita vicissim inferiora ad eas referantur. Vocales porro, quæ ipsæ quoque septem sunt, Hominis et Ecclesiæ: quandoquidem vox per hominem progressa omnia informavit. Vocis etenim sonus formam ipsis indidit. Habent igitur Sermo et Vita octo, Homo et Ecclesia septem, Pater et Veritas novem. Quoniam autem non satis constabat numerus; is qui in Patre insidebat, descendit, ad eum videlicet a quo sejunctus

(1) Olim est nomen. Vertendum est, antiquum est nomen.

(2) Insigne nomen. I. e. notandum nomen. Nomina enim sex constantia litteris mysticum quid habere, contendebant illi hæretici: quod ἐπίσημον βᾶν, notam senarii numeri, cui plurimum tribuebant, in se continerent.

(3) Has igitur. Sic emendavit Feuard. pro hæc igitur, quod vitiose occurrit in editt. Eras., Gall. et mss. omnibus. Sed forte culpa ipsius interpretis est, qui Græcum ταῦτα vertit hæc, non advertens substantivum Latinum quod sequitur, feminini esse generis.

(4) Apud nos. Ex Græco legendum, apud vos.

(5) Earum, quæ. Scilicet virtutum. Ita ex Græco reposui pro eorum, quod scribarum oscitantia irrepsit in omnes cum editt. tum manuscriptos.

(6) Ineloquibiles. Eras., Gall., Clarom. et Pass.

D ineloquibiles.

(7) Eis. Sic recte Feuard. et Grab. juxta Græc. αὐτοῖς, vitiose vero Eras., Gall. cum mss. pluribus, ejus.

(8) Computatione. Gallasius male vertit sermonem. Hic enim λόγος non sermonem, sed rationem, vel computationem significat, ut probe notat Fronto Duc.

(9) Στομάτων. Leg. στόματος.

(10) Δοκεῖς. Sic cod. Reg. In editt. omn. δοκοῖς.

(11) Ἐξ ὧν. Leg. ἐξ ἔχον, vel ἐξ ὧν γραμμάτων.

(12) Συγγενῶν. Adde cum interp. αὐτοῦ, vel αὐτῶ. Sunt autem angeli Salvatori coetanei, de quibus supra c. 2 et 4.

(13) Αὐτῶν. Leg. αὐτῶ.

(14) Ὑπὲρ αὐτήν. Leg. ὑπένερθεν.

(15) Ἐπειδὴ τοῦ ὑστερήσαντος λόγου. Malo, inquit Billius, ἐκ δὲ τοῦ ὑστερήσαντος λόγου, cum veteri.

παραφθείς ἐπὶ τὸν, ἀφ' οὗ ἐχωρίσθη ἐπὶ διορθώσει τῶν A
πραχθέντων, ἵνα ἡ τῶν Πληρωμάτων ἐνότης ἰσότητα
ἔχουσα, καρποφορῇ μίαν ἐν πᾶσι τὴν ἐκ πάντων
δύναμιν. Καὶ οὕτως ὁ τῶν ἑπτὰ τὴν τῶν ὀκτῶ
ἐκομίσατο δύναμιν· καὶ ἐγένοντο οἱ τόποι (1) ὅμοιοι
τοῖς ἀριθμοῖς, ὀγδοάδες ὄντες· οἷτινες, τρεῖς ἐφ'
ἑαυτοὺς ἐλθόντες, τὸν τῶν εἰκοσιτεσσάρων ἀνέδειξαν
ἀριθμὸν. Τὰ μὲν τοι τρία στοιχεῖα (ἀφίτησιν (2) αὐτὸς
τῶν τριῶν ἐν συζυγίᾳ δυνάμεων ὑπάρχειν, ἃ ἔστιν
ἕξ, ἀφ' ὧν ἀπερβύη τὰ εἰκοσιτέσσαρα στοιχεῖα) τετρα-
πλασιασθέντα τῷ τῆς ἀβήτου τετραδὸς λόγῳ, τὸν
αὐτὸν αὐτοῖς ἀριθμὸν ποιεῖ, ἅπερ φησὶ τοῦ ἀνομο-
μάστου ὑπάρχειν. Φορεῖσθαι δὲ αὐτὰ ὑπὸ τῶν τριῶν
δυνάμεων εἰς ὁμοιότητα τοῦ ἀοράτου, ὧν στοιχείων
εἰκόνες εἰκόνων (3) τὰ παρ' ἡμῖν διπλᾶ γράμματα
ὑπάρχειν, ἃ συναριθμούμενα τοῖς εἰκοσιτέσσαρσι B
στοιχείοις, δυνάμει τῶν κατὰ ἀναλογίαν (4), τῶν τριά-
κοντα ποιεῖ ἀριθμὸν.

6. Τοῦτου τοῦ λόγου καὶ τῆς οικονομίας ταύτης
καρπὸν (5) φησὶν ἐν ὁμοιώματι εἰκόνας πεφηνέναι (6),
ἐκεῖνον τὸν μετὰ τὰς ἕξ ἡμέρας τέταρτον ἀναβάντα
εἰς τὸ ὄρος (7), καὶ γενόμενον ἕκτον, τὸν κρατηθέντα,

BILLII INTERPRETATIO.

fuerat idcirco missus, ut ea quæ facta erant, emendarentur, ac Pleromatum unitas æqualitate prædita
unam in omnibus, quæ ex omnibus manat, virtutem proferret. Atque ita septenarius numerus octonarii
vim accepit: factique sunt tres loci numeris consimiles, cum sint octoades: qui quidem tres in se
ducti quatuor et viginti efficiunt. Et quidem tria elementa (quæ ipse conjugii nexu cum tribus virtuti-
bus devincta esse ait, ac proinde sex sunt, e quibus viginti quatuor litteræ profluxerunt) per sermone
omni præstantioris quaternitatis rationem quadruplicata, eundem cum ipsis numerum pariunt: quæ
qui lem illius esse ait, qui appellationem omnem excedit. Ea porro ad invisibilis similitudinem a tribus
virtutibus ferri. Atque horum elementorum imagines imaginum eas esse litteras dicit, quas duplices
appellamus: quæ quidem si viginti quatuor litteris adjungantur, analogiæ vi tricenarium numerum edunt.

6. Hujus rationis et administrationis fructum in imaginis similitudine exstitisse ait eum, qui post sex
dies quartus in montem ascendit, ac sextus factus est: qui descendit, atque in hebdomade detentus est,

Neque eum quadrat ἐπειδὴ cum his quæ præcedunt. C
Sensus autem horum verborum, prosequitur vir
creditus, hic est: Quoniam Pater et Veritas novem
litteras continebant, Homo autem et Ecclesia sep-
tem duntaxat, Sermo vero et Vita octo, corrigendæ
hujusce numerorum inæqualitatis causa factum est,
ut littera una, qua Pater abundabat, ad Hominem
et Ecclesiam descenderit: ac sic cuique ex his con-
jugationibus suis litterarum octernio constitit.

(1) Οἱ τόποι. Τρεῖς adde ex vet. interp.

(2) Ἀφίτησιν. Leg. cum interp. ἃ φησιν.

(3) Εἰκόνες εἰκόνων. Postremam hanc vocem
hamulis incluserunt Petavius et Grabius, veluti su-
perfluum. Sed præterquam quod eam legit interpres,
existimo duplices litteras recte dici potuisse *imagi-
nes imaginum*, quia imagines erant conjugatorum
elementorum, quæ et ipsa conjugatos Æones expri-
mebant.

(4) Δυνάμει τῶν κατὰ ἀναλογίαν. Leg. cum in-
terp. δυνάμει τῆ κατ' ἀναλογίαν.

(5) Τῆς οικονομίας ταύτης καρπὸν. Jesus est,
quem Pleromatis τέλειον καρπὸν sup. cap. 2 voca-
bant Valentiniani.

(6) Πεφηνέναι. Sic recte cod. Reg.; at omnia
edita male πεφουκέναι.

(7) Ἐκεῖνον τὸν μετὰ τὰς ἕξ ἡμέρας, etc. Allu-
dit ad Christi transfigurationem ex Matth. xvii et
Marc. ix. Cum Christus post sex dies ascendisset
in montem, assumptis secum Petro, Joanne et Ja-
cobo, factus est proinde quartus; tum advenienti-
bus Moysæ et Elia, factus est sextus. Quod autem
addit Marcus hærestarcha, qui descendit et detentus
est in hebdomade; id intelligo de Jesu in hunc

emissus illuc, unde fuerat separatus ad emenda-
tionem factorum: ut Pleromatum unitas æqualita-
tem habens, fructificet unam in omnibus, quæ est ex
omnibus, virtus. Et sic is qui est numeri vii eo-
rum qui sunt octo accepit virtutem (8), et facta
sunt tria loca similia numeris, cum sint octona-
tiones: quæ ter in se venientia (9) viginti qua-
tuor ostenderunt numerum. Et tria quidem ele-
menta (quæ dicit ipse trium in conjugatione vir-
tutum existere, quæ fiunt vi, ex quibus emanave-
runt viginti 71 quatuor litteræ) quadriperita (10)
inenarrabilis quaternationis ratione, eundem nu-
merum (11) faciunt: quæ quidem dicit illius, qui
est innominabilis (12), existere. Indui (13) autem ea
a tribus (14) virtutibus, in similitudinem illius qui
est invisibilis: quorum elementorum imagines
imaginum esse eas, quæ sunt apud nos duplices
litteræ, quas cum xxiv litteris annumerantes (15),
virtute quæ est secundum analogiam, xxx faciunt
numerum.

6. Hujus rationis et dispositionis fructum dicit in
similitudinem imaginis apparuisse illum, qui (16)
post vi dies quartus ascendit in montem, et factus
est sextus (17): qui descendit et detentus est in hebdo-

mandum descensu, ejusdemque in eo mora. Cum
enim hic mundus septem virtutibus constet, ad imi-
tationem hebdomadis virtutis conditus, ut sub istius
capitis finem dicitur, palam est hebdomada a Marce
vocari. Eadem igitur hebdomas est de qua et hic et
illuc sicque Jesus in hebdomade habitans, hæcque
superior, insignis octonatio est: quemadmodum
Achanoth, septem cælis a Demiurgo conditis su-
perior, octoas dicitur cap. 5.

(8) Qui est numeri vii eorum qui sunt octo accepit
virtutem. Clarius Billius: septenarius numerus oc-
tonarii vim accepit. Vide not. 15 (supra, col. 601.)

(9) Quæ ter in se venientia. Ex Græco vertendum
erat: quæ tria in se venientia, seu ducta.

(10) Quadriperita. Melius quadruplicata, scilicet
elementa.

(11) Eundem numerum. Adde ex Græco, cum illis,
nimirum tribus locis.

(12) Innominabilis. Sic emendavit Feuard. pro
D innumerabilis. Consensit cod. Voss. At Clarom.,
Ottobon et Arund. habent inenarrabilis.

(13) Indui. Græc. φορεῖσθαι, ferri, portari.

(14) Ea a trib. Sic ex Græco corrigimus, ita exi-
gente syntaxi, pro eas, quod manifestum scribarum
sphalma est; nam de elementis hic sermo est.

(15) Annnumerantes. Cod. Clarom. innumerantes;
Arundel. annumeratis, forte pro annumeraris: sic
enim legendum merito censet Fronto Duc.

(16) Illum, qui. Et ante illum, codd. Clarom.,
Arund. et Græci textus auctoritate cum Grabio ex-
pungimus.

(17) Sextus. Ita pro numero vi reposuit idem Gra-
bius ex Voss. et Græco.

made, cum esset insignis octonatio, et haberet in se omnem elementorum numerum, quem manifestavit, cum ipse venisset ad baptismum, columbæ descensio, quæ est Ω et Α. Numerus enim ipsius, unum et dccc. Et propter hoc Moysen in sexta die dixisse hominem factum: et dispositionem autem in sexta die, quæ est in cœna pura (1), novissimum hominem (2), in regenerationem primi hominis, apparuisse. Cujus dispositionis initium et finem sextam horam, in qua affixus est ligno: perfectum enim sensum (3), scientem 72 eum numerum qui est sex, virtutem fabricationis et regenerationis habentem, manifestasse filiis luminis eam generationem (4), quæ facta est per eum, qui manifestatus est insignis in eum numerum. Hinc etiam et duplices litteras numerum insignem habere ait. Insignis enim numerus compositus viginti quatuor elementis, χξλ litterarum nomen explicuit (5).

7. Usus est autem diacono (6) septem numerorum magnitudine, quemadmodum dicit Marci Sige, ut a se cogitatae cogitationis (7) manifestetur fru-

BILLII INTERPRETATIO.

cum insignis octoas esset, atque omnem elementorum numerum in se contineret: quem, cum ad baptismum accessisset, columbæ descensus perspicue ostendit, quæ quidem est Ω et Α. Hujus enim numerus est unum et octingenta. Ob eamque causam dixisse Moysen, sexto die conditum hominem fuisse: juxta administrationem autem sexto die, quæ est parasceve, ultimum hominem ad primi hominis regenerationem apparuisse. Cujus quidem administrationis principium ac finem exstitisse sextam illam horam, in qua ligno affixus est. Perfectum enim Nun, cum senarium numerum procreandi ac regenerandi facultate præditum esse perspectum haberet, regenerationem eam, quæ per eum, qui insignis apparuit, in hunc numerum contigit, filiis lucis declarasse. Unde etiam duplices litteras insignem numerum habere ait. Etenim insignis numerus, viginti quatuor elementis adjunctus, novem triginta litterarum conficit.

7. Ministra porro, quemadmodum ait Marci Sige, septem numerorum magnitudine usus est, ut volun-

(1) *Cœna pura.* Sic vocem παρασκευή reddidit C Interpretes; nec male. Nam *Parasceven*, inquit August. tract. 120 in Joan., *Cœnam puram Judæi Latine usitatius apud nos vocant.* Et, id est sexta feria. Glossarium: *Cœna pura, προσάββατον.* Ejusdem nominis meminerunt Tertull. lib. v adv. Marcion. c. 4, et Beda in cap. ix Joan. Ideo vero, ut observat Feuard., Judæi sextam diem, seu Parasceven, qua Dominus cruci affixus est, appellabant *cœnam puram*, quod juxta legis præscriptum puros vestimentis, cibis, corporibus et animis esse deceret, qui Sabbatum sequens celebraturi essent.

(2) *Novissimum hominem.* Vide not. 11.

(3) *Perfectum enim sensum.* Clarior Billii versio: *Perfectum enim Nun, cum senarium numerum procreandi ac regenerandi facultate præditum esse perspectum haberet, regenerationem eam, quæ per eum, qui insignis apparuit, in hunc numerum contigit, filiis lucis declarasse.*

(4) *Eam generationem.* E Græco legendum, eam D regenerationem.

(5) *Explicuit.* I. e. absolvit, complevit.

(6) *Diacono.* I. e. administra.

(7) *A se cogitatae cogitationis.* Melius Billius, voluntarii consilii. At in codd. Clarom. et Pass. legitur, *ad se cogitatae manifestationis cogitetur fructus.*

(8) *Εφανέρωσεν.* Leg. cum interp. ὄν ἐφανέρωσεν.

(9) *Ἦτις ἐστὶν Ω καὶ Α.* Salvatorem, qui se ipsum Apoc. i vocat α et ω, in Jesum, tum cum ad baptismum venit, sub specie columbæ descendisse fingebant illi hæretici.

(10) *Ὁ γὰρ ἀρ. αὐτῆς, μία καὶ ὀκτ.* Nam ex π quæ est 80, et ε quæ est 5, ex ρ 100, ι 10, σ 200, τ 300, ς 5, ρ 100, α 1, invicem additis exsurgunt 801.

A καὶ καταβάντα ἐν τῇ ἐβδομάδι, ἐπίσημον ἐγδοάδα ὑπάρχοντα, καὶ ἔχοντα ἐν ἑαυτῷ τὸν ἅπαντα τῶν στοιχείων ἀριθμὸν, ἐφανέρωσεν (8), ἐλθόντος αὐτοῦ ἐπὶ τὸ βάπτισμα, ἢ τῆς περιστερᾶς κάθοδος, ἧτις ἐστὶν Ω καὶ Α (9). Ὁ γὰρ ἀριθμὸς αὐτῆς μία καὶ ὀκτακόσσιαι (10). Καὶ διὰ τοῦτο Μωϋσέα ἐν τῇ ἕκτη τῶν ἡμερῶν εἰρηκέναι τὸν ἀνθρώπον γεγονέναι καὶ τὴν οἰκονομίαν (11) δὲ ἐν τῇ ἕκτη τῶν ἡμερῶν, ἧτις ἐστὶ παρασκευή, τὸν ἔσχατον ἀνθρώπον εἰς ἀναγέννησιν τοῦ πρώτου ἀνθρώπου πεφηνέναι, ἧς οἰκονομίας ἀρχὴν καὶ τέλος καὶ τὴν ἕκτην (12) ὥραν, ἐν ᾗ προσηλώθη τῷ ξύλῳ. Τὸν γὰρ τέλειον νοῦν, ἐπιστάμενον τὸν τῶν ἐξ ἀριθμῶν, δύναμιν ποιήσεως καὶ ἀναγεννήσεως ἔχοντα, φανερῶσαι τοῖς υἱοῖς τοῦ φωτός τὴν δι' αὐτοῦ φανέντος ἐπισήμου εἰς αὐτὸν ἀριθμὸν (13) γενομένην ἀναγέννησιν. Ἐνθεν καὶ τὰ διπλᾶ γράμματα τὸν ἀριθμὸν ἐπίσημον (14) ἔχειν φησίν. Ὁ γὰρ ἐπίσημος ἀριθμὸς, συγκραθεὶς τοῖς εἰκοσιτέσσαρσι στοιχείοις, τὸ τριακονταγράμματον ὄνομα ἀπέστειλε.

7. Κέχρηται δὲ διακόνῳ τῷ τῶν ἐπτὰ ἀριθμῶν μεγέθει (15), ὡς φησὶν ἡ Μάρκου Σιγῆ, ἵνα τῆς αὐτοδουλήτου βουλῆς φανερωθῇ ὁ καρπός. Τὸν μὲν τοῦ

(11) *Καὶ τὴν οἰκονομίαν.* Pro καὶ legit Billius κατά, ob verbum πεφηνέναι, quod in activa significatione nunquam in ullo auctore legisse se meminit. Contendit vero Fronto Duc. verbum istud medium activa interdum significatione gaudere. Sed quod exemplum profert ex Philone Judæo, apud quem legitur, τὴν εὐσέβειαν ἀπέφηνε, non est ad rem. Nam ἀπέφηνε aoristus est activus, non præteritum medium, de quo solo disputat Billius. Ut ut sit, melius forte et ad auctoris mentem aptius verba hæc, τὸν ἔσχατον ἀνθρώπον εἰς ἀναγέννησιν τοῦ πρώτου, per appositionem acciperis, addita nimirum explicandæ œconomix gratia, ut sit sensus: *nostræ salutis œconomiam, novissimum scilicet hominem, ad primi hominis regenerationem mortem obeuntem, in sexta die apparuisse.* Christi siquidem passionem a Græcis dictam fuisse οἰκονομίαν, tam notum est, ut argumenta referre superfluum videretur. Sic imminutandæ vulgatæ lectionis, quam veteris interp. firmat auctoritas, nulla necessitas erit, et verbo πεφηνέναι sua constabit passiva significatio.

(12) *Καὶ τὴν ἕκτην.* Dele καὶ cum veteri interp.

(13) *Εἰς αὐτὸν ἀριθμὸν.* Sic recte cod. Reg. Edit. omnes perperam, εἰς αὐτὸν δι' αὐτοῦ.

(14) *Διπλᾶ γράμματα τὸν ἀριθμὸν ἐπίσημον.* Senarium scilicet, cujus nota Græcis est ἐπίσημος. Tres autem illæ duplices litteræ sunt vulgatæ ζ, ξ, ψ, quæ revera senario æquipollent. Vult Græbius tria esse ἐπίσημα, βαῦ, σαμπῖ, et κόππα, quod qua ratione explicare possit vir doctus et huic loco aptare, non video.

(15) *Τῶν ἐπτὰ ἀριθμῶν μεγέθει.* Ἀληθῆς videlicet, Nu seu Monogenis conjugæ, quæ, ut cap. sequenti dicitur, septem litteris constat.

ἐπίσημον τοῦτον ἀριθμὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος, φησί, ἅπαντας ἐπὶ τοῦ ἐπισήμου (1) μορφωθέντα, νόησον τὸν ὡσπερ μερισθέντα. ἢ διχοτομηθέντα, καὶ ἔξω μείναντα, ὃς τῆ ἑαυτοῦ δυνάμει τε καὶ φρονήσει, διὰ τῆς ἀπ' αὐτοῦ προβολῆς τοῦτον τὸν τῶν ἑπτὰ δυνάμεων (2), κατὰ μίμησιν (3) τῆς ἑβδομάδος δυνάμεως (4), ἐψύχωσε κόσμον, καὶ ψυχὴν ἔθετο εἶναι τοῦ ὀρωμένου παντός. Κέχρηται μὲν οὖν καὶ αὐτός (5) οὗτος τῶδε τῷ ἔργῳ, ὡς αὐθαιρέτως ὑπ' αὐτοῦ γενομένων τάδε (6) διακονεῖ, μιμήματα ἔντα τῶν ἀμιμήτων, τὴν ἐνθύμησιν τῆς μητρός. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος οὐρανὸς φθέγγεται τὸ Α, ὁ δὲ μετὰ τοῦτον τὸ Ε, ὁ δὲ τρίτος Η, τέταρτος δὲ καὶ μέσος τῶν ἑπτὰ, τὴν τοῦ Ι δυνάμιν ἐκφωνεῖ, ὁ δὲ πέμπτος τὸ Ο, ἕκτος δὲ τὸ Υ, ἑβδομος καὶ τέταρτος ἀπὸ μέρους (7) τὸ Ω στοιχείον ἐκβοᾷ, καθὼς ἡ Μάρκου Σιγῆ, ἢ πολλὰ μὲν φλυαροῦσα, μηδὲν δὲ ἀληθὲς λέγουσα, διαθεβαιούσθαι. Αἵτινες δυνάμεις ὁμοῦ, φησί, πᾶσαι εἰς ἀλλήλας συμπλακεῖσαι ἤχουσι καὶ δοξάζουσιν ἐκεῖνον, ὃν οὐ προσβλήθησαν. Ἡ δὲ δόξα τῆς ἤχης ἀναπέμπεται εἰς τὸν Προπάτορα. Ταύτης μὲν τοι κῆς δοξολογίας τὸν ἦχον εἰς τὴν γῆν φερόμενον φησι πλάστην γενέσθαι, καὶ γεννήτορα τῶν ἐπὶ τῆς γῆς.

8. Τὴν δὲ ἀπόδειξιν φέρει ἀπὸ τῶν ἀρτι γεννωμένων βρεφῶν, ὧν ἡχὴ (8), ἅμα τῷ ἐκ μητρας προσελθεῖν,

BILLII INTERPRETATIO.

arii consilii fructus eluceret. Jam vero insignem hunc numerum, inquit, nunc eum intellige, qui ab insigni formatus est, quique velut divisus ac bifariam sectus est, forisque mansit, ac vi et prudentia sua per productionem, quæ ex eo exstitit, ad virtutis hebdomadis imitationem huic mundo septem virtutibus constanti vitam dedit, eumque ita comparavit, ut rerum omnium, quæ in aspectum cadunt, anima esset. Atque hic quidem hoc opere utitur, ut sponte ac libera voluntate a se confecto : alia autem, ut quæ rerum inimitabilium imitamenta sint, matris cogitationem subministrant. Ac primum quidem cælum A proloquitur, proximum E, tertium H, quartum ac medium vim vocalis I enuntiat, quintum O, sextum Y, septimum et quartum a medio Ω exprimit, quemadmodum Marci Sige, quæ multa quidem blâterat, cæterum nihil veri dicit, affirmat. Atque hæc Virtutes, inquit, omnes simul inter se connexæ tinniunt, ac laudibus eum, a quo productæ sunt, efferunt. Gloria autem hujus soni ad Propatorem transmittitur, Hujus porro laudationis sonum in terram delatum, eorum, quæ in terra sunt, effectorem ac parentem esse ait.

8. Hujus autem rei argumentum ducit ab infantibus recens in lucem editis, quorum sonus, confestim

⁶⁵ Cap. XI.

(1) Ἐπὶ τοῦ ἐπισήμου. Lege cum vet. ἀπὸ τοῦ ἐπισήμου.

(2) Τῶν ἑπτὰ δυνάμεων. . . κόσμον. Per septem virtutes intelligi septem cælos (qui et angeli dicebantur), a Demiurgo conditos, quibus mundum constare docebant Valentiniani, perspicuum est ex iis quæ mox sequuntur.

(3) Κατὰ μίμησιν. Sic cod. Reg. cum om. edit. Male vero edit. Oxon. καὶ μίμησιν.

(4) Τῆς ἑβδομάδος δυνάμεως. Hebdomas illa virtutis, ad cujus imitationem mundo huic vita data, forte est hebdomas illa superior virtutum, seu septem virtutes Monogenis administræ, de quibus supra (col. 608, not. 15). Quemadmodum enim per septem has virtutes Pleromati velut initium, tutamen et fulcimentum præbet Nus : sic per septem cælos huic mundo vitam impertit Demiurgas, seu per Demiurgum Enthymesis hic designata. Hanc conjecturam nostram argumentis petitis a capite η, cum hoc capite et seqq. collato, munire haud arduum feret, nisi in nugis immorari pigeret. Hæc conferat cui per otium licuerit.

(5) Καὶ αὐτός. In edit. Oxon. deest καὶ

(6) Τάδε. Ἄλλα adde ex vet.

(7) Ἀπὸ μέρους. Leg. cum vet. ἀπὸ μέσου.

(8) Ὡς ἡχὴ. Vetus interp. legit ὧν ἡ ψυχὴ, sic-

cius. Et insignem quidem hunc numerum in præsentia, ait, eum qui ab insigni figuratus est, intelligi (9). eum qui quasi in partes divisus est, aut præcisus, et foris perseveravit, qui sua virtute et prudentia per eam, quæ est ab eo, emissionem, hunc, qui est septem (10) virtutum, secundum imitationem hebdomadis virtutis, animavit mundum, et animam posuit esse hujus universi, quod videtur. Utitur autem et ipse hic hoc opere (11) quasi spontaneæ ab ipso facto : reliqua vero ministrant, cum sint imitationes inimitabilium (12), enthymesin (13) matris. Et primum quidem cælum sonat A, quod autem est post illum E, tertium autem H, quartum vero et medium numeri vii (14). Iotæ virtutem (15) enarrat, quintum vero O, sextum autem Y, septimum autem et iv a medio Ω elementum exclamat quemadmodum Marci Sige, quæ multa quidem loquacius exsequitur, **73** nihil autem verum loquens (16), affirmat. Quæ virtutes, ait, omnes simul in invicem complexæ sonant et glorificant illum, a quo emissæ sunt : gloria autem soni mittitur in Propatorem. Hujus autem glorificationis sonum in terram delatum ait plasmatores factam, et generatorem eorum quæ sunt in terra.

8. ⁶⁶ Ostensionem autem affert (17) ab iis, qui nunc nascuntur (18), infantibus, quorum anima, ni-

que legendum esse demonstrant quæ mox sequuntur : οὕτως καὶ ἡ ψυχὴ ἐν τοῖς βρέφεσι κλαίουσα, etc. Hinc vocem ἡ ψυχὴ in Græco Irenæi textu restituerunt Gallasius et Feuard. Attamen cum vox ἡχὴ legatur in omnibus aliis editis, et in cod. Reg. nec incommodum sensum habeat, hanc immutari nihil necesse est.

(9) Intelligi. Ex Græco leg. intellige. Siges enim ad Marcum verba sunt.

(10) Qui est septem. Ita Clarom. cum edit. Eras. et Gall. In Feuard. autem et Oxon. omisum est.

(11) Hic hoc opere. In edit. Oxon. desideratur hoc.

(12) Inimitabilium. Ita recte Clarom. cod. juxta Græc. ἀμιμήτων. Alii ou. cum edit. tum mss. perperam imitabilium.

(13) Enthymesin. Scribendum erat, *enthy nesi*. Sed Græcam constructionem servavit interpres.

(14) Numeri vii. Clarius verti potuisset, *septem cælorum vel ex septem*.

(15) Iotæ virtutem. Sic ex codd. Clarom. et Merc. 2 tollendæ ambiguitatis causa reposuimus. Nam in omnibus editis, *Iota virtutem*.

(16) Loquens. In Feuard. et Oxon. loquitur.

(17) Affert. Idem addit cod. Pass.

(18) Ab iis qui nascuntur. Melius, *a recens editis*.

mal ut de vulva progressa est, exclamat uniuscujusque elementi hunc sonum. Sicut ergo septem Virtutes, inquit, glorificant Verbum, sic et anima in infantibus plorans et plangens Marcum glorificat eum. Propter hoc autem et David dixisse: *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem*⁶⁶. Et iterum: *Cæli enarrant gloriam Dei*⁶⁷. Et propter hoc quando in doloribus et calamitatibus anima fuerit, in revelationem suam, dicit Ω in signum laudationis: ut cognoscens illa quæ sursum est anima, quod est cognatum suum, adjutorium ei deorsum mittat.

9. Et de omni quidem nomine, quod est xxx litterarum, et de Bytho, qui augmentum accipit (1) ex hujus litteris; adhuc etiam de Veritatis corpore, quod est duodecim membrorum, unoquoque membro ex duabus litteris constante; et de voce ejus, quam locuta est non locuta; et de resolutione ejus nominis, quod non est enarratum, et de mundi anima, et hominis, secundum quæ habent illam, quæ est ad imaginem, dispositionem, sic deliravit. Dehinc autem quemadmodum ex nominibus æquiparatam virtutem ostendit eorum **74** quaternatio, referemus; ut nihil lateat te, dilectissime, eorum quæ ad nos pervenerunt ex iis, quæ ab iis (2) dicuntur, quemadmodum sæpe postulasti a nobis.

BILLII INTERPRETATIO.

atque ex vulva prodierunt, uniuscujusque horum elementorum sonum edit. Quemadmodum igitur, inquit ille, septem Virtutes ipsum gloria afficiunt: sic etiam anima Marcum in infantibus plorans ac lugens, eum concelebrat. Atque hinc est quod David ait: *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem*. Et rursus: *Cæli enarrant gloriam Dei*. Hincque etiam fit ut anima cum in laboribus et ærumnis versatur, recreandi sui causa in laudationis signum Ω inclamet: quo nimirum superior anima quod sibi cognatum est, agnoscens, opem ei mittat.

9. Ac de toto quidem nomine quod triginta litterarum est, et de Bytho, qui ex hujus litteris incrementum capit, ac præterea de Veritatis corpore, quod duodecim membris constat, ac singula membra duabus litteris, ad hæc de ipsa voce, quam elocuta est, cum non elocuta sit, et de nominis illius quod nullis verbis expressum est, resolutione, ac denique de mundi hominisque anima, quemadmodum dispensationem eam habent, quæ est juxta imaginem, hoc pacto deliravit. Sequitur jam ut quoniam modo quaternitas parem ex nominibus vim ac facultatem ipsi demonstravit, referamus: ut ne quid eorum, quæ ab ipsis tradi accepimus, te fugiat; quemadmodum sæpenumero a nobis postulasti.

⁶⁶ Psal. viii, 5. ⁶⁷ Ps. xviii, 1, juxta LXX.

(1) *Accipit. Al. accepit.*

(2) *Ab iis. Græc., ab eo.*

(3) *Ἐπτά ... δυνάμεις δοξάζουσι τὸν Λόγον.* Alludit ad illud psal. xviii, 1, mox laudandum, *Cæli enarrant gloriam Dei.*

(4) *Οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν.* Dele τῶν οὐρανῶν.

(5) *Εἰς διωλισμὸν.* Διωλισμὸς proprie *percolatio*, *expurgatio*, a vet. et recentioribus Irenæi interpretibus transfertur ad *animi recreationem*, seu *relaxationem* post afflictiones. Sed genuinum loci istius sensum dabit Clemens Alexandrinus lib. 1 *Pædag.* pag. 96, ubi de Gnosticis agens scribit: Οὐκ ἄτοπον δὲ καὶ τοῖς αὐτῶν ἐκείνων συγχρησασθαι ῥήμασιν, οἷ διωλισμὸν μὲν τοῦ πνεύματος τὴν μνήμην τῶν κρείττωνων εἶναι φασίν. Διωλισμὸν δὲ νοοῦσι τὸν ἀπὸ τῆς ὑπομνήσεως τῶν ἀμεινόνων, τῶν χειρόνων χωρισμὸν. Ἐπεταὶ δὲ ἐξ ἀνάγκης τῷ ὑπομνησθέντι τῶν βελτιόνων ἢ μετάνοια ἢ ἐπὶ τοῖς ἥττοσιν, etc. *Neque vero absurdum fuerit illorum quoque ipsorum verbis uti, qui meliorum recordationem, percolationem esse dicunt spiritus. Percolationem autem intelligunt, quæ ex meliorum f' recordatione, eorum quæ pejora sunt separationem. Eam itaque qui meliora revocavit in memoriam, necessario sequitur pœnitentia propter deteriora, etc.* Anima igitur in doloribus et calamitatibus constituta, ut percoletur dicit Ω, in signum

Ἀ ἐπιθοῶ ἐνὸς ἐκάστου τῶν στοιχείων τούτων τὸν ἦχον. Καθὼς οὖν αἱ ἑπτὰ, φησὶ, δυνάμεις δοξάζουσι τὸν Λόγον (3), οὕτως καὶ ἡ ψυχὴ ἐν τοῖς βρέφεσι κλαίουσα καὶ θρηνοῦσα Μάρκον δοξάζει αὐτόν. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸν Δαβὶδ εἰρηκέναϊ· Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον. Καὶ πάλιν· Οἱ οὐρανοὶ (τῶν οὐρανῶν) (4) διηγούνται δόξαν Θεοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο ἐν τε πόνοις καὶ ταλαιπωρίαις ψυχὴ γενομένη, εἰς διωλισμὸν (5) αὐτῆς, ἐπιφωνεῖ τὸ Ω εἰς σημεῖον αἰνέσεως (6)· ἵνα γνωρίσασα ἡ ἄνω ψυχὴ (7) τὸ συγγενὲς αὐτῆς, βοηθὸν αὐτῇ καταπέμψῃ.

9. Καὶ περὶ μὲν τοῦ παντὸς ὀνόματος, τριάκοντα ὄντος γραμμάτων τούτου, καὶ τοῦ Βυθοῦ, τοῦ αὐξόντος (8) ἐκ τῶν τούτου γραμμάτων, ἔτι τε τῆς Ἀληθείας σώματος δωδεκαμελοῦς (9), ἐκ δύο γραμμάτων συνεστῶτος, καὶ τῆς φωνῆς αὐτῆς, ἣν προσομιλήσασα (10), καὶ περὶ τῆς ἐπιλύσεως (11) τοῦ μὴ λαληθέντος ὀνόματος, καὶ περὶ τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς καὶ ἀνθρώπου, καθὰ ἔχουσι τὴν κατ' εἰκόνα οἰκονομίαν, οὕτως ἐλήρησεν. Ἐξῆς δὲ ὡς ἀπὸ τῶν ὀνομάτων ἰσάριθμον δύναμιν ἐπέδειξεν ἡ τετρακτὺς αὐτῷ (12), ἀπαγγελοῦμεν ἵνα μηδὲν λάθῃ σε τῶν εἰς ἡμᾶς ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων ἐληλυθότων, ἀγαπητέ, καθὼς πολλάκις ἀπήτησας παρ' ἡμῶν.

C laudationis: quia per dolores monetur recordari illius animæ, quæ sursum est, et a deterioribus separari. Hæcque pœnitentis animæ percolatio est.

(6) *Αἰνέσεως.* Ἀνέσεως legi volebat Petavius, indeque vertit *relaxationis*. Sed re accuratius pensata, agnovit in nolis, vocem αἰνέσεως retinendam esse, et in versione, pro *relaxationis*, substituendum *laudationis*.

(7) *Ἡ ἄνω ψυχὴ.* Demiurgus scilicet super cælos residens, animarum omnium συγγενῆς, vel ut cap. 5 dicitur, *psychicorum* sibi ὁμοουσίῳν (utpote et ipse animalis) auctor; qui et choico homine formato, in hunc insufflavit *psychicum*, quique animas diligit.

(8) *Αὐξόντος.* Αὐξέω hic in significatione passiva accipitur pro *augeor*, *cresco*, ut recte accepit interpretes.

(9) *Σώματος δωδεκαμελοῦς.* Adde ex vet. ἐκάστου μέλους.

(10) *Ἦν προσομιλήσασα.* Sic leg. ex vet. ἦν προσομιλήσασα μὴ προσομιλήσασα.

(11) *Ἐπιλύσεως.* Ἀναλύσεως legi volunt Billius et Petavius, quia vertit interpretes, *resolutione*. At cum eadem sit significatio vocis ἐπιλύσεως, hanc retineri nihil obstat.

(12) *Τετρακτὺς αὐτῷ.* Legit interpretes τετρακτὺς αὐτῶν.

CAPUT XV⁶⁸.

Pergit Sige Marco narrare xxiv elementorum et Jesu generationem. Hæc deliria confutat Irenæus.

1. Οὕτως οὖν ἀπαγγέλλει ἡ πάνσοφος αὐτῷ (1) A Σιγή τὴν γένεσιν τῶν εἰκοσιτεσσάρων στοιχείων. Τῇ μονότητι συνυπάρχειν ἐνότητι (2), ἐξ ὧν δύο προβολαί, καθ' ἃ προείρηται· μονάς τε καὶ τὸ ἐν ἐπὶ δύο οὔσαι, τέσσαρα ἐγένοντο· δις γὰρ δύο, τέσσαρες. Καὶ πάλιν, αἱ δύο καὶ τέσσαρες εἰς τὸ αὐτὸ συντεθεῖσαι, τὸν τῶν ἐξ ἐφανέρωσαν ἀριθμὸν. Οὗτοι δὲ οἱ ἐξ τετραπλασιασθέντες, τὰς εἴκοσι τέσσαρας ἀπεκύησαν μορφάς. Καὶ τὰ μὲν τῆς πρώτης τετραδος ὀνόματα ἅγια ἁγίων νοούμενα, καὶ μὴ δυνάμενα λεχθῆναι, γινώσκεισθαι ὑπὸ μόνου τοῦ Υἱοῦ, ἃ ὁ Πατὴρ οἶδε τίνα ἐστί. Τὰ δὲ σεμνὰ, καὶ μετὰ πίστεως ὀνομαζόμενα παρ' αὐτῷ ἐστί ταῦτα· Ἄρρητος καὶ Σιγή, Πατὴρ τε καὶ Ἀλήθεια. Ταύτης δὲ τῆς τετραδος ὁ σύμπαρ ἀριθμὸς ἐστὶ στοιχείων εἰκοσιτεσσάρων. Ὁ γὰρ Ἄρρητος ὄνομα, γράμματα ἔχει ἐν ἑαυτῷ ἑπτὰ, ἢ δὲ Σιγή πέντε (3), καὶ ὁ Πατὴρ (4), καὶ ἡ Ἀλήθεια ἑπτὰ· ἃ συντεθέντα ἐπὶ τὸ αὐτὸ, τὰ δις πέντε, καὶ δις ἑπτὰ, τὸν τῶν εἰκοσιτεσσάρων ἀριθμὸν ἀνεπλήρωσαν. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ δευτέρα τετράς, Λόγος καὶ Ζωή, Ἄνθρωπος καὶ Ἐκκλησία, τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν τῶν στοιχείων ἀνέδειξαν. Καὶ τὸ τοῦ Σωτῆρος δὲ ῥητὸν ὄνομα (ὀκτὼ καὶ δέκα) (5) γραμμάτων ὑπάρχει ἐξ· τὸν δ' ἄρρητον αὐτοῦ (6) γραμμάτων εἰκοσιτεσσάρων. Υἱὸς Χριστὸς, γραμμάτων δώδεκα (7)· τὸ δὲ ἐν

1. Sic autem (8) annuntiat perquam sapiens eorum Sige generationem viginti quatuor elementorum. Cum solitate esse unitatem, ex quibus duæ sunt emissiones, sicut prædictum est⁶⁸, monas et hen, quæ duplicatæ (9), quatuor factæ sunt: bis enim duo, quatuor. Et rursus duo et quatuor in idipsum compositæ, sex manifestaverunt numerum. Hi autem sex (10) quadruplicati, viginti quatuor generaverunt figuras. Et quidem quæ sunt primæ quaternationis nomina sancta sanctorum intelliguntur (11), quæ non possunt enarrari; intelliguntur autem a solo Filio, quæ Pater scit quænam sunt. Alia vero quæ cum gravitate, et honore, et fide nominantur, apud eum sunt hæc: Ἄρρητος et Σιγή, Πατὴρ et Ἀλήθεια. Hujus autem quaternationis universus numerus est litterarum viginti quatuor: Ἄρρητος enim nomen litteras habet in se septem, Σιγή quinque (12), et Πατὴρ quinque, et Ἀλήθεια septem, quæ composita in se, bis quinque (13), et bis septem, viginti quatuor numerum adimpleverunt. Similiter et secunda quaternatio Logos et Zoe, Anthropos et Ecclesia eundem numerum elementorum ostenderunt. Et Salvatoris quoque narrabile nomen Ἰησοῦς, litterarum est sex; inenarrabile autem ejus, litterarum viginti qua-

BILLII INTERPRETATIO.

CAPUT XV.

1. Ad hunc itaque modum, illa undique sapientissima Sige, viginti et quatuor elementorum ortum ipsi exponit. Cum solitate enim unitatem simul existere: ex quibus duæ, uti superius diximus, productiones existerunt, monas nimirum et unum: quæ quidem inter se juncta quatuor efficiunt: bis enim duo sunt quatuor. Ac rursus duo et quatuor in unum juncta, senarium numerum declararunt. Senarius porro quater in se ductus, viginti quatuor formas procreavit. Ac primæ quidem quaternitatis nomina, quæ sancta sanctorum intelliguntur, nec ullis verbis exprimi possunt, a solo Filio cognoscuntur, quæ Pater scit quænam sint. At vero augusta ac veneranda nomina, quæque non sine fide usurpantur, apud eum hæc sunt, Ἄρρητος, Σιγή, Πατὴρ, Ἀλήθεια. Hujus porro quaternarii numerus totus est quatuor et viginti litterarum. Nomen enim

⁶⁸ Cap. XII. ⁶⁹ Sup. cap. XI.

(1) Αὐτῷ. Interpres legit αὐτῶν. In editt. autem C Gall. et Feuard. habetur αὐτοῦ.

(2) Ἐνότητι. Leg. ἐνότητα.

(3) Ἡ δὲ Σιγή πέντε. Ex vet. interp. legendum hic σειγή· sive Marci ætate quidam ita scriberent, sive a male feriato hominis capite addita fuerit littera ε, ut quinque litteris constare posset vox. Id si attendissent Fronto Duc. et Feuard. in hoc ænigmate solvendo, qui Σιγή quinque litteris constare possit, non adeo laborassent.

(4) Καὶ ὁ Πατὴρ. Adde πέντε ex vet.

(5) Ὀκτὼ καὶ δέκα. Pro ὀκτὼ καὶ δέκα, lege cum interp. Ἰησοῦς. Nimirum, ut optime notat Petavius, compendiose scripserat Irenæus ἡ pro Ἰησοῦς· librarii numerum esse rati, locum depravarunt.

(6) Τὸν δὲ ἄρρητον αὐτοῦ. Pro τὸν lege τό. Quid sit autem illud Jesu, quod 24, et mox Christi nomen, quod 50 litterarum esse ait Marcus, explicet qui possit; qui vero non possit, leve dispendium existimet.

(7) Υἱὸς Χριστὸς γραμμάτων δώδεκα. Legit vetus interp. Υἱὸς καὶ Χριστὸς γραμμάτων δώδεκα. At Billius omissa voce Υἱὸς legendum vult, καὶ Χριστὸς γραμμάτων ἑπτὰ, vitiosam veteris versionis lectionem, et Christus litterarum vii, male secutus. Nam paulo post iterum scribitur, λέγεται δὲ, φησὶ, καὶ Υἱὸς Χριστὸς, τούτέστιν ἡ δωδεκάς, etc., quæ sat accurate reddidit interpres.

At, inquis, qui vox Χριστὸς litterarum octo dici potest? Respondet Petavius, Marcum, quemadmodum pro σιγή scripsit σειγή, sic pro Χριστὸς scripsisse Χρειστὸς. Quæ doctissimi viri conjectura ex eo firmari potest, quod Græcos quosdam sic interdum scripsisse patet ex acrostichide relata in Oratione Constantini Magni ad sanctorum cœtum, cap. 18, in qua legitur, Ἰησοῦς Χρειστὸς. Foris etiam cum Marcus videret a Latinis litteram Græcam χ in duas, ch, resolvi, eam veluti duplicem accepit; cum maxime aspirata sit, densioremque sonum habeat.

(8) Sic autem. Græc. sic ergo.

(9) Quæ duplicatæ. Vertendum erat, quæ cum ad duo accesserint.

(10) Hi autem sex. In edit. Feuard. male omissa vox sex, quæ exstat in omnibus aliis cum editt. tum niss. et textu Græco.

(11) Et quidem ... sancta sanctorum intelliguntur. D Melius vertisset interpres: Ac primæ quidem quaternationis nomina sancta sanctorum, quæ intelligentia sola percipi, non verbis explicari possunt.

(12) Σειγή quinque. Ita codd. Clarom., Pass., Arund. et Merc. 2, cum editt. Eras. et Oxon. In Gall. vero et Feuard. male Σιγή· ratio enim numeri quinarum exigit scribi Σειγή.

(13) Bis quinque. Codd. Clarom., Pass., Voss. et Merc. 2, bis quini. In Eras. bis quina.

ignor. **75** Υἱὸς et Χριστός, litterarum duodecim(1); quod est autem in Christo inenarrabile, litterarum triginta. Et propter hoc ait eum Α et Ω, ut περισσεῖαν manifestet, cum hunc numerum habeat hæc avis.

2. Jesus autem hanc habet, inquit, inenarrabilem genesim. A matre enim universorum, id est, primæ quaternationis (2) in filix locum (3) processit secunda quaternatio, et facta est octonatio, ex qua progressa est (4) decas: sic factum est xviii (5). Decas itaque adjuncta octonationi, et decuplam (6) eam faciens, lxxx fecit numerum: et rursus octuagies decies (7) octingentorum numerum fecit: ut sit universus litterarum numerus ab octonatione in decadem progrediens, octo et octuaginta et dccc (8) quod est Jesus. Jesus enim nomen, secundum Græcarum litterarum computum, dccc sunt lxxxviii (9). Habes (10) manifeste et superælestis

Α Χριστῷ ἀρρήτον, γραμμάτων τριάκοντα. Καὶ διὰ τοῦτο φησὶν αὐτὸν Α καὶ Ω, ἵνα τὴν περισσεῖαν μηνύσῃ, τοῦτον ἔχοντος τὸν ἀριθμὸν τοῦτου τοῦ ὀρνέου (11).

2. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ταύτην ἔχει, φησὶ, τὴν ἀρρήτον γένεσιν. Ἀπὸ γὰρ τῆς μητρὸς τῶν ὄλων, τῆς πρώτης τετραδος, ἐν θυγατρὸς τρόπῳ προήλθεν ἡ δευτέρα τετράς, καὶ ἐγένετο ὀγδοάς, ἐξ ἧς προήλθε δεκάς. Οὕτως ἐγένετο δεκάς καὶ ὀγδοάς. Ἡ οὖν δεκάς ἐπισυναλθοῦσα τῇ ὀγδοάδι, καὶ δεκαπλασίονα αὐτὴν ποιήσασα, τὸν τῶν ὀγδοήκοντα προεβίβασεν ἀριθμὸν· καὶ τὰ ὀγδοήκοντα πάλιν δεκαπλασίασασα, τὸν τῶν ὀκτακοσίων ἀριθμὸν ἐγέννησεν· ὥστε εἶναι τὸν ἅπαντα τῶν γραμμάτων ἀριθμὸν ἀπὸ ὀγδοάδος εἰς δεκάδα προελθόντα, Η καὶ Π καὶ Ω (12), ὃ ἐστὶ δεκαοκτώ (13). Τὸ γὰρ Ἰησοῦ ὄνομα (14), κατὰ τὸν ἐν τοῖς γράμμασιν ἀριθμὸν, Ω ἐστὶν ὀγδοηκονταοκτώ (15). Ἔχει (16)

BILLII INTERPRETATIO.

*Ἀρρήτος septem litteras in se complectitur, Σιγή quinque, Πατήρ totidem, Ἀλήθεια septem: quæ quidem, hoc est, bis quinque, et bis septem, in unum coacta, quartum et vicenarium numerum efficiunt. Eodem etiam modo secunda quaternitas, Λόγος et Ζωή, Ἄνθρωπος et Ἐκκλησία, parem elementorum numerum ostendunt. Quin Salvatoris quoque nomen id, quod in sermonem cadit, hoc est Ἰησοῦς sex litterarum est: illud autem quod omnem sermonis facultatem superat, viginti quatuor litterarum. Eodem modo Christus septem litterarum est; quod autem in Christo ejusmodi est, ut omnem vim sermonis excedat, litterarum triginta. Atque hæc ratione ipse se dicit Α et Ω, ut περισσεῖαν, id est columbam indicet: hunc enim numerum habet hæc avis.

2. At vero Jesus, ait ille, inenarrabilem ortum hunc habet: etenim ex prima illa rerum omnium parente quaternitate, secunda quaternitas filix instar processit, atque ogdoas effecta est. Ex ea decas prodiit, sicque decas et ogdoas exstitit. Decas porro cum ogdoade juncta, eamque decuplans, octogena-

(1) Υἱὸς et Χριστός litterarum xii. Sic probe restituit Græbius ex cod. Voss. consentiente Græco. Consentit et Clarom. In aliis omnibus editi. omissa voce Υἱὸς perperam habetur, et Χριστός litterarum vii, numero xii in vii mutato, quod facile fieri potuit. Ad marginem Eras. et Gall. scriptum est, al. xii, sed id male refertur ad triginta, quod mox sequitur: huc enim spectat.

(2) Primæ quaternationis. Scribendum erat, prima quaternationis. Sed genitivum pro ablativo reddidit incautus interpres, haud attendens, τῆς πρώτης τετραδος, regi per præpositionem ἀπό.

(3) In filix locum. Vertendum erat, in filix modum. Sed pro τρόπῳ male legisse videtur interpres τόπῳ.

(4) Progressa est. Sic recte Græbius ex cod. Voss. Consentit Clarom. Cætera exemplaria perperam, processa est.

(5) Factum est xviii. Sic omnino cod. Clarem. cum edit. Oxon. Consentunt ex parte Voss. et Arund. Prior habet, est; alter, xviii; ex quibus vitiosam lectionem, factum decimo octavo, emendavit Græbius, apposita distinctionis nota ante decas, ut ab hæc voce nova periodus inciperet. Cæterum ex Græco, pro xviii, legendum esset decas et ogdoas.

(6) Decuplam. Exemplaria omnia, decuplum, perspicuo librariorum sphalmate.

(7) Octuagies decies. Gr. Octoginta in decem duccens.

(8) Octuaginta et dccc. Sic recte Fenard. emendavit ex vet. cod. Consent. Clarom., Pass., Voss. et Græca lect. In editi. Eras. et Gall. et mss. Arund. et Merc. 2, corrupte legitur octuaginta dat. Nimirum incauti scribæ dccc commutarunt in dat; quod facile fieri potuit.

(9) Dccc sunt lxxxviii. Ita mss. Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon. juxta Græcum. In cæteris exemplaribus perperam, dat summam lxxxviii.

(10) Habes. Sic codd. Pass. et Arund. In reliquis perperam habens.

(11) Τοῦτον ἔχοντος τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀρνέου. Quo pacto vox περισσεῖαν, quæ columbam significat, numero his litteris α et ω respondeat, non videre se fatetur Billius. Sed id facile vidisset vir doctus, si singulas, quibus constat περισσεῖαν, litteras, ut totidem notas numericas accepisset. Vid. sup. pag. 607, not. 10.

(12) Η καὶ Π, καὶ Ω. Nam η est 8, π 80, et ω 800, quæ simul collecta, efficiunt 888. Frustra ergo Billius vitiosa editi. Eras. et Gall. lectione deceptus expungi vult ω; nec enim alias constaret numerus.

(13) Ὁ ἐστὶ δεκαοκτώ. Lege cum interp. ὃ ἐστὶν Ἰησοῦς. Si enim singulas nominis Ἰησοῦς litteras arithmetice accipias, summa dabit 888, ut mox subjungitur.

(14) Ἰησοῦ ὄνομα. Leg. Ἰησοῦς ὄνομα.

(15) Ω ἐστὶν ὀγδοηκονταοκτώ. Mallem cum Græbio καὶ post ἔστιν inseri. Sollicita ejusmodi numerorum investigatione delectati sunt non modo Marcossii, sed et e Catholicis quidam. Auctor carminum sub nomine Sibyllæ Cumane lib. 1: Ὀκτώ γὰρ μονάδας, τόσας δεκάδας ἐπὶ τούτοις, Ἡδ' ἑκατοντάδας ὀκτώ, ἀπιστοκόροις ἀνθρώποις Οὕνομα δηλώσει. Namque octo monades, totidem decades super ista, Atque hecatontadæ octo infidis significabit Humanis nomen. Et Beda in cap. ii Lucæ: Cujus sacrosancti nominis (Jesu) non tantum etymologia, sed et ipse quem litteris comprehendit numerus, perpetuæ nostræ salutis mysteria redolet. Sex quippe litteris apud Græcos scribitur Ἰησοῦς, videlicet ι, et η, et σ, et ο, et υ, et ς, quarum numeri sunt ι, et viii, et cc, et lxx, et cccc, et cc, qui fiunt simul dccc lxxxviii. Qui profecto numerus, quia figura resurrectionis adgaudeat, satis est supra tractatum. His, puto, non adeo delectabitur, cui sapiet palatus.

(16) Ἔχει. Leg. ἔχεις.

σαφῶς καὶ τὴν ὑπερουράνιον (1) τοῦ η καὶ τοῦ σ (2) κατ' αὐτοὺς γένεσιν. Διὸ καὶ τὸν ἀλφάβητον (3) τῶν Ἑλλήνων ἔχειν μονάδας ὀκτώ, καὶ δεκάδας ὀκτώ, καὶ ἑκατοντάδας ὀκτώ, τὴν τῶν ὀκτακοσίων ὀγδοηκονταοκτώ ψῆφον (ἔπειτα) (4) δεικνύοντα, τουτέστι τὸ ε ι η (5) τὸν ἐκ πάντων συνεστῶτα τῶν ἀριθμῶν (6). Καὶ διὰ τοῦ (7) Ἄλφα καὶ Ω ὀνομάζεσθαι αὐτὸν, τὴν ἐκ πάντων γένεσιν (8) σημαίνοντα. Καὶ πάλιν οὕτως· Τῆς πρώτης τετράδος κατὰ πρόσθασιν (9) ἀριθμοῦ εἰς αὐτὴν συντιθεμένης, ὁ τῶν δέκα ἀνεφάνη ἀριθμός. Μία γὰρ καὶ δύο καὶ τρεῖς καὶ τέσσαρες ἐπὶ τὸ αὐτὸ συντιθεῖσαι, δέκα γίνονται (10)· καὶ τοῦτ' εἶναι θέλουσι τὸν Ἰησοῦν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Χριστὸς, φησὶ, γραμμάτων ὀκτώ ὦν, τὴν πρώτην ὀγδοάδα σημαίνει, ἦτις τῷ δέκα συμπλακεῖσα, τὸν Ἰησοῦν ἀπεκύησε. Λέγεται δὲ, φησὶ, καὶ Ἰῶς Χριστὸς, τουτέστιν ἡ δωδεκάς. Τὸ γὰρ Ἰῶς ὄνομα γραμμάτων ἐστὶ τεσσάρων, τὸ δὲ Χριστὸς ὀκτώ· ἅτινα συντιθέντα, τὸ τῆς δωδεκάδος ἐπέδειξαν μέγεθος. Πρὶν μὲν οὖν, φησὶ, τούτου τοῦ ὀνόματος τὸ ἐπίσημον (11)

A Jesu secundum eos genesim. Quapropter et A B (12) Græcorum habere monadas octo, et decadas viii. et hecatontadas viii. dccc (13) lxxxviii numerum **76** ostendentia (14) hoc est, Jesum, qui est ex omnibus constans numeris: et propter hoc A et Ω nominari eum, cum significant (15) ex omnibus ejus generationem. Et iterum ita: Primæ quaternationis secundum progressionem (16) numeri in semetipsam compositæ (17) x apparuit numerus. A enim et B et Γ et Δ (18) in semetipsa (19) composita x fiunt (20), quod est I, et hoc esse volunt Jesum. Sed et Christus, inquit, litterarum est viii, ex quibus primam octonationem significari, quæ cum iota (21) applicita (22) dccc lxxxviii numerum generavit (23). Dicitur autem, ait, et filius Christus, hoc est, duodecas: viδς enim nomen litterarum quatuor est, Χριστὸς autem octo: quæ composita duodecadis ostenderunt magnitudinem. Prius autem, inquit, quam hujus nominis insigne apparet, hoc est, Jesus, filiis (24), in ignorantia magna

BILLII INTERPRETATIO.

rium numerum peperit: rursusque octogenarium in decem jucens, octingentesimum numerum procreavit. Ita cum universus litterarum numerus ab octonario ad denarium progressus est, octo et octoginta emergunt: quod quidem est Ἰησοῦς. Hoc enim nomen, si litterarum numerum ineas, octo et octoginta efficit. Habes perspicue quinam, de eorum sententia, supercœlestis quoque Jesu ortus sit. Unde etiam Græcorum alphabetum unitates octo, decurias octo, totidemque centurias continere; quæ octingentorum octoginta octo numerum edant, hoc est, Jesum ex omnibus numeris constantem, ob idque A et Ω eum nuncupari, ut ipsius ex omnibus ortus significetur. Ac rursus ad hunc modum id exponunt: Prima quaternitate juxta numeri progressionem in sese composita, exiit denarius. Una enim, et duæ, et tres, et quatuor in unum conflatae decem efficiunt, quod est iota: idque Jesum esse volunt. Quin etiam

(1) Ἐπερουράνιον. Legit interpres ὑπερουρανίου. Sed malle m ὑπερουράνιον. Porro Jesu γένεσις dicitur ὑπερουράνιος, quia in ipso Pleromate, cœlis omnibus superiori, conspirantibus simul Ἄoniibus facta est.

(2) Τοῦ η καὶ τοῦ σ. Pro his lege ex vet. τοῦ Ἰησοῦ.

(3) Τὸν ἀλφάβητον τῶν Ἑλλήνων ἔχειν μονάδας ὀκτώ, etc. Hæc sigillatim ostendit Fronto Duc. Ab α usque ad ι exclusive, sunt monades octo, nam senarii nota adsciscitur ς: ab ι usque ad ρ sunt decades octo, nonam enim exprimit nota alia ϸ: a ρ usque ad ω hecatontades octo, nonam hæc postrema refert, Ϻ; millenarium vero α subscripta virgula.

(4) Ἐπειτα. Dele hanc vocem, ex vet.

(5) Τὸ ε ι η. Pro his lege, τὸν Ἰησοῦν.

(6) Τὸν ἐκ πάντων συνεστῶτα τῶν ἀριθμῶν. Quia videlicet ex omnium Ἄonum collatione conflatus erat.

(7) Διὰ τοῦ. Leg. διὰ τοῦτο.

(8) Γένεσιν. Αὐτοῦ addit interpres.

(9) Πρόσθασιν. Cur Billius et Græbius legi velint, πρόσθασιν, non video; cum et πρόσθασις æque verti possit, progressio.

(10) Δέκα γίνονται. Adde, ex interpr. ὅτι ἐστὶν ι.

(11) Τούτου τοῦ ὀνόματος τὸ ἐπίσημον. Nominis Χριστὸς ἐπίσημον est ς, quo Ἰησοῦς sex constans litteris designatur, ut mox additur.

(12) Et A B. Pro A B, scribendum erat, Alphabetum, ex Græco Ἄλφάβητον.

(13) dccc. Sic codd. Clarom. et Pass. cum editt. Feuard. et Oxon. ac textu Græco. In editt. Eras. et Gall. eodem recurrente errato, dat: quod quidem mendum ex solo textu Græco, nullo suffragante ms. correxerunt Feuard. et Græbius.

(14) Ostendentia. Vertendum erat ostendens. Nam δεικνύοντα refertur ad τὸν Ἄλφάβητον.

(15) Significant. Sic Clarom., Pass. et Voss. me-

C lius quam alii significet; id enim refertur ad α et ω, neque repugnat textus Græcus.

(16) Progressionem. Sic in Clarom., Pass. et Voss. melius quam in editt. omnibus processionem.

(17) Primæ quaternationis... compositæ. Ἑλληνίζει interpres. Genitivos absolutos Græcorum Latine reddit per genitivos; quod barbarum. Vertendum erat, prima quaternatione composita. In Eras. et Gall. pro quaternationis, habetur quaternationi. In Arund. et Merc. 2, quaterniori.

(18) A enim et B et Γ et Δ. Sic Clarom. cod. excepto quod Γ Græcum Latino more scribitur G. In omnibus autem aliis cum editt. tum mss. littera Γ perperam commutata in ς, sensus evertitur: neque enim ex α et β et ς et δ in unum compositis, decem fient, sed xiii. Sed in editt. Eras. et Gall. pro et ς, quod habent Feuard. et Græb., pejus legitur, ut ς, nec melius in Feuard. et α pro et δ. At pravus his lectionibus occurrisset interpres, si Græca secutus notis abstinnisset, scripsissetque, unum, et duo, et tria, et quatuor.

(19) In semetipsa. Codicis Arundel. lectionem sequimur. Cæteri omnes seu editi, seu manu exarati, minus bene, in semetipso.

(20) X fiunt. Al. X faciunt.

(21) Cum Iota. Hic Iota arithmetice accipias, juxta Græc. δέκα.

(22) Applicita. Editt. applicata.

(23) dccc lxxxviii numerum generavit. Verba Græca (si genuina sunt) non reddidit interpres; quamvis a sensu non deflexerit. In Græco siquidem, τὸν Ἰησοῦν ἀπεκύησε, Jesum peperit. Sed cum Ἰησοῦς sit 888, si nimirum litteræ velut notæ numerorum accipiantur; has sic accipiens interpres vertit dccc lxxxviii.

(24) Filiis. Ita recte Clarom. cod. juxta Græcum, τοῖς υἱοῖς. In cæteris omnibus corrupte, filius.

fuere homines et errore. Cum autem manifestatum est vi litterarum nomen hoc quod secundum carnem (1) amictum est, ut ad sensibilitatem hominis descenderet, habens in semetipso ipsum quoque vi, et viginti quatuor; tunc cognoscentes eum cessaverunt ab ignorantia, et a morte in vitam ascenderunt, nomine eis facto ducatore (2) ad Patrem veritatis. Voluisse enim Patrem universorum solvere ignorantiam, et destruere mortem. Ignorantiae autem solutio, agnitio ejus fiebat. Et propter hoc dictum (3) secundum voluntatem ejus, eum qui est secundum imaginem ejus, quæ sursum est virtus, dispositum hominem.

77 3. A quaternatione enim progressi sunt Æones. Erat autem in quaternatione Anthropos et Ecclesia, Logos et Zoe. Ab iis igitur Virtutes, ait, emanatæ generaverunt eum, qui in terra manifestatus est, Jesum. Et Logi quidem locum adimplerent angelum Gabriel, Zoes autem Spiritum sanctum, Anthropi autem Altissimi virtutem: Ecclesiae autem locum Virgo ostendit. Et sic ille, qui est secundum dispositionem, per Mariam generatur (4) apud eum homo, quem Pater omnium transeuntem per vulvam elegit per Verbum ad agnitionem suam. Cum autem venisset ipse ad aquam, descendisse in eum, quasi columbam, eum qui recurrebat sursum, et implevit xii numerum:

BILLII INTERPRETATIO.

Christus, inquit, qui litterarum octo est, primam ogdoadem significat: quæ quidem cum decade copulata octogenarium numerum peperit. Dicitur autem et filius Christus, hoc est, duodecas. Etenim nomen hoc Υἱός litterarum est quatuor, Χριστός autem octo: quæ quidem simul juncta duodecadis magnitudinem ostenderunt. Enimvero priusquam hujusce nominis insigne filius appareret, hoc est, Ἰησοῦς, in magna ignorantia et errore homines versabantur. At postea quam nomen sex litterarum conspicuum factum est (carnem videlicet induens, ut ad hominis sensum laboraret, habens in se ipso sex et viginti quatuor), tum demum eo cognito, hujusmodi ignorantia liberati sunt, atque a morte ad vitam ascenderunt, utpote quibus hoc nomen ad veritatis Patrem ducis munus obierit. Placuisse enim rerum universarum parenti ignorantiam depellere, ac mortem delere. Ignorantiam porro depulsio, ipsius cognitio existit. Ob eamque causam de ipsius voluntate electum eum hominem fuisse, qui ad supernæ virtutis imaginem dispensatus est.

3. Ex quaternitate siquidem Æones profluxerunt. Etenim in quaternitate erant Homo et Ecclesia, Sermo et Vita. Ab his igitur, inquit, emanantes Virtutes Jesum eum, qui in terra apparuit, produxerunt. Et quidem Sermonis locum supplevisse angelum Gabrielem; Vitæ, Spiritum sanctum; Hominis, Altissimi virtutem; Ecclesiae denique locum, Virginem indicasse. Sic nimirum apud eum is homo, qui ex dispensatione existit, per Mariam in ortum editus est: quem rerum omnium parens per vulvam transmeantem, Sermonis opera ad sui cognitionem elegit. Cum autem ad aquam sese contulisset, in ipsum columbæ instar descendisse illum ait, qui ad

(1) Quod secundum carnem. Hic delevimus est, quod manifesta scribarum oscitantia bis repetitum fuit.

(2) Ducatore. I. e. duce. Gloss. vet. ducator, ἀγός, προηγούμενος ducatores, ἀγολ, ἡγεμόνες. Eadem voce utitur Tertull. adv. Jud. c. 13. Iterum occurrit apud auctorem nostrum lib. II, cap. 18, n. 7.

(3) Dictum. Vertendum est, electum esse; hancque lectionem confirmant mox sequentia: ὃν ὁ Πατήρ τῶν ὄλων διελθόντα διὰ μήτρας ἐξελέξατο, quem Pater omnium transeuntem per vulvam elegit. Sed pro ἐκλεχθῆναι male legit interpretes, λεχθῆναι.

(4) Generatur. Ita Græci textus auctoritate, ut videatur, Fenardentius a Frontone Duc. monitus posuit. Nam in Eras., Gall. et mss. omnibus legitur, generatus.

(5) Ὀδοῦ γεννηθέντος. Melius legas cum interp. ὁδοῦ γεννηθέντος.

(6) Τῆς ἀνω δυνάμεως. Christi videlicet, qui mox dicitur virtus in Jesum delapsa; vel superioris Ἀν-

φάνῃναι, τούτεστι τὸν Ἰησοῦν, τοῖς υἱοῖς, ἐν ἀγνοίᾳ πολλῇ ὑπῆρχον οἱ ἄνθρωποι καὶ πλάνη. Ὅτε δὲ ἐφανερώθη τὸ ἐξαγράμματον ὄνομα, ὃς σάρκα περιεβάλλετο, ἵνα εἰς τὴν αἰσθησιν τοῦ ἀνθρώπου κατέλθῃ, ἔχων ἐν ἑαυτῷ αὐτὰ τὰ ἐξ καὶ τὰ εἰκοσιτέσσαρα· τότε γνόντες αὐτὸν ἐπαύσαντο τῆς ἀγνοίας, ἐκ θανάτου δὲ εἰς ζωὴν ἀνῆλθον, τοῦ ὀνόματος αὐτοῖς ὁδοῦ γεννηθέντος (5) πρὸς τὸν Πατέρα τῆς ἀληθείας. Θεληκῆναι γὰρ τὸν Πατέρα τῶν ὄλων λῦσαι τὴν ἀγνοίαν, καὶ καθελεῖν τὸν θάνατον. Ἀγνοίας δὲ λύσις, ἡ ἐπίγνωσις αὐτοῦ ἐγένετο. Καὶ διὰ τοῦτο ἐκλεχθῆναι τὸν, κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, κατ' εἰκόνα τῆς ἀνω δυνάμεως (6) οἰκονομηθέντα ἄνθρωπον.

3. Ἀπὸ τετραδὸς γὰρ προῆλθον οἱ Αἰῶνες. Ἦν δὲ ἐν τῇ τετραδί Ἀνθρωπος καὶ Ἐκκλησία, Λόγος καὶ Ζωή. Ἀπὸ τούτων οὖν δυνάμεις, φησὶν, ἀπορρῦσαι, ἐγενεσιούργησαν τὸν ἐπὶ γῆς φανέντα Ἰησοῦν (7). Καὶ τοῦ μὲν Λόγου ἀναπεπληρωκῆναι τὸν τόπον τὸν ἀγγελὸν Γαβριήλ, τῆς δὲ Ζωῆς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τοῦ δὲ Ἀνθρώπου τὴν δύναμιν τοῦ υἱοῦ (8)· τὸν δὲ τῆς Ἐκκλησίας τόπον ἡ παρθένος ἐπέδειξεν (9). Οὕτως τε ὁ κατ' οἰκονομίαν διὰ τῆς Μαρίας γενεσιουργεῖται παρ' αὐτῷ ἄνθρωπος, ὃν ὁ Πατήρ τῶν ὄλων διελθόντα διὰ μήτρας ἐξελέξατο διὰ Λόγου εἰς ἐπίγνωσιν αὐτοῦ. Ἐλθόντος δὲ αὐτοῦ εἰς τὸ ὕδωρ, κατελθεῖν εἰς αὐτὸν ὡς περιστερὰν τὴν ἀναδραμόντα ἀνω (10) καὶ πληρῶσαντα τὸν δωδέκατον ἀρι-

θρώπου, cujus in Jesum descensuri idem Jesus ἐξομοίωσιν καὶ μὀρφωσιν paulo post dicitur expressisse.

(7) Ἐγενεσιούργησαν τὸν ἐπὶ γῆς φανέντα Ἰησοῦν. Hic obiter monet Græbius, Latinam versionem Nicetæ in Thesaurο orthodox. fid. pag. 266 edit. posterioris: Virtutes præterea, quæ ab iis emanaverunt, ab eo Jesu generatas esse, qui visus esset in terra, corrigendam esse hoc modo: Virtutes præterea, etc., generasse Jesum, qui visus esset in terra. Atque hanc correctionem, inquit vir clarissimus, bene admittunt Græca mss. cod. 22. Roe in Biblioth. Bodle. ἀπὸ τούτων δὲ δυνάμεις ἀπορρῦσας γενεσιουργῆσαι τὸν ἐπὶ γῆς φανέντα Ἰησοῦν.

(8) Υἱοῦ. Lege Ὑψίστου cum vel. et ipso sacro textu Luc. I, 35, in quem digitum intendunt hæretici.

(9) Ἐπέδειξεν. Cod. Reg. ἐδειξεν.

(10) Τὸν ἀναδραμόντα ἀνω. Salvatorem, quem in Jesum sub columbæ specie descendisse clarius affirmant Valentiniani sup. cap. 7.

θρόν· ἐν ᾧ ὑπάρχει (1) τὸ σπέρμα τούτων τῶν συ-
σπαρέντων αὐτῷ καὶ συγκαταβάτων καὶ συνανα-
βάντων. Αὐτὴν δὲ τὴν δύναμιν κατελθοῦσαν σπέρμα
φησὶν εἶναι τοῦ Πατρὸς (2), ἔχον ἐν ἑαυτῷ καὶ τὸν
Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, τὴν τε διὰ τούτων γινωσκομέ-
νην ἀνονόμαστον δύναμιν τῆς Σιγῆς, καὶ τοὺς ἅπαν-
τας Αἰῶνας. Καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ λαλήσαν
διὰ τοῦ Ἰησοῦ (3), τὸ ὁμολογήσαν ἑαυτὸν Υἱὸν ἀν-
θρώπου (4), καὶ φανερώσαντα (5) τὸν Πατέρα, κατελ-
θὸν μὲν εἰς τὸν Ἰησοῦν, ἠνώσθαι δ' αὐτῷ. Καὶ καθ-
εἶλε μὲν τὸν θάνατον, φησὶν, ὁ ἐκ τῆς οἰκονομίας
Σωτῆρ, ἐγνώρισε δὲ τὸν Πατέρα Χριστόν (6). Εἶναι
οὖν τὸν Ἰησοῦν ὄνομα μὲν τοῦ ἐκ τῆς οἰκονομίας
ἀνθρώπου (7) λέγει, τεθεῖσθαι δὲ εἰς ἐξομοίωσιν
καὶ μόρφωσιν τοῦ μέλλοντος εἰς αὐτὸν κατέρχεσθαι
Ἀνθρώπου. Τὸν χωρήσαντα αὐτὸν, ἐσχηκένας (δὲ) (8)
αὐτὸν τε τὸν Ἄνθρωπον, αὐτὸν τε τὸν Λόγον καὶ τὸν
Πατέρα, καὶ τὸν Ἀρρήτον, καὶ τὴν Σιγὴν, καὶ τὴν
Ἀλήθειαν, καὶ Ἐκκλησίαν, καὶ Ζωὴν.

4. Ταῦτα δὴ ὑπὲρ τὸ Ἰού! καὶ τὸ Φεῦ! καὶ ὑπὲρ τὸ (9)
πᾶσαν τραγικὴν φώνησιν (10) καὶ σχετλιασμόν ἐστι.

A in quo inerat semen eorum, qui conseminati sunt
cum eo, et condescenderunt et coascenderunt. Ipsam
autem Virtutem quæ descendit, semen dicit esse Pa-
tris, habens in se et Patrem, et Filium, et eam, quæ
per eos cognoscitur innominabilis virtus Sigæ, et
omnes Æonas. Et hunc esse Spiritum, qui locutus
est per os Jesu, qui se confessus est Filium homi-
nis, et manifestavit Patrem, descendens quidem in
Jesum, unitus est (11). Et destruxit quidem mor-
tem, ait, qui fuit ex dispositione Salvator Jesus;
agnovit autem Patrem Christum (12). Jesum esse
ergo nomen (13) quidem ejus, qui est ex dispositione
homo, dicit, positum autem esse in 78 assimi-
lationem et figurationem ejus, qui incipit in eum
descendere (14), Hominis, quem capientem habere
B et ipsum Hominem, et ipsum Logon, et Patrem,
et Arrheton, et Sigen, et Alethian, et Ecclesiam,
et Zoen.

4. Hæc jam supra *Iu iu!* et super *Pheu!* et super
universam tragicam exclamationem et doloris voci-

BILLII INTERPRETATIO.

expleverat, in quo inerat semen eorum, qui una cum eo sati fuerant, simulque et descenderant et ascen-
derant. Hanc porro Virtutem, quæ descendit, Patris semen esse, Patrem et Filium in se habens, eamque quæ
per eos agnoscitur, nec ulla sermonis facultate exprimi potest, Sigæ virtutem, cunctosque Æonas. Atque
hunc esse Spiritum illum, qui per os Jesu verba fecit, seque hominis filium confessus est, et Patrem
patefecit: quique in Jesum descendit, ipsique copulatus est. Ac mortem, inquit, de medio sustulit ille
ex dispensatione Salvator, Patrem autem Christum Jesum esse cognovit: proinde Jesum nomen esse
illius, qui ex dispensatione exstitit, docet; impositum autem fuisse ad exprimendam Hominis illius, qui
in eum descensus erat, similitudinem ac formationem. Hunc porro cum excepisset, simul et ipsum
Hominem, et Sermonem, et Patrem, et Arrheton, et Sigen, et Veritatem, et Ecclesiam habuisse.

4. Hæc vero jam et *Iu!* et *Heu!* et tragicam omnem exclamationem ac querelam superant. Quis enim
non in tantorum mendaciorum artificem et consarcinatorem odio commoveatur, veritatem perspicuus a

(1) Ἐν ᾧ ὑπάρχει, etc. In Jesu nimirum, in
quo fuisse et illud quod est ab Achamothe semen
spiritalē, cap. mox citato dicunt Valentiniani.
Porro semen istud hic dicitur σπέρμα τούτων συσπα-
ρέντων αὐτῷ, id est, semen ab Angelis Salvatori
coætaneis et cum eo prolatis, individuisque ejus
comitibus in Achamothe infusum. Hæc ergo partim
de Jesu, partim de Salvatore explicanda; quæ nisi
accurate distinguas, sensum non assequeris.

(2) Σπέρμα φησὶν εἶναι τοῦ Πατρὸς. Non una
erat Gnosticorum de columba in Jesum delapsa
sententia. Alii enim, teste Clemente in *Excerptis*
ex Didascalia Valentinianorum pag. 792, col. 1,
Spiritum Sanctum dicebant; Basilidiani *ministerium*,
τὸν διάκονον Valentini sectatores τὸ πνεῦμα τῆς
ἐνθυμήσεως τοῦ Πατρὸς, Spiritum intentionis Pa-
tris. Marcus vero semen dicebat esse Patris, quia
a Patre per Æones omnes emissus erat Salvator.

(3) Διὰ τοῦ Ἰησοῦ. Adde στόματος ex vet.

(4) Τὸ ὁμολογήσαν ἑαυτὸν Υἱὸν ἀνθρώπου. Quia,
ut sup. cap. 12 dicitur, veluti nepos erat Anthropi;
utpote qui ortum duodecim illis, qui ab Anthrope
et Ecclesia geniti sunt, Æonibus præsertim accep-
tum referret.

(5) Φανερώσαντα. Ex vet. lege φανερώσαν.

(6) Ἐγνώρισε δὲ τὸν Πατέρα Χριστόν. Le-
gendum monet Grabius Χριστός, non Χριστόν,
hancque lectionem confirmat ex lib. iii, cap. 16,
n. 1: Qui autem a Valentino sunt, Jesum quidem,
qui sit ex dispositione (dicunt), ipsum esse qui per
Mariam transierit, in quem illum de superiori Sal-
vatore descendisse, quem et Christum dici... par-
ticipasse autem cum eo, qui esset ex dispositione,
de sua virtute et suo nomine; ut mors per hunc
evacuaretur, cognosceretur autem Pater per eum

C Salvatorem quidem, qui desuper descendisset. At
cum ex ipso eodem loco constet Gnosticorum quo-
rundam fuisse hanc sententiam, esse quidem fi-
lium Jesum, Patrem vero Christum, et Christi Pa-
trem Deum, probabilius videtur eandem et Marcus
fuisse, ac proinde legendum, ἐγνώρισε δὲ τὸν Πατέρα
Χριστόν, non Χριστός.

(7) Τοῦ ἐκ τῆς οἰκονομίας ἀνθρώπου. Ad di-
stinctionem superioris Anthropi, qui in Jesum per
nepotem Christum descendit, dictum est.

(8) Τὸν χωρήσαντα αὐτὸν, ἐσχηκένας δὲ, etc. Pro
τὸν legi ὄν, ac deleri δὲ, auctoritate vet. interpre-
tis vult Billius. Ego vero nova periodo ab his ver-
bis coepta legendum censeo, τὸν δὲ χωρήσαντα αὐτὸν
ἐσχηκένας αὐτόν, etc. Quod autem vetus interpres
scripsit, quem, nec particulam δὲ reddidit, ideo
fecit quia duas periodos in unam commiscuit. Ge-
terum hæc de Jesu, qui Anthropon in se suscepit.

(9) Ὑπὲρ τό. Pro τό lege τὴν.

(10) Φώνησιν. Malim cum Billio, ἐκφώνησιν.

(11) Descendens quidem in Jesum, unitus est. Me-
lius vertisset interpres: quique descendens in Je-
sum, unitus est ei.

(12) Agnovit autem Patrem Christum. Ex Græco
legendum est: Notum autem fecit Patrem Chri-
stum. Vide not. 6.

(13) Jesum esse ergo nomen. Male in edit. Oxon.
vox Jesum, pejus in cæteris omnibus vox esse,
claudit præcedentem periodum: inde enim perva-
titur omnino sensus. Pertinet utraque ad sequen-
tem. Sed et in hac eadem vocem Jesum, scriba-
rum oscitantia post ergo perperam repetitam,
Græci textus auctoritate expungimus.

(14) Qui incipit in eum descendere, Hellenismus
est, pro qui descensus in eum erat.

ferationem sunt. Quis enim non oderit eum, qui tantorum mendaciorum malus compositor est poeta (1), cum viderit (2) veritatem idolum a Marco factam, et hoc alphabeti (3) litteris stigmatam? Nuper, sicut quod est ab initio (4), quod dici solet, heri et ante (5) Græci confitentur a Cadmo se (6) primum sedecim accepisse: post deinde procedentibus temporibus semetipsos adinvenisse, aliquando quidem adspiratas (7), aliquando autem duplices: novissime autem omnium Palamedem aiunt longas eis apposuisse. Prius igitur quam apud Græcos hæc fierent, non erat veritas? Corpus enim ejus secundum te, Marce, posterius est tempore quam Cadmos (8), et ii qui ante eum sunt; posterius autem his, qui reliqua elementa addiderunt (9): posterius autem tempore, quam et tu ipse. Tu autem solus in idolum deposuisti eam, quæ a te prædicatur veritas.

5. Quis autem sustinebit tuam illam quæ tantum

A Τίς γὰρ οὐκ ἂν μισήσειε τῶν τριλικούτων ψευσμάτων κακοσύνθετον ποιητήν, τὴν μὲν ἀλήθειαν ὄρων εἰδῶλον ὑπὸ Μάρκου γεγονυῖαν· καὶ τοῦτο τοῖς τοῦ ἀλφαβήτου γράμμασι κατεστιγμένην, νεωστὶ, πρὸς τὸ ἀπ' ἀρχῆς (10), τὸ δὴ λεγόμενον, χθὲς καὶ πρώτην, Ἑλληνας ὁμολογοῦσιν ἀπὸ Κάδμου (11) πρῶτον ἕξ καὶ δέκα παρεληφέναι, εἶτα μετέπειτα προβαίνόντων τῶν χρόνων αὐτοὶ ἐξευρηκέναι ποτὲ μὲν τὰ δασέα, ποτὲ δὲ τὰ διπλᾶ· ἔσχατον δὲ πάντων Παλαμίδην φασὶ τὰ μακρὰ (12) τούτοις προσθετικέναι. Πρὸ τοῦ οὖν (13) Ἑλλήσι ταῦτα γενέσθαι, οὐκ ἦν ἀλήθεια; Τὸ γὰρ σῶμα αὐτῆς κατὰ σὲ, Μάρκε, μεταγενέστερον μὲν Κάδμου, καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ· μεταγενέστερον δὲ τῶν τὰ λοιπὰ προσθετικῶτων στοιχείων· μεταγενέστερον δὲ καὶ σουτοῦ. Σὺ γὰρ μόνον εἰδῶλον (14) κατήγαγες τὴν ὑπὸ σοῦ λεγομένην ἀλήθειαν.

5. Τίς δ' ἀνέξεται σου τὴν τσσαῦτα φλυαροῦσαν

BILLII INTERPRETATIO.

Marco idolum effectam, atque alphabeti litteris recens, et, ut proverbio dicitur, heri ac nudius tertius, quasi notis quibusdam compunctam, cum jam iude a principio sit? Græci etenim se a Cadmo primum sex et decem litteras accepisse confitentur: ac postea temporis progressu nunc adspiratas, nunc duplices invenisse: postremum vero omnium Palamedem longas adjecisse tradunt. Quid igitur? antequam apud Græcos hæc litteræ exstarent, non erat veritas? Etenim de tua sententia, Marce, ipsius corpus Cadmo, iisque qui Cadmi ætatem antecesserunt, posterius est: iisque item, qui reliquas litteras addiderunt, atque adeo te quoque ipso posterius. Tu enim solus eam, quam tu veritatem vocas, in idolum redigisti.

5. Quisnam autem tuam istam tot nugas effundentem Sigen feret, quæ et omni nomine sublimiorem nominat, et omni sermone superiorem exponit, et impervestigabilem explicat: eumque, quem tu corporis ac figuræ expertem esse ais, os aperuisse, ac Sermonem, tanquam unum aliquod ex compositis

(1) Poeta. Vertendum erat, artifex.

(2) Viderit. Editt. videat.

(3) Alphabeti. Codd. Clarom. et Pass. alpha-be.æ.

(4) Nuper, sicut quod est ab initio. Sic male interpunctionis vitio depravatum locum restituimus, periodum novam ab his vocibus incipientes. At male legens interpres, ὡσπερ τὸ ἀπ' ἀρχῆς, vel quid simile, male et vertit, sicut quod est ab initio; quod nullum habet sensum. Scribendum erat, si ad initium ratio habeatur. Vide not. 10.

(5) Heri et ante. Verte, heri et nudius tertius. In Eras., Gall. et mss. omnibus legitur, et heri et ante. Sed prius et merito delevit Feuardentius; neque enim exstat in Græco.

(6) A Cadmo se. Sic ex Græco recte correxit Feuard. Nam in Eras., Gall. et mss. omnibus, exceptis Ottobon. et Voss., pro his corrupte legitur, ab æstimatione. Quæ prava lectio Scaligero et Bocharto locis inf. cit. suspicionem injecit, veterem interpretem pro ἀπὸ Κάδμου, legisse ἀπ' εἰκάδμου.

(7) Adspiratas. Sic om. editt. cum cod. Pass. et Græco. Clarom. vero Ottobon. et quatuor Anglican., adspirationem.

(8) Cadmos, et ii qui. Cadmos nominativus casus est, juxta Græcorum morem in os desinens: idque scribas omnes fefellit, qui arbitrati accusativum esse, imprudenter scripserunt, et eos qui, ut in mss. omnibus legitur: quod erratum emendavit Feuardentius a Frontone monitus.

(9) Addiderunt. In Eras., Gall. et mss. omnibus, post addiderunt, sequuntur tres voces: temporis quam Palamedes, vel Palamedis: quas expunxit Feuard. a Frontone monitus. Desunt quidem in Græco hodierno. Sed mutilum esse suspicor scripsisseque Irenæum: μεταγενέστερον δὲ τοῦ Παλαμίδου, καὶ τῶν τὰ λοιπὰ, etc., quod verterit

C interpres: posterius autem temporis, quam Palamedes, et hi qui reliqua, etc. Id suadere videtur contextus.

(10) Νεωστὶ πρὸς τὸ ἀπ' ἀρχῆς. Locum hunc, quia male hactenus interpunctus fuit, male et ab omnibus Irenæi interpretibus acceptum esse, recte observat Josephus Scaliger in *Animadvers.* ad Eusebii *Chronic.* p. 112. Nempe κατεστιγμένην νεωστὶ πρὸς τὸ χθὲς καὶ πρώτην, uno et eodem tenore legentes, caliginem nulli mortalium perviam Irenæi verbis offundant. Hanc facile discuties, si cum Scaligero post κατεστιγμένην apposita distinctionis nota, ab his verbis, νεωστὶ πρὸς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, novam periodum incipias, quæ desinet in ποτὲ δὲ τὰ διπλᾶ. Sensus videlicet erit: Nuper, si ad prima rerum initia rationem habeas, et, ut communi proverbio dicitur, heri et nudius tertius, Græci se confitentur a Cadmo primum litteras sedecim accepisse. Nempe illud, πρὸς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, quod adeo torsit interpretes, addidit Irenæus ut vocis νεωστὶ hyperbolem emolliret: ne quis existimaret, paucis abhinc annis litteras sedecim Græcos accepisse; quæ pluribus ante sæculis adinventæ quidem fuerant, recens tamen inventæ dici poterant, si ad ipsa rerum initia ratio haberetur. Qui quidem sensus perspicuus est, et optime coheret cum sequentibus.

(11) Ἀπὸ Κάδμου. Lege sis Eusebium de *Præpar. evangel.* lib. x, cap. 5, ac Marium Victorinum, et ex recentioribus Josephum Scaligerum in *Animadvers.* citat. pag. 105 et seqq. ac Bochartum in parte altera *Geographiæ, Chanaan* inscripta, lib. 1, cap. 20.

(12) Τὰ μακρὰ. Cod. Reg. et Basileensis Epiphaniæ edit. τὰ μικρὰ.

(13) Πρὸ τοῦ οὖν. Post οὖν addi vult Billius πρῶτον.

(14) Μόνον εἰδῶλον. Legit interpres, μόνος εἰς εἰδῶλον.

Σιγήν, ἢ τὸν ἀνονόμαστον ὀνομάζει, καὶ τὸν ἄρρητον ἄξιον λέγει, καὶ τὸν ἀνεξιχνίαστον ἐξιστορεῖ, καὶ ἠνοιχέναι τὸ στόμα φησὶν αὐτὸ, ὃν (1) ἀσώματον καὶ ἀνείδεον λέγεις, καὶ προενέγκασθαι Λόγον, ὡς ἐν τῶν συνθέτων ζώων· τὸν τε Λόγον αὐτοῦ ὁμοιον ὄντα τῷ προβαλόντι, καὶ μορφήν τοῦ ἀεράτου γεγονότα, στοιχείων μὲν εἶναι τριάκοντα, συλλαβῶν δὲ τεσσάρων; Ἔσται οὖν κατὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ Λόγου ὁ Πατήρ τῶν πάντων, ὡς σὺ φῆς, στοιχείων μὲν τριάκοντα, συλλαβῶν δὲ τεσσάρων. Ἡ πάλιν τίς ἀνέξεται σου εἰς σχήματα καὶ ἀριθμούς, ποτὲ μὲν τριάκοντα, ποτὲ δὲ εἰκοσιτέσσαρα, ποτὲ δὲ ἕξ μόνον, συγκλείοντος τὸν τῶν πάντων κτιστὴν καὶ δημιουργὸν καὶ ποιητὴν Λόγον τοῦ Θεοῦ· κατακερματίζοντος (2) αὐτὸν εἰς συλλαβὰς μὲν τέσσαρας, στοιχεῖα δὲ τριάκοντα· καὶ τὸν πάντων Κύριον, τὸν ἐστερευκότα τοὺς οὐρανοὺς, εἰς ὦπτι' ἀτάγοντος ἀριθμὸν, ὁμοίως τῷ ἀλφabethῶ αὐτὸν γεγονότα· πάντα (3) χωροῦντα Πατέρα, ἀχώρητον δὲ ὑπάρχοντα, εἰς τετράδα, καὶ ὀγδοάδα, καὶ δεκάδα, καὶ δωδεκάδα ὑπομερίζοντος, καὶ διὰ τῶν τοιούτων πολυπλασιασμῶν τὸ ἄρρητον καὶ ἀνενόητον, ὡς σὺ φῆς, τοῦ Πατρὸς ἐκδιηγουμένου; Καὶ ὃν ἀσώματον καὶ ἀνούσιον ὀνομάζεις, τὴν τούτου οὐσίαν καὶ τὴν ὑπόστασιν ἐκ πολλῶν γραμμάτων, ἐτέρων ἐξ ἐτέρων γεννωμένων, κατασκευάζεις, αὐτὸς Δαίδαλος ψευδῆς (4) καὶ τέκτων κακῶς γενόμενος τῆς προπανυπερτάτου δυνάμεως· καὶ ἦν ἀμεριστον φῆς εἶναι, εἰς ἀφώνους καὶ φωνήεντας καὶ ἡμιφώνους φθόγγους ὑπομερίζων· τὸ ἄφωνον αὐτῶν τῷ τῶν πάντων Πατρὶ, καὶ τῇ τοῦ Υἱοῦ (5) ἐννοίᾳ

79 verbosata (6) est Sigen, quæ innominabilem nominat Æonem (7), inenarrabilem exponit, et eum qui investigabilis (8) est enuntiat, et aperuisse os dicit eum, quem incorporalem et infiguratum dicis, et emisisse Verbum, quasi unum ex his quæ composita sunt animalia: Verbum quoque ejus simile (9) (esse) ei, qui eum emisit, et formam invisibilis factum, elementorum quidem esse triginta, syllabarum autem quatuor? Erit ergo secundum similitudinem Verbi Pater omnium, sicut tu ais, elementorum quidem triginta, syllabarum autem quatuor. Aut iterum quis sustinebit te in schemata et numeros, aliquando quidem triginta, aliquando autem viginti quatuor, aliquando sex tantum, concludentem universorum conditorem, et Demiurgum, et factorem, Verbum Dei, et minuente eum in syllabas quidem quatuor, elementa autem triginta: et omnium Dominum, qui confirmavit cœlos, in DCCCLXXXVIII deducentem numeros, similiter atque alphabetum: et ipsum qui omnia capit Patrem, a nullo autem capitur, in quaternationem, et octonationem (10), et duodecadem subpartientem, et per hujusmodi multiplicationes illud, quod est inenarrabile et incognoscibile, quemadmodum tu dicis, Patris enarrantem? Et quem incorporalem et insubstantivum nominas, hujus materiam (11) et substantiam ex multis litteris, aliis ex aliis generatis, fabricas, ipse Dædalus fictor, et faber malus factus sublimissimæ virtutis: et quam (12) indivisibilem dicis substantiam (13) in mutas, et vocales et semivocales sonos subdi-

BILLII INTERPRETATIO.

animantibus produxisse dicit: ipsiusque Sermonem parenti suo similem, atque invisibilis formam referentem triginta elementa et quatuor syllabas continere? Ex quo sequi necessum erit, ut, de tua sententia, ille rerum omnium parens, perinde ac Sermo, triginta elementis et quatuor syllabis constet. Equis rursus te feret in figuras et numeros, nunc triginta, nunc viginti quatuor, nunc sex duntaxat, rerum omnium conditorem, et artificem, et effectorem Dei Sermonem concludentem, eumque in quatuor syllabas, et triginta elementa dissecantem, ac rerum omnium Dominum, qui cœlos firmavit, ad octingentesimum octogesimum octavum numerum æque atque alphabetum, devehentem: Patremque, qui omnia capit, cum a nullo ipse capiatur, in quaternitatem, et octoadem, et decadem, et duodecadem subdividentem, ac per hujusmodi multiplicationes id quod in Patre ineffabile est, omnique cogitatione, ut ipse inquis, præstantius exponentem? Et quem tum corporis, tum substantiæ expertem appellas, ejus naturam ac substantiam ex multis litteris, quarum aliæ ex aliis gignantur, extruis, ipse falsum Dædalum ac nefariam supremæ virtutis fabrum te præbens: quamque ab omni divisione remotam esse ais, in mutos, et

(1) *Φησὶν αὐτὸ, ὃν.* Leg. cum interp. φησὶν αὐτὸν ὃν.

(2) *Κατακερματίζοντος.* Legit interpretes, καὶ κατακερματίζοντος.

(3) *Ὁμοίως... πάντα.* Billius legi vult, ὁμοίως τῷ ἀλφabethῶ, καὶ αὐτὸν τὸν γεγονότα πάντα. Petavius, in marg. Epiphani pag. 145: Ὁμοίως τῷ ἀλφabethῶ γεγονότα· καὶ αὐτὸν τὸν πάντα. Ego leviori mutatione facta lubens legerem: Ὁμοίως τῷ ἀλφabethῶ αὐτὸν γεγονότα· καὶ τὸν πάντα, quasi ipse alphabeto similis factus esset: et eum qui omnia, etc. Interpretes tamen legisse non videtur γεγονότα.

(4) *Αὐτὸς Δαίδαλος ψευδῆς.* Ut pote qui Dædalo similis, errorum labyrinthum construxerit, multiplici et intricata viarum perplexitate irremediabilem.

(5) *Καὶ τῇ τοῦ υἱοῦ.* Leg. cum interp. καὶ τῇ τούτου.

(6) *Verbosata.* Sic mss. omnes et Eras. et Gall., excepto quod hi male divisa hac voce, scripserunt, *verbo eata.* Eam vero Feuarentius non melius intellegens, quam Eras. et Gallasius, propria auctoritate perperam commutavit in *verbosa.* Hunc secutus est Grabius. Atqui tamen *verbosari*, pro *garrere*,

verbum est non infrequens apud mediæ Latinitatis auctores. Sic in Augustini sermonum appendice, serm. 265 de Temp.: *In ecclesia stantes, nolite verbosari.* Et Augustinus ipse lib. iii oper. imperf. contra Jul. n. 46: *Inaniter verbosaris.* Melius ergo Græca hæc, *τοσαῦτα φλυαροῦσαν*, reddidit interpretes noster, *tantum verbosata es!*, quam Feuard. *tantum verbosa est.*

(7) *Æonem.* Deest in Græco.

(8) *Investigabilis.* Pro *ininvestigabilis*, vox interpreti nostro usitata. Eodem sensu Rom. xi, 55: *Investigabiles viæ ejus.*

(9) *Simile.* Sic pro *similem* emendavit Feuard, consent. Clarom. et Pass. Sed dele verbum *esse*, quod sequitur, quodque sensum conturbat.

(10) *Et octonationem.* Adde ex Græco, et *decadem.*

(11) *Materiam.* Gr. οὐσίαν, *naturam.*

(12) *Quam.* Sic recte Grabius ex Græco, et Arund. ac Merc. 2, pro *quem.* Conciniunt Clarom. et Otton.

(13) *Substantiam.* Deest in Græco.

videns; id quod est mutum in his, omnium Patri et A
hujus intentioni **80** mentiens (1), in summam
blasphemiam et magnam impietatem immisisti om-
nes qui tibi credunt.

6. Quapropter et juste, et apte tali temeritati tue
divinæ adspirationis senior, et præco veritatis (2)
invectus est in te, dicens sic :

Idolorum fabricator Marce, et portentorum inspe-
[ctor (3),

*Astrologiæ cognitor et magicæ artis,
Per quæ confirmas erroris doctrinæ,
Signa ostendens his, qui a te seducuntur,
Apostaticæ virtutis operationes,*

*Quæ tibi præstat tuus pater Satanas
Per angelicam virtutem Azazel facere,*

Habens te præcursorem contrariæ adversus Deum
[nequitia.

Et hæc quidem amator Dei senior. Nos autem re- B
liqua mysteria eorum, quæ sunt longa, conabimur
breviter expedire, et ea quæ multo tempore sunt
occultata, in manifestum producere. Sic enim fit
ut facile argui et convinci possint ab omnibus.

CAPUT XVI.

*Insulsa parabolæ de ovis, drachmaque perdita, a Marcossis conficta explicatio. Admonitio auctoris de
stupenda illorum vesania.*

1. Generationem itaque Æonum (4), et errorem
ovis, et adinventionem (5), adunantes in unum,
mystice audent annuntiare hi qui in numeros omnia
deduxerunt, de monade et dualitate dicentes omnia
constare : et a monade usque ad quatuor numeran-

ἐπιψευδόμενος, εἰς τὴν ἀνωτάτω βλασφημίαν καὶ με-
γίστην ἀσέβειαν ἐμβέβληκας ἄπακτας τοὺς σοὶ πειθο-
μένους.

6. Διὸ καὶ δικαίως καὶ ἀρμοζόντως τῇ τοιαύτῃ
σου τόλμῃ ὁ θεῖος πρεσβύτερος καὶ κήρυξ τῆς ἀλη-
θείας ἐμμέτρως (6) ἐπιβεβόηκέ σοι, εἰπὼν οὕτως ·
Εἰδωλοποιὲ Μάρκε καὶ τερατοσκοπέ,

Ἀστρολογικῆς ἐμπειροῦ καὶ μαγικῆς τέχνης,
Δι' ὧν κρατύνεις τῆς πλάνης τὰ διδάγματα,
Σημεῖα δεικνύς τοῖς ὑπὸ σοῦ πλανωμένοις,
Ἀποστατικῆς δυνάμεως ἐργετήματα,
Ἄ σὺ χορηγεῖς (7) ὡς πατὴρ Σατανᾶ, εἰ (8)
Δι' ἀγγελικῆς δυνάμεως (ἐργετήματα (9)) Ἄζα-
[ζήλ (10) ποιεῖν,
Ἐχὼν σε πρόδρομον ἀντιθέου παρουργίας.

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ θεοφιλὴς πρεσβύτερος. Ἡμεῖς δὲ τὰ
λοιπὰ τῆς μυσταγωγίας αὐτῶν μακρὰ ὄντα πειρασό-
μεθα βραχέως διεξελεῖν, καὶ τὰ πολλῶ χρόνῳ κε-
κρυμμένα εἰς φανερόν ἀγαγεῖν. Οὕτω γὰρ ἂν γένοιτο
εὐέλεγκτα πᾶσι.

BILLII INTERPRETATIO.

vocales, ac semivocales sonos distribuens, idque quod in ipsis mutum est, rerum omnium parenti ipsius-
que cogitationi falso attribuens, in summam blasphemiam gravissimamque impietatem eos omnes, qui
tibi fidem adhibent, coniecisti.

6. Quocirca etiam optimo jure, atque ad tantam temeritatem tuam perapposite, divinus senex ac veri-
tatis præco versibus ita in te exclamavit :

*Marce, idolorum architecte, et portentorum observator,
Astrologiæ et magicæ artis perite,
Per quas falsis et cum errore conjunctis doctrinis robur concilias,
His, qui a te seducuntur, facinora
Apostaticæ virtutis pro miraculis ostendens,
Quorum edendorum facultatem pater tuus Satanas tibi suppeditat,
Per angelicam virtutem Azazelis,
Ut qui te nefariæ atque impiæ versutiæ præcursorem nactus sit.*

Atque hæc quidem verba in te torsit pius senex. Nos vero reliqua eorum mysteria quæ longa sunt,
brevi oratione complecti, et quæ diuturno tempore occultata sunt in lucem proferre conabimur. Sic enim
facile ab omnibus refelli poterunt.

CAPUT XVI.

1. Ortum igitur Æonum suorum, ovisque aberrationem et inventionem in unum conjungentes, mystico
quodam et altiore sensu exponere nituntur isti, qui omnia ad numeros detorquent. Ex unitate enim et

⁷⁰ Cap. 13.

(1) *Mentiens.* Melius Billius et Petavius, falso at- C
tribuens.

(2) *Præco veritatis.* Versibus, ex Græco ἐμμέτρως,
addidit Feuarentius a Frontone Duc. monitus. Sed
cum ea vox in nullo prorsus occurrat ms. Latino,
nec in edit. Eras. et Gall. neque admodum neces-
saria sit, hanc expunxi.

(3) *Portentorum inspector.* Vertit Billius, porten-
torum observator; sed minus bene Petavius, prodigiorum artifex.

(4) *Æonum.* Adde ex Græco, suorum, vel ipsorum
quos videlicet hæretici confinxerant.

(5) *Errorem et adinventionem.* Gr. τὴν πλάνην,
καὶ ἀνεύρεσιν, quæ perperam omnino vertit Gallasius,
imposituram et commentum.

(6) *Ἐμμέτρως.* In edit. Gall. male ἐμμετρος, pro
ἐμμέτρως, metricæ, carmine. Hinc ἐμμέτρως λέγειν

et Plutarchi dialogo titulus, περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμ-
μετρα τὴν Πυθίαν. Recte vero scribit Irenæus se-
niorem hunc, de quo loquitur, ἐμμέτρως ἐπιβεβοη-
κέναι, carmine invectum esse in Marcum. Sequun-
tur enim octo senarii iambici versus, non omnino
mali, inquit Fronto; et excepto sexto, cui sextus
pes deest, integri.

(7) Ἄ σὺ χορηγεῖς. Leg. cum interp. ἄ σοι χορη-
γεῖ. Sicque scripserunt Gallasius et Billius, licet
absque ullius ms. cod. auctoritate.

(8) Ὡς πατὴρ Σατανᾶ, εἰ. Legendum volunt Sca-
liger et Petav. ὡς πατὴρ Σατάν ἀεὶ, quamvis in-
terpres vocem ἀεὶ haud agnoscat.

(9) Ἐργετήματα. Dele hanc vocem, quæ perpe-
ram huc irrepsit.

(10) Ἄζαζήλ. Angelus malus est, cujus mentio fit,
ait Græbius, in paraphrasi Chaldaica Jonathani

ἕως τῶν τεσσάρων ἀριθμοῦντες οὕτω γεννῶσι τὴν δεκάδα. Μία γὰρ καὶ δύο καὶ τρεῖς, καὶ τέσσαρες, συνθεῖσαι ἐπὶ τὸ αὐτὸ, τὸν τῶν δέκα Αἰώνων ἀπεκύησαν ἀριθμὸν. Πάλιν δ' αὖ ἡ δυάς ἀπ' αὐτῆς προελθοῦσα ἕως τοῦ ἐπισήμου (1), οἷον δύο καὶ τέσσαρες καὶ ἕξ, τὴν δωδεκάδα ἀπέδειξε. Καὶ πάλιν ἀπὸ τῆς δυάδος ὁμοίως ἀριθμοῦντων ἡμῶν ἕως τῶν δέκα (2), ἡ λ' ἀνεδείχθη, ἐν ἧ ὀκτώ καὶ δέκα καὶ δώδεκα. Τὴν οὖν δωδεκάδα διὰ τὸν ἐπίσημον (3) συνεσχηκέναι, διὰ τὸ συνεπακολουθήσασαν αὐτῇ τὸ ἐπίσημον, πάθος λέγουσι. Καὶ διὰ τοῦτο περὶ τὸν δωδεκάτον ἀριθμὸν τοῦ σφάλματος γενομένου, τὸ πρόβατον ἀποσκιρτήσαν πεπλανῆσθαι, ἐπειδὴ τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ δωδεκάδος γεγενῆσθαι φάσκουσι. Τῷ αὐτῷ τρόπῳ καὶ ἀπὸ τῆς δωδεκάδος ἀπόστασιν μίαν δύναμιν (4) ἀπολωλέναι μαντεύονται· καὶ ταύτην εἶναι τὴν γυναῖκα τὴν ἀπολέσασαν τὴν δραχμὴν καὶ ἄψασαν λύχνον καὶ εὐροῦσαν αὐτήν. Οὕτως οὖν καὶ (ἐπὶ) τοὺς (5) ἀριθμοὺς τοὺς καταλειφθέντας, ἐπὶ μὲν τῆς δραχμῆς τοὺς ἑννέα (6), ἐπὶ δὲ τοῦ προβάτου τοὺς ἑνδεκα (7) ἐπιπλεκομένους ἀλλήλοις, τὸν τῶν ἐνενηκονταεννέα τίπτειν ἀριθμὸν, ἐπεὶ ἑννάκις τὰ ἑνδεκα ἐνενηκονταεννέα γίνεται. Διὸ καὶ τὸ ἀμήν (8) τοῦτον λέγουσιν ἔχειν τὸν ἀριθμὸν.

BILLII INTERPRETATIO.

Binario omnia coagmentata esse inquirunt: atque ab unitate usque ad quaternarium numerantes, ad hunc modum decadem gignunt. Unum etenim, et duo, et tria, et quatuor, in unum conflata, decem Æonum numerum procrearunt. Rursus autem binarius ab ea progressus usque ad senarium, hoc est, duo, et quatuor, et sex, duodecadem effecerunt. Ac rursus si a binario ad denarium usque numeremus, existit tricenarius, in quo octo, et decem, et duodecim continentur. Itaque duodecadem, quod asseciam senarium habuerit, senarii ratione passionem vocant. Ob eamque causam, quia circa duodenarium numerum error contractus sit, ovem abscessisse atque aberrasse: quandoquidem defectionem a duodecade factam esse contendunt. Eodemque modo a duodecade etiam Virtutem unam abscedentem perisse vaticinantur: eamque per mulierem eam significari, quæ cum drachmam amisisset, accensa lucerna eam invenit. Sic igitur et numeros, qui supererant, nempe in drachma novem, in ove undecim, inter se conjunctos, nonagenarium nonum numerum procreare; novies quippe undecim nonaginta novem efficere. Unde etiam ἀμήν hunc numerum habere aiunt.

¹ Luc. xv, 8.

vulgo ascripta ad Genes. vi, 5. In libro Enochii decimus ordine inter xx angelos lapsos numeratur. De hoc plura somniarunt Rabbini. Lege sis Agrippam lib. ii *De occult. philos.*; Reuchlinum lib. iii *De Arte cabalistica*, et Moynii Notas ad Barnabæ Epistolam. pag. 648 et seqq.

(1) ἕως τοῦ ἐπισήμου. Scilicet ζ, quod senarii numeri nota est.

(2) Ἀπὸ τῆς δυάδος... ἕως τῶν δέκα. Duo enim, et quatuor, et sex, et octo, et decem, triginta efficiunt.

(3) Διὰ τὸν ἐπίσημον, etc. Hæc ex veteri versione ita emendanda existimant Billius et Petav. Διὰ τὸν τῶν ἐπίσημον ἐσχηκέναι συνακολουθήσαντα αὐτῇ, διὰ τὸν ἐπίσημον. Sed hanc emendationem minus probat Gravius. Utrovis enim modo, ait, ταυτολογίας crimen vix effugit Irenæus, nec satis clare, quomodo senarium contineat duodecas, explicat. Mallet itaque vir doctissimus, leviori mutatione facta, legere: Διὰ τὸν ἐπίσημον συνεσχηκέναι, διὰ τε συνεπακολουθήσαι δις αὐτῇ τὸν ἐπίσημον. Sed qui duodenarius numerus ἐπίσημον his habeat comitem, non satis video. A prima enim numerali nota α' usque ad ιβ' numeranti mihi, semel duntaxat occurrit ζ'. Quare Billii lectionem prætulim, nec ob id Irenæum ταυτολογίας reum egerim. Aliud enim esse puto, in duodenario numero ἐπίσημον contineri; aliud duodenarium numerum propter ἐπίσημον vocari πάθος. Sed quæ, inquis, istius appellationis ratio? Hæc in mentem venit: a duodenario numero abstracto semel episemon, qui quidem in litterarum ordinem et numerum non venit, supersunt undecim litteræ duntaxat. Hinc in duo-

tes, sic generant decadem. **81** Unum enim et duo, et tres, et quatuor, in unum compositæ (9), decem Æonum generaverunt numerum. Rursus autem dualitas ab ea (10) progressa usque ad episemon, duo, et quatuor, et sex, duodecadem ostendit. Et rursus a dualitate similiter numerantibus nobis usque ad x, xxx numerus ostensus est, in quo est ogdoas, et decas, et duodecas. Duodecadem igitur, eo quod episemon (11) habuerit consequentem sibi, propter episemon passionem vocant. Et propter hoc circa xii numerum (12) cum labe quædam facta fuisset, ovem luxuriatam aberrasse: quoniam apostasiam a duodecade factam dicunt. Similiter et a duodecade abscedentem unam Virtutem perisse divinant: et hanc esse mulierem, quæ perdidit drachmam, et accenderit lucernam, et invenerit eam ¹. Sic igitur et numeros reliquos, in drachma qui (13) sunt novem, in ove vero undecim (14), perplexos sibimetipsis, xcix numerum generare: quoniam novies undecim xcix fiunt. Quapropter et Amen hunc habere dicunt numerum.

decade πάθος, seu, quod alibi dicunt hæretici, ὀστέρημα, defectus unius litteræ: figura defectus, seu passionis quæ, abscedente uno Æone, postrenæ Æonum duodecadi contigit.

(4) Ἀπόστασιν μιᾶς δυνάμιν. Leg. ἀποστᾶσαν, non ἀπόστασιν.

(5) Καὶ ἐπὶ τοὺς. Dele ἐπὶ.

(6) Ἐπὶ μὲν τῆς δραχμῆς ἑννέα. Mulier enim Luc. xv, 8, dicitur habuisse drachmas decem, quarum una perdita, supersunt novem.

(7) Ἐπὶ δὲ τοῦ προβάτου τοὺς ἑνδεκα. Hæc non de ipsis ovibus centum, de quibus in Evangelio, sed de Æonum duodecade, per oves significata, intelligenda sunt. Uno siquidem Æone aberrante, per ovem luxuriatam figurato, supersunt undecim.

(8) Τὸ ἀμήν. α' 1, μ' 40, η' 8, ν' 50; simul addita, 99.

(9) Unum enim, et duo, etc. Vel ex Græco scribe, una enim et duæ et tres et quatuor in unum compositæ; vel, si malis, lege, unum enim et duo et tria et quatuor in unum composita.

(10) Ab ea. Melius, a se.

(11) Eo quod episemon. Vide not. 3.

(12) xii numerum. Sic Clarom. cod. melius quam editt. om. duodecim numerum. Si enim numerus ex integro scribatur, ponendum est, duodecimum numerum.

(13) Qui. Al. quæ.

(14) Undecim. Sic Fenardentius monitu Frontonis Duc. et Græci textus auctoritate correxit. Nam in editt. Eras. et Gall. ac mss. omnibus legitur undecies novem; quod oscitantia scribarum ex sequenti commate huc perperam translatum est.

2. Non pigritabor autem tibi et aliter eos interpretantes annuntiare, ut undique conspicias fructum eorum. Litteram enim H, cum episemo, ogdoadem esse volunt, cum ab alpha beta (1) octavo sit posita loco; rursus iterum sine episemo computantes numerum ipsarum litterarum, et componentes usque ad H, triacontadem ostendunt. Incipiens 82 enim quis ab A, et perficiens (2) in H, per numeros litterarum, abstrahens autem episemum et insuper conjungens incrementum litterarum, inveniet tricenarium numerum. Usque enim ad E litteram (3), xv fiunt: post deinde appositus eis vii numerus, ii et xx perficit: cum autem appositum est iis H, quod est viii, admirabilem triacontadem adimplevit. Et hinc ostendunt ogdoadem matrem triginta Æonum. Quoniam igitur ex tribus virtutibus unitus est tricenarius numerus, ter idem factus, xc fecit (4). Et ipsa autem trias in se composita ix generavit. Sic ogdoas xcix generavit numerum. Et quoniam duodecimus Æon absistens reliquit sursum xi, consequenter dicunt (5) typum litterarum in figura Logi positum esse (undecimam enim in litteris esse A, qui est numerus xxx) et secundum imaginem positum esse superioris dispositionis: quoniam ab alpha sine episemo, ipsarum litterarum numerus usque ad A compositus, secundum augmentum litterarum cum ipso A, xc et ix facit numerum (6). Quoniam autem A, quæ

2. Οὐκ ὀκνήσω δέ σοι καὶ ἄλλως ἐξηγουμένων αὐτῶν ἀπαγγεῖλαι, ἵνα πανταχόθεν κατανοήσης τὸν καρπὸν αὐτῶν. Τὸ γὰρ στοιχεῖον τὸ η̄ σὺν μὲν τῷ ἐπισήμῳ ὀγδοάδα εἶναι θέλουσιν, ἀπὸ τοῦ πρώτου (7) ὀγδοῦ κείμενον τόπου· εἶτα πάλιν ἄνευ τοῦ ἐπισήμου ψηφίζοντες τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν τῶν στοιχείων, καὶ ἐπισυνθέοντες μέχρι τοῦ η̄, τὴν τριακοντάδα ἐπιδεικνύουσιν. Ἀρξάμενος γὰρ ἀπὸ τοῦ ἄλφα καὶ τελευτῶν εἰς τὸ η̄, τῷ ἀριθμῷ τῶν στοιχείων, ὑπεξαιρούμενος δὲ τὸ ἐπίσημον, καὶ ἐπισυντιθεὶς τὴν ἐπαύξησιν τῶν γραμμάτων, εὐρήσει τὸν τῶν τριάκοντα ἀριθμὸν. Μέχρι γὰρ τοῦ θ̄ (8) στοιχείου πεντεκαίδεκα γίνονται· ἔπειτα προστεθεὶς αὐτοῖς ὁ τῶν ἑπτὰ ἀριθμὸς, β καὶ κ ἀπετέλεσε· προσελθὼν τούτοις τὸ η̄, ὃ ἐστὶν ὀκτῶ, τὴν θαυμασιωτάτην τριακοντάδα ἀνεπλήρωσε. Καὶ ἐντεῦθεν ἀποδεικνύουσι τὴν ὀγδοάδα μητέρα τῶν τριάκοντα Αἰώνων. Ἐπεὶ οὖν ἐκ τριάκοντα (9) δυνάμεων ἤνωται ὁ τῶν λ̄ ἀριθμὸς, τρεῖς αὐτὸς γενόμενος, τὰ ἐνενήκοντα ἐποίησε (τρὶς γὰρ τριάκοντα, ἐνενήκοντα [10]). Καὶ αὕτη δὲ ἡ τριάς ἐφ' ἑαυτῆς συντεθεῖσα, ἐννέα ἐγέννησεν. Οὕτως δὲ ἡ ὀγδοάς τὸν τῶν ἐννέα (11) παρ' αὐτοῖς ἀπεκύησεν ἀριθμὸν. Καὶ ἐπεὶ ὁ δωδέκατος Αἰὼν ἀποστάς κατέλειψε τοὺς ἄνω ἑνδεκα, κατὰ ἄλληλον λέγουσι (12) τὸν τύπον τῶν γραμμάτων τῷ σχήματι τοῦ λόγου (13) κεῖσθαι (ἐνδέκατον γὰρ τῶν γραμμάτων κεῖται τὸ λ̄ (14), ὃ ἐστὶν ἀριθμὸς τῶν λ̄), καὶ κατ' εἰκόνα κεῖσθαι τῆς ἄνω οἰκονομίας· ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ ἄλφα, χωρὶς τοῦ ἐπισήμου, αὐτῶν τῶν

BILLII INTERPRETATIO.

2. Nec vero tibi aliam quoque eorum expositionem referre gravabor, ut undecunq̄ue eorum fructum animadvertas. Litteram enim H, addita senarii nota, ogdoadem esse volunt, utpote a prima littera octavo loco sitam: ac rursus postea absque senarii nota litterarum ipsarum numerum subducentes, easque usque ad H copulantes, tricenarium edunt. Etenim qui ab A auspicatus in H deierit, per litterarum numerum, dempta senarii nota, atque conjunctis litterarum incrementis, tricenarium numerum reperiet. Etenim usque ad elementum E, quindecim fiunt; quibus si septenarium adjunxeris, duo et viginti emergent: ad quæ cum insuper accesserit H, qui est octonarius, mirificus ille tricenarius expletur. Atque hinc adducti, ogdoadem triginta Æonum matrem esse probant. Quoniam igitur tricenarius numerus ex tribus virtutibus compactus est, ter in se ductus nonaginta efficit. Ter enim triginta, nonaginta sunt. Atque item ternarius in seipso compositus nonarium procreavit. Et quoniam duodecimus Æon abscedens undecim alios sursum reliquit, aiunt litterarum formam in Λόγου, id est, Sermonis figura apte et congruenter sitam esse. Undecimam enim litterarum esse A, qui tricenarius est numerus, atque ad supernæ dispensationis imaginem collocatam esse: quandoquidem ab A, si senarii notam exceperis, litterarum numerus usque ad A compositus, juxta earum incrementum, adjuncta A, nonum ac nonagenarium numerum efficit. Quod autem A, quæ ordine undecima est, ad æqualis suæ investigatio-

(1) *Ab alpha beta.* Sic Clarom. Cæteri omnes, conjunctim *alphabetæ*. Sed melius omisisset *interpres, beta*; adhuc melius, si Græca secutus scripsisset, *a prima littera*.

(2) *Perficiens.* Pro *perficiens* ex Arund. et Voss. restituit Grabius. Consent. Clarom.

(3) *Litteram.* Loco *litteræ* Grabius reposuit *litteram*. Græci textus et cod. Voss. auctoritate. Suffragatur et Pass.

(4) *Fecit.* Arund. *facit*. Sed post hoc verbum adde ex Græco: *ter enim triginta, nonaginta sunt*; quæ male omisit *interpres*.

(5) *Reliquit sursum xi, consequenter dicunt.* Græca sic vertissem: *reliquit superiores undecim, consentaneum dicunt*.

(6) *Compositus... facit numerum.* Sic Feuard. solius Frontonis Ducæi judicio. Græciq̄ue textus auctoritate reposuit, pro *compositum... faciunt*, uti corrupte legitur in Eras., Gall. et mss. omnibus.

(7) *Ἀπὸ τοῦ πρώτου ὀγδοῦ κείμενον τόπον.* Legi vult Grabius: *Ἀπὸ τοῦ α' ὀγδοῦ κείμενον τόπον*. Sed expungere vocem *πρώτου*, huicque substituere α' nihil necesse est. Legere sufficiat: *Ἀπὸ τοῦ πρώ-*

του (στοιχείου scilicet) ὀγδοῦ κείμενον τόπον.

(8) *Τοῦ θ̄.* Lege cum interp. τοῦ ε̄.

(9) *Ἐκ τριάκοντα.* Leg. ἐκ τριῶν, ogdoade scilicet, decade, et duodecade. Sed in Petavii edit. pro ἐκ, perperam legitur ἐν.

(10) *Τρεῖς αὐτὸς γενόμενος... τρεῖς γὰρ τριάκοντα.* Sic ex veteri interp. corrigas cum Frontone Duc.: *τρὶς αὐτὸς γενόμενος... τρεῖς γὰρ τριάκοντα*.

(11) *Τῶν ἐννέα.* Leg. τῶν ἐνενήκοντα ἐννέα.

(12) *Τοὺς ἄνω ἑνδεκα, κατὰ ἄλληλον λέγουσι.* Legit Billius, cum vet. ἄνω τοὺς ἑνδεκα, κατὰ ἄλληλως λέγουσι. Sed cum Græcorum, prout nunc sunt, sanus sit sensus, haud immutanda vellem; malleque Latina Græcis, quam Græca Latinis aptari.

(13) *Τῷ σχήματι τοῦ λόγου.* Ἐν τῷ σχήματι legi vult Billius, sed frustra, si vox κατὰ ἄλληλον retineatur. At recte monet vir eruditus, loco λόγου substituendam esse litteram λ̄, in quam solam quadrant quæcunq̄ue hic dicuntur; nihil autem in λόγου.

(14) *Κεῖται τὸ λ̄.* Legisse videtur *interpres κεῖσθαι τὸ λ̄*.

γραμματων δ ἀριθμὸς ἕως τοῦ λ συντιθέμενος κατὰ τὴν παραύξησιν τῶν γραμμάτων σὺν αὐτῷ τῷ λ τὸν τῶν ἐνενηκονταεννέα ποιεῖται ἀριθμὸν. Ὅτι δὲ τὸ λ ἐνδέκατον ὄν τῇ τάξει ἐπὶ τὴν τοῦ ὁμοίου αὐτοῦ κατῆλθε ζήτησιν, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸν δωδέκατον ἀριθμὸν, καὶ εὐρὸν αὐτὸν ἐπληρώθῃ, φανερὸν εἶναι ἐξ αὐτοῦ τοῦ σχήματος τοῦ στοιχείου. Τὸ γὰρ λ, ὡσπερ ἐπὶ τὴν τοῦ ὁμοίου αὐτῷ ζήτησιν παραγενόμενον καὶ εὐρὸν καὶ εἰς ἑαυτὸν ἀρπάσαν αὐτὸν, τὴν τοῦ δωδεκάτου ἀνεπλήρωσε χώραν, τοῦ Μ στοιχείου ἐκ δύο Α συγκειμένου. Διὸ καὶ φεύγειν αὐτοῦ (1) διὰ τῆς γνώσεως τὴν τῶν Γθ χώραν, τούτεστι τὸ ὑστέρημα, τύπον ἀριστερᾶς χειρὸς· μεταδιώκειν δὲ δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα μετέστησε (2).

3. Σὺ μὲν ταῦτα διερχόμενος, ἀγαπητὲ, εὖ οἶδα, ὅτι γελάσεις πολλὰ τὴν τοιαύτην αὐτῶν οἰσισοφον μωρίαν. Ἄξιοι δὲ πένθους οἱ τηλικαύτην θεοσέβειαν καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἀληθείας (3) ἀβρότητου δυνάμεως καὶ τὰς τοσαύτας οικονομίας τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ ἄλλα καὶ τοῦ βῆτα καὶ δι' ἀριθμῶν, οὕτως ψυχρῶς καὶ βεβιασμένως διασύροντες. Ὅσοι δὲ ἀφίστανται τῆς ἐκκλησίας καὶ τούτοις τοῖς γραῶδεσι μύθοις πείθονται, ἀληθῶς αὐτοκατάκριτοι. Οὗς ὁ Παῦλος ἐγκελεύεται ἡμῖν μετὰ μιαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτεῖσθαι. Ἰωάννης δὲ, ὁ τοῦ Κυρίου μαθητῆς, ἐπέτεινε τὴν καταδίχην αὐτῶν, μηδὲ χαίρειν αὐτοῖς ὑφ' ἡμῶν λέγεσθαι βουληθείς. Ὁ γὰρ λέγων αὐτοῖς, φησὶ, χαίρειν, κοινῶνεί τοῖς ἔργοις αὐτῶν τοῖς πονηροῖς. Καὶ εἰκότως (4)· οὐκ ἔστι γὰρ χαίρειν (5) τοῖς ἀσεβέσι, λέγει Κύριος. Ἀσεβεῖς δὲ ὑπὲρ πᾶσαν ἀσέβειαν

A est (6) undecimo loco in ordine, ad similis sui (7) descendit inquisitionem, ut impleret xii numerum, et cum invenisset eum, adimpleta est; manifestum esse ex ipsa figuratione litteræ. A enim quasi ad sui similis inquisitionem adveniens, et inveniens, et in semet rapiens ipsum, duodecimum (8) adimplevit locum, M littera ex duobus lambdis AA consistente. Quapropter et fugere eos per agnitionem xcix locum, hoc est, deminorationem, 83 typum sinistræ manus: sectari autem unum, quod additum super nonagintanovem in dexteram eos manum transtulit.

τὸ ἐν, ὃ προστεθὲν τοῖς ἐνενηκονταεννέα, εἰς τὴν

B 3. Tu quidem hæc pertransiens (9), dilectissime, optime scio quoniam ridebis multum tantam illorum in timore sapientem stultitiam. Sunt autem digni planctu, qui tantam Dei religionem, et magnitudinem vere inenarrabilis virtutis, et tantas dispositiones Dei per A et B, et per numeros tam frigidos, et (10) vi extortos enuntiant. Quotquot autem absistunt ab Ecclesia, et iis anilibus fabulis assentiunt, vere a semetipsis sunt damnati: quos Paulus jubet nobis post primam et secundam correptionem devitare⁷². Joannes enim, Domini discipulus, superextendit damnationem in eos, neque Ave a nobis eis dici volens: Qui enim dicit, inquit, eis Ave, communicat operibus ipsorum nequissimis⁷³. Et merito: Non enim est gaudere impiis (11), dicit Dominus⁷⁴. Impii autem super omnem impietatem hi

BILLI INTERPRETATIO.

nem descenderit, ut duodenarium numerum absolveret, eoque invento expleta sit, perspicuum esse ex ipsa figura litteræ M, quæ ex duabus A composita est. Ex quo etiam effici, ut ipsi nonagenarii noni locum, hoc est, defectum, sinistræ manus typum, per cognitionem fugiant, unum autem consecutentur; quod quidem si ad nonaginta novem accesserit, ad dextram eos manum transfert.

3. Equidem non dubito, vir charissime, quin tu, cum hæc leges, hujusmodi ipsorum falsa sapientiæ opinione sese venditantem stultitiam effuse risurus sis. Æquum est autem eos lugere, qui talem Dei cultum, vereque ineffabilis potentiae magnitudinem, totque ac tantas Dei administrationes per alpha et beta, ac per numeros adeo frigide et contorte lacerant. Hi autem omnes, qui ab Ecclesia abscedunt, atque anilibus hisce fabulis fidem arrogant, vere ipsimet a se condemnati sunt: quos Paulus nobis post

⁷² Tit. III, 10. ⁷³ II Joan. 11. ⁷⁴ Isa. XLVIII, 22.

(1) Φεύγειν αὐτοῦ. Leg. φεύγειν αὐτούς.

(2) Τύπον ἀριστερᾶς... εἰς τὴν δεξιὰν αὐτοῦ (lege αὐτούς cum vet.) χεῖρα μετέστησε. His lucem afferunt quæ Cassianus Collat. xxiv, cap. 26, ait: Centenarius numerus de sinistra transfertur in dexteram: et licet eandem in supputatione digitorum figuram tenere videatur, nimium tamen quantitatis magnitudine supercrescit. Veteres siquidem utebantur manuum digitis ut numerarent; et leva indicabant omnes numeros infra centenarium, digitis varie conformatis: dextera vero numeros supra centenarium. Hinc illud Juvenalis de Nestore, sat. x:

...Atque suos jam dextera computat annos: id est, vixit jam amplius cecum annis. Et Sidonius Apollinaris lib. ix, epist. 9, ad Faustum, in fine: Quandoquidem tuos annos jam dextera numeraverit: i. e. jam centesimum annum attingisti, vel superasti.

(3) Ἀληθείας. Leg. cum vet. ἀληθῶς.

(4) Καὶ εἰκότως. Et merito, scilicet eis Ave dicere prohibuit.

(5) Οὐκ ἔστι γὰρ χαίρειν. Hunc Isaie locum sic

C accipere videtur Irenæus, quasi sensus esset, salutem impiis non esse dicendam. Alludit scilicet ad vulgatam illam Græcorum initio epistolarum formulam, χαίρειν, et dum salutem sibi precabantur, χαῖρε. At plerique aliter prophetæ verba interpretantur, nimirum nulla pace, animique tranquillitate frui impios, sed continuam eos manere mentis agitationem.

(6) Quæ est. Quæ iterum addidit Feuard. ex Græco.

(7) Similis sui. Hic rursus Græca secutus est Feuard. a Frontone monitus. Nam in Eras., Gall. et mss. omnibus, pro sui legitur eorum.

(8) Duodecimum. Al. duodecimi.

(9) Pertransiens. I. e. legens, legendo percurrens.

(10) Vi extortos. Feuard. sic vi extortos; Eras. ac Gall. sic extortos. Sed Græca sonant: tam frigide et violenter.

D (11) Non est gaudere impiis. Sic cum Irenæo vertit et Augustinus lib. xiv De civit. Dei, cap. 8. Vulgata vero nostra habet: non est pax impiis.

quis, qui factorem cœli et terræ, unum Deum omnipotentem, super quem alius Deus non est, ex labe, et ipsa ex altera labe facta, emissum dicunt: et sic jam, secundum eos, esse eum emissionem tertię habis. Quam sententiam digne (1) exsufflantes, et catathematizantes, oportet porro (2) alicubi et longe fugere ab eis: et quanto plus hæc affirmant et gaudent in iis adinventionibus suis, tanto magis sciamus plus eos agitari ab ogdoadis nequissimis spiritibus (3). Quemadmodum hi, qui in phreneticam passionem inciderunt, aut plus rident (4), et valere se putant, et quasi sani omnia agunt, quedam autem et quasi plus quam sani sunt, tanto magis male habent: similiter autem et hi, qui magis plus sapere putantur, enervantes semetipsos, **84** super tonum sagittantes (5), tanto magis non sapiunt. Exiens enim immundus spiritus ignorantię, dein vacantes eos, non Deo, sed mundialibus quæstionibus inveniens, assumens alios spiritus septem nequiores semetipso ⁷⁸; et infatuans illorum sententiam (6), quasi possint quæ sunt super Deum adinvenire, et aptabiliter in exclusionem compositam (7), ogdoadem ignorantię (8) nequissimorum spirituum in eos deposuit.

BILLII INTERPRETATIO.

unam atque alteram admonitionem vitandos esse præcipit. Joannes vero, Domini discipulus, condemnationem eorum auxit, ut qui ne ipsis quidem salutem a nobis dici velit. Qui enim, inquit, dicit eis. Ave, communicat operibus eorum malis. Idque haud sane abs re. Non enim est salus impiis, dicit Dominus. Impii enim, imo omni impietate sceleriores isti sunt, qui cœli ac terræ conditorem, solum Deum omnipotentem, præter quem Deus alius nullus est, ex defectu, eoque ex alio defectu orto, productum esse dicunt: ita ut, de eorum mente ac sententia, a tertio defectu ortum traxerit. Quam quidem sententiam profecto exsufflare et exsecrari debemus, proculque ab eis fugere: quoque asseverantius loquuntur, atque inventis suis impensius oblectantur, eo magis persuasum habere eos a malorum spirituum ogdoade vehementius affari. Quemadmodum enim ii, qui in phrenesim inciderunt, quo effusius rident, ac valere se existimant, atque ut sani omnia faciunt, nonnulla etiam supra quam sani, eo gravius ac periculosius ægrotant: ad eundem modum hi quoque, quo magis insigni quadam sapientia pollere sibi videntur, seque ipsos enervant, dum arcu immodice contento jaculantur, tanto magis desipiunt. Egressus ⁷⁸ Matth. xii, 43.

(1) Digne. Gr. ὀντως, vere.

(2) Porro. Ut Græcis πόρρω, sic et Latinis porro pro procul dicitur. Hac voce eo sensu utuntur Virgilius, Terentius et Livius.

(3) Ab ogdoadis nequissimis spiritibus. Sic Clarom, spiritibus nimirum, juxta Græc. πνευμάτων, pro spiritualibus, ut habent editt. omnes. Sed vertere debuisset interpretes: ab ogdoade nequissimorum spirituum; ut paulo post scribit: ogdoadem ignorantię nequissimorum spirituum.

(4) Aut plus rident. Græc. ἢ (non ἦ) πλέον γελῶσι, quod vertendum erat: quanto plus rident.

(5) Super tonum sagittantes. Barbara versio, pro dum arcu immodice contento jaculantur.

(6) Infatuans illorum sententiam. Melius Petavius, inflatis vana persuasione eorum animis.

(7) In exclusionem compositam. Vertendum erat: in excussionem componens. Vide not. 43.

(8) Ignorantię. Scribe, insipientię: ἀγνοίας enim pro ἀνοίας hic, ut et paulo superius, male legit interpretes. Vide not. 41.

(9) Προβολὴν τρίτου ὑστερήματος. Passionis scilicet matris Achamoth, quæ ipsa ὑστερήμα est, seu passio ex Sophiæ passione orta.

(10) Ὑπέρτονα τοξεύοντες. Ὑπέρτονα, vel, ut legisse videtur interpretes noster, ὑπέρτονον τοξεύειν, de iis communi proverbio dicitur, qui proprię sortis obliti, majora conantur quam pro sua facultate. Metaphora sumitur a sagittariis, qui plus æquo ner-

A οἱτοί, οἱ τὸν ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, μόνον θεὸν παντοκράτορα, ὑπὲρ ὃν ἄλλος θεὸς οὐκ ἔστιν, ἐξ ὑστερήματος, καὶ αὐτοῦ ἐξ ἄλλου ὑστερήματος γεγονότος, προβεβλήσθαι λέγοντες. ὥστε κατ' αὐτοὺς εἶναι αὐτὸν προβολὴν τρίτου ὑστερήματος (9). Ἦν γνώμην ὄντως καταφυσήσαντας καὶ καταθεματίσαντας, δέον πόρρω που μακρὰν φυγεῖν ἀπ' αὐτῶν καὶ ἢ πλέον δισχυρίζονται καὶ χαίρουσιν ἐπὶ τοῖς παρευρήμασιν αὐτῶν, ταύτη μᾶλλον εἰδέναι πλέον αὐτοὺς ἐνεργεῖσθαι ὑπὸ τῆς ὀγδοάδος τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Καθάπερ οἱ εἰς φρενίτιδα διάθεσιν ἐμπεσόντες, ἢ πλέον γελῶσι καὶ ἰσχύειν δοκοῦσιν καὶ ὡς ὑγιαίνοντες πάντα πράττουσιν, ἔνια δὲ καὶ ὑπὲρ τὸ ὑγιαίνειν, ταύτη μᾶλλον κακῶς ἔχουσιν. ὁμοίως δὲ καὶ οἱτοί, ἢ μᾶλλον ὑπερφρονεῖν δοκοῦσι καὶ ἐκνευρίζουσιν ἑαυτοὺς, ὑπέρτονα τοξεύοντες (10), ταύτη μᾶλλον οὐ σωφρονοῦσιν. Ἐξελθὼν γὰρ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα τῆς ἀγνοίας (11), ἔπειτα σχολάζοντας αὐτοὺς οὐ θεῶν, ἀλλὰ κοσμικαῖς ζητήσεσιν εὐρὸν, προσπαραλαβὼν ἕτερα πνεύματα ἑπτὰ πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ χαυνῶσαν αὐτῶν τὴν γνώμην, ὡς δυναμένων τὰ ὑπὲρ τὸν θεὸν ἐννοεῖν, καὶ ἐπιτήδειον (12) εἰς ὑπερέκκρουσιν (13) κατασκευάσαν, τὴν ὀγδοάδα τῆς ἀνοίας (14) τῶν πονηρῶν πνευμάτων εἰς αὐτοὺς ἐνεθήκωσα.

C vum intendentes, arcum frangunt.

(11) Πνεῦμα τῆς ἀγνοίας. Sic quidem legit interpretes. Sed malim cum Frontone Duc. pro ἀγνοίας legere ἀνοίας, insipientię. Magis enim cohæere videtur hæc lectio cum antecedentibus et consequentibus. Mox dixit Irenæus, Marcosios quo magis sapere putantur, tanto magis non sapere. Tum rationem afferens, statim subjungit: ἐξελθὼν γὰρ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα τῆς ἀνοίας, etc. Quasi diceret, ideo minus illos sapere, quia mentem eorum pervasit spiritus insipientię. Quod paulo post confirmans subdit, τὴν ὀγδοάδα τῆς ἀνοίας τῶν πονηρῶν πνευμάτων, pravorum insipientię spirituum ogdoada in eos inimicissam esse.

(12) Ἐπιτήδειον. Adverbialiter accipio, sicque accepisse videtur interpretes, nisi legerit ἐπιτηδείως.

(13) Ὑπερέκκρουσιν. Ὑπέκκρουσιν legere malunt Billius et Petavius, et ita vertunt, ut idem significet quod παράκρουσιν, fraudem. Ego vero vocem ὑπερέκκρουσιν præferrem, interpretarerque, vehementem agitationem: quæ quidem significatio mihi videtur apprime convenire iis qui, a dæmone impulsī, enervant semetipsos, dum arcu velut acrius intento sagittas emittentes, nihil non moliuntur, ut possint quæ sunt super Deum adinvenire.

(14) Τῆς ἀνοίας. Legendum cum interp. volunt Billius et Petavius, τῆς ἀγνοίας, sed frustra. Vide not. 41.

CAPUT XVII°.

Qui res creatas secundum imaginem invisibilem conditas fingerent Matris.

1. Βούλομαι δέ σοι καὶ ὡς αὐτὴν τὴν κτίσιν κατ' εἰκόνα τῶν ἀοράτων ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, ὡς ἀγνωστῆς αὐτοῦ, κατεσκευάσθαι διὰ τῆς Μητρὸς λέγουσι, εὐηγήσασθαι. Πρῶτον μὲν τὰ τέσσαρα στοιχεῖά φασι, πῦρ, ὕδωρ, γῆν, ἀέρα, εἰκόνα προβεβλήσθαι τῆς ἄνω πρώτης τετραδὸς· τὰς τε ἐνεργείας αὐτῶν συναριθμουμένας, οἷον θερμὸν τε καὶ ψυχρὸν, ξηρὸν τε καὶ ὑγρὸν, ἀκριθῶς ἐξεικονίζειν τὴν ὀγδοάδα. Ἐξῆς δέκα δυνάμεις οὕτως καταριθμοῦσιν· ἑπτὰ μὲν σωματικά (1) κυκλοειδῆ, ἃ καὶ οὐρανοὺς καλοῦσιν· ἔπειτα τὸν περιεκτικὸν αὐτῶν κύκλον, ὃν καὶ ἡγδοὸν οὐρανὸν ὀνομάζουσι· πρὸς δὲ τούτοις ἡλιὸν τε καὶ σελήνην. Ταῦτα δέκα ὄντα τὸν ἀριθμὸν, εἰκόνας λέγουσιν εἶναι τῆς ἀοράτου δεκάδος, τῆς ἀπὸ Λόγου καὶ Ζωῆς προελθούσης. Τὴν δὲ δωδεκάδα μηνύεσθαι διὰ τοῦ ζωδιακοῦ τοῦ καλουμένου κύκλου. Τὰ γὰρ δώδεκα ζῳδία φανερώτατα τὴν τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἐκκλησίας θυγατέρα δωδεκάδα σκιαγραφεῖν λέγουσι. Καὶ ἐπεὶ ἀντεπεξεύχθη, φασι, τὴν τῶν ὄλων φορὰν (2) ὠκυτάτην ὑπάρχουσαν, οὐπὲρ ὁ χρόνος (3) ὁ πρὸς αὐτῷ τῷ κύτει βαρύνων (4), καὶ ἀντιταλαντεύων τὴν ἐκείνων ὠκύτητα τῇ ἑαυτοῦ βραδυτήτι, ὥστε αὐτὸν ἐν τριάκοντα ἔτεσι τὴν περίοδον ἀπὸ

1. Volo autem tibi referre quemadmodum et ipsam conditionem (5) secundum imaginem invisibilem a Demiurgo, quasi ignorante eo, fabricatam per Matrem dicunt. Primo quidem quatuor elementa dicunt, ignem, aquam, terram, et aerem, imaginem emissam esse superioris quaternationis : et operationes eorum cum eis annumeratas, id est, calidum et frigidum, humectum et aridum, diligenter imaginare (6) ogdoadem, ex qua (7) decem Virtutes sic enumerant : septem quidem corpora (8) circumlata (9), quæ etiam cælos vocant : post deinde continentem eos circulum, quem octavum cælum vocant, post deinde solem et lunam. Hæc cum sint decem numero, imagines dicunt esse invisibilis decadis ejus, quæ a 85 Logo et Zoe progressa sit. Duodecadem autem ostendi per eum, qui Zodiacus vocatur circulus. Duodecim enim signa manifestissime Hominis et Ecclesiæ filiam duodecadem, quasi per quamdam umbram pinxisse (10) dicunt. Et e contrario superjunctum, incuiunt, universorum oneri cum sit velocissimum quod superpositum est cælum (11), qui ad ipsam (12) concavationem aggravat, et ex contrarietate mode-

BILLII INTERPRETATIO.

enim immundus ignorantie spiritus, ac postea eos, non Deo, sed mundanis questionibus occupatos natus, assumptis septem aliis spiritibus nequioribus se, eorumque animo, quasi quæ supra Deum sunt cogitatione comprehendere queant, intumelacto, atque apte ad suscipiendam fraudem comparato, malorum ignorantie spirituum ogdoadem in eos immisit.

CAPUT XVII.

1. Libet etiam, quo pacto creationem ipsam ad invisibilem imaginem a Demiurgo, velut ignorante eo, per Matrem fabricatam esse aiunt, tibi exponere. Primum igitur quatuor elementa, ignem, aquam, terram, aerem, ad supernæ quaternitatis imaginem producta fuisse tradunt : eorum autem actiones, hoc est, caliditatem, frigiditatem, siccitatem et humiditatem in eundem numerum adjunctas, ogdoadis imaginem plane referre : deinde Virtutes decem ad hunc modum recensent : primum septem corpora globosa, orbiculari forma prædita, quæ etiam cælos appellant : tum orbem eum, cujus complexu illa

^{1o} Cap. 14.

(1) Σωματικά. Malim cum Billio et Petavio legere σώματα, quam cum Grabio σωματικά.

(2) Τὴν τῶν ὄλων φορὰν. Legit Petavius in not. ad Eriphan. πρὸς τὴν ὄλων φορὰν.

(3) Οὐπὲρ ὁ χρόνος. Corruptus est, inquit Billius, hic locus. Vetus interpres habet, quod superpositum est cælum, quasi in Græco legerit οὐρανός. Legendum est autem, ὁ ὑπερῶν, vel ὑπερχειμένος χρόνος. De Saturno enim Irenæum loqui perspicuum est.

(4) Πρὸς αὐτῷ τῷ κύτει βαρύνων, etc. Hinc patet solidos ab iis hæreticis lingi cælos, duplicique motu circumactos inferiores planetarum orbis : altero ab ortu in occasum, secundum planum æquatoris ; altero ab occasu in ortum, lento et obliquo, secundum zodiacum. Vetus error. Sed de tota hac decem cælorum hypothesi, eorumque conversione et situ, viderint astronomi.

(5) Conditionem. Sic κτίσιν, quæ Latine loquentibus creatio est, seu res creatæ, reddere amat barbarus interpres, conditionem.

(6) Diligenter imaginare. Pro, accurate exprimere.

(7) Ex qua. Perperam legens interpres ἐξ ἧς, pro ἐξῆς, perperam et vertit, ex qua : quasi decem illæ virtutes ex ogdoade ortum ducerent ; quod falsum. Lege ergo, deinde, tum.

(8) Corpora. Sic mss. Clarom., Pass., Voss. et Arund. cum edit. Eras., Gall. et Feuard. In

Merc. 2 codd. legitur, corporea : quam quidem lectionem, quia Græco hodierno consentanea est, Grabio sequi placuit. Sed satius videtur Græca minus bona ex Latinis sanis emendare, quam Latina bona ex Græcis corruptis depravare.

(9) Circumlata. Ita mss. Clarom., Arund. et Merc. 2, cum edit. Oxon. Cæteræ edit. perperam, circumdata. Circumlata autem scribit interpres, pro rotunda, orbicularis figuræ. Nam hujus lib. cap. 25, circumlationem ponit pro circulo : quod lectionem nostram confirmat, legique circulata, ut suadet Fronto Duc., haud necesse esse probat.

(10) Quasi per quamdam umbram pinxisse. Melius adumbrare, vel imaginem exprimere, dixisset interpres.

(11) Et e contrario superjunctum... quod superpositum est cælum, etc. Admodum intricata versio, nec accurata. Græca sic ego redderem : Et quoniam, incuiunt, velocissimæ universitatis conversioni (non oneri, ut male vertit interpres) desuper oppositus est cæteris orbibus sublimior Saturnus (non cælum, ut male legens vertit noster), qui propria mole gravans, illorum velocitatem tarditate sua moderatur, ita ut, etc.

(12) Qui ad ipsam. Pass., Voss. et Feuard. in margine, quia ipsam, sed minus recte. Cæterum interpres ad Græcam vocem, magis quam ad Latinam attendens scripsit qui pro quod, sphalmate haud ipsi infrequenti.

ratur illorum velocitatem sua tarditate, ita ut in triginta annis circuitum a signo in signum faciat, imaginem dicunt eum Hori ejus, qui trigesimam nominis illorum matrem circumcontinet (1). Lunam quoque rursus suum cœlum circumeuntem triginta diebus, per dies numerum triginta Æonum significare. Et solem autem in duodecim mensibus circumeuntem, et perficientem circularem suam apocatastasin (2), per duodecim menses duodecadem manifestare. Et ipsos autem dies duodecim horarum mensuram habentes, typum non apparentis duodecadis esse. Sed et horam dicunt, quod est duodecimum diei, ex triginta partibus adornatam, propter imaginem triacontadis. Et ipsius autem zodiaci circuli circummensurationem (3) esse partium trecentarum sexaginta; quodque enim signorum, partes habere triginta. Sic quoque per circuitum, imaginem copulationis eorum, quæ sunt duodecim, ad triginta custoditam dicunt. Adhuc etiam et terram in duodecim **86** climata divisam dicentes, et in unoquoque climate unamquamque virtutem ex cœlis secundum demis-

A σημείου ἐπὶ σημείον (4) ποιεῖσθαι, εἰκόνα λέγουσιν αὐτὸν τοῦ Ὁροῦ, τοῦ τὴν τριακοντῶνυμον μητέρα αὐτῶν (5) περιέχοντος. Τὴν σελήνην τε πάλιν ἐαυτῆς οὐρανὸν ἐμπεριεχομένην (6) τριάκοντα ἡμέραις, διὰ τῶν ἡμερῶν τὸν ἀριθμὸν τῶν τριάκοντα Αἰώνων ἐκτυποῦν (7). Καὶ τὸν ἥλιον δὲ ἐν δεκαδύο μηνὶ περιεχόμενον καὶ τερματίζοντα τὴν κυκλικὴν αὐτοῦ ἀποκατάστασιν, διὰ τῶν δώδεκα μηνῶν τὴν δωδεκάτην (8) φανεράν ποιεῖν. Τὰς δὲ ἡμέρας, δεκαδύο ὥρῶν (9) τὸ μέτρον ἐχούσας, τύπον τῆς φαινηῆς (10) δωδεκάδος εἶναι. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὴν ὥραν φασὶ, τὸ δωδέκατον τῆς ἡμέρας, ἐκ τριάκοντα μοιρῶν κεκοσμηθῆναι διὰ τὴν εἰκόνα τῆς τριακοντάδος. Καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου τὴν περίμετρον εἶναι μοιρῶν τριακοσίων ἐξήκοντα (ἕκαστον γὰρ ζῳδιὸν μοίρας ἔχει (11) τριάκοντα). Οὕτως δὲ καὶ διὰ τοῦ κύκλου τὴν εἰκόνα τῆς συναφείας τῶν δώδεκα πρὸς τὰ τριάκοντα τετηρηθῆναι λέγουσιν. Ἔτι μὴν καὶ τὴν γῆν εἰς δώδεκα κλίματα διηρηθῆναι φάσκοντες, καὶ καθ' ἕκαστον κλίμα δύναμιν (12) ἐκ τῶν οὐρανῶν κατὰ κάθετον ὑποδεχομένην (13), εἰκότα (14) τίκτουςαν τέκνα τῆ καταπεμπούση τὴν ὑπόρροϊαν δύναμιν (15),

BILLII INTERPRETATIO.

continentur, quem item octavum cœlum nominant: postremo solem et lunam. Hæc, quæ decem numero sunt, invisibilis illius decadis, quæ a Sermone et Vita prodiit, imagines esse contendunt. At vero duodecadem per eum orbem, qui Signifer appellatur, indicari. Per duodecim enim signa duodecadem illam, ex Homine et Ecclesia natam, perspicue adumbrari dicunt. Et quoniam universitatis conversioni, cujus summa est celeritas, Saturnus sublimiorem locum tenens, e contrario adjunctus est, qui ad cavitatem ipsam gravat, reliquorumque orbium celeritatem tarditate sua compensat: adeo ut ipse trigesimo quoque anno conversionem suam a centro ad centrum conficiat: qua etiam de causa Hori, qui ipsorum matrem triginta nominibus præditam continet, figuram eum esse aiunt. Lunam rursus cœlum suum triginta diebus peragrantiem, per hos dies numerum triginta Æonum expressisse. Quin solem quoque duodecim mensibus orbem suum obeuntem, circularemque suam in integrum, ut ita dicam, restitutionem terminantem, per duodecim menses duodecadem aperte demonstrare. Dies item, qui duodecim horarum spatio definiuntur, illustris duodecadis figuram gerere. Horam item, quæ duodecima diei pars est, triginta gradibus ad exprimendam tricenarii figuram ornatam esse. Atque ipsius etiam signiferi orbis ambitum esse trecentorum sexaginta graduum: quolibet enim signum triginta gradus habere. Eodemque modo per circuitum, conjunctionis illius, quæ inter duodecim et triginta existit, imaginem servatam esse adstruunt. Quin in ipsam quoque terram (quam in duodecim climata divisam esse, ac singularem in singulis quibusque climatibus virtutem cœlitus ad perpendiculum suscipere, fetusque virtuti illi, quæ

(1) *Circumcontinet*. Sic in edit. Eras. et Gall. C melius quam in Oxon. et codd. Clarom., Pass., Voss. et Merc. 2, *circumtinet*: quia lib. II, cap. 2, ex codicum omnium tum editorum, tum mss. consensu scribitur, *circumcontinere*, et *circumcontineri*.

(2) *Apocatastasin*. Id est, *conversionem*, qua scilicet ad idem zodiaci signum et punctum revolvitur, unde primum discesserat.

(3) *Circummensurationem*. Al. *circumcommensurationem*.

(4) *Ἀπὸ σημείου ἐπὶ σημείον*. I. e. secundum duodecim zodiaci signa: Vel, ita ut ad idem zodiaci punctum redeat, a quo discesserat.

(5) *Τριακοντῶνυμον μητέρα αὐτῶν*. Sophiam, puto, intelligit, Gnosticorum aviam, quia ex ea nata Achamothe. *Τριακοντῶνυμος* vero dicitur, quia et nomine et ordine trigesima erat in Pleromate. Sicque accepisse videtur interpretes vertens, *trigesimam nominis*. Hanc revera Horos veluti vallo circumplectitur, ne juvenili ardore iterum prorumpens, dispareat.

(6) *Ἐμπεριεχομένην*. Leg. cum interp. *ἐμπεριερχομένην*, vel, ut mavall Petavius, *ἐκπεριερχομένην*, uti et paulo post, *περιερχόμενον*, pro *περιεχόμενον*. Utrobique enim verum ille, *circumeuntem*.

(7) *Ἐκτυποῦν*. Sic Petavius. Reg. vero cod. et edit. Basil., Gall. et Fenard. *ἐκτυποῦσι*, pro quo Billius legi volebat *ἐκτυπῶσαι*. Sed melior est Petavii lectio.

(8) *Δωδεκάτην*. Legi malletm cum Græbio *δωδεκάδα*.

(9) *Τὰς δὲ ἡμέρας δεκαδύο ὥρῶν*. Recte observat Petavius *horam* apud Epiphanium duas æquinoctiales continere. Quod evidentius indicat id quod statim subiungitur, *τὴν ὥραν, τὸ δωδέκατον τῆς ἡμέρας, ἐκ τριάκοντα μοιρῶν κεκοσμηθῆναι, horam, quæ diei duodecima pars est, ex triginta partibus constare*. Sol enim diebus singulis circulum describit, qui in XII partes tricenarias divisus, gradibus constat cccx ac proinde singulis horis, æquinoctialis xv gradus; duabus horis, sive XII diei parte, xxx gradus conficit.

(10) *Φαινηῆς*. Leg. cum interp. *ὁ φαινηῆς, invisibilis et occultæ*.

(11) *ἔχει*. Ἐχειν legit vetus interpretes.

(12) *Δύναμιν*. Leg. *ex vel. ἐκάστην δύναμιν*.

(13) *ὑποδεχομένην... τίκτουςαν*. Hæc ad τὴν γῆν referenda.

(14) *Ἐοικότα*. Legit interpretes, *καὶ εἰκότα*.

(15) *Δύναμιν*. Leg. *δυνάμει*.

τύπον εἶναι τῆς δωδεκάδος καὶ τῶν τέκνων αὐτῆς σαφέστατον διαθεθαιούνηται.

2. Πρὸς δὲ τούτοις θελήσαντά φασι τὸν Δημιουργὸν τῆς ἄνω ὀγδοάδος τὸ ἀπέραντον καὶ αἰώνιον καὶ ἀόριστον καὶ ἄχρονον μιμήσασθαι, καὶ μὴ δυνηθέντα τὸ μόνιμον αὐτῆς καὶ αἰδῖον ἐκτυπῶσαι, διὰ τὸ καρπὸν εἶναι ὑστερήματος, εἰς χρόνους καὶ καιροὺς, ἀριθμούς τε πολυεταῖς τὸ αἰώνιον αὐτῆς κατατεθείσθαι, αἰόμενον ἐν τῷ πλήθει τῶν χρόνων μιμήσασθαι αὐτῆς τὸ ἀπέραντον. Ἐνταῦθά τε λέγουσιν, ἐκφυγούσης αὐτὸν τῆς ἀληθείας, ἐπηκολουθηκέναι τὸ ψεῦδος· καὶ διὰ τοῦτο κατάλυσιν, πληρωθέντων τῶν χρόνων, λαβεῖν αὐτοῦ τὸ ἔργον.

CAPUT XVIII⁷⁷.

Quæ Mosis loca in animam hypotheseim detorquerent hæretici.

1. Καὶ περὶ μὲν τῆς κτίσεως τοιαῦτα λέγοντες, καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπιγεννᾶ ἕκαστος αὐτῶν, καθὼς δύναται, καινότερον (1). Τέλεια γὰρ οὐδεὶς, ὁ μὴ μεγάλα ψεύσματα παρ' αὐτοῖς καρποφορήσας. Ἐκ δὲ τῶν προφητικῶν ὅσα μεταμορφάζουσιν, ἀναγκαῖον (2) μηνύσαντα (3) τὸν ἔλεγχον αὐτοῖς ἐπάγειν. Ὁ γὰρ Μωϋσῆς, φασίν, ἀρχόμενος τῆς κατὰ τὴν κτίσιν πραγματείας, εὐθύς ἐν ἀρχῇ τὴν μητέρα τῶν ὄλων ἐπέδειξεν, εἰπὼν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Τέσσαρα οὖν ταῦτα ὀνομάσας, Θεὸν καὶ ἀρχὴν, οὐρανὸν καὶ γῆν, τὴν τετρακτὺν αὐτῶν, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, διετύπωσε. Καὶ τὸν ἀόρατον (4) δὲ καὶ τὸν ἀπόκρυφον αὐτῆς μηνύοντα εἰπεῖν· ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκευάστος. Τὴν δευτέραν (5) τετράδα, γέννημα πρώτης τετράδος, οὕτως αὐτὸν

Asionem (6) suscipientem, et similes generantem filios ei virtuti, quæ demiserit distillationem (7), typum esse duodecadis et filiorum ejus manifestissimum asseverant.

2. Ad hæc autem volentem aiunt Demiurgum superioris ogdoadis interminabile, et æternum, et infinitum, et intemporale imitari : et cum non potuisset perseverabile ejus et perpetuum deformare (8), ideo quod fructus sit labis, in temporum spatia, et tempora, et numeros multorum annorum æternitatem ejus deposuisse (9), existimantem in multitudine temporum imitari ejus interminatum. Illic dicunt, cum effugisset eum veritas, subsequutum mendacium : et propter hoc destructionem, adimpletis temporibus, accipere ejus opus.

1. Et de conditione quidem talia dicentes, quotidie adinvenit unusquisque eorum, quemadmodum potest, aliquid novi. Perfectus enim nemo, nisi qui maxima mendacia apud eos fructificaverit. De prophetis autem quæcunque transformantes coaptant, necessarium est manifestantes argutionem (10) his inferre. Moyses enim, inquiunt, incipiens id quod est secundum conditionem opus, statim in principio matrem omnium ostendit, dicens : *In principio fecit Deus cælum et terram*⁷⁸. Quatuor hæc (11) nominans, Deum et principium, cælum et terram, quaternationem ipsorum, **87** quemadmodum ipsi dicunt, figuravit. Et invisibile autem, et absconditum ejus manifestantem dicere : *Terra autem erat invisibilis et incomposita*⁷⁹. Secundam autem

BILLII INTERPRETATIO.

influxionem suam trajicit, similes procreare aiunt), duodecadis, ejusque filiorum apertissimum typum esse affirmant.

2. Ad hæc Demiurgum aiunt, cum in anima habuisset supernæ ogdoadis infinitatem, æternitatem, interminatamque ac temporis expertem naturam imitari, nec, quia ex defectu ortus erat, ipsius constantiam et æternitatem exprimere potuisset, hanc rationem inuisse, ut æternitatem ipsius in tempora et temporum articulos, ingentesque annorum numeros deponeret : quod videlicet numerosa temporum copia infinitatem eam sese imitando consequi existimaret. Illic porro, cum veritas ei velut de manibus elapsa esset, subsequutum fuisse mendacium dicunt : ob eamque causam expletis temporibus fore, ut opus ipsius intereat.

CAPUT XVIII.

1. Atque hujusmodi sunt, quæ de rerum ortu afferunt, gignentes quotidie singuli pro virili sua aliquid novi. Neque enim perfecti viri apud eos existimatione floret, nisi qui ingentia mendacia produxerit. De prophetis autem scriptis, quæcunque ad institutum suum detorquendo accommodant, ostendere primum, ac deinde ea refellere operæ pretium est. Moyses enim, inquiunt, creationis opus exordiens, statim in ipso limine matrem omnium rerum ostendit, cum dixit : *In principio creavit Deus cælum et terram*. Quatuor etenim hæc nominans, Deum, principium, cælum et terram, quaternitatem ipsorum, ut quidem ipsi aiunt, expressit. Quin id quoque quod in ea obtutum oculorum fugit, tectumque atque abstrusum est, his verbis indicavit : *Terra autem erat invisibilis et incondita*. At secundam quaternitatem,

⁷⁷ Cap. 15. ⁷⁸ Gen. 1, 1. ⁷⁹ Ibid. 2.

(1) *Καινότερον*. Adde τι ex vet.

(2) *Μεταμορφάζουσι*. Sic cod. Reg., Petav. et Grab. Alii omnes editi, μεταμορφόζουσι; nullus vero μεταμορφόζοντες, ut haud satis attentus asserit Grabius. Commutare vero μεταμορφάζουσι in μεταμορφόζουσι: haud necesse videtur. Si quid immutandum esset, legendum foret, uti legisse videtur interp., μεταμορφάζοντες μεθαρμόζουσι.

(3) *Μηνύσαντα*. Legit interpres, μηνύσαντας.

(4) *Τὸν ἀόρατον δὲ, καὶ τὸν ἀπόκρυφον*. Ulro-bique repono τὸ pro τόν.

(5) *Τὴν δευτέραν*. Leg. τὴν δὲ δευτέραν.

(6) *Secundum demissionem*. Melius Billius et Petavius κατὰ κάθετον verterunt, ad perpendicularum.

(7) *Demiserit distillationem*. Influxum mallem, quam distillationem.

(8) *Deformare*. Pro exprimere.

(9) *Deposuisse*. Mallem, reposuisse.

(10) *Argutionem*. Pro consutationem. Sic Feuard, suffragantur Clarom. et Pass. In Arundel. argu-mentationem. In Eras. et Gall. argutionem.

(11) *Quatuor hæc*. Græc. quatuor igitur hæc.

quaternationem, progeniem primæ quaternationis, sic eum dixisse volunt, abyssum nominantem et tenebras, in quibus sunt et aquæ, et qui ferebatur super aquas spiritus. Post quam decadis commemorantem (1), lumen dicere, et diem, et noctem, et firmamentum, et vesperam, et quod vocatur mane, et aridam, et mare, adhuc etiam et herbam, et decimo loco lignum: sic quoque per decem nomina, decem Æonas manifestasse. Duodecadis autem sic (2) formatam apud eos (3) virtutem: solem enim dicere, et lunam, et stellas, et tempora, et annos, et cetos, adhuc etiam pisces, et serpentina, et volatilia, et quadrupedia, feras quoque, et super hæc omnia duodecimum hominem. Sic ab spiritu [triacontadem per Moysen dictam docent. Nec non et formatum hominem secundum imaginem superioris virtutis, habere in se eam, quæ sit ab uno fonte, virtutem. Constitutam autem eam esse in eo, qui sit in cerebro locus (4), ex qua (5) defluant virtutes quatuor secundum imaginem supernæ tetradis, quæ vocantur (6), una quidem visio, altera autem auditus, tertia odoratus, et quarta gustatio. Octonationem autem dicunt significari per hominem sic: Aures quidem duas habentem, et totidem visus, adhuc etiam odorations duas, et duplicem gustationem, amari et dulcis. Totum autem hominem omnem imaginem triacontadis sic habere docent: in manibus quidem per digitos decadem bajulare: in toto autem corpore, cum in duodecim membra dividatur, duodecadem. Dividunt autem illud, quemadmodum Veritatis apud eos divisum est corpus, de quo prædiximus⁶⁶. Ogdoadem autem, inenarrabilem et invisibilem, **88** in visceribus absconditam intelligi.

BILLII INTERPRETATIO.

primæ quaternitatis sobolem, ita ipsum extulisse volunt, cum abyssum et tenebras, aquam et spiritum, qui super aquas ferebatur, nominavit. Moxque decadis mentionem haud obscure facientem, diem et noctem, et firmamentum et vesperam, et id quod vocatur mane, aridam item, et mare, et herbam, ac decimo loco lignum dixisse: sicque per decem hæc vocabula decem Æonas indicasse. Duodecadis porro virtutem ad hunc modum apud eum adumbrari: solem enim, et lunam, et stellas, et tempora, et annos, et cetera, et pisces, et reptilia, et volatilia, et quadrupedia, et feras, et post hæc omnia duodecimo loco hominem dicere. Ad hunc scilicet modum a Spiritu tricenarium illum per Moysen commemoratum esse tradunt. Quin hominem quoque ad supernæ virtutis imaginem effectum, vim eam in se habere, quæ ab uno fonte promanat. Hanc autem in cerebri regione insidere, ex eaque vires quatuor ad supernæ quaternitatis imaginem profluere, quarum una visus, altera auditus, tertia odoratus, quarta gustus nuncupatur. At vero ogdoadem per hominem ita indicari: quod nimirum aures duas habeat, totidemque oculos, duas item nares, duplicemque gustum, amari nempe et dulcis. Totum vero hominem totam tricenarii illius imaginem ita referre docent: In manibus enim eum decadem per digitos gestare: in toto item corpore, quod duodecim membris constat, duodecadem. Illud enim perinde partiuntur, ac Veritatis cor-

⁶⁶ Sup. cap. 14.

(1) *Decadis commemorantem.* Græcismus est. pro *decada commemorantem*, vel melius, *decadis mentionem facientem*.

(2) *Formatam.* Pro *adumbratam*.

(3) *Apud eos.* Ex Græco lege, *apud eum*, Moysen videlicet.

(4) *Locus.* Ita Eras., Gall. et mss. omnes. Feuard. vero citra necessitatem et ms. codicis auctoritatem scripsit, *loco*.

(5) *Ex qua.* Ita Feuardentius emendavit ex Græco. Nam in Eras., Gall. et mss. omnibus, *ex quo*.

(6) *Quæ vocantur.* Sic recte Clarom. juxta Græcum. Cætera omnia exemplaria male, *quæ vocatur*.

(7) *Ἐν σφίσιν αὐτοῖς.* Melius legit interp. ἐν οἷς εἶσι.

(8) *Φῶς λέγειν.* In Basil. Epiphan. edit. indeque

ἁ εἰρηκέναι θέλουσιν, ἄβυσσον ὀνομάζοντα καὶ σκοτῶς, ἐν σφίσιν αὐτοῖς (7) καὶ ὕδωρ καὶ τὴ ἐπιφερόμενην τῷ ὕδατι πνεῦμα. Μεθ' ἣν τῆς δεκάδος μνημονεύοντα, φῶς λέγειν (8) καὶ ἡμέραν καὶ νύκτα, στερέωμά τε καὶ ἐσπέραν καὶ ὃ καλεῖται πρωῖ, ξηράν τε καὶ θάλασσαν, ἔτι τε βοτάνην καὶ δεκάτην τόπων ξύλον· οὕτω δὲ διὰ τῶν δέκα ὀνομάτων τοὺς δέκα Αἰῶνας μεμνηκέναι. Τῆς δὲ δυοδεκάδος οὕτως ἐξεικονίσθαι παρ' αὐτῷ (9) τὴν δύναμιν· ἥλιον γὰρ λέγειν καὶ σελήνην, ἀστέρας τε καὶ καιροὺς, ἐνιαυτούς τε καὶ κήτη, ἰχθύας καὶ ἔρπετά, πετεινά καὶ τετράποδα, θηρία τε καὶ (πετεινά που τοῖς (10)) δυοδέκατον τὸν ἄνθρωπον. Οὕτως ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τὴν τριάκοντα (11) διὰ Μωϋσέως εἰρησθαι διδάσκουσιν. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸν πλαστὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα τῆς ἄνω δυνάμεως, ἔχειν ἐν αὐτῷ τὴν ἀπὸ τῆς μιᾶς πηγῆν. Ἰδρῦσθαι δὲ ταῦτα (12) ἐν τῷ κατὰ τὸν ἐγκέφαλον τόπῳ· ἀφ' ἧς ἀπορρέειν δυνάμεις τέσσαρας κατ' εἰκόνα τῆς ἄνω τετράδος καλυμένας, τὴν μὲν ὄρασιν, τὴν δὲ ἀκοήν, τὴν δὲ τρίτην ὄσφρησιν καὶ τὴν τετάρτην γεῦσιν. Τὴν δὲ ὀγδοάδα φασὶ μνηύεσθαι διὰ τοῦ ἀνθρώπου οὕτως· ἀκοᾶς μὲν δύο ἔχοντας (13) καὶ τοσαύτας ὀράσεις, ἔτι τε ὄσφρήσεις δύο καὶ διπλὴν γεῦσιν, πικροῦ τε καὶ γλυκέως. Ὅλον δὲ τὸν ἄνθρωπον πᾶσαν τὴν εἰκόνα τῆς τριακοντάδος οὕτως ἔχειν διδάσκουσιν· ἐν μὲν ταῖς χερσὶ διὰ τῶν δακτύλων τὴν δεκάδα βαστάζειν· ἐν ὅλῳ δὲ τῷ σώματι εἰς δεκαδύο μέλη διαιρουμένῳ τὴν δωδεκάδα. Διαιροῦσι δὲ αὐτὸ, καθάπερ τὴ τῆς Ἀληθείας διήρηται παρ' αὐτοῖς τοῖς σώμασι (14), περὶ οὗ προειρήκαμεν. Τὴν τε οὖν ὀγδοάδα, ἀρρήτὸν τε καὶ ἀόρατον οὔσαν, ἐν τοῖς σπλάγγχοις κρυβομένην νοεῖσθαι.

88 in visceribus abs-

D in Gall. et Feuard. σαφῶς λέγειν. Et hinc Billii et Gallasii in vertendo hallucinatio.

(9) *Παρ' αὐτῷ.* Legit interpres παρ' αὐτοῖς, sicque scripsisse Irenæum existimat Græbius: sed, meo quidem iudicio, minus bene. Hic enim, non de Marcosiis, sed de Moyse sermo est.

(10) *Πετεινά που τοῖς.* Leg. cum interp. ἐπὶ πᾶσι τοῦτοις.

(11) *Τριάκοντα.* Leg. τριακοντάδα.

(12) *Πηγῆν... ταῦτα,* Legendum cum interp. πηγῆς δύναμιν... ταύτην, recte monent Billius et Petavius.

(13) *Ἐχοντας.* Lege ἔχοντας.

(14) *Τοῖς σώμασι.* Dele τοῖς, et pro σώμασι lege σῶμα, vel, ut mavult Græbius, σωματίον.

2. Ἡλιον δὲ πάλιν, τὸν μέγαν φωστῆρα, ἐν τῇ τε-
τάρτῃ τῶν ἡμερῶν γεγονέναι διὰ τὸν τῆς τετραδὸς
ἀριθμὸν φάσκουσι. Τῆς τε σκηνῆς, τῆς ὑπὸ Μωϋσέως
κατασκευασθείσης, αἱ ἀύλαι ἐκ βύσσου καὶ ὑακίνθου
καὶ πορφύρας καὶ κοκκίνου γενοῦναι, τὴν αὐτὴν παρ'
αὐτοῖς ἐπέδειξαν εἰκόνα. Τὸν τε τοῦ ἱερέως ποδῆρη,
τέσσαρσι στοιχείοις (1) λίθων πολυτελῶν κεκοσμημέ-
νον, τὴν τετράδα σημαίνει διορίζονται· καὶ εἰ τινα
τοιαῦτα κεῖται ἐν ταῖς Γραφαῖς, εἰς τὸν τῶν τεσσά-
ρων δυνάμενα ἄγεσθαι ἀριθμὸν, διὰ τὴν τετρακτὺν
αὐτῶν φασὶ γεγονέναι. Τὴν δὲ ὀγδοάδα πάλιν δείχνου-
σθαι οὕτως· Ἐν τῇ ὀγδοῇ τῶν ἡμερῶν πεπλάσθαι λέ-
γουσι τὸν ἄνθρωπον· ποτὲ μὲν γὰρ αὐτὸν τῇ ἕκτῃ
βούλονται γεγονέναι, ποτὲ δὲ τῇ ὀγδοῇ, εἰ μὴ τὸν μὲν
χοϊκὸν ἐν τῇ ἕκτῃ τῶν ἡμερῶν ἐροῦσι πεπλάσθαι, τὸν
δὲ σαρκικὸν ἐν τῇ ὀγδοῇ· δίσταλται γὰρ ταῦτα παρ'
αὐτοῖς. Ἐνιοὶ δὲ ἄλλον θέλουσι τὸν κατ' εἰκόνα καὶ
ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότα ἀρσενόθηλον ἄνθρωπον, καὶ
τοῦτον εἶναι τὸν πνευματικόν· ἄλλον δὲ τὸν ἐκ τῆς γῆς
πλασθέντα.

3. Καὶ τὴν τῆς κιβωτοῦ δὲ οἰκονομίαν (2) ἐν τῷ
κατακλυσμῷ, ἐν ᾗ ὀκτὼ ἄνθρωποι διεσώθησαν, φανε-
ρώτατά φασὶ τὴν σωτήριον ὀγδοάδα μηνύειν. Τὸ αὐτὸ
δὲ καὶ τὸν Δαβὶδ, ὀγδοὸν ὄντα τῇ γενέσει τῶν ἀδελφῶν
αὐτοῦ, σημαίνειν. Ἐτι μὲν καὶ τὴν περιτομὴν,
ὀκταήμερον γινομένην, τὸ περίτμημα τῆς ἄνω ὀγδο-
άδος δηλοῦν. Καὶ ἀπλῶς ὅσα εὐρίσκειται ἐν ταῖς Γρα-
φαῖς, ὑπάγεσθαι δυνάμενα εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀκτῶ,
τὸ μυστήριον τῆς ὀγδοάδος ἐκπληροῦν λέγουσιν. Ἄλλὰ

2. Solem quoque iterum, qui sit magnum luma-
nare, in quarta dierum fieri (3) propter quaternari-
onis numerum dicunt. Tabernaculi quoque quod
a Moyse compositum est, atria (4) de bysso, et hya-
cintho, et purpura, et coccino facta ⁸¹, eandem
apud eos ostenderunt (5) imaginem. Sacerdotis
quoque poderem, quatuor ordinibus lapidum pre-
tiosorum adornatum ⁸², quaternationem significare
præfinitunt. Et si qua omnino talia sunt posita in
Scripturis, quæ quatuor possunt numerum desi-
gnare, propter quaternationem ipsorum dicunt
facta (6). Octonationem rursus ostendi sic: In oc-
tavo dierum formatum dicunt hominem: aliquando
enim volunt eum sexto die factum, aliquando au-
tem octavo, nisi forte choicum quidem in sexto die-
rum dicunt formatum, carnalem autem in octavo;
distincta (7) sunt enim hæc apud eos. Quidam au-
tem et alterum esse volunt, qui secundum imagi-
nem et similitudinem Dei factus est homo masculo-
femineus, et hunc esse spiritalem: alterum autem,
qui ex terra plasmatus sit.

3. Et arcæ autem (8) dispositionem in cata-
clysmo, in qua octo homines liberati sunt ⁸³, ma-
nifestissime dicunt ogdoadem (9) ostendere. Hoc
autem idem et David, cum octavus esset genitus
inter fratres suos ⁸⁴, significare. Adhuc etiam et
circumcisionem, quæ octavo die fit ⁸⁵, circumci-
sionem superioris ogdoadis manifestare. Et omnino
quæcunque inveniuntur in Scripturis obduci (10)
posse ad numerum octavum, mysterium ogdoadis

BILLII INTERPRETATIO.

pus apud ipsos dividitur: de quo superius a nobis dictum est. Ogdoadem denique, ut quæ nec verbis
exponi, nec oculis cerni possit, in visceribus abstrusam intelligi.

2. Rursus ingens illud luminare, hoc est, solem, ob quaternitatis numerum quarto demum die id-
circo conditum esse asserunt. Eodemque modo tabernaculi illius a Moyse constructi atria, ex bysso et
hyacintho, et purpura et coccino elaborata, eandem apud ipsos imaginem ostendunt. Poderque item
sacerdotis, quatuor ingentis pretii lapillorum ordinibus adornatus, de eorum sententia quaternitatem
designat. Et si quæ alia hujusmodi in Scripturis sita sunt, quæ ad quaternarium numerum revocari
queant, quaternitatis suæ causa facta ea esse contendunt. Ogdoadem rursus ita demonstrari: Octavo die
hominem effictum aiunt: quandoque enim eum sexto die, quandoque rursus octavo conditum esse ipsis
placet; nisi fortasse hoc dicturi sunt, choicum quidem sexto die conditum fuisse, carnalem autem octavo:
hæc enim apud eos distincta sunt. Quidam autem alium esse volunt hermaphroditum eum hominem, qui
ad Dei imaginem ac similitudinem exstiterit, quem etiam spiritalem esse aiunt: alium, qui ex terra
effictus sit.

3. Quin dispensationem quoque illam arcæ in diluvio, in qua octo homines exitio erepti sunt, perspi-

⁸¹ Exod. xxvi, 1, et xxxvi, 8. ⁸² Exod. xxviii, 17. ⁸³ 1 Pet. iii, 20. ⁸⁴ 1 Reg. xvi, 10, 11. ⁸⁵ Gen.
xvii, 12.

(1) Στοιχείοις. Legendum censent Billius et Pe-
tavius, στοιχοῖς. Legi malim ego στίχοις, sic enim
in Exodo scribitur non semel.

(2) Οἰκονομίαν. Edit. Basileensis, οἶκον μίαν,
qua vitiosa lectione deceptus Gallasius perperam
vertit unicam domum. Cujus quidem, ait meri-
to Billius, tanta non dicam oscitantia, sed ve-
cordia exstitit, ut ne illud quidem animadvertit,
μίαν cum substantivo masculini generis minime
jungi.

(3) Fieri. Græc. γεγονέναι, factum esse.

(4) Atria. Lubentius legerem, aulæa, vel, ut ha-
bet Vulgata nostra, cortinas.

(5) Ostenderunt. Sic edit. Oxon. et omnes mss.;
cæteræ edit. ostendere. In marg. Feuard. ostend-
unt.

(6) Dicunt facta. Sic ex Græco et Frontonis Duc.
judicio restituimus, pro factum, ut vitiose legitur

C in omnibus exemplaribus. Cujus quidem errati cul-
pam non in interpretem ipsum, sed in scribarum im-
peritiam conjecerim, qui, u pro a legentes, factu pro
facta, deesse suspicati literam m, scripserunt su-
ctum. Qui veteres mss. codd. tantillum trivere, eam
esse inter u et a affinitatem advertere potuerunt,
quæ incautos facile decipere potuerit.

(7) Distincta. Feuard. edit. vitiose distincti.

(8) Et arcæ autem. Grabium hic sequimur. Et,
loco Seth in Eras. et Gall., vel Geth, ut in Clarom.,
Pass., Arund. et Merc. 2 legitur, a Feuard. aucto-
ritate Græci textus positum retinemus. Autem vero
post arca, expuncto præcedente sed, addimus, quia
omnes mss. ita habent.

(9) Ogdoadem ostendere. Ex Græco lege, salutæ-
rem ogdoadem ostendere.

(10) Obduci. Edit. adduci.

adimplere dicunt. Sed et decadem significari per decem gentes, quas promisit Deus Abrahamæ in possessionem dare⁸⁶, dicunt : et dispositionem **89** autem (1) quæ est secundum Saram, quomodo post decem annos dat ei ancillam suam Agar⁸⁷, ut ex ea filium faciat, idem significare. Et servus autem Abrahami missus ad Rebeccam, et super puteum dans ei armillas aureorum decem, et fratres ejus tenentes eam in dies decem (2)⁸⁸ : adhuc etiam Jeroboam, qui decem scepra accepit⁸⁹, et tabernaculi decem atria (3)⁹⁰, et columnæ decem cubiteræ⁹¹, et decem filii Jacob ad emptionem tritici prima vice in Ægyptum missi⁹², et decem apostoli, quibus manifestatur post resurrectionem Dominus, cum Thomas non esset præsens⁹³, invisibilem defigurabant (4) secundum eos decadem.

4. Duodecadem autem, ergo quam et mysterium passionis labis fuisse, ex qua passione visibilia fabricata esse volunt, signanter et manifestissime positam ubique dicunt. Et duodecim (5) filios Jacob, ex quibus duodecim quoque tribus, et legion (6) varium (7), duodecim habens lapides et duode-

καὶ τὴν δεκάδα σημαίνεσθαι διὰ τῶν δέκα ἐθνῶν, ὧν ἐπηγγέλατο ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ εἰς κατάσχεσιν δοῦναι, λέγουσι. Καὶ τὴν περὶ Σάρραν δὲ οἰκονομίαν, ὡς (8) μετὰ ἔτη δέκα δίδωσιν αὐτῷ τὴν ἑαυτῆς δούλην Ἄγαρ, ἵνα ἐξ αὐτῆς τεκνοποιησῆται (9), τὸ αὐτὸ δηλοῦν. Καὶ ὁ δούλος δὲ Ἀβραάμ πεμφθεὶς ἐπὶ Ῥεβέκκαν, καὶ ἐπὶ τῷ φρέατι δίδους αὐτῇ ψέλλια χρυσῶν δέκα, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῆς κατέχοντες αὐτὴν ἐπὶ δέκα ἡμέρας· ἔτι τε Ῥοβοάμ (10) ὁ τὰ δέκα σκῆπτρα λαμβάνων, καὶ τῆς σκηνῆς αἱ δέκα αὐλαῖαι (11), καὶ οἱ στύλοι οἱ δεκαπῆχες (12) καὶ οἱ δέκα υἱοὶ Ἰακώβ, ἐπὶ τὴν ὄνην τοῦ σίτου τὸ πρῶτον εἰς Αἴγυπτον πεμφθέντες, καὶ οἱ δέκα ἀπόστολοι, οἷς φανεροῦται μετὰ τὴν ἔγερσιν ὁ Κύριος, τοῦ Θωμᾶ μὴ παρόντος, τὴν ἀόρατον διατύπουν κατ' αὐτοὺς δεκάδα.

B

4. Τὴν δυοδεκάδα δὲ, περὶ ἣν καὶ τὸ μυστήριον τοῦ πάθους τοῦ ὑστερήματος γεγονέναι, ἐξ οὗ πάθους τὰ βλεπόμενα κατεσκευάσθαι θέλουσιν, ἐπισήμως καὶ φανερώς πανταχῆ κεῖσθαι λέγουσιν, ὡς τοὺς δώδεκα υἱοὺς τοῦ Ἰακώβ, ἐξ ὧν καὶ δεκαδύο φυλαὶ, καὶ τὸ λογεῖον τὸ ποικιλτὸν, δώδεκα λίθους ἔχον, καὶ τοὺς δώδεκα κώδυ-

BILLII INTERPRETATIO.

quam salutaris ogdoadis indicem esse aiunt. Idemque ipsum ex eo significari, quod David inter fratres suos natus octavus sit. Idemque per circumcisionem eam, quæ octavo die adhibebatur, supernæ ogdoadis circumcisionem declarari. In summa, quidquid in Scripturis invenitur, quod ad octonarium numerum referri queat, id ogdoadis mysterium explere asserunt. Consimilem etiam in modum decadem per eas gentes significari aiunt, quas Deus se Abrahamæ in possessionem daturum receperat : atque item per id, quod Sara exactis decem annis ancillam suam Agar ei concessit, ut ex ea liberos gigneret, idem ostendi. Quin ille quoque Abrahamæ servus ad Rebeccam missus, eique in puteo armillas decem aureorum dono offerens, et ipsius fratres decem dies eam retinentes : Jeroboam item decem scepra accipiens, et decem tabernaculi atria, et columnæ decem cubitorum magnitudinis, et decem filii Jacob ad emergendum frumentum in Ægyptum primo missi, et decem apostoli, quibus absente Thoma Dominus apparuit, invisibilem apud eos decadem exprimebant.

4. Jam vero duodecadem, circa quam passionis defectus mysterium contigit, ex qua passione ea omnia, quæ in oculorum obtutum cadunt, constructa esse volunt, insignanter ac perspicue quibusvis Scripturæ locis positam et consignatam esse aiunt. Nam et duodecim filios Jacob, ex quibus duodecim etiam tribus manserunt, et rationale illud variegatum, duodecim lapillos habens, et duodecim tintinnabula, et duodecim lapides infra montem a Mose collocatos, eosque item, qui a Josue in flumine, toti-

⁸⁶ Gen. xv, 19. ⁸⁷ Gen. xvi, 3. ⁸⁸ Gen. xxiv, 22, 25. ⁸⁹ III Reg. ii, 51. ⁹⁰ Exod. xxvi, 1, et xxxvi, 8, 9. ⁹¹ Ibid. xxvi, 15 seq., et xxxvi, 20 seq. ⁹² Gen. xlii, 3. ⁹³ Joan. xx, 24.

(1) *Et dispositionem autem.* Sic ex Græco emendavi, pro *et dispositio*, quod in textum intrusit in omnibus codd. tam editi. tum mss. aperta scribarum oscitantia : sicuti paulo superius, pro *arcæ dispositionem*, imperiti amanuenses scripsere in codd. Clarom. et Pass. *arcæ dispositio*.

(2) *In dies decem.* In Eras., Gall. et Feuard., *diebus decem*.

(3) *Decem atria.* Græc. δέκα αὐλαῖαι, quod vertendum erat cum Vulgata, *decem cortinæ*, non *decem atria*.

(4) *Defigurabant.* Pro *figurabant*, ut habent Merc. 2.

(5) *Et duodecim.* Ut pro *et* scripsit Feuard. ex solius Græci textus auctoritate. Omnes siquidem mss. cum editi. Eras. et Gall. habent *et*. Quam quidem lectionem immutare haud necesse, modo ab hac particula nova periodus incipiatur.

(6) *Logion.* Vulgatus Bibliorum interpres vertit *rationale*.

(7) *Varium.* Pro *opere vario contextum*.

(8) *Τὴν περὶ Σάρραν δὲ οἰκονομίαν, ὡς.* Frustra hic pro *περὶ, κατὰ*, et loco *ὡς, πῶς* legi vult Billius.

(9) *Τεκνοποιήσεται.* Cod. Reg. *τεκνοποιήσῃ*.

(10) *Ῥοβοάμ.* Ex III Reg. xi, liquet legendum esse *Ἰεροβοάμ*, non *Ῥοβοάμ*. Hic iterum a Billio vapu-

lat merito Gallasius, qui hunc Scripturæ locum, vel veterem Irenæi interpretem consulere gravatus, *Roboam* pro *Jeroboam* in versione sua imprudenter omnino scripsit.

(11) *Δέκα αὐλαῖαι.* Cod. Reg. *δέκα αὐλαί*.

(12) *Καὶ οἱ στύλοι οἱ δεκαπῆχες.* Diu, multumque quæsisisse se in sacris Litteris dicit Græbius columnas decem cubitorum, donec tandem in editione Francofurtensi an. 1597 LXX interpretum, Exod. xxxvi, 17 seq., invenit hæc scripta : *Καὶ ἐποίησε στύλους τῆς σκηνῆς ἐκ ξύλων ἀσήπτων· δέκα πῆχεων τὸν στύλον τὸν ἕνα, etc.* Sed rara sit in Anglia oportet, alibi terrarum notissima, Bibliorum edit. Antuerpiensis apud Plantinum an. 1569 (ut alias omittam) et apud Anglos ipsos concinnata Cantabrigiensis an. 1665. Utramque si consulisset vir clarissimus, occurrisset in priori Exod. xxxvi, 20, 21, is ipse locus, quem citat. In utraque vero, Exod. xxvi, 15, 16, 17 : *Καὶ ποιήσεις στύλους τῆς σκηνῆς ἐκ ξύλων ἀσήπτων. Δέκα πῆχεων ποιήσεις τὸν στύλον τὸν ἕνα... οὕτω ποιήσεις πᾶσι τοῖς στύλοις τῆς σκηνῆς.* Verum est autem quod addit vir eruditus, verba quæ ex Exod. xxxvi laudat in Romana Flamini Nobilii, et V Waltoni editione minime exstare. Totum enim xxxvi et seqq. capita in codice Romano et Alexandrino, ait, immane quantum differunt.

D

νας (i), καὶ τοὺς ὑπὸ Μοῦσέως τεθέντας ὑπὸ τὸ ὄρος δώδεκα λίθους, ὡσαύτως δὲ καὶ τοὺς ὑπὸ Ἰησοῦ ἐν τῷ ποταμῷ, καὶ ἄλλους εἰς τὸ πέραν, καὶ τοὺς βαστάζοντας τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης, καὶ τοὺς ὑπὸ Ἡλία τεθειμένους ἐν τῇ ὀλοκαυτώσει τοῦ μόσχου, καὶ τὸν ἀριθμὸν δὲ τῶν ἀποστόλων· καὶ πάντα ἀπλῶς, ὅσα τὸν δωδέκατον ἀριθμὸν διασώζει, τὴν δωδεκάδα αὐτῶν χαρακτηρίζειν λέγουσι. Τὴν δὲ τούτων πάντων ἔνωσιν ὀνομαζομένην τριακοντάδα διὰ τῆς τριάκοντα πηχῶν τὸ ὕψος ἐπὶ Νῶε κιβωτοῦ, καὶ διὰ Σαμουὴλ κατακλιναντος τὸν Σαοὺλ ἐν τοῖς τριάκοντα κλητοῖς (2) πρῶτον, καὶ διὰ Δαβὶδ, ὅτε ἐπὶ τριάκοντα ἡμέραις (3) ἐκρύβετο ἐν τῷ ἀγρῷ, καὶ διὰ τῶν συνεισελθόντων αὐτῷ εἰς τὸ σπήλαιον (Ἰσραήλ [4]), καὶ διὰ τοῦτο (5) τὸ μῆκος γίνεσθαι τῆς ἀγίας σκηνῆς τριάκοντα πηχῶν· καὶ εἴ τινα ἄλλα ἰσάριθμα τούτοις εὐρίσκουσι, τὴν τριακοντάδα αὐτῶν διὰ τῶν τοιούτων ἐπιδεικνύει φιλεριστοῦσιν.

A cim tintinnabula ⁹⁴, et eos qui a Moyse positi sunt sub monte duodecim lapides ⁹⁵, similiter autem et eos qui a Jesu in flumine positi sunt ⁹⁶, et alteros qui trans positi (6^{*}) sunt, et portantes arcam testamenti ⁹⁷, et eos qui ab Helia positi sunt in holocausto vituli ⁹⁸, et numerum (7) quoque apostolorum; et omnia omnino, quæcunque duodecim numerum custodiunt, duodecadem ipsorum significare volunt. Horum autem unitatem (8) omnium, quæ vocatur triacontas, per eam arcam (9), cujus triginta cubitis altitudo fuit sub Noe ⁹⁹: et **90** per Samuelem (10) declinantem (11) Saul ¹... qui (12) triginta diebus abscondebatur in agro ²; et per eos qui cum eo intraverunt in speluncam ³; et propter id quod longitudo fuerit sancti tabernaculi triginta cubitorum ⁴; et quæcunque alia æqualia numeris his inveniuntur (13), triacontadem ipsorum per hujusmodi ostendunt asseverationes (14).

CAPUT XIX^s.

Quibus Scripturæ testimoniis probarent supremum Patrem incognitum fuisse ante Christi adventum.

1. Ἀναγκαῖον (6) ἡγησάμην προσθεῖναι τούτοις καὶ ὅσα περὶ τοῦ Προπάτορος αὐτῶν, ὃς ἄγνωστος

1. Necessarium autem duxi addere iis et quanta de Propatore ipsorum, qui incognitus erat omnibus

BILLII INTERPRETATIO.

demque alii trans flumen siti sunt, et eos, qui fœderis arcam gestabant, et lapides eos, qui ab Elia in vituli holocausto fixi sunt, et apostolorum numerum; ac denique omnia, quæ duodenarium numerum continent, duodecadem suam exprimere dicunt. Horum porro omnium conjunctionem, quem tricenarium appellant, per arcam Noe, cujus altitudo triginta cubitorum erat: et per Samuelem, qui Saulem inter eos, quos ad epulas invitaverat, primo loco collocavit: et per Davidem, qui triginta totos dies in agro delituit, et per eos, qui cum ipso in speluncam ingressi sunt: ac per id, quod sacrosanctum tabernaculum triginta altitudinis cubitos habebat, ac si quæ alia ejusdem numeri reperiunt, tricenarium suum per ea confirmare ac demonstrare contendunt.

CAPUT XIX.

1. Necessarium autem esse censui his ea adjungere, quæ ipsi quoque de Propatore suo, qui cunctis

⁹⁴ Exod. xxviii, 4, et xxxix, 8. ⁹⁵ Exod. xxiv, 4. ⁹⁶ Jos. iv, 3, 8, 9, et 20. ⁹⁷ Jos. iii, 12. ⁹⁸ III Reg. xviii, 31. ⁹⁹ Gen. vi, 15. ¹ I Reg. ix, 22. ² I Reg. xx, 5. ³ II Reg. xxiii, 13. ⁴ Exod. xxvi, 8. ⁵ Cap. XVI.

(1) *Τοὺς δώδεκα κώδωνας*. Nihil de tintinnabulorum numero legitur in Scripturis. Scribit Justinus Martyr in *Dialogo cum Tryph.*, p. 260, traditum esse quod duodecim fuerint. Quam quidem traditionem secuti sunt Marcosii. Sed alii 72, alii alium tintinnabulorum istorum numerum tradunt. Legesis Braunii tractatum *De vestitu sacerdotum Hebræorum* lib. II.

(2) *Ἐν τοῖς τριάκοντα κλητοῖς*. Hunc convivarum numerum exhibent quidem textus Hebræus et Vulgata nostra I Reg. ix, 22. At in LXX leguntur circiter septuaginta viri a Samuele invitati. Hincque merito colligit Fronto Duc. Irenæum, vel hæreticos illos aliam Græcam editionem habuisse, in qua ex Hebræo, ut in Vulgata Latina, legebatur.

(3) *Ἐπὶ τριάκοντα ἡμέραις*. Vel sacros codices depravarunt hæretici, vel memoria lapsi sunt. Sive enim in Hebræo, sive in LXX, sive in Vulgata, neque I Reg. v, neque uspiam alibi David in agro latuisse legitur *triginta diebus*: sed secundum Vulgatam et Hebræum, *usque ad vesperam diei tertiæ* duntaxat; et secundum LXX, *ἕως δειλῆς, usque ad vesperam* tantum. Idem dic de triginta illis quos cum Davide intrasse in speluncam comminiscuntur. Nam II Reg. xxiii, 13, non *triginta*, sed *τρῆς ἀπὸ τῶν τριάκοντα*, secundum LXX; vel *tres, qui erant principes inter triginta*, secundum Vulgatam, et quædam exemplaria τῶν O', *venisse ad David in speluncam Odollam* dicuntur.

(4) *Σπήλαιον Ἰσραήλ*. Pro Ἰσραήλ reponendum forte Ὀδολλάμ, quamvis neutrum legisse videatur

C interpres.

(5) *Διὰ τοῦτο*. Pro τοῦτο lege τοῦ.

(6) *Ἀναγκαῖον*. Δέ adde ex vet.

(6^{*}) *Trans positi*. Male junctas voces in edit. omnibus, recte divisit Grabius.

(7) *Et numerum*. Sic ex Græco restitui, pro *et numerus*, quod in omnibus tum edit., tum mss. manifesto scribarum errate legitur.

(8) *Unitatem*. Melius *unionem*, vel *conjunctionem*.

(9) *Eam arcam*. Ita mss. omnes, cum edit. Oxon. In aliis deest *eam*.

(10) *Per Samuelem*. In Arund., Voss. et Merc. 2, *per Samuel*. In Clarom. *per Samuhel*.

(11) *Declinantem*. Scribendum saltem erat, *reclinantem*; melius *discumbere facientem*. Neque enim *declino*, quidquid Fronto Duc. dicat, uspiam apud auctores Latinos, quod sciam, legitur pro *accumbere facio*: et quæ profert exempla vir doctus, *somnus declinat ocellos*; et, *agmen duces declinant*, id minime probant.

(12) *Saul, qui*. Clarom., Pass., Ottobon. et Arund., *Saul, in*: adeo ut, scite observat Grabius, interpretem in *triginta vocatis* scripsisse, et scribam ob recurrentem vocem *triginta* quædam omisisse plane pateat. Hæc ergo tu ex Græco ita suppleas: *Saul in triginta vocatis primum, et per Davidem, qui, etc.*

(13) *Inveniuntur*. Græc. *inveniunt*.

(14) *Ostendunt asseverationes*. Vertendum erat, *ostendere acerrime contendunt*.

ante adventum Christi, eligentes de Scripturis suadere contendunt, ut ostendant Dominum nostrum alterum annuntiare Patrem, præter fabricatorem hujus universitatis: quem, sicut prædiximus, impie blasphemantes, labis fructum esse dicunt. Prophetam igitur Isaiam dicentem: *Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit*⁶; invisibilis Bythi ignorantiam dixisse coaptant. Et in Osee quod dictum est: *Non est in eis veritas, neque agnitio Dei*⁷; in hoc idem tendere conantur. Et: *Non est intelligens, aut requirens Deum: omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt*⁸; in Bythi ignorantia apponunt. Et per Moysen autem dictum: *Nemo videbit Deum, et vivet*⁹; in illum habere suadent relationem.

2. Et fabricatorem quidem a prophetis visum dicunt (1): **91** illud autem quod scriptum est: *Nemo videbit Deum et vivet*; de invisibili magnitudine, et incognita omnibus dictum volunt. Et quoniam quidem de invisibili Patre, factore omnium, dictum est: *Nemo videbit Deum*, omnibus nobis manifestum est: quoniam autem non de hoc, qui ab iis adinventus est Bythus, sed de Demiurgo (et ipse est invisibilis Deus) ostenditur (2) procedente sermone. Et Daniele autem hoc idem significare, in eo quod interrogat angelum absolutiones (3) parabolarum, quasi non scientem. Sed et angelum abscondentem ab eo magnum mysterium Bythi, dicere ei: *Recurre, Daniel: hi enim sermones obstructi sunt, quoadusque intellectores intelligant, et albi inalbentur*¹⁰: et seipsos esse albos et intellectores gloriantur.

BILLI INTERPRETATIO.

ante Christi adventum ignotus erat, ex Scripturis hinc atque hinc excerptis persuadere conantur, ut Dominum nostrum ostendant, alium Patrem annuntiare, præter universitatis hujusce conditorem: quem, uti superius diximus, impii homines ex defectu ortum esse volunt. Itaque hæc Isaiaë prophetæ verba: *Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit*; ad invisibilis Bythi ignorationem detorquent. Idque quod per Oseam dictum est: *Non est in eis veritas, nec Dei agnitio*, eodem pertinere contendunt. Illud item: *Non est qui intelligat, aut requirat Deum: omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt*; de Bythi ignoratione dictum esse statuunt. Eodemque modo id, quod per Moysen dictum est: *Nemo videbit Deum, et vivet*; ad eum referendum esse monent.

2. Conditorem enim illi a prophetis conspectum fuisse falso asserunt. Illud autem: *Nemo videbit Deum et vivet*; de invisibili, omnibusque ignota magnitudine dictum esse volunt. Et quidem de invisibili Patre, rerumque omnium conditore, hæc verba usurpata esse: *Nemo videbit Deum et vivet*; cuius nostrum perspicuum est: quod autem non de eo, quem ipsi comminiscuntur, Bytho, sed de rerum omnium effectore, qui ipse invisibilis Deus est, inferius a nobis ostendetur. Quin Daniele etiam idem istud significare aiunt, cum parabolarum solutiones tanquam ei minime notas et exploratas ex angelo sciscitatur. Angelum item ipsum ingens Bythi mysterium ipsi occultantem, his ad eum verbis usum esse. *Abi quam celerrime, Daniel: hi enim sermones obsepti sunt quousque intelligant qui intelligunt, et qui albi sunt, dealbentur*. Seipsos porro albos illos ac perspicacis ingenii homines esse gloriantur.

⁶ Isa. i, 3. ⁷ Ose. iv, 1. ⁸ Psal. xiii, 2, 3, et Rom. iii, 11, 12. ⁹ Exod. xxxiii, 20. ¹⁰ Daniel. xii, 9, 10.

(1) *Visum dicunt*. Ex Græco lege, *visum, mendacia texentes dicunt*.

(2) *Ostenditur*. Græc. *ostendetur*.

(3) *Absolutiones*. Pro *solutiones*.

(4) *Ὁ λαός με οὐ συνήκε*. Sic quidem soli LXX *transtulerunt*, Hieronymo teste ad cap. i Isai. et ita legerunt e Patribus Græcis non pauci. Vulgata vero nostra: *Populus meus non intellexit*.

(5) *Οὐδὲ περὶ τοῦ ἐπὶ τούτων*. Leg. cum interpret. οὐ περὶ τοῦ ὑπὸ τούτων.

(6) *Ἀπότρεχε, Δανιήλ*, etc. Locus ab hæreticis depravatus. Apud LXX significationem legitur in codi-

κὴν τοῖς πᾶσι πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, ἐκλέγοντες ἐκ τῶν Γραφῶν πείθειν ἐπιχειροῦσιν, ἵν' ἐπιδείξωσι τὸν Κύριον ἡμῶν ἄλλον καταγγέλλοντα Πατέρα, παρὰ τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντός· ὅν, καθὼς προέφαμεν, ἀσεβοῦντες, ὑστερήματος καρπὸν εἶναι λέγουσι. Τὸν γοῦν προφήτην Ἡσαΐαν εἰπόντα· Ἰσραὴλ δὲ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαός με οὐ συνήκε (4), τὴν τοῦ ἀοράτου Βυθοῦ ἀγνωσίαν εἰρηκεῖν μεθαρμόζουσι. Καὶ διὰ Ἰσραὴλ τὸ εἰρημένον· *Οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ἀλήθεια οὐδὲ ἐπίγνωσις Θεοῦ*, εἰς τὸ αὐτὸ συντείνειν βιάζονται. Καὶ, *Οὐκ ἔστιν ὁ συνιών, ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν· πάντες ἐξέκλιαν, ἅμα ἠχρειώθησαν*, ἐπὶ τῆς τοῦ Βυθοῦ ἀγνωσίας τάττουσι. Καὶ τὸ διὰ Μωϋσέως δὲ εἰρημένον, *Οὐδεὶς ὄψεται τὸν Θεόν καὶ ζήσεται*, εἰς ἐκεῖνον ἔχειν πείθουσι τὴν ἀναφοράν.

2. Τὸν μὲν γὰρ ποιητὴν ἐπιψευδόμενοι ὑπὸ τῶν προφητῶν ἐωρᾶσθαι λέγουσι· τὸ δὲ, *Οὐδεὶς ὄψεται τὸν Θεόν καὶ ζήσεται*, περὶ τοῦ ἀοράτου μεγέθους καὶ ἀγνώστου τοῖς πᾶσιν, εἰρηκεῖν θέλουσι. Καὶ ὅτι μὲν περὶ τοῦ ἀοράτου Πατρὸς καὶ ποιητοῦ τῶν ὄλων εἴρηται τὸ, *Οὐδεὶς ὄψεται τὸν Θεόν*, πᾶσιν ἡμῖν φανερόν ἐστιν· ὅτι δὲ οὐδὲ περὶ τοῦ ἐπὶ τούτων (5) παρεπινοουμένου Βυθοῦ, ἀλλὰ περὶ τοῦ Δημιουργοῦ (καὶ αὐτός ἐστιν ὁ ἀόρατος Θεός), δειχθήσεται τοῦ λόγου προϊόντος. Καὶ τὸν Δανιήλ δὲ τὸ αὐτὸ τοῦτο σημαίνειν, ἐν τῷ ἐπερωτῶν τὸν ἄγγελον τὰς ἐπιλύσεις τῶν παραούλων, ὡς μὴ εἰδότα. Ἀλλὰ καὶ τὸν ἄγγελον ἀποκρυπτόμενον ἀπ' αὐτοῦ τὸ μέγα μυστήριον τοῦ Βυθοῦ, εἰπεῖν αὐτῷ· *Ἀπότρεχε, Δανιήλ* (6)· οὗτοι γὰρ οἱ λόγοι ἐμπεφραγμένοι εἰσὶν, ἕως οἱ συνιέντες συνιῶσι καὶ οἱ λευκοὶ λευκανθῶσι καὶ αὐτοὺς εἶναι τοὺς λευκοὺς καὶ εὐσυνιέντας αὐχοῦσι.

BILLI INTERPRETATIO.

ante Christi adventum ignotus erat, ex Scripturis hinc atque hinc excerptis persuadere conantur, ut Dominum nostrum ostendant, alium Patrem annuntiare, præter universitatis hujusce conditorem: quem, uti superius diximus, impii homines ex defectu ortum esse volunt. Itaque hæc Isaiaë prophetæ verba: *Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit*; ad invisibilis Bythi ignorationem detorquent. Idque quod per Oseam dictum est: *Non est in eis veritas, nec Dei agnitio*, eodem pertinere contendunt. Illud item: *Non est qui intelligat, aut requirat Deum: omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt*; de Bythi ignoratione dictum esse statuunt. Eodemque modo id, quod per Moysen dictum est: *Nemo videbit Deum, et vivet*; ad eum referendum esse monent.

2. Conditorem enim illi a prophetis conspectum fuisse falso asserunt. Illud autem: *Nemo videbit Deum et vivet*; de invisibili, omnibusque ignota magnitudine dictum esse volunt. Et quidem de invisibili Patre, rerumque omnium conditore, hæc verba usurpata esse: *Nemo videbit Deum et vivet*; cuius nostrum perspicuum est: quod autem non de eo, quem ipsi comminiscuntur, Bytho, sed de rerum omnium effectore, qui ipse invisibilis Deus est, inferius a nobis ostendetur. Quin Daniele etiam idem istud significare aiunt, cum parabolarum solutiones tanquam ei minime notas et exploratas ex angelo sciscitatur. Angelum item ipsum ingens Bythi mysterium ipsi occultantem, his ad eum verbis usum esse. *Abi quam celerrime, Daniel: hi enim sermones obsepti sunt quousque intelligant qui intelligunt, et qui albi sunt, dealbentur*. Seipsos porro albos illos ac perspicacis ingenii homines esse gloriantur.

⁶ Isa. i, 3. ⁷ Ose. iv, 1. ⁸ Psal. xiii, 2, 3, et Rom. iii, 11, 12. ⁹ Exod. xxxiii, 20. ¹⁰ Daniel. xii, 9, 10.

(1) *Visum dicunt*. Ex Græco lege, *visum, mendacia texentes dicunt*.

(2) *Ostenditur*. Græc. *ostendetur*.

(3) *Absolutiones*. Pro *solutiones*.

(4) *Ὁ λαός με οὐ συνήκε*. Sic quidem soli LXX *transtulerunt*, Hieronymo teste ad cap. i Isai. et ita legerunt e Patribus Græcis non pauci. Vulgata vero nostra: *Populus meus non intellexit*.

(5) *Οὐδὲ περὶ τοῦ ἐπὶ τούτων*. Leg. cum interpret. οὐ περὶ τοῦ ὑπὸ τούτων.

(6) *Ἀπότρεχε, Δανιήλ*, etc. Locus ab hæreticis depravatus. Apud LXX significationem legitur in codi-

cibus nostris: Δεῦρο, Δανιήλ, ὅτι ἐμπεφραγμένοι, καὶ εἰσφραγισμένοι οἱ λόγοι, ἕως καιροῦ πέρας· ἐκλεγῶσι καὶ ἐκλευκανθῶσι, etc. Et in Vulgata nostra: *Vade, Daniel, quia clausi sunt, signatique sermones, usque ad præfinitum tempus. Eligentur et dealbubuntur*, etc. Paulo aliter vero Irenæus lib. iv, c. 26, et Cyprianus lib. i *cont. Jud.*, c. 5, legunt: *Muni sermones, et signa librum usque ad tempus consummationis, quoad addiscant multi, et impleatur agnitio, quoniam cum fiet dispersio, cognoscent omnia hæc*. Sed nullibi legitur: ἕως οἱ συνιέντες συνιῶσι, καὶ οἱ λευκοὶ λευκανθῶσι.

CAPUT XX¹¹.

De apocryphis et fictis Marcosiorum scripturis, ac Evangelii locis quibus abutebantur.

1. Πρὸς δὲ τούτοις ἀμύθητον πλῆθος ἀποκρύφων A καὶ νόθων γραφῶν, ἃς αὐτοὶ ἐπλασαν, παρεισφέρουσιν (1) εἰς κατάπληξιν τῶν ἀνοήτων καὶ τὰ τῆς ἀληθείας μὴ ἐπισταμένων γράμματα. Προσπαλαμβάνουσι δὲ εἰς τοῦτο κάκεινο τὸ βῆτα ἡ γῆτα, ὡς τοῦ Κυρίου (2) τὰ διὰ τοῦ διδασκάλου (3) αὐτῷ φήσαντος, καθὼς ἔθος ἐστίν, εἰπέ ἄλφα, ἀποκρίνασθαι τὸ ἄλφα. Πάλιν τε τὸ βῆτα τοῦ διδασκάλου κελεύσαντος εἰπεῖν, ἀποκρίνασθαι τὸν Κύριον· Σὺ μοι πρότερον εἰπέ τί ἐστὶ τὸ ἄλφα, καὶ τότε σοὶ ἐρῶ τί ἐστὶ τὸ βῆτα. Καὶ τοῦτο ἐξηγοῦνται, ὡς αὐτοῦ μόνου τὸ ἀγνωστον ἐπισταμένου, ὃ ἐφάνερωσεν ἐν τῷ τύπῳ τοῦ ἄλφα.

2. Ἐνια δὲ καὶ τῶν ἐν Εὐαγγελίῳ κειμένων εἰς τοῦτον τὸν χαρακτήρα μεθαρμόζουσιν· ὡς τὴν πρὸς τὴν μητέρα αὐτοῦ, δωδεκαετοῦς ὄντος, ἀπόκρισιν· B οὐκ οἶδατε (4) ὅτι ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς μου δεῖ μὲ εἶναι; ὃν οὐκ ᾔδεισαν, φασί, Πατέρα κατήγγελλεν αὐτοῖς· καὶ διὰ τοῦτο ἐκπέμψαι τοὺς μαθητὰς εἰς τὰς δώδεκα φυλάς, κηρύσσοντας τὸν ἀγνωστον αὐτοῖς Θεόν. Καὶ τῷ εἰπόντι αὐτῷ· Διδάσκαλε ἀγαθέ, τὸν ἀληθῶς ἀγαθὸν Θεὸν ὡμολογηκέναι εἰπόντα· Τί με λέγεις ἀγαθόν; εἰς ἐστὶν ἀγαθός, ὁ Πατήρ ἐν τοῖς οὐρανοῖς (5)· οὐρανοὺς δὲ νῦν τοὺς Αἰῶνας εἰρησθαι λέγουσι. Καὶ διὰ τὸ μὴ ἀποκριθῆναι τοῖς

1. Super hæc autem, inenarrabilem multitudinem apocryphorum (6) et perperam scripturarum, quas ipsi finxerunt, afferunt ad stuporem insensatorum, et quæ sunt veritatis non scientium litteras. Assumunt autem in hoc et illam falsationem, quasi Dominus cum puer esset, et disceret litteras, cum dixisset magister ejus (7), quemadmodum in consuetudine est: *Dic A*; responderit *A*. Rursum cum magister jussisset dicere (8) *B*, respondisse Dominum: *Tu prior dic mihi quid est A, et tunc ego dicam tibi quid est B*. Et hoc exponunt, quasi ipse solus incognitum 92 scierit, quod manifestavit in typum alpha (9).

2. Quædam autem eorum, quæ in Evangelio posita sunt, in hunc characterem transfigurant: sicut illud quod ad matrem suam, duodecim annorum existens, respondit dicens: *Non scitis quoniam in his, quæ Patris mei sunt, oportet me esse*¹²? Hunc, quem non sciebant, dicunt (10), Patrem annuntiabat eis: et propter hoc emisisse discipulos in duodecim tribus, annuntiantes ignotum eis Deum. Et ei qui dixisset illi: *Magister bone*; eum, qui verè bonus esset Deus, confessum esse respondentem: *Quid me dicis bonum? unus est bonus, Pater in cælis*¹³: cælos autem nunc Æonas dictos dicunt.

BILLII INTERPRETATIO.

CAPUT XX.

1. Insuper, apocryphorum librorum, et adulterinarum scripturarum, quas ipsi confinxerunt, infinitam multitudinem afferunt, ut stultos ac vesanos homines, veritatisque litterarum ignaros in stuporem trahant. Commentum etiam illud assumunt, quod cum Dominus puerili ætate esset, atque elementa disceret, ac Indimagister, ut mos est, ei dixisset: *Age, dic alpha*; respondit: *alpha*. Cumque rursus præceptor *beta* dicere jussisset, respondit Dominus: *Tu mihi prius expone quid sit alpha, tumque quid beta sit, ex me audies*. Idque ita interpretantur, quasi solus ipse id, quod cognitionem superat, norit, quod quidem in figura ipsius alpha declaravit.

2. Quin nonnulla quoque eorum, quæ in Evangelio exstant, ad hunc characterem detorquent: velut id quod anno ætatis duodecimo matri respondit: *Nescitis quoniam in his, quæ Patris mei sunt, oportet me esse?* Quibus verbis, inquirunt, eum, quem non norant, Patrem eis annuntiabat: atque hac de causa discipulos ad duodecim tribus misit, ut ignotum ipsis Deum prædicarent. Atque etiam ei, qui eum his

¹¹ Cap. XVII. ¹² Luc. II, 49. ¹³ Matth. XIX, 17; Marc. X, 18; Luc. XVIII, 49.

(1) *Παρεισφέρουσι*. Cod. Reg. παραφέρουσι.

(2) *Ὡς τοῦ Κυρίου*, etc. Hæc fabula reperitur etiam in apocrypho libro *De infantia Salvatoris*, qui Matthæo evangelistæ perperam ascriptus exstat cod. ms. 4316 bibliothecæ Regiæ Parisiis. Exstat et in eadem bibliotheca cod. 2908, alter apocryphus liber sub hoc titulo: *Liber de pueritia et miraculis Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi*; in quo eadem pene leguntur. Utriusque meminit Cotelerius, fragmentumque posterioris refert in notis ad lib. IV *Constit. apostol. Clementis* cap. 16. Idem commentum, teste Græbio, occurrit et in Evangelio infantia Christi, quod Arabice cum Latina versione edidit Henricus Sikius, pag. 144 et 146, necnon, licet paulo diversum, in Pseudo-Evangelio Leucii, quod ms. Oxonii exstat in bibliotheca Collegii Corporis Christi, ubi cap. *Quomodo Jesus descendit erat litteras*, hæc leguntur: *Et cœpit magister impiose (leg. imperiose) eum docere dicendo: Dic alpha. Jesus vero dixit ei: Tu mihi dic prius, quid sit beta, et ego dicam tibi quid sit alpha; et ob hæc magister iratus percussit Jesum, et postquam percussit eum, mortuus est.*

(3) *Τὰ διὰ τοῦ διδασκάλου*. Integra linea hic a scriba ommissa, ex Billio et Petavio ita supplenda:

C παιδὸς ὄντος, καὶ γράμματα μανθάνοντος, καὶ τοῦ διδασκάλου, etc.

(4) *Οἶδατε*. In vulgatis N. Testam. codd. ᾔδειτε.

(5) *Εἰς ἐστὶν ἀγαθός ὁ Πατήρ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*. Hæc ex memoria citata, nam pro iis tres evangelistæ concorditer habent: οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς, ὁ Θεός. Quanquam tamen in quibusdam N. Testam. mss. codd. legatur: εἰς ἐστὶν ὁ ἀγαθός, vel, εἰς ἐστὶν ἀγαθός ὁ Θεός.

(6) *Apocryphorum*. Melius, *apocrypharum*.

(7) *Magister ejus*. Græc. *magister ei*.

(8) *Dicere*. Eum post dicere cum Græbio expunximus, auctoritate codd. Pass., Voss. et textus Græci.

(9) *In typum alpha*. Sic Clarom., et Voss. juxta Græc. Editt. in *typum A*. Sed pro *in typum*, vertendum erat *in typo*.

(10) *Dicunt*. In Feuard. marg. et mss. Pass. et Voss., *dicit*. Quod consentit cum Basileensi edit. Epiphaniæ, et Irenæi Gallas. et Feuard. ubi pro *φασί* legitur *φησί*; nec male quidem, si ad Marcum referatur: quamvis præferendus pluralis numerus.

Et propter hoc non respondisse eis (1), qui ei dixerunt: *In qua virtute hoc facis?* sed e contrario interrogatione sua consternasse eos¹⁴, inenarrabile Patris, in eo quod non dixerit, non ostendisse (2) eum interpretantur. Sed et in eo, quod dixerit: *Sæpius concupivi audire unum ex sermonibus istis, et non habui qui diceret mihi;* manifestantis (3) dicunt esse per hoc unum, eum qui sit vere unus Deus, quem non cognoverint (4). Adhuc in eo, quod appropinquans (5) ad Jerusalem ploraverit super eam, et dixerit (6): *Si cognovisses et tu hodie quæ sunt ad pacem; abscondita autem sunt a te*¹⁵; per eum sermonem qui est absconditus (7), apocryphon Bythi manifestasse. Et iterum dicentem: *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos, et discite a me*¹⁶; Veritatis Patrem annuntiasset. Quod enim nesciebant, inquirunt, hoc eis promisit se docturum.

93 3. Ostensionem autem superiorum, et velut fluem regulæ suæ afferunt hæc: *Confiteor tibi, Pater, Domine terræ et cælorum* (8), *quoniam abscondisti ea a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis. Ita, Pater meus, quoniam in conspectu tuo placitum factum est. Omnia mihi tradita sunt a Patre:*

BILLII INTERPRETATIO.

verbis allocutus erat: *Magister bone;* eum, qui vere bonus erat, his verbis ei ingenue confessus est: *Quid me dicis bonum? Unus est bonus, Pater qui in cælis est:* cælos enim hoc loco *Æonas* appellatos esse aiunt. Per id præterea quod his, qui ex eo sciscitabantur, in qua potestate hæc faceret, non responderit, sed mutua interrogatione eos perculserit, per id, inquam, quod dicere recusavit, Patris ineffabilitatem ab eo ostensam esse interpretantur. Eodemque in eo quod dixit: *Sæpe unum ex his sermonibus audire concupivi, nec præsto habui, qui diceret;* per unum, eum qui vere unus est Deus, quem ipsi non cognoverint, ab eo declaratum esse inquirunt. In eo præterea, quod cum Hierosolymis appropinquasset, super eam fleverit, ac dixerit: *Si cognovisses et tu hodie quæ ad pacem; abscondita sunt autem a te;* abscondendi vocabulo, quod abditus abstrususque sit Bythus, planum fecisse. Et rursus in his verbis: *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos; discite a me, etc.;* in his, inquam, verbis Patrem Veritatis annuntiasset. Quod enim ignorabant, inquirunt, hoc se eos edoctrum promittebat.

3. At vero pro summa hujusce commenti sui confirmatione, ac velut coronide hæc afferunt: *Confiteor tibi, Domine cæli et terræ, quoniam abscondisti hæc a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis. Ita, Pater mi, quoniam sic tibi complacuit. Omnia mihi tradita sunt a Patre meo, et nemo novit Patrem nisi Filius, et Filium nisi Pater, et cui Filius revelaverit.* In his enim verbis ab eo id liquido demonstra-

¹⁴ Matth. xxi, 23; Marc. xi, 28; Luc. xv, 2. ¹⁵ Luc. xix, 42. ¹⁶ Matth. xi, 28, 29.

(1) *Et propter hoc non respondisse eis, etc.* Haud accurata versio. Scribendum erat: *et per hoc quod non responderit eis, sed alia quæstione proposita, eos in angustias adduxerit, etc.*

(2) *Non ostendisse.* Sic edit. Eras., Gall. et omnes mss. Feuarentius vero, quem secutus est Grab. male expunxit particulam negativam. Sensus enim est, Christum, in eo quod non responderit, inenarrabile Patris non ostendisse.

(3) *Manifestantis.* Feuarentius cum Eras. et Gall. manifestantius.

(4) *Cognoverunt.* Pass. et Voss. cognoverunt.

(5) *Adhuc in eo, quod appropinquans.* Ita codd. Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon. juxta Græcum. In aliis male, *in eo quod appropinquavit.*

(6) *Ploraverit.... dixerit.* Al. ploravit.... dixit.

(7) *Per eum sermonem, qui est absconditus.* Vel Græca male legit interpres, vel non intellexit. Vertendum erat: *per istud verbum, abscondita sunt, apocryphon, etc.*

(8) *Terræ et cælorum.* Ita Clarom., Pass. et Voss. cum edit. Oxon. juxta Græca hæreticorum. In aliis edit. *cæli et terræ*, ut apud evangelistas, legitur.

(9) *Δυνάμει.* Ἐξουσία habent tres evangelistæ.

(10) *Ἀπορήσαι αὐτούς.* Frustra Petavius legendum conjicit, ἀπορήσαι πρὸς αὐτούς.

εἰποῦσιν αὐτῷ, Ἐν ποία δυνάμει (9) τοῦτο ποιεῖς. ἀλλὰ τῇ ἀντεπεριωτῆσει ἀπορήσαι αὐτούς (10), τὴ ἀρρήτων τοῦ Πατρὸς, ἐν τῷ εἰπεῖν (11), δεδειχέναι αὐτὸν ἐξηγοῦνται. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ εἰρηκέναι, Πολλάκις ἐπεθύμησα (12) ἀκοῦσαι ἓνα τῶν λόγων τούτων, καὶ οὐκ ἔσχον τὸν ἐροῦντα, ἐμφαίνοντός φασι δεῖν (13) διὰ τοῦ ἐνός τὸν ἀληθῶς ἓνα Θεόν, ὃν οὐκ ἐγνώκεισαν. Ἐτι ἐν τῷ προσχόντα αὐτὸν τῇ Ἱερουσαλήμ, δακρῦσαι ἐπ' αὐτήν, καὶ εἰπεῖν· Εἰ ἔγνων (14) καὶ σὺ σήμερον τὰ πρὸς εἰρήνην, ἐκρύβη δέ σου (15), διὰ τοῦ, ἐκρύβη, ῥήματος τὸ ἀπόκρυφον τοῦ Βυθοῦ δεδηλωκέναι. Καὶ πάλιν εἰπόντα· Δεῦτε πρὸς μέ, πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, καὶ γὰρ ἀναπαύσω ὑμᾶς· καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, τὸν τῆς ἀληθείας Πατέρα κατηγγελεκέναι. Ὁ γὰρ οὐκ ᾔδεισαν, φησὶ (16), τοῦτο αὐτοῖς ὑπέσχετο διδάξειν.

3. . . . (17) δὲ τὴν ἀνωτάτω, καὶ οἶονεὶ κορωνίδα τῆς ὑποθέσεως αὐτῶν φέρουσι ταῦτα· Ἐξομολογήσομαι (18) σοι, Πάτερ, Κύριε τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας (19) ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις. Οὐδὲ (20), ὁ Πατήρ μου, ὅτι ἐμπροσθέν σου εὐδοκία μοι (21) ἐγένετο.

(11) Ἐν τῷ εἰπεῖν. Ante et post εἰπεῖν ponendum οὐκ, vel μή.

(12) Πολλάκις ἐπεθύμησα, etc. Hæc verba frustra quæsieris in Scripturis sacris; nullibi exstant. Ab hæreticis istis, vel male feriato quopiam conflictata sunt.

(13) Ἐμφαίνοντός φασι δεῖν. Pro δεῖν legendum εἶναι; sicque reposuerunt in ipso textu Gailasius et Feuarentius; in hoc laudandi, si ms. alicujus faveret auctoritas. Sed male omnino, pro ἐμφαίνοντός, substituerunt, ἐμφατικώτερον.

(14) Εἰ ἔγνων. Hæc iterum ex memoria citata.

(15) Σοῦ. Leg. ἀπὸ σοῦ.

(16) Φησὶ. Leg. φασί.

(17) Ὁ γὰρ ἀπόδειξιν, a scribis omissa, hic restituenda.

(18) Ἐξομολογήσομαι. Legit interpres ἐξομολογούμαι; sicque nostri codd. habent.

(19) Ἀπέκρυψας. Adde ταῦτα cum vet. interp. et nostris N. Test. codd.

(20) Οὐδὲ. Hanc vocem pro γὰρ posuerunt hæretici.

(21) Εὐδοκία μοι. Vocem μοι nec legit interpres, nec habent nostri N. Test. codd.

Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μου· καὶ οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα (1), εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· καὶ ὁ ἄνθρωπος ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. Ἐν τούτοις διαβρήδην φασὶ δεδειχέναι αὐτὸν, ὡς τὸν ὑπὲρ αὐτὸν (2) παρεξυρημένον Πατέρα ἀληθείας, πρὸ τῆς παρουσίας αὐτοῦ μηδενὸς πρόποτε ἔγνωκός· καὶ κατασκευάζειν θέλουσιν, ὡς τοῦ ποιητοῦ καὶ κτίστου αἰεὶ ὑπὸ πάντων ἔγνωσμένου καὶ ταῦτα τὸν Κύριον εἰρηκέναι περὶ τοῦ ἀγνώστου τοῖς πᾶσι Πατρὸς, ὃν αὐτοὶ καταγγέλλουσι.

CAPUT XXI¹⁸.

Quid et quotuplex redemptio hæreticorum.

1. Τὴν δὲ τῆς ἀπολυτρώσεως (3) αὐτοῖς (4) παράδοσιν συμβέβηκεν ἀόρατον εἶναι καὶ ἀκατάληπτον, ἅτε τῶν ἀκρατήτων καὶ ἀοράτων μητέρα ὑπάρχουσαν. Καὶ διὰ τοῦτο ἄστατον οὖσαν, οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ ἐνὶ λόγῳ ἀπαγγεῖλαι ἐστι· διὰ τὸ ἐν ἑκάστῳ (5) αὐτῶν, καθὼς αὐτοὶ βούλονται, παραδιδόναι αὐτήν. Ὅσοι γὰρ εἰσι ταύτης τῆς γνώμης μυσταγωγοί, τοσαῦται καὶ ἀπολυτρώσεις. Καὶ ὅτι μὲν εἰς ἐξάρησιν τοῦ βαπτίσματος, τῆς εἰς Θεὸν ἀναγεννήσεως καὶ πάσης τῆς πίστεως ἀπόθεσιν ὑποβέβληται τὸ εἶδος τοῦ (6) ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ, ἐλέγχοντες αὐτοὺς ἀπαγγελοῦμεν ἐν τῷ προσήκοντι τόπῳ.

2. Λέγουσι δὲ αὐτὴν ἀναγκαίαν εἶναι τοῖς τὴν τελείαν γνῶσιν εὐληφόσιν, ἵνα εἰς τὴν ὑπὲρ πάντα δύναμιν ᾧσιν ἀναγεγεννημένοι. Ἄλλως γὰρ ἀδύνατον ἐντὸς Πληρώματος εἰσελθεῖν· ἐπειδὴ αὕτη ἐστὶν ἢ εἰς τὸ βάθος (7) κατάγουσα αὐτούς. Τὸ μὲν γὰρ βάπτισμα τοῦ φαινομένου Ἰησοῦ ἀφέσεως ἀμαρτιῶν, τὴν δὲ ἀπολύτρωσιν τοῦ ἐν αὐτῷ Χριστοῦ κατ-

*A et nemo cognovit Patrem, nisi Filius, et Filium, nisi Pater, et cuicumque Filius revelaverit*¹⁷. In his enim manifestissime aiunt ostendisse eum, quod ante adventum ejus nemo manifeste cognoverit Patrem Veritatis (8) : et aptare volunt, quod quasi fabricator et conditor semper ab omnibus cognitus sit : et hæc Dominum dixisse de incognito omnibus Patre, quem ipsi annuntiant.

B Et propter hoc, cum sit instabilis, non simpliciter, neque uno sermone referendum est (9) : quoniam unusquisque illorum, quemadmodum ipsi volunt, tradunt eam. Quanti (10) enim sunt hujusmodi sententiæ mystici antistites, tot sunt et redemptiones. Et quia (11) ad negationem baptismatis, ejus quæ est in Deum regenerationis, et universæ fidei destructionem remissa (12) est species hæc a Satana, arguentes eos referemus (13) aptiori loco.

2. Dicunt autem eam necessariam esse iis, qui perfectam **94** agnitionem acceperunt (14), ut in eam, quæ est super omnia virtus (15), sicut regenerati. Aliter enim nobis (16) impossibile esse intra Pleroma (17) introire : quoniam hæc est, quæ in profundum Bythi deducit, secundum eos (18). Et baptismata quidem apparentis Jesu, in remissionem

BILLII INTERPRETATIO.

tam esse aiunt, quod eum Veritatis Patrem, quem ipsi confinxerunt, nemo ante ejus adventum unquam cognoverit : idque perinde asserere conantur, tanquam creator et opifex omnibus semper cognitus fuerit : hæc autem Dominus de cunctis ignoto Patre, quem ipsi annuntiant, dixerit.

CAPUT XXI.

1. Porro redemptionis traditionem invisibilem ipsis, atque incomprehensibilem esse contigit : ut quæ eorum parens sit, quæ nec comprehendî, nec oculis conspici queant. Ac proinde, cum incerta et instabilis sit, fieri non potest ut uno ac simplici sermone a me exponatur : quandoquidem unusquisque eorum pro libitu suo eam tradit. Quot enim sunt hujus sententiæ doctores, tot etiam sunt redemptiones. Et quidem quod ad baptismi illius, per quem ad Deum regeneramur, inficiationem, totiusque adeo fidei abjectionem, hoc genus a Satana suggestum sit, cum ad eorum dogmata refellenda ventum erit, suo loco referemus.

2. Aiunt autem hanc iis, qui perfectam cognitionem consecuti sunt, necessariam esse, ut in eam virtutem, quæ supra omnia eminent, regenerentur. Aliter enim fieri non posse, ut cuiquam aditus ad Ple-

¹⁷ Matth. xi, 25-27; Luc. x, 21-22. ¹⁸ Cap. XVIII.

(1) Καὶ οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα, etc. Verborum ordinem data opera inverterunt hæretici. Legimus enim : Καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ὁ ἄνθρωπος βούληται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι. Vide lib. iv, c. 6.

(2) Ὑπὲρ αὐτὸν. Leg. ὑπὲρ αὐτῶν.

(3) Τῆς ἀπολυτρώσεως. Quid sit hæc Marciorum redemptio, explicuimus cap. xiii, n. 6, not.

(4) Αὐτοῖς. Leg. αὐτῶν cum vet.

(5) Διὰ τί ἐν ἑκάστῳ. Leg. cum interp. διὰ τὸ ἕνα ἕκαστον.

(6) Εἶδος τοῦ. Leg. εἶδος τοῦτο.

(7) Τὸ βάθος. Τοῦ Βυθοῦ adde ex vet.

(8) Patrem Veritatis. Adde ex Græco, quem ipsi confinxerunt.

(9) Referendum est, i. e. referri potest.

(10) Quanti. Pro quot.

(11) Et quia. Quia pro quod.

(12) Remissa. In Eras. et Gallas. corrupte legitur,

repromissionem inremisse. In veteri vero Feuarentii codice, repromissionem remissa. Sed recte priorem vocem expunxit vir doctus, posteriorem retinuit. Favent Clarom. et Pass. in quibus vox remissa sine præfixa repromissionem legitur. At merito censet Feuarentius verbum Græcum ὑποβέβληται verti debuisse, non remissa est, sed immissa, vel submissa est.

(13) Referemus. Clarom. et Pass. referimus

(14) Acceperunt. Clarom. acceperint.

(15) Virtus. Feuard. virtutem.

(16) Nobis. Hæc vox deest in Græco, nec Irenæi esse videtur. Nec incommodum tamen sensum habebit, si eam ad Catholicos non coerceas, ut fecit Grabius; sed de hominibus, vel Christianis in genere dictam intelligas.

(17) Intra Pleroma. Quidam, infra Pleroma. Sed utriusque particule idem sensus.

(18) Secundum eos. Vocem secundum, quam hæ-

esse peccatorum; redemptionem autem esse ejus, qui in eo descenderit Spiritus (1), ad perfectionem: et illud quidem animale, illam autem spiritalem esse repromittunt. Et baptisma quidem a Joanne annuntiatum in pœnitentiam (2); redemptionem autem ejus, qui in eo est Christi, positam esse ad perfectionem (3), et hoc esse, de quo dicit: *Aliud baptisma habeo baptizari, et valde propero ad illud*¹⁹. Sed et filiis Zebedæi, matre ipsorum postulante ut sedere faceret eos a dextris et a sinistris cum eo in regno, hanc apposuisse redemptionem Dominum dicunt, dicentem²⁰: *Potestis baptisma (4) baptizari, quod ego habeo baptizari (5)?* Et Paulum manifeste dicunt eam, quæ sit in Christo Jesu, redemptionem sapissime ostendisse: et esse hanc eam, quæ ab ipsis varie et inconsonanter traditur. B

BILLII INTERPRETATIO.

roma pateat: quippe cum ea sit, quæ usque ad intimum Bythi sinum eos detrudat. Etenim per conspicui quidem Jesu baptismum peccata remitti: per Christi autem, qui in eum descenderit, redemptionem, perfectionem comparari. Illum item animale, hanc spiritalem esse statuunt. Ac baptismum quidem a Joanne ad pœnitentiam annuntiatum; redemptionem vero a Jesu consequendæ perfectionis causa allatam. Eoque spectare id quod ait: *Baptismo alio habeo baptizari, et ad eum magnopere festino*. Quin etiam Zebedæi filiis, cum mater eorum ab ipso contenderet, ut eos secum in regno, alterum a dextris, alterum a sinistris collocaret, Dominum hanc redemptionem adjunxisse, cum dixit: *Potestis baptismo eo baptizari, quo ego baptizandus sum?* Paulum etiam expresso vocabulo eam, quæ in Christo Jesu est, redemptionem persæpe indicasse, hancque eam esse, quæ ab ipsis varie dissentienterque traditur.

3. Nonnulli enim ipsorum nuptiale cubiculum exstruunt, ac mysticum munus cum profanorum quorundam verborum pronuntiatione obeunt iis, quos initiant, spiritualesque nuptias id quod agunt appellant, ad supernorum conjugiorum similitudinem. Alii ad aquam eos ducunt, atque inter baptizandum his verbis utuntur: *In nomine ignoti Patris universorum, in veritate matre omnium, in eo qui in Jesum*

¹⁹ Luc. xii, 50. ²⁰ Marc. x, 38.

bent edit. Eras. et Gall. ac mss. omnes, tum Anglicani, male, meo quidem judicio, expunxerunt Feuarentius et Gradius. Sensus enim exigere videtur, ut, servata voce nobis, retineatur et secundum. Quod vero κατὰ desit in Græco, non adeo mirum: festinanti calamo facile excidere potuit ob præcedens κατὰ γουσα.

(1) Spiritus. Sic antiquiores, meliorisque notæ codd. Clarom., Pass. et Voss. In edit. et Græco Christus. At idem utrobique sensus: Spiritum enim in Jesum delapsum, Christum esse dicebant hæretici.

(2) In pœnitentiam. Sic ex Græca lectione et cod. Pass. emendo. Hic enim habet, in pœnitentia in. Procul dubio in codice, quem exscribebat amanuensis, scriptum erat pœnitentiam; sed litteram m male legens, scripsit in: quod idem amanuensi Claromontano paulo ante contigit, qui pro spiritalem scripsit spiritale in.

(3) Redemptionem autem ejus, qui in eo est Christi, positam esse ad perfectionem. In Græco legit interpret. τὴν δὲ ἀπολύτρωσιν τοῦ ἐν αὐτῷ Χριστοῦ κείσθαι; sed male. Quare sic construenda versio: *Redemptionem autem a Jesu, obtinendæ perfectionis causa allatam esse.*

(4) Baptisma. Sic reposui ex mss. Clarom. et Pass. juxta Græcum τὸ βάπτισμα, sicque vertit paulo superius interpret. In Eras., Gall. et Feuard. minus bene, baptismo: paulo melius Grab. ex Marc. 2, baptismum; quod nomen non raro apud auctores infimæ Latinitatis usurpari pro baptismus, nemo nescit.

(5) Quod ego habeo baptizari. Ita Clarom., Voss., Arund., Marc. 2 et edit. Oxon. ex Græco, ὃ ἐγὼ μέλλω βαπτίζεσθαι. In cod. Pass. quod ego debeo baptizari: sed in aliis edit. quod ego debeo baptizari.

(6) Καὶ ἄλλο βάπτισμα ἔχω. etc. Locus hic ex

ελθόντος εἰς τελείωσιν· καὶ τὸ μὲν ψυχικόν, τὴν δὲ πνευματικὴν εἶναι ὑφίστανται. Καὶ τὸ μὲν βάπτισμα ὑπὸ Ἰωάννου κατηγγέλλαι εἰς μετάνοιαν, τὴν δὲ ἀπολύτρωσιν ὑπὸ Ἰησοῦ κεκομισθαι εἰς τελείωσιν. Καὶ τοῦτ' εἶναι, περὶ οὗ λέγει· Καὶ ἄλλο βάπτισμα ἔχω (6) βαπτισθῆναι, καὶ πάνυ ἐπιέγομαι εἰς αὐτό. Ἀλλὰ καὶ τοῖς υἱοῖς Ζεβεδαίου, τῆς μητρὸς αὐτῶν αἰτουμένης τὸ καθίσαι αὐτοὺς ἐκ δεξιῶν καὶ ἀριστεριῶν μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν βασιλείαν, ταύτην προσθεῖναι τὴν ἀπολύτρωσιν τὸν Κύριον λέγουσιν, εἰπόντα· Δύνασθε τὸ βάπτισμα βαπτισθῆναι (7), ὃ ἐγὼ μέλλω βαπτίζεσθαι; Καὶ τὸν Παῦλον ῥητῶς φάσκουσι τὴν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἀπολύτρωσιν πολλάκις μεμνηυκέναι· καὶ εἶναι ταύτην, τὴν ὑπ' αὐτῶν ποικίλως καὶ ἀσυμφώνως παραδιδομένην.

memoria, non ex libro citatus esse videtur. Nostra siquidem exemplaria pro, καὶ πάνυ ἐπιέγομαι εἰς αὐτό, habent: καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῆ!

(7) Δύνασθε τὸ βάπτισμα βαπτισθῆναι, etc. Paulo aliter in nostris codd. Nam pro, ὃ ἐγὼ μέλλω βαπτίζεσθαι, legitur: ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι. Verba hæc velut ex Matthæi xx desumpta citavit ad marginem editionis suæ Feuarentius. Exstant quidem in editis N. Testamenti codicibus Græcis, et in versionibus Syriaca et Arabica. Sed quod dudum generatim monuerat Hieronymus in sua in evangelistas ad Damasum Præfatione, quod nimirum magnus hic in nostris codicibus error inolevit, dum quod in eadem re alius evangelista plus dixit, in alio, quia minus putaverint, addiderunt; hic speciatim contigisse videtur. Scilicet laudatum comma ex Marci x, 5, in Matthæi textum translatum fuisse, jam ante nos observarunt doctissimi viri, inter quos Gradius. Idque ex eo colligitur, quod neque in vulgata Latina, neque in veteri Italica versione ab erudito Martianæo nostro paucis ab hinc annis publici juris facta, neque in pluribus antiquioribus, usque optimæ notæ mss. Novi Testamenti codd. neque apud Hilarium, Ambrosium, Hieronymum, aliosque Latinos Patres legatur. Et hinc est quod nec in citatis monumentis occurrant ea verba versiculi sequentis: Καὶ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε. Accedit et laudatus a clarissimo Grabio Origenes l. xvi Comment. in Matthæum p. 415, ubi ita habet: Ἀποκριθεὶς εἶπε μετὰ τὸ· Οὐκ οἶδατε, τί αἰτεῖσθε, τὸ· Δύνασθε πλεῖν τὸ ποτήριον, ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, ἢ, ὡς ὁ Μάρκος ἀνέγραψε· Δύνασθε τὸ ποτήριον πλεῖν, ὃ ἐγὼ πίνω, ἢ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; Nusquam profecto Martiana hic vocasset Origenes, nisi quidpiam amplius in ejus textu legisset, quam in Matthæi, quem tunc expendebat.

3. Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν (1) νυμφῶνα κατασκευάζουσι καὶ μυσταγωγίαν ἐπιτελοῦσι, μετ' ἐπιβρῆσεών τι-
νων (2) τοῖς τελειομένοις, καὶ πνευματικὸν γά-
μον φάσκουσιν εἶναι τὸ ὑπ' αὐτῶν γινόμενον, κατὰ
τὴν ὁμοιότητα τῶν ἄνω συζυγιῶν. Οἱ δὲ ἄγουσιν ἐφ'
ὕδωρ, καὶ βαπτίζοντες οὕτως ἐπιλέγουσιν· *Εἰς ὄνομα*
ἀγνώστου Πατρὸς τῶν ὄλων (3), *εἰς ἀλήθειαν μη-*
τέρα πάντων, εἰς τὸν κατελθόντα εἰς Ἰησοῦν (4),
εἰς ἔνωσιν καὶ ἀπολύτρωσιν καὶ κοινωνίαν τῶν
δυναμῶν. Ἄλλοι δὲ Ἑβραϊκά τινα ὀνόματα ἐπιλέ-
γουσι, πρὸς τὸ μᾶλλον καταπλήξασθαι (5) τοὺς τε-
λειομένους, οὕτως· *Βασεμὰ χαμοσσή* (6) *βασιαν-*
νορά, μυσταδία ρουαδὰ, κουστὰ, βαβοφόρ καλα-
χθεῖ. Τούτων δ' ἡ ἐρμηνεία ἐστὶ τοιαύτη· Ὑπὲρ
πᾶσαν δύναμιν τοῦ Πατρὸς ἐπικαλοῦμαι φῶς
ὀνομαζόμενον καὶ πνεῦμα ἀγαθὸν καὶ ζωὴ· ὅτι B

3. Quidam enim ex ipsis sponsale cubiculum
quoddam adaptant (7), et quasi mysticum confi-
ciunt (8), cum quibusdam 95 profanis (9) dictioni-
bus, iis qui sacrantur; et spirituales nuptias dicunt
esse id, quod ab ipsis fit, secundum similitudinem
supernarum conjugationum. Alii autem adducunt
ad aquam, et baptizantes ita dicunt: *In nomen*
incogniti (10) *Patris omnium, in veritatem matrem*
omnium (11), *in descendantem in Jesum* (12), *ad uni-*
tionem (13), *et redemptionem, et communionem vir-*
tutum. Alii autem et Hebraica nomina superantur,
ut stupori sint, vel deterreant (14) eos qui sacran-
tur, sic: *Basyma* (15) *cacabasa* (16) *eanaa, irrau-*
mista (17) *diarbada, caeota* (18) *basobor* (19) *came-*
lanthi. Horum autem interpretatio est talis: *Hoc*
quod est super omnem virtutem Patris (20) *invoco,*

BILLII INTERPRETATIO.

descendit, in unione, et redemptione, et communionem virtutum. Alii rursus Hebraica quædam vocabula, quo
magis eos, quos initiant, in stuporem trahant, ad hunc modum effantur: *Basema, chamassi, baanuora,*
mystadia, ruada, cusia, babephor, calathi. Quorum verborum hæc est interpretatio: *Id quod virtutem*
omnem exsuperat, invoco, quod lux, et Spiritus bonus, et vita nominatur; quia in corpore regnasti. Sunt

(1) *Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν, etc.* Hæc eadem, usque ad
πρὸς τὸ μᾶλλον καταπλήξασθαι τοὺς τελειομένους,
ex Irenæo refert Eusebius lib. iv *Hist. eccles.* c. 11,
et quidem eodem prorsus modo atque Epiphanius,
nisi quod apud illum ista, *εἰς ἔνωσιν, καὶ ἀπολύ-*
τρωσιν, καὶ κοινωνίαν τῶν δυναμῶν, incuria forte
scribarum ommissa sint.

(2) *Ἐπιβρῆσεών τινων*. Βεβήλων addi vult Billius
ex vet. versione. Sed cum nec eam vocem legerit
Eusebius, vero similis est profanis de suo addi-
disse vel interpretem, vel scribam.

(3) *Ὀλων*. In Euseb. cit. τῶν ὄλων, ut et mox,
μητέρα τῶν πάντων, et paulo post, *εἰς τὸν Ἰησοῦν*.
Nimirum præponit articulos, qui desunt apud Epi-
phanium.

(4) *Εἰς Ἰησοῦν*. Hinc Theodoretus emendandus,
apud quem lib. i *Hær. Fab.* c. 9, male ommissa præ-
positione *εἰς*, ante *Ἰησοῦν*, legitur, *εἰς κατελθόντα*
Ἰησοῦν.

(5) *Καταπλήξασθαι*. Sic quidem et edit. Eusebii.
Sed notat Valesius ad Eusebii locum, in quatuor
ejusdem mss. codd., nempe cardinalis Mazarini,
Medicæo, Fuckeriano et Henrici Savilii, haberi *κα-*
ταπλήξαι. Sicque legisse videtur interpretes noster,
verbo activæ significationis usus.

(6) *Βασεμὰ, Χαμοσσή, etc.* Hanc formulam ali-
ter descripsit Nicetas in *Thesouro orthodox. fid.: Ca-*
mosi, Bae, anoora mystada rhuda custada, phagor
calathi. Cui hæc subnectitur interpretatio: *O qui*
es super omnem virtutem Patris, te invocamus, qui
lumen, et Spiritus bonus, et vita nominaris: quo-
nam in corpore regnasti. In cod. Reg. legitur, *Χα-*
σιμή pro *Χαμοσσή*, *βασιαννορά* pro *βασιαννορά*, et
κουκά pro *κουστὰ*. Ab Epiphanio longius adhuc re-
cedit interpretes Latinus. Nec magis secum consen-
tiunt mss. codd. Latini. Nihil mirum. Ut enim ait
Joannes Croius in fine *Speciminis conjecturarum*
in Irenæum, Tertullianum et Epiphanium, hæc et
sequentes Marciosiorum formulæ ita corruptæ et
depravatæ, ut vestigium aliquod veræ lectionis vix
appareat. Eas quidem, addit, restituere quidam
sunt conati, sed ita infelici successu, ut farraginem
potius quamdam variarum dialectorum, sine ulla
analogia et ratione grammatica, quam germanam
proponant restitutionem. Ne vero farraginem far-
ragini addamus, et in re quæ tam exiguum ad res
Christianas momentum affert, operam ludamus,
malimus aliorum conjecturas legi, quam nostras.

Consulat ergo, cui per otium licebit, Joannis Croii
Specimen, et Rhenferdi *Disput. de redempt. Mar-*
cosiorum et Heracleonitarum.

(7) *Adaptant*. Ita ex Voss. et Merc. 2 codd.
juxta Græc. *κατασκευάζουσι* reposuit Grab. pro
adaptantes, quod in edit. exstat. Consentiant
Clarom. et Pass.

(8) *Mysticum conficiunt iis qui sacrantur*. Græca
sic ego vertissem: *mysticis quibusdam ritibus ini-*
tianos suos consecrant.

(9) *Profanis*. Deest in Græco.

(10) *In nomen incogniti*. Sic omnino cod. Pass. et
Voss. Consentiant Clarom. et Arund. quoad vocem
incogniti. In edit. Eras. Gall. et Feuard. in nomine
incogniti; a quibus recedimus, cum Grabio persuasi
interpretem more suo stricte servantem Græca, *εἰς*
ὄνομα ἀγνώστου vertisse, in nomen *incogniti*.

(11) *In veritatem matrem omnium*. Sic recte Gra-
bius ex mss. Voss., Arund. et Merc. 2, juxta Græcum.
Sic etiam Clarom. et Pass. ubi tamen licet legatur
matrem, incuria amanuensium scriptum est *ver-*
itate, ommissa scilicet abbreviationis nota super *e*,
quod non infrequens. In Feuard. vero, in *veritate*
matre omnium: sed in Eras. et Gall. pejus, in *ver-*
itate matris omnium.

(12) *In descendantem in Jesum*. Sic edit. Oxon.
et Græca lectio, cui consonant mss. Clarom., Pass.,
Arund., Voss. et Merc. 2, nisi quod in omnibus desit
præpositio *in* ante *Jesum*; quam quidem ex Græco
et edit. Feuard. supplere cum doctissimo Grabio
non dubitavi. In Eras. vero, Gall. et Feuard. legi-
tur: *et in nomine descendantis Jesu*, vel in *Jesu*.
Codicem mss. citat Billius, in quo pro *Jesu* exstat
Spiritus.

(13) *Ad unionem*. In Merc. 2, ad *junctionem*.

(14) *Deterreant*. Edit. *perterreant*.

(15) *Basyma*. Arundel. *Basyma*.

(16) *Cacabasa*. In Voss. *eacabasa*. Clarom. et
Arund. *eachasaba*. Pass. *ecusabasa*.

(17) *Eanaa irraumista*. Eras., Gall. et Feuard.
eanaa irraurista. Clarom. et Pass. *eanaa ura-*
mista.

(18) *Diarbada, caeota*. Eras., Gall. et Feuard.
dyarbada, caeotaba. Clarom. *diarbada, ceotaba*.
Pass. *divarda cacotaba*. In Voss. *diavar*. In Arund.
caetota.

(19) *Basobor*. Alii *sobor*.

(20) *Patris*. In Eras. et Gall. hæc vox deest.

quod vocatur *lumen*, et spiritus (1) et vita : quoniam in corpore regnasti. Alii autem rursus redemptionem profantur sic : Nomen quod absconditum est ab universa deitate, et dominatione, et veritate, quod induit Jesus Nazareus in *zonis* (2) luminis, Christus Dominus viventis (3) per Spiritum sanctum, in redemptionem angelicam. Nomen quod est restorationis : *Messia usar* (4) magno in *seenchaldia mosomeda, eaacha faronepseha* (5) Jesu Nazarene. Et horum interpretatio est talis : Christi **96** non divido spiritum, cor, et supercœlestem virtutem misericordem : *fruar nomine tuo, Salvator veritatis*. Et hæc quidem profantur ipsi qui sacrant : qui autem sacratur (6), respondet : *Confirmatus sum, et redemptus sum, et redimo animam meam ab æone hoc* (7) et omnibus *quæ sunt ab eo in nomine Iao*, qui redemit animam ejus, in redemptionem, in Christo vivente. Dehinc superfantur, qui astant : *Pax omnibus, in quos* (8) hoc nomen requiescit. Post deinde unguunt (9) sacratum opobalsamo. Unguentum enim hoc typum esse dicunt ejus suavitatis, quæ sit super universa.

4. Quidam autem eorum adducere quidem ad aquam supervacuum esse dicunt; admiscentes autem oleum et aquam in unum, cum quibusdam profanis (10) dictionibus, similibus quæ prædiximus (11), mittunt super eorum caput, qui sacrantur : et hoc

BILLII INTERPRETATIO.

rursus qui redemptionem his verbis efferant : *Nomen quod absconditum est ab omni deitate, et dominatione, et veritate, quod induit Jesus Nazareus in vitis luminis Christi Domini, viventis per Spiritum sanctum, in redemptionem angelicam*. Nomen restitutionis in integrum : *Messia upharea, namamsæman, chaldæam, mosomedæa, acphranæ, psana, Jesu Nazaria*. Quorum item verborum hujusmodi est interpretatio : *Non divido spiritum, nec cor, nec supercœlestem virtutem, quæ misericordia prædita est : utinam fruar nomine tuo, Salvator veritatis*. Atque hæc quidem profantur qui initiant : qui autem initiatus est, respondet : *Confirmatus et redemptus sum ac redimo animam meam ab hoc sæculo, et omnium quæ ab eo sunt, in nomine Iao. qui redemit animam suam in redemptionem, in Christo vivente*. Ac postea ii, qui adsunt, his verbis utuntur : *Pax omnibus super quos hoc nomen requiescit*. Tum autem cum qui initiatus est, opobalsamo inungunt. Hoc enim unguentum fragrantie illius, quæ omnia exsuperat, typum esse aiunt.

4. Sunt etiam ex ipsis, qui eos quidem ad aquam adducere supervacaneum esse dicant; oleo autem et aqua una permistis, cum vocibus quibusdam iis, quæ ante a nobis commemoratæ sunt, hand dissimilibus, in eorum quos initiant, caput injiciunt : idque redemptionem esse volunt. Atque ipsi quoque bal-

(1) Spiritus. Bonus adde ex Græco.

(2) In *zonis*. Ex Græco ζωνίς lege, *Zeis*, i. e. vitis.

(3) Christus Dominus viventis. Male omnino. Græca sic vertenda cum Petavio : *Christi, Christi, inquam, viventis*.

(4) *Messia usar*. Al. *messiau far*.

(5) *Magno in seenchaldia*, etc. Sic. om. editt., sed Clarom. *maganaim seenchaldia mosome dae abacfaron epsebe*. Voss. *magnaunse en caldia mosome dacaach faron epseba*. Arund. cum editt. convenit, nisi quod habeat *magnounse* vel *magnoimse eaacha*, denique *faronepseba*.

(6) *Sacratur*. Melius Billius : *initiatum est* : vel saltem, *sacratus est*.

(7) *Ab æone hoc*. Vertendum erat : *ab hoc sæculo*.

(8) *In quos*. In editt. Eras., Gall. et Feuard. *in quibus*. Porro *in quos* hic scriptum pro *super quos*.

(9) *Ungunt*. Clarom. *unguent*; Pass. *ungent*.

(10) *Profanis*. Deest in Græco.

(11) *Quæ prædiximus*. Al. *quæ supra prædiximus*.

Α ἐν σώματι ἐβασιλευσας. Ἄλλοι δὲ πάλιν τὴν λύτρωσιν ἐπιλέγουσιν οὕτως· Τὸ ὄνομα τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ πάσης θεότητος καὶ κυριότητος καὶ ἀληθείας, ὃ ἐνεδύσατο Ἰησοῦς ὁ Ναζαρητὸς ἐν ταῖς ζωαῖς τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ, Χριστοῦ ζῶντος διὰ Πνεύματος ἁγίου, εἰς λύτρωσιν ἀγγελικὴν (12). Ὄνομα τὸ τῆς ἀποκαταστάσεως (13), *Μεσσία* (14) *οὐφαρέγ, ναμεμφάιμάρ* (15) *καλδαίαν μοσομηδαέα, ἀκφραναί* (16) *ψαούα, Ἰησοῦ Ναζαρία*. Καὶ τούτων δὲ ἐρμηνεῖα ἐστὶ τοιαύτη· Οὐ διαίρω τὸ (17) πνεῦμα, τὴν καρδίαν καὶ τὴν ὑπερουράνιον δύναμιν τὴν οἰκτιρμοῦ· ὄναμην τοῦ ὀνόματός σου, Σωτὴρ ἀληθείας. Καὶ ταῦτα μὲν ἐπιλέγουσιν οἱ αὐτοὶ τελοῦντες· ὁ δὲ τετελεσμένος ἀποκρίνεται· Ἐστήριγμα καὶ λελύτρωμαι, καὶ λυτροῦμαι τὴν ψυχὴν μου ἀπὸ τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ πάντων τῶν παρ' αὐτοῦ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰαῶ, ὃς ἐλυτρώσατο τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· εἰς ἀπολύτρωσιν ἐν Χριστῷ τῷ ζῶντι. Εἴτ' ἐπιλέγουσιν οἱ παρόντες· Εἰρήνη πᾶσιν, ἐφ' οὓς τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπαναπαύεται. Ἐπειτα μυρίζουσι (18) τὸν τετελεσμένον τῷ ὀνόματι τῷ ἀπὸ βαλσάμου (19) ὅλα εὐωδίας εἶναι λέγουσιν.

4. Ἐνιοὶ δ' αὐτῶν τὸ μὲν ἄγειν ἐπὶ τὸ ὕδωρ περισσὸν εἶναι φάσκουσι, μίξαντες δὲ ἔλαιον καὶ ὕδωρ ἐπὶ τὸ αὐτὸ, μετ' ἐπιβρόησεων ὁμοιοτρόπων, αἷς προειρήκαμεν, ἐπιβάλλουσι τῇ κεφαλῇ τῶν τελειομένων· καὶ τοῦτ' εἶναι τὴν ἀπολύτρωσιν θέλουσι.

D (12) *Εἰς λύτρωσιν ἀγγελικὴν*. Clemens a Grabio citatus ex *Excerptis* pag. 793, col. 1, B, ait verba hæc, εἰς λύτρωσιν ἀγγελικὴν, hoc est, inquit, eam, cujus Angeli participes facti sunt, τουτέστιν ἦν καὶ Ἄγγελοι ἔχουσιν, ab hæreticis proferri solita ἐν τῇ χειροθεσίᾳ, in impositione manuum, ea scilicet quæ baptismum excipit.

(13) Ὄνομα τὸ τῆς ἀποκαταστάσεως. Legere mavult Rhenferdus a Grabio laudatus ὀνόματα τὰ τῆς, etc. Sed, quidquid sit, non male ab his verbis novam periodum incipit cl. Grabius : videntur enim instar tituli cujusdam præfigi sequenti formulæ.

(14) *Μεσσία*. Cod. Reg. *Μοσσία*.

(15) *Ναμεμφάιμάρ*. Cod. Reg. *Νεμεμφαίμάρ*.

(16) *Ἀκφραναί*. Cod. Reg. *Ἐκφραναί*.

(17) Οὐ διαίρω τὸ. Τοῦ Χριστοῦ adde ex vet. versione.

(18) Ἐπειτα μυρίζουσι. Ecclesiæ catholicæ ritum æmulati, in qua neophyti post baptismum inungi solebant.

(19) Ἀπὸ βαλσάμου. Cod. Reg. ἀπὸ τοῦ βαλσάμου.

Μυρίζουσι δὲ καὶ αὐτοὶ τῷ βαλσάμῳ. Ἄλλοι δὲ (1) ἅπαντα πάντα παραιτησάμενοι φάσκουσι, μὴ δεῖν τὸ τῆς ἀρρήτου καὶ ἀοράτου δυνάμεως μυστήριον δι' ὁρατῶν καὶ φθαρτῶν ἐπιτελεῖσθαι κτισμάτων, καὶ τῶν ἀνενοήτων, καὶ ἀσωμάτων (2) δι' αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν. εἶναι δὲ τελείαν ἀπολύτρωσιν, αὐτὴν τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἀρρήτου μεγέθους. Ὑπὲρ ἀγνοίας γὰρ ὑστερήματος καὶ πάθους γεγονότων, διὰ γνώσεως καταλύεσθαι πᾶσαν τὴν ἐκ τῆς ἀγνοίας σύστασιν ὥστε εἶναι τὴν γνῶσιν ἀπολύτρωσιν τοῦ ἔνδον ἀνθρώπου. Καὶ μήτε σωματικὴν ὑπάρχειν αὐτῆν φθαρτὸν γὰρ τὸ σῶμα· μήτε ψυχικὴν, ἐπεὶ καὶ ἡ ψυχὴ ἐξ ὑστερήματος, καὶ ἐστὶ τοῦ Πατρὸς ὡσπερ οἰκητήριον (3)· πνευματικὴν οὖν δεῖ καὶ τὴν λύτρωσιν ὑπάρχειν. Λυτροῦσθαι γὰρ διὰ Μωϋσέως (4) τὸν ἔσω ἀνθρώπον τὸν πνευματικόν, καὶ ἀρκεῖσθαι αὐτοὺς τῆ τῶν ὄλων ἐπίγνωσι. Καὶ ταύτην εἶναι λύτρωσιν ἀληθῆ (5).

5. τοὺς τελευτῶντας ἀπ' αὐτῶν καὶ ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἐξοδὸν φθάνοντας..... λυτροῦνται..... ποτὲ γὰρ τινες ἐξ αὐτῶν ἔλαιον ὕδατι μίξαντες, ἐπιβάλλουσι τῇ κεφαλῇ τοῦ ἐξεληθέντος. Οἱ δὲ μύρον τὸ λεγόμενον ὀποβάλαμον καὶ ὕδωρ τὴν ἐπίκλησιν κοινὴν

A esse redemptionem volunt; ungentes (6) et ipsi opobalsamo. Alii autem hæc omnia recusantes dicunt, non oportere inenarrabilis et invisibilis virtutis mysterium per visibiles et corruptibiles perfici creaturas: et ea quæ mente concipi non possunt, et incorporalia, et insensibilia, per sensibilia et corporalia. Esse autem perfectam redemptionem, ipsam agnitionem inenarrabilis magnitudinis. Ea enim quæ sunt de ignorantia labis, et passione facta (7), per agnitionem dissolvi universum ignorantiae statum: uti sit agnitio, redemptio interioris hominis (8). Et neque corporalem esse eam; corruptibile enim est corpus: neque animalem, quoniam et anima de labe est, spiritus (9) velut habitaculum: spiritalem ergo oportere et redemptionem esse. Redimi enim per agnitionem interioris hominem **97** spirituales, et sufficere eis universorum agnitionem. et hanc esse redemptionem veram.

5. Alii sunt, qui mortuos (10) redimunt ad finem defunctionis, mittentes eorum capitibus oleum et aquam, sive prædictum unguentum cum aqua, et supradictis (11) invocationibus, ut incomprehensibiles et invisibiles principibus et potestatibus fiant,

BILLII INTERPRETATIO.

samum adhibent. Alii vero hæc omnia improbantes ac repudiantes, ineffabilis et invisibilis virtutis mysterium per creaturas in aspectum cadentes, interituique obnoxias, et eorum quæ in cogitationem non cadunt, corporisque expertia sunt, per ea quæ sensibilia et corporea sunt, peragendum esse negant: perfectamque redemptionem in ineffabilis magnitudinis agnitione positam esse censent. Nam cum et defectus et passio ex ignorantia profluxerint, quidquid ex ignorantia coagmentatum fuerit, per cognitionem deleri, ac proinde nihil aliud esse cognitionem, quam interni hominis redemptionem. Nec vero corporalem hanc esse, cum corpus interitui sit obnoxium, nec animalem, cum anima ex defectu orta sit, sitque tanquam spiritus domicilium: quocirca spirituales esse redemptionem oportere. Per cognitionem enim internam ac spirituales hominem redimi aiunt, sequæ rerum universarum cognitionem adeptos, nihil præterea requirere, atque hanc veram redemptionem esse.

5. Sunt alii, qui jam jamque ex hac vita excessuros redimant, oleum aquæ immistum in eorum capita injicientes, una cum iis invocationibus, quas superius commemoravimus. Quod quidem eo faciunt, ut a superioribus principatibus et potestatibus apprehendi et teneri nequeant, atque ut internus eorum homo invisibili modo ulterius ascendat: perinde nimirum ac corpora eorum inter res conditas relinquuntur. Jubent autem eos, cum ad principatus ac potestates venerint, his verbis uti: *Ego filius a Patre, Patre,*

(1) Ἄλλοι δέ. Ascodrutæ scilicet, seu Ascodentipitæ, de quibus Theodoretus lib. 1 *Hær. Fab.* c. 10.

(2) Καὶ ἀσωμάτων. Καὶ ἀναίσθητων adde ex vet.

(3) Πατὴρ ὡσπερ οἰκητήριον. Pro Πατὴρ lege cum interpr. πνεύματος. Spiritum enim ab anima distinguebant hæretici, illumque ab Achamoth in Demiurgum, eo nesciente, depositum esse asserebant, ut per eum in animam, quam condiderat, seminaretur. Vide cap. v.

(4) Μωϋσέως. Lege γνώσεως; sicque nedum legunt, sed et ediderunt Gallasius et Billius, quamvis citra codicis ms. auctoritatem.

(5) Ἀλύτρωσιν ἀληθῆ. Addit Epiphanius: ἕως ἴδου τὰ ὑπὸ Εἰρηναίου, *huc usque Irenæi verba*. Quæ sequuntur ex *Hær.* 36, quæ est Heracleonitarum, desumpta sunt: ut hinc pateat hos esse quos hic delineat Irenæus. Sic autem hujus verba, tacito nomine, mutuatur Epiphanius, ut sua faciat, pauloque fusiori stylo prosequatur, quod breviori scripsit Irenæus. Eapropter quæ formulam præcedunt omittere Græbio placuit. Mihi vero consultius visum est ea referre e regione Latinorum, iis tantum resectis, quæ paulo longius ab his absunt, et λυτροῦται commutato in λυτροῦνται; cum maxime, quamvis non ad amissim respondeant Græca Latinis, ab his tamen illa non adeo discedant, quin

C propria Irenæi ex iis colligere facile possit eruditus lector.

(6) Ungentes. Ita Pass. et Voss. addita particula autem. In Clarom. *ungentes*, sed sine autem. Editt. *ungunt autem*.

(7) *Ea enim quæ sunt de ignorantia labis, et passione facta.* Græcorum sensum haud assecutus est interpres. Vertendum cum Billio: *Nam cum defectus et passio ex ignorantia profluxerint.*

(8) *Redemptio interioris hominis.* Sic juxta Græc., Clarom., Ottob., Arund., Voss. et Merc. 2, nisi quod in altero horum at male additum sit. In Eras., Gall. et Feuard. deest *redemptio*.

(9) Spiritus. Præpone *et*, ex Græco.

(10) Mortuos. Epiphanius, τελευτῶντας, quod verti deberet *morientes*. Hæc enim imminente obitu peracta fuisse, ejusdem verba perspicue demonstrant. Unde hæc Theodoreti lib. 1, cap. 11: Ἐτεροι δὲ τινες, μετὰ τὴν ἀποθίωσιν, ἔλαιον καὶ ὕδωρ ταῖς τῶν τελευτῶντων ἐμβάλλουσι κεφαλαῖς, male ab ejus interprete reddita censeo: *Alii quidam post mortem oleum et aquam mortuorum capitibus injiciunt.* Vertendum existimo: *Alii quidam, instante interitu, oleum et aquam morientium capitibus injiciunt.*

(11) *Et supradictis.* Editt. habent, *et cum*. At et deest in Merc. 2, cum in Pass. et Voss., utrumque in Clarom.

et ut superascendat super invisibilia interior (1) A ἔχοντες..... ἵνα δῆθεν..... ἀκράτητοι γένωνται καὶ ἀόρατοι ταῖς ἀνω ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις, εἰς τὸ ὑπερβῆναι ἀοράτως τὸν ἔσω αὐτῶν ἄνθρωπον..... ὡς τῶν σωμάτων τούτων ἐν τῇ κτίσει καταλιμπανομένων τῆς δὲ ψυχῆς αὐτῶν παρασταμένης τῷ Δημιουργῷ.... ἐγκελεύονται δέ..... ὅτι..... ἐὰν ἔλθῃ ἐπὶ τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας, ἔχε ἐν μνήμῃ τάδε εἰπεῖν μετὰ τὴν ἐντεῦθεν τελευτήν· Ἐγὼ υἱὸς ἀπὸ Πατρὸς, Πατρὸς προόντος, υἱὸς δὲ ἐν τῷ παρόντι (9). Ἦλθον πάντα ἰδεῖν τὰ ἀλλότρια καὶ τὰ ἴδια· καὶ οὐκ ἀλλότρια δὲ παντελῶς, ἀλλὰ τῆς Ἀχαμῶθ, ἥτις ἐστὶ θήλεια, καὶ ταῦτα ἐαυτῇ ἐποίησε. Κατάγω δὲ τὸ γένος ἐκ τοῦ προόντος, καὶ πορεύομαι πάλιν εἰς τὰ ἴδια, ὅθεν ἐλήλυθα. Καὶ ταῦτα εἰπόντα..... διαφεύγειν τὰς ἐξουσίας..... ἐρχεσθαι δὲ ἐπὶ τοὺς περὶ τὸν Δημιουργόν, καὶ λέγειν..... Σκευὸς εἰμι ἔντιμον μᾶλλον παρὰ τὴν θήλειαν τὴν ποιήσασαν ὑμᾶς. Εἰ ἡ μήτηρ ὑμῶν ἀγνοεῖ τὴν ἐαυτῆς ρίζαν, ἐγὼ οἶδα ἐμαυτὸν, καὶ γινώσκω ὅθεν εἰμι, καὶ ἐπικαλοῦμαι τὴν ἀφθαρτον Σοφίαν, ἥτις ἐστὶν ἐν τῷ Πατρὶ, μήτηρ δὲ τῆς μητρὸς ὑμῶν τῆς μὴ ἐχούσης μητέρα (10), ἀλλ' οὔτε σύζυγον ἀβρῆνα· θήλεια δὲ ὑπὸ θηλείας γενομένη ἐποίησεν ὑμᾶς, ἀγνοοῦσα καὶ τὴν μητέρα αὐτῆς καὶ δοκοῦσα ἐαυτὴν εἶναι μόνην· ἐγὼ δὲ ἐπικαλοῦμαι αὐτῆς τὴν μητέρα. Τούτους δὲ (11) τοὺς περὶ τὸν Δημιουργόν ἀκούσαντας σφόδρα ταραχθῆναι καὶ καταγῶναι αὐτῶν τῆς ρίζης καὶ τοῦ γένους τῆς μητρὸς. Αὐτὸν δὲ πορευθῆναι εἰς τὰ ἴδια, ρίψαντα τὸν δεσμὸν αὐτοῦ (12), τουτέστι τὴν ψυχὴν. Καὶ περὶ μὲν

BILLI INTERPRETATIO.

inquam, præexistente, filius autem in eo qui præexistit. Veni ut tam mea, quam aliena cernerem: quamquam non etiam prorsus aliena; sed Achamoth, quæ femina est, atque hæc in usum suum effecit. Genus autem duco a præexistente: ac rursus ad mea me confero, unde veni. Atque hac oratione habita, eum potestates effugere aiunt: ac deinde ad Demiurgum proficisci, eumque his verbis convenire: Vas sum præstantius, quam femina ea, quæ vos procreavit. Si mater vestra radicem suam ignorat, ego meipsum novi, ac exploratum habeo unde venerim: atque incorruptibilis Sapientia opem imploro, quæ est in Patre, materque vestrae parentis, quæ patris est expers, ac ne conjugem quidem masculinum habet: verum femina ex femina orta vos effecit, matrem etiam suam ignorans, seque solam esse existimans. Ego vero ipsius matrem imploro atque obtestor. Hoc autem cum Demiurgus audierit, magnopere perturbari, radicemque suam et matris

(1) Superascendat super invisibilia interior. Mallem juxta Græca Epiphaniï legeretur: superascendat invisibiliter interior, etc. Id magis in hæreticorum hypothesim quadraret.

(2) Patre, Patris. Sic omnes mss. cum Eras. et Gall.; Feuard. vero et Grab. Patre, Patre.

(3) Veni autem. Clarom., Voss. et Pass., veniam; Eras. pejus, venit.

(4) Deducit. Sic omnes mss. cum Eras. et Gall. At Feuard. et Grab. ex Græco, deduco.

(5) Masculo-femina. Sic recte Clarom., Pass., Voss. et Merc. 2. In editt. autem omnibus legitur, masculinum; femina, favente quidem hodierno textu Græco, sed repugnante sensu. Cui enim de femina loquenti, unquam venit in mentem, dicere eam habere conjugem masculinum? quasi alius feminæ conjux esse posset, quam masculus. Nostræ vero lectioni favet tota Valentinianorum hypothesis, qui Achamothæ suæ masculi et feminæ virtutem tribuebant: utpote quæ seipsa sola cunctarum rerum materiam, et Demiurgum ipsum condiderit. Hinc Dominum eam masculiniter, et Demiurgum Apatorum vocabant cap. v quia hic ab Achamoth sine commistione conjugis productus. Græca igitur ex Lati-

nis emendanda sunt; et pro ἀβρῆνα θήλεια, legendum, ἀβρῆνο-θήλεια.

(6) Ipsos autem abire in sua, proficientes nodos ipsorum. Ita omn. mss. et editt. Eras. et Gall. et Oxon., nisi quod in illis pro abire, legatur abeuntes. Sed Feuard., Græca Epiphaniï hic male secutus, in singulari numero hæc omnia posuit: cum tamen certum sit Epiphanium Irenæi verbis non adeo scrupulose adhæsisse.

(7) Discrepent. Alii, discrepant.

(8) Ab invicem. Eras., Gall. et Feuard. perperam, ad invicem.

(9) Ἐν τῷ παρόντι. Legit interpretes, ἐν τῷ παρόντι; vertit enim, in eo qui ante fuit.

(10) Μὴ ἐχούσης μητέρα. Pro μητέρα legendum cum interp. πατέρα, ut secum et cum toto Valentinianorum systemate stare queat hoc comma. Achamoth siquidem a Sophia matre genita, sed sine complexu conjugis Theleti.

(11) Τούτους δέ. Lege τούτων.

(12) Αὐτὸν δέ... ρίψαντα τὸν δεσμὸν αὐτοῦ. Ex veteri interp. liquet scripsisse Irenæum plurali numero: Αὐτοὺς δέ... ρίψαντας τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν.

τῆς ἀπολυτρώσεως ταῦτά ἐστιν ὅσα εἰς ἡμᾶς συν- A fructificare, quod nunquam quisquam excogitavit;
ἐλγύθημεν (1). durum est omnium describere sententias.

BILLII INTERPRETATIO.

genus incusare. Ipsum autem ad sua proficisci, projecto suo vinculo, et angelo, hoc est anima. Et de redemptione quidem hæc sunt, quæ ad nos devenerunt.

CAPUT XXII²¹.

Quæ regula veritatis, et in quo ab ea deflectant omnes hæretici.

1. Cum teneamus autem nos regulam veritatis, id est, quia sit unus Deus omnipotens; qui omnia condidit per Verbum suum, et aptavit, et fecit ex eo quod non erat, ad hoc ut sint omnia, quemadmodum Scriptura dicit: *Verbo enim Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*²²; et iterum: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*²³; (ex omnibus autem nihil subtractum est; sed omnia per ipsum fecit Pater, sive visibilia, sive invisibilia, sive sensibilia (2), sive intelligibilia, sive temporalia propter quamdam dispositionem, sive sempiterna, et æonia (3)) non per angelos, neque per virtutes aliquas abscissas ab ejus sententia (4); nihil enim indiget omnium Deus: sed et per Verbum et Spiritum suum omnia faciens, et disponens, et gubernans, et omnibus esse præstans: hic qui mundum fecit (etenim mundus ex omnibus), hic qui hominem plasmavit, hic Deus (5) Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, super quem alius Deus non est, neque Initium (6), neque Virtus, neque Plenitudo: hic Pater Domini nostri Jesu Christi, quemadmodum ostendemus: hanc ergo tenentes regulam, licet valde varia et multa dicant, facile eos deviasse a veritate arguimus. Omnes enim fere quotquot sunt hæreses, Deum quidem unum dicunt, sed per sententiam malam immutant, ingrati existentes ei, qui fecit eos, quemadmodum et gentes per idololatriam. Plasma (7) autem Dei contemnant, contradicentes suæ salutis, ipsi sui accusatores amarissimi, et falsi testes existentes. Qui

²¹ Cap. XIX. ²² Psal. xxxii, 6. ²³ Joan. 1, 5. ²⁴ Cap. XX. ²⁵ Act. viii, 9 seq.

(1) *Συνελγύθημεν*. Legendum vult Billius, *συνελγύθη*; Pelavius, *ἐλγύθη*.

(2) *Sive sensibilia*. Desunt hæc duo verba in Clarom., Pass. et Voss. Sed in Arund. perperam, *insensibilia*.

(3) *Et æonia*. Sic mss. Clarom., Pass., Arund. et Voss. melius quam editi. omnes, *et ea omnia*: mox enim præcessit, *omnia*. *Æonia* autem ex Græco αἰώνια.

(4) *Sententia*. Græce, ni fallor, scripsit Irenæus ἐνοίας, alludens ad Valentinianorum *Ennoëam*. Quare melius vertisset interpres, *Ennoëa*, vel *cogitatione*.

(5) *Hic Deus*. Sequor mss. codd. Clarom., Pass., Voss. et Arund. Editi vero minus bene, *hic qui Deus*.

(6) *Neque Initium*. Ἀρχή scilicet, seu Νοῦς Valentinianorum.

(7) *Plasma*. Arund., *plasmationem*, Eras., Gall. et Feuard., *plasmata*. Plasmatis autem nomine hic

quidem resurgent in carne, licet nolint, uti agnoscant virtutem suscitantis eos a mortuis: cum justis autem non annumerabuntur, propter incredulitatem suam.

2. Cum sit igitur adversus omnes hæreticos detectio atque convictio varia et multifaria, et nobis propositum sit omnibus iis secundum ipsorum charactera contradicere, necessarium arbitrati sumus prius referre fontem et radicem eorum, uti sublimissimum ipsorum Bythum cognoscens, intelligas arborem, de qua defluerunt tales fructus.

99 CAPUT XXIII²⁴.

Simonis Magi et Menandri sententia et mores.

1. Simon enim Samarites, magus ille, de quo discipulus et sectator apostolorum Lucas ait: *Vidit quidam autem nomine Simon, qui ante erat in civitate magicam exercens artem* (8), *et seducens gentem Samaritanorum, dicens se esse aliquem magnum* (9), *quem auscultabant a pusillo usque ad magnum, dicentes: Hic est virtus* (10) *Dei, quæ vocatur magna. Intuebantur autem eum, propter quod multo tempore magicis suis dementasset eos*²⁵. Hic igitur Simon, qui fidem simulavit, putans (11) apostolos et ipsos (12) sanitates per magicam (13), et non virtute Dei perficere; et per impositionem manuum Spiritu sancto adimplere credentes Deo per eum, qui ab ipsis evangelizatur Christus Jesus, per majorem quamdam magicam scientiam et hoc suspicans fieri, et offerens pecuniam apostolis, ut acciperet et ipse hanc potestatem quibuscunque velit dandi Spiritum sanctum, audivit a Petro: *Pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri: non est tibi pars, neque sors in sermone hoc: cor enim tuum*

carne intelligi, quam resurrecturam negabant hæretici, sequentia demonstrant. Lege et lib. v, cap. 5 et 6.

(8) *Magicam exercens artem*. *Artem* addit Feuard. Consentiant Pass. et Voss. Deest autem in Eras., Gall. et Clarom.

(9) *Magnum*. Deest in Clarom. et Pass.

(10) *Hic est virtus*. Vere ante *virtus* merito expunxit Græbius, quia nullus ms. Irenæi, nec canonicus S. Lucæ textus habet.

(11) *Putans*. Monet Græbius omnia mss. Anglicana in hac voce vitiosa esse, dum in aliis legitur *portans*, in aliis *post*. At sana sunt nostra: in iis recte scriptum *putans*.

(12) *Et ipsos*. Sic Clarom., Voss. et edit. Oxon. melius quam, *et ipsas*, ut in cæteris.

(13) *Magicam*. Ita et hic et paulo post iterumque cum Græbio excudi fecimus, quia Pass., Arund. et Voss. perpetuo ita habent. Alii autem posuerunt *magiam*, haud advertentes *artem* subintelligi.

non est rectum coram Deo. In felle enim amaritudinis, et obligatione injustitiæ video te esse ²². Et cum adhuc magis (1) non credidisset Deo, et cupidus (2) intendit contendere adversus apostolos, uti et ipse gloriosus videretur esse, et universam magicam adhuc amplius scrutans, ita ut in stuporem cogeret multos hominum: quippe cum esset sub Claudio Cæsare, a quo etiam statura honoratus esse dicitur propter magicam. Hic igitur a multis quasi Deus glorificatus est, et docuit semetipsum esse, qui inter Judæos quidem (3) quasi Filius apparuerit, in Samaria autem quasi Pater descenderit, in reliquis vero gentibus quasi Spiritus sanctus adventaverit. Esse autem se sublimissimam virtutem, hoc est, eum qui sit super omnia Pater, et sustinere vocari se quodcumque eum vocant homines.

2. Simon autem Samaritanus, ex quo universæ hæreses substiterunt, habet hujusmodi sectæ materiam. Hic Helenam (4) quamdam ipse a Tyro (5) civitate Phœnices quæstuariam cum redemisset, secum circumducebat, dicens hanc esse primam (6) mentis ejus conceptionem, matrem omnium, per quam initio mente concepit angelos facere et archangelos. Hanc enim Ennoiam exsurgentem ex eo, cognoscentem quæ vult pater ejus, degredi ad inferiora, et generare Angelos et Potestates, a quibus et mundum hunc factum dixit. Posteaquam autem generavit eos, hæc detenta est ab ipsis propter invidiam, quoniam nolent progenies alterius cujusdam putari esse. Ipsum enim se in totum ignoratum ab ipsis: Ennoiam autem ejus detentam ab iis, quæ ab ea emissæ sunt (7) Potestates et Angeli; et omnem contumeliam ab iis passam, uti non recurreret sursum ad suum patrem, usque adeo ut et in corpore humano includeretur, et per sæcula veluti de vase in vas transmigraret in altera

A muliebria corpora. Fuisse autem eam et in illa Helena, propter quam Trojanum contractum est bellum: quapropter et Stesichorum (8) per carmina maledicentem eam, orbatum oculis: post deinde pœnitentem et scribentem eas, quæ vocantur, palinodias, in quibus hymnizavit eam, rursus vidisse. Transmigrantem autem eam de corpore in corpus, ex eo et semper (9) contumeliam sustinentem, in novissimis etiam in fornice prostitisse: et hanc esse perditam ovem.

3. Quapropter et ipsum venisse, uti eam assumeret primam, et liberaret eam (10) a vinculis, hominibus autem salutem præstaret per suam agnitionem. Cum enim male moderarentur Angeli mundum, quoniam unusquisque eorum concupisceret principatum, ad emendationem venisse rerum, et descendisse eum transfiguratum, et assimilatum Virtutibus, et Potestatibus, et Angelis: ut et in hominibus homo appareret ipse, cum non esset homo; et passum autem in Judæa putatum, cum non esset passus. Prophetas autem a mundi fabricatoribus Angelis inspiratos dixisse prophetias: quapropter nec ulterius curarent eos hi, qui in eum (11) et in Helenam (12) ejus spem habeant, et ut liberos agere (13) quæ velint: secundum 100 enim ipsius gratiam salvari homines, sed non secundum operas justas. Nec enim esse naturaliter operationes justas, sed ex accidenti (14); quemadmodum posuerunt qui mundum fecerunt Angeli, per hujusmodi præcepta in servitutem deducentes homines. Quapropter et solvi mundum, et liberari eos, qui sunt ejus, ab imperio eorum qui mundum fecerunt, repromisit.

4. Igitur horum mystici sacerdotes libidinose quidem vivunt, magias autem perficiunt, quemadmodum potest unusquisque ipsorum. Exorci-

²² Act. viii, 20 seqq.

(1) *Adhuc magis.* Ex Feuard. marg. et cod. Voss. (cui consentit et Pass.) reponere Græbio placuit, *adhuc magis.* Sed cæterorum exemplarium lectio, quam sequimur, magis probanda.

(2) *Cupidus.* Gall., Eras. et Feuard. *cupidius.* Sed repugnant omnes mss.

(3) *Qui inter Judæos quidem,* etc. Hæc Græce refert Theodoretus lib. i *Hær. Fab.* c. 1: Καὶ Ἰουδαίοις μὲν ὡς Ἰῶν φανῆναι, πρὸς δὲ Σαμαρείτας ὡς Πατέρα κατεληλυθέναι, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν ὡς Πνεῦμα ἅγιον ἐπιφοιτῆσαι.

(4) *Helenam.* Ita Feuard. in marg. et omn. mss. In edit. autem Eras., Gall. et Feuard. corrupte, *Selenen*, *Helenam* enim vocant veteres fere omnes.

(5) *Ipse a Tyro.* Pronomen *quam* in omnibus edit. præfixum voci *ipse*, auctoritate cod. Clarom. delevi; sensum enim turbat.

(6) *Dicens hanc esse primam,* etc. Hæc iterum ex Theodoret. loco cit. verba refert Græbius: Ἐλένην τὴν πρώτην αὐτοῦ ἔννοιαν ἔφρασκον εἶναι, καὶ Μητέρα τῶν ὄλων ὠνόμαζε, καὶ δι' αὐτῆς καὶ τοὺς Ἄγγελους καὶ Ἀρχαγγέλους πεποιηθέναι.

(7) *Emissæ sunt.* Al. *emissæ essent.*

(8) *Stesichorum.* Poeta lyricus fuit ex Himera Siciliæ urbe; sic dictus, quod primus cum citharæ

cantu chorum conjunxerit: nam verum nomen erat Tisias. Hic cum aliquando carmine invectus esset in Helenam, velut belli Trojani facem, a Castore et Polluce oculis orbatu fuisse, tum demum recantata palinodia, visum recepisse dicitur. Eiusdem meminere Tertullian. lib. *De anima*, Horatius ode 17 *Epodon*, Lucian. lib. ii *Verarum histor.*, Philostrat. lib. vi *De vita Apollon.*, c. 4; Quintilian. lib. x, c. 1, et Voss., *Poet. Græc.* p. 16.

(9) *Et semper.* Al. vitiose, *ut semper.*

(10) *Et liberaret eam,* etc. Sic et Theodoret., loco cit.: Ὡστε καὶ αὐτὴν τῶν ἐπικειμένων ἐλευθερῶσαι δεσμῶν, καὶ τοῖς ἀνθρώποις διὰ τῆς εἰς αὐτὴν ἐπιγνώσεως παράσχειν σωτηρίαν.

(11) *Curarent eos hi qui in eum.* Legendum exigit constructio: *curare eos, hos qui in eum.*

(12) *Helenam.* Sic iterum reponimus, pro *Selenen*, ut et paulo post *Helenæ* pro *Selenæ*, auctoritate omnium mss.

(13) *Et ut liberos agere.* Sic iterum Theodoretus: Ἄλλὰ πράττειν ὡς ἐλευθέρους, ἅπερ ἂν ἐθελήσωσιν οὐ γὰρ διὰ πράξεων ἀγαθῶν, ἀλλὰ διὰ χάριτος τεύξεσθαι σωτηρίας.

(14) *Ex accidenti.* Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *ex accidentia*; Clarom. *ex accedentia.*

smis et incantationibus utuntur. Amatoria quoque et agogima (1), et qui dicuntur paredri et oniroponipi, et quæcunque sunt alia perierga (2) apud eos studiose exercentur. Imaginem quoque Simonis habent factam ad figuram Jovis, et Helenæ in figuram Minervæ, et has adorant: habent quoque et vocabulum a principiè impiissimæ sententiæ Simone vocati (3) Simoniani, a quibus falsi nominis scientia accepit initia, sicut ex ipsis assertionibus eorum adest discere (4).

5. Hujus successor (5) fuit Menander, Samaritanes genere, qui et ipse ad summum magiæ pervenit. Qui primam quidem Virtutem incognitam ait omnibus; se autem eum esse, qui missus sit ab invisibilibus (6) Salvatorem pro salute hominum. Mundum autem factum ab Angelis; quos et ipse, similiter ut Simon, ab Ennoia emissos dicit (7). Dare quoque per eam (8), quæ a se doceatur, magiam, scientiam ad id (9), ut et ipsos, qui mundum fecerunt, vincat Angelos. Resurrectionem enim per id, quod est in eum baptisma, accipere ejus discipulos, et ultra non posse mori, sed perseverare non senescentes et immortales.

CAPUT XXIV ²⁸.

De Saturnino et Basilide.

1. Ex iis Saturninus (10), qui fuit ab Antiochia ²⁷ Cap. XXI. ²⁸ Cap. XXII.

(1) *Amatoria quoque et agogima.* Theodoret. ἑρωτικά τινα καὶ ἀγωγήματα; Irenæus vero supra cap. 13, n. 5, φίλτρα καὶ ἀγωγήματα, ubi interpres, amatoria et allecantia.

(2) *Perierga.* Ita mss. omnes. In Eras., Gall. et Fenard. perperam, parerga.

(3) *Vocati.* Editt. dicti.

(4) *Discere.* Al. dicere.

(5) *Hujus successor,* etc. Ita et Euseb. lib. III *Hist. eccles.* c. 26: Σίμωνας τὸν Μάγον Μένανδρος διαδεξάμενος.... ἦν καὶ οὗτος Σαμαραῖος· εἰς ἄκρον δὲ τῆς γοητείας οὐκ ἔλαττον τοῦ διδασκάλου προσελθὼν.

(6) *Se autem eum esse, qui missus sit ab invisibilibus,* etc. Id est, juxta Theodoretum lib. I, c. 2, a prima illa Virtute. Secundum Eusebium vero, ab Æonibus. Ita enim loco cit.: Ἐαυτὸν μὲν ὡς ἄρα εἶπὲ λέγων ὁ Σωτὴρ, ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων ἀνωθεν ποσει ἐξ ἀοράτων Ἀίωνων ἀπεσταλμένος σωτηρίᾳ.

(7) *Mundum autem factum.... dicit.* Sic et Theodoretus cit.: Τοὺς δὲ Ἀγγέλους, τῷ Σίμωνι παραπλησίως, ὑπὸ τῆς Ἐννοίας ἐφῆσε προβληθῆναι, καὶ τοὺς τὸν κόσμον δημιουργῆσαι.

(8) *Dare quoque per eam,* etc. His pæne respondent, quæ dicto loco habet Eusebius: Μὴ ἄλλως δύνασθαι τινα καὶ αὐτῶν τῶν κοσμοποιῶν Ἀγγέλων περιγεννήσεσθαι, μὴ πρότερον διὰ τῆς πρὸς αὐτοῦ παραδιδδομένης μαγικῆς ἐμπειρίας ἀχθέντα, καὶ διὰ τοῦ μεταδιδδομένου πρὸς αὐτοῦ βαπτίσματος· οὗ τοὺς κατηξιωμένους ἀθανάσιαν αἰδίον ἐν αὐτῷ τούτῳ μεθέξειν τῷ βίῳ, μηκέτι θνήσκοντας, αὐτοῦ δὲ παραμένοντας, εἰς τὸ αἰὲ ἀγήρως τινας καὶ ἀθανάτους ἔσομένους.

(9) *Magiam, scientiam ad id.* Sic ex codd. Clarom. et Pass. textum restitimus. Pass. tamen pro magiam habet magia, cui in hoc consentit et Voss; Arund. vero quem secutus est Gradius, magiam. Sed omnes cum editt., tum etiam mss. Anglic. minus bene addidit, pro αὐτῇ id.

(10) *Saturninus.* Σατορνῖλον vocant Epiphanius *Hær.* 23, et Theodoret. lib. I, c. 3. Hunc pariter cum Basilide, velut duos ejusdem magistri Menandri condiscipulos, jungunt Eusebius lib. IV, c. 7,

et ea (11), quæ est apud Daphnen, et Basilides, occasionem accipientes, distantes doctrinas ostenderunt: alter quidem in Syria, alter vero in Alexandria. Saturninus quidem, similiter ut Menander (12), unum Patrem incognitum omnibus ostendit, qui fecit Angelos, Archangelos, Virtutes, Potestates. A septem autem quibusdam Angelis mundum factum, et omnia quæ in eo. Hominem autem (13) Angelorum esse facturam, desursum a summa Potestate lucida imagine apparente, quam cum tenere (14) non potuissent, inquit, eo quod statim recurreret sursum, adhortati sunt semetipsos, dicentes: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem* (15): qui cum factus esset (16), et non potuisset erigi plasma, propter imbecillitatem (17) Angelorum, sed quasi vermiculus scarizaret, miserantem ejus desuper Virtutem, quoniam in similitudinem ejus esset factus, emisisse scintillam vitæ, quæ erexit hominem, et articulavit, et vivere fecit.

Hanc igitur scintillam (18) vitæ post defunctionem recurrere ad ea, quæ sunt ejusdem generis, dicit: et reliqua ex quibus facta sunt illa resolvi.

2. Salvatorem autem (19) innatum demonstravit, et incorporalem, et sine figura, putative autem **101** visum hominem: et Judæorum Deum unum ex angelis esse dixit. Et propter hoc quod

et Epiphanius. *Hær.* cit.

(11) *Antiochia ea.* Sic codd. Voss. et Clarom. cum edit. Oxon. In aliis perperam, Antiochia.

(12) *Saturninus quidem similiter ut Menander, etc.* Theodoretus, loco cit.: Οὗτος, τῷ Μένανδρῳ παραπλησίως, ἕνα ἐφῆσεν εἶναι Πατέρα παντάπασιν ἄγνωστον τοῦτον δὲ Ἀγγέλου δημιουργῆσαι, καὶ τὰς ἄλλας δυνάμεις· ἐπὶ δὲ τινὰς ἐκ τούτων τὸν κόσμον ποιῆσαι. Epiphanius: Ἐπὶ δὲ τινὰς τὸν κόσμον πεποιηθέναι, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ.

(13) *Hominem autem,* etc. Epiphanius: Τοὺς Ἀγγέλους τὸν ἀνθρώπον πεποιηθέναι, κατὰ τὴν μορφήν τῆς ἀνωθεν παρακυσφάσης φωνῆς (legi vult Petavius καλλονῆς, Gradius vero, φωτεινῆς, subintelligendo εἰκόνας), ἦν μὴ δυναθέντες καρακύψασαν κατέχειν, καὶ διὰ τὸ παρακρῆμα ἀναδραμεῖν, μιμησασθαι ἐθέλησαν, etc.

(14) *Tenere.* Al. continere.

(15) *Similitudinem.* Nostram addunt editt. Eras., Gall. et Fenard. Sed eam vocem merito omittunt codd. Clarom., Pass. et Voss., quos secuti sumus. Scribit enim Epiphanius *Hær.* 23, § 1, vocem illam a Saturnino consulto prætermisam, ut errori fides astrueretur; quasi alii essent operis artifices, imago vero et similitudo ad alium referretur. Unde mirum in Theodoro hujusmodi additum legi.

(16) *Qui cum factus esset.... vivere fecit.* Epiphanius, loco cit.: Γενομένου δὲ, φησὶ, τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τὸ αὐτῶν (Ἀγγέλων) ἀδρανὲς μὴ δύνασθαι αὐτὸν τελεσφορῆσαι, κείσθαι δὲ καὶ σκαρίζειν δίχην σκώληκος ἔρποντος, μὴ δύνασθαι δὲ ἀνορθοῦσθαι... ἕως ἢ ἀνω δύναμις... σπλαγχνισθεῖσα διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς εἰκόνα τε καὶ ἰδέαν, κατ' οἶκτον ἀπέστειλε σπινθῆρα τῆς αὐτῆς δυνάμεως (Theodoretus proprius Irenæo, ζωῆς σπινθῆρα), καὶ δι' αὐτοῦ ἀνώρθωσε τὸν ἀνθρώπον, καὶ οὕτως ἐζωογόνησε.

(17) *Propter imbecillitatem.* Al. per imbecillitatem.

(18) *Hanc igitur scintillam,* etc. Ab his non nullum abluunt Theodoretus verba: Τοῦτον δὲ τὸν σπινθῆρα τῆς ζωῆς, μετὰ τὴν ζώου διάλυσιν, ἀνατρέχειν πρὸς τὴν ἀποστείλασαν δύναμιν.

(19) *Salvatorem autem.... scintillam vitæ ejus,*

dissolvere voluerint Patrem ejus omnes principes (1), advenisse Christum ad destructionem Judæorum Dei, et ad salutem credentium ei; esse autem hos, qui habent scintillam vitæ ejus. Duo enim genera (2) hic primus hominum (3) plasmata esse ab Angelis dixit, alterum quidem nequam, alterum autem bonum. Et quoniam dæmones pessimos adjuvant (4), venisse Salvatorem ad dissolutionem malorum hominum, et dæmoniorum, ad salutem autem bonorum. Nubere autem et generare, a Satana dicunt esse. Multi autem ex iis, qui sunt ab eo, et ab animalibus abstinent, per fictam hujusmodi continentiam seducentes multos. Prophetias autem quasdam (5) quidem (6) ab iis Angelis, qui mundum fabricaverint, dictas; quasdam autem a Satana: quem et ipsum angelum adversarium mundi fabricatoribus ostendit, maxime autem Judæorum Deo.

²⁹ 3. Basilides autem (7), ut altius aliquid et verisimilius invenisse videatur, in immensum extendit sententiam (8) doctrinæ suæ, ostendens Nun primo ab innato natum Patre, ab hoc autem natum Logon, deinde a Logo Phronesin, a Phronesi autem

³⁰ Cap. XXIII.

Idem Theodoretus: Τὸν δὲ Σωτῆρα ἀγέννητον ἔφησε, καὶ ἀσώματον, καὶ ἀνειδέον· φαντασία δὲ μᾶλλον, οὐκ ἀληθεία, τοῖς ἀνθρώποις ἐπιφανῆναι· τὸν δὲ τῶν Ἰουδαίων Θεὸν ἕνα τῶν Ἀγγέλων εἶρηκεν εἶναι.... Τὸν Πατέρα φησὶ τοῦ Χριστοῦ καταλύσαι βουλόμενον, μετὰ τῶν ἄλλων Ἀγγέλων, καὶ τὸν τῶν Ἰουδαίων Θεὸν, ἀποστεῖλαι τὸν Χριστὸν εἰς τὸν κόσμον, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων ἀνθρώπων. Eriphanus, § 2, ἐπὶ καταλύσει τοῦ Θεοῦ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πειθομένων· εἶναι δὲ αὐτοὺς τοὺς ταύτης τῆς αἰρέσεως τοὺς ἔχοντας τὸν σπινθῆρα τοῦ ἀνωθεν Πατρὸς.

(1) *Et propter hoc quod dissolvere voluerint Patrem ejus omnes principes.* Existimat Grabius interpretem verba Irenæi, ob amphiboliam ex duobus accusativis ortam, perperam vertisse, cum ita reddere debuisset: *Propter hoc, quod dissolvere voluerit Pater ejus omnes principes, etc.* Id quidem, fateor, cum Theodoretis verbis magis conveniret. Sed non propterea ab Irenæi sensu recedit interpretis noster: cum maxime scribat Eriphanus § 2 angelos rebelles factos, a Patre descivisse, quem proinde dissolvere voluerunt. Et hoc sensu, qui forte Irenæi est (cujus ipsa præcise verba referre Theodoretis animus non erat), vertere potuit interpretis: *Propter hoc quod dissolvere voluerint Patrem ejus (Christi) omnes principes, etc.* Quare verba ejus haud sollicitanda esse puto. Consule Eriphanium.

(2) *Duo enim genera.... seducentes multos.* Hæc Græce ita sonant apud Eriphanium: Δύο γὰρ πεπλάσθαι ἀπ' ἀρχῆς ἀνθρώπους φάσκει, ἕνα ἀγαθόν, καὶ ἕνα φαῦλον· ἐξ ὧν δύο εἶναι τὰ γένη τῶν ἀνθρώπων ἐν κόσμῳ, ἀγαθόν τε καὶ πονηρόν. Ἐπειδὴ δὲ δαίμονες τοῖς πονηροῖς ἐβοήθουν....., ἦλθεν ὁ Σωτῆρ ἐπὶ βοηθείᾳ τῶν ἀγαθῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐπὶ καταλύσει τῶν πονηρῶν καὶ τῶν δαιμόνων. Τὸ γαρμῆν δὲ καὶ τὸ γεννᾶν.... ἐκ τοῦ Σατανᾶ ὑπάρχειν λέγει, ὅθεν καὶ οἱ πλείους αὐτῶν ἐμφύχων ἀπέχονται, ὅπως διὰ τῆς προσποιητῆς δῆθεν πολιτείας αὐτῶν τινὰς ἐπαγάγωνται εἰς τὴν αὐτῶν ἀπάτην.

(3) *Hominum.* Hanc vocem refer ad genera, non ad primus.

(4) *Adjuvant.* Editt. *adjuvabant.*

(5) *Prophetias autem quasdam, etc.* Hæc Græce referunt Theodoretus partim, partim Eriphanus.

A Sophiam et Dynamin, a Dynamis autem et Sophia Virtutes, et Principes, et Angelos, quos et primos vocat, et ab iis primum cælum factum. Dehinc ab horum derivatione (9) alios autem (10) factos, aliud cælum simile priori fecisse, et simili modo ex eorum derivatione cum alii facti essent, antitypi eis qui super eos essent, aliud tertium deformasse cælum: et a tertio deorsum descendentium quartum, et deinceps secundum eum modum alteros et alteros Principes et Angelos factos esse dicunt, et cælos trecentos septuaginta quinque. Quapropter et tot dies habere annum, secundum numerum cælorum.

4. Eos autem, qui posterius continent (11) cælum, Angelos, quod etiam a nobis videtur, constituisse ea quæ sunt in mundo omnia, et partes sibi fecisse terræ, et earum, quæ super eam sunt, gentium. Esse autem principem ipsorum eum, qui Judæorum putatur esse Deus. Et quoniam hic suis hominibus, id est Judæis, voluit subjicere (12) reliquas gentes, reliquos omnes principes contra stetit ei et contra egisse. Quapropter et reliquæ resiliuerunt (13) gentes ejus genti. Innatum au-

Theodoretus: Τῶν δὲ προφητειῶν τὰς μὲν ὑπὸ κοσμοποιῶν Ἀγγέλων ἔφησεν εἰρησθαι, τὰς δὲ ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ. Eriphanus: Καὶ αὐτὸν δὲ τὸν Σατανᾶν Ἀγγελὸν φάσκει ἀντιπράττοντα τοῖς κοσμοποιοῖς Ἀγγέλοις, μάλιστα δὲ τῷ Θεῷ τῶν Ἰουδαίων.

(6) *Quidem.* Al. *quidam*, sed male.

(7) *Basilides autem, etc.* Non procul ab his distant, quæ Græce leguntur partim apud Eusebium, partim apud Eriphanium, partim apud Theodoretum. Euseb. lib. iv *Hist.*, c. 7, ex Irenæo refert, προσχῆματι δὲ ἀπορρήτοτέρων, τὸν Βασιλείδην εἰς τὸ ἀπειρον τείναι τὰς ἐπινοίας. Theodoretus c. 4: Ἐφησε γὰρ τὸν ἀγέννητον νοῦν πρῶτον γεννησάμενος, ἐκ δὲ τοῦ νοῦς προβληθῆναι τὸν λόγον, φρόνησιν δὲ ἀπὸ τοῦ λόγου, ἀπὸ δὲ τῆς φρονήσεως σοφίαν καὶ δύναμιν, ἐκ δὲ τούτων Ἀγγέλους καὶ Ἀρχαγγέλους. Eriphan. *Hæc.* 24, § 1: Ἐκ δὲ τῆς δυνάμεώς τε καὶ Σοφίας Ἀρχαί, Ἐξουσίαι, Ἀγγελοὶ· ἐκ δὲ τούτων τῶν δυνάμεών τε καὶ Ἀγγέλων γεγονέναι ἀνώτερον πρῶτον οὐρανόν.

(8) *Sententiam.* Clarom. *scientiam.*

(9) *Dehinc ab horum derivatione, etc.* Theodoretus cit.: Ἐκ δὲ τούτων ἀπορροίας ἄλλους γενομένους Ἀγγέλους, ἄλλον οὐρανόν ποιῆσαι τῷ πρῶτῳ προσόμοιον· εἶτα πάλιν ἐκ τῆς τούτων ἀπορροίας ἑτέρους φύντας, τεκτῆνασθαι καὶ τούτους ἕτερον οὐρανόν, etc.

(10) *Alios autem.* Eras., Gall. et Feuard., *alios item.*

(11) *Eos autem, qui posterius continent, etc.* Sic et Theodoretus loco citato: Τοὺς δὲ τὸν οὐρανὸν τὸν ἔσχατον, τὸν ὑφ' ἡμῶν ὀρώμενον, οἰκοῦντας Ἀγγέλους δημιουργῆσαι τὸν κόσμον, καὶ τὴν τῆς γῆς διανείμασθαι δεσπότειαν, ἕνα δὲ κληρωθῆναι τὴν τῶν Ἰουδαίων οἰκονομίαν, καὶ τοῦτον ἄρχειν τῶν ἄλλων. Βουλευθέντι δὲ τούτῳ τοῖς οἰκείοις ἅπαντα ὑποτάξαι τὰ ἔθνη, τοὺς ἄλλους ἄρχοντας ἀντιπράξασθαι.

(12) *Subjicere.* Al. *subigere.*

(13) *Resiliuerunt.* Sic Clarom., Pass., Voss. et Feuard., pro quo in Eras., Gall., Merc. 2 et Ottob. corrupte legitur *residue erunt.* In Arund. vero, quem secutus est Grab. *resisterunt*; recte quidem nisi codicem hunc interpolatum suspicarer. Quid quid sit, *resiliuerunt ejus genti*, hic scripsit interpretis, pro *resiliuerunt ab ejus gente.*

tem (1) et innominatum Patrem, videntem perditionem ipsorum, misisse primogenitum Nun suum (et hunc esse qui dicitur Christus), in libertatem credentium ei, a potestate eorum qui mundum fabricaverunt. Et gentibus (2) ipsorum autem apparuisse (3) eum in terra hominem, et virtutes perfecisse. Quapropter neque passum eum (4), sed Simonem quemdam Cyrenæum angariatum portasse crucem ejus pro eo : et hunc secundum ignorantiam et errorem crucifixum, transfiguratum ab eo, uti putaretur ipse esse Jesus : et ipsum autem Jesum Simonis accepisse formam, et stantem irrisisse eos. Quoniam enim virtus incorporalis erat, et Nus (5) innati Patris, transfiguratum quemadmodum vellet, et sic ascendisse ad eum qui miserat (6) eum, deridentem eos, cum teneri non posset, et invisibilis esset omnibus. Et liberatos igitur (7) eos, qui hæc sciunt, a mundi fabricatoribus principibus : et non oportere confiteri eum qui sit crucifixus, sed eum qui in hominis forma venerit, et putatus sit crucifixus, et vocatus sit Jesus, et missus a Patre, uti per dispositionem hanc opera mundi fabricatorum dissolveret. Si quis igitur, ait, confitetur cruci-

A fixum, adhuc hic servus est, et sub potestate eorum qui corpora fecerunt : qui autem negaverit, liberatus est quidem ab iis, cognoscit autem dispositionem innati Patris.

5. Animæ autem solæ (8) esse salutem : corpus **102** enim natura corruptibile (9) existit. Prophetias autem (10) et ipsas a mundi fabricatoribus fuisse ait Principibus, proprie autem legem a Principe ipsorum, qui (11) eduxerit populum de terra Ægypti. Contemnere autem et idolothyta (12), et nihil arbitrari, sed sine aliqua trepidatione uti eis : habere autem et reliquarum operationum usum indifferenter, et universæ libidinis. Utuntur autem et hi magia, et imaginibus (13), et incantationibus, et invocationibus, et reliqua universa periergia (14) : nomina quoque (15) quædam affingentes quasi Angelorum, annuntiant hos quidem esse in primo cælo, hos autem in secundo : et deinceps nituntur trecentorum sexaginta quinque eminentiorum (16) cælorum et nomina, et principia, et Angelos, et Virtutes exponere. Quemadmodum et mundus nomen esse, in quo dicunt descendisse et ascendisse Salvatorem, esse Caulacau (17).

(1) *Innatum autem, etc.* Theodoret. : Τὸν δὲ ἀγέννητον ταῦτα θεώμενον, τὸν πρωτόγονον αὐτοῦ Νοῦν ἀποστελεῖν, ὃν καὶ Χριστὸν προσηγόρευσε.

(2) *Et gentibus.* Editt. in *gentibus*.

(3) *Apparuisse.* Δοκῆσει duntaxat, *specie tenus*, ut habet Epiphanius § 3.

(4) *Quapropter neque passum eum, etc.* Epiphanius loco cit. : Οὐχὶ Ἰησοῦν φάσκων πεπονθέναι, ἀλλὰ Σίμωνα τὸν Κυρηναῖον.... καὶ φησὶν ἐκεῖνον ἐν τῷ βαστάζειν τὸν σταυρὸν μεταμορφοκέναι εἰς τὸν ἑαυτοῦ εἶδος, καὶ ἑαυτὸν εἰς τὸν Σίμωνα..... ἐκείνου δὲ σταυρωμένου, ἐστήκει κατάντικρυς ἀόρατως ὁ Ἰησοῦς, καταγελῶν τῶν τὸν Σίμωνα σταυρῶντων.

(5) *Et Nus.* Ita Feuard. in marg. et omnes mss. nostri cum edit. Oxon. In aliis perperam, *æterna*.

(6) *Miserat.* Feuard., Eras. et Gall., *misit*.

(7) *Et liberatos igitur.* Theodoretus : Χρῆναι δὲ πιστεύειν ἔλεγεν, οὐκ εἰς τὸν ἐσταυρωμένον, ἀλλ' εἰς τὸν ἐσταυρωθῆναι δόξαντα· οὕτω γὰρ φησὶ δυνατόν τῆς τῶν κοσμοποιῶν δυναστείας ἀπαλλαγῆναι.

(8) *Animæ autem solæ.* Vocem eorum post autem ex mss. Voss. addidit Grabius. Eadem exstat in Pass., sed in Voss. *animam solam*. At in Eras., Clarom., Arund. et Merc. 2, *animæ autem solæ*; ubi *solæ* in dandi casu accipitur.

(9) *Corruptibile.* I. e. *non resurrecturum*; negabat enim hic hæreticus carnis resurrectionem, ut aiunt Theodoret. et Tertul. lib. *De præscrip.*, c. 46.

(10) *Prophetias autem, etc.* Theodoret. : Τὰς δὲ προφητείας καὶ αὐτὸς ὑπ' Ἀγγέλων ἔφησε γεγεννηθῆναι, τὸν δὲ νόμον ὑπὸ τοῦ ἀρχοντος τεθῆναι τῶν Ἰουδαίων. Hinc videas interpretem Irenæi, perperam legentem καὶ αὐτὰς, perperam et vertisse, *et ipsas*. Vertendum erat *et ipse*.

(11) *A principe ipsorum, qui.* Sic emendandum putavi partim ex editis, partim ex mss. Neque enim hi vel illi secum invicem consentiunt. Vocem *ipsorum* omissam in Eras. et Gall. supplevi ex Clarom., Pass., Voss. et Feuard. At particulam *autem* in Eras. et Gall. post *Principe*, et vocem *eum* in citatis tribus mss. ac editis. Feuard. et Grab. ante qui scriptas delevi : quia prior in his, posterior vero in Eras. et Gall. deest ; et utraque sensum et constructionem turbat.

(12) *Contemnere autem et idolothyta, etc.* Theodoretus : Τῶν δ' εἰδωλοθύτων ἀδεῶς μεταλαμβάνειν προσέταξεν, καὶ τὰς ἀπειρημένας πράξεις ἀδιακρίτως ἐπιτελεῖν.

(13) *Hi magia et imaginibus.* Sic iterum restituo, partim ex mss. Clarom., Pass., Voss. et edit. Feuard., partim ex codd. Arund., Merc. 2 et editis. Eras. et Gall. Ex illis addo, *hi magia*, ex istis, *et imaginibus* : (incuria tamen amanuensis scriptum in Merc. 2 *imaginis* pro *imaginibus*) ut enim Eras. et Gal. perperam omiserunt *hi magia*; sic nec Feuardentius et Grabius expungere debuerunt *et imaginibus*. Nam cum Irenæus ait quod *utuntur et hi magia, etc.*, illud *et* respicit procul dubio Simonem Magum, a quo hanc doctrinæ suæ partem mutuati fuerant Basilidiani. Atqui nedum magia, sed et superstitionis quibusdam imaginibus utebatur Simon : quibus et usos fuisse Basilidianos certo certius evadit ex Basilidianis gemmis, etiamnum superstitionibus, in quibus cælatas videmus tot portentosas imagines, apposito sæpe famoso illo nomine ΑΒΡΑΞΑΣ, quas suis amuleti loco exhibebant.

(14) *Periergia.* Ita ex Arund. et Merc. 2 bene restituit Grabius, quamvis in illis, ut et in Clarom., Pass. vitiose scriptum sit *pariergia*; in Ottobon. vero *perierga*. Expunxit autem *parierga*, ut habent al. editi.

(15) *Nomina quoque, etc.* Theodoret. : Καὶ Ἀγγέλων δὲ ὀνόματα διαπλάσαντες, τοὺς μὲν τὸν πρῶτον ἔχειν ἔφασαν οὐρανὸν, τοὺς δὲ τὸν δεῦτερον. Καὶ ἐφεξῆς μέχρι τοῦ πέμπτου καὶ ἑξήκοστοῦ καὶ τριακοσιοστοῦ.

(16) *Eminentiorum.* Cod. Arund., *eminentiorum*.

(17) *Quemadmodum et mundus nomen esse.... Caulacau.* In Pass., *quemadmodum et mundus non esse*. Pro *Caulacau* Clarom. et Pass. habent *Caulagan Deum*. Alii *Caulacau*, *Caulagan*, *Caulacava*, etc. Genuinam vero lectionem, *Caulacau*, ex Isaia xxviii, 10, cum Grabio reposui, neglectis vitiosis editis et mss. Textum autem hic mutilum esse vel corruptum, indeque difficile genuinum elicere sensum, recte notat vir clarissimus. Vult Theodoretus *Caulacau* Salvatoris; Epiphanius vero *Hær.* 25, principis alicujus fuisse nomen. Id certius, vocabulum

6. Igitur qui didicerit, et Angelos omnes cognoverit, et causas eorum, invisibilem et incomprehensibilem eum Angelis (1) et Potestatibus universis fieri, quemadmodum et Caulacau fuisse. Et sicut Filium incognitum omnibus esse, sic et ipsos a nemine oportere cognosci; sed cum sciant ipsi omnes, et per omnes transeant, ipsos omnibus invisibiles et incognitos esse. Tu enim, aiunt, omnes cognosce (2), te autem nemo cognoscat. Quapropter et parati sunt ad negationem, qui sunt tales, imo magis ne pati quidem propter nomen possunt, cum sint omnibus similes. Non autem multos scire posse hæc, sed unum a mille, et duo a myriadibus (3). Et Judæos quidem (4) jam non esse dicunt, Christianos autem nondum: et non oportere omnino (5) ipsorum mysteria effari, sed in abscondito continere (6) per silentium (7).

7. Trecentorum autem sexaginta quinque cælorum locales positiones distribuunt similiter ut mathematici. Illorum enim theoremata accipientes,
 20 Cap. XXIV.

istud Hebræum ab hæreticis eo sine duntaxat adhibitum, ut vocis insolentia terrorem simplicium pectoribus incuterent. Nam $\eta\lambda\ \eta\rho$ Epiphania significat, *spes super spem, aliis linea ad lineam, vel regula ad regulam*: quæ qui Basilidianorum deliriis aptari possunt non video.

(1) *Angelis et.* Hæc desunt in Eras. et Gall.

(2) *Tu enim, aiunt, omnes cognosce.* Epiphanius *Hær.* 24, § 5: Ὑποτίθεται τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς λέγων· ὅτι ὑμεῖς πάντα (legit Irenæus πάντας) γινώσκετε, ὑμᾶς δὲ μηδεὶς γινωσκέτω.

(3) *Unum a mille, et duo a myriadibus.* Epiphanius, loco cit.: Ἐνὶ δὲ ἀπὸ χιλίων ἀποκαλύπτειν, καὶ δυσὶν ἀπὸ μυρίων.

(4) *Ei Judæos quidem, etc.* Epiphanius: Τουδαίους μὲν ἑαυτοὺς μηκέτι εἶναι φάσκουσι, Χριστιανούς δὲ μηκέτι γεγενῆσθαι.

(5) *Ei non oportere omnino, etc.* Idem: Φάσκει δὲ μόνον περὶ Πατρὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μυστηρίου μηδενὶ ἀποκαλύπτειν, ἀλλὰ σιγῇ ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς.

(6) *Continere.* Post hoc verbum addidit Græbius ex mss. Arund. et Merc. 2, *pertinere*, idemque esse ait quod *decere*. Sed cum hoc desit in omnibus aliis cum edit., tum mss. textuque obscuritatem magis quam lucem afferat, expungendum existimavi.

(7) *Per silentium.* Græce scriptum fuisse putat Pearsonius parte II *Vindic. epist. S. Ignat.*, c. 6, p. 64, non διὰ Σιγῆς, sed διὰ τῆν Σιγῆν, id est *propter Sigen*. Ἐννοίαν enim et Σιγῆν vocatam a Basilide putat vir doctissimus. Sed quidquid sit de duplici Ἐννοίας nomine, vulgata lectio, cui etiam favet Epiphanius, præferenda videtur.

(8) *Esse autem principem illorum Ἀβράξας, etc.* Theodoretus: Εἶνα: δὲ τὸν ἀρχόντα αὐτῶν φησὶν Ἀβραξάξ· ἡ γὰρ ψῆφος τοῦ ὀνόματος, τῶν τετρεῶν οὐρανῶν σημαίνει τὸν ἀριθμὸν. Nec abludit Epiphanius. Uterque vero scripsit Ἀβραξάξ; Latini vero plerumque Ἀβράξας; quod satis indifferenter esse videtur. Asserunt autem illi Ἀβράξας esse nomen primi ac præcipui cæli, quod numerum CCCLXV. in se contineat. Si enim singulas, quibus constat Ἀβράξας, litteras ut totidem notas arithmeticas accipias, invenies CCCLXV. Aiunt vero Tertullianus lib. *De præscript.* c. 46, Hieronymus in cap. III Amos, et alii, a Basilide sic appellatum esse summum Deum. Addit Hieronymus *Mithran* sub eodem numero aliarum litterarum ethnicis esse, quem Basilides portentoso nomine vocat *Abraxan*. Frequenter ea vox inscripta legitur in Basilidianorum gemmis.

A in summum characterem doctrinæ transtulerunt: esse autem principem illorum Ἀβράξας (8), et propter hoc trecentos sexaginta quinque numeros (9) habere in se.

103 CAPUT XXV 30.

De Carpocrate.

1. Carpocrates autem, et qui ab eo, mundum quidem (10) et ea quæ in eo sunt, ab Angelis multo inferioribus ingenito Patre factum esse dicunt. Jesum autem e Joseph natum, et cum similis (11) reliquis hominibus fuerit, distasse a reliquis secundum id, quod anima ejus firma et munda cum esset, commemorata fuerit, quæ visa essent sibi in ea circumlatione (12), quæ fuisset ingenito Deo (13): et propter hoc ab eo missam esse ei virtutem, uti mundi fabricatores effugere posset, et per omnes transgressa (14), et in omnibus liberata, ascenderet ad eum: et eas, quæ similia ei amplecterentur, similiter (15). Jesu autem dicunt au-

Sed ne frustra repetendo quæ alii ante nos ea de re scripserunt, erudito lectori fastidio simus, legatur Joannis Macarii canonici Ariensis *Abraxas*, seu *De gemmis Basilidianis Disquisitio*, etc., exhibita et commentario illustrata a Joanne Chiffetio canonico Tornacensi, Antwerp. 1657, et doctissimi nostri domni Bernardi de Montfaucon opus singulare et omni eruditionis genere refertum *De palæographia Græca*, lib. II, cap. 8.

(9) *Numeros.* Sic omnes mss.; at in edit., *numerum*.

(10) *Mundum quidem, etc.* Latinis Irenæi verbis Græca hæc apud Epiphanium *Hær.* 27, § 2, p. 102, fere respondent: Τὸν δὲ κόσμον καὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπὸ Ἀγγέλων γεγενῆσθαι τῶν πολὺ τι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τοῦ ἀγνώστου (legit Irenæi interpretes ἀγενηῆτου) ὑποβεβηκότων... Ἰησοῦν δὲ... ἀπὸ Ἰωσήφ γεγενῆσθαι... εἶναι δὲ αὐτὸν ὁμοῖον τοῖς πᾶσι... εὐτονον (καὶ καθάραν) habet Theodoretus, c. 5) ἔσχε ψυχὴν παρὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, καὶ ἐμνημόνευε τὰ ὁραθέντα ὑπ' αὐτῆς, ὅτε ἦν ἐν τῇ περιφορᾷ τοῦ ἀγνώστου (i. ἀγενηῆτου) Πατρὸς, ἀπέσταλται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς εἰς τὴν αὐτοῦ ψυχὴν δυνάμεις (i. δυνάμεις), ὅπως... φύγη τοὺς κοσμοποιούς Ἀγγέλους, ... καὶ ὅπως διὰ πασῶν τῶν πράξεων χωρήσασα καὶ ἐλευθερωθεῖσα, διέλθοι πρὸς αὐτὸν ἄνω· ἀλλὰ καὶ τὰς ὁμοίας αὐτῇ ψυχᾶς, τὰ ἴσα αὐτῇ ἀσπασαμένας, τὸν αὐτὸν τρόπον ἐλευθερωθεῖσας ἄνω πτῆναι πρὸς ἄγνωστον Πατέρα. Hæc continenter exscribere visum est, ut hinc perspicias Epiphanium propria sibi fecisse Irenæi verba; quæ tamen, paucis vel immutatis vel additis, instaurare haud arduum foret. Quod et sequentia a nobis referenda confirmabunt.

(11) *Et cum similis.* Sic Clarom. melius quam reliqui, *et qui similis*.

(12) *Circumlatione.* In Eras. et Gall., *circulatione*. Vide Dissert. I, cap. 5, num. 125.

(13) *Ingenito Deo.* In, quod ante ingenito exstat in edit. Eras., Gall. et Feuard., recte expunxit Græbius: deest enim in omnibus mss.

(14) *Per omnes transgressa, i. e. ex Epiphania,* per omnes actiones etiam turpissimas (horrendum!) transgressa, omnibusque defuncta, sordidata potius, ascenderet ad Deum. Lege ipsum Epiphanium: fusiori enim et distinctiori stylo prosequitur, quæ veluti summam hic refert Irenæus.

(15) *Eas, quæ similia ei amplecterentur, similiter.* Ita recte Clarom., Voss., Merc. 2 et edit. Oxon. Sed in cæteris edit. perperam: *et ea, quæ similia ei amplecteretur, similiter*. Ut autem perfectus sit hu-

nam (7) in Judæorum consuetudine nutritam contempserunt eos, et propter hoc virtutes accepisse, per quas evacuavit quæ fuerunt in pœnis passiones, quæ inerant hominibus.

2. Eam igitur (8), quæ similiter atque illa Jesu anima, potest contempere mundi fabricatores archontas, similiter accipere virtutes ad operandum similia. Quapropter et ad tantum elationis proveci sunt, ut quidam quidem similes sese dicant Jesu: quidam autem adhuc et secundum aliquid illo fortiores, qui sunt distantes amplius (9) quam illius discipuli, ut puta quam Petrus et Paulus, et reliqui apostoli: hos autem in nullo deminorari (10) a Jesu. Animas enim ipsorum ex eadem circumlacione devenientes, et ideo similiter contemnentis mundi fabricatores, eadem dignas habitas esse virtute, et rursus in idem abire. Si quis autem plus quam ille contempserit ea quæ sunt hic, posso meliorem quam illum esse.

3. Artes enim magicas operantur et ipsi, et incantationes, philtira quoque et charitesia (11), et paredros, et oniropompos, et reliquas malignatio-

²¹ Rom. III, 8.

jusce commatis sensus, supple ex Epiphonio: *et eas animas... similiter liberatas, ad ingenitum Patrem evolare sursum.*

(7) *Jesu autem dicunt animam, etc.* Epiphanius: Τὴν δὲ ψυχὴν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τοῖς τῶν Ἰουδαίων ἔθεσιν ἀνατραφεῖσαν καταφρονῆσαι αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο δυνάμεις εἰληφέναι, δι' ὧν τὰ ἐπὶ κολάσει πάθη προσόντα τοῖς ἀνθρώποις δυνήθεις πράξαι, ὑπερβῆναι τοὺς κοσμοποιούς ἰσχυρεῖν· οὐ μόνον δὲ αὐτὴν τὴν ψυχὴν τοῦ Ἰησοῦ τοῦτο δεδυνῆσθαι, ἀλλὰ καὶ τὴν δυνάμειν... ὑπερβῆναι τοὺς κοσμοποιούς Ἀγγέλους, καὶ αὐτὴ ἐὰν λάβῃ δυνάμεις, καὶ τὰ ὅμοια πράξῃ. (Theodoretus Irenæo proprius: ... δυνάμειν ὁμοίως λαμβάνειν δύναμιν πρὸς τὸ πράξαι ὅμοια.) "Ὅθεν εἰς τύφον οὗτοι ἐληλαχότες μέγαν... (Theodoret. εἰς τὸσαύτην τύφου μανίαν ἐξώκειλαν ἄνδρες), ἑαυτοὺς προκριτέους ἔγγουνται καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ· ἄλλοι δὲ ἐξ αὐτῶν, οὐκ Ἰησοῦ φασιν, ἀλλὰ Πέτρου, καὶ Ἀνδρέου, καὶ Παύλου, καὶ τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων ἑαυτοὺς ὑπερφερεστέρους εἶναι· ἄλλοι δὲ ἐξ αὐτῶν φάσκουσι μηδὲν διενηνογῆναι τοῦ Ἰησοῦ· αἱ γὰρ ψυχὰὶ ἐκ τῆς αὐτῆς περιφορᾶς εἰσι, καὶ ὁμοίως κατὰ τὴν τοῦ Ἰησοῦ πάντων καταφρόνησιν ποιούμεναι, τῆς αὐτῆς δυνάμειος ἔξωθησαν... Εἰ δὲ καὶ τις πάλιν δυνήθει ὑπὲρ τὸν Ἰησοῦν καταφρονῆσαι, διαφορώτερος ἔσται αὐτοῦ.

(8) *Eam igitur.* Sic ex Epiphonio, ipsa constructionis lege ita exigente, restituo pro ea, ut vitiose legitur in omnibus codd. aperto scribarum sphalmate.

(9) *Distantes amplius.* Vertere debuisset interpres, *præstantiores, excellentiores, juxta Græcum ὑπερφερεστέρους.*

(10) *Deminorari.* I. e. minores, vel inferiores esse Jesu.

(11) *Charitesia.* Forte legendum *charisteria.* Nam ex Gloss. vel. *χαριστήριον* est *amatorium*, quod huic Irenæi loco apprime convenit. At *charitesia* legatur, per me licet: sed idem erit significatum. Quæ enim Latine reddidit interpres, *incantationes, philtira, et charitesia*, Græce dixit Epiphanius, ἐπωδάς, φίλτρα καὶ ἀγώγισμα. Per *charitesia* ergo nihil aliud intellexisse videtur interpres, quam quod Irenæus, seu Epiphanius, per ἀγώγισμα, quod ille superius vertit *adlectantia*.

(12) *Qui et ipsi, etc.* Sic fere Epiphanius: Εἰσὶ δὲ ἐκ τοῦ Σατανᾶ παρεσκευασμένοι, καὶ προβεβλημένοι εἰς θυεῖδος τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας... εἰς τὸ τὰ

nes, dicentes se potestatem habere ad dominandum jam principibus et fabricatoribus hujus mundi: non solum autem, sed et his omnibus, quæ in eo sunt facta. Qui et ipsi (12) ad detractionem divini Ecclesiæ nominis (13), quemadmodum et gentes, a Satana præmissi sunt, uti secundum alium et alium modum, quæ sunt illorum audientes homines, et putantes omnes nos tales esse, avertant aures suas a præconio veritatis: aut et (14) videntes quæ sunt illorum, omnes nos blasphemant, in nullo eis communicantes, neque in doctrina, neque in moribus, neque in quotidiana conversatione. Sed vitam quidem luxuriosam, sententiam autem impiam ad velamen malitiæ ipsorum nomine abutuntur (15), *quorum judicium justum est*²¹, recipientium dignam suis operibus a Deo retributionem.

4. Et in tantam insaniam (16) effrenati sunt, uti et omnia quæcumque sunt irreligiosa et impia, in potestate habere, et operari se dicant (17). **104** Sola enim humana opinione (18) negotia mala et bona dicunt. Et utique secundum transmigrations in corpora oportere in omni vita (19), et in omni

ἔθνη κατανοοῦντα αὐτῶν τὰ ἔργα, νομίσαντα καὶ τοὺς τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας τοιοῦτους εἶναι, ἀποστρέφειν τὴν ἀκοὴν ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ κατ' ἀληθείαν διδασκαλίας, ἧ καὶ ὁρῶντάς τινας πάντων [1. πάντας] ὁμοίως βλασφημεῖν.

(13) *Detractionem divini Ecclesiæ nominis.* Editt. Eras., Gall. et Feuard, *detractionem divini nominis et Ecclesiæ.*

(14) *Aut et.* Clarom. *ut et.* Eras., Gall. et Feuard. *aut ut.*

(15) *Sed vitam quidem luxuriosam... abutuntur.* Hic Arund., Voss., Merc. 2, Feuard. in marg. et edit. Oxon. sequi malim quam Clarom., Pass. et cæteras editt. in quibus legitur, *abutuntur.* Sed verba quæpiam e textu excidisse perspicuum est: frustra enim in iis, quæ exstant, sensum, aut connexionem requiras. Quantum ex Epiphonio colligere fas est, hoc, aut quidpiam simile scripsisse videtur Irenæus: *Sed vitam quidem luxuriosam ducunt; sententiam autem impiam ut legant, ad velamen malitiæ ipsorum Christiani nomine abutuntur.* Scribit enim ille: *Porro isti in luxu atque deliciis assidue versantur, neque ad nos penitus accedunt, nisi forte ut imbecilles animos ad impia sua dogmata pelliciant. Neque enim alia re nobis similes sunt, quam quod Christiani nomine gloriamur, ut ementiti hujus vocabuli specie improbitatem suam exercent. Sed eorum, uti scriptum est, judicium legitimum est, etc.*

(16) *In tantam insaniam.* Editt., in tantum insaniam.

(17) *In potestate habere et operari se dicant.* Hic ab edit. discrepant mss., nec secum invicem consentiant. In Eras., Gall. et Feuard. legitur, *potestatem habere operandi se dicant*; mss. vero omnes concorditer habent, *in potestate, ac et operari*, uno excepto Arund. quem secutus est Græbius, in quo omittitur particula *et*. At in aliis legitur, *habere*, ut in Arund. et Pass., in aliis *habeant* ut in cæteris. Priorum lectionem sequi malui, cujus hic sensus: *in potestate habere, id est sibi licere, et operari se dicant.*

(18) *Sola enim humana opinione, etc.* Ita et Theodoretus: Δόξη γὰρ, φησὶν, οὐκ ἀληθεῖα, τὰ μὲν τῶν πραγμάτων κακὰ εἶναι δοκεῖ, τὰ δὲ ἀγαθὰ.

(19) *Oportere in omni vita, etc.* Hæc clarius explicat Irenæus lib. II, c. 32, et ex eo Epiphanius

actu fieri animas (si non præoccupans quis in uno adventu omnia agit semel ac pariter, quæ non tantum dicere et audire non est fas nobis, sed ne quidem in mentis conceptionem venire, nec credere si apud homines conversantes in his, quæ sunt secundum nos civitates, tale aliquid agitur) uti, secundum quod scripta eorum dicunt, in omni usu vitæ (20) factæ animæ ipsorum, exeuntes in nihilo adhuc minus habeant (21) ad operandum (autem) in eo: ne forte, propterea quod deest libertati aliqua res, cogantur (22) iterum mitti in corpus. Propter hoc dicunt Jesum hanc dixisse parabolam: *Cum es cum adversario tuo in via, da operam, ut libereris ab eo, ne forte te det iudici, et iudex ministro, et mittat te (23) in carcerem. Amen dico tibi, non exies (24) inde, donec reddas novissimum quadrantem*²². Et adversarium dicunt (25) unum ex angelis, qui sunt in mundo, quem diabolum vocant, dicentes factum cum ad id, ut ducat eas, quæ perierunt, animas a mundo (26) ad principem (et hunc dicunt esse primum ex mundi fabricatoribus); et illum alterum angelo (27), qui mi-

²² Luc. xii, 58, et Matth. v, 25.

et Theodoret. locis cit., oportere scilicet animas, dum in præsentī vita degunt, omni turpissimarum actionum, et horrendarum etiam libidinum genere expleri, ne si quid prætermiserint, quasi alicujus in hoc mundo actionis debito obligatæ, iterum in alia corpora transfundi necesse habeant. Horum ergo verborum, et utique secundum transmigrations, etc., sensus est: *Et utique oportere animas tandiu varia in corpora transfundi, donec in omni vita et in omni actu factæ fuerint: id est, donec omne vivendi et agendi genus expertæ fuerint: nisi forte præoccupans quis in uno adventu, id est in una migratione, seu vita, omnia agit semel et pariter, etc.*

(20) *In omni usu vitæ, etc.* Epiphanius: *Φασί γάρ, δεῖν πάντως πᾶσαν χρῆσιν τούτων ποιῆσθαι, ἵνα μὴ ἐξελεῖσθαι καὶ ὑστερήσασθαι τινος ἔργου, τούτου ἕνεκα καταστραφῶσιν εἰς σώματα πάλιν αἱ ψυχῆ, εἰς τὸ πρᾶξαι αὐτῆς ἢ μὴ ἐπραξάν. Καὶ τοῦτό ἐστι, φασίν, ὅπερ ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εἶπε διὰ παραβολῆς, ὅτι « Ἴσθι ἐννοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου, ἐν ᾧ ἦς ἐν τῇ δόξῃ μετ' αὐτοῦ, καὶ ὁδὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ, μὴ πως ὁ ἀντίδικος παραδῶ σε τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτῆς τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ ὁ ὑπηρέτης βάλῃ σε εἰς φυλακὴν: ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξελεῖσθαι ἐκείθεν, ἕως ἂν ἀποδῶς τὸν ἔσχατον κοδράντην.*

(21) *In nihilo adhuc minus habeant, etc.* Hic in omnibus editis, pravæ interpunctionis vitio misere pervertitur sensus, dum ab his verbis, *ad operandum in eo, etc.*, quæ ad præcedens colon pertinent, nova incipit periodus, quæ male protrahitur usque ad, *dixisse parabolam*. Sic ergo restituo, legendo consequenter: *In nihilo adhuc minus habeant ad operandum in eo: i. e. nihil, ne minimum quidem supersit, vel, amplius habeant ad operandum in eo vitæ usu.* Expungenda vero particula *autem*, quam ideo parenthesi inclusi, quia sensum turbat. Tum præmissis punctis duobus lego: *ne forte, etc.*, et a *propter hoc, etc.*, novam instituo periodum. Sic distinguendo, caligo huic Irenæi loco offusa facile discutitur.

(22) *Propterea quod deest libertati aliqua res, cogantur, etc.* Sic probe restituit Grabius ex omn. codd. Anglic. junctim sumptis, singulis in una alterave harum vocum corruptis. Genuinam hanc lectionem haberent vetus Feuuard. codex, Clarom. et Pass., nisi oscitantes librarii pro *propterea* scri-

nistrat ei, tradere tales animas, uti in alia corpora includat: corpus enim dicunt esse carcerem. Et id quod ait: *Non exies inde, quoadusque novissimum quadrantem reddas*, interpretantur, quasi non exeat quis a potestate angelorum eorum, qui mundum fabricaverunt; sic transcorporatum (28) semper, quoadusque in omni omnino operatione, quæ in mundo est, fiat: et cum nihil defuerit ei, tum liberatam ejus animam elevari (29) ad illum Deum, qui est supra angelos mundi fabricatores. Sic quoque salvari et omnes animas, sive ipsæ præoccupantes in uno adventu in omnibus misceantur operationibus, sive de corpore in corpus transmigrantes, vel inmissæ in unaquaque specie vitæ, adimplentes et reddentes debita liberari, uti jam non faciant (30) in corpore.

5. Καὶ εἰ μὲν πράσσεται (31) παρ' αὐτοῖς τὰ ἄθια, καὶ ἔχθισμα, καὶ ἀπειρημένα, ἐγὼ οὐκ ἂν πιστεύσαιμι (32) ἐν

5. Et si quidem fiant hæc apud eos, quæ sunt irreligiosa, et injusta, et vetita, ego nequaquam credam. In conscriptio-

psissent propter eam. Sed in aliis editis, perperam omnino: *propter eum quod deest libertati aliqua recogantur.*

(23) *Mittat te.* Editi. Eras., Gall. et Feuuard. addunt *minister*; sed hanc vocem nullus miss. codex agnoscit.

(24) *Non exies.* Clarom. *non exeat*; et sic etiam inferius.

(25) *Et adversarium dicunt, etc.* Epiphanius: *Καὶ φασίν εἶναι τὸν ἀντίδικον ἐκεῖνον, τῶν τὸν κόσμον πεποιτηκότων Ἀγγέλων ἓνα (addit inferius, ἕνομα ἔχοντα διάβολον; sic enim legendum et Irenæus et res ipsa docet, non Ἄβολον, ut in omnibus editis, perperam habetur), καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο κατασκευάσθαι, εἰς τὸ ἀπάγειν τὰς ψυχὰς πρὸς τὸν κριτῆν, τὰς ἐντεῦθεν ἐξερχομένας ἐκ σωμάτων... παραδίδοσθαι δὲ ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος τῷ ὑπηρέτῃ... εἰς τὸ φέρειν τὰς ψυχὰς πάλιν, καὶ εἰς σώματα καταγγίξειν διάφορα... φασί γάρ εἶναι τὴν φυλακὴν τὸ σῶμα.*

(26) *A mundo.* In Feuuard., Voss. et Pass., *inmundo*.

(27) *Alterum angelo, qui.* Ita Clarom. (nisi quod addat et ante qui), Voss. et Merc. 2. At editi. cum Arund. et Pass., *altero angelo, qui*. Sed prior lectio præferenda; et illum alterum ad diabolum referri debet.

(28) *Sic transcorporatum.* Ita Clarom., Arund., Merc. 2, cum Eras. et Gall. In cæteris, *sed sit transcorporatum*; quod minus placet: legendum enim esset, *sed sit transcorporatus*.

(29) *Elevari.* Ita Feuuard., Grab. et Voss., favente Epiphaniio. Sed Eras., Gall., Clarom., Pass., Ottobon. et Merc. 2, *eliberari*; Arund. vero *pejus, et liberari*.

(30) *Non faciant.* Sic antiquiores tres codd. Clarom., Pass. et Voss. In aliis, *non fiant*; quæ recentiorum scribarum emendatio esse videtur, hanc advertentium verbum Græcum *πράττωσι* (sic enim scriptum fuisse conjicio), *agant, vitam agant, degant, seu potius operentur* (uti paulo superius scriptum, *ad operandum in eo*), perperam ab interprete redditum faciant.

(31) *Καὶ εἰ μὲν πράσσεται.* Græca hæc ex Irenæo descriptisse se affirmat Theodoretus lib. 1 *Har. fab.*, c. 5.

(32) *Οὐκ ἂν πιστεύσαιμι.* Petavius in suis ad Epiphanium notis hæc legendam vult: *οὐκ ἂν π-*

δὲ τοῖς συγγράμμασιν αὐ-
τῶν οὕτως ἀναγράφονται,
καὶ αὐτοὶ οὕτως ἐξηγοῦν-
ται, τὸν Ἰησοῦν λέγοντες
ἐν μυστηρίῳ τοῖς μαθη-
ταῖς αὐτοῦ, καὶ ἀποστό-
λοις κατ' ἰδίαν λελαληκέ-
ναι, καὶ αὐτοὺς ἀξιῶσαι,
τοῖς ἀξίοις καὶ τοῖς πει-
θομένοις ταῦτα παραδιδό-
ναι· διὰ πίστεως γὰρ καὶ
ἀγάπης σώζεσθαι· τὰ δὲ
λοιπὰ ἀδιάφορα ὄντα, κα-
τὰ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώ-
πων, πῆ μὲν ἀγαθὰ, πῆ
δὲ κακὰ νομίζεσθαι, οὐ-
δενδὸς φύσει κακοῦ ὑπάρ-
χοντος.

6. Alii vero ex ipsis signant (33), cauteriantes
suos discipulos in posterioribus partibus exstantiæ
dextræ auris. Unde et Marcellina (34), quæ Romam
sub Aniceto venit, cum esset hujus doctrine, mul-
tis exterminavit. Gnosticos se **105** autem vocant : et
imagines (35) quasdam quidem depictas, quasdam
autem et de reliqua materia fabricatas habent, di-
centes formam Christi factam a Pilato, illo in tem-
pore quo fuit Jesus cum hominibus. Et has coro-
nant, et proponunt eas cum imaginibus mundi phi-

³³ Cap. XXV. ³⁴ Cap. XXVI.

στώσαιμι, *affirmare non ausim*. Quam quidem le-
ctionem et ego malletm, nisi repugnaret vetus Irenæi
interpres.

(33) *Alii vero ex ipsis signant*, etc. Ut videlicet,
quemadmodum optime notat Feuardentius, primo
occurso ejusdem secum factionis assecclas agnosce-
rent, consilia communicarent, et promiscuis con-
cubitibus miscerentur.

(34) *Unde et Marcellina*, etc. Ab his non procul
recedunt Græca hæc Epiphaniï verba : Μαρχελλίνα
τις ὑπ' αὐτῶν ἀπατηθεῖσα... ἐν χρόνοις... Ἀνιχί-
του... ἐν Ῥώμῃ γενομένη... πολλοὺς τῶν ἐκεῖσε λυ-
μηναμένην ἠφάνισε· καὶ ἐνθεν γέγονεν ἡ ἀρχὴ Γνω-
στικῶν τῶν καλουμένων· ἔχουσι δὲ εἰκόνας ἐνζωγρά-
φους διὰ χρωμάτων, τινὲς δὲ... καὶ λοιπῆς ὕλης, ἃ
τινα ἐκτυπώματα φασιν εἶναι τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ταῦτα
ὑπὸ Ποντίου Πιλάτου γεγενῆσθαι... ὅτε ἐνεδήμει τῶ
τῶν ἀνθρώπων γένει... ἔχουσιν εἰκόνας... καὶ Φιλο-
σόφων τινῶν, Πυθαγόρου, καὶ Πλάτωνος, καὶ Ἀρι-
στοτέλους, καὶ λοιπῶν, μεθ' ὧν καὶ ἕτερα ἐκτυπώματα
τοῦ Ἰησοῦ τιθέασιν, ἰδρύσαντές τε προσκυνοῦσι, καὶ
τὰ τῶν ἐθνῶν ἔθνη λοιπὸν ποιοῦσι.

(35) *Ei imagines*. Al. *etiam imagines*.

(36) *Platonis et Aristotelis*. Augustinus lib. *De
hær.* non Platonis et Aristotelis, sed Pauli et Ho-
meri imagines memorat a Carpocratianis adoratas,
thuraque eis oblata.

(37) *Ignorante eum, qui est super omnia, Deum*.
Theodoret. lib. II *Hær. fab.*, c. 5, fere ut Irenæus,
scribit : Ἐδίδαξε δὲ οὗτος, ἕνα μὲν εἶναι τὸν τῶν ὅλων
θεόν, οὐκ αὐτὸν δὲ εἶναι τοῦ κόσμου δημιουργόν, ἀλλὰ
δυνάμεις τινὰς κεχωρισμένας, καὶ παντελῶς αὐτὸν
ἀγνοῦσας.

(38) *Jesum autem subjecit*, etc. Item Theodoretus
immediate post citata verba : Τὸν Ἰησοῦν δὲ . . .
ἔφησε κατὰ φύσιν ἐξ ἀνδρὸς γεγενῆσθαι καὶ γυναι-
κὸς, τοῦ Ἰωσήφ καὶ τῆς Μαρίας, σωφροσύνη δὲ, καὶ
δικαιοσύνη, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς διατρέψαι. Τὸν

nibus autem illorum sic
conscriptum est, et ipsi
ita exponunt ; Jesum
dicentes in mysterio di-
scipulis suis et aposto-
lis seorsum locutum, et
illos exposuisse, ut
dignis et assentientibus
seorsum hæc traderent.
Per fidem enim et chari-
tatem salvari : reliqua
vero, indifferentia cum
sint, secundum opinio-
nem hominum quaedam
quidem bona, quaedam
autem mala vocari, cum
nihil natura malum sit.

A losophorum, videlicet cum imagine Pythagoræ, et
Platonis, et Aristotelis (36) et reliquorum ; et reli-
quam observationem circa eas, similiter ut gentes,
faciunt.

CAPUT XXVI ³³.

De Cerintho, Ebionitis et Nicolaitis.

4. Et Cerinthus autem quidam in Asia, non a
primo Deo factum esse mundum docuit, sed a Vir-
tute quædam valde separata, et distante ab ea prin-
cipalitate, quæ est super universa, et ignorante
eum, qui est super omnia, Deum (37). Jesum autem
subjecit (38), non ex Virgine natum (impossibile
enim hoc ei visum est) ; fuisse autem Joseph et
Marie filium similiter ut reliqui omnes homines,
et plus potuisse justitia et prudentia, et sapientia
ab hominibus (39). Et post baptismum descendisse
in eum, ab ea principalitate quæ est super omnia,
Christum figura columbæ ; et tunc annuntiasse in-
cognitum Patrem, et virtutes perfecisse ; in fine
autem revokasse iterum Christum de Jesu, et Je-
sum passum esse, et resurrexisse ; Christum autem
impassibilem perseverasse, existentem spiritalem.

2. ³⁴ Qui autem dicuntur Ebionæi, consentiunt
quidem mundum a Deo factum ; ea autem, quæ
sunt erga Dominum, non similiter (40) ut Cerin-
thus et Carpocrates opinantur. Solo autem eo (41)

δὲ Χριστὸν ἐν εἶδει περιστερᾶς ἀνωθεν εἰς αὐτὸν κατ-
ελθεῖν, καὶ τρηκαῦτα τὸν ἀγνοούμενον κηρύξαι
θεόν, καὶ . . . ἐπιτελέσαι θαυματουργίας.

(39) *Ab hominibus*. Sic quoad vocem *ab* omnes
niss., et quoad *hominibus*, vetus Feuard., cod. Cla-
rom., Pass. et Voss. Porro *ab hominibus* hic scri-
ptum pro *præ hominibus*, ut habent Eras., Gallus.
et Feuardent., quemadmodum Lucæ xviii, 14 : *Ju-
stificatus ab illo*, id est *præ illo*.

(40) *Non similiter*. Particulam negativam expun-
gendam censet Coelerius in not. ad lib. vi *Constit.
apost.*, c. 6. Suspica ur vero Grabius *consimiliter*,
pro *non similiter* legendum. Sed vereor ne huic
conjecturæ contradicat Epiphanius. Siquidem hæc.
50 § 14, postquam dixit *Cerinthum et Carpocratem
eodem Matthæi Evangelio fretos, ex ejus initio Chri-
stique genealogia probare niti, Christum e Josephi
et Mariæ semine esse procreatum* ; de Ebionæis sta-
tim addit : οὗτοι δὲ ἄλλα τινὰ διανοοῦνται, ἰλλὶ *contra
alia quædam statuunt. Nam omnem illam genealo-
giam amputant*. Et revera § 3 docet, principio qui-
dem Ebionæos Christum e viri semine, nimirum
Josephi, genitum affirmasse : verum postea alia
de Christo effutire cœpisse, quæ a Carpocratis
et Cerinthi dogmatibus immensum distabant. Ad-
duntque Theodoretus lib. II, c. 1, et Euseb. lib. III
Hist., c. 27, quædam Ebionæorum classem Ser-
vatorem nostrum e virgine natum asseruisse ; quod
negabant Cerinthus et Carpocrates. Quare cum Irenæus
hic de Ebionæis in genere disserat, scribere
potuit, imo et debuit, eos non similiter ut Cerin-
thum et Carpocratem de Domino opinatos fuisse.
Itaque haud sollicitanda esse ejus verba censerem.

(41) *Solo autem eo*, etc. Ita fere Eusebius lib. III
Histor., c. 27 : Οὗτοι δὲ μὲν Ἀποστόλου πάσας τὰς
ἐπιστολάς ἀρνητέας ἠγοῦντο εἶναι, ἀποστατὴν ἀπο-
καλοῦντες αὐτὸν τοῦ νόμου· Εὐαγγελίῳ δὲ μόνῳ τῷ
καθ' Ἑβραίους λεγομένῳ χρώμενοι.

quod est secundum Matthæum, Evangelio utuntur, et apostolum Paulum recusant, apostatam cum legis dicentes. Quæ autem sunt prophetica, curiosius exponere nituntur; et circumciduntur, ac perseverant in his consuetudinibus, quæ sunt secundum legem, et Judaico caractere vitæ, uti et Hierosolymam adorent (42), quasi domus sit Dei.

3. ³⁵ Nicolaitæ autem magistrum quidem habent Nicolaum, unum ex vii qui primi ad diaconium ab apostolis ordinati sunt: qui indiscrete vivunt. Plenissime autem per Joannis Apocalypsin manifestantur qui sint, nullam differentiam esse docentes in marchando, et idolothyton edere. Quapropter dixit et de iis sermo: *Sed hoc habes quod odisti opera Nicolaitarum, quæ et ego odi* ³⁶.

CAPUT XXVII ³⁷.

De Cerdone et Marcione.

1. Κέρδων δέ τις (45) ἀπὸ τῶν περὶ τὸν Σίμωνα τῆς ἀφορμῆς λαβὼν, καὶ ἐπιδημήσας ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Ὑγινοῦ, ἑνατον κληρὸν τῆς ἐπισκοπικῆς διαδοχῆς ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων ἔχοντος, ἐδίδαξε τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ προφητῶν κεκηρυγμένον Θεὸν, μὴ εἶναι Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὸν μὲν γὰρ γνωρίζεσθαι, τὸν δὲ ἀγνώστα εἶναι καὶ τὸν

1. Et Cerdon autem quidam (44) ab iis qui sunt erga Simonem occasionem accipiens, cum venisset Romanam sub Hygino, qui octavum locum (45) episcopatus per successionem ab apostolis habuit, docuit eum **106** qui a lege et prophetis annuntiatum sit Deus, non esse Patrem Domini nostri Jesu Christi. Hunc enim cogno-

scimus, illum autem ignorari: et alterum quidem jussum, alterum autem bonum esse.

Διαδεξάμενος δὲ αὐτὸν

Μαρκίων ὁ Ποντικός, ἠύξησε τὸ διδασκαλεῖον, ἀπειροθρισμένως βλασφημῶν.

2. ³⁸ Succedens autem ei Marcion Ponticus ad-

ampliavit doctrinam, impudorate blasphemans eum, qui a lege et

prophetis annuntiatum est Deus; malorum factorem, et bellorum (46) concupiscentem, et inconstantem quoque sententia, et contrarium sibi ipsum dicens. Jesum autem ab eo Patre, qui est super mundi fabricatorem Deum, venientem in Judæam temporibus Pontii Pilati præsidis, qui fuit procurator Tiberii Cæsaris, in hominis forma manifestatum his qui in Judæa erant, dissolventem prophetas et legem, et omnia opera ejus Dei, qui mundum fecit, quem et Cosmocratorem dicit. Et super hæc, id quod est secundum Lucam Evangelium circumcidens, et omnia quæ sunt de generatione Domini conscripta auferens (47), et de doctrina sermonum Domini multa auferens, in quibus manifestissime conditorem (48) hujus universitatis summi Patrem confitens Dominus conscriptus est; semetipsum esse veraciorem, quam sunt hi, qui Evangelium tradiderunt, apostoli, suasit discipulis suis; non Evangelium, sed particulam Evangelii tradens eis. Similiter autem et apostoli Pauli Epistolæ abscidit, auferens quæcumque manifeste dicta sunt ab Apostolo de eo Deo, qui mundum fecit, quoniam hic Pater Domini nostri Jesu Christi, et

³⁵ Cap. XXVII. ³⁶ Apoc. ii, 6. ³⁷ Cap. XXVIII.

³⁸ Cap. XXIX.

(42) *Et Judaico caractere vitæ, uti et Hierosolymam adorent.* Sic Clarom., Arund. et Mere. 2. In Eras., Gall. et Feuard. perperam omnino et Judaico caractere vitæ uti, et Hierosolymam adorant.

(45) *Κέρδων δέ τις* etc. Hæc Eusebius lib. iv *Hist.*, cap. 11, ex Irenæo transcripsit.

(44) *Quidam.* Ita Eras., Gall., Clarom. et Pass. juxta Græcum. At in Feuard., Oxon. et Valesiana Eusebii versione perperam, quidem; quod erratum cum animadverterit Græbius, mirum cur ex Eras. saltem et Gallas. non correxerit.

(45) *Octavum locum.* Sic cod. Pass., ceteri vero eum edunt. tum inss. *nonum locum.* Sed priorem lectionem licet textui Græco repugnantem eo fidentius sequor quod constare nihil videatur, Eusebium vitiosis deceptum exemplaribus perperam in citato cap. 11 his scripsisse ἑνατον, Irenæo scilicet repugnante. Argumentum est 1° quod vetus interpres Irenæi verba lib. iii, cap. 4, n. 5, ab Eusebio relata initio capitis 11 vertens, legerit ἑγδοος, non ἑνατος; venit enim, octavus. 2° et id precipuum est, Irenæus ipse, ejusdem libri cap. 5 (cujus verba citat Eusebius lib. v *Hist.*, c. 6), Romanos pontifices ordine referens, sextum ab apostolis Xystum recenset, ἕκτος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καθίσταται Ξύστος, tum Telesphorum, ac deinde Hyginum, qui promde octavus est. Hunc excipit Pius, istum Anicetus, cui succedit Soter, ac tandem δωδεκάτω τόπω, duodecimo loco, Eleutherius. Nihil clarius. Ut ergo Irenæus cum Irenæo consentiat, ubique legendum ἑγδοος, octavus, non ἑνατος, nonus. Equidem scio et Cyprianam epist. 74 ad P. episcopum, et

Epiphanium har. 41 et 42, Hyginum nono loco inter pontifices Romanos numerasse, doctissimumque Cotelerium in suis ad lib. vii *Constit. apost.*, c. 46, notis legentem apud Irenæum lib. i, c. 27 al. 28, ἑνατον, et lib. iii, c. 4 ἑγδοος, hæc secum invicem conciliare niti, dicendo Hyginum et octavum et nonum nuncupari potuisse, sed diversa ratione; nonum numerato, octavum omisso Petro: celebrem quippe morem esse apostolos indiculis antistitum præfigere, aut ex iis eximere. De more veteribus solemniter eruditissimo viro contendere meus non est; sed hoc, si priori loco nonum legamus, solvi nodum posse non putem. Neque enim simpliciter scribit Irenæus, *nonum locum episcopatus*, sed addit, *per successionem ab apostolis*: quo loquendi modo apostolos ab indiculo perspicue removet. Tutius ergo, et ad Irenæi mentem accommodatius, et hic ex Pass. cod. reponere *octavam*, pro *nonum*.

(46) *Bellorum.* Clarom., Pass., et Voss., *bellatorum*.

(47) *Auferens.* Quid ab Evangelio Lucæ, divique Paul. Epistolæ effreni audacia rescisset, quid addidisset, immutassetque perfidus impostor, fusc satis descriptum reperies apud Epiphanium har. 42, § 11. Hominis facinus frequenter arguit Tertullianus.

(48) *In quibus manifestissime conditorem, etc.* Digtum intendit Irenæus in ea Christi verba Luc. x, 21, quæ misere ab hæretico depravata leguntur apud Epiphanium loco cit. Nam pro *Confiteor tibi, Pater, Domine cæli et terræ*, legebat Marcion, *Gratias ego tibi, Domine cæli, cæteris vocibus omisso.*

quæcunque ex prophetis memorans Apostolus A docuit, prænuntiantibus adventum Domini (49).

3. Salutem autem solum animarum esse futuram, earum quæ ejus doctrinam didicissent (50), corpus autem, videlicet quoniam a terra sit sumptum, impossibile esse participare salutem. Super blasphemiam autem quæ est in Deum, adjecit et hoc, vere diaboli os accipiens, et omnia contraria dicens veritati: Cain, et eos (51) qui similes sunt ei, et Sodomitas, et Ægyptios, et similes eis, et omnes omnino gentes, quæ in omni permistione malignitatis ambulaverunt, salvatas esse a Domino, cum descendisset ad inferos, et accurrissent ei, et in suum assumpsisse regnum: Abel autem, et Enoch, et Noe, et reliques justos, et eos qui sunt erga Abraham patriarcham (52), cum omnibus prophetis, et his qui placuerunt Deo, non participasse salutem, qui in Marcione fuit serpens præconavit. Quoniam enim sciebant, inquit, Deum suum semper tentantem eos; et tunc tentare eum (53) suspicati, non accurrerunt Jesu, neque crediderunt annuntiationi ejus: et propterea remansisse animas eorum apud inferos dixit.

4. Sed huic quidem, quoniam et solus (54) manifeste ausus est circumcidere Scripturas, et impudorate super omnes obtrectare Deum, seorsam contradicemus, ex ejus scriptis arguentes eum; et ex iis sermonibus, qui apud eum observati sunt, Domini et Apostoli, quibus ipse utitur, eversionem ejus faciemus, præstante Deo. Nunc autem necessario meminimus ejus, ut scires quoniam omnes qui quoquo modo adulterant veritatem, et præconium Ecclesiæ lædunt, Simonis Samaritani Magi discipuli et successores sunt. Quamvis non confiteantur nomen magistri sui, ad seductionem reliquorum; attamen illius sententiam docent: Christi quidem Jesu nomen tanquam irritamentum proferentes (55), Simonis autem impietatem varie introducunt, mortificant multos, per nomen bonum sententiam suam male disperdentes, et per dulcedinem et decorem nominis, amarum et malignum principis apostasiæ serpentis venenum porrigentes eis.

⁴⁹ Cap. XXX.

⁴⁰ Cap. XXXI.

(49) *Prænuntiantibus adventum Domini.* Domini loco Dei cum Grabio scribo ex Clarom. et omn. Anglic.

(50) *Didicissent.* Audissent exstat in marg. edit. Eras., Gall. et Feuard.

(51) *Cain et eos, etc.* Græca hujus loci, paucis omissis, leguntur apud Theodoretum lib. 1 *Hæc. fab.*, c. 24: Οὗτος τὴν μὲν Κάϊν, καὶ τοὺς Σοδομίτας, καὶ τοὺς δυσσεβεῖς ἅπαντας σωτηρίας ἐφησεν ἀπολελαυκέναι, προσεληλυθότας ἐν τῷ ἄδη τῷ Σωτῆρι Χριστῷ, καὶ εἰς τὴν βασιλείαν ἀναληφθῆναι· τὸν δὲ Ἀβελ, καὶ τὸν Ἐνώχ, καὶ τὸν Νῶε, καὶ τοὺς πατριάρχας τε, καὶ τοὺς λοιποὺς προφῆτας, καὶ τοὺς δικαίους, οὐ μεταλαχεῖν τῆς ἐκείνοις δεδομένης ἐλευθερίας, προσδραμεῖν αὐτῷ μὴ βουληθέντας. Οὐ δὲ χάριν φησὶ, καὶ τὸν ἄδην οἰκεῖν κατεκρίθησαν.

(52) *Qui sunt erga Abraham patriarcham.* Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Pass.; ceteri

CAPUT XXVIII ⁴⁹.

De Tatiano, et Continentibus, ac aliis quibusdam.

1. Ab his autem, qui prædicti sunt, jam multæ propagines multarum hæresum factæ sunt, eo quod multi ex ipsis, imo omnes velint (56) doctores esse, et abscedere quidem ab hæresi in qua fuerunt, aliud autem dogma ab alia sententia, et deinceps alteram ab altera componentes, nove (57) docere insistant, semetipsos adinventores sententiæ, quamcunque compegerint, enarrantes. Ut exempli gratia dicamus:

ἀπὸ Σατορνίνου (58) καὶ Μαρκίωνος οἱ καλούμενοι Ἐγκρατεῖς ἀγαμίαν ἐκήρυξαν, ἀθετοῦντες τὴν ἀρχαίαν πλάσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡρέμα κατηγοροῦντες τοῦ ἁρβέν καὶ θῆλυ εἰς γένεσιν ἀνθρώπων πεποιηκότος· καὶ τῶν λεγομένων παρ' αὐτοῖς ἐμφύχων ἀποχὴν εἰσηγήσαντο, ἀχαριστοῦντες τῷ πάντα πεποιηκότι Θεῷ. Ἀντιλέγουσιν τε τῇ τοῦ πρωτοπλάστου σωτηρίᾳ· καὶ τοῦτο νῦν ἐξευρέθη παρ' αὐτοῖς, Τατιάνου τινὸς πρώτως ταύτην εἰσηνέγκαντος τὴν βλασφημίαν. Ὁς Ἰουστίνου ἀκροατῆς γεγονώς, ἐφόσον μὲν συνῆν ἐκείνῳ, οὐδὲν ἐξέφηνε τοιοῦτον· μετὰ δὲ τὴν ἐκείνου μαρτυρίαν ἀποστὰς τῆς Ἐκκλησίας, οἴηματι διδασκάλου ἐπαρθεὶς καὶ τυφωθεὶς, ὡς διαφέρων τῶν λοιπῶν, ἴδιον χαρακτῆρα διδασκαλεῖου συνεστήσατο· Αἰωνάς τινας ἀοράτους, ὁμοίως τοῖς ἀπὸ Οὐαλεν-

a Saturnino et Marcione, **107** qui vocantur Continentes, abstinentiam a nuptiis annuntiaverunt, frustrantes antiquam plasmationem Dei, et oblique accusantes eum, qui et masculum et feminam ad generationem hominum fecit: et eorum quæ dicuntur apud eos animalia abstinentiam induxerunt, ingrati existentes ei, qui omnia fecit, Deo. Contradicunt quoque ejus salutis, qui primus plasmatus est: et hoc nunc (59) adinventum est apud eos, ⁴⁰ Tatiano quodam primo hanc introducente blasphemiam. Qui cum esset Justinus auditor, in quantum quidem apud eum erat nihil enarravit tale: post vero illius martyrium absistens ab Ecclesia et præsumptione magistri (60) elatus et inflatus, quasi præ cæteris esset, proprium characterem doctrinæ constituit:

D *patriarchas.* Melius autem vertisset interpretes: eos qui ex Abrahamo patriarcha orti sunt.

(55) *Eum.* Feuard. in marg., Voss. et Grab. eos.

(54) *Quoniam et solus.* Pass. et Feuard. in marg., quomodo et solus.

(55) *Proferentes.* Editt. præferentes; minus bene, ut attendenti patebit.

(56) *Velint.* In Eras., Arund. et Merc. 2, volunt.

(57) *Nove.* Editt. Eras., Gall. et Feuard., nova.

(58) *Ἀπὸ Σατορνίνου, etc.* Hæc, et quæ de Tatiano sequuntur Græca ex Irenæo refert Eusebius lib. iv *Hist.*, c. 29.

(59) *Nunc.* Melius vertisset interpretes, nuper. Ut enim scite observat Valesius, νῦν apud Græcos interdum idem valet ac nuper; et ita hoc in loco sumitur ab Irenæo.

(60) *Magistri.* Alii, magisterii.

τίνου, μυθολογήσας· τὸν γάμον τε φθαρὰν καὶ πορνεύσαν, παραπλησίως Μαρκίωνι καὶ Σατορνίνῳ, ἀναγορεύσας· τῇ δὲ τοῦ Ἀδάμ σωτηρίᾳ παρ' ἑαυτοῦ τὴν αἰτιολογίαν ποιησάμενος. Saturninus, dicens (63); Adæ autem saluti ex se contradictionem (64) faciens.

2. ⁴¹ Alii autem rursus a Basilide et Carpocrate occasiones accipientes, indifferentes coitus (65), et multas nuptias induxerunt, et negligentiam ipsorum, quæ sunt idolothyta, ad manducandum; non valde hæc curare dicentes Deum. Et quid enim? non est (66) numerum dicere eorum, qui secundum alterum et alterum modum exciderunt a veritate.

CAPUT XXIX ⁴².

De variis Gnosticorum sectis, ac primo de Barbeliatis, seu Borborianis.

1. Super hos autem ex his, qui prædicti sunt Simoniani, multitudo Gnosticorum, Barbelo exsurrexit, et velut a terra fungi (67) manifestati sunt, quorum principales apud eos sententias enarramus. Quidam enim eorum (68) Æonem quemdam (69) nunquam senescentem in virginali spiritu subjiciunt (70), quem Barbelon nominant. Ubi esse patrem quemdam innominabilem dicunt; voluisse autem hunc manifestare se ipsi Barbeloni. Eunœam

⁴¹ Cap. XXXII. ⁴² Cap. XXXIII.

(61) *Velut fabulam enarrans.* Melius 'unica voce, commentus, Græcam μυθολογήσας reddidisset interp.

(62) *Nuptiarum.* Feuard. et Grab. citra ullius ms. codicis auctoritatem, et necessitatem, reposuerunt nuptias.

(63) *Dicens.* Græc. ἀναγορεύσας, pro quo in mss. quibusdam eodd. legi ἀπαγορεύσας, notat Valesius ad cap. 29 lib. iv *Hist. Eusebii.* Sed vera lectio est, ἀναγορεύσας, quod vertendum erat, *prædicans, non, dicens.*

(64) *Contradictionem.* Hinc liquet interp. legisse, ἀντιλογία, et quidem melius forte quam Eusebius, qui scripsit αἰτιολογίαν. Nam paulo ante eodem sensu scripsit Irenæus: ἀντιλέγουσι τῇ τοῦ πρωτοπλάστου σωτηρίᾳ. Vide Valesii notam in hunc locum.

(65) *Coitus.* Clarom. et Pass., *cætus.*

(66) *Et quid enim? non est, etc.* Feuard. edit. minus recte, *Et quid? etenim non est numerum dicere, etc.* In Pa. s. bene, *et quid demum? non est, etc.*

(67) *Velut a terra fungi, etc.* Ad hæc respiciebat Epiphanius, cum hæc. 31, § 1, de Gnosticis omnibus scribebat: ἐν ἐνὶ γὰρ χρόνῳ οὗτοι πάντες ὡς μύκητες ἐκ γῆς ἀνεβλάστησαν.

(68) *Quidam enim eorum.* Hos Theodoretus lib. 1 *Hæret. fabul.*, cap. 13, appellat Βαρβηλιωτάς, Βορβοριανούς, Ναασινούς, Στρατιωτικούς, Φιθιονίτας; sic enim legendum, non Φημιονίτας, uti ex Epiphanio constat hæc. 25, § 2, quanquam tamen ibidem Epiphanius distinguere videatur inter Φιθιονίτας et Στρατιωτικούς, seu Militares, quasi duæ essent distinctæ hæreticorum species.

(69) *Æonem quemdam, etc.* Ad hæc prope accedunt Græca Theodoretii verba loc. cit., nisi quod Ire-

autem hanc progressam stetisse in conspectu ejus, et postulasse Prognosin. Cum prodisset autem et Prognosis, his rursus petentibus prodit (71) Incorruptela, post deinde Vita æterna; in quibus gloriantem Barbelon. et prospicientem in magnitudine (72) et conceptu, delectatam in hanc generasse simile ei lumen. Hanc initium (73) et lumen nationis, et generationis omnium dicunt; et videntem Patrem lumen hoc, unxisse illud sua benignitate, ut perfectum fieret. Hunc autem dicunt esse Christum; qui rursus postulat (74), quemadmodum dicunt, adiutorium sibi dari Nun; et progressus est Nus. Super hæc autem emittit Pater Logon. Conjugationes autem sicut Ennoia et Logi, et Aphtharsias et Christi: et æonia autem Zoe Thelemati conjuncta est, et Nus Prognosi. Et magnificabant hi magnum lumen et Barbelon.

108 2. Post deinde (75) de Ennoia et de Logo Autogenem emissam dicunt, ad representationem magni luminis; et valde honorificatum dicunt, et omnia huic subjecta. Coemissam autem ei Alethiam et esse conjugationem Autogenus et Alethia. De lumine autem, quod est Christus, et de incorruptela, quatuor emissa luminaria ad circumstantiam Autogeni dicunt; et de Thelemate rursus et æonia Zoe quatuor emissiones factas, ad subministrationem quatuor luminaribus, quas nominant, Charin, Thelesin, Synesin, Phronesin. Et Charin quidem magno et primo luminario adjunctam; hunc autem esse Solera volunt, et vocant eum Harmogenes (76):

naei quædam omisit, alia minus recte accepit. Ὑπέθεντο γὰρ Αἰῶνά τινα ἀνώλεθρον (Iren. ἀγήρατον) ἐν παρθενικῷ διάγοντα πνεύματι, ὃ (leg. ὄν) Βαρβηλιῶθ ὀνομάζουσι· τὴν δὲ Βαρβηλιῶθ (Irenæus, τὴν δὲ Ἐννοίαν) αἰτῆσαι πρόγνωσιν παρ' αὐτοῦ· προελθούσης δὲ ταύτης, εἶτ' αὐθις αἰτησάσης (Iren. τούτων αὐθις αἰτησασῶν) προελήλυθεν ἀρθαρσία, ἔπειτα αἰωνία ζωή· εὐφρανθείσαν δὲ τὴν Βαρβηλιῶθ, ἐγκύμονα γενέσθαι, καὶ ἀποτεκεῖν τὸ φῶς· τούτο, φασί, τῇ τοῦ πνεύματος (ex Cotelerii not. ad tom. 1 *Monument. Ecclesie Græca*, col. 764, lege πατρός) χοισθὲν τελειότητι, ὀνομασθῆναι Χριστόν.

(70) *Subjiciunt.* Græcum, ὑπέθεντο, vertendum erat, *supponunt.*

(71) *Prodiisset... prodit.* Cod. Pass., *produxisset... prodidit.* Consentit quoad ultimam vocem Clarom.

(72) *Magnitudine.* Clarom. et Pass., *magnitudinem.* bene quidem, si sequeretur *conceptum.*

(73) *Hanc initium.* Græce, ait Grabius, ταύτην ἀρχήν, quod vertendum fuisset, *hoc initium*, sive, *principium.* Sed sequentia demonstrare videntur pronomen, *hanc*, referendum esse ad Barbelonem, quæ, juxta eorum hæreticorum hypothesim, generationis omnium principium erat, potiori jure quam Christus.

(74) *Qui rursus postulat, etc.* Theodoret. loc. cit.: Οὗτος πάλιν ὁ Χριστὸς ἐπήγγειλεν Νοῦν, καὶ ἔλαβεν· ὃ δὲ Πατὴρ προσέθεικε καὶ Λόγον· εἶτα συνεζύγησαν Ἐννοία καὶ Λόγος, Ἀρθαρσία καὶ Χριστὸς, Ζωὴ αἰώνιος καὶ τὸ θέλημα, ὃ Νοῦς καὶ ἡ Πρόγνωσις.

(75) *Post deinde, etc.* Theodoret. : Ἐπειτα πάλιν, ἐκ τῆς Ἐννοίας καὶ τοῦ Λόγου προβληθῆναι φασί τὸν Αὐτογενῆ, καὶ συναὐτῷ τὴν Ἀλήθειαν, καὶ γενέσθαι πάλιν συζυγίαν ἐτέραν Αὐτογενοῦς καὶ Ἀληθείας.

(76) *Harmogenes.* Sic omnes mss., sed editi. Eras.,

Thelesin autem secundo, quem et nominant Ra-
puel: Synesin autem tertio luminario, quem vocant
David (77): Phronesin autem quarto, quem nomi-
nant Eleleth.

3. Confirmatis igitur sic omnibus, super hæc
emittit Autogenes (78) hominem perfectum et verum,
quem et Adamantem vocant: quoniam neque ipse
domatus est, neque ii ex quibus erat, qui et remo-
tus est cum primo lumine ab Harmoge (79). Emis-
sam autem (80) cum homine ab Autogene agnitio-
nem perfectam, et conjunctam ei (unde et hunc
agnovisse eum qui est super omnia): virtutem quo-
que ei invictam datam a virginali spiritu: et refri-
gerant (81) in hoc omnia hymnizare magnum Æona.
Hinc autem (82) dicunt manifestatam Matrem, Pa-
trem, Filiam: ex Anthrope autem et Gnosi natum
lignum, quod et ipsum Gnositim vocant.

4. Deinde ex primo angelo, qui adstat Monogeni,
emissum dicunt Spiritum sanctum, quem et So-
phiam et Prunicum vocant (83). Hunc igitur viden-
tem reliqua omnia conjugationem habentia, se au-
tem sine conjugatione, quæsisse cui adunaretur:
et cum non inveniret, asseverabat (84), et exten-
debatur, et prospiciebat ad inferiores partes, putans
hic invenire conjugem: et non inveniens exsi-

⁴³ Exod. xx, 5; Isa. xlv, 5, 6, xlvi, 9. ⁴⁴ Cap. XXXIV.

Gallas. et Fenard., *Harmogen.* Ad id nomen et si-
milia respexisse videtur Hieronymus, cum epist. 53,
al. 29, ad Theodoram viduam de Lucinio scripsit:
*Nequaquam suscipiens Armogil, Barbelon, Balsa-
num, et ridiculum Leusiboram, cæteraque magis
pæstanta, quam nomina, quæ ad imperitorum et mu-
tiocularum animos concitandos, et quasi de Hebraicis
fontibus hauriunt, barbaro simplices quosque terren-
tes sono, ut quod non intelligunt plus mirentur.*

(77) *David.* In margine edit. Eras. legitur: alias
Dadud.

(78) *Emittit Autogenes.* Theodoretus Græce scri-
psit: Τὸν Αὐτογενῆ προβαλέσθαι ἄνθρωπον τέλειον καὶ
ἀληθῆ, ὃν καὶ Ἀδάμαντα καλοῦσι.

(79) *Harmoge.* In Arund. et Merc. 2, *Harmoze*; in
Clarom. et Pass., *Armoze.*

(80) *Emissam autem,* etc. Theodoretus: προβε-
βλήσθαι δὲ σὺν αὐτῷ καὶ ὁμόζυγα γινώσιν τελείαν.

(81) *Refrigerant.* Colligit Grabius ex vet. Glossa-
rio, in Græco Irenæi textu fuisse verbum, ἡγαλλιά-
σαντο, quod proinde reddere debuisset interp. *ge-
stierunt.* Colligerem ego ex parallelo loco, cap. 11:
Καὶ ἀναπαυσάμενα τελέως, μετὰ μεγάλης χαρᾶς φη-
σιν ὑμῆσαι τὸν Προπάτορα, et *requiescentia ad per-
fectum,* (tandem) *cum magno gaudio dicunt hymni-
zare Propatorem,* interpretem et hic legisse, ἀνα-
παύονται. Verbum enim ἀναπαύεσθαι, *requiescere,*
reddere amat, *refrigerare,* ut patet ex cap. 7 et 8,
unde vertendum ei fuisset, *requiescunt in hoc omnia
hymnizantia,* etc.

(82) *Hinc autem,* etc. Theodoretus: Ἐντεῦθεν πάλ-
ιν ἀναδειχθῆναι μητέρα, πατέρα καὶ υἱόν· ἐκ δὲ τοῦ
ἀνθρώπου καὶ τῆς γνώσεως βεβλαστηκέναι ξύλον, γινώ-
σιν δὲ καὶ τοῦτο προσαγορεύουσιν· ἐκ δὲ τοῦ πρώτου
Ἀγγέλου προβλήθηναί λέγουσι Πνεῦμα ἅγιον, ὃ Σο-
φίαν καὶ Προῦνικον προσηγόρευσαν.

(83) *Prunicum.* De vocis illius significatione id ob-
servare sufficiat, obscenam esse, testibus Epiphani-
har. 27, § 4, et Niceta lib. 1 *Thesauri.*

(84) *Asseverabat.* Coniicit Grabius Irenæum scri-
psisse, *δυσχυρίζετο.* Quæ quidem doctissimi viri con-
jectura hactenus satis arridet. Sed quod addit, δι-

scussus (85), tædiata quoque, quoniam sine bona vo-
luntate Patris impetum fecerat. Post deinde sim-
plicitate et benignitate acta generavit opus (86), in
quo erat ignorantia et audacia. Hoc autem opus
ejus esse Proarchontem (87) dicunt, fabricatorem
conditionis hujus: virtutem autem magnam abstu-
lisse eum a matre narrant, et abstulisse (88) ab ea
in inferiora, et fecisse firmamentum cœli, in quo et
habitare dicunt eum. Et cum sit ignorantia, fecisse
eas, quæ sunt sub eo, potestates, et angelos, et firm-
amenta, et terrena omnia. Deinde dicunt admi-
tum eum authadiæ (89), generasse kakian, zelon,
et phthonum, et erinnyn, et epithymiam. Generatis
autem his, mater Sophia contristata refugit, et in
altiora secessit, et sit deorsum numerantibus octo-
natio. Illa igitur secedente, se solum opinatum (90)
esse, et propter hoc dixisse: *Ego sum Deus zela-
tor (91), et præter me nemo est* ⁴³. Et hi quidem ta-
lia mentiuntur.

CAPUT XXX ⁴⁴.

De Ophitis et Sethianis.

1. Alii (92) autem rursus portentosa loquuntur,
esse quoddam primum lumen in virtute Bythi (93),
beatum, et incorruptibile, et interminatum: esse autem

δυσχυρίζομαι, hic accipiendum pro ἀμφιβάλλω (ut
interdum accipi patet, non ex Suidæ modo, sed et
ex vulgatis Lexicis). *ambigo, animi pendeo,* ut non
contemnendum, non tamen adeo placet. In id magis
propendeo, *δυσχυρίζομαι,* vel *ισχυρίζομαι* (quo etiam
uti potuit Irenæus), hic significare, *nitii, impetum
facere.* Idque colligo ex eo quod statim additur:
quoniam impetum fecerat. Quod proxime accedit ad
naturalem illum Valentinianorum Sophiæ impetum,
quo et ipsa *extendebatur,* de quo cap. 11. Eadem
enim utrobique fabula esse videtur, nisi quod hic
paululum immutetur. Itaque vertere debuisset in-
terpres, *impetum faciebat.*

(85) *Exsiliit.* Melius forte, *resiliit.*

(86) *Generavit opus,* etc. Theodoret.: Ταύτην φη-
σιν ἐφιεμένην ὁμόζυγον, ἔργον ἀποκυῆσαι ἐν ᾧ ἦν
ἄγνοια καὶ αὐθάδεια. Τὸ δὲ ἔργον τοῦτο Προπάτορα
καλοῦσι, καὶ αὐτὸν εἶναι λέγουσι τῆς κτίσεως ποιη-
τήν.

(87) *Proarchontem.* Ex Theodoro mox cit. lege
Protarchontem.

(88) *Abstulisse.* Eras., Gall. et Fenard. perperam,
abstulisse.

(89) *Authadiæ.* Sic recte codd. Clarom., Pass. et
Voss. cum edit. Oxon. juxta Græca hæc Theodoretii:
τοῦτον δὲ τῆ αὐθαδεῖα συναφθέντα, τὴν κακίαν ἀπο-
γεννήσαι. At in omnibus aliis edit. vitiose habetur,
Atabadiæ; in Arund. vero, *authabadia.*

(90) *Se solum opinatum.* In Pass. et Voss., *solum
opinantem.*

(91) *Zelator.* In edit. ut et Exod. xx, 5, *Zelotes.*

(92) *Alii.* Sethiani sunt, ex Theodoro lib. 1
Hæretic. Fab., c. 14, quos, inquit, Ophianos, vel
Ophitas quidam vocant. Epiphanius tamen hæc. 37
et 59, Sethianos ab Ophitis distinguit: quanquam
maxima pars dogmatum quæ Ophitis tribuit, ea ipsa
sunt, quæ hic, auctorum tacito nomine, refert Ire-
næus: forte quia utrisque hæreticis communia
erant.

(93) *In virtute Bythi.* l. c. ex Theodoro, ἐν
Βυθῷ τὴν οἴκησιν ἔχον, in *Bytho domicilium ha-
bens.*

hoc Patrem omnium, et invocari (94) primum hominem. Eunœam autem ejus (95) progredientem, filium dicunt emittentis, **109** et esse hanc filium (96) hominis, secundum hominem. Sub his autem Spiritum sanctum esse, et sub superiori spiritu segregata elementa, aquam, tenebras, abyssum, chaos, super quæ ferri Spiritum dicunt, primam feminam eum vocantes (97). Postea, dicunt, exultante primo homine cum filio suo super formositatem (98) Spiritus, hoc est, feminæ, et illuminante (99) eam, generavit ex ea lumen incorruptibile, tertium masculum, quem Christum vocant, filium primi et secundi hominis, et Spiritus sancti, primæ feminæ.

2. Concumbentibus autem patre et filio feminæ, B quam et matrem viventium dicunt, cum [antem (1)] non potuisset portare, nec capere magnitudinem luminum, superrepletam et superebullientem secundum sinisteriores partes dicunt: et sic quidem filium eorum solum Christum, quasi dextrum, et in superiora allevatitium, arreptum statim cum matre in incorruptibilem Æonem. Esse autem hanc et veram, et sanctam Ecclesiam, quæ fuerit appellatio, et conventio, et adunatio Patris omnium primi hominis, et Filii secundi hominis, et Christi filii eorum, et prædictæ feminæ.

3. Virtutem autem (2), quæ superebullit ex femina, habentem (3) humectationem luminis, a patribus decidisse deorsum docent, sua autem voluntate habentem humectationem luminis: quam (4) et sinistram, et Prunicon, et Sophiam, et masculo-feminam vocant. Et descendente simpliciter (5) in aquas, cum essent immobiles, et movisse (6) quoque eas, petulanter agentem usque ad abyssos:

(94) *Invocari*. In Feuard. et Oxon. editi, *vocari*, sed citra ms. codicis auctoritatem. *Invocari* autem, hic recipitur pro *vocari*.

(95) *Eunœam autem ejus*. etc. Ita scilicet Theodoretus: Τὴν δὲ ἐννοίαν αὐτοῦ, Ἰῶν ἀνθρώπου καλοῦσι, καὶ δεῦτερον ἄνθρωπον· μετὰ δὲ τούτον ὑπάρχειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, κάτω δὲ τούτων τέσσαρα στοιχεῖα, ὕδωρ, σκότος, ἄβυσσον, χάος. Θῆλυ δὲ τὸ Πνεῦμα καλοῦσι, καὶ τοῖς στοιχείοις ἐπιφέρεσθαι· ἐραστῆναι δὲ φασι τὸν πρῶτον ἄνθρωπον, καὶ τὸν δεῦτερον τῆς ὥρας τοῦ Πνεύματος, καὶ παιδοποιῆσαι φῶς, ὃ καλοῦσι Χριστόν· μὴ δυνηθεῖσαν δὲ βαστάσαι τὴν θήλειαν τοῦ φωτός τὴν ὑπερβολὴν, ὑπερβλύσαι· καὶ τὸν μὲν Χριστόν σὺν τῇ μητρὶ, εἰς τὸν ἀσφαρτον ἀνασταθῆναι Αἰῶνα, ἣν καὶ ἀληθινὴν Ἐκκλησίαν καλοῦσι.

(96) *Hanc filium*. Ita codd. Clarom., Pass. et Voss. Cæteri, *hunc*. Porro, *hanc*, refer ad Eunœam.

(97) *Vocantes*. Pass. et Voss. *invocantes*.

(98) *Formositatem*. Ita Clarom., Pass. et Voss. Reliqui, *formositate*.

(99) *Illuminante*. Sic restituit Feuard. merito rati constructionis seriem ablativum postulare. In Eras. autem, Gallas. et omnibus mss. *illuminantem*, manifesta scribarum incuria, ut patet.

(1) *Autem*. Prorsus redundat hæc particula. Existat tamen in omnibus cum editi. tum mss.

(2) *Virtutem autem*. Theodoretus: Τὴν δὲ ἀναβλυθεῖσαν τοῦ φωτός ἰκμάδα ἐκπεσεῖν κάτω φασι, καὶ κληθῆναι Σοφίαν, καὶ Προύνικον, καὶ ἀρσενόθηλυν, διανηγομένην δὲ ἐν τοῖς ὕδασι, προσλαβεῖν μὲν ἐξ αὐτῶν σῶμα,

A et assumpsisse ex eis corpus. Humectationi enim luminis ejus omnia accurrisse, et adhæsisse dicunt, et circumtenuisse eam: quam nisi habuisset, tota absorpta fortasse fuisset et demersa a materia. Deligatam igitur hanc a corpore, quod erat a materia, et valde gravatam resipisse (7) aliquando, et conatam esse fugere aquas, et ascendere ad matrem: non potuisse eam autem propter gravedinem circumpositi corporis. Valde autem male se habentem, machinatam esse abscondere illud, quod erat desuper, lumen; timentem ne et ipsum læderetur ab inferioribus elementis, quemadmodum et ipsa. Et cum virtutem accepisset ab humectatione ejus, quod erat secundum eam lumen, resiliit (8), et in sublimitatem elata est: et facta in alto dilatavit, et cooperuit (9), et fecit cælum hoc, quod apparet, a corpore ejus; et remansit sub cælo quod fecit, adhuc habens aquatilis corporis typum. Cum accepisset concupiscentiam superioris luminis, et virtutem sumpsisset per omnia, deposuisse (10) corpus et liberatam ab eo. Corpus autem hoc exuisse (11) dicunt eam, feminam a femina nominant.

4. Et filium autem ejus dicunt habuisse et ipsum adspirationem quandam in se incorrupte a matre relictam ei, per quam operatur, et potens factus emisit et ipse, sicut dicunt, ab aquis filium sine matre: neque enim cognovisse matrem eum voluit. Et filium ejus, secundum patris imitationem, alterum emisisse filium. Hic quoque tertius quartum generavit, et quartus et ipse generavit filium; de quinto sextum filium generatum dicunt; et sextus septimum generavit. Sic quoque hebdomada perfecta est apud eos, octavum matre habente locum: et quemadmodum generationibus, sic et dignitatibus, et virtutibus præcedere eos ab invicem.

καὶ βαρυνθῆναι, καὶ ὑποβρύχιον κινδυνεῦσαι γενέσθαι.

(3) *Habentem*. Sic recte Grab. ex Feuard. marg. et mss. Arund. et Voss. Consentiant Clarom. et Pass. favetque Theodoretus mox cit. In cæteris exemplaribus, *habente*.

(4) *Quam*. Sic mss. In Eras., Gall. et Feuard. corrupte, *quem*.

(5), *Simpliciter*. Græce ἀπλῶς; quod hic vertendum erat, *temere*, non *simpliciter*.

(6) *Movisse*. Particulum *ne*, quæ in omnibus editi. legitur ante *movisse*, expunxi auctoritate codd. Clarom. et Pass., repugnat enim Sophiam in aquis petulanter egisse, nec tamen eas movisse.

(7) *Resipisse*. (Pro *resipuisse*.) Ita Clarom. Voss. et Pass. Cæteri omnes perperam, vel *repsisse* vel *repisse*. Sensus enim est Sophiam, cum a materia deligatam et valde gravatam se sensisset, resipuisse tandem ac pœnituisse, quod in aquas temere descendisset.

(8) *Resiliit*. Epiphian. loco proxime cit., ἐπῆρε δὲ ἐαυτὴν κατὰ βίαν εἰς τὰ ἀνώτερα, καὶ ἐξέτεινεν ἐαυτήν. *Se violenter extulit rursus, et extendit se ipsam*.

(9) *Et cooperuit*. Clarius Theodoretus: Καὶ ἐκ τοῦ περιχειμένου σώματος κατασκευάσθαι τὸν οὐρανόν. *Et ex corpore, quo tegebatur, fecit cælum*.

(10) *Deposuisse*. In codd. omnibus legitur *deposuisset*, aperto scribarum sphulmate.

(11) *Hoc exuisse*. Legendum, *hoc quod exuisse*.

5. Et nomina autem (12) mendacio suo talia posuerunt: eum enim qui a matre primus sit, Ialdabaoth (13) vocari: eum autem qui sit ab eo, Iao (14); et qui ab eo, Sabaoth magnum (15); quartum autem Adoneum, et quintum Eloem, et sextum Horeum (16), septimum autem et novissimum omnium Astaphæum (17). Hos autem cœlos, et areothas (18), et Virtutes, et Angelos, et conditores subjiciunt per ordinem sedentes in cœlo, secundum generationem ipsorum, non apparentes (19), regere quoque cœlestia et terrestria: primo ipsorum Ialdabaoth contemnente matrem, in eo quod filios et nepotes sine ullius permissu fecerit, adhuc etiam Angelos, et Archangelos, et Virtutes, et Potestates, et Dominationes. Quibus ætis ad litem et iurgium adversus eum (20) conversos esse filios ejus de principatu: propter quæ contristatum **110** Ialdabaoth (21), et desperantem (22), conspexisse in subjacentem sæcem materiæ, et consolidasse concupiscentiam suam in eam, unde natum filium dicunt (hunc autem ipsum esse Nun in figura serpentis (23) contortum): dehinc et Spiritum, et animam, et omnia mundialia: inde generatam omnem oblivionem, et malitiam, et zelum, et invidiam, et mortem. Hunc autem serpentiformem et contortum Nun eorum adhuc magis evertisse Patrem dicunt tortuositate, cum esset cum Patre ipsorum in cœlo et in paradiso.

6. Unde exultantem Ialdabaoth, in omnibus his quæ sub eo essent gloriatum, et dixisse (24): *Ego*

(12) *Et nomina autem, etc.* De nominibus istis Theodoretus: Ἐπέθεσαν δὲ καὶ ὀνόματα τοῖς προειρημένοις υἱοῖς, τῇ Ἑβραίων χρησάμενοι γλώττῃ, ὧν ἐπιμνησθῆναι περιττὸν ἄγαν ὑπέλαβον. *Imposuerunt autem prædictis filiis ex Hebraica lingua petita nomina, quæ commemorare supervacaneum plane duxi. Quæ vel commemorare supervacaneum duxit Theodoretus, explicare foret inutilius.*

(13) *Ialdabaoth.* Sic Epiphanius scripsit hær. 25, § 3, et hær. 37, § 3; et Tertull. lib. *De præscript.*, c. 47, hancque genuinam lectionem interdum exhibent codd. Clarom., Arund. et Voss.; interdum vero male, *Ialdabooth, vel, Ialdaboth.*

(14) *Iao.* De hoc nomine vide quæ diximus sup. ad cap. 4, pag. 19, not.

(15) *Sabaoth magnum.* In Clarom. et Pass. deest, *magnum.*

(16) *Horeum.* Alii, *Oreum.*

(17) *Astaphæum.* Clarom. *Adstapeum*; Pass. et Voss. *Artapheum.*

(18) *Areothas.* Sic omnes mss. cum edit. Oxon. In cæteris, *arothas.* Sed forte legendum, *Arctas*; id enim recte convenit cum sequentibus: *et virtutes, etc.*

(19) *Non apparentes.* In Eras., Gall. et Feuard. deest, *non.*

(20) *Adversus eum.*; Clarom., Pass., Voss. et Merc. 2, *adversus eos*, sed perperam, ut patet ex his Theodoreti verbis: διαστασιάσαι δὲ φασὶ τοὺς ἄλλους πρὸς τὸν πρῶτον· τῶν μὲν ὄντα πάππον, τῶν δὲ ἐπίπαππον, ἐνίων δὲ πρόγονον.

(21) *Contristatum Ialdabaoth, etc.* Ita fere Theodoretus statim post proxime citata verba: Τὸν δὲ ἀθυμήσαντα εἰς τὴν τρύγα τῆς ὕλης ἐρεῖσθαι τὴν ἐννοίαν, καὶ γεννηῆσαι τὸν υἱὸν ὀφιόμορφον ἐξ αὐτῆς. Nec procul ab his discedit Epiph. hær. 37, § 4: Ἐπέδραψε κάτω ἐν πικρίᾳ πρὸς τὴν ὑποστάθμην τῆς ὕλης, καὶ γεγέννηκε δύναμιν ὀφιόμορφον εἰδέαν ἔχουσαν, ἣν καὶ υἱὸν αὐτοῦ καλοῦσι.

A Pater, et Deus, et super me nemo. Audientem autem matrem clamasse adversus eum: *Noli mentiri, Ialdabaoth: est enim super te Pater omnium primus Anthropus, et Anthropus filius Anthropi.* Conturbatis autem omnibus ad novam vocem, et inopinabili nuncupatione, et quærentibus unde clamor; ad advocandos (25) eos, et ad se seducendum (26), dixisse Ialdabaoth (27) dicunt: *Venite, faciamus hominem ad imaginem nostram.* Sex autem Virtutes audientes hæc, matre dante illis excogitationem hominis, uti per eum evacuet eos a principali Virtute, convenientes formaverunt hominem immensum latitudine et longitudine: scarizante autem eo tantum, advexerunt (28) eum patri suo, et hoc Sophia operante, uti et illum evacuet (29) ab humectatione luminis, uti non posset erigi adversus eos, qui sursum sunt (30), habens virtutem. Illo autem insufflante in hominem spiritum vitæ, latenter evacuatum eum a virtute dicunt: hominem autem inde habuisse Nun, et Enthymesin [et hæc esse quæ salvantur, dicunt (31)], et statim gratias agere eum primo homini, relictis fabricatoribus.

7. Zelantem autem Ialdabaoth voluisse excogitare evacuare hominem per feminam, et de sua Enthymesi eduxisse feminam, quam illa Prunicos suscipiens invisibiliter evacuavit a virtute. Reliquos autem venientes et mirantes formositatem ejus, vocasse eam Evam, et concupiscentes hanc (32), generasse ex ea (33) filios, quos et angelos

(22) *Desperantem.* Alii, *desperatum.*

(23) *Hunc autem esse Nun in figura serpentis, etc.* Id erroris portentum Ophitis adscribunt Epiph. hær. mox citata, Tertull. lib. *De præscript.*, cap. 47, Clemens Alexand. lib. vii *Strom.*, Philastrius, August., etc.

(24) *Gloriatum, et dixisse, etc.* Theodoret. Græce: Ἐἶτα καυχώμενον τὸν τοῦ ὀφιόμορφου πατέρα εἰπεῖν· Ἐγὼ θεὸς καὶ Πατήρ, καὶ ὑπὲρ ἐμὲ οὐδεὶς· τὴν δὲ μητέρα δυσχεράνασαν ἐπιβοῆσαι αὐτῷ· Μὴ ψεύδου, ἐστὶ γὰρ ὑπὲρ σε πατήρ πάντων, πρῶτος ἀνθρώπος (addit Irenæus, quod forte a Theodoreti scribis omissum, καὶ ἀνθρώπος), υἱὸς ἀνθρώπου.)

(25) *Ad advocandos.* In Arund. perperam, *advocans.* Reliqui, et *ad vocandos.*

(26) *Ad se seducendum.* Sic ex cod. Clarom. reposui, pro, *ad esse seducendum*, ut corrupte habent Eras. et Gallas. vel, *ad seducendum*, ut habent alii. Nostramque lectionem confirmant quæ sequuntur: *uti per eum evacuet eos a principali Virtute. Nam ad se seducendum ponitur pro ut eos a principali Virtute divelleret, et in suas partes perduceret.*

(27) *Dixisse Ialdabaoth, etc.* Theodoret. ἔφη, Δεῦτε, ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμῶν.

(28) *Advexerunt.* Sic ex codd. Clarom., Pass. et Voss. reposui. Cæteri, *adduxerunt.* Sed prior lectio magis congruit cum præced. *scarizante, seu reptante.*

(29), *Uti et illum evacuet, etc.* Epiphani. hær. 37, § 4: βουλομένη κενῶσαι τὸν Ἰαλδαβαῶθ ἀπὸ τῆς αὐτῆς οὐνάμεως.

(30) *Eos qui sursum sunt.* In aliis, *eum qui sursum est.*

(31) *Dicunt.* Ut ante dicunt addunt Eras., Gall. et Feuard.

(32) *Hanc.* Eam ante hanc deletemus, quia plane abundat, et deest in omnibus mss.

(33). *Ex ea.* Sibi additum in edit. ac Arund. et Merc. 2.

esse dicunt. Mater autem ipsorum argumentata est (34) per serpentem seducere Evam et Adam, supergredi præceptum Ialdabaoth: Eva autem quasi a filio Dei hoc audiens, facile credidit, et Adam suasit manducare de arbore, de qua dixerat Deus, non manducare. Manducantes autem eos cognovisse eam, quæ est super omnia, virtutem dicunt, et abscessisse ab his, qui fecerant eos. Prunicum autem videntem, quoniam et per suum plasma (35) victi sunt, valde gratulatum (36), et rursus exclamasse, quoniam, cum esset Pater incorruptibilis, olim hic semetipsum vocans Patrem, mentitus est: et cum homo olim esset et prima femina, et hæc adulterans peccavit.

8. Ialdabaoth autem propter eam, quæ circa eum erat oblivionem, ne quidem intendentem ad hæc, projecisse Adam et Evam de paradiso, quoniam transgressi erant præceptum ejus. Voluisse enim filios ei ex Eva generari, et non adeptum esse, quoniam mater sua in omnibus contraret ei, et latenter evacuans Adam et Evam ab humectatione luminis, uti neque maledictionem participaret, neque opprobrium, is qui esset a principalitate Spiritus. Sic quoque vacuos a divina substantia factos, maledictos esse ab eo, et dejectos a cælo in hunc mundum docent. Sed et serpentem adversus patrem operantem (37) dejectum ab eo in deorsum mundum; in potestatem autem suam redigentem angelos, qui hic sunt, et ipsum sex filios generasse, septimo ipso existente ad imitationem ejus, quæ circa Patrem est, hebdomadis. Et hos septem demones mundiales esse dicunt, adversantes et resistentes semper generi humano, quoniam propter eos pater illorum projectus est deorsum.

9. Adam autem et Evam prius quidem habuisse levita et clara, et velut spiritalia corpora, quemadmodum et plasmati sunt; venientes autem huc, demutasse in obscurius, et pinguius, et pigrius; sed

(34) *Argumentata est.* Forte scripsit interpr. *argutata est*, a Græco, ἐσοφίστατο, quod vertendum fuerat, *callide molita est, excogitavit.* Sic enim Epiphanius. hæc. 37, § 4, πρὸς ἐπιβουλήν ἐνήργησε.

(35) *Per suum plasma.* Sic emendamus ex Feuard. margine, Voss. et Clarom., rejectis *per suam blasphemiam*, ut in Eras., Gall. et Feuard.; vel, *per sua blasphema*, ut in Arund. et Merc. 2; vel, *per suum blasphema*, ut in Pass. legitur.

(36) *Valde gratulatum.* Sic Clarom. et Voss., omisso altero *valde*, quod etiam omittunt tres alii Anglic. codd. At in Eras., Gall. et Feuard. *valde valde gratulatum*; cum alterum *valde* superfluum sit, et *Prunicus*, feminæ nomen, femininum genus exigat.

(37) *Adversus patrem operantem.* Quia invito Ialdabaoth, supernarum Virtutum notitiam Adami et Evæ animis ingeneraverat, eosque ab illo disjunxerat, ut paulo ante dicitur.

(38) *Prunicos.* Vocem *iterum*, quæ ante *Prunicos* in omnibus edit. legitur, auctoritate codd. Clarom., Pass. Voss. et Merc. 2, expunxi, quia sensum obscurat.

(39) *Mundialia oblivione.* In Clarom., Pass. et Voss legitur, *mundialia oblivionem*; in aliis *mundiali oblivione*: ex quibus omnibus genuinam le-

et animam dissolutam et languidam, quippe a factore tantummodo insufflationem mundialem habentes: quoadusque Prunicos (38) miserata eorum, reddidit eis odorem suavitatis humectationis luminis, per quam in commemorationem venerunt suam ipsorum, et cognoverunt semetipsos nudos, et corporis materiam; et cognoverunt, quoniam mortem bajulant; et magnanimes exsiterunt, cognoscentes quoniam ad tempus corpus circumdatum est eis: et escas quoque invenisse eos, præeunte eis Sophia, et satiatis coisse invicem carnaliter, et generasse Cain, quem dejectibilis serpens cum filiis suis statim suscipiens evertit, **III** et adimplevit mundialia oblivione (39), in stultitiam (40) et audaciam immittens, ita ut et dum fratrem suum Abel occideret, primus zelum et mortem ostenderit. Post quos secundum providentiam Prunici dicunt generatum Seth; post Noeam: ex quibus reliquam multitudinem hominum generatam dicunt, et ab inferiori hebdomade in omnem malitiam immissam, et apostasiam superiorem sanctæ hebdomadæ (41), et idololatriam, et reliquam universam contemptionem, cum contraria eis esset semper mater invisibiliter, et proprium salvaret, hoc est humectationem luminis. Sanctam autem hebdomadam septem stellas, quas dicunt planetas, esse volunt; et projectibilem serpentem duo habere nomina, Michael, et Samael (42), dicunt.

10. Iratum autem Ialdabaoth hominibus, quoniam eum non colebant, neque honorificabant quasi Patrem et Deum, diluvium eis induxisse (43), ut omnes simul perderet. Contra stante autem et hic Sophia, salvatos eos esse qui circa Noe erant in arca, propter humectationem illius luminis quod ab ea erat, per quam iterum adimpletum esse mundum hominibus: ex quibus quemdam Abraham elegisse ipsum Ialdabaoth, et testamentum posuisse ad eum, si perseveraverit semen ejus serviens ei, dare ei hæreditatem terræ. Post per Moysen

ctionem colligo, quæ magis cohæret cum sequentibus.

(40) *In stultitiam.* Sic recte Clarom. et Pass., quia paulo post sequitur, *in omnem malitiam immissam.* In Feuard. et Grab. deest *in*: sed in Eras. et Gallas. pejus scriptum, *stultitia et audacia.*

(41) *Superiorem sanctæ hebdomadæ.* Sic Clarom., Voss., Pass., et Feuard. in marg., nisi quod tres posteriores perperam habeant *secundæ*, pro *sanctæ*. In aliis omnibus vitiose, *superiori sanctæ hebdomadæ*. Porro malitiam et apostasiam hic dici puto *superiorem sanctæ hebdomadæ*, quam videlicet avertere non valuit superior sancta hebdomas. Idque persuadere videtur quæ mox subjicitur ratio: *quia contraria eis erat semper mater invisibiliter.* Nisi dicere malis, hanc apostasiam superiorem esse sanctæ hebdomadæ, quia ipsa eadem erat, in quam incidit sancta hebdomas, utpote quæ a matre defecisset, et ad jurgia et contentiones sese convertisset.

(42) *Samael.* In Clarom. *Samahel.* Edit. Eras., Gallas. et Feuard., *Samuel*; Arund., *Samuhel.* Apud Theodoretum denique, *Samana.*

(43) *Induxisse.* Alii, *immisisse.*

eduxisse eos ex Ægypto, qui ab Abraham essent, et dedisse eis Legem, et fecisse eos Judæos : ex quibus elegisse septem dies, quos et sanctam hebdomadam vocant, et unusquisque eorum suum præconem ad semet gloriandum (44), et Deum annuntiandum : uti et reliqui audientes glorias, servirent et ipsi his, qui a prophetis annuntiarentur dii.

11. Sic autem prophetas distribuunt : hujus quidem Ialdabaoth Moysen fuisse, et Jesum Nave, et Amos, et Abacuc ; illius autem Iao, Samuel, et Nathan, et Jonam, et Michæam ; illius autem Sabaoth, Heliam, et Joel, et Zachariam ; illius autem Adonei (45), Esaiam (46), et Ezechiël, et Jeremiam, et Daniel ; illius autem Eloei (47), Tobiam, et Aggæum ; illius autem Horei, Michæam, et Nahum ; illius autem Astaphæi (48), Hesdram et Sophoniam. Horum igitur unusquisque glorificans (49) suum patrem et Deum. Sophiam et ipsam per eos multa locutam esse de primo homine, et incorruptibili Æone, et de illo Christo, qui sit sursum, dicunt, præmonentem et rememorantem homines in incorruptibile lumen, et in primum hominem, et de descensione (50) Christi : in quibus conterritis principibus, et admirantibus novitatem in his, quæ a prophetis annuntiabantur, operatam esse Prunicum per Ialdabaoth nescientem quid faciat, duorum hominum factas esse emissiones ; alterum quidem de sterili Elizabeth, alterum autem ex Maria virgine.

12. Et quoniam non haberet eadem ipsa requiem, neque in cælo, neque in terra, contristatam invocasse in adiutorium matrem. Mater autem ejus, prior femina, miserata est super pœnitentia filix, et postulavit a primo homine adiutorium ei mitti Christum ; qui et descendit emissus ad sororem

(44) *Ex quibus elegisse septem dies.... unusquisque eorum.... ad semet gloriandum.* Hic pro *unusquisque*, legendum puto, *unumquemque*, et cum Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2, *ad semet* (sic enim habere tres istos Anglic. mss. conjicio ex Grabii silentio), pro *assumet*, ut in Feuard. marg., Clarom., Pass. et Voss., vel, *assumet ad*, ut in Grabio legitur. Hujus autem loci sensum haud assecuti omnes Irenæi editores, minus feliciter restituerunt. Offendiculum præbuit una vocula, *dies*, quam ab interprete perperam positam pro, *lumina*, intellexerunt illi de spatio 24 horarum. Græce quippe scripsisse puto Irenæum, *φάεα*, vel quid simile, quod vertendum erat, *lumina*. Septem itaque *dies* hic idem sunt atque *septem lumina*, septem nimirum Virtutes, seu Angeli paulo post enumerati : idque contextus sermonis palam ostendit. Paulo autem dictum : *Sanctam hebdomadam septem stellas esse volunt* : iisdem pene verbis, eodem certe sensu, nunc repetitur : *septem dies* (lumina) *quos et sanctam hebdomadam vocant* : alias non cohærerent, *fecisse eos Judæos, ex quibus elegisse septem dies* ; qui enim ex Judæis hominibus eligi possent septem dies ? Jam vero sponte fluit sensus : *septem Angelos, et unumquemque eorum, ex Judæis elegisse suum sibi præconem, seu prophetam ad semet gloriandum.* Tum statim unicuique eorum suus assignatur propheta.

(45) *Adonei.* Sic recte cod. Clarom., nam supra

A suam, et ad humectationem luminis. Cognoscentem autem eam, quæ deorsum est, Sophiam, descendere ad fratrem ejus (51), et annuntiasse ejus adventum per Joannem, et præparasse baptismum pœnitentiæ, et ante adaptasse Jesum uti descendens Christus inveniat vas mundum, et uti per filium ejus Ialdabaoth femina a Christo annuntiaretur. Descendisse autem eum per septem cœlos, assimilatum filiis eorum dicunt, et sensim eorum evacuasse virtutem. Ad ipsum enim universam humectationem luminis concurrisse dicunt, et descendentem Christum in hunc mundum, induisse primum sororem suam Sophiam, et exultasse utrosque refrigerantes super invicem : et hoc esse sponsum et sponsam definiunt. Jesum autem, quippe ex Virgine per operationem Dei generatum, sapientiolem, et mundiolem, et justiolem hominibus omnibus fuisse : Christum (52) perplexum Sophiæ descendisse, et sic factum esse Jesum Christum.

13. Multos igitur ex discipulis ejus non cognovisse Christi descensionem in eum dicunt : descendente autem Christo in Jesum, tunc coincepisse virtutes perficere, et curare, et annuntiare incognitum Patrem, et se manifeste filium primi hominis confiteri. In quibus irascentes principes, et patrem Jesu, operatos ad occidendum **112** eum : et in eam cum adduceretur, ipsum quidem Christum cum Sophia abstitisse in incorruptibilem Æonem dicunt ; Jesum autem crucifixum : non autem oblitum suum Christum (53), sed misisse desuper virtutem quamdam in eum, quæ excitavit eum in corpore : quod et corpus animale et spirituale vocant ; mundialia enim remisisse eum in mundo. Videntes autem discipuli resurrexisse eum, non eum cognoverunt, sed ne ipsum quidem Jesum, cujus gratia a

scribitur, *Adoneum.* Alii omnes. *Adonai.*

(46) *Esaiam.* Feuard. in marg., Voss. et Pass., *Oseam.*

(47) *Eloei.* Sic iterum cod. Clarom. et interpretes supra. Alii, *Eloi.*

(48) *Astaphæi.* Sic repono ex ipso Irenæo supra, et ex Origenel. vi *contra Celsum* spreto codicum tum mss. tum editorum vitiosa lectione, *Astansei*, vel *Artansei.*

(49) *Unusquisque glorificans.* *Supple est.*

(50) *De descensione.* Sic Clarom. et Pass., nec procul distant Voss. in quo *descensione*, et Arund. in quo *inde descensione.* In edit. Oxon. et Merc. 2, *in descensionem* ; in aliis, *in descensione.*

(51) *Descendere ad fratrem ejus.* Legendum puto : *descendere ad se fratrem ejus*, vel potius *suam* ; aut expungenda præpositio *ad.*

(52) *Christum.* Præpositionem in huic voci præfixam delevi auctoritate Clarom., Pass. et Voss., falsum enim gignit sensum, Jesum videlicet in Christum descendisse ; quod cum hæreticorum hypothesis e diametro pugnat. Quidpiam tamen hic necessario supplendum est, scilicet : *et in hunc*, nimirum Jesum, *Christum perplexum*, etc. At donec suffragetur ms. codex, præstat abesse particulam *in.*

(53) *Non autem oblitum suum Christum.* Sensus est, *Christum non esse oblitum sui hominis, seu quod suum erat.*

mortuis resurrexit. Et hunc maximum errorem A Inter discipulos ejus fuisse dicunt, quoniam putarent eum in corpore mundiali resurrexisse, ignorantes quoniam *caro et sanguis regnum Dei non apprehendunt* 48.

14. Confirmare autem volunt descensionem Christi et ascensionem ex eo, quod neque ante baptismum (54), neque post resurrectionem a mortuis, aliquid magni fecisse Jesum dicunt discipuli, ignorantes adunitum esse Jesum Christo, et incorruptibilem Æonem hebdomadali (55), et mundiale corpus animale (56) dicunt. Remoratum (57) autem eum post resurrectionem xviii mensibus, et sensibilitate in eum descendente (58) didicisse quod liquidum est : et paucos ex discipulis suis, quos sciebat capaces tantorum mysteriorum, docuit hæc ; et sic receptus est in cælum, Christo sedente ad dexteram patris Ialdabaoth : uti animas eorum qui cognoverunt eos (59), post depositionem mundialis carnis recipiat in se, ditans semetipsum, Patre ejus ignorante, sed ne vidente quidem eum : uti in quantum Jesus semetipsum ditat in sanctis animabus, in tantum Pater ejus in detrimentis factus deminoretur, evacuatus a virtute sua per animas. Jam enim non habiturum eum animas sanctas, ut rursus domittat eas in sæculum, sed tantum eas quæ sunt ex substantia ejus, id est quæ sunt ex insufflatione. Consummationem autem futuram, quando tota humectatio spiritus luminis colligatur, et abripiatur in Æonem incorruptibilitatis.

48 I Cor. xv, 50. 49 Cap. XXXV.

(54) Ante baptismum. Sic recte restituit Grabius C ex eod. Voss. (cui consentit Clarom.) pro *post baptismum*, ut perperam legitur in omnibus edit.

(55) Hebdomadali. Ita Pass. et Voss., quod malim quam hebdomadi, ut in aliis legitur. Sensus enim est, Christum, incorruptibilem Æonem, unitum esse hebdomadali, Sophiæ videlicet, quæ hebdomadis princeps erat.

(56) Animale. In Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon., animalium ; perperam quidem, ut puto. Hic enim de Jesu discipulis sermo est, qui ne ipsum quidem Jesum cognoscentes, ut mox dictum est, mundiale corpus animale dicebant., id est animale corpus, quod post resurrectionem gestabat Jesus, mundiale esse errantes dicebant ; cum tamen jam mundialia remisisset in mundo.

(57) Remoratum. Clarom., Pass. et Voss., rememoratum ; quam pravam lectionem miror elegerit Grabius. Idipsum enim hic asseritur, quod cap. 3, n. 2, effutiebant Valentini : atqui contendebant hi Jesum, μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν δεκάοκτώ μηνι διατετριφέναι : σὺν τοῖς μαθηταῖς, post resurrectionem a mortuis, decem et octo mensibus commemoratum esse cum discipulis. Et hic ergo et illic scripsit Irenæus διατετριφέναι, remoratum, commemoratum, non certe rememoratum.

(58) Sensibilitate in eum descendente. Ita Fenard. in marg., Clarom., Pass., Voss. et Grab., cæteri vitiose, sensibilitatem in eum descendentem.

(59) Eos. Christum scilicet et Jesum.

(60) Quidam enim. Hæc et sequentia Theodoretus Græce sic enuntiat : Τινὲς δὲ αὐτὸν τὸν ὄφιν τῆ Σοφίας συνείναι φασί, καὶ ὡς ἐναντίω θεῷ τῷ ποιητῇ πολεμοῦντα, ὃν Ἀδάμ ἐξάπατησεν, καὶ δεδωκέναι τὴν γυνῶσιν, καὶ τοῦτο χάριν εἰρησθαι φρονιμώτατον εἶναι πάντων τὸν ὄφιν. Καὶ τὸν πολυέλικτον δὲ τῶν

15. Tales quidem secundum eos sententiæ sunt : a quibus, velut Lernæa hydra, multiplex capitibus fera de Valentini schola generata est.

Quidam enim (60) ipsam Sophiam serpentem factam dicunt : quapropter et contrariam exstitisse factori Adæ, et agnitionem hominibus immisisse, et propter hoc dictum serpentem omnium sapientiorum. Sed et propter positionem intestinorum nostrorum, per quæ (61) esca infertur, eo quod talem figuram habeant, ostendentem absconsam generatricem serpentis figuræ (62) substantiam in nobis.

CAPUT XXXI 49.

De Caianis.

1. Alii autem rursus Cain (63) a superiore principalitate dicunt ; et Esau, et Core (64), et Sodomitas, et omnes tales cognatos suos confitentur ; et propter hoc a factore impugnatos, neminem ex eis male acceptos (65). Sophia enim illud, quod proprium ex ea erat, abripiebat ex eis ad semetipsam. Et hæc Judam proditorem diligenter cognovisse dicunt, et solum præ cæteris cognoscentem veritatem, perfecisse proditionis mysterium : per quem et terrena et cælestia omnia dissoluta dicunt. Et confitionem afferunt hujusmodi, Judæ Evangelium illud vocantes.

2. Jam autem et collegi eorum conscriptiones, in quibus dissolvere opera Hysteræ (66) adhortau-

ἡμετέρων ἐντέρων θέσιν τοῦ ὄφιν περιχεῖσθαι τὸ σῶμα, δεικνύσαν τὴν ζωογόνον σοφίαν τοῦ ὄφιν.

(61) Per quæ. Alias vitiose et scribarum culpa, per quæ, e videlicet male transmutata in s. Sed addendum conjicio ex Theodoretii verbis : serpentis corpus exprimi, eo quod, etc.

(62) Serpentis figuræ. Forte legendum, serpentis sapientiæ ; sic enim scripsit Theodoretus.

(63) Alii autem rursus Cain, etc. Καϊανούς vocat Epiphanius. hæc. 38. Καϊανούς Theodoret. lib. 1 Hæc. fabul., c. 15, unde optime monet Cotelerius in not. ad tom. 1 Monumentorum Eccles. Græcæ, col. 770, apud eundem Theodoret. ejusdem libri caput 1, pro Καϊανταί, legi debere Καϊνισταί. Latini vero Cainos, Cajanos, Cainianos, etc., appellant. Prius autem istud colon Epiphanius ita Græco exhibet : οὗτοι φασί τὸν Κάιν ἐκ τῆς ἰσχυρωτέρας δυνάμεως ὑπάρχειν, καὶ τῆς ἀνωθεν αὐθεντίας. Sed paulo aliter Theodoretus : ἄλλοι δὲ ... καὶ τὸν Κάιν φασί ἐκ τῆς ἀνωθεν αὐθεντίας λελυτρωσθαι. Alii autem et Cain dicunt a superna auctoritate liberatum.

(64) Et Esau, et Core, etc. His gemina sunt ista Theodoretii : Καὶ τὸν Ἐσαῦ, καὶ τὸν Κορὲ, καὶ τοὺς Σοδομίτας, καὶ πάντα δὲ τοὺς τοιοῦτους συγγενεῖς ἰδίους ὁμολογοῦσι. Καὶ (Epiphanius, δὲ καὶ) τούτους ὑπὸ μὲν τοῦ ποιητοῦ μισηθῆναι, μηδεμίαν δὲ βλάβην εἰσδέξασθαι. Ἡ γὰρ σοφία ὅπερ εἶχεν ἐν αὐτοῖς, ἀνθρώπων ἐξ αὐτῶν. Καὶ τὸν προδότην δὲ Ἰούδαν μόνον ἐκ πάντων τῶν ἀποστόλων ταύτην ἐσχρήναί τὴν γυνῶσιν φασί (Epiphanius, καὶ τὸν Ἰούδαν ἀκριβῶς τὰ περὶ τούτων ἐπεγνωκέναι λέγουσι) καὶ διὰ τοῦτο τὸ τῆς προδοσίας ἐνεργῆσαι μυστήριον.

(65) Male acceptos. Large, male acceptum.

(66) Hysteræ. Ἰστῆρα Græce, Latine uterus, vulva est.

tur; Hysteram autem (67) fabricatorem cœli et terræ vocant: nec enim aliter salvari eos nisi per omnia eant, quemadmodum et Carpocrates dixit. Et in unoquoque peccatorum et turpium operationum angelum assistere, et operantem audire (68) audaciam et immunditiam inferre (69), id quod inest ei operationi, Angeli **113** nomine dicere (70): *O tu, Angele (71), abutor opere tuo: O tu, illa (72) Potestas, perficio tuam operationem.* Et hoc esse scientiam perfectam, sine timore in tales abire operationes, quas ne nominare quidem fas est.

3. A talibus matribus, et patribus, et proavis eos, qui a Valentino sint, sicut ipsæ sententiæ et regulæ ostendunt eos, necessarium fuit manifeste arguere (73), et in medium asserre dogmata ipsorum, si qui forte ex iis pœnitentiam agentes, et convertentes ad unum solum conditorem, et Deum factorem universitatis, salvari possint: reliqui autem non jam abstrahantur a prava, quasi verisimili, suasionem eorum, putantes majus et aliquid altius ab iis scituros se mysterium: sed a nobis bene discentes quæ ab illis male docentur, derideant quidem doctrinam eorum; illorum autem misereantur, qui adhuc in his tam miserrimis et instabilibus fabulis tantam elationem assumpserunt, ut meliores semet ipsos reliquis propter talem agnitionem, imo ignorantiam, arbitrentur. Delectatio autem eorum hæc est (74), sive adversus eos victoria est. sententiæ eorum manifestatio.

(67) *Hysteram autem, etc.* Epiphanius in fine § 1: Ὑστέραν τὸν ποιητὴν ... οὐρανοῦ τε καὶ γῆς κελούσι. Καὶ μὴ δύνανθαι φασὶ σωθῆσθαι τινα, ἐὰν μὴ διὰ πάντων χωρήσωσιν, ὡς καὶ ὁ Καρποκράτης λέγει.

(68) *Et operantem audire, etc.* Sic codd. Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon. in aliis edit., et operantem accidere; in Arund. accedere. Priorem autem lectionem elegi, non quod genuinam, sed quod genuinæ propiorum eam esse censeam. Quam enim ex Epiphanius et Theodoretus verbis conjicere fas est, legendum videtur audere.

(69) *Inferre.* Nisi scripserit Irenæus ἀναφέρειν, quod verti debuisset offerre non inferre; inferre hic accipio pro attribuere, ascribere; et sic Irenæi verba interpretor: operantem audere audaciam (scelus) et immunditiam ei (Angelo), attribuere.

(70) *Id quod inest ei operationi, Angeli nomine dicere.* Ita Feuard. ex vet. cod., cui consentiunt Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon. In Eras. vero Gallas., Arund. ac Merc. 2, Angeli nomen edicere. In Ottob., Angeli nomine edicere. Sed quoquomodo legas, hic mutilum esse textum fatearis necesse est. Sic porro, priorem retinendo lectionem, restituerem: et id quod inest ei operationi, Angeli nomine facere, ac dicere. Lege Epiphanius ac Theodoretus, locis supra cit.

(71) *O tu Angele.* Epiphanius § 2 hæc ita Græce profert: Ὁ δείνα Ἀγγελε, καταχρῶμαί σου τὸ ἔργον· ἡ δείνα ἐξουσία, πρᾶξι σου τῆς πράξεως. Καὶ τοῦτο γνῶσις τελεία παρ' αὐτοῖς ἐστὶ λεγόμενον, ἀδελῶς ἐπὶ τὰς ἀθεμλίτους αἰσχρουργίας ὀρμᾶν.

(72) *Abutor o... tu illa.* Ita pro ab. a. te. or. vel abutor, et facta illa, quomodo omnia edita et mss. exemplaria vitiose habebant, Epiphanius et Nicetæ auctoritate reposuit Feuard. præcunte Herald

4. Quapropter conati sumus nos universum male compositæ (75) vulpeculæ hujus corpusculum in medium producere, et per te (76) facere manifestum. Jam enim non multis opus erit sermonibus ad evertendum doctrinam eorum, manifestam omnibus factam. Quemadmodum bestię alicujus in silva absconditæ (77) et inde impetum facientis, et multos vastantis; qui segregat et denudat silvam, et ad visionem adduxit (78) ipsam feram, jam non elaboravit (79) ad capiendam, videntes quoniam ea fera fera est: ipsis enim adest videre et cavere impetus ejus, et jaculari undique, et vulnerare, et interficere vastatricem illam bestiam. Sic et nobis, cum in manifestum redegerimus eorum abscondita, et apud se tacita mysteria, jam non erit necessarium nullis eorum destruere sententiam. Adest enim et tibi, et omnibus qui tecum sunt, ad hæc quæ prædicta sunt exerceri, et evertere (80) nequam ipsorum doctrinas, et inconditas, et apta veritati ostendere dogmata. Cum igitur hæc sic se habeant, quatenus promisi, secundum nostram virtutem inferemus eversionem ipsorum, omnibus eis contradicentes in sequenti libro (enarratio enim in longum pergit, ut vides); et viatica (81) quoque dabimus ad eversionem ipsorum, occurrentes omnibus sententiis secundum narrationis ordinem: ut simus non tantum ostendentes, sed et vulnerantes undique bestiam.

in not. ad Arnobii, lib. in *Contra gentes*, pag. 226.

(75) *Necessarium fuit manifeste arguere.* Sensus est: a talibus matribus et patribus ortum ducere Valentinianos, necesse fuit demonstrare; vel, a talibus matribus et patribus repetito argumento, necesse fuit Valentinianos impugnare.

(74) *Delectatio autem eorum hæc est, etc.* Id est, inquit Feuard., his nugis, imo execrandis et detestandis blasphemis gloriantur et triumphant, quarum oportet penitus erubescere. Sed coniecit item Feuard. pro delectatio, legendum esse detectio; eamque lectionem constabiliri posse, ex eo quod supra cap. 22 legitur, *cum sit adversus omnes hæreticos detectio, etc.*, et mox Præfat. in lib. 5, *quod sit detectio et eversio sententiæ eorum*; iterumque Præfat. in lib. IV, *de detectione et eversione falsæ cognitionis*, quæ quidem docti viri conjectura non omnino spernenda videtur.

(75) *Compositæ.* Al. *compositum.*

(76) *Perte.* Sic ex Clarom., Pass. et Voss. reponere placuit, pro *apertum*, vel *aperte*, vel *a parte*, ut in aliis exemplaribus minus bene scribitur. Anticum enim alloquitur Irenæus, ad quem libros suos mittit, ut portentosa Valentinianorum dogmata in lucem proferens, facilius everteret.

(77) *Bestiæ... absconditæ.* Hellenismus est; genitivus, pro ablativo absoluto.

(78) *Segregat... denudat... adduxit.* Vel hæc in plurali numero ponenda erant, vel sequentia in singulari, ut secum omnia congruerent.

(79) *Elaboravit.* Lege *elaborant.*

(80) *Evertere.* Al. *excutere.*

(81) *Viatica.* Id est *subsidiu, auxilia.* Vide quæ in fine Præfationis hujus libri notavimus ad vocem ἐφόδου.

ANALYSIS LIBRI SECUNDI.

114 Falsa omnia hæreticorum, atque in primis ea Valentinianorum dogmata, quæ in primo libro Irenæus enucleavit, illa in secundo argumentis a ratione petitis evellit radicitus, et funditus evertit. Ac primum quidem ipsum hydræ petit caput; et contra præcipuum hæreticorum errorem variis rationibus probat, Deum unum esse, supra aut infra quem alius Deus, Principium, Pleroma, vel Potestas esse non possit: huncque esse supremum omnium, et Domini nostri Jesu Christi Patrem; a quo solo ut mente conceptus, sic et per Verbum ipsius conditus mundus; non a Marcionis Deo, vel ab Angelis, aut alio quovis, præter sententiam illius. Vana proinde esse et absurda, quæ Valentiniani de Bytho suo, Pleromate, Demiurgo, ejusque ignoratione, labe, umbra, et vacuo comminiscabantur; neque enim in iis, quæ continentur a Patre, labe, vacuum, aut umbra supponi possunt, quin id in paterni laminis dedecus redundet, Christusque hæreticorum, ignorantia causa, Salvator vero ignorationi obnoxius arguatur⁴⁷. Tum probat ab Angelis, aut a mundi fabricatore ignorari non potuisse summum Deum, quem ratio naturalis demonstrat⁴⁸. Deinde ea insectatur, quæ garriebant Valentiniani, in mundi creatione Salvatorem per eorum, quæ sursum sunt, imagines atque similitudines, a matre Achamoth emissas, honorasse Pleroma: repugnat siquidem, res creatas aut Æonum, qui rursus sunt intra Pleroma, imagines, aut Pleromatis umbram esse⁴⁹. Hinc variis rationum momentis confirmat, mundum, atque materiam verum unius, soliusque Dei esse opus⁵⁰.

Post hæc contra triginta Valentinianorum Æones, et constitutum ab eis fictitiæ eorundem Æonum emissionis ordinem, vanasque illorum conjugationes validissime disputat; atque ea omnia ab aliis scriptoribus etiam ethnicis desumpta, et mera vigilantium hominum somnia, anilesque fabulas esse aperte ostendit⁵¹. Dehinc vero demonstrat eos absurde omnino asserere, *Sophiam in ignorantia, deminoratione et passione fuisse*, atque ejus *enthymesim*, id est cogitationem seorsim conditam, ab ea separari⁵². Nec minus certe ridiculum illud esse probat, quod de origine sua iidem hæretici, et de *Demiurgo* plura illis notissima prorsus nesciente, nec non de animarum suarum ob semen a *Matre conceptum*, præstantiore cæteris ordine jactabant⁵³.

Inde vero ad diluenda eorum argumenta transit: nihilque levius aut imbecillius esse docet, quam id quod inepte objiciebant, cum Judam proditorem, tum hæmorroissam Æonis duodecimi, apostolos vero conjugationis *Hominis et Ecclesiarum*, ac Christum tandem, cum annos natus triginta baptizabatur, totidem Æonum fuisse typum et imaginem⁵⁴. Nec majoris profecto ponderis ea esse urget, quæ ex litteris, syllabis, et numeris in errorum suorum confirmationem colligi posse arbitrabantur⁵⁵. Ex quibus concludit plura hominibus de Deo curiosius inquirenda non esse, quam quæ in Scripturis sacris clara sunt et aperta, quæque ipsis scire et intelligere concessum est⁵⁶. Scimus autem Deum esse simplicissimum: sed quomodo ab eo aut genitum Verbum, aut creata sit materia, plane ignoramus⁵⁷. Quamobrem ridiculam Valentinianorum de scientia sua jactantiam scite castigat: eosque merito arguit, quod negata corporum resurrectione, asseverarent animas justorum *requiescere in medietatis loco*⁵⁸, aut eas supra *Demiurgum* (quo se meliores esse impie dicebant), ad *Matrem* conscendere, fierique spiritualium Angelorum sponsas⁵⁹.

His autem Valentini erroribus ita subversis, cæteras omnes aliorum hæreticorum falsas opiniones obrui et se ipsis ruere demonstrat. Quod quidem, sicut et fidei Christianæ veritatem, eo egregie astruit, quod nulla unquam ab hæreticis, sed duntaxat ab orthodoxis edita fuerint vera miracula, ac quotidie ederentur⁶⁰. Tum eversa flagitiosa hæreticorum sententia: omne actionis, etiam pessimæ, genus experiendum esse, solaque opinione humana quædam justa, quædam injusta esse⁶¹, subinde metempsychosim, seu animarum de corpore in corpus transmigrationem, impugnat; manifestumque facit in unumquodque hominis corpus suum, quæ cum eo nec nascitur, nec moritur, ita infundi animam, ut post mortem corpus debeat rursus ab ea informari⁶². Tum vero destructa Basilidis, de falsa multitudine cælorum, opinione, ostendit a Gnosticis perperam asseri, varia prophetarum oracula ex variis diis manasse. Denique eorum occurrit objectioni, qui ex diversis nominibus Dei plures deos præpostere omnino inducere conabantur⁶³.

LIBER SECUNDUS.

115 PRÆFATIO.

1. In primo quidem libro, qui ante hunc est, arguentes falsi nominis agnitionem, ostendimus tibi, dilectissime, omne ab his, qui sunt a Valentino, per multos et contrarios modos adinventum esse

A falsiloquium; etiam sententias exposuimus eorum, qui priores exstiterunt (82), discrepantes eos sibi-metipsis ostendentes, multo autem prius ipsi veritati. Et Marci quoque magi sententiam, cum sit ex his, cum operibus ejus omni diligentia expo-

⁴⁷ Cap. 1 et seqq. ⁴⁸ Cap. 6. ⁴⁹ Cap. 7 et 8. ⁵⁰ Cap. 9, 10 et 11. ⁵¹ Cap. 12 et seqq. ⁵² Cap. 13. ⁵³ Cap. 19. ⁵⁴ Cap. 20 et seqq. ⁵⁵ Cap. 24 et seqq. ⁵⁶ Cap. 26 et seqq. ⁵⁷ Cap. 28. ⁵⁸ Cap. 29. ⁵⁹ Cap. 30. ⁶⁰ Cap. 31. ⁶¹ Cap. 32. ⁶² Cap. 33 et 34. ⁶³ Cap. 35.

(82) Eorum qui priores exstiterunt. Veterum scilicet Gnosticorum, Simonis Magi, Nicolaitarum,

etc., quos lib. 1, cap. ult., Valentinianorum patres et probos dixit.

suimus : et quanta ex Scripturis eligentes, ad aptare conantur fictioni suæ, diligenter retulimus : et quoniam modo (83) per numeros, et per viginti quatuor elementa alphabeti, veritatem affirmare (84), conantur et audent, minutatim perexivimus (85). Et quemadmodum conditionem secundum imaginem invisibilis apud eos Pleromatis factam dicunt, et quanta de Demiurgo sentiunt ac docent, renuntiavimus; et progenitoris ipsorum doctrinam, Simonis Magi Samaritani, et omnium eorum, qui successerunt ei, manifestavimus. Diximus quoque multitudinem eorum, qui sunt ab eo Gnostici; et differentias ipsorum, et doctrinas, et successiones adnotavimus; quæque ab eis hæreses institutæ sunt, omnes exposuimus. Et quoniam omnes a Simone hæretici initia sumentes, impia et irreligiosa dogmata induxerunt in hanc vitam, ostendimus; et redemptionem ipsorum, et quomodo initiant eos qui perficiuntur, et affationes (86) eorum, et mysteria manifestavimus; et quia unus Deus conditor, et quia non postremitatis (87) fructus, et quia neque super illum, neque post eum est aliquid.

2. In hoc autem libro instruemus quæ nobis apta sunt, et quæ permittit tempus, et evertemus per magna capitula omnem ipsorum regulam; quapropter quod sit detectio et eversio sententiæ ipsorum, operis hujus conscriptionem ita titulavimus. Oportet enim absconditas ipsorum conjugationes, per manifestarum conjugationum indicium et eversionem, Bythum dissolvere; et quoniam (88) neque fuerit aliquando, neque sit, accipere ostensionem.

116 CAPUT PRIMUM.

Deum unum esse, nec supra aut infra eum, alium Deum, vel Principium, aut Pleroma, aut Potestatem esse posse.

Bene igitur habet a primo, et maximo (89) capitulo inchoare nos, a Demiurgo Deo, qui fecit cælum et terram, et omnia quæ in eis sunt, quem ii blasphemantes extremitatis fructum dicunt, et

(83) *Et quoniam modo.* Sic ex Clarom. reponere satius visum est. Consentit Voss., nisi quod pro quoniam, vitiose habeat, quoniam. In Feuard., *idem quodam modo.* In cæt., *idem quoniam modo.*

(84) *Affirmare.* Billius lib. 1 *Observat. sacrar.*, cap. 33, legendum conjicit, *infirmare.* Sed vanam esse conjecturam deprehendet, quisquis legerit lib. 1, cap. 15, n. 4, et cap. 16, n. 5.

(85) *Minutatim perexivimus.* *Perexire*, inquit optime Billius, novo ac Latinis prorsus inusitato more dixit, quod Græci διεξελθεῖν, id est commemorare, enarrare, etc., dicunt.

(86) *Affationes.* Sic recte cod. Clarom. In Feuard. marg., Pass. et Voss., *affectiones*; edit. *factiones*; sed corrupte. Genuinam enim esse nostram lectionem demonstrant quæ immediate præcedunt: *et redemptionem eorum, et quomodo initiant eos qui perficiuntur.* *Affationes* vero sunt profanæ ille hæreticorum redemptionis, de qua hic loquitur, formulæ, seu invocationes, quas superius retulit lib. 1, c. 21. Eadem voce pro invocationibus utitur inferius, hoc scilicet lib. 11, c. 6.

(87) *Postremitatis.* Græce ὑπερρήματος, quod alibi pas im vertit, *labis, defectus, passionis, et*

ostendere, quoniam (90) neque super eum, neque post eum est aliquid: neque ab aliquo motus, sed sua sententia et libere (91) fecit omnia, cum sit solus Deus, et solus Dominus, et solus conditor, et solus Pater, et solus continens omnia, et omnibus, ut sint, ipse præstans.

2. Quemadmodum enim poterit super hunc alia Plenitudo, aut Initium (92), aut Potestas, aut alius Deus esse: cum oporteat Deum horum omnium Pleroma in immenso omnia circumcontinere, et circumcontineri a nemine? Si autem extra illum est aliquid, jam non omnium est Pleroma, neque continet omnia. Deerit enim Pleromati, aut ei qui sit super omnia Deo, hoc quod extra eum dicunt. Quod autem deest, et delibatum est ab aliquo, hoc non est omnium Pleroma. Et terminum autem, et medietatem, et finem habebit ad eos qui sunt extra eum. Si autem finis est in ea quæ sunt deorsum, initium est et in ea quæ sunt sursum. Similiter autem et ex reliquis partibus necessitas est omnis (93) in ipsum experiri, et ab eis qui foris sunt contineri, et determinari, et includi. Is enim qui est deorsum finis, necessario omni modo circumscribit, et circumdat eum qui finiatur (94) in eum. Erit enim (95), secundum eos, Pater omnium (quem videlicet et Proonta, et Proarchen vocant), cum Pleromate ipsorum, et Marcionis bonus Deus, in aliquo conditus, et inclusus (96), et a foris circumdatus ab altera principalitate, quam necesse est majorem esse; quoniam id quod continet, eo quod continetur majus est: quod autem majus est, id et firmitus est, et magis Dominus: et quod majus est, et firmitus, et magis Dominus, hoc erit Deus.

3. Cum enim sit, secundum eos, et aliud quid, quod quidem extra Pleroma esse dicunt, in quod et superiorem erraticam virtutem descendisse opinantur, necesse est omni modo, aut continere (97) id quod extra est, contineri autem Pleroma (alioquin non erit extra Pleroma: si enim extra Pleroma est aliquid, intra hoc ipsum, quod extra Pleroma est, sequenti, extremitatis.

(88) *Eversionem Bythum dissolvere, et quoniam, etc.* Hæc ita translocanda esse conjicit Grab., *eversionem dissolvere, et Bythum, quoniam, etc.*, sed frustra. Sensus est, ni fallor, absconditis ipsorum conjugationibus semel patefactis, et eversis, Bythum ipsum dissolvi.

(89) *Maximo.* In edit. Eras. et Gallas. necnon mss. Arund. et Merc. 2, *proximo.*

(90) *Quoniam.* Al. *quod.* Quoniam autem in toto hoc opere frequens, pro quod.

(91) *Libere.* Al. *liber.*

(92) *Initium.* Scribendum erat, *Principium*; nam Ἀρχὴ procul dubio fuit in Græco.

(93) *Necessitas est omnis.* Græcismus, pro omnino necesse est.

(94) *Finiaur.* Sic auctoritate codd. Clarom. et Arund. restitui, ita exigente sensu, pro firmatur.

(95) *Erit enim.* Genuinam hanc lectionem habet cod. Clarom. In cæteris omnibus, et iterum.

(96) *Inclusus.* Alii, *reclusus.*

(97) *Aut continere.* Sic mss. omnes cum edit. Oxon. Aliæ omnes perperam, et continere.

roma dicunt, erit Pleroma, et continebitur Pleroma ab eo quod est extra; cum Pleromate autem (98) subaudiatur (99) et primus Deus); aut rursus in immensum distare et separata esse ab invicem, id est, et Pleroma, et quod est extra illud. Si autem hoc dixerint, tertium quid erit, quod in immensum separat Pleroma, et hoc quod est extra illud; et hoc tertiam circumfinit (1) et continebit utraque, et erit majus tertium hoc, et Pleromate, et eo quod est extra illud, sicut in suo sinu continens utraque: et in infinitum de his quæ continentur, et de his quæ continent, incidet sermo. Si enim tertium hoc initium habeat in superiora, et finem in inferiora, omnino necessitas est et a lateribus definir: illud, vel inchoans, vel deficiens (2) ad alia quædam: et illa rursus, et alia quæ sunt sursum, et quæ deorsum, ad alia quædam habebunt initia, et hoc usque in infinitum; ut nunquam stet eorum excogitatio (5) in uno Deo, sed per occasionem plus quam est quærendi, in id quod non sit, excidat, et absistat a vero Deo.

4. Similiter autem hæc et adversus eos qui sunt a Marcione, aptata sunt. Continebuntur enim et circumfientur et duo Dei ejus ab immenso intervallo, quod separat eos ab invicem. Sic autem ad excogitandum (4) est necessitas secundum omnem partem multos deos immensa separatione distantes, ab invicem quidem inchoantes, ad invicem autem fluentes: et illa ratione, qua nitentur docere super fabricatorem cœli et terræ esse aliquod Pleroma, aut Deum, eadem ratione utens quisque astruet, super Pleroma alterum esse Pleroma, et super illud rursus aliud, et super By-

(98) *Cum Pleromate.* Hic Feuardentium merito castigat Græbius, quod in sua editione, ab his verbis non modo cum Eras. et Gallasio novam inchoarii periodum, sed alteram plane, sive novam hujus capituli sectionem fecerit; cum semicolon solum illa distinguat. Quo ipso factum, addit vir clariss. ut et præcedentia et sequentia hæc perfectum habeant sensum; ac lectori meræ offendantur tenebræ.

(99) *Subaudiatur.* In edit. Oxon., *subauditur*; quod quidem mallem, si faveret ms. alicujus codicis auctoritas. Sed non favere conjicio ex cl. Græbi. nota. Cod. Voss., inquit, habet, *subaudiatur*. Atqui nedum cod. Voss. ita habet, sed et Clarom., Pass., Ottob. et edit. Eras., Gallas. et Feuard. Quare vulgatam retineo lectionem, quæ rectum habet sensum, si *subaudiatur*, in imperandi modo intelligatur.

(1) *Circumfinit.* Alii, *circumdefinit*. Legendum tamen esset, *circumfinit*, quia mox sequitur, *continebit*.

(2) *Deficiens.* Ita Clarom., Arund. et Merc. 2, pro quo in Pass. et Feuard. margine vitiose, *desinens*. In edit. *desinens*.

(5) *Excogitatio.* Al. *cogitatio*.

(4) *Sic autem ad excogitandum.* In Eras., Gallas., Feuard. et mss. aliquibus male, *si autem id excogitandi*. Sensus enim est: *eo autem semel posito, necessario sequitur excogitari posse secundum omnem partem multos deos, etc.*

(5) *Excidente.* Frustra doctissimus Bullus in

thum aliud pelagus Dei, et a lateribus autem similiter eadem esse: et sic in immensum excidente (5) sententia, et semper necessitas erit excogitare altera Pleromata, et alteros Bythos, et nunquam aliquando consistere, semper quærentes alios, præter dictos. Erit autem incertum, utrumnam hæc sint deorsum, quæ sunt secundum nos an hæc ipsa superiora sint; et quæ dicuntur ab eis sursum, utrumnam sursum, aut deorsum sint: et nullus status, neque firmitas continebit sensum nostrum, sed in immensos mundos, et indeterminatos deos excedere necessitas erit.

5. Et cum hæc sic se habeant, unusquisque Deus suis contentus erit, et non curiose et de alienis: si quo minus, injustus erit, et avarus, et cessans esse quod Deus est. Et unaquæque conditio (6) summi fabricatorem glorificabit, et ipso sufficiens (7) erit, et alterum non cognoscat: si quo minus, apostata justissime ab omnibus judicata (8), dignissimam concipiet pœnam. Oportet enim aut unum esse, qui omnia continet, et in suis fecit unumquodque eorum quæ facta sunt, quemadmodum ipse voluit: aut multos rursus et indeterminatos factores et deos (9), ab invicem quidem incipientes (10), ad invicem autem desinentes per omnem partem: et alios omnes a foris ab altero quodam majore contineri (11), et velut inclusos (12) et manentes in suis, unumquemque eorum confiteri necessitas erit; neminem autem horum omnium esse Deum. Deerit enim unicuique eorum, partem minutissimam (13) habenti, ad comparisonem omnium reliquorum, et solvetur omnipotentis appellatio, et necessitas erit in impietatem cadere talem sensum.

Defensione fidei Nicænæ, pag. 305, legere mavult, *excedente*. Nam præterquam quod *excidere* melioris notæ codicum mss. auctoritate nititur, et in eundem sensum accipi potest; hic familiaris est Irenæo, seu potius ejus interpreti loquendi modus: *in immensum excidit sententia, sermo, etc.*, ut ex sequentibus patebit.

(6) *Conditio.* Pro *creatura*. Id in hoc opere frequens.

(7) *Sufficiens.* Pro *contenta*.

(8) *Judicata.* Sic cum cod. Arund. scribere malim, quam cum cæteris, *judicatus*: id enim refertur ad *conditio*; in Clarom. autem, Ottob. et Merc. 2, scribarum vitio scriptum legitur, *apostatam... judicatum*: quod procul dubio factum ex *apostata... judicata*. Et hinc confirmatur nostra lectio.

(9) *Factores et deos.* Supple, *esse*.

(10) *Incipientes.* Codd. Arund. et Merc. 2, *accipientes*.

(11) *Ab altero quodam majore contineri.* Sic Feuard. in marg. et codd. Clarom., Pass. et Voss., melius et cum antecedentibus congruentius, quam Arund., Merc. 2, et editi, *ab altero quodammodo recontineri*.

(12) *Velut inclusos.* *Velut*, pro *vel*, ex cod. Voss. reposuit Græbius. Consonant Clarom. et Feuard. in marg.

(13) *Minutissimam.* Sic cod. Clarom. pro quo barbare in Arund., Voss. et edit. Oxoniensi, *minutissimam*. In aliis, *minimam*.

CAPUT II.

Ab Angelis, vel ab alio quovis, præter sententiam supremi omnium Patris; fabricatum non esse mundum, sed ab eodem Patre per Verbum conditum fuisse.

1. Qui autem ab Angelis mundum dicunt fabricatum, vel ab alio quodam mundi fabricatore, præter sententiam ejus, qui super omnia Pater est, primo quidem ex hoc ipso peccant, præter voluntatem primi Dei talem et tantam conditionem Angelos fecisse dicentes: quasi efficaciores sint Angeli quam Deus, aut rursus quasi ille negligens sit, aut minor existens, aut nullam curam habens eorum, quæ in propriis ipsius fiant, utrumnam male, an bene fiant, ut illud quidem dissipet et prohibeat, alterum autem laudet et gaudeat: hoc autem (14-32) ne homini quidem solerti applicet quis, quanto magis Deo (33)?

2. Post deinde dicant nobis: Utrumnam in his, quæ ab illo continentur, et in propriis ejus, fabricata sunt hæc; an in alienis et extra eum positis? Sed si quidem dicant extra eum, similiter omnia prædicta inconvenientia occurrent eis, et includetur primus Deus ab eo qui extra eum est, in quo et desinere eum necesse erit. ⁶⁴ Si autem in illius propriis (34), valde vanum erit præter sententiam ejus, in ejus propriis, ab Angelis et ipsis qui sunt in potestate ejus, aut ab alio quodam dicere fabricatum esse mundum, aut quasi non omnia prospiciat (35) ipse quæ sint in suis, ut non (36) sciat quæ ab Angelis futura sint.

3. Si autem non præter voluntatem ejus, sed volente et sciente, quemadmodum quidam opinantur; jam non Angeli, vel mundi fabricator causæ erunt fabricationis istius, sed voluntas Dei. Si enim mundi fabricator est, Angelos ipse fecit, aut etiam causa creationis eorum ipse fuit; et mundum ipse videbitur fecisse, qui causas fabricationis ejus præparavit. Licet per longam successionem deor-

⁶⁴ Cap. II.

(14-32) *Hoc autem, etc.* Eadem sententia usus est Epiphanius Ptolemæi ineptias refellens, *Hær.* 53, § 2: Τοῦτο οὐκ ἄν οὐδὲ ἐπὶ ἀνθρώπου λαμβάνοιτο παρά τινι τῶν ἐχόντων ἐρβωμένην τὴν διάνοιαν, μή τοιγε ἐπὶ Θεοῦ. *Nemo sanæ mentis de homine quidem, nedum de Deo, tale quid audeat statuere.*

(33) *Quanto magis Deo.* Pro, quanto minus Deo, Græcorum more, ait Feuard. post Billium.

(34) *In illius propriis.* Sic recte Grab. ex cod. Voss. In Eras. et Gallas. tria hæc verba desunt; in Feuard., Clarom. et Pass. vox, *propriis.*

(35) *Prospiciat.* Ita Clarom., in Voss., *perspiciat*; cæteris, *respiciat.*

(36) *Ut non.* Eras., Gallas. et Feuard. *aut non.*

(37) *Correctio belli.* Scite notat Billius lib. I *Observat. sacrar.*, c. 33, interpretem hic non satis apte κατόρθωμα, vel κατόρθωσιν πολέμου, vertisse *belli correctionem*, cum potius, *bellicum successum* significet. Nam πόλεμον κατόρθωσε, qui bellum ex animi sententia confecit: quemadmodum et κατορθοῦν σωφροσύνην, idem est quod omnes temperantiæ numeros implere. Hactenus vir doctissimus.

(38) *Et primus.* Al. *et prius.*

(39) *Ad eorum.* Græcismus est pro *ad suam.*

A sum Angelos dicant factos, vel mundi fabricatorem a primo Patre, quemadmodum Basilides ait; nihilominus id quod est causa eorum quæ facta sunt, in illum, qui prolator fuit talis successionis, recurret: quemadmodum in regem correctio belli (37) refertur, qui præparavit ea quæ sunt causa victoriæ; et conditio hujus civitatis, aut hujus operis, in eum, qui præparavit causas ad perfectionem eorum, quæ deorsum facta sunt. Quapropter non jam securim dicimus concidere ligna, vel serram secare, sed hominem concidere et secare rectissime quis dicat eum, qui ipsam securim et serram ad hoc fecit, et multo prius armamenta omnia, per quæ fabricata sunt securis et serra. Sic igitur juste, secundum illorum rationem, Pater omnium dicitur fabricator hujus mundi, et non Angeli, neque alius quis mundi fabricator, præter illum qui fuit prolator, et primus (38) causa factionis hujusmodi præparationis existens.

4. Sit fortasse hic sermo suasorius, sive seductorius apud eos, qui ignorant Deum, et qui hominibus assimilant eum inopibus, et his qui non possunt statim aliquid ex parato fabricare, sed indigentibus multis organis ad eorum (39) fabricationem: non autem verisimilis in totum **118** apud eos, qui sciunt, quoniam nullius indigens omnium Deus (40), Verbo condidit omnia et fecit, neque Angelis indigens adiutoribus ad ea, quæ fiunt; neque Virtute aliqua valde inferiori ab illo, et ignorante Patrem; neque aliqua labe, neque ignorantia, ut is, qui inciperet eum cognoscere, homo fieret (41): sed ipse in semetipso, secundum id quod est enarrabile, et inexcogitabile nobis, omnia prædestinans fecit quemadmodum voluit; omnibus consonantiam (42), et ordinem suum, et initium creationis donans; spiritalibus quidem spiritalem et invisibilem, et supercœlestibus cœlestem, et Angelis angelicam, et animalibus animale, et

(40) *Verisimilis... omnium Deus.* Hæc omnia in Feuard. edit. per incuriam typographi ommissa esse dicit Grabius. Sed semel monuisse sufficiat cl. virum vitiosis omnino Feuard. editionibus usum fuisse. Pleraque enim quæ in Feuardentio deesse, vel corrupta esse queritur, sana et integra sunt in iis editionibus quas habeo ad manum; Paris. scilicet, an. 1576, et Colon. an. 1596. Has si per otium consulisset vir eruditus, pluribus notis abstinuisset.

(41) *Ut is, qui inciperet eum cognoscere, homo fieret.* Regeneratio quidem hominis, inquit hic Grabius, fit per cognitionem Dei: sed qua ratione quis Deum cognoscere incipiens, homo primum creatur et fiat, haud capio. Id reipsa capi non potest; sed neque is est verborum sensus. At si advertisset vir eruditus τό, *inciperet eum cognoscere*, Græcismus esse interpreti familiarem, pro, *cogniturus eum erat*, perspicua ei evasisset Irenæi sententia; scilicet *Deum neque labe, neque ignorantia indignisse, ut is homo fieret, qui eum cogniturus erat*, seu, *ad eum cognoscendum destinatus.*

(42) *Consonantiam.* Græce, ἀρμονίαν.

nantibus aquatilem, et terrigenis terrigenam, A omnibus aptam qualitatis substantiam: omnia autem quæ facta sunt, infatigabili Verbo fecit.

5. Proprium est enim hoc Dei supereminentiæ, non indigere aliis organis ad conditionem (43) eorum, quæ fiunt: et idoneus (44) est et sufficiens ad formationem omnium proprium ejus Verbum, quemadmodum et Joannes Domini discipulus ait de eo ⁶⁵: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (45). In omnibus autem, est et hic, qui est secundum nos mundus (46). Et hic ergo a Verbo ejus factus est, sicut Scriptura Geneseos dicit, omnia (47), quæ sunt secundum nos, fecisse Deum per Verbum suum. Similiter autem et David exsequitur: *Quoniam ipse dixit, et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt* ⁶⁶. Cui igitur magis cre- B demus de mundi fabricatione, his ne, qui prædicti sunt, hæreticis, sic fatua et inconstantia garrientibus; an discipulis Domini, et fideli famulo Dei Moysi, et prophetæ? Qui et primo genesim mundi

⁶⁵ Joan. 1, 3. ⁶⁶ Psal. xxxii, 9, et cXLVIII, 5. ⁶⁷ Gen. 1, 1. ⁶⁸ Cap. III, ⁶⁹ Ephes. IV, 6.

(43) *Conditionem*. Pro *creationem*, passim apud interpretem.

(44) *Idoneus*. Haud attendens interpret *Verbum* Latinorum non ejusdem generis esse ac *Λόγος* Græcorum, masculinum genus posterioris passim tribuit priori. Ne mireris ergo si deinceps masculina vox cum *Verbo* juncta occurrat.

(45) *Et sine ipso factum est nihil*. Ita huic sententiæ finem imponunt non Irenæus modo hic, et lib. I, c. 22, ac lib. III, c. 11, n. 7, alibique non raro, sed et Tertull., Cyprianus, Hilarius, Augustin., Hieron., ex Græcis quoque Origenes, Nazianzenus, Cyrillus Alexandrinus, etc., tametsi, inquit Feu- C ard., aliter videatur locus interpungendus Chrysostomo et Theophylacto. Lege sis Ambrosium lib. III *De fide*, cap. 6. Quod autem addit Feu- ard., Irenæum nostrum utramque admittere lectionem lib. III, c. 11, falsum esse apparebit editionem nostram consulenti.

(46) *Qui est secundum nos mundus*. Hellenismus est, pro *mundus noster*. Sed ejusmodi phrases Græcæ et frequentiores et faciliores sunt, ut singulis in locis notari debeant.

(47) *Sicut Scriptura Geneseos dicit omnia*, etc. Sensum, non verba Geneseos profert Irenæus. Respicit enim primum caput, cujus initio rerum omnium creatio summam referatur his verbis: *In principio creavit Deus cælum et terram*: tum postea sigillatim et ordine describitur; ubique vero Dei Verbo facta dicitur. Nam illud, *in principio*, et ista, *dixit Deus*, de Verbo Dei substantiali intelligenda esse volunt antiquissimi Patres, ii potissimum qui contra Arianos scripserunt; et cum Irenæo probant ex illo Joannis, *omnia per ipsum facta sunt*. Lege sis Tertullian. *cont. Praxeam*, et Hilar. lib. IV *De Trinitate* circa med., ut de aliis sileam.

(48) *Et ideo*. Sic Feu- ard. in marg., Voss. et Pass. Reliqui, *et de hoc*: solus Ottob., *et de his*.

(49) *Unus Deus Pater*. In omnibus nostris sive Græcis, sive Latinis Nov. Test. codicibus legitur: *Καὶ Πατὴρ πάντων*, et *Pater omnium*; sicque legunt omnes SS. Patres. Omittunt quidem conjunctionem *καί*, et, Chrysostom. in hunc locum, et interpretatio Syriaca: sed qui *πάντων*, *omnium*, omiserint, alios vix reperias, præter Irenæum. Nec hoc loco duntaxat omittit, sed et lib. IV, c. 20, et lib. V, c. 18. Si vero lib. IV, c. 52 edit Feu- ard. (nunc 32) lega-

tur, hanc vocem addidit Feu- ard., sed contra præcedentium edit. et majoris partis mss. codicum fidem, ut ante me observavit Græbius. Nollem tamen cum doctissimo viro hinc inferre tam copulativam *καί*, quam vocem *πάντων* in Irenæi codice defecisse. Id saltem de copulativa dici non potest, quæ ex omnium cum edit. tum mss. consensu legitur lib. IV cit. cap. 32. Sed nec *πάντων* abfuisse ab Irenæi exemplari demonstrat ab cl. viro allata ratio, scilicet Irenæum ex hoc loco probare Deum esse Patrem Domini nostri J. C., nullam autem fore consequentiam, si *Πατὴρ πάντων* ibi dicatur. Imo ex eo quod *Pater omnium* dicatur, et *ex quo*, ut dixerat Apostolus cap. præcedenti, *omnis paternitas in cælis et in terra nominatur*, recte sequitur esse Patrem et Domini nostri Jesu Christi: qui enim *omnium* dicit, nullum excipit.

6. ⁶⁸ Quoniam autem hic Deus est Pater Domini nostri Jesu Christi; et ideo (48) Paulus apostolus dixit ⁶⁹: *Unus Deus Pater* (49), *qui super omnes* (50), *et per omnia* (51), *et in omnibus nobis* (52). Jam quidem ostendimus unum esse Deum: ex ipsis autem apostolis, et ex Domini sermonibus adhuc ostendemus. Quale enim est, prophetarum, et Domini, et apostolorum relinquentes nos voces, attendere his, nihil sani dicentibus?

CAPUT III.

Valentinianorum Bythum et Pleroma, et Marcionis Deum repugnare. Ab eodem factum esse mundum, a quo mente conceptus; nec fructum esse labis et ignorantie.

1. Instabilis (53) igitur qui est secundum eos Bythum, id quod est hujus Pleroma, et Marcionis Deus. Si quidem, quemadmodum dicunt, extra se habet subjacens aliquid, quod vacuum et umbram

tur, hanc vocem addidit Feu- ard., sed contra præcedentium edit. et majoris partis mss. codicum fidem, ut ante me observavit Græbius. Nollem tamen cum doctissimo viro hinc inferre tam copulativam *καί*, quam vocem *πάντων* in Irenæi codice defecisse. Id saltem de copulativa dici non potest, quæ ex omnium cum edit. tum mss. consensu legitur lib. IV cit. cap. 32. Sed nec *πάντων* abfuisse ab Irenæi exemplari demonstrat ab cl. viro allata ratio, scilicet Irenæum ex hoc loco probare Deum esse Patrem Domini nostri J. C., nullam autem fore consequentiam, si *Πατὴρ πάντων* ibi dicatur. Imo ex eo quod *Pater omnium* dicatur, et *ex quo*, ut dixerat Apostolus cap. præcedenti, *omnis paternitas in cælis et in terra nominatur*, recte sequitur esse Patrem et Domini nostri Jesu Christi: qui enim *omnium* dicit, nullum excipit.

(50) *Qui super omnes*. Est in edit. Eras., Gallas. et Feu- ard. ex Latina Vulgata additum merito delevit Græbius, quia abest a codd. Clarom., Arund., Voss. et Merc. 1, nec in Græco apparet vox *ἐπι*. Quin et in antiquissimis mss. Novi Test. codd. omittitur verbum *est*. Tres hic asservantur in bibliotheca nostra San Germanensi, alter Græco-Latinus annorum circiter mille, alii duo annorum plusquam octingentorum, in quibus scriptum legitur ut hic, *qui super omnes*, absque verbo *est*.

(51) *Per omnia*. Codd. Clarom. et Voss., *ipse per omnia*.

(52) *Nobis*. In Græcis nostris Novi Testam. codd. ut et apud Chrysost. hom. 11 in Epist. ad Ephes. legitur, *ὡμν*. Sed *nobis* cum Irenæo habent, præter Vulgatam nostram, tres supra citati bibliothecæ nostræ codd. mss. (in eo qui Græce scriptus est, *ὡμν*) alique Græci plures in Oxoniensi Novi Testam. edit. an. 1675 laudati, Firmilianus epist. 75 (edit. Oxon.) inter Cyprianicas, Hilarius lib. IV *De Trinit.* n. 34, Hieron. in *divina Bibliotheca* ab eruditissimo Martianæo nostro vulgata tom. I novæ edition. Hieronymianæ, etc., quanquam tamen non desint mss. codices Novi Test. in quibus neutra vox occurrat, qualis est Alexandrinus, alique quos recensent clarissimus Millius in sua Novi Test. edit. et auctor edit. Oxon. mox citatæ.

(53) *Instabilis*. Græce *ἀσυστατος*. Porro, inquit Billius loco sup. cit., aliquid *ἀσυστατος* εἶναι, seu *instabile esse, non constare*, etc., ut sæpe loquitur interpret noster, quamvis non satis proprie; est

vocant; et vacuum hoc majus Pleromate (54) ipsorum ostenditur. Instabile **119** est autem et hoc dicere, infra se (55) omnia continente eo (56), ab altero quodam fabricatam esse conditionem. Oportet enim illos necessario vacuum aliquid et informe confiteri, in quo fabricatum est hoc quod est universum, infra spiritale Pleroma; et informe hoc, utrum (57) sciente (58) Propatore, quæ in eo futura erant, ex studio sic reliquisse (59), an ignorante? Et si quidem ignorante, jam non omnium erit præscius Deus. Sed ne quidem causam reddere habebunt (60), propter quam rem locum hunc temporibus tantis otiosum sic reliquit. Si autem præscius est, et mente contemplatus est eam conditionem, quæ in eo loco futura esset; ipse fecit eam, qui etiam præformavit eam in semetipso.

2. Quiescant igitur dicere, ab alio factum esse mundum: simul enim ac mente cepit Deus, et factum est hoc, quod mente conceperat. Nec enim possibile erat alium quidem mente concipere, alium vero facere, quæ ab illo mente concepta fuerant. Sed aut æternum mundum mente concepit, secundum eos hæreticos, Deus, aut temporalem: quæ utraque incredibilia. Sed, si quidem æternum eum mente concepit, et spiritalem, et visibilem (61); talis et factus fuisset. Si autem talis qualis est, et ipse fecit eum talem, qui talem quidem mente conceperat. Aut in præsentia Patris voluit (62) esse

id nullo modo constare posse, ab omni verisimilitudine abhorrere, ita prodigiose et absurde confictum esse, ut omnem verisimilitudinem excedat, etc.

(54) *Majus Pleromate*. Ita recte Feuard. in marg. Eras., Clarom., Voss., Merc. 2 et edit. Oxon., Gallas. vero et Feuard. in textu, ac cod. Pass., *magis Pleromate*: quam lectionem genuinam censet Billius, nostramque sensu ipso refelli contendit. Etenim, inquit, Græcismo hoc, *vacuum hoc magis Pleromate ipsorum ostenditur instabile*, vult Irenæus vacuum illud, quod Valentiniani inducebant, stultius adhuc, absurdusque esse Pleromate illo, quod jam confutarat. Sed viro doctissimo fucum fecit tum prava editorum interpunctio, in quibus, *instabile* periodum claudit; cum tamen ex codd. Clarom. et Voss. et ipso sensu ita exigente, ea vox novam inchoare debeat: tum quod non satis attendit ad argumentum quod Irenæus hujus lib. c. 1 adversus Valentinianos intorquet: si quid sit extra Pleroma (vacuum et umbram dicebant illi, ut lib. 1, cap. 4 videre est), eo Pleroma continebitur: unde jam argumentum breviter resumens concludit, *vacuum hoc majus Pleromate ipsorum fore*.

(55) *Infra se*. Pro, *intra se*. Sed in Clarom. et Voss. deest, *se*.

(56) *Continente eo*. Bytho scilicet.

(57) *Utrum... an*. Particulas ἤ... ἢ vertere debuisse interp. aut... aut, non, *utrum... an*.

(58) *Sciente*. Codd. Arund., Merc. 2. et Grab., *præsciente*.

(59) *Reliquisse*. Suppl. *Demiurgum*.

(60) *Causam reddere habebunt*. Hellenisimum esse benemouet Feuard. αἰτίαν οὐκ ἔξουσι ἀποδοῦναι, id est, *causam assignare non poterunt*.

(61) *Et visibilem*. Legendum videtur, et *invisiblem*. Nisi forte in Græco scriptum fuerit θεωρητόν, *sola mente percipiendum*, quod male verterit interpres, *visibilem*.

(62) *In præsentia Patris voluit*. Sic edit. Eras.,

A eum secundum mentis conceptionem talem, et compositum, et mutabilem, et transeuntem. Cum autem sit talis, qualem Pater deformaverat apud semetipsum, dignam esse Patris fabricationem (63). Quod autem a Patre universorum mente conceptum est, et præformatum sic, quemadmodum et factum est, labis esse dicere fructum, et ignorantiae prolationem, magnæ blasphemiae est. Erit enim, secundum illos, Pater omnium secundum suam mentis conceptionem in pectore suo labis emissiones et ignorantiae fructus generans: quæ enim mente conceperat, hæc et facta sunt.

CAPUT IV.

Vacui et labis hæreticorum absurditas demonstratur.

B 1. Causa igitur quærenda est hujusmodi dispositionis Dei, sed non fabricatio mundi alteri ascribenda: et ante præparata omnia dicenda sunt a Deo, ut fierent, quemadmodum et facta sunt, sed non umbra et vacuitas confingenda est. Cæterum, unde vacuitas? quæretur. Utrum ab omnium Patre et prolatore, secundum eos, et ipsum prolatum, et est æqualis honore, et cognatum reliquis Æonibus, forte autem et antiquius (64) ipsis? Si autem ab eodem emissum est, simile est ei qui emittit, et his cum quibus emissum est. Necessitas ergo erit omni modo, et Bythum ipsorum cum Sige vacuo similem esse, hoc est, vacuum esse: et re-

C Gallas. et Feuard. At mss. cum edit. Oxon. pro, *voluit*, habent *volunt*. Quam lectionem ex scribarum imperitia profectam esse puto. Cum enim Irenæi argumentationem haud assequerentur, ad hæreticos retulerunt, quod ad Marcionis Deum, quem refellit auctor, ipsa orationis series referendum esse demonstrat. Id adeo verum est, ut Grabius ipse, qui mss. codicum lectionem vulgatæ prætulit, fateatur totam hanc periodum vix intelligi posse, nisi pro *in præsentia*, legatur *præscientia*: cum tamen hæc ipsa vox, *præsentia*, quam unanimi consensu codices omnes exhibent, alteram *volunt*, cum qua tam male cohæret, in suspicionem apud cl. virum vocare debuisset. Nostra vero lectio, nulla vi textui illata, apte secum omnia compingit. Quia nempe quispiam e Marcionitarum grege, ad angustias reductus respondere forte potuisset, a supremo Patre rerum omnium ideam mente quidem conceptam fuisse, a Demiurgo vero structuram ad effectum perductam; subsumens Irenæus reponit: non ergo Deo Patre indignam, nec proinde malam, dicendam esse structuram, cujus archetypum, juxta quod ageret opifex, effingere dedignatus non fuerat. *Aut*, inquit, *in præsentia Patris*, id est, conscio, vidente, et approbante Patre, *voluit* Demiurgus, seu Marcionis Deus, *esse eum secundum mentis conceptionem talem*, talem condere mundum, qualem mente concepit Pater, *compositum* videlicet, et *mutabilem* et *transeuntem*. Si vero *sit talis, qualem Pater deformaverat apud semetipsum*, sequitur *dignam esse Patris fabricationem*, seu culpandam non esse; nec Patrem dedecere eam fabricationem.

(63) *Dignam esse Patris fabricationem*. Ita Clarom., Voss. et Grab. Consentire videntur et Arund. ac Merc. 2; habent enim *fabricationem*. In cæteris vero legitur, *dignum esse Patris fabricationem*, mundum scilicet; quæ quidem lectio bona est; sed prior melior videtur, et Irenæi scopo et argumento magis consentanea.

(64) *Et ipsum prolatum... cognatum... anti-*

liquos Æonas, cum sint vacui (65) fratres, vacuum et substantiam habere. Si autem non est emissum, a se natum est, et a se generatum est, et æquiparans in tempore ei, qui est secundum eos, Bytho omnium Patri; et sic ejusdem naturæ, et ejusdem honoris erit vacuum ei, qui est secundum eos, omnium Patri. Oportet enim illum (66) aut emissum esse ab aliquo; aut a se generatum, et a se natum esse. Sed si quidem emissum est vacuum, vacuus et prolator (67) est Valentinus, vacui et sectatores ejus. Si autem non prolatum est, sed a se generatum est; et simile est, et fraternum, et ejusdem honoris id quod est vacuum, ei Patri qui prædictus est a Valentino: antiquius autem et multo ante existens, et honorificentius reliquis Æonibus ipsius Ptolemæi, et Heracleonis, et reliquis omnibus (68) qui eadem opinantur.

2. Si autem aporiati (69) in his confiteantur continere omnia Patrem omnium, et extra Pleroma esse nihil (nam necessitas est (70) omni modo definiri eum, et circumscribi ab aliquo majore): et id quod extra, et quod intus, dicere eos secundum agnitionem et ignorantiam, sed **120** non secundum localem distantiam (71): in Pleromate autem, vel in his quæ continentur a Patre, facta a Demiurgo, aut ab Angelis, quæcunque et facta scimus, contineri ab inenarrabili magnitudine, velut in circulo centrum, aut velut in tunica maculam: primo quidem qualis Bythus erit sustinens in sinu suo maculam fieri; et permittens in suis alterum quemdam condere, vel proferre, præter suam mentem? Quod quidem indecibilitatem (72) universo Pleromati afferre inciperet (73), cum posset ab initio abscindere labem, et eas, quæ ab eo (74) initium acceperunt, emissiones; neque in ignorantia, neque in passione, neque in labe constitutionem creationis permittere accipere. Qui enim postea emen-

quius. Syntaxi pessime consultum hic. Κένωμα quidem neutrius generis est apud Græcos, sed vacuitas feminini apud Latinos. Hæc igitur omnia in feminino reponenda.

(65) Vacui. Græce κενώματος, in genitivo proinde.

(66) Illum. Pro illud.

(67) Vacuus et prolator. In codd. Pass. et Voss., *cujus et prolator*; in Clarom., *a cujus et prolator*. Sed frustra suspicatur Grabius utraque lectione retenta legendum: *cujus prolator Valentinus, vacuus et prolator est Valentinus*.

(68) Et reliquis omnibus. Mallem, et reliquorum omnium. Hæc enim ad hæreticos, non ad Æones referuntur.

(69) Aporiati. Græce ἀπορούμενοι, ad angustias redacti.

(70) Nam necessitas est. Hæc verba parentesi recte incluserunt Feuard. et Grab. Sed eam uterque nimium protendit, hic usque ad localem distantiam, ille usque ad in tunica maculam; cum desinere debeat in his verbis, ab aliquo majore. Quæ enim sequuntur, alia sunt hæreticorum responsionis membra, ut ex sequenti capite liquet.

(71) Non secundum localem distantiam. Genuinam hanc lectionem suppeditat cod. Clarom.; cæteri omnes corrupte, non secundum localem sententiam,

dat labem, et velut maculam emundat labem, multo prius poterat observare, ne quidem initio in suis fieri talem maculam. Vel si initio quidem concessit, quoniam aliter fieri non poterant, quæ facta sunt; oportet et semper sic fieri illa. Quæ enim initio non possunt emendationem percipere, quemadmodum hanc postea percipient? Aut quemadmodum homines advocari ad perfectum dicunt, cum illa ipsa quæ sunt causæ, ex quibus facti sunt homines, vel ipse Demiurgus, vel Angeli, in labe dicantur esse? Et si ideo quod benignus sit, in novissimis temporibus misertus est hominum, et perfectum eis dat; illorum primo misereri debuit, qui fuerunt hominis factores, et dare eis perfectum. Sic utique et homines miserationem percipissent, de perfectis (75) perfecti facti. Si enim ipsorum misertus est, multo prius illorum misereri debuit, et non sinere in tantum cæcitatibus venire eos.

3. Solvètur autem eorum et ille, qui est de umbra et vacuo, sermo, in quibus eam, quæ est secundum nos, factam dicunt conditionem, si in his quæ continentur a Patre facta sunt hæc. Si enim paternum illorum lumen tale opinantur, ut omnia adimplere possit, quæ intra eum sunt, et omnia illuminare: quemadmodum vacuum, vel umbra (76) in his, quæ a Pleromate et a paterno lumine continentur, poterat esse? Oportet enim eos locum ostendere intra Propatorem, aut intra Pleroma, non illuminatum, nec retentum ab aliquo, in quo aut Angeli, aut Demiurgus fecit quæcunque voluit. Nec enim modicus locus est, in quo tanta et talis conditio facta est. Necessitas erit itaque universa, intra Pleroma, aut intra Patrem ipsorum localiter vacuum aliquid, et informe, et tenebrosum fieri eos (77), in quo fabricata sunt, quæ fabricata sunt. Incusationem quoque recipiet paternum ipsorum

ut in edit. omnibus; vel localem substantiam, ut in Feuard. marg., Voss. et Pass. legitur. Et mirum Billio localem sententiam arridere potuisse: si enim Græci quandoque dicant, τοπιχὴν ἔννοιαν (ut contendit vir eruditus, nullo exemplo probat), eo certe sensu dicunt, qui huic loco repugnet. Localis distantia, ut et cap. sequenti τὸ localiter, opponitur agnitioni et ignorantia; adeo ut sensus sit: si ad angustias redacti hæretici fateantur, supremum Patrem omnia continere, nihilque extra Pleroma esse; et illud, intus, vel extra Pleroma, non de locali quadam distantia, seu extensione accipiendum esse, sed ratione agnitionis et ignorantia: adeo ut esse intra Pleroma, nihil aliud sit quam in agnitione versari; extra Pleroma esse, sit in ignorantia degere, ut cap. sequenti explicatur, etc.

(72) Indecibilitatem. Sic feliciter restituit Grabius ex codd. Arund., Voss. et Merc. 2. Consentunt Ottob. et Clarom. in aliis edit. male, imbecillitatem.

(73) Afferre inciperet. Græcismus, pro allaturum esset.

(74) Ab eo. Demiurgo videlicet.

(75) De perfectis. Quidam, de perfecto. Hic vero de pro a accipitur.

(76) Vel umbra. Alij, et umbra.

(77) Fieri eos. Sic Clarom. et Anglic. cum edit.

lumen, quasi non possit ea, quæ intra ipsum sunt, illuminare et implere. Adhuc autem et labis fructus (78) dicentes ea, et erroris operam, labem et errorem inducent (79) intra Pleroma, et in sinum Patris.

CAPUT V.

In iis quæ continentur a Patre mundum hunc ab aliis factum non esse.

1. Adversus eos igitur qui dicunt, extra Pleroma, vel sub bono Deo hunc mundum factum, ea quæ paulo ante⁷⁰ dicta sunt a nobis, apta sunt; et concludentur tales cum Patre suo, ab eo qui est extra Pleroma, in quo etiam et desinere eos necesse est. Adversus eos autem qui dicunt, in his quæ continentur a Patre, ab aliis quibusdam factum hunc mundum, omnia, quæ nunc dicta sunt⁷¹, absurda et inconvenientia occurrent; et cogentur aut omnia lucida, et plena, et operosa, ea quæ sunt intra Patrem confiteri: aut paternum lumen accusare, quasi qui non possit (80) omnia luminare: aut sicut pars, sic et universum Pleroma ipsorum vacuum, et indispositum, et tenebrosum confitendum. Et reliqua omnia, quæcumque sunt conditionis (81), accusant, quasi temporalia sint: aut æterno-choica (82), aut inaccusabilia esse oportet, cum **121** sint intra Pleroma et in sinu Patris: aut etiam in universum Pleroma similiter venient incusationes; et causa ignorantiae invenitur Christus eo-

⁷⁰ Sup. cap. I. ⁷¹ Cap. II, III et IV.

Oxon. In aliis deest eos. Hæreticos autem, inquit Grabius, hic more solito salse perstringit Irenæus. Et quoniam hi aliud vacuum et tenebrosum intra Bythum ostendere hand poterant, illos ipsos ejusmodi esse concludit. Ingeniosa quidem explicatio: verum suspicarer Græce scripsisse Irenæum, ποιεῖσθαι αἰθερῶς, quod vertere debuisset interpres, *fingere eos*, seu *efformare eos*; non passiva significatione, fieri; ut sensus sit: cum vacuum aliquid et tenebrosum intra Bythum, aut Pleroma ostendere non valeant, necesse est, si quidpiam ejusmodi esse velint, ipsimet effingant, fabricenturque. Tum vero id in paterni luminis dedecus redundabit, etc. Sic Irenæum explicando sequens hæc periodus, incusationem quoque, etc., cum præcedenti facile cohærebit.

(78) *Labis fructus*. Editt., *labis fructum*.

(79) *Inducent*. Sic ex Feuard. marg., Clarom., Pass. et Voss. reposui, pro *adducent*.

(80) *Quasi qui non possit*. Qui ante non deest in Arund. nec admodum necessarium est. Retineri tamen potest, modo referatur ad Patrem.

(81) *Quæcumque sunt conditionis*. Id est, quæcumque creata sunt.

(82) *Aut æterno-choica*. Genuinam hanc lectionem solus habet cod. Clarom.; ceteri omnes cum editt. tum mss. corrupte, et *æterna-choica*. Loci hujus corruptionem sensit quidem Grabius, sed restitutionem infeliciter tentavit, legi volens, *ac terrena et choica*; quam quidem lectionem totus contextus respuit. Ei vero qui mecum legerit, aut *æterno-choica*, plana evadent omnia. Argumentatur nimirum Irenæus adversus eos qui dicunt, in his quæ continentur a Patre, ab aliis quibusdam factum esse hunc mundum, et mala esse ac culpanda quæcumque creata sunt, quia temporalia sunt. Eos vero pro more dilemmate isto premit: quæcumque creata

rum. Sicut enim (83) dicunt, cum formasset secundum substantiam Matrem ipsorum, foras projecit extra Pleroma, id est, separavit ab agnitione. Ipse igitur in ea ignorantiam fecit, qui separavit eam ab agnitione. Quomodo igitur idem ipse reliquis quidem Æonibus, iis qui eo anteriores erant, præstare agnitionem poterat (84); Matri autem ejus causa esse ignorantiae? Extra agnitionem enim fecit eam, extra Pleroma eam projiciens.

2. Adhuc quoque si secundum agnitionem et ignorantiam, intra Pleroma et extra Pleroma dicunt, sicut quidam ex ipsis dicunt, quoniam qui in agnitione est, intra id (85) est, quod agnoscit; ipsum Salvatorem (quem omnia esse dicunt) in ignorantia fuisse consentire eos necesse est. Dicunt enim eum, cum foras extra Pleroma venisset, formasse Matrem ipsorum. Si igitur id quod est extra, ignorantiam dicunt universorum; exiit autem Salvator ad formationem Matris ipsorum, extra agnitionem universorum factus est, hoc est, in ignorantia. Quomodo igitur illi agnitionem præstare poterat, cum et ipse (86) extra agnitionem esset? Et nos enim, extra agnitionem cum simus ipsorum, extra Pleroma esse dicunt. Et iterum: Si igitur Salvator exivit extra Pleroma ad investigationem perditæ ovis, Pleroma autem est agnitio, extra agnitionem factus est, quod est in ignorantia (87). Aut enim localiter quod est extra Pleroma

accusant, quia temporalia sunt, aut æterno-choica, seu æterna simul et choica esse fateantur necesse est, aut inaccusabilia. *Æterno-choica quidem*, quia in æternis, in incorruptilibus, intra ipsum Pleroma, et in sinu ipso Patris condita choica et corruptibilia. *Inaccusabilia vero*, alias in universum Pleroma similiter venient incusationes. Hancque Irenæi mentem esse, genuinamque nostram lectionem concedet, quisquis ad id attenderit quod aliquanto post paulo enucleatius repetit S. doctor: *Jam igitur non est fabricator causa hujus operationis, valde bene putans semetipsum fabricare, sed qui in suis concedit et probat labis prolationes et erroris opera fieri, et in æternis temporalia, et in incorruptilibus corruptibilia, et in his quæ veritatis sunt, ea quæ sunt erroris*. Quæ hic dicit, in æternis temporalia, et in incorruptilibus corruptibilia, ea ipsa sunt quæ, priori loco, una voce appellat æterno-choica.

(83) *Sicut enim*. In Eras., Gall. et Feuard. male, *sic enim*.

(84) *Præstare agnitionem poterat*. Sidus cum Pleromatis dicitur lib. I, c. 11, n. 6.

(85) *Qui in agnitione est, intra id, etc.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Pass., Voss. et editio Oxon. Alia exemplaria vitiose, *qui ignorantia est intra id, etc.*

(86) *Cum et ipse*. In Eras., Gall. et Feuard. male, *ipsa*, quasi ad Matrem referretur.

(87) *Quod est in ignorantia*. Quidam tam hic, quam paulo ante, et paulo post, mittunt in: Grabius vero omisit quod est; utriusque male. Sensus enim est, Salvatorem, si extra Pleroma exierit, extra agnitionem versatum fuisse: Pleroma quippe agnitio est, et intra Pleroma esse, est in agnitione degere, ut mox dictum est: ac proinde Salvatorem in ignorantia factum, seu versatum esse, et hinc ignorantia obnoxium.

consentire eos necesse est; et omnia quæ prædicta sunt contraria occurrent eis: vel si secundum agnitionem dicunt quod est intus, et ignorantiam quod est extra; Salvator illorum, et multo ante Christus, in ignorantia facti erunt, extra Pleroma egressi ad formationem Matris ipsorum, quod est extra agnitionem.

3. Hæc autem adversus omnes, qui quolibet modo vel ab Angelis, vel ab alio quodam, præter verum Deum (88), mundum factum esse dicunt, similiter adaptabuntur. Quam enim incusationem faciunt de Demiurgo, et de his, quæ facta sunt materialia, et temporalia, recurret (89) in Patrem: siquidem quemadmodum (90) in ventre Pleromatis facta sunt, quæ inciperent mox deum dissolvi, secundum concessionem et ad placitum Patris? Jam igitur non est fabricator causa hujus operationis, valde bene putans semetipsum fabricare; sed qui in suis concedit et probat labis prolationes et erroris opera fieri, et in æternis temporalia, et in corruptibilibus corruptibilia, et in his quæ veritatis sunt, ea quæ sunt erroris. Si autem non concedente, neque approbante Patre universorum, facta sunt hæc; potentior, et fortior, et dominatior is, qui fecit in iis, quæ propria illius sunt, quæcumque ille non concessit. Si autem non approbans concessit Pater ipsorum, quemadmodum quidam dicunt; aut potens prohibere concessit propter necessitatem quamdam, aut non potens. Sed si quidem non poterat, invalidus et infirmus est: si autem potens, seductor, et hypocrita, et necessitatis servus; non consentiens quidem, concedens autem quasi consentiat (91). Et initio concedens sistere errorem (92), et crescere illum, in posterioribus temporibus solvere illum conatur, quando jam multi male perierunt propter labem (93).

4. Non decet autem eum qui super omnia sit Deus, cum sit liber et suæ potestatis, necessitati servisse dicere, ut sit aliquid secundum concessionem præter sententiam ejus: alioquin necessitatem majorem et dominatiorem facient quam Deum, quando id quod magis potest, antiquius (94) sit omnibus. Et statim in principio causas abscidere

⁷² Iliad. Δ, 43. ⁷³ Luc. x, 22, et Matth. xi, 27.

(88) *Verum Deum.* Ita Feuard. in marg. et Clarom. melius quam cæteri *Verbum Dei.* Arund., *Verbum Deum.*

(89) *Recurret.* Alii, *recureret.*

(90) *Quemadmodum.* Pro *quomodo*; passim.

(91) *Quasi consentiat.* In Eras., Gallas. et Feuard. edit. 1576, *quasi consentiens*, et ita bene. Sed in altera Coloniensi et in codd. Clarom. et Pass. *perperam, quasi non consentiat*,

(92) *Sistere errorem.* *Sistere*, inquit Billius, hic pro *consistere* et *emergere* accipitur, Græce *συστασθαι*.

(93) *Propter labem.* Eras., Gall. et Feuard., *per labem*.

(94) *Antiquius.* Id est, præstantius, melius.

(95) *Initium.* Græce *ἀρχήν*, quod hic vertendum erat *principium, causam*.

(96) *De pœnitentia.* Græce *ἐκ μεταβολῆς*, ait Bil-

l. necessitatis debuit, et non concludere semetipsum ad habendam necessitatem, concedendo aliquid præterquam deceat eum. Multo enim melius, et consequentius, et magis deificum erat, ut in principio initium (95) exideret hujusmodi necessitatis, quam postea, quasi de pœnitentia (96), conaretur tantam fructificationem necessitatis eradicare. Et si necessitati serviens erit Pater universorum, et sub fatum cadet moleste (97) ferens in his quæ fiunt, præter necessitatem autem et fatum nihil agere possit (similiter atque Homericus Jupiter, qui per necessitatem dicit (98): *Et ego enim tibi dedi velut volens, nolente animo*⁷²): secundum igitur (99) hanc rationem necessitatis et fati invenietur servus Bythus ipsorum.

122 CAPUT VI.

Ab Angelis, aut a mundi fabricatore supremum Deum ignorari non potuisse.

1. Quomodo autem et ignorabant vel Angeli, aut mundi fabricator, primum Deum, quando in ejus propriis essent, et creaturæ existerent ejus, et continerentur ab ipso? Invisibilis quidem poterat eis esse, propter eminentiam; ignotus autem nequaquam, propter providentiam. Etenim licet valde per descensionem multam separati essent ab eo, quomodo dicunt; sed tamen dominio in omnes extenso, oportuit cognoscere dominantem ipsorum, et hoc ipsum scire, quoniam qui creavit eos, est Dominus omnium. Invisibile enim ejus cum sit potens, magnam mentis intuitionem et sensibilitatem omnibus præstat potentissimæ et omnipotentis eminentiæ. Unde etiamsi *nemo cognoscit (1) Patrem, nisi Filius, neque Filium, nisi Pater, et quibus Filius revelaverit*⁷³; tamen hoc ipsum omnia cognoscunt, quando ratio mentibus infixæ moveat ea, et revelet eis, quoniam est unus Deus, omnium Dominus.

2. Et propter hoc Altissimi et Omnipotentis appellationi omnia subjecta sunt: et hujus invocatione etiam ante adventum Domini nostri salvabantur homines et a spiritibus nequissimis, et a dæmoniis universis, et ab apostasia universa (2): non quasi vidissent eum terreni spiritus, aut dæ-

lius: sed melius Græbius, *ἐκ μεταβολῆς*, id est *mutata sententia*.

(97) *Moleste.* Sic Græbius ex Arund. (cui consentit et Clarom.) melius quam cæteri, *modeste*.

(98) *Dicit.* *Ἰλιάδ. Δ, v. 43.*

Καὶ γὰρ ἐγὼ σοὶ δῶκα ἐκὼν, ἀέκοντι γέ θυμῳ.

(99) *Secundum igitur, etc.* Male in omnibus edit. ab his verbis nova inchoatur periodus, nondum absoluto sensu præcedentis.

(1) *Nemo cognoscit.* De hoc Evangelii testimonio ab hæreticis depravato vide supra lib. i, cap. 20, et ibidem adnotata, et infra lib. iv, cap. 6.

(2) *Ab apostasia universa.* Id est ab omni potestate tenebrarum. Nam caecodæmones passim vocat apostatas, eorumque principem diabolum, *principem apostasiæ, principem abscissionis*. Vide lib. iii, cap. 23, n. 5, lib. iv, c. 41, n. 2.

mones, sed cum scirent quoniam est, qui est super omnia Deus, cujus et invocationem tremebant, et tremunt universa creatura, et Principatus, et Potentia, et omnis subjecta Virtus. Aut nunquid hi, qui sub Romanorum imperio sunt, quamvis nunquam viderint Imperatorem, sed valde et per terram, et per mare separati ab eo, cognoscent, propter dominium, eum qui maximam potestatem habet principatus; qui autem super nos erant Angeli, vel ille quem mundi fabricatorem dicunt, non cognoscent Omnipotentem, quando jam et muta animalia tremant et cedant tali invocationi? Et utique non viderunt eum, tamen Domini nostri (3) nomini subjecta sunt omnia: sic et ejus (4) qui omnia fecit et condidit vocabulo, cum alter non sit, quam ipse qui mundum fecit. Et propter hoc Judæi usque nunc hac ipsa adfatione (5) dæmonas effugant, quando (6) omnia timeant invocationem ejus qui fecit ea.

3. Si itaque mutis animalibus irrationabiliores noluerint Angelos esse, invenient quoniam oportebat, licet non vidissent hi eum, qui super omnia Deus est, uti cognoscerent potentatum et dominium ejus. Ridiculum enim vere apparebit, si se quidem, qui super terram sunt, cognoscere dicunt eum, qui super omnia est Deus, quem nunquam viderunt; ei autem qui eos fecit, et universum mundum, secundum eos, non permittant (7), cum sit in summis et super cælos, cognoscere ea, quæ ipsi, cum sint in humilibus, sciunt. Nisi forte sub terra in Tartaro esse Bythum suum dicunt: quapropter et primos se cognovisse eum, quam hi qui in altitudine habitarent (8) Angeli; in tantam amentiam venientes, uti dementem pronuntient mundi fabricatorem: quorum vere quidem est misereri, cum in tanta dementia dicant, neque Matrem agnovisse eum (9) neque semen ejus, neque Pleroma Æonum, neque Propatorem, neque quid essent quæ fabricavit; esse autem imagines eorum, quæ intra Pleroma sunt, latenter Salvatore

⁷⁶ Cap. VI.

(3) *Domini nostri.* Hæc ad imperatorem refero. Grabinus vero de Jesu Christo interpretatur, sed minus recte. Ista enim, quæ immediate præcedunt, non viderunt eum, demonstrare videntur Irenæum jam cœptam comparisonem proseguere, et ex eo quod imperatori Romanorum, cujus dominio tunc parebat Lugdunum, subjecta essent omnia, licet a plurimis visus nunquam fuisset, colligere et Dei Patris imperio subditos fore Angelos, quamvis hunc nunquam conspexissent.

(4) *Sic et ejus.* Alias vitiose, sic et unus.

(5) *Adfatione.* Sic Clarom., Arund. et edit. Oxon. In Voss., *affatione.* Sed in aliis edit. *advocatione.*

(6) *Quando.* Feuard. in marg. et codd. Pass. ac Voss., *quoniam.*

(7) *Permittant.* Alii, *permittent.*

(8) *Habitarent.* Alii, *habitant.*

(9) *Neque Matrem agnovisse eum.* Hæc de mundi fabricatore intelligenda, qui nempe neque Matrem agnovit, neque semen ejus, etc.

(10) *Latenter Salvatore operato sic fieri, etc.* Id

operato sic fieri (10) in honorem eorum, qui sursum sunt.

CAPUT VII.

Res creatas imagines non esse Æonum, qui sursum sunt intra Pleroma.

1. Ignorante itaque (11) Demiurgo universa, Salvatorem dicunt honorasse Pleroma in conditione per Matrem, similitudines et imagines eorum, quæ sursum sunt, emittentem. Sed quoniam quidem impossibile erat, extra Pleroma esse aliquid, in quo imagines dicunt factas esse eorum, qui sunt intra Pleroma, vel ab alio quodam præter primum Deum fabricari hunc mundum, ostendimus. Si autem suave est undique evertere eos, et mendaces arguere, dicemus adversus eos, quoniam, si in honorem eorum quæ sursum sunt (12), facta sunt hæc secundum illorum imaginem a Salvatore, semper ea oportet perseverare, uti et semper sint in honore, quæ sunt honorata. Si autem trans-eunt, quæ utilitas hujus brevissimi temporis honoris, qui aliquando quidem non fuit, rursus autem non erit? Vanæ igitur gloriæ appetitor magis (erit) (13) Salvator, quam honorans quæ sunt sursum arguitur a nobis (14). Quis enim honor est æternorum eorum quæ semper sunt, ea quæ sunt temporalia; eorum quæ stant, ea quæ prætereunt; incorruptibilium, corruptibilia? Quandoquidem et apud homines, qui sunt temporales, nulla gratia est ejus honoris, qui celeriter præterit: sed ejus qui in plurimum (15), quantum potest, perseverat. Quæ autem statim ut facta sunt exterminantur, in contumeliam magis eorum, qui putantur honorari, facta esse juste dicentur: et contumeliose tractari id quod est æternum, corrupta ejus et soluta imagine. Quid autem, si non plorasset, et risisset, et aperiata esset Mater ipsorum; non habuisset (16) Salvator per quæ honoraret plenitudinem, extremæ confusionis non habentis propriam substantiam (17), per quam honoraret Propatorem?

2. O vanæ gloriæ honor, qui statim præterit, et

est, Salvatore Demiurgum inscium, et ignorantem quæ faceret, agente, et curante ut per eum sic fierent, etc.

(11) *Ignorante itaque.* Sic mss. nostri. In Eras., Gall. et Feuard. male, *ignoranteque.*

(12) *Quæ sursum sunt.* In Arund. deest, *sunt.* In Clarom. vero et Pass. legitur *qui*, pro *quæ*; nec ita male, si qui ad Æones referatur, ut paulo ante: *imagines eorum, qui sunt intra Pleroma.* Et in fine præcedentis cap. *in honorem eorum, qui sursum sunt.*

(13) *Magis erit.* Verbum erit redundat.

(14) *A nobis.* Arund. et Merc. 2, *a vobis.*

(15) *In plurimum.* Sic Clarom. et Voss. Alii omitunt *in.*

(16) *Quid autem, si non plorasset et risisset? Non habuisset.* Ita recte codd. Clarom. et Voss. ac edit. Oxon. Sed in Feuard. edit. et cod. Pass. perperam, *quid autem plorasset et risisset ... non habuisse?* In Eras. et Gallas. pejus, *quid autem non plorasset, et aperiata esset ... non habuisse?*

(17) *Extremæ confusionis non habentis propriam*

jam non apparet! Erit aliquis Æon, in quo in totum (18) talis honor fuisse non reputabitur, et inhonorata erunt tunc quæ sunt sursum : aut aliam iterum necesse erit Matrem emittere plorantem, et aporiatam, in honorem Pleromatis. O indissimilis, simul autem et blasphemæ imaginis (19)! Imaginem mihi dicitis emissam a mundi fabricatore (20) Unigeniti; et Nun (21) vultis esse Patris universorum : et imaginem hanc ignorare quidem semetipsam, ignorare autem et conditionem, ignorare autem et Matrem, et omne quodcumque est eorum quæ sunt, et eorum quæ ab eo facta sunt : et non erubescitis adversus vos ipsos, ignorantiam inducentes usque ad ipsum Monogenen? Si enim secundum similitudinem eorum, quæ sunt sursum, a Salvatore facta sunt hæc, ignorante eo tanta, qui secundum similitudinem factus est; necesse est et circa eum, et secundum eum, ad cuius similitudinem factus est is qui ignorat, huiusmodi ignorantiam existere spiritualiter (22). Non enim possibile est, cum sint utriusque spiritualiter emissi, neque plasmati, neque compositi, in quibusdam quidem similitudinem servasse, in quibusdam vero depravasse imaginem similitudinis (23), quæ in hoc sit emissa, ut sit secundum similitudinem ejus, quæ sursum est, emissionis. Quod si non est similis (24), Salvatoris erit incusatio, qui dissimilem emisit

substantiam. Hellenismus; genitivi pro ablativis absolutis. Latine scribendum erat: extrema confusione non habente propriam substantiam. Respicit Irenæus ad tabulam illam tristis Achamothæ sortis, quæ in umbræ et vacuitatis locis effervescens, jacebat informis et sine specie, imò et sine substantia: donec misertus ejus superior Christus, formam ei indidisset, quæ esset secundum substantiam. Hæc proinde ante expertam Christi miserationem, in extrema confusione constituta, propriam non habebat substantiam, per quam honoraret Propatorem. Vide lib. 1, cap. 4, n. 1.

(18) *Erit aliquis Æon, in quo in totum, etc.* Obscuræ hujus periodi sensus est: Erit aliquando, vel forte etiam jam nunc est aliquis Æon tali honore penitus orbatus, destructis videlicet iis rebus creatis, quas honoris causa ad ejus imaginem condiderat Salvator: et tunc honoris expertia manebunt quæ sunt sursum, etc.

(19) *O indissimilis ... et blasphemæ imaginis.* Alter Hellenismus, pro *o indissimilem et blasphemam imaginem.*

(20) *A mundi fabricatore.* Id est, a Salvatore, cui hic ascribitur rerum creatio, quia per Achamoth et Demiurgum ipsum cuncta fabricatus est. Hincque genuinum esse verborum istorum sensum, cuivis legenti demonstrant quæ sequuntur: *si enim secundum similitudinem eorum quæ sunt sursum, a Salvatore facta sunt hæc, etc.* Hinc paulo post vocatur, *reprobabilis artifex, malus artifex.* Quid ergo doctissimo Grabio in mentem venit, nescio, dum tam confidenter asseruit, pro, *a mundi fabricatore*, legendum esse, *mundi fabricatorem*, vel, *a Salvatore mundi fabricatorem.* His lectionibus tantum abest faveat integer contextus, quin potius totus repugnat. Hic igitur ordo verborum est: *imaginem Unigeniti (Demiurgum scilicet) mihi dicitis emissam a mundi fabricatore, Salvatore nimiram, etc.*

(21) *Et Nun.* Quem ante et delevi auctoritate cod. Clarom. Nun autem in genitivo accipe.

imaginem, quasi reprobabilis artifex. Nec enim dicere possunt, quasi non haberet potestatem emissionis Salvator, quem Omnia esse dicunt. Si igitur dissimilis est imago, malus est artifex, et est (25) culpa Salvatoris, secundum eos. Si autem similis est, eadem ignorantia invenietur circa Nun Propatoris ipsorum, hoc est, Monogenen: et ignoravit quidem (26) semetipsum Nus Patris, ignoravit autem et Patrem, ignoravit autem et ea quæ ab eo facta sunt. Si autem cognoscit ille; et eum, qui ad similitudinem ejus factus est a Salvatore, necesse est cognoscere quæ sunt similia: et soluta est ipsorum, secundum suam regulam, maxima blasphemiam.

3. Et sine hoc autem, quoniam modo ea quæ sunt creaturæ, sic varia et multa (27), et innumerabilia, eorum Æonum, qui sunt intra Pleroma triginta imagines esse possunt, quorum et nomina quæ sint, secundum quod dicunt, in eo qui est ante hunc libro posuimus? Et non tantum universæ creaturæ varietatem, sed ne quidem partis (28) alienius aut cœlestium, aut superterrestrium, aut aquatiliam poterunt adaptare Pleromatis ipsorum parvitati. Quoniam enim Pleroma ipsorum triginta Æones sunt, ipsi testantur: quoniam autem in una parte eorum quæ dicta sunt, non triginta sed multa millia specierum esse annumerantes (29) eos, ostendero

(22) *Qui ignorat, huiusmodi ignorantiam existere spiritualiter.* Sic cod. Claromont., nisi quod pro *ignorantiam*, habeat, æque ac Voss. et Pass., *ignorantiæ.* Sed legendum esse *ignorantiam* demonstrat tum edit. omnium et aliorum mss. consensus, tum ipsa constructio. In edit. Eras. Gallas. ac Feuard. corrupte omnino legitur, *qui ignorat, huiusmodi ignorantiam, non exstiterit spiritualiter.* In Oxon. vero, *qui ignorat, huiusmodi ignorantia exstiterit spiritualiter.* Recte quidem, quod sensum spectat: sed paulo liberius quoad verba; nullus enim codex habet, *ignorantia.* Quare retenta, quam habent plerique codices, voce, *ignorantiam*, in cæteris Claromontanum sequi consultius visum est. In Arundel. etiam et Voss. deest particula *non.*

(23) *Imaginem similitudinis.* In Feuard. marg., Pass. et Voss., *imaginum similitudines*; non male, si pluralis numerus sequeretur.

(24) *Similis.* Ita edit. Eras., Gallas., Oxon. et cod. Arund. Feuard. autem veteris cod. (cui consentiunt Clarom. et Pass.) auctoritatem secutus, posuit *simile*, sed minus recte. Subintelligitur enim, *imago*, quæ præcessit, unde et mox sequitur: *si igitur dissimilis est imago, etc.*

(25) *Et est.* Ita Feuard. Grab. et codd. Clarom., Pass. et Voss., in reliquis aut *et*, aut *est* deficit.

(26) *Ignoravit quidem.* In Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2, *ignorabit*; recte quidem, si mox sequeretur, *ignorabit ... ignorabit.*

(27) *Varia et multa.* Sic edit. omnes cum cod. Pass., sed mss. Clarom., Ottob. et Anglic. habent *vacua et multa*, repugnante contextu.

(28) *Partis.* Sic pro *Patris* bene reposuit Grab. ex cod. Arund. Huic consentit et Clarom. Hujus lectionis veritatem confirmant quæ mox sequuntur: *quoniam autem in una parte eorum, etc.*

(29) *Annumerantes eos.* Sic recte Feuard. in marg. et cod. Pass. Consentiant Clarom. et Voss., nisi quod *eos* non habent. Lectionem hanc hic repositurum se fuisse dicit Grab. si *sint*, loco *esse*, præ-

omnis quicumque constebitur (30). Quomodo igitur ea, quæ tam multæ sunt conditionis (31), et contrariis 124 subsistentia, et repugnantia invicem, et interficientia alia alia (32), imagines et similitudines esse possunt triginta Æonum Pleromati; siquidem unius naturæ (33), quemadmodum dicunt, ex æquali et simili existant, et nullam habeant differentiam? Oportebat autem, si hæc illorum imagines sunt, quemadmodum natura nequam homines dicunt quosdam, et natura rursus bonos, et Æonum ipsorum ostendere tales differentias, et quosdam quidem ex ipsis natura bonos dicere emissos, quosdam autem natura malos, ut imaginis illorum adinventio congruens esset Æonibus. Adhuc autem quoniam in mundo altera quidem sunt mansueta, altera vero fera, et quædam quidem non nocentia, quædam nocentia, et reliquorum corruptentia; et quædam quidem superterrestria, quædam aquatilia, quædam volatilia, quædam celestia: similiter et Æonas ostendere debent tales habere affectiones, si quidem hæc illorum imagines sunt. Et *ignis autem æternus, quem præparavit Pater diabolo et angelis ejus* ⁷⁵, *cujus eorum, qui sunt sursum Æones, imago sit, interpretari debent: et ipse enim in conditione numeratur.*

⁷⁵ Matth. xxv, 41. ⁷⁶ Dan. vii, 10.

cederet: sed subintelligendo *sint, vel sunt post triginta*, evanescit hæc difficultas, et planus evadit sensus; qui, legendo cum editi. omnibus, esse annumerant eos ostendere, etc., intricatus omnino sit.

(30) *Ostendere ... constebitur.* Græce ἀποδεικνύειν ... ἐξομολογήσεται, i. e. demonstraturum se quilibet recipiet, spondebit, etc.

(31) *Multæ sunt conditionis.* *Multæ* pro *multa* ex cod. Arund. reposuit Grab. Suspicio idem habere et Clarom., asserere tamen non ausim, quia a propius adhaerens sequenti & discerni satis non valet.

(32) *Alia alia.* In aliis semel duntaxat, *alia*.

(33) *Unius naturæ.* In Clarom. et Voss., *unius creaturæ*.

(34) *Excogitationis.* Græce, ut opinor, ἐνθυμῆσεως. Enthymesis est, de qua tam multa lib. 1.

(35) *Impie.* Cod. Arund., *inique*.

(36) *Malarum.* Ita Feuard. in marg. edit. 1576. Clarom., Pass. et Vos. Sed editi. omnes perperam habent, *malorum*; nam de imaginibus sermo est.

(37) *Et corruptibilium.* Feuard. in marg. cit. edit. Clarom., Pass. et Voss., *incorruptibilium*, omisso *et*; sed male, ut videtur.

(38) *Imaginum.* Eras., Gallas. et Feuard. vitiose, *imaginem*.

(39) *Imagines erunt.* Genuinam hanc lectionem unicus habet cod. Clarom., cæteri omnes cum editi. tum mss. corrupte, *imaginis*.

(40) *Eis constabit ratio.* In Feuard. edit., *eis constat ratio*. In Eras. et Gallas. idem, sed sine *eis*.

(41) *Dena millia denum millium.* Hæc Danielis verba eodem prorsus modo, atque Irenæus, citat S. Clemens in *Epist. ad Corinth.* c. 34, inverso nimirum ordine verborum: Δέξαι γὰρ ἡ Γραφή· Μύρια μύριαδες παρεστήκεισαν αὐτῷ, καὶ χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ. Cum, inquit Cotelerius

4. Si autem excogitationis (34) ejus, qui passus est, Æonis dicent imagines hæc esse, primum quidem impie (35) agent adversus Matrem suam, malarum (36) et corruptibilium (37) imaginum (38) iniciatricem esse eam dicentes. Deinde autem ea quæ sunt multa, et dissimilia, et contraria natura, quoniam modo unius et ejusdem imagines erunt (39)? Et si Pleromatis Angelos multos esse dicent, et horum illa quæ sunt multa imagines esse: nec sic eis constabit ratio (40). Primo enim differentias Pleromatis Angelorum contrarias invicem debent ostendere, quemadmodum et subjacentes imagines contrariæ naturæ invicem sunt. Deinde autem cum sint multi et innumerabiles circa factorem Angeli, quemadmodum omnes confitentur prophete, *dena millia denum millium* (41) *assistere ei, et multa millia millium ministrare ei* ⁷⁶; et secundum eos, Pleromatis Angeli Angelos factoris imagines habebunt, et manet conditio integra (42) in imagine Pleromatis, jam non consequentibus triginta Æonis in multiformem (43) conditionis varietatem.

5. Adhuc etiam, si secundum similitudinem hæc illorum facta sunt, illa rursus ad quorum similitudinem erunt facta? Si enim mundi fabricator non a semetipso fecit hæc, sed quemadmodum nullius

In not. ad hanc epist., a LXX convenienter archetypo redditum fuerit: χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύρια μύριαδες παρεστήκεισαν αὐτῷ. Consentiant tamen cum Clemente et Irenæo, Gregorius Nyss. homil. 8 in Ecclesiasten, et Cyrill. Alexand. epist. in Symbolum. Plura alia de varia loci hujus lectione reperies apud cit. Cotelerium, nec consuluisse pœnitebit.

(42) *Et manet conditio integra, etc.* Crucem mihi diu fixit obscurissimus hic locus. Eum tamen etiam atque etiam animo revolventi, sensus hic occurrit. Si tam multæ, tamque diversæ res creatæ, quas in hoc mundo conspicimus, Angelorum Pleromatis, quos multos esse volunt, imagines sint; præterquam quod non ea in his animadvertitur contrarietas, quam in rebus creatis videre est, aliud nec minus sequetur incommodum. Cum enim multi sint et innumerabiles Demiurgi, seu factoris Angeli, hi soli plus quam sufficient ad exprimentam Pleromatis Angelorum imaginem, singulis factoris Angelis plus satis respondentibus singulis Pleromatis Angelis; ac proinde eadem semper redibit, nec solvetur difficultas: qui scilicet tot et tantæ, tamque diversæ aliæ res creatæ manere queant in imagine Pleromatis, seu ad imaginem Pleromatis factæ dici: neque enim triginta, qui supersunt, Æones, cum pauciores sint, consequi possunt, seu adæquare tam multiformem rerum creatarum varietatem, quæ ex Enthymesi passi Æonis ortum accepisse dicuntur. Qui locum hunc melius explicet, libenter audiam.

(43) *Æonis in multiformem.* In quod est in edit. ac mss. nostris, ante *multiformem*, Grabius delevit auctoritate Merc. 2 codd. Quod autem *Æonibus*, pro *Æonis*, substituendum vult vir doctus, haud necesse putem. Interdum enim scribit interpret in sexto casu *Æonis*, quasi ab *Æonæ Æonarum*, ut patet ex cap. 44 sequenti, ubi sub finem scriptum legitur: *Æonis existentibus*, pro *Æonibus existentibus*.

momenti artifex, et quasi primum discens puer, de alienis archetypis transtulit; Bythus ipsorum unde habuit species (44) ejus, quam primum emisit, dispositionis? Consequens est igitur, illum ab altero quodam, qui super eum est, exemplum accepisse; et illum rursus ab altero. Et nihilominus in immensum excidet de imaginibus sermo, quemadmodum et de diis (45), si non fixerimus sensum in unum artificem, ut in unum (46) Deum, qui a semetipso fecit ea quæ facta sunt. Aut de hominibus quidem aliquis permittit, a semetipsis utile aliquid ad vitam adinvenisse: ei autem Deo qui mundum consummavit, non permittit a semetipso fecisse speciem eorum quæ facta sunt, et adinventionem ornatæ dispositionis?

6. Unde autem et hæc illorum imagines, cum sint illis contraria (47), et in nullo possint eis communicare? Quæ enim sunt contraria, eorum quorum sunt contraria esse quidem possunt exitiosa; imagines vero nullo modo: quemadmodum aqua igni, et rursus lumen tenebris, et alia tanta, nequaquam erunt invicem imagines. Sic nec ea quæ sunt corruptibilia, et terrena, et composita, et prætereuntia, eorum, quæ secundum eos sunt, spiritalium imagines erunt: nisi et ipsa composita, et in circumscriptione, et in figuratione confiteantur esse, et non jam spiritalia, et effusa, et locupletia, et incomprehensibilia. Necesse est enim ea in figuratione esse, et circumscriptione, ut sint imagines veræ: et absolutum est ea non esse spiritalia. Si autem illa spiritalia, et effusa, et incomprehensibilia dicunt; quomodo possunt, quæ sunt in figura, et in circumscriptione, imagines illorum esse, qui sunt sine figuratione et incomprehensibiles (48)?

7. Si autem [non] secundum figurationem (49), nec secundum formationem, sed secundum numerum **125** et ordinem emissionis imagines ea dicent esse; primo quidem non essent (50) imagines dicenda hæc et similitudines eorum, qui sursum sunt Æonum. Quæ enim nec habitum, nec figuram

⁷⁷ Cap. VII.

(44) *Species*. Editt., *speciem*.

(45) *Diis*. Genuinam hanc lectionem pro his substituit Grab. ex cod. Arund., quam et codd. Merc. 2 quodammodo confirmant: nam in altero legitur *dedit is, in altero deditis*.

(46) *Ut in unum*. Edit. Oxon. ex mss. Arund. et Voss., *et in unum Deum*.

(47) *Hæc ... contraria*. Ita Claromont. et Arund. In Merc. 2 quoque, *hæc*: sed in aliis minus recte, *hæc contrariæ*.

(48) *Qui sunt ... incomprehensibiles*. Ita Ottob. cod. cui quoad postremam vocem consentiunt cæteri omnes mss. In edit., *quæ sunt ... incomprehensibilia*.

(49) *Non secundum figurationem*. Non addendum esse, et res ipsa docet, et paulo post sequentia verba: *quæ enim nec habitum, nec figuram illorum habent, etc.*, omnino confirmant. Hanc tamen particulam quia nullo ms. fretus addidi, hamulis inclusi.

(50) *Non essent*. Ita Clarom., Voss. et Arund., cæteri, *non sunt*.

illorum habent, quemadmodum imagines sunt ipsorum? Post deinde, et numeros, et emissiones superiorum Æonum, eosdem et similes ad eos, qui sunt conditionis, adaptent. Nunc autem triginta ostendentes Æones, et tantam multitudinem eorum, quæ sunt in conditione, imagines eorum qui sunt (51) triginta dicentes, juste ut insensati arguentur a nobis.

CAPUT VIII⁷⁷.

Quam abhorreat a verosimili res creatas esse umbram Pleromatis.

1. Si autem hæc illorum umbram dicent esse, quemadmodum quidam ipsorum audent dicere, ut secundum hoc imagines esse (52), necesse erit et corpora ipsos ea, quæ sunt sursum, confiteri. Ea enim, quæ sursum sunt, corpora, umbram faciunt; non autem jam spiritalia, quandoquidem nulli obscurare possunt (53). Si autem et demus illis hoc, quod quidem est impossibile, eorum quæ sunt spiritalia et lucida umbram esse, in quam Matrem suam descendisse dicunt: tamen cum illa sint æterna, et ea quæ ex ipsis efficitur umbra sempiterna perseverat, et non jam transeunt hæc, sed perseverant cum his, quæ se adumbrant (54). Si autem hæc transeunt, et illa necesse est, quorum hæc sunt umbra (55), transire: illis autem perseverantibus, perseverat et umbra (56) ipsorum.

2. Si autem non secundum id quod obumbretur, dicent (57) eam umbram esse, sed secundum id quod multo ab illis separata sint; paterni luminis ipsorum pusillitatem et infirmitatem accusabunt, quasi non attingat usque ad hæc, sed deficiat adimplere id quod est vacuum, et dissolvere umbram, et hoc quando nemo sit impedimento. In caliginem enim convertetur, secundum eos, et obcæcabitur paternum lumen eorum, et deficiet in his quæ sunt vacuitatis locis, cum minime possit adimplere omnia. Non igitur jam dicant Pleroma esse omnium Bythum ipsorum, siquidem id quod est vacuum et umbra, neque adimplevit, neque illuminavit: aut iterum umbram et vacuum prætermittant; siqui-

D (51) *Qui sunt*. Editt. omnes, *quæ sunt*.

(52) *Ut secundum hoc imagines esse, etc.* Eras., Gall., et Feuard., *aut secundum hoc imagines esse*. At recte conjicit Grab. Irenæum Græce scripsisse, ὡστε κατὰ τοῦτο εἰκόνας εἶναι, quod vertere debuisset interpres: *adeo ut secundum hoc imagines sint*.

(53) *Nulli obscurare possunt*. Græca locutio, αὐτὸν Billius, pro, *nulli caliginem offundere, nihil obumbrare possunt*; τὰ πνευματικὰ μηδὲν ἐπισκοτεῖν δύναται.

(54) *Quæ se adumbrant*. Pro, *quibus adumbrantur, seu quæ hanc umbram efficiunt*.

(55) *Illam... umbram*. Sic Clarom. et Merc. 2. Voss. vitiose, *illam... umbram*. Cæteri, *illa... umbræ*: minus bene, nam de umbra in singulari in toto hoc capite loquitur auctor.

(56) *Perseverat et umbra*. Alii, *perseverant et umbræ*.

(57) *Dicent*. Ita Clarom., Pass., Voss. et Feuard. in marg. Sed in textu, perinde ut Eras. et Gallas. perperam, *dicentes*.

dem adimplet omnia paternum ipsorum lumen. A
 3. Neque igitur extra primum Patrem, id est (58),
 qui super omnia est Deus, aut Pleroma aliquid
 esse potest, in quod Enthymesia passi Æouis
 descendisse dicunt, ut non definiatur et circum-
 scribatur ab eo qui est extra, et contineatur ipsum
 Pleroma, vel primus Deus : neque vacuum esse,
 aut umbram capiet (59), cum jam ante sit Pater,
 uti ne deficiat lumen ejus, et definiatur (60) in va-
 cuum. Irrationale est autem et impium adinvenire
 locum in quo cessat et finem habet, qui est secun-
 dum eos Propator, et Proarche, et omnium Pater,
 et hujus Pleromatis. Nec rursus in Patris sinu al-
 terum quemdam dicere tantam fabricasse condi-
 tionem fas est, vel consentiente, vel non consen-
 tiente eo, propter prædictas causas ⁷⁸. Impium est B
 enim similiter et demens dicere, tantam conditio-
 nem ab Angelis, aut ab emissionem quadam igno-
 rante verum Deum, in his quæ sunt ipsius, fabri-
 casse (61) : neque infra Pleroma (62) ipsorum,
 cum sit universum spiritale, ea quæ sunt terrena
 et choica possibile facta esse : sed ne quidem se-
 cundum illorum imaginem, cum dicuntur (63)
 pauci (64), et similis formationis et unum esse,
 possibile est, et quæ sunt multæ conditionis, et
 contraria invicem facta esse. Falsus autem appa-
 ruit, et qui est de umbra ⁷⁹ cenomatis (65), id est,
 vacui, ipsorum sermo, secundum omnia. Itaque va-
 cuum ostensum est figmentum eorum, et inconstans
 doctrina : vacui autem et hi (66) qui attendunt C
 eis, vere in profundum perditionis descendentes.

126 CAPUT IX.

*Unum esse mundi conditorem, Deum Patrem; ve-
 teresque omnes in hac traditione cum Ecclesia
 consentire.*

1. Quoniam quidem (67) est mundi fabricator
 Deus, constat et ipsis, qui multis modis contradi-
 cunt ei, et confitentur eum, fabricatorem eum vo-
 cantes, et Angelum dicentes : ut non dicamus,
 quoniam omnes clamant Scripturæ, et Dominus
 hunc Patrem qui est in cœlis docet (68), et non
 alium : quemadmodum ostendemus procedente ser-
 mone. Nunc autem sufficit id quod est ab eis, qui
 contraria nobis dicunt testimonium, omnibus ho-

⁷⁸ Cap. 2 et 5 hujus libri. ⁷⁹ Cap. 8. ⁸⁰ Cap. 25 et seqq. ⁸¹ Rom. 1, 25. ⁸² Gal. 1v, 8. ⁸³ Isa. XLVI, 9. ⁸⁴ Cap. 10.

(58) *Id est.* Feuard. in marg. et Pass., *idem.*

(59) *Neque vacuum esse, etc., capiet.* Græcismus, οὐδὲ τὸ κενὸν εἶναι ἢ σκίαν ἐνδέξεται, id est neque fieri poterit, ut vacuum, aut umbra sit.

(60) *Definiatur.* Id est, terminetur, desinat.

(61) *Fabricasse.* Vel lege *fabricatam esse*, vel *fabricasse* passiva significatione accipe.

(62) *Infra Pleroma.* Probare satagit Græbius hic legendum esse *intra Pleroma*. Sed frustra : jam enim monuimus *infra*, pro *intra*, apud infimæ Latinitatis auctores passim occurrere. Vide Cangii *Glossarium*.

(63) *Cum dicuntur.* Ita recte cod. Voss. pro *dicuntur*, ut est in editt. Eras., Gallus. et Feuard. In cod. Clarom. scriptum erat, *dicuntur*; sed imperitus quis emendator reposuit, *dicuntur*.

(64) *Pauci.* Æones scilicet.

minibus ad hoc demum consentientibus, veteribus quidem, et in primis a primoplasti traditione hanc suadelam custodientibus, et unum Deum fabricatorem cœli et terræ hymnizantibus : reliquis autem post eos a Prophetis Dei hujus rei commemorationem accipientibus : ethnicis vero ab ipsa conditione discentibus. Ipsa enim conditio ostendit eum, qui condidit eam; et ipsa factura suggerit eum, qui fecit (69); et mundus manifestat eum, qui se disposuit. Ecclesia autem omnis per universum orbem hanc accepit ab apostolis traditionem.

2. Constante igitur hoc Deo, quemadmodum diximus, et testimonium ab omnibus accipiente, quoniam est : ille sine dubio, qui secundum eos adinvenitur Pater, inconstans et sine teste est; Simone Mago primo dicente semetipsum esse super omnia Deum, et mundum ab Angelis ejus factum; post deinde his qui successerunt ei, secundum quod ostendimus in primo libro ⁸⁰, variis sententiis impias et irreligiosas adversus fabricatorem circumducentibus doctrinas : quorum discipuli cum sint hi (70), ethnicis pejores efficiunt eos, qui assentiunt eis. Illi enim *creaturæ potius quam Creatori servientes* ⁸¹, et *his qui non sunt dii* ⁸², veruntamen primum deitatis locum attribuunt fabricatori hujus universitatis Deo. Hi autem, hunc quidem labis fructum dicentes, et animale eum vocantes, et non cognoscentem eam quæ super eum est Virtutem, dicentem quoque : *Ego sum Deus, et præter me non est alius Deus* ⁸³; mentiri eum dicentes, ipsi mentientes; omnem malitiam copulantes ei, eum qui non est super hunc, quod sit fingentes, secundum sententiam suam deteguntur, eum quidem qui est Deus blasphemantes, eum autem qui non est, Deum fingentes, in suam ipsorum condemnationem ⁸⁴. Et qui dicunt semetipsos perfectos, et universorum habere agnitionem, ethnicis pejores, et magis blasphemii sensu etiam adversum suum factorem inveniuntur.

CAPUT X.

Quam male ab hæreticis explicentur Scripturæ. Omnia ex nihilo, non ex subjacenti materia, creavit Deus.

1. Perquam itaque irrationale est, prætermittentes

D (65) *Cenomatis.* Ex Græco κενώματος. Vid. lib. 1, c. 4, n. 1.

(66) *Vacui autem et hi.* Observat Billius ludere hoc loco Irenæum in ambiguitate vocabuli κενόν, quod initio capitis *vacuum* significat, hic autem *stultum et inane*.

(67) *Quoniam quidem.* In editt. minus bene, *quando quidem*.

(68) *Et Dominus docet.* Nimirum, ut notat Feuard. Matth. v, 16: *Glorificent Patrem vestrum, qui in cœlis est*; v. 45: *Ut sitis filii Patris vestri, qui in cœlis est.* Matth. vi, 9: *Pater noster, qui es in cœlis, etc.*

(69) *Qui fecit.* Eam delevit Græbius, quia deest in omnibus mss. Sed addatur vel dematur, parum interest.

(70) *Cum sint hi.* Valentiniani scilicet.

eam, qui vere est Deus, et qui ab omnibus habet A testimonium, quærere si est super eum is, qui non est, et qui a nemine unquam annuntiatus est. Quoniam enim manifeste nihil dictum est de eo, et ipsi testimonium perhibent: quia autem parabolas, quæ quæruntur et ipsæ quomodo dictæ (71) sint, male ad eum, qui adinventus est ab ipsis, transfigurantes, alium nunc, qui ante nunquam quæsitus est, generant, manifestum est. Per hoc enim quod velint ambiguas exsolvere Scripturas (ambiguas autem non quasi ad alterum Deum, sed quasi ad dispositiones Dei) alterum Deum fabricaverunt (72); quemadmodum prædiximus, de arena resticulas nectentes (73), et quæstioni minori quæstionem majorem adgenerantes. Omnis autem quæstio non per aliud, quod quæritur, habebit resolutionem, nec B ambiguitas per aliam ambiguitatem solvetur apud eos, qui sensum habent, aut ænigmata per aliud majus ænigma, sed ea quæ sunt talia, ex manifestis, et consonantibus, et claris accipiunt absolutiones.

2. Hi autem quærentes (74) exsolvere Scripturas et parabolas, alteram majorem et impiam quæstionem introducunt, si quidem super mundi fabricatorem Deum alius sit Deus (75); non exsolventes quæstiones (unde enim?), sed minori quæstioni magnam quæstionem adnectentes, et nodum insolubilem inserentes (76). Ut enim sciant (77) hoc ipsum scire, quod utique triginta annorum Dominus venit ad baptismum veritatis, hoc non discentes; ipsum Deum fabricatorem, **127** qui misit eum ad salutem hominum, impie contemnant: et ut putentur posse enarrare unde substantia materiæ, non credentes quoniam Deus ex his quæ non erant, quemadmodum voluit, ea quæ facta sunt, ut essent, omnia fecit, sua voluntate et virtute substantia usus (78), sermones vanos (79) collegent; vere ostendentes suam infidelitatem (80): quoniam quidem his quæ sunt, non credunt, in id quod non est, deciderunt.

⁸⁵ Cap. XI. ⁸⁶ Luc. xviii, 27.

(71) *Dictæ.* Feuard. in marg. et cod. Voss., *dictata.*

(72) *Fabricaverunt.* Sic Feuard. in marg. ac codd. Voss. et Clarom. In aliis, *prædicaverunt.*

(73) *De arena resticulas nectentes.* Vide quæ de hoc proverbio notavimus lib. 1, pag. 56, not.

(74) *Quærentes.* Bis, quod in edit. legitur ante, *quærentes*, et lectorem male turbat, recte omittant mss. Arund., Voss., Merc. 1 et Clarom.

(75) *Alius sit Deus.* Textum hic esse mutilum suspicatus est Billius. Sed frustra: expuncta enim voce *quod*, quæ in edit. Eras., Gallas. et Feuard. ante *alius* perperam inserta est, planus evadit. Expungenda autem esse docent mss. omnes, in quorum nullo comparet.

(76) *Inserentes.* Quidam, *inferentes.*

(77) *Sciant.* Legendum putat Grabius, *sciuntur*: sed frustra. Sensus est, ut enim sciunt se hoc ipsum scire.

(78) *Sua voluntate et virtute substantia usus.* Græce, inquit Billius, τῆ οικείῃ βουλήσει καὶ δυνάμει, οὐσιώσει χρησάμενος: id est, sola sua volun-

3. Quod enim dicunt ex lacrymis Achamoth, humectam prodisse substantiam, a risu autem iocundam, a tristitia autem solidam et a timore mobilem, et in his altum sapere et inflatum esse, quomodo hæc non digna irrisione, et vere ridicula? qui non credunt quidem, quoniam ipsam materiam, cum sit potens et dives in omnibus Deus, creavit, nescientes quantum potest spiritualis et divina substantia; credentes autem quoniam Mater ipsorum, quam (81) feminam a femina vocant, a prædictis passionibus emisit tantam conditionis materiam: et quærentes (82) quidem unde suppeditavit fabricatori conditionis substantia; non quærentes autem unde Matri ipsorum, quam Enthymesi et impetum Æonis errantis dicunt, lacrymas tantas, aut sudores, aut tristitias, (83) aut reliqua materiæ emissio.

4. ⁸⁵ Attribuere enim substantiam eorum, quæ facta sunt, virtuti et voluntati ejus, qui est omnium Deus, et credibile, et acceptabile, et constans, et in hoc bene dicetur (84): quoniam *quæ impossibilia sunt apud homines, possible sunt apud Deum*⁸⁶. Quoniam homines quidem de nihilo non possunt aliquid facere, sed de materia subjacenti; Deus autem, quam homines hoc primo melior, eo quod materiam fabricationis suæ, cum ante non esset, ipse adinvenit. Dicere autem de Enthymesi Æonis errantis prolatam materiam, et longe quidem Æonem ab Enthymesi ejus separatam, et hujus rursus passionem et affectionem extra ipsam quidem ejus esse materiam; et incredibile, et fatuum, et impossibile, et inconstans.

CAPUT XI.

Hæreticos veritati non credentes in profundum erroris incidisse. Cur eos interrogare statuat Irenæus?

1. Et non credentes quidem quoniam is qui est super omnia Deus, in his quæ sunt ejus, varia et dissimilia verbo fabricavit, quemadmodum ipse voluit, cum sit omnium fabricator, ut sapiens ar-

D *late ac potentia pro creatis rebus omnibus usus.* Sed melius explicat Grabius: *sola sua voluntate ac potentia loco substantiæ, sive materiæ, ex qua res creatas formaret, usus.* Hanc explicationem confirmant sequentia.

(79) *Vanos.* Alias minus recte, *varios.*

(80) *Infidelitatem.* Sic ex codd. Clarom. et Voss. ac Feuard. marg. reposui, pro *infirmis*, quia mox sequitur: *quoniam quidem his quæ sunt, non credunt*, etc.

(81) *Feminam a femina vocant.* Supra lib. 1, cap. 21, n. 5, *masculo-femina* a femina dicunt. Sed quemadmodum Sophiam modo masculo-feminam, modo masculum, modo feminam exhibent; sic et Achamoth nunc *Dominum masculiniter*, nunc *masculo-femina*, nunc feminam appellant.

(82) *Et quærentes.* In aliis, *exquirentes.*

(83) *Lacrymas tantas, aut sudores, aut tristitias.* Solæcismus apertus est, inquit Billius; hæc enim omnia recto casu efferenda sunt.

(84) *Dicetur.* Abi, *dicretur.*

chilicetas, et maximus rex; ⁸⁵ credentes autem quoniam angeli, aut virtus aliqua separata a Deo, et ignorans eum, fecit hanc universitatem; sic igitur veritati non credentes, in mendacio autem volutantes, perdidit panem vitæ veræ, in vacuum (85) et in profundam umbræ incidentes; similes *Æsopi canis*, et qui panem quidem reliquit, in umbram autem ejus impetam fecit, et perdidit escam. Et ex ipsis (86) autem Domini verbis facile est ostendere, confitentis unum Patrem, et factorem mundi, et plasmatorem hominis, qui a lege et prophetis annuntiatus sit, et alterum nescientis, et hunc esse super omnia Deum: docentis autem, et per se eam, quæ est ad Patrem adoptio filiorum, quæ est æterna vita, omnibus justis attribuentis.

2. Sed quoniam amant incusare, et ea, quæ sunt sine calumnia, et calumniosi concutiunt, multitudinem parabolarum, et quæstionum inferentes (87) nobis; bene hæc arbitrati sumus primo interrogare eos e contrario de suis dogmatibus, et quod non est verisimile ipsorum ostendere (88), et temeritatem ipsorum excidere: post deinde, Domini sermones inferre (89), ut non sint tantum ad proponendum vacantes; sed propter hoc quod non possint ad ea, quæ interrogantur, ratione respondere, dissolutam suam videntes argumentationem, aut revertentes ad veritatem, et semetipsos humiliantes, et cessantes a multifaria sua phantasia, placantes Deum de his, quæ adversus eum blasphemaverunt, salventur: aut si perseverarint in ea, quæ præ-

128 CAPUT XII ⁸⁸.

Triacontadem hæreticorum, et deficere et redundare. Cum unitæ et inseparabiles sint eorum conjugationes, Sophiam sine permistione conjugis quidpiam pati aut generare non potuisse. Logon et Sigen simul esse non posse.

1. Primo quidem de triacontade ipsorum sic dicemus (90), universam eam utrinque mire decidere (91), et secundum id quod minus habet, et secundum id quod plus; propter quam (92) dicunt triginta annorum Dominum ad baptismum venisse. Hæc

⁸⁷ Cap. XII. ⁸⁸ Cap. XIII. ⁸⁹ Cap. XIV. ⁹⁰ Cap. I.

(85) *In vacuum.* Alludit ad vacuum et umbram hæreticorum.

(86) *Ipsis.* Alii, *ipsius.*

(87) *Inferentes.* Ms. Voss., *inserentes.*

(88) *Et quod non est verisimile ipsorum ostendere.* Græce, ait Billius, *Καὶ τὸ ἀπίθανον αὐτῶν διακινῆσαι.* Itaque quod hoc loco relativum est, non causale.

(89) *Inferre.* Editt., *inserere.*

(90) *Dicemus.* Alii, *dicamus.*

(91) *Mire decidere.* Sic codd. Clarom., Arund., Voss. ac Feuard. in marg. pro unica voce, *concidere.*

(92) *Propter quam.* Sic Feuard. in marg. et Clarom.; cæteri minus recte, *propter quod.*

(93) *Dicente.* In Eras. Gallas. et Feuard., *dicentes.*

(94) *Infiguratus est.* Editt. *figuratus non est.*

(95) *Hoc autem.* Bytho videlicet, non *Æone* er-

antem dicente (93), manifesta erit universæ argumentationis ipsorum eversio. Et secundum deminorationem quidem sic: primo quidem, quoniam annumerant reliquis *Æonibus* Propatorem. Pater enim omnium enumerari non debet cum reliqua emissione: qui non est emissus, cum ea quæ emissa est: et innatus, cum ea quæ nata est: et quem nemo capit, cum ea quæ ab eo capitur, et propter hoc incapabilis: qui infiguratus est (94), cum ea quæ figurata est. Secundum enim id quod melior quam reliqui, non debet cum eis annumerari; et hoc cum *Æone* passibili, et in errore constituto, qui est impassibilis, et non errans. ⁹⁰ Quoniam enim a Bytho inchoantes, triacontadem enumerant usque ad Sophiam, quam *Æonem* errantem dicunt, ostendimus in eo libro ⁹⁰, qui est ante hunc librum, et quæ dicunt nomina ipsorum posuimus: hoc autem (95) non annumerato, jam non sunt triginta secundum eos emissiones *Æonum*, sed viginti et novem sunt.

2. Post deinde, primam emissionem *Ennoiam*, quam *Sigen* (96), vocantes, ex qua rursus *Nun* (97) et *Alethiam* emissos dicunt, in utrisque exorbitant. Impossibile est enim *ennoean* alicujus, aut silentium separatim intelligi, et extra eum emissum propriam habere figurationem. Si autem non dicent esse emissam illam extra, sed adunatam Propatori; ut quid cum reliquis *Æonibus* annumerant eam, his qui non sunt adunati, et propter hoc ignorant magnitudinem ejus? Si autem et unita est (98) (consideremus et hoc), necessitas est omnis ab unita (99) conjugatione, et inseparabili, et unum existente (1), indiscretam, et unitam eam, quæ ex ea est, emissionem fieri, ut non dissimilis sit ab eo qui emisit. Hoc autem sic se habente, unum et idem fiet, quemadmodum *Bythus* et *Sige*, sic et *Nus* et *Alethia*, semper adherentes invicem (2). Et quod non possit alterum sine altero intelligi, quemadmodum neque aqua sine humectatione, neque ignis sine calore, neque lapis sine duritia (unita sunt enim invicem hæc); et alterum ab altero separari non potest sed semper coexistere ei: sic et *Bythum* cum *Ennoea* adunitum esse oportet, et *Nun* cum *Alethia* eodem modo. Rursus et *Logos* et *Zoe* ab unitis emissi, unitos

rante, ut male interpretatur Feuardentius.

(96) *Quam Sigen.* Pro *quam* et *Sigen*; suppletiam vocant: nisi pro *quam* legere malis, et.

(97) *Nun.* Hanc vocem, licet proprio judicio, et citra ms. cod. auctoritatem, recte tamen adiecit Feuard.; eam enim ab Irenæo, id exigente sensu, scriptam esse, et a scribis, ob affinitatem soni ultimæ syllabæ vocis præcedentis, perperam omissam esse, quilibet videt. *Nun* siquidem et *Alethiam* in secunda conjugatione copulabant hæretici; et paulo post Irenæus utrumque copulat.

(98) *Unita est.* Clarom., Ottob., Voss. et Merc. 2, *unitus est*; nec male, si de *Bytho* *Ennoicæ* unito intelligatur.

(99) *Ab unita.* Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, *adunita.*

(1) *Unum existente.* Sic codd. Clarom., Voss. et Ottob.; cæteri, *una existente.*

(2) *Invicem.* Arund., *in unam.*

esse (3), et unanimesse debeat. Secundum hæc autem, et Homo et Ecclesia, et universa reliquorum Æonum conjugationis emissio unita esse debet, et semper coexistere alterum altero (4). Feminam enim Æonem (5) pariter esse oportet cum masculo, secundum eos, cum sit velut affectio ejus.

3. Et hæc cum ita se habeant, et cum hæc dicantur ab ipsis, rursus impudorate audent docere, juniorem duodecadis Æonem, quem et Sophiam appellant, sine permistione conjugis, quem Theletum vocant, passam esse passionem, et separatim sine eo fructum generasse, quem et feminam a femina nominant; in tantum dementiæ progressi, ita ut manifestissime duas contrarias de eodem sententias censeant. Si enim Bythus adunitus est cum Sige, et Nus cum Alethia, et Logos cum Zoe, et reliqui deinceps; quemadmodum poterat Sophia sine conjugis perplexione pati aliquid, vel generare? Si autem hæc sine illo passa est, necesse est et reliquas conjugationes abscissionem et separationem a semetipsis accipere: quod est impossibile, sicut prædiximus. Impossibile est ergo et Sophiam passam esse sine Theleto: et soluta est ipsorum rursus omnis argumentatio. ⁹¹ De passione enim, quam sine complexione conjugis passam eam dicunt, iterum reliquam universam velut tragœdiæ compositionem affllexerunt.

4. Si autem impudorate et reliquas conjugationes disjunctas ab invicem dixerint esse separatas, propter novissimam conjugationem, uti non solvatur illorum vaniloquium: primo quidem impossibili insistent rei. Quemadmodum enim separabunt Propatorem ab Ennoea ejus, aut Nun ab Alethia, aut Logon a Zoe, et reliquos similiter? Quemadmodum autem et ipsi ad unitatem recurrere dicunt, et omnes unum esse; si quidem hæc, quæ sunt intra Pleroma conjugationes, unitatem non custodiunt, sed distantes sunt ab invicem: in tantum uti et patiantur, et generent sine alterius complexu, quemadmodum gallinæ sine caponibus?

129 5. Post demum, et sic solvetur illorum rursus prima et archægonos ogdoas. Erunt enim specialiter in eodem Pleromate Bythus et Sige, Nus

⁹¹ Cap. XV. ⁹² Lib. 1, cap. 2, n. 5.

(3) *Unitos esse.* Scribere debuisset interp., *uniti esse.*

(4) *Alterum altero.* *Ab* ante *altero* bene delevit Grab. auctoritate cod. Voss.

(5) *Feminam enim Æonem.* Sic ex cod. Voss. reposui pro *Æonum*, ut in edit. omnibus legitur. Nullus enim ms. habet *Æonum*; sed alii *Æonam*, ut Clarom., Arund. et Merc. 2; alii *Æonem*, ut Voss., quod magis placet.

(6) *Si autem Endiatheton Logon, etc.* Græce, ait Billius, ἂν δὲ ἐνδιαθητόν λόγον ἐκπῶσιν. Id est, si autem intus conditum sermonem dixerint. Ἐνδιαθέτο λόγῳ Græci opponunt προφορικόν, hoc est, ut c. 13 vertit interpres, *emissibile verbum*; vel ut cap. 28, *emissionis verbum*; vel denique ut cit. cap. 13, *prolativum*. Hactenus Billius. Verborum itaque sensu est, ut bene advertit Feuarentius, valeat esse Sigen, qualem et Logon; si hic interius

et Alethia, Logos et Zoe, Anthropos et Ecclesia. Impossibile est autem Logo præsentem Sigen esse, aut iterum Sige præsentem Logon ostendi. Hæc enim consumptibilia sunt invicem, quemadmodum lumen et tenebræ in eodem nequaquam erunt: sed si quidem lumen sit, non sunt tenebræ; ubi autem tenebræ sunt, non erit lumen: veniente enim lumine, solutæ sunt tenebræ. Sic ubi est Sige, non erit Logos; et ubi Logos, non utique est Sige. Si autem endiatheton Logon (6) dixerint, endiathetos erit et Sige; et nihilominus solvetur ab endiatheto Logo. Quoniam autem non est endiathetos, ipsa hæc ordinatio ipsorum emissionis (7) significat.

6. Jam igitur non dicant, primam et principalem ogdoadem ex Logo et Sige constare, sed aut Sigen, aut Logon refutant: et soluta est illorum prima et principalis ogdoas. Si enim unitas conjugationes dixerint, soluta est eorum universa argumentatio. Quomodo enim unitis eis, Sophia sine conjuge labem generavit? Si autem, sicut in emissionem, unumquemque ex Æonibus propriam substantiam habere dicent: quemadmodum in eodem ostendi potest Sige et Logos? Et hæc quidem secundum diminutionem.

7. Secundum autem id quod plus est, rursus solvitur triacontas ipsorum sic: Emissum enim a Monogene dicunt, sicut et reliquos Æonas, Horon, quem plurimis nominibus vocant, sicut prædiximus in eo ⁹³, qui ante hunc est liber. Hunc autem Horon quidam quidem a Monogene emissum dicunt, alii vero ab ipso Propatore in similitudine sua. Adhuc etiam emissionem dicunt factam a Monogene Christum et Spiritum sanctum (8), et hos non annumerant ad numerum Pleromatis: sed neque Salvatorem, quem etiam Totum esse dicunt. Hoc enim manifestum est et cæco, quoniam non solum triginta emissiones secundum illos emissæ sunt, sed et quatuor cum istis triginta. Ipsum enim Propatorem annumerant in Pleroma, et eos qui ex successione ab invicem emissi sunt. Quid quod (9) isti non annumerabantur illis in eodem Pleromate existentes, qui adepti sunt eandem emissionem? Quam enim edicere (10) possunt justam causam,

si, et illam internam esse, et ea propter neutrum posse dici emissum.

(7) *Emissionis.* In Feuard. perperam, *emissiones.*

(8) *Christum et Spiritum sanctum.* Sic pro *Christo et Spiritu sancto* (uti librorum culpa habent omnes codd. aperte repugnante tum sensu, tum ipsa Valentinianorum hypothesis) restituo ex lib. 1, cap. 11, n. 5, ubi dicitur: *Monogenem alteram emisisse conjugationem, Christum et Spiritum sanctum.* Et in hoc ipso capite, paulo post: *Christum a Monogene dicunt emissum.*

(9) *Quid quod.* In Eras., Gallas. et Feuard., male ommissum *quid*. Hæc enim interrogando dicta esse, perspicuum est ex contextu. Unde *quid quod* hic scribitur, pro *quid est causæ quod?*

(10) *Edicere.* Pro *et dicere* ex cod. Voss. bene reposuit Grab.

ob quam non annumerant cum reliquis Æonibus, neque Christum, quem volente Patre a Monogene dicunt esse emissum, neque Spiritum sanctum, neque Horon, quem et Sotera (11) dicunt; sed neque ipsum Salvatorem, qui venit ad auxilium et formationem Matris ipsorum? Utrum quasi sint isti infimiores (12) illorum (13), et ideo indignos esse Æonum appellatione et numero: aut quasi meliores sint et differentes (14)? Sed infimi quidem quomodo fient, qui etiam in fixationem et emendationem reliquorum emissi sunt? Meliores autem rursus prima et principali tetrade esse non possunt, a qua et emissi sunt: et illa enim enumeratur in prædictum numerum. Oportuerat autem et istos annumerari in Pleromate Æonum: aut et illorum Æonum (15) honorem hujusmodi appellationis auferri.

8. Cum ergo sit soluta illorum triacontas, sicut ostendimus, et secundum id quod minus est, et secundum id quod plus est (in tali enim numero si plus fuerit, aut minus, reprobabilem faciet numerum, quanto magis tanta (16)?): instabilis igitur ea quæ est de ogdoade ipsorum, et de duodecade fabula. Instabilis autem et universa illorum regula, ipso firmamento ipsorum dissipato, et in Bythum (17), hoc est, in id quod non est, dissoluto. Quærant igitur jam amodo alias causas ostendere, quare triginta annorum Dominus ad baptismum venerit; et duodecadis apostolorum; et ejus quæ est sanguinis profluvium passa; et reliquorum quæcunque vane laborantes delirant.

CAPUT XIII⁹³.

Primum ordinem emissionis hæreticorum nulla ratione defendi posse.

1. Et ipsum quidem primum ordinem emissionis⁹³ Cap. XVI.

(11) *Sotera*. Mirum, inter varia quæ lib. 1, cap. 11, n. 4, recenset Irenæus Hori cognomina, illud *Soteris* omissum fuisse. Hinc suspicatur Græbius vel textum Græcum hic corruptum fuisse, vel pro *σταυρόν* (quod Hori cognomen est), forte per abbreviationem scriptum, *στρν*, male legisse interpretem *σωτήρα*. Sed cum loco mox citato dicatur *λυτρωτής*, *Redemptor*, qui *Sophiam* ab imminente ruina liberaverit, *Salvatorem* dici quid vetat? Sic ut duplex Christus, sic et duplex erit Salvator, superior alter, alter inferior.

(12) *Infimiores*. In cod. Arund. et marg. Feuard., *infirmitiores*. Sed prior lectio præferenda: mox enim sequitur, *infimi quidem quomodo fient?* Ubi omnes codd. inter se consentiunt.

(13) *Illorum*. Græcismus, pro *illis*.

(14) *Differentes*. Græce, ait optime Billius, *διαφορώτεροι*, id est *præstantiores*.

(15) *Illorum Æonum*. Mallet, *ab illis Æonibus*.

(16) *Quanto magis tanta?* Id est, quanto magis tantus Æonum excessus, defectusque reprobabilem facient tricenarium ab hæreticis conflictum numerum?

(17) *Bythum*. Ludit auctor in voce *βυθός*, quæ *Valentinianis primum Patrem*, hic *profundum gurgitem* significat.

(18) *Non capit*. Græca phrasis, qua non raro utitur interp. a Græco, *οὐκ ἐνδέχεται*, *fieri non potest*, etc.

(19) *Quemadmodum*. Pro *quomodo*.

A ipsorum reprobabilem esse sic ostendimus. Emissum enim dicunt de Bytho et hujus Ennoea Nun et Alethian, quod quidem contrarium ostenditur. Nus enim est ipsum quod est principale, et summum, et velut principium, et fons universi sensus. Ennoia autem, quæ ab hoc, est qualislibet et de quolibet facta motio. Non capit (18) igitur ex Bytho et Ennoia emissum esse Nun: verisimilius enim erat dicere eos, de Propatore et de hoc Nus emissam esse filiam Ennoiam. Non enim Ennoia mater est **130** Noos, sicut dicunt; sed Nus pater fit Ennoia. Quemadmodum (19) autem et emissus est Nus a Propatore, qui principalem, et primum ejus, quæ est intus, absconditæ et invisibilis affectionis locum continet? a qua sensus generatur, et Ennoia, et Enthymesis, et talia (20), quæ non alia sunt præter Nun; sed illius ipsius, quemadmodum prædiximus, de aliquo in cogitatu dispositæ qualislibet motiones; secundum perseverationem et augmentum, non secundum immutationem vocabula accipientes (21), et in cognitionem conterminatæ, et in verbum coemissæ, sensu manente intus, et condente, et administrante, et gubernante libere et ex sua potestate, quemadmodum et vult, quæ prædicta sunt.

2. Prima enim motio ejus de aliquo, ennoia appellatur; perseverans autem et aucta, et universam apprehendens animam, enthymesis vocatur. Hæc autem enthymesis multum temporis faciens in eodem, et velut probata, sensatio (22) nominatur. Hæc autem sensatio in multum dilatata, consilium facta est; augmentum autem et motus in multum dilatatus consilii, cogitationis examinatio: quæ etiam in mente perseverans, verbum rectissime appellabitur (23); ex quo emissibilis emittitur

(20) *A qua... talia*. Alii, *a quo... et alia*.

(21) *Dispositæ qualislibet motiones... accipientes*. Sic Clarom., Arund. et Merc. 2, cum edit. Oxon.; aliæ omnes vitiose, *dispositæ qualislibet motionis... accipientis*. Id vero vult Irenæus ennoian, enthymesin, aliasque mentis cogitantis actiones, seu *motiones*, ut loquitur, nihil aliud esse quam seriem quamdam unius et ejusdem mentis affectionum, quæ varia, habita ratione perseverationis et augmenti, sortiantur nomina; sed inter quas nulla intercedat substantialis et realis, ut loquuntur, diversitas; utpote quæ sint tantum cognitionis modificationes, in verbum interius, *ἐνδιάθετον λόγον*, desinentes.

(22) *Sensatio*. Græce, ni fallor, *νόησις*.

(23) *Verbum rectissime appellabitur*. Hunc igitur ordinem inter mentis de re aliqua cogitantis actiones statuit auctor noster. Præcedit *ἐννοια*, sequitur *ἐνθύμησις*, tum *νόησις*, postea *βουλή*, seu *βούλημα*, deinde *βουλήματος ἐξέτασις*, ac denique *ἐνδιάθετος λόγος*, qui si proferatur exterius, *προφορικὸς* dicitur; quas sic explicat. Cum primum menti sese offert res aliqua, leviorque tum ejusdem perceptio est, *ἐννοια* dicitur. Si vero intentiori facto animo augeatur perceptio, *ἐνθύμησις* est. Porro *ἐνθύμησις* esse non potest, quin menti sapiat sua perceptio, ac sensu intimo noverit, sibi conscia sit percipere se; quod *νόησις* vocatur. Dum autem *νόησις*, collatis secum pluribus ideis, penitius exploratur, fit *βούλημα*, quo videlicet fertur

verbum (24). Unum autem et idem est omnia quæ prædicta sunt, a Noo initium accipientia; et secundum augmentum assumentia appellationes (25). Quemadmodum et corpus hominis, aliquando quidem novellum, aliquando quidem virile, aliquando autem senile, secundum augmentum et perseverantiam accepit appellationes, sed non secundum substantiæ demutationem, neque secundum corporis amissionem: sic et illa. De quo enim quis contemplatur, de eo cogitat: et de quo cogitat, de hoc et sapit: de quo autem et sapit, de hoc et consiliatur: et quod consiliatur, hoc et animo tractat: et quod animo tractat, hoc et loquitur. Hæc autem omnia, quemadmodum diximus, Nos gubernat, cum sit ipse invisibilis, et a semetipso per ea, quæ prædicta sunt, sicut per radium, emittens verbum: sed non ipse ab alio emittitur.

3. Et hæc quidem in hominibus capit dici (26), cum sint compositi natura, et ex corpore et anima subsistentes. Qui autem dicunt ex Deo emissam esse Ennoeam, et ex Ennoea Nun, deinceps ex iis Logon; primo quidem arguendi sunt improprie emissionibus usi; post deinde, hominum affectiones, et passiones, et intentiones mentis describentes, Deum autem ignorantes: qui quidem ea, quæ obveniunt hominibus ad loquendum eos (27), applicant omnium Patri, quem etiam ignotum omnibus dicunt, negantes quidem ipsum mundam

sententia. Judicium nos diceremus. Id si accuratius perpendatur, aliaque ex eo judicia, comparatione facta, inferantur, βουλήματος ἐξέτασις est. Argumentationem vocant philosophi. Hinc ἐνδιάθετος λόγος, internum animi verbum: neque enim expendi possunt *consilia*, resque aliqua animo tractari, quin mens secum veluti colloquatur. Inde et προφορικὸς λόγος, si quid intus animo pertractatum fuit, sermone prodeat exterius. Ita se habet, ut quidem arbitror, Irenæi hypothesis, de qua viderint philosophi.

(24) *Emissibilis*. Ita Eras., Gallas. et mss. omnes. Frustraque Feuardentius correxit, *emissibila*. Nam interpretis ad substantivi, λόγος, magis quam ad Verbi genus attendens, masculinum genus cum neutro passim conjungit.

(25) *Secundum augmentum assumentia appellationes*. Sic recte Clarom. cod. pro, *secum augmentum assumentia appellationis*, ut perperam legitur in Eras., Gallas. et Feuard. Consentient cod. Voss., Feuard. in marg. edit. 1576 et edit. Oxon. quoad vocem *secundum*: sed male in omnibus, *appellationis*. Lectionem nostram confirmant quæ paulo ante scripta legimus: *secundum augmentum vocabula accipientes*; et quod mox sequitur, *secundum augmentum accepit appellationes*.

(26) *Capit dici*. Pro, *dici fas est*.

(27) *Ad loquendum eos*. Sic mss. omnes cum edit. Oxon., melius quam, *ad loquendum ei*, ut in Feuard., vel *eis*, ut in Eras. et Gallas. legitur. Græce πρὸς τὸ λαλεῖν αὐτούς, id est, *ut ipsi loquantur*.

(28) *Ut ne quidem pusillus putetur*. Id est, ne infirmus ac impotens existimetur, utpote qui malum a rebus creatis avertere non potuisset.

(29) *Non sic Deus*. Ita pro *non sit Deus*, ex cod. Clarom. et Feuard. marg. reposui; mox enim sequitur: *non sic cogitationes ejus quomodo*, etc. Al-

fecisse, ut ne quidem pusillus putetur (28); nominum autem affectiones et passiones donantes. Si autem Scripturas cognovissent, et a veritate docti essent, scirent utique quoniam non sic Deus (29), quemadmodum homines; et non sic cogitationes ejus, quomodo cogitationes hominum. Multum enim distat omnium Pater ab his, quæ proveniunt hominibus, affectionibus et passionibus: et simplex, et non compositus, et similiber (30), et totus ipse sibi similis, et æqualis est; totus cum sit sensus (31), et totus spiritus, et totus sensuabilitas (32), et totus ennoea, et totus ratio, et totus auditus, et totus oculus, et totus lumen, et totus fons omnium bonorum; quemadmodum ad est religiosus ac pius dicere de Deo.

4. Est autem et super hæc, et propter hæc inenarrabilis. Sensus enim capax omnium bene et recte dicitur, sed non similis hominum sensui: et lumen rectissime dicitur, sed nihil simile (33) ei, quod est secundum nos, lumini. Sic autem (34) et in reliquis omnibus nulli similis erit omnium Pater hominum pusillitati: et dicitur **131** quidem secundum hæc propter dilectionem, sentitur autem super hæc secundum magnitudinem. Si igitur et in hominibus ipse quidem sensus non emittitur, neque separatur a vivis, qui emittit reliqua, motiones (35) autem ejus et affectus perveniunt ad manifestum; multo magis Dei, qui totus sensus

cludit Irenæus ad verba Isaia: LV, 8: *Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ; neque viæ vestræ, viæ meæ, dicit Dominus*.

(30) *Similiber*. Ὁμοιόκωλος in Græco fuisse suspicatur Feuardentius; Grabius vero, ὁμοιομερής. Sed alterutrum scripserit Irenæus, idem sensus est. Scilicet ὁμοιόκωλος, vel ὁμοιομερής dicitur Deus, quia partes ejus, si quas dici fas esset, nihil a toto ipso differunt, seu, ut mox addit Irenæus, quia *totus ipse sibi similis et æqualis est*. Id ipsum est quod Cyrillus Catech. 6, hunc Irenæi locum imitatus dixit: Ὁμοιον ἀεὶ ἑαυτῷ ὄντα, μονοειδῆ τὴν ὑπόστασιν, οὐκ ἐν μέρει ἐλαττούμενον, ἀλλ' ἐν πᾶσιν ὁμοιον ὄντα αὐτὸν ἑαυτῷ. *Sui semper similem, essentia uniformem et uniusmodi, qui non plus habeat ex aliqua parte, ex aliqua minus, sed in omnibus ipse sui similis sit*.

(31) *Totus cum sit sensus*. Lib. 1, cap. 42, n. 2, ubi totum hunc fere locum Græce scriptum reperies, habet ὁλος νοῦς: νοῦν vero sensum passim vertit interpretis: *mentem* melius vertisset. Cæterum horum Irenæi verborum partem exscripsit Cyrillus. loc. cit.: ὁλος ὢν ὀφθαλμὸς, καὶ ὁλος ἀκοή, καὶ ὁλος νοῦς, *totus cum sit oculus, et totus auditus, et totus mens*.

(32) *Sensuabilitas*. Ita Arund., Clarom., Feuard. in marg. et Grab.; cæteri minus recte, *sensuabilitas*. Pro *sensuabilitas* superius scripsit interpretis *sensatio*; Græce νόησις, *cogitatio*.

(33) *Nihil simile*. In his, quod ante nihil præfixum legitur in edit. Feuard. et Oxon. sensumque turbat, expunxi, quia deest in edit. Eras. et Gallas. ac mss. Clarom., Arundel. ac Merc. 2.

(34) *Sic autem*. Ita recte solus Clarom.; cod. cæteri omnes perperam, *si autem*.

(35) *Motiones*. Sensus est: si in hominibus ipsa mens non emittatur, hæcque proprias actiones, affectionesve sic exterius velut emittendo prodat, ut neque mens, neque mentis actiones a vivente

est, ipse (36) a semetipso nequaquam separabitur, A neque quasi ab alio aliud emittitur (37).

5. ⁹⁶ Si enim sensum emisit, ipse qui emisit sensum, secundum eos, compositus et corporalis intelligitur, ut sit separatim quidem qui emisit, Deus; separatim autem qui emissus est, sensus. Si autem de sensu sensum dicant emissum, præcipient sensum Dei et partiuntur. Quo autem, et unde emissus est? Quod enim ab aliquo emittitur, in aliquid subjectum emittitur. Quid autem subjacebat antiquius, quam sensus Dei, in quod emissum (38) dicunt eum? Quantus autem et erat locus, ut susciperet et caperet Dei sensum? Si autem, quemadmodum a sole radium, dicant; sicut subjacet aer hic susceptor (39); et antiquior erit, quam ipse radius: et illic ostendant subjacens aliquid, in quod emissus (40) est sensus Dei, capabile ejus et antiquius. Post oportebit, quemadmodum solem minorem esse quam omnia (41) videmus, longe a semetipso emittentem radios; sic et Propatorem dicere extra et longe a semetipso emisisse radium. Quidam autem extra, aut longe sentiri a Deo potest, in quod radium emisit?

6. Si autem non emissum extra Patrem illum dicant, sed in ipso Patre; primo quidem superfluum erit etiam dicere emissum esse eum. Quemadmodum enim emissus est, si intra Patrem erat? Emissio enim est ejus, quod emittitur, extra emittentem manifestatio. Post deinde, hoc emissio (42), et is qui est ab eo Logos erit intra Patrem; similiter autem et reliquæ Logi emissiones (43). Jam igitur non ignorabunt Patrem, cum intra eum sint; nec secundum descensionem emissionum minus aliquis (44) cognoscet eum, undique omnes a Patre æqualiter circumdati; sed et impassibiles omnes similiter perseverabunt, cum sint in pater- nis visceribus, et in deminoratione nemo ipsorum erit. Non enim est deminoratio Pater: nisi forte,

⁹⁶ Cap. XVII. ⁹⁷ Cap. XVIII.

homine separentur: multo minus Dei, qui totus mens est, mens emittetur, ejusque mentis actiones divisæ ac separatæ ab eo emittentur, ne Deus a Deo separetur.

(36) *Ipsa*. Sensus videlicet.

(37) *Emittitur*. Arundel., *emittetur*.

(38) *In quod emissum*. Sic Clarom., cod. cæteri omnes minus bene, *in quo*: nam paulo inferius legitur in omnibus codd., *in quod radium emisit*.

(39) *Susceptor*. Sic edit. Eras., Gallas. et Feuard.: mss. vero omnes ac edit. Oxon., *susceptor*, sed male, quidquid dicat Grab. Quid sit enim *aer susceptor*, ne quidem vir clarissimus dixerit; nec cum ea lectione sequentia facile composuerit. Id sensit ipsemet: monet enim, ut textus optime cohereat, delendum esse verbum *erit*. Atqui nihil expungendum; vox una, *susceptor*, duntaxat restituenda, et sensus erit planissimus. Si autem, *velut a sole radium, emissum dicant; sicut subjacet aer hic radii susceptor*, seu radium suscipiens, et proinde antiquior erit, quam ipse radius: sic et illic ostendant necesse est aliquid, etc.

(40) *In quod emissus*. Ita recte Clarom., Voss. et Feuard. in marg. Alii omnes, *in quo*.

(41) *Minorem esse quam omnia*. Quam pro quem

velut in circulo magno minor continetur circulus, et intra hunc rursus alter minor, aut velut sphaeræ similitudine, aut tetragoni. Patrem dicant intra se undique continere sphaeræ similitudinem, vel quadratam reliquam Æonum emissionem, unoquoque illorum circumdato ab eo, qui est super eum major; et circumdante eum, qui post se est, minorem, et propter hoc minorem et ultimum omnium in medio constitutum, et multum a Patre separatum, ignorasse Propatorem. Si autem hæc dixerint, in figura et circumscriptione concludent Bythum ipsorum, et circumdantem, et circumdatum; cogentur enim et extra illum confiteri esse aliquid, quod circumdet eum. Et nihilominus in immensum de his qui continent (45) et continentur, incidet sermo: et corpora inclusa esse omnes (46) manifeste apparebunt.

7. Adhuc etiam aut vacuum esse eum confitebuntur; aut omne quod est intra eum, omnes similiter participabunt de Patre.⁹⁸ Quemadmodum in aqua circulos si quis faciat, vel rotundas vel quadratas figuras, omnia hæc similiter participabunt de aqua: quemadmodum et quæ in aere fabricantur (47), necesse est participare de aere; et quæ in lumine, de lumine: sic et qui sunt intra eum, omnes similiter participabunt de Patre, ignorantia apud eos locum non habente. Ubi enim participatio Patris adimplentis? Si autem adimplevit, illic et ignorantia non erit. Solvetur igitur ipsorum deminorationis opera, et materie emissio, et reliqua mundi fabricatio; quæ ex passione et ignorantia volunt substantiam habuisse. Si autem vacuum illum confitebuntur, in maximam incidentes blasphemiam, denegabunt id quod est spiritale ejus. Quemadmodum enim est spiritualis is, qui ne quidem ea quæ intra eum sunt, adimplere potest?

8. Hæc autem, quæ dicta sunt de sensus emis-

recte posuit Grab. ex cod. Arund. Sed frustra putat, aut quatuor has voces in textum irrepsisse, aut plures excidisse. Sat commodus videtur sensus, si quidpiam, nec procul petendum, mente suppleatur: quemadmodum solem procul a nobis dissitum, et ideo minorem quam omnia videmus, etc.

(42) *Hoc emissio*. Sic Clarom. et Voss. Alii *perperam, hæc emissio*.

(43) *Emissiones*. Dicuntur, quod in edit. Feuard. et Oxon. additum legitur post *emissiones*, delevi auctoritate edit. Eras. et Gallas. ac mss. Clarom., Arund. et Merc. 2, quia sensum obscurat.

(44) *Minus aliquis*. Ita recte Grab. ex cod. Voss.; consentit et Clarom., nisi quod pro *aliquis*, imperitus amanuensis scripsit *aliquid*. In reliquis omnibus deest *minus*; et *quis*, vel *quid* solum legitur, unde perversus oritur sensus.

(45) *Qui continent*. In Arund., *quæ continent*.

(46) *Omnes*. Præter Irenæi mentem, omnibus legendum vellet Grabius. Illic enim ordo verborum est: *omnes* (Æones scilicet) *apparebunt esse corpora inclusa*.

(47) *Fabricantur*. Eras., Gallas. et Feuard. *fabricabuntur*.

sione, similiter et adversus eos, qui a Basilide A sunt, aptata sunt : et adversus reliquos Gnosticos, a quibus et hi initia emissionum accipientes, convicti sunt in primo libro. Sed quoniam quidem reprobabilis et impossibilis prima Noos, id est sensus ipsorum, emissio est, manifeste ostendimus. Videamus autem et de reliquis. Ab hoc enim Logon et Zoen fabricatores hujus Pleromatis dicunt emis-
 sos, et Logi, id est Verbi, quidem emissionem ab hominum affectione accipientes, et addivinantes adversus Deum (48), quasi aliquid magnum adinvenientes in eo quod dicunt, a Nu esse emissum Logon : quod quidem omnes videlicet sciunt, quoniam in hominibus quidem consequenter dicatur ; in eo autem qui sit super omnes Deus, totus Nus et totus Logos cum sit, quemadmodum prædiximus, et nec aliud antiquius, **132** nec posterius, aut aliud alterius (49) habente in se, sed toto æquali et simili et uno perseverante, jam non talis hujus ordinationis sequitur emissio (50). Quemadmodum qui dicit eum totum visionem, et totum auditum, (in quo autem videt, in ipso et audit ; et in quo audit, in ipso et videt) non peccat ; sic et qui ait, totum illum sensum, et totum verbum, et in quo sensus est, in hoc et verbum esse, et verbum esse ejus hunc Nun, minus quidem adhuc de Patre omnium sentiet ; decentiora autem magis quam hi, generationem prolativi hominum verbi (51) transferunt in Dei æternum Verbum, et prolationis initium donantes et genesin, quemadmodum et suo verbo. C Et in quo distabit Dei Verbum, imo magis ipse Deus, cum sit Verbum, a verbo hominum, si eandem habuerit ordinationem et emissionem generationis ?

(48) *Addivinantes adversus Deum.* Id est, temere de Deo conjicientes, resque divinas ex humanis male metientes.

(49) *Alterius.* Sic mss. quinque. In Ottobon. *alternius*, forte pro *alternis*, quod postremum præferrem, si auctoritate fulciretur. In aliis *anterius* ; sed minus recte. Quemadmodum enim *Deum totum æqualem et sibi similem* hic dicit Irenæus, quod *nec aliud antiquius, nec posterius* habeat in se ; sic *unum perseverare*, sive simplicem esse asserit, quod *nec aliud alterius*, id est, nihil diversum habeat in se.

(50) *Sequitur emissio.* Al. *sequetur.*

(51) *Generationem prolativi hominum verbi.* Sic cod. Claromont. et Feuard. in marg. edit. an. 1576, melius quam cæteri, *lationem* ; quanquam tamen postremam hanc lectionem præfert Billius. Græce, inquit, οὗ τὴν φορὰν τοῦ τῶν ἀνθρώπων λόγου προφορικῶ ἀναφέρουσιν εἰς τὸν αἰδίον τοῦ Θεοῦ Λόγον.

(52) *Et quæ sunt talia.* Alia in talia auctoritate codicis Voss. cui consentit Clarom. recte mutavit Grab., quia mox iterum sequitur : *omnia talia.* Mallem autem pro *et* legeretur *ea*, vel illa conjunctio expungeretur.

(53) *Appellatione.* Sic lego ex editt. Eras., Gallas. et cod. Voss. In Arund. vero Merc. 2, Clarom. et edit. Oxon. minus recte *appellationi*, ut ex sequenti nota patebit.

(54) *Coobaudientur.* Ita Voss., Arund. et Clarom. *Coobaudientur* autem hic positum pro *simul intelligentur*, seu *simul intelligenda venient sensus, et ver-*

9. Peccaverunt autem et circa Zoen, dicentes eam sexto loco emissam, quam oportebat omnibus præponere, quoniam Deus vita est, et incorruptela, et veritas. Et non secundum descensionem, et quæ sunt talia (52) acceperunt emissiones ; sed earum virtutum quæ semper sunt cum Deo, appellationes sunt, quemadmodum possibile est et dignum hominibus audire et dicere de Deo. Appellatione (53) enim Dei coobaudientur (54) sensus, et verbum, et vita, et incorruptela, et veritas, et sapientia, et bonitas, et omnia talia. Et neque sensum vita antiquiorem aliquis potest dicere ; ipse enim sensus vita est : nec vitam posteriorem a sensu, uti non fiat aliquando sine vita is qui est omnium sensus, id est Deus. Si autem dixerint, in Patre quidem fuisse vitam, sexto autem loco prolatam, ut vivat Verbum ; multo ante, eam (55) quidem oportebat quarto loco emitti, ut vivat Nus, et adhuc etiam ante hunc cum Bytho, ut vivat Bythus ipsorum : cum Propatore enim ipsorum annumerare quidem Sigen, et hanc conjugem ei donare, non connumerare autem Zoen, quomodo non super omnem est insipientiam ?

10. De ea autem, quæ est ex his, secunda emissionem Hominis et Ecclesiæ, ipsi patres eorum, falso cognominati Gnostici, pugnant (56) adversus invicem, sua propria vindicantes (57), et malos fures semetipsos (58) convincentes ; aptabile esse magis emissioni (59) dicentes, uti verisimile, ex Homine Verbum, sed non ex Verbo Hominem (60) emissum : et esse Hominem Verbo anteriorem, et hunc esse, qui est super omnia Deus. Et usque hoc quidem, quemadmodum prædiximus, omnes hominum affectiones, et motiones (61) mentis, et

bum, etc., unde sensus est : appellatione enim Dei simul intelligentur ; et hinc liquet legendum esse appellatione, non appellationi.

(55) *Eam.* Ordo verborum est : *multo ante oportebat quidem, eam quarto loco emitti.* Cave ergo ante hic ut præpositionem accipias, quæ eam in accusativo regat : accipitur pro *prius*.

(56) *Pugnant.* Al. *impugnant.*

(57) *Vindicantes.* Ita Clarom., Voss., Arund. et Feuard. in marg. In aliis, *indicantes.*

(58) *Semetipsos.* *Invicem semetipsos* habet cod. Arund. Porro *semetipsos* hic accipio pro *eos ipsos*, ut et paulo antea, *adversus invicem*, pro *adversus eos*, Valentinianos scilicet. Id enim exigere videtur sensus, et usus interpreti haud infrequens.

(59) *Aptabile esse magis emissioni.* In editis male : *aptabiles esse emissiones.*

(60) *Ex Homine Verbum, sed non ex Verbo Hominem.* Valentinianæ hypotheseos hoc in capite absurditatem sentientes Valentiniani discipuli, a magistro desciverunt ; a Gnosticisque moniti, Valentinianarum emissionum ordine inverso, *ex Homine Verbum, sed non*, ut Valentinus, *ex Verbo Hominem emissum* voluerunt. Tales fuere Colorbasæi, et alii, de quibus lib. 1.

(61) *Motiones.* Sic recte solus Clarom. cod. In Arund., Merc. 2, et editt. Eras., Gallas. et Feuard. vitiose, *monitiones.* Paulo melius in cod. Voss. Feuard. marg. et edit. Oxon. *notiones.* Sed præferenda vox *motiones*, qua hactenus usus est Irenæus, ad exprimendas mentis actiones.

generationes intentionum, et emissiones verborum conjicientes verisimiliter, non verisimiliter mentiti sunt adversus Deum. Ea enim quæ accidunt hominibus, et quæcunque patientes ipsi recognoscunt, ad divinam rationem adducentes, apta dicere videntur apud eos, qui ignorant Deum; et per humanas has passiones transducentes eorum sensum (62), genesin et probolen quinto loco Verbo Dei (63) enarrantes, mirabilia mysteria, et inenarrabilia, et alta, a nullo alio cognita (64) dicunt se docere, de quibus et dixerit Dominus: *Quærite et invenietis* ⁹⁶; ut quærant scilicet, qui de Bytho et Sige Nus (65), et Alethia processerunt; si sunt ex eis rursus Logos et Zoe, dehinc ex Logo et Zoe, Anthropos et Ecclesia.

133 CAPUT XIV⁹⁷.

Valentinum et sequentes a gentilibus doctrinæ suæ principia, mutatis tantum nominibus, accepisse.

1. Multo verisimilius et gratius de universorum genesi dixit unus de veteribus comicis Antiphanes (66) in *Theogonia*. Ille enim de nocte et silentio Chaos emissum dicit, dehinc de Chao et nocte cupidinem, et ex hoc lumen, dehinc reliquam secundum eum primam deorum genesin. Post quos rursus secundam deorum generationem inducit, et mundi fabricationem; dehinc de secundis diis narrat hominum plasmationem. Unde ipsi assumentes sibi fabulam, quasi naturali disputatione commenti sunt, solummodo demutantes eorum nomina, id-

⁹⁶ Matth. vii, 7. ⁹⁷ Cap. XIX.

(62) *Transducentes eorum sensum.* Passiones ante sensum cum Grabio delevi auctoritate codd. Clarom. et Arund.

(63) *Verbo Dei.* Mallem, *Verbi Dei.*

(64) *Cognita.* Eras., Gallas. et Feuard. *cogitata.*

(65) *Et Sige, Nus.* Ita Clarom.; consentiunt Arund. et Voss., nisi quod forte *et* ante *Nus* præfixum habeant; neque enim deesse monet Grabius. In edit. vero omnibus, *et Sige et Nu.* At lectio nostra cum sequentibus magis cohæreret videtur. Sensus vero est: *qui (pro quomodo) de Bytho et Sige, Nu et Alethia processerunt.*

(66) *Antiphanes.* Quis sit iste Antiphanes, vix dici potest. Plures ejus nominis leguntur poetæ comici; alter Smyrnæus, vel Rhodius, qui teste Suida vixit Olympiade 95 cujusque non semel meminit Athenæus; alter Bergæus, quem memorat Stephanus in *Βέργη*; alter Atheniensis, Panætio junior. Sed nullus eorum memoratur *Theogoniam* scripsisse. Satis verisimilis tamen doctissimi Grabii conjectura, Antiphaniem hic citatum, eum esse, cujus *Ἀποδοίτης γοναί* citantur ab Athenæo p. 487 et 666, quique ab Irenæo de *Theogonia* scripsisse dictus fuerit, non quod forte librum ullum sub hoc titulo vulgaverit, sed quod de *Veneris prosapia* scripserit.

(67) *Ille, annuntiant.* Ille, scilicet Antiphanes, melius legitur in Clarom., Voss. et Merc 2 quam in aliis, illi. Pro *annuntiant* autem, *annuntiantes* habent iidem mss.

(68) *Splendidissimis.* Et huic voci male præfixit Feuard.

(69) *Finctum superficium.* Sic mss. omnes, tum nostri, tum Anglic., quoad vocem *finctum*; et quoad *superficium*, saltem Clarom. et Arund. (nam de Voss. et Merc. 2 nec affirmare potest Grabius); quoad

A ipsum autem universorum generationis initium et emissionem ostendentes: pro nocte et silentio, Bythum et Sigen nominantes; pro Chao autem, Nun; et pro cupidine (*per quem*, ait comicus, *reliqua omnia disposita*), hi Verbum attraxerunt; et pro primis ac maximis diis, Æonas formaverunt, et pro secundis diis, eam, quæ est extra Pleroma, Matris ipsorum enarrant dispositionem, secundam ogdoaden vocantes eam; ex qua mundi fabricationem et plasmationem hominum, similiter atque ille, annuntiant (67) inenarrabilia et incognita mysteria solos se dicentes scire: quæ ubique in theatris ab hypocritis splendidissimis (68) vocibus comædizantur, transferentes in suum argumentum, imo vero hisdem argumentis docentes, tantum im-

B mutantes nomina.

2. Et non solum quæ apud comicos posita sunt, arguuntur quasi propria proferentes; sed etiam quæ apud omnes, qui Deum ignorant et qui dicuntur philosophi, sunt dicta, hæc congregant et quasi centonem ex multis et pessimis panniculis consarcientes, finctum superficium (69) subtili eloquio sibi ipsis præparaverunt: novam quidem introducetes doctrinam, propterea quod nunc nova arte substituta (70) sit; veterem autem et inutilem, quoniam quidem de veteribus dogmatibus, ignorantiam et irreligiositatem olentibus, hæc eadem subsuta sunt (71). Thales quidem Milesius universorum generationem et initium aquam dixit esse (72). Idem

C utramque, margines editt. Eras., Gallas. ac Feuard., nisi quod, pro *finctum* habent, (quod idem est) *fictum*. Sed in textu habent *superficiem*, omittunt vero *finctum*, vel *fictum*. Porro ea vox *superficiem*, eo saltem sensu, qui huc quadret, mihi hactenus invisæ. Legitur quidem in *Inscriptionibus* Gruteri pag. 138, col. 2, et pag. 608, *Inscript. 8*; sed ut notat eruditissimus Cangius in *Glossario Latino*, ibi significare videtur, *ἐπιχοδόμημα*. In *Glossario* Cyrilli, *superficiem*, *ἀνώγειον, ὑπερῶον*; sed hæc nihil ad rem nostram faciunt. Perspicuum est enim ex contextu sermonis, *superficiem* hic *vestem quamdam exteriorem* significare, eam forte quæ a Græcis *ἐπενδύτης*, et in vet. *Glossario* *superaria* dicitur. Nam in *Glossis* Isidori dictis, *superaria*, est *vestis quæ superinduitur*; inde ab interpr. Irenæi dicta *superficiem*, quod cæteris superemineret ac superponeretur. In hac significatione *superficiem* usurpari a Tertulliano lib. *De cultu fem.* cap. 11 et 15, existimat Grab. Putem ego, *superficiem* ibi generalius a Tertulliano accipi pro toto corporis habitu exteriori, qui oculis subjicitur. Consulesis loca.

(70) *Substituta.* Cod. Arund. *substructa.*

(71) *Subsuta sunt.* In edit. Eras., Gallas. et Feuard. *subsecuti sunt*. At longe melior lectio, *subsuta sunt*, quam ex cod. Voss. expressit Grab. quæque cum præcedentibus optime cohæret: *quasi centonem ex multis et pessimis panniculis consarcientes*. In cod. Clarom. scriptum quidem fuit, *subsuta*, sed additus postea apex supra primum u. Unde videtur emendatoris consilium fuisse, ut legeretur *sumpta*, seu *sumpta* (non infrequenter enim in hoc ms. b scribitur pro p): quæ lectio et ipsa bona est, et cum antecedentibus congruit. Quare utrunvis legas, *subsuta*, an *sumpta*, bene legas.

(72) *Aquam dixit esse.* Genuinam hanc lectionem

autem est dicere aquam, et Bythum. Homerus autem poeta Oceanum deorum genesin, et matrem Thetin dogmatizavit: quæ quidem hi in Bythum et Sigen transtulerunt. Anaximander autem hoc quod immensum est, omnium initium subjecit, seminaliter habens in semetipso omnium genesin, ex quo immensos mundos constare ait; et hoc autem in Bythum et in Æonas ipsorum transfiguraverunt. Anaxagoras autem, qui et Atheus cognominatus est, dogmatizavit facta animalia, decidentibus e cælo in terram seminibus: quod et hi ipsi in Matris suæ transtulerunt semina, et esse hoc semen seipsos: statim confitentes apud eos, qui sensum habent, et ipsos esse quæ sunt (73) Anaxagoræ irreligiosi semina.

3. Umbram autem et vacuum ipsorum a Democrito et Epicuro sumentes, sibimetipsis aptaverunt, cum illi primum multum sermonem fecerint de vacuo et de atomis; quorum alterum quidem quid esse (74) vocaverunt; alterum vero, quod (75) non est appellaverunt: quemadmodum et hi esse quidem illa, quæ sunt intra Pleroma, vocant, quemadmodum illi atomos; non esse autem hæc, quæ sunt extra Pleroma, quemadmodum illi vacuum. Semetipsos ergo in hoc mundo, cum sint extra Pleroma, in locum qui non est, deputaverunt. Quod autem dicunt imagines esse hæc eorum quæ sunt, rursus manifestissime Democriti et Platonis sententiam edisserunt. Democritus enim primus ait, multas et varias ab universitate figuras expressas descendisse in hunc mundum. Plato vero rursus materiam dicit, et exemplum, et Deum (76); quos isti sequentes, figuras illius et exemplum (77), imagines eorum, quæ sunt sursum, vocaverunt, per demutationem nominis semetipsos inventores **134** et factores huiusmodi imaginariæ fictionis gloriantes.

solus suppeditat cod. Clarom., in aliis omnibus cum aditt. tum mss. corrupte, *aquam dixisse*.

(73) *Quæ sunt*. Clarom. *qui sunt*.

(74) *Quid esse*. Sic Eras., Gallas., Feuard. edit. 1576, et codd. Clarom. Arund. et Merc. 2. In altera Feuard. edit. Colon. et in Oxon. *quid esset*; male: nam præterquam quod constructionis ordo sic legi non sinit, mox sequitur: *hi esse quidem illa... vocant... non esse autem hæc*, etc.

(75) *Quod*. Editi, *hoc quod*.

(76) *Materiam... et exemplum et Deum*. Hæc tria sunt Platonis principia omnibus nota, de quibus huc Dissert. 1 diximus.

(77) *Figuras illius et exemplum*. Græce, ut probe notat Grab., *ἰδέας αὐτοῦ καὶ παράδειγμα*.

(78) *A nemine*. Græce *ὑπὸ οὐδενός*, quod vertendum erat, *a nullo*, id est *nulla re*.

(79) *Propter generositatem*. Græce *διὰ τὴν εὐγένειαν*, id est, propter generis splendorem; id enim in Gloss. vet. significant *εὐγένεια* et *generositas*. Sic fere generositatem accipit Tertull. lib. iv *contra Marc.*, c. 5, ubi Ecclesias ab apostolis fundatas esse probans: *Sic*, inquit, *et cæterarum* (Ecclesiarum) *generositas recognoscitur*. Ubi *generositas* pro origine usurpatur, ut ante me observavit Grab. Vide et lib. *De carne Christi* c. 9. Porro *generositatem*

4. Et hoc autem quod ex subjecta materia dicunt fabricatorem fecisse mundi, et Anaxagoras, et Empedocles, et Plato primi ante hos dixerunt; ut videlicet datur intelligi, et ipsi a Matre sua inspirati. Quod autem ex necessitate unumquodque in illa secedit, ex quibus et factum esse dicunt, et huius necessitatis servum esse Deum, ita ut non possit mortali immortalitatem addere, vel corruptibili incorruptelam donare, sed secedere unumquemque in similem naturæ suæ substantiam; et hi qui ex porticu Stoici appellantur, et universi quotquot Deum ignorant, poætæ et conscriptores affirmant. Qui eandem habentes infidelitatem, spiritalibus quidem suam regionem attribuerunt, eam quæ est intra Pleroma: animalibus autem, mediatis: corporalibus autem, quod choicum; et præter hæc nihil posse Deum, sed unumquemque prædictorum ad ea, quæ sunt ejusdem substantiæ, secedere affirmant.

5. Quod autem Salvatorem ex omnibus factum esse Æonibus dicant, omnibus in eum deponentibus velut florem suum, non extra Hesiodi Pandoram novum aliquid afferunt. Quæ enim ille ait de illa, hæc hi de Salvatore insinuant, Pandoræ introducentes eum, quasi unusquisque Æonum, quod haberet optimum, donaverit ei. Ipsam autem eduliorum, et reliquarum operationum indifferentem sententiam, et quod putent a nemine (78) in totum posse coinquinari propter generositatem (79), licet quodcumque (80) manducent vel operentur, a Cynicis possederunt, cum sint cum eis ejusdem testamenti (81). Et minutiloquium (82), et subtilitatem (83) circa quæstiones, cum sit Aristotelicum, inferre fidei conantur.

6. Quod autem velint in numeros transferre universum hoc, a Pythagoricis acceperunt. Primum enim hi initium omnium numeros substituerunt (84),

suam jactabant Valentiniani, quia ex angelico semine progenitos esse se, et semina electionis gloriabantur.

(80) *Quodcumque*. Al. *quodque*.

(81) *Cum sint ejusdem testamenti*. Vertendum erat, *cum sint ejusdem societatis, sodalitiis, fœderis*. Vox enim Græca, *διαθήκη*, qua hic usus est Irenæus, in singulari accipitur pro *συνωμοσία*, *conjurazione, sodalitie*: *διαθήκαι* vero in plurali pro *testamento*, inquit Hesychius in *Lexico*. Quin et ea voce, *fœdus, pactum* (quod eodem redit) interdum significari, vel ipsa vulgata Lexica docent, et Scripturæ sacræ usus.

(82) *Minutiloquium*. Vetus Feuardent. cod. Ottob. et Voss. *multiloquium*.

(83) *Subtilitatem*. Alii minus bene, *sublimitatem*.

(84) *Primum enim hi initium omnium numeros substituerunt*, etc. Hæc eadem ante Irenæum Pitarachus dixit lib. 1 *De placitis philosoph.* c. 3. Verba referre non pigebit; ex iis enim, Irenæi sententiæ paulo obscuriori, lux accedet. *Πυθαγόρας Μνησάρχου, Σάμιος, ὁ πρῶτος φιλοσοφίαν τούτω τῷ ῥήματι προσαγορεύσας, ἀρχὰς τοὺς ἀριθμούς καὶ τὰς συμμετρίας τὰς ἐν τούτοις, ἅς καὶ ἀρμονίας καλεῖ, τὰ δὲ ἐξ ἀμφοτέρων σύνθετα στοιχεῖα, καλούμενα δὲ γεωμετρικά. Πάλιν δὲ τὴν μονάδα καὶ τὴν ἀόριστον δυάδα ἐν ταῖς ἀρχαῖς. Σπεύδει δὲ αὐτῶ τῶν ἀρχῶν, ἡ μὲν*

et initium ipsorum (85) parem et imparem, ex quibus et ea quæ sensibilia et insensata sunt, subjece-
runt. Et altera quidem substitutionis initia esse;
altera autem sensationis et substantiæ; ex quibus
primis (86) omnia perfecta dicunt, quemadmodum
statuam de æramento et de formatione. Hoc autem
ii his qui sunt extra Pleroma aptaverunt. Sensa-
tionis autem initia dixerunt (87), in quem sensus
intelligens est ejus quod primum assumptum est,
querit quoadusque defatigata ad unum et indivi-
sibile concurrat. Et esse omnium initium, et sub-
stantiam universæ generationis Hen, id est unum;

ἐπὶ τὸ ποιητικὸν στίχον καὶ εἰδικόν, ὅπερ ἐστὶ νοῦς
ὁ θεός, ἢ δὲ ἐπὶ τὸ παθητικὸν τε καὶ ὑλικόν, ὅπερ
ἐστὶν ὁ ὁρατὸς κόσμος. Pythagoras Mnesarchi filius,
Samius, is qui primus philosophi nomen usurpavit,
rerum principia censuit esse numeros, eorumque in-
ter se proportionem, quas et harmonias vocat, et ex
utrisque composita elementa quæ geometrica dicun-
tur. Rursus unitatem et indefinitum binarium in
principiis ponit. Tendunt autem principia ejus,
ulterum ad causam effectricem et formalem, quæ
mens est, Deus; alterum ad patibilem et mate-
rialem, quæ est mundus hic aspectabilis. Ex quibus
haud obscure colligitur, totum istud Pythagoricorum
numerorum mysterium in verbis hæsisse, re eandem
fuisse cum cæteris philosophis, de rerum naturalium
principiis, sententiam. Quod enim hi materiam et for-
mam dicebant, illi numeros, numerorumque propor-
tionem et concentum, seu unitatem et binarium vo-
cabant; per numeros, et binarium, materiam; per
unitatem, numerorumque proportionem, formam, seu,
quod idem est, materiam certo partium numero,
certo ordine et mensura distinctam, ac dispositam,
certoque motu agitatum, designantes. Rem totam,
si quid dubii adhuc supersit, explicat Simplicius
ad Phys. lib. 1: Εἰ δὲ τὸ εἶδος ἓν, τὴν δὲ ὑλὴν δύο,
κατὰ τὸ Πυθαγόρειον ἔθος, διὰ τῶν ἀριθμῶν σημαίνων
πράγματα, εἰκότως ἓν μὲν τὸ εἶδος ἔλεγεν, ὡς ὀρίζον
ὅπερ ἂν καταλάβῃ, καὶ περατοῦν δύο δὲ τὴν ὑλὴν,
ὡς ἀόριστον, καὶ ὕγκου καὶ διαιρέσεως αἰτίαν. Si
autem formam unum, materiam vero duo, more Py-
thagorico res significans, merito unum quidem for-
mam dixit, ut quæ finiat, terminetque quod compre-
henderit; duo autem materiam, ut indefinitam, et
quæ tumoris causa sit, et divisionis. Clara sunt hæc.
Binarius materia est, quia quemadmodum binarius
jam dividi potest, et multitudinem facere; sic et
materiæ dividi et extendi proprium est. Indefinitum
autem binarium appellant, quod, inquit Themistius
lib. 1 De anima, terminum proprium non habeat,
sed ab unitate terminum uniuscujusque speciei ac-
cipiat. Unum vero forma est, quia sicut unitas nu-
merum finit terminatque, sic et forma materiam
definit, et ad certam quamdam speciem determinat.
Formam etiam, et Deum et mentem appellabant,
quod sicuti Deus rebus universis, mens corpori
quod regit; sic et forma materiæ motum, efficien-
tiam et vitam inspirat. Hæc ad explicationem diffi-
cilis Irenæi loci, omissis, non tamen spreto, Græbii
notis, præmittere operæ pretium duxi. Jam planus
evadit, ex dictis, Irenæi sensus. Primo generatim
asserit, Pythagoreos rerum omnium principium in
numeris reposuisse, quod verum est; tum id ac-
curatius explicans subjungit, initium ipsorum esse
parem et imparem, id est omnium principium esse
binarium numerum (qui par est), seu materiam; et
unitatem, imparem scilicet numerum, seu for-
mam; ex quibus cum sensibilia, tum insensata,
id est sensu tum prædita, tum destituta constitui
volunt. Hic enim sensibilia pro sensu prædita, nec
ita jam semel, posuit interpres. Tum pergit Irenæus:

A ex hoc autem dyadem, et tetradem, 135 et pen-
tadem, et reliquorum multifariam generationem.
Hæc hi ad verbum de Plenitudine suorum (88) et
Bytho dicunt; unde etiam et eas quæ sunt de uno,
conjugationes admittuntur introducere, quæ Marcus
velut sua jactans, velut novius aliquid visus est
præter reliquos adinvenisse; Pythagoræ quaterna-
tionem, velut genesin et matrem (89) omnium
enarrans.

7. Dicemus autem adversus eos: utrumne hi
omnes, qui prædicti sunt, cum quibus eadem di-
centes arguimini, cognoverunt veritatem, aut non

B Et altera quidem substitutionis initia esse, altera au-
tem sensationis et substantiæ. Græce, ni fallor, καὶ
τὰ μὲν ὑποκαταστάσιως ἀρχὰς εἶναι, τὰ δὲ νοήσεως,
καὶ οὐσίας. Quasi diceret: Et altera quidem princi-
pia materialia esse, altera formalia. Nempe mate-
riam ὑποκατάστασιν, substitutionem, vocat, quia
formis omnibus substituitur seu subjicitur, omnes
excipiens, omnium subjectum; formam vero νόησιν
et οὐσίαν, ex Pythagoreorum mente, qui formam
νοῦν et οὐσίαν passim nuncupabant. Hancque no-
stram explicationem confirmant, quæ subdit Ire-
næus: Ex quibus primis omnia perfecta dicunt, quem
admodum statuam de æramento et de formatione.
Ex materia siquidem et forma, tanquam primis
principiis perfecta omnia dicebant Pythagorici. Et
in exemplo allato, quo mentem explicat Irenæus,
statuæ materia ærumentum est; utpote quod for-
mationi, vel formæ substituatur, id est subjiciatur.

(85) Initium ipsorum. In edit. Feuard. perperam
initio.

(86) Primis. Alias male, prima.

C (87) Sensationis autem initia dixerunt, etc. Locum
hunc mutilum esse, et quidpiam e texto excidisse
pato: nec enim hæc quæ supersunt, cohærere vi-
dentur vel secum invicem, vel cum præcedentibus
et subsequentibus. Sic corrigendum censet Gra-
biius: sensationis autem initia dixerunt, in quantum,
Græce ἐφ' ὅσον (pro in quem; nam utraque vox eu-
dem fere modo abbreviata in quibusdam mss. oc-
currit), sensus intelligens (omisso est, Græce διάνοια
συνεῖσα) ejus quod primum assumptum est, querit
quoad usque defatigatus (pro defatigata)-ad unum
et indivisibile concurrat. Sic ille. Sed hæc explicatio
textus tenebras non omnino dispellit. Sic igitur
locum perobscurum explicari utcumque posse pu-
tem. Nempe rationem affert Irenæus, cur formam
sensationis initium dixerint Pythagorei. Quia, in-
quit, sensus, seu mens rei cujuscumque naturam in-
vestigare sollicita, intelligens id quod primum assum-
ptum est, materiam scilicet, quæ tum primum ex-
ploranti sese offert, non illic tamen conquiescit;
cum enim materia sit vagum quid et omnino incer-
tum, ea proinde cognita nulla res distincte cognos-
citur, aut ad genus aliquod delinitum revocari
potest. Rursus igitur mens querit, ac singulas,
quæ materiæ insunt, proprietates, affectiones et
qualitates penitus inspicit, donec tandem accura-
tiori examine veluti defatigata ad unum et indivi-
sibile, formam nimirum, concurrat, seu deveniat.
Formam itaque ex Pythagoreorum mente, sensa-
tionis initium dici vult, quia primum ac præci-
puum mentis, compositi cujuscumque naturam et par-
tes investigantis objectum, ac ejusdem inquisitionum
et actionum finis et terminus est. Loci hujus am-
biges resolvat melius qui possit.

(88) Plenitudine suorum. Græce Πληρώματος
ἐξουτών, quod vertendum erat, Pleromate suo.

(89) Matrem. Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss.
et edit. Oxon. In cæteris, patrem.

cognoverunt? Et si quidem cognoverunt, superflua est Salvatoris in hunc mundum descensio. Ut quid enim descendebat? Nunquid ut eam, quæ cognoscebatur veritas, in agnitionem adduceret his, qui cognoscunt eam, hominibus (90)? Si autem non cognoverunt, quemadmodum eadem cum his, qui veritatem non cognoscebant, dicentes, solos vosmetipsos eam, quæ est super omnia cognitio, habere gloriamini, quam etiam, qui ignorant Deum, habent? Secundum antiphrasin ergo, veritatis ignorantiam, agnitionem vocant: et bene Paulus ait⁹⁰, *vocum novitates* (91) *falsæ agnitionis* (92). Vere enim falsa agnitio ipsorum inventa est. Si autem impudenter agentes super hæc dicent, homines quidem non cognovisse veritatem, Matrem autem ipsorum, [vel] semen paternale (93) per tales homines, quemadmodum et per prophetas, enuntiasset mysteria veritatis, ignorante Demiurgo: primo quidem non talia erant (94), quæ sunt prædicta, ut non a quolibet intelligantur: etenim ipsi homines sciebant, quæ dicebant, et discipuli ipsorum, et horum successores. Post deinde, vel Mater, vel semen, si (95) cognoscebant et enarrabant ea quæ erant veritatis; veritas autem Pater: Salvator ergo, secundum eos, erit mentitus, dicens: *Nemo cognovit Patrem, nisi Filius*⁹⁰. Si enim cognitus est vel a Matre, vel a semine ejus; solutum est illud, quod *nemo cognovit Patrem, nisi Filius*; nisi si semen ipsorum, vel Matrem *neminem* esse dicunt.

8. Et usque hoc quidem per humanas affectiones, et per id quod similia dicant multis ignorantibus Deum, verisimiliter visi sunt abstrahere quosdam; attrahentes per ea quæ assueti sunt, in eum qui est de omnibus sermonem, Verbi Dei genesin

⁹⁰ I Tim. vi, 20. ⁹¹ Matth. xi, 27.

(90) *Hominibus*. In omnibus hominibus legitur in edit. Eras., Gallas. et Feuard. Sed omnibus nullis exstat in mss., in vero deest in Clarom. et Voss. quos sequi placuit.

(91) *Vocum novitates*. Vel scripsit Irenæus, vel saltem legit interpret *καινοφωλιάς*. Sic etiam legit Chrysostomus, saltem in II ad Timoth. c. xvi, et omnes fere Latini cum vulgato Novi Test. interprete scribunt, *vocum novitates*. At Græcus Novi Test. textus hodiernus habet, *καινοφωλιάς*.

(92) *Falsæ agnitionis*. In Græco N. Test. textu habetur, *ψευδωνύμου*, non *ψευδοῦς*. Sed Irenæus modo *falsam agnitionem*, modo *falso cognominatam agnitionem*, vel *falsi nominis scientiam* scribit.

(93) *Semen paternale*. Vel ante *semen* ponendum esse, contextus orationis demonstrat. Idque confirmat, quod mox sequitur, *vel mater, vel semen*.

(94) *Erant*. Sic cod. Clarom. melius quam alii omnes, *enarrant*.

(95) *Si*. Alii, *sic*.

(96) *Sensus*. Græce, *Νόος*.

(97) *Paulatim mansueti dissuadentes*. Hic per imperitiam scribarum male legentium corruptus est textus. Legendum: *paulatim assuetis his suadentes*; id est *paulatim per assueta suadentes*. Hoc ipsum enim est quod superius dixerat: *attrahentes per ea, quæ assueti sunt*; et postea: *blandientes per assueta pabula*.

(98) *Per pithanologiam*. Id est, per sermonem

exponentes, et Vitæ, adhuc etiam Sensus (96), et Dei emissiones obstetricantes. Quæ autem ex his non verisimiliter et sine ostensione, omnia ex omnibus mentiti sunt. Quemadmodum qui assuetas escas, et ut illiciant, præmittunt, uti capiant aliquod animal, sensim blandientes eis per assueta pabula, quousque accipiant; sumentes autem ea captiva, alligant amarissime, et ducunt per vim abstrahentes quocumque ipsi voluerint; sic autem et hi paulatim mansueti dissuadentes (97) per pithanologiam (98) assumere prædictam emissionem, inferunt neque congruentia, neque opinatas reliquarum emissionum species; ex Logo quidem et Zoe decem dicentes *Æonas* (99) emissos, de Anthrope autem et Ecclesia, duodecim: et horum nec ostensionem, nec testimonia, nec verisimilitudinem; nec in totum aliquid talium habentes, frustra autem, et prout evenit (1), credi volunt, ex Logo et Zoe, *Æonis* existentibus (2), emissum esse Bythium et Mixin, *Insenescibilem* (3) et *Unitionem*, *Naturalem* et *Delectamentum*, *Immobilem* et *Contemperamentum* (4), *Monogenem* et *Macariam*. De Anthrope autem et Ecclesia, similiter *Æonis* existentibus, emissum esse *Paraletum* et *Pistin*, *Patricon* et *Elpida*, *Metricon* et *Agapen*, *Ænon* (5) et *Synestin*; *Ecclesiasticum* et *Macarioteta*, *Theleton* et *Sophiam*.

9. Hujus autem *Sophiæ* passiones, et errorem, et quemadmodum periclitata est perire propter inquisitionem Patris, quemadmodum dicunt, et extra *Pleroma* operositatem (6), et ex quali labe mundi fabricatorem emissum docent, in eo, qui est ante hunc, libro sententias hæreticorum enarrantes (7), cum omni diligentia exposuimus: Chri-

quodam vi alliciendi et suadendi pollentem.

(99) *Decem dicentes Æonas*. *Decem* recte addidit Grab. auctoritate cod. Voss.

(1) *Frustra autem et prout evenit*. Græce, ait Billius, *εἰρη δὲ καὶ ὡς ἔπος*. Loquendi formula huic auctori frequens, pro *frustra et temere*.

(2) *Æonis existentibus*. Pro *Æonibus existentibus*.

(3) *Insenescibilem*. Eras. et Gallas. perperam, *innascibilem*; nec melius mss. omnes, *insensibilem*. Genuina lectio est quam Feuard. ex solius Fronton. Ducæi judicio reposuit; nam lib. 1, c. 4, ubi istorum *Æonum* Græca nomina referuntur, scribitur, *Ageratos et Henosis*.

(4) *Naturalem et Delectamentum, Immobilem et Contemperamentum*. Ex lib. 1, cap. 1. Græca nomina sunt, *Autophyes et Hedone, Acinetos et Syn-crasis*.

(5) *Ænon*. Billii judicio *Ainon* hic reposuit Feuardent. pro *Ænon*. Hunc secutus est Grabius, cum tamen uterque lib. 1, c. 4, scripserit *Ænos*, non *Ainos*. Cum igitur in omnibus aliis codd. tum hic, tum cap. 1, cit. legatur *Ænos*, et Latini plerumque diphthongum Græcam *αι*, per *æ* expriment, a vulgata codd. omnium lectione recedere superfluum duxi.

(6) *Operositatem*. Græce *πράγματεταιν*.

(7) *Enarrantes*. Eras., Gallas. et Feuard. *enarratas*.

stum autem, quem postgenitum his omnibus emissum esse dicunt, et Sotera; aut (8) ex his, qui in labe facti sunt (9), Æonibus habuisse substantiam.

136 Necessarie autem nunc nominum istorum meminimus, ut ex istis sit manifestum absurdum eorum mendacium, et confusio (10) fictæ nominationis. Ipsi autem detrahunt Æonibus suis huiusmodi appellationibus multis; ethnicis verisimilia et credibilia apponentibus nomina his, qui vocantur duodecim dii ipsorum (11), quos et ipsos imagines duodecim Æonibus esse volunt; imaginibus multo decentiora, et magis potentia, per etymologiam ad intentionem divinitatis adducere nomina habentibus (12).

CAPUT XV¹.

Emissionum rationem nullam afferri posse.

1. Revertamur autem nos ad prædictam emissionum quæstionem. Et primo quidem dicant nobis causam huiusmodi emissionis Æonum, ut nihil tangant eorum quæ sunt conditionis. Non enim illa (13) propter conditionem dicunt facta, sed conditionem propter illa; et non illa (14) horum imagines, sed hæc illorum esse dicunt. Quemadmodum igitur imaginum causam reddunt dicentes, mensem quidem triginta habere dies propter triginta Æonas, et diem duodecim horas, et annum duodecim menses, propter duodecim Æonas, quæ sunt intra Pleroma, et quæcunque talia delirant; nunc dicant nobis causam istam Æonum emissionis, quid quia (15) facta est talis: propter quid au-

¹ Cap. XX.

(8) *Aut.* Sic editt. Eras. et Gallas. melius quam reliqui codd. *autem.*

(9) *Ex his, qui in labe facti sunt,* etc. Hæc ad Christum superiorem, eum quem a Nu, seu Monogene, una cum Spiritu sancto emissum legimus lib. 1, c. 2, referri non possunt; neque enim ille ex his qui in labe facti sunt Æonibus habuisse substantiam dici potest: utpote qui ortum ducat a Monogene solo, qui labis particeps nusquam existit. Frustraque Grabius contrarium probare nititur ex iis cap. 1 verbis: *quæ* (passio qua laboravit Sophia) *exorsa fuerat in iis, quæ sunt erga Nun et Alethiam; derivavit autem in hunc Æonem, id est Sophiam.* Hæc enim illud duntaxat probant, passionem in iis, quos genuit Nus Æonibus, sed non in ipso Nu initium habuisse. Quod ex huius lib. II, cap. 16, n. 7, evidenter confirmatur, ubi conceptis verbis asseritur, passionem a Logo cœpisse. Itaque de solo Christo inferiori hic sermo est, quem duplici nomine et Christi et Soteris designat Irenæus; quique ex his qui in Labe facti sunt Æonibus, habuisse substantiam dicitur, quod ab omnibus Æonibus simul conspirantibus editus fuerit, ab iis etiam proinde quos labe infecerat, id est Logo, cæterisque inferioribus. Hanc ergo periodum sic construas et explices velim: *Christum autem* (supple, cum omni diligentia exposuimus) *quem postgenitum his omnibus emissum esse dicunt, et Sotera; aut ex his qui in labe,* etc. Id est: De Christo etiam diligenter egimus, quem veluti cæterorum Æonum nepotem, aut cæteris Æonibus juniorem esse dicunt, et Sotera vocant; aut ex his qui in labe facti sunt Æonibus, habuisse substantiam asserunt.

(10) *Confusio.* In codd. Clarom. et Voss. *confes-*

A tem prima et archegonos omnium octonatio emissa est, et non quiniio, vel trinitas, aut septenatio, aut aliquid eorum, quæ in alterum numerum confluntur? Et quid quia ex Logo et Zoe decem emissi sunt Æones, et non plures aut minus: et rursus ex Anthrope et Ecclesia duodecim, cum possent et hæc, aut plus (16), aut minus fieri?

2. Universum quoque Pleroma, quid utique tripartitum est in octonationem, et decadem, et duodecadem: et non alterum quemdam, præter hos, numerum? Et divisio autem ipsa, quid utique in tres, et non in quatuor, vel quinque, vel sex, vel in alterum quemdam facta est numerum nihil tangentes (17), eorum numerorum, qui sunt conditionis (antiquiora enim illa his dicunt, et oportet ea (18) propriam habere rationem, eam quæ est ante constitutionem, sed non eam quæ est secundum constitutionem), consentientes ad consonationem (19).

3. Quam quidem nos de conditione enuntiantes, aptabilia dicimus (apta est enim hæc rhythmizatio (20) his quæ facta sunt) huic rhythmizationi; illos autem propriam causam de his, quæ anteriora sunt, et a semetipsis perfecta, non habentes enuntiare, in summam aporiam incidere necesse est. Quæ enim nos de constitutione velut ignorantes interrogant, ipsi de Pleromate econtrario interrogati, vel humanas affectiones enarrabunt, vel in eum descendant sermonem, qui est erga consonantiam (21) quæ est in creatura, improprie re-

C sio, quam lectionem Grabio sequi placuit, sed minus recte. Vox enim *confusio* magis quadrat ad præcedens *mendacium*, et ad id quod mox sequitur: *ipsi autem detrahunt Æonibus suis huiusmodi appellationibus multis,* etc.

(11) *Duodecim dii ipsorum.* Ii scilicet, qui dii majorum gentium, vel *Consentes* appellantur.

(12) *Habentibus.* *Habere pro posse,* Græcorum more hic et alibi sæpe usurpat interpret.

(13) *Non enim illa.* Scilicet, quæ ad emissionem Æonum spectant.

(14) *Non illa.* Sic editt. Eras. et Gallas. In mss. vero *illam;* quam pravam lectionem secuti sunt Fenard, et Grab.

(15) *Quid quia.* Græce *τί ὄτι,* quamobrem, cur.

(16) *Aut plus.* Sic Clarom. et Voss. *Al. aut plura.*

(17) *Numerum nihil tangentes,* etc. Sensus est: *quid utique divisio facta est in tres, et non in quatuor, vel quinque, etc., nihil tangentes,* id est, *solutos ab iis numeris, qui in rebus creatis observantur tam perfecte consonare cum supernis illis numeris?*

(18) *Dicunt, et oportet ea.* *Habere ante dicunt,* et cum ante ea nullis in mss. comparent, et sensum prorsus pervertunt. Hæc autem, quæ parenthesi includatur, sic explicò: *Cum rebus antiquior sit emissionum ordo et numerus, oportet eos propriam a semetipsis habere causam; non quæ a specierum inferne creaturarum constitutione repetatur, sed quæ hac prior et antiquior sit.*

(19) *Consonationem.* Græce *ἀρμονίαν.*

(20) *Rhythmizatio.* Id est *concinuus ordo, apta dispositio.*

(21) *Erga consonantiam.* In aliis *perperam, extra.*

spondentes de secundis, et non secundum eos de primis. Non enim de ea quæ est secundum creaturam consonantia, nec de humanis affectionibus interrogamus eos; sed quia utique Pleroma ipsorum, cujus imaginem creaturam esse dicunt, octiforme, et deciforme, et duodeciforme est, vane et improvide Pleroma ejusmodi figuræ effecisse Patrem ipsorum fatebuntur, et deformitatem circumdabunt Patri, si irrationabiliter aliquid fecit. Aut rursus si secundum providentiam Patris dicent sic emissum Pleroma, propter creaturam, uti bene rhythmatizati ipsam essentiam (22); jam non propter se factum erit Pleroma, sed propter eam, quæ secundum similitudinem ipsius futura esset imago: (quemadmodum quæ de luto est, non propter semetipsam figuratur statua; sed propter eam quæ ex æramento, vel auro, vel argento habet fieri) et honoratior creatura erit quam Pleroma, si propter illam illa emissa sunt (25).

137 CAPUT XVI.

Vel mundi conditorem a seipso rerum creandarum imagines accepisse, vel Pleroma ad alterius cujuspiam dispositionis superioris imaginem factum esse; illum vero ad alias, et sic in infinitum.

4. Si autem nulli eorum assentire voluerint, quoniam convincentur a nobis, non habentes reddere causam talis emissionis Pleromatis ipsorum, cogentur concludi, uti confiteantur supra, Pleroma alteram quamdam esse dispositionem magis spiritalem et magis dominantem, secundum quam deformatum (24) est Pleroma ipsorum. Si enim Demiurgus non a semetipso figurationem creaturæ fabricavit talem, sed secundum illorum, quæ sursum erant, figuram; Bythus ipsorum, qui utique hujusmodi figurationis perfecit esse Pleroma, vel a quo figuram eorum quæ ante ipsum facta sunt, accepit? Opertet enim vel in eo Deo qui fecerit mundum, perseverare sententiam, quoniam sua potestate, et a semetipso accepit exemplum mundi fabricationis: vel si motus quis ab hoc fuerit, semper quærendi necessitas erit, unde ei, qui super eum est, figuratio eorum quæ facta sunt, quis et numerus emissionum, et substantia ipsius exempli? Si autem licuit Bytho a semetipso talem figurationem Pleromatis perficere, quid utique De-

¹ Cap. XXI. ² Cap. XXII.

Porro erga consonantiam, Græce περί ἀρμονίαν, scripsit interpres, pro circa consonantiam, vel de consonantia; nec ita semel.

(22) *Uti bene rhythmatizati ipsam essentiam.* In Clarom. sic legitur hoc comma: *uti bene rhythmatizati ipsa esset jam.* Unde suspicio subit, legendum forte: *uti bene rhythmatizata esset, scilicet creatura.* Quidquid sit, rhythmatizati in activa significatione, pro disponentis, vel ordinantis accipe, et ad Patris refer.

(25) *Propter illam illa emissa sunt.* Sic mss. omnes. In Eras., Gall. et Feuard. perperam omnino, et repugnante sensu: *propter illud illa emissa est.*

(24) *Deformatum.* Deformare pro formare passim recipit interpres.

(25) *Mundum talem.* Ita Clarom., Voss. et edit. Oxon. In aliis deest talem.

A Demiurgo non licuit a semetipso mundum talem (25) fecisse? Rursum igitur si illorum imago conditio est, quid prohibet illa eorum, quæ super ea sunt, imagines esse dicere, et quæ super ea sunt, rursus aliorum; et in immensas imagines imaginum excidere (26)?

2. Sicut passus est Basilides (27), cum minime attingisset veritatem, et putans per immensam successionem eorum, quæ ex invicem facta sunt, effugere talem aporiam; quando (28) cccclxv cælos per successionem et similitudinem ab invicem factos enuntiavit, et horum ostensionem esse numerum annidierum, quemadmodum prædiximus: et super hos Virtutem, quam et Innominabilem vocant, et hujus dispositionem: et nec sic quidem effugit talem aporiam. Interrogatus enim unde cælo ei, qui est super omnes, ex quo reliquos per successionem factos vult, figurationis imago? Ab ea dispositione, dicet, quæ est secundum Innominabilem. Et aut Innominabilem a semetipso fecisse dicet eam; vel alteram quamdam super hunc (29) potestatem esse consentire necesse habebit, ex qua accepit Innominabilis ejus tantam eorum, quæ sunt secundum eum, figurationem.

3. Quanto igitur tutius et diligentius, quod est verum statim initio confiteri, quoniam fabricator Deus hic, qui mundum fecit, solus est Deus, et non est alius Deus præter eum; ipse a semetipso exemplum et figurationem eorum quæ facta sunt, accipiens: quam post tantam irreligiositatem et circuitum defessos, cogi aliquando in aliquo uno statuere sensum (30), et ex eo figurationem factorum (31) confiteri?

4. ³ Etenim hoc quod imputant (32) nobis qui sunt a Valentino, in ea quæ est deorsum hebdomade dicentes nos remanere, quasi non attollentes in altum mentem, neque quæ sursum sunt sentientes, quoniam portentiloquium ipsorum non recipimus; hoc idem ipsum qui a Basilide sunt, his imputant, quasi his adhuc circa ea quæ deorsum sunt volutantibus usque ad primam et secundam octonationem, et post triginta Æonas indocte putare eos statim invenisse eum, qui super omnia est, Patrem, non investigantes sensu in id quod est super cccclxv cælos Pleroma, quæ est supra qua-

(26) *Excidere.* Al. *excedere.*

(27) *Sicut passus est Basilides.* Hoc, ait Billius, Græcum sermonem prorsus redolet. Nam quod Græci dicunt, ὅπερ ἐπαθεν ὁ Βασιλειδῆς, Latino modo dicendum fuerat: *quod Basilidi accidit.*

(28) *Quando.* Al. *quoniam.*

(29) *Super hunc.* Sic Clarom., al. *super hanc.*

(30) *Statuere sensum.* Græce, inquit Billius, ἐπέσειν τὸν νοῦν, id est *mentem figere.*

(31) *Figurationem factorum.* Sic Clarom. cod. In Feuard., Voss., Arundel., Merc. 2, et edit Oxon. recte quidem legitur *figurationem*, sed male *factorem.* In edit. Eras., Gallas, et Feuard. pejus *figuratione factorem.*

(32) *Imputant.* Græce, ait Billius, ὀνειδίζουσι, vel ἐγκαλοῦσι, id est *exprobrant, vel accusant.*

draginta quinque ogdoadas (33). Et illis iterum juste quis imputabit, fingens quatuor millia et ccc et lxxx cœlos, vel Æonas; quoniam hi dies anni tantas horas habent. Si autem quis et noctium apponat, duplicans prædictas horas, magnam multitudinem octonationum et innumerabilem quamdam Æonum operositatem putans adinvenisse, adversus eum qui est super omnia Pater, omnium semetipsum perfectiorem (34) suspiciens, eadem omnibus imputabit: quoniam non sufficient in altitudinem ejus quæ ab ipso dicebatur multitudo cœlorum, vel Æonum; sed deficientes vel in ea quæ sunt deorsum, vel in medietatem (35) perseverant.

138 CAPUT XVII.

Quæritur qualis sit Æonum emissio, et ostenditur eam, qualiscunque fingatur, ex omni parte repugnare; ipsumque Nun, atque etiam Patrem posita hæreticorum hypothesi, ignorantia labe maculari.

1. Ejus igitur, quæ est secundum Pleroma ipsorum, dispositionis, et maxime ejus, quæ est secundum primam ogdoadem, tantas contradictiones et aporias habentes (36), inspiciamus et reliqua; propter illorum insensationem et nos de his quæ non sunt quærentes; necessarie autem et hoc facientes, quoniam hujus rei credita est nobis procuratio, et qui velimus (37) omnes homines ad agnitionem veritatis venire: et quoniam tu ipse postulaveris (38) accipere a nobis multas et universas eversionis eorum occasiones.

2. Quæritur igitur, quemadmodum emissi sunt reliqui Æones? Utrum uniti ei qui emisit, quemadmodum a sole radii, an efficaciter (39) et partiliter (40), uti sit unusquisque eorum separatim, et suam figurationem habens, quemadmodum ab homine homo, et a pecude pecus? Aut secundum germina-

* Cap. XXIII.

(35) *Quæ est . . . ogdoadas.* Ita Clarom., Voss., Merc. 2, et Grab., cæteri ogdoades. Sed pro quæ est legendum putat Grabius, quod est, scilicet Pleroma. Ego vero servata voce quæ, legerem ogdoas, pro ogdoadas. Forte ogdoadas posuerit interpres, pro ogdoas, quasi alterutram vocem adhibere promiscuum foret. Nam supra cap. 12, n. 5, pro prima et principalis ogdoas, cod. Clarom. habet, prima et principalis ogdoadas; quod et alibi legisse me puto.

(34) *Omnium semetipsum perfectiorem.* Græcismus, omnium pro omnibus.

(35) *In medietatem.* Sic pro in medietate reposui ex codd. Clarom., Arundel. et Merc. 2, nam præcedit, in ea quæ sunt, etc. Porro in hic accipitur pro ad, vel circa.

(36) *Habentes.* Legendum mallet Grabius, habentis, quasi duos genitivos, more Græcorum, pro duobus ablativis Latinis, scripsisset interpres; sed frustra. Nam habentes refertur ad inspiciamus, quod proinde verbum ab ea voce majori distinctionis nota divellendum non erat; sed hæc nota apponenda est ante, propter illorum, etc., et tunc planus erit sensus. Scilicet: cum tantas contradictiones et aporias, seu difficultates inextricabiles, habeamus adversus eam quæ est, etc., inspiciamus et reliqua, etc., propter illorum insensationem, et nos de his quæ non sunt quærentes; id est, ut eorum insania efficacius comprimatur, quæstionem et nos, ex eorum hypothesi, inveniunt de his quæ non sunt, seu impossibilia sunt.

tionem, quemadmodum ab arbore rami? Et utrum ejusdem substantiæ existebant his (41) qui se emisserunt, an ex altera quadam substantia substantiam habentes? Et utrum in eodem emissi sunt, ut ejusdem temporis essent sibi; an secundum ordinem quemdam, ita ut antiquiores quidam ipsorum, alii vero juniores essent? Et utrum simplices quidem (42) et uniformes, et undique sibi æquales et similes, quemadmodum spiritus et lumina emissa sunt; an compositi et differentes, dissimiles membris suis?

3. Sed si quidem efficaciter et secundum suam genesis unusquisque illorum emissus est secundum hominum similitudinem; vel generationes Patris erunt ejusdem substantiæ ei et similes generatori; vel si (43) dissimiles parebunt, ex altera quadam substantia confiteri eos esse necesse est. Et si quidem Patris generationes similes emissori, impassibilia perseverabunt ea quæ emissa sunt, quemadmodum et is qui emisit illa; si autem ex altera quadam substantia, quæ est capax passionum, unde hæc dissimilis substantia intra illud, quod est incorruptelæ, Pleroma? Adhuc etiam secundum hanc rationem unusquisque eorum separatim divisus ab altero intelligetur, quemadmodum homines (44), non admistus, nec unitus alter altero, sed in figuratione discreta, et circumscriptione definita, et magnitudinis quantitate unusquisque ipsorum deformatus; quæ propria corporis sunt, et non spiritus. Jam igitur non spiritale Pleroma esse dicant, nec semetipsos spiritales; siquidem, velut homines, Æones ipsorum epulantes sedent apud Patrem, et ipsum tali figuratione existentem quemadmodum delegunt eum qui ab eo emissi (45) sunt.

4. * Si autem, velut a lumine lumina accensa,

Id argumentum ad hominem vulgo dicitur in scholis.

(37) *Velimus.* Al. *vellemus.*

(38) *Postulaveris.* Hoc ante postulaveris merito delevit Grab. auctoritate cod. Voss. quia prorsus superfluum est.

(39) *Efficaciter.* Clarom. *effugaciter*, sed scribæ vitio, ut puto, quia paulo post scriptum legitur, ut in aliis omnibus codd. *efficaciter*. Glossarium Isidori dictum: *efficacilis*, in omnibus expeditus, id est solutus, liber. *Efficaciter* itaque opponitur τῷ uniti ei qui emisit; ac proinde dum quærit Iræneus, utrum emissi fuerint Æones uniti ei, qui emisit, an efficaciter; idem est ac si quæreret, an principio emittenti uniti et conjuncti, an ab eo soluti, sejuncti et distincti emissi sunt?

(40) *Partiliter.* Ex cit. Glossario *partiliter* est *divise, per partes, distribute*; id est *divisim, separatim*.

(41) *Ejusdem substantiæ existebant his.* Pro existebant cum his. Phrasis est, inquit Bill., a Græcis desumpta. Græci enim dicunt, τῆς αὐτῆς οὐσίας ἦσαν τοῖς αὐτοῖς προβεβληχόσι.

(42) *Simplices quidem.* Sic recte Clarom.; alii omnes vitiose, *simplices quidam*.

(43) *Vel si.* Ita omnes editt.; at in omnibus mss. deest si: sensus tamen id omnino requirit.

(44) *Homines.* In pluribus editt. perperam *hominem*.

(45) *Emissi.* Al. *missi*.

sunt Æones a Logo, Logos autem a Nu, et Nus a Bytho, velut, verbi gratia, a facula faculæ; generatione quidem et magnitudine fortasse distabunt ab invicem; ejusdem autem substantiæ cum sint cum principe emissionis ipsorum, aut omnes impassibiles perseverant, aut et Pater ipsorum participabit (46) passiones. Neque enim quæ postea accensa est facula, alterum lumen habebit quam illud quod ante eam fuit. Quapropter et lumina ipsorum (47) composita in unum, in principalem unitiorem recurrunt, cum fiat unum lumen quod fuit et a principio. Quod autem juvenius est et antiquius, neque in ipso lumine intelligi potest (unum enim lumen est totum), nec in ipsis quæ perceperunt lumen faculis (etenim ipsæ secundum substantiam materiæ id tempus (48) habent; una enim et eadem est facularum materia): sed tantum secundum accensionem, quoniam altera quidem ante pusillum tempus (49), altera autem nunc accensa est.

5. Labes igitur ejus, quæ est secundum ignorantiam, passionis, aut universo similiter Pleromati ipsorum proveniet, cum sint ejusdem substantiæ, et erit in ignorantia labe, id est semetipsum ignorans propator: aut similiter omnia impassibilia perseverabunt ea, quæ sunt intra Pleroma, lumina. Unde igitur circa juniorem Æonem passio, si paternum lumen **139** est, ex quo omnia constituta sunt lumina quod naturaliter impassibile est? Quomodo autem et juvenior aliquis, aut senior in ipsis Æon dici potest, cum sit unum lumen totius Pleromatis? Et si quis stellas dicat eos, nihilominus eadem universi apparebunt natura participantes. Etenim si *stella a stella in claritate differt*^o, sed non secundum qualitatem, nec secundum substantiam, secundum quam passibile aliquid vel impassibile est; sed aut universos, ex lumine cum sint paterno, naturaliter impassibiles et immutabiles esse oportet: aut universi cum paterno lumine et passibiles, et commutationum corruptionis capaces sunt.

6. Hæc autem eadem ratio sequetur (50), etsi,

^o Cap. XXIV. ^o I Cor. xv, 41.

(46) *Participabit.* Al. *participavit.*

(47) *Ipsorum.* Al. *ab ipso.*

(48) *Id tempus.* Eras., Gallas. et Feuard. *id temporis.* Porro *id tempus* hic accipit interpretis pro *idem tempus*: nisi forte scribæ ad abbreviationis notam haud attendentes, imprudenter scripserint *id pro idem.*

(49) *Pusillum tempus.* Auctoritate codd. Clarom., Voss. et Feuard. in marg. *pusillum* addidi ante *tempus*, expunxi vero *illud*, quod sequitur in omnibus editis. Hanc enim lectionem exigere videtur oppositionis ratio: *altera ante pusillum tempus, altera autem nunc.*

(50) *Sequitur.* Clarom. et Voss. *sequitur.*

(51) *Emissum dicunt Æonem.* *Emissam Æonam* habent Clarom., Arund. et Merc. 2, nec male, quia de Sophia hic est sermo.

(52) *Et hoc.* Pro *et quidem.*

(53) *Passionis hujus.* Feuarentius solius Billii iudicio, nullius vero mss. codicis auctoritate fretus, scripsit *passioni*; cum tamen dubium non sit, quin interpretis, pro more, Græcam constructionem se-

velut ab arbore ramos, dicant a Logo natam esse emissionem Æonum; cum Logos a Patre ipsorum generationem habeat; ejusdem enim substantiæ omnes inveniuntur cum Patre, tantum secundum magnitudinem, sed non secundum naturam differentes ab invicem, et magnitudinem complentes Patris, quemadmodum digiti complent manum. Si igitur Pater in passione et ignorantia, et ii utique, qui ex eo generati sunt, Æones. Si autem impium est Patri omnium ignorantiam et passionem affingere, quomodo ab eo emissum dicunt Æonem (51) passibilem, et hoc (52) ipsi Sophiæ Dei eandem impietatem affingentes, semetipsos religiosos esse dicent?

7. Si autem, quomodo a sole radios, Æonas ipsorum emissiones habuisse dicent, ejusdem substantiæ et de eodem omnes cum sint, aut omnes capaces passionis erunt cum eo, qui ipsos emisit, aut omnes impassibiles perseverabunt. Non enim jam quosdam impassibiles, quosdam autem passibiles possunt ex tali emissionem confiteri. Si igitur omnes impassibiles dicunt, ipsi suum argumentum dissolvunt. Quomodo enim passus est minor Æon, si omnes erant impassibiles? Si autem omnes dicunt participasse passionis hujus (53), quemadmodum quidam audent dicere, quia a Logo quidem cœpit, derivatio autem in Sophiam (54); in Logum, hujus Nun Propatoris (55), passionem revocantes, arguentur et Nun Propatoris, et ipsum Patrem in passione fuisse confitentes. Non enim ut compositum animal quiddam est omnium Pater, præter Nun, quemadmodum præostendimus; sed Nus Pater, et Pater Nus. Necesse est itaque et eum, qui ex eo est Logos, imo magis autem ipsum Nun, cum sit Logos, perfectum et impassibilem esse; et eas quæ ex eo sunt emissiones, ejusdem substantiæ cum sint, cujus et ipse, perfectas, et impassibiles, et semper similes cum eo perseverare, qui eas emisit.

8. Non igitur jam Logos quasi tertium ordinem

D cutus, μετασχεῖν τούτου τοῦ πάθους, verterit, *participasse passionis hujus.*

(54) *A Logo quidem cœpit, derivatio autem in Sophiam.* Hic equidem, ait Billius lib. 1 *Observ. sacr.*, c. 34, *derivavit* emendare non dubitem. Priore enim libro cap. 1, hæc Irenæi verba sunt: Ἐνήρητο μὲν ἐν τοῖς περὶ τὸν Νοῦν, ἀπέσκηψε δὲ εἰς τοῦτον, *exorsa quidem fuerat in iis quæ sunt erga Nun, derivavit autem in hunc.* Attamen cum hic vox *derivatio* rectum habeat sensum, hanc sollicitandam non putem.

(55) *In Logum hujus Nun Propatoris.* Loco accusativi *Nun*, genitivum *mentis* ponendum vult Grabius; sed frustra. Sensum haud assecutus est vir eruditus, mala interpunctione deceptus. Hic itaque est: *In Logum, qui hujus Propatoris Nus, seu mens est, passionem in Sophiam derivatam revocantes, arguentur et Nun Propatoris, et ipsum Patrem in passione fuisse confitentes.* Id est, convincuntur asserere (Græce ἐλεγχθήσονται ἐξομολογούμενοι) et mentem Propatoris, et ipsum Patrem in passione fuisse. Hunc sensum confirmat quod

generationis habens ignoravit Patrem, quemadmodum docent hi : hoc enim in hominum quidem generatione fortasse putabitur verisimile (56) esse, eo quod sæpe ignorant suos parentes ; In Logo autem Patris omnimodo impossibile est. Si enim existens in Patre cognoscit, hunc in quo est, hoc est semetipsum, non ignorat : et quæ ab hoc sunt emissiones, virtutes ejus existentes, et semper ei assistentes, non ignorabunt eum, qui se emisit, quemadmodum nec radii solem. Non capit (57) igitur Dei Sophiam, eam quæ intra Pleroma est, cum sit a tali emissionem, sub passione cecidisse, et talem ignorantiam concepisse. Possibile est autem eam, quæ est a Valentino, sapientiam, cum sit de diaboli emissionem, in omni passione fieri (58), et profundum ignorantiam fructificare. Ubi enim ipsi testimonium perhibent de Matre sua, dicentes eam Æonis errantis generationem esse, jam non querere oportet causam, propter quam filii hujusmodi Matris ignorantiam semper natent in profundo.

9. Præter has autem emissiones ego quidem jam non intelligo alteram posse eos dicere ; sed ne ipsi quidem alteram quamdam proprietatem emissam reddentes aliquando, cogniti sunt nobis, licet valde multam de hujusmodi speciebus quæstionem habuerimus cum eis : hoc autem solum dicunt, quoniam (59) emissi sunt unusquisque illorum, et illum tantum cognovisse (60), qui se emisit, ignorans autem eum, qui ante illum est. Jam non autem cum ostensione progrediuntur, quemadmodum emissi sunt, aut quomodo capit tale quid in spiritalibus fieri. Quacunque enim progressi fuerint, obligabuntur, et a recta ratione circumeuntes (61) circa veritatem, in tantam uti cum, qui est a Nu Propatoris (62) ipsorum emissus Sermo, in deminorationem (63) eum emissum dicant, (Nun enim perfectum a perfecto Bytho progeneratum jam non potuisse eam, quæ ex eo est, emissionem facere perfectam, sed obcæcatam circa agnitionem et magnitudinem Patris : et Salvatorem symbolum

⁷ 1 Petr. 1, 12.

mox sequitur : imo ipsum Nun, cum sit Logos, etc. Hæc ergo, hujus Nun Propatoris, per appositionem accipienda.

(56) Verisimile. Al. verisimilius.

(57) Non capit. Gr. οὐκ ἐνδέχεται, id est fieri non potest.

(58) In omni passione fieri. Illud admonendum, ait Bill. lib. 1 *Observat. sacr.*, cap. 33, interpretem sæpe uti verbo fieri pro esse et versari. Sic et in hoc capite paulo inferius : *Priusquam in passionibus fierent.* Et cap. seq. n. 2 : *Quomodo rursus Enthymesis hujus cum passione procedens separatim poterat fieri ?* Et n. 6, *velle intra eum fieri.* Ac denique cap. 31 et 32 : *In omnibus operibus fieri.* In his omnibus locis pro fieri, dilucidior esset sensus, si esse aut versari legeretur.

(59) Quoniam. Pro quod ; et ita sæpe.

(60) Cognovisse. Scribendum erat, cognoverit.

(61) Circumeuntes. Sic Clarom. et Voss. melius quam alii cæcutientes.

(62) Nu Propatoris. In editt. Eras., Gall. et Feuard. male Propator.

A mysterii hujus ostendisse in eo, qui a nativitate cæcus fuit, quoniam sic cæcus (64) emissus est a Monogene Æon, id est ignorantia, ignorantiam et cæcitatem commentientes Verbo Dei, secundam secundum 140 eos (65) a Propatore emissionem habenti. Admirabiles sophistæ, et altitudines investigantes incogniti Patris, et supercœlestia sacramenta enarrantes, in quæ (66) cupiunt angeli prospicere ? ! uti discant quoniam a Nu ejus Patris, qui super omnia est, emissum Verbum, cæcum emissum, id est (67) ignorans Patrem, qui se emisit.

10. Et quemadmodum, o vanissimi sophistæ, Nus Patris, imo etiam ipse Pater, cum sit Nus et perfectus in omnibus, imperfectum et cæcum Æonem emisit suum Logon, cum possit statim et agnitionem Patris cum eo emittere ? Quemadmodum Christum postgenitum quidem reliquis, perfectum autem dicitis emissum ; multo magis igitur, qui est eo ætate provector Logos, ab eodem Nu perfectus utique emitteretur, et non cæcus : nec ille rursus plus cæcos quam se (68) Æonas emitteret, quoadusque Sophia vestra semper excæcata, tantam malorum enixa est substantiam. Et hujus malitiam causa est Pater vester ; magnitudinem enim et virtutem Patris causas ignorantiam esse dicitis, Bytho assimilantes eum, et nomen hoc ei apponentes innominabili Patri. Si autem ignorantia malum, omnia autem mala ex ea floruisse (69) defixistis, hujus autem causam magnitudinem et virtutem Patris dicentes, malorum factorem eum ostenditis. Id enim, quod non potuerit contemplari magnitudinem ejus, causam dicitis mali. Sed si quidem impossibile erat Patri notum semetipsum ab initio his, quæ ab eo (70) facta sunt, facere ; inexcusabilis erat, qui non poterat ignorantiam auferre eorum, qui post se sunt. Si autem postea volens, eam quæ secundum progressionem emissionum aucta fuerat, ignorantiam et insemnatam Æonibus, auferre potuit, multo magis prius

(63) Deminorationem. Græce, ὑπέρημα, quod labem plerumque vertit interpretes.

(64) Sic cæcus. Pro si cæcus auctoritate cod. Arund. bene reposuit Grabius.

(65) Secundam secundum eos. Secundam ex cod. Clarom. addidi.

(66) In quæ. Sic vet. Feuard., cod. Arund. et Merc. 1, quibus et Græcus B. Petri textus consonat, εἰς ἃ ; sicque legunt, ait Feuard., OEcumenius et alii Græci omnes. Ipse tamen Feuardentius cum Eras. et Gall. (quibus consentiunt Clarom., Voss. et Merc. alter) in Irenæi textu scripsit, in quem.

(67) Cæcum emissum, id est. In cod. Arund. deest emissum.

(68) Plus cæcos quam se. Ita recte Clarom., Arund. et Grab. In reliquis omnibus mendose, plus cæcus quam si, nisi quod Merc. 2 habeant se.

(69) Floruisse. Editt. Eras., Gall. et Feuard., cum altero ex Merc. codd. fluxisse.

(70) Ab eo. Sic Eras. et mss. omnes. Sed perperam Feuard. scripsit ea. In Gall. autem neque eo neque ea legitur.

eam, quæ nondum erat, ignorantiam volens non A
permitteret (71) fieri.

11. Quoniam igitur quando voluit agnitus est, non tantum Æonibus, sed et his, qui in novissimis temporibus erant hominibus (72); non volens autem ab initio agnosci, ignoratus est: causa ignorantiae secundum vos est voluntas Patris. Si enim præsciebat hæc sic futura, quare utique, priusquam fieret, non abscedit ignorantiam ipsorum, quam postea, velut ex pœnitentia, curat per emissionem (73) Christi? Quam enim (74) per Christum agnitionem omnibus fecit, multo ante poterat facere per Logon, qui et primogenitus erat Monogenus (75). Vel si præsciens voluit fieri hæc, semper perseverant ignorantiae opera, et nunquam prætereunt. Quæ enim ex voluntate Propatoris vestri facta sunt, perseverare oportet cum voluntate ejus qui voluit: vel si prætereunt hæc, cum his præteriet et voluntas ejus, qui substantiam ea habere (76) voluit. Quid enim et discentes requieverunt Æones, et perfectam agnitionem perceperunt, quoniam incapabilis est (77) et incomprehensibilis Pater? Hanc autem agnitionem habere potuerunt priusquam in passionibus fierent: non enim deminorabatur magnitudo Patris ab initio scientibus his, quia incapabilis et incomprehensibilis est Pater. Si enim propter immensam magnitudinem ignorabatur, et propter immensam dilectionem impascibiles debebat conservare eos qui ex se nati erant: quoniam nihil prohibebat, sed magis utile C
erat, ab initio cognovisse eos, quoniam incapabilis et incomprehensibilis est Pater.

CAPUT XVIII *.

Sophiam nec ignorantia laborare, nec quidquam, Patrem investigando, pati, aut in apertum discrimen venire potuisse. Enthymesis ejus ab illa separari non potuisse, multo minus proprias affectiones habere.

1. Quomodo autem non vanum est, quod etiam Sophiam ejus dicunt in ignorantia, et in deminatione, et in passione fuisse? Hæc enim aliena

* Cap. XXV. * Cap. XXVI. ¹⁰ Matth. vii, 7.

(71) Permitteret. Al. vitiose, *permittere*.

(72) Erant hominibus. Duas has voces ex mss. Vossii restituit Græbius. Habentur et in Clarom.

(73) Per emissionem. In Eras., Arund., Otobon. et Merc. 2, per missionem.

(74) Quam enim. Alii, qui enim.

(75) Monogenus. In genitivo, ex Græco μονογενούς, unigeniti.

(76) Ea habere. Sic Clarom., Merc. 2 et Græb.: cæteri, *eam habere*.

(77) Quoniam incapabilis est. Pro quod incapabilis sit. Græce, ὅτι τε ἀχώρητος ἐστὶ καὶ ἀκατάληπτος, sup. lib. 1, c. 2, n. 5.

(78) Sophiam passum Æonem. Eras. et Gall. cum mss. quibusdam, *Sophiam passam Æonem*.

(79) Plenitudinem. Græc. Πληρωμα.

(80) Percipiet. In Voss. participet. Percipiet vero hic scribitur pro in se suscipiet, admittet.

(81) Ipsa autem. Sic solus cod. Clarom. Jam ita, pro ipsum eadem, restituerat Feuard., sed ex solius Billii iudicio, nullius vero ms. codicis auctoritate.

A sunt a Sophia, et contraria; sed nec affectiones ejus sunt. Ubi enim est improvidentia et ignorantia utilitatis, ibi Sophia non est. Non jam igitur Sophiam passum Æonem (78) vocent; sed aut vocabulam ejus, aut passiones prætermittant. Et Plenitudinem (79) autem universam non dicant spiritalem, si intra ipsam Æon hic, cum esset in passionibus tantis, conversatus est. Hæc enim ne anima quidem fortis, non dicam spiritualis substantia, percipiet (80).

2. Quomodo autem rursus Enthymesis ejus cum passione procedens separatim poterat fieri? Enthymesis enim esse intelligitur erga aliquem; ipsa autem (81) seorsum nunquam fiet. Exterminatur enim et absorbetur mala a bona enthymesi, quemadmodum ægrimonium (82) ab incolumitate. Quæ enim erat prior Enthymesis passionis (83)? Exquirere Patrem, et magnitudinem 141 ejus considerare. Quid autem suasa est postea, et convaluit? Quoniam incomprehensibilis, et qui inveniri non possit, est Pater. Non igitur bonum erat, quod vellet cognoscere Patrem; et propter hoc est et passibile (84); sed quando suasa est quoniam investigabilis (85) esset Pater; et convalescens (86). Sed ille ipse Nus, qui quærebat Patrem, cessavit secundum eos adhuc quærere, discens quoniam incomprehensibilis est Pater.

3. * Quemadmodum igitur Enthymesis poterat separata concipere passiones, quæ et ipsæ affectiones ejus erant? Affectio enim erga aliquem fit, ipsa autem seorsum non potest esse, nec constare. Non solum autem instabile hoc est, sed etiam contrarium ei, quod est a Domino nostro dictum: *Quærite, et invenietis* ¹⁰. Dominus enim quærendo et inveniendo Patrem, perfectos consummat discipulos; is autem, qui sursum est, Christus ipsorum, per id quod præcepit Æonibus non quærere Patrem, suadens quoniam etsi multum laboraverint, non eum invenient, perfectos eos consummavit. Et siquidem perfectos (87) aiunt in eo, quod dicant invenisse Bythum ipsorum; Æonas autem in eo,

D (82) Ægrimonium. Barbare posuit interpret, ait Græbius, pro ægrimonia; quæ vox non modo apud poetas occurrit, sed et apud Ciceronem lib. xiii ad Atticum, ep. 58: *Ferrem graviter, si novæ ægrimonix locus esset*.

(83) Prior... passionis. Græcismus, pro prior passione.

(84) Est et passibile. Ita Eras., Gall., Arund. et Merc. 2; et Feuard., Græb. et mss. Clarom. ac Voss. *esset passibile*. Sed prior lectio præferenda videtur, utpote magis cohærens cum precedentibus.

(85) Investigabilis. Pro ininvestigabilis, Græce ἀνεξεύχλητος. Sic passim accipit interpret, ut et accipitur Rom. xi, 35.

(86) Et convalescens. Supple, *est et convalescens*.

(87) Et siquidem perfectos. Vel lege, *et se quidem perfectos*, vel saltem siquidem accipiendo pro enim, subintellige postea se. *Etenim se perfectos*, etc.

quod suasi sint quoniam investigabilis est, qui ab A
eis inquirebatur.

4. Cum igitur ipsa Enthymesis non posset sine
Æone separatim consistere, adhuc majus inferunt
mendacium de passione ejus, separatim rursus di-
videntes eam, et hanc esse substantiam dicentes
materiæ. Quasi non esset lumen Deus, nec adesset
sermo qui posset eos arguere et evertere nequitiam
ipsorum. Utique enim quodcumque sentiebat Æon,
hoc et patiebatur; et quod patiebatur (88) hoc et
sentiebat: et non aliud erat apud eos Enthymesis
ejus nisi passio incomprehensibilem comprehendere
excogitantis, et passio Enthymesis: impossibilia
enim sentiebat. Quemadmodum itaque poterat af-
fectio et passio ab Enthymesi seorsum separari, et
substantia tantæ materiæ (89) fieri, quando et ipsa B
Enthymesis passio erat, et passio Enthymesis? Nec
igitur Enthymesis sine Æone, nec affectiones sine
Enthymesi separatim habere possunt substantiam;
et soluta est et hic rursus regula ipsorum.

5. ¹¹ Quemadmodum autem et solvebatur et pa-
tiebatur Æon? Siquidem ejusdem substantiæ, cu-
jus et Pleroma, erat; Pleroma autem universum ex
Patre. Quod enim simile est, in simili non dissol-
vetur in nihilum, nec perire periclitabitur, sed
magis perseverabit et augetur; quemadmodum
ignis in igne, et spiritus in spiritu, et aqua in
aqua: quæ autem sunt contraria, a contrariis pa-
tiantur, et vertuntur, et exterminantur. Et sic si
fuisset luminis emissio, non pateretur, nec periculi-
taretur in simili lumine, sed magis effulgesceret et
augesceret, quemadmodum dies a sole: etenim C
Bythum imaginem Patris sui (90) esse dicunt.
Quæcumque sunt peregrina, et sibi extranea ani-
malia, atque contraria natura, periclitantur et cor-
rumpuntur: quæ autem sibi assueta sunt, et co-
gnata (91), nullum patiuntur periculum in eo (92)
conversantia, sed et salutem et vitam ex eo acqui-
runt. Si igitur ejusdem substantiæ, cujus et uni-
versum Pleroma, ex eo emissus fuisset hic Æon,
nunquam demutationem perciperet, cum esset in

similibus et assuetis conversans, spiritalis in spiri-
talibus. Timor enim, et expavescentia, et passio,
et dissolutio, et talia (93), in his quidem quæ sunt
secundum nos, et corporalibus, fortassis fiunt a
contrariis: in spiritalibus autem, et diffusum ha-
bentibus lumen, jam non tales consequuntur cala-
mitates. Sed mihi videntur ejus passionem, qui est
apud comicum Menandrum valde amans et odibili-
lis, Æoni suo circumdedisse. Magis enim infeliciter
amantis cujusdam hominis apprehensionem, et
mentis conceptionem habuerunt, qui hæc finxerunt,
quam spiritalis et divinæ substantiæ.

6. ¹² Super hæc quoque excogitare (94) de quæ-
rendo perfectum Patrem; et velle intra eum fieri,
et habere ejus comprehensionem; non ignorantiam,
nec passionem poterat inficere (95), et hoc (96)
Æoni spiritali; sed magis perfectionem, et impas-
sibilitatem, et veritatem. Nec enim ipsi, cum sint
homines, excogitantes de eo, qui ante ipsos est, et
velut jam comprehendentes perfectum, et intra
ejus constituti agnitionem, dicunt semetipsos in
passione (97) consternationis esse, sed magis in
agnitione et apprehensione veritatis. Etenim Sal-
vatorem, *Quærite et invenietis* ¹³, discipulis propter
hoc dixisse dicunt, ut eum, qui ab ipsis per excogitationem fictus est, super fabricatorem omnium,
inenarrabilem Bythum quærant: et semetipsos per-
fectos esse volunt, quoniam inquirentes invenerunt
perfectum, cum adhuc sint in terra: eum autem,
qui intra Pleroma sit, Æonem, totum spiritalem,
quærentem Propatorem, et intra magnitudinem
ejus conantem fieri, et comprehensionem paternæ
veritatis concupiscentem habere, in passionem di-
cunt recidisse: et passionem talem, ut nisi ei oc-
currisset virtuti (98), quæ omnia firmat, dissociatus
fuisset in universam substantiam, et exterminatus (99).

142 7. ¹⁴ Vesana (1) est hæc præsumptio, et
vere destitutorum a veritate sensus hominum.
Quoniam Æon hic melior est quam ipsi, et ve-
tustior, ipsi quoque confitentur, secundum suam

¹¹ Cap. XXVII. ¹² Cap. XXVIII. ¹³ Matth. vii, 7. ¹⁴ Cap. XXIX.

(88) *Et quod patiebatur. Patiebatur pro sentiebatur* D
recte reposuit Grabius auctoritate cod. Arund. Con-
sentit Clarom.

(89) *Tantæ materiæ. Merc. 2, tanta materiæ.*
Otthobon. *tanta et materia.*

(90) *Patris sui.* Id est Æonis passi, quem infe-
rius numero 7, Valentinianorum avum appellat,
utpote *Matris ipsorum patrem, a quo et genus habent.*
Hujus porro, etsi minus proprie, Bythum imaginem
esse dicit, quia alter alteri similis. Confer. lib. 1,
cap. 5, n. 4.

(91) *Et cognata.* Cod. Clarom. et Feuard. in
marg. et *ex eo nata*; quibus consentiunt Arund.
et Merc. 1, nisi quod omittant particulam *ex.* Quæ
quidem lectio non adeo spernenda videtur, modo
ex eo pro *ex eodem* accipiatur.

(92) *In eo.* Ita Feuard. in marg. Clarom., et
Merc. 2, ceteri minus bene *in ea.* Perro *in eo* in
neutro, quod vocant absolutum, scriptum accipio,
pro *in ea re, in eodem*; in eo videlicet quod ani-

malia conversentur in assuetis et cognatis: eo
prorsus sensu, quo paulo post de Æone scribitur:
in similibus et assuetis conversans.

(93) *Et talia.* Al. et alia.

(94) *Excogitare.* Al. et cogitare.

(95) *Inficere.* Pro *inferre, inducere*; Græc. ἐμ-
ποιεῖν.

(96) *Et hoc.* Pro, et quidem.

(97) *In passione.* Non his verbis præfixum legitur
in Clarom. et om. Anglie., sed merito ab edit. om-
nibus abest.

(98) *Nisi ei occurrisset virtuti, etc.* Græc. ἀναλε-
ύσθαι εἰς τὴν ἄληθινὴν οὐσίαν, εἰ μὴ τῆ σθηροῦσῆ
τὰ ὅλα συνέπτυχε δυνάμει, sup. lib. 1, cap. 11, n. 2.

(99) *Dissolutus fuisset in universam substantiam,*
et *exterminatus.* Feuard. *dissolutus fuisset, et in*
universam substantiam exterminatus; minus bene,
ut ex precedenti nota patet.

(1) *Vesana.* In Eras. et Gall. *vesania.*

regulam, dicentes se esse conceptum Enthymeseos A ejus Æonis qui passus est; ita ut sit hic Æon Matris ipsorum pater, id est avus ipsorum. Et posterioribus quidem nepotibus exquisitio Patris veritatem, et perfectionem, et confirmationem, et eliquationem a fluxibili materia facit, sicut dicunt, et reconciliationem ad Patrem: avo autem ipsorum hæc eadem inquisitio ignorantiam, et passionem, et expavescentiam, et timorem, et consternationem infecit (2), ex quibus et substantiam materiæ factam dicunt. Exquirere ergo et investigare perfectum Patrem, et concupiscentiam communicationis cum eo et unitatis, sibi quidem salutare fieri; Æoni autem, a quo et genus habent, dissolutionis et perditionis causam fuisse dicentes, quomodo non per omnia incongruum, et fatuum, et B irrationabile? Et qui assentiunt his, vere cæci, cæcis ducatoribus (3) utentes, juste et corruunt in subjacentem ignorantiam profundum.

CAPUT XIX ¹⁵.

Futilia et vana esse quæ de semine suo asserunt hæretici. Alienissimum esse ab omni ratione, Demiurgum in se suscepisse hoc semen, et id tamen, et quæ superiora sunt ignorasse, ac animale esse: cum ipsi suscepta duntaxat ejusdem particula spiritales se esse, et omnia intelligere gloriantur.

1. Qualis est autem et de semine ipsorum sermo, conceptum quidem (4) illum (5) secundum figurationem eorum qui sunt erga Salvatorem, angelorum a Matre informe (6), et sine specie, et imperfectum; depositum autem (7) in Demiurgum, nesciente eo, ut per eum in eam animam, quæ C erat ab eo, seminatam, perfectionem et formationem percipiat? Primum quidem est dicere, quoniam imperfecti, et infigurati, et informes hi sunt angeli, qui sunt erga Salvatorem ipsorum: siquidem secundum illorum speciem conceptum tale quid generatum est.

2. Post deinde, quod dicant ignorasse Fabricatorem eam, quæ fuit seminis in eam demissio, et iterum eam, quæ facta est per eum in hominem seminatio; futile verbum et vanum (8), quod nullo modo ostendi possit (9). Quemadmodum enim ignoravit illud, si substantiam aliquam et qualitatem

A propriam habuisset ipsum semen? Si autem sine substantia, et sine qualitate, et nihil erat, consequenter ignoravit illud (10). Quæ enim propriam quamdam motionem (11) et qualitatem, vel ealiditatis, vel velocitatis, vel dulcedinis habent, vel claritatis ejusdam differentiam, nec homines quidem lateant, cum sint cum hominibus; in tantum abest ut fabricatorem hujus universitatis Deum; apud quem juste non est agnatum semen ipsorum, cum sit siæ qualitate universæ utilitatis, et sine substantia omnis actionis, et in totum nihil existens. Et propter hoc mihi videtur etiam Dominus dixisse ¹⁶: *Omnis sermo otiosus quem locuti fuerint homines, reddent pro eo rationem in die judicii.* Omnes enim, quicumque tales sunt, otiosos sermones in aures hominum immittentes (12), assistent in judicio, rationem reddituri de his, quæ vane conjecerunt, et mentiti sunt adversus Deum; in tantum ut semetipsos dicant propter seminis substantiam agnoscere spiritale Pleroma, eo homine, qui est intus, demonstrante eis verum Patrem (opus enim esse (13) animali sensibilibus eruditamentis): ¹⁷ Demiurgum autem universum semen hoc, Matre deponente, suscipientem in semetipsum, omnia omnino ignorasse, et nullum sensum eorum, quæ erga Pleroma sunt, habuisse.

3. Et se quidem spiritales esse, quoniam a particula quædam universitatis Patris in anima ipsorum deposita est; cum ex eadem substantia habeant animas, ex qua et Demiurgus, sicut dicunt: hunc autem semel universum suscipientem semen a Matre, et habentem in se, animale perseverasse, et nihil in totum sensisse eorum, quæ sunt superiora, quæ hi semetipsos intelligere, dum adhuc sunt in terra, gloriantur, quomodo hoc non super omnem irrationabilitatem est? Etenim idipsum semen horum quidem animabus (14) agnitionem attribuisse et perfectionem; ei autem, qui eos fecit Deo, ignorantiam attribuisse putare, vere vesanorum est, et in totum mente destitutorum.

4. Adhuc etiam vanissimum est quod dicunt, in hac depositione (15) figurari (16) illud, et augescere, et paratum fieri (17) ad susceptionem perfectæ

¹⁵ Cap. XXX. ¹⁶ Matth. XII, 36. ¹⁷ Cap. XXXI.

(2) *Et consternationem infecit.* Id est (notat Bill.) *intulit, vel incussit.* Græce ἀπορίαν ἐνεποίησε. Loquitur enim de affectionibus, in quas Æon ille miser incidit.

(3) *Ducatoribus.* Id est *viæ ducibus, ductoribus.*

(4) *Conceptum quidem, etc.* Græce, ὁ κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν περὶ Σωτῆρα Ἀγγέλων ἀπεκλήσε, sup. lib. 1, c. 5, n. 5.

(5) *Illum.* Pro *illud.* Sic et alibi sæpius.

(6) *Informe.* Sic miss. omnes, cum edit. Oxon. In aliis mendose, *informem*; nam hæc vox ad *semen* refertur.

(7) *Depositum autem.* Græca hujusce phrasid reperies loco proxime cit.

(8) *Futile verbum et vanum.* In Arund. *ficile.* In Merc. 4, *vacuum.*

(9) *Quod nullo modo ostendi possit.* Græce (notat Billius) ἀναπόδεικτον. Nam, Græcorum more, *osten-*

dere, sæpe pro probare dicit interpres.

(10) *Ignoravit illud.* Al. *ignorabat.*

(11) *Motionem.* Sic Feuard. in marg., Clarom., et Voss. pro quo Arund. et Merc. 2, corrupte *monitionem.* In edit. *notionem.*

(12) *Immittentes.* Arund. et Voss. *mittentes.*

(13) *Opus enim esse, etc.* Gr. ἔδει γὰρ τῶν ψυχικῶν (τῶ ψυχικῶ) καὶ αἰσθητῶν παιδευμάτων, sup. lib. 1, c. 6, n. 1.

(14) *Animabus.* Eras. et Gall. *animæ.*

(15) *Depositione.* Sic omnes edit. Clarom. vero et Anglic. *dispositione*: at corrupte, ut demonstrat totus hujus capituli contextus.

(16) *Figurari.* Pro *formari*, ut postea melius scripsit interpres.

(17) *Paratum fieri, etc.* Hæc ita Græce expressit Irenæus lib. 1, c. 5, n. 6, ἐτοιμον γένηται εἰς ὑπεροδοχὴν τοῦ τελείου (λόγου).

143 rationis. Erit enim ei materiæ admistio, A quam ex ignorantia et labe (18) volunt habuisse substantiam, aptior et utilior, quam fuit paternum (19) lumen ipsorum: siquidem secundum illius inspectionem (20) natum, informe et infiguratum fuit; ex hac autem formationem, et speciem, et augmentum, et perfectionem assumpsit. ¹⁸ Si enim quod est a Pleromate lumen causa fuit spiritali, ut nec formam, nec magnitudinem haberet propriam; quæ autem huc est descensio, hæc universa addidit ei, et ad perfectionem deduxit: multo operabilior (21) et utilior videbitur, quæ est hic, conversatio, quam et tenebras dicunt, quam fuit paternum lumen ipsorum. Quomodo autem non est ridiculum, Matrem quidem ipsorum in materiam periclitatam dicere (22), uti pene suffocaretur, et paulo minus corrumpetur, nisi vix tunc superextendisset se et exilisset ex semetipsa, adjumentum percipiens a Patre; semen autem ejus in hac eadem materia augescere, et formari, et aptum ad susceptionem perfecti sermonis (23) expediri; et hoc in dissimilibus, et in insuetis ebulliens: sicut ipsi dicunt (24), contrarium esse terrenum spiritali, et spiritale terreno? Quomodo igitur in contrariis et in insuetis parvum emissum; quemadmodum dicunt, et augescere, et formari, et ad perfectionem pervenire potuit?

5. ¹⁹ Adhuc etiam et ad hæc quæ dicta sunt requiretur: utrumne semel enixa sit Mater illorum semen, ut vidit angelos, an particulatim? Sed si quidem simul et semel, quod exinde conceptum, nunc jam non erit infantile: superflua est igitur in eos, qui nunc sunt, homines descensio ejus (25). Si autem particulatim, jam non secundum figuram

¹⁸ Cap. XXXII. ¹⁹ Cap. XXXIII.

(18) *Ex ignorantia et labe.* Al. *ex ignorantie labe.*

(19) *Paternum.* In Clarom. et Voss. *verum*; sed minus bene, nam num. sequenti hæc eadem, *paternum lumen ipsorum*, repetuntur.

(20) *Inspectionem.* Ita Clarom., Arund., Voss. et edit. Oxon. In Eras., Gall. et Feuard. *male dispositionem.* Nam tum num. præcedenti, tum lib. 1, c. 5, n. 6, partus ille spiritalis *Achamothæ* natus dicitur *secundum inspectionem angelorum Salvatoris.*

(21) *Operabilior.* Id est *efficacior.* Hæc lectio quæ est Feuard. in marg., ac codd. Clarom. et Merc. 2, magis placet, quam *optabilior*, ut est in aliis omnibus tum edit., tum mss. Nam hic de efficacia *descensionis* sermo est.

(22) *In materiam periclitatam dicere.* Sensus est, periculum fuisse, ne in materiam dissoluta absorberetur prorsus, et periret. Vide sup. lib. 1, c. 2, n. 2, et infra cap. 20 hujus libri.

(23) *Perfecti sermonis.* Gr. τοῦ τελείου λόγου, quod melius vertisset interpres, *perfectæ rationis*, ut paulo ante recte vertit.

(24) *Sicut ipsi dicunt.* Græce scriptum fuisse puto ὅτι αὐτοὶ λέγουσι, quod vertendum erat, *quippe ipsi dicunt, non sicut, etc.* Particula ergo *sicut* eo sensu hic accipienda, ac proinde mutanda interpunctio et delenda parenthesis, quam hic apposuit Grabius; inde enim turbatur sensus.

(25) *Superflua est igitur in... homines descensio*

eorum quos vidit angelos, fecit conceptionem; simul enim eos et semel videns et concipiens, semel enixionem debebat fecisse, quorum inde semel (26) conceperat figuras.

6. Quid autem, quod angelos cum Salvatore simul videns, illorum quidem imagines concepit, Salvatoris autem non, qui est decorior super illos? Annunquid non placuit ei hic; et propter hoc non concepit in eum (27)? Quomodo autem Demiurgus, quem psychicum vocant, propriam, secundum eos, magnitudinem et figuram habens, emissus est secundum suam (28) substantiam perfectus; quod autem spiritale est, quod etiam operosius (29) oportet esse quam animale, imperfectum emissum est; et opus ei fuit, ut in animam descenderet, ut in ea formaretur, et ita perfectum existens, paratum fiat ad suscipiendum perfectum verbum (30)? Si igitur in terrenis hominibus, et in animalibus (31) formatur (32), jam non secundum angelorum similitudinem est, quos dicunt lumina; sed secundum eorum, qui sunt hic homines. Non enim angelorum habebit similitudinem et speciem, sed animarum in quibus et formatur (quomodo aqua in vas missa, ipsius vasis habebit formam; et jam si (33) gelaverit in eo, speciem habebit vasculi, in quo gelavit), quando ipsæ animæ (34) corporis habeant (35) figuram; ipsi enim adaptatæ sunt vasi, quemadmodum prædiximus. Si igitur et illud semen hic coagulatur et formatur, hominis figura erit; sed non angelorum formam habens. Quomodo igitur ad imagines angelorum illud semen est, quod secundum similitudinem hominum figuratur? Quid autem, cum spiritale esset, opus ei fuit ut in carnem descenderet? Caro enim eget spiritali, si ta-

ejus. Ut nimirum apud eos augescat, formetur, et paratum fiat ad susceptionem perfectæ rationis.

(26) *Inde semel.* Sic recte Grabius ex Feuard. marg., et Voss. Ex parte consentiunt Clarom., Arund. et Merc. 2, nam in iis legitur *de semel.* In aliis minus recte, *de semine.*

(27) *Concepit in eum.* Supple, *intuita*, id est, ad ejus inspectionem. Porro *in* ante eum addimus ex mss. Voss. et Clarom.

(28) *Secundum suam.* In edit. Eras., Gall. et Feuard. præfixa legitur particula *si* ante *secundum*; sed male, et repugnantibus tum mss. omnibus, tum ipso sensu.

(29) *Operosius.* Id est *efficacius*, et ad quodlibet promptius, et expeditius.

(30) *Perfectum verbum.* Τέλειον λόγον vertere debuisset interpres, *perfectam rationem.*

(31) *Animalibus.* Subintellige, *hominibus.*

(32) *Formatur.* Al. *formaretur.*

(33) *Et jam si.* Sic Clarom. distinguere videtur; hancque distinctionem exigit sensus. In cæteris una voce *etiam.*

(34) *Quando ipsæ animæ, etc.* Hinc colligi posse videtur, Irenæum existimasse animas esse corporeas, utpote figura circumscriptas; quæ veterum non paucorum sententia fuit.

(35) *Habeant.* Al. *habebant.*

men incipiet salvari (36), ut in eo sanctificetur, et clarificetur, et absorbeatur mortale ab immortalitate (37); spiritali autem in totum (38) non est opus eorum, quæ sunt hic. Non enim nos illud, sed illud nos meliores facit.

7.²² Adhuc autem manifestius, qui est de semine ipsorum, sermo arguitur falsus, et a quolibet perspicui potest, in eo quod dicant eas animas (39), quæ habuerint a Matre semen, meliores reliquis fieri: quapropter et honoratas a Demiurgo, et principes, et reges, et sacerdotes ordinatas esse. Si enim erat hoc verum, primus utique Caiphas summus sacerdos, et Annas, et reliqui summi sacerdotes, et legis doctores, et principes populi credidissent Domino, in eam cognationem concurrentes; et ante hos etiam Herodes rex. Quoniam autem nec hic, nec summi sacerdotes, nec qui præerant, neque clari de populo accurrerunt ei; sed e contrario qui erant in viis mendici 144 sedentes, surdi et cæci, et a reliquis conculcabantur et contemnebantur, quemadmodum et Paulus ait ²¹: *Videte enim (40) vocationem vestram, fratres, quoniam non multi sapientes apud vos, nec nobiles, neque fortes; sed quæ fuerunt contemptibilia mundi, elegit Deus.* Non itaque erant meliores tales animæ propter seminis depositionem, neque propter hoc honorificabantur a Demiurgo.

8. Et de eo quidem, quod sit regula ipsorum infirma et instabilis, adhuc etiam et vana, sufficiunt quæ dicta sunt. Nec enim oportet, quod solet dici, universum ebibere mare eum, qui velit discere, quoniam aqua ejus salsa est. Sed quemadmodum statua de luto facta, colorata autem superficie, ut putetur aurea esse quæ sit lutea, quicumque accipiet ex ea partem quam qualemque, et exaperiens (41) ostenderit lutum, liberabit eos qui veritatem quaerunt a falsa opinione: ²² eodem modo et nos non modicam partem, sed ea, quæ sunt maxima continentia (42) regulæ ipsorum, resolventes capitula, omnibus quotquot non seduci scientes volunt, quod est nequam, et dolosum, et seductorium, et perni-

²⁰ Cap. XXXIV. ²¹ I Cor. I, 26, 27. ²² Cap. XXV. ²³ Cap. XXXVI.

(36) Si tamen incipiet salvari. Græce, ut optime notat Billius, εἴγε μέλλοι σώζεσθαι; ubi verbum μέλλειν, futurum esse, perperam reddit interpret (quod et mihi solet, ut jam non semel observavimus) incipere. Vertendum igitur erat: si tamen futurum sit, ut salutem consequatur. Nam carnis salutem et resurrectionem negabant hæretici, ut patet ex lib. I, c. 6, n. 1, et evidentius ex Præfat. libri IV et lib. V, cap. 2.

(37) Ab immortalitate. Alii, ab immortalitate. Alludit autem Irenæus ad Apostoli verba II Corinth. V, 4, ut absorbeatur quod mortale est, a vita.

(38) Spiritali autem in totum. In totum deest in Voss.

(39) Dicant eas animas, etc. Græca hujus phrasıs exstant lib. I, cap. 7, n. 3.

(40) Videte enim, etc. Hæc Apostoli paulo aliter referuntur in exemplaribus tum Græcis, tum Latinis: Βλέπετε γὰρ τὴν κλήσιν ὑμῶν, ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγερεῖς, etc. Videte enim vocationem

vos, de schola eorum, qui sunt a Valentino, et a reliquis hæreticorum, quotquot Demiurgum, id est, fabricatorem et factorem hujus universitatis, solum existentem Deum male tractant, ostendimus, dissolubilem eorum viam manifestantes.

9. Quis enim sensum habens, et veritatis vel modicum attingens, sustinebit dicentes, super Demiurgum Deum esse alterum Patrem; et alterum quidem esse Monogenem, alterum autem Verbum Dei, quem et in deminoratione emissum dicunt; alterum autem Christum, quem et posteriorem reliquis Æonibus cum Spiritu sancto factum esse dicunt; et alterum Salvatorem, quem ne a Patre quidem universorum, sed ab his, qui in deminoratione facti sunt, Æonibus collatum et congestum dicunt, et necessarie propter deminorationem emissum? ut nisi in ignorantia et deminoratione fuissent Æones, secundum eos nec Christus emissus fuisset, nec Spiritus sanctus, nec Horos, nec Soter, nec Angeli, nec Mater ipsorum, nec semen ejus, nec reliqua mundi fabricatio; sed fuissent omnia deserta ac destituta tot bonis. Non solum itaque in fabricatorem tantum irreligiosi sunt, labis eum dicentes fructum; sed et in Christum, et in Spiritum sanctum, propter labem dicentes eos emissos; et Salvatorem autem similiter (43) post labem. Quis enim sustinebit reliquum eorum vaniloquium, quod astute parabolis adaptare conantes, et se, et eos, qui sibi credunt, in maximam converterunt impietatem?

CAPUT XX²³.

Demonstrat inanes esse probationes, quibus Æonis duodecimi perturbationes et angustias assererant, nec per Judæ apostasiam et defectionem ipsas posse confirmari. Demum variis antithesibus ostendit, passionem Domini nostri nihil commune, aut affine habere cum ficta Æonis passione.

1. Quoniam et parabolis, et actus Domini improprie et inconsequenter inferunt sigmento suo, ita ostendimus. Illam enim, quam erga duodecimum Æonem dicunt accidisse, passionem, conantur ostendere, quod Salvatoris passio a duodecimo

vestram, fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, etc.

(41) Exaperiens. Ita Fenard. in marg. Clarom. et Voss. Alii vitiose exhaustiens.

(42) Maxima continentia. Non dubitare se ait Billius, quin pro maxima substituendum sit maxime. Nam, inquit, quod in Græco erat, συνέτηξις, id verborum tenacissimus interpret reddidit, maxime continentia; ego, præcipua ac maximi ponderis. Sic enim clarior est sensus. Sed acutiorum iudicio hæc discutienda relinquo. Sic ille, loco jam multoties cit. Sed quid si continentia substantive accipiatur, pro complexu, complexione, summa, vel capite, Græce τὸ συνέχον, vel ἡ συνοχή? Nam in Gloss. vet. συνοχή vertitur continentia. Sic ordo verborum esset: ea resolventes capitula, quæ sunt maxima continentia regulæ ipsorum; sensus vero: quæ sunt præcipuum regulæ ipsorum caput, quæ cætera alii complectitur.

(43) Similiter. Alii, finaliter.

apostolorum facta sit, et in duodecimo mense. Uno enim anno (44) voluit eum post baptismum prædicasse. Sed in illa quæ fluxum (45) sanguinis patiebatur, manifeste dicunt ostensum; duodecim enim annis passa est mulier, et tangens simbriam Salvatoris, consecuta est sanitatem ab illa virtute, quæ egressa est a Salvatore, quam præesse dicunt. Illa enim, quæ passa est, virtus extensa, et in immensum effluens, ita ut periclitaretur per omnem (46) substantiam dissolvi, cum tetigisset primam quaternationem, quæ per simbriam significatur, stetit et a passione cessavit.

2. Hoc ergo, quod dicunt, duodecimi Æonis passionem per Judam demonstrari; quomodo potest in similitudinem comparari Judas (47), qui ejectus est de numero duodecimo, nec restitutus est in locum suum? Æon enim cujus typum Judam dicunt esse, separata ejus entymesi, restituta est, sive revocata; Judas autem abdicatus est, et ejectus, et in locum ejus Matthias ordinatus est, secundum quod scriptum est: *Et episcopatum ejus accipiat alius*²⁴. Debuerunt itaque dicere, duodecimum Æonem ejectum esse de Pleromate, et in locum ejus alium prolatum sive emissum; si tamen in Juda ostenditur. Adhuc autem ipse quidem Æon quod sit passus dicunt; Judas autem quod sit proditor. Patiens autem Christus venit ad passionem, et non Judas; et ipsi consentitur. Quomodo igitur Judas traditor ejus, qui pro 145 nostra salute pati habuit, typus et imago esse poterat passi Æonis?

3. Sed neque Christi passio similis est passioni Æonis, neque in similibus facta. Æon enim passus est passionem dissolutionis, et perditionis, ita ut periclitaretur ipse, qui patiebatur, et corrumpi: Dominus autem noster Christus passus est passionem validam, et quæ non cederet; non solum ipse non periclitatus corrumpi, sed et corruptum hominem firmavit robore suo, et in incorruptionem revocavit. Et Æon quidem passus est passionem ipse requirens Patrem, et non prævalens invenire: Dominus autem passus est, ut eos qui erraverunt a

²⁴ Act. 1, 20, ex Psal. cviii, 8. ²⁵ Psal. lxxvii, 19;

(44) Uno enim anno, etc. Græca hujus periodi et seqq. habes supra lib. 1, cap. 3, n. 3.

(45) Fluxum. Editt. Profluvium.

(46) Per omnem. Sic ex mss. Clarom. et Voss. reposui. In editt. Eras. et Gall. male, et omnem. Feuardentius vero in pro et substituit, sed Billii solius, ut videtur, monitu, nullius vero mss. cod. auctoritate. Quare tutius esse duxi pro in scribere per, cum præsertim idem sit sensus.

(47) Judas. Alii, Judæ.

(48) Substituit. Sic omnes cum editt. tum mss.; sed in margine editt. Eras., Gall. et Feuard, legitur sustinuit.

(49) Quod sit duodecimus, apud omnes consonat, duodecim denominatis apostolis in Evangelio. Hæc lectio, quæ est codd. Voss. et Clarom. cæteris et amplior et melior videtur. Initio enim periodi præcedentis scripsit Irenæus: *Non ergo Judas duodecimus discipulus typus erat passi Æonis. Tum resumit: Proditor enim Judas, quod sit duodecimus, scilicet discipulus, vel apostolus, apud omnes consonat. Rationem statim subnectit: duodecim denominatis apostolis in Evangelio; cum duodecim deno-*

A Patre, ad agnitionem, et juxta eum adduceret. Et illi quidem inquisitio magnitudinis Patris fiebat passio perditionis; nobis autem Dominus passus, agnitionem Patris conferens, salutem donavit. Et illius quidem passio fructificavit fructum femininum, sicut dicunt, invalidum, et infirmum, et informem, et inefficacem; istius autem passio fructificavit fortitudinem et virtutem. *Ascendens enim in altitudinem Dominus per passionem, captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus*²⁵, et contulit credentibus in se super serpentes et scorpiones calcare, et super omnem virtutem inimici, id est principis apostasiæ. Et Dominus quidem per passionem mortem destruxit; et solvit errorem, corruptionemque exterminavit, et ignorantiam destruxit; vitam autem manifestavit, et ostendit veritatem, et incorruptionem donavit.²⁶ Illorum autem Æon cum fuisset perpeusus, ignorantiam substituit (48), substantiam informem peperit, ex qua omnia materialia opera prolata sunt, secundum eos, mors, corruptio, error, et his similia.

4. Non ergo Judas, duodecimus discipulus, typus erat passi Æonis; sed neque Domini nostri passio; per omnia enim dissimile et inconueniens invicem sibi ostensum est, non solum in his quæ prædiximus, sed et secundum ipsum numerum. Proditor enim Judas, quod sit duodecimus, apud omnes consonat, duodecim denominatis apostolis in Evangelio (49); hic autem Æon non duodecimus, sed tricesimus est: non enim duodecim tantum Æones voluntate Patris prolati sunt, secundum hæc, neque duodecimus ordine emissus est; in tricesimo loco annumerantes (50) eum emissum. Quomodo ergo duodecimus ordine Judas, ejus qui in tricesimo ordine est Æon, potest esse typus et imago?

5. Si autem Judam pereuntem, imaginem entymeseos ejus esse dicunt, nec sic imago similis erit ejus, quæ secundum eum est veritatis. Entymesis enim separata ab Æone, ipsa postea formata (51) a Christo (52), dehinc prudens facta a Salvatore (53), et omnia quæ sunt extra Pleroma operantur apostoli in Evangelio. Cæteri omnes codd. inter se dissentiunt. In Feuard. edit. *Quod sit duodecimus denominatus apostolus in Evangelio, apud omnes consonat. Consentunt quoad primam partem Eras. et Gallas. sed in his, ut et in Arund. et Merc. 2 deest apud omnes consonat. Grabius ex cod. Arund. pro denominatus scripsit de nominatis; de cætero consentit cum Feuard. In Merc. 2, una voce, denominatis. Vox autem duodecim in iis omnibus omissa, haud dubito quin incuria scribarum, ob affinitatem cum duodecimus.*

(50) Annumerantes. Pro, cum annumerent.

(51) Postea formata. Postea pro propterea recte posuit Grab. ex margine editt. Eras., Gallas. ac Feuard., et ex mss. Arund. atque Voss. quibus consentit Clarom. Sed qua auctoritate addiderit est post formata, non dicit. Quamobrem expunxi, sensum enim turbat.

(52) Formata a Christo. Qui substantiæ formam ei indidit. Vide lib. 1, c. 4, n. 1.

(53) Prudens facta a Salvatore. A quo agnitionis formam recepit. Ibid. n. 5.

enuntiare profunda et inenarrabilia mysteria prurientibus aures (67). Et non solum per Hesiodum hoc operata est Mater eorum mysterium dici, sed et Pindari Lyrici (68) sapienter valde, ut cælet Demiurgo in Pelope, cujus caro in partes a patre divisa est, et ab omnibus diis collecta, et allata, et compacta, Pandoram hoc modo significavit: ex qua et isti compuncti (69) eadem secundum eos dicentes, ejusdem generis et spiritus sunt cum illis.

CAPUT XXII³⁰.

Triginta Æonas per tricesimum annum, quo Christum baptizatum dicunt, non representari: nec Christum duodecimo post baptismum mense passum esse, sed quadragenario majorem mortuum fuisse; quæ peculiaris Irenæo sententia est.

1. Quia autem et tricenarius numerus eorum omnis excidit (70), secundum eos aliquando quidem paucis, aliquando autem plurimis Æonibus statim in Pleromate inventis, ostendimus. Non ergo triginta annorum existens venit ad baptismum, ut ostenderet tacitos Æones eorum (71) triginta: alioquin ipsum primum (72) erunt discernentes et eicientes de Pleromate omnium. Duodecimo autem mense dicunt eum passum, ut sit anno uno post baptismum prædicans, et ex propheta (73) tentant hoc ipsum confirmare (scriptum est enim: *Vocare* (74) *annum Domini acceptum, et diem retributionis*³¹) vere cæcutientes, qui profunda Bythi adinvenisse se dicunt, et non intelligentes ab Isaia dictum annum Domini (75) acceptabilem, nec diem (76) retributionis. Neque enim de die, quæ **147** duodecim horarum habet spatium, dictum est in propheta; nec de anno duodecim mensium habente mensuram. Quia enim prophetæ in parabolis et allegoriis, et non secundum sonum ipsarum dictionum plurima dixerunt, et ipsi confitentur.

2. Dies ergo retributionis dicitur est, in qua retribuet Dominus unicuique secundum opera sua³², hoc est iudicium. Annus autem Domini acceptabilis, tempus hoc, in quo vocantur ab eo hi qui credunt ei, et acceptabiles fiunt Deo: hoc est, omne ab ad-

³⁰ Cap. XXXVIII. ³¹ Isa. LXI, 2. ³² Rom. II, 6. ³³ Rom. VIII, 36. ³⁴ Cap. XXXIX.

(67) *Prurientibus aures.* Alludit ad id Pauli II Timoth. IV, 3: *Κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν*, quod vertit vulgatus interpres, *prurientes auribus*.

(68) *Sed et Pindari Lyrici.* Genitivum Πινδάρου, quem præpositio διὰ requirebat, per accusativum reddere debuisset interpres, ut recte ante me observavit Grabius.

(69) *Compuncti.* Græce, ait Billius, *κατατηριασμένοι*, id est, quasi cauterio iniusti: Paulina vox I Timoth. IV, 2.

(70) *Omnis excidit.* Alii perperam, *excedit*.

(71) *Tacitos Æones eorum.* Tacitos Æones vocat Irenæus, quia ex Sige seu Silentio nati.

(72) *Alioquin ipsum primum, etc.* Id est, si triginta dumtaxat Æones sunt, tollendus ex eorum numero, et e Pleromate eliminandus Salvator.

(73) *Propheta.* In marg. Fenard. *prophetia*.

(74) *Vocare.* Sic mss. omnes, cum Fenard. et Grab. editt. juxta Græcum LXX, *καλέσει*. Sic etiam agit Cyprian. *advers. Jud.* lib. II, cap. 10. In Eras.

A ventu ejus tempus usque ad consummationem, in quo, ut fructus, eos qui salvantur acquirit. Sequitur enim, secundum dictionem prophetæ, annum dies retributionis³³; et erit mentitus propheta, si anno tantummodo Dominus prædicavit, et de eo dicit. Ubi est enim dies retributionis? transivit enim annus, et nondum dies retributionis est; sed adhuc *solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos*³⁴. Et persecutionem quidem patiuntur justis, et affliguntur, et occiduntur; in abundantia autem sunt peccatores, et *cum cithara* (77) *et psalterio bibunt, opera autem Domini non intendunt*³⁵. Debent autem secundum dictionem copulari, et sequens esse anno dies retributionis. Dictum est enim, *vocare annum Domini acceptum, et diem retributionis*. Bene itaque intelligitur tempus hoc, in quo vocantur et salvantur a Domino (78), annus Domini acceptus (79): quem subsequitur dies retributionis, id est iudicium. Et non solum autem annus tempus hoc dicitur; sed et dies nominatur, et a Propheta, et a Paulo; in quibus et Apostolus memor Scripture, in Epistola, quæ est ad Romanos, ait: *Sicut scriptum est: Propter te morte efficimur tota die, æstimati sumus ut oves occisionis*³⁶. Nunc autem *tota die* pro omni hoc tempore dictum est, in quo persecutionem patimur, et ut oves occidimur. Sicut ergo dies hæc non illam, quæ in XII horis substitit, significat, sed omne tempus, in quo patiuntur et interficiuntur propter Christum credentes ei: ita et illic annus, non qui est ex duodecim mensibus dicitur, sed omne fidei tempus, in quo audientes prædicationem credunt homines, et acceptabiles Domino fiunt, qui se ei copulant

3. ³⁷ Est autem valde admirari, quoniam modo profunda Dei adinvenisse se dicentes, non scrutati sunt in Evangeliiis, quoties secundum tempus Paschæ (80) Dominus post baptismum ascenderit in Hierusalem, secundum quod moris erat Judæis ex omni regione, omni anno, tempore hoc convenire

³³ Isa. XXXIV, 8. ³⁴ Mat. V, 45. ³⁵ Isa. V, 12.

D et Gallas. *vocate*.

(75) *Dictum annum Domini.* Ita Clarom., Voss. et Grab. Cæteri perperam, *Domino*; nam paulo ante scribitur in omnibus codd. *annum Domini*; et paulo post *annus Domini acceptabilis*.

(76) *Nec diem.* Legendum vult Billius *et diem*; quam lectionem improvide et contra omnium codd. fidem editioni suæ Coloniensi inseruit Fenardentius. Sensus enim est: *nec diem retributionis intelligentes*.

(77) *Cum cithara.* Cum addidit Fenard. consent. Clarom. et Voss. juxta versionem LXX quam hic citat Irenæus, *μετὰ κιθάρας*. Nam in Vulgata paulo aliter legitur hic Isaie locus.

(78) *Salvantur a Domino.* Præpositionem *a* ex cod. Arund. restituit Grab.

(79) *Domini acceptus.* Sic recte Clarom. cod., cæteri omnes perperam, *Domino*.

(80) *Paschæ.* Alii, *Paschale*.

in Hierusalem, et illic diem festum Paschæ celebrare. Et primum quidem ut fecit vinum ex aqua in Cana Galilææ, ascendit in diem festum Paschæ, quando (81) et scriptum est: *Quia multi crediderunt in eum, videntes signa quæ faciebat*, sicut Joannes Domini discipulus meminit ²⁸. Dehinc iterum subtrahens se invenitur in Samaria, quando et cum Samaritana disputabat, et filium Centurionis absens verbo curavit, dicens: *Vade, filius tuus vivit* ²⁹. Et post hæc iterum secunda vice ascendit in diem festum Paschæ (82) in Hierusalem, quando paralyticum, qui juxta natatoriam jacebat xxxviii annos, curavit, jubens ut surgeret et auferret grabatum suum, et iret ³⁰. Et iterum inde secedens trans mare Tyberiadis, ubi et cum multa turba eum fuisset secuta, de quinque panibus satiavit omnem illam multitudinem, et superaverunt duodecim cophini fragmentorum ³¹. Deinde cum Lazarum suscitasset ex mortuis, et insidiæ fierent a Pharisæis, secedit in Ephrem civitatem ³²: et inde *ante sex dies Paschæ veniens in Bethaniam* scribitur ³³, et de Bethania ascendens in Hierosolimam, et manducans Pascha, et sequenti die passus. Quoniam autem tria hæc Paschæ tempora non sunt unus annus, omnis quilibet confitebitur. Et ipsum autem mensem, in quo Pascha celebratur, in quo et passus est Dominus, non duodecimum, sed primum esse, qui omnia se scire jactant, si nesciunt, a Moyse possunt discere. Falsa ergo ostensa est et anni, et duodecimi mensis absolutio eorum (83), et debent aut absolutionem suam, aut Evangelium reprobare: alioquin quomodo uno anno tantum Dominus prædicavit?

4. Triginta quidem annorum existens cum veniret ad baptismum, deinde magistri ætatem perfectam habens, venit Hierusalem, ita ut ab omnibus juste audiret magister (84): non enim aliud videbatur et aliud erat, sicut inquit qui putativum introducunt; sed quod erat, hoc et videbatur. Magister ergo existens, magistri quoque habebat

²⁸ Joan. ii, 23. ²⁹ Joan. iv, 50. ³⁰ Joan. v, 1 seqq. ³¹ Joan. vi, 1 seqq. ³² Joan. xi, 54, 36. ³³ Joan. xii, 1. ³⁴ Col. i, 18. ³⁵ Luc. iii, 23.

(81) *Quando*. Al. vitiose. *quoniam*.

(82) *Secunda vice ascendit in diem festum Paschæ*. Haud recte Irenæum *diem festum Judæorum*, quo Jesus Hierosolimam ascendisse dicitur Joan. v, 1, de Paschate accepisse contendit Græbius. Sed nulum affert vir eruditus argumentum, quo falsitatem hujus assertionis demonstrat; quam satis probabilem facit tum evangelicæ historiæ series, tum Theodoretii in cap. ix Danielis et Hieronymi consensus.

(83) *Absolutio eorum*. Sic mss. omnes. In Eras. Gall. et Feuard. perperam, *absolutio dierum*. *Absolutio* hic præ *solutio*, *explicatio*; Græcè ἐπιλυσις.

(84) *Audiret magister*. Sic recte Feuard. in marg. et Clarom., cæteri omnes minus bene *audiretur*.

(85) *Solvens legem*. *Suam ante legem* in omnibus edit. citra necessitatem additum expunxi auctoritate cod. Clarom.

(86) *Ad ipsum*. Sic codd. Clarom. et Arund. melius, quidquid dicat Græbius, quam cæteri *ad ipsam*. Id enim intendit Irenæus, ut sequentia demonstrant, omnem hominum ætatem sanctificari per similitu-

ætatem, non reprobans, nec supergrediens hominem, neque solvens legem (85) in se humani generis, sed omnem ætatem sanctificans per illam, quæ ad ipsum (86) erat, similitudinem. Omnes enim venit per semetipsum salvare: omnes, inquam, qui per eum renascuntur in Deum (87), infantes, et parvulos, et pueros, et juvenes, et seniores. Ideo per omnem venit ætatem, et infantibus infans factus, sanctificans infantes; in parvulis parvulus, sanctificans hanc ipsam habentes ætatem, simul et exemplum illis pietatis effectus, et justitiæ, et subjectionis; in juvenibus juvenis, exemplum juvenibus fiens, et sanctificans Domino. Sic et senior in senioribus, ut sit perfectus magister in omnibus, non solum secundum expositionem veritatis, sed et secundum ætatem, sanctificans simul et seniores, exemplum ipsis quoque fiens: deinde et usque ad **148** mortem pervenit, ut sit *primogenitus ex mortuis, ipse primatum tenens in omnibus* ³⁴, princeps vitæ, prior omnium, et præcedens omnes.

5. Illi autem, ut signum suum de eo quod est scriptum, *vocare annum Domini acceptum*, affirmant, dicunt uno anno eum prædicasse, et duodecimo mense passum: contra semetipsos obliti sunt, solventes ejus omne negotium, et magis necessariam, et magis honorabilem ætatem ejus auferentes, illam, inquam, proveciorem, in qua et docens (88) præerat universis. Quomodo enim habuit discipulos, si non docebat? Quomodo autem doceret, magistri ætatem non habens? Ad baptismum enim venit nondum qui triginta annos suppleverat, sed qui inciperet esse tanquam triginta annorum: (ita enim, qui ejus annos significavit Lucas, posuit: *Jesus autem erat quasi incipiens triginta annorum* ³⁵, cum veniret ad baptismum) et a baptismo (89) uno tantum anno prædicavit; complens tricesimum annum passus est, adhuc juvenis existens, et qui necdum proveciorem haberet ætatem. Quia autem triginta annorum ætas prima indolis (90) est juvenis, et extenditur usque ad quadra-

dinem quam ad Christum habet.

(87) *Renascuntur in Deum*. Per baptismum videlicet.

(88) *In qua et docens*. Sic Clarom. cod. In Voss. *in qua et doctus*; in Arund. *in qua docens*; in edit. *in qua edocens*.

(89) *Et a baptismo*, etc. Hæc non in propria, sed in hæreticorum sententia scribit Irenæus. Qui enim postea asserit passum esse Christum ætate jam in senium declinante, cum videlicet quadragesimum ætatis annum excessisset, nec a quinquagesimo procul abesset, sensisse non potuit, cum anno ætatis duntaxat uno post baptismum prædicasse, tum vero passum fuisse; cum maxime tria ab eisdem baptismo ad passionem intercessisse velit Paschata. Sed de his fusius in dissert. iii, art. 6, § 70, seqq.

(90) *Prima indolis*. Ita Clarom., Arund., Voss., Feuard. in marg. et Græb., cæteri minus recte, *primæ indolis*. Is est autem verborum ordo et sensus: triginta annorum ætas, prima est ætas indolis juvenis. Ac proinde et *indolis* et *juvenis* in gignendi

gesimum annum, omnis quilibet confitebitur; a quadragesimo autem et quinquagesimo anno (91) declinat jam in ætatem seniolem; quam habens Dominus noster docebat, sicut Evangelium καὶ πάντες οἱ (92) πρεσβύτεροι μαρτυροῦσιν, οἱ κατὰ τὴν Ἰασίαν Ἰωάννη τῷ τοῦ Κυρίου μαθητῆ συμβεβληότες (93), παραδεδωκέναι ταῦτα (94) τὸν Ἰωάννην. Παρέμεινε γὰρ αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊανου χρόνων.

Quidam autem eorum non solum Joannem, sed et alios apostolos viderunt, et hæc eadem ab ipsis audierunt, et testantur de hujusmodi relatione.

Quibus magis oportet credi? Utrumne his talibus, an Ptolemaeo, qui apostolos nunquam vidit, vestigiū autem apostoli ne in somniis quidem assecutus est?

G. Sed et ipsi, qui tunc disputabant cum Domino Jesu Christo Judæi, apertissime hoc ipsum significaverunt. Quando enim eis dixit Dominus: *Abraham pater vester exsultavit ut videret diem meum, et vidit, et gavisus est*, responderunt ei: *Quinquaginta annos nondum habes, et Abraham vidisti* 47? Hoc autem consequenter dicitur ei, qui jam XL annos excessit, quinquagesimum autem annum nondum attigit, non tamen multum a quinquagesimo anno absistat. Ei autem, qui sit xxx annorum, diceretur utique: *Quadragesima annorum nondum es. Qui enim volebant cum mendacem ostendere, non utique in multum extenderent annos ultra ætatem, quam eum habere conspiciebant; sed proxima ætatis dicebant, sive vere scientes (95) ex conscriptione census (96), sive conjicientes secundum ætatem, quam videbant habere eum super quadragesima; sed ut non quæ esset (97) triginta annorum. Irrationabile est enim omnino, viginti annos mentiri eos, volentes eum juniorem ostendere temporibus Abrahamæ. Quod autem videbant, hoc et loquebantur; qui autem videbatur, non erat putativus, sed veritas. Non ergo multum aberat a quinquaginta annis (98): et ideo dicebant ei: *Quinquaginta annorum nondum es, et Abraham vidisti?* Non ergo*

47 Cap. XL. 48 Matth. ix, 20. 49 Iliad. Δ, 1. 50 Joan. viii, 56, 57.

casu, non in recto accipiuntur, ut de priori haud satis attentus asseruit Græbius.

(91) *Quadragesimo autem et quinquagesimo.* Sic codd. Clarom. et Anglic. omnes, cum edit. Oxon. In aliis edit. perperam, *quadragesimo aut quinquagesimo.*

(92) *Καὶ πάντες, etc.* Græca hæc, citato nominalim Irenæo, exhibet Euseb. lib. iii, cap. 23.

(93) *Συμβεβληότες.* Ita Euseb., loco cit., et Niceph., lib. iii, cap. 2. At in Georgii Syncelli *Chronographia* p. 345, edit. Paris. 1652, legitur in textu *συμβεβληότες*, ad marginem vero *συμβεβιωχότες.*

(94) *Ταῦτα.* Hanc vocem in Eusebio et Syncello omissam, recte ex Nicephoro addidit Græbius, quia Latina Irenæi versio habet *idipsum.*

(95) *Sive vere scientes.* Ita recte Feuard. in marg. Clarom. et Voss. Cæteri omnes cum edit. tum mss.

A anno uno prædicavit, nec duodecimo mense anni passus est. Tempus enim a tricesimo anno usque ad quinquagesimum nunquam erit unus annus, nisi si apud Æones eorum tam magni anni sunt deputati his, qui apud Bythum in Pleromate ex ordine resident, de quibus et Homerus poeta dixit 48, et ipse inspiratus a Matre eorum erroris:

Οἱ δὲ θεοὶ παρ Ζηνὶ καθήμενοι ἡγορόωντο
Χρυσέῳ ἐν δαπέδῳ.

Quod Latine ita interpretabimur:

*Dii autem apud Jovem considerentes tractabant
In aureo loco.*

CAPUT XXIII.

B *Mulierem profluvio sanguinis laborantem perturbati Æonis typum non esse.*

Sed et de illa muliere, quæ profluvio sanguinis laborans, tetigit sūbriam vestimenti Domini, et sanata est 49, aperta est eorum ignorantia: (dicunt enim per eam ostendi passam illam duodecimam Virtutem, et in infinitum defluxam, id est duodecimum Æonem) primum quidem, quia, secundum sectam eorum, duodecimus non est iste Æon, sicut 149 ostendimus. Ut autem ex superfluo (99) eis et hoc detur, duodecim Æonibus existentibus, undecim quidem impassibiles perseverasse dicuntur, duodecimus autem passus; mulier autem e contrario duodecimo anno sanata, manifestum est quoniam undecim quidem annis habuit perseverantem passionem, duodecimo autem sanata est. Si quidem undecim Æones in passione insanabili fuisse dicerentur, sanatus autem duodecimus, suaviorum erat dicere typum eorum esse mulierem. Quia autem hæc undecim quidem annis passa est, et non est sanata, duodecimo autem anno sanata est; quomodo potest esse typus duodecimi Æonis, ex quibus undecim omnino nihil passi sunt, solus autem duodecimus participatus est passionem? Typus enim et imago secundum materiam, et secundum substantiam aliquoties a veritate diversus est: secundum autem habitum et lineamentum, debet servare similitudinem, et similiter ostendere per præsentia illa quæ non sunt præsentia.

2. Et non solum in hac muliere anni infirmitatis

D minus bene, *sive rescientes.* Nam *vere scientes* opponit auctor τῷ *conjicientes*, quod mox sequitur.

(96) *Ex conscriptione census.* Vel eum populi censum, seu descriptionem intelligit, de qua Lucas cap. ii, 1: *Exiit edictum a Cæsare Augusto ut describeretur universus orbis; vel eam, quæ post Archelai relegationem, novem jam annis ab Herodis morte exactis facta est, anno Juliano 59, Æræ vulg. 14, Sexto Pompeio et Sexto Apuleio Coss., de quo Josephus lib. xviii Antiquit. cap. 4.*

(97) *Quæ esset.* Sic Clarom. melius, ni fallor, quam reliqui, *qui esset*; nam de ætate hic sermo est.

(98) *Quinquaginta annis.* Clarom. et Voss. *XL annis*; sed male, ut præcedentia demonstrant.

(99) *Ex superfluo.* Id est, *ex abundantia*; Græce, *ἐκ περισσοῦ*, vel *ἐκ περιστάσεως*, ait Bill.

descripti sunt, quos coaptari dicunt figmento suo, sed ecce et alia mulier similiter xviii annis infirmata, sanata est, de qua Dominus ait : *Hanc autem filiam Abraham, quam alligavit Satan decem et octo annis, non oportebat solvi in die Sabbati*⁹⁰ ? Si ergo illa typus erat duodecimi Æonis passi, et hæc typus esse decimi octavi Æonis passi debet. Sed non habent ostendere : alioquin prima et principalis eorum ogdoas (1) connumerabitur compassis Æonibus. Sed et alius autem quidam sanatur a Domino xxxviii annos habens in sua passione⁹¹ : et tricesimum et octavum passum Æonem dicant. Si enim quæ a Domino facta sunt, typos esse dicunt eorum, quæ sunt in Pleromate ; typus in omnibus debet servari. Sed neque eam, quæ post xxviii annos curata est, nec eum qui post xxxviii annos curatus est, possunt adaptare suo figmento. Insulsum autem et inconveniens est omnino dicere in quibusdam quidem servasse typum Salvatorem, in quibusdam autem non servasse. Dissimilis ergo et mulieris typus negotio Æonum (2) ostenditur.

CAPUT XXIV.

Vana et insulsa esse argumenta quæ ex numeris, litteris et syllabis ducunt hæretici.

1. Adhuc autem et falsum demonstrat commentum eorum, et instabile figmentum eorum etiam hoc ipsum, quod per numeros aliquando quidem,

⁹⁰ Luc. xiii, 16. ⁹¹ Joan. v, 5. ⁹² Cap. xli.

(1) *Ogdoas*. Clarom. *ogdoadas*. Nempe in hoc ms. *ogdoas* et *ogdoadas* promiscue usurpantur ; quo confirmatur id quod ad cap. 16, n. 4, adnotavi.

(2) *Negotio Æonum*. Ita ex Clarom. reposui. Nec ab hæc genuina lectione procul distant Eras. et Gall. in quibus legitur, *Negatio Æonum*. In cæteris, *negotio eorum*.

(3) *Scientiæ eorum ... demonstrant*. Quamvis in omnibus mss. legatur *demonstrat*, legere tamen malim cum Eras., Gall. et Feuardent. *demonstrant*, quia clarior inde exurgit sensus. Porro *scientiæ eorum* hic accipe pro *scientiæ suæ* ; nam *αὐτῶν* frequenter vertit interpret *eorum*, ubi pronomen possessivum usurpandum erat.

(4) *Episemon esse dicunt, sex habens litteras*. Ἰησοῦς μὲν γὰρ ἐστὶν ἐπίσημον ὄνομα ἕξ ὧν (ἔχων) γράμματα, sup. lib. 1, cap. 14, n. 5.

(5) *Ogdoadam*. Arund. et Merc. 1, *ogdoadam* ; nec melius in Eras. Gall. et Feuard. *ogdoada*.

(6) *Per litteras*. *Has* ante *litteras* dæst in omnibus mss.

(7) *Quia quinque ... mccccviii*. Hanc genuinam lectionem, quam ex editt. passim, partim ex mss. codd. collegisse se dicit Grabijs, totam et integram habet cod. Clarom. Cæteri omnes aliqua parte vitiosi sunt. Porro vocis Σωτῆρ litterarum numerus dicitur esse mccccviii, quia littera σ denotat 200, ω 800, τ 300, η 8, ρ denique 100, qui numeri collecti dant mccccviii.

(8) *Negotiatio*. Πραγματεία τοῦ πεπονηθότος Αἰῶνος, *negotiatio passi Æonis*, ut passim vocant.

(9) *Jesus ... litterarum est duarum et dimidiæ*. Jesus enim Hebraice scribitur *ישו*, vel secundum alios *יש* ubi cum littera *Jod* vix ad medium aliarum attingat, ab Irenæo dimidia littera dicitur.

(10) *Significans Dominum eum qui continet, etc.* Perobscurus locus et ænigmati similis. Solutionem tentavit Drusius cent. 1 Miscellan. cap. 44, et post eum Feuardentius, nec puto, infelici successu, nisi

et per syllabas nominum, aliquando autem et per syllabarum litteras, aliquando vero et per numeros, qui secundum Græcos in litteris continentur, tentant inferre probationes. Apertissime consternationem, sive confusionem, et instabilitatem scientiæ eorum, et extortum demonstrant (3). Jesus enim nomen alterius linguæ existens ad Græcorum numerum transferentes, aliquando quidem episemon esse dicunt, sex habens litteras (4) ; aliquando autem plenitudinem ogdoadam (5) dccccxxxviii numerum habens. Græcum autem nomen ejus, quod est *Soter*, id est, *Salvator*, quia non convenit figmento eorum, nec secundum numerum nec secundum litteras, tacuerunt. Et quidem si ex providentia Patris Dominica nomina accepissent, per numerum, et per litteras significantia numerum in Pleromate, *Soter* nomen Græcum existens secundum Græcitatem et per litteras (6), et per numeros, Pleromatis debuit ostendere mysterium. Sed non ita habet, quia quinque quidem est litterarum, numerus autem mccccviii (7). ⁹² Hæc autem in nullo communicant Pleromati eorum : non ergo vera est illa, quæ ab eis in Pleromate dicitur negotiatio (8).

2. Jesus autem nomen, secundum propriam Hebræorum linguam, litterarum est duarum et dimidiæ (9), sicut periti eorum dicunt, significans **150** Dominum eum, qui continet (10) cælum et terram :

quod vocem *usser* neuter intellexerit. Observat igitur Drusius, *Notaricon* ab Hebræis dici, cum ex litteris consonantibus colliguntur integræ dictiones ; ut cum v. g. dicunt, *Adam* significare *pulverem*, *sanguinem*, *amarum*, id est, *אֶפֶר, דָּם, מַר*. Quæ quidem observatio lucem affert huic Irenæi loco. Hic enim nomen *Jesus* significare asserit *Dominum eum qui continet cælum et terram*. Quod verum esse deprehendes, si advertas nomen *Jesu*, prout ab Hebræis scribitur *יש*, vel *ישו* (ad utrumque enim scribendi modum attendere videtur Irenæus) litteris tribus, vel, ut ait ille, duabus et dimidia, consonis constare, quarum singulæ secundum *Notaricon* significant singulas dictiones. Videlicet י *Jod*, quæ prima littera est τοῦ τετραγράμματος יהוה *Jehovah*, quod Dominum, sive Κύριον reddunt LXX, *Dominum* nobis exprimit. Deinde ש, quæ prima littera est vocis שמים, *cælum* exhibet : postremo ו initium est וְאֶרֶץ, quod est, *et terra*. Vel si *Jesus* scribatur *ישו*, littera ו initium erit vocis אֶפֶר *pulvis*, quæ transferri potest ad significandum *terram*. Et jam ergo patet quo pacto *Jesus*, ex Irenæi mente, significet, secundum vim Hebraicæ vocis, *Dominum cæli et terræ*, quia tria hæc, *Dominus, cælum et terra* virtute quadam in ea voce continentur. Hinc subnectit : *quia Jesus secundum antiquam Hebraicam linguam cælum est, terra autem iterum sura, user dicitur*. Jesus enim secundum *Notaricon* vocem שמים complectitur, cujus primam litteram in se continet. Sed quid sequentia hæc ? *Terra autem iterum sura user dicitur*. Nodum sic solvo. *Sura et User*, quarum significatum hactenus Irenæi interpretibus impervium exstitit, sunt ipsissimæ Hebraicæ voces אֶרֶץ et אֶפֶר, vel אֶפֶר, *Arets et Apher*, vel *Apher*, aut *Vapher*, *terra et pulvis*, sed ex imperitia Hebraici sermonis misere deformatæ, sive ab Irenæo ipso, sive ab amanuensibus. Nempe ex voce אֶרֶץ inverso ordine, id est a læva ad dextram, more nostro, lecta, lit *sura*, ut inspicienti patet. Pro

quia Jesus secundum antiquam Hebraicam linguam *A* cœlum est, terra autem iterum *ura user* (11) dicitur. Verbum ergo quod cœlum et terra habet, ipse est Jesus. Falsa est ergo et episeimi eorum reddi- tio (12), et numerus eorum eversus est manifeste. Secundum enim propriam eorum linguam, quinque litterarum est Græco vocabulo Soter : Jesus autem iterum, secundum Hebraicam linguam, duas et dimidiam habet litteras (13). Corruit ergo numerus

apher vero, aut *vapher*, haud dubito quin scripserit Latinus interpret *user*, *s* pro *ph*, imperiti autem scribæ *s* commutarint in *s*, unde factum *user*. Jam quid Hebraicæ istæ voces affine habeant cum nomine *Jesu*, ex dictis patet. Si enim utrique præfigas י, ultimam nominis hujus litteram exhibebit. Si demas, ך prior littera vocis יכ postremam dabit nominis יכ, uti et א prima littera vocis יכ; nec enim probabilitate vacat Irenæum, Hebraice ne- scientem, existimasse nomen Jesu ab Hebræis scribi יכ. Planum hinc evadit quod sequitur : *Verbum quod cœlum et terra habet, ipse est Jesus.* Jesus enim vox est quæ vi complectitur eas quæ apud Hebræos cœlum et terram significant.

(11) *User*. Ex præcedenti nota patet legendum esse aut *apher*, aut *vapher*, aut saltem *user*. Interim cum Clarom. et Voss. scribere malim *user* quam cum cæteris *usser*.

(12) *Redditio*. Græce ἀπόδοσις. Sed hoc loco, scite notat Billius, vocabulum istud *explicationem* potius, aut *accommodationem* transferre debuit interpret : alioqui verbum ita retinet, ut sensum amittat.

(13) *Habet litteras*. Sion addunt editt. Eras. et Feuard. Sed quid sibi velit, quidve ad rem præsen- tem faciat ea vox, explicare non possunt. Credide- rim quempiam, ut hujus Irenæi sententiæ, *Jesum* *C* *secundum Hebraicam linguam duas et dimidiam ha- bere litteras*, veritatem oculis exhiberet, ad margi- nem codicis sui Hebraicam vocem יכ descripsisse, quam imperitus alter in textum transtulit, sed tur- bato litterarum ordine corruptam. Nempe pro יכ scripsit יכ, unde factum Σιου, Sion, ac tandem Σιου. At cum peregrina ea vox desit in veteri Feuard. cod. Clarom. et Voss., hanc expunxi.

(14) *Qui est in DCCCLXXXVIII*. Ita cod. Clarom. In codice Voss. scribitur : *quem in DCCCLXXXVIII*, cum quo consentit vetus Feuard. cod. nisi quod post *in* habeat M. quasi millenarii notam. Sed in editt. Eras., Gall. et Feuard. longe pejus : *qui est Judaice LXXXVIII*. Nempe vocem *Judaice* peperit oscitantia scribarum, qui particulam *in* numeris DCC præfixam male legentes, litterisque numeralibus perperam copulantes, scripserunt *Judaice*. Genuinam autem esse nostram lectionem demonstrant, quæ lib. 1, cap. 15, n. 2, adnotata sunt.

(15) *Et sacerdotales nuncupatæ*. Veteres illas et primas Hebræorum litteras *sacerdotales* ab Irenæo dici censuerim; quod cum his postmodum substi- tuta fuissent litteræ Chaldaicæ, nihilominus tamen sacrum Dei nomen יהוה priscis et antiquis chara- cteribus descriptum in lamina aurea frontis appensa gestare soleret summus sacerdos. Et ideo antiqui Hebræorum characteres dicti *sacerdotales*, quod jam solis sacerdotibus usitati essent, reliquis vero Chaldaici.

(16) *Decem quoque quidem*. Sic cod. Clarom. cum quo fere consentit Voss. habens : *decem quæ quidem*. In aliis omnibus deest *quoque*. Cur autem addide- rim hanc vocem, ratio mox constabit.

(17) *Scribuntur autem per xv*. Sic partim ex editt. partim ex mss. restituo. In illis legitur : *scri- buntur autem quæque per quindecim*. In Clarom. vero : *scribuntur autem quæ scribuntur xv*. Consentit

A calculi, qui est in DCCCLXXXVIII (14). Et per omnia autem Hebræorum litteræ non conveniunt numero Græcorum, quæ maxime deberent, antiquiores et firmiores existentes, salvare supputationem nomi- num. Ipsæ enim antiquæ, et primæ Hebræorum lit- teræ, et sacerdotales nuncupatæ (15), decem quo- que quidem (16) sunt numero, (scribuntur autem per xv (17)) novissima littera copulata primæ. Et ideo quidem quædam secundum subsequentiam

et Voss. nisi quod omittat *autem*. Ac proinde ex editt. expungo vocem *quæque*, quæ in mss. non exstat, sensumque confundit; retinco vero *per*; ac pro *quindecim* scribo ex citatis mss. xv. Quem tamen numerum cum ex integro legeris, exprimi velim, non *quindecim*, sed *decem et quinque*; quod postremum a scribis exarandum fuisset; id enim B exiguit sensus, nec alias Irenæi verba intelligi pos- sunt. Id quippe sibi probandum suscepit, *per omnia Hebræorum litteras non convenire numero Græco- rum*; quod ut conficiat, comparisonem instituit inter utrasque litteras : ac proinde sicuti Græcas, sic et Hebraicas litteras spectat, non absolute prout elementa sunt vocum (quod omnes Irenæi interpre- tes fecerunt) sed arithmetice, prout notæ numero- rum sunt. Porro nemo nescit litteras Græcas, arithmetice spectatas, in tres nonarios, seu colum- nas, singulas ex novem litteris, secundum alpha- beti seriem dispositis constantes, sic distribui, ut prior nonarius det unitates, secundus denarios, tertius centenarios. Suas litteras eodem ordine et eadem serie distribuunt Hebræi. Sed id discriminis est Græcos inter et Hebræos, quod illi nullas in alphabeto arithmetico litteras repetant, sed tribus ad 24 litteras additis episeimis, באו in priori co- lumna, קכפא in secunda, צאנפ in tertia, nume- rum 27 facile compleant. At Hebræi, cum 22 dun- taxat litteras habeant, careantque episeimis, tres nonarios, seu numerum 27 complere non possunt, nisi repetitis litteris quinque. Eæ autem sunt fina- les quinque ך ך ך ך ך, quas in ultimo nonario post ך reponunt. Rem oculis exhibebit schema sequens.

א	1	י	10	ק	100	⋮	1000
ב	2	כ	20	ר	200	⋮	2000
ג	3	ל	30	ש	300		etc.
ד	4	מ	40	ת	400		
ה	5	נ	50	ך	500		
ו	6	ס	60	ם	600		
ז	7	ע	70	ן	700		
ח	8	פ	80	ף	800		
ט	9	צ	90	ץ	900		

D His animadversis, densa illa auctoris nostri verbis offusa caligo altro discutitur. *Ipsæ*, inquit, *anti- quæ et primæ Hebræorum litteræ decem quoque qui- dem sunt numero, novissima littera copulata primæ*. Id est, in hoc conveniunt Hebræorum litteræ cum Græcis, quod et illæ quoque in unaquaque columna novem cum sint, desinant semper in denarium, quæ prior littera est columnæ sequentis : ac proinde si novissima uniuscujusque columnæ littera copuletur primæ litteræ columnæ sequentis, decem eliciunt, seu decem sunt numero. Ut v. g. si ך quæ novis- sima littera est primæ columnæ copuletur cum ך, quæ prima est columnæ sequentis, decem fient. *Scribuntur autem per decem*; sic enim ordinantur, ut postrema cujuslibet columnæ littera in dena- rium desinente, litteræ omnes in varias columnas divisæ scribantur per decem, seu per decadas : et quinque, finales videlicet. Quia enim tertius nona- rius, seu tertia columna constaret tantum litteris

scribunt, sicuti et nos : quædam autem retrorsum (18) a dextra parte in sinistram retorquentes litteras. Et Christus autem supputationem nominis convenientem Æonis (19) Pleromatis eorum habere debuit, qui ad stabilitatem et correctionem Pleromatis eorum prolatus est, secundum quod dicunt. Et Pater autem similiter et per litteras, et per numerum, continere debuit numerum eorum, qui ab eo prolati sunt Æonum; sed et Bythus similiter; nihilominus autem et Unigenitus, et maxime autem super omnia nomen (20) quod dicitur Deus, quod et ipsum Hebraice Baruch (21) dicitur, et duas et dimidiam habet litteras (22). Ex hoc ergo quod firmiora nomina secundum Hebraicam et Græcitas linguam, nec secundum numerum litterarum, nec secundum supputationem conveniunt figmento eorum, manifesta est de reliquis impudenter extorta supputatio.

3. Etenim ex lege, eligentes quæcunque concurrunt sectæ eorum numero, tentant violenter probationes facere. Si autem erat propositum Matri eorum, sive Salvatori, per Demiurgum typos eorum, quæ sunt in Pleromate ostendere, in verioribus et sanctioribus fieri **151** typos fuissent operati: et maxime autem in ipsa arca Testamenti, per quam (23) et omne tabernaculum testimonii compositum est. Facta est autem hæc, longitudo quidem ejus cubitis duobus et dimidio ⁵², latitudo autem ejus uno cubito et dimidio, et altitudo cubito uno et dimidio: numerus autem iste

⁵² Exod. xxv, 10. ⁵³ Ibid. 17. ⁵⁴ Ibid. 23. ⁵⁵ Ibid. 31. ⁵⁶ Ibid. 16. ⁵⁷ Ibid. 26.

quatuor, necesse fuit quinque finales addere, ut compleretur decas. Et in hoc differunt litteræ arithmetice Hebræorum a Græcis; quod in his eadem nusquam repetantur litteræ, in illis repetantur. Jam quo tendat ea Irenæi argumentatio facile advertit quisque, nempe varias illas quas ex litteris ducebant Valentiniani, numerorum copulationes omnino ruere, si ad primævas et omnium antiquissimas, quibus oracula sua ipse Deus edidit, litteras Hebræicas exigantur. Cum enim istæ eadem serie non disponantur atque Græcæ, unaque ac eadem littera pro diverso situ diversos denotare possit numeros; hinc sit ut voce $\Psi\psi$, vel $\Psi\psi$, idem numerus non exurgat, atque ex voce $\text{I}\eta\sigma\omega\varsigma$. Quod et de aliis quibusvis vocibus dicendum. Ignoscat lector si paulo diutius in hoc et præcedentibus Irenæi locis immoratus sum: id brevioribus explicare fas non fuit, quod adeo intricatum videbatur, ut ab aliis inexplicabile, ab aliis depravatum censeretur. Si cui vero probentur allatæ explicationes, laudem non mihi, sed doctissimo Martianæo nostro, viro rerum Hebræicarum scientia haud vulgari in republica litteraria notissimo, referri velim. Hic enim, grato animo fateor, in salebrosis tenebrosisque caliganti mihi facem benigne prætulit.

(18) *Quædam secundum subsequentiam scribunt... quædam autem retrorsum*, etc. Id est, quædam litteras a sinistra in dexteram, more Græcorum et Latinorum scribunt, nec a dextra in sinistram partem retorquent. Tales sunt saltem \aleph , η , et quatuor finales γ , δ , θ et ψ , alias vero a dextra parte in sinistram retorquent. Et in hoc etiam Græcis et Latinis dissimiles sunt Hebræorum litteræ.

(19) *Æonis*. Pro Æonibus. Sic supra cap. 14, n. 8.

(20) *Super omnia nomen*. Editi minus bene, *super omne nomen*.

A cubitorum in nullo convenit figmento eorum, per quem (24) maxime typus ostendi debuit. Et propitiatorium autem similiter in nullo convenit expositionibus eorum ⁵⁴. Adhuc autem et mensa propositionis, duobus cubitis longitudo, et unius cubiti latitudo, altitudo autem ejus unius cubiti et dimidii ⁵⁵, (hæc ante sancta sanctorum) per quæ ne una quidem quantitas numeri significantiam quaternationis, sive octonationis, aut reliqui Pleromatis eorum continet. Quid autem candelabrum septem quidem habens calamiscos (25), lucernas autem septem ⁵⁶? Et si quidem secundum typum facta fuissent (26), calamiscos octo, totidemque lucernas habere debuit, ad typum primæ octonationis, quæ præfulget in Æonibus, et illuminat omnem plenitudinem. Atria (27) autem decem existentia diligenter numeraverunt ⁵⁷, typum ea dicentes decem Æonum; pelles autem jam non numeraverunt secundum numerum undecim factas ⁵⁸. Sed neque ipsorum atriorum magnitudinem mensi sunt, viginti et octo cubitorum longitudinem unumquodque atrium habens ⁵⁹. Et columnarum longitudinem factam decem cubitorum exponunt propter decadem Æonum: *Latitudo autem unius (28) et dimidii cubiti erat uniuscujusque columnæ* ⁶⁰, non jam exponunt, neque numerum omnium columnarum, neque serarum earum, quoniam non communicat argumento eorum ⁶¹. Quid autem oleum unctionis, quod omne tabernaculum sanctificavit?

⁵⁶ Ibid. 31. ⁵⁷ Exod. xxvi, 1. ⁵⁸ Ibid. 7. ⁵⁹ Ibid. 2.

C (21) *Baruch*. Ita vetus Feuard, cod. Clarom., Voss., et Grab.; cæteri perperam, *Barneth*. Porro Baruch, *benedictus*, Dei cognomen esse nemo nescit.

(22) *Duas et dimidiam habet litteras*. Sic enim Baruch Hebraice scribitur, בְּרַח , ubi Kaph finale pro dimidia duntaxat littera ab Irenæo computatur, quod extrema ejus parte non retorta, uti retorqueri solet cum vocem non terminat, velut imperfectum maneat.

(23) *Per quam*. In Græco scriptum fuisse haud dubito $\delta\epsilon\ \eta\psi$, quod vertendum erat, *propter quam*.

(24) *Per quem*. In Eras., Gall., Clarom. et om. Anglic. *per quam*, nec male si ad arcam referatur.

(25) *Septem quidem habens calamiscos*. Καλαμίσκος , inquit Feuard, significat, præter alia, parvulam arundinem, et fistulam: et quia harum formam habebant tres cannæ illæ ex candelabri Mosæici medio stipite utrinque prodeuntes, hic Græca voce καλαμίσκος eas appellat. Sic ille. Sed cum sex calamiscos duntaxat Moses referat Exod. xxv, 32 et 33, septem vero memoret Irenæus, necesse est hic inter calamiscos annumeraverit supremam et extremam candelabri stipitis partem, quæ et ipsa desinebat in scyphum, sphæramque, ac lilium. Et hinc septifidum passim appellatur candelabrum.

(26) *Facta fuissent*. Sic Clarom. et Anglic., cæteri *factum fuisset*.

(27) *Atria*. Græcam vocem $\alpha\upsilon\lambda\alpha\iota\alpha\varsigma$ hic et paulo post vertere debuisset interpres cum Vulgata *cornuas*, sive *vela*.

(28) *Latitudo autem unius*, etc. Ita versio LXX, Exodi xxvi, 16, $\text{πλάτος ἑνὸς καὶ ἡμίσεος τοῦ πλάτους τοῦ στόλου τοῦ ἐνός}$. At in Hebræo textu et Latina Vulgata, aliisque versionibus, de *tabulis*, non *columnis* hæc dicuntur.

Fortasse latuit Salvatorem, aut dormiente Ma-
tre eorum Demiurgus a semetipso de pondere (29)
præcepit: unde et dissonat ad Pleroma eorum,
Smyrnæ (30) quidem habens siclos quingentos:
Ireos (31) D, cinnamomi CCL, calamisci (32) CCL,
et super hæc oleum, ita ut ex quinque commistio-
nibus subsistat ³¹⁻³². Et incensum autem similiter de
stacte, et ungula (33), et galbano, et hedyosmo (34),
et thure, quæ in nullo communicare possunt, ne-
que commistionibus, neque pondere, argumento
eorum ³³. Irrationabile est ergo et omnino rustica-
num, in sublimibus quidem et elegantioribus legis
non servatos esse typos; in cæteris autem, sicubi
aliquis numerus concurrit cum his quæ ipsi dicunt,
typos esse asseverare (35) eorum, quæ sunt in
Pleromate, cum omnis numerus multifarie in
Scripturis (36) sit positus: ita ut possit qui velit,
non solum octonationem, et decadem, et duodeca-
da, sed quemlibet ex Scripturis constituere nume-
rum, et hunc typum esse commentati a se erroris.

4. ³⁴ Quia autem hoc verum est, numerus iste,
qui quinque dicitur, in nullo communicans argu-

³¹⁻³² Exod. xxx. 23 seqq. ³³ Ibid. 34 seqq. ³⁴ Cap. XLII. ³⁵ Matth. xiv, 19 et 21. ³⁶ Matth. xxv, 2.
³⁷ Matth. xvii, 1 et 3. ³⁸ Luc. viii, 51. ³⁹ Luc. xvi, 28. ⁴⁰ Joan. v, 2.

(29) *De pondere.* Ita Clarom., Arund., Merc. 2,
et Grab.; cæteri perperam, *dependere*, aut *depo-
nere*.

(30) *Smyrnæ.* Gr. *σμύρνης*, *myrrhæ*.

(31) *Ireos.* Gr. *ἰρεως*, in genitivo; quod vulgatus
Bibliorum interpres vertit, *casia*. Sed de his et se-
quentibus aromatibus consule sis Bibliorum inter-
pretes; hæc enim explicare nostri non est insti-
tuti.

(32) *Calamisci.* Calami odori genus est.

(33) *Ungula.* Gr. *ὄνυχος*. *Onycha* vertit vulgatus
Bibliorum interpres. Quoddam aromatis genus esse
constat; sed quid sit, non liquet.

(34) *Hedyosmo.* Ἠδύοσμον herbam odoram esse,
quæ mentha Latinis dicitur, nemo nescit. Sed hic
lapsus videtur Irenæus, pro Χαλδάνην ἡδύοσμοῦ, *Gal-
banum boni odoris*, uti nunc legitur Exodi xxx, 34,
tum in LXX, tum in Vulgata, legens Χαλδάνην,
ἡδύοσμον: sicque sacrum thymiana, perinde ut sac-
rum oleum, ex quinque commistionibus subsistere
arbitratus est; cum tamen loco Exodi citato qua-
tuor duntaxat aromatici gummi species recensentur,
quibuscum mentha nihil affine habet.

(35) *Asseverare.* Sic omnes editt., at mss. Clarom.
et 4 Anglic. *asseverant*.

(36) *In Scripturis.* Ita Clarom., Voss. et edit. D
Oxon. In cæteris deest in.

(37) *Demonstrationem.* Ante hanc vocem in editt.
Eras., Gall. et Feuard. legitur *demonstrata*; sed
hanc non agnoscunt mss. Clarom., Arund. et
Voss.

(38) *Sed et Agape nomen.* Nomen auctoritate cod.
Voss. expunxit Grab. quia, inquit, sequitur plura-
lis sunt. Sed non attendit vir doctus, *sunt* referri
ad litteræ, non ad nomen. At in Clarom. paulo aliter
habetur: *Sed non et Agape sunt litteræ quinque*;
nec male, si interrogative accipiatur.

(39) *Habitus crucis fines et summitates habet
quinque, etc.* Hæc a Justino Martyre mutuatus fuisse
videtur Irenæus. Ille enim in Dialogo cum Tryphone
n. 91, de cruce ita disserit: Μονοκέρωτος κέρατα
οὐδενὸς ἄλλου πράγματος, ἢ σχήματος ἔχει ἂν τις
εἰπεῖν, καὶ ἀποδείξαι, εἰ μὴ τοῦ τύπου, ὃς τὸν σταυρὸν
δείκνυσιν. Ὅρθιον γὰρ τὸ ἐν ἐστὶ ξύλον, ἀφ' οὗ ἐστὶ

A mento eorum, nec concurrens signamento eorum, nec
conveniens eis ad typicam eorum, quæ sunt
in Pleromate, demonstrationem (37), ex Scri-
pturis sic suscipiet probationem. Soter nomen
quinque litterarum, et Pater autem habet quinque
litteras; sed et Agape nomen (38) sunt litteræ quin-
que, et Dominus noster panes quinque benedicens,
satiavit hominum quinque millia ³⁵; sapientes vir-
gines a Domino sunt quinque dictæ, et stultæ si-
militer quinque ³⁶. Iterum quinque viri cum Domino
fuisse dicuntur ³⁷, quando testimonio Patris occur-
rit, scilicet Petrus, et Jacobus, et Joannes, et
Moyses, et Helias; quintus autem ingressus Domi-
nus ad mortuam puellam, suscitavit eam: *Nullum
enim, inquit* ³⁸, *permisit intrare, nisi Petrum, et
Jacobum, et patrem et matrem puellæ.* Ille dives
apud inferos ait habere se quinque fratres, ad quos
unum ire rogat ex mortuis resurgentem ³⁹. Natatoria
piscina quinque habebat porticus, unde Dominus
paralyticum sanum in suam domum ire præcepit ⁴⁰.
Et ipse habitus crucis, fines et summitates **152**
habet quinque (39), duos in longitudine, et duos in

τὸ ἀνώτατον μέρος εἰς κέρασ ὑπερηρμένον ὅταν τὸ
ἄλλο ξύλον προσαρμοσθῆ, καὶ ἐκατέρωθεν ὡς κέρατα
τῷ ἐνὶ κέρατι παρεξευγμένα τὰ ἄκρα φαίνηται καὶ τὸ
ἐν μέσῳ πηγνύμενον ὡς κέρασ, καὶ αὐτὸ ἐξέχον
ἐστὶν, ἐφ' ᾧ ἐποχοῦνται οἱ σταυρούμενοι, καὶ βλέπεται
ὡς κέρασ καὶ αὐτὸ, σὺν τοῖς ἄλλοις κέρασι, συνεσχη-
ματισμένον, καὶ πεπηγμένον. *Per Monocerotis cor-
nua nemo dicere, aut ostendere potest rem aliam,
seu figuram referri, nisi eam quæ crucis speciem
adumbrat. Hujus enim lignum unum arrectarium
est, cujus pars summa tanquam cornu eminent: cum
alterum lignum (transversarium cognominatur) apta-
tum est, hujus extremitates instar cornuum alteri
cornu junctorum proeminentes utrinque videntur. Il-
lud vero quod in medio defixum est, et ipsum tan-
quam cornu eminent, quo innixi sustentur, qui cru-
cifiguntur, et apparet veluti cornu illud quoque cum
aliis cornibus conformatum atque compactum. Quam-
vis autem Justinus quatuor duntaxat crucis fines,
seu cornua memoret, Irenæus vero quinque, alter
tamen ab altero non differt. Nam ille ad crucis
extremitates quæ eminent seu apparent, attendit;
arrectarii proinde extremitatem infimam terra de-
fossam silentio prætermittit: hic omnes extremita-
tes, illam etiam quæ in terram defigitur, sibi
commemorandas putavit, ut numerum quinarium
expleret. De quatuor quidem extremitatibus sive
cornibus, quæ ex utroque ligno, arrectario scilicet
et transversario exsurgunt, omnibus constat; sed
de quinta non item. Alii de suppedaneo, sive asser-
culo, seu tabula, cui innixi simul et lixi pedes, in-
terpretantur. Imo Scaliger in animadversionibus
Eusebianis, non suppedaneum modo, sed et lignum
quoddam medio stipiti impactum, cui insideret et
velut inequitaret is qui cruci affligebatur, ex Ju-
stini et Irenæi verbis eruere se posse putat. Recla-
mant alii. Ac de suppedaneo quidem scripsit Justus
Lipsius lib. ii *De cruce*, cap. 10, *nimis accuratam
eam fabricam, imo delicatam videri.* De pegmate
vero medio stipiti infixio scribit Fullenus lib. iv
Miscellan. sacr., cap. 12, *imaginarium esse Scali-
geri inventum, quod nullius, nisi forte Japonen-
sium, testimonio confirmari queat. Legesis utrun-
que.**

latitudine, et unum in medio, in quo (40) requiescit qui clavis affigitur. Unaquæque manus nostra digitos quinque habet; sed et sensus habemus quinque: et quæ in nostris sunt visceribus, in quinque possunt numerari, cor, et hepar, pulmones, splen et renes. Adhuc etiam totus homo in hunc numerum potest dividi, caput, pectus, venter, femora, pedes. Quinque ætates transit humanum genus: primum infans, deinde puer, deinde parvulus, et post hoc juvenis, sic deinde senior. In quinque libris legem populo Moyses tradidit, Unaquæque tabula, quam accepit a Deo, præcepta habebat quinque (41). Velamen sanctum sanctorum cooperiens columnas habebat quinque ⁴¹ (42). Et holocausti altare, altitudo ejus (43) erat quinque cubitorum ⁴². Sacerdotes in eremo electi sunt quinque, scilicet Aaron, Nadab, Abiud, Eleazar et Ithamar ⁴³. Talaris, et Logium (44), et reliqua sacerdotalis compositio de quinque contexta sunt; habebant enim aurum, et hyacinthum, et purpuram, et coccinum, et byssum ⁴⁴. Et quinque reges Amorrhæorum in speluncis concludens Jesus Nave, capita eorum inculcari dedit populo ⁴⁵. Et alia quoque multa millia (45) hujusmodi, et in hoc numero, et in quo quis voluerit, sive ex Scripturis, sive ex subjacentibus naturæ operibus colligere potest: et non jam ob hoc quinque Æonas esse dicimus super Demiurgum, nec quinionem, quasi ut divinam rem aliquam, consecramus, nec instabilia, nec deliramenta per vanum istum laborem confirmare tentamus, neque creaturam bene aptatam a Deo cogimus male in typos non existentium transferri, et impia et nefaria dogmata Introdúcere, cum detectio et eversio ab omnibus sensum habentibus possit exsistere.

⁴¹ Exod. xxvi, 37. ⁴² Exod. xxvii et xxxviii, 1.

(40) *In quo. Alii, ubi*

(41) *Præcepta habebat quinque.* Non una est omnium de divisione præceptorum sententia. Josephus lib. iii *Antiquit. Judaic.* cap. 6, et Philo Judæus in libro *De Decalogo*, perinde atque Irenæus, quinque in unaquaque tabula scripta fuisse putant; nisi quod Philo præceptum de honorandis parentibus, duarum tabularum quoddam vinculum et connexionem esse arbitratur. Alii tria dumtaxat in priori, septem in posteriori tabula collocant. Alii communius quatuor priora mandata, quibus Dei cultus explicatur, priori tabulæ ascribunt; sex alia, quibus proximi dilectio jubetur, posteriori. De his lege Origenem, hom. 8, in cap. xx Exodi, Clement. Alexandr. lib. vi *Strom.*, Augustinum lib. *Quæst. super Exod.*, cap. 71, et alios.

(42) *Columnas habebat quinque.* Confundit Irenæus velum, quod in introitu tabernaculi positum erat, cum eo quod Sanctum sanctorum clauderat; illud enim ante columnas quinque, hoc ante quatuor dumtaxat ducebatur, ut constat ex Exodi xxvi, 32 et 37.

(43) *Altitudo ejus.* In Clarom. et Voss. deest *ejus*. Sed nisi pro *altitudo* legendum sit *latitudo*, memoria lapsus tribuit Irenæus altitudini, quæ longitudini et latitudini ascribenda erant. Nam Exodi xxvii, 1, legitur: *Facies et altare de lignis Setim, quod habebit quinque cubitos in longitudine, et totidem in latitudine, id est, quadrum, et tres cubitos in altitudine.*

A 5. Quis enim concedat eis cclxv tantum dies habere annum, ut sint duodecim menses triginta diebus, in typum duodecim Æonum, dissimili et typo existente? Illic enim unusquisque Æonum tricesima pars est universi Pleromatis, mensis autem duodecima pars anni ab ipsis esse dicitur. Si quidem annus in triginta divideretur, et mensis in duodecim (46), conveniens putaretur typus esse mendacio eorum. Nunc autem in contrarium (47). Pleroma quidem eorum in triginta dividitur, pars autem ejus aliqua in duodecim: hic autem omnis quidem annus in duodecim dividitur partes (48), pars autem ejus aliqua in triginta. Insulse itaque Salvator mensem quidem universi Pleromatis typum fecit fieri, annum autem ejus, quæ in Pleromate est, duodecadis; magis enim conveniebat annum quidem in triginta dividere, sicut et totum Pleroma; mensem autem in duodecim, sicut et sunt in Pleromate eorum Æones. Et illi quidem omne Pleroma in tres dividunt, id est, in octonationem, et decadem, et duodecadem: hic autem annus in quatuor dividitur, id est, vernum, æstatem, autumnum et hiemem. Sed neque menses, quos dicunt typum esse tricenarii, præfinitive triginta habent dies, sed alii quidem plures, alii autem minus, eo quod quinque dies superponantur eis. Et dies autem non semper præfinitas duodecim habet horas, sed a novem usque ad xv ascendit, et iterum a xv in novem (49) descendit. Non jam propter triginta Æonas facti sunt menses triginta dierum; alioquin haberent præfinitas tricenarias dies: neque iterum dies horum (50), ut duodecim Æonas per duodecim horas figurarent: haberent enim et ipsi præfinitas semper (51) duodecim horas.

⁴³ Exod. xxviii, 1. ⁴⁴ Ibid. 5. ⁴⁵ Josue x, 17 seqq.

(44) *Logium.* Rationale dicit Vulgata nostra.

(45) *Multa millia.* In Voss. deest *millia*.

(46) *Et mensis in duodecim.* Clarom. et mensis x in xii; uterque numerus forte retinendus, et legendum, *mensis in x et xii*.

(47) *In contrarium.* Est quod post hæc in edit. exstabat, colon claudens, delevit Græbius auctoritate cod. Vossii, adeo ut jam textus continuo procedat.

(48) *In duodecim dividitur partes.* Ex præcedentibus et sequentibus evidenter patet ita legendum esse, non verò, *in duas dividitur partes*, ut perperam oscitantia scribarum legitur in omnibus exemplaribus.

(49) *Sed a novem usque ad xv... a xv usque in novem.* Sic malui cum Clarom. compendio scribere, quam cum aliis codd. vel, *a nona usque ad quindecimam... a quindecima usque ad novem*; vel, *a novem usque ad quindecimam... a quindecima usque ad novem*. Consentit cod. Voss. nisi quod pro xv, his scriptus sit numerus xii, male ortus ex simili figura xv.

(50) *Neque iterum dies horum.* Vel subintellige, *figura facti sunt, seu horum causa facti sunt*; vel lege: *neque iterum dies horarum duodecim*.

(51) *Haberent enim et ipsi præfinitas semper.* Ita Clarom. et Arund. consentiunt quoad vocem *præfinitas* Voss. et Merc. 1. Sed in Feuard. edit. perperam exstat: *haberent ipsi enim præfiguratas semper*; et eodem modo in Eras. et Gall. nisi quod

6. Adhuc autem materialia sinistram (52) vocantes, et ex necessitate quæ sunt sinistrae, in corruptionem cedere dicentes, et Salvatorem venisse ad ovem perditam, ut eam transferat ad dextram (53), id est ad illas quæ sunt salutis (54) nonaginta et novem oves, quæ non perierunt, sed in ovili permanserunt: sinistrae manus existentes **153** levamen (55), non esse salutis, consentire eos necesse est. Et hoc quod non similiter eundem numerum habet, cogentur sinistrae, id est corruptionis confiteri: et hoc nomen quod Græce dicitur *Agape*, secundum Græcorum litteras, per quas apud eos supputatio signatur, nonaginta et tres numerum habens, similiter sinistrae manus levamen est: et Alethia quoque similiter, secundum supradictam rationem, sexaginta quatuor numerum habens, in parte materialium subsistit: et omnia omnino quæcunque sanctorum nomina non adimplent numerum centum, sed sinistrae tantum habent numeros, corruptibilia et materialia esse confiteri cogentur.

CAPUT XXV⁶⁶.

Solvit objectionem, et ostendit Deum non esse ad litteras, syllabas et numeros exigendum, sed numeros, et ea quæ facta sunt, regula veritatis pensari debere. Omnia ex uno et eodem Deo esse, nec curiosius investiganda quæ mentis humanæ, Deo longe inferioris, captum superant.

1. Si quis autem ad hæc dixerit: Quid ergo? in vanum est (56), et ut provenit et nominum positiones (57) sunt, et apostolorum electio, et Domini

⁶⁶ Cap. XLIII.

omittunt vocem, *semper*, quæ tamen in omnibus mss. legitur.

(52) *Sinistram*. In Feuard. edit. Colon. (nam Paris. 1576, recte habet) legitur, *sinistra*; sed contra mss. omnium fidem.

(53) *Dextram*. Feuard. *dextra*.

(54) *Salutis*. Ita Clarom., Arund., Voss. et Grab., melius quam alii, *salvæ*, quia statim iterum sequitur: *non esse salutis*.

(55) *Sinistræ manus... levamen*. Quid sit *sinistræ manus levamen*, obscurum est. Nec hic levamen affert doctissimi Grabii conjectura, *levamen* a verbo *levare*, id est *furari*, *furto*, *abducere*, derivantis; quid enim furto cum hoc Irenæi loco conveniat, nemo facile dixerit. Vocis illius significatio non a deo procul petenda erat. *Levamen* hic dicitur a verbo *levare*, quod est *attollere*, *erigere*: ac proinde *sinistræ manus levamen* nihil aliud est quam sinistrae manus elevatio, seu sinistra manus levata. Quod quid ad rem faciat, jam perspicuum est. Cum enim veteres læva manu certo quodam modo levata ac disposita numeros omnes infra centenarium, hunc vero ac superiores dextra indicarent; hæretici autem fugiendum sibi censerent *per agnitionem xcix locum, hoc est deminorationem, typum sinistrae manus*, ut ipsimet lib. 1, cap. 16, n. 2, fatentur; istos propriis telis configens Irenæus, concludit oves nonaginta novem *non esse salutis*, id est non in censu dextrorum, seu corruptionis expertium, sed potius sinistrorum, seu materialium, ac corruptelæ obnoxiorum esse reponendas. Non enim dextra, sed sinistra manu computabantur, utpote quæ numerum centenarium non attingerent. Idque confirmatur ex iis quæ subdit paulo post: *Omnia omnino quæcunque sanctorum nomina non adimplent numerum centum, sed sinistrae tan-*

operatio, et eorum quæ facta sunt compositio? Dicemus eis: Non quidem; sed magna sapientia, et diligentia ad liquidum apta et ornata omnia a Deo facta sunt, et antiqua, et quæcunque in novissimis temporibus Verbum ejus operatum est; et debent ea, non numero xxx (58), sed subjacenti copulare argumento, sive rationi: neque de Deo inquisitionem ex numeris, et syllabis, et litteris accipere (infirum est enim hoc propter multifarium et varium eorum, et quod possit omne argumentum (59) hodie æque commentatum (60) ab aliquo, contraria veritati ex ipsis sumere testimonia, eo quod in multa transferri possint); sed ipsos numeros, et ea quæ facta sunt aptare debent subjacenti veritatis argumento. Non enim regula ex numeris, sed numeri ex regula: nec Deus ex factis, sed ea quæ facta sunt, ex Deo. Omnia enim ex uno et eodem Deo.

2. Quia autem varia et multa sunt, quæ facta sunt; et ad omnem quidem facturam bene aptata, et bene consonantia (61); quantum autem spectat ad unumquodque eorum, sunt sibi invicem contraria et non convenientia: sicut citharæ sonus per uniuscujusque distantiam (62) consonantem unam melodiam operatur, ex multis et contrariis sonis subsistens. Debet ergo amator veri non traduci distantia uniuscujusque soni, nec alium quidem hujus, alium autem illius artificem suspicari et factorem: neque alium quidem acutiores, alium autem vastiores, alium vero medietates (63) aptasse;

tum habent numeros, corruptibilia et materialia esse. Itaque sinistrae manus levamen esse, nihil aliud est quam non adimplere numerum centum; sed sinistrae tantum habere numeros, inferiores videlicet centenario, ac proinde ex necessitate in corruptionem cedere. Vide quæ observavimus ad lib. 1, cap. 16, n. 2.

(56) *In vanum est*. Edit. *an vanum est*.

(57) *Et nominum positiones*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab., nisi quod hic omisit particulam, *etc.* Reliqui perperam, *et omnium positiones*.

(58) *Número xxx*. Omnes quidem codd. habent *numero xx*. Sed legendum esse *numero xxx*, seu *tricenario* constat. Ad hunc enim numerum non ad xx aptata esse omnia a Deo volebant hæretici, ut ex hactenus dictis patet.

(59) *Omne argumentum*. Ita Clarom. et Arund., alii perperam, *esse argumentum*.

(60) *Hodie æque commentatum*. Sic Ottob. cod. cum edit. Eras., Gall. et Feuard.; mss. vero Clarom. et Arund. *hodieque commentatum*, quam lectionem secutus est Grabius. Sed prior magis arridet, et Irenæi menti magis consonat. *Æque* hic accipitur pro *similiter, ex æquo*.

(61) *Et ad omnem quidem facturam bene aptata et bene consonantia*. Ita cod. Clarom. cui consentit et Voss. nisi quod omittit *et ante ad omnem, et bene ante consonantia*. Consentiant etiam ex parte Merc. 2 codd. quorum alter habet *omnem*, ambo autem *facturam et consonantia*. In edit. vero Eras., Gall. et Feuard. legitur: *Et omnis quidem factura bene aptata et bene consonans*; quæ quidem lectio licet non improbanda sit, prior tamen melior esse videtur, et iis quæ sequuntur accommodatior.

(62) *Distantiam*. Clarom. *substantiam*.

(63) *Medietates*. Ita Feuard. in marg. Clarom. et

sed unum et ipsum ad totius operis et sapientiæ A demonstrationem, et justitiæ, et bonitatis, et muneris (64). Hi vero qui audiunt melodiam, debent laudare et glorificare artificem, et aliorum quidem extensionem mirari, aliorum autem laxamentum intendere, aliorum vero inter utrumque (65) temperamentum exaudire, aliorum autem typum considerare, et ad quid unumquodque referat, et eorum causam inquirere; nusquam transferentes regulam, neque errantes ab artifice, neque abicientes fidem, quæ est in unum Deum, qui fecit omnia, neque blasphemantes nostrum conditorem.

3. Si autem et aliquis non invenerit causam omnium quæ requiruntur, cogitet quia homo est in infinitum minor Deo, et qui ex parte acceperit gratiam, et qui nondum æqualis, vel similis sit factori, et qui omnium (66) experientiam et cogitationem habere non possit, ut Deus; sed in quantum minor est ab eo, qui factus non est, et qui semper idem est, ille qui hodie factus est, et initium facturæ accepit; in tantum secundum scientiam, et ad investigandum causas omnium, minorem esse eo qui fecit. Non enim infectus es, o homo, neque semper coexistebas Deo, sicut proprium ejus Verbum; sed propter eminentem bonitatem ejus, nunc initium facturæ accipiens, sensim discis a Verbo dispositiones Dei, qui te fecit.

4. Ordinem ergo serva tuæ scientiæ, et ne ut bonorum ignarus supertranscendas ipsum Deum; ⁴⁷ non enim transibilis est: neque super Demiurgum C requiras quid sit; non enim invenies. Indeterminabilis est enim artifex tuus: neque tanquam hunc totum mensus sis, et tanquam qui per omnem ejus fabricam veneris, et omne, quod est in eo profundum, et altitudinem, et longitudinem consideraveris, super ipsum alium excogites Patrem. Non enim excogitabis, sed contra naturam sentiens, eris insipiens; et si in hoc perseveraveris, incidis in insaniam, sublimiorem teipsum melioremque factore tuo existimans, et quod pertranseas regna ejus.

⁴⁷ Cap. XLIV. ⁴⁸ Cap. XLV. ⁴⁹ ICor. viii, 4. ⁵⁰ Matth. x, 30.

Voss. melius quam alii *varietates*. Hic enim Irenæus D indicare voluit sonos inter *acutiores* et *vastiores* medios, ut patet ex sequentibus.

(64) *Muneris*. Al. corrupte, *numerus*.

(65) *Inter utrumque*. Eras., Gall. et Feuard. vitiose, *intra utrumque*.

(66) *Qui omnium*. Feuard. *quia omnium*, recte quidem si legeretur ea particula ante *nondum*, et ante *ex parte*.

(67) *Ἀμεινον*, etc. Græca hæc Irenæi verba excerpta sunt ex *Parallelis*, quæ ex codice Ruffiniano in lucem edidit Halloixius in *Vita Irenæi* cap. 15. Eadem etiam leguntur in Vaticano codice littera λ, tit. 1, *Περὶ λογομαχούντων*.

(68) *Ὀλιγομαθεῖς*. Halloixius edidit *ἀμαθεῖς*. Sed in codice Vatic. cujus apographam per singularem R. P. Michaelis Lequien, e Dominicanorum familia, humanitatem videre mihi licuit, melius legitur *Ὀλιγομαθεῖς*.

(69) *Deum*. Græc. *Δεσπότην*, *Δομῖνον*.

(70) *Clamavit*. Al. *clamabat*.

154 CAPUT XXVI⁵⁰.

Imperitos et idiotas Deum sincere diligentes praeferendos esse iis qui inflati sunt vanæ scientiæ persuasionem. A curiosis ac superfluis quæstionibus temperandum.

1. Ἀμεινον (67) καὶ συμφερότερον, ἰδιώτας καὶ ὀλιγομαθεῖς (68) ὑπάρχειν, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης πλησίον γενέσθαι τοῦ Θεοῦ, ἢ πολυμαθεῖς καὶ ἐμπείρους δοκοῦντας εἶναι, βλασφήμους εἰς τὸν ἑαυτῶν εὐρίσχεσθαι Δεσπότην.

1. Melius est ergo et utilius, idiotas et parum scientes existere, et per charitatem proximum fieri Deo quam putare multum scire, et multa expertos in suum Deum (69) blasphemos inveniri, alterum Deum Patrem fabricantes. Et ideo

B Paulus clamavit (70): *Scientia inflat, charitas autem ædificat*⁵¹; non quia (71) veram scientiam de Deo culparet, alioquin seipsum primum accusaret; sed quia sciebat quosdam sub occasione (72) scientiæ elatos excidere a dilectione Dei, et ob hoc opinari seipsos esse perfectos, imperfectum autem Demiurgum introducentes, abscidens eorum ob hujusmodi scientiam supercilium (73), ait: *Scientia inflat, charitas autem ædificat*. Major autem hæc non est alia inflatio, quam ut opinetur quis se meliorem et perfectiorem esse eo, qui fecerit, et plasmaverit, et spiramen vitæ dederit, et hoc ipsum esse præstiterit (74). Melius itaque est, sicuti prædixi, nihil omnino scientem quempiam, ne quidem unam causam cujuslibet eorum quæ facta sunt, cur factum sit, credere Deo, et perseverare eos in dilectione (75), aut per hujusmodi scientiam inflatos excidere a dilectione (76), quæ hominem vivificat: nec aliud inquirere ad scientiam, nisi Jesum Christum Filium Dei, qui pro nobis crucifixus est, aut per (77) quæstionum subtilitates et minutiloquium (78) in impietatem cadere.

2. Quid enim si per (79) hos conatus paululum quis elatus, eo quod Dominus dixerit, quia *et capilli capitis vestri omnes numerati sunt*⁵², curiose inquirere voluerit numerum uniuscujusque capitis.

(71) *Non quia*. Al. *non qui*.

(72) *Occasione*. Id est prætextu, Græce προφάσι.

(73) *Ob hujusmodi scientiam supercilium*. Ita ex Clarom. et Arund. reposui. Ex parte consentiunt Merc. 2 et Ottobon., in iis enim legitur *scientiam*, licet desit particula *ob*. Cæteri minus bene, *hujusmodi scientiæ supercilium*.

(74) *Præstiterit*. Sic pro *præceperit* bene restituit Feuard. ex vet. cod. cui consentit Clarom. In Voss. autem neutrum comparet.

(75) *Eos in dilectione*. Sic mss. omnes. In Eras., Gall. et Feuard. *in ejus dilectione*.

(76) *Aut per... a dilectione*. Octo has voces hactenus in editt. omissas, ex codd. Arund. et Voss. restituit Grab.; leguntur et in Clarom. Cæterum particulam Græcam ἢ male reddidit interpret, *aut*; vertere debuisset, *quam*.

(77) *Aut per*. Sic iterum omnes mss. *quam per*. *Aut* et hic pro *quam*.

(78) *Minutiloquium*. Alii *multiloquium*.

(79) *Si per*. Ita Clarom., Arund., Merc. 2 et editt.

capillorum, et causam exquirere per quam hic quidem tantos, ille autem tantos capillos habeat, non omnibus ex æquo habentibus, sed multis millibus super millia aliis atque aliis numeris inventis, eo quod alii quidem majora, alii autem minora habeant capita; et alii quidem spissos capillos semper, alii autem raros, alii vero et omnino paucos capillos habeant; et hi, qui putant se numerum invenisse capillorum, tentent referre ad testimonium suæ sectæ, quam excogitaverunt? Aut iterum si quis ob hoc quod dictum sit in Evangelio: *Nonne duo passeret asse veneunt, et unus ex his non cadet super terram sine Patris vestri voluntate* ⁸¹ (80)? enumerare voluerit captos ubique quotidie passeret, sive in unaquaque regione, et causam requirere ob quam heri quidem tantos, ac pridem tantos (81), hodie autem iterum tanti sint qui capti sunt; et adnectat passerum numerum ad suum argumentum: nonne seipsum seducit omnino, et eos, qui ei acquiescunt, in magnam insaniam cogit, semper promptis hominibus, ut in talibus amplius quid quam magistri eorum putentur invenisse?

3. Quid autem si quis interroget nos, si (82) omnis numerus omnium quæ sunt facta, et quæ fiunt, scitur a Deo, et si secundum illius providentiam unusquisque eorum eam, quæ secundum se est, accepit quantitatem: nobisque consentientibus et consentibus, quia nihil omnino horum quæ facta sunt, et quæ fiunt, et fiunt (83) scientiam Dei fugit (84), sed per illius providentiam unumquodque eorum et habitum, et ordinem, et numerum, et quantitatem accipere et accepisse propriam, et nihil omnino neque vane, nec ut provenit factum aut fieri, sed cum magna aptatione et conscientia (85) sublimi, et esse admirabilem rationem, et vere divinam quæ possit huiusmodi et discernere, et causas proprias enuntiare: accipiens a nobis huiusmodi testimonium et consensum, pergat ad hoc (86), ut et arenam enumeret, et calculos terræ, sed et fluctus maris, et stellas cæli, et causas excogitare numeri qui puta-

⁸¹ Matth. x, 29. ⁸² Cap. XLVI.

Eras. et Gall. In Feuard. vero et Grab. *si super*, quibus accedere videtur Voss. cod., quanquam in eo desit particula *si*.

(80) *Sine Patris vestri voluntate*. Ita legebat Irenæus in suis Nov. Testamenti codicibus, ut etiam confirmatur ex his lib. v, cap. 22, verbis: *Nolente Patre nostro, qui est in cælis, neque passer cadet in terram*. Sic etiam legerunt Tertullianus non semel, Novatianus *De Trinit.* cap. 8; Cyprian., epist. 55, juxta Pamel. (59 Oxon.) aliique. Nec mirum: nam præter Arabicam versionem, ita habet antiqua Italica Evangelii Matthæi versio, quam publici juris fecit Martianæus noster, Paris. 1695. Attamen in hodiernis N. Testamenti codicibus vox *voluntate* prorsus deest.

(81) *Pridem tantos*. Supple, *ceperit quis*. At *pridie* in Merc. 4 cod., et Grab. legitur.

(82) *Si*. Hic et paulo post *proptrium*, an.

(83) *Et fiunt*. Has voces a Grabio omissas restituit ex edit. Eras., Gall. et Feuard. licet desint in mss. Probabilis enim videtur Irenæum omnes temporis

tur inventus: nonne in vanum laborans, et delirus hic **155** talis, et irrationabilis ab omnibus, qui sensum habent, juste dicetur? Et quo magis præter cæteros (87) in huiusmodi quæstionibus occupatur, et quo plus aliis adinvenire se existimat, reliquos imperitos, et idiotas, et animales vocans, eo quod non suscipiant ejus tam vanum laborem; hoc magis est insanus et stupidus, tanquam fulmine percussus (88), in nullo cedens Deo; sed per scientiam quam invenisse se putat, ipsum mutat Deum, et jaculatur sententiam suam super magnitudinem factoris.

CAPUT XXVII ⁸¹.

Ex parabolis, quibus multiplex potest subesse sensus, obscura explicanda non esse, sed ex iis quæ clare et aperte posita sunt in Scripturis.

1. Ὁ ὕψις τοῦ (89), καὶ ἀκίνδυνος, καὶ εὐλαθής, καὶ φιλαληθής, ὅσα ἐν τῇ τῶν ἀνθρώπων ἐξουσίᾳ δέδωκεν ὁ θεός, καὶ ὑποτέταχεν τῇ ἡμετέρᾳ γνώσει, ταῦτα προθύμως ἐκμελήσει, καὶ ἐν αὐτοῖς προκόψει, διὰ τῆς καθημερινῆς ἀσκήσεως βῆδιαν τὴν μάθησιν ἐαυτῷ ποιούμενος. Ἔστι δὲ ταῦτα, τάτε ὑπὲρ ὅψιν πίπτοντα τὴν ἡμετέραν, καὶ ὅσα φανερώως καὶ ἀναμφιβόλως ἀποτολεῖται ἐν ταῖς θελαῖς Γραφαῖς λέλεχται.

1. Sensus autem talis, et qui sine periculo est, et religiosus, et amans verum, quæ quidem dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostræ scientiæ, hæc prompte meditabitur, et in ipsis proficiet, diuturno studio facilem scientiam (90) eorum efficiens. Sunt autem hæc, quæ ante oculos nostros occurrunt, et quæcumque aperte et sine ambiguo ipsis dictionibus posita sunt (91) in Scripturis (92).

Et ideo parabola debent non ambiguis adaptari; sic enim et qui absolvit (93), sine periculo absolvit, et parabola ab omnibus similiter absolutionem accipient; et a veritate corpus (94) integrum, et simili aptatione membrorum, et sine concussionem perseverat. Sed quæ non aperte dicta sunt, neque ante oculos posita, copulare absolutionibus

D differentias complecti voluisse.

(84) *Se. Dei fugit*. Eras. Gall. Feuard., *Deum fugit*.

(85) *Et conscientia*. Hæc lectio, quæ est Feuard., in marg. edit. 1576, et cod. Clarom. magis placet, et in Irenæi scopum magis quadrare videtur, (cum maxime jam præcesserit aptatione) quam *et consonantia*, ut legitur in aliis exemplaribus.

(86) *Ad hoc*. Al. *adhuc*.

(87) *Cæteros*. Al. *hos*.

(88) *Fulmine percussus*. Videtur, ait Feuard., exprinere Græcum verbum ἐμβρόντητος. Simili quoque proverbiali voce potest utitur cap. 30.

(89) Ὁ ὕψις τοῦ. Græca hæc Irenæi verba ex mss. Damasceni *Parallelis* edidit Hallelxius.

(90) *Scientiam*. Ita Clarom., Voss. et Grab. juxta Græcum. Reliqui, *sententiam*.

(91) *Posita sunt*. In Græco λέλεχται, *dicta sunt*.

(92) *In Scripturis*. Græc. addit, *divinis*.

(93) *Absolvit*. Pro *dissolvit*, *explicit*.

(94) *A veritate corpus*. Forte legendum, *veritatis corpus*.

parabolarum (95), quas unusquisque prout vult A adinvenit. Sic enim apud nullum erit regula veritatis; sed quanti fuerint, qui absolvent parabolas, tantæ videbuntur veritates pugnantes semet invicem (96), et contraria sibimet dogmata statuentes, sicut et gentilium philosophorum quæstiones.

2. Itaque secundum hanc rationem, homo quidem semper inquireret, nunquam autem inveniet, eo quod ipsam inventionis abjecerit disciplinam. Et cum venerit sponsus, is qui imparatam habet lampadem, nulla manifesti luminis claritate fulgentem⁹², recurrit ad eos qui absolutiones parabolarum in tenebris distrahunt, relinquens eum qui per manifestam prædicationem gratis donat ad eum ingressum (97), et excluditur a thalamo ejus. Cum itaque universæ Scripturæ, et Prophetiæ, et Evangelia (98) in aperto, et sine ambiguitate, et similiter ab omnibus audiri possint, etsi non omnes credunt; unum et solum Deum (99), ad excludendos alios, prædicent omnia fecisse per Verbum suum, sive visibilia, sive invisibilia, sive cœlestia, sive terrena, sive aquatilia, sive subterranea, sicut demonstravimus (1) ex ipsis Scripturarum dictionibus, et ipsa autem creatura in qua sumus, per ea quæ in aspectum veniunt, hoc ipsum testante unum esse qui eam fecerit et regat: valde hebetes apparebunt, qui ad tam lucidam adaptionem cæcutiunt oculos, et nolunt videre lumen prædicationis; sed constringunt semetipsos, et per tenebrosas parabolarum absolutiones unusquisque eorum proprium putat invenisse C Deum. Quia enim de excogitato eorum qui contraria opinantur, Patre (2), nihil aperte (3), neque sine controversia in nulla omnino dictum sit Scriptura; et ipsi testantur dicentes in absconso hæc eadem Salvatorem docuisse non omnes, sed aliquos discipulorum, qui possunt capere, et per argumenta, et ænigmata, et parabolas ab eo significata intelligentibus. Veniunt autem ad hoc, ut dicant alium quidem esse qui prædicatur Deus, et alium Patrem, qui per parabolas et ænigmata significatur Pater.

3. Quia autem parabola possunt multas recipere

⁹² Matth. xxv, 6. ⁹³ Matth. vii, 25. ⁹⁴ Cap. XLVII.

(95) *Copulare absolutionibus parabolarum.* Recte D monet Billius, lib. 1 *Observat. sacr.*, cap. 3, subintelligendum esse, *stultum est, vel quidpiam simile.*

(96) *Tantæ videbuntur veritates pugnantes semet invicem.* Ita vetus Feuard. cod. Clarom. et Voss. In editt. *tantæ videbuntur et veritates oppugnantes se invicem.*

(97) *Ad eum ingressum.* In Eras. et Gall., *ab eo petit ingressum*; in Feuard., *ad eum petit ingressum.*

(98) *Et Prophetiæ et Evangelia.* Hæc lectio, quæ est cod. Clarom., magis placet quam *et prophetiæ et evangelicæ*, ut habetur in aliis exemplaribus.

(99) *In aperto... unum et solum Deum.* Legendum videtur vel *quæ in aperto*, vel *atque unum et solum Deum.*

(1) *Demonstravimus.* Clarom. et Voss. *demonstrabimus.* Quidvis legatur parum refert. Si prius, respicit lib. 1, cap. 22, et lib. II, cap. 2; si posterius, respicit lib. III, cap. 8.

(2) *De excogitato... Patre.* Ita Clarom. et Voss.;

absolutiones, ex ipsis de inquisitione Dei affirmare, relinquentes quod certum, et indubitatum, et verum est, valde præcipitantium se in periculum, et irrationabilium esse, quis non amantium veritatem constebitur? Et nunquid hoc est non in petra firma, et valida, et in aperto posita ædificare suam domum, sed in incertum effusæ arenæ⁹⁵? Unde et facilis est eversio hujusmodi ædificationis.

156 CAPUT XXVIII⁹⁶.

Sic inquirenda esse Dei mysteria, ut a regula veritatis et a vera de Deo scientia nunquam deflectamus. Scripturis sacris adhibendam esse fidem, nec plura a nobis temere investiganda, quæ Deo committi debent, ac mentis nostræ limites excedunt. Et hoc esse vitium hæreticorum, quod nihil Deo reservent, sed temere omnia scrutentur. Hinc in tam portentosos errores lapsos eos esse demonstrat.

1. Habentes itaque regulam ipsam veritatem, et in aperto (4) positum de Deo testimonium, non debemus per quæstionum (5) declinantes in alias atque alias absolutiones ejicere firmam et veram de Deo scientiam; magis autem absolutionem quæstionum in hunc characterem dirigentes, exerceri quidem convenit per inquisitionem mysterii et dispositionis existentis Dei; augeri autem in charitate ejus, qui tanta propter nos fecit et facit, nunquam autem excidere ab ea suasionem, qua manifestissime prædicatur, quia hic solus vere sit Deus et Pater, qui et hunc mundum fecit, et hominem plasmavit, et in sua creatura donavit incrementum, et de minoribus suis ad majora, quæ apud ipsum sunt, vocans, sicut infantem quidem in vulva conceptum educit in lumen solis, et triticum, posteaquam in stipula corroboraverit, condit in horreum. Unus autem et idem Demiurgus, qui et vulvam plasmavit, et solem creavit; et unus et idem Dominus, qui et stipulam eduxit, et triticum augens multiplicavit, et horreum præparavit.

2. Si autem omnium, quæ in Scripturis requiruntur, absolutiones non possumus invenire, alterum tamen Deum, præter eum qui est, non requiramus. Impietas enim hæc maxima est. Cedere (6) autem hæc talia debemus Deo, qui et nos fecit, re-

D ceteri vel *de cogitatione... de Patre, vel de excogitatione... de Patre.* Priorem autem lectionem confirmant quæ supra cap. 10 leguntur: *Quoniam enim nihil manifeste dictum est de eo, et ipsi testimonium perhibent, etc.*

(3) *Nihil aperte.* Adiunt editi cum mss. Arund. et Merc. 2, *neque ipsa dictione*, quæ auctoritate veteris Feuard., cod. Clarom. et Voss. expunxi.

(4) *In aperto.* Al. minus bene, *in apertum.*

(5) *Per quæstionum, etc.* Ambiguitatem aut aliquid ejusmodi addi vult Billius, sed frustra. Sic enim ordinanda constructio: *Per quæstionum absolutiones declinantes in alias atque alias.*

(6) *Cedere.* Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Grab. Reliqui male, *credere.* Nec enim hic agit Irenæus de iis præcise quæ sub fidem cadunt, sed de iis quæ scientiam nostram prorsus fugiunt, ut paulo post loquitur; quæque proinde, *cedere debemus Deo, ipsique committere ac commendare, ut mox subnectit, utpote qui minores simus et nocissimi a Verbo*

etissime scientes, quia Scripturæ quidem perfectæ sunt, quippe a Verbo Dei et Spiritu ejus dictæ; nos autem secundum quod minores sumus et novissimi a Verbo Dei et Spiritu ejus, secundum hoc et scientia mysteriorum ejus indigemus. Et non est mirum si in spiritualibus, et cœlestibus, et in his quæ habent revelari, hoc patimur nos (7) : quandoquidem etiam eorum quæ ante pedes sunt (dico autem quæ sunt in hac creatura, quæ et contrectantur (8) a nobis, et videntur, et sunt nobiscum), multa fugerunt nostram scientiam, et Deo hæc ipsa committimus. Oportet enim eum præ omnibus præcellere. Quid enim si tentemus exponere causam ascensionis Nili? Multa quidem dicimus, et fortassis suasoria, fortassis autem non suasoria : quod autem verum est, et certum, et firmum, adjacet Deo. Sed et volatilium animalium habitatio, eorum quæ veris tempore adveniunt ad nos, autumnii autem tempore statim recedunt, cum in hoc mundo hoc ipsum fiat, fugit nostram scientiam. Quid autem possumus exponere de Oceani accessu et recessu, cum constet esse certam causam? Quidve de his quæ ultra eum sunt (9) enuntiare qualia sint? Vel quid dicere possumus, quomodo pluvix, et conuscationes, et tonitrua, et collectiones nubium, et nebulae, et ventorum emissiones, et similia his, efficiuntur; annuntiare quoque et thesauros nivium, et grandinis, et eorum quæ his proxima sunt : quæ hæc autem nubium præparatio (10), aut qui status nebulae, quæ autem causa est per quam crescit luna et decrescit, aut quæ causa aquarum distantix (11), et metallorum, et lapidum, et his similibus? In his omnibus nos quidem loquaces erimus, requirentes causas eorum; qui autem ea facit solus Deus, veridicus est.

3. *Et καὶ ἐπὶ* (12) τῶν τῆς κτίσεως ἕνια μὲν ἀνάκειται τῷ Θεῷ, ἕνια δὲ καὶ εἰς γινῶσιν ἐλήλυθε τὴν ἡμετέραν, τί χαλεπὸν,

3. Si ergo et in rebus creaturæ quædam quidem eorum adjacent Deo, quædam autem et in nostram venerunt scien-

⁸⁶ I Cor. XIII, 13.

Dei et Spiritu ejus, secundum hoc, et scientia mysteriorum ejus indigemus, et eorum ipsorum quæ ante pedes sunt multa ignoremus.

(7) *In his quæ habent revelari hoc patimur nos.* Duplex est Græcismus, ait Billius. Nam et *habent revelari, pro revelatione opus habent, Græco ritu dictum est* : et illud, *hoc patimur nos, pro, hoc nobis usu venit.*

(8) *Contrectantur.* Editt. Eras., Gall. et Feuard. cum ms. Arund. perperam, *conteruntur.* Merc. 2, *conterantur.*

(9) *Quidve de his quæ ultra eum sunt, etc.* Intellegit Irenæus eos terrarum tractus, seu populos, qui ultra Oceanum sunt, vel, ut loquitur Clemens Romanus epist. ad Corinth. cap. 20, *eos qui post Oceanum sunt mundos.* Hæc enim veteribus adeo ignota erant, ut vix ac ne vix quidem fingere sibi possent aliquos ultra Oceanum esse populos. Notissimum est illud Augustini lib. XVI *De civitate Dei*, cap. 9 : *Nimis absurdum est, inquit, ut dicatur aliquos homines ex hac in illam partem, Oceani immensitate trajecta, navigare ac pervenire potuisse.* Hinc *intransmeabilem* Oceanum vulgo dicebant. Consule sis doctis-

Α εἰ καὶ τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς ζητουμένων, ὄλων τῶν Γραφῶν πνευματικῶν οὐσῶν, ἕνια μὲν ἐπιλύομεν κατὰ χάριν Θεοῦ, ἕνια δὲ ἀνακαίεται τῷ Θεῷ, καὶ οὐ μόνον αἰῶνι ἐν τῷ νυνὶ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ἵνα αὐτὸς μὲν ὁ Θεὸς διδάσκη, ἄνθρωπος δὲ διὰ παντὸς μαθητὴν παρὰ Θεοῦ : quæ sunt a Deo? (13) Sicut et Apostolus

157 dixit ⁸⁶, reliquis partibus (14) destructis, hæc tunc perseverare, quæ sunt, fides, spes (15) et charitas. **B** Semper enim fides, quæ est ad magistrum nostrum, permanet firma, asseverans nobis quoniam solus vere Deus, et ut diligamus eum vere semper, quoniam ipse solus Pater; et speremus subinde plus aliquid accipere et discere a Deo, quia bonus est, et divitias habens indeterminabiles, et regnum sine fine, et disciplinam immensam. Si ergo secundum

Εἰ οὖν καθ' ὃν εἰρήκαμεν τρόπον, ἕνια τῶν ζητημάτων ἀναθήσωμεν τῷ Θεῷ, καὶ τὴν πίστιν ἡμῶν διαφυλάξομεν, καὶ ἀκίνδονοι διαμενοῦμεν, καὶ πᾶσα Γραφή δεδομένη ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ σύμφωνος ἡμῖν εὐρεθήσεται, καὶ αἱ παραβολαὶ τοῖς διαβρόηθην εἰρημένοις συμφωνήσουσι, καὶ τὰ φανερώς εἰρημένα ἐπιλύσει τὰς παραβολὰς, καὶ διὰ τῆς τῶν λέξεων πολυφωνίας ἐν σύμφωνον μέλος ἐν ἡμῖν αἰσθήσεται.

tiam; quid mali est, si et eorum, quæ in Scripturis requiruntur, universalibus Scripturis spiritualibus existentibus, quædam quidem absolvimus secundum gratiam Dei, quædam autem commendamus Deo; et non solum in hoc sæculo, sed et in futuro; ut semper quidem Deus doceat, homo autem semper discat

quæ sunt a Deo? (13) Sicut et Apostolus **157** dixit ⁸⁶, reliquis partibus (14) destructis, hæc tunc perseverare, quæ sunt, fides, spes (15) et charitas.

hunc modum, quem diximus, quædam quidem questionum Deo commiserimus : et fidem nostram servabimus, et sine periculo perseverabimus, et omnis Scriptura a Deo nobis data consonans nobis invenietur, et parabola: his, quæ manifeste dicta sunt, consonabunt, et manifeste dicta absolverunt parabolas; et per dictionum multas voces unam consonantem melodiam in nobis sentiet laudantem (16) hymnis Deum, qui fecit omnia. Utputa,

D simi Cotelerii notas in Clementis Romani locum cit.

(10) *Nubium præparatio.* Clarom. *nivium præparatio.*

(11) *Distantiæ.* Id est, differentix? *Distantia* siquidem apud auctores Latinos interdum accipitur pro *differentia.*

(12) *Et καὶ ἐπὶ.* Græca hæc Irenæi, et quæ mox sequuntur, iterum ex Damasceni *Parallelis* a Frontone Ducæo descripta publicavit Halloixius in *Vita Irenæi.*

(13) *Discat quæ sunt a Deo.* Græc., *discat a Deo.*

(14) *Reliquis partibus.* Clarom. *reliquis ex parte.*

(15) *Hæc tunc perseverare, quæ sunt fides, spes.* Fidem in altero sæculo perseverare vult Irenæus, non quoad obscuritatem, sed quoad firmitatem et certitudinem, quæ dubitationem omnem procul repellit. Id statim explicat, subjungens : *Semper enim fides, quæ est ad magistrum nostrum, permanet firma, asseverans nobis quoniam solus vere Deus.* Spes vero permanet, non quasi absens sit adhuc ejus objectum; sed quia speramus subinde plus aliquid accipere et discere a Deo, quo jam fruimur.

(16) *Unam consonantem melodiam in nobis sentiet laudantem.* Ex Græco legendum, ut bene adver-

si quis interroget : Antequam mundam faceret Deus, quid agebat? dicimus quoniam ista responsio subjacet Deo. Quoniam autem mundus hic factus est apotelesos (17) a Deo, temporale initium accipiens, Scripturæ nos docent : quid autem ante hoc Deus sit operatus, nulla Scriptura manifestat. Subjacet ergo hæc responsio Deo, et non ita stultas, et sine disciplina blasphemias (18) adinvenire velle prolationes, et per hoc quod putas te invenisse materiæ prolationem, ipsum Deum, qui fecit omnia, reprobare.

4. Cogitate enim, o omnes qui talia adinvenitis, cum ipse solus Pater Deus dicatur, qui et vere est, quem vos Demiurgum dicitis; sed et cum Scripturæ hunc solum sciant Deum, sed et cum Dominus hunc solum confitetur proprium Patrem, et alterum nesciat, sicut ex ipsis ejus verbis ostendemus (19) : quando (20) hunc ipsum labis dicitis fructum, et ignorantiae prolationem ait nescientem quæ sint super eum (21), et quæcunque alia dicitis de eo, considerate magnitudinem blasphemias in eum, qui vere est Deus. Graviter quidem et honeste videmini dicere, vos in Deum credere; dehinc alterum Deum cum minime possitis ostendere, hunc ipsum, in quem credere vos dicitis labis fructum, et ignorantiae prolationem pronuntiat (22). Hæc autem cæcitas, et stultiloquium inde provenit vobis, quod nihil Deo reservetis. Sed et ipsius Dei, et Ennoæ ejus, et Verbi, et Viæ, et Christi natiuitates, et prolationes annuntiare vultis; et has non aliunde accipientes, sed ex affectione hominum : et non intelligitis, quia in hominæ quidem, qui est compositum animal, capit hujusmodi dicere (23), sicut prædiximus⁸⁷, sensum hominis et ennoeam hominis; et quis ex sensu ennoea, de ennoea autem enthymesis, de enthymesi autem logos : (quem autem logon? aliud enim est secundum Græcos logos (24), quod est principate quod excogitat; aliud organum, per

⁸⁷ Cap. XIII hujus libri. ⁸⁸ Cap. XLVIII. ⁸⁹ Isa. LIII, 8. ⁹⁰⁻⁹¹ Marc. XIII, 32.

tit Græbius : una consonans melodia in nobis sentitur, vel inter nos audietur, laudans.

(17) *Apotelesos*. Id est, perfectus, numeris omnibus absolutus.

(18) *Stultas et sine disciplina blasphemias*. Post blasphemias subintellige decet, vel quidvis simile.

(19) *Ostendemus*. Alii, ostendimus. Sed præferenda prior lectio: nam ut identidem jam ostenderit Irenæus, Dominum confiteri proprium Patrem, eum qui cælum et terram condiderit, id tamen ex professo sibi demonstrandum suscipit lib. IV.

(20) *Quando*. Al. quoniam.

(21) *Quæ sint super eum*. Sic pro qui sit super eum, auctoritate cod. Clarom. reposui. Nam supra lib. I, cap. 7, n. 3, dicitur Demiurgus ignorasse quæ essent super eum.

(22) *Labis fructum, et ignorantiae prolationem pronuntiat*. Græce, ait Billius, ὑπερφηματος καρπὸν καὶ ἀγνοίας προβολὴν ἀποφαίνεσθε, id est, ignorantiae fructum, vel ab ignorantia productum pronuntiat.

(23) *Capit hujusmodi dicere*. Pro, hæc fas est dicere.

(24) *Aliud est enim, secundum Græcos, logos, etc.* Id est : aliud est ratio, seu mens, quæ verbum interius concepit efformatque : aliud corporeum or-

ganum, seu lingua, per quod verbum mente conceptum exterius emittitur. (25) *Suffocatur*. Ita Eras., Gall., Fenard. et mss. Arund., Ottobon. et Merc. 2. At Clarom. et Voss. suffugatur, quam lectionem sequi Græbio placuit : quanquam non satis explicare valeat quis sit barbaræ istius vocis sensus, et si quem utentque ferendum habeat, redeat ad suffocatur. Nihil igitur immutandum esse duxi, nec bonam lectionem in malam, aut saltem dubiam esse commutandam. Similitudinem enim ducere videtur Irenæus ab his qui confertim exeuntes se invicem suffocant.

(26) *Non de semel*. Græce, οὐκ εἰς ἅπαξ, καθάπαξ, vel ἐφ' ἅπαξ, id est non simul et semel, non una vice, etc. (27) *Compositum eum pronuntiat*. Arund. compositionem pronuntiat. (28) *A Patre*. Hæc refer ad tertiam, non ad prolationem. (29) *Hominum*. Eras., Gall. et Merc. 2, hominis. (30) *Vobis ipsis*. In Fenard. edit. colon. 1596, ac mss. Clarom. et Voss. perperam, nobis ipsis. (31) *De die autem illa*. In Clarom. deest illa. (32) *Neque Filius*. Addit Marci textus, neque an-

6. **158** Irrationabiliter autem inflati, audaciter inenarrabilia Dei mysteria scire vos dicitis : quandoquidem et Dominus, ipse Filius Dei, ipsum iudicii diem et horam concessit scire solum Patrem, manifeste dicens : *De die autem illa (31), et hora nemo scit, neque Filius (32), nisi Pater solus*⁹⁰⁻⁹¹. Si igitur scientiam diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem, sed dixit quod verum est;

ganum, seu lingua, per quod verbum mente conceptum exterius emittitur.

(25) *Suffocatur*. Ita Eras., Gall., Fenard. et mss. Arund., Ottobon. et Merc. 2. At Clarom. et Voss. suffugatur, quam lectionem sequi Græbio placuit : quanquam non satis explicare valeat quis sit barbaræ istius vocis sensus, et si quem utentque ferendum habeat, redeat ad suffocatur. Nihil igitur immutandum esse duxi, nec bonam lectionem in malam, aut saltem dubiam esse commutandam. Similitudinem enim ducere videtur Irenæus ab his qui confertim exeuntes se invicem suffocant.

(26) *Non de semel*. Græce, οὐκ εἰς ἅπαξ, καθάπαξ, vel ἐφ' ἅπαξ, id est non simul et semel, non una vice, etc.

(27) *Compositum eum pronuntiat*. Arund. compositionem pronuntiat.

(28) *A Patre*. Hæc refer ad tertiam, non ad prolationem.

(29) *Hominum*. Eras., Gall. et Merc. 2, hominis.

(30) *Vobis ipsis*. In Fenard. edit. colon. 1596, ac mss. Clarom. et Voss. perperam, nobis ipsis.

(31) *De die autem illa*. In Clarom. deest illa.

(32) *Neque Filius*. Addit Marci textus, neque an-

neque nos erubescamus (33), quæ sunt in quæstionibus majora secundum nos, reservare Deo. Nemo enim super magistrum est⁶². Si quis itaque nobis dixerit: Quomodo ergo Filius prolatus a Patre est? dicimus ei, quia prolationem istam, sive generationem, sive nuncupationem, sive adaptionem, aut quolibet (34) quis nomine vocaverit generationem ejus inenarrabilem existentem, nemo novit; non Valentinus, non Marcion, neque Saturninus, neque Basilides, neque Angeli, neque Archangeli, neque Principes (35), neque Potestates, nisi solus qui generavit Pater, et qui natus est Filius. Inenarrabilis itaque generatio ejus cum sit, quicumque nituntur generationes et prolationes enarrare, non sunt compotes sui, ea quæ inenarrabilia sunt enarrare promittentes. Quoniam enim ex cogitatione et sensu verbum emittitur, hoc utique omnes sciunt homines.⁶³ Non ergo magnum quid invenerunt, qui emissiones excogitaverunt, neque absconditum mysterium, si id quod ab omnibus (36) intelligitur, transtulerunt in unigenitum Dei Verbum: et quem inenarrabilem et innominabilem vocant, hunc, quasi ipsi obstetricaverint, primæ generationis ejus prolationem et generationem enuntiant, assimilantes eum hominum verbo emissionis (37).

7. Hoc autem idem et desubstantia materiæ (38) dicentes, non peccabimus (39), quoniam Deus eam protulit. Didicimus enim ex Scripturis, principatum tenere super omnia Deum. Unde autem, vel quemadmodum emisit eam, neque Scriptura aliqua exposuit, neque nos phantasmari oportet, ex opinionibus propriis infinita conjicientes de Deo; sed agnitionem hanc (40) concedendam esse Deo. Similiter autem et causam propter quam, cum omnia a Deo facta sint, quædam quidem transgressa sunt, et abscesserunt a Dei subjectione; quædam autem, imo plurima, perseveraverunt et perseverant in subjectione ejus qui fecit; et cujus

⁶² Matth. x 24; Luc. vi, 40. ⁶³ Cap. XLIX.
⁶⁷ I Cor. XIII, 9.

geli in cælo. Sed id ab Irenæo consulto omissum videtur, quia nihil ad institutum faciebat.

(33) *Erubescamus*. Ita recte Feuard. in marg. et Clarom. cod.; cæteri omnes minus bene, *erubescimus*.

(34) *Quolibet*. Al. male, *quomodolibet*.

(35) *Principes*. In cod. Arund. et Grab. *Principatus*. Sed hanc vocem alteri substituisse videtur recentior quispiam ex Apostolo I Coloss., xvi.

(36) *Ab omnibus*. In Eras. et Gal., *ab hominibus*. In Feuard., *ab omnibus hominibus*.

(37) *Verbo emissionis*. Id est, verbo prolatio, Græce προφορικῶ λόγῳ.

(38) *Substantia materiæ*. Ita ex Arund. et Voss. reposuit Grab. pro *substantiæ materia*.

(39) *Non peccabimus*. Sic Clarom., cæteri minus recte, *non peccavimus*.

(40) *Agnitionem hanc*. Clarom. et Voss., *magnitudinem hanc*.

(41) *Perseverant*. Arund., *perseverarunt*.

(42) *Cedere*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui *perperam*, *credere*, quia paulo ante dixit, *agnitionem hanc concedendum*

A naturæ sunt quæ transgressa sunt, cujus autem naturæ quæ perseverant (41), cedere (42) oportet Deo et Verbo ejus, cui et soli dixit: *Sede a dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos suppedaneum*(43) *pedum tuorum*⁶⁴. Nos autem adhuc in terra conversantes, nondum assidentes throno ejus. Etsi enim Spiritus Salvatoris qui in eo est, *scrutatur omnia, et altitudines Dei*⁶⁵; sed quantum ad nos, *divisiones gratiarum sunt, et divisiones ministeriorum, et divisiones operationum*⁶⁶; et nos super terram, quemadmodum et Paulus ait, *ex parte quidem cognoscimus, et ex parte prophetamus*⁶⁷. Sicut igitur ex parte cognoscimus, sic et de universis quæstionibus concedere oportet ei, qui ex parte nobis præstat gratiam. Quoniam quidem transgressoribus ignis æternus præparatus est, et Dominus manifeste dixit, et reliquæ demonstrant Scripturæ. Et quoniam præscit Deus hoc futurum, similiter demonstrant Scripturæ, quemadmodum et ignem æternum his qui transgressuri sunt (44) præparavit ab initio; ipsam autem causam naturæ transredientium, neque Scriptura aliqua retulit, nec Apostolus dixit, nec Dominus docuit. Dimittere itaque oportet agnitionem hanc Deo, quemadmodum et Dominus horæ et diei; nec in tantum periclitari, uti Deo quidem concedamus nihil; et hæc ex parte accipientes gratiam (45). In eo autem cum quærimus (46) quæ sunt super nos, et in quæ attingere nobis non est, nunc in tantam (47) audaciam venire, uti pandamus (48) Deum, et quæ nondum inventa sunt, quasi jam invenerimus, per emissionum vaniloquium ipsum omnium factorem Deum, et de defectione, et ignorantia asserere substantiam habuisse, et sic impium adversus Deum, fingere argumentum (49).

8. Post deinde nullum habent tēstimonium ejus figmenti, quod recens ab eis adinventum est, aliquando quidem per numeros quoslibet, aliquando

⁶⁴ Psal. cix, 1, 2. ⁶⁵ I Cor. ii, 10. ⁶⁶ I Cor. xii, 4-6

D esse Deo; et paulo post iterum ait: *concedere oportet ei*.

(43) *Suppedaneum*. Sic passim legit auctor noster, ut in sequentibus videbitur. Sic legebat etiam Cyprian, lib. ii *adv. Jud.*, c. 26.

(44) *Transgressuri sunt*. Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *transgressi sunt*.

(45) *Et hæc ex parte accipientes gratiam*. Ita recte Clarom. Accedit et Voss. in quo legitur *hæc*. In reliquis omnibus deest: porro et hæc pro *idque*, vel et quidem Græcorum more, quod auctori nostro familiare.

(46) *In eo autem cum quærimus*. Sic Clarom. et Voss. Accedunt et Eras. ac Gall. in quibus legitur *conquærimus*. In aliis male *conquirimus*. Aliis autem verbis novam incipiendam esse periodum demonstrat contextus sermonis.

(47) *Nunc in tantam*. Sic Clarom. et Voss. In aliis omnibus *nec in tantam*, sed male, ut videtur.

(48) *Pandamus*. Sic Feuard. in marg., cod. Voss. et Grab. Reliqui *perperam* *pandamus*.

(49) *Fingere argumentum*. Supple *absurdum est*, vel quidpiam simile.

autem per syllabas, nonnunquam autem et per nomina; est autem quando et per eas, quæ in litteris sunt, litteras, aliquando autem et per parabolas non recte exsolutas, vel per suspensiones quasdam consistere conari (50) eam fabulosam enarrationem, quæ sit ab eis effictitia. Etenim si quis exquirat causam, propter quam in omnibus Pater communicans Filio, solus scire horam et diem a Domino manifestatus est; neque aptabilem magis, neque decentiorem, nec sine periculo alteram quam hanc inveniat in præsentem; [quoniam enim solus verax magister est Dominus (51)] ut discamus per ipsum, super omnia esse Patrem. Etenim Pater, ait, major me est⁶⁸. Et secundum agnitionem **159** itaque præpositus esse Pater annuntiatus est a Domino nostro ad hoc, ut et nos, in quantum in figura hujus mundi sumus, perfectam scientiam, et tales quæstiones concedamus Deo: et ne forte quærentes altitudinem Patris investigare, in tantum periculum incidamus, uti quæramus an super Deum alter sit Deus.

9. Si autem quis amans contentionem, contradictor fuerit his quæ a nobis dicta sunt, et his quæ ab Apostolo relata sunt, quoniam ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus⁶⁹, putet (52) se non ex parte, sed universaliter universam cepisse eorum, quæ sunt, agnitionem, Valentinus aliquis existens, aut Ptolemæus, aut Basilides, vel aliquis eorum qui altitudines Dei exquisisse se dicunt; non in ea (53) quæ invisibilia sunt, vel quæ ostendi non possunt, cum inani jactantia decorans semetipsum, plus quam reliquos se agnovisse gloriatur; sed causas eorum quæ in hoc sunt mundo, quas nos non scimus (54), utputa numerum capillorum capitis sui, et de his qui quotidie capiuntur passeris, et de reliquis non provisus a nobis, diligenter exquirens, et a Patre discens annuntiet nobis, ut ei de majoribus quoque credamus. Si autem ea quæ in manibus sunt, et ante pedes, et in oculis,

⁶⁸ Joan. xiv, 28. ⁶⁹ I Cor. xiii, 9. ⁷⁰ Cap. I.

(50) *Est autem quando... consistere conari.* Græca phrasis est, ut recte observat Billius, pro interdum consistere conari; ubi et consistere accipitur pro statuere, constituere, etc. Græce συνίστασθαι.

(51) *Quoniam enim... Dominus.* Al. quoniam cum. Adverte quoniam enim hic scribi pro quandoquidem.

(52) *Putet.* Lege putetque, vel et putet.

(53) *In ea.* Scribere debuisset interpres, in iis.

(54) *Non scimus.* In aliis non noscimus.

(55) *Quæ super Deum.* Sic partim ex vet. Feuard., cod Clarom. et Voss., partim ex Arund. post. Grab. emendo. Nempe in prioribus legitur super; in posteriori deest sunt. In Eras. vero, Gall. et Feuard. vitiose habetur, quæ sunt ad Deum. In Claromontano vero cod. qui pro quæ.

(56) *Consummatione.* Ita Clarom., Voss. et Grab. Reliqui male consummationem.

(57) *Dicentes,* etc. Græca horum verborum series lib. I, cap. 7 n. 1.

(58) *Exspoliatus.* In omnibus quidem codd. emendat. tum mss. legitur exspoliatus; sed Irenæum ex Irenæo ipso emendare non dubitavi. Nam sup.

et in terrenis, et præcipue dispositionem capillorum capitis sui, nondum sciunt ii qui sunt perfecti; quemadmodum eis de spiritalibus, et supercælestibus, et de his quæ super Deum (55) vana persuasionem confirmant, credemus? Et tanta quidem de numeris, et de nominibus, et de syllabis, et quæstionibus eorum, quæ sunt super nos, et de eo quod improprie exponant parabolas, a nobis sit dictum, quandoquidem a te plura dici possint.

CAPUT XXIX⁷⁰.

Repugnare quod asserunt hæretici animas quasdam in Pleroma, alias in medietatem abituras; corporibus salutis expertibus.

1. Revertamur autem nos ad reliqua quæ sunt eorum argumentationis. In consummatione (56) enim dicentes (57) ipsorum Matrem intra Pleroma regredi, et recipere sponsum suum Salvatorem; se autem, quoniam spirituales esse dicunt, exspoliatos (58) animas, et spiritus intellectuales factos, sponsas (59) futuros spiritalium angelorum: Demiurgum autem, quoniam animale (60) dicunt, in Matris locum cesserum: justorum autem animas requiescere in medietatis loco: psychice dicentes similia ad similia congregari, spiritalia ad spiritalia, materialia autem in materialibus perseverare: contraria sibi diffiniunt, animas jam non propter substantiam in medietatem ad similia dicentes succedere, sed propter operationem; justorum quidem dicentes illuc succedere, impiorum autem remanere ignem (61). Si enim propter substantiam omnes succedunt animæ in refrigerium, et medietatis (62) sunt omnes, secundum quod sunt animæ, cum sint ejusdem substantiæ; et superfluum est credere, superflua autem et descensio (63) Salvatoris. Si autem propter justitiam, jam non propter id quod sint animæ, sed quoniam sunt justæ. Si autem animæ (quæ) perituræ essent, (inciperent) nisi justæ fuissent; justitia potens est salvare et corpora: quid utique non salvabit, quæ

lib. I, cap. 7, n. 1, ubi hæc eadem verba ex integro habentur, legitur, *spiritalis exspoliatus animas*, Græce πνευματικός ἀποδυσπαμένους τὰς ψυχάς.

(59) *Factos, sponsas.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. (cum quibus Arund. quoad priorem vocem consentit) et Grab. Sed reliqui male, *factas, sponso.*

(60) *Quoniam animale.* In Feuard. marg. et Voss., *quem animale.*

(61) *Ignem.* Merc. 2 et Ottob., *in ignem.* Clarom. vero omittit *in*, quod magis placet. Cæteri *in igne.*

(62) *Et medietatis.* Sic Clarom., Ottob., Arund. et Voss. Reliqui *in medietate.*

(63) *Descensio.* Sic pro *discessio* restituere non dubitavi ex Clarom. cod. in quo cum primo scriptum fuisset *discessio*, postea emendatum et scriptum fuit *descensio*, procul dubio ut legere tur *descensio*. Eadem omnino phrasi utitur supra cap. 14, n. 7. Et sic etiam legendum esse monuerat Billius lib. I *Observat. sacr.*, c. 34. Hic quippe Irenæi sensus, ut ibidem recte notat: Si non ob virtutem, sed ob substantiam salus animabus humanis comparetur, nihil esse necesse quamobrem fidem quispiam suscipiat; imo etiam nullam

et ipsa participaverunt justitiæ (64)? Si enim natura et substantia salvat, omnes salvabuntur animæ; si autem justitia et fides, quare non salvet ea quæ similiter cum animabus in corruptelam cedere incipiunt (65) corpora? Aut enim impotens, aut injusta apparebit in hujusmodi (66) justitia, si quædam quidem salvat (67) **160** propter suam participationem, quædam autem non.

2. ⁷¹ Quia enim in corporibus perficiuntur ea quæ sunt justitiæ, manifestum est, aut universæ itaque animæ necessarie succedent in medietatis locum, et judicium nusquam; aut et corpora, quæ participaverunt justitiæ, cum animabus quæ similiter participaverunt, obtinebunt refrigerii locum, si quidem potens est justitia illuc transducere ea, quæ participaverunt ei; et verus, et firmus emerget de resurrectione corporum sermo. Quem quidem credimus nos; quoniam et mortalia corpora nostra custodientia justitiâ resuscitans Deus, incorrupta et immortalia faciet.

Φύσεως κρείττων (68) ὁ Deus enim melior est θεός, καὶ παρ' αὐτῷ τὸ quam natura, habens

⁷¹ Cap. LI. ⁷² Cap. LII.

causam fuisse cur Christus in terram descenderet; cum et citra fidem, et citra Christi descensum, salutem omnes animæ consecuturæ sint, cum sint unius ejusdemque substantiæ omnes.

(64) *Si autem animæ.... participaverunt justitiæ.* Locum hunc medica manu indigere, merito asserit Billius. Non difficile tamen partim conjecturarum, partim manuscriptorum ope sanari posse confido. Solum hoc prius comma, *si autem animæ quæ perituræ essent inciperent*, morbus invasit, cætera in mss. nostris sana sunt. Nam pro *quæ utique non salvabit*, ut corrupte habent omnes alii codices, in Clarom. recte legitur, *quid utique non salvabit?* Et pro *quæ et ipsi participaverunt justitiæ*, ut perperam exstat in Eras., Gall. et Feuard., bene legitur in Clarom., Voss. et Arund., *quæ et ipsa participaverunt justitiæ.* A priori vero commate depelletur morbus, si resecentur quæ perperam addiderunt imperiti scribæ. Pro more scripserat interpres, *perire inciperent*; alius vero quispiam Græcam hanc phrasim explicaturus, ad marginem sui codicis adiecit, *perituræ essent*; quod glossema alter imprudens in textum ipsum transtulit. Alterutrum ergo rejiciendum, vel glossema, vel Græca phrasim. Sic proinde legi posset: *Si autem animas, quæ perire inciperent nisi justæ fuissent, justitia potens est salvare: et corpora quid utique non salvabit, quæ et ipsa participaverunt justitiæ?* Vel si malis: *Si autem animæ perituræ essent, nisi justæ fuissent; justitia potens est salvare et corpora: quid utique non salvabit, quæ et ipsa participaverunt justitiæ?* Huic posteriori legendi rationi, quæ in eo commodior est quod levior in ea fiat mutatio, consulens, parenthesi inclusi voces quæ et inciperent, utpote superfluas et a textu ablegandas. Jam planus est auctoris sensus. Sic enim argumentatur, ut observat Billius: Si substantiæ ratione salutem consequuntur animæ, omnes utique salutem obtinebunt, quandoquidem eadem omnes natura essentiaque præditæ sunt: si autem justitiæ ratione, quidni salutem adipiscantur et corpora, cum justitiæ quoque munere ipsa perfuncta fuerint?

(65) *Cedere incipiunt.* Pro cessura sunt, abitura sunt. Ita Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss. Reliqui, *incidere incipiunt.*

ἠθέλειν, ὅτι ἀγαθός ἐστι καὶ τὸ δύνασθαι, ὅτι δυνατός· καὶ τὸ ἐπιτελέσαι, ὅτι εὐπορός. . . . est: et perficere, quoniam dives et perfectus est.

3. ⁷² Hi autem secundum omnia (69) contraria sibi dicunt, non omnes animas in medietatem succedere definientes, sed solas quæ sint justorum. Naturaliter enim et secundum substantiam emissa esse tria genera dicunt a Matre: primum quod quidem sit de aporia, ex tædio (70) et timore, quod est materia; alterum autem de impetu (71), quod est animale: quod autem enixa est secundum visionem eorum, qui circa Christum sunt angeli, quod est spiritale. Si igitur illa quæ enixa est (72), omni modo intra Pleroma ingrediuntur, quoniam spiritale est; quod autem est materiale, residet deorsum, quoniam est materiale, et exardescente eo, qui inest ei, igne consumetur in totum: animale quare non totum in medietatis locum cedit (73), in quem et Demiurgum mittunt? Quid autem est illud, quod cedit eorum intra Pleroma? Ani-

(66) *In hujusmodi.* Supple *rebus.* In addidit Feuard. consent. Clarom. et Voss.

(67) *Salvat.* In Feuard. marg. et Voss. *servat.*

(68) *Φύσεως κρείττων.* Græca hæc edidit Halloixius ex Damasceni *Parallelis* excerpta lit. Δ, lit. 29, juxta cod. Rupefucaldinum; sed lit. 1, *Περὶ δυνάμεως Θεοῦ* juxta cod. Vaticanum. Deest vero in utroque (consului ipsemet apographa) clausula, καὶ τέλειός ἐστι.

(69) *Secundum omnia.* Ita recte Clarom., Voss. et Græb. Reliqui vitiose, *quoniam omnia.*

(70) *Ex tædio.* Græce ἐκ λύπης, ut habetur lib. 1, c. 5, n. 4.

(71) *De impetu.* Gr. ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς, eo scilicet motu quo mater Achamoth conversa est ad eum qui illam vivificavit, ut explicatur cap. 4, n. 4.

(72) *Illa quæ enixa est.* Ita Eras., Gall., Feuard. et Voss. At Clarom., Arund. et Merc. 2, *illa quod enixa est*; quam lectionem Græbio sequi placuit, quia, inquit, sequitur in singulari, *spiritale est.* Sed sequitur etiam in plurali, *ingrediuntur*, quod minus adhuc construi potest cum *illa quod enixa est.* Quare repudianda prorsus hæc lectio. Quod vero sequitur, *quoniam spiritale est*, non adeo repugnat præcedentibus atque existimat Græbius. Non enim construi debet cum *illa quæ*, etc. Sed sensum absolutum habet: *quoniam spiritale quiddam est, res est spiritalis.*

(73) *Animale quare non totum in medietatis locum cedit.* Non enim omnes animales animas in medietatis locum cessuras volebant hæretici, sed eas duntaxat, quæ *meliora elegissent*, ut aiunt lib. 1, c. 7, n. 4, seu solas justorum animas, ut explicat Irenæus hoc ipso cap., cæteras, quæ *pejora elegissent*, in corruptelam cum materialibus abituras. Hinc probat Irenæus Valentinianos minime sibi constare, cum justorum duntaxat animas in medietatis locum concedere astruunt. Sic enim, ut iterum observat Billius, disputat: Si juxta Valentinianos id omne quod est spiritale, intra Pleroma ingreditur, ac rursus id omne quod ex materia concretum est, deorsum residet, ac tandem flammis absumitur; quidnam causæ est, cur non item id omne quod animale est, in medietatis locum cedat?

mas enim in medietatem perseverare dicunt; corpora autem, quoniam materialem habent substantiam, in materiam resoluta ardere ab eo, qui in ea est ignis. Corpore autem ipsorum corrupto, et anima remanente in medietate, nihil jam relinquatur ex homine quod intra Pleroma cedat. Sensus enim hominis, mens (74), et cogitatio, et intentio mentis, et ea quæ sunt hujusmodi, non aliud quid præter animam sunt; sed ipsius animæ motus, et operationes, nullam sine anima habentes substantiam. Quid ergo adhuc erit eorum, quod succedit in Pleroma? Et ipsi enim, in quantum quidem animæ sunt, remanent in medietate; in quantum autem corpus, cum reliqua materia ardebunt.

CAPUT XXX.

Vesannam hæreticorum impietatem castigat, qui se spiritales, Demiurgum vero animale esse dicebant.

1. Et his sic se habentibus, super Demiurgum se ascendere dicunt insensati: et secundum hoc quod se (75) meliores pronuntiant illo Deo, qui cælos, et terram, et maria, et omnia quæ in eis sunt fecit, et ornavit, et semet quidem spiritales esse volunt inhonorate, cum sint carnales (76) propter tantam suam impietatem; qui autem fecit angelos suos spiritus, et induitur lumine quemadmodum pallium⁷², et velut in manu tenet gyrum terræ⁷⁴, apud quem (77) inhabitantes eam velut locustæ sunt deputati,⁷³ et universæ spiritualis substantiæ Demiurgum et Deum animale esse dicentes: indubitate et vere suam ostendunt insaniam, et velut vere de tonitruo percussi super eos qui fabulis referuntur Gigantes (78), extollentes sententias adversus Deum, præsumptione vana (79), et instabili gloria tumidi, quibus universæ terræ elleborum non sufficit ad expurgationem (80), uti evomant tantam suam stultitiam.

2. Meliorem enim ex operibus oportet ostendi. Unde igitur semetipsos ostendunt Demiurgo meliores, (uti et nos ad impietatem propter necessitatem sermonis devergamus, Dei et insanorum hominum comparisonem facientes, et in argumentationem eorum descendentes, sæpe per propria ipsorum dogmata arguentes eos; sed nobis quidem propi-

lius sit Deus; non enim illis eum comparantes, sed arguentes et evertentes, i'orum insaniam, dicimus hæc) ad quos stupescunt multi insensatorum (81), quasi plus aliquid ipsa veritate ab eis possent **161** discere? Et illud quod scriptum est. *Quærite et invenietis*⁷⁶, ad hoc dictum esse interpretantur, uti super Demiurgum semetipsos adinventiant, majores et meliores vocantes (82) semetipsos quam Deum, et semetipsos spiritales, Demiurgum autem animale: et propter hoc, superascendere eos super Deum; et se quidem intra Pleroma cedere, Deum autem in medietatis loco. Ab operibus itaque ostendant semetipsos Demiurgo meliores. Non enim in eo quod dicitur, sed in eo quod est, melior ostendi debet.

B 3. Quod igitur opus monstrabunt per semetipsos a Salvatore, sive a Matre ipsorum factum, aut majus, aut splendidius, aut rationabilius his quæ facta sunt ab hoc, qui hæc omnia disposuit? Quos cælos firmaverunt? quam terram solidaverunt? quas emisit stellas? vel quæ luminaria eluciderunt? quibus autem circulis infrenaverunt ea? vel quas pluvias (83), vel frigora; vel universa (84) secundum tempus, et secundum unamquamque regionem aptabilia, adduxerunt terræ? Quem autem calorem, et siccitatem econtrario apposuerunt (85) eis? aut quæ flumina abundare fecerunt? quos autem eduxerunt fontes? quibus autem floribus et arboribus adornaverunt eam, quæ est sub cælo (86)? vel quam multitudinem animalium formaverunt, partim quidem rationabilium, partim autem irrationabilium, universorum forma ornatorum? Et reliqua omnia, quæ per virtutem Dei sunt constituta et per sapientiam ejus gubernantur, quis poterit per singula enumerare, vel investigare magnitudinem sapientiæ ejus, qui fecit, Dei? Quid autem illa, quæ super cælum, et quæ non prætereant, quanta (87) sunt, Angeli, Archangeli, Throni, Dominationes, Potestates innumerabiles? Adversus (88) quod igitur unum opus ex his semetipsos econtrario constituunt? Quid tale ostendere habent per semetipsos, vel a semetipsis factum, quando et ipsi hujus factura et plasmatio sint? Sive enim Salvator, sive Mater ipsorum (ut

⁷² Psal. ciii, 2, 4. ⁷⁴ Isa. xl, 12, 22. ⁷³ Cap. llll. ⁷⁶ Matth. vii, 7.

(74) *Mens*. Deest in Clarom.

(75) *Quod se*. Eras., Gall. et Feuard. vitiose, quidem se.

(76) *Carnales*. Sic omnes edit, sed omnes mss. *carnes*.

(77) *Apud quem*. Sic Clarom. melius quam reliqui ad quem, vel atque.

(78) *Qui fabulis referuntur Gigantes*. Alludit ad notissimam vel ipsis pueris fabulam Gigantum, quos poëtæ fingunt in campis Phlegæis cum diis congressos; sed partim Jovis fulmine, partim Apollinis et Dianæ telis contritos cecidisse, aliosque sub Ætnæ monte, alios sub Mycone et Lipara insulis sepultos esse; nonnullos etiam in Tartara deirusos impietatis suæ poenas luere.

(79) *Vana*. Eras. et Gall. cum Arund. et Merc. 2, *vani*.

D (80) *Expurgationem*. Eras., Gall. et Feuard., *expurgandum*.

(81) *Ad quos stupescunt multi insensatorum*. Græcorum more dicitur, inquit Billius, pro quos admirantur; Græce πρὸς οὓς κεχῆνασι πολλοὶ τῶν ἀνοήτων.

(82) *Vocantes*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Alii perperam, *vocant esse*.

(83) *Quas pluvias*. In Arund. et Merc. 2, quos *fluvios*, sed minus bene.

(84) *Universa*. Sic Clarom. et Voss. Alii, *nivea*.

(85) *Apposuerunt*. Arund. *disposuerunt*.

(86) *Eam quæ est sub cælo*. Græca locutio, inquit Billius, τὴν ὑπ' οὐρανοῦ, id est τὴν γῆν, *terram*.

(87) *Quanta*. Pro *qualia*.

(88) *Adversus*. Pro *super*.

propria ipsorum dicamus, per sua ipsorum propria mendaces eos arguentes) usa est hoc (89), ut dicunt, ad faciendam imaginem eorum, quæ intra Pleroma sunt, et contemplationis universæ, quam vidit circa Salvatorem; tanquam meliori hoc, et aptabiliori ad faciendam voluntatem suam per eum, usa est: tantorum enim imagines nequaquam per inferiorem, sed per meliorem deformavit.

4. ⁷⁷ Erant enim et ipsi tunc, sicut ipsi dicunt, existentes conceptio spiritalis secundum contemplationem eorum, qui erga Pandoram sunt satellites dispositi. Et hi quidem (90) vacui (91) perseverabant, [nihil per eos perficiente Matre per Salvatorem (92)] inutilis conceptio et ad nihilum apta: nihil enim per eos apparet factum. Qui autem emissus est, secundum eos, Deus, inferior ipsis existens, secundum argumentationem eorum, (animalem enim eum esse volunt) in omnia operator, et efficax, et aptabilis fuit, uti per eum omnium imagines fierent: et non tantum quæ videntur hæc, sed et invisibilia, Angeli, Archangeli, Dominationes, Potestates, Virtutes, per hunc omnia facta sunt, videlicet velut per meliorem, et qui possit voluntati deservire. Nihil autem per hos Matrem apparet fecisse, quemadmodum et ipsi consentunt: uti juste quis æstimet eos abortum (93) fuisse male parientis Matris ipsorum. Non enim obstetrices eam obstetricaverunt, et propterea velut abortum projecti sunt, si nihilum utiles, ad nullum opus facti Matri. Et semet meliores vocant eo, per quem tanta et talia facta sunt, et disposita; quando et per suam argumentationem perquam (94) inferiores multum inveniuntur.

5. Ac velut duo ferramenta operaria, vel organa duo cum sint, ex quibus alterum quidem semper in manibus, et in usu artifex habeat, et per illud faciat quanta velit, et ostendat artem et sapientiam suam; alterum autem vacuum atque otiosum perseveret, et sine operatione, per quod nihil omnino apparet faciens artifex, et in nullam actionem eo utens: deinde dicat quis inutile hoc, et vacuum, atque otiosum melius esse et pluris illo quo utitur in opere, per quod et glorificatur ipse artifex: hic

⁷⁷ Cap. LIV. ⁷⁸ Cap. LV. ⁷⁹ II Cor. XII, 2.

(89) *Usa est hoc.* Scilicet Demiurgo.

(90) *Hi quidem.* Feuardentius nullius codicis, ut videtur, auctoritate, sed a Billio monitus scripsit *siquidem*; sed frustra: si enim *inutilis conceptio* per appositionem accipiatur, planus est sensus.

(91) *Vacui.* Recte monet Billius, *vacuum* (Græce κενόν) hic ἀπὸ τοῦ ἀπράκτου, id est, pro otioso et nihil agente accipi: quemadmodum etiam paulo post dicitur: *vacuum organum atque otiosum, et sine operatione.* Et: *inutile hoc, et vacuum, atque otiosum.*

(92) *Matre per Salvatorem.* Sic Clarom. cod. Reliqui, *matre, vel per Salvatorem.* Melius quidem legeretur, *Matre, vel Salvatore*; seu *Salvatore per Matrem*: sed donec suffragetur ms. aliquis codex, expungendo particulam *vel*, legi malim, *Matre per Salvatorem*, supplendo videlicet, *acta vel mota*; commodior enim tunc sit sensus. Nam quidquid

igitur hebes esse juste arbitrabitur qui sit talis, et mentis suæ non compos. Sic autem et hi, semet spiritales et meliores dicentes, et Demiurgum animalem, et propter hoc superascendere, et intra Pleroma penetrare ad viros suos; (sunt enim feminæ, quemadmodum ipsi consentunt) Deum autem inferiorem, et propter hoc manere in medietate, et hujus nullam ostensionem afferentes: (qui enim melior est, ex operibus ostenditur: omnia enim opera a Demiurgo facta sunt; per semetipsos autem nihil dignum ratione factum ostendere habentes) insani sunt summa et insanabili insania.

6. Si autem contenderint dicere, quoniam quæcunque sunt quidem materialia, utputa cælum, et universus, qui infra eum (95) continetur mundus, a Demiurgo facta sunt; quotquot autem spiritaliora his, illa quæ sunt super cælum, utputa, Principia, Potestates, Angeli, Archangeli, Dominationes, Virtutes, per spiritalem enixionem (quod semetipsos esse dicunt) **162** facta sunt: primo quidem ex Dominicis Scripturis ostendimus omnia, quæ prædicta sunt, visibilia et invisibilia, ab uno Deo facta. Non enim sunt magis idonei hi quam Scripturæ: nec relinquentes nos eloquia Domini, et Moysen, et reliquos prophetas, qui veritatem præconaverunt, his credere oportet, sanum quidem nihil dicentibus, instabilia autem delirantibus. Deinde (96) etiam si per ipsos ea, quæ sunt super cælos, facta sunt, dicant nobis, quæ sit invisibilium natura; enarrent numerum Angelorum et ordinem Archangelorum; demonstrent Thronorum sacramenta, et doceant diversitates Dominationum, Principatum, et Potestatum atque Virtutum. Sed non habent dicere: non ergo per eos facta sunt. Si autem a Demiurgo facta sunt hæc, sicut et facta sunt, et sunt spiritalia et sancta: non est ergo animalis hic, qui spiritalia perfecit; et soluta est illorum magna blasphemia.

7. ⁷⁸ Quoniam enim sunt in cælis spiritales conditiones, universæ clamant Scripturæ; et Paulus autem testimonium perhibet ⁷⁹, quoniam sunt spiritalia, usque ad tertium cælum raptum se esse significans; et rursus, delatum esse in paradi-

D agebat mater Achamoth, agebat velut Salvatoris instrumentum, ut patet ex lib. I, cap. 5, n. 1.

(95) *Abortum.* Ita Clarom., Voss., Merc. 2 et Feuard. in marg. quod et repetitur paulo post in Clarom. Reliqui utrobique *abortivum*. At in Gloss. vet. *abortum, ἐκτρομα*.

(94) *Perquam.* Hæc vox perperam in edit. dividitur in duas. Hinc existimavit Billius hic aut aliquid desiderari, aut hæc verba, *per quam*, expungenda esse. Sed si *perquam* una voce legas, et cum multum construas, nihil aut deficiet aut abundabit.

(95) *Infra eum.* Sic omnes codd. exceptis edit. Feuard. et Oxon. in quibus, *infra illud.* Eum vero vel pro ventre accepit interpres, vel ὑπ' αὐτόν (scilicet οὐρανόν) ita vertit, haud attendens cælum apud Latinos neutrius esse generis.

(96) *Deinde.* Post autem hanc vocem deleo auctoritate Clarom.

sum (97), et audisse verba inenarrabilia, quæ non licet homini loqui. Et quid illi prodest aut in paradysum introitus, aut usque in tertium cœlum assumptio, cum sint omnia illa sub potestate Demiurgi; si eorum, quæ super Demiurgum dicuntur, mysteriorum speculator et auditor inciperet fieri (98), quemadmodum audent quidam dicere? Si enim uti eam, quæ est super Demiurgum, disceret dispositionem, nequaquam in his quæ sunt Demiurgi remansisset, ne ipsa quidem universa perspeculatus; (restabat enim ei adhuc secundum illorum sermonem quartum cœlum (99), uti appropinquaret Demiurgo, et subjectam septenationem videret) sed reciperetur fortasse vel usque ad medietatem, id est ad Matrem, uti ab ea disceret quæ sunt intra Pleroma. Poterat enim qui est intus homo ejus, qui et loquebatur in eo, invisibilis existens, quemadmodum dicunt, non tantum usque ad tertium cœlum, sed usque ad Matrem illorum pervenire. Si enim se, hoc est, ipsorum hominem statim supergredi dicunt Demiurgum, et abire ad Matrem, multo magis

⁸⁰ II Cor. xii, 3.

(97) *Et rursum, delatum esse in paradysum.* Ex his verbis concludit Grabius, Irenæum duos Pauli raptus facere, alterum in tertium cœlum, in paradysum alterum. Sed gratis ita concludit vir eruditus: nihil enim in Irenæi verbis occurrit ex quo erui possit eum ita sensisse. De Pauli raptu refert quæ scripsit ipse Paulus, nec quidquam amplius. Imo toto hoc capite satis aperte supponit raptum in tertium cœlum, esse ipsummet raptum in paradysum. Sed Grabium fefellit vox *rursum*, quam cadere existimavit in *delatum*; cum tamen ab hac interpretatio colo distinguenda sit, ut sit sensus: *Et rursum addens, delatum esse in paradysum.*

(98) *Inciperet fieri.* Pro *scilicet esset.*

(99) *Restabat enim ei adhuc... quartum cœlum.* Legendum puto: *Restabant enim ei adhuc quatuor cœli.* Id enim exigere videtur Irenæi argumentationis scopus. Probat siquidem, Paulo nihil profuisse ejus in paradysum introitus, aut usque in tertium cœlum assumptionem, si in tertio illo cœlo steterit: utpote qui ne ipsa quidem universa perspeculatus fuerit, nec proinde eorum, quæ super Demiurgum dicuntur, mysteriorum speculator et auditor fuerit. Qui enim mysteriorum eorum particeps esse, aut universa perspeculari potuit, qui ne quidem usque ad Demiurgum ipsam pervenit? Nam cum Paulus in tertio cœlo constitisset, Demiurgus vero non illic degat, sed super septimum cœlum, (ex hypothesi hæreticorum explicata lib. 1, cap. 5, n. 2) restabant illi adhuc quatuor cœli conscendendi, uti appropinquaret Demiurgo, et subjectam ei septenationem, id est, septem cœlos, et omnia quæ sub ejus potestate constituta sunt, videret.

(1) *Apostoli homini.* Supple, *interiori.*

(2) *Et hæc.* Heliemismus, pro *et quidem.*

(3) *A Demiurgo.* Mallem abesse particulam *a.* Hanc saltem construas cum *invisibilis*, non cum *dicatur.*

(4) *Si seipsos.* Clarom. *licet seipsos.*

(5) *Differentiores.* Pro *meliores, excellentiores.* Græce *διαφοροτέρως.*

(6) *Jactitatum.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui *jactatum.* At Billius legere mavult *actitatum*, quia præcessit, inquit, *ex operibus arguentur.* Sed non advertit vit. doctissimus, præmissum antea fuisse: *Quoniam autem ille velut magnum aliquid et præclarum, eam quæ fuit usque ad tertium cœlum a septenationem eorum* — et ad id

utique Apostoli homini (1) hoc evenisset: nec enim prohibuisset illum Demiurgus, jam et ipse subjectus Salvatori, ut dicunt. Si autem et prohibuisset, nihil profecisset. Non enim possibile est, cum Patris providentia fortiolem esse, et hæc (2) cum interior homo invisibilis etiam a Demiurgo (3) esse dicatur. Quoniam autem ille velut magnum aliquid et præclarum, eam, quæ fuit usque ad tertium cœlum assumptionem, enarravit; non utique isti super septimum cœlum ascendunt: non enim sunt meliores Apostolo. Si seipsos (4) dicant differentiores (5), ex operibus arguentur: nihil enim ab illis tale jactitatum (6) est. Et propter hoc adjecit: *Sive in corpore, sive extra corpus; Deus scit*⁸⁰; uti neque corpus particeps putaretur (7) esse visionis ejus, quippe quasi et ipsum participaturum eorum quæ vidisset et audisset: nec rursus propter pondus corporis dicat quis eum amplius non esse assumptum; sed ideo usque illuc permittatur etiam sine corpore sacramenta perspicere spiritalia, quæ sunt Dei operationes, qui fecit

jactitatum referri. Alludit enim Irenæus ad ea D. Pauli verba: *Si gloriari oportet, veniam autem ad visiones et revelationes Domini, etc. Pro hujusmodi gloriabor.* Unde consequenter subdit: *Valentiniani Apostolo longe inferiores esse, ex operibus arguentur; nihil enim tale ab ipsis jactitatum est; id est, se ad tertium usque cœlum raptos esse gloriari non possunt, ut Paulus.*

(7) *Uti neque corpus particeps putaretur.* Uti neque pro *utique* ne reposuit Feuard. consentientibus omnibus mss. Sed præterea non post *corpus* addidit Grabius auctoritate codd. Arund. et Voss. (quibus in hoc consentit et Clarom.), sicque ex negante affirmantem fecit Irenæum; perperam sane, pace doctissimi viri dixerim. Id enim est Irenæum sententiam inducere, Paulum per corpus, seu per visus atque auditus organa, participem factum fuisse mysteriorum spiritalium, seu, ut superius loquitur, *spiritalium conditionum, inenarrabiliumque verborum, quæ non licet homini loqui*: quod certe non est Irenæum emendare, sed depravare, et in absurdum errorem agere præcipitem, vel invitum. Quasi vero existimare potuerit sanctissimus antistes, acerrimi judicii homo, res spiritales et divina mysteria corporeis sensibus apprehendi posse? At, inquit Grab., particula *quippe*, quæ sequitur, hunc suadet sensum. Sed si hunc suadeat sensum particula *quippe*, hunc prorsus abjicit huic adnexa altera particula *quasi*, nec propterea *ταυτολογίας* criminis reus erit auctor noster: quanquam mallem *ταυτολογίας*, quam absurdi erroris crimine devinctum. Quis igitur Irenæi sensus? Rem paucis explico. Probandum sibi suscepit, *spiritalia* quaedam *conditiones*, seu res creatas esse, sive *sacramenta spiritalia*, quorum sit auctor Deus, ut inde concludat Demiurgum hæc operatum, non animale, sed spiritalem esse. Id vero probat ex raptu divi Pauli in tertium cœlum, qui illuc delatus audivit inenarrabilia verba, reconditaque mysteria percepit, quæ homini loqui fas non est, eaque proinde mysteria spiritalia esse, utpote quæ hominum sensus tanto superent intervallo. Sed quia excipere forsitan potuissent Valentiniani, Paulum in corpore raptum fuisse, nec proinde mysteria spiritalia, quæ sensus fugiant, apprehendere valuisse; vel ultra tertium cœlum ideo ascendere non potuisse, nec consequenter usque ad medietatem, id est, ad matrem Achamoth pervenire, uti ab ea disceret quæ sunt

cœlos et terram, et plasnavit hominem, et posuit in paradiso, speculatores fieri eos (8), qui similiter, ut Apostolus, valde sunt perfecti in dilectione Dei.

8. Et spiritalia itaque hic fecit, quorum usque **163** ad tertium cœlum speculator factus est Apostolus, et inenarrabiles sermones, quos non licet homini loqui, quoniam sint spiritalia; et ipse hic præstat dignis, quemadmodum vult; hujus enim est paradisu: et vere est Spiritus Dei, sed non animalis Demiurgus, alioquin nunquam spiritalia perfecisset. Si autem animalis hic, per quem facta sunt spiritalia, referant nobis. Sed neque per enixionem (9) Matris suæ (quod semetipsos esse dicunt) factum esse quid ostendere habent. Hi enim non tantum aliquid de spiritalibus, sed ne quidem muscam, aut culicem, aut tale aliquid ex his, quæ sunt contemptibilia animalia pusilla, perficere possunt, præter eam rationem, quæ (10) ab initio a Deo per seminum demissionem in his, quæ sunt ejusdem generis, naturaliter facta sunt, atque fiunt animalia. Sed ne quidem a sola Matre factum aliquid: dicunt emissum (11) hunc Demiurgum et Dominum universæ operationis. Et eum quidem, qui sit universæ operationis Demiurgus et Dominus, animale esse dicunt; se autem spiritalia, qui nullius operationis fabricatores sunt aut domini (12), non solum eorum, quæ sunt extra eos, sed ne quidem corporum suorum. Multa denique sæpe secundum corpus patiuntur nolentes, vocantes se spiritalia et meliores Demiurgo.

9. Juste igitur a nobis arguentur porro et longe divertisse a veritate. Sive enim (13) per hunc, quæ facta sunt, fecit Salvator; non inferior ipsis, sed melior esse ostenditur (14), quando et horum ipso-

⁸¹ Hebr. 1, 3.

⁸² Lib. 1, cap. 29, n. 1.

⁸³ Matth. xxi, 32.

intra Pleroma, quod pondere corporis deprimere-
tur: utramque responsionem hic occupat Irenæus.
Ait enim, Apostolum in incerto relinquere volentem, an tunc in corpore, vel extra corpus esset, adjecisse: *sive in corpore, sive extra corpus, Deus scit: ut hinc nullus sibi fingeret corpus particeps exstitisse visionis ejus, quasi et ipsum participare potuisset eorum quæ vidisset, et audisset, quod neque forte tunc aderat: illinc vero nullus existimaret, propter pondus corporis eum ultra tertium cœlum non esse assumptum, cum incertum esset an tunc in corpore esset. Uno verbo, ex eo quod incertum esset, an in corpore, an extra corpus raptus fuerit Paulus, demonstrat Irenæus non nisi temere asseri posse, aut corpus mirabilis istius visionis exstitisse particeps, aut illud obstatisse quin ultra tertium cœlum conscenderet; quæ membra sibi invicem satis opposita sunt, ut ταυτολογία criminis expers dicatur auctor noster.*

(8) *Speculatores fieri eos.* Græcismus, infinitivus scilicet pro conjunctivo, ut fierent speculatores ii, etc.

(9) *Per enixionem.* Per deest in omnibus mss. Recte vero addidit Feuard. Sed incertum an vet. cod. autoritate, an monitu solum Billii lib. 1 *Observat. sacr.*, c. 34.

(10) *Quæ.* Lege qua; id enim postulat sensus et verborum ordo.

(11) *Dicunt emissum,* etc. Nulla apposita in

rum invenitur factor: nam et ipsi sunt ex his quæ facta sunt. Quomodo itaque consequens est, hos quidem spiritalia esse, hunc autem ipsum, per quem et facti sunt, animale? Sive (quod et solum est verum, quod et per plurima ostendimus, velut liquidissimis ostensionibus) ipse a semetipso fecit libere et ex sua potestate, et disposuit, et perfecit omnia, et est substantia omnium voluntas ejus (15); solus hic Deus invenitur, qui omnia fecit solus omnipotens, et solus Pater condens et faciens omnia, et visibilia, et invisibilia, et sensibilia, et insensata, et cœlestia, et terrena, *Verbo virtutis suæ* ⁸¹; et omnia aptavit et disposuit sapientia sua, et omnia capiens, solus autem a nemine capi potest: ipse fabricator, ipse conditor, ipse inventor, ipse factor, ipse Dominus omnium: et neque præter ipsum, neque super ipsum, neque Mater, quam illi admentuntur; nec Deus alter, quem Marcion affinxit; nec Pleroma xxx Æonum, quod vanum ostensum est ⁸²; neque Bythus, nec Proarche, neque cœli; nec lumen virginale, nec Æon innominabilis, nec in totum quidquam eorum, quæ ab his et ab omnibus hæreticis delirantur. Sed solus unus Deus fabricator, hic qui est (16) super omnem Principalitatem, et Potestatem (17), et Dominationem, et Virtutem: hic Pater, hic Deus, hic conditor, hic factor, hic fabricator, qui fecit ea per semetipsum, hoc est per Verbum et per Sapientiam suam, cœlum, et terram, et maria, et omnia quæ in eis sunt: hic justus, hic bonus: hic est qui formavit hominem, qui plantavit paradisu, qui fabricavit mundum, qui diluvium induxit, qui Noe salvavit: hic Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, Deus vivorum ⁸³, quem et lex annuntiat, quem prophetæ præconant, quem Christus

editt. omnibus ante hæc verba distinctionis nota, misere turbatur sensus. Frustra vero Græbius particulam præter ante hunc Demiurgum addendam conjicit: sola distinctionis nota difficultatem solvit. Scilicet rationem reddit Irenæus, cur ne quidem a sola Matre factum aliquid; quia, inquit, dicunt Valentiniani emissum ab ea hunc Demiurgum, et Dominum universæ operationis, id est qui cuncta ipse operaretur.

(12) *Nullius operationis... sunt... Domini.* Heilismus, inquit Billius, pro in eorum potestate non est quidquam operari; Græce οὐδενὸς ἔργου κύριος εἶσι.

(13) *Sive enim.* Sive pro si bene restituit Græbius, quia ita habent mss. omnes, et paulo post alterum disjunctionis membrum sequitur: *sive, quod et solum est verum,* etc.

(14) *Melior esse ostenditur.* Clarom. *melior est et ostenditur.*

(15) *Est substantia omnium voluntas ejus.* Id est, a sola voluntate ejus omnia habent, non tantum quod sint, sed quod talia vel talia sint.

(16) *Hic qui est.* Ita vetus Feuard. cod. et omnes mss. nostri cum edit. Oxon. Sed in aliis editt. minus bene, *hic est qui.*

(17) *Et potestatem.* Duas istas voces restituit Græb. ex mss. Voss., Arund. et Merc. 2. Easdem habet et Clarom.

revelat (18), quem apostoli tradunt, quem Ecclesia credit (19). Hic Pater Domini nostri Jesu Christi, per Verbum suum, qui est Filius ejus; per eum revelatur et manifestatur omnibus (20), quibus revelatur: cognoscunt enim eum hi quibus revelaverit Filius. Semper autem coexistens Filius Patri, olim et ab initio semper revelat Patrem, et Angelis, et Archangelis, et Potestatibus, et Virtutibus et omnibus, quibus vult revelare Deus.

CAPUT XXXI⁸⁴.

Summatim perstringit ea fere omnia, quæ toto hoc libro fuso disseruit, specialim contra Valentiniānos, eadem in reliquos etiam hæreticos dici posse confirmans.

1. Destructis itaque his, qui a Valentino sunt, omnis hæreticorum eversa est multitudo. Quæ enim et quantum adversus Pleroma ipsorum, et ad ea quæ extra sunt, diximus, ostendentes quoniam concludetur, et circumscribetur Pater universorum ab eo quod extra eum est (si tamen extra eum aliquid sit); et quoniam necesse est multos quidem Patres, multa autem Pleromata, et multas mundorum fabricationes, ab aliis quidem cœptas, ad alteros (21) autem deficientes, esse secundum omnem partem; et universos perseverantes in suis propriis non curiose agere de aliis, in quibus neque participatio, neque communio aliqua est eis; et nullum alium omnium esse Deum, sed solam (22) esse Omnipotentis appellationem; **164** et adversus eos qui sunt a Marcione, et Simone, et Menandro, vel quicumque alii sunt, qui similiter dividunt eam, quæ secundum nos est, conditionem a Patre, similiter erit ad eos aptatum. Quanta autem rursus diximus adversus eos, qui dicunt omnia quidem comprehendere Patrem universorum; eam autem, quæ sit secundum nos, conditionem non ab eo esse factam, sed a Virtute quadam altera, vel ab angelis ignorantibus Propatorem, in inmensa magnitudine universitatis circumscriptum centri vice, velut maculam in pallio; ostendentes quoniam non est verisimile alium quemdam, eam quæ secundum nos est, conditionem fecisse,

⁸⁴ Cap. LVI.

(18) *Christus revelat.* Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Grab., melius quam reliqui, *Spiritus revelat.*

(19) *Credit.* Alii minus recte, *credidit.*

(20) *Omnibus.* In Eras. et Gall. *hominibus*, in Feuard. *omnibus hominibus.*

(21) *Ad alteros.* Ita legere malim cum Clarom. cod. quam cum aliis *ad alteras.* Nam contextus sermonis *alteros* exigere videtur.

(22) *Solam.* *Solum* in Eras., Gall., Arund. et Merc. 2. Sed recte advertit Grab. legendum esse *non solam*, aut *solum*, sed *solutam*; idque liquet ex libri hujus cap. 1, ubi postquam fusius explicuit quæ hic summatim duntaxat repetit, concludit: *et solvetur omnipotentis appellatio.*

(23) *Evertit.* Scribere debuisset interpres, *evertunt.*

(24) *Agnitores.* Græce *Γνωστοί.*

(25) *Qui.* Expungenda est vox, quæ perperam

A quam Patrem universorum: et adversus eos qui sunt a Saturnino, et Basilide, et Carpocrate, et reliques Gnosticorum, qui eadem similiter dicunt, idem dicetur. Quæ autem de prolationibus dicta sunt, et Æonibus, et deminatione, et quemadmodum instabilis Mater ipsorum; similiter evertit (23) Basilidem, et omnes qui falso cognominantur Agnitores (24), aliis nominibus eadem similiter dicentes; magis autem quam hi, [qui (25)] ea quæ sunt extra veritatem transferentes ad characterem suæ doctrinæ. Et quæcunque sunt quæ de numeris diximus, adversus omnes, qui in hujusmodi speciem deducunt quæ sunt veritatis, dicentur (26). Et quæcunque dicta sunt de Demiurgo, ostendentia quod hic solus est Deus et Pater universorum; et quæcunque adhuc dicentur in sequentibus libris, adversus omnes dico hæreticos. Eos quidem, qui sunt mitiores eorum et humaniores, avertes et confundes, ut non blasphement suum conditorem, et factorem, et nutritorem, et Dominum, neque de labe et ignorantia genesim ejus affingere (27): feroces autem, et horribiles, et irrationabiles effugabis a te longe, ne amplius sustineas verbositates eorum.

2. Super hæc arguentur qui sunt a Simone, et Carpocrate, et si qui alii virtutes operari (28) dicuntur: non in virtute Dei, neque in veritate, neque ut benefici (29) hominibus facientes ea, quæ faciunt; sed in perniciem et errorem, per magicas elusiones, et universa fraude, plus lædentes (30) quam utilitatem præstantes his, qui credunt eis, in eo quod seducant. Nec enim cæcis possunt donare visum, neque surdis auditum, neque omnes dæmones effugare, præter eos qui ab ipsis immittuntur, si tamen et hoc faciunt; neque debiles, aut claudos, aut paralyticos curare, vel alia quadam parte corporis vexatos: quemadmodum sæpe evenit fieri secundum corporalem infirmitatem, vel earum, quæ a foris accidunt, infirmitatum bonas valetudines restaurare.

Τοσοῦτον δὲ (31) ἀπο- Tantum autem absunt
δέουσι τὸν νεκρὸν ἐγείρειν, ab eo, ut mortuum ex-
χαθῶς ὁ Κύριος ἤγειρε, citent (quemadmodum

D addita sensum male suspendit.

(26) *Dicentur.* Ita pro *dicetur* recte posuit Grabius auctoritate codicis Arund. Omissi vero particulam et quam præmisit idem Grab., quia prorsus superflua est.

(27) *Affingere.* Interpres sui oblitus infinitivum Græcum reddidit infinitivo Latino. Scribendum erat in conjunctivo, *affingant*, sicut *blasphemant*.

(28) *Virtutes operari.* In Feuard. marg. et Voss., *virtutis operarii.*

(29) *Ut benefici.* Sic Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Arund., nisi quod imperitiis scribarum habeant *beneficis*. Cæteri omnes minus recte, *in beneficiis*.

(30) *Lædentes.* In Merc. 1, *ludentes*.

(31) *Τοσοῦτον δέ.* Græca hæc Irenæi verba conservavit nobis Eusebius lib. v *Hist. eccl.*, cap. 7, ex quo ea etiam allegavit Nicephorus lib. iv *Hist. eccles.*, cap. 13.

καὶ οἱ ἀπόστολοι διὰ προσευχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀδελφότητι πολλάκις (32) διὰ τὸ ἀναγκαῖον, τῆς κατὰ τόπον Ἐκκλησίας πάσης αἰτησαμένης μετὰ νηστείας πολλῆς καὶ λιτανείας, ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα τοῦ τετελευτηκότος, καὶ ἐχαρίσθη ὁ ἄνθρωπος ταῖς εὐχαῖς τῶν ἁγίων.

Dominus excitavit, et apostoli per orationem; et in fraternitate sæpissime propter aliquid necessarium, ea, quæ est in quoquo loco, Ecclesia universa postulante per jejunium et supplicationem multam, reversus est spiritus mortui, et donatus est homo orationibus sanctorum:)

ut ne quidem credant hoc in totum posse fieri: esse autem resurrectionem (33) a mortuis, agnitionem ejus, quæ ab eis dicitur, veritatis.

3. Quando igitur apud eos quidem error, et seductio, et magica phantasia in speculatu (34) hominum impie fiat; in Ecclesia autem miseratio, et misericordia, et firmitas (35), et veritas ad opitulationem hominum, non solum sine mercede et gratis perficiatur (36); sed et nobis ipsis quæ sunt nostra erogantibus pro salute hominum, et ea quibus hi qui curantur, indigent, sæpissime non habentes, a nobis accipiunt: vere et per hanc speciem arguuntur a divina substantia, et benignitate Dei, et virtute spiritali in totum extranei; fraude autem universa, et adinspiratione (37) apostatica, et operatione dæmoniaca, et phantasmate idololatricæ per omnia repleti. Præcursores vero sunt (38) draconis ejus⁸⁵, qui per hujusmodi phantasiam abscedere faciet in cauda tertiam partem stellarum, et dejiciet eas (39) in terram; quos similiter atque illum devitare oportet, et quanto majore phantasmate operari dicuntur, tanto magis observare eos, quasi majorem nequitie spiritum perceperint. Quam prophetiam si observaverit quis (40), eorum diurnam conversationis operatio-

⁸⁵ Apoc. xii, 4. ⁸⁶ Matth. v, 21 et seqq.

(32) Πολλάκις. Πολλοὶ πολλάκις, quod in Græco Eusebii textu modo legimus, recte omisit Græbius; quia neque Nicephorus, neque Rufinus Eusebii interpres, neque vetus Irenæi translatio vocem istam agnoscit.

(33) *Esse autem resurrectionem, etc.* Consule quæ ad Menandri hæresim diximus in dissert. 1, art. 3, § 2.

(34) *In speculatu.* Id est in conspectu, coram oculis.

(35) *Firmitas.* In Eras., Gall. et Feuard. *fraternitas.* sed minus recte.

(36) *Perficiatur.* Alii *impertiatur.* Sed magis *perficiatur* congruit cum veritate et firmitate miraculorum, quam *impertiatur.*

(37) *Adinspiratione.* Sic cum Clarom. et Otloh. scribere malui, quam cum aliis *ab inspiratione*; hoc enim minus quadrat ad orationis contextum, et ad repleti.

(38) *Præcursores vero sunt.* Sic Clarom. cod.; cæteri, *præcursores vere, sine sunt.* Priorem vero lectionem ideo prætulī, quod cœpta ab hac nova periodo sensus evadat clarior.

(39) *Faciet... et dejiciet eas.* Clarom. longe aliter atque cætera omnia exemplaria habet: *Faciant... et dejecere eas.* Ex parte tamen consentire

non inveniet unam et eandem esse eis cum dæmoniis conversationem.

165 CAPUT XXXII.

Flagitiosa eorum dogmata consulat, qui nullum non operationis genus experiendum esse, actionesque sola opinione humana justas aut injustas, ac animam suam Jesu animæ similem, imo interdum meliorem esse impie asserebunt.

1. Et hæc autem, quæ est erga operationes, impia ipsorum sententia, quæ dicit: oportere eos in omnibus operibus, etiam quibuslibet malis fieri, ex Domini doctrina⁸⁶ dissolvetur; apud quem non solum qui mœchatur, expellitur, sed et qui mœchari vult; et non solum qui occidit, reus erit occisionis ad damnationem, sed et qui irascitur sine causa (41) fratri suo; qui et non solum non odire homines, sed et inimicos diligere jussit; et non solum non perjurare, sed nec jurare præcepit; et non solum male loqui (42) de proximis, sed ne quidem Racha et fatuum dicere aliquem; si quominus, reos esse hujusmodi in ignem gehennæ; et non tantum non percutere, sed et ipsos percussos etiam alteram præstare maxillam; et non solum non abnegare quæ sunt aliena, sed etiam si sua auferantur, illis non expostulare; et non solum non lædere proximos, neque facere quid eis malum, sed et eos qui male tractantur. magnanimes (43) esse, et benignitatem exercere erga eos, et orare pro eis, uti pœnitentiam agentes salvari possint; in nullo imitantes nos reliquorum contumeliam, et libidinem, et superbiam. Quando igitur ille, quem isti magistrum (44) gloriantur, et eum multo meliorem et fortiorem reliquis animam habuisse dicunt, cum magna diligentia quædam quidem jussit fieri quasi bona et egregia, quibusdam autem abstinere non solum operibus, sed etiam his cogitationibus, quæ ad opera ducunt, quasi malis, et nocivis, et

videntur Anglic. in quibus legitur *dejicere*, procul dubio pro *dejecere*. At veterem lectionem immutandam esse non duxi. Ex Clarom. restitui duntaxat *eas* pro *eos*, quia et ita legitur Apocal. xii, 4.

(40) *Quam prophetiam si observaverit quis.* Ita Clarom. cod. Cæteri omnes: *Quapropter etiamsi observaverit quis.* Sed prior lectio magis ad Irenæi institutum facere videtur. Probat enim eam, quæ de dracone legitur loco cit. Apocal. prophetiam, ad præstigistorum illorum diurnam conversationis operationem exacte quadrare: quod iisdem artibus atque præstigiis, quibus draco seu dæmonia, utantur ad seducendum universum orbem.

(41) *Sine causa.* Clarom. et Voss. in *causa*. Sed cum lib. iv, cap. 15, n. 5, iterum legatur *sine causa*, nihil mutandum duxi.

(42) *Non solum male loqui.* Melius legeris, *non solum non male loqui.*

(43) *Magnanimes.* Gr. μακροθύμους, constantes, patientes.

(44) *Magistrum.* Jesum hic intelligit Irenæus, quem præ cæteris hominibus *anima firma donatum*, ut mundi fabricatores effugere posset, dicebant Carpocratiani, sup. lib. i, cap. 25, n. 1.

nequam; quemadmodum magistrum dicentes talem fortio-rem et meliorem reliquis, deinde quæ sunt contraria ejus doctrinæ manifeste præcipientes, non confundantur? Et si quidem nihil esset mali, aut rursus boni; opinione autem sola humana, quædam quidem injusta, quædam autem justa putarentur, non utique dixisset dogmatizans, id est, docens (45): *Justi autem fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum*⁸⁷; injustos autem et qui non faciunt opera justitiæ, mittet in ignem æternum, ubi vermis ipsorum non morietur, et ignis non exstinguetur⁸⁸.

2.⁸⁹ Adhuc etiam dicentes, oportere eos in omni opere et in omni conversatione fieri, ut, si fieri possit, in una vitæ adventatione omnia perficientes, ad perfectum transgrediantur; eorum quidem, quæ sunt ad virtutem pertinentia, et laboriosa, et gloriosa, et artificialia, quæ etiam ab omnibus (46) bona approbantur, nequaquam inveniuntur conati facere. Si enim oportet per omne opus, et per universam ire operationem; primo quidem oportebat omnes se discere (47) artes; quæcumque illæ sive in sermonum rationibus, sive in operibus consumantur, sive per continentiam edocentur, et per laborem, et meditationem, et perseverantiam percipiuntur; utputa omnem speciem musicæ, et computationis, et geometriæ, et astronomiæ, et universa (48) quæ in sermonum rationibus occupantur: adhuc etiam medicinam universam, et herbarum scientiam, et eas quæ ad salutem humanam sunt elaboratæ; et picturam, et statuarum fabricationem, et ærariam artem, et marmorariam, et similes his: ab his (49) autem omnem speciem rusticationis, et veterinariæ (50), et pastoralis, et opificum artes, quæ dicuntur pertransire universas artes, et eas quæ erga mare vacant, et corpori student, et venatorias, et militares, et regales, et quotquot sunt, quarum nec decimam, nec millesimam partem in tota vita sua elaborantes ediscere possunt. Et horum quidem nihil conantur addiscere, qui in omni dicunt semetipsos oportere fieri

⁸⁷ Matth. xiii, 43. ⁸⁸ Matth. xxv, 41; Marc. ix,

(45) *Id est docens.* Hæc glossema sapiunt.

(46) *Ab omnibus.* Al. *ab hominibus.*

(47) *Se discere.* Cod. Arund. et edit. Oxon. *ediscere.*

(48) *Universa.* Cod. Arund. et edit. Oxon. *universas.*

(49) *Ab his.* Pro *deinde, post has, præter has.*

(50) *Veterinariæ.* Gr. *κτηνιατρικῆς*, id est, artis curandi veterina jumenta, eorumque morbis medellam afferendi.

(51) *Jesum magistrum gloriantur.* Non hisce verbis præfigunt Eras., Gall. et Feuard. Sed perperam, et repugnantibus omnibus mss., ipso etiam veteri Feuard. cod. Nam præcedenti capite affirmative loquitur auctor: *ille quem isti magistrum gloriantur.* Dolet vero quod sub tam beato nomine Jesu delituerint ea impietatis monstra, Epicurei potius et Cynici, quam Christiani.

(52) *Circumlatione.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Arund., Voss. et Grab.; cæteri *circulatione.* Vide lib. i, cap. 25, n. 1.

(53) *Investes.* Id est *impuberes.*

A opere; ad voluptates autem et libidinem, et turpia facta devertentes, a semetipsis judicati cum sint secundum doctrinam suam. Quoniam enim desunt eis quæ prædicta sunt omnia, ad correptionem ignis adibunt. Qui quidem Epicuri philosophiam, et Cynicorum indifferentiam æmulantes, Jesum magistrum gloriantur (51), qui non solum a malis operibus avertit suos discipulos, sed etiam a sermonibus et cogitationibus, quemadmodum ostendimus.

5. Dicentes autem, se ex eadem circumlatione (52) cum Jesu habere animas, et similes ei esse, aliquando autem et meliores; ad opera producti, quæ ille ad utilitatem hominum et firmitatem fecit, nihil tale, nec simile, neque secundum aliquid in comparationem quod venire possit, perficere inveniuntur. Sed et si aliquid faciunt, per magicam (quemadmodum diximus) operati, fraudulenter seducere nituntur insensatos; fructum quidem et utilitatem nullam præstantes, in quos virtutes perficere se dicunt; adducentes autem pueros investes (53), et oculos deludentes, et phantasmata ostendentes statim cessantia, et ne quidem stillicidio temporis (54) perseverantia, non Jesu Domino 166 nostro, sed Simoni Mago similes ostenduntur. Et ex hoc autem quod Dominus surrexit a mortuis in tertia die, [firmum est (55)] et discipulis se manifestavit, et videntibus eis receptus est in cælum; quod ipsi morientes, et non resurgentes, neque manifestati quibusdam, arguuntur in nullo similes habentes Jesu animas.

4. *Ei δὲ καὶ (56) τὸν Κύριον φαντασιωδῶς τὰ τοιαῦτα πεποιθέναι φησούσιν, ἐπὶ τὰ προφητικά ἀνάγοντες αὐτοῦς, ἐξ αὐτῶν ἐπιδείξομεν, πάντα οὕτω περὶ αὐτοῦ καὶ προεῖρηθαι, καὶ γεγόνενα: θεθαίως, καὶ αὐτὸν μόνον εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.* ⁸⁹ Cap. LVII.

4. Si autem et Dominum per phantasmata hujusmodi fecisse dicunt, ad prophetica (57) reducunt eos, ex ipsis demonstrabimus, omnia sic de eo et prædicta esse, et facta firmissime, et ipsum solum esse Filium Dei. Quapropter et

(54) *Stillicidio temporis.* Suspico interpretem pro *στιγμῇ χρόνου*, momento seu puncto temporis, male legisse *σταγμῇ χρόνου*, unde perperam reddiderit *stillicidio temporis*. Quidquid sit, *stillicidium temporis* hic pro momento temporis accipi debet.

(55) *Firmum est.* Ita Eras., Gall. et Feuard. In edit. Oxon. *firmum esse*, incertum qua auctoritate, nulla enim citatur; forte codicis Voss., nam Clarom. ita habet. Sed prior lectio præferenda. Mallem quidem duas istas voces omnino abesse; incommodum tamen sensum non habent, si parenthesi includantur. Sensus enim est: *Ex hoc quod Dominus surrexit a mortuis tertia die, (quod firmum est, verum, non phantasticum et apparens: qualia erant falsa hæreticorum miracula) et discipulis se manifestavit, etc.*

(56) *Ei δὲ καὶ.* Græca hæc ex Irenæo transcripsit Eusebius lib. v *Hist.*, c. 7, et ex eo Nicephorus lib. iv *Hist.*, cap. 15.

(57) *Ad prophetica.* In marg. Feuard. *ad prophetiam.*

Θεοῦ. Διὸ καὶ ἐν τῷ ἐκείνου ὀνόματι οἱ ἀληθῶς αὐτοῦ μαθηταί, παρ' αὐτοῦ λαβόντες τὴν χάριν, ἐπιτελοῦσιν ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῇ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, καθὼς εἰς ἕκαστος αὐτῶν (58) τὴν δωρεάν εἴληψε παρ' αὐτοῦ. Οἱ μὲν γὰρ δαίμονας ἐλαύνουσι βεβαίως καὶ ἀληθῶς, ὥστε πολλάκις καὶ πιστεύειν αὐτοὺς ἐκείνους, τοὺς καθαρισθέντας (59) ἀπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων, καὶ εἶναι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Οἱ δὲ καὶ πρόγνωσιν ἔχουσι τῶν μελλόντων, καὶ ὀπτασίας, καὶ ῥήσεις προφητικάς. Ἄλλοι δὲ τοὺς κάμνοντας διὰ τῆς τῶν χειρῶν ἐπιθέσεως ἰῶνται, καὶ ὑγιεῖς ἀποκαθιστάσιν. Ἦδη δὲ, καθὼς ἔφαμεν, καὶ νεκροὶ ἠγέρθησαν, καὶ παρήμειναν σὺν ἡμῖν ἰκανοῖς ἔτεσι. Καὶ τί γάρ; οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν εἰπεῖν τῶν χαρισμάτων, ὧν κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου ἡ Ἐκκλησία παρὰ Θεοῦ λαβοῦσα, ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πι-

in illius nomine, qui vere illius sunt discipuli ab ipso accipientes gratiam, perficiunt ad beneficia reliquorum hominum, quemadmodum unusquisque accepit donum ab eo. Alii enim dæmones excludunt firmissime et vere, ut etiam sæpissime credant ipsi, qui emundati sunt a nequissimis spiritibus; et sint in Ecclesia. Alii autem et præscientiam habent futurorum, et visiones, et dictiones propheticas. Alii autem laborantes aliqua infirmitate per manus impositionem curant, et sanos restituunt. Jam etiam, quemadmodum diximus, et mortui resurrexerunt, et perseveraverunt nobiscum annis multis. Et quid autem? Non est numerum dicere gratiarum (60), quas per universum mundum Ecclesia a Deo accipiens, in nomine Christi Jesu, crucifixi sub Pontio Pilato, per singulos dies in opitulationem gentium

λάτου. Ἐκάστης ἡμέρας ἐπ' εὐεργεσία τῇ τῶν ἐθνῶν ἐπιτελεῖ, μήτε ἑξαπατῶσά τινας (62), μήτε ἐξαργυριζομένη. Ὡς γὰρ δωρεάν εἴληψε παρὰ Θεοῦ, δωρεάν καὶ διακονεῖ.

(61) perficit, neque seducens aliquem, nec pecuniam ei auferens. Quemadmodum enim gratis accepit a Deo, gratis et ministrat.

5. Nec invocationibus angelicis (63) facit (64) aliquid, nec incantationibus, nec reliqua (65) prava curiositate; sed munde, et pure (66), et manifeste orationes dirigens (67) ad Dōminum, qui omnia fecit, et nomen Domini nostri Jesu Christi invocans, virtutes ad utilitates (68) hominum, sed non ad seductionem perficit (69). Si itaque et nunc nomen Domini nostri Jesu Christi beneficia præstat, et curat firmissime et vere omnes ubique credentes in eum; sed non Simonis, neque Menandri, neque Carpocratis, nec alterius cujuscunque: manifestum est, quoniam homo factus, conversatus est (70) cum suo plasmate, vere omnia fecit ex virtute Dei, secundum placitum Patris universorum, quomodo prophetæ prædixerunt. Quæ (71) autem erant hæc, in his, quæ sunt ex prophetis (72), ostensionibus narrabuntur.

167 CAPUT XXXIII⁹⁰.

Animas e corporibus in corpora migrare, absurdum dogma multiplici ratione impetitum.

1. De corpore autem in corpus transmigrationem ipsorum subvertamus ex eo, quod nihil omnino eorum, quæ ante fuerint, meminerint animæ. Si enim ob hoc emittebantur, uti in omni fierent (73) operatione, oportebat eas meminisse eorum quæ ante facta sunt, uti ea quæ deerant, adimplerent, et non circa eadem semper volutantes continua-

⁹⁰ Cap. LVIII.

(58) *Αὐτῶν*. Hanc vocem non legit vetus Irenæi interpres, neque Nicephorus.

(59) *Τοὺς καθαρισθέντας*. Articulum τοὺς addidit Valesius, qui insuper notat, quod Latini ipsi purgari dicebant eos, qui immundis spiritibus liberabantur; quod pluribus exemplis probat. Sed obvia sunt.

(60) *Non est numerum dicere gratiarum*. Hellenismus, inquit Billius, pro gratiarum numerus iniri nequit.

(61) *Gentium*. Clarom. *gentium*.

(62) *Τινὰς*. Legit vetus interpres τινὰ in singulari.

(63) *Invocationibus angelicis*. Malignorum videlicet spirituum, ut recte notat Feuardentius, quos Simoniani, Marcitæ, Carpocratiani, alique malefici ad suas præstigias exercendas in opem evocabant. Hic enim, ut et capite præcedenti, vera Ecclesiæ miracula hæreticorum præstigiis opponit; aliaque puris et mundis orationibus, et invocatione Domini nostri Jesu Christi; alia fraude universa, et adinvocatione apostatica, (malorum scilicet angelorum, quos angelos apostatas vocare solet) et operatione demoniaca, et phantasmate idololatriæ fieri probat. Mirum ergo cl. Grabium tam immaniter sui ipsius oblitum fuisse, ut in suis in hunc locum notis scribere non dubitaverit, bonos angelos ab Ecclesia ad virtutem miraculorum edendam in auxilium vocatos nusquam legi: imo, inquit, id non factum esse, ex hoc ipso Irenæi loco haud inepte colligi; addiderit-

que in Indice generali, istum Irenæi locum indigittando, angelorum invocationes in Ecclesia inusitatas fuisse. Quasi vero ex eo quod probet auctor noster, Ecclesiam apostatarum angelorum invocationibus nihil facere, concludi possit, bonorum angelorum invocationes huic inusitatas fuisse. Sed de his lege Dissert. 3, art. 9, § 109.

(64) *Facit*. Alii perperam, *faciat*.

(65) *Reliqua*. Sic omnes mss. et edit. Oxon. In cæteris habetur, *aliqua*.

D (66) *Et pure*. Hæc male ommissa sunt in edit. Oxon.

(67) *Dirigens*. In omnibus codd. perperam, et manifesta scribarum incuria, *dirigentes*.

(68) *Ad utilitates*. In Clarom. utrumque legitur, *secundum utilitates ad utilitates*; omisso priori, quod habent omnes alii codd. posterius, ut melius, retinui.

(69) *Perficit*. Genuinam hanc lectionem solus habet Clarom., cod. cæteri *perfecit*.

(70) *Conversatus est*. Expungendum videtur verbum *est*, aut saltem addenda particula *et* ante *vere*.

(71) *Quæ*. In Arund. quem perperam secutus est Grabius, legitur *quia*.

(72) *Ex prophetis*. Sic Clarom. Alii *ex prophetis*.

(73) *Fierent*. Ita Clarom., Voss., Feuard. et Grab. Reliqui vitiose, *erunt*, vel *erunt*.

tim, miserabiliter laborarent; (non enim poterat A corporis admistio in totum universam ipsorum, quæ ante habita erant, extinguere memoriam et contemplationem) et maxime ad hoc venientes. Quomodo enim nunc soporati (74) et requiescente corpore, quæcunque anima ipsa apud se videt, et in phantasmate agit, et horum plura reminiscens communicat cum corpore; et est quando et post plurimum temporis, quæcunque per somnium quis vidit, vigilans annuntiat: sic utique reminisceretur et illorum, quæ antequam in hoc corpus veniret, egit. Se enim hoc, quod in brevissimo tempore visum est, vel in phantasmate conceptum est, ab ea sola per somnium, postquam commista sit corpori, et in universum membrum (75) dispersa, commemoratur: multo magis illorum reminisceretur, in quibus temporibus tantis et universo præteritæ vitæ sæculo (76) immorata est.

2. ¹ Ad hæc Plato, vetus ille Atheniensis (77), qui et primus sententiam hanc introduxit (78), cum excusare non posset, oblivionis induxit poculum, putans se per hoc aporiam hujusmodi effugere; ostensionem quidem nullam faciens, dogmaticæ autem respondens, quoniam introeuntes animæ in hanc vitam, ab eo, qui est super introitum dæmone, priusquam in corpora intrent, potantur oblivione. Et (79) latuit semetipsum in alteram majorem incidens aporiam (80). Si enim oblivionis poculum potest (81), posteaquam ebibitum est, om-

¹ Cap. LIX. ² Cap. LX.

(74) *Soporati*. Sic omnes mss., at editt. Eras., Gall. et Feuard. *soporato*. Porro *soporati* construas cum anima, ut sit sensus: quæcunque anima soporati hominis, et requiescente corpore, etc.

(75) *In universum membrum*. Ita recte solus Clarom. cod. In cæteris male deest in.

(76) *Universo... sæculo*. Sic iterum ex Clarom. restituo, in quo legitur, *universa... sæculo*. Sed pro *universa*, manifesto scribæ errato, scribere non dubitavi, *universo*, ita exigente constructionis lege. In cæteris vitiose habetur, *universa... sæcula*.

(77) *Atheniensis*. Sic pro *adreniens* restituit Feuard. auctoritate veteris cod. cum quo conveniunt Clarom. et Voss., quorum etiam auctoritate is, post vocem *Atheniensis*, expunxi.

(78) *Primus sententiam hanc introduxit*. Si arctius premantur hæc Irenæi verba, vix a lapsu liberari poterit. Hunc enim errorem Epiphanius et Lactantius Pythagoræ, Plutarchus Empedocli, alii Zoroastro, aut Mercurio Trismegisto attribuunt. D eos vero omnes Platone antiquiores esse nullus dubitat. Nec credibile est Irenæum, in lectione veterum philosophorum non mediocriter versatum, fugere potuisse metempsychosim ab aliis Platone vetustioribus propugnata fuisse. Quare probabilius id tantum voluisse S. antistitem, Platonem primum omnium apud Athenienses, vel potius recens excogitati oblivionis poculi commento munitam tandem invexisse. Hancque sensui favere videntur auctoris nostri verba. Plato siquidem *sententiam hanc excusare* moliebatur, et ab *aporia*, ut loquitur, id est ab impeditissimis ambagibus, quibus implicabatur, eximere. Non igitur eam invenerat primus; sed jam inventam explicare studuit, addito oblivionis poculo, quod primus invexit, ut male coherenti dogmati fidem conciliaret. Quod omnino consentaneum est sententiæ Tertulliani de Platone

nium factorum obliterare memoriam; hoc ipsum unde scis, o Plato, cum sit nunc in corpore anima tua, quoniam (82), priusquam in corpus introeat, a dæmone potata est oblivionis medicamentum? Si enim dæmonem, et poculum, et introitum reminisceris, et reliqua oportet cognoscas; si autem illa ignoras, neque dæmon verus, neque artificiosæ compositum oblivionis poculum (83).

3. ² Adversus autem eos, qui dicunt ipsum corpus esse oblivionis medicamentum, occurret hoc. Quomodo igitur quodcunque per semetipsam anima videt, et in somniis, et secundum cogitationem, mentis intentionem, corpore quiescente, ipsa reminiscitur, et renuntiat proximis? Sed ne quidem ea, quæ olim agnita sunt, aut per oculos, aut per auditum, meminisset anima in corpore existens, si esset corpus oblivio; sed simul atque ab inspectis abesset oculus, auferretur utique et ea, quæ esset de his, memoria. In ipsa enim oblivione existens anima nihil aliud cognoscere poterat, nisi solum illud, quod in præsentem videbat. Quomodo autem et divina disceret (84), et meminisset ipsorum existens in corpore, quando sit (ut aiunt) ipsum corpus oblivio? Sed et prophetæ ipsi, cum essent in terra, quæcunque spiritaliter secundum visiones cælestium vident, vel audiunt, ipsi quoque meminerunt in hominem conversi (85), et reliquis annuntiant; et non corpus oblivionem efficit animæ eorum, quæ spiritaliter visa sunt, sed anima docet

C scribentis, lib. *De anima*, cap. 25: *Novum elaboravit argumentum, μαθησας ἀναμνησας, scientias reminiscencias esse: venientes inde huc animas oblivisci eorum, in quibus fuerint; dehinc ex his visibilibus edoctas recordari*. Ad hanc sententiam accedens doctissimus noster domus Nicolaus le Nourry in suis eruditis in Irenæi libros *Dissertationibus*, dissert. 6, § 2, existimat corruptum esse ab interprete, aut librario hunc Irenæi textum, ac voces *primus et introduxit*, ad oblivionis poculum ita esse referendas, ut is illius sensus sit: Plato, cum sententiam hanc excusare non posset, primus introduxit oblivionis poculum. At supposita doctissimi viri conjectura, quæ certe a verosimili haud recedit, textum paulo aliter restituerem. Expungerem voces *qui et, ac introduxit*; et sic facilis esset sensus.

(79) *Et latuit semetipsum in alteram majorem incidens aporiam*. Græcismum olet, ait Billius, pro *imprudens in alteram majorem incidit difficultatem*. Græce, ἔλαθεν ἑαυτὸν εἰς ἑτέραν μελζονα περιπεσθὸν ἀπορίαν. Quo etiam modo vertit interpret cap. XIII Epist. ad Hebræos: *Per hanc enim latuerunt quidam, angelis hospitio susceptis*. Ubi Græcæ locutionis ignorantia factum est, ut quidam pro *latuerunt* legendum putarint *placuerunt*.

(80) *Aporiam*. In Feuard. marg. *confusionem*. Sed id glossema sapit.

(81) *Potest*. Ita Clarom. et Voss. In aliis *perperam, potata est*.

(82) *Quoniam*. Pro *quod*.

(83) *Poculum*. Supple *est*, aut *esse potest*, vel quidpiam simile.

(84) *Disceret*. Editt. *sciret*.

(85) *In hominem conversi*. Id est, ad seipsos ex extasi reversi.

corpus, et participat de spiritali ei facta visione. A
 4. * Non enim est fortius corpus quam anima, quod quidem ab illa spiratur, et vivificatur, et augetur, et articulatur; sed anima possidet (86) et principatur corpori. Tantum autem impeditur a sua velocitate (87), quantum corpus participat de ejus motione; sed non amittit **168** suam scientiam. Corpus enim organo simile est; anima autem artificis rationem obtinet. Quemadmodum itaque artifex velociter quidem operationem secundum se adinvenit, in organo autem tardius illam perficit, propter rei subjectæ immobilitatem, et illius mentis velocitas admista tarditate organi temperatam perficit operationem; sic et anima participans suo corpori, modicum quidem impeditur, admista velocitate ejus in corporis tarditate; non amittit autem in totum suas (88) virtutes; sed quasi vitam participans corpori (89), ipsa vivere non cessat. Sic et de reliquis ei communicans, neque scientiam ipsorum perdit, neque memoriam inspectio-

rum.
 5. * Si itaque nullius præteritorum meminit, sed existentium scientiam hic percipit; non igitur in aliis corporibus fuit aliquando, neque egit, quæ ne quidem agnoscit; neque novit, quæ quidem neque videt.

Ἄλλ' ὡς εἰς ἕκαστος (90) Sed quemadmodum unus-
 ἡμῶν ἴδιον σῶμα. . . . quisque nostrum suum
 λαμβάνει, οὕτω καὶ ἴδιαν corpus per artem Dei
 ἔχει ψυχὴν. Οὐ γὰρ.... sumit, sic et suam habet
 πτωχὸς, οὐδὲ ἄπορος ὁ animam. Neque enim sic
 Θεὸς, ὥστε μὴ ἐνὶ ἐκά- pauper, neque indigens
 στῶ σῶματι ἴδιαν κεχα- Deus, ut non unicuique
 ρίσθαι ψυχὴν, καθάπερ corpori propriam dona-
 καὶ ἴδιον χαρακτῆρα. Καὶ ret animam, quemadmo-

* Cap. LXI. * Cap. LXII. * Luc XVI.

(86) *Possidet.* Græce, ni fallor, κυριεύει, quod vertendum erat, *dominatur*, non *possidet*.

(87) *Tantum autem impeditur a sua velocitate.* Id est, *tantum velocitatis animæ decedit*.

(88) *Suas.* Ita, inquit Grabius, ex Arund. et Voss. reposui, cum reliqua exemplaria male expresserint *istas*. Esto ita forte exprimant Merc. 2 codd. Sed Eras., Gall., Feuard., Ottob. et Clarom. recte exprimunt *suas*.

(89) *Vitam participans corpori.* Participans hic activa significatione accipitur pro *impertiens*.

(90) Ἄλλ' ὡς εἰς ἕκαστος. Hunc locum Joannes Damascenus in *Parallelis* citavit hoc modo: Τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνων ἐκ τοῦ κατὰ τῶν αἰρέσεων βιβλίου β'. Græca vero inde a Frontone Ducæo descripta publicavit primus Halloixius, in *Vita Irenæi*.

(91) Ἀποτελεσθεὶς. Legendum ἀποτελεσθέν, quoniam ad σύμμετρον φύλον refertur.

(92) *Ut commensurata... Patris.* Pessima versio, ex eo præcipue nata, ut bene advertit Grabius, quod interpres pro ἀποτελεσθέν τὴν, vitiose legit, ἀποτελεσθέντων. Vertendum cum Halloixio: *Ut hominum multitudo divinæ correspondens prædefinitioni jam consummata, Patris conservet harmoniam.*

(93) *Characterem corporis... custodire eundem.* Paulo post addit, *animas habere hominis figuram, ut etiam cognoscantur.* Hæc vero Feuardentius re-

διὰ τοῦτο πληρωθέντος
 τοῦ ἀριθμοῦ, οὐ αὐτὸς
 παρ' αὐτῷ προῶρισε,
 πάντες οἱ ἐγγραφέντες
 εἰς ζωὴν ἀναστήσονται,
 ἴδια ἔχοντες σώματα, καὶ
 ἴδια ἔχοντες ψυχάς, καὶ
 ἴδια πνεύματα, ἐν οἷς
 εὐηρέστησαν τῷ Θεῷ. Οἱ
 δὲ τῆς κολάσεως ἄξιοι
 ἀπελεύσονται εἰς τὴν αὐ-
 τήν, καὶ αὐτοὶ ἴδια ἔχον-
 τες ψυχάς, καὶ ἴδια σώ-
 ματα, ἐν οἷς ἀπέστησαν
 ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ χάρι-
 τος. Καὶ παύσονται ἀκά-
 τεροι τοῦ γεννᾶν ἔτι, καὶ
 γεννᾶσθαι, καὶ γαμεῖν καὶ
 γαμεῖσθαι: ἵνα τὸ σύμμε-
 τρον φύλον τῆς προορι-
 σεως ἀπὸ Θεοῦ ἀνθρωπό-
 τητος ἀποτελεσθεὶς (91),
 τὴν ἁρμονίαν τηρήσῃ τοῦ
 Πατρὸς.

B

C

D

dum et proprium chara-
 cterem. Et ideo adim-
 pto numero, quem ipse
 apud se ante desinit,
 omnes quicumque sunt
 scripti in vitam, resur-
 gent, sua corpora et suas
 habentes animas et suos
 spiritus, in quibus pla-
 cuerunt Deo. Qui autem
 pœna sunt digni, abibunt
 in eam, et ipsi suas ha-
 bentes animas, et sua
 corpora, in quibus absti-
 terunt a Dei bonitate. Et
 cessabunt utrique jam
 generare, et generari, et
 ducere uxorem, et nu-
 bere; ut commensurata
 multitudo ante præfinita
 a Deo generis humani
 perfectorum compago si-
 ve aptatio conservet Pa-
 tris (92).

CAPUT XXXIV.

*Animas non modo quæ in corpore gesserint memi-
 nisse, sed et immortales perseverare, tametsi ini-
 tium habuerint.*

1. Plenissime autem Dominus docuit, non solum perseverare, non de corpore in corpus transgredientes animas; sed et characterem corporis, in quo etiam adaptantur, custodire eundem (93), et meminisse eas operum, quæ egerunt hic, et a quibus cessaverunt, in ea relatione (94), quæ scribitur * de divite et de Lazaro eo, qui refrigera-

fert ad inclinationem eam, qua pronæ sunt animæ ad corpora olim resumenda; sed gratis. Nec melius, ea explicatione haud satis contentus, exponit de effigie humana; quasi ejus corporis quod circumtulit anima, servet lineas corporales, coloremque aeriam et lucidum; quæ Tertulliani opinio fuit in lib. *De anima*. Sed hunc errorem Irenæo affingere nihil hactenus cogit. Recte explicari potest de certis quibusdam characteribus et notis, quibus a cæteris spiritibus, ad informandum corpus haudquaquam destinatis, distinguantur, et quibus animæ humanæ potius quam angeli constituentur. In hoc enim animas humanas ab angelis distingui putant multi, quod illæ ad informandum et regendum corpus a Deo destinantur; isti minime: de cætero eandem esse utriusque spiritus naturam. Necesse est ergo in mentibus humanis, etiam in cœlo degentibus, certos quosdam characteres, et certum quemdam ordinem ad corpus superstites manere, quibus ab aliis spiritibus distinguantur. Idipsum est quod vocat Irenæus, *characterem corporis*, et *hominis figuram*: hinc consulto addit, *ut cognoscantur*; ut inde merito concludas illum *corporis characterem*, seu *hominis figuram*, in eo duntaxat situm esse voluisse, ut anima cognoscatur, et ab angelis, qui nullum habent ordinem ad corpus, distinguatur. Sed de his in dissert. 3, art. 11.

(94) *Relatione.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss.; cæteri *enarratione*.

bat (95) in sinu Abrahæ: in qua ait, divitem cognoscere Lazarum post mortem, et Abraham autem similiter, et manere in suo ordine unumquemque ipsorum, et postulare mitti ei ad opem ferendam Lazarum, cui ne quidem de mensæ suæ micis communicabat: et de Abrahæ responso, qui non tantum ea quæ secundum se, sed et quæ secundum divitem essent, sciebat; et præcipiebat Moysi assentire et prophetis eos, qui non mallent (96) pervenire in illum locum pænæ, et recipientes (97) præconium ejus, qui resurrexerit (98) a mortuis. ⁹⁶ Per hæc enim manifeste declaratum est, et perseverare animas, et non de corpore in corpus transire, et habere hominis figuram, ut etiam cognoscantur, et meminèrint eorum, quæ sint hic; et propheticum (99) quoque adesse Abrahæ, et dignam habitationem unamquamque gentem percipere, etiam ante iudicium.

2. ⁹⁷ Si qui autem hoc in loco dicant, non **169** posse animas eas, quæ paulo ante esse cœperint, in multum temporis perseverare, sed oportere eas aut innascibiles esse, ut sint immortales; vel si generationis initium acceperint, cum ipso corpore mori; discant, quoniam sine initio et sine fine, vere et semper idem, et eodem modo se habens solus est Deus, qui est omnium Dominus. Quæ autem sunt ab illo omnia, quæcunque facta sunt, et fiunt, initium quidem suum accipiunt generationis, et per hoc inferiora sunt ab eo qui ea fecit, quoniam non sunt ingenita; perseverant **C** autem et extenduntur in longitudinem sæculorum, secundum voluntatem factoris Dei (1); ita ut sic

⁹⁶ Cap. LXIII. ⁹⁷ Cap. LXIV. ⁹⁸ Psal. CXLVIII,

(95) *Refrigerabat.* Al. *refrigerabatur.* Sed alibi *refrigerare* in passiva significatione usurpavit interpretes.

(96) *Mallent.* Alii *vellent.*

(97) *Et recipientes.* Supple *esse*; scilicet, *præcipiebat recipientes esse*, seu recipere.

(98) *Qui resurrexerit.* Alii, *resurgeret.* Illic Christum Dominum intelligit Irenæus.

(99) *Propheticum.* Subintellige *donum*, vel *spiritum*.

(1) *Perseverant autem secundum voluntatem factoris Dei.* Quod hic statuit Irenæus, animas hominum non diutius perseverare, quam Deus eas et esse et perseverare voluerit, vitamque ex sese non habere, nullum earum immortalitati detrimentum infert. Longe enim aliter de Deo atque de mentibus creatis sentiendum esse, tam vere quam pie asserit auctor noster. *Is sine initio et sine fine, vere et semper idem, et eodem modo se habet*, solus habens immortalitatem, ut loquitur Apostolus, a seipso videlicet, nulli obnoxiam, et immutabilem. Illæ vero quidquid habent immortalitatis et vitæ, Dei beneficio sortiuntur. *Non enim ex nobis, neque ex nostra natura vita est, sed secundum Dei gratiam datur.* Æternum quidem perseveraturæ sunt, sed in hoc longe inferiores Deo, quod ab eo initium facturæ suæ habeant, nec extenduntur in longitudinem sæculorum, nisi secundum voluntatem factoris Dei, quæ ut eas e nihilo produxit, sic et in nihilum redigere posset; imo redigeret, si conservare desineret. Uno verbo Irenæi scopus est verissimum istud principium statuere: *Principari debere in omnibus et dominari voluntatem Dei; reliqua autem omnia huic cedere, et subdita esse, et in servitium dedita.*

A initio fierent (2), et postea, ut sint (3), eis donat.

3. Quemadmodum enim cælum, quod est super nos, firmamentum, et sol, et luna, et reliquæ stellæ, et omnia ornamenta ipsorum, cum ante non essent, facta sunt, et multo tempore (4) perseverant secundum voluntatem Dei: sic et de animabus, et de spiritibus, et omnino de omnibus his, quæ facta sunt, cogitans quis, minime peccabit: quando omnia, quæ facta sunt, initium quidem facturæ suæ habeant, perseverant autem quoadusque ea Deus et esse, et perseverare voluerit. Testatur pro his sententiis etiam propheticus spiritus, dicens: *Quoniam ipse dixit, et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt. Statuit ea in sæculum, et in sæculum sæculi*⁹⁸. Et iterum de salvando homine sic ait: **B** *Vitam petiit a te (5), et tribuisti ei longitudinem dierum in sæculum sæculi*⁹⁹; tanquam Patre omnium donante et in sæculum sæculi perseverantiam (6) his, qui salvi fiunt. Non enim ex nobis, neque ex nostra natura vita est; sed secundum gratiam Dei datur. Et ideo qui servaverit datum vitæ, et gratias egerit ei qui præstitit, accipiet et in sæculum sæculi longitudinem dierum. Qui autem abjecerit eam, et ingratus exstiterit factori, ob hoc quod factus est, et non cognoverit eum qui præstat, ipse se privat in sæculum sæculi perseverantia (7). Et ideo Dominus dicebat ingratis existensibus in eum: *Si in modico fideles non fuistis (8), quod magnum est quis dabit vobis?*¹ significans (9) quoniam qui in modica temporali vita ingrati exstiterunt ei, qui eam præstitit, juste non percipient ab eo in sæculum sæculi longitudinem dierum.

⁹⁸ Psal. xx, 5. ¹ Luc. xvi, 11.

(2) *Initio fierent.* Unicum verbum *inciperent* legitur in cod. Voss.

(3) *Ut sint.* Id est, ut optime notat Græbius, ut existant atque durent per aliquod tempus, sicut ex antecedentibus et consequentibus patet.

(4) *Multo tempore.* In aliis *multa tempora.*

(5) *A te.* Desunt in Clarom., Arund. et Voss.

(6) *Perseverantiam.* Hoc loco, ut recte monet Billius, *perseverantia* non accipitur ut in illo Evangelii loco: *Qui autem perseveraverit usque in finem, etc.*, sed ἀντὶ τῆς διαμονῆς, id est, pro *permanencia et perennitate.*

(7) *Ipse se privat in sæculum sæculi perseverantia.* Non quod destruendam et in nihilum redigendam ejus animam velit Irenæus, qui toties asserit sempiternas fore reprobatorum pœnas; sed quod impii suis delictis æterna felicitate, et beata sanctorum perseverantia (quæ sola vera perseverantia est) se privent, et mortem sibi æternam adsciscant.

(8) *Si in modico fideles non fuistis, etc.* Hæc ex memoria citavit Irenæus. Nam paulo aliter habet Evangelii textus, Luc. xvi, 11: *Qui fidelis est in minimo, et in majori fidelis est; et qui in modico iniquus est, et in majori iniquus est. Si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis: quod verum est quis credet vobis?* Unde ad sensum magis quam ad verba attendisse videtur auctor noster. Idem dicendum de auctore epist. 2 S. Clementi Romano vulgo ascriptæ, qui hæc eadem verba ita refert: *Λέγει γὰρ ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· Ἐὶ τὸ μικρὸν οὐκ ἐτηρήσατε, τὸ μέγα τίς ὑμῖν δώσει; Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστὸς ἐστί.*

(9) *Significans.* Addunt Eras., Gall. et Feuard. *vobis*; sed hæc vox in omnibus mss. deest.

4. Sicut autem corpus animale, ipsum quidem non est anima, participatur autem animam (10), quoadusque Deus vult; sic et anima ipsa quidem non est vita (11), participatur autem a Deo sibi præstitam vitam. Unde et propheticus sermo de Protoplasto (12) ait: *Factus est in animam vivam*²; docens nos, quoniam secundum participationem vitæ vivens facta est anima: ita ut separatim quidem anima intelligatur, separatim autem, quæ erga eam est, vita. Deo itaque vitam et perpetuam perseverantiam donante, capit et animas (13) primum non existentes dehinc perseverare, cum eas Deus et esse et subsistere voluerit. Principari enim debet in omnibus, et dominari voluntas Dei; reliqua autem omnia huic cedere, et subdita esse, et in servitium dedita. Et de factura quidem et perseverantia animæ hucusque dictum sit.

CAPUT XXXV³.

Basilidis hypothesein, Gnosticorumque, qui prophetas a diversis diis inspiratos oracula fuisse dicebant, errorem refellit.

1. Basilides autem et ipse super hæc quæ dicta sunt, cogetur dicere, secundum suam regulam, non solum cccclxv secundum successionem alios ab aliis factos, sed immensam quamdam et innumerabilem multitudinem cælorum semper factam, et fieri, et futurum ut fiant, et nunquam deficere hujusmodi fabricam cælorum. Si enim ex defluxu

² Gen. ii, 7. ³ Cap. LXV. ⁴ Cap. LXVI.

(10) Participatur autem animam. Ita Clarom., Voss., Arund. et Grab.; cæteri minus recte habent, participatur autem anima; quia mox sequitur, participatur vitam. Nempe participari accepit interpret, quasi deponens esset.

(11) Anima ipsa quidem non est vita, etc. Hæc, inquit Grabius, descripsisse videtur e Justini Mart. Dial. cum Tryph., p. 224. ubi de anima ait: *Ὁὐ ζωὴ οὐσα ζῆ, ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς ζωῆς, ἕτερον δὲ τι τὸ μετέχον τινὸς, ἐκείνου οὐ μετέχει. ζωῆς δὲ ψυχὴ μετέχει, ἐπεὶ ζῆν αὐτῆν ὁ θεὸς βούλεται. Anima, non quod vita sit, vivit; sed quod vitæ particeps sit. Aliud vero est quod participat quidquam, ab eo unde participat. Vitam vero anima participat, quoadusque eam Deus vult vivere.*

(12) Protoplasto. Al. male Protoplastos, aut Protoplaston, sine præpositione de.

(13) Capit et animas. Feuard. ex veteri cod. perperam, capiunt animæ; nam interpreti familiaris est ea loquendi formula capit pro sas est, possibile est.

(14) Vocat. Editt. vitiose, vocant, quia de Basilide sermo est.

(15) Ex defluxu. Superflua est particula ex, quia jam præcessit de. Quare parenthesi eam inclusi.

(16) Cælorum. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii mendose, sæculorum.

(17) Et Eloë. Ita scripsi, quia non modo ita scribi postulat Hebraicæ linguæ analogia, sed quia paulo post in Clarom. et Voss. codd. ita scriptum legitur.

(18) Unius et ipsius. Pro unius et ejusdem.

(19) Significationes et nuncupationes. In Merc. 2 codd. significationis et nuncupationis, suffragante quoad primam vocem ms. Voss., nam posteriores quæ ibi desunt.

(20) Quod enim dicitur Eloë, etc. Quæ hic de Hebraicis Dei nominibus scribit Irenæus, brevioribus

prioris 170 secundum factum est cælum ad illius speciem, et ad secundi tertium: et similiter omnes reliqui subsequentes: et de hujus, quod secundum nos est, quod et novissimum vocat (14) necesse est (ex) defluxu (15) aliud factum simile sibi, et ex illo iterum aliud: et nunquam deficere, neque defluxus eorum, qui jam facti sunt, neque facturas cælorum (16); sed in immensum, et non in præfinitum numerum cælorum incidere.

2. Et reliqui autem, qui falso nomine Gnostici dicuntur, qui prophetas ex diversis diis prophetias fecisse dicunt, facile destruentur ex hoc, quod omnes prophetæ unum Deum et Dominum prædicaverint, et ipsum factorem cæli et terræ, et omnium quæ in eis sunt, et quod adventum Filii ejus significaverint, secundum quod ex ipsis demonstrabimus Scripturis in libris consequentibus.

3. Si autem quidam secundum Hebræam linguam diverse dictiones positas in Scripturis opponant, quale est Sabaoth, et Eloë (17), et Adonai, et alia quæcunque sunt talia, ex his ostendere elaborantes diversas Virtutes atque deos; discant quoniam unius et ipsius (18) significationes, et nuncupationes (19) sunt omnia hujusmodi. Quod enim dicitur Eloë (20), secundum Judaicam vocem, Deum significat, et Eloë Verum, et Elloëuth, secundum Hebraicam linguam, Hoc quod continet omnia, significat. Quod autem ait Adonai, aliquando quidem

et apertioribus verbis exprimit Nicetas Choniates, lib. ii Orthodox., cap. 29: *Quoniam, inquit, recordes illi omnium divinorum interpretationem ignorantibus, Adonai, Eloi et Sabaoth, diversos esse deos arbitrati sunt, operæ pretium mihi facturus videor, si rudibus et ignavis aperiam, quid hoc nominum unumquodque Græcis et Latinis auribus sonet. Eloë itaque θεός, Deum, interpretantur: Eloi autem ὁ θεός μου, Deus meus: Et quoque, si tenui spiritu proferatur, θεός, Deum: si aspero, ισχυρόν, sortem significat; Adonai autem Κύριον, Dominum. Cæterum Dominus Sabaoth idem sonat quod Κύριος δυνάμεων, Dominus virtutum, vel Κύριος στρατιῶν, Dominus exercituum. Saddai porro ισχυρόν καὶ δυνατόν, idoneum, potentem. Aia vero τὸν ὄντα, eum qui est, significat. Quod nomen ineffabile quoque ab Hebræis censebatur. Itaque de voce Eloë, Hebraice אֱלֹהִים, nulla difficultas. Certum est, Dei nomen esse. Quod autem addit Irenæus, Eloë verum significat, non multo difficilius, nisi rem clarissimam variis ambagibus intricassent interpretes. His missis, existimo Irenæi sensum esse, hac voce אֱלֹהִים singulariter usurpata, non alium nisi Deum verum exprimi; quod certum est: cum econtrario pluraliter accepta, אֱלֹהִים interdum idolis et iis qui vere dii non sint applicetur. Sic Jos. xiiii, 16: *Et servietis diis alienis, אֱלֹהִים אֲחֵרִים* et Exod. xii, 27: *אֱלֹהִים, Deos non vilipendes*, id est iudices, principes. Quod vero subjicit auctor noster, *Elloëuth secundum Hebraicam linguam, Hoc quod continet omnia, significare*; id obscurius. Censet Crojus pro Elloëuth legendum esse אֱלֹהִים עֲלִיֹן *Et Elion, Deus excelsus, sive summus*; et respexisse Irenæum ad verba Melchisedech benedicens Abrahamo, Gen. xiv, 19: *בָּרַךְ אַבְרָם לֵאמֹר אֱלֹהִים עֲלִיֹן קֵרַב שָׁמַיִם יְאָרָץ: Benedictus Abram a Deo altissimo, qui possidet**

nominabile, et admirabile significat (21), aliquando autem duplicata littera delta, cum aspiratione, utputa *Addhonai* (22), *Præfnientem et separantem terram ab aqua, ne possit aqua insurgere in eam* (23). Similiter autem et *Sabaoth* per ω quidem (24) Græcam (25) in syllaba novissima scribitur, *Voluntarium* significat: per θ autem Græcam, utputa *Sabaoth*, *primum cælum* manifestat. Eodem modo et

cælos et terram. Sed cum apud Rabbinos אֱלֹהִים , *Elohuth*, significet Divinitatem, potuit etiam eo respicere Irenæus. Divinitas infinita cum sit, omnia in se continet.

(21) *Aliquando quidem nominabile et admirabile significat*. Legi mallem, *aliquando quidem innominabile, etc.* Revera enim antiqui Hebræi per *Adonai*, sacrum Dei nomen אֲדֹנָי non raro exprimebant: huic enim, quod ineffabile esset, nec reverentiæ causa nominare audent, ne tam admirabile nomen assidua pronuntiatione vilesceret, substituebant *Adonai*; quos imitati sunt LXX interpretes. Unde Irenæus ad eam Hebræorum morem attendens scribere merito potuit, *Adonai aliquando innominabile et admirabile significare*; id est *Adonai* aliquando ineffabile illud et admirabile Dei nomen אֲדֹנָי significare. Potuit etiam Irenæus ante oculos habere vel illud quod dicitur ab angelo Jud. xiii, 18: *Cur quæris nomen meum, quod est admirabile?* vel, ut mavult Crojus, illud Psal. viii, 1: יְהוָה אֲדֹנָיִךְ , *Domine, Dominus noster* (LXX: $\text{Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν}$), *quam admirabile est nomen tuum in universa terra!* Si vero *nominabile* legere malis, sensus erit, vocem *Adonai* admirabile Dei nomen significare, quod nominari et in usu communi proferri liceret. Nam, ut dixi, veteres Hebræi illud sacro Dei nomini אֲדֹנָי substituebant.

(22) *Addhonai*. Ita Feuard., Grab. et col. Voss., nisi quod in hoc y loco i scriptum sit. Sed Eras. et Gall. *Addonei*, Clarom. *Addonai*, Merc. 2 *Adonai*. Sed nulli, meo quidem iudicio, bene; scribendum erat *Haddonai*: neque enim dicit Irenæus aspirationem in medio vocis interserendam esse, nec quisquam *Adonai* unquam ita scripsit. Sed interdum Hebræi scribunt האדני , ubi littera ה , seu aspiratio præmissa emphatica est. Si vero *Daleth* puncto *Daghes* notetur, tunc sonabit velut duplex *Delta* apud Græcos, et pronuntiabitur *Haddonai*: et is sensus debet esse Irenæi verborum. Neque enim Hebræi aliter in ea voce duplicant *Daleth*, quam affligendo punctum *Daghes* in medio, quod ei litteræ vim tribuit duplicis *Delta* Græci. Sed quid sibi vult Irenæus, vocem *Haddonai* significare, *Præfnientem et separantem terram ab aqua, ne postea aqua insurgeret in eam?* (Sic legendum puto.) Probabilior cæteris videtur Croji conjectura, Irenæum non dare nobis veram et simplicem huius vocis significationem, sed spectare ad aliquem Scripturæ locum, ubi de separatione terræ ab aqua tractetur; eumque esse putat Job xxxviii, 10 et 11, ubi Deus de mari loquens, testatur se illud repagulis et valvis inclusisse, eique præcepisse ne ulterius progrediretur, neque repagula illa perfringeret. Simile est illud quod Prov. viii, 29, legitur: *Circumdabat mari terminum suum, et legem ponebat aquis ne transirent fines suos*. Unde Irenæi sensus erit, vocem *Haddonai* significare hunc ipsum Dominum, qui sæpius in Scripturis de se ipse ita loquitur: *Ego Dominus, ego ipse Dominus*; quique ibidem nobis exhibetur præliniens et separans terram ab aqua.

(23) *Ne possit aqua insurgere in eam*. In editi. Eras., Gall. et mss. codd. Vaticano, veteri Feuard., Clarom., Arund. et Merc. 2, legitur: *nec posteaquam insurgere in eam, nisi quod in Merc. 2 ver-*

Jawth (26), *extensa cum aspiratione novissima syllaba, mensuram præfnitam* manifestat; cum autem per θ Græcam corripitur, utputa *Jaoth*, *eum qui dat fugam malorum* significat. Et cætera omnia unius ejusdemque nuncupationis sunt: sicut secundum Latinitatem Dominus virtutum, et Pater omnium, et Deus omnipotens, et Altissimus, et Dominus cælorum, et Creator, et Fabricator, et

bum insurgere haud appareat. De codice Vossii nihil certi affirmare potest Grabius, quia ejus lectio in hoc commate deficit. Vitiosam mss. et priorum editi. lectionem rejecit Feuardentius, et ex mera conjectura, ut ipse fatetur, posuit: *ne possit aqua insurgere in eam*; manuscriptos sequi maluit Grabius. Ego vero Feuardentii lectionem, cum jam dudum obtinuerit, nec Irenæi sensum male exprimat, retinendam esse duxi; quanquam mallem legi: *ne postea aqua insurgeret in eam*.

(24) *Similiter autem et Sabaoth per ω quidem, etc.* Discrimen hoc longarum et brevium in voce *Sabaoth* non agnoscunt Hebræi. Imo neque LXX, neque Patres Græci, qui huius nominis meminerunt, illud aliter ac per ω scribunt, scilicet Σαβαώθ . Quare sciolus quispiam Irenæo nostro, in Hebraicis haud satis perito, hic fucum fecisse videtur. Quidquid sit, duplex illa, quam asserti, huius nominis notatio utcumque admitti potest. Si *Sabaoth* a Chaldaica radice באב *velle, optare, voluntas*, derivetur, *voluntarium* significare dici poterit. Si ab Hebraica באב , *militia, exercitus*, ad *primum cælum*, *Empyreum* scilicet et stellatum manifestandum transferri nihil vetat. Nam in Scripturis צבא השמים interdum de exercitu stellarum dicitur, quæ quasi milites in statione ita collocatæ sunt, ut ad imperium Dei præsto sint, eique militent. Deuterom. iv, 29: *Ne quando elevas oculos tuos in cælum, et videas solem, et lunam, et stellas, omnem צבא השמים, exercitum cælorum*.

(25) *Græcam*. Sic pro *Græca* recte reposuit Feuard. consent. Voss. Intercidit autem in hoc commate particula *cum*, vel *quando*.

(26) *Et Jawth*. Cum Græci aspirationes non habeant, quas in fine vocum apponere possint, si aspiratione notanda fuit ultima syllaba vocis *Jao*, scribenda fuit per θ . Quod vero de ea voce hic dicit Irenæus, neque Græcorum, neque Hebræorum scribendi rationi convenit. Nam illi semper scribunt ιαώ ; nusquam vero, quod sciam, ιαό ; illi vero semper יהוה , nunquam יהו : neutri proinde duplicem illum, quem hic assignat, scribendi nominis istius modum agnoscunt: adeo ut et hic imperitus quispiam Irenæo nostro imposuerit. Quod autem de significatione nominis hic subjicit, videlicet modo significare *mensuram præfnitam, modo eum qui dat fugam malorum*, stare non potest nisi dicamus, quod de nomine *Haddonai* jam diximus, spectare Irenæum ad aliqua Scripturæ loca. Prior significatio respicere potest illud Job xxviii, 25, ubi Deus dicitur *fecisse ventis pondus, et aquas appendisse in mensura; posuisse pluvii legem, et viam procellis sonantibus*. Et c. xxxviii, 5, iterum dicitur, *posuisse mensuras terræ, et tetendisse super eam lineam*. Quibus affine est quod legitur Sap. xi, 21, *Deum omnia in mensura et numero et pondere disposuisse*. Posterior significatio spectare potest ad illud Exod. x, 17, ubi Pharaon devorantibus locustis vexatus, ad Moysen et Aaronem ait: *Rogate Dominum Deum vestrum, ut auferat a me mortem istam*. Quod Moysis precibus postea concessisse Deus legitur. Et hic et in præcedentibus conjecturas propono; meliores si quis alius afferat, libenter audiam.

similia his, non alterius atque alterius hæc sunt, sed unius ejusdemque nuncupationes (27), et pronomina (28), per quæ unus Deus et Pater ostenditur, qui continet omnia, et omnibus ut sint præstans.

4. Quoniam autem dictis nostris consonat prædicatio apostolorum, et Domini magisterium, et prophetarum annuntiatio, et apostolorum dictatio, et legislationis ministratio (29), unum eundemque omnium Deum Patrem laudantium; et non alium atque alium, neque ex diversis diis aut virtutibus substantiam habentem: sed ex uno et eodem Patre omnia, (qui tamen aptat (30) secundum subja-

centium naturas (31), et dispositionem) et neque ab Angelis, neque ab alia quadam Virtute, sed a solo Deo Patre, visibilia atque invisibilia, et omnia omnino quæcunque facta sunt: arbitror quidem sufficienter ostensum (32) et per hæc, tanta, uno ostenso Deo (33) Patre factore omnium. Sed ne putemur fugere illam, quæ ex Scripturis Dominicia est probationem, ipsis Scripturis multo manifestius et clarius hoc ipsum prædicantibus, his tamen, qui non prave intendunt eis proprium librum, qui sequitur has Scripturas (34), reddentes, ex Scripturis divinis probationes apponemus in medio omnibus amantibus veritatem.

ANALYSIS LIBRI TERTII.

172 Præcedente in libro Valentinianos suo ut plurimum ipsorum gladio auctor noster jugulaverat, id est, errores eorum stirpitus extraxerat, petitis ex falsa ipsorummet doctrina argumentis, et rationibus⁵. Jam vero ad eos divina Scripturæ sacræ et Traditionis auctoritate refellendos aggreditur⁶. Primum itaque quatuor docet tradita nobis esse Evangelia, quæ tam clare Deum unicum prædicant, ut hæretici inde victi, de earundem expostularent Scripturarum corruptione, atque ad Traditionem provocarent⁷. Verum ii ipsi non minori ejusdem ipsius Traditionis perspicuitate et evidentia fracti pariter et oppressi, se cæteris omnibus presbyteris, atque etiam apostolis præstantiores stulte gloriabantur⁸. Sed nequidquam. Irenæus enim invicte contra eos urget Traditionem, quæ ab apostolis per successiones presbyterorum, seu episcoporum in Ecclesia præsertim Romana custoditur: quam quidem confirmat Polycarpi apostolorum discipuli, atque etiam Ephesinæ, et Smyrnensis Ecclesiæ auctoritate⁹. Unde concludit, a sola Ecclesia catholica, Traditionis et doctrinæ apostolicæ custode, petendam esse veritatem; hæresesque omnes apertas novitatis notas præ se ferre, et apostolis recentiores esse demonstrat.

¹⁰ Hinc ad argumentum ex Scripturis petatum reversus, ex iis demonstrat¹¹ unum duntaxat esse Deum, mundi conditorem, ac duplicem objectionem ex his Pauli verbis: *Deus sæculi hujus excæcavit mentes infidelium*; atque Matthæi: *Non potestis Deo servire et mammonæ*; deductam, luculenter diluit¹². Tum ex singulorum Evangeliorum testimoniis inceptum de Deo uno argumentum prosequitur¹³; atque ex Joanne varios de mundi creatione, et assumpta a Christo humana carne destruit errores¹⁴. Ut vero variis hæreticorum argutiis viam omnem præcluderet, palam facit quatuor tantum, nec plura nec pauciora esse Christi evangelia, ac perperam illa ab iisdem veritatis evangelicæ inimicis corrupta et depravata fuisse.

Ex Actuum porro apostolicorum libro probat¹⁵, ab apostolis, aliisque eorum et Christi discipulis prædicari summam unius mundi opificis divinitatem. Ibi autem illos merito corripit¹⁶, qui eosdem apostolos juxta præconceptas indoctæ plebis opiniones locutos esse garriebant. Marcionem vero, qui alium dicebat Veteris quam Novi Testamenti auctorem, atque eos etiam, vel qui Paulum solum ex apostolis cognovissent veritatem contendebant, vel qui ejusdem auctoritatem elevabant, late confutat.

¹⁷ Triplex deinde evertit de Christo Domino traditum ab hæreticis commentum: ac luculenter ostendit, unum et eundem esse Christum et Jesum, qui vere Deus est et homo; vere Deus ab altissimo Patre ab æterno genitus; qui veram carnem redimendorum hominum causa suscepit¹⁸. Quapropter docet illum ex Virgine, sicuti Isaias his verbis: *Ecce virgo concipiet et pariet*, prædixerat, mortalem suam duxisse originem. Porro autem de horum Isaie verborum vera lectione genuinoque sensu fuse et docte disputat. Ac obiter versionis LXX interpretum auctoritate commendata, Christum verum Deum et hominem fuisse contra omnes hæreticos, id varie negantes, liquido demonstrat. Quid plura? Ex eodem sacri Vatis testimonio colligit, Christum ex genere David, minime tamen ex Josepho ortum, e cælo hunc descendisse in mundum; quod multiplex subinde tum ratione, tum auctoritate confirmat.

¹⁹ Neque tamen ibi stat vir doctissimus, sed ulterius progressus, palam omnino facit, Christum, qui

⁵ Præfat. ⁶ Cap. 1. ⁷ Cap. 2. ⁸ Cap. 3. ⁹ Cap. 4. ¹⁰ Cap. 5 et seq. ¹¹ Cap. 7 et seq. ¹² Cap. 9 et seq. ¹³ Cap. 11. ¹⁴ Ibid. ¹⁵ Cap. 12. ¹⁶ Cap. 15 et seqq. ¹⁷ Cap. 16 et seqq. ¹⁸ Cap. 21 et seqq. ¹⁹ Cap. 22.

(27) *Nuncupationes*. Sic editi. omnes et e mss. solus Clarom., nam cæteri perperam habent *nuncupationis*, quia sequitur *pronomina*.

(28) *Pronomina*. Pro *cognomina*.

(29) *Legislationis ministratio*. Legem Mosaicam intelligit, ministerio angelorum datam.

(30) *Aptat*. In Feuard. edit. perperam, *apta*.

(31) *Subjacentium naturas*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Consentiat quoad postremam vocem Arund. et Merc. 2, sed non quoad primam, nam et ipsi habent *subjacentiam*; cæteri sub-

jacentiam naturam.

(32) *Ostensum*. Editi. *ostensa*.

(33) *Uno ostenso Deo*, etc. Mallet Grabius, *unum ostensum Deum Patrem*, etc. Sed frustra et repugnante Irenæi sensu, qui sublata mala interpunctione planus est. *Semel*, inquit, *ostenso uno Deo Patre, factore omnium, arbitror et per hæc*, seu simul *ostensa tanta* quæ jam dixi.

(34) *Qui sequitur has Scripturas*. Id est, qui restigiis earum Scripturarum insistit, easque recte explicat.

hominem in Adamo per virginem Evam lapsum redempturus advenerat, debuisse ex virgine veram induere hominis carnem ²⁰. Data autem isthuc de Adamo fusius disserendi occasione, probat contra Tatiani sectatorumque ejus opinionem, dimissa fuisse primo illi hominum parenti peccata, et æternam eum adeptum esse felicitatem ²¹. Postremo postquam ea quæ hactenus contra hæreses dixerat, summam colligit, mundum asserit unius Dei regi providentia; et falsum Marcionem, qui duos deos, unum bonum, malum alterum insulse omnino induxit.

LIBER TERTIUS.

173 PRÆFATIO.

Tu quidem (35), dilectissime, præceperas nobis, ut eas, quæ a Valentino sunt, sententias absconditas, ut ipsi putant, in manifestum proderem; et ostenderem varietatem ipsorum, et sermonem destruentem eos inferrem. Aggressi sumus autem nos, arguentes eos a Simone, patre omnium hæreticorum, et doctrinas et successiones manifestare et omnibus eis contradicere: propter quod cum sit unius operis traductio eorum, et destructio in multis, misimus tibi libros, ex quibus primus quidem omnium illorum sententias continet, et consuetudines, et characteres ostendit conversationis eorum. In secundo vero destructa et eversa sunt quæ ab ipsis male docentur, et nudata et ostensa sunt talia qualia et sunt. In hoc autem tertio ex Scripturis inferemus ostensiones, ut nihil tibi ex his, quæ præceperas, desit a nobis; sed et, præterquam opinabaris, ad arguendum et evertendum eos, qui quolibet modo male docent, occasiones a nobis accipias. Quæ enim est in Deo charitas, dives et sine invidia existens, plura donat quam postulet quis ab ea. Memento igitur eorum quæ diximus in prioribus duobus libris; et hæc illis adjungens, plenissimam habebis a nobis adversus omnes hæreticos contradictionem, et fiducialiter ac instantissime resistes eis pro sola vera ac vivifica fide, quam ab apostolis Ecclesia percepit, et distribuit filiis suis. Etenim Dominus omnium dedit apostolis suis potestatem Evangelii, per quos et veritatem,

²⁰ Cap. 23. ²¹ Cap. 24 et seq. ²² Luc. x, 16.

(35) Tu quidem. Merc. 2, codd. Quia quidem.

(36) Gloriantes, emendatores se esse Apostolorum, etc. Marcionitas perstringit, qui Scripturas Novi Testamenti, et in primis Evangelium Lucæ scæde mutilaverant atque depravaverant. Lege Tertull., lib. II contra Marcion., et Epiphani., hæres. 42.

(37) Supervenientis Spiritus sancti. Eras., Gall., Arund., Ottobon. et Merc. 2, superveniente Spiritu sancto.

(38) Ὁ μὲν δὲ Ματθαῖος. Græca hæc Irenæi verba allegavit Eusebius lib. V Hist., c. 8.

(39) Ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν. Non Irenæi modo, sed et veterum omnium ea est sententia, Matthæum Hebraico sermone Evangelium suum conscripsisse. Eorum testimonia, notissima cum sint, et passim obvia, referre supervacaneum foret. Legi possunt apud doctissimum D. Eliam Du Pin, tom. II Dissertat. Prælimin. in sacra Biblia, cap. 2. Sed ex Irenæi verbis concludere merito possumus, Hebraicam illam linguam,

A hoc est, Dei Filii doctrinam, cognovimus; quibus et dixit Dominus: « Qui vos audit, me audit; et qui vos contemnit, me contemnit, et eum qui me misit ²². »

CAPUT PRIMUM.

Apostolos non prius Evangelium prædicasse, scriptisque mandasse, quam Spiritus sancti donis ac virtutibus instructi essent. Ab illis unum Deum, cæli et terræ conditorem annuntiatum fuisse.

1. Non enim per alios dispositionem salutis nostræ cognovimus, quam per eos, per quos Evangelium pervenit ad nos: quod quidem tunc præconaverunt, postea vero per Dei voluntatem in Scripturis nobis tradiderunt, fundamentum et columnam fidei nostræ futurum. Nec enim fas est dicere quoniam ante prædicaverunt, quam perfectam haberent agnitionem; **174** sicut quidam audent dicere, gloriantes, emendatores se esse apostolorum (36). Postea enim quam surrexit Dominus noster a mortuis, et induti sunt supervenientis Spiritus sancti (37) virtutem ex alto, de omnibus adimpleti sunt, et habuerunt perfectam agnitionem; exierunt in fines terræ, ea quæ a Deo nobis bona sunt evangelizantes, et cœlestem pacem hominibus annuntiantes, qui quidem et omnes pariter et singuli eorum habentes Evangelium Dei.

Ὁ μὲν δὲ Ματθαῖος (38) Ita Matthæus in Hebræis ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ ipsorum lingua Scriptura- διαλέκτῳ αὐτῶν (39), καὶ ramedidit Evangelii, cum Γραφὴν ἐξήνεγκεν Εὐαγγ- Petrus et Paulus Romæ

C qua scriptum fuisse Matthæi Evangelium asserunt antiqui Patres, fuisse non veterem illam librorum Antiqui Testamenti, sed Syriacam, seu potius Syro-Chaldaicam, quæ Christi et apostolorum temporibus in Judæa vulgaris erat, quæque in Novo Testamento Hebraica passim vocitatur. Perspicua sunt hæc: Ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Γραφὴν ἐξήνεγκεν Εὐαγγελίου, apud Hebræos propria eorum lingua conscriptum edidit Evangelium. Constat vero propriam Judæorum tunc temporis linguam fuisse Syro-Chaldaicam. Cum Irenæo consentiunt qui ex veteribus affirmant, Matthæum Hebraice scripsisse. Id enim ab eo præstitum asserunt in gratiam Judæorum recens ad Christi fidem conversorum, ut absente Matthæo Evangelium, quod sibi ab ipso nuntiatum fuerat, privatim legere possent. Eo igitur sermone scriptum erat, quo et nuntiatum fuerat, quique a Judæorum vulgo facile intelligeretur. Sed hæc fusius prosequi, nostri non est instituti. Lege D. Eliam Du Pin, loco cit.

γελίου, τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων (40), καὶ θεμελιούντων τὴν Ἐκκλησίαν. Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον, Μάρκος (41) ὁ μαθητὴς καὶ ἐρμηνευτὴς Πέτρου, καὶ αὐτὸς τὰ ὑπὸ Πέτρου κηρυσσόμενα ἐγγράφως ἡμῖν παραδέδωκε. Καὶ Λουκᾶς δὲ ὁ ἀκόλουθος Παύλου, τὸ ὑπ' ἐκείνου κηρυσσόμενον Εὐαγγέλιον ἐν βιβλίῳ κατέθετο. Ἐπειτα Ἰωάννης ὁ μαθητὴς τοῦ Κυρίου, ὁ καὶ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ ἀναπεσὼν, καὶ αὐτὸς ἐξέδωκε τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀσίας διατρέθων.

2. Et omnes isti unum Deum factorem cœli et terræ, a lege et prophetis annuntiatum, et unum Christum Filium Dei tradiderunt nobis: quibus si quis non assentit, spernit quidem participes Do-

²¹ I Cor. II, 6.

(40) Τοῦ Πέτρου καὶ Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων. Communis est veterum sententia, Matthæum primum omnium Evangelium scriptis consignasse. Idque ipse Irenæus significare videtur, cum hunc primo ordine inter cæteros evangelistas recenset. Sed qui hæc conciliari possint cum iis quæ subjungit, editum illud Evangelium, cum Petrus et Paulus Romæ evangelizarent, et fundarent Ecclesiam, nemo facile dixerit. Hinc siquidem concludendum erit, Matthæi Evangelium scribi non potuisse ante annum Christi 63, vel 64, neque enim prius Romæ evangelizare potuit Paulus. Vel ergo deserendus Irenæus, vel vulgata cæterorum Patrum rejicienda sententia. Paria utrinque incommoda. Nodum forte secuerit, qui dixerit, in re tam obscura nihil certi definiri posse, vanasque proinde conjecturas esse eorum, qui quo præcise anno scriptum fuerit Matthæi Evangelium, statuere se posse putant.

(41) Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον Μάρκος, etc. Hic nova emergit difficultas. Obscurum siquidem quæ sit illa apostolorum ἔξοδος, seu, ut vertit interpretes, excessus. An excessus e vita? an urbe Roma duntaxat? Gravia utramque sententiam premunt incommoda. Si enim Marci Evangelium scriptum dicatur post apostolorum Petri et Pauli interitum, consequenter asserendum erit, his superstitem vixisse Marcum; quod vix conciliari poterit cum Eusebio scribente lib. II *Hist.*, cap. 24, anno 8 imperii Neronis Annianum Marco in sede Alexandrina successisse; ex eo enim inferri posse videtur, (intulit saltem Hieronymus) Marcum eo anno vita functum fuisse. Levius forte istud; sed gravius quod sequitur. Si excessum non e vita, sed urbe Roma interpretemur, nec hac explicatione minuetur difficultas. Paulus enim Roma discedere non potuit ante annum 63. Atqui tamen e veteribus plerique referunt Marcum longe antea scripsisse Evangelium suum in ipsa urbe Roma, Petro ibi tum degente, auctoritateque sua confirmante. Quod incommodum ex æquo, imo multo magis, militat adversus priorem sententiam. Utrumque facile declinaret qui pro, μετὰ τὴν τούτων ἔξοδον Μάρκος, etc., in Eusebio et Irenæo legeret eam Christophersono, μετὰ τὴν τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου

evangelizarent, et fundarent (42) Ecclesiam. Post vero horum excessum (43), Marcus discipulus et interpretes Petri, et ipse quæ a Petro annuntiata erant, per scripta nobis tradidit. Et Lucas autem sectator Pauli, quod ab illo prædicabatur Evangelium in libro condidit. Postea et Joannes discipulus Domini, qui et supra pectus ejus recumbebat, et ipse edit Evangelium, Ephesi Asiæ commorans.

A mihi, spernit autem et ipsum Christum Dominum, spernit vero et Patrem, et est a semetipso damnatus, resistens et repugnans salutis suæ: quod faciunt omnes hæretici.

CAPUT II.

Quod neque Scripturis, neque Traditionibus obsequantur hæretici.

1. Cum enim ex Scripturis arguuntur, in accusationem convertuntur ipsarum Scripturarum, quasi non recte habeant, neque sint ex auctoritate, et quia varie sint dictæ, et quia non possit ex his inveniri veritas ab his, qui nesciant Traditionem. Non enim per litteras traditam (44) illam, sed per vivam vocem: ob quam causam et Paulum dixisse: « Sapientiam autem loquimur inter perfectos; sapientiam autem non mundi hujus ²³. » Et hanc sapientiam unusquisque eorum esse dicit, quam a semetipso adinvenerit, fictionem videlicet, ut digne secundum eos **175** sit veritas, aliquando quidem in Valentino, aliquando autem in Marcione, aliquando in Cerintho: postea deinde in Basilide fuit, aut et in illo (45) qui contra disputat, qui nihil

ἔχουσιν, Μάρκος, etc. Post editionem Evangelii secundum Matthæum, Marcus, etc. Nulla siquidem erit, ita legendo, in verbis Irenæi difficultas. Verum Christophorsonum castigat Valesius, quasi ille ex mera conjectura Eusebii textum interpolavit. Sed insontem castigat. Veterem enim codicem exstitisse in quo legeretur ut edidit Christophorsonus, refert testis omni exceptione major Grotius, *Synop. in Marc.*, p. 711. Et Petrus Posinus, in *Catena Patrum in Marcum*, præfata Irenæi verba ex veteri *Catena* ms. Vaticana, cum pluribus aliis veterum fragmentis descripta, edidit eodem prorsus modo atque Christophorsonus. Certo argumento, Christophorsoni lectionem in veteribus quibusdam mss. codd. exstitisse; nec proinde usque adeo indubitam esse Valesii lectionem, quin lis de ea moveri possit. Hanc tamen loco movere nolui, quia evidens est veterem Irenæi interpretem eodem modo legisse. Sed ea servata lectione, ingenue fatebor Irenæum vix ac ne vix quidem cum aliis Patribus in concordiam adduci posse: nisi forte dicamus, Marcum paulo ante Petri martyrium scripsisse quidem Evangelium suum; quod in Ægyptum post Apostoli mortem secum detulerit, ibique primum publicaverit. Sic defendi posset quod ait Irenæus, Marcum post apostolorum interitum Evangelium suum tradidisse; quamvis enim viventibus illis scriptum fuisset, non tamen vulgatum. Sed neque ea opinio vacat incommodis.

(42) *Evangelizarent et fundarent.* Sic quidem scriptum fuerat in cod. Clarom., sed postea recentiori manu superscriptum, *evangelizarunt et fundarunt.*

(43) *Excessum.* Hic Feuarentium temeritatis arguit Grabius, quod contra codicum omnium fidem, *discessum* pro *excessum* excudi fecerit. Sed immeritus arguitur, nostræ siquidem editiones recte habent *excessum*.

(44) *Non enim per litteras traditam.* Quinque has voces desiderant vetus Feuard. codex, Clarom. et Voss. et unico contextu legunt: *ab iis qui nesciant traditionem illam; sed per vivam vocem*, etc. Sed cum editi. conveniunt Ottobon., Arund. et Merc. 2.

(45) *Aut et in illo.* Hæc lectio, quæ est cod. Cla-

salutare loqui potuit. Unusquisque enim ipso- A
rum omnimodo perversus, semetipsum, regu-
lam veritatis depravans, prædicare non confun-
ditur.

2. Cum autem ad eam iterum Traditionem, quæ
est ab apostolis, quæ per successiones presbytero-
rum in Ecclesiis custoditur, provocamus eos; ad-
versantur Traditioni, dicentes se non solum presby-
teris, sed etiam apostolis existentes sapientiores,
sinceram invenisse veritatem. Apostolos enim (46)
admiscuisse ea quæ sunt legalia Salvatoris verbis:
et non solum apostolos, sed etiam ipsum Dominum,
modo quidem a Demiurgo, modo autem a mediate,
interdum autem a summitate fecisse sermones:
et se vero indubitate, et intaminate (47), et sincere
absconditum scire mysterium: quod quidem im- B
pudentissime est blasphemare suum factorem. Eve-
nit itaque, neque Scripturis jam, neque Traditioni
consentire eos.

3. Adversus tales certamen nobis est, o dilectis-
sime, more serpentum lubricos (48) undique effu-
gere conantes. Quapropter undique resistendum
est illis, si quos ex his retusione confundentes, ad
conversionem veritatis adducere possimus. Etenim
si non facile est ab errore apprehensam respiscere
animam, sed non omnimodo impossibile est (49)
errorem effugere, apposita veritate.

rom. magis placet, quam autem et in illo, vel au- C
tem in illo, ut in aliis codd. legitur, quia nitidiorem
sensem efficit. Quem autem per hæc, in illo, in-
telligat Irenæus, incertum videtur. Missis Feuar-
denti et Græbii conjecturis, quorum ille Marcionem,
hic Simonem Magum denotari putat; probabilius
crediderim, nullum hic speciatim designari, sed
potius generatim eos omnes qui contra catholicam
fidem disputant.

(46) Apostolos enim. Al. apostolos autem.

(47) Intaminate. Alii, incontaminate.

(48) Lubricos. Ita Voss. et codex Vaticanus, te-
ste Latino Latinio; in reliquis perperam, lubrici.
Sensus enim est: adversus tales certamen nobis est,
qui more serpentum lubrici, undique effugere co-
nantur.

(49) Non omnimodo impossibile est, etc. Justinii
M. verba sunt, Apol. 2: Οὐκ ἀδύνατον, ἀληθείας πα-
ραθεύσεως, ἄγνοιαν φυγεῖν.

(50) Adest respicere. Editt. perspicere. In Merc. 2, D
prospicere. Sed adest respicere Græcorum more di-
citur, ait Billius, pro licet, vel promptum est respi-
cere. Πάρεστιν enim illius, idem sæpe est quod
ἔξεστιν.

(51) Videre. In aliis audire.

(52) Successores. Clarom., Arund. et Voss. suc-
cessionibus.

(53) Latenter a reliquis. Feuard. in marg. et Voss.
latentes a reliquis.

(54) Et irreprehensibiles. Alludit Irenæus ad ea
verba Apostoli I. Timoth. III, 2: Δεῖ τὸν ἐπίσκοπον
ἀνεπίληπτον εἶναι, oportet episcopum irreprehensi-
bilem esse.

(55) Quibus emendate agentibus. Græce, inquit
Billius, ἐν κατορθούτων, id est quibus munere suo
probe fungentibus.

(56) Maxima et antiquissima, etc. Verba hæc,
multo magis sequentia, ad hanc enim Ecclesiam,
etc., his omnibus quæ Romana Ecclesie simul et ca-
tholicæ fidei jugum excusserunt, molestissima, nihil
non agit Græbii, ut in alterum sensum detor-

Traditione apostolorum, continua episcoporum ab iis
institutorum successione in Ecclesiis servata, hæ-
reticos invicte confutat.

1. Traditionem itaque apostolorum in toto mundo
manifestatam, in omni Ecclesia adest respicere (50)
omnibus qui vera velint videre (51): et habemus
annumerare eos qui ab apostolis instituti sunt epi-
scopi, et successores (52) eorum usque ad nos,
qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale
ab his deliratur. Etenim si recondita mysteria scis-
sent apostoli, quæ seorsim et latenter a reliquis (53)
perfectos docebant, his vel maxime traderent ea
quibus etiam ipsas Ecclesias committebant. Valde
enim perfectos et irreprehensibiles (54) in omnibus
eos volebant esse quos et successores relinquebant,
suum ipsorum locum magisterii tradentes: quibus
emendate agentibus (55) fieret magna utilitas, lapsis
autem summa calamitas.

2. Sed quoniam valde longum est in hoc tali vo-
lumine omnium Ecclesiarum enumerare successio-
nes, maximæ et antiquissimæ (56), et omnibus
cognitæ, a gloriosissimis duobus apostolis Petro et
Paulo (57) Romæ fundatæ et constitutæ Ecclesiæ,
eam quam habet ab apostolis Traditionem (58), et
annuntiatam hominibus fidem, per successiones
episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes,

queat. At vanas illius cavillationes in dissert. 5,
§ 4, dissolvimus, ubi liquido probavimus, adeo de-
speratam esse hic Protestantium causam, ut agi a
Græbio non potuerit nisi absurdissimos sensus Ire-
næo tribuendo, qui in sanctissimi antistitis caput,
nisi prorsus desiperet, ascendere non potuerint.

(57) Petro et Paulo. Clarom. et Voss. inverso or-
dine, Paulo et Petro.

(58) Quam habet ab apostolis Traditionem. In Cla-
rom. et Voss. quam habebat. Sed et his Irenæi
verbis vim inferre nititur Græbii. Cum enim Tra-
ditionis apostolicæ pondus, quo hæreticos tam felici-
ter opprimit Irenæus, declinare non valeat ejus
editor, angustioribus saltem limitibus, ne ad præ-
mat, concludere conatur. Symbolum fidei apostolicæ
intelligit, inquit. Cur ita? Quia mox addit: et an-
nuntiatam hominibus fidem. Quasi vero annuntiata
hominibus fides tota Symbolo apostolico contineat-
ur. Quasi vero plura alia fidei dogmata, quæ no-
biscum profitentur ipsimet Protestantes, non tradi-
derint apostoli, quibus astruendis Symbolum per se
non sufficiat, nisi asciscatur Ecclesiæ auctoritas.
Præcipua quidem fidei dogmata paucis comprehensa
capitibus in Symbolo, velut in Breviario quodam,
Ecclesiæ consignaverint apostoli, non repugnabo;
quamvis Symbolum quod apostolicum dicitur, ab
apostolis ipsis editum fuisse, non usque adeo certis
demonstrari possit argumentis, ut omnis præcida-
tur dubitandi ansa. At apostolos multa alia, et ipsa
maximi momenti dogmata, quæ a Christo accepe-
rant, quæque Symbolum haud expresse complectitur,
viva voce fidelibus non tradidisse, nec dicit Irenæus,
nec probabit unquam Græbii: imo si necesse foret,
contrariam ex Irenæo facile erui posset. An a Sym-
bolo habet doctissimus editor, nasci homines pec-
cati originalis labe maculatos, baptizandos esse in-
fantes, tot nec plura esse sacramenta? ut omittam
alia non pauca. Sed ad controversias digredi, præ-
scripti annotationum fines non sinunt. Cætera quæ
in hoc capite miscere detorquet in notis suis Græbii
expendi in dissert. 5, cit.

confundimus omnes eos, qui quoquo modo, vel per sibi placentia (59), vel vanam gloriam, vel per cæcitatem et malam sententiam, præterquam oportet colligunt (60). Ad hanc enim Ecclesiam propter potiorem (61) principalitatem necesse est omnem

176 convenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique, conservata est ea quæ est ab apostolis Traditio.

3. Θεμελιώσαντες οὖν (62) καὶ οἰκοδομήσαντες οἱ μακάριοι ἀπόστολοι τὴν Ἐκκλησίαν, Αἴνω (63) τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν ἐνεχείρισαν. Τοῦτου τοῦ Αἴνου Παῦλος ἐν ταῖς πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολαῖς μέμνηται. Διαδέχεται δὲ αὐτὸν Ανέγκλητος, μετὰ τοῦτον δὲ τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τὴν ἐπισκοπὴν κληροῦται Κλήμης, ὁ καὶ ἑωρακῶς τοὺς μακαρίους (64) ἀποστόλους, καὶ συμβεβληκῶς αὐτοῖς, καὶ ἔτι ἑναυλον τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων, καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ

3. Fundantes igitur et instruentes beati apostoli Ecclesiam, Lino episcopatum administrandæ Ecclesiæ tradiderunt. Hujus Lini Paulus in his quæ sunt ad Timotheum epistolis meminit. Succedit autem ei Anacletus: post eum tertio loco ab apostolis episcopatum sortitur Clemens, qui et vidit ipsos apostolos (65), et contulit cum eis, et cum adhuc insonantem prædicationem apostolorum et traditionem ante oculos haberet, non solus, adhuc enim multi (66)

²⁵ Matth. xxv.

(59) *Sibi placentia*. Sic Clarom. et Anglic, nisi quod in his incuria scribarum legatur *placentiam*; quod sphalmatis genus, male superposita abbreviationis nota, in mss. frequentissimum. Eadem etiam superposita fuerat in ms. Clarom., sed postmodum expuncta mihi videtur. At in omnibus editis habetur, *sui placentiam malam*; quæ postrema vox desideratur in omnibus mss.

(60) *Præterquam oportet, colligunt*. Nescio, inquit Billius lib. II *Observat. sacr.*, c. 5, an quisquam Græcæ linguæ ignarus, quid sit *præterquam oportet, colligere*, intellectu assequi possit. His enim verbis non dubito quin interpret Græcam vocem *παρασυναγειν* reddere studuerit: quam tamen dilucidius vertisset, *præter jus fasque conventus agere*. Unde Socrates in *Hist. eccles.* lib. v, cap. 21, Sabbatum Novatianum, cum, relictis suis, privatos conventus agere cœpisset, *παρασυναξαι* dicit. Quid autem inter hæresim, schisma, et *παρασυναγωγήν*, vel *παρασυναξιν* intersit, vide Basil. in epist. canon. ad Amphiloeh., can. 1.

(61) *Potioorem*. Sic Clarom. cod. Scripserat librarius *potiorem*, sed eadem, vel certe antiqua manu expuncta postea n, ut legatur *potioorem*. Quæ lectio magis placet, quam *potentioorem*, ut habent cæteri codd. Nam *principalitati* quam in cæteras Ecclesias obtinebat obtinuitque semper Romana Ecclesia, vox *potior* magis convenit quam *potentior*. Salmasius etiam lib. *De primatu papæ*, pag. 65, *potioorem principalitatem* legere amat, Græcæque scriptum ab Irenæo conjicit, *ἐξάριετον πρωτεῖον*. Scriptum ego conjicio, *ὑπέριετον πρωτεῖον*.

(62) *Θεμελιώσαντες οὖν*. Græca hæc Irenæi verba refert Eusebius lib. v *Hist. eccles.*, cap. 6, et ex parte Nicephorus lib. iv, cap. 15.

(63) *Αἴνω*. Difficultates, quibus seætet primorum

ὀφθαλμῶν ἔχων, οὐ μόνος· ἔτι γὰρ πολλοὶ ὑπελείποντο τότε ὑπὸ τῶν ἀποστόλων δεδιδασμένοι. Ἐπὶ τούτου οὖν τοῦ Κλήμεντος στάσεως οὐκ ὀλίγης τοῖς ἐν Κορίνθῳ γενομένης ἀδελφοῖς, ἐπέστειλεν ἢ ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησία Ικανωτάτην γραφὴν τοῖς Κορινθίοις, εἰς εἰρήνην συμβιβάζουσα αὐτούς, καὶ ἀνανεοῦσα (68) τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ τὴν νεωστὶ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων

(69) παράδοσιν εἰλήφει, annuntiantem unum Deum omnipotentem (71), factorem cœli et terræ, plasmatorem hominis, qui induxerit cataclysmum, et advocaverit Abraham, eduxerit populum de terra Ægypti, qui collocutus sit Moysi, qui legem disposuerit, et prophetas miserit, qui ignem præparaverit diabolo et angelis ejus ²⁶. Hunc Patrem Domini nostri Jesu Christi ab Ecclesiis annuntiarum, ex ipsa Scriptura (72), qui velint discere possunt, et apostolicam Ecclesiæ traditionem intelligere; cum sit vetustior epistola his qui nunc falso docent, et alterum Deum super Demiurgum et factorem horum omnium, quæ sunt, commentuntur.

C Petri successorum tum chronologia, tum successio, evolvere nostri non est instituti; cum maxime plures eruditione præstantissimi homines sedulam eam in rem consulerint. Legi præ cæteris possunt viri clarissimi Tillemontii in *Historiam eccles.* Commentarii tom. II in notis in S. Clementem, pag. 587 et seqq. Observes duntaxat velim, Irenæum Cleti haud meminisse.

(64) *Μακαρίους*. Hanc vocem omisit interpret.

(65) *Ipsos apostolos*. Vocem *ipsos* quam expunxit Grabius, retineo, quia, licet neque in Merc. 2, neque in Græco habeatur, exstat in omnibus aliis optimæ notæ codicibus.

(66) *Non solus; adhuc enim multi*. Erās., Gall. et Fen. minus bene, *non solus enim, adhuc multi*.

(67) *Potentissimas litteras*. *Luculentissimam epistolam* melius reddit Valesius.

(68) *Συμβιβάζουσα . . . ἀνανεοῦσα*. Scripsit Nicephorus *συμβιβάζουσαν . . . ἀνανεοῦσαν*, et Rufinus quoque ita in Eusebio legit, hæc non ad Ecclesiam Romanam, sed ad epistolam referentes.

(69) *Καὶ ἦν νεωστὶ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων*. Παρά pro ἀπό legitur apud Nicephorum, qui perinde atque Eusebius, omittit vocem ἀναγγέλλουσα, quam tamen et vetus Irenæi, et antiquissimus Eusebii interpret Rufinus expressit.

(70) *Acceperat*. Ita recte solus Clarom. cod. juxta Græcum εἰλήφει. Cæteri omnes perperam, vel *receperant*, vel *acceperant*.

(71) *Deum omnipotentem*. In Clarom. et Voss. deest *omnipotentem*.

(72) *Scriptura*. Vocem *γραφὴ*, qua paulo ante usus est Irenæus, quamque recte vertit interpret, *litteras*, et hic reddere debuisset, *littera* seu *epistola*, nam de Clementis epistola sermo est.

Τὸν δὲ Κλήμεντα (73) τοῦτον διαδέχεται Εὐάρεστος· καὶ τὸν Εὐάρεστον Ἀλέξανδρος· εἰθ' οὕτως (74) ἕκτος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καθίσταται Εὐσττος, μετὰ δὲ τοῦτον Τελεσφόρος, ὃς καὶ ἐνδόξως ἐμαρτύρησεν· ἔπειτα Ἰγνίνος, εἶτα Πῖος, μεθ' ὃν Ἀνίκητος. Διαδεξαμένου τοῦ Ἀνίκητον Σωτήρος, νῦν δωδεκάτῳ τόπῳ τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κατέχει κληρὸν Ἐλεύθερος. Τῇ αὐτῇ τάξει, καὶ τῇ αὐτῇ διδαχῇ (75) ἦτε ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παράδοσις, καὶ τὸ τῆς ἀληθείας κήρυγμα κατήντησεν εἰς ἡμᾶς.

Huic autem Clementi A succedit Evaristus, et Evaristo Alexander, ac deinceps sextus ab apostolis constitutus est Sixtus, et ab hoc Telesphorus, qui etiam gloriosissime martyrium fecit: ac deinceps Hyginus, post Pius, post quem Anicetus. Cum autem successisset Aniceto Soler, nunc duodecimo loco episcopatum ab apostolis habet Eleutherius. Hac ordinatione et successione, ea quæ est ab apostolis in Ecclesia traditio et veritatis præconatio pervenit usque ad nos. Et est plenissima hæc ostensio, unam et eandem vivificatricem fidem esse, quæ in Ecclesia ab apostolis usque nunc sit conservata, et tradita in veritate.

4. Καὶ Πολύκαρπος (76) δὲ οὐ μόνον ὑπὸ ἀποστόλων μαθητευθεὶς, καὶ συναναστραφεὶς πολλοῖς τοῖς τὸν Χριστὸν ἑωρακόσιν (77), ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἀπο-

4. Et Polycarpus autem non solum ab apostolis edoctus, et conversatus cum multis ex eis qui Dominum nostrum viderunt; sed etiam ab

(73) Τὸν δὲ Κλήμεντα. Græca hæc itidem Eusebio debemus lib. v *Hist.*, cap. 6.

(74) Οὕτως. Hanc vocem non agnoscit vetus interpretes.

(75) Διδαχῇ. Legendum esse cum veteri interprete διαδοχῇ, nemo non videt.

(76) Καὶ Πολύκαρπος. Etiam hunc locum Græce refert Eusebius lib. iv *Hist.* cap. 14.

(77) Συναναστραφεὶς πολλοῖς τοῖς τὸν Χριστὸν ἑωρακόσιν. Cum Joanne nominatim familiarem Polycarpo consuetudinem intercessisse, scribit Irenæus in epistola ad Florinum, cujus fragmentum habes ad calcem hujus operis. Nec dubium quin Philippum etiam apostolum viderit; quandoquidem Polycrates Ephesiorum episcopus, qui eodem tempore scribebat atque Irenæus, ipsum recenset inter eos quorum exemplo muniebatur consuetudo celebrandi Paschatis die 14 lunæ.

(78) Ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ. Idem testatur Irenæus in citata ad Florinum epistola. Sed de iis in dissert. II.

(79) Ἐπιπολὺ γὰρ παρέμεινε. Si Polycarpus sit Angelus Ecclesiæ Smyrnenensis, ad quem Christus Apoc. ii, 9, 10, scribi jubet, egerit necesse est 70 annos in episcopatu, ac proinde obierit centenario major.

(80) Perseveravit. Eras., Gall. et Feuard. editt. perseveraverat. Sed interpretes melius vertisset, vixit.

(81) Hæc docuit. Editt. Hic docuit.

(82) Ἄ καὶ ἡ Ἐκκλησία παραδίδωσιν. Legit vetus interpretes, ἃ καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδίδωσιν. Sic etiam Rufinus apud Eusebium legit, vertit enim: *Et hæc Ecclesiæ tradebat.* Paulo post quidem habet iterum textus Græcus: τὴν αὐτὴν ἀλήθειαν... τὴν ὑπὸ

ἀποστόλων κατασταθεὶς εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐν τῇ ἐν Σμύρνῃ Ἐκκλησίᾳ, ἐπίσκοπος, ὃν καὶ ἡμεῖς ἑώρακαμεν ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ (78)· (ἐπιπολὺ γὰρ παρέμεινε (79), καὶ πάνυ γηραλέος, ἐνδόξως καὶ ἐπιφανέστατα μαρτυρήσας, ἐξῆλθε τοῦ βίου) ταῦτα διδάξας αἰεὶ, ἃ καὶ παρὰ τῶν ἀποστόλων ἔμαθεν, ἃ καὶ ἡ Ἐκκλησία παραδίδωσιν (82), ἃ καὶ μόνον ἐστὶν ἀληθῆ. Μαρτυροῦσιν τοῦτοις αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἐκκλησίαι πᾶσαι, καὶ οἱ μέχρι νῦν διαδεδεγμένοι τὸν Πολύκαρπον (83), πολλῶ ἀξιοπιστότερον καὶ βεβαιότερον ἀληθείας μάρτυρα ὄντα, Οὐαλεντίνου καὶ Μαρκίωνος, καὶ τῶν λοιπῶν κακογνωμόνων. Ὅς καὶ ἐπὶ Ἀνικήτου ἐπιδημήσας τῇ Ῥώμῃ (86), πολλοὺς ἀπὸ τῶν προσηρημένων αἰρετικῶν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, μίαν καὶ μόνην ταύτην ἀλήθειαν κηρύξας ὑπὸ τῶν ἀποστό-

τῆς Ἐκκλησίας παραδεδομένην. Sed et hic legit interpretes, τὴν τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδεδομένην. Quare non dubitem quin codex, quo usus est vetus interpretes, utrobique tulerit, τῇ Ἐκκλησίᾳ. Hancque lectionem alteri præferendam esse ex eo existimæ, quod ad Irenæi scopum magis faciat. Probat enim eam, qua gaudet Ecclesia, traditionem apostolis et viris apostolicis acceptam referri.

(83) Διαδεδεγμένοι τὸν Πολύκαρπον. In Rob. Stephani edit. Eusebii, indeque in Feuard. edit Irenæi scriptum legitur, τὸν τοῦ Πολυκάρπου ἄθρονον. Sed recentioris cujuscumque additamentum esse liquet.

(84) Auctoritatis. Vocem testis, quæ in edit. Eras., Gall. et Feuard. immediate sequitur, Græci textus et cod. Voss. ac Clarom. auctoritate delimus.

(85) Fidelior. Sic recte Clarom. cod. Jam Eusebii auctoritate, et Billii (lib. ii *Observat sacr.*, cap. 5), commonitione sic locum restituerat Feuardentius, expuncto fidelioris, quod perperam habebant omnes codd. Sed conjecturis deinceps opus non est, ubi suffragatur ms. codicis auctoritas.

(86) Ἐπὶ Ἀνικήτου ἐπιδημήσας τῇ Ῥώμῃ. Ejusdem adventus Polycarpi in urbem meminit in epistola ad Victorem papam. Inter illud a Polycarpo susceptum fuisse initio pontificatus Aniceti, anno scilicet 157, aut 158, potissimum ob quæstionem quamdam quæ de Pascha incidere, scribunt Eusebius lib. iv *Hist.*, c. 14, et Hieronymus *De viris illustribus* cap. 17, quasi ex Irenæo, quamvis hic hujusce peregrinationis causam non memoret.

(87) Percepisse se. Se quod post hoc verbum in edit. Eras., Gall. et Feuard. ac in mss. omnibus, exceptis Clarom. et Voss. legitur, a Græbio minus

apostolis in Asia, in ea quæ est Smyrnis Ecclesia constitutus episcopus, quem et nos vidimus in prima nostra ætate (multum enim perseveravit (80), et valde senex gloriosissime et nobilissime martyrium faciens exivit de hac vita), hæc docuit (81) semper quæ ab 177 apostolis didicerat, quæ et Ecclesiæ tradidit, et sola sunt vera. Testimonium his perhibent quæ sunt in Asia Ecclesiæ omnes, et qui usque adhuc successerunt Polycarpo: qui vir multo majoris auctoritatis (84), et fidelior (85) veritatis est testis, quam Valentinus et Marcion, et reliqui, qui sunt perversæ sententiæ. Is enim est, qui sub Aniceto cum advenisset in urbem, multos ex his quos prædiximus, hæreticos convertit in Ecclesiam Dei, unam et solam hanc veritatem annuntians ab apostolis percepisse se (87), quam

λων παρειληφέναι, τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας (88) παραδεδομένην. Καὶ εἰσὶν οἱ ἀκηκοότες αὐτοῦ, ὅτι Ἰωάννης, ὁ τοῦ Κυρίου μαθητῆς, ἐν τῇ Ἐφέσῳ πορευθεὶς λούσασθαι, καὶ ἰδὼν ἕσω Κήρινθον (90), ἐξήλατο τοῦ βαλανείου μὴ λουτάμενος, ἀλλ' ἐπειπὼν· Φύγωμεν, μὴ καὶ τὸ βαλανεῖον συμπέσῃ, ἔνδον ὄντος Κηρίνθου, τοῦ τῆς ἀληθείας ἐχθροῦ. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πολύκαρπος Μαρκίωνι (92) ποτε εἰς Ἐφῆν αὐτῷ ἐλθόντι, καὶ φήσαντι, « Ἐπιγινώσκεις ἡμᾶς (94); » ἀπεκρίθη· « Ἐπιγινώσκω (95) τὸν πρωτότοκον τοῦ Σατανᾶ. » Τοσαύτην οἱ ἀπόστολοι, καὶ

¹⁵ Tit. iii, 10.

provide deletum reposui. Quamvis in textu Græco non exprimat, subintelligi tamen debet; et ea propter versionem suam, uti necessarium, ne male suspendatur sensus, inseruit Valesius. Idem dicendum de voce *dicentem* post *audierunt eum*, quam etiam perperam, et cum dispendio sensus, exprunxit Grabius. Omittitur quidem in mss. Clarom. et Arund., sed librorum culpa. In Græco vero adeo subintelligitur, ut Valesius Irenæi verba Latine reddere non potuerit, nisi addendo *narrantem*; et Grabius ipse agnoscat verti ab interprete debuisse, *audierunt ab eo*. Quasi *audierunt dicentem*, diversum quid exprimeret.

(88) *Τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας*. Legere amarem, τὴν τῆς Ἐκκλησίας. Sic saltem legit vetus interpres. Vide præced. not. 82.

(89) *Quam et Ecclesiam tradidit*. Juxta Græcum, *quam et Ecclesia tradidit*; sed, ut mihi videtur, minus bene. Lege ad textum Græc. not. 82.

(90) *Κήρινθον*. Hæc de Ebione, non de Cerintho refert Epiphanius hæc. 30. Sed Irenæo potior adhibenda fides. Quod addunt quidam, balnei ruinis statim post Joannis egressum oppressum fuisse Cerinthum cum asseclis, fabulam olet. Neque enim ruinae illius meminere antiqui.

(91) *Quod timeat*, etc. Græca ferunt: *Fugiamus hinc, ne forte balneum corruat, in quo est Cerinthus veritatis inimicus*.

(92) *Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πολύκαρπος Μαρκίωνι*, etc. Id Romæ contigisse scribit Hieronymus *De vir ill.*, cap. 17. Sed neque Irenæus, neque Eusebius locum designant.

(93) *Cognoscis nos?* Ita recte ex Arund. reposuit Grabius, pro *cognosce nos*, ob rationes not. seq. expositas.

(94) *Ἐπιγινώσκεις ἡμᾶς*. Ita mss. quatuor Eusebii codd. quibus usus est Valesius. Editi vero habent, *ἐπιγινώσκει ἡμᾶς*: quam lectionem etiam tuentur Nicephorus et Kullinus, prout editos habemus. At priorem post Grabium prætulī, non solum quod cum cod. Arund. conveniat, de quo supra, sed et quod verosimilius sit, Marcionem Polycarpo obviam factum per interrogationem dixisse: *Cognoscis nos?* quam imperiose *Cognosce nos*. Quod vero Valesius notat, *ἐπιγινώσκειν* idem fere hoc loco esse, quod *salutare*, id sane, ut recte observat Grabius, ad responsum Polycarpi nullo modo quadrat. Absurde enim diceretur: *Saluto te primogenitum Satanæ*.

et Ecclesiam tradidit (89). A Et sunt qui audierunt eum dicentem, quoniam Joannes Domini discipulus in Epheso iens lavari, cum vidisset intus Cerinthum, exsilierit de balneo non lotus; dicens, quod timeat (91) ne balneum concidat, cum intus esset Cerinthus inimicus veritatis. Et ipse autem Polycarpus Marcioni aliquando occurrenti sibi, et dicenti: « Cognoscis nos (93)? » respondit: « Cognosco te primogenitum Satanæ. » Tantum apostoli et horum discipuli habuerunt timorem, ut ne verbo tenus communicarent

οἱ μαθηταὶ αὐτῶν ἔσχον εὐλάβειαν, πρὸς τὸ μηδὲ μέχριλόγου κοινωνεῖν τινὶ τῶν παραχαρασσόντων τὴν ἀλήθειαν, ὡς καὶ Παῦλος ἔφησεν· « Αἰρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νοθεσίαν παραιτοῦ, εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἀμαρτάνει, ὡς αὐτοκατάκριτος. Ἔστι δὲ καὶ ἐπιστολὴ Πολυκάρπου πρὸς Φιλιππησίους γεγραμμένη ἰκανωτάτη, ἐξ ἧς καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς πίστεως αὐτοῦ, καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας, οἱ βουλόμενοι, καὶ φροντίζοντες τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας, δύνανται μαθεῖν. Ἀλλὰ καὶ (2) ἡ ἐν Ἐφέσῳ Ἐκκλησία ὑπὸ Παύλου

(96) alicui eorum, qui adulteraverant veritatem, quemadmodum et Paulus ait: « Hæreticum autem (97) hominem post unam correptionem (98) devita, sciens quoniam perversus est qui est talis, et est a semetipso damnatus » (99). Est autem et epistola Polycarpi ad Philippenses scripta perfectissima (1), ex qua et characterem fidei ejus, et prædicationem veritatis, qui volunt et curam habent suæ salutis, possunt discere. Sed et quæ 178 est Ephesi Ecclesia a Paulo quidem fundata, Joanne autem permanente apud eos

(95) *Ἐπιγινώσκω*. Pronomen *σε* addit Chronicon Alexandrinum, ubi hæc historia narratur, pag. 257 nuperæ edit. Paris. Addidit quoque in versione sua vetus Irenæi interpres. Hinc et in textu Græco addendum esse vult Grabius. Sed haud necesse putem: satis subintelligitur. Huic vero S. Polycarpi responso: *Cognosco te primogenitum Satanæ*, geminum est quod ait in sua ad Philippenses epistola: « Ὅς ἂν μεθοδεύῃ τὰ λόγια τοῦ Κυρίου πρὸς τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας, καὶ λέγῃ μῆτις ἀνάστασιν, μῆτις χριστὸν εἶναι, οὗτος πρωτότοκός ἐστι τοῦ Σατανᾶ. Qui eloquia Domini traduxerit ad desideria sua, dixeritque neque resurrectionem, neque iudicium esse; hic primogenitus est Satanæ. »

(96) *Ut ne verbo tenus communicarent*. Sic edit. Eras., Gall. et Feuard. et mss. Ottobon. et Merc. 2. Quæ lectio, cum optima sit, et Valesio probata, a Grabio partim ex Arund. partim ex Voss. in pejorem, *ut nec verbo communicarent*, commutanda non erat. In cod. Clarom. legitur: *ut ne verbo bonos communicarent*, forte pro *ut ne verbo bono*, aut *verbo tenus*; ex quo, ut et Voss. retinui particulam, *ut*, quam omittunt edit. cit.

(97) *Hæreticum autem*. Particula *autem* neque in Irenæi, neque in Apostoli Græco textu legitur.

(98) *Post unam correptionem*. Addunt Novi Testamenti codices, tum Græci, tum Latini, et ipse Irenæi textus Græcus, *καὶ δευτέραν*, et *alteram*; quas voces in Latina Irenæi versione librorum culpa omissas puto. Siquidem hæc eadem Apostoli verba reddens supra lib. 1, cap. 16, n. 3, expressit *et secundam*. Abfuisse tamen videtur ab Italica versione, Tertullianus enim lib. *De præscript.* Cyprian., lib. *int ad Quirin.*, cap. 78, et epist. 55; Lucifer Callarit. et Ambrosiaster in hunc Pauli locum, non habent *et alteram*.

(99) *Et est a semetipso damnatus*. Est ex Arund. et Voss. addidit Grab., consentit Clarom. Ex Græco autem Irenæi, ac sacro ipsius Apostoli textu addendum erat, *et peccat*.

(1) *Perfectissima*. Sic vocem *ἰκανωτάτη* reddere placuit interpreti. Vertit vere Rufinus *pervalida*: Langus Nicephori interpres, *longissima*; Christophorus, *accurate scripta*; Valesius denique *luculentissima*.

(2) *Ἀλλὰ καὶ*. Ita hujus capituli clausula Græce

μὲν τεθεμαλωμένη, Ἰω- usque ad Trajani tempo-
άνου δὲ παραμείναντος ra, testis est verus apo-
αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊα- stolorum traditionis
νοῦ χρόνων, μάρτυς ἀληθῆς ἐστὶ τῆς ἀποστολικῆς
παραδόσεως.

CAPUT IV.

Δ sola Ecclesia catholica, traditionis et doctrinæ apostolicæ custode, petendam esse veritatem. Hæreses novas esse, nec originem apostolis acceptam referre posse.

1. Tantæ igitur ostensiones cum sint, non (3) oportet adhuc quærere apud alios veritatem, quam facile est ab Ecclesia sumere; cum apostoli, quasi in depositarium dives, plenissime in eam contulerint omnia quæ sint veritatis: uti omnis quicumque velit, sumat ex ea potum vitæ. Hæc est enim vitæ introitus; omnes autem reliqui fures sunt et latrones. Propter quod oportet devitare quidem illos; quæ autem sunt Ecclesiæ, cum summa diligentia diligere (4), et apprehendere veritatis traditionem. Quid enim? Et si de (5) aliqua modica quæstione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere Ecclesias (6), in quibus apostoli conversati sunt, et ab eis de præsentī quæstione sumere quod certum et re liquidum est? Quid autem si neque apostoli quidem Scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat ordinem sequi traditionis, quam tradiderunt iis quibus committabant Ecclesias?

2. Cui ordinationi assentiunt multæ gentes barbarorum, eorum qui in Christum credunt (7), sine charta (8) et atramento (9) scriptam habentes per Spiritum in cordibus suis salutem, et veterem traditionem diligenter custodientes; in unum Deum cre-

exstat apud Euseb. lib. III *Historiæ*, cap. 23, et Nicephorum lib. III, cap. 11.

(3) *Ostensiones cum sint, non.* Sic omnino Clarom. cod. consentiunt, quoad vocem *ostensiones*, Eras., Gall., Arund., Ottobon. et Merc. 2, et quoad expunctionem vocis hæc post *sint*, Arund., Voss. et Merc. 1. At Feuard. perperam ex veteri cod. exaudi fecit *ostensionis* pro *ostensiones*; retinuit vero cum Eras. et Gall. hæc post *sint*.

(4) *Diligere.* Billius lib. II *Observat. sacr.*, cap. 5, *deligere* mallet, quam *diligere*, ob verbum *devitare*, quod antecedit. Sed *diligere* hic pro *deligere* accipi nihil vetat, imo præstat. *Diligere* enim et *deligere* promiscue interdum usurpari, docent Glossæ veteres, in quibus legitur: *Dilige*, ἀγάπησον, ἐπιλεξον. *Dilectus*, στρατολογία, δοκιμασία, ἀγαπηθείς.

(5) *Si de.* Vocem quibus, -quam interserunt Feuard. et Grab., ut superfluum omisi auctoritate Clarom. et Voss.

(6) *Nonne oporteret in antiquissimas recurrere Ecclesias, etc.* Ita et Tertullian. lib. *De præscript. adversus hæret.*, cap. 36: *Age jam, qui volēs curiositatem melius exercere in negotio salutis tuæ, percurrere Ecclesias apostolicas, apud quas ipsæ cathedræ apostolorum suis locis præsidetur, apud quas ipsæ authenticæ litteræ eorum recitantur, sonantes vocem et representantes faciem uniuscujusque. Proxime est tibi Achaia? habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippes, habes Thessalonicenses. Si*

A dentes fabricatorem cœli et terræ, et omnium quæ in eis sunt, per Christum Jesum Dei Filium. Qui propter eminentissimam erga figmentum suum ditionem, eam quæ esset ex Virgine generationem sustinuit, ipse per se hominem adunans Deo, et passus sub Pontio Pilato, et resurgens, et in claritate receptus, in gloria venturus Salvator eorum qui salvantur, et iudex eorum qui judicantur, et mittens in ignem æternum transfiguratores veritatis, et contemptores Patris sui, et adventus ejus. Hanc fidem qui sine litteris crediderunt, quantum ad sermonem nostrum barbari sunt: quantum autem ad sententiam, et consuetudinem, et conversationem, propter fidem per quam sapientissimi sunt, et placent Deo, conversantes in omni justitia, et castitate, et sapientia. Quibus si aliquis annuntiaverit ea, quæ ab hæreticis adinventata sunt, proprio sermone eorum colloquens, statim concludentes aures, longo longius fugient, ne audire quidem sustinentes blasphemum colloquium. Sic per illam veterem apostolorum traditionem, ne in conceptionem quidem mentis admittunt, quodcumque eorum portentiloquium est: nequedum enim (10) congregatio fuit apud eos, neque doctrina instituta.

3. Ante Valentinum enim non fuerunt, qui sunt a Valentino; neque ante Marcionem erant, qui sunt a Marcione; neque omnino erant reliqui sensus maligni, quos supra enumeravimus, antequam initiatores et inventores perversitatis eorum fierent.

C Οὐαλεντίνος μὲν (11) γὰρ Valentinus enim venit
ἦλθεν εἰς Ῥώμην ἐπὶ Romam sub Hygino; in-
Ἰγίνου· ἤκμασε δὲ ἐπὶ crevit vero sub Pio, et
Πίου, καὶ παρέμεινε ἕως prorogavit tempus usque
Ἀνικῆτου. Κέρδων δὲ ὁ ad Anicetum. Cerdon au-
πρὸ Μαρκίωνος, καὶ αὐ- tem qui ante Marcionem,

potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiæ adjaces, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas præsto est. Statu felix Ecclesia, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt, etc.

(7) *Eorum qui in Christum credunt.* Quorum loco eorum ex vet. cod. exaudi fecit Feuard. cum quo consentiunt Clarom., Arund. et Voss., nisi quod hic *Christo*, non *Christum* habeat. Sed melior est lectio eorum in Eras., Gall., Grab. et Merc. 2.

(8) *Charta.* In Eras., Gal., Ottobon., Arund. et Merc. 2, minus bene, *character*.

(9) *Et atramento.* Ita Clarom. et Feuard. edit. In Eras., Gall. et Grab. *vel atramento*. His vero Irenæi verbis similia sunt, ut recte notat Grab., quæ Hieronymus. epist. 38, al. 61, ad Pammachium, cap. 9, contra errores Joannis Hierosolymitani scribit: *Quod ab apostolis traditum, non scribitur in charta et atramento, sed in tabulis cordis carnalibus.*

(10) *Nequedum enim.* Dum deest in Eras., Gall., Clarom., Arund. et Merc. 2. Sed enim in Voss. Porro nequecum hic accipio pro *nequedum*, isque sensus esse videtur. Nequedum enim, cum apostoli barbaris illis populis Evangelium nuntiabant, hæreticorum congregatio fuit apud eos, vel perversa eorum doctrina ibi nota. Nam Valentinus, Marcion, caterique ejusmodi fidei corruptores, apostolis posteriores exstiterunt.

(11) Οὐαλεντίνος μὲν. Græca hæc transcripsit Eusebius lib. IV *Hist.*, c. 11.

τὸς ἐπὶ Ὑγίνου, ὃς ἦν ἑνατος ἐπίσκοπος (12), εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἔλθων, καὶ ἐξομολογούμενος, οὕτως διετέλεσε, ποτὲ μὲν λαθροδιδασκαλῶν, ποτὲ δὲ πάλιν ἐξομολογούμενος (14), ποτὲ δὲ ἐλεγχόμενος ἐφ' οἷς ἐδίδασκε κακῶς, καὶ ἀφιστάμενος τῆς τῶν ἀδελφῶν συνοδίας. et abstentus est a religiosorum hominum conventu (15).

Marcion autem illi succedens invaluit sub Aniceto, decimum locum episcopatus continentem. Reliqui vero, qui vocantur Gnostici, a Menandro Simonis discipulo, quemadmodum ostendimus, accipientes initia, unusquisque eorum, ejus participatus est sententiæ, ejus et pater, et antistes apparuit. Omnes autem hi multo posterius, mediantibus jam Ecclesiæ temporibus, insurrexerunt in suam apostasiam (16).

CAPUT V.

Christum et apostolos sine ullo mendacio, furo et hypocrisi, nec doctrinam suam ad auditorum opinionem componentes, unum Deum Patrem omnium conditorem annuntiasse.

1. Traditione igitur, quæ est ab apostolis, sic se habente in Ecclesia, et permanente apud nos, revertamur ad eam, quæ est ex Scripturis ostensionem eorum, qui Evangelium conscripserunt, apostolorum, ex quibus conscripserunt de Deo sententiam, ostendentes quoniam Dominus noster Jesus Chri-

¹⁶ Joan. XIV, 6. ¹⁶ Psal. LXXXIV, 12.

(12) Ὁς ἦν ἑνατος ἐπίσκοπος. Legendum puto, ὃς ἦν ὕδωρος, non ἑνατος ἐπίσκοπος. Sic certe legit interpretes, et meo quidem iudicio, recte; nam præcedenti cap. 3, Irenæus pontifices Romanos ordine recensens, Hyginum octavo numerat: et hic et illic Aniceto decimum locum tribuit; quod non quadrat, si hic ἑνατος legas. Nec manifestam contradictionem emollieris dicendo, modo Petrum inter Romanos episcopos ab Irenæo computari, modo excludi. Nam et præcedenti cap. 3, et lib. 1, cap. 28. Romanos pontifices enumerat ἀπὸ τῶν ἀποστόλων, et ab apostolis; quibus verbis Petrum a Catalogo suo perspicue removet. Vide quæ lib. 1, cap. 28, adnotavimus.

(15) Abstentus. Hanc vocem vel interpretes, vel librarius de suo addiderunt.

(14) Λαθροδιδασκαλῶν, ποτὲ δὲ πάλιν ἐξομολογούμενος. In tribus Eusebii cod. Mazarm., Medic., et Fuxer., Valesio teste, scriptum est λαθροδιδάσκων. Nicephorus tamen et Regius cod. vulgatam lectionem tuentur. Sed ex his Irenæi verbis concludit doctissimus Eusebii editor, primis saltem illis Ecclesiæ temporibus in hæreseos crimine secundæ confessioni locum fuisse; et hæreticos qui post confessionem et abdicatorem erroris sui ad pristinum dogma iterum rediissent, quos nunc relapsos vocamus, tunc temporis ad secundam confessionem et poenitentiam admissos fuisse. Scribit enim Irenæus Cerdorem hæreticum, post confessionem hærescos in Ecclesiam admissum fuisse ab Hygino Romano pontifice, ac deinceps in urbe Roma mansisse; nunc occulte doctrinam suam spargentem; nunc rursus confiten-

stus veritas est ¹⁶, et mendacium in eo non est. Quemadmodum et David eam, quæ est ex Virgine, generationem ejus, et eam, quæ est ex mortuis, resurrectionem prophetans, ait: « Veritas de terra orta est ¹⁶. » Et apostoli autem discipuli veritatis existentes, extra omne mendacium suat; non enim communicant mendacium veritati, sicut non communicant tenebræ luci; sed præsentia alterius excludit alterum. Veritas ergo Dominus noster existens, non mentiebatur: et quem sciebat labis esse fructum, non atique Deum confiteretur, et Deum omnium, et summum Regem et Patrem suum, perfectum imperfectum, spiritualis animalem, is qui in Pleromate esset, eum qui extra Pleroma. Neque discipuli ejus alium quemdam Deum nominarent, aut Dominum vocarent, præter eum, qui vere esset Deus et Dominus omnium: quemadmodum dicunt hi, qui sunt vanissimi sophistæ, quoniam apostoli cum hypocrisi fecerunt doctrinam secundum audientium capacitatem, et responsiones secundum interrogantium suspensiones (17), cæcis cæca confabulantes secundum cæcitatem ipsorum, languentibus autem secundum languorem ipsorum, et errantibus secundum errorem eorum, et putantibus Demiurgum solum esse Deum, hunc annuntiasse; his vero qui innominabilem Patrem capiunt, per parabolas et ænigmata inenarrabile fecisse mysterium (18): uti non quemadmodum habet ipsa veritas, sed in hypocrisi, et quemadmodum capiebat unusquisque, et apostolos edidisse (19) magisterium.

2. Hoc autem non est sanantium, nec vivificantium; sed magis gravantium et augmentium ignorantiam ipsorum: et multo verior his lex invenie-

tem errorem suum; nunc convictum prævæ hæreticæque doctrinæ, eoque nomine ab Ecclesia segregatum. Nimirum hæreticos, etiam in sinu suo baptizatos, cæteris peccatoribus mitius semper excepit Ecclesia, nisi nota aliorum criminum gravitas obstaret. Sed de his consule Morinum *De administratione sacramenti Poenitentiae*, lib. IX, cap. 7, 8 et seqq.

(15) Abstentus est a religiosorum hominum conventu. Vertendum erat: abstinnit a fratrum conventu. Neque enim, ut observat Valsius, Cerdorem ex Ecclesia ejectum fuisse dicit Irenæus; sed ipsum, convictum tandem quod post toties iteratam exomologesin, pestiferum virus erroris sui occulte spargeret, se ab Ecclesia penitus segregasse. Ex quo apparet, Cerdorem suo ipsius iudicio condemnatum, prævenisse Ecclesiæ sententiam.

(16) Omnes autem ... apostasiam. Tota hæc periphrasis desideratur in cod. Clarom. Et vereor ne a quoquam per modum notæ ad marginem codicis sui scripta, deinceps in textum irrepserit. Neque enim cum præcedenti mihi admodum coherere videtur.

(17) Suspensiones. Græce ὑπολήψεις. Pro opinionibus dixit interpretes.

(18) Fecisse mysterium. Accipit interpretes pro declarasse, explicasse mysterium: quo sensu paulo ante dixit, fecerunt doctrinam; id est explicarunt doctrinam.

(19) Uti ... Dominum et apostolos edidisse. Græcorum more scripsit interpretes pro, Adeo ut ... Dominus, et apostoli ediderint.

tur maledictum dicens omnem, qui in errorem mittat cæcum in via ²⁷. Qui enim ad inventionem missi erant errantium apostoli, et ad visionem eorum qui non videbant, et ad medicinam languentium, utique non secundum præsentem opinionem colloquebantur eis, sed secundum veritatis manifestationem. Nec enim quilibet homines recte facient, si cæcos jamjamque per præcipitium ferri incipientes adhortentur insistere illi periculosissimæ viæ, quasi vere rectæ, et quasi bene perventuri sint. Quis autem medicus volens curare ægrotum, faciat secundum concupiscentias ægrotantium (20), et non secundum quod aptum est medicinæ? Quoniam autem Dominus medicus venit eorum qui male habent, ipse testificatur, dicens: « Non est opus sanis (21) medicus, sed male habentibus. Non veni vocare justos, sed peccatores ad pœnitentiam (22) ²⁷. » Quomodo ergo qui male habent confirmabuntur? et quomodo peccatores pœnitentiam agent? Utrum perseverantes in eisdem ipsis; an econtrario, magnam commutationem et transgressionem prioris conversationis accipientes, per quam et ægritudinem non modicam, et multa peccata sibi metipsis importaverunt? Ignorantia autem mater horum omnium per agnitionem evacuat. Agnitionem ergo (23) faciebat Dominus suis discipulis, per quam et curabat laborantes, **180** et peccatores a peccando (24) coercebat. Non igitur jam secundum pristinam opinionem loquebatur eis, neque secundum suspicionem (25) interrogantium respondebat eis; sed secundum doctrinam salutarem, et sine hypocrisi, et sine personæ acceptione.

3. Quod etiam ex Domini sermonibus ostenditur: qui quidem his, qui erant ex circumcisione, ostendebat Filium Dei, eum qui per prophetas prædicatus fuerat, Christum; hoc est, semetipsum manifestabat, qui libertatem hominibus restauraverit et attribuerit incorruptelæ (26) hæreditatem. Gentes autem iterum docebant apostoli, ut relinquerent vana ligna et lapides, quæ suspicabantur esse deos, et verum colerent Deum, qui constituisset et fecis-

²⁷ Deut. xxvii 18. ²⁷ Luc. v, 31, 32. ²⁸ Gen. ix, 27. ²⁹ Psal. cix, 1. ³⁰ Gen. xix, 24. ³¹ Psal. xlv, 7 et seq.

(20) *Ægrotantium*. Editt. cum Arund. et Merc. 2, *ægrotantis*.

(21) *Sanis*. In Arund. *valentibus*.

(22) *Ad pœnitentiam*. In pro *ad* legitur in Clarom., Voss. et Merc. 1 cod.

(23) *Ergo*. Al. *vero*.

(24) *A peccando*. Ita Feuard. in marg. et Voss. *Cæteri a peccato*.

(25) *Suspicionem*. In Feuard. marg. et Voss. *opinionem*.

(26) *Incorruptelæ*. Clarom., Arund., et Merc. 2, *incorrupte*.

(27) *Dilatans Japhet*. Alludit ad ea verba, quibus Noe Japheto primogenito suo benedicens, ait Gen. ix, 27: *Dilatet Deus Japhet, et habitet in tabernaculis Sem, sitque Chanaan servus ejus*. Quæ quidem transfert Irenæus ad vocationem gentilium, quos, reprobatis Judæis, ad fidem vocavit Deus.

(28) *Vere Deus*. Ita in Feuard. marg., Clarom.,

set omne humanum genus, et per conditionem suam aleret et auget, et constabiliret, et eis esse præstaret; et ut exspectarent Filium ejus Jesum Christum, qui redemit nos de apostasia sanguine suo, ad hoc ut essemus et nos populus sanctificatus, de cælis descensurum in virtute Patris, qui et judicium omnium facturus est, et ea quæ a Deo sunt bona donaturus his, qui servaverint præcepta ejus. Hic in novissimis temporibus apparens, lapis summus angularis, in unum collegit, et univit eos qui longe, et eos qui prope, hoc est, circumcisionem et præputium, dilatans Japhet (27), et constituens eum in domo Sem ²⁸.

CAPUT VI.

Neque Spiritum sanctum in scripturis Veteris Testamenti alium Deum ac Dominum nominasse, nisi qui vere Deus est, Patrem scilicet et Filium ejus.

1. Neque igitur Dominus, neque Spiritus sanctus, neque apostoli eum, qui non esset Deus, definitive et absolute Deum nominassent aliquando, nisi esset vere Deus (28); neque Dominum appellassent aliquem ex sua persona, nisi qui dominatur omnium, Deum Patrem; et Filium ejus, qui dominium accepit a Patre suo omnis conditionis, quemadmodum habet illud: « Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, quoadusque (29) ponam inimicos tuos suppedaneum (30) pedum tuorum ²⁹. » Patrem enim Filio collocutum ostendit: qui dedit ei hæreditatem gentium, et subiecit ei omnes inimicos. Vere igitur cum Pater sit Dominus, et Filius vere sit Dominus, merito Spiritus sanctus Domini appellatione signavit eos (31). Et iterum in eversione Sodomitarum Scriptura ait: « Et pluit Dominus super Sodomam et Gomorrhæam ignem et sulphur a Domino de cælo ³⁰. » Filium enim hic significat (32), qui et Abrahamæ collocutus sit, a Patre accepisse potestatem ad judicandum Sodomitas, propter iniquitatem eorum. Similiter habet illud: « Sedes tua, Deus, in æternum; virga directionis, virga regni tui. Dilixisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus ³¹. » Utrosque enim Dei

ix, 27. ²⁹ Psal. cix, 1. ³⁰ Gen. xix, 24. ³¹ Psal.

D Voss. et edit. Oxon., melius quam *verus Deus*, ut est in cæteris, quia sequitur: *vere igitur cum Pater sit Dominus, et Filius vere sit Dominus*, etc.

(29) *Sede a dextris meis quoadusque*. Clarom. *Sede ad dextram meam, quousque*.

(30) *Suppedaneum*. Ita Clarom., Arund. et Voss. In aliis *scabellum*. Sed cum tam supra lib. ii, cap. 28, n. 7, quam infra cap. 11 et 12 hujus libri legatur *suppedaneum*, ita reponere maluimus.

(31) *Signavit eos*. In Voss. *significavit eos*.

(32) *Filium enim hic significat*. Non Irenæus modo, sed et plures alii ex antiquis Patribus, de Filii divinitate, et a Patre distincta ejus hypostasi, argumentum ex illo Genesis loco sumpserunt, ut Tertullian., *cont. Prax.* cap. 13 et 16; Justinus in *Dial. cum Tryph.*; Prudentius, in *Apotheosi*, etc. Atqui horum ratio ut apud catholicos, propter illorum auctoritatem, valere debet; sic a Judæis ex linguæ suæ proprietate solet cludi; in qua sæpius nomen proprium repeti solet, et pro nominis usurpatione loco.

appellatione signavit (33) Spiritus, et eum qui ungitur, Filium, et eum qui ungit, id est Patrem. Et iterum: « Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos disceruit ³². » De Patre, et Filio, et de his qui adoptionem perceperunt, dicit: hi autem sunt Ecclesia. Hæc enim est synagoga Dei, quam Deus, hoc est Filius ipse per semetipsum collegit. De quo iterum dicit: « Deus deorum, Dominus locutus est, et vocavit terram ³³. » Quis Deus? de quo dixit: « Deus manifeste veniet, Deus noster, et non silebit (34)³⁴; hoc est Filius, qui secundum manifestationem hominibus advenit, qui dicit: « Palam apparui his, qui me non quæerunt³⁵. » Quorum autem deorum? quibus dicit: « Ego dixi: Dii estis, et filii Altissimi (35) « *maes* ³⁶: » his scilicet (36), qui adoptionis gratiam adepti sunt, per quam « clamamus: Abba, Pater ³⁷. »

2. Nemo igitur alius, quemadmodum prædixi, Deus nominatur, aut Dominus appellatur, nisi qui est omnium Deus et Dominus (37), qui et Moysi dixit: « Ego sum, qui sum. Et sic dices filiis Israel: Qui est misit me ad vos ³⁸; » et hujus Filius Jesus Christus Dominus noster, qui filios Dei facit credentes in nomen suum. Et iterum, loquente Filio ad Moysen: « Descendi, inquit, eripere populum hunc ³⁹. » Ipse est enim (38) qui descendit, et ascendit propter salutem hominum (39). Per Filium itaque, qui est in Patre, et habet in se Patrem, is qui est, manifestatus est Deus (40); Patre testimonium perhibente (41) Filio, **181** et Filio annuntiante Patrem. Quemadmodum et Isaias ait: « Et ego, inquit, testis, dicit

3. Cum autem eos, qui non sunt dii, nominat, non in totum, quemadmodum prædixi, Scriptura

³² Psal. LXXXI, 1. ³³ Psal. XLIX, 1. ³⁴ Ibid., 3. ³⁵ Isa. LXV, 1. ³⁶ Psal. LXXXI, 6. ³⁷ Rom. VIII, 15. ³⁸ Exod. III, 14. ³⁹ Ibid., 8. ⁴⁰ Isa. XLIII, 10. ⁴¹ Psal. XCV, 5. ⁴² Psal. LXXXV, 10. ⁴³ Isa. XLIV, 9. ⁴⁴ Jerem. X, 11. ⁴⁵ III Reg. XVIII, 21. ⁴⁶ Ibid., 24. ⁴⁷ Ibid., 36.

(33) *Signavit.* Sic Clarom. et Voss. Alii significavit.

(34) *Non silebit.* Clarom. non silebitur.

(35) *Altissimi.* Voss. Excelsi.

(36) *His scilicet.* His pro hi ex Arund. et Voss. reposuit Grabijs, ut respondeat quibus. Consentiit Clarom.

(37) *Omnium Deus et Dominus.* Miratur Grabijs, Irenæum versum 14 capitis III Exodi Deo Patri tribuere, sed versum 8, Deo Filio; cum tamen integer contextus planissime ostendat, eandem esse personam, quæ utrobique loquitur. Sed mirari desiisse, si attendisset eam esse Irenæi, aliorumque e veteribus non paucorum sententiam, ex divinis personis solum apparuisse Verbum; Patrem vero invisibilem semper perstitisse, nec hominibus manifestatum esse, aut cum iis collocutum, nisi per Filium, ut hic loquitur auctor noster, et fusius disserit lib. IV, cap. 37. Vide quæ in dissert. 3, art. V, § 57 et seqq. eam in rem observavimus.

(38) *Ipse est enim.* Duæ voculæ est enim, desunt in cod. Voss.; posterior duntaxat in Clarom.

(39) *Salutem hominum.* Merc. I et Ottobon. salutem omnium.

(40) *Is qui est, manifestatus est Deus.* Ita pro his quibus est manifestatus, post Grabijs reposui ex codd. Clarom. et Voss. et Feu. marg., cum quibus consonat Arund., nisi quod in hoc desunt duæ po-

ostendit illos deos; sed cum aliquo additamento et significatione, per quam ostenduntur non esse dii. Quemadmodum apud David: « Dii gentium, idola dæmoniorum ⁴¹. » Et, « deos alienos non sectabimini ⁴². » Ex eo enim quod dicit, « dii gentium » (gentes autem verum Deum nesciunt), et « alienos deos » nominans eos, abstulit quod sint dii (42). A sua autem persona quod est, dicit de ipsis: Sunt enim « idola, » inquit, « dæmoniorum. » Et Isaias: « Confundantur omnes qui blasphemant (43) Deum, et sculpunt inutilia ⁴⁴; et ego testis, dicit Dominus (44) » Abstulit quod sint dii; solo autem utitur nomine, ad hoc ut sciamus de quo dicit. Hoc autem ipsum et Jeremias: « Dii inquit, qui non fecerunt cælum et terram, pereant de terra, quæ est sub cælo (45) ⁴⁵. » Ex eo enim quod perditionem eorum adjecit, ostendit non esse eos deos. Et Elias autem convocato universo Israel in Carmeli montem, volens eos ab idololatria avertere, ait eis: « Quousque claudicabitis vos in ambabus suffraginibus? Si unus (46) est Dominus Deus, venite post eum ⁴⁶. » Et iterum super holocaustum sic ait idolorum sacerdotibus: « Vos invocabitis in nomine deorum vestrorum, et ego invocabo in nomine Domini Dei mei; et Deus qui exaudiet hodie (47), ipse est Deus ⁴⁷. » In eo enim quod hæc dicebat propheta, qui quidem apud ipsos putabantur dii, arguit deos non esse. Convertit autem eos ad eum Deum, qui et credebatur ab eo, et qui

vere erat Deus, quem et invocans clamabat: « Domine, Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob, exaudi me hodie: et intelligat omnis populus hic, quoniam tu es Deus Israel ⁴⁷. »

4. Et ego igitur invoco te, Domine, Deus Abra-

stremæ voces, est Deus.

(41) *Perhibente.* Sic omnes mss.; editi. præbente.

(42) *Abstulit quod sint dii.* In Feuard. ex vet. cod. et mss. Voss., *abstulit qui non sunt dii.* Sed prior lectio præferenda videtur, nam mox eadem phrasia repetitur, et paulo post clarioribus explicatur verbis: *ostendit non esse deos.*

(43) *Blasphemant.* Ex sacro textu Isaiaë XLIV, 9, 10, legendum, *plasmant*; Gr. οἱ πλάσσοντες τὸν Θεόν.

(44) *Et ego testis, dicit Dominus.* Hæc posteriora verba non leguntur in mox cit. Isaiaë capite, neque in LXX neque in Vulgata. Quare suspicor, ex priori Isaiaë loco, quem paulo ante refert Irenæus, huc scribarum oscitantia translata fuisse.

(45) *Pereant de terra, quæ est sub cælo.* Paulo aliter sacer textus Jerem. X, 11: Ἀπολέσθωσαν ἐκ τῆς γῆς, καὶ ὑποκάτωθεν τοῦ οὐρανοῦ τούτου. Quæ Vulgatus interpretes ita reddidit: *Pereant de terra, et de his quæ sub cælo sunt.*

(46) *Si unus.* In Clarom. deest si. Unde venit mihi in mentem Irenæi interpretem in Græco pro ei, male legisse εἷς, et scripsisse: *Unus est Dominus, etc.*, alium vero quempiam ex sacris codicibus addidisse particulam si.

(47) *Hodie.* Hæc vox in sacro textu non legitur, sed ἐν πυρ, in igne

ham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, et Israel, qui es (48) Pater Domini nostri Jesu Christi, Deus qui per multitudinem misericordiae tuae bene sensisti (49) in nobis, ut te cognoscamus; qui fecisti cœlum et terram, qui dominaris omnium, qui es solus et verus Deus, super quem alius Deus non est: per Dominum (50) nostrum Jesum Christum dominationem quoque dona (51) Spiritus sancti: da omni legenti hanc scripturam agnoscere te (52), quia solus Deus es, et confirmari in te, et absistere ab omni hæretica, et quæ est sine Deo, et impia sententia.

5. Et apostolus autem Paulus, dicens: « Si enim his (53) qui non erant dii servistis, nunc cognoscentes Deum, imo cogniti a Deo⁴⁸; » separavit eos qui non erant, ab eo qui est Deus. Et iterum de Antichristo dicens: « Qui adversatur et extollit se, inquit, super omne (54) quod dicitur Deus, vel quod colitur⁴⁹; » eos qui ab ignorantibus Deum dii dicuntur, significat, id est idola. Etenim Pater omnium Deus dicitur, et est: et non super hunc extolletur Antichristus; sed super eos qui dicuntur quidem, non sunt autem dii. Quoniam autem verum est, ipse Paulus ait⁵⁰: « Scimus autem, quoniam nihil est idolum, et quoniam nemo Deus, nisi unus. Etenim si sunt qui dicuntur dii, sive in cœlo, sive in terra; nobis unus Deus, Pater, ex quo omnia, et nos in illum (55); et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum. » Distinxit enim (56), et separavit eos qui dicuntur quidem, non sunt autem dii, ab uno Deo Patre, ex quo omnia; et unum Dominum Jesum Christum ex sua persona firmissime confessus est. Quod autem, « sive in cœlo, sive in terra, » non quemadmodum exponat hi, dicere eum mundi fabricatores (57); sed simile est ei quod a Moyse (58) dictum est⁵¹: « Non facies tibi om-

nem similitudinem in Deum (59), quæcunque in cœlo sursum, et quæcunque in terra deorsum, et quæcunque in aquis sub terra (60). » Quæ autem in cœlo sunt, quæ sint, ipse exponit: « Nequando, inquit⁵², respiciens in cœlum, et videns solem, et lunam, et stellas, et omne ornamentum cœli, errans adores ea, et servias eis. » Et ipse autem Moyses⁵³ homo Dei existens, Deus quidem datus est ante Pharaonem: non autem vere Dominus appellatur, nec Deus vocatur a prophetis, sed fidelis Moyses famulus et servus Dei⁵⁴, dicitur a Spiritu; quod et erat.

182 CAPUT VII.

Solvit objectionem petitam e Pauli verbis II Cor. iv, 5, probatque Apostolum hyperbaticis frequenter uti.

1. Quod autem dicunt, aperte Paulum in secunda ad Corinthios⁵⁵ dixisse: « In quibus Deus sæculi hujus excæcavit mentes infidelium; » et alterum quidem Deum esse sæculi hujus dicunt, alterum vero, qui sit super omnem principatum, et initium, et potestatem: non sumus nos in causa, si hi, qui quæ super Deum sunt mysteria scire se dicunt, ne quidem legere Paulum sciunt. Si enim quis (61) secundum Pauli consuetudinem, quemadmodum ex multis et alibi ostendimus, hyperbaticis eum utentem, sic legerit: « in quibus Deus; » deinde subdistinguens, et modicum diastematis faciens, simul et in unum reliqua legerit, « sæculi hujus excæcavit mentes infidelium, » inveniet verum, ut sit quod dicitur: « Deus excæcavit mentes infidelium hujus sæculi. » Et hoc per subdistinctionem ostenditur. Non enim Deum hujus sæculi dicit Paulus, quasi super illum alterum aliquem sciens; sed Deum quidem Deum confessus est; infideles autem sæculi hujus dicit, quoniam venturum incorruptelæ non hæreditabunt sæculum. Quemadmodum autem Deus excæcavit (62) mentes infidelium, ex-

⁴⁸ Gal. iv, 8, 9. ⁴⁹ II Thess. ii, 4. ⁵⁰ I Cor. viii, 4 et seqq. ⁵¹ Deut. v, 8. ⁵² Deut. iv, 19. ⁵³ Exod. vii, 1. ⁵⁴ Hebr. iii, 5; Num. xii, 7. ⁵⁵ II Cor. iv, 4.

(48) *Et Israel, qui es.* Ita in omnibus mss., nisi quod scribarum culpa habeant *est pro es.* At in editt. alio ordine et sensu legitur, *qui est et Israel.*

(49) *Bene sensisti.* Sic verbum εὐδοξασθῆναι reddere amat interpres.

(50) *Per Dominum.* Arund. propter Dominum.

(51) *Dominationem quoque dona.* Ita ex Clarom. cod. reposui. Consentiant Ottob., Arund., Voss., Merc. 3, et vetus Feuard. cod. quoad dominationem; sed loco imperativi *dona*, Arund. habet *donans*; vetus Feuard. cod. et Voss. *donas*; Merc. 1, *donans* cum signo abbreviationis, quasi *dominans*; Eras., Gall. et Feuard. vitiosissime, *dominatione quoque dominaris*. Græbius qui excudi fecit, *dominationem quoque donans*, pro *dominationem* legendum censeat *donationem*; sed frustra. Particula *relativa quoque*, quæ respicit *dominans*, quod præcessit, demonstrat legendum esse *dominationem*. Et in ea quam sequor lectione præclarus est sensus: *Qui dominaris omnium, dominationem quoque dona Spiritus sancti*; id est, fac ut per Christum dominetur etiam in cordibus nostris Spiritus sanctus.

(52) *Agnoscere te.* Sic Clarom. et Voss. Hic tamen omittit *te*. Cæteri, *cognoscere te*.

(53) *Si enim his.* In nostris N. Test. codd. legitur, *sed tunc quidem his*; et hic fortasse pro *si* le-

gendum *sed*.

(54) *Super omne.* Sic quidem Vulgata nostra. Sed in Græco legitur, ἐπὶ πάντα. At in quibusdam mss. codd. exstare ἐπὶ πάν τὸ, docet Oxoniensis Novi Testam. edit. 1675.

(55) *Nos in illum.* Ita Clarom., Voss. et Grab., juxta sacrum Apostoli textum. Cæteri, *nos in illo*.

(56) *Distinxit enim.* In Eras., Gall. et Feuard., *perperam, dixit*.

(57) *Fabricatores.* Sic Clarom., Arund. et Merc. 1. Alii *fabricatorem*.

(58) *A Moyse.* Feuard. in marg. *ad Moysen*. Consentit Clarom., nisi quod librarius scripserit *a pro ad*.

(59) *In Deum.* Hæ voces non leguntur neque in Græco textu LXX, neque in Vulgata.

(60) *Sub terra.* Particulam *vel*, quæ in omnibus editt. legitur ante *sub*, expunxi auctoritate cod. Clarom., quia non legitur neque apud LXX, neque apud Vulgatum interpretem.

(61) *Si enim quis.* Quis ex Voss. bene reposuit Grab. pro *qui*, ut in Eras., Gall. et Clarom., vel *quæ*, et in Feuard. habetur.

(62) *Excæcavit.* Ita Clarom., al. minus bene *excæcat*.

ipso Paulo ostendemus, proficiente nobis sermone, ut non nunc in multum avocemus mentem nostram a proposito.

2. Quoniam autem hyperbatis frequenter utitur Apostolus, propter velocitatem sermonum suorum, et propter impetum qui in ipso est Spiritus, ex multis quidem aliis est invenire. Sed et in ea quæ est ad Galatas ⁶⁶, sic ait: « Quæ ergo lex factorum (65)? Posita est, usquequo veniat semen, cui promissum est, disposita per angelos in manu Mediatoris. » Ordinatio enim sic est: « Quid ergo lex factorum? Disposita per angelos in manu Mediatoris posita est, usquedum veniat semen, cui promissum est (64): » ut sit homo interrogans, et Spiritus respondens. Et iterum in secunda ad Thessalonicenses ⁶⁷, de Antichristo dicens (65), ait: « Et tunc revelabitur iniquus (66), quem Dominus Jesus Christus interficiet spiritu oris sui, et destruet præsentia adventus sui illum, cujus est adventus secundum operationem Satanæ, in omni virtute et signis, et portentis mendacii. » Etenim in his ordinatio dictorum sic est: « Et tunc revelabitur iniquus, cujus est adventus secundum operationem Satanæ, in omni virtute, et signis, et portentis mendacii, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, et destruet præsentia adventus sui. » Non enim adventum Domini dicit (67) secundum operationem Satanæ fieri, sed adventum iniqui, quem et Antichristum dicimus. Si ergo non attendat aliquis lectioni, et intervalla aspirationis manifestet in quo dicitur (68); erunt non tantum incongruentia, sed et blasphema (69), legens quasi Domini adventus secundum operationem fiat Satanæ. Sicut ergo in talibus oportet per lectionem

A hyperbaton ostendi, et consequentem Apostoli servari (70) sensum; sic et ibi non Deum sæculi huius legimus, sed Deum, quem vere (71) Deum dicimus: incredulos autem et execratos sæculi huius audiemus, quoniam venturum vitæ non hæreditabunt sæculum.

CAPUT VIII.

Solvit alteram objectionem e Christi verbis Matth. vi. 24, et ostendit solum Deum, cum initio et fine careat, Deum ac Dominum vere dici posse; cætera omnia, cum per Verbum ejus facta sint, Dei ac Domini nomen sortiri non posse.

1. Soluta igitur et hæc illorum calumnia, manifeste ostensum est, quoniam nunquam neque prophætæ, neque apostoli alium Deum nominaverunt, vel Dominum appellaverunt, præter verum et solam Deum. Multo magis ipse Dominus (72), qui et « Cæsari » quidem « quæ Cæsaris sunt reddi » jubet, « et quæ Dei sunt Deo »; Cæsarem quidem Cæsarem nominans, Deum vero Deum confitens (73). Similiter et illud quod ait: « Non potestis duobus dominis servire »; ipse interpretatur, dicens: « Non potestis Deo servire, et Mammonæ, » Deum quidem confitens Deum, **183** Mammonam autem nominans hoc quod et est. Non Mammonam dominum vocat, dicens: « Non potestis duobus dominis servire; » sed discipulos docet servientes Deo, non subijci Mammonæ, neque dominari ab eo. « Qui » enim, inquit, « facit peccatum, servus est peccati »; quemadmodum igitur servientes peccato, servos peccati vocat, non tamen ipsum peccatum Deum (74) appellat: sic et eos qui Mammonæ serviunt, servos Mammonæ appellat, non Deum appellans Mammonam. Mammonas autem est, secundum Judaicam loquelam (75), quæ et Sa-

⁶⁶ Gal. iii, 19. ⁶⁷ II Thess. ii, 8. ⁶⁸ Matth. xii, 21. ⁶⁹ Matth. vi, 24. ⁷⁰ Joan. viii, 34.

(63) *Lex factorum*. Quo codice usus sit Irenæus, nemo facile dixerit. Legit procul dubio: Τί οὖν ὁ νόμος τῶν πράξεων; προσετίθη ἄχρις οὗ, etc. Nonnulli vero Græce habent: Τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων [in mss. quibusdam, τῆς παραβάσεως] χάριν προσετίθη, ἄχρις οὗ, etc. Latine vero: *Quid igitur lex? Propter transgressiones posita est, donec, etc.* Attamen asservatur in Bibliotheca nostra Sangermanensi præclarissimus D. Pauli Epistolarum ms. codex Græco-Latinus, annorum saltem nongentorum, in cujus Græco legitur quidem, ut in aliis, τῶν παραβάσεων χάριν; at in Latino habetur, *factorum gratia*, forte juxta veterem Italianam versionem, quam exhibere videtur hic codex: certo argumento codices quosdam olim habuisse, τῶν πράξεων, uti legit Irenæus. Sed qui omiserint vocem χάριν, *gratia*, quam non hic modo, sed et lib. v, cap. 21, prorsus omittit Irenæus, nullos novi.

(64) *Cui promissum est*. Sic pro *repromissum est* posui auctoritate cod. Clarom., quia paulo ante ita legitur.

(65) *Dicens*. Arund. et edit. Oxon. *docens*.

(66) *Iniquus*. Vocem *illic*, quæ in Eras., Gall. et Feuard., legitur ante *iniquus*, omittunt omnes mss., omittit paulo post Irenæus, nec habet Græcus Apostoli textus.

(67) *Dicit*. Hoc verbum ab Eras., Gall. et Feuard. omissum habent omnes mss.

(68) *Intervalla... in quo dicitur*. Sic Clarom., cui quoad voces in quo, consentiunt vetus Feuard. cod. et Voss.; cæteri, *per intervalla... quo dicitur*. Porro ante *manifestet* subintelligenda negatio, quæ præcedit, ut sit sensus: *Et intervalla aspirationis non manifestet, in quo (pro in eo quod) dicitur*.

(69) *Blasphema*. Ita Eras., Gall., Feuard. et Voss. In Arund. vero, Clarom. et Merc. 2, *blasphemat*. Sed *blasphema* magis convenit cum *incongruentia*, quod præcedit.

(70) *Servari*. Ita pro *servare* ex Clarom. reposui, quia præmittitur *ostendi*.

(71) *Quem vere*. In Arund. et Merc. 2, *quidem vere*; in Clarom. *quidem jure*.

(72) *Multo magis ipse Dominus*. Pro *multo minus ipse Dominus*, Græcorum more, qui nonnumquam πολλῶ μᾶλλον, ἀντὶ τοῦ ἑπουρα, vel μήτι δὴ δι. unt.

(73) *Deum vero Deum confitens*. Clarom. *Deum verum confitens*.

(74) *Peccatum Deum*. Ita Clarom. melius quam cæteri, *peccatum Dominum*; quia in altero comparationis memore legitur *Deum*.

(75) *Mammonas autem est secundum Judaicam loquelam, etc.* Lioma Syro-Chaldaicom intelligit, quo Christi temporibus utebantur Judæi. *Mammona* enim, ut observat Feuardentius, vocem Hebraicam proprie non esse, sed Syriacam, in caput vi Matthei et Quest. 6 ad Algastiam, affirmat Hieronymus, idemque significare quod Græcis Πλοῦτος, quem

maritæ utuntur, et cupidus, et plus quam oportet habere volens, » (secundum autem Hebraicam, adjunctive dicitur « Mam ») vel significat (76) « gulosum, » id est, qui non possit a gula contineri; Secundum utraque (77) igitur, quæ significantur, non possumus Deo servire, et Mammonæ.

2. Sed et diabolum cum dixisset fortem, non in totum, sed velut in comparatione nostra; semetipsum in omnia et vere fortem ostendit Dominus, dicens: « Non aliter aliquem posse diripere vasa fortis, si non prius ipsum alliget fortem; et tunc domum ejus diripiet »⁶¹. » (Vasa autem ejus et domus non eramus, cum essemus in apostasia; utebatur enim nobis quemadmodum volebat; et spiritus immundus habitabat in nobis.) Non enim adversus eum qui se alligabat, et domum ejus diripiebat (78), fortis erat; sed adversus eos, qui in usu ejus erant, homines; quoniam abscedere fecerat sententiam eorum a Deo. Quos eripuit Dominus, quemadmodum et Jeremias ait: « Redemit Dominus Jacob, et eripuit eum de manu fortioris ejus »⁶². » Si igitur non significasset eum qui alligat et diripit ejus vasa, hoc autem solum eum fortem dixisset, esset fortis invictus. Sed et adjecit obtinentem; tenet enim qui alligat, tenetur autem qui alligatus est (79). Et hoc sine comparatione fecit, ut non comparetur Domino servus apostata existens: non enim tantum hic, sed nec quidquam ex his quæ constituta sunt, et in subjectione sunt, comparabitur Verbo Dei, per quem facta sunt omnia, qui est Dominus noster Jesus Christus.

3. Quoniam enim sive Angeli, sive Archangeli, sive Throni, sive Dominationes, ab eo qui super omnes est Deus, et constituta sunt, et facta per Verbum ejus, Joannes quidem sic significavit (80). Cum enim dixisset de Verbo Dei, quoniam erat in Patre, adjecit: « Omnia per eum facta sunt, et sine eo factum est nihil »⁶³. » David quoque cum laudationes enumerasset, nominatim universa quæcunque diximus, et cælos, et omnes virtutes eorum adjecit:

⁶¹ Matth. xii, 29. ⁶² Jerem. xxxi, 2. ⁶³ Joan. i, 3. ⁶⁴ Psal. cxiii, 3.

poetæ deum finxerunt. Consentit Tertullian. lib. iv cont. Marcion., cap. 53. Sed Irenæus μετωνομικῶς accepit Mammonam, videlicet causam pro effectu, id est pecunias et opes pro carum desiderio.

(76) Secundum autem Hebraicam adjunctive dicitur Mam, vel significat. Ita editt. Eras., Gal. et Feuard. ac mss. plerique. In Clarom. vero, Voss. et edit. Oxon. legitur dicitur Mamuel, et significat. Quam posteriorem lectionem rejeci, tum quod prior, quæ dudum obtinuit, auctoritate præstet; tum quod posterior illa priori non melior sit; imo tantum abest ut Irenæi sensui lucem afferat, quin potius novam caliginem offundat. Qui enim Mammonas secundum Hebraicam adjunctive dicitur Mamuel, et significet gulosum, novus nodus est, quem nec Grabin, nec quisquam alter facile solverit. Malim ergo verba hæc, secundum Hebraicam adjunctive dicitur Mam, parentesi includere; et vel significat gulosum ad Mammonas referre. Huc enim trahi potest ea vox. Nam si Lexico Origeniano fides, quod edidit eruditus Martineus noster tom. II Operum D. Hieronymi, vol. 225: Μαρμωνῆς;

« Quoniam ipse præcepit, et creata sunt: ipse dixit, et facta sunt »⁶⁴. » Cui ergo præcepit? Verbo (81) scilicet: per quod, inquit, « Cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum »⁶⁵. » Quoniam autem ipse omnia fecit libere, et quemadmodum voluit, ait iterum David: « Deus autem noster in cælis sursum, et in terra, omnia quæcunque voluit, fecit »⁶⁶. » Altera autem sunt, quæ constituta sunt, ab eo qui constituit, et quæ facta sunt, ab eo qui fecit. Ipse enim infectus, et sine initio, et sine fine, et nullius indigens, ipse sibi sufficiens, et adhuc reliquis omnibus, ut sint, hoc ipsum præstans: quæ vero ab eo sunt facta, initium sumpserunt. Quæcunque autem initium sumpserunt, et dissolutionem possunt percipere, et subjecta sunt, et indigent ejus qui se fecit; necesse est omnimodo, uti differens vocabulum habeant apud eos etiam, qui vel modicum sensum in discernendo talia habent: ita ut is quidem, qui omnia fecerit, cum Verbo suo juste dicatur Deus et Dominus solus; quæ autem facta sunt, non jam ejusdem vocabuli participabilia esse, neque juste id vocabulum sumere debere, quod est Creatoris.

CAPUT IX.

Unum et eundem Deum cæli et terræ conditorem, qui a prophetis prædicatus est, et ab evangelistis annuntiatum esse. Id primum ex Matthæi Evangelio probatur.

1. Ostenso hoc igitur plane (et adhuc ostendetur manifestius) neminem alterum Dominum vel Deum, neque prophetas, neque apostolos, neque Dominum Christum confessum esse ex sua personâ, sed præcipue Deum et Dominum: prophetis quidem et apostolis Patrem et Filium consentibus; alterum autem neminem, neque Deum nominantibus, neque Dominum consentibus: et ipso Domino Patrem tantum Deum et Dominum eum, qui **184** solus est Deus et dominator (82) omnium, tradente discipulis; sequi nos oportet, si quidem illorum sumus discipuli, testimonia illorum ita se habentia. Matthæus enim apostolus, unum et eundem sciens

⁶⁴ Psal. xxxii, 9; cxlviii, 5. ⁶⁵ Psal. xxxii, 6.

πλοῦτος, ἢ μῶμος, δῶρα, ἢ πέμματα. Mammonas, divitiæ, vel vituperatio, dona, vel bellaria, seu cupidia. Quemadmodum igitur vocem Mammonas a divitiis ad significandum cupidum transtulit Irenæus, sic pariter a cupidia ad significandum gulosum transferre potuit. Quod vero dicit, eam vocem secundum Hebraicam linguam adjunctive dici Mam, peritioribus explicandum relinquo. Nusquam enim legisse vel audisse me memini, significationem vocis Mammona ad Mam ullo modo quadrare. Consultius ergo putem a conjecturis abstinere, quam vanas proponere.

(77) Utraque. Al. hæc.

(78) Adversus eum qui se alligabat, et domum ejus diripiebat. In Arund. legitur: Adversus e qui se alligabant, et domum ejus diripiebant.

(79) Alligatus est. Editt. alligatur.

(80) Sic significavit. In Voss. deest sic.

(81) Cui ergo præcepit? Verbo. Lege quæ de his in dissert. 3, art. 5, § 39, diximus.

(82) Et dominator. Clarom. et dominatur.

Deum, qui promissionem fecerit Abraham, facturum A
se semen ejus quasi stellas cœli⁶⁷, qui per Filium
suum Christum Jesum a lapidum cultura in suam
nos agnitionem vocaverit, uti fieret « qui non pop-
ulus, populus (83); et non dilecta, dilecta⁶⁸; » ait
Joannem præparantem Christo viam, his qui in
carnali quidem cognatione gloriabantur, varium
autem et omni malitia completum sensum habebant,
eam pœnitentiam, quæ a malitia revocaret, annun-
tiantem dixisse: « Progenies viperarum, quis vobis
monstravit fugere ab ira ventura? Facite ergo
fructum dignum pœnitentiæ (84). Et nolite dicere in
vobis ipsis: Patrem habemus Abraham; dico enim
vobis, quoniam potens est Deus ex lapidibus istis
suscitare filios Abraham⁶⁹. » Pœnitentiam igitur eis
eam, quæ esset a malitia, præconabat; sed non al- B
terum Deum annuntiabat (85), præter eum qui fe-
cisset promissionem Abraham, ille præcursor Christi;
de quo iterum ait Matthæus⁷⁰, similiter autem et
Lucas⁷¹: « Hic enim est qui dictus est a Domino
per prophetam: Vox clamantis in deserto, Parate
viam Domini (86), rectas facite semitas Dei
nostri (87). Omnis vallis implebitur (88), et omnis
mons et collis humiliabitur, et erunt tortuosa in
directa (89), et aspera in vias planas: et videbit
omnis caro salutare Dei (90). » Unus igitur et idem
Deus est, Pater Domini nostri, qui et Præcursorem
per prophetas missurum se promisit: et salutare
suum, id est Verbum suum, visibile effecit omni
fieri carni, incarnatum et ipsum, ut in omnibus

manifestus fieret rex eorum. Etenim ea quæ judi-
cantur, oportebat videre judicem, et scire hunc a
quo judicantur: et ea quæ gloriam consequuntur,
oportebat scire eum, qui munus gloriæ eis donat.

2. Iterum autem de angelo dicens Matthæus,
ait⁷²: « Angelus Domini apparuit Joseph in som-
nis. » Cujus Domini, ipse interpretatur: « Uti
adimpleatur quod dictum est a Domino per pro-
phetam: Ex Ægypto vocavi Filium meum⁷³. Ecce
Virgo in utero accipiet (91), et pariet filium, et vo-
cabunt (92) nomen ejus Emmanuel, quod est inter-
pretatum, *Nobiscum Deus*⁷⁴. » De hoc, qui est ex
Virgine Emmanuel, dixit David: « Non avertas fa-
ciem Christi tui. Juravit Dominus David veritatem,
et non spernet (93) eum, de fructu ventris tui po-
nam super sedem tuam⁷⁵. » Et iterum: « Notus in
Judæa Deus, et factus est in pace locus ejus, et ha-
bitaculum ejus in Sion⁷⁶. » Unus igitur et idem
Deus, qui a prophetis prædicatus est, et ab Evan-
gelio (94) annuntiatur, et hujus Filius qui ex fructu
ventris David, id est ex David Virgine, et Emmanuel:
cujus et stellam Balaam quidem sic prophetavit:
« Orietur stella ex Jacob, et surget dux in
Israel⁷⁷. »⁷⁸ Matthæus autem Magos ab Oriente ve-
nientes ait dixisse: « Vidimus enim stellam ejus in
Oriente, et venimus adorare eum⁷⁹; » deductosque
a stella in domum Jacob ad Emmanuel, per ea quæ
obtulerunt munera ostendisse, quis erat (95) qui
adorabatur: myrrham (96) quidem quod ipse erat,
qui pro mortali humano genere moreretur et sepe-

⁶⁷ Gen. xii, 17. ⁶⁸ Rom. ix, 25; Ose. i, 10; ii, 24. ⁶⁹ Matth. iii, 7 et seqq. ⁷⁰ Matth. iii, 3.
⁷¹ Luc. iii, 4 seqq. ⁷² Matth. i, 20, et ii, 13. ⁷³ Matth. ii, 15. ⁷⁴ Matth. i, 23. ⁷⁵ Psal. cxxxii, 10, 11.
⁷⁶ Psal. lxxv, 2. ⁷⁷ Num. xxiv, 17. ⁷⁸ Cap. X. ⁷⁹ Matth. ii, 2.

(85) *Qui non populus, populus.* Ita Clarom. juxta C
Apostolum Rom. ix, 25, et Oseam ii, 23. Cæteri in-
verso ordine: *populus, qui non populus.*

(84) *Fructum dignum pœnitentiæ.* Vetus Feuard.
codex, ipso teste, habebat: *fructum dignæ pœni-
tentiæ.* Jam vulgati Novi Testam. codd. habent
καρπὸς ἀξίους, fructus dignos. Sed plures mss. codd.
etiam nunc habere *καρπὸν ἀξίον,* testis est auctor
edit. Novi Testam. Oxon. anni 1675. Id etiam
aperte docet citatus a clariss. Grab. Origenes
tom. vii *Comment. in Joann.* pag. 419, ubi notat
id discriminis esse inter Lucæ et Matthæi textum,
quod in hoc, *πρὸς μὲν τοὺς Φαρισαίους καὶ Σαδ-
δουκαίους, ποιήσατε, εἰρηται ἐνικῶς, καρπὸν ἀξίον
τῆς μετανοίας, ad Phariseos quidem et Sadduceos
numero singulari dictum est: Facite fructum dignum
pœnitentiæ; in illo autem, πρὸς δὲ τοὺς ὄχλους πλη-
θυντικῶς, ἀξίους καρπὸς τῆς μετανοίας, Turbis vero
numero plurium: fructus dignos pœnitentiæ.* Versio
etiam Italica Evangelii Matthæi a Martiano nostro D
publici juris facta habet, *fructum dignum.*

(85) *Annuntiabat.* Arund. *pronuntiabat.*

(86) *Viam Domini.* Ita Feuard. in marg., Clarom.,
Arund., Voss. et Grab. juxta sacrum Matthæi et
Lucæ textum. In cæteris minus recte, *viam Domino.*

(87) *Dei nostri.* Clarom. *Domini nostri.*

(88) *Implebitur.* Clarom. *adimplebitur.*

(89) *In directa.* Clarom. *in directum.*

(90) *Salutare Dei.* Vocem *nostri* post *Dei* merito
omittunt Clarom., Arund. et Voss., quia nec in
S. Lucæ textu exstat.

(91) *In utero accipiet.* Sic e Patribus antiquis non
pauci legerunt juxta Græcum LXX: *ἐν γαστρὶ
ἀρῆσεται,* ut Cyprian. lib. i *adv. Jud.*, n. 9; Ambros.

Præfat. in psal. xxxv, etc., alii vero in utero concipiet,
ut Leo Mag., serm. 5 *in Nativit.* et antiqua versio
Italica Evangelii Matth. In vulgatis vero Novi Test.
codd. habetur, *ἐν γαστρὶ ἔξει, in utero habebit;*
quamvis in mss. quibusdam codd. Græcis etiam
nunc exstat *ἀρῆσεται.*

(92) *Et vocabunt.* Sic nostri N. T. codd. et D. Leo
cit., Origenes, Chrysostomus, Theophylactus et alii.
In mss. quibusdam, juxta Græcum LXX: *καλέσεις,
vocabis.* Vetus Italica, *vocabit.* Cyprianus, loco cit.,
vocabitis. At, Hieronymo teste in cap. vii Isaia,
vera Matthæi lectio est, *vocabunt,* ut et paulo ante,
in utero habebit. In multis testimoniis, inquit, *quæ
evangelistæ vel apostoli de libris veteribus assumpse-
runt, curiosius attendendum est, non eos verborum
ordinem secutos esse, sed sensum. Unde et in præ-
senti loco pro concipiet in utero, Matthæus posuit,
in utero habebit; et pro vocabis, vocabunt.*

(93) *Spernet.* Ita cod. Clarom. In edit. omnibus,
dispernet. Vetus Feuard. cod. et ms. Voss. *frustra-
bitur.*

(94) *Ab Evangelio.* Sic iterum Clarom. cod. et
Feuard. in marg. melius quam cæteri omnes, *ab
Angelo.* Nam post citata Evangelii testimonia ita
concluserunt Irenæus. Et cap. seq. n. 6, post laudata
Marci et Lucæ testimonia, sic iterum concludit:
*Sic quidem unus et idem Deus et Pater est, qui a
prophetis quidem annuntiatus, ab Evangelio vero tra-
ditus, etc.*

(95) *Quis erat.* Al. *quid erat.*

(96) *Myrrham.* Ita pro *myrrha* recte emendavit
Grab. ex cod. Voss., quod congruit cum præceden-
tibus, si per subintelligas.

liretur; aurum vero, quoniam Rex «cujus regni finis non est»⁸⁰; » thus vero, quoniam Deus, qui et «notus in Judæa factus est»⁸¹, » et manifestus eis, qui non quærebant eum.

3. Adhuc ait in baptismo Matthæus⁸²: «Aperti sunt (97) ei cæli, et vidit Spiritum Dei, quasi columbam venientem super eum. Et ecce vox de cælo, dicens: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui (98). » Non enim Christus tunc descendit in Jesum; neque alius quidem Christus, alius vero Jesus; sed Verbum Dei, qui est Salvator omnium, et dominator cæli et terræ, qui est Jesus (quemadmodum ante ostendimus⁸³), qui et assumpsit carnem, et unctus est a Patre Spiritu, Jesus Christus factus est; sicut et Isaias ait⁸⁴: «Exiet B virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum Spiritus Dei (99), spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis (1), spiritus scientiæ et pietatis, et implebit eum spiritus timoris Dei (2). Non secundum gloriam judicabit (3) neque secundum loquelam arguet, sed judicabit humili judicio (4) et arguet gloriosos terræ. » Et iterum ipse Isaias unctio- nem ejus, et propter quid unctus est, præsignifi- cans ait: « Spiritus Dei (5) super me, quapropter unxit me, evangelizare humilibus (6) misit me, curare comminutos corde, præconare captivis remis- sionem, et cæcis visionem, vocare annum Domini acceptabilem, et diem retributionis, consolari omnes (7) plangentes⁸⁵. » Nam secundum id quod C Verbum Dei homo erat, ex radice Jesse, et filius Abrahæ, secundum hoc requiescebat Spiritus Dei super eum, et ungebatur ad evangelizandum humi- libus. Secundum autem quod Deus erat, non secun- dum gloriam judicabat, neque secundum loquelam arguebat: « Non enim opus erat illi, ut quis testi- monium diceret de homine, cum ipse sciret quid esset in homine⁸⁶. » Advocabat autem omnes ho- mines plangentes, et remissionem his, qui a pecca-

⁸⁰ Luc. i, 33. ⁸¹ Psal. LXXV, 2. ⁸² Matth. III, 16. LXI, 1 et seqq. ⁸³ Joan. II, 25. ⁸⁴ Prov. V, 22. ⁸⁵ Cap. XI. ⁸⁶ Luc. I, 6. ⁸⁷ Ibid., 8, 9. ⁸⁸ Ibid., 15 et seqq.

(97) *Aperti sunt. Ei*, quod addunt editt., deest in D omnibus mss.

(98) *Bene complacui. Bene* non exstat in codd. Clarom. et Voss. neque forte scripsit interpres, secutus veterem Italicam, in qua nec legitur.

(99) *Spiritus Dei. Vocem Dei* in locum *Domini* ex codd. Clarom. et Voss. post Grabium substitui, quia in Græco LXX legitur Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, et infra cap. XIX hujus libri ita habet Irenæus. Et Justinus M. quoque in Dial. cum Tryph. p. 514. Græce citavit: Καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.

(1) *Fortitudinis. In* Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *virtutis.*

(2) *Timoris Dei. Feuard. et Voss. Domini.*

(3) *Non secundum gloriam judicabit. Ita* LXX: Οὐ κατὰ τὴν δόξαν χρινεῖ, quos ut plurimum sequitur Irenæus. Sic etiam legit Clemens Alexand. lib. I Pædag., cap. 7, p. 112. At vulgata nostra juxta veritatem Hebraicam: *non secundum visionem oculorum judicabit.*

(4) *Humili judicium. Clarom. humili judicio.*

(5) *Spiritus Dei. Apud* LXX *interpr. et Lucam*

tis in captivitatem deducti erant, donans, solvebat eos a vinculis, de quibus ait Salomon: « Restibus autem peccatorum suorum unusquisque constringitur⁸⁷. » Spiritus ergo Dei descendit in eum, ejus qui [eum (8)] per prophetas promiserat uncturum se eum, ut de abundantia unctionis ejus nos percipientes salvaremur. Et sic quidem Matthæus.

CAPUT X⁸⁸.

Argumenta ex Lucæ et Marci Evangeliiis.

1. Lucas autem sectator et discipulus apostolorum, de Zacharia et Elisabeth, ex quibus secundum repromissionem Dei Joannes natus est, referens ait: « Erant autem justi ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis et justitiis Domini sine querela⁸⁹. » Et iterum de Zacharia dicens: « Factum est autem, cum sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum, secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exivit ut incensum poneret, et venit ut sacrificaret (9) intrans in templum Domini⁹⁰. » Qui præest in conspectu Domini, simpliciter, et absolute, et firme Deum et Dominum confitens ex sua persona, cum qui elegerit Jerusalem, et legislationem (10) sacerdotii fecerit, ejus est angelus Gabriel. Etenim alterum super hunc nesciebat: si enim intellectum perfectioris alienjus Dei et Domini, præter hunc, habuisset, non utique hunc, quem sciebat labis esse fructum, absolute, et in totum, Dominum et Deum confiteretur, sicut ante ostendimus. Sed et de Joanne dicens, sic ait: (11) « Erit enim magnus in conspectu Domini, et multos filiorum Israel convertet ad Dominum Deum ipsorum, et ipse præcedet in conspectu ejus, in spiritu et virtute Eliæ, præparare Domino plebem perfectam⁹¹. » Cui ergo populum præparavit, et in ejus Domini conspectu magnus factus est?

Utique ejus (12) qui dixit: « Quoniam et plus quam propheta habuit aliquid Joannes, nemo in natis mulierum major est Joanne Baptista⁹²: » qui et populum præparabat ad adventum Domini, con-

⁸⁹ Hujus lib. cap. VI. ⁹⁰ Isa. XI, 1 et seqq. ⁹¹ Isa. Cap. XI. ⁹² Luc. I, 6. ⁹³ Ibid., 8, 9. ⁹⁴ Ibid., 15 et seqq. quoque cap. IV, 18, *Spiritus Domini, Πνεῦμα Κυρίου.*

(6) *Humilibus. Pro τοῖς πτωχοῖς*, uti nunc habetur tum apud LXX, tum apud S. Lucam, satis probabile est Irenæum legisse τοῖς ταπεινοῖς; nam et ita legitur in epistola S. Barnabæ, § 14, ubi hic Scripturæ locus allegatur.

(7) *Plangentes. Sic* Feuard. in marg. et mss. omnes; et recte, quia paulo post Irenæus iterum scribit *plangentes*; at in editt. Eras., Gall. et Feuard. *lugentes.*

(8) *Qui eum. Expungenda* vox *eum* male repetita. Quare parenthesi inclusi, ne legatur.

(9) *Et venit uti sacrificaret. Hæc* explicationis gratia addidisse videtur Irenæus: neque enim apud Lucam leguntur.

(10) *Legislationem. Sic pro legislationem* reposui ex cod. Clarom., quia clarior inde sensus; et paulo post iterum habet Irenæus vel *legislationem* vel *legis donationem.*

(11) *Dicens, sic ait. Ita* Clarom. et Voss. In cæteris deest *dicens.*

(12) *Utique ejus. Arund. utique in ejus.*

servis prænuntians, et poenitentiam ipsis præconans. uti remissionem a Domino præsentem perciperent, conversi ad eum (13), a quo propter peccata et transgressionem erant abalienati; quemadmodum et David ait: « Alienati sunt peccatores ab utero, erraverunt a ventre⁹³. » Et propter hoc convertens eos ad Dominum eorum, præparabat Domino populum perfectum, in spiritu et virtute Eliæ.

2. Et iterum de angelo referens ait: « In ipso autem tempore missus est angelus Gabriel a Deo, qui et dixit Virgini: Noli timere, Maria, invenisti enim gratiam apud Deum⁹⁴. » Et de Domino dicit: « Hic erit magnus, et filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus Deus thronum (14) David, patris sui, et regnabit in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis⁹⁵. » Quis est autem alius, qui regnat in domo Jacob sine intermissione in æternum, nisi Christus Jesus Dominus noster, Filius Dei altissimi, qui per legem et prophetas promissit salutarem (15) suum facturum se omni carni visibilem, ut fieret filius hominis, ad hoc ut et homo fieret Filius Dei? Propter quod et exultans Maria, clamabat pro Ecclesia prophetans: « Magnificat anima mea Dominum, et exultavit spiritus meus in Deo salutari meo. Assumpsit enim Israel puerum suum, reminisci misericordiæ (16): quemadmodum locutus est ad patres nostros, Abraham et semini ejus in æternum⁹⁶. »

Per hæc (17) igitur et tanta monstrat Evangelium, quoniam qui locutus est patribus Deus (18), hic est qui per Moysen legis donationem (19) fecit, per quam legis donationem cognovimus, quoniam patribus locutus est. Hic idem Deus secundum magnam bonitatem suam effudit misericordiam in nos, in qua misericordia et conspexit nos Oriens ex alto, et apparuit his qui in tenebris et umbra mortis sedebant, et direxit pedes nostros in viam

⁹³ Psal. LVII, 4. ⁹⁴ Luc. I, 26, 30. ⁹⁵ Ibid. 32 seq. ⁹⁶ Ibid. 46, 54, 55. ⁹⁷ Ibid. 78 seq. ⁹⁸ Rom. III, 30. ⁹⁹ Luc. I, 68 seqq. ¹ Ibid. 76 seq. ² Joan. I, 29 seq. ³ Ibid. 15, 16.

(13) *Ad eum.* Sic Clarom., Voss. et Arund. Reliqui *ad Deum.*

(14) *Thronum.* Voss. *sedem.*

(15) *Salutarem.* Ita Clarom., Arund., Merc. 1 et Grab., melius quam reliqui, *salutare*, quia sequitur *visibilem.*

(16) *Reminisci misericordiæ.* Ita Clarom. et Voss. juxta Græcum. Cæteri, *reminiscens misericordiæ suæ.*

(17) *Per hæc.* In Arund. *post hæc.*

(18) *Deus.* Deest in Arund.

(19) *Legis donationem.* Ita his habet Clarom. In Eras., Gall. et Feuard. *legislationem*, in edit. Oxon. *legislationem.*

(20) *Nove benedicebat.* Eras., Gall., Arund., Ottob. et Merc. 2, *novum benedicebat.*

(21) *Prophetans.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Cæteri minus recte *propheta*, quia sacer Lucæ textus I, 67, habet: *καὶ προεφῆτευσεν, λέγων.*

(22) *Populo suo.* Arund. *plebi suæ.*

(23) *Reminisci.* In Feuard. marg. et Voss. *memorari.*

(24) *Ereptos.* Ita Clarom., Ottob., Arund., Merc. 2 et Grab. juxta Græcum *ῥυθέντας.* Cæteri *ereptis.*

(25) *Omnes dies nostros.* Procul dubio Irenæi

A pacis⁹⁷; quemadmodum et Zacharias desinens mutus esse, quod propter infidelitatem passus fuerat, novello Spiritu adimpletus, nove benedicebat (20) Deum. Omnia enim nova aderant, Verbo nove disponente carnalem adventum, uti eum hominem qui extra Deum abierat, ascriberet Deo: propter quod et nove Deum colere docebantur; sed non alium Deum, quoniam quidem et unus Deus, qui justificat circumcisionem ex fide, et præputium per fidem⁹⁸.

Prophetans (21) autem Zacharias dicebat⁹⁹: « Benedictus Dominus Deus Israel quia visitavit, et fecit redemptionem populo suo (22). Et erexit cornu salutis nobis in domo David pueri sui. Sicut locutus est per os sanctorum prophetarum suorum, qui a sæculo sunt. Salutem ex inimicis nostris, et ex manu omnium qui oderunt nos. Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, et reminisci (23) testamenti sancti sui. Jusjurandum quod juravit ad Abraham patrem nostrum, uti det nobis sine timore ex manu inimicorum ereptos (24) servire sibi in sanctitate et justitia, in conspectu suo omnes dies nostros (25). » Deinde ad Joannem dicit: « Et tu, puer, propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini parare vias ejus. Ad dandum intellectum salutis (26) populo ejus, in remissionem peccatorum eorum. » Hæc enim est salutis agnitio, quæ deerat eis, quæ est Filii Dei (27), quam faciebat (28) Joannes, dicens: « Ecce Agnus Dei, qui aufert (29) peccatum (30) mundi. » Hic erat de quo dicebam: Post me venit vir, qui ante me factus est quoniam prior me erat; omnesque de plenitudine (31) ejus accepimus. » Hæc itaque salutis agnitio; sed non alter Deus, nec alter Pater, neque Bythus, neque Pleroma triginta Æonum, nec mater ogdoados (32): sed agnitio salutis erat agnitio Filii Dei, qui et salus, et Salvator, et salutare vere et dicitur,

⁹³ Psal. LVII, 4. ⁹⁴ Luc. I, 26, 30. ⁹⁵ Ibid. 32 seq. ⁹⁶ Ibid. 46, 54, 55. ⁹⁷ Ibid. 78 seq. ⁹⁸ Rom. III, 30. ⁹⁹ Luc. I, 68 seqq. ¹ Ibid. 76 seq. ² Joan. I, 29 seq. ³ Ibid. 15, 16.

codex habebat *πάσας τὰς ἡμέρας ἡμῶν*, nam sic habent codex Alexand. et plures alii mss. codd. Græci citati in Oxon. N. T. edit. 1675, cum Vulgata nostra et pluribus aliis versionibus. At in hodiernis codd. excisis legitur, *πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν.*

(26) *Intellectum salutis.* In Clarom. et Voss. *salutaris.*

(27) *Filii Dei.* Eras., Gall., edit. Oxon., Arund. et Merc. 2, *Filius Dei.* Sensus autem est, agnitionem Filii Dei esse agnitionem salutis, ut paulo post repetitur.

(28) *Faciebat.* Sic Clarom., Voss. et Grab. Reliqui *perperam sciebat.* *Faciebat* vero ad agnitionem refertur, quam *faciebat* Joannes.

(29) *Aufert.* Clarom., Ottob., Arund., Merc. 2, Eras. et Gall. *auferet.* Sed observat Chrysostomus in hunc locum, Joannem usum esse verbo præsentis temporis.

(30) *Peccatum.* Arund. *peccata.* At cum Irenæo legunt singulariter Orig., hom. 10 in Num., Theophylact. et August. lib. x *cont. Faust.*, cap. 39.

(31) *Omnesque de plenitudine,* etc. Verba hæc tribuere videtur Irenæus Joanni Baptistæ, non evangelistæ.

(32) *Ogdoados.* Legendum videtur *ogdoados*, in

et est. Salus quidem, sic (33) : « In salutem tuam sustinui te, Domine ⁴. » Salvator autem iterum : « Ecce Deus meus (34) Salvator meus, fidens ero in eum ⁵. » Salutare autem sic : « Notum fecit Deus salutare suum in conspectu gentium ⁶. » Est enim Salvator quidem, quoniam Filius et Verbum Dei; salutare autem, quoniam Spiritus : « Spiritus enim, inquit, « faciei nostræ, Christus Dominus ⁷; » salus autem, quoniam caro : « Verbum enim caro factum est, et habitavit in nobis ⁸. » Hanc igitur agnitionem salutis faciebat (35) Joannes pœnitentiam agentibus, et credentibus in Agnum Dei, qui tollit peccatum (36) mundi.

4. « Apparuit, inquit, et pastoribus angelus Domini annuntians gaudium eis, quoniam generatus est in domo David Salvator, qui est Christus Dominus ⁹. Deinde multitudo exercitus cœlestis laudantium Deum et dicentium: Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis (37) ¹⁰. » Hos angelos falsarii (38) Gnostici dicunt ab ogdoade venisse, et descensionem superioris Christi manifestasse. Sed errant iterum dicentes, cum qui sursum sit, Christum et Salvatorem non natum esse, sed et post baptismum ejus qui sit de dispositione, Jesu, ipsum (39) sicut columbam in eum descendisse. Mentuntur ergo ogdoados angeli, secundum eos, dicentes : « Quoniam generatus est hodie

⁴ Gen. XLIX, 18. ⁵ Isa. XII, 2. ⁶ Psal. xcvi, 2. ¹⁰ Ibid. 13 seq. ¹¹ Psal. vii, 11 et cxliii, 8. ¹² Psal.

nominalivo singulari, vel melius *ogdoas*, quo nomine vocabatur Achamoth, ex lib. 1, cap. 5, n. 2 et 3, quanquam tamen aliquo sensu dici possit Mater ogdoados, quia Demiurgi Mater erat, a quo conditi septem cœli.

(33) Sic. Al. male, sicut.

(34) *Ecce Deus meus.* Meus expunxit Grabius auctoritate ms. Arund. sed perperam; quamvis enim in Vulgata non legatur, exstat in textu Græco LXX : ἰδοὺ θεὸς μου.

(35) *Faciebat.* Al. vitiose, sciebat.

(36) *Peccatum.* Arund. iterum peccata.

(37) *Bonæ voluntatis.* Nisi interpres, vel librarius quispiam Vulgatam secutus ita scripserit, legit Irenæus εὐδοξίας in gignendi casu. Nec mirum, nam codex Alexand. Cantabrigiensis, aliique citati in Oxon. N. T. edit. habent εὐδοξίας; et ita legant, Feuardentio teste, Hieronymus, Ambrosius et Augustinus. Græci vero Patres plerique cum excensis Lucæ codd. legerunt εὐδοξία, in nominalivo.

(38) *Falsarii.* Arund. falsi.

(39) *Ipsum.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii minus recte *Spiritum*. Nam supra lib. 1, cap. 7, n. 2, in *Jesum in baptismo descendisse illum, qui esset de Pleromate ex omnibus, Salvatorem, in figura columbæ*, dicebant hæretici.

(40) *Vobis.* Ita Clarom., Arund., Merc. 2 et Grab. juxta S. Lucæ textum. Reliqui perperam *nobis*.

(41) *Qui est mundi fabricatoris, in quem.* Ita recte Clarom. cod., cæteri omnes perperam : *qui est mundi fabricator, is in quem.* Nam infra cap. 19 de Jesu dicitur, *qui est Demiurgi.* A Demiurgo enim, mundi fabricatore, corpus animale accepisse dicebant hæretici lib. 1, cap. 8, n. 2.

(42) *In quem.* Adverbium *vere*, quod sequitur in edit. expunxi auctoritate Clarom., Arund., Voss. et Merc. 1.

A vobis (40) Salvator, qui est Christus Dominus in civitate David. » Neque enim Christus, neque Salvator tunc natus est secundum eos : sed ille, qui est de dispositione Jesus, qui est mundi fabricatoris (41), in quem (42) post baptismum descendisse, hoc est post triginta annos, supernum Salvatorem (43) dicunt. Εἰς τὴν δὲ (44) καὶ τὸ ἐν πόλει Δαβὶδ προσέθησαν, εἰ μὴ ἵνα τὴν ὑπὸ Θεοῦ γεγεννημένην τῷ Δαβὶδ ὑπόσχεσιν, ὅτι ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας αὐτοῦ αἰώνιος ἔστι βασιλεὺς, πεπληρωμένην εὐαγγελίσωνται; ἦν ὁ Δημιουργὸς τοῦδε τοῦ παντὸς πεποίηται ἐπαγγελίαν

David, quemadmodum ipse David ait : « Adjutorium meum (45) a Domino, qui fecit cœlum et terram ¹¹. »

187 Et iterum : « In manu ejus fines (46) terræ, et altitudines montium ipsius sunt. Quoniam ipsius est mare, et ipse fecit illud, et aridam manus ejus fundaverunt (47). Venite adoremus, et procidamus ante eum, et ploremus in conspectu Domini, qui fecit nos, quia ipse est Dominus Deus (48) noster ¹². » Manifeste pronuntians Spiritus sanctus per David audientibus eum, quoniam erunt qui

⁷ Thren. iv, 20. ⁸ Joan. i, 14. ⁹ Luc. n, 8 seqq. ¹¹ Psal. xciv, 4 seqq.

C (43) *Supernum Salvatorem.* Sic pro *superni Salvatoris*, manifesto scribarum errato, quod in omnibus codd. tum edit. tum mss. legitur, emendavi; non quidem, fateor, ullius ms. codicis, sed Irenæi ipsius auctoritate, qui paulo ante iisdem pene verbis dixit, ex Valentinianorum sententia, *eum qui sursum sit Christum, et Salvatorem non natum esse, sed et post baptismum ejus, qui sit de dispositione, Jesu, ipsum sicut columbam in eum descendisse.* Et infra cap. 19, eadem prorsus atque hic verba repetens, scribit : *Christum descendisse in Jesum, aut illum superiorem Salvatorem, in eum qui sit dispositionis.* Palam est igitur tum ex locis parallelis, tum ex ipsa constructionis serie legendum esse *supernum Salvatorem.*

(44) *Εἰς τὴν δὲ.* Græca hæc Irenæi refert Theodoretus, dial. 1. Eadem, usque ad hæc verba, εὐαγγελίσωνται, occurrunt in *Catena* in Lucam, cod. 2440 Bibliothecæ Regiæ, fol. 61 et 76, ubi pro προσέθησαν, priori loco habetur προσκεῖται; posteriori, προστίθησι; et pro ὑπόσχεσιν, secundo loco exstat ἐπαγγελίαν; utroque vero, pro εὐαγγελίσωνται legi. ur εὐαγγελίσθηται.

(45) *Meum.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss. Cæteri minus bene *nostrum*; nam prior hujus loci pars desumpta est ex psal. vii.

(46) *Fines.* Omnes quod ante *fines* legitur in Eras., Gall. et Feuard. omittunt cum LXX interpretibus Clarom., Arund., Voss. et antiquissimæ versiones Psalmorum.

(47) *Fundaverunt.* Ita Clarom. et Voss. cum antiqua versione Romana, quam exhibet Jacobus Faber. Cæteri, *formaverunt.*

(48) *Dominus Deus.* Vocem *Dominus* delevit Grab. quia nec in Arund. et Voss. nec in LXX versione legitur. At cum exstet in omnibus aliis codd. vetustissimisque versionibus Psalmorum, quas publici juris fecit Jacobus Faber, retinere malui.

contemnant eum, qui plasmavit nos, qui et solus est Deus. Propter quod et dicebat quæ prædicta sunt significans: Quoniam ne erraveritis; præter hunc, aut super hunc, alius non est Deus, cui magis intendere oporteat; religiosos nos et gratos præparans in eum qui fecerit, et constituerit, et enutriet (49). Quid ergo erit his, qui tantum blasphemiam adversus suum factorem adinvenerunt? Hoc idem autem et angeli. In eo enim quod dicunt: « Gloria in altissimis Deo, et in terra pax »; eum qui sit altissimorum, hoc est, supercœlestium factor, et eorum quæ super terram omnium conditor, his sermonibus glorificaverunt; qui suo plasmati, hoc est hominibus, suam benignitatem salutis de cœlo misit. Propter quod et « Pastores, ait, revertebantur, glorificantes Deum in omnibus quæ audierant, et viderant, quemadmodum et narratum est ad eos »¹⁴. Non enim alterum Deum glorificabant Israelitæ pastores, sed illum qui a lege et prophetis annuntiatus est, factorem omnium, quem et glorificabant angeli. Si autem alterum quidem angeli qui erant ab ogdoade, glorificabant, alterum vero pastores; errorem eis et non veritatem detulerunt hi qui ab ogdoade (50) erant angeli.

5. Adhuc ait Lucas¹⁵ de Domino: « Cum impleti

¹⁴ Luc. II, 14. ¹⁵ Ibid. 20. ¹⁶ Ibid. 22 seqq. ¹⁷ Ibid. 28 seqq. ¹⁸ Ibid. 36, 38.

(49) *Enutriet*. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii mendose, *enuntiat*.

(50) *Hi qui ab ogdoade*. Ita vetus Feuard. cod. et mss. Clarom., Arund. et Voss., nisi quod hic scribæ incuria habeat et ante *hi*. Reliqui: *et hi iniqui erant ab ogdoade*. Sed priorem lectionem prætuli, quod clariorem sensum pariat, arctiusque eum præcedentibus cohæreat.

(51) *Imposuerunt*. Sic Græcum verbum ἀνήγαγον, *adduxerunt*, vel, ut habet Vulgata, *tulerunt*, reddere placuit Irenæi interpreti.

(52) *Astare Domino*. Græcum infinitivum παρᾶσθησαι per infinitivum Latinum reddidit interpret. Peritior alius vertisset, ut *exhiberent*, vel *sisterent*. Cæterum vocem *eum*, quæ in Eras., Gall. et Feuard. sequitur verbum *astare*, omittunt Clarom., Arund., Voss. et Græcus Lucæ textus.

(53) *Domini*. Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arund., forte ex versione Italica. Cæteri cum nostra et textu Græco Lucæ, *Domino*.

(54) *Dictum est*. Ita Clarom., Voss. et Grab., cum omnibus fere Græcis Lucæ codd. Alii *scriptum est*.

(55) *Columbarum*. Sic iterum Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Reliqui, *columbinos*.

(56) *Dominum*. Ita Clarom. et Voss. Reliqui minus recte *Deum*.

(57) *Dimittis*. Sic ex conjectura reposuit Feuard. quia ἀπολύεις in præsentis, non ἀπολύσεις in futuro habet Evangelium. Sed legitimam fuisse conjecturam probat Clarom. cod. in quo legitur *dimittis*, non *dimittes* aut *dimittit*, ut habent alii.

(58) *Parasti... ad revelationem*. Clarom., Arund. et Merc. I, *præparasti... in revelationem*.

(59) *Populi tui*. *Plebis tuæ* in Voss. sicut in Vulgata S. Lucæ versione.

(60) *Hierusalem*. Latini codices, imo et mss. quidam Græci habent *Israel*. Sed exens Græci cum Irenæo *Hierusalem* legunt.

(61) *Novam libertatis dispositionem per novum adventum Filii sui hominibus aperiens*. In omnibus

essent dies purgationis, imposuerunt (51) eum in Hierusalem, astare Domino (52), quemadmodum scriptum est in lege Domini: Quoniam omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domini (53) vocabitur: et ut darent sacrificium, secundum quod dictum est (54) in lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum (55); eum ex sua persona manifestissime Dominum (56) appellans eum qui legislationem fecerit. Et « Simeon » autem, inquit¹⁶, « benedixit Deum, et ait: Nunc dimittis (57) servum tuum, Domine, in pace: quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum; lumen ad revelationem (58) gentium, et gloriam populi tui (59) Israel. » Et « Anna » autem « prophetissa, » ait, similiter clarificabat Deum, videns Christum; « et loquebatur de eo omnibus, qui expectabant redemptionem Hierusalem »¹⁷ (60). Per hæc autem omnia unus Deus demonstratur, novam libertatis dispositionem per novum adventum Filii sui hominibus aperiens (61).

6. Quapropter et Marcus interpret et sectator Petri, initium evangelicæ conscriptionis fecit sic: « Initium Evangelii Jesu Christi Filii Dei, quemadmodum scriptum est (62) in prophetis (63): Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui

exemplaribus tum editi, tum manu exaratis legitur: *Nullam libertatis dispositionem per novum adventum Filii sui testamentum hominibus aperiens*: perperam certe et sine sensu. Corruptum vero scribarum negligentia locum, nullius quidem ms. codicis, sed Irenæi ipsius auctoritate restitui. Pro *nullam* scripsi *novam*: *Testamentum* autem expungere non dubitavi, quia evidens est, ab aliquo ad marginem codicis sui pro *dispositionem*, qua διαθήκην vertit interpret, scriptum, inde in textum irrepsisse: adeo ut duplex ejusdem Græcæ vocis διαθήκη versio in eodem comitate occurrat. Genuinam autem esse nostram lectionem, nec gratis conflictam, parallela loca demonstrant. Infra cap. 12, de apostolis scribit Irenæus: *Manifestum est igitur ex his omnibus, quoniam non alterum Patrem esse docebant, sed libertatis novum testamentum dabant his, qui nove in Deum per Spiritum sanctum credebant*. Et apertius adhuc lib. IV, cap. 67, ubi ex professo probat Christum novi testamenti, legisque libertatis auctorem esse, ait quod ex veteribus mortuis nullus aperuit novum libertatis testamentum. *Non igitur de altero, sed de Domino, in quem concurrerunt omnia prædicta signa, dicebant propheta. Igitur aperire novum libertatis testamentum, seu, ut vocem διαθήκην interdum reddere amat interpret, novam libertatis dispositionem, familiaris Irenæo phrasis, qua proinde in eo quem expendimus loco usum eum esse, nemo sanus dubitabit.*

(62) *Scriptum est*. Alii minus bene, *dictum est*; quia S. Marci textus habet γέγραπται.

(63) *In prophetis*. Sic cum Irenæo habent exens Novi Test. codd. Græci. In mss. vero quibusdam Græcis, ut et in versionibus Vulgata Latina, Syr., Copt., Persic., Arab. et Goth., legitur, *in Isaiâ propheta*. Jam ab Irenæi temporibus variasse Marci Evangelii codices inde liquet, quod in sequenti capite eadem Evangelii verba citans legat, *in Isaiâ propheta*; nisi quis dicere malit hæc a librario quopiam ex Vulgata Latina scripta fuisse, quod non abhorret a verosimili. Siquidem Irenæus infra

præparabit viam tuam (64). Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite semitas ante Deum nostrum (65). Manifeste initium Evangelii esse dicens sanctorum prophetarum voces; et eum, quem ipsi Dominum et Deum confessi sunt, hunc Patrem Domini nostri Jesu Christi præmonstrans, qui et promiserit ei angelum suum ante faciem ejus missurum; qui erat Joannes, « in spiritu et virtute Eliæ¹⁸ », clamans in eremo: « Parate viam Domini, rectas facite semitas ante Deum nostrum. » Quoniam quidem non alium et alium prophetæ annuntiabant Deum, sed unum et eundem, variis autem significationibus, **188** et multis appellationibus: multus enim et dives Pater, quemadmodum (66) in eo libro qui ante hunc est, ostendimus¹⁹; et ex ipsis autem prophetis procedente nobis sermone ostendemus. In fine autem Evangelii ait Marcus²⁰: « Et quidem Dominus Jesus, postquam locutus est eis, receptus est in cælos, et sedet ad dexteram Dei; » confirmans quod a Propheta dictum est: « Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum²¹. » Sic quidem unus et idem Deus (67) et Pater est, qui a prophetis quidem annuntiatus, ab Evangelio vero traditus, quem Christiani colimus, et diligimus ex toto corde, factorem cæli et terræ (68), et omnium quæ in eis sunt.

CAPUT XI.

Idem probat ex Joannis Evangelio, quod ex tribus aliis jam probavit. Tum concludit quatuor esse Evangelia, nec plura, nec pauciora, et hujus numeri mysticas rationes affert.

4. Hanc fidem annuntians Joannes Domini discipulus, volens per Evangelii annuntiationem auferre

¹⁸ Luc. I, 17. ¹⁹ Cap. XXXV, n. 3. ²⁰ Marc. XVI, 19. ²¹ Psal. CIX, 1. ²² Joan. I, 1 seqq.

cap. 16 eadem verba repetens, iterum scribit in prophetis. Et quemadmodum hic subjungit: Manifeste initium Evangelii esse dicens sanctorum prophetarum voces; sic et illic addit: Unum et eundem sciens Filium Dei Jesum Christum, qui a prophetis annuntiatus. Quibus firmatur conjectura, Irenæum constanter legisse in prophetis; hæc vero in Isaia propheta, a quopiam addita; cum nihil subjungat, ex quo conjici possit eum hoc posteriori modo legisse.

(64) *Viam tuam.* Addunt Vulgati Nov. Test. codd. tum Græci, tum Latini, ἐμπροσθέν σου, ante te. An vero hæc verba defuerint in Irenæi codice, certo definiri non potest. Id certum, ea deesse in mss. quibusdam codd. Græcis, ut et in versionibus Syr., Copt., Persic. et Æthiop. Nec Origenes, tom. VII in Joan., p. 117, ea legit. Quinimo pag. sequenti scribit evangelistam, compendio prophetæ verborum facto, omisisse ἐμπροσθέν σου.

(65) *Ante Deum nostrum.* Nostri codices habent, τὸς τριβους αὐτοῦ, et ita scripsisse evangelistam existimat Origenes pag. 117 mox cit., mss. vero quidam, juxta Isai. XL, 3, ferunt, τὰς τριβους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, quod ab Irenæi lectione non procul recedit.

(66) *Multus enim et dives Pater, quemadmodum.* Sic auctoritate cod. Clarom. restitui, nisi quod pro multus, incuria scribæ habeat multos. Favet et cod. Voss. in quo legitur: Multo enim et dives Pater. Alii omnes corrupte et sine sensu habent: Multis (Merc. 1 multum) enim et diversis. Genuinam

A eum, qui a Cerintho insemminatus erat hominibus, errorem, et multo prius ab his qui dicuntur Nicolaitæ, qui sunt vulsio (69) ejus, quæ falso cognominatur scientia, ut confunderet eos, et suaderet quoniam unus Deus qui omnia fecit per Verbum suum; et non, quemadmodum illi dicunt, alterum quidem fabricatorem, alium autem Patrem Domini et alium quidem fabricatoris filium, alterum verc de superioribus, Christum, quem et impassibilem perseverasse, descendente in Jesum filium fabricatoris, et iterum revolasse in suum Pleroma: et initium quidem esse Monogenem (70), Logon autem verum filium Unigeniti: et eam conditionem, quæ est secundum nos, non a primo Deo factam, sed a Virtute aliqua valde deorsum subjecta, et abscissa ab eorum communicatione, quæ sunt invisibilia et innominabilia. Omnia igitur talia circumscribere (71) volens discipulus Domini, et regulam veritatis constituere in Ecclesia, quia est unus Deus omnipotens, qui per Verbum suum omnia fecit, et visibilia, et invisibilia; significans quoque, quoniam per Verbum, per quod Deus perfecit conditionem, in hoc et salutem his qui in conditione sunt, præstitit hominibus; sic inchoavit in ea, quæ est secundum Evangelium²², doctrina: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Quod factum est, in ipso (72) vita erat, et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt. Omnia, inquit, per ipsum facta sunt. » In omnibus ergo est et hæc, quæ secundum nos est, conditio: non enim concedetur eis, omnia dici

autem esse nostram lectionem demonstrat tum contextus, tum locus huic geminus infra cap. 16, n. 7, ubi eadem verba repetuntur: Dominus noster unus quidem et idem existens, dives autem et multus. Diviti enim et multæ voluntati Patris deservit. Multum autem et divitem appellat Patrem, de quo hic sermo, quia infinitus et omni perfectionum genere cumulativissimus est; nec proinde mirum, si licet unus et idem, sub variis significationibus et multis appellationibus annuntietur a prophetis.

(67) *Sic quidem unus et idem Deus.* In Clarom. Sic idem et unus Deus et Pater est.

D (68) *Terræ.* Verbum credimus, quod in editt. Eras., Gall. et Feuard. sequitur, omittunt mss. omnes.

(69) *Vulsio.* Græce, ait Pearson., ἀπόσπασμα, quod hic ego verterem surculus, qui a trunco avellitur. Quo sensu de Theodoto scripsit Epiphanius: Ἀνέστη πάλιν Θεόδοτος τις, ἀπόσπασμα ὑπάρχων ἐκ τῆς προσειρημένης ἀλόγου αἰρέσεως. Et de Noetianis: Ἐκ τούτου οἱ Νοητιανοὶ ἀπόσπασμα ὄντες αὐτοῦ.

(70) *Monogenem.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Arund., Voss. et Grab. Reliqui perperam Monogeni.

(71) *Circumscribere.* Græce, περιγράφειν, delere, e medio tollere.

(72) *Quod factum est, in ipso, etc.* Sic ex codd. Clarom., Arund. et Voss. Distinguo. Vide notam 45, col. 715, ad cap. 2 lib. II.

ea, quæ sunt infra Pleroma (73) ipsorum. Si enim et hæc Pleroma ipsorum continet, non extra est tanta ista conditio, quemadmodum ostendimus in eo libro qui ante hunc est ²³; si autem extra Pleroma sunt hæc, quod quidem impossibile visum est, jam non est *omnia* Pleroma ipsorum: non est ergo extra hæc tanta conditio.

2. Abstulit autem a nobis dissensiones omnes ipse Joannes, dicens ²⁴: « In hoc mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In sua propria venit, et sui eum non receperunt. » Secundum autem Marcionem, et eos qui similes sunt ei, neque mundus per eum factus est, neque in sua venit, sed in aliena. Secundum autem quosdam Gnosticorum, ab angelis factus est iste mundus, et non per Verbum Dei (74). Secundum autem eos, qui sunt a Valentino, iterum non per eum factus est, sed per Demiurgum. Hic enim (75) operabatur similitudines tales fieri, ad imitationem eorum quæ sunt sursum, quemadmodum dicunt: Demiurgus autem perficiebat fabricationem conditionis. Emissum enim dicunt eum a Matre Dominum, et Demiurgum ejus dispositionis, quæ est secundum conditionem, per quem hunc mundum factum volunt: cum Evangelium manifeste dicat, quoniam per Verbum, quod in principio erat apud Deum, omnia sunt facta: quod « Verbum, inquit, caro factum est, et inhabitavit (76) in nobis ²⁵. »

3. Secundum autem illos, neque Verbum caro factum est, neque Christus, neque qui ex omnibus factus est, Salvator. Etenim Verbum **189** et Christum nec advenisse in hunc mundum volunt: Salvatorem vero non incarnatum, neque passum; descendisse autem quasi columbam in eum Jesum, qui factus esset ex dispositione, et cum annuntiasset incognitum Patrem, iterum ascendisse in Pleroma. Incarnatum autem et passum quidam quidem eum, qui ex dispositione sit, dicunt Jesum, quem per Mariam dicunt pertransisse, quasi aquam per tubum; alii vero Demiurgi filium, in quem descendisse eum Jesum, qui ex dispositione sit: alii rursus Jesum quidem ex Joseph et Maria natum dicunt, et in hunc descendisse Christum, qui de superio-

ribus sit, sine carne et impassibilem existentem. Secundum autem nullam sententiam hæreticorum, Verbum Dei caro factum est. Si enim quis regulas ipsorum omnium perscrutetur, inveniet quoniam sine carne, et impassibilis ab omnibus illis inducitur Dei Verbum, et qui est in superioribus Christus. Alii enim putant manifestatum (77) eum, quemadmodum hominem transfiguratum; neque autem natum, neque incarnatum dicunt illum; alii vero neque figuram eum assumpsisse hominis; sed quemadmodum columbam descendisse in eum Jesum, qui natus est ex Maria. Omnes igitur illos falsos testes ostendens discipulus Domini, ait: « Et Verbum caro factum est, et inhabitavit in nobis. »

4. Et ut non inquiramus, cujus Dei Verbum caro factum est, ipse insuper docet, dicens ²⁶: « Fuit homo missus a Deo; erat ei nomen Joannes: hic venit in testimonium, ut testaretur de lumine. Non erat ipse lumen, sed ut testaretur de lumine (78). » Præcursor igitur Joannes, qui testatur de lumine, a quo Deo missus est? Utique ab eo, cujus Gabriel est angelus, qui etiam evangelizavit generationem ejus: qui et per prophetas promisit angelum suum missurum ante faciem Filii sui, et præparaturum viam ejus ²⁷, hoc est, testificaturum de lumine, « in spiritu et virtute Eliæ ²⁸. » Elias autem rursus cujus Dei servus et propheta fuit ²⁹? ejus qui fecit cælum et terram, quemadmodum et ipse confite-
tur. A conditore igitur et fabricatore hujus mundi missus Joannes, quemadmodum poterat testificari de eo lumine, quod ex his quæ sunt innominabilia et invisibilia descenderit? Omnes enim hæretici decreverunt Demiurgum ignorare eam quæ sit super eum Virtutem, cujus testis et ostensor invenitur Joannes. Propter hoc Dominus « plus quam prophetam » dixit ³⁰ eum habuisse. Reliqui enim omnes prophetæ annuntiaverunt adventum paterni luminis; concupierunt autem digni esse videre eum quem prædicabant: Joannes autem et prænuntiavit similiter sicut alii, et advenientem (79) vidit, et demonstravit, et credere in eum suasit multis, ita ut ipse et prophetæ et apostoli locum habuerit. Hic est enim plus quam propheta; quoniam « primo

²³ Cap. I et seqq. ²⁴ Joan. 1, 10, 11. ²⁵ Ibid. 14. ²⁶ Ibid. 6, 7, 8. ²⁷ Marc. 1, 2 ex Malach. 11, 1. ²⁸ Luc. 1, 17. ²⁹ III Reg. xvii, 1, et xviii, 15. ³⁰ Matth. xi, 9, et Luc. vii, 26.

(73) *Infra Pleroma*. Sic omnes mss. In edit. Eras., Gall. et Feuard. *intra Pleroma*. Sed quidvis legas, parum interest, modo *infra* accipias, non pro *subter*, ut perperam accipit Græbius, sed pro *intra*, more scriptorum infimæ Latinitatis. Hunc enim sensum, non illum, habere hic eam vocem demonstrant tum contextus opponens τὸ *infra Pleroma*, τῷ *extra Pleroma*; tum ipsa Valentinianorum hypothesis, eorum duntaxat, quæ extra Pleroma, non quæ intra Pleroma sunt, creationem Demiurgo attribuentium; tum denique ea quæ fusius explicat Irenæus lib. II, primis capitibus.

(74) *Per Verbum Dei*. Ita pro *Verbo Dei* reposui ex Clarom., Voss. et Merc. 2 nisi quod in his male omissum sit *per*. Nam statim subjungit Irenæus, *juxta Evangelii phrasin, non per eum factus est;*

D quod et paulo ante præmiserat.

(75) *Hic enim. Ἀόγος* scilicet. Sed memoria lapsus Irenæus Verbo tribuit quod non nisi Salvatore suo ascribebant Valentiniani. Quippe Salvatorem, non Ἀόγον, dicebant *in honorem Æonum imagines fecisse ipsorum*, ad quarum præscriptum condidisset omnia Demiurgus; lib. I, cap. 5, n. 1.

(76) *Inhabitavit*. Ita Clarom., et hic ac paulo post, ac Voss., cæteri *habitavit*.

(77) *Manifestatum*. Alii perperam, *manifestum*.

(78) *Non erat ... testaretur de lumine*. Hunc versum, qui occasione repetitionis ultimarum vocum exciderat, ex Arund. et Merc. 2, restituit Græbius, ipso S. Joannis textu suffragante.

(79) *Advenientem*. Sic Clarom. et Voss. Alii minus recte *adventum*.

apostoli, secundo prophetæ ³¹; et omnia autem ex A uno et eodem ipso Deo.

5. Bonum enim et illud (80) quod per conditionem a Deo in vinea factum est, et primo bibitum est vinum. Nemo enim illud vituperavit ex his qui libenter; sed et Dominus accepit de eo: melius autem quod per Verbum compendialiter ac simpliciter ex aqua ad usum eorum, qui ad nuptias convocati erant, factum est vinum ³². Quamvis enim possit Dominus ex nullo subjacente eorum quæ sunt conditionis, præbere epulantibus vinum, et esca complere esurientes, hoc quidem non fecit: accipiens autem eos qui a terra essent panes, et gratias agens, et iterum aquam faciens vinum, saturavit eos qui recumbebant, et potavit eos qui invitati erant ad nuptias ³³: ostendens quoniam Deus, qui fecit terram, et jussit eam fructus ferre (81), et constituit aquas, et edidit fontes, hic et benedictionem escæ, et gratiam potus, in novissimis temporibus per Filium suum donat humano generi, incomprehensibilis per comprehensibilem, et invisibilis per visibilem; cum extra eum non sit, sed in sinu Patris existat.

6. « Deum enim, inquit, nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius Dei, qui est in sinu Patris, ipse enarravit ³⁴. » Patrem enim invisibilem existentem ille, qui in sinu ejus est, Filius omnibus enarrat. Propter hoc cognoscunt eum hi, quibus revelaverit Filius: et iterum Pater per Filium, Filii sui dat agnitionem his qui diligunt eum. A quo et Nathanael discens cognovit, cui et testimonium reddidit Dominus, quoniam « verus Israelita est, in quo dolus non est ³⁵. » Cognovit Israelites suum regem; et ait ei (82): « Rabbi, tu es Filius Dei, tu

es rex Israel ³⁶. » A quo et Petrus edoctus, cognovit Christum Filium Dei vivi ³⁷, dicentis: « Ecce Filius meus (83) dilectissimus, in quo bene sensi: ponam Spiritum meum super eum, et iudicium gentibus annuntiabit. Non contendet, neque clamabit, neque quisquam audiet vocem ejus in plateis: calamum quassatum non confringet, et linum fumigans non exstinguet, usquequo emittat in contentionem iudicium, et in nomine ejus gentes sperabunt ³⁸. »

7. Et hæc quidem sunt principia Evangelii, unum Deum fabricatorem hujus universitatis, eum qui et per prophetas sit annuntiatus, et qui per Moysen legis dispositionem fecerit, Patrem Domini nostri Jesu Christi annuntiantia, et præter hunc alterum Deum nescientia, neque alterum Patrem. Tanta est autem circa Evangelia hæc firmitas, ut et ipsi hæretici testimonium reddant eis (84), et ex ipsis egrediens unusquisque eorum conetur suam confirmare doctrinam. Ebionæi etenim eo Evangelio, quod est secundum Matthæum, solo utentes (85), ex **190** illo ipso convincuntur, non recte præsumentes de Domino. Marcion autem id quod est secundum Lucam circumcidens (86), ex his quæ adhuc servantur penes eum, blasphemus in solum existentem Deum ostenditur. Qui autem Jesum separant a Christo (87), et impassibilem perseverasse Christum, passum vero Jesum dicunt, id quod secundum Marcum est præferentes Evangelium; cum amore veritatis legentes illud, corrigi possunt. Hi autem qui a Valentino sunt, eo quod est secundum Joannem plenissime utentes, ad ostensionem conjugationum suarum; ex ipso deteguntur nihil recte dicentes, quemadmodum ostendimus in primo libro. ³⁹ Cum ergo (88) hi, qui contradicant, nobis

³¹ 1 Cor. xii, 28. ³² Joan. ii, 3 seqq. ³³ Joan. vi, 41. ³⁴ Joan. i, 18. ³⁵ Ibid. 47. ³⁶ Ibid. 49. ³⁷ Joan. vi, 70. ³⁸ Matth. xii, 18 seqq.; ex Isa. xlii, 1 seqq. ³⁹ Cap. ix.

(80) *Bonum enim et illud.* Hæc non adeo cohærent cum præcedentibus. Forte quidpiam excidit.

(81) *Ferre.* Sic Fenard, in marg., Clarom., Arund. et Voss. Alii, *facere*.

(82) *Et ait ei.* Voces in quo, quæ in omnibus editt. præcedunt, ut superfluas delevi auctoritate cod. Clarom.

(83) *Ecce Filius meus, etc.* Hæc non eodem modo leguntur apud LXX interpretes Isai. xlii, 1 et seqq., atque apud Matth. xii, 18 et seqq.

(84) *Eis.* Eras., Gall. et Feuard. cum Arund. et Merc. 2. ei.

(85) *Ebionæi etenim eo Evangelio, quod est secundum Matthæum solo utentes.* Non integro, inquit Epiphanius, hæc. xxx, § 13, sed prioribus duobus capitibus mutilo, aliisque in locis depravato. Hebraicum vocabant, quia Hebraico, seu potius Syro-Chaldaico idiomate scriptum erat. Id ipsum erat quod secundum Hebræos vocat Eusebius lib. iii *Hist. ecclesiast.*, cap. 27, quodque Nazaræis et Ebionæis commune existisse asserit Hieronymus in cap. xii Matthæi. At non idem utrisque Evangelium fuisse contendit Græbius, indeque Hieronymum id asserentem erroris arguit; quia, inquit, historiam baptismi Servatoris non eodem modo refert Evangelium Nazaræorum, atque Ebionæorum. Sed id probat duntaxat, Evangelium secundum He-

bræos ab Ebionæis interpolatum fuisse, multisque in locis depravatum, quod cum Epiphanio consentit; non vero absolute, et omni parte diversum fuisse ab Evangelio Nazaræorum. Non proinde viro erudito adeo dolendum, quod et ipse aliquando in Hieronymi modernorumque scriptorum sententiam abierit: hanc facile cum sua conciliare potuisset, et a præcipiti censura temperare.

(86) *Marcion autem id quod est secundum Lucam, etc.* Confer sequens caput 12 haud adeo procul a fine, et lib. i, cap. 27, n. 2, atque ibi notata.

(87) *Qui autem Jesum separant a Christo, etc.* Cerinthum ejusque sequaces hic indicari putat Græbius. Hæc quidem ad eorum placita ex parte quadrant. Sed difficultatem facit quod conceptis verbis affirmant Epiphanius, hæc. xxviii, § 4, ac hæc. xxx, § 5, et Philastrius cap. 36. Cerinthianos perinde ac Ebionæos solo usos fuisse Evangelio secundum Matthæum, quod et secundum Hebræos vocabant, eoque non integro, sed mutilo. Quod vix cum Irenæo conciliari poterit, scribente, eos, quos hic memorat, hæreticos id quod secundum Marcum est prætulisse Evangelium.

(88) *Cum ergo.* Eras., Gall. et Feuard. *quando ergo.*

testimonium perhibeant, et utantur his, firma et vera est nostra de illis ostensio.

8. Neque autem plura numero quam hæc sunt, neque rursus pauciora capit esse Evangelia.

Ἐπειδὴ... τέσσαρα κλίματα (89) τοῦ κόσμου, ἐν ᾗ ἐσμέν, εἰσι (90), καὶ τέσσαρα καθολικά πνεύματα, κατέσπαρται δὲ ἡ Ἐκκλησία ἐπὶ πάσης τῆς γῆς, στύλος δὲ καὶ στήριγμα Ἐκκλησίας τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ πνεῦμα ζωῆς· εἰκότως τέσσαρας ἔχειν αὐτὴν στύλους (92), πανταχόθεν πνέοντας τὴν ἀφθαρσίαν, καὶ ἀναζωπυροῦντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἐξ ὧν φανερόν (93), ὅτι ὁ τῶν ἀπάντων τεχνίτης (94) Λόγος, ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χερουβίμ, καὶ συνέχων τὰ πάντα, φανερωθεὶς τοῖς ἀνθρώποις, ἔδωκεν ἡμῖν τετράμορφον τὸ Εὐαγγέλιον, ἐνὶ δὲ πνεύματι συνεχόμενον. Καθὼς

Quoniam enim quatuor regiones mundi sunt in quo sumus, et quatuor principales (91) spiritus, et disseminata est Ecclesia super omnem terram, columna autem et firmamentum Ecclesiae⁴⁰ est Evangelium et spiritus vitæ; consequens est, quatuor habere eam columnas, undique flantes incorruptibilitatem, et vivificantes homines. Ex quibus manifestum est, quoniam qui est omnium artifex Verbum, qui sedet (95) super cherubim, et continet omnia, declaratus (96) hominibus, dedit nobis quadriforme Evangelium, quod uno spiritu (97) continetur.

⁴⁰ I Tim. III, 15. ⁴¹ Psal. LXXIX, 5. ⁴² Apoc. IV, 7.

(89) Ἐπειδὴ... τέσσαρα κλίματα. Hæc Irenæi de quatuor Evangeliiis pericopa, quam eruditissimi Grabii curæ et studiis debemus, Græce, tacito licet Irenæi nomine, paucisque mutatis, responsionis loco datur ad 144 Anastasii Sinaitæ (si sit ejus) quæstionem: cujus editio, cum hinc inde sit vitiosa, exemplar ms. cod. 206 Barocciani in Bibliotheca Bodleiana in subsidium vocavit vir clarissimus, necnon istud, quod ex Florentino codice descripsit, ac notis in N. T. inseruit Alexander Morus; hand animadvertens tamen, id Anastasii ἀποσπασμάτων esse, atque istud cum Germano patriarcha Constantinopolitano quoque contulit, quod hic in *Theoria rerum ecclesiasticarum*, tom. II Auctarii *Bibliothecæ Patrum*, Paris. 1624, p. 146, hunc Irenæi locum magna ex parte compilarit: ex quo, ut et argumento quodam in S. Marci Evangelium, t. I Auctarii novissimi *Bibliothecæ Patrum* a Combessio, Paris. 1672, editi pag. 436, insuper lacunam aliquam in Anastasio explevit. Exstat in Bibliotheca Regia cod. ms. 2910 Anastasii *Quæstionum et Responsionum*, et alter in Bibliotheca Colbertina nu. 1450, uterque septingentorum circiter annorum, quos ipse contuli, et cum Bodleiano fere convenire deprehendi. Hujus proinde lectiones allegare cum Grabio sufficiat.

(90) Ἐσμέν, εἰσι. Morus, νῦν ἐσμέν, sine εἰσι.

(91) Principales. In Græco καθολικά. Sed aliud quidpiam legisse videtur interpretes.

(92) Εἰκότως τέσσαρας ἔχειν αὐτὴν στύλους. Ita ex ms. Bodlei. reposuit Grab. cum in edit. perperam ἔχρῃν pro ἔχειν legatur. At auctoritate Latini interpretis, et constructione ita exigente, lege, inquit vir. clar., εἰκός ἐστι, pro εἰκότως. Sed quid, si servato ἔχρῃν legeretur, εἰκότως τέσσαρας ἔχρῃν ἔχειν αὐτὴν στύλους?

(93) Φανερόν. Germanus, φαίνεται.

(94) Τεχνίτης. In Florent. exemplari perperam κριτής

(95) Sedet. Ita Eras., Gall. et Feuard. in edit. 1576.

ὁ Δαβὶδ, αἰτούμενος αὐτοῦ τὴν παρουσίαν, φησὶν· « Ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χερουβίμ (98), ἐμφάνηθι. » Καὶ γὰρ τὰ χερουβίμ τετραπρόσωπα· καὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, εἰκόνες τῆς πραγματείας (99) τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ (1). « Τὸ μὲν γὰρ πρῶτον ζῶον, φησὶ, ὅμοιον λέοντι (2), » τὸ ἑμπρακτον αὐτοῦ, καὶ ἡγεμονικόν, καὶ βασιλικόν χαρακτηρίζον· « τὸ δὲ δεῦτερον ὅμοιον μῶσχῳ, » τὴν ἱερουργικὴν καὶ ἱερατικὴν τάξιν ἐμφαίνον· « τὸ δὲ τρίτον ἔχον πρόσωπον ἀνθρώπου (5), » τὴν κατὰ ἄνθρωπον αὐτοῦ παρουσίαν φανερώτατα (7) διαγράφον· « τὸ δὲ τέταρτον ὅμοιον ἀετῷ πετομένῳ, » τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐπιπταμένου δόσιν (9) σαφηνίζον. Καὶ τὰ Εὐαγ-

Quemadmodum et David postulans ejus adventum, ait: « Qui sedes super cherubim, appare⁴¹. » Etenim cherubim quadriformia, et formæ ipsorum imagines sunt dispositionis Filii Dei. « Primum enim animal, inquit, simile leoni, » efficacabile ejus, et principale, et regale (3) significans: « secundum vero simile vitulo, » sacrificalem et sacerdotalem ordinationem significans: « tertium vero (4) habens faciem quasi humanam, » eum, qui est secundum hominem, adventum ejus (6) manifeste describens: « quartum vero simile aquilæ volantis⁴², » Spiritus in Ecclesiam advolantis (8) gratiam manifestans. Et Evangelia igitur his

Sed hic in posterioribus editt. perperam habet, *sedet*; quod erratum non modo secutus est Grabius, sed et excusare nititur.

(96) *Declaratus*. Gr. φανερωθεὶς, manifestatus.

(97) *Uno spiritu*. In hisce præfixum in edit. Eras., Gall. et Feuard. merito omittunt Clarom., Arnd., Voss., quia nec in textu Græco exstat.

(98) Ὁ καθήμενος ... τὰ χερουβίμ. Decem istæ voces desunt in Moro.

(99) Εἰκόνες τῆς πραγματείας. Germanus, εἰκονίζουσι τὴν πραγματείαν.

(1) Τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. In Florent. aut Moro male omissa vox Υἱ.

(2) Πρῶτον ζῶον, φησὶ, ὅμοιον λέοντι. Ita recte ex Germano edidit Grabius. Nam in Moro minus recte πρόσωπον loco ζῶον exstat. In Anastasio Bodlei. deest ὅμοιον: in edit. vitiose prorsus legitur: πρόσωπον ζῶον, φησὶ, λέοντι.

(3) *Efficabile ejus, et principale, et regale*. Melius vertisset interpretes, *efficaciam ejus, et principatum, et regnum*.

(4) *Tertium vero*. Vocem *animal* a Feuard. nullius, ut videtur, ms. codicis auctoritate additam expruxi, quia deest in cod. Clarom. et edit. Eras. et Gall. ac ipso textu Græco.

(5) Ἀνθρώπου. Particulam ὡς addendam esse, ex veteri versione et ipso S. Joannis textu liquet.

(6) *Adventum ejus*. Sic mss. omnes cum textu Græco. In Eras., Gall. et Feuard. perperam, *adventum eis*.

(7) *Φανερώτατα*. Sic recte Bodlei. Sed non minus recte German. φανερώς. At Anast. edit. male, φανερώτητα· Mor. pessime, φανερούται.

(8) *Volantis ... advolantis*. Sic iterum omnes mss. cum edit. Oxon. In aliis *volitantis ... advolitantis*.

(9) Ἐπιπταμένου δόσιν. Loco ἐπιπταμένου, ut recte in Moro legitur, Anast. edit. et German. habent, ἐπιπταμένην, ms. Bodlei. pejus, ἐπιπτάμενον.

γέλια οὖν (10) τούτοις σύμφωνα (11), ἐν οἷς ἐγκαθίσταται Χριστός (12). Τὸ μὲν γὰρ κατὰ Ἰωάννην (15), τὴν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἡγεμονικὴν αὐτοῦ., καὶ ἐνδοξον (16) γενεάν διηγείται (17), λέγων· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος (18) [καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ὁ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος]. » Καί· « Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. » Τὸ δὲ κατὰ Λουκᾶν, ἅτε ἱερατικοῦ (19) χαρακτήρου ὑπάρχον, ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου τοῦ ἱερέως θυμιῶντος τῷ Θεῷ ἤρξατο. Ἦδη γὰρ ὁ σιτευτὸς ἠτοιμάζετο (21) μόσχος, ὑπὲρ τῆς ἀνευρέσεως (22) τοῦ νεωτέρου παιδὸς μέλλων θύεσθαι. Ματθαῖος δὲ τὴν κατὰ ἀνθρωπὸν αὐτοῦ γέννησιν κηρύττει, λέγων (24)·

consonantia, in quibus insidet Christus (13) Jesus. Aliud enim illam, quæ est a Patre, principalem, et efficacilem (14), et gloriosam **191** generationem ejus enarrat, dicens sic : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum; » et : « Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil ⁴³. » Propter hoc et omni fiducia plenum est Evangelium istud; talis est enim persona ejus. Id vero, quod est secundum Lucam, quoniam quidem sacerdotalis characteris est, a Zacharia (20) sacerdote sacrificante Deo inchoavit. Jam enim saginatus parabatur vitulus, qui pro inventione minoris filii inciperet mactari (23). Matthæus vero eam, quæ

A « Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ. » Καί· « Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν· » Ἀνθρωπομορφον οὖν τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο (25). Μάρκος δὲ ἀπὸ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος, τοῦ ἐξ ὕψους ἐπιόντος τοῖς ἀνθρώποις, τὴν ἀρχὴν ἐποίησατο, λέγων (27)· « Ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς γέγραπται ἐν Ἠσαΐα τῷ προφήτῃ (28)· » τὴν πτερωτικὴν εἰκόνα τοῦ εὐαγγελίου δεικνύων· διὰ τοῦτο δὲ καὶ σύντομον, καὶ παρατρέχουσαν τὴν καταγγελίαν πεποιήται· προφητικὸς γὰρ ὁ χαρακτήρ οὗτος (29). Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ τοῖς μὲν πρὸ Μωϋσέως πατριάρχαις, κατὰ τὸ θεῖκόν καὶ ἐνδοξον ὠμίλει (30)· τοῖς

est secundum hominem generationem ejus enarrat : « Liber, dicens, generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham. » Et iterum : « Christi autem generatio sic erat ⁴⁴. » Humanae formæ igitur hoc Evangelium : propter hoc et per totum Evangelium humiliter sentiens, et mitis homo servatus est (26). Marcus vero a prophetico Spiritu, ex alto adveniente hominibus, initium fecit : « Initium, dicens ⁴⁵, Evangelii, quemadmodum scriptum est in Isaia propheta; » volatilem et pennatam imaginem Evangelii monstrans : propter hoc et compendiosam et præcurrentem annuntiationem fecit : propheticus enim character est hic. Et ipsum autem Verbum

⁴³ Joan. 1, 1 seqq. ⁴⁴ Matth. 1, 1, 18. ⁴⁵ Marc. 1, 1.

Sed Anast. cum Bodlei. et Germ. bene dōsιν. Florent. vero perperam γνῶσιν.

(10) Καὶ τὰ εὐαγγέλια οὖν. German. τοῖνον καὶ τὰ εὐαγγέλια.

(11) Σύμφωνα. German. σύμμορφα.

(12) Χριστός. Ἰησοῦς deest.

(13) Christus Ita in mss. omnibus et Græco. In Eras., Gall. et Feuard. Dominus.

(14) Efficabilem. Hic pro efficacem, Græce ἐμπρακτον. Codd. Clarom. et Voss. habent efficacilem.

(15) Τὸ μὲν γὰρ κατὰ Ἰωάννην. German. τὸ μὲν γὰρ ἀετὸς, κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον. Sed utrumque glossema olet : quippe Irenæum τὸ μὲν γὰρ ἄλλο scripsisse, ex veteri versione colligere est.

(16) Ἠγεμονικὴν αὐτοῦ, . . . καὶ ἐνδοξον. Ita German. et omnia exemplaria Anastasii, nisi quod in edit. minus recte ordo duarum priorum vocum sit inversus. Alias vero duas voces, καὶ ἐμπρακτον, occasione repetitæ particulæ καὶ excidisse, vetus interpretis ostendit.

(17) Διηγείται. Anast., Bodlei. ἐκδιηγείται.

(18) Λόγος. Verba S. Joannis haud integra descripsit Anastasius, nec Germanus. Cum vero hic addat, καὶ πάντα δι' αὐτοῦ, quæ a Grabio omissa supplevi; operæ pretium visum fuit ad complendam periodum et intermedia, ab Irenæo procul dubio scripta, substituere, hamulis tamen inclusa, ne a Germano descripta esse viderentur. Duas nihilominus voces, ὃ γέγονεν, quas hic addit, resecuri; quia ab Irenæo haud scriptæ, utpote ex ipsius sententia ad sequentem versum pertinentes. Desideratur autem in Græco et sequens Irenæi periodus : Propter hoc . . . persona ejus.

(19) ἅτε ἱερατικοῦ. Ita Anast., Bodlei. et Florent. una cum Germano; sed edit. male, ἅτε ἱεροῦ.

(20) A Zacharia. Præpositionem a auctoritate cod. Arund. et Græci textus addidit Grabius.

(21) Ἦδη γὰρ ὁ σιτευτὸς ἠτοιμάζετο. Ita Anast. Bodlei. Sed Florent. ἤδη περὶ ὁ σιτευτὸς ἐτοιμάζετο. Edit. vero pessime, ἤδει γὰρ ὅτι σιτευτὸς ἐτοιμάζεται.

(22) Τῆς ἀνευρέσεως. German. τῆς εὐρέσεως.

(23) Inciperet mactari. Græcismus interpreti familiaris, nec jam semel a nobis notatus, pro mactandus erat. Græca habent μέλλων θύεσθαι.

(24) Ματθαῖος δὲ λέγων. Ita Germanus cum Latino interprete. Sed omnia exemplaria Anastasii ex glossemate habent : Τὸ δὲ κατὰ Ματθαῖον . . . λέγον, nisi quod in ms. Bodlei. legitur, λέγων.

(25) Καί· Τοῦ δὲ Ἰησοῦ . . . εὐαγγέλιον τοῦτο. Hæc a Grabio, nescio cur, omissa, ex Germano supplevi.

(26) Serratus est. Ita Clarom., Voss. et Grab. melius quam alii, separatus est.

(27) Μάρκος δὲ . . . λέγων. Sic iterum Germanus Latinæ versioni consonus. Sed Anastas., τὸ δὲ κατὰ Μάρκον . . . λέγον, excepto quod in Bodlei. rursus exstet λέγων. Germani lectionem confirmat argumentum in S. Marci Evangelium, ex Cyrilli Alex. sive Victoris Antiocheni Commentario in ipsum, tom. I Auctarii novissimi Biblioth. PP. a Combessio editi pag. 436, C, ubi hæc Irenæi de S. Marco periodus, in Anastasio et Germano manca, plene allegatur cum hæc honoris præfatione : Καὶ Εἰρηναῖος δὲ ὁ Λουγδούνων ἐπίσκοπος, μαθητὴς τῶν ἀποστόλων γενόμενος, ἐν τῷ τρίτῳ κατὰ τῶν αἱρέσεων λόγῳ φησὶν, ἐκάστου εὐαγγελίου τὸν χαρακτήρα ἐκθέμενος. Μάρκος, etc.

(28) Ἐν Ἠσαΐα τῷ προφήτῃ. Florent. ἐν βίβλῳ λόγων Ἠσαΐου τοῦ προφήτου. German. ex suo, ut videtur, N. T. codice, ἐν τοῖς προφήταις.

(29) Τὴν πτερωτικὴν . . . χαρακτήρ οὗτος. Hæc quæ in Anastas. edit. Bodlei. et Florent. desiderantur, restituit Grabius partim ex Cyrillo, et partim ex Germano.

(30) Ὄμίλει. Ita recte German. Sed Anastas. edit. et Bodlei. vitiose ὀμίλει vel ὀμίλει.

ἐν τῷ νόμῳ, ἱερατικῇν. τάξιν ἀπένεμεν (31)· μετὰ δὲ ταῦτα ἀνθρώπος γενόμενος, τὴν δωρεάν τοῦ ἁγίου (32) Πνεύματος εἰς πᾶσαν ἐξέπεμψε τὴν γῆν, σκεπάζων ἡμᾶς ταῖς ἑαυτοῦ πτέρυξιν. Ὅποια οὖν ἡ πραγματεία τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοιαύτη καὶ τῶν ζώων ἡ μορφή· καὶ ὅποια ἡ τῶν ζώων μορφή (34), τοιοῦτος καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ Εὐαγγελίου. Τετράμορφα γὰρ τὰ ζῶα, τετράμορφον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ἡ πραγματεία τοῦ Κυρίου. Καὶ διὰ τοῦτο τέσσαρες ἐδόθησαν (36) καθολικαί (37) διαθήκαι τῇ ἀνθρωπότητι· μία μὲν τοῦ κατακλυσμοῦ (38) τοῦ Νῶε, ἐπὶ τοῦ τόξου· δευτέρα δὲ τοῦ Ἀβραάμ (39), ἐπὶ τοῦ σημείου τῆς περιτομῆς· τρίτη δὲ ἡ νομοθε-

Dei, illis quidem qui ante Moysem fuerunt patriarchis, secundum divinitatem et gloriam colloquebatur: his vero qui in lege, sacerdotalem et ministerialem actum (33) præbebat: post deinde nobis homo factus, munus celestis Spiritus in omnem misit terram, protegens nos alis suis. Qualis igitur dispositio Filii Dei, talis et animalium forma: et qualis animalium forma (35), talis et character Evangelii. Quadriformia autem animalia, et quadriforme Evangelium, et quadriformis dispositio Domini. Et propter hoc quatuor data sunt testamenta humano generi: unum quidem ante cataclysmum sub Adam; secundum vero, post cataclysmum sub Noe; tertium vero legis-

σία ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως (40)· τετάρτη δὲ ἡ τοῦ Εὐαγγελίου (41), διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

latio sub Moyse; quartum vero, quod renovat hominem, et recapitulat in se omnia, quod est per Evangelium, elevans et pennigerans homines in cœleste regnum.

9. Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, μάταιοι πάντες καὶ ἀμαθεῖς, προσέτι δὲ καὶ τολμηροί, οἱ ἀθετοῦντες τὴν ἰδέαν τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ εἴτε πλεονα, εἴτε ἐλάττονα τῶν εἰρημένων παρεισφέροντες (42) Εὐαγγελίων πρόσωπα· οἱ μὲν, ἵνα πλεονα δόξωσι τῆς ἀληθείας ἐξευρηθέναι (43)· οἱ δὲ ἵνα (44) τὰς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ ἀθετήσωσιν.

192 9. His igitur sic se habentibus, vani omnes, et indocti, et insuper audaces, qui frustrantur speciem Evangelii, et vel plures quam dictæ sunt, vel rursus pauciores inferunt personas Evangelii: quidam ut plus videantur quam est veritatis adinvenisse: quidam vero, ut reproben dispositiones Dei.

Etenim Marcion totum rejiciens Evangelium (45); imo vere (46) seipsum abscindens ab Evangelio, pariter gloriatur se habere Evangelium (47): alii vero (48) ut donum Spiritus frustrentur, quod in novissimis temporibus secundum placitum Patris effusum est in humanum genus, illam speciem non admittunt, quæ est secundum Joannis Evangelium⁴⁶,

⁴⁶ Joan. xiv, 16, 26; xv, 26; xvi, 7.

(31) Ἀπένεμεν. German. ἀπένειμε.

(32) Τοῦ ἁγίου. Τοῦ ἐπουρανίου legit vetus interpret.

(33) Actum. Interpret perperam legit πράξιν pro τάξιν; vertendum proinde erat ordinem, non actum præbebat.

(34) Καὶ ὅποια... μορφή. Hoc comma deest in Germano, sicut et in Latinis Clarom. et Voss. codic.

(35) Et qualis animalium forma. Hæ quatuor voces in mss. Clarom. et Voss. desunt, nec in Græco Germani textu exstant.

(36) Διὰ τοῦτο τέσσαρες ἐδόθησαν, etc. Hic Græca a Latinis in uno atque altero commate sunt diversa. Anastasius enim et Germanus, omisso pacto Dei cum Adamo, aliud cum Abrahamo interserunt.

(37) Καθολικαί. Hanc vocem vetus interpretatio non agnoscit.

(38) Τοῦ κατακλυσμοῦ, etc. German. τῷ κατακλυσμῷ τοῦ τόξου, ἐπὶ τοῦ τόξου.

(39) Τοῦ Ἀβραάμ. German. et Anast., Bodl., τῷ Ἀβραάμ.

(40) Ἡ νομοθεσία ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως. In Anast. edit. legitur, ἡ τῆς νομοθεσίας διὰ Μωϋσέως. Sed ut Græca Latinis consona essent, ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως ex ms. Bodlei. reposuit Græbius, et ἡ νομοθεσία ex Germano.

(41) Ἡ τοῦ Εὐαγγελίου. Hic nec Anastasius, neque Germanus Græca Irenæi verba servarunt.

(42) Παρεισφέροντες. German. minus recte περιφέροντες.

(43) Ἐξευρηθέναι. German. ἐξευρηθέναι.

(44) Ἴνα. Deest in Anast. edit.

(45) Marcion totum rejiciens Evangelium. Non totum absolute rejiciebat, qui Evangelio Lucæ decurtato utebatur. Sed totum rejicere censebatur,

C qui quibus partibus vellet, fidem denegabat, quasdam admittens, cæteras resecans vel corrumpens. Eadem enim partium omnium auctoritas, quam qui in his pro libito non agnoscit, nec in aliis reveretur.

(45) Imo vere. Alii, imo vero.

(47) Pariter gloriatur se habere Evangelium. Ita Eras., Gall. et Ottob.; cæteri codices: Partem gloriatur se habere Evangelii: quam lectionem etiam ad marginem editionis suæ ex quibusdam mss. codd. indicarunt Eras. et Gall., sed priorem prætulerunt; et merito quidem. Hæc enim opponit Irenæus velut absurda, et secum invicem pugnantia, quod hinc Marcion totum rejiciat Evangelium, imo vere seipsum abscindat ab Evangelio; illinc tamen, pariter atque Catholici, gloriatur se habere Evangelium. Ecqui vero fateri, imo et gloriari potuisset Marcion, partem se habere Evangelii, qui quod decurtaverat, solum legitimum esse dicebat, ut ex cap. 12 sequenti liquet; cæteris, quæ admittebant Catholici, veluti spuris rejectis? Certe si partem duntaxat habere se confessus fuisset, eo ipso corruptionis criminis reum se prodidisset.

(48) Alii vero, etc. Observat doctissimus Tillemontius, Cataphryges, sive Montanistas hinc ab Irenæo perstringi, qui, Augustino teste, hæc. 26, Christi de mittendo Spiritu sancto promissa in seipsis plenius atque uberius, quam in apostolis adimpleta fuisse delirantes effutiebant. Isti itaque prophetiam gratiam ab Ecclesia repellebant, ut sibi solis, seu potius pseudopphetis suis vindicarent. Hinc Catholicorum cœtum, quod novas prophetias rejiceret, Ecclesiam Psychicorum nuncupabant; suam vero sectam Ecclesiam Spiritus dicebant, quod Spiritum sanctum in prophetis novis, Montano et Priscilla, loquentem haberet, spiritalemque merito dici faceret agnitio spiritualium charismatum, ut misere delusus

in qua Paracletum se missurum Dominus promisit; sed simul et Evangelium, et propheticum repellunt Spiritum. Infelices vere, qui pseudoprophetae quidem esse volunt; prophetiam (49) vero gratiam repellunt ab Ecclesia: similia patientes (50) his qui propter eos qui in hypocrisi veniunt, etiam a fratrum communicatione se abstinere. Datur autem intelligi, quod huiusmodi neque apostolum Paulum recipiant. In ea enim Epistola quae est ad Corinthios ⁴⁷, de prophetis charismatibus diligenter locutus est. et scit viros et mulieres in Ecclesia prophetantes. Per hæc igitur omnia peccantes in Spiritum Dei, in irremissibile incidunt peccatum ⁴⁸. Hi vero, qui sunt a Valentino, iterum existentes extra omnem timorem, suas conscriptiones proferentes, plura habere gloriantur, quam sint ipsa Evangelia. Siquidem in tantum processerunt audaciæ, uti quod ab his non olim conscriptum est, veritatis Evangelium titulent, in nihilo conveniens apostolorum Evangelii, ut nec Evangelium quidem sit apud eos sine blasphemia. Si enim quod ab eis profertur, veritatis est Evangelium, dissimile est autem hoc illis, quæ ab apostolis tradita sunt; qui volunt, possunt discere, quemadmodum ex ipsis Scripturis ostenditur, jam non esse id quod ab apostolis traditum est, veritatis Evangelium. Quoniam autem sola illa vera et firma, et non capit neque plura, præterquam prædicta sunt, neque pauciora esse Evangelia, per tot et tanta ostendimus. Etenim cum omnia composita et apta Deus fecerit, oportebat et speciem Evangelii bene com-

positam, et bene compaginatam esse. Examinate igitur sententiæ eorum qui nobis tradiderunt Evangelium, ex ipsis principiis ipsorum, veniamus et ad reliquos apostolos, et perquiramus sententiam eorum de Deo: post deinde, ipsos Domini sermones audiamus.

193 CAPUT XII.

Quæ sit reliquorum apostolorum doctrina.

Petrus igitur apostolus post resurrectionem Domini, et assumptionem in cælos, volens adimplere duodecim apostolorum numerum, et allegere (51) pro Juda (52) alterum, qui electus esset a Deo, ex his (53) qui aderant, dixit ⁴⁹: « Viri fratres, oportebat (54) impleri Scripturam hanc, quam prædixit Spiritus sanctus ore David de Juda, qui factus est dux his qui apprehenderunt Jesum, quoniam annumeratus fuit inter nos: Fiat habitatio ejus deserta, et non sit qui inhabitet in ea ⁵⁰, et episcopatum ejus accipiat alter ⁵¹:

τὴν ἀναπλήρωσιν (55) adimplerem apostolorum (56) ex his quæ a ὑπὸ Δαβὶδ εἰρημένων David dicta sunt, faciens. ποιούμενος.

Rursus cum Spiritus sanctus descendisset in discipulos, uti omnes prophetarent, et loquerentur linguis, et quidam irridere eos, quasi a musto ebrios ⁵², dixit Petrus, non ebrios quidem illos esse, cum sit hora tertia diei; esse autem hoc quod dictum est per prophetam: « Erit in novissimis diebus, dicit Dominus, effundam de

⁴⁷ I Cor. xi, 4, 5.

⁴⁸ Matth. xii, 31.

⁴⁹ Act. i, 16 seqq.

⁵⁰ Psal. lxxviii, 26.

⁵¹ Psal. cviii, 8.

⁵² Act. ii, 4 seqq.

scribit Tertullianus in libris *De monogamia* et *De pudicitia*, quos jam Montanista factus edidit. Eo vero probabilis est, Irenæum in Montanistas digitum intendere, quod jam, Eusebio teste, lib. v *Hist.*, cap. 3, martyres Lugdunenses, quibuscum idem Irenæus tum presbyter versabatur, epistolis e carceribus ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ, et ad Eleutherium papam scriptis, sententiam, utique damnationis, de novis prophetis tum emergentibus tulissent. Illi ergo dum tertium saltem adversus Valentinianos librum scribebat, ignoti esse non poterant Montanistarum errores: nec enim ante martyrum necem, id est ante annum M. Aurelii 17, Christi vero 176 aut 177, hunc elucubravit. At jam ab anno 171, ut tradit Eusebius in *Chronico*, orta erat Montanistarum hæresis. Quod vero asserit Grabius, velut ex Irenæo, Montanistas Evangelium S. Joannis repudiasse; ad Irenæi verba haud satis attendit vir doctissimus. Neque enim Irenæus totum ab iis repudiatum fuisse Evangelium secundum Joannem dicit (nisi ad summum eo sensu quo Marcionem totum rejecisse Evangelium paulo ante affirmavit), sed illam duntaxat speciem Evangelii Joannis ab illis non admitti, in qua Paracletum se missurum Dominus dicit. Quod ne quidem ad omnes Montanistas extendi potest. Si quidem Tertullianus in suis contra Catholicos libris non tantum Evangelium Joannis citat, sed et hunc ipsum locum cap. xvi, 7, allegat, in quo de Spiritu sancto a se mittendo Servator loquens ait: *Cum venerit Spiritus sanctus, ille vos ducet in omnem veritatem, ut inde probet hoc Christi promissum in Montano adimpletum fuisse.*

(49) *Prophetiam.* Ita Clarom. et Voss.; cæteri,

prophetiam.

(50) *Similia patientes*, etc. Sensus est, istas pseudoprophetas Spiritum sanctum, de cuius donis gloriantur, amittere: quemadmodum schismatici, qui, ne peccatorum occultorum communionem polluatur, ab Ecclesiæ communionem abstinent, sanctitate, quam æmulantur, excidunt.

(51) *Allegere.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. Cæteri *eligere*. Sed priorem lectionem prætuli, quod magis cum præcedentibus conveniat: *volens adimplere duodecim apostolorum numerum.* *Allegere* autem, est in apostolorum cœtum cooptare.

(52) *Pro Juda.* Ita recte codd. Clarom. et Arund. cum edit Oxon. In reliquis mendose, *Previdentia.*

(53) *Ex his.* Sic Clarom. et Voss. ita ut ad verbum *allegere* referatur; non ad τὸ *dixit*. Reliqui omittunt *ex*.

(54) *Oportebat.* Ita omnes editt. suffragante veteri cod. Feuard. et Græco S. Lucæ textu. Sed Clarom. et Anglic. cum Vulgata Latina habent *oportet*, sicque ferunt et mss. quidam codices Græci.

(55) *Τὴν ἀναπλήρωσιν.* Hoc et sequentia huius capitis fragmenta Græca descripsit Grabius e *Catena PP.* ms. optimæ, ut ait, notæ in Acta apostolorum, quæ asservatur in Bibliotheca Collegii novi Oxoniensis. Exstat vero primum hocce ἀποσπασμάτιον, fol. 3, pag. 1.

(56) *Apostolorum.* Ita Clarom., Arund., Voss. et Grab. juxta Græcum. Cæteri minus bene, *eorum*. Sensus porro verborum est: *adimplerem numeri duodecim apostolorum faciens, juxta ea quæ a David dicta sunt.*

Spiritu meo in omnem carnem, et prophetabunt ⁵². »
 Ὁ οὖν (57) διὰ τοῦ προ-
 φήτου ἐπαγγελόμενος
 Θεὸς πέμψειν τὸ Πνεῦμα
 αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἀνθρωπώ-
 τητα, οὗτος καὶ ἐπεμψε
 καὶ Θεὸς ὑπὸ Πέτρου
 καταγγέλλεται τὴν ἰδίαν
 ἐπαγγελίαν πεπληρωκίως.

2. « Viri enim, inquit Petrus ⁵⁴, Israelitæ, au-
 dite sermones meos (58) : Jesum Nazarenum, vi-
 rum approbatum a Deo in vobis virtutibus, et pro-
 digiis, et signis, quæ fecit per ipsum Deus in medio
 vestrum, quemadmodum ipsi scitis : hunc definito
 consilio, et præscientiæ Dei traditum (59) per ma-
 nus iniquorum affigentes interfecistis : quem Deus
 excitavit, solutis doloribus inferorum (60), quoniam
 non erat possibile teneri eum ab eis. David enim
 dicit in ipsum ⁵⁵ : Providebam Dominum in con-
 spectu meo semper, quoniam a dextris meis (61)
 est, ne movear (62). Propter hoc lætatum est cor
 meum, et exsultavit lingua mea, insuper et caro
 mea requiescet in spe. Quoniam non derelinques
 animam meam in inferno, neque dabis sanctum
 tuum videre corruptionem. » Dehinc rursus fidu-
 cialiter illis dicit de patriarcha David, quoniam
 mortuus est, et sepultus, et sepulcrum ejus sit
 apud eos usque in hunc diem. « Propheta autem,
 inquit ⁵⁶, cum esset, et sciret quoniam jurejurando
 ei juravit Deus, de fructu ventris ejus (63) sedere
 in throno ejus ⁵⁷; providens locutus est de resur-
 rectione Christi, quoniam neque derelictus est (64)
 apud inferos (65), neque caro ejus vidit corruptio-
 nem. Hunc Jesum, inquit, excitavit Deus, cujus
 nos omnes sumus testes : qui dextera Dei exaltatus,
 repromissionem sancti Spiritus accipiens a Patre,
 effudit donationem hanc (66), quam vos nunc vide-
 tis, et auditis. Non enim David ascendit in cœlos;
 dicit autem ipse ⁵⁸ : Dixit Dominus Domino meo,
 sede ad dexteram meam, quoadusque ponam ini-
 micos tuos suppedaneum pedum tuorum. Certis-

⁵² Joel. II, 28. ⁵³ Act. II, 22 seqq. ⁵⁴ Psal. XV, 8 seqq. ⁵⁵ Act. II, 30 seqq. ⁵⁶ Psal. CXXXI, 11.
⁵⁷ Psal. CIX, 1. ⁵⁸ Act. II, 37. ⁵⁹ Ibid. 38. ⁶⁰ Act. III, 2 seqq. ⁶¹ Ibid. 12 seqq.

(57) Ὁ οὖν. Hæc in dicta *Catena* fol. 11, p. 1, D
 leguntur.

(58) *Sermones meos*. Legit Irenæus, τοὺς λόγους
 μου; eodem modo legit et Chrysostomus, hom. 6,
 in *Acta*. At vulgati nostri N. T. codices habent, τοὺς
 λόγους τούτους, *hos sermones*.

(59) *Traditum*. Λαβόντας, quod addunt editi N. T.
 codd. non agnoscit Irenæus, uti nec codex Alexand.
 et Valesii codd. neque Latina et Arab. versiones.

(60) *Inferorum*. Excusi N. Test. codd. habent θα-
 νάτου, sed mss. quidam ἄδου, uti et Polycarpus *ad*
Philip., Epiphanius in *Ancorato* § 34, Vulgat. et Syr.
 interpretes.

(61) *Meis*. In Merc. 2 *miki*; in cæteris, *mei*.

(62) *Ne movear*. Feuard. in marg. et Clarom.
 ut non movear.

(63) *De fructu ventris ejus*. Verba ista, τὸ κατὰ
 σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν, quæ sequuntur in
 editis N. Test. exemplaribus Græcis, non agno-
 vit Irenæus; nec exstant in cod. Alexand. neque

A sine ergo sciat omnis domus Israel, quoniam et
 Dominum eum, et Christum Deus fecit hunc Jesum,
 quam vos crucifixistis. » Cum dixissent igitur tur-
 bæ : « Quid ergo faciemus ⁵⁹? » Petrus ad eos ait :
 « Pœnitentiam agite, et baptizetur unusquisque
 vestrum in nomine Jesu, in remissionem (67) pec-
 catorum, et accipietis donum Spiritus sancti ⁶⁰. »

. . . οὐκ ἄλλον (68) Θεὸν
 κατήγγελλον
 οἱ ἀπόστολοι · οὐδὲ ἄλλον
 μὲν παθόντα καὶ ἐγερ-
 θέντα Χριστόν, ἄλλον δὲ
 τὸν ἀναστήσαντα (69)
 καὶ ἀπαθῆ διαμεμενχόστα
 ἀλλ' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν
 Θεὸν, καὶ Σωτῆρα, καὶ
 Χριστόν Ἰησοῦν, τὸν ἐ-
 νεκρῶν ἐγερθέντα · καὶ
 τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν
 ἐκέρυσσον τοῖς μὴ πι-
 στεύουσιν εἰς τὸν Υἱὸν
 τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τῶν
 προφητῶν συνεβίβαζον αὐ-
 τοὺς, ὅτι ἔν ἐπιγγελάτο
 ὁ Θεὸς πέμψειν Χριστόν,
 ἐπεμψε τὸν Ἰησοῦν, ἔν
 αὐτοῖ ἐσταύρωσαν, καὶ
 Θεὸς ἤγειρε.

Sic non alium Deum,
 nec aliam plenitudinem
 annuntiabant apostoli;
 nec alterum quidem pas-
 sum et resurgentem
 Christum, alterum vero
 qui sursum volaverit, et
 impassibilis persevera-
 verit; sed unum et euni-
 dem Deum Patrem, et
 Christum **194** Jesum,
 qui a mortuis resurre-
 xit; et eam, quæ in eum
 est, fidem annuntiabant
 his qui non credebant in
 Filium Dei; et ex pro-
 phetis cohortabantur eos,
 quoniam eum, quem pro-
 misit se Deus missurum
 Christum, misit Jesum,
 quem ipsi crucifixerunt,
 quem Deus excitavit.

3. Rursus cum Petrus simul cum Joanne vidis-
 set eum, qui a nativitate claudus erat, ante por-
 tam templi, quæ dicitur speciosa, sedentem et pe-
 tentem eleemosynam, dixit ei : « Argentum et au-
 rum non est mihi; quod autem habeo, hoc tibi do:
 In nomine Jesu Christi Nazareni surge, et ambula.
 Et statim ejus confirmati sunt gressus, et plantæ,
 et ambulabat, et introivit cum ipsis in templum,
 ambulans, et saliens, et glorificans Deum ⁶¹. »
 Multitudine autem universa collecta ad eos pro-
 pter inopinatum factum, Petrus dixit eis ⁶² : « Viri
 Israelitæ, quid miramini in hoc, et nos quid intue-

in Latina Vulgata, Syriaca ac Æthiopica versionibus.

(64) *Neque derelictus est*. Excusi N. Test. codd.
 Græci habent : οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς
 ἄδου. At ἡ ψυχὴ omittitur non solum ab Irenæo,
 sed et Didymo lib. III *De Spiritu S.*, et in codd.
 Alexand. necnon in Latina Vulgata et Syr. versio-
 nibus.

(65) *Apud inferos*. Voss. *ad inferos*.

(66) *Donationem hanc*. Cum mss. quibusdam codd.
 Græcis et PP. aliquibus legit Irenæus ταύτην τὴν
 δωρεάν ἦν, vel τοῦτο δῶρον ὅ. Et sic habuisse codd.
 Græcos sua ætate testatur Beda in *Comment. in*
Acta. At nunc in excusis non legitur nisi τοῦτο,
 sine δῶρον.

(67) *In remissionem*. In remissa habent Clarom.,
 Arund. et Merc. 2, ut opinor pro *in remissam*.

(68) *Οὐκ ἄλλον*. Hæc in laudata *Catena* fol. 18,
 p. 1, leguntur.

(69) *Ἀναστήσαντα*. Legendum videtur cum in-
 terprete ἀναπήσαντα.

mini, quasi nostra virtute fecerimus hunc ambulare? Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob, Deus patrum nostrorum, glorificavit Filium suum, quem vos quidem tradidistis in iudicium (70), et negastis ante faciem Pilati, cum remittere eum vellet (71). Vos autem sanctum et justum aggravastis (72), et petistis virum homicidam donari vobis; ducem autem vitæ occidistis, quem Deus excitavit a mortuis, ejus nos testes sumus. Et in fide nominis ejus hunc quem videtis et scitis, confirmavit nomen ejus, et fides, quæ est per ipsum, dedit ei incolumitatem coram vobis omnibus. Et nunc, fratres, scio quoniam secundum ignorantiam fecistis nequam (73). Deus autem quæ prædixit (74) ore omnium prophetarum, pati Christum suum, adimplevit. Pœnitentiam igitur agite, et convertimini, ut deleantur peccata vestra, et veniant vobis tempora (75) refrigerii a facie Domini, et mittet præparatum (76) vobis Jesum Christum, quem oportet quidem cælum suscipere usque ad tempora dispositionis omnium, quæ locutus est (77) Deus per sanctos prophetas suos (78). Moyses quidem dicit ad patres nostros ⁶³: Quoniam prophetam excitabit vobis Dominus Deus vester ex fratribus vestris, quemadmodum me; ipsum audietis in omnibus quæcunque locutus fuerit ad vos. Erit autem: Omnis anima quæcunque non audierit prophetam illum, peribit de populo. Et omnes a Samuel et deinceps, quotquot locuti sunt, et annuntiaverunt (79) dies ipsos. Vos estis filii prophetarum, et testamenti quod Deus disposuit ad patres nostros, dicens ad Abraham ⁶⁴: Et in semine (80) tuo benedicentur omnes tribus terræ. Vobis primum Deus excitans Filium suum misit benedicientem vos, ut convertat se unusquisque a nequitia suis. » Φανερόν τὸ κήρυγμα (81), Manifestam ergo præco-

8 Πέτρος τὸν Ἰωάννη nationem Petrus cum ἐκήρυσσεν αὐτοῖς, τὴν Joanne præconavit eis,

⁶³ Deut. xviii, 15. ⁶⁴ Gen. xii, 18. ⁶⁵ Act. iv, 8 seqq. ⁶⁶ Psal. cxvii, 22.

(70) *In iudicium.* Εἰς κρίσιν addit quoque mss. cod. Cantabrigiensis; alii εἰς κρίτηριον.

(71) *Cum remittere eum vellet.* Ἀπολύειν αὐτὸν θέλοντος iterum habet cum Irenæo cod. Cantabrigiensis. Editi vero, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν.

(72) *Aggravastis.* Προ ἠρονήσασθε, habet cum Irenæo cod. Cantabrig. ἐβαρύνατε.

(73) *Nequam.* Πονηρόν exstat etiam in ms. Cantabrig.

(74) *Quæ prædixit.* Feuard. in marg. et Voss. qui prædixit.

(75) *Et veniant vobis tempora.* In Græco Lucæ textu, ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροί, ut veniant tempora refrigerii. At in Vulgata: ut cum venerint tempora refrigerii.

(76) *Præparatum.* Pro προκεκηρυγμένον ὑμῖν, legit Irenæus προκεχειρισμένον, prout habet quoque codex Alexand. et plures alii. Tertullian. etiam lib. *De resurrect. car.*, cap. 25, legit prædesignatum.

(77) *Locutus est.* Vocem ei, quæ in edit. Eras., Gall. et Feuard. perperam addita est, non agnoscunt codd. Clarom., Arund., Voss. et Lucæ textus.

(78) *Prophetas suos.* Voces ἀπ' αἰῶνος, a sæculo omittit cum Irenæo cod. Cantabrig.

(79) *Quotquot locuti sunt, et annuntiaverunt.* Sic

ὑπόσχεσιν, ἣν ἐποίησατο ὁ Θεὸς τοῖς πατράσι, δι' Ἰησοῦ πεπληρωσθαι εὐαγγελιζόμενος· ἀλλ' οὐκ ἄλλον Θεὸν καταγγέλλων, ἀλλὰ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν καὶ ἄνθρωπον γεγονότα, καὶ παθόντα, εἰς ἐπίγνωσιν ἄγων τὸν Ἰσραήλ, καὶ ἐν Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν κηρύσσων, καὶ σημαίνων, ὅτι ὅσα οἱ προφήται καταγγείλαν περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, ταῦτα ἐπλήρωσεν ὁ Θεός.

B

4. Propter quod rursus convocatis principibus sacerdotum, fiducialiter Petrus dixit ad eos ⁶⁵: « Principes populi, et seniores Israelitæ, si nos hodie redarguimur a vobis in benefacto hominis infirmi, in quo hic salvatus (82) est; cognitum sit omnibus vobis, et omni populo Israel, quoniam in nomine Jesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus excitavit a mortuis, in hoc hic astat in conspectu vestro sanus. Hic est lapis (83) spretus (84) a vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli ⁶⁶. Et non est aliud nomen sub cælo, quod datum sit hominibus, in quo oporteat salvari nos.

C

Οὕτως οἱ ἀπόστολοι (85) οὐ τὸν Θεὸν ἠλλάσσον, ἀλλὰ τὸν Χριστὸν κατήγγελλον τῷ λαῷ εἶναι τὸν Ἰησοῦν, τὸν ἐσταυρωμένον, ὃν ὁ Θεὸς, ὁ τοὺς προφήτας πέμψας, αὐτὸς Θεὸς ὢν, ἤγειρε, καὶ τὴν σωτηρίαν ἐν αὐτῷ ἔδωκε τοῖς ἀνθρώποις.

juxta S. Lucæ textum, codd. Clarom. et Voss. necnon Arund., nisi quod in hoc τὸ et [quod hic pro etiam accipitur] desideretur. Sed Eras., Gall. et Feu. habent: et omnes, quotquot locuti sunt, annuntiaverunt. Non legit autem Irenæus προκατήγγελλον, ut fert textus Græcus hodiernus, sed simpliciter κατήγγελλον, ut habent plura mss. exemplaria.

D

(80) *Et in semine.* Sic cod. Clarom. Plerique alii omittunt et, Græbius vero et pro in ex Merc. 2 posuit, quia, inquit, Acta apostolica ita sonant. Excusa quidem ita sonant. Sed cod. Alexand. juxta Genes. xii, 18, habet, καὶ ἐν τῷ σπέρματι, quod et legit Vulgatus interpres.

(81) *Φανερόν τὸ κήρυγμα.* Hæc exstant in dicta Catena fol. 23, pag. 1.

(82) *Salvatus.* Ita Feuard. in marg. et omnes mss. juxta Græcum σέσωσται. Edit. vero, sanatus.

(83) *Lapis.* Vocem pretiosus quæ in edit. addita est, expunxi auctoritate codd. Clarom. et Voss. quia neque in S. Lucæ textu legitur.

(84) *Spretus.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri reprobat.

(85) *Οὕτως οἱ ἀπόστολοι.* Hoc Græci textus fragmentum exhibet antedicta ms. Catena Patrum fol. 28, pag. 1.

5. Confusi (86) igitur et per curationem (« an-
 norum enim, inquit Scriptura ⁶⁷, plus quam xl,
 erat homo in quo factum est signum curationis ») et
195 per doctrinam apostolorum et prophetarum
 expositionem, cum remisissent summi sacerdotes
 Petrum et Joannem, et reversi essent ad reliquos
 coapostolos, et discipulos Domini, id est in Eccle-
 siam, et enarrassent quæ fuerant facta, et quemad-
 modum fiducialiter egissent in nomine Jesu : « Au-
 dientes, inquit ⁶⁸, tota Ecclesia (87), unanimes
 extulerunt vocem ad Deum, et dixerunt : Domine,
 tu es Deus qui fecisti cælum, et terram, et mare,
 et omnia quæ in eis sunt, qui per Spiritum sanctum
 ore David patris nostri (88), pueri tui, dixisti ⁶⁹ :
 Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt
 inania ? Astiterunt reges terræ, et principes con-
 gregati sunt in unum adversus Dominum et adver-
 sus Christum ejus. Convenerunt enim vere in hac
 civitate (89) adversus sanctum Filium tuum Jesum,
 quem unxisti, Herodes et Pontius Pilatus, cum
 gentibus et populis Israel, facere quæcumque
 manus tua, et voluntas tua prædestinaverat fieri. »

Αὐται φωναὶ (90) τῆς Ἐκ-
 κλησίας, ἐξ ἧς πᾶσα ἐσχη-
 κεν Ἐκκλησία τὴν ἀρχὴν·
 αὐται φωναὶ τῆς μητρο-
 πόλεως τῶν τῆς Καινῆς
 Διαθήκης πολιτῶν· αὐται
 φωναὶ τῶν ἀποστόλων,
 αὐται φωναὶ τῶν μαθη-
 τῶν τοῦ Κυρίου, τῶν
 ἀληθῶς τελείων (92), με-
 τὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ
 Κυρίου διὰ Πνεύματος
 τελειωθέντων, καὶ ἐπιχα-
 λουμένων τὸν Θεόν, τὸν
 ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν,
 καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θά-
 λασσαν, τὸν διὰ τῶν προ-
 φητῶν κεκηρυγμένον, καὶ
 τὸν τούτου παῖδα δὲ ὄν

Hæ voces Ecclesiæ ex
 qua habuit omnis Eccle-
 sia initium : hæ voces
 civitatis magnæ (91),
 Novi Testamenti civium :
 hæ voces apostolorum,
 hæ voces discipulorum
 Domini, eorum qui post
 assumptionem Domini
 per Spiritum et perfe-
 cti exstiterunt, et in-
 vocaverunt Deum, qui
 fecit cælum et terram,
 et mare, qui per prophe-
 tas annuntiatus est, et
 ejus Filius Jesus (93),
 quem unxit Deus, et al-
 terum autem nescientes.
 Non enim erat ibi tunc

Α ἔχρισεν ὁ Θεός, καὶ ἀλ-
 λον οὐκ εἰδόντων. Οὐ γὰρ
 ἦν τότε Οὐαλεντῖνος ἐκεῖ,
 οὐδὲ Μαρτίων, οὐδὲ οἱ
 λοιποὶ ἑαυτῶν τε, καὶ τῶν
 πειθομένων αὐτοῖς κατα-
 στροφεῖς. Διὸ καὶ ἐπή-
 κουςεν αὐτῶν ὁ ποιητῆς
 τῶν ἀπάντων Θεός.
 « Ἐσαλεύθη γὰρ, φησὶν,
 ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἦσαν συνη-
 γμένοι, καὶ ἐπλήσθησαν
 ἅπαντες τοῦ ἁγίου Πνεύ-
 ματος, καὶ ἐλάλουν τὸν
 λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παρ-
 ῥησίας, » παντὶ τῷ θε-
 λοντι πιστεῦειν.

« Virtute enim magna, inquit ⁷¹, reddebant testimo-
 nium apostoli resurrectionis Domini Jesu, » dicen-
 tes ad eos ⁷² : « Deus patrum nostrorum excitavit
 Jesum, quem vos apprehendistis, et interfecistis sus-
 picientes in ligno. Hunc Deus principem, et Sal-
 vatorem exaltavit gloria sua (95), dare pœnitentiam
 Israel, et remissionem peccatorum : et nos in eo
 testes sumus sermonum horum, et Spiritus san-
 ctus, quem dedit Deus credentibus ei. Omni quoque
 die, inquit, in templo et in domo non cessabant do-
 centes et evangelizantes Christum Jesum » Filium
 Dei. Hæc enim erat salutis agnitio, quæ perfectos ad
 Deum efficit eos, qui cognoscunt Filii ejus adventum.

6. Quoniam autem impudenter (96) quidam eo-
 rum dicunt : Apud Judæos præconantes apostoli
 non poterant alterum eis Deum annuntiare, præter
 eum, qui creditus fuerat ab ipsis ; dicimus ad eos,
 quoniam si secundum olim insitam opinionem ho-
 minibus loquebantur apostoli, nemo ab his cognovit
 veritatem, multo autem prius (97) a Domino ; et-
 enim ipsum sic locutum dicunt. Nec hi ergo ipsi
 veritatem sciunt, sed sententia (98) eorum de Deo
 cum esset talis, exceperant doctrinam, quemadmo-
 dum audire poterant. Secundum hunc igitur ser-
 monem apud neminem erit regula veritatis, sed

⁶⁷ Act. iv, 22. ⁶⁸ Ibid. 24 seqq. ⁶⁹ Psal. ii, 1, 2. ⁷⁰ Act. iv, 31. ⁷¹ Ibid. 33. ⁷² Act. v, 30 seqq.

(86) *Confusi*. Sic Feuard. edit. Colon. Cæteri omnes codd. vitiose, et contra constructionis leges, *confusis*, nam sequitur : *cum remisissent summi sacerdotes*.

(87) *Tota Ecclesia*. Has duas voces explicationis gratia addidit Irenæus, vel ejus interpres. Neque enim apud Lucam exstant.

(88) *Per Spiritum sanctum... patris nostri*. Hæc in excusis N. T. codd. Græcis desiderantur. Habentur vero non in Vulgata modo, sed et in quibusdam mss. codd. Græcis in Oxon. N. T. edit. citatis.

(89) *In hac civitate*. Hæ voces desunt in hodierno Lucæ textu Græco, sed non in Vulgata et pluribus aliis mss. Græcis. Perperam ergo Græbius glossæ esse censet.

(90) *Αὐται φωναὶ*. Ita quoque exstant in laudata

D Catena, fol. 30, p. 2.

(91) *Civitatis magnæ*. Græcam vocem *μητροπό-
 λεως* alius quis vertisset, *metropolis*, vel *metropo-
 leos*.

(92) *Τῶν ἀληθῶς τελείων*. Has voces legisse non videtur vetus interpres.

(93) *Filius Jesus*. Ex Græco legendum, *Filium
 Jesum*.

(94) *Vel eorum*. *Vel pro et*, more scriptoribus in-
 firmæ Latinitatis usitato.

(95) *Gloria sua*. Δόξη pro ἐξῆς perperam legit
 vetus interpres.

(96) *Impudenter*. Eras., Gall. et Feuard. *impu-
 dentes*.

(97) *Multo... prius*. Pro *multo minus*.

(98) *Sententia*. Feuard. in marg. et cod. Voss.
scientia.

omnes discipuli omnibus imputabant, quoniam quemadmodum unusquisque sentiebat, et quemadmodum capiebat, sic et sermo ad eum factus est. Superfluous autem et inutilis adventus Domini parebit, si quidem venit permissurus, et servaturus uniuscujusque olim insitam de Deo opinionem. Adhuc etiam et multo durius erat, quem hominem viderant Judæi, et cruci affixerant, annuntiari hunc esse Christum Filium Dei, æternum ipsorum regem. Non igitur jam secundum pristinam eorum (99) opinionem loquebantur ad eos. Qui enim in faciem interfectores eos esse Domini dicebant, multo magis fiducialiter eum Patrem, qui super Demiurgum est, et ipsis (1) annuntiarent, et non in quod putabat unusquisque; et multo minus erat peccatum, siquidem superiorem Salvatorem, ad quem ascendere eos oporteret, quoniam esset impassibilis, non affixissent cruci. Quemadmodum enim gentibus non secundum sententiam illorum loquebantur, sed cum fiducia dicebant, quoniam dii ipsorum non essent dii, sed idola dæmoniorum; simili modo et Judæis annuntiassent, si alterum majorem et perfectiorem scissent Patrem, non adnutrientes (2), neque augentes eorum non veram de Deo opinionem. Ethnicorum autem solventes errorem, et auferentes eos a suis diis, non utique alterum eis inferebant errorem; sed auferentes eos qui non erant dii, eum, qui solus erat Deus et verus Pater, ostenderunt.

7. Ex verbis Petri igitur, quæ fecit in Cæsarea ad Cornelium centurionem, et eos qui cum eo erant gentiles, quibus primo enarratus est sermo Dei, cognoscendum est nobis, quæ annuntiabant apostoli, et qualis fuit prædicatio ipsorum, et quam habuerunt de Deo **196** sententiam. « Erat enim, inquit ⁷², Cornelius hic religiosus et timens Deum cum tota domo sua, et faciens eleemosynas multas in populo, et orans Deum semper. Vidit ergo (3), circa horam novam diei, angelum Dei intrantem (4) ad se, et dicentem: Eleemosynæ tuæ ascendent in reclamationem in conspectu Dei. Propter quod mitte ad Simonem, qui vocatur Petrus. »

⁷² Act. x, 1 seqq. ⁷³ Ibid. 13. ⁷⁴ Ibid. 34, 35. ⁷⁵ Ibid. 37 seqq.

(99) *Pristinam eorum.* Eorum deest in Clarom., Arund. et Voss.

(1) *Et ipsis.* Sic Clarom. cum Eras. et Gall. Cæteri et ipsi.

(2) *Adnutrientes.* Ita pro annuntiantes, ex cod. Voss. feliciter restituit Grabius.

(3) *Vidit ergo.* Verba Lucæ compendio refert Irenæus, indeque plures omittit voces.

(4) *Angelum Dei intrantem.* Clarom. Angelum Domini introeuntem.

(5) *Τοῦ Πέτρου.* Hæc ex dicta Catena fol. 73, p. 2, deprompta.

(6) *Quæ Deus.* Ita omnia exemplaria, et Græca tam Irenæi quam S. Lucæ littera; et sic etiam unus e nostris San-Germanensibus Latinis Actorum mss. codd. Sola Feuard. edit. Colon. et quæ secute sunt, (nam priores cum Eras. consentiunt) juxta Vulga-

Α Τοῦ Πέτρου (5) τὴν ἀποκάλυψιν ἰδόντος, ἐν ἧ ἡ οὐράνιος εἶπεν αὐτῷ φωνή· « Ἄ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου, » τοῦθ', ὅτι διὰ τοῦ νόμου μεταξὺ καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων διαστείλας ὁ Θεὸς, οὗτος ἐκαθάρισε τὰ ἔθνη διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Παιδὸς αὐτοῦ, ὃν καὶ ὁ Κορνήλιος ἐσέβετο quem et Cornelius colabat. Ad quem Petrus veniens dixit: « In veritate comperi, quoniam non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente, qui timet eum (7), et operatur justitiam, acceptabilis ei est ⁷⁶. » Τρανῶς σημαίνων (8), ὅτι ὃν πρότερον Θεὸν ἐφοβείτο ὁ Κορνήλιος, τὸν διὰ (9) τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν κατηχεῖτο, δι' ὧν (10) καὶ τὰς ἐλεημοσύνας ἐποίησε, οὗτος ἐπ' ἀληθείας ἐστὶ Θεός. « Ἐλεῖπε δὲ αὐτῷ ἡ τοῦ Υἱοῦ γνῶσις.

Propter quod adjecit ⁷⁶: « Vos scitis quod factum est (12) verbum per omnem Judæam: incipiens enim a Galilæa post baptismum, quod (13) prædicavit Joannes: Jesum a Nazareth, quemadmodum unxit eum Deus Spiritu sancto et virtute; ipse circumivit benefaciens et curans omnes qui oppressi erant a diabolo, quoniam Deus erat cum eo. Et nos testes sumus omnium eorum, quæ fecit et in regione Judæorum, et in Hierusalem: quem interfecerunt suspendentes in ligno. Hunc Deus excitavit tertia die, et dedit eum manifestum fieri (14), non omni populo, sed testibus nobis prædestinatis a Deo (15), qui cum eo et manducavimus, et bibimus post resurrectionem a mortuis. Et præcepit nobis annuntiare populo, et testificari, quoniam ipse est prædestinatus a Deo iudex vivorum et mortuorum. Huic omnes prophetæ testimonium reddunt remis-

D tam Actorum versionem habet: *Quod Deus*, quia mox sequitur, *commune.*

(7) *Timet eum.* In Arund. *timet Deum.* Sed S. Lucas habet αὐτόν.

(8) *Τρανῶς σημαίνων.* Hæc quoque Græca Irenæi verba eruta sunt ex laudata Catena fol. 7, p. 2.

(9) *Τὸν διὰ.* Lege cum interpr. ὃν διὰ.

(10) *Δι' ὧν.* Lege δι' ὧν.

(11) *Agnitio.* Filii adde ex textu Græco.

(12) *Quod factum est.* Clarom. et Voss. *quoniam factum est.*

(13) *Baptismum quod.* Baptismum in neutro genere accipe, quod mediæ et infusæ Latinitatis scriptoribus non insuetum.

(14) *Manifestam fieri.* In Voss. *manifeste fieri.*

(15) *A Deo.* Eras. et Gall. *ab eo.*

sionem peccatorum accipere per nomen ejus omnem credentem in eum. » Filium ergo Dei, quem ignorabant homines, annuntiabant apostoli, et adventum ejus, his qui ante instructi erant de Deo; sed non alterum Deum inferebant. Si enim tale aliquid sciret Petrus, libere gentibus prædicasset, alterum quidem Judæorum, alterum autem Christianorum esse Deum; qui quidem propter visionem angeli conterriti omnes, quodcumque eis dixisset, credidissent. Ex verbis autem Petri manifestum est, quoniam præcognitum quidem eis Deum custodivit; Filium autem Dei Jesum Christum esse testificatus est ipsis, judicem vivorum et mortuorum, in quem et (16) baptizari eos jussit in remissionem peccatorum: et non tantum hoc, sed et Jesum ipsum (17) esse Filium Dei testificatus est, qui et unctus Spiritu sancto, Jesus Christus dicitur. Et est hic idem ex Maria natus, quemadmodum Petri continet testificatio. An nunquid perfectam tunc cognitionem nondum habebat Petrus, quam postea adinvenerunt hi? Imperfectus igitur secundum hos Petrus, imperfecti autem et reliqui apostoli, et oportebit eos reviviscentes, horum fieri discipulos, ut et ipsi perfecti fiant. Sed hoc quidem ridiculum est. Arguuntur vero isti non quidem apostolorum, sed suæ malæ sententiæ esse discipuli. Propter hoc autem et variæ sententiæ sunt uniuscujusque eorum, recipientis (18) errorem quemadmodum capiebat. Ecclesia vero per universum mundum ab apostolis firmum habens initium, in una et eadem de Deo et de Filio ejus perseverat sententia.

8. Philippus autem rursus spadoni reginæ Æthiopum revertenti a Hierosolymis⁷⁷, et legenti Isaiam prophetam, solus soli, quem annuntiavit? Nonne eum, de quo dixit propheta: « Tanquam ovis ad victimam (19) ductus est, quemadmodum agnus ante tondentem se sine voce, sic non aperuit os (20)? Nativitatem autem ejus quis enarrabit? quoniam tolletur a terra vita ejus⁷⁸. »

Τοῦτον εἶναι (21) Ἰησοῦν, καὶ πεπληρωθῆναι ἐν αὐτῷ Γραφήν, ὡς αὐτὸς ὁ εὐνοῦχος πεισθεὶς, καὶ παραυτίκα ἀξιῶν βαπτισθῆναι, ἔλεγε· « Πιστεύω τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι Ἰη-

Hunc esse Jesum, et impletam esse in eo Scripturam; quemadmodum ipse eunuchus credens, et statim postulans baptizari dicebat: « Credo Filium Dei esse Jesum⁷⁹. »

⁷⁷ Act. viii, 26 seqq. ⁷⁸ Ibid. 32, ex Isa. liii, 7. ⁷⁹ Ibid. 37. ⁸⁰ Act. ix, 4 seqq. ⁸¹ Ibid. 20.

⁸² Philip. ii, 8. ⁸³ Act. xvii, 24 seqq.

(16) *In quem, et.* Eras., Gall. et Feuard. in quo sine et.

(17) *Jesum ipsum.* Sic Clarom., Voss., Merc. 4 et Grab. melius quam reliqui, *Jesum Christum.*

(19) *Victimam.* Sic Clarom., Arund. et Voss., quomodo et paulo post σφαγὴν reddidit interpres. Cæteri, *occisionem.*

(20) *Os. Suum.* omittunt iidem Clarom., Arund. et Voss.

(21) *Τοῦτον εἶναι.* Quæ sequuntur Græca, *Catene PP.* sæpe dictæ inserta leguntur; priora qui-

σοῦν Χριστόν. » Ὅς καὶ ἐπέμφθη εἰς τὰ κλίματα Αἰθιοπίας, κηρύξων τοῦτο, ὅπερ ἐπίστευσε. Θεὸν μὲν ἕνα, τὸν διὰ τῶν προφητῶν κηρυγμένον· τοῦτου δὲ τὸν Υἱὸν τὴν κατὰ ἄνθρωπον ἤδη πεποιθῆσθαι παρουσίαν, καὶ ὡς πρόβατον εἰς σφαγὴν ἤχθη (22), καὶ τὰ λοιπὰ, ὅσα οἱ προφῆται λέγουσι περὶ αὐτοῦ.

9. Παῦλος... μετὰ τὸ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λαλήσαι αὐτῷ τὸν Κύριον, καὶ ἐπιδειξαι, ὅτι τὸν ἴδιον Δεσπότην ἐδίωκε, διώκων τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ πέμψαι Ἀνανίαν πρὸς αὐτὸν, καὶ ἀναβλέψαι, καὶ βαπτισθῆναι· « Ἐν ταῖς συναγωγαῖς, φησὶν, ἐν Δαμασκῷ ἐκήρυσσε μετὰ πάσης παρέρησίας τὸν Ἰησοῦν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ Χριστός. » Τουτέστι τὸ μυστήριον, ὃ λέγει κατὰ ἀποκάλυψιν ἐγνωρίσθαι αὐτῷ, ὅτι ὁ παθὼν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, οὗτος Κύριος τῶν πάντων, καὶ βασιλεὺς, καὶ Θεὸς, καὶ κριτὴς ἐστίν.

omnium Deus, accipiens potestatem, quoniam « subjectus factus est usque ad mortem, mortem autem crucis⁸⁰. » Et quoniam hoc verum est, Atheniensibus evangelizans in Areopago, ubi Judæis non assistentibus, licebat ei cum fiducia verum prædicare Deum, dixit eis⁸¹: « Deus, qui fecit mundum, et omnia quæ in eo sunt, hic cæli et terræ Dominus existens, non in manufactis templis inhabitat, nec a manibus humanis tractatur (24), tanquam alicujus indigens, cum ipse omnibus dederit vitam et spiritum, et omnia fecerit (25), qui fecit ex uno sanguine omne genus hominum inhabitare

Qui et missus est in regiones Æthiopiæ, prædicaturus hoc quod ipse crediderat, Deum quidem unum per prophetas prædicatum; hujus vero Filium fecisse secundum hominem adventum, et ut ovem ad victimam ductum, **197** et reliqua quæcumque prophetæ dicunt de eo.

9. Paulus⁸² quoque et ipse, posteaquam de cælo locutus est ad eum Dominus, et ostendit quoniam suum Dominum persequeretur, persequens discipulos ejus, et misit Ananiam ad eum, ut iterum videret et baptizaretur: « In synagogis, ait⁸³, in Damasco prædicabat cum omni fiducia Jesum, quoniam hic est Christus Filius Dei. » Hoc est mysterium, quod dicit per revelationem manifestatum sibi, quoniam qui passus est sub Pontio Pilato, hic Dominus est omnium, et Rex (23), et Deus, et judex; ab eo qui est

nem fol. 58, p. 4, posteriora, Παῦλος, etc., fol. 65, p. 4.

(22) Ἐχθη. Legendum ἀχθῆναι.

(23) *Rex. Omnium* quod addunt Feuard. et Voss. merito delevit Grab. quia nec in Græco, nec in reliquis exemplaribus occurrit.

(24) *Tractatur.* Si in Græco legit Irenæus θεραπεύεται, hoc verbum modo sibi peculiari vertit interpres.

(25) *Omnia fecerit.* Verbum *fecerit* in nostris N. T. codd. non legitur.

super faciem totius terræ, præfinsiens tempora (26) secundum determinationem inhabitationis eorum (27), quærere illud quod est divinum (28), si quo modo tractare possint illud, aut invenire, quamvis etiam non longe sit ab unoquoque nostrum; in ipso enim vivimus, et movemur, et sumus; et quemadmodum quidam secundum vos (29) dixerunt: Hujus enim et genus sumus. Genus igitur cum simus Dei, non oportet nos putare, id quod est divinum simile esse auro vel argento, vel lapidi per artem, vel concupiscentiam hominis deformato. Tempora ergo ignorantia despiciens Deus, nunc præcepit (30) hominibus omnibus (31) ubique prænitari in ipsum, quoniam constituit diem iudicari orbem terræ in justitia, in viro Jesu, in quo statuit fidem (32), excitans eum a mortuis. Hoc autem in loco non solum factorem mundi Deum eis annuntiat, non assistentibus Judæis, sed et quoniam unum genus humanum fecit inhabitare super omnem terram, quemadmodum et Moyses ait⁸⁴: « Quando divisit Altissimus gentes, quemadmodum dispersit filios Adam, statuit terminos gentium secundum numerum angelorum Dei; » populum autem qui credit Deo (33), jam non esse sub angelorum potestate, sed sub Domini: « Facta est enim portio Domini populus ejus Jacob, funiculum hæreditatis ejus Israel⁸⁵. » Et iterum Lystris Lyciæ (34) cum esset Paulus cum Barnaba, et a nativitate claudum in nomine Domini nostri Jesu Christi ambulare fecisset, et cum turba honorare eos vellet quemadmodum deos, propter admirabile factum, ait eis⁸⁶: « Nos similes (35) vobis sumus homines, evangelizantes vobis Deum (36), uti ab eis vanis simulacris (37) convertamini ad Deum vivum, qui fecit

cælum, et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt: qui in præteritis temporibus permisit omnes gentes abire vias suas, quanquam non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens, de cælo dans vobis pluvias et tempora fructifera, adimplens cibo et hilaritate corda vestra (38). Quoniam autem his annuntiationibus ejus omnes epistolæ consonant, ex ipsis epistolis ostendimus apte in loco (39), exponentes Apostolum. Nobis autem collaborantibus his ostensionibus, quæ ex Scripturis sunt, et quæ multifarie dicta sunt, breviter et compendiose annuntiantibus, et tu cum magnanimitate intende eis, et non longiloquium putare (40): hoc intelligens quoniam ostensiones, quæ sunt in Scripturis, non possunt ostendi, nisi ex ipsis Scripturis.

B 10. Stephanns autem iterum qui electus est ab apostolis primus diaconus (41), qui et primus ex omnibus hominibus sectatus est vestigia martyrii Domini, propter Christi confessionem primus interfectus, fiducialiter loquens in populo, et docens eos, dicens⁸⁷: « Deus gloriæ (42) visus est patri nostro Abraham, et dixit ad eum: Exi de terra tua, et de cognatione tua, et veni in terram, quam demonstrabo tibi; et transtulit illum in terram hanc, quam nunc et vos inhabitatis, et non dedit ei hæreditatem in ea, nec gressum pedis; sed promisit dare in possessionem eam, et semini ejus post eum. Locutus est autem sic Deus ad eum: quoniam erit semen ejus peregrinans (43) in terra aliena, et in **198** servitute redigentur, et vexabuntur annis quadringentis: et gentem, cui servient, judicabo ego, dicit Dominus. Et postea exient, et servient mihi in isto loco. Et dedit ei testamentum circumcisionis, et sic generavit Isaac. » Et reliqua autem

⁸⁴ Deut. xxxii, 8. ⁸⁵ Ibid. 9. ⁸⁶ Act. xiv, 14 seqq. ⁸⁷ Act. vii, 2 seqq.

(26) *Præfinsiens tempora.* Addunt codices nostri προτεταγμένους, vel προστεταγμένους; quod statuta reddidit Vulgatus interpres.

(27) *Secundum determinationem inhabitationis eorum.* Legisse videtur Irenæus, κατὰ ὁροθεσίαν τῆς κατοικίας αὐτῶν. Et ita legi in ms. Cantabrigiensi codice Actorum dicit Grabius. Hanc tamen ms. Cantabrig. lectionem omiserunt hi qui varias N. T. codicum lectiones sive in edit. Oxon. sive in Polyglottis Londinensibus collegerunt.

(28) *Illud quod est divinum, etc.* Τὸ θεῖον cum Irenæo habet Cantabrig. in quo et legitur, Grabio teste, ψηλαφήσειαν αὐτό, pro αὐτόν, et ὑπάρχοντος, non ὑπάρχοντα.

(29) *Quidam secundum vos.* Omissa quoque poetarum mentio in ms. Cantabrig. et Æthiopica versione.

(30) *Præcepit.* In edit. Oxon. ex Merc. 1, præcipit.

(31) *Omnibus.* Deest in Clarom. et Voss.

(32) *In viro Jesu, in quo statuit fidem.* Jesu pariter addit post viro cod. Cantabrig. Sed post fidem, voces παρασχῶν πᾶσιν solus omittit Irenæus.

(33) *Credit Deo.* Ita Eras., Gall., Feuard. et eodd. Arund. et Merc. 2. Alii, credit Deum; Clarom. credit Deum.

(34) *Lyciæ.* Memoria lapsus auctor scripsit Lyciæ pro Lycaoniæ; Lystra siquidem ex Ptolomeo et Hierocle, quin etiam ex Luca Act. xiv, 6, non in Lycia, sed in Lycaonia sita erant.

(35) *Nos similes.* In Eras. et Gall. nonne similes.

(36) *Vobis Deum.* Deum addunt Clarom. et Voss.; addit etiam ms. Cantabrig. cum quo satis exacte legit Irenæus.

(37) *Simulacris.* Non exstat in nostris N. Test. codd.

(38) *Vestra.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. consentiente etiam ms. Cantabrig.; cæteri cum vulgatis N. T. exemplaribus, nostra.

(39) *Ostendimus apte in loco.* Scilicet libro v hujus operis, in quo Pauli sententiam examinat, et Apostolum exponit, ac pravas hæreticorum interpretationes refellit, ut facturum se pollicetur in Præfatione illius libri, et cap. ult. libri iv, nisi librum contra Marcionem intelligat, in quo hæreticum ex iis, quæ admittebat, Pauli Epistolarum partibus confutaturum se promiserat.

(40) *Putare.* Soli Feuard. et Grab. puta. Subintellige velis, vel quidpiam simile.

(41) *Primus diaconus.* Ita Eras., Gall., Feuard., Clarom., Arund. et Merc. 2. At Feuard. in marg. et Voss. primus diaconorum. Hanc posteriorem lectionem præfert Grabius; ego priorem, quam juxta Acta apostolorum sic interpretor: electus est primus, ut esset diaconus.

(42) *Deus gloriæ, etc.* Stephani verba compendio refert Irenæus. Nihil mirum itaque si plura prætermittat.

(43) *Peregrinans.* Edit. peregrinum. In Arund. neutrum.

verborum ejus eundem Deum annuntiant, qui A fuit (44) cum Joseph, et cum patriarchis, qui et collocutus est Moysi.

11. Et omnem apostolorum doctrinam unum et eundem Deum annuntiasse, qui transtulit Abraham, qui promissionem hæreditatis ei fecit, qui testamentum circumcisionis apto tempore dedit, qui ex Ægypto vocavit semen ejus, servatum manifeste per circumcisionem (in signo enim dedit eam, ut non similes essent Ægyptiis); hunc factorem omnium, hunc Patrem Domini nostri Jesu Christi, hunc Deum claritatis, ex ipsis sermonibus et Actibus apostolorum volentes discere possunt, et contemplari, quoniam unus hic Deus, super quem alius non est. Si autem et erat super hunc alius Deus, ex abundanti per comparationem dice- B remus: hic illo melior est. Melior enim ex operibus apparet, quemadmodum et prædiximus⁸⁸: et cum illi nullum Patris sui opus habeant ostendere, hic solus ostenditur Deus. Si quis autem ægro- lans circa quæstiones⁸⁹ (45), ea quæ ab apostolis de Deo dicta sunt, allegorizanda existimat; prædictos sermones nostros discutiat, in quibus unum Deum conditorem et factorem omnium ostendimus, et ea quæ ab illis dicuntur, destruximus et denu- davimus: et inveniet consonantes eos apostolorum doctrinæ, et sic habere quemadmodum docebant et persuadebantur, quoniam unus est fabricator omnium Deus: et cum repulerit a sententia sua tantum errorem, et eam, quæ est adversus Deum, C blasphemiam; et a semetipso inveniet rationem, cognoscens et eam, quæ est secundum Moysen legem, et gratiam Novi Testamenti, utraque apta temporibus, ad utilitatem humani generis ab uno et eodem præstita Deo.

12. Omnes enim, qui sunt malæ sententiæ, moti ab ea legislatione (46), quæ secundum Moysen, dissimilem eam et contrariam Evangelii doctrinæ arbitantes, jam non sunt conversi, uti differentiæ

⁸⁸ Lib. II, cap. XXX. ⁸⁹ I Tim. VI, 4. ⁹⁰ Cap. IX, XVIII, XIX et XX.

(44) Fuit. Alii mendose, fecit.

(45) Ægrotans circa quæstiones. Νοσῶν περὶ ζητήσεων, I Timoth. VI, 4.

(46) Legislatione. Editi, legislatione.

(47) Sententiis suis. Suis addidi ex Clarom. et Voss.

(48) Semetipsos plus invenisse. Sic Clarom. et Voss.; cæteri quod a semetipsis plus invenissent.

(49) Ad intercidendus conversi sunt Scripturas. Lege sup. lib. I, cap. 27, n. 2, et confer Epiphian., hæc. XLII, et Tertullian., lib. IV, et v Cont. Marcion.

(50) In altera conscriptione. Scilicet in libro singulari Contra Marcionem, quem jam alibi editurum se promisit. Si fidem liberavit, opus injuria temporum interiit.

(51) Factorem. Ita ex Feuard. marg., Clarom. et Voss. reposui pro fabricatorem, quia hæc vox mox præcedit.

(52) Propositum initii sui tolerabiliorem habentes. Sic recte Clarom. et Arund. In Merc. 2 deest initii sui. In aliis perperam legitur intolerabiliorem. Πρόθεσιν quidem seu προαίρεσιν non adeo male vertit interpret, propositum; sed si ad grammaticæ Latinæ, magis quam ad Græcæ, leges attendisset,

utriusque Testamenti inquirerent causas. Deserti igitur cum sint a paterna dilectione, et inflati a Satana, conversi in Simonis Magi doctrinam, absti- terunt sententiis suis (47) ab eo qui est Deus, et putaverunt semetipsos plus invenisse (48), quam apostoli, alterum Deum adinvenientes. Et apostolos quidem adhuc quæ sunt Judæorum sentientes, an- nuntiasse Evangelium; se autem sinceriores, et prudentiores apostolis esse. Unde et Marcion, et qui ab eo sunt, ad intercidendas conversi sunt Scri- pturas (49), quasdam quidem in totum non cogno- scentes, secundum Lucam autem Evangelium, et Epistolas Pauli decurtantes, hæc sola legitima esse dicunt, quæ ipsi minoraverunt. Nos autem etiam ex his, quæ adhuc apud eos custodiuntur, argue- mus eos, donante Deo, in altera conscriptione (50). Reliqui vero omnes falso scientiæ nomine inflati, Scripturas quidem confitentur, interpretationes vero convertunt, quemadmodum ostendimus in pri- mo libro⁹⁰. Et quidem hi qui a Marcione sunt sta- tim blasphemant fabricatorem, dicentes eum malo- rum factorem (51), propositum initii sui tolerabi- liorem habentes (52), duos naturaliter dicentes deos, distantes ab invicem, alterum quidem bonum, alterum autem malum: hi autem qui sunt a Va- lentino, nominibus honestius utentes, et Patrem, et Dominum, et Deum, hunc qui est fabricator, ostendentes, propositum sive sectam blasphemio- rem habent, neque ab aliquo ex his, quæ sunt intra plenitudinem, Æonibus dicentes eum emissum, sed ab ea labe, quæ extra Pleroma expulsa est. Hæc autem omnia contulit eis Scripturarum et disposi- tionis Dei ignorantia. Nos et causam differentiæ Testamentarum, et rursus unitatem et consonan- tiam ipsorum, in his quæ deinceps futura sunt, referemus.

13. Quoniam autem et apostoli, et discipuli ipsorum (53) sic docebant, quemadmodum Ecclesia prædicat, et sic docentes perfecti fuerunt, propter

D tolerabilius, non tolerabiliorem adijcere debuisset. Hic vero Irenæi sensus est (quo genuinam esse nostram lectionem demonstratur): Valentinum Marcioni opponit, ostenditque majorem esse illius, quam hujus blasphemiam, quamvis contrarium prima fronte appareat. Hic quidem jam a primis hypotheseos suæ vocibus divinum Numen ore sacri- lego lædit, dicens Deum malorum factorem esse; sed propositum initii sui tolerabilius habet; id est hypotheseos a se de primo rerum Principio (sic explicandæ eæ voces, initii sui pro more interpretis ἀρχῆν vertentis initium) institutæ impietatem ali- quatenus emollit, duos commentus deos, quibus nulla secum invicem societas sit: e contrario vero Valentinus nominibus quidem in speciem honestius utitur, mundi Creatori et Patris, et Domini, et Dei appellationem non denegans; reipsa tamen in hoc scelestior, minusque ferenda ejus hypothesis, quod hunc, quem Deum et Dominum, mundique aucto- rem vocat, spurcissimæ labis e pleromate ejectæ fructum esse dicat.

(53) Discipuli ipsorum. Pro, discipuli ipsorum: quo sensu eandem vocem iterum accipit infra cap. 15 et 18, ut et Tertull. non raro.

quod et evocabantur ad perfectum; Stephanus hæc docens, adhuc cum super terram esset, vidit gloriam Dei, et Jesum ad dexteram, et dixit⁹¹: « Ecce video cælos apertos, et Filium hominis ad dexteram astantem Dei (54). » Et hæc dixit, et lapidatus est, et sic perfectam doctrinam adimplevit, per omnia martyrii magistrum imitans, et postulans pro eis qui se interficiebant, et dicens: « Domine, ne statuas illis hoc peccatum⁹². » Sic erant perfecti, qui unum et eundem Deum, ab initio usque ad finem variis dispositionibus assistentem humano generi, sciebant; quemadmodum ait Osee propheta: « Ego visiones implevi, et in manibus prophetarum similitus sum (55)⁹³. » Qui ergo usque ad mortem tradiderunt animas propter Evangelium Christi, quomodo poterant secundum insitam opinionem hominibus loqui? Quod ipsum si fecissent, non paterentur: sed quoniam contraria his, qui non assentiebant veritati, prædicabant, **199** ideo et passi sunt. Manifestum est ergo, quoniam non derelinquebant veritatem, sed cum omni fiducia Judæis et Græcis prædicabant: Judæis quidem, Jesum eum qui ab ipsis crucifixus est, esse Filium Dei, judicem vivorum et mortuorum, a Patre accepisse æternum regnum in Israel, quemadmodum ostendimus; Græcis vero unum Deum qui omnia fecit, et hujus Filium Jesum Christum annuntiantes.

14. Manifestius autem hoc ostenditur ex apostolorum epistola quam neque Judæis, neque Græcis, sed his qui ex gentibus in Christum credebant, confirmantes fidem ipsorum, miserunt. Cum enim descendissent quidam a Judæa in Antiochiam, in qua et primum omnium discipuli Domini pro fide quam in Christo habebant, vocati sunt Christiani, et suaderent eis qui crediderant in Dominum, circumcidi, et reliqua secundum legis observationem perficere; et ascendissent Paulus et Barnabas Hierosolimam ad alteros apostolos propter hanc quæstionem, et universa Ecclesia convenisset in unum, Petrus dixit eis⁹⁴: « Viri fratres, vos scitis quoniam a diebus antiquis in vobis (56) Deus elegit, ut ex ore meo audirent gentes verbum

A Evangelii, et crederent: et cordis inspector Deus testimonium perhibuit eis, dans eis Spiritum sanctum, sicut et nobis, et nihil discrevit inter nos et ipsos, emundans per fidem corda illorum. Nunc igitur quid tentatis Deum, imponere jugum super cervicem discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos valuimus portare? Sed per gratiam Domini nostri Jesu Christi credimus nos posse salvari quomodo et illi. » Post quem Jacobus dixit⁹⁵: « Viri fratres, Simon retulit quemadmodum (57) Deus excogitavit accipere ex gentibus populum nomini suo. Et sic (58) conveniunt sermones prophetarum, sicut scriptum est⁹⁶: Post hæc revertar, et reædificabo tabernaculum David quod cecidit, et disturbata ejus ædificabo, et erigam illud, uti requirant reliqui hominum Dominum, et omnes gentes, in quibus invocatum est nomen meum super eos, dicit Dominus, faciens hæc (59). Cognitum a sæculo est Deo opus ejus: propterea ego secundum me (60) judico, non molestari eos, qui ex gentibus convertuntur ad Deum; sed præcipiendum eis, uti abstineant a vanitatibus idolorum, et a fornicatione (61), et a sanguine: et quæcunque nolunt sibi fieri, aliis ne faciant (62). » Et cum hæc dicta essent, et omnes consensissent, scripserunt eis sic⁹⁷: « Apostoli, et presbyteri fratres (63), his qui sunt in Antiochia, et Syria, et Cilicia, fratribus ex gentibus, salutem. Quoniam audivimus, quia ex vobis quidam exeuntes turbaverunt vos sermonibus, destruentes animas vestras, quibus non præcepimus, dicentes: Circumcidimini et servate legem (64); placuit nobis convenientibus in unum, electos viros mittere ad vos cum dilectissimis nostris Barnaba et Paulo, hominibus qui tradiderunt animam suam pro nomine Domini nostri Jesu Christi. Misimus igitur Judam et Silam, et ipsos per sermonem annuntiantes nostram sententiam (65). Placuit enim sancto Spiritui, et nobis, nullum amplius vobis pondus imponere, quam hæc, quæ sunt necessaria: ut abstineatis ab idolothytis, et sanguine, et fornicatione; et quæcunque non vultis fieri vobis, aliis ne faciatis: a quibus custodientes vos ipsos, bene

⁹¹ Act. vii, 55. ⁹² Ibid. 59. ⁹³ Osee xii, 10. ⁹⁴ Act. xv, 7 seqq. ⁹⁵ Ibid. 13 seqq. ⁹⁶ Amos ix, 11, 12. ⁹⁷ Act. xv, 25 seqq.

(54) *Ad dexteram astantem Dei.* Sic Clarom. et Voss.; editt. *stantem a dextris Dei.*

(55) *Similitus sum.* Editt. *assimilatus sum.*

(56) *In vobis.* Cum Irenæo ἐν ὑμῖν habet cod. Alexand. et etiam sic legunt auctor *Constit. apost.* lib. vi, cap. 12, et Chrysost. Editi vero N. T. codd. tum Græci, tum Latini habent ἐν ἡμῖν, *in nobis.*

(57) *Quemadmodum.* Vocem πρῶτον, *primum*, quam addunt nostra exemplaria, cum Irenæo omittunt Chrysost., Theophylact., auctor *Constit. apost.*, loco cit., et cod. Alexand.

(58) *Et sic.* Οὕτως pro τούτω cum Irenæo etiam habebat cod. Cantabrig. sed recentiori manu emendatum fuisse dicit Græbius.

(59) *Faciens hæc.* Nec πάντα, quod addunt nostri codd. legunt Vulgatus et Æthiops interpretes, nec exstat in codd. Alexand. et Cantabrig.

(60) *Secundum me.* Has voces non agnoscunt nostra exemplaria.

(61) *Et a fornicatione.* Καὶ τοῦ πνικτοῦ, et *suffocatis*, quod addunt nostri codd. omittit quoque cod. Cantabrig. et hic et v. 29.

(62) *Et quæcunque... faciant.* Hanc pericopen, quæ in nostris exemplaribus nec hic, nec versu 29 legitur, agnoscunt etiam cod. Cantabrig. et alii quidam, ut et Cyprian. lib. iii *adv. Jud.*, cap. 119.

(63) *Presbyteri fratres.* Sic cum Irenæo habent codd. Cantabrig. et Alexand. et Vulgatus interpretes. At in cæditis Græcis: Πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοί.

(64) *Dicentes... legem.* Hoc comma nec in Vulgata Latina, nec in *Const. apost.* loco cit. legitur.

(65) *Nostram sententiam.* Τὰ αὐτὰ, *eadem*, habent nostri codd.

agetis, ambulantes in Spiritu sancto (66). Manifestum est igitur ex his omnibus, quoniam non alterum Patrem esse docebant, sed libertatis Novum Testamentum dabant his, qui nove in Deum per Spiritum sanctum credebant. Ipsi autem ex eo quod quærent : An oporteret circumcidi adhuc discipulos, necne? manifeste ostenderunt, non habuisse se alterius Dei contemplationem.

15. Cæterum non talem timorem circa primum habuissent Testamentum, ut nec cum ethnicis (67) quidem convesci vellent. Nam et Petrus, quamvis ad catechizandos eos missus esset, et tali visione contritus fuisset, cum timore tamen multo locutus est ad eos, dicens⁹⁸ : « Ipsi scitis quoniam non est fas viro Judæo adjungi (68), aut convenire cum allophylo (69) : mihi autem Deus ostendit, neminem communem, aut immundum dicere hominem : quapropter sine contradictione veni ; »

διὰ τῶν λόγων (70) τούτων σημαίνων, ὅτι οὐκ ἂν ἐπεπόρευτο πρὸς αὐτούς, εἰ μὴ κακέλευστο. Ἰσως γὰρ οὐδὲ τὸ βάπτισμα οὕτως εὐχερῶς ἔδωκεν αὐτοῖς, εἰ μὴ, τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἐπαναπαύοντος αὐτοῖς, προφητεύοντας αὐτούς ἀκρῶς. Καὶ διὰ τοῦτο ἔλεγε : « Μήτις τὸ ὕδωρ κωλύσαι δύναται [τοῦ μὴ βαπτισθῆναι (74)] τούτους, εἴτινες τὸ Πνεύ-

his sermonibus significans, quoniam non abisset ad eos, nisi jussus (71) fuisset. Sic æque ne baptismum quidem (72) facile dedisset, nisi, Spiritu sancto requiescente super eos, prophetantes eos audisset. Et propter hoc dixit⁹⁹ : « Nunquid aliquis (73) aquam velare potest ad baptizandum hos, qui Spiritum sanctum acceperunt, quem-

⁹⁸ Act. x, 28, 29. ⁹⁹ Ibid. 47. ¹ Gal. ii, 12, 15.

(66) *Ambulantes in Spiritu sancto.* Hæc etiam agnoscunt cod. Cantabrig. et Tertullian. lib. *De pudicit.* cap. 12.

(67) *Ethnicis.* Ita vetus Feuard., cod. Clarom., Voss. et Grab. Cæteri perperam, *ipsis.* Utramque vocem retinet Feuardent.

(68) *Adjungi.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss.; alii, *conjungi.*

(69) *Allophylo.* Id est, *alienigena.*

(70) *Διὰ τῶν λόγων.* Hoc denique Græcum fragmentum e sæpe dictæ Catenæ fol. 73, p. 1, descripsit Grabius.

(71) *Jussus.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. juxta Græcum κακέλευστο. Reliqui, *missus.*

(72) *Sic æque ne baptismum quidem.* Ita pro sic neque baptismum quidem, ex cod. Clarom. reposui, hanc lectionem genuinam esse ratus; tum quod Græcis non male consonet; tum quod non dubitem, quin vocem ἴσως (quæ in omnibus aliis codd. redita non legitur) verterit interpret, *æque.* Peritior alius vertisset, *fortasse.*

(73) *Nunquid aliquis.* Ita Clarom. et Voss. Reliqui, *num quis.*

(74) *Τοῦ μὴ βαπτισθῆναι.* Has voces in ms. Catenæ negligentia scribæ, et occasione sequentis vocis ab eadem syllaba τοῦ incipientis omissas supplevit vir clarissimus.

(75) *Hi autem qui circa Jacobum apostoli.* Græcismum esse notat Billius, οἱ περὶ τὸν Ἰάκωβον ἀπόστολοι pro ὁ Ἰάκωβος ἀπόστολος, *Jacobus apostolus.* Grabius vero hic cum Jacobo reliquos simul apostolos intelligit, quia, inquit, sequitur : *Ipsi vero scientes, etc.* At plurali adhibito numero

μα τὸ ἅγιον ἔλαβον, ὡς καὶ ἡμεῖς; » παίθων ἅμα τοὺς συμπρόντας, καὶ σημαίνων, ὅτι εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτοὺς ἀναπέπαυτο, ἦν ὁ κωλύων αὐτοὺς τοῦ βαπτίσματος.

200 Hi autem qui circa Jacobum apostoli (75), gentibus quidem libere agere permittebant, concedentes nos Spiritui Dei. Ipsi vero eundem scientes Deum, perseverabant in pristinis observationibus: ita ut et Petrus quoque, timens ne culparetur ab ipsis, ante manducans cum gentibus, propter visionem et propter Spiritum (76) qui requieverat super eos; cum tamen advenissent quidam a Jacobo, separavit se, et non manducavit cum eis¹. Hoc ipsum autem dixit Paulus et Barnabam fecisse. Sic apostoli, quos universi actus, et universæ doctrinæ Dominus testes fecit, (ubique enim simul cum eo assistentes inveniuntur Petrus et Jacobus et Joannes) religiose agebant circa dispositionem legis, quæ est secundum Moysem, ab uno et eodem significantes esse Deo. Quod quidem non fecissent secundum quæ prædiximus, si præter eum qui legis dispositionem fecit, alterum patrem a Domino didicissent.

CAPUT XIII.

Adversus eos qui dicunt, tantum Paulum ex apostolis cognovisse veritatem.

1. Eos autem qui dicunt, solum Paulum veritatem cognovisse, cui per revelationem manifesta-

in priori periodo, quid aliud ex constructionis lege sequi poterat in posteriori, nisi pluralis numerus? Sed clarissimum virum fefellit aliud, quod laud satis attentus notat Billius; scilicet, Irenæum hoc loco intelligere concionem eam, quam Act. xv, post Petrum Jacobus habuit. Neque enim ad eam concionem ullatenus respicit SS. antistes, sed ad eum, quo se circa legalium observationem gerebat, modum Jacobus apostolus. Hancque fuisse Jacobi prudentem œconomiam asserit, ut gentiles quidem libere agere permetteret, id est ad legalium observationem haultquaquam adigeret; ipse vero sciens eundem esse Deum utriusque Testamenti auctorem, perseveraret in pristinis observationibus legalibus, ne scilicet Judæorum animos in ipsa urbe, quæ Judaicæ religionis sedes hactenus exstiterat, exasperaret: (quod ex Eusebio, aliisque monumentis ecclesiasticis certum esse constat) indeque factam, ut Petrus et ipse, qui antea et verbis et factis Moisaicam legem ad salutem non esse necessariam ostenderat, cum advenissent quidam a Jacobo, timens ne culparetur ab Apostolo, quem Judæorum rituum observantissimum esse sciebat, a gentiliū convicta sese subduxerit; quod Ecclesiam conturbavit, ut refert Paulus Galat. ii, 11, et seqq. Jam viderit Grabius, quam prudenter ex eo auctoris nostri loco concludere se posse existimavit, *Irenæum hoc loquendi genere primatum inter apostolos S. Jacobo tribuisse, tanquam episcopo Hierosolymitanæ Ecclesiæ.* Dormiat necesse est quisquis primatum eo in loco expiscetur, quem conscribens auctor, de primatu sive Petri, sive Jacobi, sive alterius cujusvis ne κατ' ἄναρ quidem cogitavit.

(76) *Propter Spiritum.* Sanctum quod addunt om-

tum (77) est mysterium, ipse Paulus convincat eos, A dicens, unum et ipsum Deum et operatum Petro in apostolatum (78) circumcisionis, et sibi in gentes². Ipsius ergo Dei Petrus erat apostolus, cujus et Paulus: et quem Petrus in circumcisione annuntiabat Deum, et Dei Filium, hunc et Paulus in gentes. Neque enim solum Paulum salvare (79) venit Dominus noster; nec sic pauper Deus, ut unum solum haberet apostolum, qui dispositionem Filii sui cognosceret. Et Paulus autem dicens³: « Quam speciosi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem! » manifestum fecit (80), quoniam non unus, sed plures erant, qui veritatem evangelizabant. Et rursus in ea Epistola quæ est ad Corinthios, cum prædixisset omnes qui Deum post resurrectionem viderunt, intulit: « Sive autem ego, B sive illi, sic annuntiamus, et sic credidistis⁴: » unam et eandem prædicationem confitens omnium eorum, qui Deum viderunt post resurrectionem a mortuis.

2. Et Dominus autem Philippo volenti Patrem videre, respondit: « Tanto tempore vobiscum sum, et me non cognovisti (81)? Philippe, qui videt me, videt (82) et Patrem (83). Quomodo tu dicis: Ostende nobis Patrem? Ego enim in Patre, et Pater in me, et amodo cognovistis eum, et vidistis⁵ (84). Quibus ergo Dominus testimonium dixit, quoniam et cognoverunt in ipso, et viderunt Patrem, (Pater autem veritas) hos dicere non cognovisse veritatem, est hominum falsa testantium, et eorum qui C alienati sunt a Christi doctrina (85). Ad quid enim

mittebat Dominus duodecim apostolos ad oves quæ perierant domus Israel, si veritatem non cognoverunt⁶? Quomodo autem septuaginta prædicabant, nisi ipsi prius virtutem (86) prædicationis cognovissent? Aut quomodo Petrus ignorare potuit, cui Dominus testimonium dedit, quoniam caro et sanguis non revelavit ei, sed Pater qui in cælis est⁷? Sicut ergo « Paulus apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum (87), et Deum Patrem⁸; » Filio (88) quidem adducente eos ad Patrem, Patre vero revelante eis Filium.

3. Quoniam autem his, qui ad apostolos vocaverunt eum de quæstione, acquievit Paulus, et ascendit ad eos cum Barnaba in Hierosolymam, non sine causa, sed ut ab ipsis libertas gentilium confirmaretur, ipse ait in ea quæ ad Galatas⁹ est Epistola: « Deinde post XIV annos ascendi Hierosolymam cum Barnaba, assumens et Titum. Ascendi autem secundum revelationem, et contuli cum eis Evangelium, quod prædico inter gentes. » Et iterum ait¹⁰: « Ad horam cessimus subjectioni (89), 201 uti veritas Evangelii perseveret apud vos (90). » Si quis igitur diligenter ex Actibus apostolorum scrutetur tempus, de quo scriptum est, « Ascendi (91) Hierosolymam, » propter prædictam quæstionem, inveniet eos, qui prædicti sunt a Paulo, annos concurrentes (92). Sic (93) est consonans, et velut eadem tam Pauli annuntiatio, quam et Lucæ de apostolis testificatio.

² Galat. II, 8. ³ Rom. X, 15. ⁴ I Cor. XV, 11. ⁵ Joan. XIV, 7, 9, 10. ⁶ Matth. X, 6. ⁷ Matth. XVI, 17. ⁸ Gal. I, 1. ⁹ Cap. II, 1, 2. ¹⁰ Ibid. 5.

nes editi. omittunt, uno excepto Merc. alii omnes mss.

(77) *Manifestatum.* Feuard. male, *manifestum.*

(78) *In apostolatum.* Ita Clarom. et Arund. juxta sacrum textum. Alii minus recte, *in apostolatu.*

(79) *Solum Paulum salvare.* Editi. ut solum Paulum salvaret.

(80) *Fecit.* Edit. *facit.*

(81) *Cognovisti.* Ita codd. Clarom. et Voss. juxta Græcum Evangelii textum. Alii vero cum Vulgato interprete habent, *cognovistis*; quam lectionem agnoscunt etiam Græci Valesii codices, in quibus exstat ἐγνώκατε.

(82) *Qui videt me, videt.* Clarom. *qui vidit me, vidit.*

(83) *Et Patrem.* Vocem *meum* quam addunt Eras., Gall. et Feuard. omittunt mss. pene omnes, nec in sacris Bibliis comparet.

(84) *In me... vidistis.* Dne voces *est* et *cum*, quæ in editi. sequuntur *me* et *vidistis*, desunt in Clarom. et mss. Anglic.

(85) *Christi doctrina.* Clarom. *Christo doctrina.* Merc. 1, *vera doctrina.*

(86) *Virtutem.* Sic Clarom., Voss. et Feuard. in marg. Cæteri *veritatem.*

(87) *Jesum.* Christum addit Græbius auctoritate cod. Arund.

(88) *Patrem, Filio.* Hic quidpiam e textu excidisse nemo non videt, alterum scilicet comparationis inter Paulum et reliquos apostolos membrum; quod tamen facile suppleri potest. Id enim vult, quod sicut Paulus constitutus fuit apostolus, non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum

Christum et Deum Patrem; sic et alii apostoli a Filio electi sunt, a Patre autem edocti; *Filio quidem adducente eos ad Patrem, Patre vero revelante eis Filium.*

(89) *Ad horam cessimus subjectioni.* Negationem præmittunt nostra N. T. exemplaria tum Græca, tum Latina: *Neque ad horam cessimus.* Sed priorem lectionem fuisse antiquæ versionis Italicæ ex eo mihi constat, quod Tertullian. lib. V, *cont. Marcion.*, cap. 5, nedum pro ea contendat; sed et cum negativam protulisset ex Marcionis codice, hanc esse *ritiationem Scripturæ* dicat. Deinde Hieronymus et Ambrosiaster observant, id discriminis inter Græcos et Latinos sui temporis codices existisse, quod illi negationem præmitterent, hi omitterent. Denique vetustissimus noster San-Germanensis Paulinarum epistolarum codex Græco-Latinus, veterem Italicam, doctissimorum virorum judicio, exhibens, cum Irenæo habet, *ad horam cessimus.*

(90) *Apud vos.* Arund. *in nos.*

(91) *Ascendi.* Sic Clarom., Voss. et Feuard. in marg. Reliqui, *ascendisse.*

(92) *Inveniet eos qui prædicti sunt a Paulo annos concurrentes.* Paulus ipse cap. I Epistolæ ad Galatas scribit se statim post conversionem in Arabiam profectum, tum post annos tres Jerosolymam venisse, ubi quindecim dies duntaxat moratus abiit in partes Syriæ et Ciliciæ. *Deinde*, inquit cap. II, *post annos quatuordecim iterum ascendi Jerosolymam cum Barnaba*; ut nimirum de Mosaicæ legis observatione, de qua controversia mota fuerat Antiochiæ,

(93) *Sic.* Eras., Gall. et Feuard. male, *sicut.*

CAPUT XIV.

Si quæ occultiora mysteria præ aliis scivisset Paulus, ea Lucas assiduus illius comes, laborumque consors ac particeps, ignorare non potuisset: nec veritas eum latere potuit, per quem solum plura ac maxime necessaria evangelicæ historiæ capita novimus.

1. Quoniam autem is Lucas inseparabilis fuit a Paulo, et cooperarius ejus in Evangelio, ipse facit manifestum, non glorians, sed ab ipsa productus (94) veritate. Separatis enim, inquit, a Paulo, et Barnaba, et Joanne, qui vocabatur Marcus, et cum navigassent Cyprum, « nos venimus in Troadem ¹¹; » et cum vidisset Paulus per somnium virum Macedonem, dicentem (95): « Veniens in Macedoniam opitulare nobis, Paule; statim, ait, quæsimus proficisci in Macedoniam, intelligentes quoniam provocavit nos Dominus evangelizare eis. Navigantes igitur a Troade, direximus navigium (96) in Samothracen ¹²; » et deinceps reliquum omnem ipsorum usque ad Philippos adventum diligenter significat, et quemadmodum primum sermonem locuti sunt: « Sedentes enim, inquit ¹³, locuti sumus mulieribus quæ convenerant; » et quoniam crediderunt, et quam multi. Et iterum ait ¹⁴: « Nos autem navigavimus post dies azymorum a Philippis, et venimus Troadem, ubi et commorati sumus diebus septem. » Et reliqua omnia ex ordine cum Paulo refert, omni diligentia demonstrans et loca, et civitates, et quantitatem dierum, quoadusque Hierosolymam ascenderent ¹⁵: et quæ illic contigerint Paulo, quemadmodum vincitus Romam missus est, et nomen centurionis qui suscepit eum ¹⁶, et parasema navium (97), et quemadmodum naufragium fecerunt, et in qua liberati sunt insula, et quemadmodum humanitatem ibi perceperunt, Paulo curante principem ipsius insulæ, et quemadmodum

¹¹ Act. xv, 39. ¹² Act. xvi, 8 seqq. ¹³ Ibid. 13. ¹⁴ Act. xxviii. ¹⁵ II Tim. iv, 9, 10, 11. ¹⁶ Col. iv,

chiæ, cum aliis apostolis tractaret; quod in concilio Hierosolymis celebrato factum est. Jam si tres et quatuordecim annos a Paulo memoratos colligas, summa fiet annorum septemdecim; quod apprime quadrat ad epocham concilii Hierosolymitani. Paulus enim Christo nomen dedit sub finem anni Christi 34. Hierosolymam tum primum venit anno 37. Exinde si numeres annos quatuordecim, incidet in annum 51, quo Hierosolymam iterum ascendit, concilio ibi celebrando adfuturus. Quas perspicuæ nuic computandi rationi difficultates opponunt Pearsonius in *Annalibus Paulinis*, et Hammondus in suis in Epistolam ad Galatas notis, solvere non est hujus loci. Legesis eruditus doctissimi Tillemontii notas in D. Pauli vitam tom. II *Commentar. in Hist. eccles.* not. 5 et 7.

(94) *Productus*. Græce scripsisse cum Gratio puto Irenæum, προηγημένος, quod vertere debuisset in *terpres, compulsus*.

(95) *Dicentem*. Sibi quod addunt editt. deest in omnibus mss.

(96) *Navigium*. Alii *navem*.

(97) *Et parasema navium*. (Id est insignia navium) sic recte Clarom. et Voss. Cæteri mss. codd. corrupti; nec emendatiores Eras., Gall. et Feuard. editt. in quibus legitur, et *Patavense navigium*. Si-

A inde Puteolos navigaverunt, et inde Romam pervernerunt, et quanto tempore Romæ commorati sunt ¹⁷. Omnibus his cum adesset Lucas, diligenter conscripsit ea, uti neque mendax, neque elatus deprehendi possit, eo quod omnia hæc constarent, et seniore eum esse omnibus qui nunc aliud docent, neque ignorare veritatem. Quoniam non solum prosecutor (98), sed et cooperarius fuerit apostolorum, maxime autem Pauli, et ipse autem Paulus manifestavit in epistolis, dicens: « Demas me dereliquit, et abiit Thessalonicam, Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam; Lucas est mecum solus ¹⁸. » Unde ostendit quod semper junctus ei et inseparabilis fuerit ab eo. Et iterum in Epistola quæ est ad Colossenses, ait: « Salutatur vos Lucas medicus dilectus ¹⁹. » Si autem Lucas quidem, qui semper cum Paulo prædicavit, et dilectus ab eo est dictus, et cum eo evangelizavit, et creditus est referre nobis Evangelium, nihil aliud ab eo didicit, sicut ex verbis ejus ostensum est; quemadmodum hi qui nunquam Paulo adjuncti fuerunt, gloriantur abscondita et inenarrabilia didicisse sacramenta?

2. Quoniam autem Paulus simpliciter quæ sciebat, hæc et docuit (99), non solum eos qui cum eo erant, verum omnes audientes se, ipse facit manifestum. In Mileto enim convocatis episcopis et presbyteris (1), qui erant ab Epheso et a reliquis proximis civitatibus ²⁰, quoniam ipse festinaret Hierosolymis Pentecosten agere, multa testificans eis, et dicens quæ oportet ei Hierosolymis evenire, C adjecit ²¹: « Scio quoniam jam non videbitis faciem meam: testificor igitur vobis hac die, quoniam mundus sum a sanguine omnium. Non enim subtraxi, uti non annuntiarem vobis omnem sententiam Dei. Attendite igitur et vobis, et omni gregi, in quo vos Spiritus sanctus præposuit episcopos,

¹⁷ Act. xx, 6. ¹⁸ Act. xxi, 1 seqq. ¹⁹ Act. xxvii, 1, 14. ²⁰ Act. xx, 17 seqq. ²¹ Ibid. 25 seqq.

quidem constat ex Actor. xxvii et xxviii, Paulum in Italiam navigantem, navi primum Adrumetina, deinde Alexandrina, nunquam vero Patavensi usum fuisse. Alexandrinæ vero navi, qua a Melita insula Puteolos transfretavit, παράσημον seu insigne erat Castor et Pollux. Et id ipsum est quod exprimere voluit interpres per *parasema navium*.

D (98) *Prosecutor*. Id est *comes*. Græce παράσημος.

(99) *Simpliciter ... docuit*. Sic Clarom. At Feuard. in marg. et Voss. *similiter ... docuit*. Reliqui *simpliciter ... docebat*.

(1) *Episcopis et presbyteris*. Sic Græcam vocem πρεσβυτέρους Act. xx, 17, quam reddidit Vulgatus interpres, *maiores natu*, recte interpretatur Irenæus. Episcopos igitur a presbyteris distinguit, nec eum esse existimat hujus sacræ Scripturæ loci sensum, episcoporum et presbyterorum nomen et idem existitisse nomen, gradum et ordinem. Nec his contentus sanctissimus præsul addit, episcopos illos et presbyteros non ab Epheso tantum, sed et a reliquis proximis civitatibus convocatos fuisse. Quos ergo postea compellat episcopos Apostolus, non erant Ephesini duntaxat presbyteri, ut Scripturæ verba detorquentes cavillantur puritani, sed Ephesi et reliquarum proximarum civitatum episcopi.

regere Ecclesiam Domini (2), quam sibi constituit per sanguinem suum. Deinde significans futuros malos doctores, dixit ²²: « Ego scio quoniam advenient **202** post discessum meum lupi graves ad vos, non parcentes gregi. Et ex vobisipsis exsurgent viri loquentes perversa, uti convertant discipulos post se. Non subtraxi, inquit, uti non annuntialem omnem sententiam Dei vobis. » Sic apostoli simpliciter, et nemini invidentes, quæ didicerant ipsi a Domino, hæc omnibus tradebant. Sic igitur (3) et Lucas nemini invidens, ea quæ ab eis didicerat, tradidit nobis, sicut ipse testificatur dicens: « Quemadmodum tradiderunt nobis qui ab initio contemplatores, et ministri fuerunt verbi ²³. »

5. Si autem quis refutet Lucam, quasi non cognoverit veritatem, manifestus erit projiciens Evangelium, cujus dignatur esse discipulus (4). Plurima enim et magis necessaria Evangelii per hunc cognovimus, sicut Joannis generationem, et de Zacharia historiam, et adventum angeli ad Mariam, et exclamationem Elisabeth, et angelorum ad pastores descensum, et ea quæ ab illis dicta sunt, et Annæ et Simconis de Christo testimonium, et quod duodecim annorum in Hierusalem relictus sit, et baptismum Joannis, et quot annorum Dominus baptizatus sit, et quia in quintodecimo anno Tiberii Cæsaris. Et in magisterio illud quod ad divites dictum est ²⁴: « Væ vobis, divites, quoniam percipitis (5) consolationem vestram; » et: « Væ vobis qui satiati estis, quoniam esurietis; et qui ridetis nunc, quia plorabitis; » et: « Væ vobis cum benedixerint vos homines omnes. Secundum hæc enim faciebant et pseudoprophetae patres vestri; » et omnia hujusmodi per solum Lucam cognovimus, et plurimos actus Domini per hunc didicimus, quibus et omnes utuntur: ut multitudinem (6) piscium, quam concluderunt hi qui cum Petro erant, jubente Domino ut mitterent retia ²⁵; et illa quæ per octodecim annos passa, curata fuerat mulier die Sabbatorum ²⁶; et de hydropico, quem curavit Dominus die Sabbatorum, et quemadmodum disputavit quod curavit in hac die; et quemadmodum

A docuit discipulos primos discubitus non appetere: et quoniam pauperes et debiles vocare oportet, qui non habent retribuere ²⁷. Et qui pulsat (7) nocte sonare panes, et propter instantiam importunitatis sumit ²⁸; et quoniam (8) apud Pharisæum recumbente eo, peccatrix mulier osculabatur pedes ejus, et unguento ungebat, et quæcunque propter eam dixit ad Simonem Dominus (9) de duobus debitoribus ²⁹; et de parabola divitis illius qui reclusit quæ ei nota fuerant, cui et dictum est: « In hac nocte expostulabunt animam tuam a te: quæ autem præparasti, cujus erunt ³⁰? » similiter autem et divitis qui vestiebatur purpura, et jocundabatur (10) nitide: et egenum Lazarum (11): et eam quam ad discentes suos dixit responsionem, quando dixerunt ei: « Adjice nobis fidem ³¹; » et eam quæ ad Zachæum publicanum facta est, confabulationem ³²; et de Pharisæo et de Publicano, qui simul adorabant in templo ³³. Et de decem leprosis, quos simul emundavit in via ³⁴; et quoniam de vicis et plateis claudos et luscos (12) jussit colligi ad nuptias ³⁵; et parabolam judicis qui Deum non timebat, quem instantia viduæ fecit ut vindicaret eam ³⁶. Et de arbore fic, quæ erat in vinea, quæ non faciebat fructum ³⁷. Et alia multa sunt, quæ inveniri possunt a solo Luca dicta esse, quibus et Marcion et Valentinus utuntur. Et super hæc omnia, post resurrectionem, in via ad discipulos suos quæ locutus est, et quemadmodum cognoverunt eum in fractione panis ³⁸.

C 4. Necessè est igitur et reliqua quæ ab eo dicta sunt, recipere eos, aut et his renuntiare. Non enim conceditur eis, ab his qui sensum habent, quædam quidem recipere ex his quæ a Luca dicta sunt, quasi sint veritatis; quædam vero refutare (13), quasi non cognovisset veritatem. Et si quidem refutaverint hi qui a Marcione sunt, non habebunt (14) Evangelium: (hoc enim quod est secundum Lucam, quemadmodum prædiximus, decurtantes, gloriantur se habere Evangelium) hi vero qui a Valentino sunt, cessabunt a plurimo vaniloquio suo: (ex hoc enim multas occasiones subtililo-

²² Act. xx, 29, 50. ²³ Luc. i, 2. ²⁴ Luc. vi, 24 seqq. ²⁵ Luc. v, 6. ²⁶ Luc. xiii, 2 seqq. ²⁷ Luc. xiv. ²⁸ Luc. xi. ²⁹ Luc. vii, xi. ³⁰ Luc. xvi. ³¹ Luc. xvii. ³² Luc. xix. ³³ Luc. xviii. ³⁴ Luc. xvii. ³⁵ Luc. xiv. ³⁶ Luc. xviii. ³⁷ Luc. xiii. ³⁸ Luc. xxiv.

(2) *Ecclesiam Domini*. Nostra N. T. exemplaria habent, *Ecclesiam Dei*, Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. Attamen cod. Cantabrig. et alii quidam cum Irenæo habent τοῦ Κυρίου; alii vero utrumque, τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ.

(3) *Sic igitur*. In Feuard: edit. perperam, si igitur.

(4) *Cujus dignatur esse discipulus*. Particulam negativam, quæ in omnibus edit. præfixa est verbo *dignatur*, expunxi auctoritate Clarom. et Voss. Hæc enim affirmative legenda esse demonstrat contextus. Siquidem agit Irenæus contra Marcionitas, qui partem Evangelii Lucæ admittentes, partem repudiabant; quos ex eo probat totum Evangelium *projicere*, cujus tamen discipulos se esse *prohibebantur*.

(5) *Percipitis*. Fenard. in marg. et Voss. *percepistis*. Sed repugnat sacer textus.

(6) *Ut multitudinem*. Alii, *et multitudinem*.

(7) *Pulsat*. Ita pro *pulsavit* reposui ex Clarom. quia mox sequitur *sumit*.

(8) *Quoniam*. Edit. *quomodo*.

(9) *Dominus*. Hanc vocem addidi ex Clarom. et Voss.

(10) *Vestiebatur purpura, et jocundabatur*. Clarom. et Ottobon. *Vestitur purpuram, et jocundatur*.

(11) *Et egenum Lazarum*. Subintellige, *pe. Lucam didicimus*.

(12) *Luscus*. Sic Clarom. et Voss. Alii, *cæcus*.

(13) *Refutare*. Id est, *spernere, rejicere*.

(14) *Habebunt*. Al. *habent*.

quii (15) sui acceperunt, interpretari audentes male, quæ ab hoc bene sunt dicta) si autem (16) et reliqua suscipere cogentur, intendentes perfecto (17) Evangelio, et apostolorum doctrinæ, oportet eos pœnitentiam agere, ut salvari a periculo possint.

203 CAPUT XV.

Ebionæos perstringit, qui Pauli auctoritatem elevabant, hancque confirmat ex Lucæ scriptis, quæ universa atque integra admitti necesse est. Tum Gnosticorum hypocrisi, dolis ac superbia castigatis, concludit ex hactenus dictis, apostolos, eorumque discipulos unicum Deum mundi creatorem novisse ac prædicasse.

1. Eadem autem dicimus iterum et his, qui Paulum apostolum non cognoscunt, quoniam aut reliquis verbis Evangelii, quæ per solum Lucam in nostram venerunt agnitionem, renuntiare debent, et non uti eis; aut si illa recipiant omnia, habent necessitatem recipere etiam eam testificationem, quæ est de Paulo, dicente ipso, primum quidem Dominum ei de cœlo locutum: «Saule, Saule, quid me persequeris? Ego sum Jesus Christus, quem tu persequeris³⁹»; deinde Ananiæ, de eo dicentem (18): «Vade, quoniam vas electionis mihi est iste, ut portet nomen meum in gentibus, et regibus, et filiis Israel. Ego enim demonstrabo ei ex ipso (19), quanta oporteat eum pati propter nomen meum⁴⁰.» Qui igitur non recipiunt eum qui sit electus a Deo ad hoc, ut fiducialiter portet nomen ejus, quod sit missus ad quas prædiximus gentes, electionem Domini contemnunt, et seipsos segregant ab apostolorum conventu. Neque enim contendere possunt Paulum non esse apostolum, quando in hoc sit electus: neque Lucam mendacem esse possunt ostendere, veritatem nobis cum omni diligentia annuntiantem. Fortassis enim et propter hoc ope-

³⁹ Act. ix, 4, 5. ⁴⁰ Ibid. 15, 16.

(15) *Subtililoquii*. Sic omnes mss. melius quam editi. *subtilis eloquii*. Nam ejusmodi voces, *vaniloquium, minutiloquium, longiloquium, etc.*, amat interpretes.

(16) *Si autem*. Alii mendose, *si aut*.

(17) *Perfecto*. Id est integro, non mutilo.

(18) *Dicentem*. Alias, *dicente*.

(19) *Ex ipso*. Hæc neque in Græcis, neque in Latinis N. T. codd. leguntur. Ex τούτου vero, scilicet χρόνου, si scripsit ipsemet Irenæus, vertere debuisset interpretes, *ex illo ipso tempore, deinceps*.

(20) *Plurima Evangelii*. Ita solus Clarom. cod.; cæteri omnes corrupte, *plurima Evangelia*.

(21) *Necesse haberent omnes uti, ut sequenti*. In editi. Eras., Gall. et Feuard. *necesse est hæreere omnes, uti sequenti*.

(22) *Sequenti testificationi ejus... omnes sequentes*. Græca phrasis. Non advertit interpretes verbum *sequor, ἀκολουθέω*, quod apud Græcos dativum regit, accusativum regere apud Latinos.

(23) *Communes ecclesiasticos*. Sic editi. Clarom. et Voss. *communes et ecclesiasticos*. Merc. 2, *commune ecclesiasticos*. Sed prior lectio præferenda videtur. Porro *communes ecclesiasticos* dicebant vulgus seu plebem Catholicorum, Nec Valentiniæ peculiaris ea fuit nominis *Ecclesiasticus* acceptio. Veteres non raro eo nomine designabant Catholicos. Sic lib. II *Const. απστ.*, cap. 58,

A ratus est Deus plurima Evangelii (20) ostendi per Lucam, quibus necesse haberent omnes uti: ut sequenti (21) testificationi ejus, quam habet de actibus et doctrina apostolorum, omnes sequentes (22), et regulam veritatis inadulteratam habentes, salvari possint. Igitur testificatio ejus vera, et doctrina apostolorum manifesta, et firma et nihil subtrahens, neque alia quidem in abscondito, alia vero in manifesto docentium.

2. Hoc enim fictorum, et prave seducentium, et hypocritarum est molimen, quemadmodum faciunt hi, qui a Valentino sunt. Hi enim ad multitudinem, propter eos, qui sunt ab Ecclesia, quos communes ecclesiasticos (23) ipsi dicunt, inferunt sermones, per quos capiunt simpliciores, et illiciunt eos, simulantes nostrum tractatum (24), ut sæpius audiant; qui etiam queruntur de nobis, quod cum similia nobiscum sentiant, sine causa abstinenceamus nos a communicatione eorum, et cum eadem dicant, et eadem habeant doctrinam, vocemus illos hæreticos, et cum dejecerint aliquos a fide per quæstiones, quæ fiunt ab eis, et non contradicentes auditores suos fecerint, his separatim inenarrabile Plenitudinis suæ enarrant mysterium. Decipiuntur autem omnes, qui quod (25) est in verbis verisimile, se putant posse discernere (26) a veritate. Sussorius enim et verisimilis est, et exquirens fucos error: sine fucis autem est veritas, et propter hoc pueris credita est. Et si aliquis quidem ex his qui audiunt eos, quærat solutiones, vel contradicat eis, hunc quasi non capientem veritatem, et non habentem de superioribus a Matre sua semen affirmantes, in totum nihil dicunt ei, mediarum partium dicentes esse illum, hoc est psychicorum. Si autem aliquis, quasi parvam ovem, deditum semetipsum ipsis præbeat, imitatione illorum et redem-

jubetur, ut si frater aut soror ex alia paræcia advenit, qui commendatitias afferant, diaconus que ad eos spectant, probet, inquirens, ei πιστοί, ei ἐκκλησιαστικοί, ei μὴ ἀπὸ αἰρέσεως εἰσι μεμολυσμένοι, an fideles sint, an ecclesiastici, an nulla hæresi contaminati. Sic etiam Origenes tom. xvi *Explanationum in Joannis Evangelium*: *Dicit profecto Heracleon, et secum fortassis sentiens alius ecclesiasticus*. Eodem sensu accepit et Hieronymus *Præfatione in Matth.* et in cap. xiii *Ezechielis*.

(24) *Simulantes nostrum tractatum*. Id est simulantes nostrum loquendi morem, Catholicorum expressiones imitati.

(25) *Qui quod*. Ita pro quia quod reposui ex Feuard. marg., Clarom. et Voss.

(26) *Discernere*. Ita Billii judicium secutus posuit Feuarentius. Nam exemplaria omnia habent vel *discere*, ut Eras., Gall., Clarom., Arund. et Merc. 2, vel *dicere*, ut Voss. Vult autem Irenæus, proclive non esse τὸ ἐν λόγοις πιθανὸν ἀπὸ τῆς ἀληθείας διακρίνειν, hoc quod verborum tanquam lenociniis quibusdam fucatum est, a vero innotescere; et in hoc decipi simpliciores illos e Catholicis, qui de se arrogantius sentientes, quod est in verbis verisimile, se facile putant posse discernere a veritate. Iisdem pene verbis utitur auctor, *Præfat. in lib. II*, pag. 2, quod Billii judicium confirmat.

ptionem illorum consecutus; est inflatus iste talis (27), neque in cœlo, neque in terra putat se esse, sed intra Pleroma introisse, et complexum jam angelum suum; cum institorio (28), et supercilio incedit, gallinacei 204 elationem habens. Sunt autem apud eos, qui dicunt, oportere (29) bonam conversationem assequi eum hominem, qui sit desuper adveniens: propter hoc et fingunt quodam supercilio gravitatem. Plurimi autem et contemptores facti, quasi jam perfecti, sine reverentia, et in contemptu viventes, semetipsos spiritales vocant, et se nosse jam dicunt eum, qui sit intra Pleroma ipsorum, refrigerii locum.

3. ⁴¹ Nos autem revertamur ad eundem tractatum. Cum enim declaratum sit manifeste, quoniam neminem alium Deum vocaverunt, vel Dominum nominaverant, qui veritatis fuerunt prædicatores, et apostoli libertatis, nisi solum verum Deum Patrem et Verbum ejus, qui in omnibus principatum (30) habet; manifeste erit ostensum, factorem cœli et terræ, qui locutus sit cum Moyse, et legis dispositionem ei dederit, qui convocaverit patres, Dominum Deum confiteri eos, et alterum neminem nosse. Manifesta igitur et apostolorum, et discipulorum eorum ex verbis ipsorum de Deo facta est sententia.

CAPUT XVI ⁴².

Ex apostolorum scriptis demonstrat, unum et eundem esse Jesum Christum, unigenitum Dei Filium, verum Deum ac verum hominem.

1. Quoniam autem sunt qui dicunt, Jesum quidem receptaculum Christi fuisse, in quem desuper quasi columbam descendisse Christum, et cum indicasset

⁴¹ Cap. XVI. ⁴² Cap. XVII.

(27) *Quasi parvam ovem, deditum . . . præbeat, imitationem illorum et redemptionem illorum consecutus, est inflatus iste talis.* Sic ex mss. et præsertim ex Clarom, textum emendavi. Pro *parvum ovum*, ut habent Eras., Gall, et Feuard., repono *parvam ovem* ex Feuard. marg., Clarom., Arund. et Merc, 2 (quanquam in Arund. duæ tantum literæ *ou*, annexo abbreviationis signo sint exaratæ, ita ut utrovis modo legere possis, et in eodem ac Clarom. et Merc, 2, *parvum* sit scriptum). Ex Clarom. pro *imitationi* scripsi *imitatione*; ita enim primo scriptum fuit, quanquam postea quispiam scribere voluerit *imitationi*. Sed priorem lectionem præfero; præpositurus tamen *imitationi*, si suffragetur aliquando ms, aliquis codex. Auctoritate ejusdem Clarom. expunxi est post *inflatus*; ac proinde textum aliter distinxî ac in edit. Cotelierius vero in not. ad lib. viii *Recognit. Clement.*, § 25, sic emendandum vellet: *quasi parvum ovum* (Græce *παρὸν ὄν*) *editum semetipsum ipsis præbeat initiationi illorum, . . . consecutus est, inflatus est.* De voce *initiationi* facile cum Cotelierio consentirem: quippe mox *redemptionem*, qua initiabantur hæretici, memorat Irenæus. Billius autem lib. ii *Observat. sacr.*, cap. 5, retinet *parvum ovum*, intelligitque *ovum irritum*, sive *urinum*, quod *ὄρνυον ὄν* Græci dicunt. Malim ego *parvam ovem*; id enim magis convenit cum simplicioribus illis Catholicis, de quibus hic sermo est, qui se, velut oves imprudentes (*προβάτια* ejusmodi simplices homines Græci dicunt), totos mancipant hæreticorum placitis. Jam cætera, eo quo restitui modo facilia sunt. Simpliciores illi, imitatione hæreticorum profanam etiam redem-

A innominabilem Patrem, incomprehensibiliter et invisibiliter intrasse in Pleroma: (non enim solum ab hominibus, sed ne ab his quidem, quæ (31) in cœlo sunt, Potestatibus et Virtutibus apprehensum eum) et esse quidem Filium Jesum, Patrem vero Christum, et Christi Patrem, Deum: alii vero putative eum passum, naturaliter impassibilem existentem; qui autem a Valentino sunt, Jesum quidem, qui sit ex dispositione, ipsum esse, qui per Mariam transierit, in quem illum de superiori Salvatore descendisse, quem et Christum dici, quoniam omnium qui emisissent eum, haberet vocabula (32): participasse autem cum eo, qui esset ex dispositione, de sua virtute et de suo nomine, ut mors per hunc evacuaretur, cognosceretur autem Pater per eum B Salvatore quidem qui desuper descendisset, quem et ipsum receptaculum Christi (33) et universæ Plenitudinis esse dicunt, lingua quidem unum Christum Jesum confitentes, divisi vero sententia: (tenim hæc est ipsorum regula, quemadmodum prædiximus, ut alterum quidem Christum fuisse dicant, qui ab Unigenito ad correctionem (34) Plenitudinis præmissus est; alterum vero Salvatore esse in glorificationem Patris missum; alterum vero ex dispositione, quem et passum dicunt, recurrente in Pleroma Salvatore (35), qui Christum portabat) necesse habemus, universam apostolorum de Domino nostro Jesu Christo sententiam adhibere et ostendere, eos non solum nihil tale sensisse de eo, verum amplius et significasse per Spiritum sanctum, qui inciperent talia docere, submissi a Satana, uti quorundam fidem everterent, et abstraherent eos a vita.

ptionem illorum consecuti, inflati seu superbi evadunt.

(28) *Institorio.* Pro superbia et elatione animi accipit. Gloss. vel.: *Institor, ἀρχαστηρίαρχης*, id est *officinæ manceps*, sive *præfectus*; unde *institorium*, quod ad superbiam transferri potuit; solent enim ejusmodi homines ob præfecturam insolescere.

(29) *Oportere.* Voss. *oportet*.

(30) *Principatum.* Ejus quod addunt Eras., Gall, et Feuard. omisi cum Clarom. et Voss.

(31) *Quæ.* Ita pro *qui* bene reposuit Grab. ex cod. Arund.

(32) *Quoniam omnium qui emisissent eum, haberet vocabula.* Quia superiore Christo consentiente, unusquisque *Æonum*, quod habebat in se optimum et florentissimum conferentes, hunc emisissent. Et ea propter dicebatur *τὰ πάντα*, omnia, supra lib. i, cap. 2, not.

(33) *Receptaculum Christi.* Superioris scilicet.

(34) *Correctionem.* Feuard. in marg., Clarom. et Voss. *correctionem*; sed minus bene. *Emendationem* alibi dixit.

(35) *Recurrente in Pleroma Salvatore.* In omnibus codd. tum edit. tum manu exaratis legitur, *recurrentem in Pleroma Salvatorem*. Quod manifestum librorum sphalva emendare non dubitavi ex Irenæo ipso, et Valentinianorum hypothesi, qui ubique passim, et hujus capituli initio, et sequentibus, ut alia loca omittam, eum qui est ex dispositione, Jesum distinguunt ab eo Salvatore, qui sursum recurrit in Pleroma, quemque *impassibilem* dicebant.

9. ⁴³ Et quondam Joannes unum et eundem novit Verbum Dei, et hunc esse Unigenitum, et hunc incarnatum esse pro salute nostra, Jesum Christum Dominum nostrum, sufficienter ex ipsius Joannis sermone demonstravimus. Sed et Matthæus unum et eundem Jesum Christum cognoscens, eam quæ est secundum hominem generationem ejus ex Virgine exponens, sicut promisit Deus David ⁴⁴, ex fructu ventris ejus excitaturum se æternum Regem (36), multo prius Abrahæ eandem faciens promissionem, ait: « Liber generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham ⁴⁵. » Dehinc ut liberaret mentem nostram a suspitione, quæ est circa Joseph (37), ait: « Christi autem generatio sic erat. Cum esset desponsata mater ejus Joseph, priusquam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto ⁴⁶. » Dehinc cum Joseph cogitaret dimittere Mariam, quoniam prægnans erat, assistentem ei angelum Dei, dicentem ⁴⁷: « Ne timueris assumere Mariam conjugem tuam: quod enim habet in utero, de Spiritu sancto est. Pariet autem filium, et vocabis nomen ejus Jesum: hic enim salvabit populum suum a peccatis suis. Hoc autem factum est, ut impleretur (38) quod dictum est a Domino per prophetam ⁴⁸: Ecce, virgo accipiet (39) in utero, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod est (40), Nobiscum Deus; » manifeste significans, et eam promissionem, quæ fuerat ad patres (41), impletam, ex virgine natum Filium Dei, et hunc ipsum esse Salvatorem Christum, quem prophetæ prædicaverunt: non, sicut ipsi dicunt, Jesum quidem ipsum esse, qui ex Maria sit natus, Christum vero qui desuper descendit. Cæterum potuerat (42) dicere Matthæus: « Jesu vero generatio sic erat, » sed prævidens (43) Spiritus sanctus depravatores, et præmuniens contra fraudulentiam eorum, **205** per Matthæum ait: « Christi autem (44) generatio sic erat; » et quoniam hic est Emmanuel, ne forte tantum eum hominem putarem, (« non enim ex voluntate (45) carnis, neque ex voluntate

A viri, sed ex voluntate Dei, Verbum caro factum est ⁴⁹ ») neque alium quidem Jesum, alterum autem Christum suspicaremur fuisse, sed unum et eundem sciremus esse (46).

3. Hoc ipsum interpretatus est Paulus, scribens ad Romanos ⁵⁰: « Paulus apostolus Jesu Christi, prædestinatus (47) in Evangelium Dei, quod promisit per prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem, qui prædestinatus est Filius Dei in virtute, per Spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum, Jesu Christi Domini nostri. » Et iterum ad Romanos scribens de Israel, dicit ⁵¹: « Quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem, qui est Deus super omnes (48) benedictus in sæcula. » Et iterum in Epistola quæ est ad Galatas, ait ⁵²: « Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum, factum ex muliere (49), factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret, ut adoptionem (50) percipiamus; » manifeste significans unum quidem Deum, qui per prophetas promissionem de Filio fecerit; unum autem Jesum Christum Dominum nostrum, qui de semine David secundum eam generationem, quæ est ex Maria; hunc destinatum Filium Dei Jesum Christum in virtute secundum Spiritum sanctitatis (51), ex resurrectione mortuorum, ut sit primogenitus mortuorum, quemadmodum et primogenitus in omni conditione; Filius Dei, hominis filius factus, ut per eum adoptionem percipiamus, portante homine, et capiente, et complectente Filium Dei. Propter hoc et Marcus ait ⁵³: « Initium Evangelii Jesu Christi Filii Dei, quemadmodum scriptum est in prophetis; » unum et eundem sciens Filium Dei Jesum Christum (52), qui a prophetis annuntiatus est ⁵⁴, qui ex fructu ventris David Emmanuel, « magni consilii » Patris « nuntius, » per quem oriri fecit Deus domui David Orientem et justum ⁵⁵, et erexit ei cornu salutis, et « suscitavit testimonium in Jacob, » quemadmodum David causas

⁴³ Cap. XVIII. ⁴⁴ Psal. cxxxii, 2. ⁴⁵ Matth. i, 1. ⁴⁶ Joan. i, 15, 14. ⁴⁷ Rom. i, 1 seqq. ⁴⁸ Rom. ix, 5. ⁴⁹ Gal. iv, 4, 5. ⁵⁰ Marc. i, 1. ⁵¹ Isa. ix, 6; Jer. xxxiii, 15. ⁵² Luc. i, 69.

(36) Regem. Alii, regnum.

(37) A suspitione, quæ est circa Joseph. Ne quis videlicet existimaret Jesum Christum ex Josephi sanguine genitum esse.

(38) Impleretur. Editt. adimpleretur.

(39) Accipiet. Sic mss. In editt. concipiet.

(40) Quod est. Interpretatum, quod interserunt editt., deest in Clarom et Anglic.

(41) Patres. Nostros addit Arundel.

(42) Potuerat. Editt. poterat.

(43) Prævidens. Eras., Gall., Clarom. et Merc. 2, providens.

(44) Christi autem. Hinc patet Irenæum in suo codice non legisse Ἰησοῦ, uti habent nostra N. T. exemplaria Græca, sed Χριστοῦ duntaxat, uti et legit Vulgatus interpres; alias non omissurus vocem, ex qua novum robur argumento ejus accessisset.

(45) Voluntate. In vet. Fenard. cod. voluptate. Sed voluptas non raro scribebant veteres pro

D voluntus.

(46) Sciremus esse. Sic mss. omnes. At Gall. et Fenard. interserunt Deum, sed frustra: hic enim de unitate personæ Christi sermo est.

(47) Prædestinatus. Vulgata nostra, segregatus. Gr. ἀσπορισμένοσ.

(48) Super omnes. Vulgata, super omnia. Græc. ἐπὶ πάντων, quod utramque lectionem admittit.

(49) Factum ex muliere. Factum pro natum reposui ex Clarom., Voss., Arund., Merc. 1 et Fenard. marg., quia et infra cap. 22, et lib. v, cap. 21, factum legitur, non natum. Edita etiam exemplaria Græca, et vetustissimi optimæ notæ codd. mss. ut San-Germanensis noster, habent γενόμενον, quomodo et legit Vulgatus interpres.

(50) Adoptionem. Filiorum additum in Arundel.

(51) Sanctitatis. Sic Fenard. in marg., Clarom. et Voss. Alii sanctificationis.

(52) Jesum Christum. Sic Clarom., Arund., Voss. In cæteris deest Christum.

generationis ejus disserens ait, « et legem posuit in Israel, ut cognoscat generatio altera : filii qui nascentur ex his, et ipsi exsurgentes enarrabunt filiis suis, ut ponant in Deum spem suam, et præcepta ejus exquirant ⁵⁶. » Et rursus angelus evangelizans Mariæ, ait ⁵⁷ : « Hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus thronum David patris sui ; » eum qui sit Filius Altissimi, hunc eundem et David filium constans. Cujus et David dispositionem adventus per Spiritum (53) cognoscens, per quam dominans (54) est omnium vivorum et mortuorum, Dominum eum confessus est, sedentem ad dextram Patris altissimi ⁵⁸.

4. Et Simeon autem ille, qui responsum acceperat (55) a Spiritu sancto, non visurum eum mortem, nisi prius videret Christum Jesum, hunc manibus accipiens Virginis primogenitum (56), benedixit Deum, et dixit ⁵⁹ : « Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace : quia viderunt oculi mei salutare tuum : quod parasti ante faciem omnium populorum, lumen ad revelationem (57) gentium, et gloriam populi tui (58) Israel ; » infantem, quem in manibus portabat Jesum, natum ex Maria, ipsum constans esse Christum Filium Dei, lumen hominum (59), et gloriam ipsius Israel, et pacem et refrigerium eorum qui in dormitionem ierunt. Jam enim spoliabat homines, auferens ignorantiam ipsorum, suam autem agnitionem eis donans, et dispartitionem faciens eorum qui cognoscebant eum, quemadmodum Isaias : « Voca, inquit, nomen ejus, Velociter spolia, celeriter dispartire ⁶⁰. » Hæc sunt autem opera Christi. Ipse igitur erat Christus, quem portans Simeon benedicebat (60) Altissimum ; quem pastores cum vidissent, glorificabant Deum ; quem Joannes, cum adhuc in ventre matris suæ esset, et ille in vulva Mariæ, Dominum cognoscens, exsultans salutabat ; quem magi videntes, et adorantes, et afferentes munera, quæ prædiximus ⁶¹,

⁵⁶ Psal. lxxvii, 5, 6, 7. ⁵⁷ Luc. i, 32. ⁵⁸ Psal. cix, 1. ⁵⁹ Luc. ii, 29 seqq. ⁶⁰ Isa. viii, 5. ⁶¹ Sup. c. X. ⁶² Isa. viii, 4. ⁶³ Luc. xxiv, 25, 26. ⁶⁴ Ibid. 44 seqq. ⁶⁵ Marc. viii, 51. ⁶⁶ Joan. xi, 51.

(53) Spiritum. Editt. addunt sanctum.

(54) Dominans. Alii Dominus. Sed prius magis placet ; quia alludit Irenæus ad Rom. xiv, 9, ubi $\alpha\upsilon\tau\omicron\kappa\tau\omicron\upsilon\sigma\iota\varsigma$, dominetur, exstat.

(55) Acceperat. Eras. et Gall. accepit.

(56) Hunc manibus ... primogenitum. Eras., Gall. et Feuard. minus bene : hunc ex manibus, perperam omissa voce primogenitum.

(57) Parasti ... ad revelationem. Clarom. et Arund. $\pi\alpha\rho\epsilon\pi\alpha\rho\epsilon\sigma\iota$... in revelationem.

(58) Populi tui. Editt. cum Merc. 2, plebis tuæ.

(59) Lumen hominum. Sic Clarom. et Voss., cæteri lumen omnium.

(60) Benedicebat. Sic pro benedixit reposui ex Feuard. marg., Clarom. et Voss.

(61) Cognosceret. Ita pro cognosceret ex Voss. posui.

(62) Manifestans. Vocem omnia quæ præmittitur in omnibus editt. delevi auctoritate cod. Arund. nupte superfluum et turbantem sensum.

(63) Absconsa. Editt. occulta.

(64) Introire. Ita quod ante hoc verbum solius

et substernentes semetipsos æterno Regi, per alteram abierant viam, non jam per Assyriorum revertentes viam. « Priusquam enim cognosceret (61) puer vocare patrem, aut matrem, accipiet virtutem Damasci, et spolia Samaritæ, contra regem Assyriorum ⁶² ; » occulte quidem, sed potenter manifestans (62), quoniam absconsa (63) manu expugnabat Dominus Amalech. Propter hoc et pueros eripiebat, qui erant in domo David, bene sortiti illo tempore nasci, ut eos præmitteret in suum regnum ; ipse infans cum esset, infantes hominum martyres parans, propter Christum, qui in Bethleem natus est Judæ, in civitate David, interfectos secundum Scripturas.

5. Propter quod et Dominus discipulis post resurrectionem dicebat : « O insensati, et tardi corde ad credendum in omnibus quæ locuti sunt prophetæ ! Nonne hæc oportebat pati Christum, et introire (64) in claritatem suam ⁶⁵ ? » Et iterum ait eis : **206** « Hi sunt sermones, quos locutus sum ad vos, cum adhuc essem vobiscum, quoniam oportet impleri omnia scripta in lege Moysi et prophetis, et psalmis de me. Tunc adaperuit eorum sensum, ut intelligerent Scripturas, et dixit ad eos : Quoniam sic scriptum est, Christum pati, et resurgere a mortuis, et prædicari in nomine ejus remissionem (65) peccatorum in omnes gentes ⁶⁶. » Hic autem est, qui ex Maria natus est. « Oportet enim, inquit ⁶⁷, Filium hominis multa pati, et reprobari, et crucifigi, et die tertio resurgere. » Non ergo alterum filium hominis novit Evangelium, nisi hunc qui ex Maria, qui et passus est ; sed neque Christum avolantem ante passionem a Jesu ; sed hunc qui natus est, Jesum Christum novit Dei Filium, et eundem hunc passum resurrexisse, quemadmodum Joannes Domini discipulis confirmat (66), dicens : « Hæc autem scripta sunt, ut credatis quoniam Jesus est (67), Filius Dei, et ut credentes vitam æternam (68) habeatis in nomine ejus ⁶⁸ ; » providens (69) has blasphemias regulas, quæ divi-

Vulgatæ Latine auctoritate præfixit Feuard. omitunt mss. omnes, una cum Græco Lucæ textu. Sed addit Clarom. particulam in ante claritatem.

D (65) Christum pati ... remissionem. Addit Feuard. et sic oportebat, ante Christum, et pœnitentiam in ante remissionem. Sed cum ex voces desint in omnibus aliis codd. in Eras., Gall., Clarom. et Anglic., imo et in prioribus Feuard. editt., priores autem, et sic oportebat, nec legantur in cod. Cantabrig. posteriores vero iterum omittat Irenæus eundem Lucæ locum repetens infra lib. iv, cap. 26, idcirco eas, utpote citra auctoritatem additas expunxi. Non tamen eas abfuisse ab Irenæi codicibus hinc concludo : non raro enim Scripturæ verba compendio refert.

(66) Confirmat. Feuard. in marg., Arund. et Merc. 1, confirmavit.

(67) Jesus est. Christus additur in editt. et Arund.

(68) Æternam. Non exstat in nostris N. T. codd.

(69) Providens. Hic et alibi pro prævidens.

dunt Dominum, quantum ex ipsis attinet, ex altera et altera substantia dicentes eum factum. Propter quod et in epistola sua sic testificatus est nobis ⁶⁷ : « Filioli, novissima hora est, et quemadmodum audistis quoniam Antichristus venit, nunc Antichristi multi facti sunt : unde cognoscimus quoniam novissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis : si enim fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum : sed ut manifestarentur quoniam non sunt ex nobis. Cognoscite ergo (70) quoniam omne mendacium extraneum est, et non est de veritate. Quis est mendax, nisi qui negat quoniam Jesus non est Christus? hic est Antichristus. »

6. Quia autem omnes, qui prædicti sunt, etsi lingua quidem consentiant unum Jesum Christum, semetipsos derident, aliud quidem sentientes, aliud vero dicentes; (etenim argumenta iliorum varia, quemadmodum ostendimus) alterum quidem passum, et natum hunc esse Christum annuntiant, et esse alterum eorum Demiurgi, (autem) (71) qui sit ex dispositione, vel eum qui sit ex Joseph, quemque passibilem argumentantur; alterum vero eorum ab invisibilibus et inenarrabilibus descendisse, quem et invisibilem, et incomprehensibilem, et impassibilem esse confirmant, errantes a veritate, eo quod absistat sententia eorum ab eo qui est vere Deus : nescientes quoniam hujus Verbum unigenitus (72), qui semper humano generi adest, unius et consparsus (73) suo plasmati secundum placitum Patris, et caro factus, ipse est Jesus Christus Dominus noster, qui passus est pro nobis, et surrexit propter nos; et rursus venturus in gloria Patris, ad resuscitandum universam carnem, et ad ostensionem salutis, et regulam justii iudicii ostendere omnibus, qui sub ipso facti sunt (74). Unus igitur Deus Pater, quemadmodum ostendimus, et unus Christus Jesus Dominus noster, veniens per universam dispositionem, et omnia in semetipsum recapitulans (75). In omnibus autem est et homo, plasmatio Dei : et hominem ergo in semetipsum recapitulans est, invisibilis visibilis factus, et incom-

prehensibilis factus comprehensibilis, et impassibilis passibilis, et Verbum homo, universa in semetipsum recapitulans : uti sicut in supercœlestibus, et spiritalibus, et invisibilibus princeps est Verbum Dei; sic et in visibilibus, et corporalibus principatum habeat, in semetipsum primatum assumens, et apponens semetipsum caput Ecclesiæ, universa attrahat ad semetipsum apto in tempore.

7. Nihil enim incomptum atque intempestivum apud eum, quomodo nec incongruens est apud Patrem. Præcognita sunt enim omnia (76) a Patre, perficiuntur autem a Filio, sicut congruum et consequens est, apto tempore. Propter hoc properante Maria ad admirabile vini signum, et ante tempus volente participare compendii poculo (77), Dominus repellens ejus intempestivam festinationem, dixit : « Quid mihi et tibi est, mulier? nondum venit hora mea ⁶⁸; » expectans eam horam quæ est a Patre præcognita. Propter hoc cum sæpe vellent eum homines apprehendere : « Nemo, inquit, immisit manus ei : nondum enim venerat hora apprehensionis ⁶⁹ (78), » nec tempus passionis, quod præcognitum fuerat a Patre; quemadmodum et Habacuc propheta ait ⁷⁰ : « In eo cum appropinquarint anni, cognosceris, in adventu temporis ostenderis, in eo quod turbetur anima mea in ira, misericordiæ tuæ memoraberis. » Sed et Paulus ait ⁷¹ : « Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum. » Per quod manifestum est, quoniam omnia quæ præcognita erant a Patre, ordine, et tempore, et hora præcognita et apta perfecit Dominus noster, unus quidem et idem existens, dives autem et multus. Diviti enim et multæ voluntati Patris deservit, cum sit ipse Salvator eorum qui salvantur, et Dominus eorum qui sunt sub dominio, et Deus eorum quæ constituta sunt, et Unigenitus Patris, et Christus qui prædicatus est, et Verbum Dei incarnatus, cum advenisset plenitudo temporis, in quo filium hominis fieri oportebat Filium Dei.

207 8. Igitur omnes extra dispositionem sunt (79), qui sub obtentu agnitionis alterum quidem Jesum intelligunt, alterum autem Christum,

⁶⁷ I Joan. II, 18 seqq. ⁶⁸ Joan. II, 4. ⁶⁹ Joan. VII, 30. ⁷⁰ Habac. III, 2. ⁷¹ Galat. IV, 4.

(70) *Cognoscite ergo, etc.* Hæc non eodem modo leguntur in N. Test. exemplaribus; sed quædam omisit Irenæus, quædam et addidit, connexionis et explicationis gratia.

(71) *Autem.* Abundat hæc particula.

(72) *Unigenitus.* Ita Clarom. et Voss. Alii perperam, *unius*.

(73) *Consparus.* Græce πεφυρμένος, uti recte conjicit Græbius, *commistus*, id est *intime unius*; quomodo a Plutarcho in Romulo dicitur πεφυρμένη σώματι ψυχῆ.

(74) *Ostendere omnibus qui sub ipso facti sunt.* Græca phrasis pro ostendendam omnibus qui ipsi subditi facti sunt.

(75) *Omnia in semetipsum recapitulans.* Semetipsam pro semetipso scripsi auctoritate cod. Clarom., quia deinceps accusandi easum adhibet auctor. Alludit vero, ut scienter notat Feuardentius, ad hunc Pauli locum Ephes. I, 10: *Instaurare*

omnia in Christo; ubi pro *instaurare* (quod minus Hieronymo placet, quam *recapitulare*) Græcus textus habet, ἀνακαταστάσασθαι, id est universam hominum et angelorum salutem, adeoque cunctam omnium rerum cœlestium et terrestrium summam ad unum Christum revocare, ac in eo unico comprehendere.

(76) *Omnia.* Hæc quod ante omnia præfigitur in omnibus editt. expunxi auctoritate Clarom., Arund., Voss. et Merc. 1.

(77) *Compendii poculo.* Compendii poculum vocat, quia, ut superius ait cap. 11, n. 5, *per verbum compendialiter ac simpliciter ex aqua, ad usum eorum qui ad nuptias convocati erant, factum est vinum.*

(78) *Apprehensionis.* Editt. addunt *ejus*; omitunt vero mss. omnes, excepto uno Merc.

(79) *Extra dispositionem sunt.* Id est, alieni sunt a gratia incarnationis Filii Dei, quam oixo-

et alterum Unigenitum (ab hoc (80) autem rursus esse Verbum); et alterum Salvatorem, quem etiam eorum qui in deminoratione facti sunt Æones, emissionem esse dicunt hi qui sunt erroris discipuli: qui a foris quidem oves, (per eam enim quam habent extrinsecus loquelam, similes nobis apparent, eadem nobiscum loquentes) intrinsecus vero lupi⁷². Sententia enim eorum homicidialis, deos quidem plures confingens, et patres multos simulans; comminuens autem et per multa dividens Filium Dei: quos et Dominus nobis cavere prædixit, et discipulus ejus Joannes in prædicta Epistola (81) fugere eos præcepit dicens⁷³: « Multi seductores exierunt (82) in hunc mundum; qui non confitentur Jesum Christum in carne venisse. Hic est seductor et Antichristus. Videte eos (83), ne perdatis quod operati estis (84). » Et rursus in Epistola ait⁷⁴: « Multi pseudo-prophetæ exierunt de sæculo (85). In hoc cognoscite Spiritum Dei: Omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est. Et omnis spiritus qui solvit Jesum (86), non est ex Deo, sed de Antichristo est. » Hæc autem similia sunt illi, quod in Evangelio dictum est⁷⁵, quoniam « Verbum caro factum est, et inhabitavit in nobis. »

Διὸ πάλιν (87) ἐν τῇ Ἐπιστολῇ φησί: « Πᾶς ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται: » ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἰδῶς Ἰησοῦν Χριστὸν, ὃ ἠνοήθησαν αἱ πύλαι τοῦ οὐρανοῦ, διὰ τὴν ἐνσαρκον ἀνάληψιν αὐτοῦ. ὅς καὶ ἐν τῇ αὐτῇ σαρκί, ἐν ἣ καὶ ἔπαθεν, ἐλεύσεται, τὴν δόξαν ἀποκαλύπτων τοῦ Πατρὸς.

9. Et Paulus autem his consentiens. Romanos alloquens, ait⁷⁷: « Multo magis hi, qui abundan-

Propter quod rursus in Epistola clamat⁷⁶: « Omnis qui credit quia Jesus est Christus, ex Deo natus est; » unum et eundem sciens Jesum Christum, cui apertæ sunt portæ cæli, propter carnalem ejus assumptionem: qui etiam in eadem carne in qua passus est, veniet, gloriam revelans Patris.

Atiam gratiæ et justitiæ (88) accipiunt in vitam, regnabunt per unum Jesum Christum. » Nescit ergo eum qui evolavit Christum a Jesu; neque eum novit Salvatorem qui sursum est, quem impassibilem dicunt. Si enim alter quidem passus est, alter autem impassibilis mansit; et alter quidem natus est, alter vero in eum, qui natus est, descendit, et rursus reliquit eum; non unus, sed duo monstrantur. Quoniam autem unum eum, et qui natus est, et qui passus est, Christum Jesum novit Apostolus, in eadem Epistola iterum dicit⁷⁸: « An ignoratis, quoniam quotquot baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ejus baptizati sumus? ut quemadmodum resurrexit Christus (89) a mortuis, sic et nos in novitate vitæ ambulemus. » Rursus autem significans Christum passum, et ipsum esse Filium Dei, qui pro nobis mortuus est, et sanguine suo redemit nos in præfinito tempore, ait⁷⁹: « Utquid enim (90) Christus, cum adhuc essemus infirmi, secundum tempus pro impiis mortuus est? Commendat autem suam dilectionem Deus in nobis, quoniam cum adhuc essemus peccatores, pro nobis Christus mortuus est: multo magis justificati nunc in sanguine ejus, salvi erimus per ipsum ab ira. Si enim cum essemus inimici, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, multo magis reconciliati, salvi erimus in vita ejus. » Hunc eundem qui apprehensus, et passus est, et effudit sanguinem suum pro nobis, hunc Christum, hunc Filium Dei manifestissime annuntians, qui etiam surrexit, et assumptus est in cælos, quemadmodum ipse ait⁸⁰: « Simul autem Christus mortuus est, imo (91) et resurrexit, qui est in dextera Dei. » Et iterum⁸¹: « Scientes quoniam Christus (92) resurgens a mortuis, jam non moritur. » (Prævidens enim et ipse per Spiritum subdivisiones malorum magistrorum, et omnem ipsorum occasionem dissensionis volens abscindere, ait quæ prædicta sunt.) « Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, inhabitat (93) in vobis; qui suscitavit Christum a mor-

⁷² Matth. vii, 15. ⁷³ II Joan. 7, 8. ⁷⁴ I Joan. iv, 1, 2, 5. ⁷⁵ Joan. 1, 14. ⁷⁶ I Joan. v, 1. ⁷⁷ Rom. v, 17. ⁷⁸ Rom. vi, 3, 4. ⁷⁹ Rom. v, 6 seqq. ⁸⁰ Rom. viii, 34. ⁸¹ Rom. vi, 9.

νομίας nomine designasse Patres Græcos jam non D semel diximus.

(80) *Ab hoc*. Al. vitiose, *ob hoc*.

(81) *Prædicta Epistola*. Memoria lapsus Irenæus ad primam Joannis Epistolam, jam a se allegatam refert, quæ ad secundam pertinent.

(82) *Exierunt*. Ἐξῆλθον cum Vulgato interprete legit Irenæus; nos εἰσῆλθον.

(83) *Videte eos*. Pro εἰδῶς, legisse videtur Irenæus αὐτούς, nisi lapsus interpret alterum pro altero legerit.

(84) *Ne perdatis quod operati estis*. Ἴνα μὴ ἀπολέσητε ἃ ἐργάσασθε cum Irenæo habet Alexand. cod. et alii non pauci, quomodo et Vulgatus interpret legit. At in edit. Græcis exstat, Ἴνα μὴ ἀπολέσωμεν ἃ ἐργασάμεθα.

(85) *De sæculo*. Εἰς τὸν κόσμον, in mundum, seu sæculum habent nostri codd.

(86) *Qui solvit Jesum*. Legissee videtur Irenæus cum Vulgato interprete, ὃ λύει τὸν Ἰησοῦν. Editi

vero Græci: ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκί ἐληλυθότα. Cæterum *Christum* cum Vulgato interp. omittunt Clarom., Voss. et Arund.

(87) *Διὸ πάλιν*. Hæc excerpta sunt ex Theodoret dial. ii, qui dicitur *Inconfusus*.

(88) *Gratiæ et justitiæ*. In Vulgata Latina legitur: *Gratiæ, et donationis, et justitiæ*. In edit. Græcis: Τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς καὶ τῆς δικαιοσύνης. Cum Irenæo τῆς δωρεᾶς omittit Origenes, *Comment. in Joan.*, pag. 334.

(89) *Christus*. Deest in Eras. et Gall.

(90) *Utquid enim*. Legissee videtur Irenæus cum Vulgato interprete, εἰς τί γάρ. Editi vero habent ἔτι γάρ.

(91) *Imo*. Clarom., Arund. et Voss. omittunt qui additum in edit.

(92) *Christus*. Deest in Eras. et Gall.

(93) *Inhabitabit*. Sic Clarom. et Voss. et Feuard. in marg.; cæteri, *habitabit*.

tuis, vivificabit et mortalia corpora vestra ⁸³ (94). Unum quod non exclamat (95) ad eos, qui volunt audire: Nolite (96) errare; unus et idem est Christus Jesus Filius Dei, qui per passionem reconciliavit nos Deo, et resurrexit a mortuis, qui est in dextera Patris, et perfectus in omnibus: qui cum vapularet, non repercutiebatur; et qui cum pateretur, non est minatus ⁸³ (97); et cum tyrannidem pateretur, rogabat Patrem ut ignosceret his qui se crucifixerant. Ipse enim vere salvavit: ipse est Verbum Dei, ipse Unigenitus a Patre, Christus Jesus Dominus noster (98).

208 CAPUT XVII ⁸³.

Non Christum aut Salvatorem, sed Spiritum sanctum in Jesum descendisse docent apostoli. Cur descenderit, explicatur.

1. Etenim potuerunt dicere apostoli, Christum descendisse in Jesum; aut illum superiorem Salvatorem, in eum qui sit dispositionis; aut illum qui est ab invisibilibus, in eum qui est Demiurgi; sed nihil quidem tale neque scierunt, neque dixerunt; si enim scissent et dixissent utique: quod autem erat, hoc et dixerunt, Spiritum Dei sicut columbam descendisse in eum ⁸⁴, hunc Spiritum, de quo ab Isaia dictum est: « Et requiescet super eum Spiritus Dei ⁸⁵; » sicut prædiximus. Et iterum: « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me ⁸⁷. » Iste Spiritus, de quo ait Dominus: « Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis ⁸⁸. » Et iterum potestatem regenerationis in Deum (99) dans (1) discipulis, dicebat eis: « Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti ⁸⁹. » Hunc enim promisit per prophetas ⁹⁰ effundere in novissimis temporibus super servos et ancillas, ut prophetent: unde et in Filium Dei, filium hominis factum, descendit, cum ipso assuescens habitare in genere humano, et requiescere in hominibus, et habitare in plasmate Dei, voluntatem Patris operans in ipsis, et renovans eos a vetustate in novitatem Christi.

2. Hunc Spiritum petiit David humano generi, dicens: « Et Spiritu principali confirma me ⁹¹. » Quem et descendisse Lucas ait ⁹² post ascensum Domini super discipulos in Pentecoste, habentem potestatem omnium gentium ad introitum vitæ et ad apertionem Novi Testamenti: unde et omnibus linguis conspirantes (2) hymnum dicebant Deo,

⁸³ Rom. viii, 11. ⁸⁴ I Pet. ii, 23. ⁸⁵ Cap. XIX. ⁸⁶ Matth. iii, 16. ⁸⁷ Isa. xli, 2. ⁸⁸ Isa. lxi, 1. ⁸⁹ Matth. x, 20. ⁹⁰ Matth. xxviii, 19. ⁹¹ Joel. ii, 28, 29. ⁹² Act. ii. ⁹³ Joan. xvi, 7. ⁹⁴ Joan. iv, 7. ⁹⁵ Jud. vi, 57. ⁹⁶ Isa. vi, 6. ⁹⁷ Isa. xli, 2. ⁹⁸ Luc. x, 18.

(94) *Nobis..vestra.* Eras., Gall. et Feuard. *nobis.. nostra*, quibuscum quoad posteriorem vocem consentiunt Arund. et Merc. 1.

(95) *Unum quod non exclamat.* Latine dixisset alter, tantum non exclamat.

(96) *Audire: Nolite.* Deum post audire addunt Feuard., Grab. et Voss. Melius omittunt alii. Quoniam vero quod præfigunt editi. omnes ante nolite, exuaxi auctoritate cod. Voss.

(97) *Minatus.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, *minatus*.

A Spiritu ad unitatem redigente distantes tribus, et primitias omnium gentium offerente Patri. Unde et Dominus pollicitus est mittere se Paracletum, qui nos aptaret Deo ⁹⁴. Sicut enim de arido tritico massa una fieri non potest sine humore, neque unus panis: ita nec nos multi unum fieri in Christo Jesu poteramus, sine aqua quæ de cælo est. Et sicut arida terra, si non percipiat humorem, non fructificat; sic et nos, lignum aridum existentes primum nunquam fructificaremus vitam, sine superna voluntaria pluvia. Corpora enim nostra per lavacrum illam, quæ est (3) ad incorruptionem, unitatem acceperunt; animæ autem per Spiritum. Unde et utraque necessaria, cum utraque proficiunt in vitam Dei, miserante Domino nostro (4) Samaritanæ illi prævaricatrici ⁹⁵, quæ in uno viro non mansit, sed fornicata est in multis nuptiis, et ostendente ei, et pollicente aquam vivam, ut ulterius non sitiret, neque occuparetur ad humectationem aquæ laboriosæ, habens in se potum salientem in vitam æternam. Quod Dominus (5) accipiens manus a Patre, ipse quoque his donavit qui ex ipso participantur, in universam terram mittens Spiritum sanctum.

3. Hanc muneris gratiam prævidens Gedeon ille Israelita ⁹⁶, quem elegit Deus, ut salvaret populum Israel de potentatu alienigenarum, demutavit petitionem, et super vellus lanæ, in quo tantum primum ros fuerat, quod erat typus populi, ariditatem futuram prophetans; hæc est, non jam habituros eos a Deo Spiritum sanctum, sicut Isaias ait: « Et nubibus mandabo ne pluant super eam ⁹⁷; » in omni autem terra fieri ros, quod est Spiritus Dei, qui descendit in Dominum, « spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et virtutis, spiritus scientiæ et pietatis, spiritus timoris Dei ⁹⁷; » quem ipsum iterum dedit Ecclesiæ, in omnem terram mittens de cælis Paracletum, ubi et diabolus, tanquam fulgur, projectum ait Dominus ⁹⁸. Quæ propter necessarius nobis est ros Dei, ut non comburamur, neque infructuosi efficiamur, et ubi accusatorem habemus, illic habeamus et Paracletum: commendante Domino Spiritui sancto suum hominem, qui incidit in latrones, cui ipse misertus est, et ligavit vulnera ejus, dans duo denaria regalia, ut per Spiritum imaginem et inscriptionem Patris et Filii accipientes, fructificemus creditum

(98) *Dominus noster.* Alii, *Deus noster*.

(99) *In Deum.* Desunt in Eras. et Gall.

(1) *Dans.* Sic mss. omnes. Editi. vero, *demandans*.

(2) *Adapertionem..conspirantes.* Al. *aperitionem... conspiranter*.

(3) *Illam quæ est.* Al. *illud quod est*.

(4) *Domino nostro.* *Jesu Christo* addunt editi. Sed hæc duæ voces desunt in omnibus mss.

(5) *Quod Dominus.* Alii *quam Dominus*.

nobis denarium, multiplicatum Domino annumerantes.

4. Τοῦ Πνεύματος (6) οὖν κατελθόντος διὰ τὴν προωρισμένην οικονομίαν, καὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ μονογενοῦς, ὃς καὶ Λόγος ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, ἐλθόντος τοῦ κληρώματος τοῦ χρόνου, σαρκωθέντος ἐν ἀνθρώπῳ (9), καὶ πᾶσαν τὴν κατὰ ἄνθρωπον οικονομίαν ἐκπληρώσαντος, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ, ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος, ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος μαρτυρεῖ, καὶ οἱ ἀπόστολοι ὁμολογοῦσι, καὶ οἱ προφῆται κηρύττουσι· ψευδεῖς ἀπειλήθησαν πᾶσαι αἱ διδασκαλῆαι τῶν τὰς ὀχλοάδας, καὶ τετράδας, καὶ δοκῆσεις παρεξουρηκόντων, venerunt, **209** et subdivisiones excogitaverunt: qui Spiritum quidem interimunt, alium autem Christum, et alium Jesum intelligunt, et non unum Christum, sed plures fuisse docent: et si unites eos dixerint, iterum ostendunt eum quidem participasse passionem, hunc autem impassibilem perseverasse; et hunc quidem ascendisse in Pleroma, hunc autem in medietate remansisse; et hunc quidem in invisibilibus et innominabilibus epulari et oblectari, hunc autem assidere Demiurgo, evacuantem eum virtute. Unde oportebit et te, et omnes qui intendunt huic scripturæ, et solliciti sunt pro sua salute, non, cum audiunt forinsecus eorum sermones, sponte succumbere. Similia enim loquentes fidelibus, sicut prædiximus, non solum dissimilia sapiunt, sed et contraria, et per omnia plena blasphemiis, per quæ interficiunt eos, qui per similitudinem verborum dissimile affectionis eorum in se attrahunt venenum: sicut quis aquæ mistum gypsum dans pro lacte, seducat per similitudinem coloris, sicut quidam dixit superior no-

Abis, de omnibus qui quolibet modo depravant quæ sunt Dei, et adulterant veritatem. In Dei lacte (11) gypsum male miscetur.

CAPUT XVIII ⁹⁰.

Redit ad susceptum argumentum, probatque iam ex Pauli, tum ex ipsius Domini verbis, Christum a Jesu dividendum non esse, nec Filium Dei specie tenus, sed vere hominem factum esse.

1. Ostenso manifeste, quod in principio Verbum existens apud Deum, per quem omnia facta sunt, qui et semper aderat generi humano, hunc in novissimis temporibus secundum præfinitum tempus a Patre, unitum suo plasmati, passibilem hominem factum; exclusa est omnis contradictio dicentium: Si ergo tunc natus est, non erat ergo ante Christus. Ostendimus enim, quia non tunc cœpit Filius Dei, existens semper apud Patrem; sed quando incarnatus est, et homo factus, longam hominum expositionem in seipso recapitulavit, in compendio nobis salutem præstans, ut quod perdidimus in Adam, id est secundum imaginem et similitudinem esse Dei, hoc in Christo Jesu reciperemus.

2. Quia enim non erat possibile, eum hominem, qui semel victus fuerat, et elusus per inobedientiam, replasmare et obtinere bravium victoriæ; iterum autem impossibile erat, ut salutem perciperet, qui sub peccato ceciderat: utraque operatus est Filius, Verbum Dei existens, a Patre descendens, et incarnatus, et usque ad mortem descendens, et dispensationem consummans salutis nostræ, cui credere nos indubitate adhortans, iterum dicit: « Ne dixeris in corde tuo: Quis ascendit (12) in cœlum? hoc est Christum deducere. Aut, quis descendit in abyssum? hoc est Christum a mortuis liberare. » Deinde infert: « Quoniam si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, et credideris in corde tuo, quoniam Deus illum excitavit a mortuis, salvus eris. » Et rationem reddidit propter quam (13) hæc fecit Verbum Dei, dicens: « In hoc enim Christus et vixit (14), et mortuus est, et resurrexit, ut vivorum et mortuorum dominetur. » Et iterum ad Corinthios scribens ait: « Nos autem annuntiamus Christum Jesum crucifixum. » Et infert: « Calix benedictionis, quem

⁹⁰ Cap. XX. ¹ Rom. x, 6, 7. ² Ibid. 9. ³ Rom. xiv, 9. ⁴ I Cor. i, 23. ⁵ I Cor. x, 16.

(6) Τοῦ Πνεύματος. Græca hæc refert Theodoretus Dial. i, qui dicitur *Immutabilis*.

(7) Super prædictam. Græca sonant, *propter præfinitam*. Sed legisse videtur interpretes, ἐπὶ τὴν προειρημένην.

(8) In homine. Eras., Gall. et Feuard. vitiose, in hominem.

(9) Ἐν ἀνθρώπῳ. Adde juxta Latinum interpretem, δι' ἄνθρωπον.

(10) Putativas. Græc. καὶ δοκῆσεις, et vanas species seu opiniones.

(11) Veritatem. In Dei lacte. Sic cod. Clarom. melius, nisi fallor, quam cæteri: *Veritatem Dei. Lacte*. Per Dei lac intelligit verba catholica, quibus erroris gypsum miscbant hæretici. Gypsum enim præsens venenum habere docet Plinius lib. xxxvi, cap. 24. Conjecit Græbius hanc sententiam

ad marginem a quopiam ascriptam, in textum inde irrepsisse. Sed forte ipsa verba sunt antiqui illius, quem tacito nomine sæpe allegat Irenæus.

(12) Ascendit. Sic pro *ascendet* reposui auctoritate Clarom., Merc. 2 et Feuard. in marg., quia mox sequitur *descendit*, et vetus noster Pauli epistolarum ms. cod. utrobique præteritum habet. In cæteris Irenæi exemplaribus legitur, *ascendet.... descendit*; in nostris vero N. T. codd. utrobique futurum.

(13) Propter quam. Causam addunt editi, omnes, sed male. Hanc vocem expunxi auctoritate codd. Clarom. et Voss.

(14) Et vixit. Absunt hæc ab editis N. T. codd. Sed in pluribus mss. Græcis pro ἀπέζησε legitur ἐζήσα. Similes præ oculis habere potuit Irenæus; nisi quod καὶ ἐζήσα transposuerit ante καὶ ἀπέθανε.

benedicimus, nonne communicatio sanguinis est Christi? »

3. Quis est autem qui communicavit (15) nobis de escis? Utrum is qui ab illis affingitur sursum Christus, superextensus Horo, id est fini, et formavit eorum Matrem : an vero qui ex virgine est Emmanuel, qui butyrum et mel manducavit, de quo ait propheta ⁶ : « Et homo est, et quis cognoscat (16) eum? » Hic idem a Paulo annuntiabatur : « Tradidi enim, inquit, vobis in primis, quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum Scripturas, et quoniam sepultus est, et resurrexit tertia die secundum Scripturas ⁷. »

Φανερόν οὖν (17), ὅτι Παῦλος ἄλλον Χριστὸν οὐκ οἶδεν, ἀλλ' ἢ τοῦτον τὸν καὶ παθόντα, καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα, καὶ γεννηθέντα, ὃν καὶ ἀνθρώπων λέγει. Εἰπὼν γάρ « Εἰ δὲ Χριστὸς κηρύσσεται, ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, » ἐπιφέρει, τὴν αἰτίαν ἀποδίδους τῆς σαρκώσεως αὐτοῦ · « Ἐπειδὴ γάρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις ἐκ νεκρῶν (18). » Καὶ πανταχοῦ ἐπὶ τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τῆς ἀνθρωπότητος αὐτοῦ, καὶ τῆς νεκρώσεως, τῷ τοῦ Χριστοῦ κέχρηται ὀνόματι, ὡς ἐπὶ τοῦ · « Μὴ τῷ βρώματι σου ἐκεῖνον ἀπόλλυε, ὑπὲρ οὗ Χριστὸς ἀπέθανε. » Καὶ πάλιν « Νυνὶ δὲ ἐν Χριστῷ, οἱ ποτὲ ὑμεῖς ὄντες μακρὰν, ἐγενήθητε ἐγγύς, ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χρι-

Manifestum est igitur, quoniam Paulus alterum Christum nescit, nisi hunc solum, qui et passus est, et sepultus est, et resurrexit, qui et natus est, quem et hominem dixit. Cum enim dixisset : « Si autem Christus annuntiatur, quoniam a mortuis resurrexit ⁸; » intulit, rationem reddens incarnationis ejus : « Quoniam per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum ⁹. » Et ubique in passione Domini nostri, et humanitate, et mortificatione ejus, Christi usus est nomine, quemadmodum in illo : « Noli esca tua perdere illum, pro quo Christus mortuus est ¹⁰. » Et iterum : **210** « Nunc autem in Christo vos, qui aliquando fuistis longe,

στοῦ. » Καὶ πάλιν · « Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα, γέγραπται γάρ · Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. »

facti estis proximi in sanguine Christi ¹¹. » Et iterum : « Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum ; quoniam scriptum est : Maledictus omnis qui pendet in ligno ¹². »

Et iterum : « Et periet (19) infirmus in tua scientia frater, propter quem Christus mortuus est ¹³, » significans quoniam non Christus impassibilis descendit in Jesum, sed ipse, Jesus Christus cum esset, passus est pro nobis, qui decubuit et resurrexit, qui descendit et ascendit, Filius Dei, filius hominis factus : quemadmodum et ipsum nomen significat. In Christi enim nomine subauditur qui unxit, et ipse qui unctus est, et ipsa unctio in qua unctus est. Et unxit quidem Pater, unctus est vero Filius, in Spiritu, qui est unctio ; quemadmodum per Isaiam ait sermo : « Spiritus Dei super me, propter quod unxit me ¹⁴; » significans et ungentem Patrem, et unctum Filium, et unctionem, qui est Spiritus.

4. Et ipse autem Dominus manifestum facit eum, qui est passus. Cum enim interrogasset discipulos : « Quem me homines dicunt esse filium hominis ? » Petrus cum respondisset (20) : « Tu es Christus Filius Dei vivi ; » et cum laudatus esset ab eo, « Quoniam caro et sanguis non revelavit ei, sed Pater qui est in caelis ¹⁵; » manifestum fecit, quoniam filius hominis hic est Christus Filius Dei vivi : « Ex eo enim, inquit ¹⁶, cœpit demonstrare discipulis (21), quoniam oportet illum Hierosolyman ire, et multa pati a sacerdotibus, et reprobari (22), et crucifigi, et tertia die resurgere. » Ipse qui agnitus est a Petro Christus, qui eum beatum dixit, quoniam Pater ei revelavit Filium Dei vivi, dixit, semetipsum oportere multa pati et crucifigi : et tunc Petro increpavit (23), secundum opinionem hominum putanti eum esse Christum, et passionem

⁶ Jerem. xvii, 9 ⁷ I Cor. xv, 3, 4. ⁸ Ibid. 12.
⁹ Gal. iii, 13. ¹³ I Cor. viii, 11. ¹⁴ Isa. lxi, 1.

¹⁰ Ibid. 21. ¹⁵ Rom. xiv, 15. ¹¹ Ephes. ii, 13.
¹² Matth. xvi, 15 seqq. ¹⁶ Ibid. 21.

(15) *Communicavit*. Al. *communicat*.

(16) *Cognoscat*. Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss., Merc. 1 et Grab. juxta Græcum sacri textus, γνῶσεται. Reliqui, *cognoscit*. Hæc verba citantur secundum versionem LXX. Quod vero ad Christum trahantur, non ab Irenæo tantum, sed et a Tertulliano, non semel, et a Cypriano lib. ii *adv. Jud.*, cap. 10, minus probat Hieronymus in *Comment.* in hunc locum.

(17) *Φανερόν οὖν*. Græca hæc allegavit Theodoretus, dial. iii, qui *Impatibilis* inscribitur.

(18) *Ἐκ νεκρῶν*. Particulam ἐκ non agnoscunt neque vetus Irenæi interpret, neque sacer textus.

(19) *Et periet*. *Periet* pro *peribit* dictum est. Ejusmodi futura mediæ et infimæ Latinitatis scriptoribus familiaria fuisse nemo nescit.

(20) *Cum respondisset*. Feuard. solus male *cum respondit*.

D (21) *Discentibus*. Id est *discipulis*.

(22) *Et reprobari*. Duæ istæ voces huc translatae videntur vel ex Marc. viii, 31, vel ex Luc. ix, 22. Neque enim occurrunt Matth. xvi, 21, unde cæteræ desumptæ sunt.

(23) *Petro increpavit*. Sic in cod. Clarom. scriptum legitur : quamvis recentissima manus imprudenter subscripserit, *Petrum*, haud advertens duos dativos casus iterum sequi : quod idem cæterorum amanuensium erratum fuit, in editi. deinde derivatum. Huic vero mederi dum conati sunt aliqui, auxerunt ; nam pro *putanti*, *aversanti*, scripserunt, *putantium*, *aversantium* ; ut hæc voces non ad *Petrum*, sed ad *hominum* referrentur. Scribas sefellit Græci sermonis ignorantia. Nempe quem casum, dativum scilicet, Græci tribuunt verbo ἐπιτιμάω, eundem incautus tribuit interpret verbo *increpo* : cum accusativum tribuere debuisset.

ejus aversanti, et dixit discipulis : « Si quis vult post me venire, neget (24) se, et tollat crucem suam, et sequatur me. Qui enim voluerit animam suam salvare (25), perdet illam ; et qui eam perdidit propter me, salvabit (26) eam ¹⁷. » Hæc enim Christus manifeste dicebat, ipse existens Salvator eorum, qui propter suam confessionem in mortem traderentur, et perderent animas suas.

5. Si autem ipse non erat passurus, sed avolaret a Jesu, quid et adhortabatur discipulos tollere crucem, et sequi se, quam ipse non tollebat secundum ipsos, sed relinquebat dispositionem passionis ? Quoniam enim non de agnitione superioris crucis dicit hoc, quemadmodum quidam audent exponere, sed de passione, quam oportebat illum pati, et ipsi discipuli (27) ejus futurum erat ut paterentur, intulit : « Quicumque enim salvaverit (28) animam suam perdet eam ; et qui perdidit, inveniet eam. » Et quoniam passuri erant discipuli ejus propter eum (29), dicebat Judæis : « Ecce mitto ad vos prophetas, et sapientes, et doctores, et ex his interficietis, et crucifigetis ¹⁸. » Et discipulis dicebat : « Ante duces et reges stabitis propter me, et ex vobis flagellabunt, et interficient, et persequentur a civitate in civitatem ¹⁹. » Sciebat igitur et eos qui persecutionem passuri essent, sciebat et eos qui flagellari et occidi haberent propter eum. Et non altera de cruce, sed de passione, quam passurus esset ipse prior, post deinde discipuli ejus, erat ergo sermo ejus, adhortantis (30) etiam illos : « Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere ; time-te autem magis eum, qui habet potestatem, et corpus, et animam mittere in gehennam ²⁰ ; » et servare eas quæ essent ad eum confessiones (31). Etenim ipse confessurum se promittebat coram Patre suo eos, qui confiterentur nomen suum coram hominibus ; negaturum autem eos qui negarent eum ²¹, et confusurum qui confunderentur confessionem ejus ²² (32). Et cum hæc ita se habeant, ad

A tantam temeritatem progressi sunt quidam, ut etiam martyres spernant, et vituperent eos qui propter Domini confessionem occiduntur, et sustinent (33) omnia a Domino prædicta, et secundum hoc conantur vestigia assequi (34) passionis Domini, passibilis (35) martyres facti ; quos et concedimus ipsis martyribus (36). Cum enim inquiretur sanguis eorum, et gloriam consequentur, tunc a Christo confundentur omnes qui inhonoraverunt eorum martyrium. Et ex hoc autem quod Dominus in cruce dixerit : « Pater, remitte (37) eis, non enim sciunt quid faciunt ²³ ; » longanimitas, et patientia, et misericordia, et bonitas Christi ostenditur, ut et ipse pateretur, et ipse excusaret eos qui se male tractassent. Verbum enim Dei quod nobis dixit : « Diligite inimicos vestros, et orate pro eis qui vos oderunt ²⁴ ; » ipse hoc fecit in cruce, in tantum diligens humanum genus, ut etiam pro his, qui se interficerent, postularet. Si quis autem, quasi duorum existentium (38), **211** judicium de his faciat, invenietur multo melior, et patientior, et vere bonus, qui in vulneribus ipsis, et plagis, et reliquis quæ in eum commiserunt, beneficus est, nec memor est in se commissæ malitiæ, eo qui avolavit, nec ullam injuriam, neque opprobrium passus est.

6. Hoc autem idem et illis occurrit, qui dicunt eum putative passum. Si enim non vere passus est, nulla gratia ei, cum nulla fuerit passio : et nos, cum incipimus vere pati, seducens videbitur, adhortans nos vapulare, et alteram præbere maxillam, si ipse illud non prior in veritate passus est : et quemadmodum illos seduxit, ut videretur eis ipse hoc quod non erat ; et nos seducit, adhortans perferre ea, quæ ipse non pertulit. Erimus autem et super magistrum, dum patimur et sustinemus, quæ neque passus est, neque sustinuit magister. Sed quoniam solus vere magister Dominus noster ; et bonus vere Filius Dei, et patiens, Verbum Dei Patris filius hominis factus. Luctatus est enim, et

¹⁷ Matth. xvi, 24, 25. ¹⁸ Matth. xxiii, 34. ¹⁹ Matth. x, 18 seqq. ²⁰ Ibid. 28. ²¹ Ibid. 32 seqq. ²² Marc. viii, 38. ²³ Luc. xxiii, 34. ²⁴ Matth. v, 44.

(24) *Neget*. Sic Clarom. et Anglic.; cæteri ab-
neget.

(25) *Salvare*. Editt. *salvam facere*.

(26) *Salvabit*. Sic omnes pene mss., nisi quod incuria scribarum legatur in Feuard. marg. et Voss. *salvavit*. Editt. *inveniet*.

(27) *Ipsi discipuli*. Sic Clarom. et Voss. Cæteri, *ipsis discipulis*.

(28) *Salvaverit*. Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *salvabit*.

(29) *Propter eum*. Eras., Gall. et Feuard. *propterea*.

(30) *Adhortantis*. Arund. et Grab. *adhortans*.

(31) *Servare eas quæ essent ad eum confessiones*. Id est, in confessione nominis ejus stare pro virili.

(32) *Confunderentur confessionem ejus*. Sic Clarom., Arund. et Merc. 2, accedunt et Voss. ac vetus Feuard. cod. in quibus activum *confunderent* incuria librariorum scriptum est pro passivo. At

edit. Eras., Gall. et Feuard. addunt ante *confessionem* particulam *contra*, quam non agnoscunt mss.

(33) *Sustinent*. Ita Clarom. et Anglic. Alii vitiose *substant* ; quod Billius haud feliciter emendat per *substant*.

(34) *Assequi*. Editt. *sequi*.

(35) *Passibilis*. Scilicet, *Christi*. Alii minus recte, *passibiles*.

(36) *Quos et concedimus ipsis martyribus*. Id est, quos (hæreticos) demittimus martyribus, ut illate eorum martyrio ab impuris hominibus injuriæ vindictam reposcant. Hunc ergo locum dum corruptionis arguit Billius, connivens legerit necesse est, haud attentus ad ea quæ sequuntur.

(37) *Remitte*. Alii, *dimitte*.

(38) *Quasi duorum existentium*. Græcismus pro *quasi duobus existentibus*. Sensus est : Si quis inter Verbum et Jesum, quasi duo essent, comparisonem instituat, etc.

vicit : erat enim homo pro patribus certans, et per obedientiam inobedientiam persolvens : alligavit enim fortem, et solvit infirmos, et salutem donavit plasmali suo, destruens peccatum. Est enim piissimus et misericors Dominus, et amans humanum genus.

7 ἤνωσεν οὖν (39), καθὼς προέφασμεν, τὸν ἄνθρωπον τῷ Θεῷ. Εἰ γὰρ μὴ ἄνθρωπος ἐνίκησε τὸν ἀντίπαλον τοῦ ἀνθρώπου, οὐκ ἂν δικαίως ἐνικήθη ὁ ἐχθρός. Πάλιν τε, εἰ μὴ ὁ Θεὸς ἐδωρήσατο τὴν σωτηρίαν, οὐκ ἂν βεβαίως ἐσχόμεν αὐτήν. Καὶ εἰ μὴ συνήνωθη ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ, οὐκ ἂν ἠδυνήθη μετασχεῖν τῆς ἀφθαρσίας. Ἔδει γὰρ τὸν μεσίτην Θεοῦ τε καὶ ἀνθρώπων, δεῖ τῆς ἰδίας πρὸς ἑκατέρους οἰκειότητος, εἰς φιλίαν καὶ ὁμόνοιαν τοὺς ἀμφοτέρους συναγαγεῖν καὶ Θεῷ μὲν παραστῆσαι τὸν ἄνθρωπον, ἀνθρώποις δὲ γνωρίσαι τὸν Θεόν.

Qua enim ratione filiorum adoptionis ejus participes esse possemus, nisi per Filium eam, quæ est ad ipsum, recepissemus ab eo communionem ; nisi Verbum ejus communicasset nobis, caro factum ? Quapropter et per omnem venit ætatem (42), omnibus restituens eam, quæ est ad Deum communionem. Igitur qui dicunt eum putative manifestatum, neque in carne natum (43), neque vere hominem factum, adhuc sub veteri sunt damnatione, advocacionem (44) præbentes peccato, non devicta secundum eos morte, quæ « regnavit ab Adam usque ad Moysen, etiam in eos qui non peccaverunt in similitudinem transgressionis Adæ ²⁵. » Veniens autem lex, quæ data est per Moysen, et testificans de peccato, quoniam peccator est, regnum quidem ejus abstulit, latronem et non regem eum detegens, et homicidam eum ostendit : oneravit autem hominem, qui habebat peccatum in se, reum mortis

²⁵ Rom. v, 14. ²⁶ Deut. xxxii, 4. ²⁷ Cap. XXI.

(39) Ἠνωσεν οὖν. Hæc velut ex secundo Irenæi libro allegat Theodoretus, dial. 2, qui dicitur *Inconfusus*.

(40) Deo. Nostro, quod addunt Eras., Gall. et Feuard., omisi post Clarom., Voss. et Græcum textum.

(41) Et facere ut et Deus, etc. Hic Latina procul discrepant a Græcis. Ista sonant : ac Deo quidem hominem sistere, hominibus autem Deum patefacere. Necesse ergo hic variasse codices, vel alterutrum, aut Theodoretum, aut veterem interpretem, non adeo accurate ipsis Irenæi verbis vertendis studeisse. Quidquid sit, Græci textus clarior sensus

ostendens eum. Spiritalis enim cum lex esset, manifestavit tantummodo peccatum, non autem interemit : non enim Spiritui dominabatur peccatum, sed homini. Oportebat enim eum qui inciperet occidere (45) peccatum, et mortis reum redimere hominem, id ipsum fieri quod erat ille, id est hominem : qui a peccato quidem in servitium tractus fuerat, a morte vero tenebatur, ut peccatum ab homine interficeretur, et homo exiret a morte.

Ὡσπερ γὰρ (46) διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου, τοῦ πρώτως ἐκ γῆς ἀνεργάστου πεπλασμένου, ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοὶ, καὶ ἀπέβαλον τὴν ζωὴν οὕτως ἔδει καὶ δι' ὑπακοῆς ἐνὸς ἀνθρώπου, τοῦ πρώτως ἐκ παρθένου γεγεννημένου, δικαιωθῆναι πολλοὺς καὶ ἀπολαβεῖν τὴν σωτηρίαν. Quemadmodum enim per inobedientiam unius hominis, qui primus (47) de terra rudi plasmatus est, peccatores facti sunt multi, et amiserunt vitam ; ita oportuit et per obedientiam unius hominis, qui primus de virgine natus est, justificari multos, et percipere salutem. Sicigitur Verbum Dei homo factus est, quemadmodum et Moyses ait : « Deus, vera opera ejus ²⁶. » Si autem non factus caro, parebat quasi caro, non erat verum opus ejus. Quod autem parebat, hoc et erat ; Deus hominis antiquam plasmationem in se recapitulans, ut occideret quidem peccatum, evacuaret autem mortem, et vivificaret hominem ; et propter hoc vera opera ejus.

212 CAPUT XIX ²⁷.

Jesum Christum non merum hominem existisse ex Josephi satu progenitum ; sed verum Deum ab altissimo Patre genitum, et verum hominem ex Virgine natum.

1. Rursus autem qui nude tantum hominem eum dicunt ex Joseph generatum, perseverantes in servitute pristinae inobedientiæ moriuntur ; nondum commisti Verbo (48) Dei Patris, neque per Filium percipientes libertatem, quemadmodum ipse ait : « Si Filius vos manumiserit, vere liberi eritis ²⁸. » Ignorantes autem eum, qui ex Virgine est Emmanuel, privantur munere ejus, quod est vita æterna : non recipientes autem Verbum incorruptionis, perseverant in carne mortali, et sunt debitores mortis, antidotum vitæ non accipientes.

²⁸ Joan. viii, 36.

esse videtur.

(42) Per omnem venit ætatem. Id fusius explicat auctor lib. ii, cap. 22, n. 4.

(43) In carne natum. Alii, incarnatum.

(44) Advocacionem. Id est, patrocinium.

(45) Inciperet occidere. Id est, occisurus esset.

(46) Ὡσπερ γὰρ. Hæc apud Theodoretum dial. 1, qui inscribitur *Immutabilis*.

(47) Primus. Ex Græco scribendum erat et hic et paulo post, primum.

(48) Nondum commisti Verbo. Ita vetus Feuard, cod. Clarom., Voss. et Grab. Cæteri male, *nondum commistum Verbum*.

Ad quos Verbum (49) ait, suum munus gratiæ narrans: « Ἐγὼ εἶπα (50): Υἱὸς θεοῦ (52): ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε. » Ταῦτα λέγει πρὸς τοὺς μὴ δεξαμένους τὴν δωρεάν τῆς υἱοθεσίας, ἀλλ' ἀτιμάζοντας τὴν σάρκωσιν τῆς καθαρᾶς γεννήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀποστεροῦντας τὸν ἄνθρωπον τῆς εἰς Θεὸν ἀνόδου, καὶ ἀχαριστοῦντας τῷ ὑπὲρ αὐτῶν σαρκωθέντι Λόγῳ τοῦ Θεοῦ. Εἰς τοῦτο γὰρ ὁ Λόγος ἄνθρωπος (54), ἵνα ὁ ἄνθρωπος τὸν Λόγον χωρήσας, καὶ τὴν (55) υἱοθεσίαν λαβὼν (57), Υἱὸς γένηται Θεοῦ.

Non enim poteramus aliter incorruptelam et immortalitatem percipere, nisi adunati (58) fuisset incorruptelæ et immortalitati. Quemadmodum autem adunari possemus incorruptelæ et immortali-

⁴⁹ Psal. LXXXI, 6, 7. ⁵⁰ Isa. LIII, 8. ⁵¹ Jer. XVII, 9. ⁵² Joan. I, 13. ⁵³ Hujus libri cap. 6. ⁵⁴ Isa. LIII, 2. ⁵⁵ Zach. IX, 9. ⁵⁶ Psal. LXVIII, 22.

(49) *Verbum. Patris* quod addunt editi. deest in omnibus mss.

(50) *Ἐγὼ εἶπα.* Hæc Theodoretus allegat dial. 1.

(51) *Altissimi.* Sic Clarom., Voss. et Grab. Cæteri, *Excelsi.*

(52) *Υἱὸς Ἐπιτοῦ... θεοῦ.* Hæc a scribis male transposita fuisse quilibet videt.

(55) *Qui incarnatus.* Sic melioris notæ codd. Clarom. et Voss. cum Merc. 1, juxta morem interpretis Ali, quod *incarnatum.*

(54) *Ὁ Λόγος ἄνθρωπος.* Legit Irenæi interpret, ὁ Λόγος Θεοῦ ἄνθρωπος, καὶ ὁ Υἱὸς Θεοῦ υἱὸς ἀνθρώπου ἐγένετο, quod posterius comma omisit Theodoretus.

(55) *ἵνα ὁ ἄνθρωπος τὸν Λόγον χωρήσας, καὶ τὴν.* Græca dissentiunt a Latinis. Ex veteri interpretatione liquet Irenæum scripsisse: ἵνα συγκερασθεῖς, vel συγκεραμένος τῷ Λόγῳ Θεοῦ, καὶ τὴν, etc. Cur vero Theodoretus verbum συκερασθεῖς, vel συγκεραμένος mutarit in χωρήσας, nemo facile dixerit. Factum id putat Grabius, quod episcopo Cyrensi ad Nestorii doctrinam propius accedenti displiceret *commiscendi* verbum, quod Eutychis errori, a quo is abhorrebat, favere videretur. Sed inique dictam. Qui enim in istis saltem Dialogis ad Nestorii doctrinam propius accessisse dici potest, qui (ut alia taceam) dial. 2, Cyrillum Alexandrinum cum honore citat, et ea ipsa ex ejus operibus depromit testimonia, quibus maxime confoditur Nestorii error? Theodoro quidem adversus Cyrillum agenti displicuit *commiscendi* verbum: sed dialogos scribentis mens erat altera. Nam dial. 2, vocabuli quondam exosi vindicias ex professo suscipit, ostenditque *χρᾶσιν* non semper adjunctam habere *σύγχυσιν* seu *confusionem*: licet ea, quæ conjunguntur, per totum invicem misceantur: ut in aere ac luce accidit, et in ferro candente; quibus exemplis utitur. Consultius igitur

tati, nisi prius incorruptela et immortalitas facta fuisset id quod et nos; ut absorberetur, quod erat corruptibile, ab incorruptela, et quod erat mortale, ab immortalitate, ut filiorum adoptionem perciperemus?

2. Propter hoc « generationem ejus quis enarrabit ⁵⁹? » quoniam « homo est, et quis agnoscat (59) eum ⁶¹? » Cognoscit autem illum is, cui Pater qui est in cælis revelavit, ut intelligat, quoniam is qui « non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri natus est ⁶⁰ » filius hominis, hic est Christus Filius Dei vivi. Quoniam enim nemo in totam ex filiis Adæ, Deus appellatur secundum eum, aut Dominus nominatur, ex Scripturis demonstravimus ⁶². Quoniam autem ipse proprie præter omnes qui fuerunt tunc homines, Deus, et Dominus, et Rex æternus, et Unigenitus, et Verbum incarnatum prædicatur (60) et a prophetis omnibus, et apostolis, et ab ipso Spiritu, adest videre omnibus qui vel modicum de veritate attigerint. Hæc autem non testificarentur Scripturæ de eo, si, similiter ut omnes, homo tantum fuisset. Sed quoniam præclaram præter omnes habuit in se eam, quæ est ab altissimo Patre, genituram, præclara autem functus est et ea, quæ est ex Virgine, generatione; utraque Scripturæ divinæ de eo testificantur: et quoniam homo indecorus et passibilis ⁶³, et super pullum asinæ sedens ⁶⁴ (61), aceto et felle potatur ⁶⁵, et spernebatur in

æquitatis lege sic postulante, dicam Theodoretum vel Irenæi verba ex memoria allegasse, vel interpolatis codicibus usum fuisse. Quod vero *commiscendi* verbum ad explicandam divinæ et humanæ naturæ in Christo unionem Catholice usurpari possit, notissima res ex Patribus, qui ea voce indiscriminatim usi sunt. Unum inter cæteros haudquaquam suspectum, utpote Eutychetis erroribus summe infensum, audire sufficiat. Leo I est qui serm. 3 *De Nativitate Christi* ita scribit: *Nec sic natura in societatem sui Creatoris est assumpta, ut ille habitator, illa habitaculum esset; sed ita ut natura alteri altera misceretur.*

(56) *Commistus Verbo Dei, ut adoptionem, etc.* Melius juxta Græcum legas: *ut commistus Verbo Dei, et adoptionem, etc.*

(57) *Τὴν υἱοθεσίαν λαβὼν, etc.* Eras. in Præfat. ad hunc in librum ex his verbis colligit, dixisse Irenæum, *Christum juxta humanam naturam adoptatum, ut fieret Filius Dei.* Sed temere: nam ex iis quæ proxime præcedunt, et quibus hominum causa Verbum Dei factum esse hominem scribit Irenæus, evidens est, quod subinde pertexit, non ad Christum, sed ad homines quos redemit, esse referendum. Tum quod statim sequitur: *Non enim poteramus aliter incorruptelam et immortalitatem accipere, nisi adunati fuisset incorruptelæ et immortalitati;* causam proxime antecedentis sententiæ continet, et hanc de hominibus cæteris potius quam de Christo intelligendam arguit.

(58) *Adunati.* Editi., *aduniti.*

(59) *Agnoscat.* Clarom., *agnoscit, Voss., agnovit.*

(60) *Prædicatur.* Ita pro *prædicatum*, reposui ex Clarom. ac proinde *est*, quod soli Voss. et Grab. paulo ante præligunt voci *ipse*, delevi ejusdem cod. auctoritate.

(61) *Sedens.* Sic Clarom., Voss., Arund. et Merc. 1. Reliqui, *ascendens.*

populo, et usque ad mortem descendit; et quoniam A Dominus sanctus, et mirabilis consiliarius, et decorus specie, et Deus fortis, super nubes veniens universorum iudex, omnia de eo Scripturæ prophetabant

3. Ὡςπερ γάρ (62) ἦν ἄνθρωπος, ἵνα πειρασθῆ, οὕτω καὶ Λόγος, ἵνα δοξασθῆ. ἡσυχάζοντος μὲν τοῦ Λόγου ἐν τῷ πειράζεσθαι. καὶ σταυροῦσθαι, καὶ ἀποθνήσκειν συγγινομένου δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τῷ νικᾶν, καὶ ὑπομένειν, καὶ χρηστεύεσθαι, καὶ ἀνίστασθαι, καὶ ἀναλαμβάνεσθαι.

Hic igitur Filius Dei Dominus noster, existens Verbum Patris, et filius hominis (67): quoniam ex Maria, quæ ex hominibus habebat genus, quæ et ipsa erat homo, habuit secundum hominem generationem, factus est filius hominis. Propter hoc et ipse Dominus dedit nobis signum in profundum, in altitudinem sursum³⁷, quod non postulavit homo, quia nec speravit virginem prægnantem fieri posse, quæ erat virgo, et parere filium, et hunc partum Deum esse nobiscum, et descendere in ea quæ sunt deorsum terræ, quærentem ovem quæ perierat, quod quidem erat proprium ipsius plasma, et ascendere in altitudinem, offerentem et commendantem C Patri eum hominem, qui fuerat inventus, primitias resurrectionis hominis in semetipso faciens: ut quemadmodum caput resurrexit a mortuis, sic et reliquum corpus omnis hominis (68), qui invenitur in vita, impleto tempore condemnationis ejus, quæ erat propter inobedientiam, resurgat, per compagine et conjunctiones coalescens, et confirmatum augmento Dei (69), unoquoque membrorum habente propriam et aptam in corpore positionem. Multæ enim mansiones apud Patrem, quoniam et multa membra in corpore.

³⁷ Isa. vii, 11. ³⁸ Cap. XXII. ³⁹ Jon. ii, 1 seqq. ⁴⁰ Jon. iii, 8, 9. ⁴¹ Jon. i, 9. ⁴² Jon. ii, 3. ⁴³ I Cor. i, 29.

(62) Ὡςπερ γάρ. Theodoretus dial. 3, hæc ex D Irenæo descripsit.

(63) Ut posset tentari. Græca sonant, dum tentaretur, et inhonoraretur, etc.

(64) Absorpto autem homine. Græca Theodreti sic reddenda essent: opitulante autem (scilicet Verbo) homini, cum vinceret, etc. Sed pro συγγινομένου τῷ ἀνθρώπῳ, interpretis legisse videtur, καταποθέντος τοῦ ἀνθρώπου, vel quidpiam simile: quod et ipsum rectum habet sensum. Iis quippe verbis significatur, quod si Verbum, ita exigente nostræ salutis οικονομία, sicut ut humanitas perpassionum veluti succumberet injuriis, id abunde compensavit gloria tum ex ipsis perpassionibus, tum maxime ex Divinitatis consortio in illam redundans.

(65) Et sustinet. Addit Theodoretus: et benignitate utitur.

(66) Assumitur. Pro ascendit.

(67) Et filius hominis. Tres istas voces obesse malle.

3. Sicut enim homo erat, ut tentaretur; sic et Verbum, ut glorificaretur: quiescente 213 quidem Verbo, ut posset tentari (63), et inhonorari, et crucifigi, et mori; absorpto autem homine (64) in eo quod vincit, et sustinet (65), et resurgit, et assumitur (66).

CAPUT XX³⁸.

Deum ex lapsu hominis patefecisse, quam sit patienter, benignus, misericors et potens ad salvandum; atque ideo ingratisimum esse hominem, si suæ sortis acceptique beneficii inimicus gratiam non referat.

4. Magnanimus igitur fuit Deus deficiente homine, eam, quæ per Verbum esset (70), victoriam reddendam ei prævidens. Cum enim perficiebatur virtus in infirmitate, benignitatem Dei et magnificentissimam ostendebat virtutem. Sicut enim patienter sustinuit absorberi Jonam a ceto³⁹, non ut absorberetur, et in totum periret, sed ut evomitus magis subjiceretur (71) Deo, et plus glorificaret eum (72), qui insperabilem salutem ei donasset, et firmam pœnitentiam faceret Ninivitis, ut converterentur ad Dominum, qui eos liberaret a morte, conterritos ab eo signo, quod factum erat circa Jonam, quemadmodum Scriptura de his dicit: « Et reversi sunt unusquisque a via sua mala, et injustitia, quæ erat in manibus eorum, dicentes: Quis scit si pœnitebit (73) Deus, et avertat iram suam a nobis, et non peribimus⁴⁰? » Sic et ab initio fuit patienter Deus hominem absorberi a magno ceto, qui fuit auctor prævaricationis, non ut absorptus in totum periret, sed præstruens et præparans ad inventionem salutis, quæ facta est a Verbo per signum Jonæ, his qui eandem cum Jona de Domino (74) sententiam habuerunt, et confessi fuerunt, et dixerunt: « Servus Domini ego sum, et Dominum Deum cæli ego colo, qui fecit mare et aridam⁴¹: » ut insperabilem homo a Deo percipiens salutem, resurgat a mortuis, et clarificet Deum, et eam quæ a Jona prophetata (75) est, dicat vocem: « Clamavi ad Dominum Deum meum (76) in tribulatione mea, et exaudivit me de ventre inferni⁴²; » et semper permaneat glorificans Deum, et sine intermissione gratias referens pro ea salute quam consecutus est ab eo: « ut non gloriatur in conspectu Domini omnis caro⁴³, » nec unquam de Deo contrarium sensum accipiat homo, propriam naturaliter arbitrans (77) eam, quæ circa se esset,

(68) Omnis hominis. Omnis desideratur in Voss. et Merc. 2.

(69) Augmento Dei. Ita Clarom, Voss. et Grab. Cæteri, augmentum Dei, quod præferrem si præcederet præpositio in.

(70) Eam quæ... esset. Sic Clarom. et Voss. quibus quoad postremam vocem consentit Feuard. in marg. Sed hic in textu, perinde ac Eras. et Gall. minus recte, eamque... esse.

(71) Subjiceretur. In Voss., subjaceretur. In aliis, subigeretur.

(72) Eum. Alii, Deum.

(73) Pœnitebit. Clarom. et Merc. 2, pœnitebitur. Eras., Gall. et Feuard., convertatur.

(74) Domino. Editt., Deo.

(75) Prophetata. Alii, propheta.

(76) Dominum Deum meum. In Eras., Gall. et Feuard. deest vox Deum; in Arund., meum.

(77) Propriam naturaliter arbitrans. Id est, velut propriam naturæ dotem existimans.

incorruptelam, et non tenens veritatem, inani supercilio jactaretur, quasi naturaliter similis esset Deo. Ingratum enim magis eum hoc ei, qui eum fecerat, perficiens (78) et dilectionem quam habebat Deus in hominem (79) offuscabat, et excæcabat (80) sensum suum ad non sentiendum, quod sit de Deo dignum, comparans et æqualem se iudicans Deo.

2. Hæc ergo fuit magnanimitas Dei, ut per omnia pertransiens homo, et morum (81) agnitionem percipiens, dehinc veniens ad resurrectionem quæ est a mortuis, et experimento discens unde liberatus est, semper gratus existat Domino, munus incorruptelæ consecutus ab eo, ut plus diligeret eum (cui erim plus dimittitur plus diligit): cognoscat autem semetipsum, quoniam mortalis et infirmus est; intelligat autem et **214** Deum (82), quoniam in tantum immortalis et potens est, uti et mortali immortalitatem et temporali æternitatem donet: intelligat autem et reliquas virtutes Dei omnes in semetipsum ostensas, per quas edoctus sentiat de Deo, quantus est Deus. Gloria enim hominis, Deus; operationes (83) vero Dei, et omnis sapientiæ ejus, et virtutis receptaculum, homo. Quemadmodum medicus in his, qui ægrotant, probatur; sic et Deus in hominibus manifestatur. Quapropter et Paulus ait: « Concluserunt autem Deus omnia in incredulitate, ut omnium misereatur⁴⁵; » non de spiritalibus Æonibus dicens hoc, sed de homine qui fuit inobediens Deo, et projectus de immortalitate, dehinc misericordiam consecutus est, per Filium Dei eam, quæ est per ipsum, percipiens adoptionem. Ille enim tenens sine inflatione et jactantia veram gloriam (84) de his quæ facta sunt, et de eo qui fecit, qui est potentissimus omnium Deus, quique omnibus ut sint præstitit; et manens in dilectione ejus, et subje-

⁴⁵ Rom. xi, 32. ⁴⁶ Rom. viii, 3. ⁴⁷ Rom. vii, 18. ⁴⁸ Ibid. 24. ⁴⁹ Ibid. 25. ⁵⁰ Isa. xxxv, 3, 4. ⁵¹ Cap. XXIII.

(78) *Ingratum... perficiens.* Sic vetus Feuard., cod. Clarom., Voss. et Grab. Cæteri perperam, *ingratus.*

(79) *In hominem.* Al. male, *in homine.*

(80) *Et excæcabat.* Desunt in Clarom. At vetus Feuard. cod. et Voss. iterum repetunt, *offuscabat.*

(81) *Morum.* Mortis legendum conjicit Grabius; sed frustra. Perditos mores intelligit Irenæus, qui animæ mortem inferunt.

(82) *Deum.* Eras., Gall. et Feuard., *Dominum.*

(83) *Operationes.* Forte legendum *operationis*: quanquam nec *operationes* incommodum fundat sensum.

(84) *Veram gloriam.* Δόξαν *sententiam*, non *gloriam*, hoc loco vertere debebat interpret.

(85) *Percipiet, propectus accipiens.* Ita ex Clarom. et Voss. reposui. Alii omnes minus bene, *accipiet propectus.* Porro *propectus* nomen plurale est pro *profectus.* Dum vero, quod sequitur, accipio pro *donec.*

(86) *In similitudinem.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Merc. I, cum Vulgata nostra, et veteri Italica versione. Editt., *in similitudine.*

(87) *Et in paternam imponens regulam.* Ut nimi-

actione, et gratiarum actione, majorem ab eo gloriam percipiet, propectus accipiens (85), dum consimilis fiat ejus qui pro eo mortuus est; quoniam et ipse in similitudinem (86) carnis peccati factus est⁸⁵, uti condemnaret peccatum, et jam quasi condemnatum projiceret illud extra carnem; provocaret autem in similitudinem suam hominem, imitatore eum assignans Deo, et in paternam imponens regulam (87), ad videndum Deum; et capere Patrem donans Verbum Dei (88) quod habitavit in homine, et Filius hominis factus est, ut assuesceret (89) hominem percipere Deum, et assuesceret Deum habitare in homine, secundum placitum Patris.

3. Propter hoc ergo signum salutis nostræ eum, qui (90) ex Virgine Emmanuel, est ipse Dominus: quoniam ipse Dominus erat qui salvabat eos, quia per semetipsos non habebant salvari. Et propter hoc Paulus infirmitatem hominis annuntians, ait: « Scio enim quoniam non habitat in carne mea bonum⁴⁶; » significans, quoniam non a nobis, sed a Deo est bonum salutis nostræ. Et iterum: « Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus⁴⁷? » Deinde infert liberatorem: « Gratia Jesu Christi Domini nostri⁴⁸ (91). » Hoc autem et Isaias: « Confortamini, inquit, manus resolutæ, et genua debilia: adhortamini, pusillanimes sensu, confortamini, ne timeatis: ecce, Deus noster judicium retribuit, et retributurus est: ipse veniet, et salvabit nos⁴⁹. » Hoc, quoniam non a nobis, sed a Dei adjumento habuimus salvari.

4.⁵⁰ Rursus, quoniam neque homo tantum erit, qui salvat (92) nos, neque sine carne (sine carne enim angeli sunt), prædicavit enim, dicens: « Neque senior, neque angelus, sed ipse Dominus salvabit eos, quoniam diligit eos, et parcet eis, ipse li-

rum ad sanctitatis Patris regulam homo vitam dirigeret.

(88) *Et capere Patrem donans Verbum Dei.* Hæc consequenter, nulla inserta distinctionis nota, ut perperam sit in editt. omnibus, lego Sic evanescit Grabii conjectura legendum censentis, *donantem.* Porro pro *capere*, Feuard. in marg. et Voss. habent *sapere.*

(89) *Assuesceret.* Pro *assuesaceret.*

(90) *Propter hoc ergo signum salutis nostræ eum, qui.* Hæc in editt. omnibus male distincta confusam pariunt; adeo ut quidpiam omissum esse suspicatus sit Grabius. Sed nihil deest. *Eum* hic, ut et alibi non raro, accipit interpret pro *illud*, et ad *signum in profundum*, etc., de quo sub finem capituli præcedentis, totum istud refertur. Ordo verborum est: *Propter hoc ergo ipse Dominus, qui ex Virgine Emmanuel, est illud signum salutis nostræ, quoniam, etc.*

(91) *Gratia Jesu Christi Domini nostri.* Hæc memoriter allegata videntur. Cum nullo siquidem e N. T. codd. consentiant, quamvis a Vulgata lectione non procul differant.

(92) *Salvat.* In editt., *salvabit.*

berabit eos⁵¹ (93). » Et quoniam hic ipse homo A
verus visibilis incipiet esse, cum sit Verbum salu-
tare, rursus Isaias ait : « Ecce, Sion civitas, salu-
tare nostrum oculi tui (94) videbunt⁵². » Et quo-
niam non solum homo erat, qui moriebatur pro
nobis, Isaias ait (95) : « Et commemoratus est
Dominus sanctus Israel mortuorum suorum, qui
dormierant in terra sepultionis : et descendit ad
eos evangelizare salutem quæ est ab eo, ut salva-
ret eos⁵³. » Hoc autem idem et Amos propheta (96)
ait : « Ipse convertetur, et miserebitur nostri :
dissolvit injustitias nostras, et projiciet (97) in al-
titudinem maris peccata nostra. » Et rursus si-
gnificans locum adventus ejus, ait : « Dominus
ex Sion locutus est, et ex Hierusalem dedit vocem
suam⁵⁴. » Et quoniam ex ea parte, quæ est secun-
dum Africum hæreditatis Judæ, veniet Filius Dei,
qui Deus est, et qui erat ex Bethlehem (98), ubi
natus est Dominus, in omnem terram emittet (99)
laudationem (1) ejus, sicut (2) ait Habacuc pro-
pheta : « Deus ab Africo veniet, et sanctus de
monte Ephrem (3). Cooperuit cælum virtus ejus, et
laudatione ejus plena est terra. Ante faciem ejus
præibit Verbum, et progredientur in campis pedes
ejus⁵⁵. » Manifeste significans, quoniam Deus, et
quoniam in Bethlehem adventus ejus, et ex monte
Ephrem, qui est secundum Africum hæreditatis, et
quoniam homo. « Progredientur enim, inquit,
in campis pedes ejus : » hoc autem signum pro-
prium hominis.

215 CAPUT XXI.

*Prophetiam Isaiaë VII, 14, a prava interpretatione
Theodotionis, Aquilæ, Ebionitarum, ac Judæorum*

⁵¹ Isa. LXIII, 9. ⁵² Isa. XXXIII, 20. ⁵³ Vid. not. 95. ⁵⁴ Joel. III, 16 et Amos I, 2. ⁵⁵ Habac. III, 3, 4.
⁵⁶ Cap. XXIV.

(93) *Liberabit eos.* Eras., Gall. et Merc. 2, libera-
rit; recte quidem, si quæ præcedunt præteriti es-
sent temporis : hoc enim, non futurum legitur in
Græco τῶν Ὁ'.

(94) *Tui.* Hanc vocem ex Arund., Voss. et Bi-
blico textu adjecit Grabius. Eandem habet et
Clarom.

(95) *Isaias ait.* Lib. IV, cap. 22, hunc eundem
locum ascribit Jeremiæ, sub cujus nomine allegatur
et a Justino M. in *Dial. cum Tryph.*, p. 298. Eam-
dem tacito prophetae nomine iterum citat Irenæus
codem lib. IV, cap. 33, et lib. V, cap. 51. Sed ne-
que apud Isaiam, neque apud Jeremiam, nec in ullo
alio sacrorum utriusque Testamenti librorum le-
gitur. Causam hanc affert Justinus M. quod a Ju-
dæis e sacris codicibus, una cum pluribus aliis de
quibus conqueritur, abrasus fuerit. Sed cur hoc et
alia quædam consimilia de Christo testimonia e
medio tulerit, aliis vero tam multis longe clariori-
bus pepercerit inimica Judæorum manus, nodus
est, fateor, quem non facile solverem. Vereor ut
Justino primum, ac deinde Irenæo lucum fecerit
apocrypha quæpiam scriptura. Quidquid sit, ille
locum ita Græce refert : Ἐμνήσθη δὲ Κύριος ὁ Θεὸς
ἀπὸ Ἰσραὴλ τῶν νεκρῶν αὐτοῦ, τῶν κεκοιμημένων
εἰς γῆν χώματος, καὶ κατέβη πρὸς αὐτοὺς, εὐαγγε-
λίσσασθαι αὐτοῖς τὸ σωτήριον αὐτοῦ. Ubi pro ἀπὸ
Ἰσραὴλ, legit Irenæus, et, ut puto, melius, ἅγιος
Ἰσραὴλ.

(96) *Amos propheta.* Memoria lapsus Amos pro

*vindicat, auctoritatemque versionis Septuaginta in-
terpretum commendat, ac demum pluribus argu-
mentis confirmat Christum e virgine natum esse.*

1. Ὁ Θεὸς (4) οὖν ἀν-
θρώπος ἐγένετο, καὶ αὐ-
τὸς Κύριος ἔσωσεν ἡμᾶς,
δοὺς τὸ τῆς παρθένου ση-
μεῖον... Ἄλλ' οὐχ ὡς (6)
ἐνίοι φασὶ τῶν νῦν μεθερ-
μηνεύειν τολμώντων τὴν
Γραφήν· Ἰδοὺ ἡ νεᾶνις ἐν
γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται
υἷον, ὡς Θεοδοσίῳν ἡρμη-
νεύσεν ὁ Ἐφέσιος, καὶ
Ἀκύλας ὁ Ποντικὸς, ἀμ-
φότεροι Ἰουδαῖοι προσή-
λυτοι· οἷς κατακολουθή-
σαντες οἱ Ἐβιωναῖοι, ἐξ
Ἰωσήφ αὐτὸν γεγενῆσθαι
φάσχουσι·

B

C

1. Deus igitur homo
factus est, et ipse Domi-
nus salvabit (5) nos, ipse
dans Virginis signum.⁵⁶
Non ergo vera est quo-
rundam interpretatio,
qui ita audent interpre-
tari Scripturam : « Ecce
adolescentula in ventre
habebit, et pariet filium ; »
quemadmodum Theodo-
tion Ephesius est inter-
pretatus, et Aquila Pon-
ticus, utrique Judæi pro-
selyti; quos sectati Ebio-
nei, ex Joseph generatum
eum dicunt :
tantam dispositionem Dei dissolventes, quantum ad
ipsos est; frustrantes prophetarum testimonium,
quod operatus est Deus. Prophetatum est quidem,
priusquam in Babylonem fieret populi (7) transmi-
gratio, id est, antequam Medi et Persæ acciperent
principatum : interpretatum vero in Græco ab ipsis
Judæis multum ante tempora adventus Domini no-
stri, ut nulla relinquatur suspicio, ne forte morem
nobis geren es Judæi hæc ita sint interpretati.
Qui quidem si cognovissent nos futuros, et usuros
his testimoniis quæ sunt ex Scripturis, nunquam
dubitassent ipsi suas comburere Scripturas, quæ
et reliquas omnes gentes manifestant participare
vitæ, et eos qui gloriantur domum se esse Jacob,

Michæa dicit.

(97) *Projiciet.* Ita Clarom. et Voss. melius quam
alii, *projecit* : quia verbum futuri temporis adhibet
sacer textus.

(98) *Et qui erat ex Bethlehem.* Ita Fenard. in marg.,
Clarom., Voss. et Grab. Cæteri corrupte, *exquirat
et Bethlehem.*

(99) *Emittet.* Clarom. et Arund., *immittet*; Merc.
2, *mittet.*

(1) *Laudationem.* Alii, *laudationes.* Sed singularis
melius quadrat ad antecedentia et consequentia.

D

(2) *Sicut.* Vel expunge hanc vocem quæ sensum
male suspendit; vel pro *sicut* lege *sic.*

(5) *Deus ab Africo veniet, et sanctus de monte Eph-
rem.* Non levis hic exemplarium varietas. Novatia-
nus lib. *De Trinit.*, cap. 12, legit : *Deus ab Africo
veniet, et sanctus de monte opaco et condenso* : quo-
modo legit et Irenæus infra lib. IV, cap. 33. In edi-
tis τῶν Ὁ' exemplaribus : Ὁ Θεὸς ἐκ θαλάσσης ἔξει,
καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους Φαράν. Vulgata vero nostra :
Deus ab Austro veniet, et sanctus de monte Pharan.
Quæ lectio alteri præferenda, notarum brevis
examinare non sinit. Lege sis Hieronymum, *Com-
ment.* in hunc locum.

(4) Ὁ Θεός. Hæc et sequentia apud Euseb. lib.
V *Hist.* cap. 8, et Nicephor. lib. IV, cap. 14.

(5) *Salvabit.* Græc., *salvavit.*

(6) Ἄλλ' οὐχ ὡς, etc. Hoc comma aliquantulum
differt a Latino.

(7) *Populi.* Deest in Clarom. et Voss.

et populum Israel, et exhereditatos (8) ostendunt a gratia Dei.

2. Πρὸ γὰρ τοὺς Ῥωμαίους κρατῦναι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἔτι τῶν Μακεδόνων τὴν Ἀσίαν καταζόντων, Πτολεμαῖος ὁ Δάγος, φιλοτιμούμενος τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατασκευασμένην βιβλιοθήκην ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κοσμήσαι τοῖς πάντων ἀνθρώπων συγγράμμασιν, ὅσα γε σπουδαῖα ὑπῆρχον, ἤτήσατο παρὰ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν διάλεκτον σχεῖν αὐτῶν μεταβλημένας τὰς Γραφάς. Οἱ δὲ (ὑπήκουον γὰρ ἔτι τοῖς Μακεδόσι τότε) τοὺς παρ' αὐτοῖς ἐμπειροτάτους τῶν Γραφῶν, καὶ ἀμφοτέρων τῶν διαλέκτων, ἐβδομήκοντα πρεσβυτέρους ἐπέμψαν Πτολεμαῖο, ποιήσαντος τοῦ Θεοῦ ὅπερ ἐβούλετο. Ὁ δὲ ἰδίᾳ πείραν αὐτῶν λαβεῖν θελήσας, εὐλαβηθεὶς τε μήτι ἀρα συνθέμενοι, ἀποκρούσῃ τὴν ἐν ταῖς Γραφαῖς διὰ

Cap. XXV.

2. ⁸⁷ Prius enim quam Romani possiderent regnum suum (9), adhuc Macedonibus Asiam possidentibus, Ptolemæus Lagi filius (10), cupiens eam bibliothecam, quæ a se fabricata esset in Alexandria, omnium hominum dignis conscriptionibus ornare (11), petiit ab Hierosolymitis (12) in Græcum sermonem interpretatas habere Scripturas eorum. Illi vero (obediabant enim (13) tunc adhuc Macedonibus), eos quos habebant perfectiores Scripturarum intellectores et utriusque loquelæ, septuaginta seniores miserunt Ptolemæo, facturos hoc quod ipse voluisset (14). Ille autem (15) experimentum eorum sumere volens, et metuens ne forte consentientes, eam veritatem, quæ esset in Scripturis,

τῆς ἐρμηνείας ἀλήθειαν, χωρίσας αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ἐκέλευσε τοὺς πάντα, τὴν αὐτὴν ἐρμηνείαν γράφειν· καὶ τοῦτ' ἐπὶ πάντων τῶν βιβλίων ἐποίησε. Συγελθόντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ, καὶ συναντιβαλόντων ἑκάστου τὴν ἑαυτοῦ ἐρμηνείαν, ὁ μὲν Θεὸς ἐδοξάσθη, αἱ δὲ Γραφαὶ ὄντως θεῖαι ἐγνώσθησαν, τῶν πάντων τὰ αὐτὰ ταῖς αὐταῖς λέξεσι, καὶ τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασιν ἀναγορευσάντων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, ὥστε καὶ τὰ παρόντα ἔθνη γινῶναι, ὅτι κατ' ἐπίνοιαν τοῦ Θεοῦ εἰσὶν ἠρμηνευμέναί αἱ Γραφαί. Καὶ οὐδὲν γε θαυμαστόν, τὸν Θεὸν τοῦτο ἐνηργηθέναι, ὅς γε καὶ ἐν τῇ ἐπὶ Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλωσίᾳ τοῦ λαοῦ διαφθοραίων τῶν Γραφῶν, καὶ μετὰ ἐβδομήκοντα ἔτη τῶν Ἰουδαίων ἀνελθόντων εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ἔπειτα ἐν τοῖς χρόνοις

absconderent per interpretationem; separans eos ab invicem, jussit omnes eandem interpretari Scripturam (16): et hoc in omnibus libris fecit. Convenientibus autem ipsis in unam apud Ptolemæum, et comparantibus suas interpretationes, Deus glorificatus est, et Scripturæ vere divinæ creditæ sunt, omnibus **216** eadem (17), et eisdem verbis, et eisdem nominibus, recitantibus ab initio usque ad finem, uti et præsentibus gentes cognoscerent, quoniam per aspirationem Dei interpretatæ sunt Scripturæ. Et non esse (18) mirabile Deum hoc in eis (19) operatum, quando in ea captivitate populi, quæ facta est a Nabuchodonosor, corruptis Scripturis, et post septuaginta annos Judæis descendentibus (20) in regionem suam, post

(8) *Exhereditatos*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. *Cæteri exheredari*.

(9) *Regnum suum*. Vetus Feuard. cod. et Voss., *regnum Dei*, id est, ut explicat Feuard., terram toties beatorum patriarcharum posteritati promissam. Sed repugnat textus Græcus, juxta quem melius scripsisset interpres, *regnum eorum*, Judæorum videlicet.

(10) *Ptolemæus Lagi filius*. Id Irenæus Ptolemæo Lagi filio tribuit, quod alii vulgo post Aristæam illum Ptolemæo Philadelpho solent ascribere. Nec unam fuisse ea de re veterum sententiam scribit Clemens Alexand. lib. 1 *Stromat.*, p. 541: Ἐρμηνευθῆναι τὰς Γραφάς τὰς τε τοῦ νόμου, καὶ τὰς προφητικάς, ἐκ τῆς τῶν Ἑβραίων διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶτταν φασιν ἐπὶ βασιλείᾳ Πτολεμαίου τοῦ Δάγου· ἢ, ὡς τινες, ἐπὶ τοῦ Φιλαδέλφου ἐπικληθέντος, τὴν μεγίστην φιλοτιμίαν εἰς τοῦτο προενεγκαμένου Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, καὶ τὰ περὶ τὴν ἐρμηνείαν ἀκριβῶς πραγματευσαμένου. *Versus autem esse Scripturas, et legis, et prophetarum, ex Hebræo sermone in linguam Græcam ciunt tempore Ptolemæi Lagi filii; aut, ut dicunt nonnulli, tempore ejus qui fuit cognominatus Philadelphus, cum maximam ad eam rem contulisset diligentiam Demetrius Phalereus, et ut verterentur, vehementer procurasset.* Utramque sententiam conciliare student aliqui e recentioribus; dicentes, de comparandis vertendisque sacris libris cogitatum fuisse sub finem vitæ Ptolemæi Lagi, jam tum in regni societatem ascito Ptolemæo Philadelpho, cui quidem conciliandi rationi favere videtur Anatolius Laodiceus episcopus, qui tertio Ecclesiæ sæculo florebat. At enim apud Eusebium lib. vi *hist. eccles.*, cap. 52, sacras Scripturas in Græcum

(C) sermonem translatas fuisse *in gratiam Ptolemæi Philadelphii et patris ejus*. Sed viderint hujus sententiæ patroni quomodo hæc stare possint cum tota Aristææ, seu historia, seu fabula. Operam me lasisse putarem, si occasione Irenæi nostri in iis explicandis diutius immorarer, de quibus tam multa manibus omnium teruntur doctissimorum hominum scripta. De iis fusius et accuratius scripserunt clariss. Elias Du Pin to. 1 *Prolegom. in sacra Biblia*, cap. 6 et seqq.; Hamfredus Hodius, libro *De Bibliorum textibus originalibus, versionibus Græcis, etc.*, fol. Oxonii, 1705, et Antonius Van Dale Dissert. super Aristæa de LXX interpret. in-4, Amstelodami 1705, ne plures alios appellare cogar.

(11) *Ornare*. Eras. et Gall., *compleri*.

(12) *Ab Hierosolymitis*. Eras., Gall. et Merc. 2 a *Hierosolymis*.

(13) *Obediebant enim*. Eras. et Gall., *qui obediebant*.

(14) *Facturos hoc quod ipse voluisset*. Græca sonant *complente Deo quod statuerat*. Sed legit interpres, ποιήσοντας τοῦτο ὅπερ ἐβούλετο.

(15) *Ille autem*. Addit textus Græcus, *separatim, ἰδίᾳ*, vel ut Nicephorus habet, *ἰδίαν*.

(16) *Eandem interpretari Scripturam*. Græc., *eandem interpretationem scribere*.

(17) *Eadem*. Sic omnes mss. cum textu Græco. At Eras., Gall. et Feuard. male, *eandem*.

(18) *Et non esse*. Melius ex Græco legeris, *et non est*.

(19) *In eis*. Nihil his vocibus respondet in Græco.

(20) *Descendentibus*. Græc. *reden utibus*.

Ἄρταξέρξου τοῦ Περσῶν βασιλέως, ἐνέπνευσεν Ἐσδρα τῷ ἱερεὶ ἐκ τῆς φυλῆς Λευὶ, τοὺς τῶν προγεγονότων προφητῶν πάντας ἀνατάξασθαι λόγους, καὶ ἀποκαταστήσαι τῷ λαῷ τὴν διὰ Μωσέως νομοθεσίαν.

3. Cum tanta igitur veritate et gratia Dei interpretatæ sint Scripturæ, ex quibus præparavit et reformavit Deus fidem nostram, quæ in Filium ejus est, et servavit nobis simplices Scripturas in Ægypto, in qua adolevit et domus Jacob, effugiens famem, quæ fuit in Chanaan, in qua et Dominus noster servatus est effugiens eam persecutionem quæ erat ab Herode; et hæc earum Scripturarum interpretatio priusquam Dominus noster descenderet, facta sit, et antequam Christiani ostenderentur, interpretata sit (natus est enim Dominus noster circa primum et quadragesimum annum Augusti imperii (22), multo autem (25) vetustior fuit Ptolemæus, sub quo interpretatæ sunt Scripturæ); vere impudorati et audaces ostenduntur, qui nunc volunt aliter interpretationes facere, quando ex ipsis Scripturis arguantur a nobis, et in fidem adventus Filii Dei concludantur. Firma est autem, et non

²² Cap. XXVI ²⁵ Matth. 1, 18. ⁶⁰ Luc. 1, 53.

(21) *Rememorare.* Verbum ἀνατάξασθαι verterem ego, digerere.

(22) *Circa primum et quadragesimum annum Augusti imperii.* Scilicet a Cæsaris nece.

(25) *Multo autem.* Clarom., Ottob., Arund. et Merc. 2, multo ante; nec adeo male. Sensus esset, multo ante Christum fuisse Ptolemæum Lagi, qui vetustior diceretur, ut a Philadelpho aliisque cognominibus Ptolemæis, ejus successoribus, distingueretur. Quidquid sit, Ptolemæus Lagi filius, ex Petavii calculo, annis ante Christum 284 denatus est.

(24) *Interpolatione.* Feuard. in marg., interpellatione.

(25) *Petrus et Joannes, etc.* Dum, inquit Grabius, Irenæus apostolos, quorum Scripturas habemus, justo ordine recensens, Jacobum principem eorum (gratis omnino sic vocare placuit) omisit, ejus epistolam non vidisse aut agnovisse haud vane conjicitur, præsertim cum nusquam eam diserte allegarit. Atqui vane prorsus id et conjicitur et asseritur. Nec hujusce suæ conjectationis procul dubio meminit vir cl. dum infra lib. iv, cap. 13, n. 4, et cap. 16, n. 2, ac lib. v, cap. 1 initio, ipsa epistolæ Jacobi verba, licet tacito nomine, ab Irenæo usurpata agnoscens, loca unde deprompta sunt, ad marginem ipse indicat. Et quæso, cujus hæc verba sunt quæ lib. iv, cap. 16, Italico caractere excudi fecit Grabius: *Credidit Deo, et reputatum est illi ad justitiam, et amicus Dei vocatus est?* An ita concepta alibi quam Jacobi n, 23, occurrunt? Sed etiamsi Jacobi epistolam nusquam allegasset Irenæus, ex eo quod hic eum, memoratis Petro et Joanne, et Matthæo, et Paulo, omittat, concludi nihil potest. Statim enim subdit, *et reliqui deinceps*, quæ vitum sinceri candoris dissimulare non decebat. His enim satis aperte indicat S. anistes, alios esse apostolos, quorum Scripturas habeamus, quos nominatim appellare noluit, præcipuos quatuor laudare contentus. Quippe

deinde temporibus Artaxerxis Persarum regis inspiravit Esdræ sacerdoti tribus Levi, præteritorum prophetarum omnes memorare (21) sermones, et restituere populo eam legem, quæ data est per Moysen.

ficta, et sola vera, quæ secundum nos est fides, manifestam ostensionem habens ex his Scripturis, quæ interpretatæ sunt illo modo, quo prædiximus; et Ecclesiæ annuntiatio sine interpolatione (24). Etenim apostoli, cum sint his omnibus vetustiores, consonant prædictæ interpretationi, et interpretatio consonat apostolorum traditioni. Etenim Petrus, et Joannes (25), et Matthæus, et Paulus, et reliqui deinceps, et horum sectatores, prophetica omnia ita annuntiaverunt, quemadmodum seniorum interpretatio continet (26).

4. Unus enim et idem Spiritus Dei, qui in prophetis quidem præconavit, quis et qualis esset adventus Domini, in senioribus autem interpretatus est bene quæ bene prophetata fuerant; ipse et in apostolis annuntiavit plenitudinem temporum adoptionis venisse, et proximasse regnum cælorum, et inhabitare intra homines credentes in eum, qui ex Virgine natus est, Emmanuel, ⁵⁸ quemadmodum ipsi testificantur, quoniam priusquam convenisset Joseph cum Maria (manente igitur ea in virginitate (27), « inventa est in utero habens de Spiritu sancto ⁵⁹; » et quoniam dixit ei Gabriel angelus: « Spiritus sanctus adveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit te: quapropter quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei ⁶⁰; » et quoniam angelus in somnis dixit ad Joseph (28): « Hoc autem

hæc ad alios, quam a. l. apostolos referri non possunt; cum mox subjiciat, *et horum sectatores*, quibus Lucam et Marcum, quos superius ita vocavit, manifeste designat.

(26) *Prophetica omnia ita annuntiaverunt, quemadmodum seniorum interpretatio continet.* Non quod singula, quæ ex Veteri Testamento testimonia protulerunt in scriptis apostoli, ex versione LXX desumpserint, ut plures interpretantur: sed quod nulla allegaverint, undecunque tandem deprompserint, quæ ab hac versione dissentiant: adeo ut apostoli consonent prædictæ interpretationi, et interpretatio consonet apostolorum traditioni. Irenæus siquidem hic effrenem hæreticorum audaciam redarguit, qui Scripturas pro libito interpretabantur, et in alienos sensus detorquebant. Ostenditque, firmiorem, sinceriorem et veriorem, imo solam esse veram Ecclesiæ fidem, quæ vanis hominum impurorum commentis non niteretur, sed quæ manifestam ostensionem haberet ex his Scripturis quæ per aspirationem Dei interpretatæ sunt; ex versione scilicet LXX seniorum, qua tunc utebatur Ecclesia, quæque non ad libitum ellecta, sed aspirante Deo concinnata fuerat. Quod subinde confirmat, ex eo quod ea interpretatio consonet apostolorum traditioni; nec quidquam aut nuntiaverint apostoli quod ab illa dissideat, imo quod in illa non contineatur, saltem quoad sensum. Ex quibus patet levioris, imo nullius esse ponderis hunc Irenæi locum, ad dirimendam controversiam, quæ inter eruditos agitur: an apostoli in citandis Veteris Testamenti testimoniis, vel Hebraicum fontem, vel LXX seniorum versionem secuti sint?

(27) *Ea in virginitate.* Ita omnes mss. Sed editi. Eras., Gall. et Feuard. minus recte, *in ea virginitate.*

(28) *Angelus in somnis dixit ad Joseph: Hoc, etc.* Hinc patet Irenæum, hæc Evangelii verba, non evangelistæ ipsius, sed angeli esse existimasse.

factum est, ut adimpleretur quod dictum est ab Isaia propheta: Ecce virgo in utero concipiet⁶¹. Seniores autem (29) sic interpretati sunt dixisse Isaiam: « Et adjecit Dominus loqui ad Achaz: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum 217 deorsum, aut in altitudinem sursum (30). Et dixit Achaz: Non postulabo, nec tentabo (31) Dominum. Et dixit: Non pusillum (32) vobis agonem præbere hominibus, et quemadmodum Dominus præstat agonem? Propter hoc Dominus ipse dabit vobis signum. Ecce virgo in ventre accipiet, et pariet filium, et vocabitis (33) nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel manducabit (34): priusquam cognoscat aut eligat mala, commutabit (35) bonum: quoniam priusquam cognoscat infans bonum vel malum, non consentiet nequitiae, uti eligat bonum⁶². Diligenter igitur significavit Spiritus sanctus per ea quæ dicta sunt, generationem ejus, quæ est ex Virgine, et substantiam, quoniam Deus (Emmanuel enim nomen hoc significat): et manifestat quoniam homo, in eo quod dicit: « Butyrum et mel manducabit; » et in eo quod infantem nominat eum, et, « priusquam cognoscat bonum et malum: » hæc enim omnia signa sunt hominis infantis. Quod autem « non consentiet nequitiae, ut eligat bonum, » proprium hoc est Dei, uti non per hoc quod manducabit (36) butyrum et mel, nude solummodo eum hominem intelligeremus, neque rursus per nomen Emmanuel, sine carne eum Deum suspicaremur.

5. Καὶ ἐν τῷ εἰπεῖν (37), 5.⁶³ Et in eo quod dicit: « ἀκούετε δὴ οἶκος Δα- « Audite domus David; » C
βιδ, » σημαίνοντος ἦν, significantis erat, quo-
ῦτι δὲ ἐπιγγεῖλατο τῷ niam quem promisit Deus

⁶¹ Matth. i, 22. ⁶² Isa. vii, 10 seq. ⁶³ Cap. XXVII. ⁶⁴ Luc. i, 42.

(29) *Autem.* Arund. ante.

(30) *In profundum deorsum, aut in altitudinem sursum.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. et Arund. Hancque genuinam esse Irenæi lectionem putavit Feuard. (quamvis, quod mirum, amplexus non sit) cum ita habere LXX indicet Hieronymus; quorum lectionem hanc cum Irenæo amplexantur veteres, Justinus in *Dial.*, Cyprian. lib. ii *adv. Jud.*, cap. 9, Basilus et Cyrillus in hunc Isaiaë locum, ac Ambrosius serm. 8 in psal. cxviii.

(31) *Non postulabo, nec tentabo.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arund. Cæteri, non pe- D
tum, et non tentabo.

(32) *Non pusillum.* Sic Clarom., Arund. et Voss. Alii, num pusillum. Priorem lectionem confirmant Cyprian., loco cit., et Tertull. *contra Judæos*, c. 9.

(33) *Vocabitis.* Sic pro *vocabit* reposui ex Feuard. marg. et omnibus mss., quia sic etiam legunt Cyprianus et Tertullianus locis citatis, nec id adeo distat a lectione LXX et reliquorum Græcorum interpretum, qui reddiderunt singulariter, καλέσεις.

(34) *Manducabit.* Feuard. in marg. et Voss. *comedet.*

(35) *Commutabit.* Ita Clarom. et Arund. quomodo et apud Cyprianum loco cit. In Eras. et Gall., *commutavit.* In aliis edit., *communicabit.* Sed prior lectio magis quadrat ad antecedentia et consequentia, et ad verbum ἐκλέξασθαι, quo utuntur LXX, vel ἐκλέξεται, ut habent codex Alexand. Isaiaë vii, et Justinus M. in *Dial.* p. 290.

A Δαβὶδ ὁ Θεός, ἐκ καρποῦ David, de fructu ventris
τῆς κοιλίας αὐτοῦ αἰώνιον ejus æternum suscitatu-
ἀναστήσειν βασιλέα, οὗτός rum se regem, hic est qui
ἐστὶν ἐκ τῆς Δαβὶδ παρ- ex Virgine quæ fuit de
θένου γενόμενος. genere David, generatus
est.

Propter hoc enim et de fructu ventris ejus regem promisit, quod erat proprium Virginis prægnantis; et non de fructu lumborum ejus, nec de fructu renum ejus, quod est proprium viri generantis, et mulieris ex viro conceptionem facientis. Circumscripsit (38) igitur genitalia viri in promissione Scriptura: imo vero nec commemoratur, quoniam non ex voluntate (39) viri erat, qui nascebatur. Statuit autem et confirmavit fructum ventris, ut generationem ejus, qui erat futurus ex virgine, pronuntiaret, quemadmodum Elizabeth impleta Spiritu sancto testificata est, dicens ad Mariam: « Benedicta tu inter mulieres, et benedictus fructus ventris tui⁶⁴; » significante Spiritu sancto audire volentibus, repromissionem quam repromisit Deus, de fructu ventris ejus suscitare regem, impletam esse in Virginis, hoc est in Mariæ partu. Qui igitur transmutant id quod apud Isaiam: « Ecce adolescentula in ventre concipiet; » et Joseph filium eum (40) volunt esse, illud transmutent (41) quod est repromissionis, quod apud David positum est ubi promisit illi Deus, de fructu ventris ejus (42) suscitare cornu, Christi regnum (43). Sed non intellexerunt: cæterum autem (44) hoc quoque ausi fuissent demutare.

6. Quod autem dixerit Isaias: « In profundum deorsum, vel in altitudinem sursum; » significantis

(36) *Manducabit.* Genuinam hanc lectionem supeditat cod. Clarom. In cæteris omnibus haud recte legitur vel *manducat*, vel *manducabat*.

(37) Καὶ ἐν τῷ εἰπεῖν. Hic Irenæi locus habetur apud Theodoretum *Dial.* 1.

(38) *Circumscripsit.* Id est, *removit, e medio sustulit*; Græce, περιέγραψε.

(39) *Voluntate.* Feuard. in marg. et Voss., *voluptate.* Sed palam est Irenæum respicere ad Joan. i, 15: *Neque ex voluntate viri, etc.* Deinde jam monui, veteres frequenter scripsisse *voluptas* pro *voluntas*; festinantibusque scribis proclive fuisse omittere abbreviationis notam qua designabatur littera *m*.

(40) *Filium eum.* In Anglic. mss., *filium ejus.* Sed recte in Clarom., *eum*.

(41) *Illud transmutent.* Clarom., *illud transmutant*.

(42) *Ventris ejus.* Ita Grab. ex cod. Arund. In Clarom., *ventris tui.* In aliis neque *tui*, neque *ejus* legitur.

(43) *Regnum.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius, quidquid dicat Grabius, quam alii *regis*, vel *regi*. Sensus enim est: *promisit Deus Davidi, de fructu ventris ejus suscitaturum se cornu, scilicet Christi regnum.*

(44) *Autem.* Pro etiam, e cod. Voss. posuit Grabius, ad evitandam tautologiam, quia mox sequitur quoque.

fuit, quoniam « qui descendebat, ipse erat et qui ascendebat. » In eo autem quod dixerit : « Ipse Dominus dabit signum; » id quod erat inopinatum generationis ejus significavit (45), quod nec factum esset aliter, nisi Deus Dominus omnium Deus ipse dedisset signum in domo David. Quid enim magnum, aut quod signum fieret in eo, quod adolescentula concipiens ex viro peperisset, quod evenit omnibus quæ pariunt mulieribus? Sed quoniam inopinata salus hominibus inciperet fieri, Deo adjuvante, inopinatus et partus Virginis fiebat, Deo daute signum hoc, sed non homine operante illud.

7. ⁶⁵ Propter hoc autem et Daniel prævidens ejus adventum, lapidem sine manibus abscissum advenisse (46) in hunc mundum (hoc est enim quod, « sine manibus ⁶⁶ ») significabat; quod non operantibus humanis manibus, hoc est, virorum illorum qui solent lapides cædere, in hunc mundum ejus adventus erat, id est, non operante in eum Joseph, sed sola Maria cooperante dispositioni (47). Illic enim lapis a terra, ex virtute et arte constat Dei. Propter hoc autem et Isaias ait : « Sic dicit Dominus : Ecce, ego mitto in fundamenta Sion (48) lapidem pretiosum, electum, summum, angularem, honorificum ⁶⁷; » uti non ex voluntate viri, sed ex voluntate Dei, adventum ejus qui secundum hominem est, intelligamus.

8. ⁶⁸ Propter hoc autem et Moyses ostendens typum, projecit virgam in terram ⁶⁹, ut ea incarnata omnem Ægyptiorum prævaricationem, quæ insurgens adversus Dei dispositionem, argueret et absorberet : et ut ipsi Ægyptii testificarentur, quoniam digitus est Dei ⁷⁰, qui salutem operatur populo, et non Josephi filius. Si enim Joseph filius esset, quemadmodum plus poterat quam Salomon ⁷¹, aut plus quam Jonas habere, aut plus esse David ⁷², cum esset ex eadem seminatione generatus, et proles existens ipsorum? Ut quid autem et beatum dicebat Petrum, quod eum cognosceret esse Filium Dei vivi ⁷³?

218 9. Super hæc (49) autem nec rex esse pos-

⁶⁵ Cap. XXVIII. ⁶⁶ Dan. II, 34. ⁶⁷ Isa. xxviii, 16. ⁶⁸ Cap. XXIX. ⁶⁹ Exod. vii, 9 seqq. ⁷⁰ Exod. xiii, 19. ⁷¹ Matth. xii, 41, 42. ⁷² Matth. xxii, 45. ⁷³ Matth. xvi, 17. ⁷⁴ Cap. XXX. ⁷⁵ Jerem. xxii, 24, 25. ⁷⁶ Ibid. 28 seqq. ⁷⁷ Jerem. xxxvi, 30, 31. ⁷⁸ Cap. XXXI.

(45) *Significavit.* Alii, *significabat.*

(46) *Advenisse.* Supple *dicens.*

(47) *Dispositioni.* Al. *perperam, dispositione.*

(48) *In fundamenta Sion.* Clarom., *fundamento Sion.*

(49) *Super hæc.* Pro *præterea*, vel *præter hoc.*

(50) *In manu.* Cod. Arund. *in manum.* Sed *mallem in manus* juxta Græcum τῶν ὀ, εἰς χεῖρας.

(51) *Animam tuam.* Sic habent omnes mss. juxta textum Hebræum pariter ac Græcum, in quo et antecedentia in secunda personâ proferuntur. In edit. vero legitur, *animam ejus* : quæ editorum ipsorum emendatio esse videtur.

(52) *Quod non est opus.* Inutile, vel *quo non est opus*, Græca hæc τῶν ὀ, οὐ οὐκ ἔστι χρεία αὐτοῦ,

set, si quidem Joseph filius fuisset; nec hæres, secundum Jeremiam. ⁷⁴ Joseph enim Joachim et Jechoniæ filius ostenditur, quemadmodum et Matthæus generationem ejus exponit. Jechonias autem, et qui ab eo, omnes abdicati sunt a regno, Jeremia dicente sic : « Vivo ego, dicit Dominus, si factus fuerit Jechonias filius Joachim, rex Juda, signaculum in manu dextera mea, inde abstraham eum, et tradam eum in manu (50) quærentium animam tuam ⁷⁵ (51). » Et iterum : « Inhonoratus est Jechonias, quemadmodum vas quod non est opus (52), quoniam projectus est in terram, quam non sciebat. Terra, audi sermonem Domini : scribe virum hunc abdicatum hominem, quoniam non augebit (53) de semine ejus sedens super thronum David, princeps in Juda ⁷⁶. » Et iterum Deus ait super Joachim patrem (54) ejus : « Propter hoc sic dicit Dominus super Joachim patrem ejus (55), regem Judææ : Non enim erit ex eo sedens super thronum David, et mortificatum ejus (56) erit projectum in æstu diei, et in glacie noctis, et respiciam super eum, et super filios ejus, et inferam super eos, et super inhabitantes Jerusalem, super terram Juda, omnia mala, quæ locutus sum super eos ⁷⁷. » Qui ergo eum dicunt ex Joseph generatum, et in eo habere spem, abdicatos se faciunt a regno, sub maledictione et increpatione decedentes, quæ erga Jechoniam et in semen ejus (57). Propter hoc enim dicta sunt hæc de Jechonia, spiritu præsciente ea quæ a malis doctoribus dicuntur : uti discant, quoniam ex semine ejus, id est ex Joseph, non erit natus, sed secundum repromissionem Dei de ventre David suscitatur rex æternus, qui recapitulatur (58) omnia in se, ⁷⁸ et antiquam plasmationem in se recapitulatus est.

10. Quia quemadmodum per inobedientiam unius hominis introitum peccatum habuit, et per peccatum mors obtinuit; sic et per obedientiam unius hominis justitia introducta vitam fructificet his, qui olim mortui erant, hominibus. Et quemadmodum protoplastus ille Adam de rudi terra, et de adhuc virgine (« nondum enim pluerat Deus, et homo

D melius reddidisset interpres.

(53) *Augebit.* Illic et alibi accipit interpres pro *crescet.*

(54) *Patrem.* Alii, *patre.*

(55) *Patrem ejus.* Hæc ex præcedenti commate hæc transtulisse videtur oscitans quispiam scriba; neque enim in sacro textu leguntur.

(56) *Mortificatum ejus.* Pro *morticinum* vel *cadaver ejus*, de quo Jerem. xxii, 19 : *Sepultura asini sepelietur, et putrefactus, et projectus extra portas Jerusalem.*

(57) *Semen ejus.* Est additur in edit. Sed deest in omnibus mss.

(58) *Recapitulatur.* Al. *recapitulat.*

non erat operatus terram ⁷⁹) habuit substantiam ; A et plasmatus est manu Dei, id est Verbo Dei (« omnia enim per ipsum facta sunt ⁸⁰ »), et sumpsit Dominus limum a terra, et plasmavit hominem ⁸¹ : ita recapitulans in se Adam, ipse Verbum existens ex Maria, quæ adhuc erat virgo, recte accipiebat generationem Adæ recapitulationis.

Εἰ τοίνυν (59) ὁ πρῶτος Ἀδὰμ ἔσχε πατέρα ἀνθρώπου, καὶ ἐξ ἀνδρὸς (60) σπέρματος ἐγεννήθη, εἰκὸς ἦν καὶ τὸν δεύτερον Ἀδὰμ λέγειν (61) ἐξ Ἰωσὴφ γεγενῆσθαι· εἰ δὲ ἐκεῖνος ἐκ γῆς ἐλήφθη, πλάστης δὲ αὐτοῦ ὁ Θεὸς (62), ἔδει καὶ τὸν ἀνακεφαλαιούμενον εἰς αὐτὸν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πεπλασμένον ἀνθρώπου, τὴν αὐτὴν ἐκεῖνο τῆς γεννήσεως ἔχειν ὁμοιότητα. Εἰς τί οὖν πάλιν οὐκ ἔλαβε χροῦν ὁ Θεός, ἀλλ' ἐκ Μαρίας ἐνήργησε τὴν πλάσιν γενέσθαι (63) ; Ἴνα μὴ ἄλλη πλάσις γένηται, μηδὲ ἄλλο τὸ σωζόμενον, ἀλλ' αὐτὸς ἐκεῖνος (64) ἀνακεφαλαιωθῆ, τηρουμένης τῆς ὁμοιότητος.

CAPUT XXII ⁸².

Christum veram carnem ex Virgine conceptam et natum sumpsisse.

1. Ἄγαν οὖν πίπτουσι καὶ ἀλλέγοντες, αὐτὸν μηδὲν εἰληφέναι ἐκ τῆς Παρθένου, ἐν' ἐκβάλωσι τὴν

1. Errant igitur qui dicunt, cum nihil ex Virgine accepisse, ut abjiciant carnis hæreditatem,

⁷⁹ Gen. II, 5. ⁸⁰ Joan. I, 3. ⁸¹ Gen. II, 7. ⁸² Cap. XXXII. ⁸³ Matth. V, 4. ⁸⁴ Gal. IV, 4. ⁸⁵ Rom. I, 3, 4.

(59) *Ei τοίνυν*. Locum hunc exseripsit Theodoretus Dial. 1, usque ad illud proximi capitis : *Si enim ille*. Idem exstat in ms. bibliothecæ Regiæ Catena in Lucam, cod. 2440, fol. 30, cum hac epigraphæ, Εἰρηναίου εἰς τὰς αἰρέσεις.

(60) Ἀνδρὸς. Deest in Sirmondi editione, et in cit. Catena.

(61) Λέγειν. Superfluum vocem αὐτὸν, quam addit Theodoretus, nec legit vetus interpres, omisi cum citata Catena.

(62) Πλάστης δὲ αὐτοῦ ὁ Θεός, etc. Legit interpres, καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐπλάσθη, ἔδει τὸν αὐτὸν Λόγον ἀνακεφαλαιώσιν τοῦ Ἀδὰμ εἰς ἑαυτὸν ποιοῦντα, τὴν αὐτὴν, etc. In cit. Cat. pro ἀνακεφαλαιούμενον εἰς αὐτὸν, legitur, ἀνακεφαλαιούμενον ἐκεῖνον.

(63) Γενέσθαι. Deest in cit. Cat.

(64) Σωζόμενον, ἀλλ' αὐτὸς ἐκεῖνος. Vetus interpres legit : σωζόμενον ἢ πλάσμα, ἀλλ' αὐτὸ ἐκεῖνο.

(65) Inconstans. Græcè ἀσύστατον, quod constare ac cōhærere non possit.

(66) Hæreditabunt terram. Terram in eo Evan-

τῆς σαρκὸς κληρονομίαν, abjiciant autem et similitudinem. litudinem.

Si enim ille quidem de terra, et manu et artificio Dei plasmationem et substantiam habuit, hic autem non manu et artificio Dei ; jam non servavit similitudinem hominis, qui factus est secundum imaginem ipsius et similitudinem, et inconstans (65) artificium videbitur, non habens circa quod ostendat sapientiam suam. Hoc autem dicere est, et putative apparuisse eum tanquam hominem, cum non esset homo : et factum eum hominem, nihil assumentem de homine. Si enim non accepit ab homine substantiam carnis, neque homo factus est, neque filius hominis : et si hoc non factus est, quod nos **219** eramus, non magnum faciebat, quod passus est et sustinuit. Nos autem quoniam corpus sumus de terra acceptum, et anima accipiens a Deo spiritum, omnis quicumque confitebitur. Hoc itaque factum est Verbum Dei, suum plasma in semetipsum recapitulans : et propter hoc filium hominis se confitetur, et beatificat mites, quoniam ipsi hæreditabunt terram ⁸³ (66). Et apostolus autem Paulus in ea Epistola, quæ est ad Galatas, manifeste ait : « Misit Deus Filium suum, factum de muliere ⁸⁴. » Et rursus in ea quæ est ad Romanos : « De Filio autem, inquit, ejus, qui factus est ex semine David secundum carnem, qui prædestinatus est Filius Dei in virtute, secundum Spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum, Jesu Christi Domini nostri ⁸⁵. »

2. Ἐπεὶ περισσὴ (67)

καὶ ἡ εἰς τὴν Μαρίαν αὐτοῦ κάθοδος. Τί γὰρ καὶ εἰς αὐτὴν κατήει, εἰ μηδὲν ἔμελλε λήψεσθαι παρ' αὐτῆς ; Ἐπεὶ τε εἰ μηδὲν εἰλήφει παρὰ τῆς Μαρίας, οὐκ αὐτὰς ἀπὸ γῆς εἰλημμένας προσέτετο τρο-

2. Cæterum supervacua est in Mariam descensio ejus. Quid enim in eam descendebat, si nihil incipiebat sumere ab ea ? Aut si nihil sumpsisset ex Maria, nunquam eas, quæ a terra erant, percepisset

XXXII. ⁸³ Matth. V, 4. ⁸⁴ Gal. IV, 4. ⁸⁵ Rom. I,

D geli loco Irenæam interpretari corpus et animam, ac totum denique hominem, liquet. Sensus igitur est : *Beatificat mites, quoniam ipsi corporis et animi motibus dominabuntur, sive semper compotes erunt*. Quæ et aliorum explicatio est.

(67) Ἐπεὶ περισσὴ. Hæc ex Theodoretis Dial. 1. Partim etiam occurrunt in supra laudata Catena, ab his scilicet verbis : *Τί γὰρ καὶ εἰς αὐτὴν κατήει, usque ad οὐδ' ἂν εἰς τεσσαράκοντα ἡμέρας*. Hæc enim et sequentia summam complexus auctor Catenæ, scripsit duntaxat, οὐδ' ἂν τὰ ἄλλα ὅσα σύμβολα σαρκὸς τῆς ἀπὸ γῆς εἰλημμένης ἐνεδείξατο. Tum continenter addit : *Νῦν δὲ ὡσπερ διὰ παρακοῆς τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου, τοῦ πρώτου ἐκ γῆς ἀνεργάστου πεπλασμένου, ἁμαρτωλοὶ κατέστησαν οἱ πολλοὶ, καὶ ἀπέβαλον τὴν ζωὴν· οὕτως ἔδει καὶ εἰς ὑπακοῆς ἐνὸς ἀνθρώπου, τοῦ πρώτου ἐκ παρθένου γεγεννημένου, δικαιοθῆναι πολλοὺς, καὶ ἀπολαβεῖν τὴν σωτηρίαν*. Quibus sensum, non ipsa omnino verba exprimit, istorum quæ initio num. 10, cap. præced. leguntur : *Quia quemadmodum per inobedientiam, etc.*

φάς, δι' ὧν τὸ ἀπὸ γῆς
ληφθὲν τρέφεται σῶμα·
οὐδ' ἂν εἰς τεσσαράκοντα
ἡμέρας, ὁμοίως ὡς Μωϋ-
σῆς καὶ Ἡλίας, νηστεύ-
σας ἐπέκρινε, τοῦ σώμα-
τος ἐπιζητοῦντος τὴν
ἰδίαν τροφήν· οὐδ' ἂν
Ἰωάννης ὁ μαθητὴς αὐτοῦ
περὶ αὐτοῦ γράφων εἰρή-
κει· « Ὁ δὲ Ἰησοῦς κακο-
πιπτικῶς ἐκ τῆς ὁδοπορίας,
ἐκαθέζετο· » οὐδ' ἂν ὁ Δα-
βὶδ προαναπεφωνήκει πε-
ρὶ αὐτοῦ· « Καὶ ἐπὶ τὸ
ἄλγος τῶν τραυμάτων
μου προσέθηκάν· οὐδ' ἂν
ἐδάκρυσεν ἐπὶ τοῦ Λαζάρου·
οὐδ' ἂν ἰδρῶσε θρόμβους
αἵματος (75)· οὐδ' ἂν
εἰρήκει, ὅτι « Περιλυπὸς
ἐστὶν ἡ ψυχὴ μου· » οὐδ' ἂν
νογείσῃς αὐτοῦ τῆς
πλευρᾶς, ἐξῆλθεν αἷμα

escas, per quas id, quod
a terra sumptum est,
nutritur (68) corpus :
nec quadraginta diebus,
quemadmodum Moyses
et Elias, jejumans esu-
risset corpus ejus, suam
quærens escam (69) :
sed nec Joannes disci-
pulus ejus de eo scribens
dixisset : « Jesus autem
fatigatus in itinere (70)
sedebat ⁸⁶ (71) ; » nec
David præclamasset in
eum (72) : « Et super
dolorem vulnerum meo-
rum apposuerunt ⁸⁷ ; » nec
lacrymasset super Laza-
rum ; nec sudasset glo-
bos sanguinis ; nec dixis-
set : « Tristis est anima
mea ⁸⁸ ; » nec percusso
latere exisset sanguis et
agma. Hæc enim omnia

καὶ ἕδωρ. Ταῦτα γὰρ
πάντα σύμβολα σαρκὸς,
τῆς ἀπὸ γῆς εἰλημμένης,
ἦν εἰς αὐτὸν ἀνεκεφα-
λαιώσατο, τὸ ἴδιον πλά-
σμα σώζων.

signa carnis, quæ a ter-
ra sumpta est, quam in se
recapitulatus est, suum
plasma salvans.

3. ⁸⁹ Propter hoc Lucas genealogiam, quæ est a
generatione Domini nostri usque ad Adam, septua-
ginta duas (74) generationes habere ostendit ⁹⁰ ;
finem conjungens initio, et significans, quoniam
ipse est qui omnes gentes exinde ab Adam disper-
sas, et universas linguas, et generationem homi-
num cum ipso Adam in semetipso recapitulatus est.
Unde et a Paulo « typus futuri » dictus est ipse
Adam ⁹¹ : quoniam futuram circa Filium Dei huma-
ni generis dispositionem in semetipsum fabricator
omnium Verbum præformaverat, præformante (75)
Deo primum animale hominem, videlicet ut a
spiritali salvaretur. Cum enim præexistere sal-
vans, oportebat et quod salvaretur fieri, uti non
vacuum sit salvans.

4. Consequenter autem et Maria virgo obediens
invenitur, dicens : « Ecce ancilla tua, Domine (76),
fiat mihi secundum verbum tuum ⁹². » Eva vero in-

⁸⁶ Joan. iv, 6. ⁸⁷ Psal. lxxviii, 27. ⁸⁸ Matth. xxvi, 38. ⁸⁹ Cap. xxxiii. ⁹⁰ Luc. iii, 23 seqq.
⁹¹ Rom. v, 14. ⁹² Luc. i, 38.

(68) *Nutritur*. Eras., Gall. et Clarom., *nutriretur*,
Arund., *nutriret*.

(69) *Corpus ejus, suam quærens escam*. Græca so-
nant, *corpore suam quærente escam*.

(70) *In itinere*. Melius ex Græco tum Joannis,
tum Theodoretii legas, *ex itinere*.

(71) *Sedebat*. Feuard. in marg. et Clarom., *se-
dit*.

(72) *In eum*. Vertendum erat, *de eo*.

(75) *Οὐδ' ἂν ἰδρῶσε θρόμβους αἵματος*. Certis-
simum mihi cum doctissimo Grabio videtur, hunc
Irenæi locum respexisse Epiphanium in *Ancorato*
§ 51, ubi citaturus verba Lucæ de sudore Christi
sanguineo, ita præfatur : Καίτοι ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν
Εὐαγγελίῳ ἐν τοῖς ἀδιορθώτοις ἀντιγράφοις (καὶ
κέρηται τῆ μαρτυρία ὁ ἅγιος Εἰσηναῖος ἐν τῷ κατὰ
αἰρέσεων, πρὸς τοὺς δοκῆσαι τὸν Χριστὸν πεφηνέναι
λέγοντας· Ὁρθόδοξοι δὲ ἀρῶντο τὸ ῥητὸν, φοβη-
θέντες, καὶ μὴ νοήσαντες αὐτοῦ τὸ τέλος, καὶ τὸ
ἰσχυρότατον). Καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ ἰδρῶσε, etc.
Volunt Petavius in notis ad hunc locum, et Grotius
in *Comment. ad Luc.* xix, modo recitata Epiphanii
verba non pertinere ad subjunctum Lucæ testimo-
nium, sed ad id quod de fletu Christi præcessit ex
Lucæ xix, nec proinde spectare ad hunc Irenæi
locum, sed ad lib. i, cap. 20, al. 47, ubi Christi
fletus mentio fit. Quod quam falsum sit, ex ipsis
Epiphanii verbis liquet. Conqueritur Epiphanius, e
Lucæ exemplaribus, improvise quorundam Catho-
licorum zelo, abrasa fuisse verba aliqua. At quæ
de Christi fletu scripsit Lucas a Catholicis unquam
expuncta fuisse probari non potest : certissimum
est e contrario, quæ de Christi agonia sudoreque
sanguineo leguntur Lucæ xxii, 43, 44, a pluribus
exemplaribus abfuisse. Hæc ergo duntaxat, nec alia,
respicere potuit Epiphanius. Quare operæ pretium
facturum me putem, si Epiphanii verba accurate
et vertam et distinguam : in utroque enim peccavit
Petavius. *Sed et ploravit. In iis Lucæ Evangelii
exemplaribus quæ interpolata non fuerunt, legitur
(eoque testimonio sanctus Irenæus in opere contra
hæreses, ad eos refellendos utitur qui Christum*

*specie tenuis apparuisse dicebant ; Catholici vero ti-
more quodam inducti sententiam eam sustulerunt,
illius neque finem, neque vim maximam intelligentes).*
Et in agonia constitutus sudavit, etc. Jam nihil
neesse est moneam, cum res ipsa per se loquatur,
hunc de Christi sudore sanguineo Lucæ locum a
vetustissimis Irenæi bibliorum codd. non abfuisse,
adeoque certum et indubitatum ipsi visum fuisse, ut
hujus auctoritate ad confutandos hæreticos uter-
tur.

(74) *Septuaginta duas*. Isaacus Vossius pag. 523
Castigationum ad cap. 4 Hornii, scribit vidisse se
mss. Irenæi codd. in quibus numerus ille non inte-
gris vocibus concipitur, ut vulgo, sed sic lxxv, ut
nescias, utrum 72, an potius 75 iste Irenæi inter-
pres exprimere voluerit. Sed qui sint illi mss. co-
dices si dixisset, rem orbi literato pergratam
fecisset. Proprium ipsius exemplar, quod, Grabio
teste, clariss. Dodwellus summa diligentia cum
editione Feuardentii contulit, Claromontanum, quod
ipse quam accurate potui, perlustravi, Otobonia-
num ejus variae lectiones mihi Roma transmissæ
sunt, et alia Anglicana, nihil diversum a recepto
numero lxxii exhibent : adeo ut dubitare fas non
sit, quin Irenæus septuaginta duas duntaxat genera-
tiones in Evangelio Lucæ legerit. Quod nihil mirum,
cum non eodem modo recenseantur iste genera-
tiones tum a SS. Patribus, tum in ipsis Novi Test.
codd. mss. Quod vero gentium et linguarum nu-
merum generationibus æquare videatur Irenæus,
in hoc consentientes habet plures e Patribus Græ-
cis, et ex ipsis ethnicis, præcipue Ægyptiis, quos-
dam, quos citatos reperies apud Bochartum lib. i
Phaleg., cap. 25.

(75) *Præformante*. Ita Feuard. in marg., Clarom.
et Voss. Carteri, *prædestinante* ; quod a recentiori
quodam sciolo scriptum videtur, ne idem verbum
repetetur.

(76) *Ancilla tua, Domine*. Sic antiquiores et me-
lioris notæ codd. Clarom. et Voss. cum Arund. Re-
bique, *ancilla Domini*.

obediens : non obedivit enim , adhuc enim esset A vit virgo Eva per incredulitatem , hoc virgo Maria solvit per fidem.

Quemadmodum illa virum quidem habens Adam, virgo tamen adhuc existens (« erant enim utrique nudi » in paradiso , « et non confundebantur »⁹⁴, » quoniam paulo ante facti , non intellectum habebant filiorum generationis ; oportebat enim illos primo adolescere (77) dehinc sic multiplicari) **220** inobediens facta, et sibi, et universo generi humano causa facta est mortis : sic et Maria habens prædestinatum virum, et tamen virgo, obediens, et sibi, et universo generi humano causa facta est salutis. Et propter hoc lex eam, quæ desponsata erat viro, licet virgo sit adhuc, uxorem ejus, qui desponsaverat, vocat⁹⁵ ; eam quæ est a Maria in Evam recirculationem significans : quia non aliter quod colligatum est solveretur (78), nisi ipsæ compagine alligationis reflectantur retrorsus ; ut primæ conjunctiones (79) solvantur per secundas, secundæ rursus liberent primas. Et evenit primam quidem compaginem a secunda colligatione solvere, secundam vero colligationem (80) primæ (81) solutionis habere locum⁹⁶. Et propter hoc Dominus dicebat, primos quidem novissimos futuros, et novissimos primos. Et Propheta autem (82) hoc idem significat, dicens : « Pro patribus (83) nati sunt tibi filii⁹⁷. » « Primogenitus » enim « meritorum » natus Dominus⁹⁷, et in sinum suum recipiens pristinos patres, regeneravit eos in vitam Dei, ipse initium viventium factus, quoniam Adam initium morientium factus est. Propter hoc et Lucas initium generationis a Domino inchoans, in Adam retulit, significans, quoniam non illi hunc, sed hic illos in Evangelium vitæ regeneravit. Sic autem et Evæ inobedientiæ nodus solutionem accepit per obedientiam (84) Mariæ. Quod enim alliga-

vit virgo Eva per incredulitatem , hoc virgo Maria solvit per fidem.

CAPUT XXIII.

Contendit adversus Tatianum, divinæ æquitati ac misericordiæ consentaneum fuisse, ut Adam primus omnium salutem a Christo consequeretur.

1. Necessè ergo fuit, Dominum ad perditam ovem venientem, et tantæ dispositionis recapitulationem facientem, et suum plasma requirentem, illum ipsum hominem salvare, qui factus fuerat secundum imaginem et similitudinem ejus, id est, Adam adimplentem tempora ejus condemnationis, quæ facta fuerat propter inobedientiam, « quæ Pater posuit in sua potestate⁹⁸ ; » quoniam et omnis dispositio salutis, quæ circa hominem fuit, secundum placitum fiebat Patris, uti non vinceretur Deus, neque infirmaretur ars ejus. Si enim qui factus fuerat a Deo homo, ut viveret, hic amittens vitam læsus serpente qui depravaverat eum, jam non reverteretur ad vitam, sed in totum projectus esset morti ; victus esset Deus, et superasset serpentis nequitia voluntatem Dei. Sed quoniam Deus invictus et magnanimis est, magnanimem quidem se exhibuit ad correptionem (85) hominis, et probationem omnium, quemadmodum prædiximus⁹⁹ ; per secundam autem hominem alligavit fortem, et diripuit ejus vasa, et evacuavit mortem, vivificans eum hominem, qui fuerat mortificatus. Primum enim possessionis ejus vas Adam factus est, quem et tenebat sub sua potestate, hoc est, prævaricationem inique inferens ei, et per occasionem (86) immortalitatis, mortificationem faciens in eum. Etenim promittens futuros eos tanquam deos (quod ei non est omnino possibile), mortem fecit in eis : unde et justè a Deo recaptivatus, qui hominem captivum duxerat ;

⁹⁴ Gen. ii, 25. ⁹⁵ Gen. iii, 8, 17, 20, 21. ⁹⁶ Matth. xix, 50, et xx, 16. ⁹⁷ Psal. xlii, 17. ⁹⁸ Col. i, 18. ⁹⁹ Act. i, 7. ¹⁰⁰ Sup. cap. XX.

(77) *Oportebat enim illos primo adolescere, etc.* Peculiaris Irenæo sententia, cui non multi patrocina-bantur ; primos scilicet parentes in adultæ tate laud creates, conjugio statim maturos non existisse.

(78) *Non aliter quod colligatum est solveretur, etc.* Obscurior tota hæc Irenæi argumentatio est. Mariam cum Eva confert, alterius fidem cum alterius inobedientia, alterius connubium cum alterius conjugio. Quemadmodum, inquit, Eva licet conjugata, virgo tamen, inobedientiæ culpa intricatissimis veluti nodis implicuit totum genus humanum, cui causa facta est mortis : sic et Maria desponsata viro, sed virgo, fide et obedientia nodos solvit quos Eva contexerat, sibi et generi humano facta est causa salutis. Et propterea licet nondum nupta, sed desponsata tantum, et adhuc virgo, secundum legem tamen dicitur uxor : ut quod a fidei Mariæ connubio in Evæ nocens conjugium veluti reflectitur, distinctius significetur. Sicut enim quæ colligata sunt, pluribusque constricta nodis, in semetipsos implicatis, solvi nequeunt, nisi ab extremis fiat initium ; nec isti expediri valent, nisi vinculo-rum extremitates reflectantur retrorsus ; quo fit ut secundæ conjunctiones primæ omnium solvantur, nec ad primas fiat accessus, nisi secundis primum resolutis : sic et in præsentis negotio contigit. Ab

Evæ connubio, propter hujus inobedientiam, cætera deinceps, usque ad illud Mariæ, molestissimis implexa nodis. Nodum prima solvit Maria fide et obedientia ; nec sibi solvit tantum, sed et solutio quæ ab ea cepit initium, velut circuitu quodam in Evam reflexa est : adeo ut primum connubium a secundo solutionem acceperit ; id est, hujus sanctitate purgatum illud fuerit. Hæc certe et quæ sequuntur, paulo subtiliora.

(79) *Conjunctiones. Alii, conjugationes.*

(80) *Colligatione solvere ... colligationem. Alii, conjugatione ... conjugationem. Sed solvi libentius legerem, quam solvere.*

(81) *Primæ. Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, primum.*

(82) *Propheia autem. Arund., propheta quidem.*

(83) *Patribus. Tuis quod addunt editt. omisi cum Clarom. et Voss.*

(84) *Obcdientiam. Hæ voces, obedio, obedientia, inobedientia, non eodem modo scribuntur in codd., in his semper obaudio, obaudientia, in illis, modo obedio, modo obaudio, etc. Nos servata ubique eadem scribendi ratione, ex more nunc recepto constanter exaravimus, obedio, obedientia.*

(85) *Correptionem. Al., correctionem.*

(86) *Per occasionem. Id est sub pretextu.*

solutus est autem condemnationis vinculis, qui (87) A in homine. Condemnationem autem transgressivis captivus ductus fuerat homo.

2. ¹ Hic est autem Adam, si oportet verum dicere, primiformis (88) ille homo, de quo Scriptura ait dixisse Dominum: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram ²; » nos autem omnes ex ipso: et quoniam sumus ex ipso, propterea quoque ipsius hæreditavimus appellationem. Cum autem salvetur (89) homo, oportet salvari eum qui prior formatus est homo. Quoniam nimis irrationabile est, illum quidem, qui vehementer ab inimico læsus est, et prior captivitatem passus est, dicere non eripi ab eo qui vicerit inimicum; ereptos vero filios ejus, quos in eadem captivitate generavit. Nec victus quidem adhuc parebit (90) inimicus, ipsis veteribus spoliis manentibus apud eum. B Quemadmodum si hostes expugnaverint quosdam, et victos (91) duxerint captivos, et multo tempore in servitute possederint eos, ita ut generent apud eos: et aliquis dolens pro his qui servi facti sunt, eosdem hostes expugnet: non tamen juste faciet, si filios quidem eorum qui captivi ducti sunt, liberet de potestate eorum, qui in servitute deduxerant patres eorum; ipsos vero qui captivitatem sustinuerunt, subjectos relinquat **221** inimicis, propter quos et tuitionem (92) fecit: consecutis libertatem filiis ex causa paternæ vindicationis, sed non relictis (93) ipsis patribus, qui ipsam captivitatem sustinuerunt. Neque enim infirmus est Deus, neque injustus, qui opitulatus est homini, et in C suam libertatem restauravit eum.

3. ³ Propter hoc et in initio transgressionis Adæ, sicut enarrat Scriptura, non ipsum maledixit Adam, sed terram in operibus ejus, quemadmodum ex veteribus quidam ait: quoniam quidem transtulit Deus maledictum in terram, ut non perseveraret

acceptit homo tædia et terrenum laborem, et manducare panem in sudore vultus sui, et converti in terram, ex qua assumptus est; similiter autem mulier tædia, et labores, et gemitus, et tristitias partus, et servitium, id est ut serviret viro suo: ut neque maledicti a Deo in totum perirent, neque sine increpatione perseverantes Deum contemnerent (94). Omnis autem maledictio decurrit in serpentem, qui seduxerat eos. « Et dixit, inquit, Deus serpenti: Quoniam fecisti hoc, maledictus tu ab omnibus pecoribus (95), et ab omnibus bestiis terræ ⁴. » Hoc idem autem et Dominus in Evangelio his qui a sinistris inveniuntur, ait: « Abite, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus (96) diabolo et angelis ejus ⁵; » significans quoniam non homini principaliter præparatus est æternus ignis, sed ei qui seduxit, et offendere fecit hominem, et, inquam (97), qui princeps apostasiæ (98) est, principi abscissionis (99), et his angelis qui apostatiæ facti sunt cum eo: quem quidem juste percipient etiam hi, qui similiter ut illi, sine poenitentia et sine regressu in malitiæ perseverant operibus.

4. ⁶ Quemadmodum Cain, cum accepisset consilium a Deo, uti quiesceret in eo (1), quod non recte divisisset eam, quæ erga fratrem erat, communicationem, sed cum zelo et malitia suspicatus est posse dominari (2) ejus, non solum non acquievit, sed et adjecit peccatum super peccatum, manifestans sententiam suam per operationem suam ⁷. Quod enim cogitavit, hoc et operatus est, dominatus est, et interfecit eum, subjiciente Deo justum injusto, ut ille quidem ex iis (3), quæ passus est, justus ostendatur; hic vero per ea, quæ commisit, detegatur injustus. Et ne sic quidem mitigatus est, nec quievit super factum malum; sed interrogatus ubi

¹ Cap. XXXIV. ² Gen. i, 26. ³ Cap. XXXV. ⁴ Gen. iii, 14. ⁵ Matth. xxv, 41. ⁶ Cap. XXXVI. ⁷ Gen. iv, 7.

(87) *Solutus ... vinculis, qui.* Vetus Feuard. cod., *solutum ... vinculum, quo.* Consonat Voss. quoad *vinculum.*

(88) *Primiformis.* Protoplastum alibi passim dicit.

(89) *Salvetur.* Al., *salvatur.*

(90) *Parebit.* Pareo passim accipit pro *appareo.* In Eras. et Gall. habetur, *parebat.*

(91) *Vinctos.* Editt. cum Merc. 2, *victos.*

(92) *Tuitionem.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, *ultionem.*

(93) *Sed non relictis.* Particulam negativam omnino expungendam esse vult Græbius; sed frustra. Mala interpunctio erudito viro errorem objecit. Sensus est: *Cum ita consecuti sint libertatem filii ex causa paternæ vindicationis, ut tamen non relinquuntur ipsi patres.*

(94) *Contemnerent.* In Feuard. marg., *condemnerent*; pro quo in Voss., *condamperent*, in Arund. *condempnerent.*

(95) *Ab omnibus pecoribus.* Id est, *inter omnia pecora, vel super omnia pecora.*

(96) *Quem præparavit Pater meus.* Legit Irenæus cum Cantabrig. cod. et aliis quibusdam, *ὁ ἡτοίμασεν ὁ Πατήρ μου.* Ea est etiam lectio antiquæ versionis Italicæ, quam edidit dominus Martianæus

noster.

(97) *Et, inquam.* Et addidi ex Feuard. marg. et ex eod. Clarom. et Vaticano; quamvis in hoc, Latino teste, ut et in Feuard. marg. perperam legatur, *et in quem.* At mallem, *ei, inquam.*

(98) *Princeps apostasiæ.* Feuard. in marg. et Clarom., *princeps apostata.*

(99) *Principi abscissionis.* Glossema est, quod a quopiam explicationis gratia scriptum ad marginem, in textum dein irrepsit.

(1) *Uti quiesceret in eo.* Chrysostomus, Cyrillus, Græci omnes, (Feuardentij observatio est), ita hunc locum reddunt, LXX versionem istam secuti: *Ὁὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς γὰρ ἀδελφῆς, ἡμαρτεῖς; ἡσύχασον.* Hoc est: *Annon si recte obtuleris, recte autem non distribueris, peccasti? quiesce.* Sicque volunt Cain his verbis admonitum a Deo, ut recte divideret in fratrem dilectionis officia, non autem felicitati invideret. Hieronymus in *Quæst. Hebr.* testatur illa verba in fonte Hebraico non haberi; Eugubinus vero copiose docet unde processerint.

(2) *Ejus.* Ita Græcorum more Feuard. in marg., Ottob., Clarom., Arund. et Voss. Alii, *ei.*

(3) *Ex iis.* Editt., *per ea.*

esset (4) frater ejus? « Nescio, ait: nunquid custos fratris mei sum ego? » extendens et multiplicans malum per responsionem. Etenim si malum est occidere fratrem, multo pejus sic audacter et irreverenter respondere omnia scienti Deo, quasi possit frustrari eum. Propter hoc et ipse maledictionem portavit, quoniam a se peccatum tulit (5), non reveritus Deum, neque confusus in fratricidio (6).

5. ° Circa Adam autem nihil tale factum est, sed omnia in contrarium. Ab altero enim seductus sub occasione (7) immortalitatis, statim timore corripitur, et absconditur: non quasi possit effugere Deum, sed confusus, quoniam transgressus præceptum ejus, indignus est venire in conspectum et colloquium Dei. « Timor » autem « Domini initium intelligentiæ »⁸; intellectus vero transgressionis fecit pœnitentiam: pœnitentibus autem largitur benignitatem (8) suam Deus. Etenim per succinctorium in facto ostendit suam pœnitentiam, foliis ficulneis semetipsum contegens, existentibus et aliis foliis multis, quæ minus corpus ejus vexare potuissent: condignum tamen inobedientiæ amictum fecit, conterritus timore Dei; et retundens petulantem carnis impetum, quoniam indolem et puerilem amiserat sensum (9), et in cogitationem pejorum (10) venerat, frenum continentiae sibi et uxori suæ circumdedit, timens Deum, et adventum ejus expectans, et velut tale quid significans: Quoniam, inquit, eam quam habui a Spiritu, sanctitatis stolam amisi per inobedientiam, et nunc cognosco quod sim dignus tali tegumento, quod delectationem quidem nullam præstat, mordet autem et pungit corpus. Et hoc videlicet semper habuisset indumentum, humilians semetipsum, nisi Dominus, qui est misericors, tunicas pelliceas pro foliis ficulneis induisset eos. Propter hoc autem et interrogat eos, uti ad mulierem veniret accusatio; et illam rursus interrogat, uti ad serpentem transmitteret causam (11). Dixit enim quod fuerat factum: « Serpens, ait, seduxit me **222**, et manducavi »¹¹. Serpentem vero

⁸ Gen. iv, 9. ⁹ Cap. XXXVII. ¹⁰ Psal. cx, 40
¹¹ Psal. xc, 13. ¹² I Cor. xv, 26.

(4) Ubi esset. Abel additur in editt. Sed deest in omnib. mss.

(5) A se peccatum tulit. Ita partim ex Clarom., partim ex Merc. 2, codd. reposui. In Clarom. legitur, a se; in Merc. 2, tulit. In aliis omnibus perperam et sine sensu, ad se peccatum attulit. Genuinam autem esse nostram lectionem demonstrat quod præcedit: multo pejus sic respondere omnia scienti Deo, quasi possit frustrari, id est fallere eum. Inde ergo maledictionem portavit, quoniam a se peccatum tulit; id est, quoniam a se peccatum abstulit, ablegavit, perpetrasset se dissimulavit.

(6) Fratricidio. Feuard. in marg., Clarom. et Arund., parricidio.

(7) Sub occasione. Sic πρὸς occasionem vertere amat interpres. Peritior alter hic pretextum reddidisset. Sed de his monere deinceps superfluum.

(8) Benignitatem. Arund., bonitatem.

(9) Quoniam indolem et puerilem amiserat sensum. Horum explicationem habes supra cap. 22,

non interrogavit, sciebat enim eum principem transgressionis factum: sed maledictum primo immisit in eum, uti secunda increpatio (12) veniret in hominem. Eum enim odovit Deus, qui seduxit hominem; ei vero qui seductus est, sensim paulatimque miseratus est.

6. Quapropter et ejecit eum de paradiso, et a ligno vitæ longe transtulit: non invidens ei lignum vitæ, quemadmodum quidam audent dicere (13), sed miserans ejus, ut non perseveraret semper transgressor; neque immortale esset quod esset circa eum peccatum, et malum interminabile et insanabile. Prohibuit autem ejus transgressionem, interponens mortem, et cessare faciens peccatum, finem inferens ei per carnis resolutionem, quæ fieret in terra: uti cessans aliquando homo vivere peccato, et moriens ei, inciperet vivere Deo.

7. ° Quapropter inimicitiam posuit inter serpentem et mulierem, et semen ejus, observantes invicem: illo quidem cui morderetur (14) planta, et potente (15) calcare caput inimici; altero vero mordente, et occidente et interpediente, ingressus hominis, quoadusque venit semen prædestinatum calcare caput ejus, quod fuit partus Mariæ, de quo ait Propheta ¹²: « Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem; » significans quia illud quod erigeretur et dilataretur adversus hominem peccatum, et frigidum reddebat eum, evacuaretur cum regnante morte; et conculcicaretur ab eo in novissimis temporibus insiliens humano generi leo, hoc est Antichristus; et draconem illum, serpentem vetustum, alligans et subjiciens potestati hominis, qui fuerat victus, ad calcandam omnem ejus virtutem. Victus autem erat Adam, ablata ab eo omni (16) vita: propter hoc victo rursus inimico recepit vitam Adam; « novissima » autem « inimica evacuatur mors »¹³, quæ primum possederat hominem. Quapropter liberato homine, « flet quod scriptum est: Absorpta est mors in victoria; ubi est mors victoria tua? Ubi est mors

et Prov. i, 7. ¹¹ Gen. iii, 13. ¹² Cap. XXXVIII.

n. 4: Quoniam, inquit, paulo ante facti (Adam et Eva) non intellectum habebant filiorum generationis; oportebat enim illos primo adolescere, dehinc sic multiplicari. Supponit igitur Irenæus, Adamum non nisi post lapsum amissa pristina indole puerili adolevisse, et conjugio maturum evasisse.

(10) Pejorum. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, pejorem.

(11) Causam. Feuard. in marg., Clarom. et Voss., causas. Suspicio autem Irenæum Græce scripsisse, αἰτίας, quod melius vertisset interpres, culpam.

(12) Increpatio. Ita pro increpatione posui ex Clarom. et Voss.

(13) Quidam audent dicere. Sic cod. Clarom. In Feuard marg. et Voss., audent quidam dicere. In cæteris, quidam dicunt.

(14) Morderetur. Clarom., mordetur.

(15) Et potente. Sensus est: cum ille quidem, cui morderetur planta, potens etiam esset, etc.

(16) Omni. Deest in Eras. et Gall.

aculeus tuus ¹⁷ ? Quod non poterit (17) juste dici, A si non ille liberatus fuerit, cui primum dominata est mors. Illius enim salus, evacuatio est mortis. Domino igitur vivificante hominem, id est Adam, evacuata est et mors.

8. ¹⁸ Mentuntur ergo omnes qui contradicunt ejus saluti, semper seipsos excludentes a vita, in eo quod non credant inventam ovem quæ perierat. Si autem illa non est inventa, adhuc possidetur in perditione omnis hominis generatio. Mendax ergo is, qui prior hanc sententiam, imo hanc ignorantiam et cæcitatem induxit, Tatianus; connexio quidem factus omnium hæreticorum (18), quemadmodum ostendimus: hoc autem a semetipso adinvenit, uti novum aliquid præter reliquos inferens, vacuum loquens, vacuos a fide auditores sibi præpararet, affectans magister haberi, tentans et subinde uti hujusmodi a Paulo assidue dictis: Quoniam « in Adam omnes morimur ¹⁷; » ignorans autem, quoniam « ubi abundavit peccatum, superabundavit gratia ¹⁸. » Ostenso ergo hoc manifeste, erubescant omnes qui ab eo sunt, et concertant de Adam, quasi magnum aliquid lucrentur, si ille non salvetur, quando (19) magis nihil proficiant; quemadmodum et serpens nihil profecit dissuadens (20) homini, nisi illud quod eum transgressorem ostendit, initium et materiam apostasiæ suæ habens hominem (21); Deum autem non vicit. Sic et hi, qui contradicunt saluti Adæ, nihil proficiunt, nisi in hoc, quod semetipsos hæreticos et apostatas faciunt veritatis, et advocatos se C serpentis et mortis ostendunt.

CAPUT XXIV ¹⁹.

Summatim repetit quæ hactenus adversus varias Gnosticorum impietates disseruit. Hæreticis vero ad omnem doctrinæ ventum fluctuantibus opponit

¹⁵ I Cor. xv, 54 seqq. ¹⁶ Cap. XXXIX. ¹⁷ I Cor. xv, 22. ¹⁸ Rom. v, 20. ¹⁹ Cap. XL. ²⁰ I Cor. xii, 28.

(17) *Poterit.* Sic Fenard. in marg. et Clarom. D melius quam reliqui, poterat.

(18) *Connexio quidem factus omnium hæreticorum.* Quia ejus hæresis nihil aliud erat, quam incomposita variorum errorum congeries.

(19) *Quando.* Al. perperam, quanto.

(20) *Dissuadens.* (Scilicet obedientiam Dei mandato.) Ita Clarom., Arund. et Voss. Reliqui, suadens.

(21) *Initium et materiam apostasiæ suæ habens hominem.* Quia, ut explicat lib. iv, cap. 41, n. 1, zelavit plasma Dei, et inimicum illum Deo facere aggressus est. Sentire nimirum videtur Irenæus (quæ et quorundam e veteribus sententia fuit), angelum invidia commotum, quod ex subjecta sibi natura homo ad imaginem Dei conditus esset, id iniquo animo tulisse.

(22) *Ipsis ostensionibus.* Pro per ipsas ostensiones.

(23) *Falsa.* Falso in ms. Voss.

(24) *Undique.* In Fenard. marg., Clarom. et Voss., utique, forte pro ubique.

(25) *Quemadmodum ostendimus.* Pro veluti demonstravimus; adeo ut sensus sit: Prædicationem Ecclesiæ veluti demonstravimus, per initia, etc., ita ut quemadmodum cadat super per initia. Quanquam mallet abesse illam vocem.

unam, sibi que semper et ubique constantem Ecclesiæ doctrinam.

1. Traductis igitur omnibus, qui nefandas inferunt sententias de factore et plasmatore nostro, qui et hunc mundum fabricatus est, super quem alius Deus non est; et ipsis ostensionibus (22) ever-
sis his, qui de substantia Domini nostri, et de dispositione quam fecit propter hominem suum, falsa (23) docent; prædicationem vero Ecclesiæ undique (24) constantem, et æqualiter perseverantem, et testimonium habentem a prophetis et ab apostolis, et ab omnibus discipulis, quemadmodum ostendimus (25) per initia, et medietates, et finem (26), et per universam Dei dispositionem, et eam quæ secundum salutem hominis est (27) solitam operationem (28), quæ est in fide nostra; quam perceptam ab Ecclesia custodimus, et quæ semper a Spiritu **223** Dei, quasi in vase bono eximium quoddam depositum (29) juvenescens, et juvenescere faciens ipsum vas in quo est. Hoc enim Ecclesiæ creditum est Dei munus, quemadmodum ad inspirationem (30) plasmationi, ad hoc ut omnia membra percipientia vivificentur: et in eo disposita (31) est communicatio Christi, id est Spiritus sanctus, arrha incorruptæ, et confirmatio fidei nostræ, et scala ascensionis ad Deum. « In Ecclesia enim, inquit, posuit Deus apostolos, prophetas, doctores ²⁰, » et universam reliquam operationem Spiritus: cuius non sunt participes omnes, qui non currunt (32) ad Ecclesiam, sed semetipsos fraudant a vita, per sententiam malam et operationem pessimam. Ubi enim Ecclesia, ibi et Spiritus Dei; et ubi Spiritus Dei, illic Ecclesia. et omnis gratia: Spiritus autem veritas. Quapropter qui non participant eum, neque a mammillis matris nutriuntur in vitam, neque percipiunt de corpore Christi procedentem nitidissimum fontem: sed effodiunt sibi lacus detritos (33)

(26) *Per initia, et medietates, et finem.* Recte intelligit Grabius ea quæ inter ipsa temporum initia in creatione gesta sunt, quæque postea inter mediis sæculis prophetarum, in fine denique Christi et apostolorum ævo contigerunt. Hæc enim omnia percurrens Irenæus, undique argumenta pro fide Ecclesiæ deprompsit.

(27) *Quæ secundum salutem hominis est.* Id est, quæ ad salutem hominis spectat.

(28) *Solitam operationem.* Ita Clarom. et Voss. In edit., solidam operationem. In Merc. 1, opinionem.

(29) *Depositum.* Clarom., Voss. et Merc. 2, depositum.

(30) *Ad inspirationem.* Sic in Clarom. pro quæ vitiose et scribarum oscitantia in Voss. et vet. Fenard. cod., ab inspiratione. In cæteris aspiratio. Sed præferenda lectio nostra, cujus sensus est fidei munus. Ecclesiæ creditum esse velut ad animationem (id enim sonat inspiratio) Dei opificii, ut nimirum huic vitam impertiret, quemadmodum anima corpori.

(31) *Disposita.* Legi mallet deposita.

(32) *Currunt.* Edit., concurrunt.

(33) *Lacus detritos.* Id est, lacus contritos. In Græco LXX, λάκκους συντετριμμένους. Cisternas dissipatas vertit Vulgatus interpret.

de fossis terrenis ³⁴, et de cœno putidam (34) bibunt aquam, effugientes fidem Ecclesiæ, ne traducantur; rejicientes vero Spiritum, ut non erudiantur.

2. Alienati vero a veritate, digne in omni voluntantur errore, fluctuati ab eo, aliter atque aliter per tempora de eisdem sentientes, et nunquam sententiam (35) stabilitam (36) habentes; sophistæ verborum magis volentes esse quam discipuli veritatis. Non enim sunt fundati super unam (37) petram, sed super arenam, habentem in seipsa lapides multos. Propter hoc et multos deos fingunt, et quærere quidem semper in excusatione habent (cæcutiunt enim) invenire vero nunquam possunt. Blasphemant enim fabricatorem, hoc est, eum qui est vere Deus, qui et præstat invenire; putantes se super Deum alterum invenisse Deum, vel alteram plenitudinem, vel alteram dispositionem. Quapropter et lumen, quod est a Deo, non lucet eis, quoniam inhonoraverunt et spreverunt Deum, minimum arbitantes eum (38), quoniam propter dilectionem suam, et immensam benignitatem, in agnitionem venit hominibus (39): (in agnitionem autem (40) non secundum magnitudinem, nec secundum substantiam; nemo enim mensus est eam, nec palpavit; sed secundum illud, ut sciremus, quoniam qui fecit, et plasmavit, et insufflationem vitæ insufflavit in eis, et per conditionem nutrit nos, Verbo suo confirmans, et Sapientia (41) compingens omnia, hic est qui est solus verus (42) Deus); eum vero, qui non est, somniantes super hunc, ut magnum Deum putentur adinvenisse, quem nemo possit cognoscere humano generi communicantem, nec terrena administrantem: Epicuri videlicet inventientes Deum (43), neque sibi, neque aliis aliquid præstantem, id est, nullius providentiam habentem.

³⁴ Jerem. II, 13. ³⁵ Cap. XLI. ³⁶ Cap. XLII.

(34) *Putidam*. Editt., *putridam*.

(35) *Sententiam*. In editt., *scientiam*.

(36) *Stabilitam*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri, *stabilem*.

(37) *Unam*. Eras., Gall. et Feuard. minus bene vivam; quia mox sequitur, *arenam habentem... lapides multos*.

(38) *Minimum arbitantes eum*. Id est, ὑστερηματος καρπὸν, labis fructum arbitantes eum, ut alibi passim dicit.

(39) *Hominibus*. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, *hominis*, quia paulo post sequitur, *insufflavit in eis*.

(40) *In agnitionem autem*. In addidi auctoritate eod. Clarom.

(41) *Confirmans, et Sapientia*. In Arundel. alio ordine: *et Sapientia confirmans*. Sed utrum priori membro habeatur *compingens*, non dicit Græbius. Quidquid sit, recte monet per *Verbum Filium Dei*; per *Sapientiam Spiritum sanctum* hic intelligi. Alludit Irenæus ad illud psal. xxxii, 6: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*.

(42) *Verus*. Editt., *vere*.

(43) *Epicuri inventientes Deum*. Id est, ait Feuardentius, otiosum et qui curam nullam habeat re-

Regi hunc mundum providentia unius Dei qui infinita simul præditus sit justitia, ut malos plectat, atque bonitate, ut piis benefaciat et salutem impertiatur.

1. Providentiam autem habet Deus omnium, propter hoc et consilium dat; consilium autem dæns adest his, qui morum providentiam habent (44). Necesse est igitur ea, quæ providentur et gubernantur, cognoscere suum directorem (45); quæ quidem non sunt irrationabilia, neque vana, sed habent sensibilitatem perceptam de providentia Dei. Et propter hoc ethnicorum quidam, qui minus illecebris ac voluptatibus servierunt, et non in tantum superstitione idolorum coabducti (46) sunt, providentia ejus moti, licet tenuiter, tamen conversi sunt, ut dicerent fabricatorem hujus universalis Patrem omnium providentem, et disponentem secundum nos mundum.

2. ²³ Rursus ut increpativum auferrent a Patre, et judiciale (47), indignum id Deo putantes, et sine iracundia et bonum arbitantes se adinvenisse Deum, alterum quidem judicare, et alterum quidem salvare dixerunt; nescientes, utrorumque auferentes sensum (48) et justitiam. Si enim judicialis non et bonus sit, ad donandum quidem his quibus debet, et ad exprobandum his quibus oportet, neque justus neque sapiens videbitur iudex. Rursus bonus, si hoc tantum sit bonus, non et probator, in quos immittat (49) bonitatem; **224** extra justitiam erit et bonitatem, et infirma bonitas ejus videbitur, non omnes salvans, si non cum iudicio fiat.

3. ²⁴ Marcion igitur ipse dividens Deum in duo, alterum quidem bonum, et alterum judiciale dicens, ex utrisque interimit Deum. Ille enim qui judicialis, si non et bonus sit, non est Deus, quia Deus non est, cui bonitas desit: et ille rursus

²⁵ Cap. XLIII.

rum creatarum. Talem enim Deum finxisse Epicurum, testes sunt Clemens Alexand., Theophilus, Justinus, Lactantius, Laertius, Plutarchus, et Cicero. Deum, qualem fingebat Marcion, Tertullianus quoque lib. iv, vocat *Deum Epicuri*. Et lib. i, *Epicurum Marcionis consiliarium* appellat.

(44) *Qui morum providentiam habent*. In Clarom. legitur, *habet pro habent*; quæ lectio si cui placeret, legere deberet etiam *is pro his*; idque eodem codice nisi facile posset, in quo passim scribitur *his pro nominativo is*. Monet vero Billins lib. ii *Observ. sacr.* cap. 5, *morum curam habere*, ad imitationem Græcorum dictum esse pro *morum curam gerere*, hoc est, instituendis componendisque moribus operam dare.

(45) *Directorem*. Editt. cum Arund. et Merc. 2, *rectorem*.

(46) *Coabducti*. Editt., *abducti*.

(47) *Increpativum... et judiciale*. Recte monet Feuardentius, *increpativum et judiciale* hic vocari quod Græcis est τὸ ἐλεγκτικὸν καὶ κριτικὸν, id est *potestatem, seu vim redarguendi et judicandi*; vel τὸ ἐπιτιμητικὸν, id est *vim puniendi*.

(48) *Sensum*. Græce νοῦν, *intellectum, sapientiam*.

(49) *Immittat*. In aliis *emittat*.

qui bonus, si non et judicialis, idem quod hic patietur, ut auferatur ei ne sit Deus. Quemadmodum autem et sapientem dicunt Patrem omnium, si non et judiciale ei assignent? Si enim sapiens, et probator est; probatori autem subest judiciale; judiciale autem assequitur justitia, ut juste probet; justitia provocat judicium (50); judicium autem, cum sit cum (51) justitia, transmittet ad sapientiam. Sapientia igitur præcellet Pater super omnem humanam et angelicam sapientiam, quoniam Dominus, et iudex, et justus, et dominator super omnes. Est enim et bonus, et misericors, et patiens, et salvat quos oportet: neque bonum ei deficit juste effectum (52), neque sapientia deminoratur: salvat enim quos debet salvare, et judicat dignos judicio: neque justum immite ostenditur, præeunte scilicet (53) et præcedente bonitate.

4. ²⁶ Qui igitur solem suum oriri facit omnibus benigne Deus, et pluit super justos et injustos, judicabit eos, qui ex æquo benignitatem ejus percipientes, non similiter secundum dignationem (54) munerationis ejus conversati sunt; sed in deliciis et luxuriis versati sunt adversus benevolentiam ejus, adhuc et blasphemantes eum, qui tanta beneficia in eos fecerit.

5. ²⁶ Quibus religiosior Plato ostenditur, qui eundem Deum et justum, et bonum confessus est, habentem potestatem omnium, ipsum facientem judicium, sic dicens: « Et Deus quidem (55), quemadmodum et vetus sermo est, initium, et si-

²⁶ Cap. XLIV. ²⁶ Cap. XLV. ²⁷ Lib. iv, *De legib.*, tom. II, pag. 715, edit. Serr. ²⁸ Cap. XLVI. ²⁹ In *Timæo*, tom. III, p. 29.

(50) *Assequitur justitia, ut juste probet; justitia provocat judicium.* Sic Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Grab. Cæteri vitiose *assequitur justitiam; ut juste probet justitiam, provocat judicium.* In eo vero commate, *assequitur justitia*, vocem *justitia* in ablativo casu accipio pro *per justitiam*. Quod autem Grabius suspicatur legendum: *assequitur justitia.* Nam *ut juste*, etc., in hoc assentiri doctissimo viro non possum, uti nec interpunctionem ejus sequi. Haud advertit sane Irenæum a probatione gradatim ascendere ad sapientiam, ac proinde omnia secum optime coherere.

(51) *Fit cum.* Alii male distincto textu, *sit, cum.*

(52) *Juste effectum.* Ita ex Feuard. marg. reposui. In cod. Arund. quem secutus est Grabius, *justi effectum*, nec male. In aliis corrupte, *justi effectum*. Sed prior lectio magis quadrare videtur ad id quod paulo post sequitur: *neque justum immite ostenditur.*

(53) *Scilicet.* Al. *perperam, licet.*

(54) *Non similiter secundum dignationem, etc.* Id est, ut recte explicat Grabius, non congruam eximiiis divinæ bonitatis muneribus vitam duxerunt.

(55) *Et Deus quidem.* Locus hic Platonis exstat dialogo quarto *De legibus*, cujus Græca hæc verba sunt, in edit. Serrani to. II, pag. 715: «Ὁ μὲν δὲ θεὸς (ὡςπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος) ἀρχὴν τε καὶ τελευτήν, καὶ μέσα τῶν ὄντων ἀπάντων ἔχων, εὐθεῖαν περαίνει, κατὰ φύσιν περιπορευόμενος. Τῷ δὲ αἰὲν ἐξυπέταται οἴκη τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θεοῦ νόμου τιμωρός. Ubi, inquit Feuardentius, εὐθεῖαν περαίνει, quod vertit Irenæi interpretes, *recte perfecit*, Ficinus reddit, *recta peragit*. Ego forsitan melius dixerim, *recta pergit*.

nem, et medietates omnium quæ sunt habens, recte perficit, secundum naturam circumfiens: hunc autem semper consequitur justitia ultrix in eos qui deficiunt a lege divina ²⁷. » ²⁸ Et iterum factorem et fabricatorem hujus universitatis bonum ostendit. « Bono autem, inquit (56), nulla unquam de quoquam nascitur invidia ²⁹: » hoc initium et causam fabricationis mundi constituens bonitatem Dei; sed non ignorantiam, nec Æonem qui erravit, nec labis fructum, nec Matrem plorantem et lamentantem, nec alterum Deum, vel Patrem.

6. Juste autem eos Mater planget, talium excitatores et adinventores: digna enim commentati, et commentiti (57) sunt in capita sua, quoniam Mater ipsorum extra Plenitudinem est, id est extra Dei agnitionem, et collectio eorum abortio facta est, informis et sine specie: nihil enim de veritate apprehendit; in vacuum et in umbram decidit; vacua enim doctrina ipsorum et intenebrata: et Horus eam non permisit introire in Pleroma; non enim recepit eos Spiritus in refrigerium. Pater enim ipsorum ignorantiam generans (58), mortis passiones in eis operatus est. Hæc non nos diffamamus, sed ipsi confirmant, ipsi docent, gloriantur in ipsis, altum sentiunt de Matre, quam sine patre dicunt genitam, hoc est sine Deo, feminam a femina, quod est ex errantia corruptelam.

7. Nos autem precamur non perseverare eos in fovea, quam ipsi foderunt, sed segregari ab hujus-

²⁶ Cap. XLIV. ²⁶ Cap. XLV. ²⁷ Lib. iv, *De legib.*, tom. II, pag. 715, edit. Serr. ²⁸ Cap. XLVI.

(56) *Bono autem, inquit, etc.* Locum ex quo Irenæus citata verba deprompsit, iudicare omiserant Erasmus, Gallasius et Feuardentius. His omnibus diligentior refert Grabius. Is est in *Timæo* to. III, edit. Serrani pag. 29, ubi Plato expresse ait, quod ὁ δημιουργὸς ἀγαθὸς, mundi opifex bonus sit, quodque contrarium dictu nefas existat, μηδ' εἰπεῖν τι θεμῆς. Et post alia, in fine dictæ pagine sequentia habet verba, quibus et ista ab Irenæo allegata continentur: λέγομεν δὲ, δι' ἣν αἰτίαν γένησιν καὶ τὸ πᾶν τόδε ὁ ξυνοστάς ξυνέστησεν. Ἀγαθὸς ἦν, ἀγαθῷ δὲ οὐδὲς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος. Τοῦτου δὲ ἐκτὸς ὄν, πάντα ὅτι μάλιστα ἐβουλήθη γενέσθαι παραπλήσια αὐτῷ. Ταύτην δὲ γενέσεως κόσμου μάλιστ' ἂν τις ἀρχὴν κυριωτάτην παρ' ἀνδρῶν φρονίμων ἀποδεχόμενος, ὀρθότατα ἀποδέχοιτ' ἂν. Quæ Joannes Serranus ita Latine reddidit ampliora: *Quæramus igitur causam, quæ eum impulerit, qui hæc machinatus est, ut originem rerum, et molitionem hujus admirabilis universi constitueret. Bonitate videlicet præstabat: in bonum autem nulla de ulla unquam re cadit invidia (id est, nullam rem ulli unquam invidet). Cum ab illa igitur liber et immunis esset, omnia valuit quam maxime sibi similia generari. Hanc gignendam mundi principem primariamque causam qui e sapientum hominum sententia statuerit, rectissime projecto statuerit.*

(57) *Commentati et commentiti.* Duas priores voces ex vet. cod. adjecit Feuard. Desunt vero in Eras., Gall., Clarom., Arund. et Merc. 2. Voss. e contrario duas posteriores omittit. Denique Merc. 2. eod. habent, non *commentiti*, sed *commenti*.

(58) *Generans.* Al., *regenerans.*

modi Matre, et exire a Bytho, et absistere (59) a Vacuo, et Umbram derelinquere : et legitime eos generari, conversos ad Ecclesiam Dei, et formari Christum in eis, et cognoscere eos fabricatorem et factorem hujus universitatis, solum verum Deum, et Dominum omnium. Hæc precamur de illis, utilius eos diligentes, quam ipsi semetipsos putant diligere. Quæ enim est a nobis dilectio, cum sit vera, salutaris est eis, si quidem eam recipiant. Est enim austero medicamini similis, absumens impropriorem (60) ac superfluum vulneris

A carnem : elationem enim illorum et inflationem evacuat. Quapropter tentantes omni virtute manum porrigere eis, non tædebit nos. Prorogabimus (61) autem super hæc, quæ dicta sunt, in sequenti libro Domini sermones inferre, si quos ex his per ipsam Christi doctrinam convincentes, suadere possimus cessare ab ejusmodi errore, et absistere ab ea blasphemia, quæ est in fabricatorem ipsorum, qui et solus est Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi. Amen (62).

ANALYSIS LIBRI QUARTI.

225 Quemadmodum auctor noster libro superiore ipsis, ut ille loquitur, *apostolorum sententiis*, hæreticorum confutaverat errores : ita eisdem hoc in libro *sermonibus Christi* a se denuntiat esse refellendos³⁰. Quapropter illud principio firmum fixumque statuit, neminem a Christo, nisi suum Patrem, vocari Deum³¹. Quod quidem, ut non ex novo tantum, sed Veteri etiam Testamento probet, perspicuum primo facit, *Mosis litteras verba esse Christi*, atque prophetas omnes sacro divini Verbi afflatu sua fuisse oracula, suos scripsisse libros, suasque epistolas, et commentaria. Hinc in apertum demonstrandæ veritatis campum excurrit, atque ex Christi ipsius, nec non Mosis etiam et Isaiaë verbis probat, unicum esse Deum, totius mundi creatorem³². Tum tela quædam, sed levi brachio ab adversariis ex futuro mundi sine et eversione Hierosolymæ vibrata, egregie retundit³³.

Aliud autem, et quod acrius quidem urget, argumentum inde elicit, quia Christus cum antiquis patriarchis ac prophetis se et videndum præbuit, et cum iis locutus est, manifestam plane eisdem fecerit unius Dei, Patris sui, divinitatem³⁴. Nec auctorem nostrum vel minimum morantur objecta ab hæreticis Christi verba : *Nemo cognoscit Patrem nisi Filius*, etc., quibus Patrem ante ejusdem Christi nativitatem omnibus incognitum fuisse causabantur. Etenim veram hujusce loci et lectionem et sensum pro se facere ostendit³⁵. Deinde assertionem suam aliis confirmat Christi Domini apparitionibus, quibus a Moyse, et Aarone, ac potissimum Abrahamo visus est³⁶. Ex quibus erroris arguit Marcionitas, qui eundem Abrahamum a salute per Christum impertita excludebant, ostenditque Christum et Abrahamæ et seminis ejus, fidelium scilicet, vindicem et servatorem existisse³⁷.

Subinde contra eosdem hæreticos asserit, Christum Mosis legem implevisse quidem, sed non solv'isse ; ac Vetus Testamentum, sicut et Novum, unius ejusdemque Dei esse opus³⁸. Unde ad propositum suum recte concludit, eundem esse Patrem, qui in Veteri ac Novo Testamento a Christo per Moysen et prophetas est annuntiat³⁹. Quod sane tum ex eodem utriusque Testamenti scopo et fine, tum ex reprobatis a Christo traditionibus ac moribus Veteri repugnantibus, tum ex statuta in utroque, sed in Novo extensa et ampliata diligendi Dei lege mire confirmat⁴⁰. Cum autem hæretici plura in veteri fœdere contraria novo esse objicerent, huic argumento fuse respondet, ostenditque cur Deus Israelitis Mosaicam imposuerit legem, cujus jugum ac vincula deinceps abstulit, atque ab illis voluerit victimas offerri, sicuti a Christianis eucharisticum corporis et sanguinis Christi sacrificium ; quod in sola Ecclesia catholica cum simplicitate ac justitia verum ac purum offerri Deo probat⁴¹.

Variis post hæc Scripturæ sacræ locis absurdum omnino et fatuum esse probat, alium præter unum Deum investigare aut *Bythum*, aut *Pleroma*, vel *Æones*. Nam quamvis ille a nobis non possit comprehendi, eum tamen ex creatione mundi, quem per Verbum Spiritumque sanctum condidit, facile cognoscimus. Atque in ejusce veritatis firmamentum adducit Pastoris seu Hermæ auctoritatem. At quia hæretici Filium Dei prophetis apparuisse pertinacius negabant ; hunc ab iis conspectum triplici, quod ex eorumdem visionibus, verbis et rationibus eruitur, conficit argumento. Imo vero eosdem prophetas illius afflatu locutos esse demonstrat⁴².

Qua quidem ex doctrina scite colligit, in eorumdem prophetarum variciniis fieri de Christo sermonem ; unamque et eandem fuisse Abrahamæ fidem, et nostram, quam veteres patriarchæ et deis et factis multipliciter præsignificaverunt ; viam posteris ad Christi fidem munientes⁴³. Sed quoniam omnis prædictio, antequam eventum suum sortiatur, obscura est, inde concludit Christum in iis, sicut thesaurum in agro absconditum, delituisse. Quamobrem ut ille cognoscatur, ad seniorum, qui veros Scripturæ sensus ab apostolis didicerunt, traditionem recurrendum esse planissime evincit. Prudenter itaque monet iis solis, quibus creditum fuerat fidei Christianæ depositum, episcopis, qui successionem ducunt ab apostolis habendam fidem, et cum iis, et ipso eum apostolo suscipiendam ab omnibus publicam unius Dei professionem⁴⁴.

Hanc autem variis objectionibus cum impugnarent hæretici, eas singulatim recenset, et solidis senioris

³⁰ Præf. ³¹ Cap. 1. ³² Cap. 2 et seq. ³³ Cap. 3 et 4. ³⁴ Cap. 5 et seq. ³⁵ Cap. 6. ³⁶ Cap. 7. ³⁷ Cap. 8. ³⁸ Ibid. et cap. 9. ³⁹ Cap. 10 et seq. ⁴⁰ Cap. 12 et seq. ⁴¹ Ibid. et cap. 14 et seq. ⁴² C p. 19 et seq. ⁴³ Cap. 21 et seq. ⁴⁴ Cap. 26.

(59) *Absistere*. Eras., Gall., Feu. et Merc. 2, *abstinere*.

(60) *Impropriorem*. Alii, *improbiorem*.

(61) *Prorogabimus*. In Feuard. edit. ex vet. cod.

ut et in Voss. et Grab., *prorogavimus*. In aliis *pejus, prærogavimus*.

(62) *Amen*. Hanc vocem addidi ex Clarom., Oitob. et Vos.

eiusdem, qui adversus illos sæpius disputaverat, allatis et plurimum responsionibus, infirmat et penitus diluit. Quæ quidem omnia apostolorum corroborat auctoritate, qua duo Testamenta, Vetus et Novum, ab uno et eodem Deo profecta invicte asseruntur⁴⁰. At his firmam, inquit, fidem qui habuerit, ille certe omnia iudicabit, gentes, Judæos, Marcionitas Christum hominem **226** esse negantes, Valentinianos vana de *Pleromate*, et de *Æonum* suorum *emissionibus somniantes* : iudicabit et Gnosticos, atque Ebionitas, qui Christum merum hominem, et alios qui eum fictum duntaxat et simulatum prædicabant, ac denique pseudopphetas, et omnes schismaticos atque hæreticos⁴¹.

Vera autem, pergit Irenæus, doctrinæ Christianæ cognitio repetenda est ex traditionibus Ecclesiæ, quæ sola et semper martyres suos habuit. Horum autem typi et figuræ sunt antiqui prophetæ, ex quibus persecutiones justorum non solum prænuntiatae sunt, sed unus et idem, variis licet modis, prædictus est Christus⁴². Quamobrem Marcionitas aliosque hæreticos, *ab altero Deo dicentes esse prophetas*, non solum corripit, sed vanas radicitus extrahit eorum rationes⁴³. Nec minore impetu concutit Valentinianos, qui sacras Scripturas vel a summo, vel a medio *Pleromate*, vel etiam a mundi conditore, a quo prophetas missos opinabantur, profectas esse contendebant. Catholici vero omnes, addit auctor noster, magno consensu affirmant ab uno et eodem Deo, qui vere prophetas misit, creata esse omnia⁴⁴. Quod quidem non modo ex parabolis, sed ipsis etiam probat Christi Domini verbis⁴⁵.

Ex quibus opinionem eorum evertit, qui quosdam ex natura sua bonos, malos vero alios asserebant⁴⁶. Argumentis autem illorum ut faciat satis, dilucide explicat cur angeli et homines a creationis suæ exordio tantæ non fuerint perfectionis, ut amplius peccare non possent. Neque tamen humana, inquit doctus vir, infirmitas in Deum idcirco est refundenda⁴⁷. Nam homo, cum liber sit creatus, ipse sui boni et mali auctor est; atque idcirco aut pœnis, aut præmiis a Deo jure merito afficitur. Unus itaque idem ipse Deus est, qui ea omnia, sicuti ex zizaniorum parabola liquet, hominibus decernit⁴⁸. Denique cur impii vocentur filii diaboli, edisserit : et postquam libri sequentis exposuit argumentum, huic libro imponit coronidem⁴⁹.

LIBER QUARTUS.

227 PRÆFATIO.

1. Hunc quartum (65) librum, dilectissime, transmittens tibi, operis quod est de detectione et eversione falsæ cognitionis, quemadmodum promisimus, per Domini sermones ea quæ prædiximus, confirmabimus (64) : uti et tu, sicut postulasti, undique a nobis accipias occasiones ad confutandos omnes hæreticos, et eos omnimodis retisos non longius sinas in erroris procedere (65) profundum, neque ignorantiae præfocari pelago; sed convertens eos in veritatis portum, facias suam percipere salutem.

2. Eum autem qui velit eos convertere, oportet diligenter scire regulas sive argumenta ipsorum. Nec enim possibile est alicui curare quosdam male habentes, qui ignorat passionem eorum qui male valent. Quapropter hi qui ante nos fuerunt, et quidem multo nobis meliores, non tamen satis potuerunt contradicere his qui sunt a Valentino, quia ignorabant regulam ipsorum, quam nos cum omni diligentia in primo libro tibi (66) tradidimus; in quo et ostendimus doctrinam eorum recapitulationem esse omnium hæreticorum. Quapropter et in secundo tanquam speculum (67) habuimus eos totius

A eversionis. Qui enim his contradicunt secundum quod oportet, contradicunt omnibus qui sunt malæ sententiæ; et qui hos evertent (68), evertunt omnem hæresim.

3. Super omnes est enim blasphema regula ipsorum : quandoquidem factorem et fabricatorem, qui est unus Deus, secundum quod ostendimus, de labe sive defectione eum emissum dicunt. Blasphemant autem et in Dominum nostrum, abscindentes et dividentes Jesum a Christo, et Christum a Salvatore, et Salvatorem rursus a Verbo, et Verbum ab Unigenito. Et quemadmodum fabricatorem ex labe sive defectione emissum dicunt; sic et Christum et Spiritum sanctum propter labem emissum (69) docuerunt, et Salvatorem ab iis *Æonibus* qui a labe **B** emissi sunt (70), fructificationem esse; ut nihil sit apud eos sine blasphemia. In eo igitur, qui ante hunc est, libro ostensa est de his omnibus sententia apostolorum, quoniam non solum nihil tale senserunt « qui ab initio speculatores et ministri fuerunt verbi » veritatis⁵⁰; sed et prædicaverunt nobis fugere huiusmodi sententias, **228** Spiritu providentes (71) eos qui seducturi erant simplices.

⁴⁰ Cap. 27 et seqq. ⁴¹ Cap. 35. ⁴² Ibid. ⁴³ Cap. 34. ⁴⁴ Cap. 35. ⁴⁵ Cap. 36. ⁴⁶ Cap. 37. ⁴⁷ Cap. 38. ⁴⁸ Cap. 39 et seq. ⁴⁹ Cap. 41. ⁵⁰ Luc. 1, 2.

(65) *Hunc quartum*. In Feuard. marg., et Voss. **C** *Nunc quartum*.

(64) *Confirmabimus*. Al. *confirmavimus*.

(65) *Procedere*. In cod. Arund. et edit. Oxon., *procidere*. Sed minus convenit cum *longius*.

(66) *Tibi*. Deest in Voss.

(67) *Speculum*. In Feuard. marg. *spectaculum*.

(68) *Evertent*. Editi., *evertunt*.

(69) *Propter labem emissum*. Ad instaurandam videlicet labem, in quam ex præcipiti, atque temera-

C rio cognoscendi Patris studio incurrerant *Æones*. Vide lib. 1, cap. 11.

(70) *Qui a labe emissi sunt*. Id est, quos labe infecit. Neque enim hæc plus æquo urgenda, quasi ab ipsa labe seu vitio originem sumpserint *Æones* : id quippe repugnat Valentinianorum hypothesi.

(71) *Providentes*. Pro *prævidentes* : quo sensu *future providere, providere quid futurum sit* scriptum a Cicerone.

4. Quemadmodum enim serpens Evam seduxit, A promittens ei quod non habebat ipse ⁸⁶; sic et hi prætendentes majorem agnitionem, et mysteria inenarrabilia, et promittentes eam, quam dicunt intra Pleroma esse, receptionem, in mortem demergunt sibi credentes; apostatas eos constituentes ab eo qui eos fecit. Et tunc quidem apostata angelus per serpentem inobedientiam hominum operatus, existimavit latere se Dominum: quapropter eandem ei formam et appellationem tribuit Deus (72). Nunc autem, quoniam novissima sunt tempora, extenditur malum in homines, non solum apostatas eos faciens, sed et blasphemos in plasmatores instituit multis machinationibus, id est, per omnes hæreticos qui prædicti sunt. Hi enim omnes, quamvis ex differentibus locis egrediantur, et differentia B doceant, in idem tamen blasphemiam concurrunt propositum, lethaliter vulnerantes, docendo blasphemiam in Deum factorem et nutritorem (75) nostrum, et derogando (74) salutem hominis. Homo est autem temperatio animæ et carnis, qui secundum similitudinem Dei formatus est, et per manus ejus plasmatus est, hoc est per Filium et Spiritum, quibus et dixit: « Faciamus hominem ⁸⁷. » Hoc ergo propositum est ejus qui vitæ nostræ invidet, incredulos suæ salutis efficere homines, et blasphemos in plasmatores Deum. Quæcunque enim cum gravitate summa dixerint omnes hæretici, in ultimum ad hoc deveniunt, ut blasphement fabricatorem, et contradicant salutem plasmatis Dei, quod quidem est caro: propter quam omnem dispositionem fecisse Filium C Dei, multis modis ostendimus, et manifestavimus neminem alium Deum appellari a Scripturis, nisi Patrem omnium, et Filium, et eos qui adoptionem habent.

CAPUT PRIMUM

Christum unum solum Deum ac Patrem et cognovisse et docuisse discipulos.

1. Cum sit igitur hoc firmum et constans, neminem alterum Deum et Dominum a Spiritu prædicatum, nisi eum qui dominatur omnium Deus, cum Verbo suo, et eos qui adoptionis Spiritum accipiunt, hoc est, eos qui credunt in unum et verum Deum, et Christum Jesum Filium Dei; similiter et apostolos neminem alium a semetipsis Deum appellesse, aut Dominum cognominasse (75); multo autem magis Dominum nostrum, qui et nobis præcepit neminem Patrem confiteri, nisi eum qui est in cælis, qui est unus Deus et unus Pater ⁸⁸: ma-

⁸⁶ Gen. III, 4, 5. ⁸⁷ Gen. I, 26. ⁸⁸ Matth. XVIII, 9. ⁸⁹ Jean. X, 35. ⁹⁰ Deuter. XXVII, 1. ⁹¹ Psal. VII,

(72) Eandem ei formam et appellationem tribuit Deus. Id est, si bene conjicio, angelum apostatam eadem judicii forma, iisdemque verbis, quibus serpentem, damnavit Deus. Illum enim sub serpentis nomine compellabat.

(75) Blasphemiam in Deum factorem et nutritorem. Editt. Eras., Gall. et Feuard., in Dominum fabricatorem blasphemiam et nutritorem.

(74) Derogando. Id est, inquit Feuard., aliquid

nifeste falsa ostenduntur ea quæ dicunt circumventores et perversissimi sophistæ, dicentes naturaliter et Deum et Patrem esse, quem ipsi adinvenunt; Demiurgum vero naturaliter neque Deum, neque Patrem esse, sed verbo tenus dici, eo quod dominetur conditionis, sicut dicunt perversi grammatici, excogitantes in Deum: et doctrinam quidem Christi prætermittentes, et a semetipsis autem falsa divinantes, adversus universam Dei dispositionem argumentantur. Etenim Æonas suos, et deos, et patres, et dominos, adhuc etiam et cælos vocari dicunt, cum Matre sua, quam et terram, et Jerusalem appellant, multisque aliis vocabulis eam cognominantes.

2. Cui autem non sit manifestum, quoniam si Dominus multos patres scisset et deos, non præcepisset discipulis suis unum scire Deum, et hunc eundem solum vocare (76) Patrem? Sed potius distinxit eos qui sunt verbo tenus dii, ab eo qui sit vere Deus (77), ut non errent secundum doctrinam ejus, neque alterum pro altero audiant. Si autem nobis quidem præcepit unum vocare Patrem et Deum, ipse autem interdum alteros confitetur patres et deos eodem modo ⁸⁹, alia quidem præcipiens videbitur discipulis, alia vero ipse faciens. Non est autem hoc magistri boni, sed seductoris et invidi. Et apostoli autem secundum eos transgressores ostenduntur præcepti, Demiurgum Deum, et Dominum, et Patrem confitentes, quemadmodum ostendimus, si non hic solus est Deus et Pater. Jesus ergo transgressionis auctor et magister erit eis, qui præcepit unum vocari Patrem, imponens eis necessitatem Demiurgum confiteri suum Patrem, quemadmodum ostensum est.

229 CAPUT II.

Probat apertis tum Moysis, tum aliorum prophetarum, quorum sermones Christi sunt, testimoniis, eum et unum et solum Deum esse, mundi conditorem, quem Dominus annuntiabat, et quem Patrem suum esse dicebat.

1. Moyses igitur recapitulationem universæ legis, quam acceperat a Demiurgo, in Deuteronomio faciens, sic ait: « Attende, cælum, et loquar: et audiat terra verba ex ore meo ⁹⁰. » Rursum David adjutorium suum dicens a Domino fieri: « Adjutorium, inquit, meum a Domino, qui fecit cælum et terram ⁹¹. » Et Isaias confitetur a Deo (78), qui fecit cælum et terram, et dominatur eorum, fieri sermones: « Audi, inquit, cælum, et auribus

D de ea diminuendo et detrahendo. Cicero pro Fronteio: *Quorum rebus gestis fidem et auctoritatem in testimonio inimicitarum suspicio derogavit.*

(75) Cognominasse. Al., cognovisse.

(76) Vocare. Eras., Gall., Feuard. et Merc. 2, vocari.

(77) Distinxit eos vere Deus. In Eras. et Gall., distinxisset verus; sine eos et Deus.

(78) Deo. Editt. Domino.

percipe, terra, quoniam Dominus locutus est ⁶¹. » Et iterum : « Sic ait Dominus Deus, qui fecit cœlum, et affixit illud ; qui confirmavit (79) terram, et quæ in ea sunt : et qui dat afflatum populo, qui est super eam, et spiritum his qui calcant illam ⁶². »

2. Rursum Dominus noster Jesus Christus eundem hunc Patrem suum confitetur, in eo quod dicit : « Confiteor (80) tibi, Pater, Domine cœli et terræ ⁶³. » Quem Patrem volunt nos audire hi, qui sunt Pandoræ perversissimi sophistæ (81)? Utrumne Bythum, quem a semetipsis slexerunt ; an Matrem eorum ; an Unigenitum? An quem Marcionitæ, vel cæteri adinvenerunt Deum? (quem quidem non esse Deum, per multa demonstravimus) an (quod est verum) fabricatorem cœli et terræ? quem et prophetæ prædicaverunt, quem et Christus suum Patrem confitetur, quem et lex annuntiat, dicens : « Audi, Israel, Dominus Deus tuus (82) unus est ⁶⁴. »

3. ⁶⁵ Quoniam autem Moysi litteræ verba sint Christi, ipse ait ad Judæos, quemadmodum Joannes in Evangelio commemoratus est : « Si credidissetis Moysi, credidissetis et mihi : de me enim ille scripsit. Si autem illius litteris non creditis, neque meis sermonibus credetis ⁶⁷. » Manifestissime significans, Moysi litteras suos esse sermones. Ergo si Moysi, et reliquorum sine dubio prophetarum sermones ipsius sunt, quemadmodum demonstravimus. Et iterum ipse Dominus ostendit, Abraham dixisse diviti de his omnibus, qui adhuc erant in vita : « Si Moysi et prophetis non obediunt, nec si quis a mortuis resurgens ad illos eat, credent ei ⁶⁸. »

4. ⁶⁹ Non autem fabulam retulit nobis pauperis et divitis; sed primum quidem docuit, neminem oportere deliciis uti, neque in sæcularibus oblectamentis, et multis epulis degentes, servire suis voluptatibus, et oblivisci Deum. « Erat enim, inquit, dives, qui vestiebatur purpuram et byssum (85), et delectabatur epulis splendidis ⁷⁰. » De talibus autem et per Isaiam dixit Spiritus : « Cum citharis, et tympanis, et psalteriis, et tibiis (84) vinum bibunt : opera autem Dei non intuentur, et opera manuum ejus non considerant ⁷¹. » Ne ergo in eandem prænam cum his veniamus, finem eorum ostendit Dominus ; simul significans, quod obediens Moysi et prophetis crederent in eum, quem

⁶¹ Isa. i, 2. ⁶² Ibid. xlii 5. ⁶³ Matth. xi, 25. ⁶⁴ Luc. xvi, 31. ⁶⁵ Cap. iv. ⁶⁶ Luc. xvi, 19. ⁶⁷ Isa. lxxvi, 1. ⁶⁸ Matth. xxi.

(79) *Confirmavit*. Clarom. *conformavit*.

(80) *Confiteor*. Voss., *confitebor*, quomodo supra lib. i, cap. 20, n. 3, in Græco Marcosii allegarunt.

(81) *Pandoræ perversissimi sophistæ*. Alludit ad hæreticorum salvatorem, quem Hesiodi Pandoræ similem dicit lib. ii, cap. 14, n. 5, quia singuli Æones quod habebant in se optimum atque florentissimum in eum contulisse fingebantur. Hinc eodem libro cap. 30, n. 4, Gnosticos vocat *satellites circa Pandoram dispositos*.

(82) *Deus tuus*. In omnibus Bibliorum exemplaribus, *Deus nos er*. At vocem *Deus* addunt Arund., Merc. 2, et Grab. cum sacro textu.

(83) *Purpuram et byssum*. Sic ad imitationem

A ipsi prædicassent, Dei Filium qui resurrexit a mortuis, et vitam nobis donat ; et demonstrat, ex una substantia esse omnia, id est Abraham et Moysem, et prophetas, etiam ipsum Dominum qui resurrexit a mortuis, in quem et credunt multi qui sunt ex circumcissione, qui et Moysem et prophetas audiunt prædicantes adventum Filii Dei. Qui autem spernunt (85), ab altera substantia eos esse dicunt, neque primogenitum mortuorum sciunt ; separatim Christum intelligentes, tanquam impassibilem perseverantem, et separatim eum, qui passus est, Jesum.

5. Non enim a Patre accipiunt cognoscere Filium, nec a Filio discunt Patrem, manifeste et sine parabolis eum Deum, qui est vere, docente (86) ⁷⁴. B « Ne, inquit, juraveritis in totum, neque in cœlum, quoniam thronus est Dei : neque in terram, quoniam scabellum est pedum ejus : neque per Hierusalem, quoniam civitas est magni Regis ⁷⁵. » Hæc enim in fabricatorem manifeste dicta sunt, quemadmodum et Isaias ait : « Cœlum mihi sedes est, terra suppedaneum pedum meorum ⁷⁶. » Et præter hunc alius non est Deus ; cæterum (87) a Domino neque Deus, neque magnus Rex dicitur : hujusmodi enim nec comparisonem, nec ullam recipit superlationem. Qui enim super se habet aliquem superiorem, et sub alterius potestate est, hic neque Deus, neque magnus Rex dici potest.

6. Sed nec per ironiam quidem hæc dicta esse, poterunt dicere, cum vincantur ab ipsis dictis, quoniam in veritate dicta sunt. Etenim veritas erat ipse qui loquebatur, et vere vindicabat suam domum, projiciens ex ea nummularios, qui et emebant, et vendebant, dicens eis : « Scriptum est, domus mea domus orationis vocabitur ; vos autem fecistis eam speluncam latronum ⁷⁸. » Et quam causam (88) habuit hoc facere et dicere, et domum suam vindicare, si alterum Deum annuntiabat ? Sed ut ostenderet (89) transgressores paternæ legis. Neque enim domum incusabat, neque legem reprehendebat, quam venerat adimplere ; sed eos, qui **230** non bene utebantur domo, et eos, qui legem transgrediebantur, arguebat. Et ideo Scribæ et Pharisei, qui cœperant a temporibus legis contemnere Deum, nec Verbum ejus receperunt, id est

⁶⁸ Deut. vi, 4. ⁶⁹ Cap. iii. ⁷⁰ Joann. v, 46, 47. ⁷¹ Isa. v, 12. ⁷² Cap. v. ⁷³ Matth. v, 34, 35.

D Græci textus habent Clarom. et Anglican., quomodo et supra lib. iii, cap. 14, n. 3, codices Clarom. et Ottob. habere monui. Editt., *purpura et bysso*.

(84) *Tibiis*. Feuard. in marg., Arund. et Voss., *tubis*.

(85) *Spernunt*. Ita pro *dispernunt* posui ex Clarom. et Voss. qui ambo omittunt sequens *et*.

(86) *Docente*. Sic Feuard. in marg. et cod. Clarom. Cæteri omnes mendose, *docentem*.

(87) *Cæterum*. Pro *alioquin*.

(88) *Quam causam*. Alii, *quam ob causam*.

(89) *Sed ut ostenderet*. Id est, nisi ut ostenderet.

non crediderunt Christo, de quibus Isaias ait : « Principes tui indicto audientes (90) sunt, socii furum, diligentes munera, sectantes retributionem, pupillis non judicantes, et iudicium viduarum non attendentes ⁷⁶. » Et Jeremias autem similiter : « Qui præsunt, inquit, populo meo, me nesciebant : filii (91) insensati et imprudentes sunt, sapientes sunt in malefaciendo (92), bene autem facere non cognoverunt ⁷⁷. »

7. Quotquot autem timebant Deum, et solliciti erant circa legem ejus, ipsi accurrerunt Christo, et salvati sunt omnes : « Ite » enim, inquit discipulis, « ad oves quæ perierunt domus Israel ⁷⁸. » Et Samaritæ autem, inquit, cum mansisset Dominus apud eos biduo, « multo plures crediderunt propter sermones ejus, et mulieri dicebant : Jam non propter tuam loquelam credimus; ipsi enim audivimus, et scimus quoniam hic est vere Salvator mundi ⁷⁹. » Et Paulus autem ait : « Et sic omnis Israel salvabitur ⁸⁰. » Sed et legem pædagogum nostrum in Jesum Christum dixit ⁸¹. Non ergo quorundam infidelitatem legi ascribant : non enim lex (93) prohibebat eos credere in Filium Dei, sed et adhortabatur, dicens (94), non aliter salvari (95) homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum, qui secundum similitudinem carnis peccati in ligno martyrii exaltatur a terra, et omnia trahit ad se, et vivificat (96) mortuos.

CAPUT III ⁸².

Respondet cavillis Gnosticorum : non idcirco Deum verum mutari aut desinere esse, quod cælum sedes ejus, et terra suppedaneum pedum ejus, prætereant.

1. Quoniam malignantes dicunt : si enim cælum

A thronus Dei est, et terra suppedaneum ejus, dictum est autem prætereire cælum et terram ⁸³; hisque prætereuntibus oportere (97) etiam hunc Deum, qui super sedeat, prætereire; et ideo non hunc esse Deum qui sit super omnia; primo quidem nesciunt quid sit, cælum thronus, et terra suppedaneum (98). Nec enim sciunt quid sit Deus, sed putant eum more hominis sedere, et contineri, non autem continere. Sed et præteritionem cæli et terræ ignorant; Paulus autem non ignoravit, dicens : « Præterit enim figura hujus mundi ⁸⁴. » Deinde quæstionem ipsorum solvit David. Figura enim hujus mundi prætereunte, non solum Deum ait perseverare, sed et servos ejus, in centesimo primo psalmo (99) dicens ita : « Initio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt; tu autem perseverabis, et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut cooperimentum (1) mutabis (2) eos, et mutabuntur. Tu autem idem ipse (3) es, et anni tui non deficient. Filii servorum tuorum inhabitabunt (4), et semen eorum in æternum (5) dirigetur ⁸⁵; » manifeste ostendens quæ sint quæ prætereunt, et quis est qui semper perseverat, Deus cum servis suis. Et Isaias autem similiter : « Allevate, inquit, oculos vestros in cælum, et attendite in terram deorsum, quoniam cælum sicut fumus confirmatum est, terra autem sicut vestimentum veterascet : qui autem inhabitant in eis, quemadmodum hæc, morientur. Salutare autem meum in æternam erit, justitia autem mea non deficiet ⁸⁶. »

231 CAPUT IV ⁸⁷.

Respondet alteri objectioni, et probat eversa licet et

⁷⁶ Isa. i, 25. ⁷⁷ Jerem. iv, 22. ⁷⁸ Matth. x, 6. ⁷⁹ Joan. iv, 41, 42. ⁸⁰ Rom. xi, 26. ⁸¹ Gal. iii, 24. ⁸² Cap. vi. ⁸³ Luc. xxi, 35. ⁸⁴ I Cor. vii, 31. ⁸⁵ Psal. ci, 26 seqq. ⁸⁶ Isa. li, 6. ⁸⁷ Cap. vii.

(90) *Indicto audientes. I. e. non obedientes. In Græco LXX ἀπειθοῦσι in Vulgata, infideles.*

(91) *Filii. Enim additum in edit. Eras., Gall. et Feuard. omittunt Clarom., Arund. et Voss., nec in Græco τῶν Ὁ occurrit.*

(92) *In malefaciendo. Feuard. in marg. et Clarom., ad malefaciendum.*

(93) *Non enim lex. In aliis deest lex.*

(94) *Dicens. Respicit Irenæus, ut bene observat Grab., ad ea Dei verba Num. xxi, 8 : Fac serpentem æneum, et pone eum pro signo : qui percussus aspexerit eum, vive!.* Quia enim per serpentem æneum significetur Christus, dubitare non sinit ipsius Servatoris auctoritas, Joan. iii, 14, dicentis : *Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto : ita exaltari oportet Filium hominis, ut omnis qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam æternam.* Ad eadem procul dubio respexit Justinus M. in *Apologia ad Antoninum Pium*, hæc velut verba Moysis allegans : Ἐὰν προσβλέπητε τῷ τύπῳ τούτῳ, καὶ πιστεύητε, ἐν αὐτῷ σωθήσεσθε. *Si inspexeritis hoc signum, et credideritis, salvi in eo eritis.* Nec necesse est cum Grabio hariolari, ista deprompsisse Justinum ex apocrypho quodam Moysis libro, vel glossa esse quod in codicem τῶν Ὁ irrepserit : satis patet nihil aliud esse quam paraphrasin, aut versionem paulo liberiore verborum Moysis.

(95) *Non aliter salvari, etc. Inter varia Patrum antiquorum testimonia, quibus peccatum originale*

astruit Augustinus adversus Julianum Pelagianum, hunc Irenæi locum ita refert lib. i, cap. 5 novissimæ edit. : Irenæus Lugdunensis episcopus non longe a temporibus apostolorum fuit. Iste ait : Non aliter salvari homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum, qui secundum similitudinem carnis peccati in ligno martyrii exaltatus a terra, omnia traxit ad se, et vivificavit mortuos.

(96) *Exaltatur ... et ... trahit ... vivificat. Legit Augustinus, exaltatus sine et; tum, traxit ... vivificavit.*

(97) *Oportere. Al., oportet.*

(98) *Cælum thronus, et terra suppedaneum. Ita Clarom. et Arund. Ceteri perperam : cælum, thronus, terra et suppedaneum.*

(99) *In centesimo primo psalmo. Quia Hebræi, inquit Feuardentius, psalmum nonum in duos partiuntur, is qui nunc ab Irenæo adducitur, apud eos centesimus secundus est, Græcis vero centesimus primus.*

(1) *Cooperimentum. Feuard. in marg. et Voss., oportorium.*

(2) *Mutabis. Legit Irenæus ἀλλάξεις, non ἐλάξεις ut nostra τῶν Ὁ exemplaria habent.*

(3) *Idem ipse. Ipse abest a Clarom. et Arund.*

(4) *Inhabitabunt. In Eras., Gall., Feuard. et Voss., habitabunt.*

(5) *In æternum. Feuard. in marg. et Voss., in sæculum.*

derelicta Hierosolyma, quæ magni Regis civitas erat, nihil de suprema Dei majestate ac potentia decessisse: id enim sapientissimo ejusdem Dei consilio factum fuisse.

1. Adhuc et de Hierusalem, et de Domino audent dicere (6), quoniam si esset « magni Regis civitas »⁸⁸, » non derelinqueretur. Simile autem est (7), si quis diceret, quoniam si esset stipula conditio Dei, nunquam a frumento derelinqueretur; et sarmenta vineæ, si a Deo facta essent, nunquam a botris destituta abscinderentur. Quemadmodum autem hæc non propter se principaliter facta sunt, sed propter crescentem in eis fructum, quo maturo facto et ablato, derelinquuntur, et e medio auferuntur, quæ jam non sunt utilia ad fructificationem: sic et Hierosolyma, quæ jugum in se servitutis portaverat (in quo domitus est homo, qui antea non subiciebatur Deo, cum mors regnabat, et domitus habilis factus est ad libertatem), adveniente fructu libertatis, et aucto, et demesso, et in horreum recepto, et apportatis ab ea his qui (8) fructificare possunt, et in omni mundo disseminatis.

Καθὼς Ἡσαΐας (9) φησὶ· « Τέκνα Ἰακώβ βλαστήσει, καὶ ἐξανθήσει Ἰσραὴλ, καὶ πληθύνεται ἡ οἰκουμένη τοῦ καρποῦ αὐτοῦ. » Εἰς εὐχὴν οὖν τὴν οἰκουμένην τοῦ καρποῦ αὐτοῦ διασπαρύντος, εὐχόμενος ἐγκατελείφθη, καὶ ἐκ μέσου ἐγένετο τὰ ποτὲ μὲν καρποφορήσαντα καλῶς (ἐξ αὐτῶν γὰρ τὸ κατὰ σάρκα ὁ Χριστὸς ἐκαρποφορήθη, καὶ οἱ ἀπόστολοι)· νῦν δὲ μηκέτι εὐθετα ὑπάρ-

Quemadmodum Isaias ait: « Filii Jacob germinabunt, et floriet (10) Israel, et fructu (11) ejus adimplebitur universa terra »⁸⁹. In universa enim terra fructu disseminato, merito derelicta est, et de medio ablata est, quæ aliquando quidem fructificaverat bene (ex ipsa enim secundum carnem Christus fructificatus est, et apostoli); nunc autem jam utilis non est (12) ad

⁸⁸ Matth. v, 35, ex Psal. xlvii, 3. ⁸⁹ Isa. xxvii, 6. Malach. iv, 1. ⁹⁰ Cap. ix.

(6) *Audent dicere.* Qui Deum Creatorem et Judæorum Dominum a summo Deo distinctum volunt.

(7) *Simile autem est.* Dicere quod in editt. Eras., Gall. et Feuard. additum legitur, expunxi.

(8) *His qui.* In Voss., *his quæ.* Sed præferenda prior lectio: Christum enim et apostolos intelligit, ut paulo post explicat.

(9) *Καθὼς Ἡσαΐας.* Græca hæc exstant apud Theodoretum Dial. 5.

(10) *Floriet.* Pro *florabit.* Sic Clarom., Voss. et Merc. 2, nisi quod hi habeant, *floret.* Editt., *florabit.*

(11) *Fructu.* Ventr̄is quod additur in Eras., Gall. et Feuard., omisi cum omnibus mss. et Græco Theodoret̄i, necnon sacro ipso Biblico textu.

(12) *Ablata est...* fructificaverat... ex ipsa... utilis non est. Hæc pluraliter exprimit textus Græcus.

(13) *Joannem.* Ita Clarom. et Arund. Cæteri, *Joanne.*

(14) *Legislationem.* Ita recte Feuard. ex vet. cod. cui consentiunt Clarom. et Voss. Cæteri perperam, *legislationis.* Hoc enim pro *legislationem* scriptum esse videtur a recentiore quopiam, qui pravæ interpunctionis vitio, locum hunc non intellexit; nec advertit legendo *legislationis*, legendum fore in-

χοντα πρὸς καρποφορίαν. fructificationem. Quæcunque enim temporale initium habent, necesse est ea et finem habere temporalem.

2.⁹⁰ Quoniam igitur a Moyse lex inchoavit, consequenter in Joannem (13) desivit. Ad impletionem ejus advenerat Christus: et propter hoc « lex et prophetæ » apud eos « usque ad Joannem »⁹¹; » et Hierusalem itaque inchoans a David, et adimplens tempora sua. Legislationem (14) finem oportuit habere, manifestato Novo Testamento.

Ἄπαντα μέτρῳ (15) καὶ τάξει ὁ Θεὸς ποιεῖ, καὶ οὐδὲν ἄμετρον παρ' αὐτῷ, ὅτι μηδὲν ἀναρίθμητον. Omnia enim mensura et ordine Deus facit, et nihil non mensum apud eum, quoniam nec incompositum.

B Et bene, qui dixit (16) ipsum immensum Patrem in Filio mensuratum: mensura enim Patris, Filius, quoniam et capit eum. Quoniam autem temporalis erat illorum administratio, Isaias ait: « Derelinquetur filia Sion sicut casa in vinea, et velut custodiarium (17) in cucumerario »⁹². » Quando autem hæc derelinquentur? Nonne cum fructus auferetur, et derelinquentur folia sola quæ jam fructificare non possunt?

3. Et quid de Hierusalem dicimus, quandoquidem et figuram mundi universi oporteat præterire, adveniente tempore præteritionis ipsius, ut fructus quidem in horreum colligatur (18), paleæ autem derelictæ comburantur? « Dies enim Domini, quasi clibanus ardens: et erunt stipula omnes peccatores, qui faciunt injusta, et comburet eos dies veniens »⁹³. »⁹⁴ Quis est autem hic Dominus, qui talem importat diem, Joannes Baptizator significat, dicens de Christo: « Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni, palam habens in manu ejus ad emundandam aream suam, et fructum congregabit in horreum, paleas autem comburet igni inextinguibili »⁹⁵.

⁹⁰ Cap. viii. ⁹¹ Luc. xvi, 16. ⁹² Isa. i, 8. ⁹³

choantem et adimplentem. Sic igitur distinguenda et ordinanda periodus: *Ad impletionem ejus (legis) advenerat Christus: et propter hoc lex et prophetæ apud eos usque ad Joannem; et Hierusalem itaque inchoans a David, et adimplens tempora sua.* Id est, ac proinde *Hierusalem inchoans a David, et adimplens tempora sua erat usque ad Joannem.* Quod subinde confirmat, hæc addita nova sententia: *Legislationem finem oportuit habere, manifestato Novo Testamento.* Sic distinguendo facilis erit sensus, nec quidquam excidisse videbitur.

(15) Ἄπαντα μέτρῳ. Hanc Irenæi sententiam Græce ex Claromontano *Parallelorum* Damasceni codice descriptam edidit Halloixius, in *Vita Irenæi* pag. 485, quæ et in Vaticano eorundem *Parallelorum* exemplari litt. A, cap. 2. eodem modo legitur. Irenæum vero alludere ad Sapientiæ xi, 21, quilibet videt.

(16) *Et bene, qui dixit, etc.* Consule Dissert. 3, art. 5, § 56.

(17) *Custodiarium.* Græce, ὀπωροφυλάκιον, id est, pomorum custodia. Hunc Isaiæ locum eodem modo legit Cyprianus lib. i. *adv. Jud.*, cap. 6, atque hic Irenæus.

(18) *Colligatur.* Clarom. *collocetur.*

bili⁹⁶. » Non enim alius est, qui frumentum facit (19), et alius qui paleas; sed unus et idem, et iudicans ea, id est separans. Sed frumentum quidem et paleas, inanimalia et irrationabilia (20) existentia, naturaliter talia facta sunt: homo vero rationalis, et secundum hoc similis Deo (21), liber in arbitrio **232** factus et suæ potestatis, ipse sibi causa est, ut aliquando quidem frumentum, aliquando autem palea fiat. Quapropter, et iuste condemnabitur, quoniam rationalis factus amisit veram rationem, et irrationabiliter vivens, adversatus est iustitiæ Dei, tradens se omni terreno spiritui, et omnibus serviens (22) voluptatibus; quemadmodum Propheta ait: « Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis⁹⁶. »

CAPUT V⁹⁷.

Redit ad susceptum argumentum, et ostendit unicum esse Deum a lege et prophetis annuntiatum, quem Christus Patrem suum confitetur, quique per Verbum suum, unum cum eo Deum vivum notum in utroque Testamento se fecit hominibus.

1. Unus igitur et idem Deus, qui plicat cælum quemadmodum librum⁹⁸, et renovat faciem terræ⁹⁸: qui temporalia fecit propter hominem, ut maturescens in eis fructificet immortalitatem, et qui æterna superducit propter suam benignitatem, « ut ostendat sæculis supervenientibus inenarrabiles divitias benignitatis suæ¹, » qui a lege et prophetis annuntiatum est, quem Christus suum Patrem confessus est. Ipse est autem fabricator; et ipse est qui super omnia est Deus, quemadmodum Isaias ait: « Ego testis, dicit Dominus Deus, et puer meus (25), quem elegi, ut cognoscatis, et credatis, et intelligatis, quia ego sum. Ante me non fuit alius Deus, et post me non erit. Ego (24) Deus, et non est absque me

A salvans (25). Annuntiavi, et salvavi². » Et iterum: « Ego sum Deus primus, et super ventura ego sum³. » Neque enim varie, neque elate, neque glorians dicit hæc: sed quoniam impossibile erat sine Deo discere Deum, per Verbum suum docet homines scire Deum. His igitur qui nesciunt hæc, et propter hoc alterum adinvenisse (26) putant Patrem, iuste quis dicit: « Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei⁴. »

2.⁵ Dominus enim noster et magister in ea responsione, quam habuit ad Sadducæos, qui dicunt resurrectionem non esse, et propter hoc inhonorantes Deum, atque legi detrahentes, et resurrectionem ostendit, et Deum manifestavit, dicens eis: « Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem B Dei. De resurrectione enim, inquit, mortuorum non legistis quid dictum est a Deo dicente: Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob⁶? » et adjecit: « Non est Deus mortuorum, sed viventium⁷: » omnes enim ei vivunt (27). Per hæc utique (28) manifestum fecit, quoniam is qui de rubo locutus est Moysi, et manifestavit se esse Deum patrum, hic est viventium Deus. Quis enim est vivorum Deus, nisi qui est (29) Deus, super quem alius non est Deus? Quem et Daniel propheta, cum dixisset ei Cyrus (30) rex Persarum: « Quare non adoras Bel⁸? » annuntiavit, dicens: « Quoniam non colo idola manufacta, sed vivum Deum, qui constituit cælum et terram, et habet omnis carnis dominationem⁹. » Iterum dixit: « Dominum Deum C meum adorabo, quoniam hic est Deus vivus¹⁰. » Qui igitur a prophetis adorabatur Deus vivus, hic est vivorum Deus, et Verbum ejus, qui et locutus est Moysi, qui et Sadducæos redarguit, qui et resurrectionem donavit: utraque his, qui cæcutiunt,

⁹⁶ Matth. III, 2 seq., et Luc. III, 16 seq. ⁹⁸ Psal. XLVIII, 13. ⁹⁷ Cap. X. ⁹⁸ Isa. XXXVI, 4. ⁹⁹ Psal. CIII, 30. ¹ Ephes. II, 7. ² Isa. XLII, 10 seq. ³ Ibid. XLI, 4. ⁴ Matth. XXII, 29. ⁵ Cap. XI. ⁶ Matth. XXI, 29, 31, 32; Exod. III, 6. ⁷ Matth. XXII, 32. ⁸ Dan. XIV, 3. ⁹ Ibid., 4. ¹⁰ Ibid., 24.

(19) *Non enim facit.* Ita cod. Clarom. Cæteri, non ergo fecit.

(20) *Inanimalia et irrationabilia.* Ita recte vetus Feuard. cod., Clarom., Arund., Voss., et Grab., quibus et Merc. 2 codd. quoad primam vocem consoni sunt. Alii perperam, et animalia irrationabilia. Nam frumentum et paleas cum homine comparans Irenæus, illa inanimalia et irrationabilia, hunc vero D rationabilem dicit.

(21) *Et secundum hoc similis Deo, etc.* Non sola cognoscendi vi imaginem Dei in homine repositam definit Irenæus, verum ex parte solum; ut et in arbitrii libertate, et in intelligendi facultate consistat. Quæ pluribus aliis ex antiquis Patribus communis sententia fuit.

(22) *Serviens.* Desideratur in Clarom. et Voss.

(25) *Meus.* Hoc pronomen auctoritate Arund., Voss. et ipsius Biblici textus addidit Grab., quamvis in ms. Alex. desit.

(24) *Ego.* Sum additum in editt. Deest in vet. Feuard. cod., in Clarom. et Voss., nec in Græcis Bibliorum exemplaribus est expressum.

(25) *Non est absque me salvans.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss., Arund. (nisi quod hic habeat *Salvator*) et textus Græcus τῶν Ὁ. Cæteri: ante me non est *Salvator*.

(26) *Adinvenisse.* In omnibus codd. tum editt. tum manu exaratis legitur *advenisse*. Sed manifestum esse scribarum sphalma nemo non videt; quod proinde emendare non dubitavi, cum maxime Irenæus passim arguat hæreticos, quod alterum Deum, vel alterum Patrem gloriantur aut putent *adinvenisse* se. Sufficiat unum locum huic omnino geminum proferre ex lib. III, cap. 25, n. 2: *Eum vero qui non est, somniantes super hunc, ut magnum Deum putentur adinvenisse, etc.* Vide. lib. II, cap. 26 et seqq.

(27) *Ei vivunt.* In Feuard. marg., Clarom. et Voss., *hi vivunt*. Sed hæc lectio minas probanda, quia postea scribit, *vivunt Deo*.

(28) *Utique.* In editt. minus bene, *itaque*.

(29) *Qui est.* Addiderunt editores, *super omnia*, tum post vocem *Deus* particulam *et*. Sed cum tres istæ voces in nullo prorsus mss. nostrorum legantur, eas expungere non dubitavi, cum maxime alluere videatur Irenæus ad ea Exodi verba: *Qui est, misit me, etc.*

(30) *Daniel propheta, cum dixisset ei Cyrus, etc.* Hinc liquet totam Beli historiam, qualis refertur Daniel c. XIV, jam Irenæi ætate in sacris Bibliorum codicibus non modo exstitisse, sed et certam et indubitam auctori nostro visam fuisse.

ostendens, id est resurrectionem et Deum. Si enim Deus mortuorum non est, sed vivorum, hic autem dormientium patrum Deus dictus est, indubitate vivunt Deo, et non perierunt, cum sint filii resurrectionis. Resurrectio autem ipse Dominus noster est, quemadmodum ipse ait : « Ego sum resurrectio et vita ¹¹. » Patres autem, ejus filii; dictum est enim a Propheta : « Pro patribus tuis facti (31) sunt tibi filii tui ¹². » Ipse igitur Christus cum Patre vivorum est Deus, qui locutus est Moysi, qui et patribus manifestatus est.

3. ¹³ Et hoc ipsum docens dicebat Judæis : « Abraham pater vester exsultavit ut videret diem meum, et vidit, et gavisus est ¹⁴. » Quid enim ? . . . 3. « Ἐπίστευσε (32) δὲ Ἀβραάμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην » πρῶτον μὲν, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ ποιητὴς οὐρανοῦ καὶ γῆς, μόνος Θεός· ἔπειτα δὲ, ὅτι ποιήσῃ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ὡς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ. Τοῦτέστι τὸ ὑπὸ τοῦ Παύλου εἰρημένον : « Ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ. » Δικαίως οὖν, καταλιπόντων τὴν ἐπίγειον συγγένειαν, ἠκολούθησε τῷ Λόγῳ, αὐτοῦ (33) ξενιτεύων, ἵνα σὺν τῷ Λόγῳ πολιτευθῇ.

4. « Δικαίως δὲ καὶ οἱ ἀπόστολοι, ἐξ Ἀβραάμ τὸ γένος ἔχοντες, καταλιπόντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα, ἠκολούθουν τῷ Λόγῳ. Δικαίως οὖν καὶ ἡμεῖς, τὴν αὐτὴν τῷ Ἀβραάμ πίστιν ἔχοντες, ἄραντες τὸν σταυρὸν, ὡς καὶ Ἰσαάκ τὰ ξύλα, ἀκολουθοῦμεν....

« Credidit Abraham Deo, et deputatum est ei ad justitiam ¹⁵ : » primum quidem, quoniam ipse est factor cœli et terræ, solus Deus : deinde autem, quoniam faciet semen ejus quasi stellas cœli. Hoc est quod a Paulo dicitur : « Quemadmodum luminaria in mundo ¹⁶. » Juste igitur, derelinquens terrenam cognationem **233** omnem, sequebatur Verbum Dei, cum Verbo peregrinans, C ut cum Verbo moraretur (34).

4. ¹⁷ Juste autem et apostoli, ex Abraham genus habentes, derelinquentes naviculam et patrem, sequebantur Verbum Dei. Juste autem et nos, eandem fidem accipientes, quam habuit Abraham, tollentes crucem, quemadmodum li-

gna Isaac, sequimur eum. In Abraham enim prædiderat (35) et assuetus fuerat homo sequi Verbum Dei. Etenim Abraham secundum fidem suam secutus præceptum Verbi Dei,

προθύμως τὸν ἴδιον μονογενῆ καὶ ἀγαπητὸν παραχωρήσας θυσίαν τῷ Θεῷ, ἵνα καὶ ὁ Θεὸς εὐδοκήσῃ, ὑπὲρ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ πάντως (36) τὸν ἴδιον μονογενῆ καὶ ἀγαπητὸν Υἱὸν θυσίαν παρασχεῖν εἰς λύτρωσιν ἡμετέραν.

prono animo unigenitum et dilectum filium suum concessit sacrificium Deo; ut et Deus beneplacitum habeat, pro universo semine ejus dilectum et unigenitum Filium suum præstare sacrificium in nostram redemptionem.

5. Propheta ergo cum esset Abraham, et videret in spiritu diem adventus Domini, et passionis dispositionem (37), per quem ipse quoque, et omnes qui similiter, ut ipse credidit, credunt Deo, salvari inciperent (38), exsultavit vehementer. Non incognitus igitur erat Dominus Abrahæ, cujus diem concupivit videre : sed neque Pater Domini; didicerat enim a Verbo Domini (39), et credidit ei : quapropter et deputatum est ei ad justitiam a Domino. Fides enim, quæ est ad Deum altissimum, justificat hominem : et propter hoc dicebat : « Extendam manum meam ad Deum altissimum, qui constituit cœlum et terram ¹⁸. » Hæc autem omnia conantur evertere illi, qui sunt malæ sententiæ, ob unum dictum, quod quidem apud eos non bene intellectum est.

CAPUT VI ¹⁹.

Explicat Christi verba : « Nemo cognoscit Patrem nisi Filius, » etc., quibus abutebantur hæretici, et probat, ut revelante Patrem Filium, sic revelante Filio Patrem nunquam non cognitum fuisse.

1. Dominus enim ostendens semetipsum discipulis, quoniam ipse est Verbum, qui agnitionem Patris facit, et exprobrans Judæis putantibus se habere Deum, cum et frustrentur (40) Verbum ejus, per quem cognoscitur Deus, dicebat : « Nemo cognoscit Filium nisi Pater, neque Patrem quis cognoscit nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare ²⁰. » Sic et Matthæus posuit, et Lucas similiter, et Marcus (41) idem ipsum (42) : Joannes enim præterit locum

¹¹ Joan. xi, 25. ¹² Psal. xlii, 17. ¹³ Cap. XII. ¹⁴ Joan. viii, 56. ¹⁵ Rom. iv, 3, ex Gen. xv, 6. ¹⁶ Philip. ii, 15. ¹⁷ Cap. XIII. ¹⁸ Gen. xiv, 22. ¹⁹ Cap. XIV. ²⁰ Math. xi, 27 et Luc. x, 22.

(31) *Facti. Nati in Feuard. marg. et Voss. sicut et in Græco τῶν Ὁ. Codices alii habent ἐγενήθησαν, alii ἐγεννήθησαν.*

(32) *Ἐπίστευσε.* Græca hæc ex Catena quadam in Genesim, uti videtur, descripta publicavit Combelsius in *Auctario* novissimo Bibliothecæ Patrum par. i, pag. 298.

(33) *Τῷ Λόγῳ, αὐτοῦ.* Ex veteri versione hæc, quæ ex Græco excidisse videntur, supplenda : τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, σὺν τῷ Λόγῳ ξενιτεύων.

(34) *Moraretur.* Combelsius Græcum πολιτευθῇ vertit, *municipatum adipisceretur.* Nec a verosimili abhorret Græbi conjectura, Irenæum respexisse ad πόλιν, civitatem, fundamenta habentem, cujus artifex et conditor Deus, quam Abrahamum expectasse scribit Apostolus Heb. xi, 10.

(35) *Prædiderat.* Clarom., *perdidicerat.*

(36) *Πάντως.* Melius legit vetus interpres, πάντως.

(37) *Dispositionem.* Abest ab Eras., Gall., Arund. et Merc. 2.

(38) *Inciperent.* Feuard. in marg. et Voss., *inciperet.*

(39) *A Verbo Domini.* Clarom., *a Verbo Deum.*

(40) *Frustrentur.* Pro *respuant, rejiciant, spernant*, a verbo Græco ἀθετεῖν, uti cum Billio conjicio.

(41) *Et Marcus.* Nihil simile in hodiernis Marci exemplaribus legitur. Si Irenæi ætate legeretur, illuc ex Matthæi Evangelio translatum fuerit necesse est. Nisi forte memoria lapsus sit Irenæus.

(42) *Idem ipsum.* Τὸ secundum, quod in edit. Eras. Gall. et Feuard. præcedit, auctoritate omnium mss. expunxi.

hunc. Hi autem qui peritiores apostolis volunt esse (42*), sic describunt : « Nemo cognovit Patrem nisi Filius, nec Filium nisi Pater, et cui voluerit Filius revelare; » et interpretantur, quasi a nullo cognitus sit verus Deus ante Domini nostri adventum : et eum Deum, qui a prophetis sit annuntiatus, dicunt non esse Patrem Christi.

2. Si autem Christus tunc inchoavit esse, quando et secundum hominem adventum suum egit, et a temporibus Tiberii Cæsaris commemoratus est (43) Pater providere hominibus, et non semper Verbum ejus una cum plasmate fuisse ostendebatur; nec tunc quidem oportuit alterum Deum annuntiari, sed casus tantæ incuriæ et negligentiae (44) ejus inquiri. Nullam enim oportet questionem talem esse, et tantum invalescere, ut et Deum quidem mutet, et eam, quæ est erga fabricatorem (qui nos alit per (45) suam conditionem), fidem nostram evacuet. Sicut enim in Filium fidem nostram dirigimus, sic et in Patrem dilectionem firmam et immobilem habere debemus.

Καὶ καλῶς (46) Ἰουστίνος ἐν τῷ πρὸς Μαρκίωνα συγγράμματι φησὶν : « Ὅτι αὐτῷ τῷ Κυρίῳ οὐδ' ἂν ἐπισθῆναι, ἄλλον Θεὸν καταγγέλλοντι παρὰ τὴν δημιουργόν. » Et bene Justinus in eo libro qui est ad Marcionem (47) ait : « Quoniam ipsi quoque Domino non credidissent (48), alterum Deum annuntianti, præter fabricatorem et factorem et nutritorem nostrum.

234 Sed quoniam ab uno Deo, qui et hunc mundum fecit, et nos plasmarit, et omnia continet et administrat, unigenitus Filius venit ad nos, suum plasma in semetipsum recapitulans, firma est mea ad eum (49) fides, et immobilis erga Patrem dilectio, utraque Deo nobis præbente (50). »

3. Neque enim Patrem cognoscere quis potest, nisi Verbo Dei, id est, nisi Filio revelante, neque Filium, sine Patris beneplacito. Bonum autem placitum Patris Filius perficit : mittit enim Pater ;

(42*) Qui peritiores apostolis volunt esse. Valentinianos et Marcianos respicit, ut patet ex lib. 1, cap. 20, n. 3, non Marcionitas, ut autumant quidam. Ab his enim corruptum fuisse hunc Evangelii Lucæ (quod solum admittebant) locum, non memorat Epiphanius *Hæc.* 42, ubi tamen diligenter recenset omnia a Marcione depravata loca. Imo Tertullianus lib. IV *contra Marcionem*, cap. 25, hoc ipsum testimonium ex persona Marcionis proferens, eodem modo legit atque nos : *Nemo scit qui sit Pater, nisi Filius ; et qui sit Filius, nisi Pater, et cuicumque Filius revelaverit.* Eadem tamen ex eo inferebat Marcion atque Valentiniani, *Christum videlicet ignozum Deum prædicasse.* Corruptio enim magis in sensu, quam in verbis posita erat. Unde non adeo mirum quod S. Justinus M. in *Apol.* 1, verba Christi citaverit, perinde ut hæretici legerunt. Vide quæ jam adnotavimus ad lib. 1, cap. 20.

(43) *Commemoratus est.* Id est *recordatus est, meminuit.*

(44) *Causas tamen negligentiae, etc.* Cur nimirum tam diu humanæ salutis providere neglexerit.

(45) *Alit per.* Fræs. et Gall. *dæst per.*

(46) *Καὶ καλῶς.* Hæc apud Euseb. l. IV *Hist.* c. 47.

mittitur autem et venit Filius. Et Patrem quidem invisibilem et indeterminabilem, quantum ad nos est, cognoscit suum ipsius Verbum, et cum sit inenarrabilis, ipse enarrat eum nobis : rursum autem Verbum suum solus cognoscit Pater : utraque autem hæc sic se habere manifestavit Dominus. Et propter hoc Filius revelat agnitionem Patris per suam manifestationem. Agnitio enim Patris, est Filii manifestatio : omnia enim per Verbum manifestantur. Ut ergo cognosceremus, quoniam qui advenit Filius, ipse est qui agnitionem Patris facit credentibus sibi, dicebat discipulis : « Nemo cognoscit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, et quibuscunque Filius revelaverit; » docens semetipsum et Patrem, sicut est, ut alterum non recipiamus Patrem, nisi eum qui a Filio revelatur.

4. Hic autem est fabricator cœli et terræ, quemadmodum ex sermonibus ejus ostenditur ; et non is qui a Marcione, vel a Valentino, aut a Basilide, aut a Carpocrate, aut Simone, aut reliquis falso cognominatis Gnosticis adinventus est falsus Pater. Nemo enim illorum Filius fuit Dei, sed Christus Jesus Dominus noster, adversus quem et contrariam exercent disciplinam, incognitum Deum audentes annuntiare. Debent autem in semetipsos audire : Quemadmodum enim incognitus, qui ab ipsis cognoscitur? quodcunque enim vel a paucis cognoscitur, non est incognitum. Dominus autem non in totum non posse cognosci et Patrem et Filium dixit : cæterum (51) supervacuis fuisset adventus ejus. Quid enim huc veniebat? an uti diceret nobis : Nolite quærere Deum, incognitus est enim, et non invenietis eum : quemadmodum et Christum Æonibus eorum dixisse mentiuntur hi qui sunt a Valentino? Sed hoc quidem vanum est.

Ἐδίδαξεν ἡμᾶς (52) ὁ Κύριος, ὅτι Θεὸν εἰδέναι οὐδεὶς δύναται, μὴ οὐχὶ Θεοῦ δοξάζοντος (53), τούτέστιν, Edocuit autem Dominus, quoniam Deum scire nemo potest, nisi Deo docente, hoc est, sine Deo

(47) *Ad Marcionem.* *Contra Marcionem* melius reddidisset interpret.

(48) *Credidissent.* Sic ex Græco Feuarentius emendavit, aliquatenus suffragantibus omnibus mss. in quibus scribarum incuria legitur *credidissent*, pro *credidissent*. At in Eras. et Gall., *credidisset*.

(49) *Ad eum.* In Feuard. marg., Voss. et Merc. 2, *ad Deum.* Sed melior cæterorum cod. lectio. Nam de Filio Dei sermonem hic esse demonstrat sermonis contextus, et id præsertim quod præcessit : *in Filium fidem nostram dirigimus ; in Patrem dilectionem firmam habere debemus.*

(50) *Utraque Deo nobis præbente.* An ad hæc usque verba, an longius, Justinus locus protendatur, certi nihil affirmari potest, cum dudum opus illud contra Marcionem injuria temporum deperierit.

(51) *Cæterum.* Pro *alioqui*; quod interpreti haud insuetum.

(52) *Ἐδίδαξεν ἡμᾶς.* Græcum hoc fragmentum ex ms. *Parallelorum* Joannis Damasceni excerptum, edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, p. 483.

(53) *Δοξάζοντος.* Legendum cum interp. *διδοῦντος*.

ἀνευ Θεοῦ μὴ γινώσκει- non cognosci Deum : hoc
σθαι τὸν Θεόν· αὐτὸ δὲ τὸ ipsum autem cognosci
γινώσκεισθαι τὸν Θεόν, θε- eum, voluntatem esse
λημα εἶναι τοῦ Πατρὸς. Patris. Cognoscunt enim
Γινώσκονται (54) καὶ ἀ- eum quibuscunque reve-
τὸν, οἷς ἂν ἀποκαλύψῃ ὁ laverit Filius.
Υἱός.

5. Et ad hoc Filium revelavit Pater (55), ut per eum omnibus manifestetur, et eos quidem, qui credunt ei justis (56), in incorruptelam, et in æternum refrigerium recipiat (credere autem ei, est facere ejus voluntatem) : eos autem qui non credunt, et propter hoc fugiunt lumen ejus, in tenebras (57), quas ipsi sibi elegerunt, juste recludet (58). Omnibus igitur revelavit se Pater, omnibus Verbum suum visibile faciens : et rursus Verbum omnibus ostendebat Patrem et Filium cum ab omnibus videretur, et ideo justum judicium Dei super omnes qui similiter quidem viderunt, non autem similiter crediderunt.

6. Etenim per ipsam conditionem revelat Verbum conditorem Deum, et per mundum fabricatorem mundi Dominum, et per plasma eum, qui plasma-verit, artificem, et per Filium eum Patrem qui generaverit Filium : et hæc omnes similiter quidem colloquuntur, non autem similiter credunt. Sed per legem et prophetas similiter Verbum et semetipsum et Patrem prædicabat : et audivit quidem universus populus similiter; non similiter autem omnes crediderunt. Et per ipsum Verbum visibilem et palpabilem factum, Pater ostendebatur, etiamsi non omnes similiter credebant ei; sed omnes viderunt in Filio Patrem : invisibile etenim Filii Pater, visibile autem Patris Filius. Et propter hoc omnes Christum loquebantur præsentem eo, et Deum nominabant. Sed et dæmones videntes Filium, dicebant : « Scimus te qui es, sanctus Dei ²¹ : » et tentans diabolus, videns eum, dicebat : « Si tu es Filius Dei ²² : » omnibus quidem videntibus et loquentibus Filium et Patrem, non autem omnibus credentibus.

7. Oportebat enim veritatem ab omnibus accipere testimonium, et esse judicium in salutem quidem credentium, in condemnationem autem non cre-

²¹ Marc. 1, 24. ²² Math. 14, 3. ²³ Cap. XV.

(54) *Γινώσκονται*. Legit interpretes γινώσκονται.

(55) *Filium revelavit Pater*. Ita Feuard. in marg. Clarom. et Voss. melius quam alii : *Filius revelavit Patrem*.

(56) *Justi*. Mallem *justos*.

(57) *Tenebras*. Al. *tenebris*.

(58) *Recludet*. Libentius legerem *recludat*.

(59) *Id est, ab omnibus confirmetur*. Glossema olet.

(60) *Singula*. Dictum puto pro *singularia*, veterum Latinorum more. Sensus proinde erit, *singularia testificationis argumenta profert*. Quare minus probanda Grabii conjectura, legendum censentis *sigilla*.

(61) *Significantibus*. Arund., *signantibus*, quam lectionem secutus est Grabius, quia legendum putat *sigilla*. Sed cum ea doctissimi viri conjectura

dentium, ut omnes juste judicentur, et ea quæ est in Patrem et Filium fides, ab omnibus comprobetur, id est ab omnibus confirmetur (59), ab omnibus accipiens testimonium, et a domesticis, quoniam et amici; et ab extraneis, quoniam et inimici. Illa est enim vera et sine contradictione probatio, quæ etiam ab adversariis ipsis singula (60) testificationis profert : in ipsa quidem manifesta sua visione convictis de præsentem negotio, et testificantibus, et significantibus (61); postea vero ad inimicitiam erumpentibus, et accusantibus, et volentibus non esse verum suum testimonium. Non ergo alius erat qui cognoscebatur, et alius qui dicebat : « Nemo cognoscit Patrem; » sed unus **235** et idem, omnia subjiciente ei Patre, et ab omnibus accipiens testimonium, quoniam vere homo, et quoniam vere Deus, a Patre, a Spiritu, ab angelis, ab ipsa conditione, ab hominibus, et ab apostaticis spiritibus, et dæmoniis (62), et ab inimico, et novissime ab ipsa morte. Omnia autem Filius administrans Patri (63), perficit ab initio usque ad finem, et sine illo nemo potest cognoscere Deum. Agnitio enim Patris, Filius; agnitio autem Filii in Patre, et per Filium revelata : et propter hoc Dominus dicebat : « Nemo cognoscit Filium, nisi Pater; neque Patrem, nisi Filius, et quibuscunque Filius revelaverit. » Revelaverit enim, non solum in futurum dictum est, quasi tunc inceperit (64) Verbum manifestare Patrem, cum de Maria natus; sed communiter per totum tempus positum est. Ab initio enim assistens Filius suo plasmati, revelat omnibus Patrem, quibus vult, et quando vult, et quemadmodum vult Pater : et propter hoc in omnibus, et per omnia unus Deus Pater, et unum Verbum, Filius (65), et unus Spiritus, et una salus (66) omnibus credentibus in eum.

CAPUT VII ²³.

Exorsam orationem repetit, et ostendit Abraham revelante Verbo cognovisse Patrem et Filii Dei adventum. Hinc exultasse videntem Christi diem, quo promissa sibi facta adimplenda erant. Cujus quidem exultationis fructus ad posteros, fidei Abrahamæ consortes manavit, ad Judæos vero Dei Verbum rejicientes non pervenit.

1. Et Abraham ergo a Verbo cognoscens Patrem,

D parum firma sit, vulgatam lectionem, cui suffragatur major exemplarium pars, retinere malui.

(62) *Et dæmoniis*. Ita pro *et ab erroneis* reposui ex Feuard. marg., Clarom. et Voss.

(63) *Filius administrans Patri*. Hæc in Dissert. 5, art. 5, § 59, explicata reperies.

(64) *Inceperit*. Editt., *inciperat*.

(65) *Et unum Verbum, Filius*. Ita ex codd. Clarom., Arund. et Voss. reposui. In editt. omnibus perperam; *Et unum Verbum, et unus Filius*. At Merc. 2 omittunt, *et unum Verbum*, habentque duntaxat, *et unus Filius*; nec male.

(66) *Et una salus*. Duas voces, *fides et*, quæ in editt. omnib. præfiguntur ante *salus*, expunxi auctoritate veteris Feuard. cod., Clarom. et Anglic. quia ad hæc, *omnibus credentibus*, quadrare non possunt.

qui fecit cœlum et terram, hunc Deum confitebatur (67): et doctus repræsentatione (68), quod inter homines homo (69) futurus esset Filius Dei, per cuius adventum semen ejus erat futurum quasi stellæ cœli, concupivit eam diem videre, uti et ipse complecteretur Christum: et per spiritum prophetiæ eam videns exultavit. Propter quod et Simeon ex semine ejus re implebat gratulationem patriarchæ, et dicebat: « Nunc remittis (70) servum tuum, Domine, in pace; quoniam viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti in facie (71) omnium populorum: lumen ad revelationem gentium (72), et gloriam populi Israel ²⁴. » Et angeli autem gratulationem magnam vigilantibus nocte pastoribus enuntiaverunt: ²⁵. Sed et Maria ait: « Magnificat anima mea Dominum, et exultavit spiritus meus in Deo salutari meo ²⁶: » descendente quidem exultatione Abrahamæ in eos qui erant ex semine ejus, vigilantes (73) et videntes Christum, et credentes ei; reciproca autem rursus et regrediente exultatione a filiis in Abraham, qui et concupierat diem adventus Christi videre. Bene igitur Dominus noster testimonium reddebat ei, dicens: « Abraham pater vester exultavit, ut videret diem meum, et vidit, et gavisus est ²⁷. »

2. ²⁸ Non enim tantum propter Abraham hæc dixit: sed et ut ostenderet, quoniam omnes qui ab initio cognitum habuerunt Deum (74), et adventum Christi prophetaverunt, revelationem acceperunt ab ipso Filio, qui et in novissimis temporibus visibilis et passibilis factus est, et cum humano genere locutus est, uti ex lapidibus excitaret filios Abrahamæ, et adimpleret repromissionem, quam promiserat illi Deus, et faceret (75) semen ejus tanquam stellas cœli, quemadmodum ait Joannes Baptista: « Potens est enim Deus ex lapidibus istis suscitare filios Abrahamæ ²⁹. » Hoc autem fecit Jesus, a lapidum re-

aligione extrahens nos, et a duris (76) et infructuosis cogitationibus transferens nos, et similem Abrahamæ fidem in nobis constituens. Quemadmodum et Paulus testificatur, dicens, nos esse filios Abrahamæ secundum similitudinem fidei, et repromissionem hæreditatis ³⁰.

3. Unus igitur et idem Deus, qui advocavit Abraham, et repromissionem ei dedit. Hic est autem fabricator, qui et per Christum præparat luminaria in mundo, eos qui ex gentibus credunt. « Vos » autem, inquit, « estis lumen mundi ³¹, » hoc est, quasi stellæ cœli. Hunc ergo recte ostendimus a nemine cognosci, nisi a Filio, et quibuscunque Filius revelaverit. Revelat autem omnibus Filius, quibus velit cognosci, Patrem (77); et neque sine bona voluntate Patris, neque sine administratione Filii cognoscat quisquam Deum. Et propter hoc dicebat discipulis Dominus: « Ego sum via, veritas, et vita. Et nemo venit ad Patrem, nisi per me. Si cognovissetis me (78), et Patrem **236** meum utique cognovissetis, et amodo cognovistis eum, et vidistis ³². » Ex quibus manifestum est, quoniam per Filium, id est per Verbum, cognoscitur.

4. ³³ Propter hoc Judæi excesserunt a Deo, Verbum ejus (79) non recipientes, sed putantes per seipsum (80) Patrem sine Verbo, id est sine Filio, posse cognoscere; Deum nescientes eum qui in figura locutus est humana ad Abraham (81), et iterum ad Moysen, dicentem: « Videns vidi vexationem populi mei in Ægypto, et descendi liberare eos ³⁴. » Hæc enim (82) Filius, qui est Verbum Dei, ab initio præstruebat (83), non indigente Patre angelis, uti faceret conditionem, et formaret hominem, propter quem et conditio fiebat: neque rursus indigente ministerio ad fabricationem eorum, quæ facta sunt, ad dispositionem eorum negotiorum, quæ secundum hominem erant; sed habente

²⁴ Luc. ii, 29 seqq. ²⁵ Ibid., 8 seqq. ²⁶ Luc. i, 46. ²⁷ Joan. viii, 56. ²⁸ Cap. XVI. ²⁹ Matth. iii, 9. ³⁰ Rom. iv, 12 seqq.; ix, 8, et Gal. iv, 28. ³¹ Matth. v, 14. ³² Joan. xiv, 6, 7. ³³ Cap. XVII. ³⁴ Exod. iii, 7, 8.

(67) *Hunc Deum confitebatur.* Verbis supra in fine capitis 5, n. 5, ex Gen. xiv, 22, citatis.

(68) *Et doctus repræsentatione.* De triumpo illorum apparitione loquitur, ait Feuardentius, quorum unum Filium Dei fuisse, quem adoravit, et Dominum Deum suum vocavit, magna concordia dicunt Justinus M. in *Dialogo*; Tertullianus lib. *De carne Christi*, et lib. iii *contra Marcion.*; Eusebius lib. i *Hist.*, cap. 4, Athanasius serm. 5 *contra Arianos*; Hilarius lib. iv *De Trinit.*; Cyrillus Hierosol. catech. 11 et 12; Ambrosius lib. ii *De Abraham*, cap. 5; Augustinus lib. ii *De Trinit.*, cap. 11 et 12.

(69) *Homo.* Deest in Merc. 2 et Voss.

(70) *Remittis.* Clarom. et Voss. *dimittis.*

(71) *Parasti in facie.* Sic Feuard. marg., Clarom. et Arund. in Voss., *parasti ad faciem.* In cæteris cum Vulgata, *parasti ante faciem.*

(72) *Ad revelationem gentium.* Ita ex vet. Feuard. cod. emendavi. Cæteri omnes corrupte, et sacro textu repugnante, *ad revelationem*, vel *in revelationem*, aut *in revelatione oculorum.* Vox enim *oculorum*, scribarum specialis est, pro *populorum.*

(73) *Vigilantes.* Al., *evigilantes.* Respicit auctor

ad Luc. ii, 8 et 17.

(74) *Deum.* Alii, *Dominum.*

(75) *Et faceret.* Editi, ut *faceret.*

(76) *Et a duris.* Feuard. ex vet. cod. cui consentiunt Voss. et Grab., et *a nostris duris.*

(77) *Cognosci, Patrem.* Ita Clarom. melius quam cæteri omnes, *agnosci*, vel *cognosci Pater.*

(78) *Si cognovissetis me, etc.* Eras. et Gall., *si cognovissetis me, et Patrem meum cognoscitis, et vidistis*, omisso *eum.* Quam vocem omisi et ipse cum iisdem et Clarom. ac Merc. 2, quia supra lib. iii, cap. 13, num. 2, omittitur in omnibus mss. Addidi vero ex Clarom. *utique, post meum*; quæ vox legitur in Vulgata.

(79) *Ejus.* Editi., *Dei.*

(80) *Per seipsum.* Græcorum more pro *seorsim, separatim.*

(81) *Ad Abraham.* Perperam addunt editi, et Arund., quod expunxi auctoritate veteris Feuard. cod., Clarom. et Voss.

(82) *Hæc enim.* Eras., Gall. et Feuard. male, *hic enim.*

(83) *Præstruebat.* Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss., *perstruebat.*

copiosum et inenarrabile ministerium. Ministrat enim ei (84) ad omnia sua progenies et figuratio sua (85), id est Filius et Spiritus sanctus (86), Verbum et Sapia; quibus serviunt, et subjecti sunt omnes angeli. Vani igitur sunt qui propter hoc, quod dictum sit: « Nemo cognoscit Patrem, nisi Filius; » alterum introducunt incognitum Patrem.

CAPUT VIII ³⁵.

Vanos esse Marcionem et assectas, qui Abraham a salute per Christum impertita excludunt; Christum enim non Abraham modo, sed et semen ejus in libertatem asseruisse, legem implendo, non solvendo, dum etiam Sabbatis curabat.

1. Vanus autem et Marcion, et qui ab eo, expellentes ab hæreditate Abraham, cui Spiritus per multos (87), jam autem et per Paulum testimonium reddit, quoniam « ereditit Deo, et deputatum est ei ad justitiam ³⁶: » et Dominus (88), primum quidem de lapidibus excitans filios ei, et faciens semen ejus quasi stellas cœli, dicens: « Quoniam venient ab Oriente et Occidente, ab Aquilone et Austro, et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Jacob in regno cœlorum ³⁷; » iterum dicens Judæis: « Cum videritis Abraham, et Isaac, et Jacob, et omnes prophetas in regno cœlorum (89), vos autem projici foras ³⁸. » Manifestum est ergo, quoniam qui contradicunt saluti ejus, et alterum præter eum, qui promissionem fecerit Abraham, formant Deum, extra regnum Dei sunt, et exhæredes sunt ab incorruptela (90), frustrantes (91) et blasphemantes Deum, qui in regnum cœlorum introducit Abraham, et semen ejus, quod est Ecclesia, per Christum Jesum, cui (92) et adoptio redditur, et hæreditas quæ Abraham promissa est.

2. ³⁹ Vindicabat enim semen ejus Dominus, solvens a vinculis, et advocans ad salutem, quemad-

³⁵ Cap. XVIII. ³⁶ Rom. iv, 5. ³⁷ Matth. viii, 11, et Luc. xiii, 29. ³⁸ Ibid., 28. ³⁹ Cap. XIX. ⁴⁰ Luc. xiii, 15, 16. ⁴¹ Joan. ix, 14. ⁴² Cap. XX.

(84) Ministrat enim ei, etc. Vid. Dissert. 5, art. 5, § 59.

(85) Figuratio sua. His verbis Spiritum sanctum designari, demonstrat mox subjecta explicatio; unde putem vocem ἀποῦ male ab interprete redditam fuisse per sua: verti debuisset ejus, ut nimirum figuratio ad progeniem seu Filium referatur. Nam Spiritum sanctum Filii figurationem seu imaginem dici a SS. Patribus, notissimum est. Sic Athanasius in epist. 1 ad Serapionem, Spiritum sanctum ait esse σφραγίδα, sigillum quod Filium exprimit, et Basilius in v advers. Eunom. pag. 116: Εἰζὼν μὲν Θεοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστι, φησὶν, εἰζὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, εἰζὼν δὲ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, etc. Imago quidem Dei Christus, qui est, inquit, imago Dei invisibilis: imago vero Filii Spiritus, etc.

(86) Sanctus. Deest in Anglic., sed non in Clarom.

(87) Per multos. Per Mosen scilicet et omnes prophetas.

(88) Et Dominus. Supple, testimonium reddit.

(89) Regno cœlorum. Edit. cum Merc. 2, regno Dei.

(90) Ab incorruptela. Edit., incorruptela.

(91) Frustrantes. I. e. spernentes, rejicientes.

(92) Cui. Ecclesie videlicet.

A modum fecit in muliere, quæ ab eo curata est, manifeste dicens his, qui non similem Abraham habebant fidem: « Hypocritæ, unusquisque vestrum die Sabbatorum bovem suum, vel asinum non solvit, et ducit, et adquat? Hanc autem, cum sit filia Abraham, quam alligaverat Sathanas decem et octo annis, non oportuerat solvi (93) ab hoc vinculo in die Sabbatorum ⁴⁰? » Manifestum est igitur, quoniam eos qui similiter ut Abraham credebant ei, solvit, et vivificavit (94), nihil extra legem faciens, curans in die Sabbatorum. Non enim prohibebat lex curari (95) homines Sabbatis, quæ et circumcidebat eos in hac die, et pro populo jubebat ministeria sacerdotibus perficere; sed et mutorum animalium curationem non prohibebat. Et Siloa etiam (96) sæpe Sabbatis curavit: et propter hoc assidebant ei multi die Sabbatorum ⁴¹. Continere enim jubebat eos lex ab omni opere servili, id est ab omni avaritia, quæ per negotiationem et reliquo terreno actu agitur (97): animæ autem opera, quæ sunt per sententiam, et sermones bonos, in auxilium eorum qui proximi sunt, adhortabatur fieri. Et propter hoc Dominus arguebat eos, qui injuste exprobrabant ei, quia Sabbatis curabat. Non enim solvebat, sed adimplebat legem, summi sacerdotis operam perficiens (98), propitiatus pro hominibus Deum, et emundans leprosos, infirmos curans, et ipse moriens, uti exsiliatus homo (99) exiret de condemnatione, et reverteretur intrepide ad suam hæreditatem.

3. ⁴² Sed et esurientes accipere Sabbatis escam ex his quæ adjacebant, non vetabat lex: **237** metere autem et colligere in horreum vetabat. Et ideo Dominus his, qui inculpabant discipulos ejus, quoniam vellentes spicas manducabant, dixit: « Nec hoc legistis, quod fecit David, cum esurisset, quem-

ad Luc. xiii, 29. ³⁸ Ibid., 28. ³⁹ Cap. XIX. ⁴⁰ Luc.

(93) Oportuerat solvi. Merc. 2, oportuit solvere; quibus Eras. et Gall. edit. quoad posterius verbum consonant. Ottob., oportuerit solvere.

(94) Vivificavit. Ita Clarom., Voss. et Arund. melius quam cæteri, vivificat.

(95) Curari. In edit., curare.

D (96) Et Siloa etiam, etc. Memoria lapsus Irenæus, Siloæ piscinam cum probatica confundere videtur. Illam enim sæpe Sabbatis curasse, nullibi legimus: at ad istius crepidinem jacuisse plures languidos in die Sabbati, expectantes aquæ motum, e quibus unum triginta et octo annos habentem in infirmitate sua, a Salvatore curatum fuisse scribit Joannes cap. v.

(97) Agitur. Ita Clarom. melius quam cæteri, agitur.

(98) Operam perficiens. Edit. Oxon. et Merc. 2, opera perficiens. Eras., Gall. et Feuard., operam faciens.

(99) Uti exsiliatus homo, etc. Alludit, inquit Feuard., ad Hebræorum legem, quæ, mortuo summo pontifice, exules domum redire permittebat: et qui hic exsiliatus homo dicitur, exsol tantum significatur: Græce forsitan non male φυγαδεύτης nominatur.

admodum introivit in domum Dei, et panes propositionis manducavit, et dedit eis qui cum eo erant, quos non licebat manducare, nisi solis sacerdotibus ⁴³? » per legis verba suos discipulos excusans, et significans licere sacerdotibus libere agere. Sacerdos autem scitus fuerat David (1) apud Deum (2), quamvis Saul persecutionem faceret ei.

Πᾶς βασιλεὺς δίκαιος, ιερατικὴν ἔχει τάξιν. Omnes enim justī sacerdotalem habent ordinem (3).

Sacerdotes autem sunt omnes Domini apostoli, qui neque agros, neque domos hæreditant hic, sed semper altari et Deo serviunt. De quibus et Moyses in Deuteronomio, in benedictione Levi ait: « Qui dicit patri suo et matri suæ: Non novi te; et fratres suos non agnovit, et filios suos abdicavit: custodivit præcepta tua, et testamentum tuum servavit ⁴⁴. » Qui autem sunt, qui dereliquerunt patrem et matrem, et omnibus proximis renuntiaverunt, propter verbum Dei et testamentum ejus, nisi discipuli Domini? De quibus iterum Moyses: « Hæreditas autem, » inquit, « non erit eis. Dominus enim ipse hæreditas ipsorum ⁴⁵. » Et iterum: « Non erit sacerdotibus levitis in tota tribu Levi pars, neque substantia cum Israel: fructificationes Domini substantiæ eorum (4); manducabunt eas ⁴⁶. » Propter hoc et Paulus: « Non inquirō, » inquit, « datum; sed inquirō fructum ⁴⁷. » Discipulis, inquit, Domini (5) leviticam substantiam habentibus, licebat eis esurientibus, a seminibus accipere escam: « Dignus est enim operarius esca sua ⁴⁸. » Et sacerdotes in templo Sabbatum profanabant, et rei non erant. Quare ergo rei non erant? Quia cum essent in templo, non secularia,

A sed Dominica perficiebant ministeria, legem (6) adimplentes, non autem prætereuntes legem; quemadmodum is qui a semetipso arida ligna attulit in castra Domini, qui et juste (7) lapidatus est. « Omnis enim arbor, quæ non facit fructum bonum, abscindetur, et in ignem mittetur ⁴⁹. » Et: « Quicumque templum Dei violaverit, violabit illum Deus ⁵⁰. »

CAPUT IX ⁵¹.

Utriusque testamenti unum esse auctorem, suum, scopumque præcipuum.

1. Unius igitur et ejusdem substantiæ sunt omnia, hoc est, ab uno et eodem Deo, quemadmodum et Dominus ait discipulis: « Propterea omnis scriba doctus in regno cælorum similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera ⁵². » Non alterum quidem vetera, alterum vero (8) proferentem nova docuit; sed unum et eundem. Paterfamilias enim Dominus est, qui universæ domui paternæ dominatur: et servis quidem, et adhuc indisciplinatis condignam tradens legem; liberis autem, et fide justificatis congruentia dans præcepta, et filiis adaperiens suam hæreditatem. Scribas autem et doctores regni cælorum, suos dicebat discipulos, de quibus et alibi ait Judæis: « Ecce, mitto ad vos sapientes, et scribas, et doctores, et ex eis occiditis, et effugabitis a civitate in civitatem ⁵³. » Ea autem, quæ de thesauro proferuntur (9) nova et vetera, sine contradictione duo testamenta dicit: vetus quidem, quod ante fuerat, legisdatio; novum (10) autem, quæ secundum Evangelium est conversatio, ostendit, de qua David ait: « Cantate Domino canticum novum ⁵⁴. » Et Isaias: « Cantate Domino hymnum novum. Initium (11) ejus, glorificatur (12) nomen ejus a summo

⁴³ Luc. vi, 3, 4. ⁴⁴ Deuter. xxxiii, 9. ⁴⁵ Numer. xviii, 20, et Deuter. x, 9. ⁴⁶ Deuter. xviii, 1. ⁴⁷ Philipp. iv, 17. ⁴⁸ Matth. x, 10. ⁴⁹ Matth. iii, 10, et vii, 19. ⁵⁰ I Cor. iii, 17. ⁵¹ Cap. XXI. ⁵² Matth. xiii, 52. ⁵³ Matth. xxiii, 34. ⁵⁴ Psal. xcv, 1, et xcvi, 1.

(1) Sacerdos autem scitus fuerat David. Apertus est verborum istorum sensus, nec in iis offenderet vel cæcus quispiam. Nempe Davidem vocat sacerdotem scitum, quia omnes justī (vel ut habet alia lectio mox indicanda, omnis rex justus), sacerdotalem habent ordinem. Idipsum est quod de piis quibusque Christianis dixit Petrus epist. 1, cap. 2, Regale sacerdotium, sanctum sacerdotium esse; videlicet, ut statim explicat, ad offerendas Deo spirituales hostias. Ecce tamen, Græbius primus omnium, quem sciam, iis Irenæi verbis misere abutitur, ut sanctissimum antistitem per fas et nefas, et oborto, ut aiunt, collo, puritanis tradat: quasi illius sententia fuerit, quod omnes fideles sint sacerdotali ordine ac potestate præditi, ejusque exercitium, ubi necessitas requirit, obire queant. Quem absurdum sensum solus in Irenæi verbis expiscatus fuerit; nullus certe alius ex mortalibus, si sanus fuerit, deprehenderit. Sed de hi consule Dissert. 3, art. 8, § 100, ubi frivola novi editoris argumenta late expendimus dissolvimusque.

(2) Apud Deum. Sic Clarom. et 4 Anglic., una cum edit. Oxon. In aliis edition. minus recte, apud eum.

(3) Omnes enim justī sacerdotalem habent ordinem. Sententiam hanc ex Irenæo nominatim, sed paulo aliter transcripserunt Joannes Damascenus

in Parallelis lit. B. tit. 2, tam in cod. Clarom. (ex quo eam edidit Halloixius in Vita Iren., pag. 498), quam in Vaticano lit. B. tit. 9, et Antonius Melissa serm. 1, part. II: Πᾶς βασιλεὺς δίκαιος ιερατικὴν ἔχει τάξιν. Omnis rex justus sacerdotalem habet ordinem. Quæ quidem lectio, mea quidem sententia, Vulgatæ præferenda videtur: arcuius enim cohæret cum ea quæ præcedit de Davide sententia. Eam tamen, nullo hactenus favente codice Latino, textui inserere, religio esset.

(4) Substantiæ eorum. Al., substantia eorum.
(5) Domini. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, Dominus.

(6) Legem. Aliqui, legis.
(7) Qui et juste. Qui et addidi ex Clarom.
(8) Vero. Al., quidem.

(9) Proferuntur. Ita Feuard. in marg., Ottob. et Voss. At Clarom. et Arund., proferuntur; cæteri, proferunt.

(10) Novum. Ita restitui pro nova, nullo quidem suffragante codice; sed id aperte exigente tum constructione, tum tota orationis serie.

(11) Initium. Græca, ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, melius reddidisset interpre., principatus ejus.

(12) Glorificatur... annuntiant. Hodierni τῶν Ὁ codd. habent, δοξάζετε... ἀναγγελοῦσι, glorificate... annuntiant; non δοξάζετε... ἀναγγέλλουσι. Sed

terræ : virtutes ejus in insulis annuntiant ⁵⁵. » Et Jeremias ait : « Ecce disponam, » inquit, « testamentum novum, non quemadmodum disposui patribus vestris ⁵⁶ » in monte Oreb. Utraque autem testamenta unus et idem paterfamilias produxit, Verbum Dei, Dominus noster Jesus Christus, qui et Abrahæ, et Moysi collocutus est, et nobis (13) in novitate restituit libertatem, et multiplicavit eam, quæ ab ipso est, gratiam.

2. ⁵⁷ « Plus est enim, » inquit, « templo hic ⁵⁸. » Plus autem et minus non in his dicitur, quæ inter se communionem non habent, et sunt contrariæ naturæ, et pugnant adversum se; sed in his quæ ejusdem sunt substantiæ, et communicant secum, solum autem multitudine (14), et magnitudine differunt : quemadmodum aqua ab aqua, **238** et lumen a lumine, et gratia a gratia. Major est igitur legislatio quæ in libertatem, quam quæ data est in servitutem : et ideo non in unam gentem, sed in totum mundum diffusa est. Unus autem et idem Dominus, qui plus quam templum est, et plus quam Salomon, et plus quam Jonas donat hominibus, id est, suam præsentiam et resurrectionem a mortuis : sed non Deum immutans, nec alium prædicans Patrem, sed eundem ipsum, qui semper habet plura metiri domesticis; et proficiente eorum erga Deum dilectione, plura et majora donans, quemadmodum et Dominus discipulis dicebat : « Quoniam et majora horum videbitis ⁵⁹. » Et Paulus ait : « Non quod jam acceperim, aut justificatus (15) sim, aut jam perfectus sim ⁶⁰. Ex parte enim scimus, et ex parte prophetamus. Cum autem venerit quod perfectum est, quæ sunt ex parte destruentur ⁶¹. » Sicut igitur, adveniente perfecto, non alterum Patrem videbimus, sed hunc quem nunc videre concupimus (« Beati enim mundi cor-

⁵⁵ Isa. XLII. 10, 12. ⁵⁶ Jerem. XXXI. 31, 32. ⁵⁷ Philip. III. 12. ⁵⁸ I Cor. XIII. 9, 10. ⁵⁹ Matth. V.

hæc forte memoriter allegavit Irenæus, uti et sequentia.

(13) *Et nobis.* Sic Clarom. In Feuard. et Grab., qui nobis. At in Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, nec qui, nec et apparent.

(14) *Multitudine.* Al. perperam, altitudine.

(15) *Aut justificatus.* Quod additum a Feuard. ante justificatus, expunxi auctoritate codd. Clarom., Arund. et Merc. 2, ac ipsius Italicæ versionis, quæ hoc additamentum ex I Corinth. IV. 4, desumptum sola hic exhibet, ut constat ex vetustissimo nostro cod. ms. Græco-Lat. San-Germanensi, Ambrosiastri Comment. et aliis.

(16) *Mundi corde.* Sic Clarom. cum antiqua versione Italica, et Græco Evangelii textu. Cæteri, mundo corde.

(17) *Credidistis.* Nostri N. T. codd. habent, et quidem melius, πιστεύοντες δέ, credentes autem.

(18) *Per Testamenta maturescere perfectum salutis.* Sic recte vetus Feuard. cod. et Clarom. et forte etiam Voss. cod. Hic saltem consentit quoad perfectum : de voce testamenta, quam habent Eras., Gall. et Feuard., ambigo : siquidem Grab. excudi fecit testamentum : an codicis Voss. an alterius auctoritate? non dixit. Cæterum pro perfectum, Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, perperam habent per effectum; nec melius utrumque retinere Feuarden-

de (16), quoniam ipsi Deum videbunt ⁶² »); neque alium Christum, et Dei Filium expectabimus, sed hunc qui ex Maria Virgine, qui et passus est, in quem et credimus, quem et diligimus (quemadmodum Isaias ait : « Et dicent in illa die : Ecce, Dominus Deus noster, in quem speravimus, et exultavimus in salute nostra ⁶³. » Et Petrus ait in Epistola sua : « Quem non videntes diligitis, » inquit, « in quem nunc non videntes credidistis (17), gaudebitis gaudio inenarrabili ⁶⁴ »); neque alium Spiritum sanctum percipimus, nisi hunc qui est nobiscum, et qui clamat : « Abba, pater ⁶⁵; » et in iisdem ipsis augmentum habebimus, et proficiemus, ut jam non per speculum, et per ænigmata, sed facie ad faciem fruamur muneribus Dei : sic et nunc plus templo, et plus Salomone percipientes, quod est adventus Filii Dei, non alterum didicimus Deum, præter fabricatorem et factorem omnium, qui ab initio nobis demonstratus est; neque alterum Christum Dei Filium, præter eum qui a prophetis prædicatus est.

3. Novo enim Testamento cogito et prædicato per prophetas, et ille qui illud dispositurus erat secundum placitum Patris, prædicabatur, manifestatus hominibus, quemadmodum voluit Deus; ut possint semper proficere credentes in eum, et per testamenta maturescere perfectum salutis (18). Una enim salus, et unus Deus : quæ autem formant hominem, præcepta multa (19), et non pauci gradus, qui ducunt hominem ad Deum. Terreno quidem et temporali regi (20), cum sit homo, licet aliquoties majores profectus attribuere his qui sunt subjecti : Deo autem non licebit (21), cum sit idem, et semper majorem gratiam præstare (22) humano generi velit (23), et pluribus muneribus assidue honorare eos qui placent ei? Si autem hoc est

⁵⁷ Cap. XXII. ⁵⁸ Matth. XII. 6. ⁵⁹ Joan. I. 50. ⁶⁰ I Cor. XIII. 9, 10. ⁶¹ Matth. V. 8. ⁶² Isa. XXV. 9. ⁶³ I Pet. I. 8. ⁶⁴ Rom. VIII. 15.

tio visum est. *Perfectum autem salutis* dixit Irenæus, pro perfectione seu consummatione salutis, gloria videlicet æterna : quo sensu paulo ante scripsit : sicut igitur adveniente perfecto, non alterum Patrem videbimus, etc. Ac prouide sensus est : Ut possint semper proficere credentes in eum et per varia sibi invicem succedentia testamenta maturescere queat salutis humanæ consummatio. I. e. per varia testamenta possint homines paulatim ad gloriam æternam perducere.

(19) *Quæ autem formant hominem, præcepta multa.* Sic Clarom., Arund. et Voss. melius et Irenæi argumento convenientius quam cæteri, qui formavit hominem, præcepta autem multa.

(20) *Terreno quidem et temporali regi.* In vet. cod. Feuard. et Voss., ante terrenum quidem et temporalem regem.

(21) *His qui sunt subjecti : Deo autem non licebit, etc.* Cod. Clarom. paulo aliter : his autem qui sunt subjecti Deo non licebit. At Vulgata lectio præferenda videtur : quare, post Deo autem non licebit, subintelligenda quæ præcesserunt, majores profectus attribuere his qui sunt subjecti.

(22) *Præstare.* Eras., Gall. et Feuard. perperam, et repugnantibus omnibus mss., præstat.

(23) *Velit.* Hoc verbum addidi ex cod. Clarom.

proficere, alterum adinvenire Patrem, præter eum qui ab initio annuntiatus est, et rursum, præter eum qui putatur secundo inventus esse, alterum tertium adinvenire; et ejusdem erit profectus et a tertio in quartum, et ab hoc (24) rursum alterum, et alterum: et sic semper putans proficere talis sensus, nunquam in uno stabit Deo. Expulsus enim ab eo qui est, et reversus retrorsum, quæret quidem semper, inveniet autem nunquam Deum; sed semper incomprehensibilitatis profundo natabit, nisi per pœnitentiam conversus, unde abjectus erat, revertatur; unum Deum Patrem Demiurgum confitens, et credens, qui a lege et prophetis annuntiatus est, qui a Christo testificatus est, quemadmodum ipse ait ad eos qui accusabant ejus discipulos, quasi non servarent traditionem seniorum: « Quare vos frustramini præceptum Domini (25), propter traditionem vestram? Deus enim dixit: Honora patrem et matrem; et: Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur⁶⁶. » Et iterum ait eis: « Et frustrati estis sermonem Dei (26) propter traditionem vestram⁶⁷; » manifestissime Patrem et Deum (27) confitens Christus eum, qui in lege dixit: « Honora patrem et matrem, ut tibi bene sit⁶⁸. » Verbum enim Dei confessus est legis præceptum verax Deus, et neminem alterum Deum appellavit, quam suum Patrem.

239 CAPUT X⁶⁹.

Veteris Testamenti Scripturas, eas potissimum quæ a Moyse exaratae sunt, Filii Dei ubique passim meminisse, ejusque adventum et passionem clarissime prænuntiassent, ac proinde ab uno et eodem Patre inspirante manasse.

1. Bene igitur et Joannes meminit dicentem Do-

⁶⁶ Matth. xv. 5, 4. ⁶⁷ Ibid., 6. ⁶⁸ Exod. xx, v, 46. ⁷² Deuter. xvi, 5, 6.

(24) *Ab hoc.* Eras., Gall. et Merc. 2, adhuc. Utrumque frustra retinuit Feuard.

(25) *Domini.* Eras. et Gall., divinum.

(26) *Sermonem Dei.* Τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, legisse videtur Irenæus, quomodo et habet cod. Cantabrig. Editi vero habent ἐντολήν, *mandatum.*

(27) *Patrem et Deum.* In Arundel. et Merc. 2, *Patrem et Dominum*, sicut Eras. et Gall. ordine inverso, *Dominum et Patrem.* At Feuard. utroque retento, *Dominum et Deum Patrem.*

(28) *Inquit.* Addidi ex Clarom.

(29) *Aliquando quidem cum Abraham loquens, aliquando cum Noe, dans eis mensuras.* Ita Clarom., Voss. et vetus Feuard. codex (ut ex ejus annotatione colligitur), excepto quod in hoc exstat *ei pro eis.* In Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2 legitur: *aliquando quidem cum Abraham loquens, aliquando cum eodem comesurus; ommissis, aliquando quidem cum Noe, etc.* Feuardentio vero, quem secutus est Gradius, utraque servata lectione scribere visum est: *aliquando quidem cum Abraham loquens, cum eodem comesurus; aliquando cum Noe, dans ei mensuras.* Ubi vocem, *aliquando* ante *cum eodem* propria auctoritate expunxit. Et tamen hæc ipsa vox ostendit, aliud periodi membrum hinc incipere, ac proinde ista, *cum eodem comesurus*, ab imperitis librariis scripta fuisse pro: *cum Noe dans eis mensuras;* quia, quid sibi vellent *mensuræ* illæ, non intelligebant. Quare ex citatorum trium veterum codicum aucto-

rum aucto-
A
B
C
D
ritate deletis, cum eodem comesurus, textum restituere non dubitavi. Illud autem, *dans eis mensuras*, explico tum de arcae dimensionibus, quas Deus Noemo prælinavit, Gen. vi, 14 seqq., tum de orbis terrarum distributione, ab eodem jussu Dei inter tres filios facta, Gen. x et xi, juxta illud D. Pauli *Actor.* xvii, 26: *Fecitque ex uno omne genus hominum inhabitare super universam faciem terræ, definiens statuta tempora, et terminos habitationis eorum,* tum denique de terræ promissionis ab Abraham posteris quondam possidendæ finibus, quos ipsi Deus præonstravit, præstituitque, Genes. xiii, 14 et 17, et xv, 18 et seqq.

2. Jam autem et manifestaverat ejus adventum, dicens: « Non deerit princeps in Juda, neque dux ex femoribus ejus, quoadusque veniat cui repositum (35) est, et ipse est spes gentium; alligans ad vitem pullam suam, et ad helicem (34) pullum asinæ. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ

12. ⁶⁹ Cap. XXIII. ⁷⁰ Joan. v, 39, 40. ⁷¹ Ibid.

(30) *Aliquando autem quærens Adam.* Hæc quoque desunt in Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2.

(31) *Videretur.* Editi. cum Arund. et Merc. 2, *videtur.*

(32) *Quas.* Al. *quam.*

(33) *Repositum.* In Feuard. marg. et Voss., *repositum;* quomodo et Novatianus habet lib. *De Trinit.* cap. 9

(34) *Helicem.* Sic pro *ilicem*: reposni auctorit. Biblici textus τῶν ὄ, in quo legitur, ἑλίχι. Helicem etiam legit Cyprian. lib. 1 *Adversus Judæos*, cap. 21 in correctis exemplaribus. Qui in mss. codicum lectione versati sunt, norunt quam frequenter e commutetur in i; ac proinde non mirum si pro *ilicem* aut *helicem* scripserint amanuenses, *ilicem.* Helix autem Græca vox est, significans vitis claviculam.

pallium suum; lætifici (35) oculi ejus a vino (36), et candidi dentes ejus quam lac⁷³ (37). » Inquirant enim hi, qui omnia scrutari dicuntur, id tempus in quo defecit princeps, et dux ex Juda, et qui est gentium spes, et qui vitis, et qui pullus ejus, et quod indumentum, et qui oculi, et qui dentes, et quod vinum, et unumquodque ex dictis (38) exquirant; et invenient non alium, nisi Dominum nostrum Jesum Christum, annuntiatum. Quapropter Moyses increpans populum, quod ingratus existeret, ait: « Sic populus fatuus, et non sapiens, hæc Domino retribuistis⁷⁴? » Et rursus significans, quoniam qui ab initio condidit et fecit eos Verbum, et in novissimis temporibus redimens nos, et vivificans, ostenditur pendens in ligno, et non credent ei. Ait enim: « Et erit vita tua pendens ante oculos tuos, et non credes vitæ tuæ⁷⁵. » Et iterum: « Nonne hic idem Pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te⁷⁶? »

CAPUT XI⁷⁷.

Veteres prophetas et justos prænovisse adventum Christi, huncque videre et audire ardentius appetiisse, ipso per Spiritum sanctum se in Scripturis revelante, et sine sui mutatione novis in dies beneficiis homines ditante, posteriores tamen cumulatus prioribus.

1. Quoniam autem non solum prophetæ et justii multi, præscientes per Spiritum sanctum (39) adventum ejus, oraverunt in illud tempus venire, in quo facie ad faciem viderent Dominum suum et sermones audirent ejus, Dominus fecit manifestum, dicens discipulis: « Multi prophetæ et justii cupierunt videre quæ videtis, et non viderunt, et audire quæ auditis, et non audierunt⁷⁸. » Quemadmodum igitur concupierunt et audire, et videre, nisi præscissent futurum ejus adventum? Quomodo autem præscire potuerunt, nisi ab ipso præscientiam ante accepissent? Quomodo autem Scripturæ testificantur de eo, nisi ab uno et eodem Deo omnia semper per Verbum revelata et ostensa fuissent credentibus; aliquando quidem colloquente eo cum suo plasmate, aliquando autem dante legem, aliquando vero exprobrante, aliquando exhortante, ac deinceps libe-

⁷³ Gen. XLIX, 10 et seqq. ⁷⁴ Deut. xxxii, 6. ⁷⁵ Deut. xxviii, 66. ⁷⁶ Deut. xxxii, 6. ⁷⁷ Cap. XXIV. ⁷⁸ Matth. xiii, 17. ⁷⁹ Gen. i, 28. ⁸⁰ Matth. xxv, 21, 25.

(35) *Lætifici.* Ita Clarom., Arund., Voss. et Grab. juxta Græcum γαρτοποιολ. Cæteri, lætificabuntur.

(36) *A vino.* Editi τῶν Ὁ codices habent ὑπὲρ οἴνου, super vinum. Sed legisse videtur Irenæus ἀπὸ οἴνου, quomodo etiam habet cod. Alexandr.

(37) *Quam lac.* Sic Voss., Clarom. (quamvis in hoc emendator quispiam superscripserit tan, ut legatur tanquam, haud advertens hellenismum esse, pro magis quam lac), et Grabius. Alii tanquam lac.

(38) *Dictis.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii minus bene, occultis.

(39) *Spiritum sanctum.* Sanctum addidi ex cod. Clarom.

(40) *Serrum.* Suum additum in edit. deest in omnibus mss.

(41) *Incorruptelæ.* Al., incorruptibilem.

A rante servum (40), et adoptante in filium, et apto tempore incorruptelæ (41) hæreditatem præstante, ad perfectionem hominis? Plasmavit enim eum in augmentum et incrementum, quemadmodum Scriptura dicit: « Crescite et multiplicamini⁷⁹. »

2. Et hoc Deus ab homine differt, quoniam Deus quidem facit, homo autem fit: et quidem qui facit, semper idem est: quod autem fit, et initium, et medietatem, et adjectionem, et augmentum accipere debet. Et Deus quidem bene facit, bene autem fit homini. Et Deus quidem perfectus in omnibus, ipso sibi æqualis et similis; totus cum sit lumen, et totus mens, et totus substantia, et fons omnium bonorum; homo vero profectum percipiens et augmentum ad Deum (42). Quemadmodum enim Deus semper idem est; sic et homo in Deo inventus (43), semper proficiet ad Deum. Neque enim Deus cessat aliquando in benefaciendo, et locupletando hominem: neque homo cessat beneficium accipere, et ditari a Deo. Exceptorium enim bonitatis, et organum clarificationis ejus, homo gratus ei qui se fecit: et iterum exceptorium justii judicii ejus homo ingratus, et spernens plasmatorem, et non subjectus Verbo ejus: qui plurimum semper fructificantibus, et plus habentibus Dominicum argentum, daturum se pollicitus est: « Euge, » inquit, « serve bone et fidelis, quia in modico fidelis fuisti, super multa te constituam; intra in gaudium Domini tui⁸⁰; » ipse Dominus plurimum promittens (44).

3. Sicut ergo nunc fructificantibus plurimum daturum se pollicitus est, secundum munerationem gratiæ suæ, sed non secundum commutationem agnitionis (ipse (45) enim Dominus perseverat, et idem Pater revelatur); sic ergo et posterioribus majorem, quam quæ fuit in veteri testamento, munerationem gratiæ attribuit unus et idem Dominus per suum adventum. Et illi enim per famulos audiebant venturum regem, et mediocriter gaudebant (46), secundum quod sperabant venturum eum: qui autem præsentem viderunt, et libertatem adepti et potiti sunt ejus munerationem (47), majorem gratiam et abundantiosem exultationem habent gaudentes de regis adventu, quemadmodum et David dicit: « Anima mea exsultabit in Domino, jucundabitur in

(42) *Ad Deum.* Editt. minus bene, a Deo: nam mox sequitur, semper proficiet ad Deum.

(43) *Inventus.* Editt., intentus.

(44) *Ipse... plurimum promittens.* Sic vetus Feuard cod., Clarom. et Voss. Alii perperam, ipse... plurimum promittens. Hæc vero ad præcedentia, daturum se pollicitus est, referuntur; nec proinde corruptus est locus, ut frustra suspicatur Feuardenius.

(45) *Ipse.* Ἀυτός, idem potius hic verti debuisset.

(46) *Illi enim per famulos audiebant et mediocriter gaudebant.* Al. illi enim, qui per famulos audiebant... mediocriter (sine et) gaudebant.

(47) *Munerationem.* Sic Voss., Clarom. remunerationem; cæteri, munerationem.

salutari ejus ⁸¹. » Et propter hoc Hierosolymam in- A
troeunte eo, omnes (48) qui erant in via David in
dolore animæ, cognoverunt suum regem, et sub-
straverunt ei vestimenta, et ramis viridibus ador-
naverunt viam, cum magna lætitia et exultatione
clamantes (49): « Hosanna, fili (50) David, benedi-
ctus qui venit in nomine Domini, hosanna in excel-
sis ⁸². » Zelantibus autem malis dispensatoribus,
qui circumveniebant inferiores, et dominabantur
eorum, quibus ratio non constabat, et propter hoc
nolentibus (51) venisse regem, et dicentibus ei:
« Audis quid isti dicunt? » ait Dominus: « Nunquam
legistis: Ex ore infantium et lactentium perfecisti
laudem ⁸³? » id quod a David in Filium Dei dictum
erat, in se factum ostendens, et significans, illos
quidem nescire virtutem Scripturæ, et dispositio- B
nem Dei; se autem esse qui a prophetis annuntia-
tus sit Christus, cujus nomen in omni terra lauda-
tur; ex ore infantium et lactentium laudem perfici-
enti (52) suo Patri: quapropter et elevata est ma-
gnificentia ejus super cœlos.

4. Si ergo idem ipse adest, qui prædicatus est a
prophetis, Deus Dominus (53) noster Jesus Christus
et adventus ejus plenior gratiam et majorem mu-
nerationem attribuit his qui susceperunt eum; ma-
nifestum, quoniam et Pater idem ipse est, qui a pro-
phetis annuntiatum est, et non alterius Patris agni-
tionem fecit veniens Filius, sed ejusdem qui ab in-
itio prædicatus est, a quo et libertatem detulit his
qui legitime, et prono animo, et toto corde deser-
viunt (54) ei: contemptoribus autem, et non subje- C
ctis Deo, sed in gloriam (55) hominum exteriores
munditias (56) sectantibus (quæ in figuram futuro-
rum traditæ erant, velut umbræ cujusdam descri-
ptionem faciente lege, atque delineante de tempo-
ralibus æterna, de terrenis cœlestia), fingentibus
plusquam quæ dicta sunt sese observare, tanquam
diligentiam suam etiam ipsi Deo præferentibus, intus
autem plenis hypocrisi, cupiditate, et omni malitia,
in sempiternum (57) attulit perditionem, abscindens
eos a vita.

⁸¹ Psal. xxxiv, 9. ⁸² Matth. xxi, 9. ⁸³ Ibid., 16. ⁸⁴ Cap. XXV. ⁸⁵ Isa. i, 22. ⁸⁶ Matth. xv, 3.

(48) *Introeunte eo, omnes.* Vetus Feuard. cod. et D
Clarom., *introeunte, eum omnes.*

(49) *Clamantes.* Et dicentes, quod addunt edit.,
omisi auctoritate omnium mss.

(50) *Fili.* In Arundel. cum quibusdam Erasm.
edit. et Oxon. juxta evangelicum textum, *filio.*

(51) *Nolentibus.* *Credere* additur in edit., sed in
nullo mss. nostrorum apparet.

(52) *Perficiendi.* Sic mss. omnes, nisi quod Ottob.
et Merc. 2 vitiose habeant *perfecisti*. Editores vero
posuerunt *perficientis*, haud advertentes *perficienti*
ablativum absolutum esse, ac subintelligendum *ipso*,
videlicet Christo, ut sit sensus: *ipso perficiente suo*
Patri.

(53) *Deus Dominus.* Sic Clarom. In Feuard. marg.,
Arund. et Voss., *Deus* duntaxat. In cæteris, *Domini-*
us tantum.

(54) *Deserviunt.* Clarom., *deservient.*

(55) *In gloriam.* Ita Clarom. melius quam cæteri

241 CAPUT XII ⁸⁴.

*Eundem esse utriusque legis auctorem hinc liquido
patere, quod Christus traditiones et mores veteri
repugnantes damnaverit, summa vero et eminentiora
hujus præcepta confirmaverit, ac seipsum Mosaicæ
legis finem esse docuerit.*

1. Seniorum enim ipsorum traditio, quam ex lege
observare sungebant, contraria erat legi datæ per
Moysen. Propter hoc et Isaias ait: « Capones
tui miscent vinum aqua ⁸⁵; » ostendens quod au-
stero Dei præcepto miscerent seniores æquatam
traditionem, id est aggredientes (58) adulteram
legem, et contrariam legi, sicut et Dominus fecit
manifestum, dicens eis: « Quare vos transgredimini
præceptum Dei, propter traditionem vestram ⁸⁶? »
Non solum autem per prævaricationem frustrati
sunt legem Dei, miscentes vinum aqua; sed et
suam legem e contrario statuerunt, quæ usque ad-
huc Pharisæica vocatur. In qua quædam quidem
auferunt, quædam vero addunt, quædam autem,
quemadmodum volunt, interpretantur; quibus utun-
tur singulariter magistri eorum: quas traditiones
volentes vindicare (59), legi Dei instituenti eos ad
adventum (60) Christi non subjecti esse voluerunt;
sed ei Dominum arguebant in sabbatis curantem,
quod quidem sicut prædiximus, lex non prohibebat.
Etenim ipsi secundum aliquid curabant, circum-
cidentes (61) hominem in sabbato; se autem ipsos
non redarguebant, per (62) traditionem et præ-
dictam Pharisæicam legem transgredientes præ-
ceptum Dei, et præceptum legis non habentes, id
est dilectionem, quæ est erga Deum.

2. Quoniam autem hoc primum et maximum
præceptum est, sequens autem erga proximum,
Dominus docuit, totam legem et prophetas pendere
dicens ex ipsis præceptis. Et ipse autem aliud
majus hoc præcepto non detulit, sed hoc ipsum
renovavit suis discipulis, jubens eis Deum diligere
ex toto corde, et cæteros quemadmodum se. Si
autem ab alio descendisset Patre, nunquam ex lege
primo et summo usus esset præcepto, sed utique
omnimodo eniteretur majus hoc a perfecto Patre

D *in gloria.*

(56) *Exteriores munditias.* Sic Feuard. in marg.,
Clarom. et Voss. melius quam Eras., Gallas. et
Feuard. in textu, *exteriorer res mundi hujus.*

(57) *In sempiternum.* Edit. *sempiternam.*

(58) *Aggredientes.* Græce, ni fallor, ἐγγειροῦντες,
vel, ἐπιγγειροῦντες, *fabricati, moliti, statuentes,* etc.

(59) *Vindicare.* In Feuard., Grab. et Voss., *vendi-*
care; in Arundel. *vindicari*; sed in Eras. et Gallas.
corrupte *judicare.*

(60) *Ad adventum.* Ad ex Arund. et Merc. 2 recte
adjecit Grab. In cod. Vatic. teste L. Latinio, *in ad-*
ventum. In Clarom., si bene legam, scribitur, *insti-*
tuentis eis adventum Christi.

(61) *Ipsi ... curabant, circumcidentes.* *Ipsa cura-*
bat, circumcidens, in Clarom. et Anglic., exceptis,
quoad ultimam vocem, Merc. 2 codd. At puto, *ipse*
scribarum sphalma esse, pro *ipsa*, lex scilicet.

(62) *Per.* Merc. 2 et Ottob. *propter.*

deferre, non eo uti, quod a Deo legis fuisset datum. Et Paulus autem : « Adimpletio, » inquit, « legis, dilectio ⁸⁷ : » et omnibus cæteris evacuatis, manere fidem, spem, dilectionem; majorem autem esse omnium dilectionem ⁸⁸, et neque agnitionem sine dilectione, quæ est erga Deum, præstare aliquid; neque mysteriorum comprehensionem, neque fidem, neque prophetiam, sed omnia vacua et frustra (63) esse sine dilectione ⁸⁹ : dilectionem vero perficere perfectum hominem; et eum, qui diligit Deum, esse perfectum, et in hoc ævo, et in futuro. Nunquam enim desinimus diligentes Deum; sed quanto plus cum intuiti fuerimus, tanto plus eum diligimus.

3. ⁹⁰ In lege igitur et in Evangelio cum sit primum et maximum præceptum, diligere Dominum Deum ex toto corde; dehinc simile illi, diligere proximum sicut seipsum (64) : unus et idem ostenditur legis et Evangelii conditor. Consummatæ enim vitæ præcepta in utroque Testamento cum sint eadem, eundem ostenderunt Deum : qui particularia quidem præcepta apta utrisque præcepit; sed eminentiora et summa, sine quibus salvari non est (65), in utroque eadem suasit.

4. Quem autem non confundat Dominus, ostendens non ab altero Deo esse legem, sic dicens eis qui a se docebantur, turbæ et discipulis : « Super cathedram Moysi sederunt Scribæ et Pharisei. Omnia itaque quæcunque dixerint vobis, custodite, et facite; secundum opera eorum nolite facere : dicunt enim et non faciunt. Alligant enim sarcinas graves, et imponunt super humeros hominum; ipsi autem nec digito quidem volunt eas movere ⁹¹. » Non ergo eam legem, quæ est per Moysen data, incusabat, quam adhuc salvis Hierosolymis suadebat fieri; sed illos redarguebat, quod verba quidem legis enuntiarent, essent autem sine dilectione : et propter hoc injusti in Deum et in proximos exstiterunt. Quemadmodum et Isaias ait : « Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. Frustra autem colunt me, docentes doctrinas et præcepta hominum ⁹². » Non per Moysen datam legem dicens præcepta hominum, sed traditiones presbyterorum ipsorum, quas fixerant, quas vindicantes frustrabantur legem Dei, et propter hoc nec Verbo ejus subjecti sunt. Hoc enim est quod et a Paulo dicitur de istis : « Ignorantes enim justitiam Dei, et suam

A justitiam (66) volentes statuere, justitiæ Dei non sunt subjecti. Finis enim legis Christus, ad justitiam (67) omni credenti ⁹³. » Et quomodo finis legis Christus, si non et initium ejus esset; qui enim finem intulit, hic et initium operatus est; et ipse est qui dicit Moysi : « Videns vidi vexationem populi mei, qui est in Ægypto, et descendi ut eruam eos ⁹⁴; » ab initio assuetus Verbum Dei ascendere et descendere, propter salutem eorum qui male haberent.

5. Quoniam autem lex prædocuit hominem sequi oportere Christum, ipse facit manifestum, ei qui interrogavit eum, quid faciens vitam æternam hæreditaret, sic respondens : « Si vis in vitam introire, custodi præcepta. » Illo autem interrogante : « Quæ? » rursus Dominus : « Non mœchaberis, non occides, non furaberis, non falsum testimonium reddes, honora patrem et matrem, et **242** diliges proximum tanquam teipsum ⁹⁵; » velut gradus proponens præcepta legis introitus in vitam, volentibus sequi eum : quæ uni tum dicens, omnibus dicebat. Ille autem cum dixisset : « Omnia feci » (et forte non fecerat (68), nam utique non diceretur ei : « Custodi præcepta »), arguens Dominus cupiditatem ejus, dixit ei : « Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes, et divide pauperibus, et veni, sequere me ⁹⁶; » apostolorum partem promittens eis qui sic fecerint : et non alterum Deum Patrem annuntiabat eis, qui sequebantur eum, præter eum qui ab initio a lege annuntiatus est; nec alium Filium, nec Matrem, enthymesin Æonis qui fuit in passione, et in defectione; nec triginta Æonum plenitudinem, quæ vacua et inconstans ostensa est; nec eam fabulam quæ a reliquis hæreticis ficta est : sed docebat ut facerent præcepta, quæ ab initio præcepit Deus, et ut veterem cupiditatem per opera bona solverent, et sequerentur Christum. Quoniam autem ea quæ possidentur, pauperibus divisa, solutionem faciunt præteritæ cupiditatis, Zacchæus fecit manifestum : « Ecce, » dicens, « dimidium ex bonis meis do pauperibus, et si cujus quid fraudavi (69), reddo quadruplum ⁹⁷. »

CAPUT XIII ⁹⁸.

D *Christum naturalia legis præcepta non dissolvisse; imo potius implevisse, extendisse et ampliasset: qui veteris legis jugum ac vincula ideo abstulit, ut homo jam liber ea fiducia ac pietate, quæ filios decet, Deo pareret.*

1. Et quia Dominus naturalia legis (70), per quæ

⁸⁷ Rom. XIII, 10. ⁸⁸ I Cor. XIII, 13. ⁸⁹ Ibid., 2. ⁹⁰ Cap. XXVI. ⁹¹ Matth. XXIII, 2 seqq. ⁹² Isa. XXIX, 13. ⁹³ Rom. X, 5, 4. ⁹⁴ Exod. III, 7, 8. ⁹⁵ Matth. XIX, 17 seqq. ⁹⁶ Ibid., 21. ⁹⁷ Luc. XIX, 8. ⁹⁸ Cap. XXVII.

(63) Frustra. Alii, frustrata.

(64) Seipsum. Alii, teipsum.

(65) Non est. Græcorum more, pro possibile non est. Sic omnes mss. In edit., non potest.

(66) Justitiam. Deest in Eras. et Gallas. ut et in cod. Alexand.

(67) Ad justitiam. Clarom., in justitiam.

(68) Et forte non fecerat. Ea saltem intentionis puritate, et interno affectu, quem lex evangelica requirit.

(69) Ex bonis meis... fraudavi. Sic Clarom., Arund. et Voss. Cæteri, bonorum meorum... defraudavi.

(70) Naturalia legis. Legem naturalem intelligit, hominum cordibus a Deo insculptam, seu, ut loquitur Tertull. lib. Adv. Jud., legem non scriptam, quæ naturaliter intelligebatur, et a Patribus (ante legem Moysi scriptam in tabulis lapideis) custodiebatur; quæque Decalogi præceptis, quæ postea Deus Moysi tradidit, confirmavitque, potissimum continetur.

homo justificatur, quæ etiam ante legislationem (71) A custodiebant, qui fide justificabantur (72), et placebant Deo, non dissolvit, sed extendit, et implevit (73); ex sermonibus ejus ostenditur. « Dictum est enim, » inquit, « antiquis: Non mœchaberis. Ego autem dico vobis, quoniam omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo²⁰. » Et iterum: « Dictum est: « Non occides. Ego autem dico vobis: omnis qui irascitur fratri suo sine causa (74), reus erit iudicio¹. » Et: « Dictum est: Non perjurabis. Ego autem dico vobis, neque jurare (75) in totum. Sit autem vobis sermo, etiam etiam, non non². » Et quæcunque sunt talia. Omnia enim hæc non contrarietatem et dissolutionem præteritorum continent, sicut qui a Marcione sunt vociferantur; sed plenitudinem et extensionem, sicut ipse ait: « Nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum cælorum³. » Quid autem erat plus? Primo quidem non tantum in Patrem, sed et in Filium ejus jam manifestatum credere; hic est enim, qui in communionem et unitatem Dei hominem inducit (76). Post deinde non solum dicere, sed et facere; illi enim dicebant, sed non faciebant; et non tantum abstinere a malis operibus, sed etiam a concupiscentiis eorum. Hæc autem non quasi contraria legi docebat; sed adimplens legem, et inficiens justificationes legis in nobis. Illud autem fuisset legi contrarium, si quodcunque lex vetasset fieri, id ipsum discipulis suis jussisset facere. Et hoc autem quod præcepit, non solum vetitis a lege, sed etiam a concupiscentiis eorum abstinere, non contrarium est, quemadmodum diximus; neque solventis legem, sed adimplentis, et extendentis, et dilatantis.

²⁰ Matth. v, 27, 28. ¹ Ibid., 21, 22. ² Ibid., 33, v, 41.

(71) *Ante legislationem.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Voss., Arund. (quamvis in hoc desit ante) et Grab. melius quam alii, a *legislatione*. Quippe Irenæum loqui de patriarchis, qui sub lege naturæ vivebant, non de prophetis, aliisque justis, qui Moisaicæ legi serviebant, evidens est.

(72) *Qui fide justificabantur.* Fide videlicet in Messiam venturum; eaque non sola, utpote qui per naturalia legis, tanquam vera justitiæ percipiendæ instrumenta, etiam justificarentur, ut mox dixit.

(73) *Et implevit.* Delevi sed ante et, auctoritate Clarom.

(74) *Sine causa.* Sic quidem legunt antiquissimi Patres Latini, Cyprian. *Testimon.* lib. iii, cap. 8; Hilarius in *Comment. in Matth.*, et August. lib. i, *De serm. Dom. in monte*, cap. 9. At hic lib. i *Retractat.*, c. 19, monet hæc verba, *sine causa*, a Græcis codd. abesse. Hieronymus etiam lib. ii, *Adversus Pelag.* et in *Comment. in Matth.* ea in vetustissimis et sanioribus codd. non occurrere generatim asserit. Justinus pariter in *Apolog.* 1 ad Antonin. verba Christi refert, omissa voce ελκῆ, quæ tamen in *Epist. ad Zenam et Serenum*, non indubio Justini fetu, legitur. De Tertulliano, *Apolog.* cap. 45, nihil certi affirmari potest, siquidem summam duntaxat Evangelii verba allegat. Ex his tamen nolim cum Grabio concludere, eas voces a scribis, tam hoc loco, quam infra cap. 16, additas fuisse; sed de iis non consensisse N. T. codd. in aliis omissas fuisse,

2. Etenim lex, quippe servis posita, per ea quæ foris erant corporalia, animam erudiebat, velut per vinculum attrahens eam ad obedientiam præceptorum, uti disceret homo servire (77) Deo: Verbum autem liberans animam, et per ipsam corpus voluntarie emundari docuit. Quo facto, necesse fuit auferri quidem vincula servitutis, quibus jam homo assueverat, et sine vinculis sequi Deum; superextendi vero decreta libertatis, et augeri subjectiorem quæ est ad regem, ut non retrorsus quis revertens (78), indignus appareat ei qui se liberavit; eam vero pietatem et obedientiam, quæ est erga patremfamilias, esse quidem eandem et servis, et liberis; majorem autem fiduciam habere liberos, quoniam sit major et gloriosior operatio libertatis, quam ea quæ est in servitute (79) obsequentia.

3. Et propter hoc Dominus pro eo quod est: « Non mœchaberis, » nec concupiscere præcepit; et pro eo quod est: « Non occides, » neque irasci quidem; et pro eo quod est decimare, omnia quæ **243** sunt pauperibus dividere; et non tantum proximos, sed etiam inimicos diligere; et non tantum bonos datores et communicatores esse, sed etiam adversus eos qui tollunt nostra, gratuito donatores. « Tollenti enim tibi tunicam, ait, remitte ei et pallium (80): et ab eo qui tollit tua, non repossas; et quemadmodum vultis ut faciant vobis homines, facite eis⁴, » ut non quasi nolentes fraudari contristemini (81); sed quasi volentes donaverimus, gaudeamus, gratiam magis præstantes in proximos, quam necessitate (82) servientes. « Et si quis te, » inquit, « angariaverit mille passus, vade cum eo alia duo⁵ (83); » uti non quasi servus sequaris, sed quasi liber præcedas, aptum (84) te in omnibus (85), et utilem proximo præstans: non il-

34, 37. ³ Ibid., 20. ⁴ Luc. vi, 29 seqq. ⁵ Matth. in aliis occurrisset, eodem utrobique manente sensu, ut notat August. lib. i *Retract.*, cap. 19.

(75) *Neque jurare.* Alii, *non jurare.*

(76) *Et unitatem Dei hominem inducit.* Sic pro unitatem Deo hominem Domino ducit, emendavi: Feuard. ex vet. cod. (nisi quod scripserit ducit, quod auctoritate Clarom. commutavi in inducit) cum quo consentit Voss. Sed in Clarom., Arundel. et Merc. 2, scriptum Deo loco Dei.

(77) *Servire.* Ita Clarom. In Voss., Feuard. et Grab., *adservire*; in reliquis, *ad serviendum*.

(78) *Revertens.* Eras., Gallas., Feuard. cum Arundel. et Merc. 2, *revertens*.

(79) *Servitute.* Idem, *servitutum*.

(80) *Remitte ei et pallium.* Memoriter Evangelii verba allegans Irenæus, hoc comma transtulit ex Matth. v, 40, nam Lucæ vi, 29, habetur: Καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσης.

(81) *Contristemini.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arundel., quasi Christus adhuc loqueretur. Editt. cum Merc. 2, *contristemur*; quod recentioris cujuscumque emendationem sapit.

(82) *Necessitate.* Al., *necessitati*.

(83) *Alia duo.* In editis N. T. exemplarib. Græcis, ἄλλα, *alia* non legitur. Occurrit vero in pluribus mss. et in Vulgata nostra, et Italica versione.

(84) *Aptum.* Græce ἐπιτήδειον, id est *commodum, facilem*, etc.

(85) *In omnibus.* Particulam in omittunt Erasm.

lorum malitiam intuens, sed tuam bonitatem perficiens, configurans temetipsum Patri, qui solem suum eriri facit super malos et bonos, et pluit super justos et injustos⁶. Hæc autem (86), quemadmodum prædiximus, non dissolventis erant legem, sed adimplentis et extendentis (87) in nobis: tanquam si aliquis dicat, majorem libertatis operationem, et pleniorum erga liberatorem nostrum infixam nobis subjectionem et affectionem. Non enim propter hoc liberavit nos, ut ab eo abscedamus; nec enim potest quisquam extra Dominica constitutus bona, sibi metipsi acquirere salutis alimenta (88); sed ut plus gratiam ejus adepti, plus eum diligamus. Quanto autem plus eum dilexerimus, hoc majorem (89) ab eo gloriam accipiemus, cum simus semper in conspectu Patris.

4. Quia igitur naturalia omnia præcepta communia sunt nobis et illis, in illis quidem initium et ortum habuerunt; in nobis autem augmentum et adimplentem perceperunt. Assentire enim Deo, et sequi ejus Verbum, et super omnia diligere eum, et proximum sicut seipsum (homo autem homini proximus), et abstinere ab omni mala operatione, et quæcunque talia communia utrisque sunt, unum et eundem ostendunt Deum. Hic est autem Dominus noster, Verbum Dei, qui primo quidem servos attraxit Deo, postea autem liberavit eos qui subiecti sunt ei, quemadmodum ipse ait discipulis: « Jam non dicam vos servos: quia servus nescit quid ejus dominus faciat. Vos autem dixi amicos, quoniam omnia (90) quæ audivi a Patre, manifestavi⁷ (91). » In eo enim quod dicit: « Jam non dicam vos servos, » manifestissime significavit se esse, qui primo quidem eam servitutem, quæ est erga Deum, hominibus per legem constituerit, post deinde libertatem eis donaverit. Et in eo quod dicit: « Quoniam servus nescit quid faciat dominus ejus; » ignorantiam servilis populi manifestat per suum adventum. In eo autem quod amicos Dei dicit suos discipulos, manifeste ostendit se esse Verbum Dei, quem et Abraham volutarie et sine vinculis propter generositatem fidei sequens, amicus factus est Deo⁸. Sed neque Abraham amicitiæ propter indigentiam assumpsit Dei Verbum, existens ab initio perfectus: « Antequam enim Abraham esset, ego sum⁹, » inquit; sed ut ipsi Abraham donaret æternam vitam, existens bonus, quoniam amicitiæ

et Gallas. ut et Arundel. in quo legitur, hominibus.

(86) *Hæc autem.* Omnia addunt edit. cum Arundel. et Merc. 2.

(87) *Et extendentis.* Et dilatantis., additur in hisdem.

(88) *Alimenta.* In edit. Oxon. perperam, elementa.

(89) *Hoc majorem.* Eras. et Gallas., eo magis.

(90) *Dicam... quoniam omnia.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Otob. et Voss., in quibus etiam paulo post, dicam. In aliis dico... quia.

(91) *Patre, manifestavi.* S.c. Feuard. in marg.,

A Dei immortalitatis est condenatrix his qui aggrediuntur (92) eam.

CAPUT XIV¹⁰.

Si quid obsequii exigit ab homine Deus, si hominem condiderit, vocaverit ac legibus informaverit, uni hominis saluti consulit; non homine indigens, sed in hunc beneficia gratis omnino conferre studens.

1. Igitur initio non quasi indigens Deus hominis, plasmavit Adam, sed ut haberet in quem collocaret sua beneficia. Non enim solum ante Adam, sed et ante omnem conditionem glorificabat Verbum Patrem suum, manens in eo; et ipse a Patre clarificabatur (93), quemadmodum ipse ait: « Pater, clarifica me claritate quam habui apud te, priusquam mundus fieret¹¹. » Nec nostro ministerio indigens jussit ut eum sequeremur; sed nobis ipsis attribuens (94) salutem. Sequi enim Salvatorem, participare est salutem: et sequi lumen, percipere (95) est lumen. Qui autem in lumine sunt, non ipsi (96) lumen illuminant, sed illuminantur et illustrantur ab eo: ipsi quidem ei nihil præstant, beneficium autem percipientes illuminantur a lumine. Sic et servitus erga Deum, Deo quidem nihil præstat, nec opus est Deo humano obsequio; ipse autem sequentibus et servientibus ei vitam, et incorruptelam, et gloriam æternam attribuit, beneficium præstans servientibus sibi ob id quod serviunt, et sequentibus ob id quod sequuntur, sed non beneficium ab eis percipiens (97): est enim dives, perfectus, et sine indigentia. Propter hoc autem exquirat Deus ab hominibus servitutem, ut, quoniam est bonus et misericors, benefaciat eis, qui perseverant in servitute ejus. In quantum enim Deus nullius indigens (98), in tantum homo indiget Dei communione. Hæc enim gloria hominis, perseverare ac permanere in Dei servitute. Et propter hoc dicebat discipulis Dominus: « Non vos me elegistis, sed ego elegi vos¹², » significans, quoniam non ipsi glorificabant eum, sequentes eum; sed in eo quod sequerentur Filium Dei, glorificabantur ab eo. Et iterum: « Volo ut ubi ego sum, ibi et hi sint, ut videant claritatem meam¹³; » non vane glorians super hoc, sed gloriam suam participari (99) volens discipulis suis, de quibus et Isaias ait: « Ab oriente attraham semen tuum, et ab occasu colligam te: et dicam Aquiloni: Adduc; et

Clarom., Voss. et Arund. Cæteri, *Patre meo, nota feci.*

(92) *Aggrediuntur.* I. e. suscipiunt.

(93) *Clarificabatur.* Alii, *glorificabatur.*

(94) *Nobis ipsis attribuens.* Edit. cum Arund. et Merc. 2, ut nobis ipsis attribueret.

(95) *Percipere.* Sic mss. In Edit. *participare.*

(96) *Ipsi.* Feuard. in marg. et Voss., *ipsum.*

(97) *Ab eis percipiens.* Ita vetus Feuard. codex, Clarom. et Voss. Alii, *ipso ab eis percipiente.*

(98) *Nullius indigens.* Edit., *nullius indiget.*

(99) *Participari.* Al., *participare.*

Austro : Noli prohibere : attrahe (1) filios meos de longinquo, et filias meas a summitatibus terræ, omnes quotquot vocati sunt (2) in nomine meo. In gloria enim mea præparavi, et formavi, et feci eum¹⁴. Hoc ideo, quoniam ubicunque est cadaver, illuc congregabuntur et aquilæ¹⁵, et participantes gloriæ Domini : qui et formavit, et ad hoc præparavit nos, ut, dum sumus cum eo, participemus gloriæ ejus.

2. Sic et Deus ab initio hominem quidem plasmavit propter suam munificentiam; patriarchas vero elegit propter illorum salutem; populum vero præformabat (3) docens indocibilem, sequi Deum; prophetas vero præstruebat in terra, assuescens hominem portare ejus Spiritum, et communionem habere cum Deo : ipse quidem nullius indigens; his vero qui indigent ejus (4), suam præbens communionem : et his qui ei complacebant, fabricationem salutis, ut architectus, delineans, et non videntibus in Ægypto a semetipso datus ducationem (5); et his qui inquieti erant in eremo, dans aptissimam legem, et his qui in bonam terram introierunt, dignam præbens hæreditatem; et his qui convertuntur ad Patrem, saginatum occidens vitulum, et primam stolam donans : multis modis componens humanum genus ad consonantiam salutis. Et propter hoc Joannes in Apocalypsi ait : « Et vox ejus quasi vox aquarum multarum¹⁶. » Vere enim aquæ multæ Spiritus (6), quoniam dives, et quoniam magnus est Pater. Et per omnes illos transiens Verbum, sine invidia utilitatem præstabat eis qui subjecti sibi erant, omni conditioni congruentem et aptam legem conscribens.

3. Sic autem et populo tabernaculi factionem, et ædificationem templi, et Levitarum electionem, sacrificia quoque et oblationes, et monitiones (7), et reliquam omnem lege (8) statuebat deservitionem. Ipse quidem nullius horum est indigens; est enim semper plenus omnibus bonis, omnemque odorem suavitatis, et omnes suaveolentium vaporaciones habens in se, etiam antequam Moyses esset : facile autem ad idola revertentem (9) populum erudiebat,

¹⁴ Isa, XLIII, 5 et seqq. ¹⁵ Matth. XXIV, 28. ¹⁶ Apoc. I, 15. ¹⁷ Exod. XXV, 40. ¹⁸ I Cor. X, 4. ¹⁹ Ibid., 41. ²⁰ Deut. V, 22. ²¹ Cap. XXIX.

(1) *Attrahere*. In Clarom. et Voss., *attraham*.

(2) *Omnes quotquot vocati sunt*. Sic omnes mss. cum sacro textu. At Eras., Gallas. et Feuard. perperam, *omnes enim quotquot vocati estis*.

(3) *Præformabat*. Ita Clarom., Arund. et Merc. 1. In veteri Feuard. cod. et Voss., *præformat*; in aliis *formabat*.

(4) *Indigent ejus*. Al., *indigentes sunt ejus*.

(5) *Ducationem*. Pro *ductum*.

(6) *Spiritus, Dei* addunt editt. cum Arundel. et Merc. 2.

(7) *Et monitiones*. Desunt in Clarom.

(8) *Lege*. Sic Clarom. et Voss.; cæteri, *legis*.

(9) *Facile... revertentem*. Sic Clarom. cum quo consentit quoddam postremam vocem Voss.; cæteri, *facilem... reverti*.

(10) *Vocationes*. Ita Clarom., quam lectionem multum quam *advocationes* vel *avocationes*, ut habent

per multas vocationes (10) præstruens eos perseverare, et servire Deo : per ea quæ erant secunda, ad prima vocans (11), hoc est, per typica, ad vera; et per temporalia, ad æterna; et per carnalia, ad spiritalia; et per terrena, ad cœlestia; quemadmodum et dictum est Moysi : Quoniam « facies omnia juxta typum eorum quæ vidisti in monte¹⁷. » Quadraginta enim diebus discebat tenere sermones Dei, et characteres cœlestes, et imagines spirituales, et præfigurationes futurorum, quemadmodum et Paulus ait : « Bibebant enim de sequenti (12) petra : petra autem erat Christus¹⁸. » Et rursus prædictis his, quæ in lege sunt, intulit : « Omnia autem (13) hæc in figura veniebant illis : scripta sunt autem ad correptionem (14) nostram, in quos finis sæculorum devenit¹⁹. » Per typos enim (15) discebant timere Deum, et perseverare in obsequiis ejus.

CAPUT XV.

Qui legem naturalem seu Decalogum hominum cordibus primum inscribere satis habuerat Deus, Hebræorum, libertate sua abutentium, concupiscentiam graviore legis Mosaicæ jugo refrenare, imo et leges quasdam particulares ob duritiam cordis eorum statuere postmodum necesse habuit.

1. Itaque lex, et disciplina erat illis, et prophetia futurorum. Nam Deus primo quidem per naturalia præcepta, quæ ab initio infixæ dedit hominibus, admonens eos, id est per Decalogum (quæ si quis non fecerit, non habet salutem), nihil plus ab eis exquisivit. Quemadmodum Moyses in Deuteronomio ait : « Hi sermones omnes, quos locutus est Dominus ad omnem synagogam filiorum Israel in monte, et nihil adjecit (16) : et scripsit ea in duabus tabulis lapideis, et dedit mihi²⁰; » propter hoc ut custodirent præcepta hi qui velint sequi eum²¹. At ubi conversi sunt in vituli factionem, et reversi sunt animis suis in Ægyptum, servi pro liberis concupiscentes esse, aptam concupiscentiæ suæ acceperunt reliquam servitutem, a **245** Deo quidem non abscindentem (17), in servitutis autem jugo dominantem eis : quemadmodum Ezechiel propheta causas talis legis datæ reddens, ait : « Et post concupiscentiam cordis sui (18) erant oculi

D alii, quia melius quadrat ad sequentia, et ad Irenæi scopum.

(11) *Vocans*. Ita Clarom. In Feuard. marg., Arund. et Voss., *provocans*; in aliis, *advocans*.

(12) *Sequenti*. *Spirituali* quod huic loco præmittitur in editt. et in nostris N. T. exemplaribus expunxi, quia in nullo prorsus Irenæi ms. codice legitur, et ab editoribus additum videtur.

(13) *Omnia autem*. Desunt in Clarom.

(14) *Correptionem*. Al., *correctionem*.

(15) *Enim*. Editt. cum Arund. et Merc. 2, *ergo*.

(16) *Et nihil adjecit*. *Nihil* negligentia scribarum omissum addidi tum ex ipso Irenæo infra cap. 16, n. 4, tum ex ipso Biblico textu.

(17) *Abscindentem*. Clarom. et Voss., *abscendentem*.

(18) *Cordis sui*. LXX habent τῶν πατέρων αὐτῶν, non τῆς καρδίας αὐτῶν.

corum, et ego dedi eis præcepta non bona (19), et justificationes, in quibus non vivent in eis²¹. » Et Lucas autem Stephanum, qui primus in diaconium (20) ab apostolis electus est, et primus occisus est propter Christi martyrium, sic dixisse de Moyse scripsit: « Ille quidem accepit præcepta (21) Dei vivi, dare vobis, cui noluerunt obedire patres vestri (22), sed abjecerunt et conversi sunt corde suo in Ægyptum, dicentes ad Aaron: Fac nobis deos, qui nos antecedant; Moyses enim qui eduxit nos de terra Ægypti, quid ei contigerit, ignoramus. Et vitulum fecerunt in diebus illis, et obtulerunt sacrificia idolo, et lætabantur in factis manuum suarum. Convertit autem Deus, et tradidit eos servire exercitibus cœli, quemadmodum scriptum est in libro prophetarum: Nunquid sacrificia et oblationes obtulistis mihi annis quadraginta in eremo, domus Israel? et accepistis tabernaculum Moloch, et stellam Dei (23) Rempham (24), figuras quas fecistis, adorare eas²²; » manifeste significans, quoniam non ab altero Deo talis illis data lex est, sed ab eodem ipso, apta illorum servituti. Quapropter et in Exodo ad Moysen dicit: « Emittam ante te angelum meum (25): non enim ascendam tecum, quoniam populus duræ cervicis es²³ (26). »

2. Et non solum hoc, sed et præcepta quædam a Moyse posita eis propter duritiam illorum, et quod nolent esse subjecti, manifestavit Dominus, cum dixissent ei: « Quare ergo Moyses præcepit dare libellum repudii, et remittere uxorem? » dicens eis: « Hæc vobis propter duritiam cordis vestri permisit, ab initio autem non ita factum est²⁴; » Moysen quidem excusans, quasi fidelem servum; unum autem, qui ab initio masculum et feminam fecit, Deum confitens; illos autem arguens tanquam duos, et non subjectos. Et propter hoc

A aptum duritiæ eorum repudii præceptum (27) a Moyse acceperunt. Et quid dicimus de Veteri Testamento hæc? quandoquidem et in Novo apostoli hoc idem facientes inveniuntur propter prædictam causam, statim dicente Paulo: « Hæc autem ego dico, non Dominus²⁵. » Et iterum: « Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum præceptum²⁷. » Et iterum: « De virginibus autem præceptum Domini non habeo; consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus a Domino, ut fidelis sim²⁶ (28). » Sed et alio loco (29) ait: « Ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram²⁹. » Si igitur et in Novo Testamento quædam præcepta secundum ignoscentiam apostoli concedentes inveniuntur, propter quorundam incontinentiam, ut non obdurati tales, in totum desperantes salutem suam, apostatæ fiant a Deo; non oportet mirari, si et in Veteri Testamento idem Deus tale aliquid voluit fieri pro utilitate populi, illiciens eos per prædictas observationes, ut per eas salutem Decalogi (30) observantes sint (31) et detenti (32) ab eo non reverterentur ad idololatriam, nec apostatæ fierent a Deo, sed toto corde discerent diligere eum. Si autem quidam, propter inobedientes Israelitas et perditos, infirmum dicunt legis doctorem, invenient in ea vocatione, quæ est secundum nos, multos quidem vocatos, paucos vero electos; et intrinsecus lupos, a foris vero indutos pelles ovium; et id quod erat semper liberum et suæ potestatis in homine, semper servasse Deum, et suam exhortationem: ut juste judicentur (33) qui non obediunt ei, quoniam non obediunt ei; et qui obediunt et crediderunt ei, honorentur incorruptibilitate.

246 CAPUT XVI³⁰.

Nec circumcisionis, nec aliarum cæremoniarum le-

²¹ Ezech. xx, 24. ²² Act. vii, 38 seqq. ²³ Exod. xxxiii, 2, 3. ²⁴ Matth. xix, 7, 8. ²⁵ I Cor. vii, 12. ²⁶ Ibid., 6. ²⁷ Ibid., 25. ²⁸ Ibid., 5. ²⁹ Cap. XXX.

(19) *Præcepta non bona.* Id est, ut explicat Feuardentius, præcepta de ritibus, neomeniis, sacrificiis, quæ propria virtute nec justificabant, nec ad perfectum adducebant observantes sed umbræ erant futurorum bonorum.

(20) *Diaconium.* Clarom. et Voss., *diaconio*; Arundel. et Merc. 2, *diaconum*.

(21) *Præcepta Dei vivi dare vobis.* Editi N. T. codd. habent, λόγια ζώντα, δοῦναι ἡμῖν. Sed mss. collegii Novi Oxon. cum Irenæo habet, ὑμῖν, vobis.

(22) *Patres vestri.* In nostris exemplaribus, πατέρες ὑμῶν, patres nostri.

(23) *Stellam Dei.* Vocem Dei, quæ legitur tum in LXX, Amos, v, 26, tum in Græcis Latinisque Actorum exemplaribus, omittunt vet. Feuard. codd. et Voss., sed vox ὑμῶν, quam addunt editi Bibliorum codices, deest in ms. Cantabrig. perinde ut in Irenæo.

(24) *Rempham.* Septuaginta, Ῥαιφάν, Theodotio, ἀμαύρωσιν, id est obscuritatem, vertunt.

(25) *Ante te angelum meum.* Sic cum Irenæo habet cod. Alex. τὸν ἄγγελόν μου πρότερόν σου sed editi. πρὸ προσώπου σου.

(26) *Es.* Ita Clarom., Voss. et Grab. juxta sacrum textum. Cæteri perperam, est.

(27) *Repudii præceptum.* Præceptum hic et paulo post latius accipit, pro regula.

(28) *Sim.* Editi. cum Arund. et Merc. 2, *essem*.

(29) *Alio loco.* Scilicet paulo superius, vers. 5 ejusdem capituli vii, Epist. I ad Corinth. juxta nostram divisionem; quæ cum Irenæi ævo nondum obtineret, imo cum hoc sæculo Paulinæ epistolæ in capita et versus nondum distinctæ essent, non mirum si id ad alium locum pertinere dixerit, quod ejusdem capituli esse diceremus.

(30) *Salutem Decalogi.* Id est, inquit Grab., Decalogum, cujus observatione homo salutem consequitur. At suspicor pro salutem, legendum esse saltem.

(31) *Observantes sint.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss., quorum auctoritate tres voces, munera dent ei, quæ statim sequuntur in editis, expunxi, utpote quæ haud cohæreant cum antecedentibus et consequentibus. Nec enim hic de muneribus aut sacrificiis agitur, sed de libello repudii, aliisque similibus, quæ populo duræ cervicis indulsit Deus, ne superioris legis impatiens, ad idololatriam declinaret.

(32) *Detenti.* Deest in Eras. et Gallas.

(33) *Judicentur.* Al., *damnentur*.

galium virtute collatam esse perfectam justitiam : A atque abrogata hæc a Christo fuisse, vigente semper, imo invalescente, qua nunquam non astricti fuerunt homines, Decalogi lege.

1. Quoniam autem et circumcisionem non quasi consummatricem justitiæ, sed in signo eam dedit Deus, ut cognoscibile perseveret genus Abrahamæ, ex ipsa Scriptura discimus. « Dixit, » enim inquit, « Deus ad Abraham : Circumcidetur omne masculinum vestrum, et circumcidetis carnem præputii vestri, in signo (34) testamenti inter me et vos ³¹. » Hoc idem de Sabbatis Ezechiel propheta ait : « Et Sabbata mea dedi eis, ut sint in signo inter me et ipsos, ut sciant quoniam ego Dominus, qui sanctifico eos ³² (35). » Et in Exodo Deus ait ad Moysen : « Et Sabbata mea observabitis : erit enim signum **B** apud me vobis (36) in generationes vestras ³³. » In signo ergo data sunt hæc : non autem siue symbolo erant signa, id est, sine argumento, neque otiosa, tanquam quæ a sapiente artifice darentur ; sed secundum carnem circumcisio circumcisionem significabat (37) spiritalem. Etenim, « nos, » ait Apostolus, « circumcisi sumus circumcisione non manufacta ³⁴. » Et propheta ait : « Circumcidite duritiam cordis vestri ³⁵. » Sabbata autem perseve-

³¹ Gen. xvii, 9 seqq. ³² Ezech. xx, 12. ³³ Exod. xxxi, 11. ³⁴ Coloss. ii, 11. ³⁵ Deut. x, 16. ³⁶ Rom. viii, 36. ³⁷ Jacob. ii, 23.

(34) *In signo.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss., quibus ex parte consentit cod. Alexand. in quo legitur ἐν σημειῶ. In reliquis, *et erit in signum.*

(35) *Sanctifico eos.* Ita Voss. juxta sacrum cod. Clarom., *sanctifico in eis* ; alii, *sanctifico vos.*

(36) *Erit enim signum apud me vobis.* Sic Clarom. et Voss. juxta cod. Alexand. : ἔστι γὰρ σημεῖον παρ' ἐμοῦ καὶ ὑμῶν. Editi vero habent : σημεῖόν ἐστι παρ' ἐμοῦ καὶ ἐν ὑμῶν. Ex Irenæi autem textu, *et ante vobis* excidisse videtur. At reliqua ejusdem exemplaria perperam *in pro enim* habent.

(37) *Significabat.* Editt. cum Arund. et Merc. 2, *præfigurabat.*

(38) *De ea Lege, vel post ea, vel de iis.*

(39) *Accepit mensuras mundi.* Vide cap. X, n. 1, notam 29.

(40) *Secundæ generationis.* Ita Feuard. in marg., Voss., Clarom. et Grab. Alii, *secundum generationes.* Per mundum autem *secundæ generationis*, intelligit mundum post diluvium veluti renascentem.

(41) *Legatione ad angelos fungebatur.* Vox *Dei* quam huic commati præmittunt editt. deest in vet. cod. Feuard., Clarom. et Voss. Quid sit autem divinum illud legationis munus quod ad angelos obivit Enoch, et qui sint illi angeli, paulo obscurius. Ex mox sequentibus colligi posse videtur, Irenæum cum Justino martyre, Athenagora, Clemente Alex., Tertull., Lactantio, aliisque non paucis sensisse, angelos apostatas in peccati pœnam præcipientes in terram actos, mulierum captos specie, cum iis sub humana forma stupri consuetudinem habuisse, eamque ruinæ iis occasionem fuisse. His omnibus erroris causa fuit quod Gen. iv de *filiis Dei* congressu cum *filiabus hominum* legitur. Pro *filiis Dei* codices quidam habebant, *angeli Dei*, ut Philo legit in lib. *De gigantibus*, et Euseb. lib. v *De præpar. evang.*, cap. 4, ac August. lib. xv *De civit.*, cap. 25. Qui vero *filiis Dei* legebant, angelos tamen, priori versione decepti, interpretabantur, ut observant Chrysost. homil. 22 in Genes.,

et Theodoret. quæst. 17 in Genes. Hicque fons erroris exstitisse videtur. Quibus suppositis, facile intelligitur quid sit ea Enocho ad angelos a Deo demandata legatio. Vult nempe Irenæus, Enochum ad stupratores illos angelos, et ad homines ab iis in idololatriam scædamque vitiorum colluviem demersos, tanquam Dei ministrum atque prophetam accessisse divinum judicium denuntiaturum. Hæc utique ex apocrypho Enochi libro mutuatum fuisse Irenæum non dubitaverit, quisquis apud Tertull. lib. *De idolol.*, cap. 4, legerit, Enochum spiritu prophético prædixisse, *omnia elementa, omnem mundi censum, quæ cælo, quæ mari, quæ terra continentur, in idololatriam versuros dæmonas, et spiritus desertorum angelorum, ut pro Deo adversus Dominum consecrarentur. Denique idem Enoch simul et cultores idoli, et fabricatores in comminationem prædamnat.* Tum ut dictis fidem conciliet, non modicum fragmentum ex Enochi libro refert. Ad ditque cap. 15 : *Hæc igitur ab initio prævidens Spiritus sanctus, etiam ostia in superstitionem versura præcecinit per antiquissimum prophetam Enoch.* Ac denique lib. *De habitu muliebr.*, cap. 4, auctoritatem libri Enoch. vindicat, huncque divini legationis munus obivisse, ita persuasum habuit, ut huic in eo munere successisse Noe asserat. *Igitur, ait, sine dubio potuit Noe in prædicationis delegatione successisse Enocho.* Quæ Tertulliani verba ideo retuli, quia Irenæi dictis non parvam lucem afferunt confirmantque, ea quæ uterque de Enoch prædicatione, et ad libidinosos angelos, corruptosque ab iis homines legatione refert, ex præfato apocrypho libro hausta fuisse.

2. Et quia non per hæc justificabatur homo, sed in signo data sunt populo, ostendit, quod ipse Abraham sine circumcisione et sine observatione Sabbatorum, « credidit Deo, et reputatum est illi ad justitiam, et amicus Dei vocatus est ³⁷. » Sed et Lot sine circumcisione eductus est de Sodomis, percipiens salutem a Deo. Item Deo placens Noe, cum esset incircumcisus, accepit mensuras mundi (39) secundæ generationis (40). Sed et Enoch sine circumcisione placens Deo, cum esset homo, legatione ad angelos fungebatur (41), et translatus est (42), et conservatur usque nunc testis justiciæ Dei : quoniam angeli quidem transgressi deciderunt in terram in judicium (43); homo autem pla-

C et Theodoret. quæst. 17 in Genes. Hicque fons erroris exstitisse videtur. Quibus suppositis, facile intelligitur quid sit ea Enocho ad angelos a Deo demandata legatio. Vult nempe Irenæus, Enochum ad stupratores illos angelos, et ad homines ab iis in idololatriam scædamque vitiorum colluviem demersos, tanquam Dei ministrum atque prophetam accessisse divinum judicium denuntiaturum. Hæc utique ex apocrypho Enochi libro mutuatum fuisse Irenæum non dubitaverit, quisquis apud Tertull. lib. *De idolol.*, cap. 4, legerit, Enochum spiritu prophético prædixisse, *omnia elementa, omnem mundi censum, quæ cælo, quæ mari, quæ terra continentur, in idololatriam versuros dæmonas, et spiritus desertorum angelorum, ut pro Deo adversus Dominum consecrarentur. Denique idem Enoch simul et cultores idoli, et fabricatores in comminationem prædamnat.* Tum ut dictis fidem conciliet, non modicum fragmentum ex Enochi libro refert. Ad ditque cap. 15 : *Hæc igitur ab initio prævidens Spiritus sanctus, etiam ostia in superstitionem versura præcecinit per antiquissimum prophetam Enoch.* Ac denique lib. *De habitu muliebr.*, cap. 4, auctoritatem libri Enoch. vindicat, huncque divini legationis munus obivisse, ita persuasum habuit, ut huic in eo munere successisse Noe asserat. *Igitur, ait, sine dubio potuit Noe in prædicationis delegatione successisse Enocho.* Quæ Tertulliani verba ideo retuli, quia Irenæi dictis non parvam lucem afferunt confirmantque, ea quæ uterque de Enoch prædicatione, et ad libidinosos angelos, corruptosque ab iis homines legatione refert, ex præfato apocrypho libro hausta fuisse.

(42) *Et translatus est.* In paradysum scilicet, ubi primus positus est homo, ubi et cum Elia manebit usque ad consummationem, ut explicat Irenæus lib. v, cap. 5, quæ ab iis presbyteris, qui sunt apostolorum discipuli, accepisse se dicit.

(43) *Deciderunt in terram in judicium.* Hanc lectionem quam genuinam censeo, solus exhibet cod. Clarom. Nam cæteri omnes omittunt *in terram.* At eodem modo et iisdem pene verbis loquitur Cle-

cens translatus est in salutem. Sed et reliqua autem omnis multitudo eorum, qui ante Abraham fuerunt justis, et eorum patriarcharum, qui ante Moysen fuerunt, et sine his quæ prædicta sunt, et sine lege Moysi justificabantur. Quemadmodum et ipse Moyses in Deuteronomio ait ad populum: « Dominus Deus tuus testamentum disposuit in Horeb: et non patribus vestris disposuit Dominus testamentum hoc, sed ad vos ³⁸. »

3. Quare igitur patribus non disposuit Dominus testamentum? Quia « lex non est posita justis ³⁹; » justis autem patres virtutem Decalogi conscriptam habentes in cordibus et animabus suis, diligentes (44) scilicet Deum qui fecit eos, et abstinentes erga proximum ab injustitia: propter quod non fuit necesse admoneri eos **247** correctoriis litteris, B quia habebant in semetipsis justitiam legis. Cum autem hæc justitia et dilectio, quæ erat erga Deum, cessit (45) in oblivionem, et extincta esset in Ægypto, necessario Deus propter multam suam erga homines (46) benevolentiam semetipsum ostendebat per vocem, et eduxit de Ægypto populum in virtute (47), uti rursus fieret homo discipulus et sectator Dei; et affligebat indicto audientes, ut non contemnerent eum qui se fecit; et manna cibavit eum (48), uti rationalem acciperent escam, quemadmodum et Moyses in Deuteronomio ait: « Et cibavit (49) te manna, quod non sciebant patres tui, uti cognoscas, quoniam non in pane solo vivit (50) homo, sed in omni verbo Dei, quod procedit de ore ejus, vivit (51) homo ⁴⁰. » ⁴¹ Et erga Deum dilectionem præcipiebat, et eam quæ ad proximum est justitiam insinuabat, ut nec injustus, nec indignus sit Deo; præstruens (52) hominem per Decalogum in suam amicitiam, et eam quæ circa proximum est concordiam (quæ quidem ipsi proderant homini); nihil tamen indigente Deo ab homine.

4. Propter hoc Scriptura ait: « Hos sermones ³⁸ Deut. v, 2. ³⁹ I Tim. i, 9. ⁴⁰ Deut. viii, 5. ⁴¹ Deut. xxx, 19, 20. ⁴² Deut. iv, 14.

mens Alex. lib. iii *Pædag.*, cap. 2. *Horum, inquit, indicium tibi præbent angeli, qui Dei pulchritudinem reliquerunt, propter pulchritudinem quæ flaccessit, ac tam multi (τοσοῦτοι lego, non τοσοῦτον) e cælo delapsi sunt in terram. Et in iii Strom.: Jam vero et angeli quidam, intemperantia ducti, victi cupiditate huc e cælo deciderunt. Angelos etiam propter intemperantiam suam, in sæculum cecidisse de cælo, scribit Ambros. lib. i *De virgin.**

(44) *Virtutem Decalogi... animabus suis, diligentes.* Ita Eras., Gallas., Clarom., Arund. et Merc. 2, longe melius quam Feuard., Grab. et Voss. *virtute Decalogi... animabus suis legem diligentes.* Nempe pro *virtute* reposui *virtutem*, et expunxi *legem*.

(45) *Cessit.* Sic omnes mss., at editt., *cessisset.*

(46) *Erga homines.* Desunt in Clarom. et Voss.

(47) *Virtute.* Voss., *justitia.*

(48) *Eum.* (Scilicet populum.) Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri, *eos.*

(49) *Cibavit.* In Eras., Gallas., Clarom., Arund. et Merc. 2, *cibavi.*

(50) *Vivit.* Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, *vivet.*

(51) *Vivit.* Merc. 2, cum Grab. iterum, *vivet.* Sic qui tam utrobique habent nostra sacri textus

A locutus est Dominus ad omnem synagogam filiorum Israel in monte, et nihil adjecit ⁴² (53); « nihil enim, quemadmodum prædiximus, indigebat ab eis. Et iterum Moyses ait: « Et nunc, Israel, quid Dominus Deus tuus postulat a te, nisi timere Dominum Deum tuum, ambulare in omnibus viis ejus, et diligere eum, et servire Domino Deo tuo ex toto corde tuo, et ex tota anima tua ⁴³? » Hæc autem gloriosum quidem faciebant hominem, id quod deerat ei implentia, id est amicitiam Dei; Deo autem præstabant nihil: nec enim indigebat Deus dilectione hominis. Deerat autem homini gloria Dei, quam nullo modo poterat percipere, nisi per eam obsequentiam, quæ est erga Deum. Et propter hoc iterum Moyses ait eis: « Elige vitam, ut vivas tu et semen tuum, diligere Dominum Deum tuum, exaudire (54) vocem ejus, et apprehendere eum; quoniam hæc est vita tua, et longitudo dierum tuorum ⁴⁴. » In quam vitam præstruens hominem, Decalogi quidem verba ipse per semetipsum omnibus similiter Dominus locutus est: et ideo similiter permanent apud nos, extensionem et augmentum, sed non dissolutionem accipientia per carnalem ejus adventum.

5. Servitutis autem præcepta separatim per Moysen præcepit populo, apta illorum eruditioni (55); quemadmodum ipse Moyses ait: « Et mihi præcepit Dominus in tempore illo, dicere vobis justificationes et judicia ⁴⁵. » Hæc ergo, quæ in servitutem, et in signum data sunt illis, circumscrispsit (56) novo libertatis testamento. Quæ autem naturalia, et liberalia, et communia omnium, auxit et dilatavit, sine invidia largiter donans hominibus per adoptionem, Patrem scire Deum, et diligere eum ex toto corde, et sine adversatione (57) sequi ejus Verbum, non tantum abstinentes a malis operationibus, sed etiam a concupiscentiis earum. Auxit autem etiam timorem: filios enim plus ⁴⁶ Cap. XXXI. ⁴² Deut. v, 22. ⁴³ Deut. x, 12.

exemplaria; sed præsens tempus aut legit, aut scripsit Irenæus, si antiquioribus ac melioris notæ codd. fides.

(52) *Præstruens.* Sic mss. In editt., *præstruente*; in Clarom., *perstruens.*

D (53) *Et nihil adjecit.* I. e. nihil plus ab eis tunc exquisivit, nisi solam Decalogi observationem, ut superius explicat initio cap. XV, nam *servitutis præcepta*, quæ sacrificia, oblationes, etc., spectabant, *separatim*, hoc est, postea *per Moysen præcepit populo*, ut addit paulo post.

(54) *Exaudire.* Ita recte Feuard. in marg., Otob., Voss., Merc. 2 et Grab., quia et in LXX legitur, *εἰσακούειν*, sine *καί*. In cæteris *et audire.*

(55) *Eruditioni.* Addunt editt. *sive castigationi.* Sed has voces expunxi auctoritate Clarom. et Voss., purum siquidem putumque glossema est, additum a quopiam, cui vox *καίματα*, *castigationem*, potius quam *eruditionem* hoc loco significare videbatur.

(56) *Circumscrispsit.* I. e. *abolevit, e medio tulit.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Arundel. et Voss., melius quam alii, *circumcinsit.*

(57) *Adversatione.* Sic Clarom. et Voss.; cæteri minus recte, *aversatione.*

mere oportet quam servos, et majorem dilectionem habere in patrem. Et propter hoc ait Dominus : « Omnem sermonem otiosum quem locuti fuerint homines, reddent pro eo rationem in die judicii ⁴⁵; » et : « Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo ⁴⁷; » et : « Qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio ⁴⁸; » ut sciamus, quoniam non solum factorum reddemus rationem Deo, ut servi, sed etiam sermonum et cogitationum, tanquam qui et libertatis potestatem acceperimus : in qua magis probatur homo, si revereatur, et timeat, et diligat Dominum. Et propter hoc Petrus ait « non velamentum malitiæ habere nos libertatem ⁴⁹, » sed ad probationem (58) et manifestationem fidei.

CAPUT XVII ⁵⁰.

Deum veteribus et typicis oblationibus ac sacrificiis non indiguisse, nec per ea homines veram justitiam consequi potuisse. Idcirco iis abrogatis novum ac verum novi testamenti sacrificium ipsius corporis ac sanguinis Christi institutum fuisse, toto orbe nomini Domini offerendum.

1. Quoniam autem non indigens Deus servitute eorum, sed propter ipsos quasdam observantias in lege præceperit, plenissime prophetæ indicant. Et rursus quoniam non indiget Deus oblatione eorum (59), sed propter ipsum qui offerat, hominem, manifeste Dominus docuit, quemadmodum ostendimus. Si quando enim negligentes eos justitiam, et abstinentes a dilectione Dei videbat, per sacrificia autem et reliquas typicas observantias putantes propitiari Deum, dicebat eis Samuel quidem sic : « Non vult Deus holocausta et sacrificia, sed vult exaudiri vocem suam. Ecce, auditus bonus super sacrificium (60), et auditus super adipem arietum ⁵¹. » **248** David autem ait : « Sacrificium et oblationem noluit; aures (61) autem perfecisti mihi : holocausta etiam (62) pro delicto non postulasti ⁵². » Docens eos quoniam obauditionem vult (63) Deus, quæ servat eos, quam sacrificia et

⁴⁵ Matth. xii, 36. ⁴⁷ Matth. v, 28. ⁴⁸ Ibid., 22. ⁴⁹ I Petr. ii, 16. ⁵⁰ Cap. XXXII. ⁵¹ I Reg. xv, 22. ⁵² Psal. xxxix, 7. ⁵³ Psal. l, 18, 19. ⁵⁴ Psal. xlix, 9, seqq. ⁵⁵ Ibid., 14, 15. ⁵⁶ Isa. i, 11.

(58) *Ad probationem.* Ita Clarom. In Feuard., Grab. et Voss., *ad approbationem*; in cæteris corrupte, *ad propitiationem.*

(59) *Eorum.* Editt. cum Arund. et Merc. 2, *hominum.*

(60) *Auditus bonus super sacrificium.* Nostra τῶν ὀ exemplaria sonant : *auditus super sacrificium bonum.*

(61) *Aures.* In editis τῶν ὀ codd. ut et Hebr. x, 5, habetur σῶμα, *corpus.*

(62) *Etiam.* Alii, *autem.*

(63) *Vult.* Sic mss., at Eras., Gallas. et Feuard. scripserunt *mauit.*

(64) *Dominus non spernet.* Sic Arund. et Merc. 1, juxta Græcum τῶν ὀ, ἐξουθενώσει. In Clarom. et Voss., *spernit.* In aliis, *Deus, non despicias.*

(65) *Abnuens.* Addunt editt. cum Arund. et Merc. 2, *et ostendens quod ipse nullius rei indiget.* Sed totum hoc comma cum desit in antiquioribus et melioris notæ codd. Clarom. et Voss., expunxi. Quin enim assutum sit, et huc ab aliquo recentiori male translatum, haud dubito. Postquam enim in præced. periodo, ex versiculis 9, 10, 11, 12, 13,

A holocaustomata, quæ nihil eis prosunt ad justitiam : et novum simul prophetans testamentum. Manifestius autem adhuc in quinquagesimo psalmo de his ait : « Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem utique : holocaustis non delectaberis. Sacrificium Deo spiritus contribulatus; cor contritum et humiliatum Dominus non spernet ⁵³ (64). » Quoniam ergo nihil indiget Deus, in eo qui est ante hunc psalmo ait : « Non accipiam de domo tua vitulos, nec de gregibus tuis hircos. Quoniam meæ sunt omnes bestię terræ, jumenta in montibus et boves : cognovi omnia volatilia cœli, et species agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi : meus est enim orbis terræ, et plenitudo ejus. Nunquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem

B hircorum potabo ⁵⁴? » Deinde ne quis putet, propterea quod irasceret, eum recusare hæc, infert, consilium ei dans : « Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua, et invoca me in die tribulationis tuæ, et eripiam te, et glorificabis me ⁵⁵; » illa quidem, per quæ putabant peccantes propitiari Deum, abnuens (65); hæc autem (66) per quæ justificatur homo, et appropinquat Deo, hortatur et admonet. Hoc idem autem et Isaias ait : « Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? dicit Dominus. Plenus sum ⁵⁶. » Et cum abnuisset holocaustomata, et sacrificia, et oblationes, etiam et (67) neomenias, et Sabbata, et ferias, et reliquam universam consequentem his observationem, intulit, suadens eis quæ salutaria sunt : C « Lavamini, mundi estote, auferte nequitias a cordibus vestris ab oculis (68) meis : desinite a malitiis vestris, discite bonum facere, exquirite iudicium, eruite eum qui injuriam patitur, iudicate pupillo, et justificate viduam, et venite, disputemus, dicit Dominus ⁵⁷. »

2. Non enim sicut homo motus (69), ut multi audent dicere, divertit eorum sacrificia (70); sed

psal. xlix probavit, quoniam nihil indiget Deus; tum hac sequenti aliud sibi probandum ex versic. 14 et 15 ejusdem psalmi proponit, nempe vet. legis sacrificiis et cæremoniis Deum non placari, sed sanctioribus et magis spiritalibus hostiis.

(66) *Hæc autem.* Hanc lectionem, quæ est cod. Voss., malim quam cæterorum, *his autem.*

(67) *Etiam et.* Superfluas voces, et adhuc, quæ his præmittuntur in edit., expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(68) *Ab oculis.* Eras., Gallas., Arund., Merc. 2 et edit. Oxon., *coram oculis.*

(69) *Homo motus.* Sic recte Clarom., Voss. et Grab. (quanquam tamen intoleranda typographorum incuria adhuc legatur in ejus edit. *mutus*). Cæteri corrupte, *mutus homo.* Jam Cotelerius ad Clementis *Epist. ad Corinth.* § 8, legendum conjecerat *iratus homo.* Sed genuina lectione restituta, inutilis evadit doctissimi viri conjectura : siquidem *motus* hic significat idem atque *commotus, iratus.*

(70) *Eorum sacrificia.* Eras., Gallas., Feuard. et Merc. 2, minus recte, *sacrificium.*

miserans eorum cæcitati, et verum sacrificium insinuans, quod offerentes propitiabuntur Deum, ut ab eo vitam percipiant. Quemadmodum alibi ait : « Sacrificium (71) Deo cor contribulatum; odor suavitatis Deo, cor clarificans eum qui plasmavit. » Si enim irascens abnueret hæc eorum (72) sacrificia, tanquam qui indigni essent consequi misericordiam ejus, non utique eisdem ipsis suaderet, per quæ salvari possent (73). Sed quoniam Deus misericors est, non abscidit eos a bono consilio. Nam per Jeremiam cum dixisset : « Quo mihi thus de Saba affertis, et cinnamomum de terra longinqua? holocaustomata et sacrificia vestra non delectaverunt me ⁵⁸; » intulit : « Audite sermonem Domini, omnis Juda. Hæc dicit Dominus Deus Israel : Dirigite vias vestras et studia vestra, et constituam vos in loco isto. Ne confisi fueritis vobismet in sermonibus mendacibus, quoniam in totum non proderunt vobis, dicentes : Templum Domini, templum Domini (74) est ⁵⁹. »

3. Et iterum significans, quoniam non propter hoc eduxit eos de Ægypto, ut sacrificia ei offerant, sed ut obliiti idololatriæ Ægyptiorum, audire vocem Domini possent, quæ erat eis salus et gloria, per eundem Jeremiam ait : « Hæc dicit Dominus : Holocaustomata vestra colligite cum sacrificiis vestris, et manducate carnes: Quoniam non sum locutus (75) ad patres vestros, nec de holocaustomatibus et sacrificiis præcepi eis, quæ die eduxi eos de Ægypto; sed sermonem hunc præcepi eis, dicens : Audite vocem meam, et ero Deus vester, et vos eritis populus meus, et ambulate in omnibus viis meis, quascunque præcepero vobis, ut bene sit vobis. Et non obaudierunt, nec intenderunt; sed ambulaverunt in cogitationibus cordis

⁵⁸ Jerem. vi, 20. ⁵⁹ Jerem. vii, 2. ⁶⁰ Ibid., 21 seqq. ⁶¹ Jerem. ix, 24. ⁶² Isa. xliii, 23, 24. ⁶³ Isa. lxvi, 2. ⁶⁴ Jerem. xi, 15. ⁶⁵ Isa. lviii, 6 seqq.

(71) Alibi ait : Sacrificium, etc. Eundem locum, veluti Scripturæ, omissis his verbis, sacrificium Deo cor contribulatum, quæ ex psalmo l desumpta sunt, citat Clemens Alexandr. lib. ii Pædag., cap. 12, pag. 261, hoc modo : Ὁσμή, φησὶν, εὐωδίας τῷ Θεῷ, καρδία δοξάζουσα πᾶν πεπλακῶτα αὐτῆν· ita ut ab eo mutuatus fuisse videatur Irenæus. Sed ex quo Scripturæ libro hanc sententiam uterque deprompserit, difficile dictum est. In nullo enim eorum, qui nunc exstant, prout jacet, occurrit, neque Ecclesiastici cap. xxxv, quod ad marginem Clementis notatum est, neque alibi. Crediderim tamen utrumque respexisse ad illud Ecclesiastici xxxix, 14, juxta LXX : Καὶ ὡς λίθανος εὐωδιάσατε ὀσμήν, καὶ ἀνθήσατε ἄνθος ὡς κρίνον· διάδοτε ὀσμήν, καὶ αἰνέσατε ἄσμα· εὐλογήσατε Κύριον· ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις. Quasi thus odorem suavitatis emittite, et florete florem quasi liliū : diffundite odorem, et collaudate canticum : benedicite Dominum in omnibus operibus suis. Cujus quidem loci velut summa quædam spectari potest ea sententia. Quod vero huic præmittat Irenæus verba psalmi l, non adeo mirum : varia siquidem testimonia ex variis locis deprompta sic interdum conjungit, perinde atque uno eodemque loco haberentur. Exemplum suppeditabunt Isaia verba paulo post citata, non tantum ex variis capitibus excerpta, sed quibus Jeremiæ dictum aliquod insertum est.

A malitiæ (76) suæ, et facti sunt retrorsum, et non ad priora ⁶⁰. » Et iterum per eundem ipsum dicens : « Sed in hoc gloriatur qui gloriatur, intelligere et scire quoniam ego sum Dominus, qui facio misericordiam, et justitiam, et judicium in terra : » intulit : « Quoniam in his voluntas mea est, dicit Dominus. ⁶¹; » sed non in sacrificiis, nec in holocaustomatibus, nec in oblationibus. Non enim principaliter hæc, sed secundum consequentiam, et propter prædictam causam habuit populus. sicut iterum Isaïas ait : « Non mihi oves (77) holocaustomatis tui, nec in sacrificiis tuis clarificasti me : non servisti mihi in sacrificiis, nec aliquid laboriose fecisti in thure : nec mercatus es mihi argento incensum, nec adipem **249** sacrificiorum tuorum concupivi; sed in peccatis tuis, et iniquitatibus tuis ante me stetit ⁶². Super quem igitur, » ait, « aspiciam, nisi super humilem (78), et quietum, et tementem sermones meos ⁶³? Non enim adipem (79) et carnes pingues auferent a te injustitias tuas ⁶⁴. Hoc est jejunium, quod ego elegi, dicit Dominus. Solve omnem nodum injustitiæ, dissolve connexus violentium (80) commerciorum, mitte quassatos in requiem, et omnem conscriptionem injustam conscinde. Frange esurienti panem tuum ex animo (81), et peregrinum sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, cooperi eum, et domesticos seminis tui non despicias (82). Tunc erumpet matutinum lumen tuum, et sanitates tuæ (83) citius orientur, et præcedet ante te justitia, et gloria Domini (84) circumdabit te : et adhuc te loquente dicam : Ecce adsum ⁶⁵. » Et Zacharias autem in duodecim prophetis, significans eis voluntatem Dei, ait : « Hæc dicit Dominus omnipotens : judicium justum judicate, pietatem et misc-

(72) Hæc eorum. Erasm., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, hæc cæcorum.

(73) Salvati possent. Salvi esse in Feuard. marg. et Voss.. possunt in Clarom.

(74) Templum Domini. Ter repetitur in editi.; at cum tertium absit ab omnibus mss. nostris, et a textu τῶν Ὁ, delevi.

(75) Non sum locutus. Clarom., si sum locutus.

(76) Malitiæ. Κακίας legisse videtur Irenæus; legimus nos κακῆς.

(77) Mihi oves. Obtulisti, quod his vocibus præfixerunt editores, deest in Clarom. et om. Anglic., uti nec in cod. Alexand. exstat.

(78) Super humilem. Editi. cum Arundel. et Merc. 2, in humilem.

(79) Non enim adipem, etc. Verba sunt non Isaia, sed Jeremiæ xi, 15, aliquantulum immutata.

(80) Violentium. Sic omnes mss. In editi., violentorum.

(81) Ex animo. Nihil his vocibus respondet in Græco τῶν Ὁ.

(82) Non despicias. Sic Feuard. in marg., Clarom. et om. Anglic. juxta Græcum τῶν Ὁ. Cæteri, ne despicias.

(83) Tuæ. Alii, tibi.

(84) Citius Domini. Editi. cum Arundel. et Merc. 2, cito Dei.

ricordiam facite unusquisque ad fratrem suum. Viduam, et orphanum, et proselytum, et pauperem nolite opprimere, et unusquisque malitiæ fratris sui non reminiscatur in corde suo⁶⁵. » Et iterum : « Hi sunt, » inquit, « sermones quos facietis. Loquimini veritatem unusquisque ad proximum suum, et iudicium pacificum iudicate in portis vestris, et unusquisque malitiam fratris sui non recogitet in corde suo, et iurationem falsam ne dilexeritis : quoniam hæc omnia odi, dicit Dominus omnipotens⁶⁶. » Et David autem similiter : « Quis est, » inquit, « homo qui vult vitam, et amat videre dies bonos ? Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua, ne loquantur dolum. Declina a malo, et fac bonum : inquire pacem, et sequere eam⁶⁷. »

4. Ex quibus omnibus manifestum est, quia non sacrificia et holocaustomata quærebat ab eis Deus ; sed fidem, et obedientiam, et justitiam, propter illorum salutem. Sicut in Osee propheta docens eos Deus suam voluntatem, dicebat : « Misericordiam volo plus quam sacrificium (85), et agnitionem Dei super holocaustomata⁶⁸. » Sed et Dominus noster eadem monebat eos, dicens : « Si enim cognovissetis quid est : Misericordiam volo, et non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes (86)⁶⁹ : » testimonium quidem reddens prophetis, quoniam veritatem prædicabant ; illos autem arguens sua culpa insipientes.

5. Sed et suis discipulis (87) dans consilium, primitias Deo offerre ex suis creaturis, non quasi indigenti, sed ut ipsi nec intractuosi, nec ingrati sint, eum qui ex creatura panis est, accepit, et gratias egit, dicens : « Hoc est meum corpus⁷⁰. » Et calicem similiter, qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est, et novi testamenti novam docuit oblationem ; quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo, ei qui alimenta nobis præstat, primitias suorum munerum in novo testamento, de quo in duodecim prophetis Malachias (88) sic præsignificavit : « Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens, et sacrificia non accipiam de manibus vestris. Quoniam ab ortu solis usque ad occasum nomen meum clarificatur (89) inter gentes, et in omni loco incensum offertur nomini

meo, et sacrificium purum ; quoniam magna est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens⁷¹ ; » manifestissima significans per hæc, quoniam prior quidem populus cessabit offerre Deo ; omni autem loco sacrificium offeretur (90) ei (91), et hoc purum ; nomen autem ejus glorificatur in gentibus.

6.⁷² Quod est autem aliud nomen, quod in gentibus glorificatur, quam quod est Domini nostri, per quem glorificatur Pater, et glorificatur homo ? Et quoniam proprii Filii ejus est, et ab eo factus est homo, suum illum (92) vocat. Quemadmodum si quis rex ipse filii sui pingat imaginem, juste suam illam dicit imaginem secundum utrumque, quoniam et filii ejus est, et quoniam ipse fecit eam : sic et Jesu Christi nomen, quod per universum mundum glorificatur in Ecclesia, suum esse confitetur Pater, et quoniam Filii ejus est, et quoniam ipse scribens id, ad salutem dedit hominum. Quoniam ergo nomen Filii proprium Patris est, et in Deo omnipotente per Jesum Christum offert Ecclesia, bene ait secundum utraque : « Et in omni loco incensum offertur nomini meo, et sacrificium purum⁷³. » Incensa autem Joannes in Apocalypsi, « orationes » esse ait « sanctorum⁷⁴. »

250 CAPUT XVIII⁷⁵.

In sola Ecclesia catholica cum simplicitate et justitia offerri verum ac purum sacrificium, eucharistiam videlicet, quæ est ipsum corpus et sanguis Christi.

1. Igitur Ecclesie oblatio, quam Dominus docuit offerri in universo mundo, purum sacrificium reputatum est apud Deum, et acceptum est ei : non quod indigeat a nobis sacrificium, sed quoniam is qui offert, glorificatur ipse in eo quod offert, si acceptetur (93) munus ejus. Per munus enim erga regem, et honos, et affectio ostenditur : quod in omni simplicitate et innocentia Dominus volens nos offerre, prædicavit dicens : « Cum igitur offers manus tuam ad altare, et recordatus fueris quoniam frater tuus habet aliquid adversum te, dimitte munus tuum ante altare (94), et vade primum reconciliari fratri tuo, et tunc reversus offeres (95) munus tuum⁷⁶. » Offerre igitur oportet Deo primitias ejus creature, sicut et Moyses ait : « Non apparebis vacuus ante conspectum Domini Dei tui⁷⁷ ; » ut in quibus gratus (96) exstitit homo, in

⁶⁵ Zachar. vii, 9, 10. ⁶⁶ Zachar. viii, 16, 17. ⁶⁷ Psal. xxxiii, 13, 14. ⁶⁸ Ose. vi, 6. ⁶⁹ Matth. xii, 7. ⁷⁰ Matth. xxvi, 26 seqq. ⁷¹ Malach. i, 10, 11. ⁷² Cap. XXXIII. ⁷³ Malach. i, 11. ⁷⁴ Apoc. v, 8. ⁷⁵ Cap. XXXIV. ⁷⁶ Matth. v, 23, 24. ⁷⁷ Deut. xvi, 16.

(85) *Plusquam sacrificium. Clarom., et non sacrificium. In Arundel. et Merc. 2, omissum juxta Græcorum morem, plus.*

(86) *Misericordiam volo et non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes. Alii : misericordiam volo quam sacrificium : nunquam condemnassetis immerentes.*

(87) *Sed et suis discipulis, etc. Consule disert. 3, art. 7, § 80, ubi plura de sacrificio eucharistico ex mente Irenæi diximus.*

(88) *Malachias. Feuard. in marg., Claromont. et Voss., Malachiel.*

(89) *Clarificatur. Alii, glorificatur.*

(90) *Cessabit ... offeretur. Ita ex Arundel. posuit Grab. pro cessavit... offertur. Clarom. vero habet, offerretur.*

(91) *Ei. Sic omnes mss. melius quam editi Deo, quia paulo ante præcedit.*

(92) *Illum. Sic omnes manuscripti pro illud, quod reperitur in editi.*

(93) *Offert, si acceptetur. Clarem. inverso ordine, acceptetur, si offert.*

(94) *Ante altare. Arund. et Voss., ad altare.*

(95) *Offeres. Eras. et Gallas., offer.*

(96) *Gratus. Hic acceptorum a Deo beneficiorum memorem, max Deo acceptum significat.*

his gratus eis deputatus (97), eum qui est ab eo percipiat honorem.

2. Et non genus oblationum reprobatur est; oblationes enim et illæ, oblationes autem et hæc: sacrificia in populo, sacrificia in Ecclesia: sed species immutata est tantum, quippe cum jam non a servis, sed a liberis offeratur. Unus enim et idem Dominus; propriam autem character servilis oblationis, et propriam liberorum, uti et per oblationes ostendatur indicium libertatis. Nihil enim otiosum, nec sine signo, neque sine (98) argumento apud eam. Et propter hoc illi quidem decimas suorum habebant consecratas: qui autem perceperunt libertatem, omnia quæ sunt ipsorum ad Dominicos decernunt usus, hilariter et libere dantes ea, non quæ sunt minora, utpote majorum (99) spem habentes; vidua illa et paupere hic totum victum suum mittente in gazophylacium Dei.

3. Ab initio enim respexit Deus ad munera Abel, quoniam cum simplicitate et justitia offerebat: super sacrificium autem Cain non respexit, quoniam cum zelo et malitia, quæ erat adversus fratrem, divisionem habebat in corde, quemadmodum occulta ejus arguens Deus ait: « Nonne si recte offeras, recte autem non divides, peccasti? quiesce ⁷⁸; » quoniam non sacrificio placatur Deus. Si enim quis solummodo secundum quod videtur, munde, et recte, et legitime offerre tentaverit; secundum autem suam animam non recte dividat eam quæ est ad proximum communionem, neque timorem habeat Dei; non per id quod recte foris oblatum est sacrificium, seducit (1) Deum, intus habens peccatum; nec oblatio talis proderit ei aliquid, sed cessatio mali, quod est intus conceptum, ne per assimilatum (2) operationem, magis autem peccatum ipsum, sibi homicidam (3) faciat hominem. Propter quod et dicebat Dominus: « Væ vobis, Scribæ et Pharisei hypocritæ, quoniam similes estis monumentis dealbatis. Foris enim sepulcrum apparet formosum; intus autem plenum est ossibus mortuorum, et universa immunditia: sic et vos a foris quidem apparetis hominibus quasi justis, intus autem pleni estis mali-

⁷⁸ Genes. iv, 7. ⁷⁹ Matth. xxiii, 27, 28. ⁸⁰ Ibid., 26. ⁸¹ Jerem. xxii, 17. ⁸² Isa. xxx, 1. ⁸³ Genes. iv, 7. ⁸⁴ Joan. xix, 11. ⁸⁵ Isa. lxvi, 5. ⁸⁶ Philip. iv, 18.

(97) *Eis deputatus*. Sic om. mss. In edit., *ei*. Porro *eis*, hic scribitur pro, *per ea*; *deputatus* autem, pro *reputatus*.

(98) *Neque sine*. Sive simpliciter in Eras., Gallas. et Clarom.

(99) *Majorum*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, *majorem*.

(1) *Seducit*. In Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2, *ad se ducit*; nec male.

(2) *Assimilatam*. *Assimilatam* in Feuard. marg., Arundel. et Voss.

(3) *Sibi homicidam*. I. e. *sui ipsius*, vel *in seipso homicidam*.

(4) *Impetu*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, *impetus*.

(5) *Pharisæe, inquit, cæce, etc.* Hæc verba compendio citat Irenæus, quibusdam omissis.

(6) *In cupiditate tua*. Editi τῶν ὄ codd. sonant,

et hypocrisi ⁷⁹. » Cum a foris enim recte offerre putarentur, similem zelum Cain habebant in semetipsis: propter quod et occiderunt justum, prætermittentes consilium Verbi, quemadmodum et Cain. Illi enim ait: « Quiesce, » et non assensit. Quiescere autem quid est aliud, quam desinere a proposito impetu (4)? Et his similia dicens. « Phariseæ, » inquit, « cæce (5), emunda quod est intus calicis, ut fiat et quod foris est, mundum ⁸⁰. » Et non audierunt. « Ecce » enim, ait Jeremias, « non sunt oculi tui, nec cor tuum bonum; sed in cupiditate tua (6), et ad sanguinem justum (7), ut effundas eum, et ad injustitiam, et ad homicidium, ut facias ⁸¹. » Et iterum Isaias: « Fecistis, » inquit, « consilium, non per me; et testamentum (8), non per spiritum meum ⁸². » Ut igitur interior eorum voluntas et cogitatio ad manifestum producta, sine culpa et malum non operantem ostendat esse Deum, cum qui absconsa manifestat, sed non qui malum operetur; cum minime quiesceret (9) Cain, ait ei: « Ad te conversio ejus, et tu dominaberis ejus ⁸³. » Pilato quoque similiter dicebat: « Nullam haberes potestatem in me, nisi datum (10) tibi fuisset desuper ⁸⁴; » concedente Deo semper justum (11), ut hic quidem ex his quæ passus est et sustinuit, probatus recipiatur; qui autem malignatus est, ex his quæ egit, adjudicatus expellatur. Igitur non sacrificia sanctificant hominem; non enim indiget sacrificio Deus, sed conscientia ejus qui offert, sanctificat sacrificium; pura existens, et præstat acceptare Deum quasi ab amico. « Peccator autem (12), » inquit, « qui occidit mihi vitulum, quasi occidat canem ⁸⁵. »

4. Quoniam igitur cum simplicitate Ecclesia offert, juste munus ejus purum sacrificium apud Deum deputatum est. Quemadmodum et Paulus **251** Philippensibus ait: « Repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quæ a vobis missa sunt (13), odorem suavitatis, hostiam acceptabilem, placentem Deo ⁸⁶. » Oportet enim nos oblationem Deo facere, et in omnibus gratos inveniri fabricatori Deo, in sententia pura et fide sine hypocrisi, in spe firma, in dilectione ferventi, primitias earum, quæ sunt

D *in cupiditatem tuam, εἰς τὴν πλεονεξίαν σου.*

(7) *Et ad sanguinem justum*. Clarom. *et sanguine justo*.

(8) *Testamentum*. Græce συνθήκην, *pactum*. Sed in edit., *testamenta*.

(9) *Quiesceret*. Alii, *acquiesceret*.

(10) *Datum*. Ita Feuard. in marg., Voss. et Grab. juxta evang. textum. Reliqui, *data*.

(11) *Concedente Deo semper justum*. Frustra pro semper Feuard. legendum vult *super*. Sensus est, Deum in hac vita potestati atque malitiæ impiorum justum dimittere.

(12) *Peccator autem*. Male Feuard. ex vet. cod. posuit, *peccatori*, nam in Græco Isaiæ legitur, ὁ δὲ ἀνομος.

(13) *Quæ a vobis missa sunt*. Melius vertit Vulgatus interpres, *quæ misistis*.

ejus, creaturarum offerentes. Et hanc oblationem A Ecclesia sola puram (14) offert fabricatori, offerens ei cum gratiarum actione ex creatura ejus. Judæi autem non offerunt: manus enim eorum sanguine plenæ sunt: non enim receperunt Verbum, quod offertur Deo (15). Sed neque omnes hæreticorum synagogæ. Alii enim alterum præter fabricatorem dicentes Patrem, ea quæ secundum nos creata sunt (16), offerentes ei, cupidum alieni ostendunt eum, et aliena concupiscentem. Qui vero ex defectione, et ignorantia, et passione dicunt facta ea, quæ sunt secundum nos, ignorantia, passionis et defectio fructus offerentes, peccant in Patrem suum, contumeliam facientes magis ei, quam gratias agentes. Quomodo autem constabit eis (17), eum panem in quo gratiæ actæ sint, corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis ejus (18), si non ipsum fabricatoris mundi Filium dicant, id est Verbum ejus, per quod lignum fructificat, et defluunt fontes, et terra dat primum quidem fenum, post deinde spicam, deinde plenum triticum in spica?

5. Πῶς . . . τὴν σάρκα 5. Quomodo autem

(14) *Puram*. Sic edit. Eras., Gallas. et Feuard. cum mss. Clarem., Arund. et Merc. 2, melius quam vetus Feuard. cod., Voss. et edit., Oxon., *pura*. Oblatio enim *pura* idipsum est quod paulo ante, et initio capituli, *sacrificium purum* ab Ecclesia oblatum dixit.

(15) *Verbum quod offertur Deo*. Ita tres antiquiores ac melioris notæ codd., vetus Feuard., Clarom. et Voss., nisi quod in priori et posteriori omissa sit vox *Deo*, quæ non admodum necessaria est, cum satis subintelligatur. At edit. cum mss. Arund. et Merc. 2 habent: *Verbum per quod offertur Deo*; sed prior lectio cum Irenæi scopo aptius congruit. Probat siquidem, nec Judæos, nec hæreticos puram oblationem offerre. Priorum *manus sanguine plenæ sunt*, nec *Verbum receperunt*, quod in sacrificio eucharistiæ, cujus typus et umbra erant veteris legis sacrificia, Deo Patri vere offertur. Hinc sequitur repudiato divino Verbo incarnato, vera novæ legis hostia ab Ecclesia oblata, nihil jam Judæis esse residui, præter vanam et impuram sacrificii umbram. Idem dicendum de hæreticis, quibus constare non poterat panem eucharisticum esse corpus Domini sui, ac Verbi ipsius, nec proinde Verbum ipsum incarnatum offerri ab eis in sacrificio: cum Verbum mundi fabricatoris Filium esse nollent.

(16) *Ea quæ secundum nos creata sunt*. Alii, *ideo quæ secundum nos creaturæ sunt*.

(17) *Quomodo autem constabit eis*, etc. De his ac sequentibus consule dissert. 5, art. 7, ubi vanas Grabii argutias, quibus apertissime Irenæi de veritate eucharistiæ ac transsubstantiatione sententiæ fucos inducere nititur, dissolutas reperies. Nec legere pigeat quæ de iis scripsit doctissimus quondam atque piissimus episcopus Rossensis Joannes Fischerus lib. iv *De verit. euchar.*, cap. 21 et seqq., ubi totam Irenæi de eucharistia doctrinæ seriem atque connexionem dilucide aperit, et egregie ab Œcolampadii tricis munit.

(18) *Et calicem sanguinis ejus*. Supple, *calicem esse, nisi sanguinem ejus legere malis*.

(19) *Πῶς τὴν σάρκα*, etc. Græva hæc primus edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 488, descripta e ms. cod. Claromontano *Parallelorum* Joannis Damasc., ubi citantur tanquam τοῦ ἐπίσκοποι Ἐπιση-

(19) λέγουσιν εἰς φθορὰν χωρεῖν, καὶ μὴ μετέχειν τῆς ζωῆς, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ Χυρίου, καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ τρεφομένην; Ἡ τὴν γνώμην ἀλλαξάτωσαν, ἢ τὸ προφέρειν τὰ εἰρημένα παραιτείσθωσαν. Ἡμῶν δὲ σύμφωνος ἡ γνώμη τῇ εὐχαριστία, καὶ ἡ εὐχαριστία βεβαιοῖ τὴν γνώμην . . . Προσφερομεν δὲ αὐτῷ τὰ ἴδια, ἐμμελῶς κοινωνίαν καὶ ἔνωσιν ἀπαγγέλλοντες, καὶ ὁμολογοῦντες σαρκὸς καὶ πνεύματος ἔγερσιν (22). Ὡς γὰρ ἀπὸ γῆς ἄρτος προσλαμβανόμενος τὴν ἔκκλησιν (24) τοῦ Θεοῦ, οὐκέτι καινὸς ἄρτος ἐστίν,

rursus dicunt carnem in corruptionem (20) devenire, et non percipere vitam, quæ corpore (21) Domini et sanguine alitur? Ergo aut sententiam mutant, aut abstineant offerendo quæ prædicta sunt. Nostra autem consonans est sententia eucharistiæ, et eucharistia rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim ei quæ sunt ejus, congruenter communicationem et unitatem prædicantes (23) carnis et spiritus. Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, jam non

ναίου ἐκ τοῦ ὁ ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνόμου γνώσεως.

(20) *In corruptionem*. Talem videlicet, ut nunquam resurgat.

(21) *Corpore*. Præpositionem *a* huic voci præfixam delevi auctoritate Clarom.

(22) *Καὶ ὁμολογοῦντες . . . ἔγερσιν*. Aut hæc verba non reddit interpret, aut reddita scribæ omiserunt. Suspecta Grabio videntur, mihi genuina. Perspicere nequit vir doctus, quomodo Irenæus πνεύματος ἔγερσιν dicere potuerit. Sed eodem et jure et sensu dicere potuit Irenæus πνεύματος ἔγερσιν, quo Tertull. lib. *De resurr. carn.*, cap. 2, dixit *resurrectionem animæ*, quatenus nimirum homine mortuo ipsa non perit, sed a corruptela servatur. Addit vir clariss. ista, *κοινωνίαν καὶ ἔνωσιν ἀπαγγέλλοντες*, perfectum sensum non fundere, nisi construantur cum sequentibus vocibus, *σαρκὸς καὶ πνεύματος*. Atqui tantum abest construantur cum his vocibus, ut potius ab iis divelli debeant, et referri ad præcedentia. Paulo ante dixit Irenæus, hæreticis constare non posse eucharistiam esse corpus et sanguinem Domini sui, quod ipsum esse mundi fabricatoris filium et Verbum negent, id est, quod veram ac substantivam unionem divini Verbi cum vera humana carne et natura negent. Tum alterum eorundem hæreticorum errorem, quo carnis resurrectionem impugnabant, perstringens, ait utrumque cum ea, quam de eucharistia profitebantur, fide pugnare: nostram autem consonantem esse sententiam eucharistiæ, et eucharistiam rursus confirmare sententiam nostram: *offerimus enim Deo τὰ ἴδια, quæ sunt ejus*, quæ ab ipso creata et condita sunt, panem scilicet et vinum in verum corpus et sanguinem Domini nostri conversa, et Verbum Patris ab ipso genitum; *ἐμμελῶς κοινωνίαν καὶ ἔνωσιν ἀπαγγέλλοντες, congruenter communionem et unionem prædicantes*, Verbi nimirum cum corpore et sanguine Domini, quæ in eucharistia offeruntur, καὶ ὁμολογοῦντες σαρκὸς καὶ πνεύματος ἔγερσιν, et *confitentem resurrectionem carnis et spiritus*. Hic certe Irenæi sensus est, idque fatebitur quisquis antecedentia cum consequentibus accurate conferre voluerit.

(23) *Prædicantes*. Addendum ex Græco, *et confitentem resurrectionem carnis et spiritus*.

(24) *Τὴν ἔκκλησιν*. Ἐπίκλησιν mallem.

ἀλλ' εὐχαριστία, ἐκ δύο πραγμάτων συνεστηκυῖα, ἐπιγείου τε καὶ οὐρανόθεν οὕτω καὶ τὰ σώματα ἡμῶν μεταλαμβάνοντα τῆς εὐχαριστίας, μηκέτι εἶναι φθαρτά, τὴν ἐλπίδα τῆς εἰς αἰῶνας ἀναστάσεως ἔχοντα.

6. Offerimus enim ei, non quasi indigenti, sed gratias agentes dominationi (26) ejus, et sanctificantes creaturam. Quemadmodum enim Deus non indiget eorum quæ a nobis sunt, sic nos indigemus offerre aliquid Deo; sicut Salomon ait: « Qui miseretur pauperi, fenerat Deo ⁸⁷. » Qui enim nullius indigens est Deus, in se assumit bonas operationes nostras, ad hoc ut præstet nobis retributionem bonorum suorum, sicut Dominus noster ait: « Venite, benedicti Patris mei, percipite præparatum vobis regnum. Esurivi enim, et dedistis mihi manducare; sitivi, et potastis me; hospes fui, et collegistis me; nudus, et cooperuistis me; infirmus, et visitastis me; in carcere, et venistis ad me ⁸⁸. » Sicut igitur non his indigens, vult tamen a nobis propter nos fieri, ne simus infructuosi: ita id ipsum Verbum populo præceptum faciendarum oblationum, quamvis non indigeret eis, ut discerent (27) Deo servire; sic et (28) ideo **252** nos quoque offerre vult munus ad altare frequenter sine intermissione. Est ergo altare in cœlis (illuc enim preces nostræ, et oblationes diriguntur), et templum (29), quemadmodum Joannes in Apocalypsi ait: « Et apertum est templum Dei ⁸⁹; » et tabernaculum: « Ecce enim, » inquit, « tabernaculum Dei, in quo habitabit cum hominibus ⁹⁰. »

CAPUT XIX ⁹¹.

Terrena quidem cœlestium typos esse posse: sed ipsa cœlestia aliarum rerum supernarum et ignotarum typos, aut Deum nobis notum alterius ignoti ty-pum sine insania dici non posse.

1. Munera autem, et oblationes, et sacrificia om-

⁸⁷ Proverb. xix, 17. ⁸⁸ Matth. xv, 34 seqq. ⁸⁹ Cap. XXXVI. ⁹⁰ Isa. xl, 12.

(25) Resurrectionis. In sæcula addit textus Græcus.

(26) Dominationi. Ita vetus Feuard. cod., Clarom. et Grab., et sic etiam legebat OEcotampadius apud Joannem Fischerum lib. iv *De verit. euchar.*, cap. 21. In cæteris donationi.

(27) Discerent. Editt. *disceret*.

(28) Sic et. In Arund., Ottob., Merc. 2, et edit. Oxon., sicut et.

(29) Et templum. Sic omnes mss. Legendum monet Latinius, et est templum; an ex cod. Vat. an ex mera conjectura? non dicit. At in Eras., Gallas. et Feuard. male: et ad templum.

(30) In monte. Vocem Sinai additam a recentioribus, explicationis gratia, expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(31) Assimilare spiritalium imaginem. In Eras., Gallas. et Feuard. corrupte: assimilari spiritalium imaginum.

(32) Ipse sermo. Scriptura videlicet sacra, ad eujus diversa loca alludit in sequentibus.

communis panis est, sed A nia, in typo populus accepit, quemadmodum ostensum est Moysi in monte (30) ab uno et eodem Deo, cujus et nunc in Ecclesia glorificatur nomen in omnibus gentibus. Sed terrena quidem, quæ sunt erga nos disposita, congruit typos esse eorum quæ sunt cœlestia, ab eodem tamen Deo facta. Nec enim aliter poterat assimilare spiritalium imaginem (31). Quæ autem supercœlestia, et spiritalia sunt, et quantum ad nos spectat, invisibilia et inenarrabilia, typos rursus alterorum cœlestium dicere et alterius Pleromatis, et Deum alterius Patris imaginem esse; et errantium est a veritate, et omnimodo stultorum et hebetum. Cogentur enim hitales, quemadmodum sæpenumero ostendimus, semper typos typorum, et imagines imaginum adin-

B venire, et nunquam figere animum suum in uno et vero Deo. Supra enim Deum factæ sunt cogitationes ipsorum, supergressi cordibus suis ipsum magistrum, suspicione quidem superelati et supergressi, veritate autem declinantes a vero Deo.

2. ⁹² Ad quos juste quis dicat, quemadmodum ipse sermo (32) suggerit (33): Quatenus super Deum extollitis cogitationes vestras, inconsiderate elati? Audistis « mensos esse cœlos in palma ⁹³ (34); » dicite mihi mensuram, et enarrate multitudinem cubitorum (35) innumerabilem: exponite mihi plenitudinem, latitudinem, et longitudinem, et altitudinem, circummensurationis initium et finem, quæ non intelligit cor hominis; et non comprehendit (36) ea. Vere enim magna sunt thesaurophylacia cœlestia: immensurabilis est in corde Deus, et incomprehensibilis in animo, qui comprehendit terram pugillo. Quis respicit (37) mensuram dexteræ ejus? Digitum (38) quis cognoscit; aut manum ejus quis intelligit (39), eam quæ mensurat immensa, eam quæ tendit mensura sua mensuram cœlorum, et constringit pugillo terram cum abyssis, quæ in se continet latitudinem, et longitudinem, et profundum deorsum, et altitudinem supernam universæ conditionis, quæ videtur, quæ auditur et intelligitur, et quæ invisibilis est? Et propter hoc « super

⁹⁰ Apoc. xi, 19. ⁹⁰ Apoc. xxi, 3. ⁹¹ Cap. XXXV.

(33) Suggestit Al., suggeretur.

(34) Palma. Editt. cum Merc. 2, palmo.

D (35) Cubitorum. Sic Clarom. et omn. Anglic. In Erasim. et Gallas., cœlorum. Feuard. vero utrumque retinuit.

(36) Intelligit... comprehendit. Ita Feuard. in marg., Voss. et Clarom., nisi quod in hoc vitio... scribæ legatur, intelligitur. In aliis, intelliget... comprehendet. In Arund., adprehendet.

(37) Respicit. Ita Clarom. in Feuard. marg. et Voss., respiciet; in aliis, prospiciat.

(38) Mensuram dexteræ ejus? Digitum, etc. Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. melius quam alii: mensuram et dexteræ ejus digitum quis, etc. Nam mensuram ad dexteram esse referendam demonstrant quæ paulo post subjiciuntur: Si autem plenitudinem et magnitudinem manus ejus non comprehendit homo, etc.

(39) Cognoscit... intelligit. Alii, cognoscat... intelliget.

omne initium (40), et potestatem, et dominationem, et omne nomen quod nominatur⁹⁴, omnium quæ facta sunt et condita sunt, existens Deus. Ipse est qui cœlos implet, et perspicit abyssos, qui est et cum unoquoque nostrum: «Deus,» enim inquit, «appropinquans ego sum, et non Deus de longinquo. Si absconditur homo in absconsis, et ego eum non videbo⁹⁵?» Manus enim ejus apprehendit omnia: et ipsa est quæ cœlos quidem illuminat, illuminat etiam quæ sub cœlo sunt, et scrutatur renes et corda, et in absconsis inest et in secretis nostris, et in manifesto alit et conservat nos.

3. Si autem plenitudinem et magnitudinem manus ejus non comprehendit homo, quemadmodum poterit quis intelligere aut cognoscere in corde tam magnam Deum? Quem quasi jam mensi sint et perspexerint, et universum eum decurrerint, super eum esse aliud Pleroma Æonum confugunt, et alterum Patrem; ad cœlestia quidem non suspicientes, vere autem in profundum (41) Bythum dementiæ descendentes: Patrem quidem dicentes suum finiri usque ad ea quæ sunt extra Pleroma, Demiurgum vero rursum non attingere usque ad Pleroma: et sic neutrum eorum ponunt esse perfectum et comprehendentem omnia. Deerit enim illi quidem universa, quæ est extra Pleroma, mundi fabricatio (42); huic autem quæ est intra Pleroma, fabricatio (43), et neuter eorum erit omnium Deus. Quoniam autem magnitudinem Dei ex his quæ facta sunt, nemo enarrare potest, hoc omnibus manifestum est: et quoniam magnitudo ejus non deficit, sed omnia continet (44), et pervenit usque ad nos, et nobiscum est, omnis quicumque digne Deo sapit, confitebitur.

253 CAPUT XX⁹⁶.

Unum Deum per Verbum et Spiritum sanctum omnia quæ in mundo sunt condidisse: atque invisibilem licet in hac vita, et incomprehensibilem, non ta-

men ignotum esse; utpote quem opera prædicent, et cujus verbum multis modis semper videndum se et cognoscendum præbuerit.

1. Igitur secundum magnitudinem non est cognoscere Deum; impossibile est enim mensurari Patrem: secundum autem dilectionem ejus (hæc est enim quæ nos per Verbum ejus perducit ad Deum) obedientes ei, semper discimus quoniam est tantus Deus, et ipse est qui per semetipsum constituit, et elegit (45), et adornavit (46), et continet omnia: in omnibus autem (47) et hunc mundum, qui est secundum nos. Et nos igitur cum his, quæ continentur ab eo, facti sumus. Et hic est de quo Scriptura ait: «Et plasmavit Deus hominem (48), limum terræ accipiens, et insufflavit in faciem ejus flatum vitæ⁹⁷.» Non ergo angeli fecerunt nos, nec nos plasnaverunt, nec angeli potuerunt (49) imaginem facere Dei; nec alius quis, præter Verbum Domini, nec Virtus longe absistens a Patre universorum. Nec enim indigebat horum Deus, ad faciendum quæ ipse apud se prædefinierat fieri, quasi ipse suas non haberet manus (50). Adest enim ei semper Verbum et Sapientia, Filius et Spiritus (51), per quos, et in quibus omnia libere et sponte fecit, ad quos et loquitur, dicens: «Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram⁹⁸;» ipse a semetipso substantiam creaturarum, et exemplum factorum et figuram in mundo ornamentorum accipiens.

2. Καλῶς οὖν εἶπεν (52) ἡ Γραφή, ἡ λέγουσα: «Πρῶτον πάντων πίστευσον, ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ Θεός, ὁ τὰ πάντα κτίσας, καὶ καταρτίσας, καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα.

2. Bene ergo pronuntiavit Scriptura (53), quæ dicit: «Primo omnium crede, quoniam unus est Deus, qui omnia constituit, et consuminavit; et fecit ex eo quod non erat, ut essent omnia:

⁹⁴ Ephes. 1, 21. ⁹⁵ Jerem. xxiii, 23. ⁹⁶ Cap. XXXVII. ⁹⁷ Gen. 1, 7. ⁹⁸ Gen. 1, 26.

(40) *Omne initium.* Πᾶσαν ἀρχὴν hic vertere debuisset interpres, omnem principatum.

(41) *Profundum.* Hæc vox glossema sapit.

(42) *Mundi fabricatio.* Mundi deest in Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2.

(43) *Fabricatio mundi.* Mundi huic voci iterum præmissum in omnibus editt. delevi auctoritate mox citat. codd. Neque enim mundi fabricationem intra Pleroma esse dicebant Valentiniani.

(44) *Omnia continet.* Clarom., omnia implet.

(45) *Elegit.* Ita Feuard in marg., Clarom. et Voss. melius quam cæteri omnes, fecit. Eos enim refellit Irenæus, qui aiebant. Demiurgum rerum condendarum typos, imagines ac modum desuper accepisse, nec proinde quod creandum vellet, a se elegisse, neque sponte et libere, ut mox subdit, sed ab alio motum.

(46) *Adornavit.* In Merc. 1, ordinavit.

(47) *In omnibus autem.* Et nos addunt editt. cum Arund. et Merc. 2. Melius omittunt Clarom. et Voss.; hic enim principium statuit auctor, ex quo periodo sequenti concludit et nos factos esse.

(48) *Hominem.* Ad imaginem addidit Feuard. repugnantibus nedum Eras., Gallas., Clarom., Arund.

et Merc. 2, sed et ipso sacro textus.

(49) *Potuerunt.* Feuard. in marg. et Voss., potuerant.

(50) *Quasi ipse suas non haberet manus.* Hic ut et lib. v, cap. 1 et 28, Filium et Spiritum sanctum Dei manus dicit; quia, ut mox explicat, per eos, et in iis omnia libere et sponte fecit.

(51) *Verbum et Sapientia, Filius et Spiritus.* Notasse forsitan non abs re erit, ut Filio Verbi, sic et Spiritui sancto, Sapientiæ nomen ab Irenæo tribui; quo nomine eundem Spiritum sanctum designat Theophilus Antioch. lib. 1 Ad Autolyt., p. 21, et lib. 11, p. 114 edit. Oxon.

(52) *Καλῶς οὖν εἶπεν.* Græca hæc ex Eusebii lib. v, cap. 8, petita sunt, exceptis ultimis verbis, καὶ ποιήσας, etc., quæ adjecit Grab. ex Athanasii libro *De decretis Nicænæ synodi* paulo post medium. Eadem, dempta ultima voce, τὰ πάντα, descripsit idem Athanas. lib. *De incarnat. Verbi*, paulo post init. et in epist. ad episcopos Africæ. ante medium.

(53) *Scriptura.* Hermæ Pastorem intelligit, ex cujus lib. 11, mand. 1, verba hic citata desumpta sunt. Quod vero librum hunc velut canonicum al-

omnium capax, et qui a nemine capiatur. Bene autem et in prophetis Malachias ait: « Nonne unus deus qui constituit nos? Nonne Pater unus est omnium nostrum⁹⁹. » Consequenter autem et Apostolus ait: « Unus Deus, » inquit, « Pater, qui super omnes, et in omnibus nobis¹. » Similiter autem Dominus: « Omnia mihi, » inquit, « tradita sunt a Patre meo²; » manifeste ab eo qui omnia fecit (non enim aliena, sed sua tradidit ei. In omnibus autem nihil subtractum est: et propter hoc idem est iudex viventium et mortuorum, « habens clavem David: aperiet, et nemo claudet: claudet, et nemo aperiet³ (54). » Nemo enim alius poterat, nec in cœlo, nec in terra, nec sub terra aperire paternum librum, nec videre eum, nisi Agnus qui occisus est, et sanguine suo redemit nos); ab eodem, qui omnia verbo fecit, et sapientia adornavit, accipiens omnium potestatem, quando Verbum caro factum est, ut quemadmodum in cœlis principatum habuit Verbum Dei, sic et in terra haberet principatum, quoniam homo justus, « qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus⁴; » principatum autem habeat eorum quæ sunt sub terra, ipse primogenitus mortuorum factus: et ut viderent omnia, quemadmodum prædiximus, suum regem; et ut in carne (55) Domini nostri (56) occurrat paterna lux, et a carne ejus rutila veniat in nos, et sic homo deveniat in incorruptelam, circumdatus paterno lumine.

3. Et quoniam Verbum, id est Filius, semper cum Patre erat, per multa demonstravimus. Quoniam autem et sapientia, quæ est Spiritus, erat apud eum (57) ante omnem constitutionem, per Salomonem ait: « Deus sapientia fundavit terram, paravit autem cœlum prudentia. Sensu ejus abyssi eruperunt, nubes autem manaverunt ros⁵. » Et rursus: « Dominus creavit me principium viarum suarum in opera sua, ante sæcula (58) fundavit me, in initio antequam terram faceret, priusquam abyssos constitueret (59), et priusquam procederent fontes aquarum, antequam montes confirmarentur: ante omnes autem colles genuit me⁶. » Et

⁹⁹ Malach. II, 10. ¹ Ephes. IV, 6. ² Matth. XI, 27. ³ Apoc. III, 7. ⁴ I Petr. II, 22. ⁵ Prov. III, 19, 20. ⁶ Prov. VIII, 22 et seqq. ⁷ Ibid., 27 et seqq.

leget, nihil mirum: eodem enim modo citatum reperies a pluribus aliis antiquis Patribus, Græcis præsertim, quibus fuit in pretio. Horum testimonia collegit Cotclerius, et Hermæ libris a se editis præmisit.

(54) *Aperiet... et claudet: claudet... aperiet.* Clarom., *aperiet et claudet: claudit... aperiet*, cum quo quoad priorem partem consentit Feuard. in marg. At in Voss. ubique in futuro, *aperiet... claudet.* Consonat quoad *aperiet*, Merc. 1. In edit. ubique præsens tempus.

(55) *Carne.* Edit. cum Arund. et Merc. 2, *car-nem.*

(56) *Nostri.* Hanc vocem addidi ex Clarom.

(57) *Eum.* Scilicet *Patrem.* Sic mss. omnes. In edit. *Deum.*

(58) *Sæcula.* Al. *sæculum.*

(59) *In initio antequam terram faceret, priusquam abyssos constitueret.* Hic non consentiunt se-

iterum: « Cum pararet cœlum, eram cum illo, et cum firmos faceret fontes abyssi, quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram apud eum aptans. Ego eram cui adgaudebat, quotidie autem lætabar (60) ante faciem ejus in omni tempore, cum lætaretur orbe perfecto, et jocundabatur (61) in filiis hominum⁷. »

254 4. Unus igitur Deus, qui verbo et sapientia fecit et aptavit omnia: hic est autem Demiurgus, qui et mundum hunc attribuit humano generi, qui secundum magnitudinem quidem ignotus est omnibus his, qui ab eo facti sunt (nemo enim investigavit altitudinem ejus, nec veterum, qui quieverunt (62), nec eorum qui nunc sunt); secundum autem dilectionem cognoscitur semper per eum, per quem constituit omnia. Est autem hic Verbum ejus, Dominus noster Jesus Christus, qui novissimis temporibus homo in hominibus factus est, ut finem conjungeret principio, id est hominem Deo. Et propterea prophetæ ab eodem Verbo propheticum accipientes charisma, prædicaverunt ejus secundum carnem adventum, per quem commistio et communio Dei et hominis secundum placitum Patris facta est, ab initio prænuntiante Verbo Dei, quoniam videtur Deus ab hominibus, et conversabitur cum eis super terram, et colloqueretur, et adfuturus esset suo plasmati, salvans illud, et perceptibilis ab eo, et liberans nos de manibus omnium odientium nos, hoc est, ab universo transgressionis spiritu: et faciens nos servire sibi in sanctitate et justitia omnes dies nostros, uti complexus homo Spiritum Dei, in gloriam cedat Patris.

5. Hæc prophetice significabant prophetæ, sed non quemadmodum quidam dicunt, invisibili Patre omnium existente, alterum esse eum, qui a prophetis videretur (63); qui in totum, quid sit prophetia, nesciunt. Nam prophetia est prædicatio futurorum, id est eorum quæ post erunt, præsignificatio. Præsignificabant igitur (64) prophetæ quoniam videbitur Deus ab hominibus; quemadmodum et Dominus ait: « Beati mundo corde, quoniam

cum invicem Irenæi codd. In edit. omnibus, ut et in mss. Arund. et Merc. 2 leguntur duntaxat: *in initio antequam terram faceret; omissis, priusquam abyssos constitueret.* In Clarom. e contrario, ut et in Voss., hæc habentur solum. At utrumque comnia retinendum esse demonstrat sacer textus.

(60) *Lætabar.* Sic mss. In edit., *delectabar.*

(61) *Jocundabatur.* Edit. cum Arundel. et Merc. 2, *jocundaretur.*

(62) *Nec veterum qui quieverunt.* In vet. Feuard. cod. duæ priores voces omittuntur: in Voss. et Clarom. sola vox *veterum*; at in hoc, pro *quieverunt*, legitur *qui erunt.* Utrumque retinere cum Feuard. placuit.

(63) *Videretur.* Hoc autem dicunt, additum in edit. et cod. Arund. ac Merc. 2, omisi cum Clarom. et Voss., id enim majoris claritatis gratia, sed abs re additum videtur.

(64) *Igitur.* Al., *enim.*

ipsi Deum videbunt⁹. Sed secundum magnitudinem quidem ejus, et mirabilem gloriam, « nemo videbit Deum, et vivet¹⁰; » incapabilis enim Pater: secundum autem dilectionem et humanitatem, et quod omnia possit, etiam hoc concedit iis qui se diligunt, id est videre Deum, quod et prophetabant prophetae. Quoniam « quæ impossibilia apud homines, possibilia apud Deum¹⁰. » Homo etenim a se non videt (65) Deum. Ille autem volens videtur hominibus, quibus vult, et quando vult, et quemadmodum vult. Potens est enim in omnibus Deus: visus quidem tunc per Spiritum prophetiæ (66), visus autem et per Filium adoptive, videbitur autem et in regno cælorum paternaliter; Spiritu quidem præparante hominem in Filio (67) Dei, Filio autem adducente ad Patrem, Patre autem incorruptelam donante in æternam vitam, quæ unicuique evenit ex eo quod videat Deum.

Ὅσπερ οἱ βλέποντες (68) τὸ φῶς, ἐντός εἰσι τοῦ φωτός, καὶ τῆς λαμπρότητος αὐτοῦ μετέχουσιν· οὕτως οἱ βλέποντες τὸν Θεόν, ἐντός εἰσι τοῦ Θεοῦ, μετέχοντες αὐτοῦ τῆς λαμπρότητος ζωῆς οὖν μεθέξουσιν οἱ ὁρῶντες Θεόν. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἀχώρητος, καὶ ἀκατάληπτος, καὶ ἀόρατος, ὁρῶμενον ἑαυτὸν, καὶ καταλαμβάνομενον, καὶ χωρούμενον τοῖς πιστοῖς παρέσχεν· ἵνα ζωοποιήσῃ τοὺς χωροῦντας, καὶ βλέποντας αὐτὸν, διὰ πίστεως. Ὡς γὰρ τὸ μέγεθος αὐτοῦ ἀνεξιχνίαστον, οὕτω καὶ ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ ἀνεξήγητος, δι' ἧς βλέπο-

Quemadmodum enim videntes lumen, intra lumen sunt, et claritatem ejus percipiunt: sic et qui vident Deum, intra Deum sunt, percipientes ejus claritatem. Vivificat autem eos (69) claritas: percipiunt ergo vitam, qui vident Deum. Et propter hoc incapabilis, et incomprehensibilis [et invisibilis (70)] visibilem se, et comprehensibilem, et capacem hominibus (71) præstat, ut vivificet percipientes et videntes se (72). Quemadmodum enim magnitudo ejus investigabilis est, sic et benignitas ejus inenarrabi-

Α μενος ἐνδίδωσι τοῖς ὁρῶσιν αὐτόν. Ἐπεὶ ζῆσαι ἀνευ ζωῆς οὐχ οἶόν τε ἦν· ἡ δὲ ὑπαρξίς τῆς ζωῆς ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ περιγιναται μετοχῆς· μετοχὴ δὲ Θεοῦ ἐστὶ τὸ γινώσκειν Θεόν, καὶ ἀπολαύειν τῆς χρηστότητος αὐτοῦ.

lis: per quam visus (73) vitam præstat iis qui vident eum. Quoniam vere sine vita impossibile est: subsistentia autem vitæ de Dei participatione evenit: participatio autem Dei est videre Deum, et frui benignitate ejus.

6. Homines igitur videbunt Deum, ut vivant (74), per visionem immortales facti, et pertingentes usque in Deum. Quod, sicut prædixi, per prophetas figuraliter manifestabatur, quoniam videbitur Deus ab hominibus, qui portant Spiritum ejus, et semper adventum ejus (75) sustinent. Quemadmodum et in Deuteronomio Moyses ait: « In die ista videbimus (76), quoniam loquetur Deus ad hominem, et vivet¹¹. » Quidam enim eorum videbant Spiritum propheticum, et operationes ejus in omnia genera charismatum effusas (77): alii vero adventum Domini, et eam quæ est ab initio administrationem, per quam (78) fecit voluntatem Patris, quæ est in cælis, et quæ est in terris: alii vero et glorias paternas temporibus aptas, et ipsis qui videbant, et tunc audiebant, et hominibus (79) qui deinceps audituri erant. Sic igitur manifestabatur Deus: per omnia enim hæc Deus Pater ostenditur, Spiritu quidem operante, Filio vero ministrante, Patre vero comprobante, homine vero consummato (80) ad salutem. Quemadmodum et per prophetam **255** Osee ait: « Ego, » inquit, « visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus sum¹² (81). » Apostolus autem idipsum exposuit, dicens: « Divisiones autem charismatum sunt, idem autem Spiritus: et divisiones minorum sunt, et idem Dominus (82): et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. Unicuique autem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem^{13 14}. » Sed quoniam qui

⁹ Matth. v, 8. ¹⁰ Exod. xxxiii, 20. ¹¹ Luc. xviii, 27.

¹² Deut. v, 24. ¹³ Ose. xii, 10. ¹⁴ 1 Cor. xii, 4 et seqq.

(65) *Videt . . . videtur.* Feuard. in marg., Clarom. et Voss., *videbit . . . videbitur*: sed minus recte, ut sequentia demonstrant.

(66) *Prophetiæ.* Arund. et edit. Oxon., *propheticæ.*

(67) *In Filio.* Sic recte Clarom., Voss. et vetus Feuard. cod.; cæteri male, *in Filium*. Sensus enim est, hominem in Filio Dei carne induto, quem oculis videre licuit, seu per visionem Filii incarnati præparari ad videndum ipsum Patrem *intuitive*, ut loquuntur, in regno cælorum.

(68) Ὅσπερ οἱ βλέποντες. Hæc ex Damasceni *Parallelis* litt. π, tit. 25, eruta vulgavit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 501. Priorem partem allegavit quoque Antonius Melissa serm. 1, qui est de fide.

(69) *Vivificat autem eos . . . Deum.* Hæc desiderantur in Clarom. et Voss.

(70) *Et invisibilis.* Hæc addidi ex textu Græco: addenda enim esse demonstrat vox *visibilem*, quæ his ex adverso respondet, sicuti *comprehensibilem*, τῷ *incomprehensibilis*.

(71) *Hominibus.* Græca sonant, *fidelibus*.

(72) *Videntes se.* Per fidem additum in Græco.

(73) *Per quam visus.* Sic Clarom. et om. Anglic. cum textu Græco et edit. Oxon. In aliis deest *visus*.

(74) *Ut vivant.* Edit. cum Arund. et Merc. 2, et *vivent*.

(75) *Ejus.* Ita Clarom. et Voss. melius quam alii, *Christi*.

(76) *Videbimus.* *Vidimus* in Græco τῶν Ο'.

(77) *Effusas.* Alii, *effusa*.

(78) *Per quam.* Eras., Gallas. et Feuard. *per quem*.

(79) *Hominibus.* Alii, *omnibus*.

(80) *Consummato.* Ita Clarom., Voss. et Grab. Reliqui perperam, *consummante*.

(81) *Assimilatus sum.* Sic recte Clarom. Alii omnes male, *assimulatus sum*.

(82) *Et idem Dominus.* Ita Clarom. suffragante Græco sancti Pauli textu, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος. Consentit et Voss., nisi quod pro *Dominus*, habeat *Deus*. Alii, *idem autem Dominus*.

omnia in omnibus operatur, Deus est; qualis et quantus est, invisibilis et inenarrabilis est omnibus quæ ab eo facta sunt, incognitus autem nequaquam: omnia enim per Verbum ejus discunt, quia est unus (83) Deus Pater, qui continet omnia, et omnibus esse præstat, quemadmodum in Evangelio scriptum est: « Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus (84) Filius, qui est in sinu Patris; ipse enarravit ¹⁸. »

7. Enarrat ergo ab initio Filius Patris, quippe qui ab initio est cum Patre, qui et visiones propheticas, et divisiones charismatum, et ministeria sua, et Patris glorificationem consequenter et composite ostenderit humano generi, apto tempore ad utilitatem. Ubi est enim consequentia, illic et constantia: et ubi constantia, illic et pro tempore (85): et ubi pro tempore, illic et utilitas: et propterea Verbum dispensator paternæ gratiæ factus est ad utilitatem hominum, propter quos fecit tantas dispositiones, hominibus quidem ostendens Deum, Deo autem (86) exhibens hominem: et invisibilitatem quidem Patris custodiens, ne quando homo fieret contemptor Dei, et ut semper haberet ad quod proficeret; visibilem autem rursus hominibus per multas dispositiones ostendens Deum, ne in totum deficiens a Deo homo, cessaret esse. Gloria enim Dei vivens homo: vita autem hominis visio Dei. Si enim quæ est per conditionem (87) ostensio Dei vitam præstat omnibus (88) in terra viventibus, multo magis ea quæ est per Verbum manifestatio Patris, vitam præstat his qui vident Deum.

8. Quoniam ergo Spiritus Dei per prophetas futura significavit, præformans et præaptans ad id ut subditi Deo simus, futurum autem erat, ut homo per sancti Spiritus beneplacitum videret (89); necessario oportebat eos, per quos futura prædicabantur, videre Deum, quem ipsi hominibus videndum intimabant: uti non solum dicatur (90) propheticè Deus, et Dei Filius, et Filius, et Pater, sed et ut videatur omnibus membris sanctificatis et edoctis ea quæ sunt Dei: ut præformaretur et meditaretur (91) homo applicari in eam gloriam, quæ postea revelabitur his qui diligunt Deum. Non enim solo sermone prophetabant prophætæ, sed et visione, et conversatione, et actibus quos faciebant,

¹⁸ Joan. 1, 18. ¹⁹ Isa. vi, 5. ¹⁷ Deut. iv, 24. 21 et seqq. ²¹ Matth. xvii, 3.

(83) Quia est unus. Sic Clarom. Reliqui corrupte, D qui est unus.

(84) Nisi unigenitus. Nisi omisit Feuard., sed contra omnium Irenæi codd. auctoritatem.

(85) Illic et pro tempore. I. e. illic et temporis oportunitas.

(86) Deo autem. Sic Feuard. in marg., Clarom., Arundel. et Grab.; et sic pro Deum autem, ut vitiose habent reliqua exemplaria, legendum jam monuerat Georgius Bullus in *Defensione fidei Nicænæ* pag. 469.

(87) Quæ est per conditionem. I. e. quæ est per res creatas, seu quæ ex rebus creatis colligitur.

(88) Omnibus. Alias, hominibus.

(89) Videret. Subintellige, Deum.

secundum id quod suggerebat Spiritus. Secundum hanc igitur rationem invisibilem videbant Deum, quemadmodum Isaias ait: « Regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis ¹⁶; » significans, quoniam videbit oculis Deum homo, et vocem ejus audiet. Secundum hanc igitur rationem et Filium Dei hominem videbant conversatum cum hominibus, id quod futurum erat prophetantes, eum qui nondum aderat, adesse dicentes, et impassibilem passibilem annuntiantes, et eum qui tunc in cælis, in limum mortis descendisse dicentes. Et reliquas autem ejus recapitulationis dispositiones, quasdam quidem per visiones videbant, quasdam per verbum annuntiabant, quasdam vero per operationem typicè significabant; quæ quidem videnda erant, visibiliter (92) videntes; quæ vero audienda erant, sermone præconantes; quæ vero agenda erant, operatione perficientes; universa vero propheticè annuntiantes. Propterea et Moyses transgressori quidem legis populo igneum Deum esse dicebat, igneum a Deo diem superduci eis minitans ¹⁷; his vero qui erga Deum timorem habebant, « Dominus Deus, » dicebat, « misericors, et pius, et magnanimus, et magnæ miserationis, et verax, justitiam servans, et misericordiam in millia, auferens injustitias, et nequitias, et peccata ¹⁸. »

9. Et Verbum quidem loquebatur Moysi apprensens in conspectu, « quemadmodum si quis loquatur ad amicum suum ¹⁹. » Moyses vero cupivit manifeste videre eum qui secum loqueretur, et dictum est ei: « Sta in loco alto petræ, et manu mea contegam super te. Quando vero transferit claritas (93) mea, tunc videbis quæ sunt posteriora mea; facies autem mea non videbitur tibi: non enim videt homo faciem meam, et vivet ²⁰; » utraque significans, quoniam et impossibilis est homo (94) videre Deum, et quoniam per sapientiam Dei in novissimis temporibus videbit eum (95) homo in altitudine petræ, hoc est, in eo qui est secundum hominem ejus adventu. Et propter hoc facie ad faciem confabulatus est cum eo in altitudine montis, assistente etiam Elia, quemadmodum Evangelium retulit ²¹, restituens in fine pristinam repromissionem.

10. Non igitur manifeste ipsam (96) faciem Dei

¹⁸ Exod. xxxiv, 6, 7. ¹⁹ Exod. xxxiii, 11. ²⁰ Ibid.

(90) Dicatur. Hic pro annuntietur accipitur.

(91) Meditaretur. Editt. cum Arund. et Merc: 2, præmeditaretur. Meditaretur hic pro exerceretur, vel exerceret se. Vide col. 510, not. 7.

(92) Visibiliter. Deest in Feuard. edit.

(93) Claritas. Gloria in Feuard. marg. et Voss.

(94) Impossibilis est homo. Sic (Græcorum more, pro impar est, impotens est homo ad, etc. Græce ἀδύνατος ἐστι) Clarom., Voss. et Arundel. Quam phrasin haud intelligentes alii scripserunt, *impossibile est homini*.

(95) Temporibus.... eum. Diebus in Feuard. marg. et Voss., Deum in editt. et Merc. 2.

(96) Ipsam. Eras. et Gallas., ipsi.

videbant prophetæ, sed dispositiones et mysteria, A per quæ inciperet homo videre Deum. Quemadmodum et Eliæ dicebatur : « Exies cras, et stabis in conspectu Domini et ecce, Dominus transiet, et ecce spiritus magnus et fortis, qui dissolvit montes, et conteret petras in conspectu Domini; et non in spiritu Dominus : et post spiritum terræ motus; et non in terræ motu Dominus : et post terræ motum ignis; et non in igne Dominus : et post ignem vox auræ tenuis ²². » Per hæc (97) enim et prophetae (98) **256** valde indignans propter transgressionem populi, et propter interfectionem prophetarum, edocebatur (99) mitius agere, ac secundum hominem adventus Domini significabatur futurus post illam legem, quæ data est per Moysem, mitis et tranquillus, in quo nec calamum quassatum confregit, nec linum fumigans extinxit. Ostendebatur autem et regni ejus mitis et pacifica requietio. Post enim spiritum qui conterit montes, et post terræ motum, et post ignem, tranquilla et pacifica regni ejus adveniunt tempora, in quibus cum omni tranquillitate Spiritus Dei vivificat, et auget hominem. Manifestius autem adhuc et per Ezechielem factum est, quoniam ex parte dispositiones Dei, sed non ipsum videbant prophetæ proprie (1) Deum. Hic enim cum vidisset visionem, et cherubim, et rotas eorum, et universæ progressionis ejus mysterium cum retulisset, et similitudinem throni cum vidisset super eos, et super thronum similitudinem quasi figuræ (2) hominis, et illa quidem quæ erant super lumbos ejus, quasi figuram electri; quæ autem deorsum, quasi visionem ignis, et reliquam universam thronorum visionem manifestans ²³; ne quis putaret forte cum in his proprie vidisse Deum, intulit : « Hæc visio similitudinis gloriæ Domini ²⁴. »

11. Igitur si neque Moyses vidit Deum, nec Elias, nec Ezechiel, qui multa de cœlestibus viderunt; quæ autem ab his videbantur, erant similitudines claritatis Domini, et prophetiæ futurorum : manifestum est, quoniam Pater quidem invisibilis, de

quo et Dominus dixit : « Deum nemo vidit unquam ²⁵. » Verbum autem ejus, quemadmodum volebat ipse, et ad utilitatem videntium, claritatem monstrabat Patris, et dispositiones exponebat (quemadmodum et Dominus dixit : « Unigenitus Deus (3), qui est in sinu Patris, ipse enarravit ²⁶; » et ipse autem interpretatur (4) Patris Verbum, utpote dives, et multus existens) : non in una figura, nec in uno caractere videbatur videntibus eum, sed secundum dispensationum ejus causas sive efficaciam, sicut in Daniele scriptum est ²⁷. Aliquando enim cum his qui erant circa Ananiam, Azariam, Misaelem, videbatur assistens eis in fornace ignis, et in camino, et liberans eos de igne : « Et visio, » inquit, « quarti similis Filio Dei. » Aliquando autem « lapis a monte abscissus sine manibus; » et percutiens temporalia regna, et ventilans ea, et ipse replens universam terram ²⁸. Rursum hic idem videtur quasi Filius hominis in nubibus cœli veniens, et appropinquans ad Veterem dierum, et sumens ab eo universam potestatem, et gloriam, et regnum. « Et potestas, » inquit, « ejus potestas æterna, et regnum ejus non interibit ²⁹. » Sed et Joannes Domini discipulus in Apocalypsi sacerdotalem et gloriosum regni ejus videns adventum : « Conversus sum, » inquit, « videre vocem quæ loquebatur mecum, et conversus vidi septem candelabra aurea, et inter candelabra similem Filio hominis indutum poderem (5), et cinctum (6) ad mammæ zonam auream. Caput autem ejus et capilli albi, quemadmodum lana alba, quomodo nix; et oculi ejus ut flamma ignis; et pedes ejus similes chalcolibano, quemadmodum in camino succensus est (7). Et vox ejus quasi vox aquarum, et habet stellas septem in manu dextera sua, et de ore ejus romphæa ex utraque parte acuta exhibat, et facies ejus quemadmodum sol fulgens in virtute sua ³⁰. » In his enim aliquid a Patre clarum ejus (8) significat, ut caput : aliquid vero sacerdotale, ut podere (9) (et propter hoc Moyses secundum hunc typum vestivit pontificem); aliquid vero ad fi-

²² III Reg. xix, 11, 12. ²³ Ezech. i, 1 et seqq. ²⁴ Ezech. ii, 1. ²⁵ Joan. i, 18. ²⁶ Ibid. ²⁷ Dan. iii, 92. ²⁸ Dan. ii, 34. ²⁹ Dan. vii, 13, 14. ³⁰ Apoc. i, 12 et seqq.

(97) *Per hæc.* In Feuard. marg. et Clarom., post D notet or certo asserere non potest vir doctus. Levior ergo videtur hæc conjectura, ut mutetur antiqua lectio, quæ aliunde non incongruum parit sensum, modo textus recte distinguatur.

(98) *Et prophetae.* Ita Clarom., Arund., Merc. 1 et Grab. Alii corrupte, et per prophetas.

(99) *Edocebatur.* In Arund. et Merc. 2, et docebatur. In Eras., Gallas. et Feuard. pejus, docebantur.

(1) *Prophetæ proprie.* Eras. et Gallas., Arundel., Merc. 2, et Ottob., prophetæ priores.

(2) *Figuræ.* Al., figuram.

(3) *Unigenitus Deus. Unigenitus Filius* in editis N. Test. exemplaribus.

(4) *Interpretatur.* Grabius posuit interpretator, inductus, inquit cod. Arund. in quo legitur interpretat, annexo ad ultimam litteram signo abbreviationis. At signum illud abbreviationis in mss. longe frequentius denotatur quam *er*, ut norunt qui in horum lectione versati sunt : saltem quod hic de-

(5) *Poderem.* Editi. cum Arund. et Merc. 2, podere.

(6) *Cinctum.* Sic omnes mss. Editi, accinctum.

(7) *Succensus est.* Nostra N. Test. exemplaria habent *πυρρωμένοι*, succensi, scilicet pedes.

(8) *A Patre clarum ejus.* I. e. claritatem, seu gloriam quam habet a Patre. Alludere videtur ad illud Joannis i, 14 : *Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre.*

(9) *Podere.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri, poderem. Sed exigit constructio legatur podere, in nominativo casu, podere, poderes; quod quamvis analogiæ Græcæ repugnet, tolerabilis tamen quam poderem in accusativo.

nem (10), quemadmodum chalcobalanum in camino succensum, quod est fortitudo fidei, et perseverabile orationum: propterea (11) adveniens in fine temporum succensionis incendium. Joanne vero non sustinente visionem (« Cecidi » enim, inquit, « ad pedes ejus quasi mortuus »³¹, » ut fieret, quod scriptum est: « Nemo videt Deum et vivet »³²), et vivificans cum Verbum, et admonens, quoniam ipse est in cujus pectore recumbebat ad cœnam, interrogans quis esset qui inciperet eum tradere, dicebat: « Ego sum primus, et ego novissimus (12); et qui vivo, et fui mortuus, et ecce vivo in sæcula sæculorum, et habeo claves mortis et inferorum »³³. Et post hæc in secunda visione eundem Dominum videns: « Vidi » enim, inquit, « in medio throni, et quatuor animalium, et in medio presbyterorum, agnum stantem quasi occisum, habentem cornua septem, et oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei, dimissi in universam terram »³⁴. Et rursum de eodem ipso agno ait: « Et ecce equus albus, et qui sedebat super eum vocabatur fidelis et verus, et per justitiam judicat et pugnat, et oculi ejus sicut flamma ignis, et in capite ejus diademata multa, habens nomen scriptum, quod nemo scit, nisi ipse: et circumamictus vestimentum aspersum sanguine, et vocatur nomen ejus Verbum Dei. Et exercitus cœli sequebantur (13) in equis albis, vestiti byssinum album mundum: et de ore ejus procedit romphæa acuta, ut in ea percutiat gentes: et ipse pascet (14) eos in virga ferrea, et ipse calcet lacum (15) vini furoris iræ Dei omnipotentis; et habet super vestitum, et super femur suum, nomen scriptum: Rex regum et Dominus dominorum »³⁵ (16). Sic semper Verbum Dei velut **257** lineamenta rerum futurarum habet, et velut species dispositionum Patris hominibus ostendebat, docens nos quæ sunt Dei.

12. Non solum autem per visiones quæ videban-

³¹ Apoc. i, 17. ³² Exod. xxxiii, 20. ³³ Apoc. i, 17, 18. ³⁴ Apoc. v, 6. ³⁵ Apoc. xix, 11 seq. ³⁶ Ose. i, 2, 3. ³⁷ I Cor. vii, 14. ³⁸ Ose. i, 6, 9. ³⁹ Rom. ix, 25, 26. ⁴⁰ Exod. ii, 21.

(10) *Aliquid vero ad finem.* Supp. refertur, seu respicit. Finem autem sæculorum intelligit, cum venturus est Christus judicare sæculum per ignem, ut canit Ecclesia.

(11) *Propterea.* Sic pro propter reposui ex Clarom., Voss. et Arundel., unde et textum aliter distinxim.

(12) *Ego novissimus.* Sic Clarom. et Voss. In Arundel., sum novissimus. In aliis, nec ego, nec sum legitur.

(13) *Sequebantur.* Sic recte Grabius ex om. Anglic. Alii male, sequebatur.

(14) *Pascet.* Clarom. et Feuard. in marg. pascit.

(15) *Lacum.* Torcular melius in Vulgata nostra.

(16) *Dominorum.* Eras. Gallas. et Feuard., dominantium.

(17) *Communione.* Alii, communicatione.

(18) *Liberata.* Sic Clarom. Alii, eliberata. Sed utraque vox expungenda esset: neutra enim legitur sive in Osea, sive in Apostolo. Unde vero huc irrepserit alterutra, haud facile dictu est. Suspiciatur clariss. Grab. primum in margine ascriptam fuisse ad explicationem appellationis, misericordiam con-

secuta, et per sermones qui præconabantur, sed et in operationibus visus est prophetis, ut per eos præfiguraret et præmonstraret futura. Propter quod et Osee propheta accepit « uxorem fornicationis; » per operationem prophetans, « quoniam fornicando fornicabitur terra a Domino »³⁶, » hoc est, qui super terram sunt homines; et de hujusmodi hominibus beneplacitum habebit Deus assumere Ecclesiam sanctificandam communicatione Filii ejus, sicut et illa sanctificata est communionem (17) prophetæ. Et propter hoc Paulus « sanctificatam » ait « infidelem mulierem in viro fideli »³⁷. Adhuc etiam filios suos nominavit propheta, « Non misericordiam consecuta, » et « Non populus »³⁸: » ut, quemadmodum Apostolus ait, « fiat qui non populus, populus: et ea quæ non est misericordiam consecuta, misericordiam consecuta: et in loco liberata (18), in quo vocabatur non populus, ibi vocabuntur filii Dei vivi »³⁹. Id quod a propheta typice per operationem factum est, ostendit Apostolus vere factum in Ecclesia a Christo (19). Sic autem et Moyses Æthiopissam accipiebat (20) uxorem, quam ipse Israelitidem fecit⁴⁰; præsignificans, quoniam oleaster inseritur in olivam, et participans pinguedinis ejus erit. Quoniam enim is (21) qui secundum carnem natus est Christus, a populo quidem habebat inquiri ut occideretur, liberari vero in Ægypto, id est, in gentibus, sanctificare eos qui ibi essent infantes, unde et Ecclesiam ibi (22) perfecit [Ægyptus enim ab initio gentilis, quemadmodum et Æthiopia (23)] propter hoc

Διὰ τοῦ γάμου (24) Μωϋσέως ὁ τοῦ Ἰησοῦ νοητὸς (25) γάμος ἐδείκνυτο, καὶ διὰ τῆς Αἰθιοπικῆς νόμφης, ἣ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία ἐδηλοῦτο· ἣν οἱ καταλαλοῦντες, καὶ ἐνδιαβάλ-

per nuptias Moysi nuptiæ Verbi ostendebantur, et per Æthiopissam conjugem, ea quæ ex gentibus est Ecclesia manifestabatur; cui qui detrahunt, et incusant, et derident

secuta; inde vero textui loco incommodo insertam. Suspicerer ego interpretem, pro ἐρρήθη, male legisse ἐρρῦσθη, indeque vertisse, liberata.

(19) *A Christo.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et om. Anglic. melius quam alii, e Christo.

(20) *Accipiebat.* Arundel., accepit.

(21) *Is.* Ita Clarom., Voss. et Grab. Alii perperam, his.

(22) *Ibi.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, sibi.

(23) *Et Æthiopia.* Ita Feuard. in marg. et Clarom. Reliqui, Æthiopissa.

(24) *Διὰ τοῦ γάμου.* Græcum hoc fragmentum edidit Combefisius in *Auctario novissimo Bibliothecæ Patrum*, pag. 298, decerptum e Catena quadam in Pentateuchum. Quæ sit illa Catena, non novi: sed perlustranti mihi Græcas Regiæ bibliothecæ mss. Catenas, occurrit in tribus quæ sunt in Numeros, scilicet cod. 1872, fol. 189, cod. 1888, fol. 395 et cod. 1825 fol. 399. e quibus emendatius illud profero.

(25) *Νοητός.* Hanc vocem legisse non videtur interpretes.

λοντες, και διαμωκόμε-
νοι (26), οὐκ εἰσονται κα-
θαροί (27). Λεπρήσουσι
γάρ, και ἐξαφορισθήσου-
ται (28) τῆς τῶν δικαίων παρεμβολῆς.

Sic autem et Raab fornicaria semetipsam quidem
condemnans, quoniam esset gentilis, omnium pec-
catorum rea, suscepit autem tres speculatores (29),
qui speculabantur universam terram, et apud se
abscondit ⁴¹, Patrem scilicet et Filium cum Spiritu
sancto (30). Et cum universa civitas, in qua habita-
bat, concidisset in ruinam, canentibus septem tu-
bicinis, in ultimis Raab fornicaria conservata est (31)
cum universa domo sua, fide signi coccini (32):
sicut et Dominus dicebat his, qui adventum ejus non
excipiebant, Phariseis (33) scilicet, et coccini si-
gnum nullificant, quod erat pascha (34), redemptio
et exodus populi ex Ægypto, dicens: « Publicani
et meretrices præcedunt (35) vos in regno cælo-
rum ⁴². »

CAPUT XXI ⁴³.

*Unam et eandem fuisse Abraham fides et nostram :
hanc vero veterum patriarcharum et dictis et factis
præsignificatam fuisse.*

1. Quoniam autem et in Abraham præfigu-
rabatur fides nostra et quoniam patriarcha nostræ
fidei, et velut propheta fuit (36), plenissime Apo-
stolus docuit in ea Epistola quæ est ad Gala-
tas, dicens: « Qui ergo tribuit vobis Spiritum,
et operatur virtutes in vobis; ex operibus legis, an

⁴¹ Jos. II, 1. ⁴² Matth. XXI, 31. ⁴³ Cap. XXXVIII.
Gen. XIV, 23.

(26) Ἐνδιαβάλλοντες και διαμωκόμενοι. Com-
bellis., διαβάλλοντες καταμωκόμενοι.

(27) Οὐκ εἰσονται καθαροί. In Combefis. perpe-
ram, οὐκέτι ἐν τῇ παρεμβολῇ.

(28) Ἐξαφορισθήσουται. Combefisius minus re-
cte, ἐξαφορίζονται.

(29) Tres speculatores. Ita vetus Feuard. cod.,
Clarom., Voss. et Grab.; cæteri omittunt tres.
Hanc vocem tamen ab Irenæo scriptam fuisse, de-
monstrat subjuncta triam divinarum personarum
comparatio; quanquam, memoria lapsus, S. doctor
tres pro duobus scripserit.

(30) Cum Spiritu sancto. Editt. cum Arundel. et
Merc. 2, et Spiritum sanctum

(31) Conservata est. Clarom., liberata est.

(32) Fide signi coccini. His lucem affert, quod
Justinus M. in Dial. cum Tryph. pag. 558, scribit:
Και γάρ τὸ σύμβολον τοῦ κοκκίνου σπαρτίου οὗ ἔδω-
καν ἐν Ἱερικῶν οἱ ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ πεμφθέντες
κατάσκοποι. Ῥαὰβ τῇ πόρῃ, εἰπόντες προσδεῖσθαι αὐ-
τὸ τῇ θυρίδι αὐτῶν ἐχάλασεν, ὅπως λάθωσι
τοὺς πολεμίους, ὁμοίως τὸ σύμβολον τοῦ αἵματος τοῦ
Χριστοῦ ἐδήλου, δι' οὗ οἱ πάλαι πόρνοι και ἄδικοι ἐκ
πάντων τῶν ἐθνῶν σώζονται, ἄφραστον ἀμαρτιῶν λα-
θόντες, και μηκέτι ἀμαρτάνοντες. « Funiculi enim
coccinei symbolum, quod exploratores a Jesu Nave
missi in Jericho Raabi meretrici dederunt, id ad
fenestram per quam eos demiserat, ut hostium con-
spectum effugerent, alligari jubentes, sanguinis
Christi signum similiter præ se tulit, per quem ve-
luti fornicatores, et iniqui homines ex gentibus
omnibus salvantur, remissionem peccatorum acci-
pientes, et ulterius non peccantes. » Eodem modo
explicant Clemens Romanus in epist. ad Corinth.
cap. 12, et alii plures a Cotelerio citati in notis ad

A ex auditu fidei? Sicut Abraham credidit Deo, et
reputatum est illi ad justitiam. Cognoscite itaque,
quoniam qui sunt ex fide, hi filii sunt Abraham.
Prævidens autem Scriptura, quoniam ex fide justifi-
cat gentes Deus, prænuuntiavit Abraham, quoniam
benedicentur in eo omnes gentes. Itaque qui ex
258 fide sunt, benedicentur cum fidei Abraham ⁴⁴.
Ob quæ non solum prophetam eum dixit fidei, sed
et patrem eorum qui ex gentibus credunt in Chri-
stum Jesum, eo quod una et eadem illius et nostra
sit fides: illo quidem credente futuris quasi jam
factis, propter repromissionem Dei; nobis quoque
similiter per fidem speculantibus eam quæ est in
regno hæreditatem (37).

B 2. Et ea autem quæ circa Isaac, non sine signifi-
catione sunt. In ea enim Epistola quæ est ad Ro-
manos, ait Apostolus: « Sed et Rebecca ex uno
concubitu habens Isaac patris nostri, a Verbo re-
sponsum accepit (38); ut secundum electionem pro-
positum Dei permaneat, non ex operibus, sed ex
vocante, dictum est ei: Duo populi (39) in utero
tuo, et duæ gentes in ventre tuo (40), et populus
populum superabit, et major serviet minori ⁴⁵. » Ex
quibus manifestum est, non solum prophetationes
patriarcharum, sed etiam partus Rebeccæ prophe-
tiam fuisse duorum populorum: et unum quidem
esse majorem, alterum vero minorem; et alterum
quidem sub servitio, alterum autem liberum; unius
autem et ejusdem patris. Unus et idem Deus noster
et illorum qui est absconsorum cognitor, qui scit

⁴⁴ Gal. III, 5, 7 et seq. ⁴⁵ Rom. IX, 10 et seqq.;

C hunc Clementis locum.

(33) Phariseis. Al., Pharisei.

(34) Quod erat Pascha, etc. Clarius Justinus M.
loc. cit.: Καὶ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ δὲ σωθέντας, ὅτε
ἀπόλλυντο τὰ πρωτότοκα τῶν Αἰγυπτίων, τὸ τοῦ
Πάσχα ἐρρύσατο αἷμα, τὸ ἐκατέρως τῶν σταθμῶν
και τοῦ ὑπερθύρου χρισθέν· ἦν γὰρ τὸ Πάσχα ὁ Χρι-
στὸς, ὁ θυθεὶς ὑστερον, etc. « Et qui in Ægypto ser-
vati sunt, cum Ægyptiorum primogenita interirent,
eos paschæ sanguis liberavit, quo postes utrinque
et superliminare imbutum erat. Pascha enim erat
Christus immolatus postea, » etc.

(35) Præcedunt. Eras. et Gallas. cum Vulgata,
præcedent.

(36) Propheta fuit. Al., prophetavit.

(37) Hæreditatem. Propter repromissionem Dei
D addunt editt. cum Arundel. et Merc. 2. Sed tres istas
voces, hic ex præcedenti conimate ab aliquo re-
centiori frustra repetitas, expunxi auctoritate Cla-
rom. et Voss.

(38) A Verbo responsum accepit. Verba hæc non
agnoscit Apostoli textus, sive Græcus, sive Latinus,
nec unde huc profluxerint, facile dixerit quis. Ab
Irenæo scripta non crediderim: neque enim cohæ-
rent cum antecedentibus, aut consequentibus. In-
curia proinde scribarum perperam inserta cum vi-
deantur, expungenda sunt, et his substituenda ge-
nina Apostoli verba: Cum enim nondum nati fuis-
sent, aut aliquid boni egissent, aut mali.

(39) Duo populi, etc. Hæc ex Genesi addidit Ire-
næus.

(40) In ventre tuo. In hodiernis τῶν O' codd. ἐκ τῆς
κοιλίας σου διασπλήσονται. In Vulgata similiter: ex
ventre tuo dividuntur. Sed cum Irenæo legit et Bar-
nabas epist. cap. 13.

omnia antequam fiant; et propter hoc dixit: « Jacob dilexi, Esau autem odio habui ⁴⁶. »

3. Si quis autem et actus qui sunt Jacob addiscat, inveniet eos non inanes, sed plenos dispositionum: et imprimis in natiuitate ejus, quemadmodum apprehendit calcaneum fratris et Jacob vocatus est, id est supplantator ⁴⁷; tenens, et qui (41) non tenetur; ligans pedes, sed qui non ligatur; luctans, et vincens; tenens in manu calcaneum adversarii, id est victoriam. Ad hoc enim nascebatur Dominus, cujus typum generationis præstabat (42), de quo et Joannes in Apocalypsi ait: « Exiit vincens, ut vinceret ⁴⁸. » Deinde autem primogenita accipiens, quando vituperavit ea frater ejus ⁴⁹: quemadmodum et junior populus eum primogenitum Christum accepit, cum eum repulit populus ætate provector, dicens: « Non habemus regem, nisi Cæsarem ⁵⁰. » In Christo autem universa benedictio: et propter hoc benedictiones prioris populi a Patre surripuit posterior populus, quemadmodum Jacob abstulit benedictionem hujus Esau. Ob quam causam fratris patiebatur insidias et persecutiones frater suus, sicut et Ecclesia hoc idem a Judæis patitur. Peregre nascebantur XII tribus, genus Israel, quoniam et Christus peregre incipiebat (43) duodecastylum firmamentum (44) Ecclesiæ generare. Variæ oves, quæ fiebant, huic Jacob (45) merces ⁵¹: et Christi merces, qui (46) ex variis et differentibus gentibus in unam cohortem fidei convenientes fiunt homines, quemadmodum Pater promisit ei: « Postula, » dicens, « a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ. ⁵² » Et quoniam multitudinis filiorum Domini prophetæ fiebat (47) Jacob, necessitas omnis fuit ex duabus sororibus eum filios facere; quemadmodum Christus ex duabus legibus unius et ejusdem Patris: similiter au-

⁴⁶ Rom. ix, 13. ⁴⁷ Gen. xxv, 25. ⁴⁸ Apoc. vi, 2. ⁴⁹ Psal. ii, 8. ⁵⁰ Cap. XXXIX.

(41) *Tenens et qui*. Editt., *tenens, sed qui*.

(42) *Præstabat*. Sic Feuard. in marg., Claromont. et Voss.; cæteri, *monstrabat*.

(43) *Incipiebat ... generare*. I. e. *generaturus erat*.

(44) *Duodecastylum firmamentum*. Sic pro *decastylum firmamentum* restituit Feuard. ex vet. cod., suffragantibus Clarom. et Voss. Apostolos intelligit, quibus ceu duodecim στήλαις, seu columnis sulcitur Ecclesia, utpote qui Ecclesiam sanguine suo, exemplis atque doctrina fundarunt: quemadmodum duodecim lili Jacob totius Israelitici generis fundamenta et capita extiterunt. Frustra igitur Grabius pro *duodecastylum*, legendum vellet *duodecaphylum*; hæc enim lectio stare non potest cum Irenæi allusione. Equi vero ... firmamentum Ecclesiæ dicatur *duodecaphylum*, seu *duodecim tribuum*, viderit vir acutus, et explicet, si possit.

(45) *Huic Jacob*. Sic Clarom., Arundel. et Grabius. Cæteri, *hinc Jacob*.

(46) *Qui*. Sic recte Clarom. In Feuard. edit. et ms. Voss. *perperam, quia*; in reliquis neutrum legitur.

(47) *Multitudinis ... fiebat*. Ita recte Clarom. et Voss. In Eras., Gallas., Feuard., Arund., Ottob. et Merc. 2 corrupte, et sine sensu: *multitudines ... fiebunt*. Nec melius scrip. it Grab. *multitudinis .. fiebant*: haud advertens eundem typum mercedis ver-

tem et ex ancillis; significans quoniam secundum carnem ex liberis, et ex servis Christus statueret (48) filios Dei, similiter omnibus dans munus Spiritus vivificantis nos. Omnia autem ille faciebat propter illam juniorem, bonos oculos habentem, Rachel, quæ præfigurabat Ecclesiam, propter quam sustinuit Christus: qui tunc quidem per patriarchas suos et prophetas præfigurans et prænuntians futura, præexercens suam partem dispositionibus Dei, et assuescens (49) hæreditatem suam obedire Deo, et peregrinari in sæculo, et sequi verbum ejus, et præsignificare futura. Nihil enim vacuum, neque sine signo apud Deum (50).

259 CAPUT XXII ⁵³.

B *Christum non venisse propter unius sæculi homines, sed propter omnes qui juste ac pie viventes in ipsum crediderant, ac deinceps credituri erant.*

1. In novissimis autem temporibus, cum venit plenitudo temporis libertatis, ipsum Verbum per seipsum sordes abluit filiarum Sion, manibus suis lavans pedes discipulorum. Hic est enim finis humani generis hæredificantis Deum: uti quemadmodum in initio per primos, omnes in servitute redacti sumus debito mortis, sic in ultimo (51) per novissimum (52) omnes, qui ab initio discipuli, emundati et abluti quæ sunt mortis, in vitam veniant Dei. Qui enim pedes lavit discipulorum, totum sanctificavit corpus, et in emundationem (53) adduxit. Quapropter et recumbentibus eis ministrabat escam, significans eos qui in terra recumbebant (54), quibus venit ministrare vitam. Sicut Jeremias ait (55): « Recommemoratus est Dominus sanctus Israel mortuorum suorum, qui prædormierunt (56) in terra defossionis (57), et descendit ad eos, ut evangelizaret (58) eis salutare suum, ad salvandum eos. » Propter hoc autem, et discipulorum oculi

⁴⁹ Gen. xxv, 32. ⁵⁰ Joan. xix, 15. ⁵¹ Gen. xxx, 32.

sicolorum ovium Jacobo assignatæ hic ab Irenæo pertexi. Et quoniam, inquit, *Jacobo prophetæ* (seu qui propheta erat) *multitudinis filiorum Domini, versicolorum ovium merces fiebat*, seu nascebatur; ut figura omni ex parte quadraret, *necessitas omnis fuit*, etc.

(48) *Statueret*. Al., *statuet*.

(49) *Assuescens*. Pro *assuesfaciens*.

D (50) *Præsignificare ... apud Deum*. In editt., *præfigurare ... apud eum*.

(51) *In ultimo*. Scil. tempore.

(52) *Per novissimum*. Christum videlicet, novissimum hominem. Sic Clarom. Alii omnes *perperam, per novissima*.

(53) *In emundationem*. In deest in Eras. et Gallas.

(54) *Recumbebant*. Ludit Irenæus in verbo ἀνακεισθαι, quod in præced. commente accipit pro *discumbere in mensa*, hic vero pro *mortuum jacere*.

(55) *Jeremias ait*. Vide quæ supra notavimus ad lib. ii, cap. 22, num. 4.

(56) *Qui prædormierunt*. Hæc desunt in Clarom.

(57) *In terra defossionis*. Clarom., *in terra depositionis*

(58) *Evangelizaret eis*. Clarom. *evangelizaret in eis*.

erant gravati veniente Christo ad passionem, et inveniens eos dormientes Dominus, primo quidem dimisit, significans patientiam Dei in dormitione hominum; secundo vero veniens excitavit eos, et erexit, significans quoniam passio ejus expergefatio est dormientium discipulorum, propter quos et descendit in inferiora terræ ⁵⁴, id quod erat inoperatum conditionis visurus oculis, de quibus et dicebat discipulis: « Multi (59) prophetæ et justi cupierunt videre et audire quæ vos videtis et auditis ⁵⁵. »

2. Non enim propter eos solos, qui temporibus Tiberii Cæsaris crediderunt ei, venit Christus; nec propter eos solos, qui nunc sunt, homines providentiam fecit Pater; sed propter omnes omnino homines, qui ab initio propter virtutem (60) suam in sua generatione, et timuerunt, et dilexerunt Deum, et juste et pie conversati sunt erga proximos, et concupierunt videre Christum, et audire vocem ejus. Quapropter omnes hujusmodi in secundo adventu primo de somno excitabit, et eriget tam eos, quam reliquos qui judicabuntur, et constituet in regnum suum. Quoniam quidem « unus Deus, qui » patriarchas quidem direxit in dispositiones suas, « justificavit (61) » autem « circumcisionem ex fide, et præputium per fidem ⁵⁶. » Quemadmodum enim in primis nos præfigurabamur, et prænuntiabamur, sic rursus in nobis illi deformantur, hoc est in Ecclesia, et recipiunt mercedem pro his quæ laboraverunt.

CAPUT XXIII ⁵⁷.

Patriarchas et prophetas Christi adventum præsignificantes, viam posteris ad Christi fidem muniisse: ideoque minorem apostolorum laborem fuisse, quod fructum alieni laboris colligerent.

1. Propter hoc dicebat Dominus discipulis: « Ecce, dico vobis, attollite oculos vestros, et videte regiones, quoniam albæ sunt ad messem. Nam messor mercedem accipit, et congregat fructum in vitam æternam; uti et qui seminat, et qui metit, simul gaudeant (62). In hoc enim est sermo verus, quoniam alius est qui seminat, et alius qui metit. Ego enim præmisi vos metere quod vos non laborastis: alii laboraverunt, et vos in laborem eorum introistis ⁵⁸. Qui ergo sunt qui laboraverunt, qui dispositionibus Dei deservierunt? Manifestum est, quia patriarchæ et prophetæ, qui etiam præfiguraverunt vestram fidem, et disseminaverunt in terra adventum Filii Dei, quis et qualis erit: uti qui poste-

riori erant futuri homines, habentes timorem Dei, facile susciperent adventum Christi, instructi a prophetis. Et propter hoc Joseph, cum cognovisset quod prægnans esset Maria, et cogitaret absconse dimittere eam, angelus in somnis dixit ad eum. « Ne timueris (63) assumere Mariam conjugem tuam; quod enim habet in ventre, ex Spiritu sancto est. Pariet autem filium, (64) et vocabis nomen ejus Jesum: ipse enim salvabit populum suum a peccatis eorum ⁵⁹. » Et adjecit suadens ei: « Hoc autem totum factum est, ut adimpleretur quod dictum est a Domino per prophetam dicentem: Ecce virgo in utero accipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel ⁶⁰; » per sermones prophetæ suadens ei, et excusans Mariam: hanc eandem esse ostendens, quæ ab Isaia esset prænuntiata (65) virgo, quæ generaret Emmanuel. Quapropter sine dubitatione suasus Joseph, et Mariam accepit, et in reliqua universa educatione Christi gaudens obsequium præstitit, usque in Ægyptum suscipiens profectionem, et inde regressum, et in Nazareth transmigrationem **260**. Denique qui ignorabant Scripturas, et repromissionem Dei, et dispositionem Christi, patrem eum vocabant (66) pueri. Propter hoc autem et ipse Dominus in Capharnaum Isaia prophetas legebat: « Spiritus Domini super me, quapropter unxit me, evangelizare pauperibus misit me, curare contribulatos corde, præconare captivis remissionem, et cæcis visionem ⁶¹. » Semetipsum quoque ostendens prænuntiatum per Isaia prophetiam (67), dicebat eis: « Hodie adimpleta est Scriptura hæc in auribus vestris ⁶². »

2. Propter hoc et Philippus, cum invenisset eunuchum reginæ Æthiopum legentem ea quæ scripta sunt ⁶³: « Quemadmodum ovis ad victimam ductus est, et quemadmodum agnus in conspectu tondentis sine voce, sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium ejus ablatum est ⁶⁴; » et reliqua quæcunque de passione ejus, et de carnali adventu, et quemadmodum inhonoratus est a non credentibus ei, pertransivit propheta; facile suasit ei credere eum, esse Christum Jesum, qui sub Pontio Pilato crucifixus est, et passus est, et quæcunque prædixit propheta, eumque esse Filium Dei, qui æternam vitam hominibus dat. Et statim ut baptizavit eum, abscessit ab eo. Nihil enim aliud deerat ei, qui a prophetis fuerat præcatechizatus: non Deum Patrem, non conversationis dispositionem, sed solum adventum ignorabat Filii Dei,

⁵⁴ Ephes. iv, 9. ⁵⁵ Matth. xiii, 17. ⁵⁶ Rom. iii, 30. ⁵⁷ Cap. XL. ⁵⁸ Joan. iv, 35 et seqq. ⁵⁹ Matth. i, 20, 21. ⁶⁰ Ibid., 22, 23. ⁶¹ Luc. iv, 18. ⁶² Ibid., 21. ⁶³ Act. viii, 27 et seq. ⁶⁴ Isa. Liii, 7.

(59) *Multi*. Igitur additum in Clarom. et Voss.
(60) *Propter virtutem*. Sic in Feuard. marg., Clarom. et Voss.; cæteri, *secundum virtutem*.

(61) *Justificavit*. Al., *justificat*.

(62) *Gaudeant*. Sic Feuard. in marg., Arund. et Merc. 1. In Clarom., *adgaudeant*; in reliquis, *gaudeat*.

(63) *Timueris*. Al., *timeas*.

(64) *Et vocabis nomen ejus Jesum*. Clarom., *et vocabitur nomen ejus Jesus*.

(65) *Prænuntiata*. Feuard. in marg. et Clarom. *pronuntiata*.

(66) *Vocabant*. Editt. cum. Arundel. et Merc. 2 *putabant*.

(67) *Isaia prophetiam*. Sic pro *prophetam*, ve. *prophetas* reposui ex Clarom.

quem cum breviter cognovisset, agebat iter gaudens, A præco futurus in Æthiopia Christi adventus. Quapropter non multum laboravit circa eum Philippus, quoniam (68) erat in timore Dei præaptatus a prophetis. Propter hoc autem et apostoli, oves colligentes quæ perierant domus Israel, de Scripturis alloquentes eos, ostendebant Jesum crucifixum hunc esse Christum Filium Dei vivi, et magnam multitudinem suadebant, qui tamen habebant timorem ad Deum: et una die baptizati sunt hominum tria millia, et quatuor, et quinque (69).

CAPUT XXIV ⁶⁸.

Difficiliorem fuisse gentium, quam Judæorum conversionem; majorem proinde apostolorum laborem qui illi, quam qui huic operam navabant.

1. Propter hoc et Paulus, gentium apostolus cum esset: « Plus eis, » inquit, « omnibus laboravi ⁶⁸. » Illis enim facilis catechizatio fuit, videlicet cum ex Scripturis haberent ostensiones; et qui (70) Moysem et prophetas audiebant, et facile recipiebant primogenitum mortuorum, et principem vitæ Dei, eum qui per extensionem manuum dissolvebat Amalech, et vivificabat hominem de serpentis plaga per fidem, quæ erat in eum, gentes quidem primo catechizabat Apostolus, quemadmodum in eo libro, qui ante hunc est, ostendimus ⁶⁷, discedere ab idolorum superstitione, et unum Deum colere, factorem cœli et terræ, et universæ conditionis fabricatorem: esse autem hujus Filium Verbum ejus, per quem constituit omnia; et hunc in novissimo tempore hominem in hominibus (71) factum, reformasse quidem humanum genus, destruxisse autem et vicisse inimicum hominis, et donasse suo plasmati adversus reluctantem victoriam. Adhuc autem etsi non faciebant qui erant ex circumcisione sermones Dei, quod essent contemptores; sed (72) erant præstructi (73) non mœchari, nec fornicari (74), non furari, nec fraudare, et quæcumque in exterminium proximorum sunt, mala esse, et odiri a Deo. Quapropter et facile assentiebant ab his abstinere, quoniam hæc didicerant (75).

⁶⁸ Cap. XLI. ⁶⁹ I Cor. xv, 10. ⁶⁷ Lib. III, c. 12, n. 10. ⁶⁸ Ephes. I, 21. ⁶⁹ Philip. II, 8. ⁷⁰ Cap. XLII. ⁷¹ Ephes. II, 20.

(68) Quoniam. Al., qui vel quia.

(69) Et quatuor et quinque. Quatuor hominum millia baptizasse apostolos una die, nullibi in Actis eorum legimus. Quare nisi hæc a traditione acceperit Irenæus, existimarem particulam *et*, ante *quinque*, accipiendam esse pro *vel*, pro more scriptorum mediæ et infimæ Latinitatis. Nam Act. v, 4, eorum qui Petri verbis crediderunt numerus fuisse dicitur, ὡσεὶ χιλιάδες πέντε, quasi quinque millia, i. e. circiter, plus minus quinque millia: unde scribere potuit Irenæus, quatuor aut quinque millia.

(70) Et qui. Pro, utpote qui.

(71) In hominibus. Male his vocibus præligitur et in editt. Eras., Gallas. et Feuard.

(72) Sed. Pro *attamen*; quod interpreti non infrequens.

(73) Præstructi. Editt. cum Arund. et Merc. 2, præinstructi. Præstruere, verbum interpreti familiare.

(74) Nec fornicari. Desunt in Eras. et Gallas.

2. Gentiles vero et hoc ipsum discere oportebat quoniam hujusmodi operationes malæ, et exterminatoriæ, et inutiles sunt, et damnosæ his qui operantur eas. Quapropter plus laborabat qui in gentes apostolatam acceperat, quam qui in circumcisione præconabant Filium Dei. Illos enim adjuvabant Scripturæ, quas confirmavit Dominus, et adimplevit, talis veniens qualis et prædicabatur: hic vero peregrina quædam eruditio, et nova doctrina, deos gentium non solum non esse deos, sed et idola esse dæmoniorum; esse autem unum Deum, qui est « super omnem principatum, et dominationem, et potestatem, et omne nomen quod nominatur ⁶⁸: » et hujus Verbum naturaliter quidem invisibilem (76), palpabilem et invisibilem in hominibus factum, et « usque ad mortem » descendisse, « mortem autem crucis ⁶⁹: » et eos qui in eum credunt, incorruptibiles et impassibiles (77) futuros, et percipere regnum cœlorum. Et hæc sermone prædicabantur gentibus sine Scripturis; quapropter et plus laborabant qui in gentes prædicabant. Generosior autem rursus fides gentium ostenditur, sermonem Dei assequentium, sine instructione Litterarum (78).

261 CAPUT XXV ⁷⁰.

Utrumque testamentum in Abrahamo, et in Thamaris partu præsignatum fuisse: unum vero utriusque testamenti Deum esse.

1. Sic enim oportuerat filios Abrahamæ, quos illi de lapidibus excitavit Deus, et fecit assistere ei, principi et prænuntiatori facto nostræ fidei; qui et accepit testamentum circumcisionis, post eam justificationem quæ fuerat in præputio fidei: ut præfigurarentur in eo utraque testamenta, ut fieret pater omnium qui sequuntur Verbum Dei, et peregrinationem in hoc sæculo sustinent, id est eorum qui ex circumcisione, et eorum qui ex præputio fideles sunt: sicut et « Christus lapis summus angularis ⁷¹, » omnia sustinens, et unam fidem Abrahamæ colligens eos, qui ex utroque Testamento apti sunt in ædificationem Dei (79). Sed hæc quidem quæ est in præputio fides, utpote finem conjungens prin-

(75) Didicerant. Ita Clarom. melius quam alii, didicerunt.

(76) Invisibilem. Sic Clarom., Voss. et Merc. 1, melius quam alii, *invisibile*, quia mox sequitur *palpabilem et visibilem*, idque pro interpretis more, ad genus nominis Græci Λόγος attendentis. Conjicit vero clariss. Bullus in *Defens. fid. Nic.*, pag. 470, hic respexisse Irenæum insignem locum Iguatii in *Epistola ad Polycarpum*, ejusdem Irenæi magistrum: in quo vir apostolicus Christum Filium Dei dicit, τὸν ἀόρατον, τὸν δι' ἡμᾶς ὁρατόν· τὸν ἀψήλαφτον, τὸν ἀπαθῆν, τὸν δι' ἡμᾶς παθητόν. I. e. *invisibilem propter nos visibilem; impalpabilem, impassibilem, propter nos passibilem*. Sed levior videtur hæc conjectura.

(77) Et impassibiles. Hæc desiderantur in Clarom.

(78) Litterarum. Sacrarum videlicet. In editt. et codd. Arundel. ac Merc. 2, *Scripturarum*.

(79) Apti sunt in ædificationem Dei. Cod. Voss., *apparati sunt in regno Dei*.

ἀκριβοσιότης ἐπέτυχεν ἐξηγήσεως. Καὶ διὰ τοῦτο ὑπὸ Ἰουδαίων μὲν ἀναγιγνωσκόμενος ὁ νόμος ἐν τῷ νῦν καιρῷ, μύθῳ ἔοικεν· οὐ γὰρ ἔχουσι τὴν ἐξήγησιν τῶν πάντων, ἥτις ἐστὶν ἡ κατ' οὐρανὸν (90) παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὑπὸ δὲ Χριστιανῶν ἀναγιγνωσκόμενος. θησαυρὸς ἔστι, κρυμμένος μὲν ἐν ἀγρῷ, αὐτοῖς δὲ ἀποκεκαλυμμένος ἐν agro, cruce vero Christi revelatus est, et explanatus, et ditans sensus (91) hominum, et ostendens sapientiam Dei, et eas, quæ sunt erga hominem dispositiones ejus, manifestans, et Christi regnum præformans, et hæreditatem sanctæ Hierusalem præevangelizans; et prænantians, quoniam in tantum homo diligens Deum proficiet, ut etiam videat Deum, et audiat sermonem ejus, et ex auditu loquele ejus in tantum glorificari (92), ut reliqui non possint intendere in faciem gloriæ ejus, quemadmodum dictum est a Daniele: Quoniam « intelligentes fulgebunt, quemadmodum claritas firmamenti, et a multis justis sicut stellæ in sæcula, et adhuc ⁹³. » Quemadmodum igitur ostendimus (93), si quis legat Scripturas (etenim Dominus sic disseruit discipulis post resurrectionem suam a mortuis, ex ipsis Scripturis ostendens eis, quoniam « oportebat pati Christum, et intrare in gloriam suam, et in nomine ejus remissionem peccatorum prædicari in toto mundo ⁹⁴), » et erit consummatus discipulus, et similis patrifamilias, qui thesauro suo profert nova et vetera.

2. Quapropter eis qui in Ecclesia sunt, presbyteris obaudire oportet, his qui successionem habent ab apostolis, sicut ostendimus; qui cum episcopatus successionem charisma veritatis certum, secun-

⁹³ Dan. xii, 3. ⁹⁴ Luc. xxiv, 26, 47. ⁹⁵ Levit. x, 1, 2. ⁹⁶ Num. xvi, 33. ⁹⁷ III Reg. xiv, 10 et seqq. ⁹⁸ Cap. XLIV. ⁹⁹ Dan. xiii, 20. ¹⁰⁰ Ibid., 56. ¹⁰¹ Ibid., 52, 53. ¹⁰² Matth. xxiv, 48 et seqq.

(90) Κατ' οὐρανόν. Lege cum interprete κατ' ἀνθρώπων.

(91) Sensus. Editt., sensum.

(92) Glorificari. Scribere debuisset glorificetur.

(93) Quemadmodum igitur ostendimus, etc. Nul- lam esse horum cum sequentibus connexionem contendit Græbius, nisi duæ periodi transponantur, ac unica particula et omissa, ita legatur: quemadmodum igitur ostendimus, si quis legat Scripturas, erit consummatus discipulus, et similis patrifamilias, qui de thesauro suo (id est, juxta Irenæi mentem, Scriptura sacra) profert nova et vetera. Etenim Dominus sic disseruit discipulis, etc., usque ad, prædicari in toto mundo. Tum, quapropter eis, qui in Ecclesia sunt, presbyteris. Sed fallitur vir doctissimus: nulla opus est transpositione: leviori dispendio restituatur textus, si nimirum hæc, etenim Dominus... in toto mundo, parenthesis includantur, uti revera includi debent: tunc enim omnia secum invicem perfecte cohærebunt. Nec necesse est expungere conjunctionem et ante erit consummatus; sic enim construitur: Erit et consumm. disc. et similis, etc.

tunc prophetiæ habent li-
quidam et certam exposi-
tionem. Et propter hoc
quidem Judæis cum legi-
tur lex in hoc nunc tem-
pore, fabulæ similis est:
non enim habent exposi-
tionem omnium rerum
pertinentem ad adventum
Filii Dei, qui est secun-
dum hominem: a Chri-
stianis vero cum legitur,
thesaurus est absconsus
A dum placitum Patris acceperunt: reliquos vero,
qui absistunt a principali successionem, et quocunque
loco colligunt (94), suspectos habere, vel quasi
hæreticos, et malæ sententiæ; vel quasi scinden-
tes, et elatos, et sibi placentes; aut rursus ut hy-
pocritas, quæstus gratia et vanæ gloriæ hoc ope-
rantes. Omnes autem hi deciderunt (95) a veritate.
Et hæretici quidem alienum ignem offerentes ad
altare Dei, id est, alienas doctrinas, a cœlesti igne
comburentur, quemadmodum Nadab et Abind ⁹⁶.
Qui vero exsurgunt veritatem, et alteros adhortan-
tur adversus Ecclesiam Dei, remanent apud inferos,
voragine terræ absorpti, quemadmodum qui circa
Core, Dathan, et Abiron ⁹⁷. Qui autem scindunt
et separant unitatem Ecclesiæ, eandem quam (96)
B Jeroboam pœnam percipiunt a Deo ⁹⁸.

3. ⁹⁹ Qui vero crediti quidem sunt a multis esse
presbyteri, serviunt autem suis voluptatibus, et non
præponunt (97) timorem Dei in cordibus suis, sed
contumeliis agunt reliquos, et principalis conces-
sionis (98) timore elati sunt, et in absconsis agunt
mala, et dicunt: « Nemo nos videt ¹⁰⁰, » redarguen-
tur a Verbo; qui non secundum gloriam judicat (99),
neque faciem attendit, sed in cor: et audient eas
quæ sunt a Daniele (1) propheta voces: « Semen Cha-
naan, et non Juda, species seduxit te, et concupi-
scentia evertit cor tuum ¹⁰¹; inveterate dierum ma-
lorum, nunc advenerunt peccata tua quæ faciebas
antea, judicans judicia injusta: et innocentes qui-
dem damnabas, dimittebas vero nocentes, dicente
C Domino: Innocentem et justum non occides ¹⁰². »
De quibus dixit et Dominus: « Si autem dixerit
malus servus in corde suo: Tardat dominus meus,
et incipiat cedere servos et ancillas, et mandu-
care, et bibere; et inebriari; veniet dominus servi
illius in die qua nescit, et hora qua non sperat, et
dividet eum, et partem ejus cum infidelibus po-
net ¹⁰³. »

4. Ab omnibus igitur talibus absistere oportet;

(94) Colligunt. Ita Clarom. In Feuard. marg. et
Voss., se colligunt: in aliis, colliguntur.

(95) Hi deciderunt. In Feuard. edit., decidunt,
D sine hi.

(96) Quam. In Feuard. marg. et Voss., quemad-
modum.

(97) Præponunt. Clarom. proponunt.

(98) Concessionis. Sic omnes mss. cum Eras. edit.
At Gallas. quem secutus est Feuard. in edit. Paris.
1576 (nam in subsecutis perperam excudi fecit con-
fessionis), propria auctoritate, nullaque premente
necessitate, scripsit confessionis. Cum enim conce-
dere, apud auctores Latinos, interdum sit locum ce-
dere, eodem sensu concessio erit, loci cessio. Prin-
cipalis ergo concessionis timore elatum esse, nihil
aliud est quam principali loco, primo gradu sibi ab
Ecclesia concesso, insolentius efferri.

(99) Non secundum gloriam judicat. Isaïæ verba
sunt cap. xi, 3, juxta versionem LXX, pro quibus
Vulgata nostra habet: non secundum visionem oculor-
um judicabit.

(1) Et audient eas, quæ sunt a Daniele, etc. Ubi-

adhærere vero his qui et apostolorum, **263** sicut prædiximus, doctrinam custodiunt, et cum presbyterii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa præstant, ad confirmationem et correptionem (2) reliquorum. Quemadmodum Moyses, cui tantus ducatus est creditus, bona conscientia fretus, purgabat se apud Deum (3), dicens: « Non concupiscens alicujus illorum quid accepi, neque male feci alicui eorum ⁹³. » Quemadmodum Samuel tot annis iudicans populum, et sine ulla elatione ducatum gerens super Israel, in fine purgabat se, dicens: « Ego conversatus sum in conspectu vestro a prima ætate mea usque nunc: respondete mihi in conspectu Dei, et in conspectu Christi ejus, cujus vestrum vitulum accepi, aut asinum, aut super quem potentatus sum (4), aut quem oppressi, aut si de alicujus manu accepi propitiationem vel calcamentum, dicite adversus me, et reddam vobis ⁹⁴. » Cum dixisset autem populus (5): « Neque potentatus es, neque oppressisti nos, neque accepisti de manu cujusquam aliquid; » testificatus est Dominus, dicens: « Testis Dominus, et testis Christus (6) ejus in die hac, quoniam invenistis (7) in manu mea nihil. Et dixerunt ei: Testis. »

Ὁὕτω Παῦλος (8). Quemadmodum et Paulus apostolus, cum esset bonæ conscientiæ, dicebat ad Corinthios: « Non enim sumus sicut plurimi, adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate, sicut ex Deo, coram Deo in Christo loquimur ⁹⁵: nemini (9) nocuimus, neminem corrupimus, neminem circumvenimus ⁹⁶. »

Ὡς οὕτως (10) πρεσβυτέρους ἀνατρέφει ἡ Ἐκκλησία, περιζῶν καὶ προφήτης (11) φησὶν· Δώσω τοὺς ἄρχοντας σου ἐν εἰρήνῃ, καὶ τοὺς ἐπισκόπους ἐν δικαιοσύνῃ. De quibus et Dominus dicebat: « Qui igitur erit fidelis actor, bonus, et sapiens quem præponit

A Dominus super familiam suam, ad danda eis cibaria in tempore? Beatus ille servus, quem veniens (12) Dominus invenerit sic facientem ⁹⁷. » ⁹⁸ Ubi igitur tales inveniat aliquis, Paulus docens ait: « Posuit Deus in Ecclesia primo apostolos, secundo prophetas, tertio doctores ⁹⁹. » Ubi igitur charismata Domini posita sunt, ibi discere oportet veritatem, apud quos est ea quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio, et id quod est sanum et irreprobabile conversationis, et inadulteratum et incorruptibile sermonis constat. Hi enim et eam quæ est in unum Deum, qui omnia fecit, fidem nostram custodiunt: et eam quæ est in Filium (13) Dei, dilectionem adaugent, qui tantas dispositiones propter nos fecit, et Scripturas sine periculo nobis exponunt, neque Deum blasphemantes, neque patriarchas exhonorantes, neque prophetas contemnentes.

CAPUT XXVII.

Veterum lapsus, in quos animadvertit Deus, ipso providente litteris mandatos esse, ut iis erudiamur, nec superbiamus. Non igitur hinc colligendum alium Deum esse ab eo quem Christus prædicavit; timendum potius ne unus et idem Deus, qui pœnas ab antiquis sumpsit, graviores a nobis repetat.

1. Quemadmodum audivi a quodam presbytero, qui audierat ab his qui apostolos viderant, et ab his qui didicerant, sufficere veteribus, de his quæ sine consilio Spiritus egerunt, eam quæ ex Scripturis esset correptionem. Cum enim non sit personarum acceptor Deus, quæ sunt non secundum ejus placitum facta, his inferebat congruam correptionem. Quemadmodum sub David, quando persecutionem quidem patiebatur a Saul propter justitiam, et regem Saul fugiebat, et inimicum non ulcisciebatur, et Christi adventum psallebat, et sapientia instruebat gentes, et omnia secundum consilium faciebat Spiritus, placebat Deo. Quando autem propter concupiscentiam ipse sibi accepit Bethsabæe Uriæ uxorem (14), dixit Scriptura de eo: « Nequam autem visus est sermo quem fecit David in oculis Domini ¹; » et mittitur ad eum Nathan propheta, ostendens ei peccatum ejus, ut ipse dans sententiam de semetipso, et semetipsum adjudicans, misericordiam consequeretur et remissionem a

⁹³ Num. xvi, 15. ⁹⁴ I Reg. xii, 2 et seqq. ⁹⁵ II Cor. ii, 17. ⁹⁶ II Cor. vii, 2. ⁹⁷ Isa. lx, 17. ⁹⁸ Matth. xiv, 45, 46. ⁹⁹ Cap. XLV. ¹ I Cor. xii, 28. ¹ II Reg. xi, 27.

ter notabis historiam Susannæ ab Irenæo nostro describi Danieli.

(2) Confirmationem et correptionem. Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss., et Arund., quibus etiam quoad primam vocem consentiunt Merc. 2. In edit., informationem et correctionem.

(3) Deum. Editt., Dominum.

(4) Potentatus sum. Græce κατεδυνάστευσα, tyrannidem exercui.

(5) Populus. Ad eum addunt editt. cum Arund. et Merc. 2.

(6) Testis Dominus... testis Christus. Utrobique omitto est cum Clarom., Voss., Merc. 2 et ipsis Bibliis.

(7) Invenistis. Negationem huic verbo præfixam expunxi auctoritate vet. Feuard. cod. et Voss.

(8) Ὁὕτω Παῦλος. Græca hæc vulgavit Combefisius part. i Auctarii novissimi Biblioth. PP. pag. 299 descripta ex cod. 2433, alias 755 Regiæ biblioth., quem ipse contuli. Sed Apostoli verba ex integro referre piguit auctorem Catenæ.

(9) Nemini. Eras. et Gallas., neminem.

(10) Ὁὕτως. Sic pro τούτους reposui ex cit. ms.

(11) Προφήτης. Sic cit. cod. Reg. bibliot. At male apud Combefis. legitur, Πέτρος.

(12) Veniens. In Feuard. marg. et Clarom., cum venerit.

(13) Filium. Clarom. et Voss., Filio.

(14) Uxorem. Dest in Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2.

Christo (15) : « Et dixit ei : Duo viri fuerunt in ci-
vitate una, unus dives, et unus pauper : diviti
erant greges ovium et boum multi valde, et pau-
peri nihil aliud nisi ovicula una, quam habebat, et
nutriebat, et fuerat (16) cum eo, et cum filiis ejus
pariter : de pane suo manducabat, et de calice (17)
libebat, et erat ei quasi filia. Et venit hospes ho-
mini diviti, et pepercit accipere de grege ovicula-
rum suarum, et de gregibus boum suorum, et fa-
cere hospiti (18) : et accepit oviculam viri pauperis,
et apposuit viro qui venerat ad eum. Iratus est
autem David **264** super hominem illum valde, et
dixit ad Nathan : Vivit Dominus, quoniam filius
mortis est homo ille qui fecit hoc : et oviculam
reddet quadruplum pro eo quod fecit factum hoc,
et pro eo quod non pepercit pauperi (19). Et ait
ad eum Nathan : Tu es vir, qui fecisti hoc² ; » et
deinceps reliqua exsequitur, exprobrans eum, et
enumerans in eum Dei beneficia, et quoniam ex-
acerbavit Dominum, cum fecisset hoc. Non enim
placere Deo hujusmodi operationem (20), sed iram
magnam imminere domui ejus. Compunctus est
autem David ad hæc, et ait : « Peccavi Domino³ ; »
et psalmum exhomologeseos (21) post psallebat (22),
adventum Domini sustinens, qui abluit et emun-
dat (23) eum hominem qui peccato fuerat obstrictus.
Similiter autem et de Salomone, cum perseveraret
judicare (24) recte, et sapientiam (25) enarrare, et
typum veri templi (26) ædificabat, et glorias expo-
nebat Dei, et adventuram pacem gentibus annun-
tiabat, et Christi regnum præfigurabat, et loque-
batur tria millia parabolarum in adventum Domini,
et quinque millia canticorum, hymnum dicens Deo,
et eam quæ est in conditione sapientiam Dei expo-
nebat physiologicæ ex omni ligno, et de omni
herba, et de volatilibus omnibus, et de quadrupe-
dibus, et de piscibus ; et dicebat : « Si vere Deus,
quem cæli non capiunt, super terram habitabit cum
hominibus⁴ ? » et placebat Deo, et omnes eum admi-
rabantur, et omnes reges terræ quærebant faciem
ejus, ut audirent sapientiam ejus, quam dederat
illi Deus, et regina Austri a finibus terræ veniebat
ad eum, sapientiam quæ in eo erat, scitura⁵ ; quam

² II Reg. xii, 1 et seqq. ³ Ibid., 13. ⁴ III Reg. viii, 27. ⁵ Matth. xii, 42. ⁶ III Reg. xi, 1 et seqq. ⁷ Rom. iii, 25.

(15) *A Christo.* Sex voces, quæ sequuntur in
edit., misit enim Dominus Nathan ad David, ut su-
per illas, et frustra a recentioribus hic repetitas,
expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(16) *Fuerat.* In Feuard. marg. et Voss., *foverat.*

(17) *De calice.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et
Voss. juxta LXX, καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου αὐτοῦ. Alii,
calicem.

(18) *Facere hospiti.* Convivium in Eras., Gallas.
ac Feuard. additum merito omittunt mss. omnes,
quia nec in Græco textu τῶν ὄρων exstat. *Facere* autem
hic sumitur pro *parare.*

(19) *Quadruplum pauperi.* In LXX, *septuplum*, nec
in iisdem legitur *pauperi.* Sed videtur Irenæus to-
tum hunc locum ex memoria citasse : plura enim
addit, quæ non leguntur in LXX ; plura vicissim in
his occurrunt, quæ hic desunt.

(20) *Operationem.* Alii, *operationes.*

(21) *Psalmum exhomologeseos.* Hunc esse quin-

A et Dominus ait in iudicio resurrecturam cum eorum
natione qui audiunt sermones ejus, et non credunt
in eum, et adjudicaturam eos : quoniam illa qui-
dem subjecta est annuntiatæ sapientiæ per servum
Dei ; hi vero eam quæ a Filio Dei dabatur, con-
tempserunt sapientiam. Salomon enim servus erat ;
Christus vero Filius Dei, et Dominus Salomonis.
Cum igitur sine offensa serviret Deo, et ministraret
dispositionibus ejus, tunc glorificabatur : cum au-
tem uxores accipiebat ab universis gentibus, et
permittebat eis erigere idola in Israel, dixit Scri-
ptura de eo : « Et rex Salomon erat amator mulie-
rum, et accepit sibi mulieres alienigenas : et factum
est in tempore senectutis Salomonis, non erat cor
ejus perfectum cum Domino Deo suo. Et diverte-
runt mulieres alienigenæ cor ejus post deos alie-
nos. Et fecit Salomon malignum in conspectu Do-
mini : non abiit post Dominum, quemadmodum
David pater ejus. Et iratus est Dominus in Salomo-
nem : non enim erat cor ejus perfectum in Domino,
secundum cor David patris ejus⁶. » Sufficiente
increpavit eum Scriptura, sicut dixit presbyter,
ut non gloriatur universa caro in conspectu Do-
mini.

B **2.** Et propter hoc Dominum in ea, quæ sunt sub
terra, descendisse, evangelizantem et illis adven-
tum suum, remissione peccatorum existente (27)
his qui credunt in eum. Crediderunt autem in eum
omnes qui sperabant in eum, id est qui adventum
ejus prænuntiaverunt, et dispositionibus ejus ser-
vierunt, justis, et prophetæ, et patriarchæ : quibus
similiter ut nobis remisit peccata, quæ non oportet
nos imputare his, si quominus contemnimus gra-
tiam Dei. Quemadmodum enim illi non imputa-
bant (28) nobis incontinentias nostras, quos ope-
rati sumus, priusquam Christus in nobis manife-
staretur ; sic et nos non est justum imputare ante
adventum Christi his qui peccaverunt. « Omnes »
enim homines « egent gloria Dei⁷, » justificantur
autem non a semetipsis, sed a Domini adventu,
qui intendunt lumen ejus. In nostram autem cor-
reptionem conscriptos esse actus eorum, ut scire-
mus, primum quidem, quoniam unus est Deus

C quagesimum bene notat Feuard., idque fatentur
Hebræi, hujusmodi titulum eidem affigentes : *Psal-
mus David quando venit ad eum Nathan propheta,
quando intravit ad Bethsabee.*

(22) *Post psallebat.* Post, hic pro *postea*, addidi
ex cod. Clarom.

(23) *Emundat.* Al., *emundavit.*

(24) *Judicare...enarrare.* Sic Feuard. in marg.,
Clarom. et Voss. Al., *cum perseveraret... enarraret.*

(25) *Sapientiam.* Dei additum in Arund. et edit.
Oxon.

(26) *Veri templi.* *Templum*, additum in Feuard.
edit. et Oxon., deest in Clarom. et Voss. Cæteri
codd. corrupti.

(27) *Remissione peccatorum existente.* Ita Feuard.
in marg., Voss. et Clarom., nisi quod in hoc incuria
scribæ legatur, *remissionem.* Cæteri, *remissam...exsi-
stentem.*

(28) *Imputabant.* Alii, *imputant.*

noster et illorum, cui non placeant peccata, etiamsi a claris fiant; deinde, ut abstineamus a malis. Si enim hi qui præcesserunt nos in charismatibus veteres, propter quos nondum Filius Dei passus erat, delinquentes in aliquo, et concupiscentiæ carnis servientes, tali affecti sunt ignominia, quid passuri sunt qui nunc sunt, qui contempserunt adventum Domini, et deservierunt voluptatibus suis? Et illis quidem curatio et remissio peccatorum mors Domini fuit: propter eos vero qui nunc peccant, Christus non jam morietur, jam enim mors non dominabitur ejus; sed veniet Filius in gloria Patris, exquirens ab actoribus et dispensatoribus suis pecuniam quam eis credidit, cum usuris: et quibus plurimum dedit, plurimum ab eis exiget. Non debemus ergo, inquit ille senior, superbi esse, neque reprehendere veteres; sed ipsi timere, ne forte post agnitionem Christi agentes aliquid quod non placeat Deo, remissionem ultra non habeamus delictorum, sed excludamur a regno ejus. Et ideo Paulus dixisse: « Si enim naturalibus ramis non peperit, ne forte nec tibi parcat, qui cum esses oleaster, insertus es in pinguedinem olivæ, et socius factus es pinguedinis ejus⁸. »

3. Similiter et plebis prævaricationes vides (29) descriptas esse, non propter illos qui tunc transgrediebantur, sed in correptionem nostram, et ut sciremus unum et eundem Deum, in quem illi delinquebant, et in quem nunc delinquent quidam ex his qui credidisse se dicunt (30). Et hoc autem Apostolum in Epistola quæ est ad Corinthios, manifestissime ostendisse, dicentem: « Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes in Moyse baptizati sunt in nube, et in mari, omnes eandem escam spiritalem manducaverunt, et omnes eundem potum spiritalem biberunt: bibebant autem enim de spiritali consequente eos (31) petra; petra autem erat Christus. Sed non in pluribus eorum bene sensit Deus; prostrati sunt enim in deserto. **265** Hæc in figuram nostri fuerunt, ut non simus concupiscentes malorum, quemadmodum et illi concupierunt; neque idololatræ sitis, quemadmodum quidam eorum; sicut scriptum est (32): Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere. Neque fornicemur, sicut quidam ex illis fornicati sunt, et corruerunt una die viginti tria millia. Nec tentemus Christum, quemadmodum quidam eorum tentaverunt, et a serpentibus perierunt. Neque murmuraveritis, sicut uti quidam eorum murmuraverunt, et perierunt

A ab exterminatore. Hæc autem omnia in figura fiebant illis; scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos finis sæculorum devenit. Quapropter qui putat se stare, videat ne cadat⁹. »

4.¹⁰ Sine dubitatione igitur et sine contradictione ostendente Apostolo, unum et eundem esse Deum, qui et illa judicavit, et ea quæ nunc sunt, exquirat, et causam descriptionis eorum demonstrante; indocti et audaces, adhuc etiam imprudentes inveniuntur omnes, qui propter transgressionem eorum qui olim fuerunt, et propter plurimorum indicto audientiam, alterum quidem aiunt illorum fuisse Deum, et hunc esse mundi fabricatorem, et esse in diminutione; alterum vero a Christo traditum Patrem, et hunc esse qui sit ab unoquoque eorum mente conceptus: non intelligentes, quoniam quemadmodum ibi in pluribus eorum, qui peccaverunt, non bene sensit Deus; sic et hic « vocati multi, pauci vero electi¹¹: » quemadmodum ibi injusti, et idololatræ, et fornicatores vitam perdiderunt; sic et hic: et Domino quidem prædicante, in ignem æternam mitti tales¹², et Apostolo dicente: « An ignoratis, quoniam injusti regnum Dei (33) non hæreditabunt? Nolite seduci: neque fornicatores (34), neque idololatræ, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei possidebunt (35)¹³. » Et quoniam non ad eos, qui extra sunt, hoc dicit, sed ad nos, ne projiciamur extra regnum Dei, tale aliquid operantes, intulit: « Et hæc quidem fuistis; sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Domini Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri¹⁴. » Et quemadmodum illic condemnabantur, et projiciebantur hi qui male operabantur, et reliquos exterminabant, similiter et hic oculus quoque effoditur scandalizans, et pes, et manus, ne reliquum corpus pariter pereat¹⁵. Et habemus præceptum: « Si quis frater nominatur fornicator, aut avarus, ut idololatra, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax, cum hujusmodi nec cibum sumere¹⁶. » Et iterum ait Apostolus: « Nemo vos seducat inanibus verbis; propter hæc enim venit ira Dei in filios dissidentiae. Nolite ergo fieri participes eorum¹⁷. Et quemadmodum ibi peccantium damnatio participabat et reliquos, quoniam placebant eis, et una cum eis conversabantur; sic et hic: « modicum fermentum totam massam corrumpit¹⁸. » Et quemadmodum ibi adversus injustos ira descendebat Dei, et hic similiter Apostolus ait:

⁸ Rom. xi, 21, 17. ⁹ I Cor. x, 1 et seqq. ¹⁰ I Cor. vi, 9, 10. ¹¹ Ibid., 11. ¹² Matth. xviii, 8, 9.

(29) *Vides.* Sic pro *videns*, quod sensum male suspendit, reposui auctoritate cod. Clarom. Hæc vero non Irenæi, sed senioris illius quem paulo ante citavit, verba esse existimo.

(30) *Se dicunt.* Ita Clarom. Cæteri, *dicuntur*.

(31) *Consequente eos.* Deest. in Eras., Gallas., Arundel., Merc. 2 et edit. Oxon.

(32) *Sicut scriptum est.* Clarom., Eras. et Gallas.,

Cap. XLVI. ¹¹ Matth. xx, 16. ¹² Matth. xxv, 41. ¹³ I Cor. v, 11. ¹⁴ Ephes. v, 6, 7. ¹⁵ I Cor. v, 6.

sic enim scriptum est.

(33) *Regnum Dei.* Vocem *Dei* omittunt Eras. et Gallas.

(34) *Neque fornicatores.* Quia hisce præmissum in Eras., Gallas. et Feuard. omittunt Clarom., Voss., Arundel. et apostolicus textus.

(35) *Possidebunt.* Alii, *hæreditabunt*.

« Revelabitur enim ira Dei de cœlo super omnem impietatem, et injustitiam eorum hominum, qui veritatem in injustitia detinent ¹⁹. » Et quemadmodum ibi in Ægyptios, qui injuste puniebant Israel, vindicta a Deo flebat; sic et hic, Domino quidem dicente: « Deus autem non faciet vindictam electorum suorum, quicumque clamant ad eum die et nocte? Etiam dico vobis, faciet vindictam eorum cito ²⁰; » et Apostolo in ea quæ est ad Thessalonicenses Epistola, ista prædicante: « Si quidem justum est apud Deum retribuere retributionem (36) his qui tribulant vos, et vobis qui tribulamini, refrigerium nobiscum, in revelatione Domini nostri Jesu Christi de cœlo cum angelis virtutis ejus, et in flamma ignis, dare vindictam in eos qui non noverunt Deum, et in eos qui non obediunt Evangelio (37) Domini nostri Jesu Christi; qui etiam pœnas pendunt interitus æternas a facie Domini, et a gloria virtutis ejus, cum venerit magnificari in sanctis suis, et admirabilis esse omnibus (38) qui crediderunt » in eum ²¹.

CAPUT XXVIII.

Insapientes esse qui Christi misericordiam exaggerantes, judicium tacentes, majoremque novi testamenti gratiam spectantes; majoris vero, quam a nobis exigit, perfectionis obliti, alterum Deum a Creatore statuere nituntur.

1. Cum ergo hic et illic eadem sit in vindicando Deo justitia Dei, et illic quidem typice, et temporaliter, et mediocrius; hic vero vere, et semper, et austerius; ignis enim æternus, et quæ a cœlo revelabitur ira Dei a facie Domini nostri (quemadmodum et David ait: « Vultus autem Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam ipsorum ²² »), majorem pœnam præstat iis qui incidunt in eam: ²³ valde insensatos ostendebant presbyteri (39) eos, qui ex his quæ acciderunt his, qui olim Deo obtemperabant (40), tentant alterum Patrem introducere; e contrario opposites, quanta Dominus (41) ad salvandos eos, qui receperunt eum, veniens fecisset, miserans eorum; tacentes autem de judicio ejus, et quæcunque provenient (42) his, qui audierunt sermones ejus, et non fecerunt, et quoniam expediebat eis, si non essent nati, et quoniam tolerabilius Sodomæ et Gomorrhæ erit in judicio, quam civitati illi quæ non recepit sermones (43) discipulorum ejus.

2. Quemadmodum enim in novo testamento **266**

¹⁹ Rom. I, 18. ²⁰ Luc. XVIII, 7, 8. ²¹ II Thess. I, 6 et seqq. ²² Psal. XXXIII, 17. ²³ Cap. XLVII. ²⁴ Matth. XXV, 41. ²⁵ Ibid., 34.

(36) *Retributionem.* Editi N. Test. codd. θλάψιν, *tribulationem*, ut etiam inferius cap. 52, n. 11, et in emendationibus Vulgatæ nostræ editi. legitur.

(37) *Obediunt Evangelio.* Eras. et Gallas., *audiunt Evangelium.*

(38) *Omnibus.* Arund. et Grah., *in omnibus.*

(39) *Ostendebant presbyteri.* Sic omnes vss.; at Eras., Gallas. et Feuard. *ostendebat presbyter.*

(40) *Obtemperabant.* Non præmissum in editi. et Merc. 2. deest in Clarom., Voss. et Arundel.

(41) *Dominus.* Eras., Gallas., Feuard. et Merc. 2,

A ea, quæ est ad Deum, fides hominum aucta est, ad ditamentum accipiens Filium Dei (44), ut et homo fieret particeps Dei; ita et diligentia conversationis aucta est, cum non solum a malis operibus abstinere jubemur, sed ab ipsis (45) cogitationibus, et otiosis dictionibus et sermonibus vacuis, et verbis scurrilibus: sic et pœna eorum, qui non credunt Verbo Dei, et contemnunt ejus adventum, et convertuntur retrorsum, ad ampliata est; non solum temporalis, sed et æterna facta. Quibuscumque enim dixerit Dominus: « Discedite a me, maledicti, in ignem perpetuum ²⁴; » isti erunt semper damnati; et quibuscumque dixerit: « Venite, benedicti Patris mei, percipite hæreditatem regni, quod præparatum est vobis in sempiternum ²⁵; » hi semper percipiunt regnum, et proficiunt (46), cum sit (47) unus et idem Deus Pater, et Verbum ejus, semper assistens humano generi, variis quidem dispositionibus, et multa operans et salvans ab initio eos qui salvantur (sunt enim hi qui diligunt Deum, et secundum suum genus sequuntur Verbum Dei), et adjudicans eos qui adjudicantur, id est eos qui obliviscuntur Deum, et sunt blasphemi, et transgressores ejus verbi.

3. Etenim hi ipsi, qui a nobis prædicti sunt, hæretici exciderunt sibi, accusantes Dominum, in quem dicunt se credere. Quæ enim denotant in Deo, qui tunc temporaliter judicaverit incredulos, et percussit Ægyptios, salvavit autem obedientes; eadem nihilominus recurrent in Dominum, in sempiternum quidem adjudicantem quos adjudicat, et in sempiternum dimittentem eos quos dimittit: et invenietur, secundum illorum verba, maximi peccati causa factus his qui in eum immiserunt manus, et pupugerunt eum. Si enim non ita venisset, utique illi Domini sui interfectores facti non fuissent: et si non misisset prophetas ad eos, non utique occidissent eos, et apostolos quoque similiter. His igitur qui imputant nobis, et dicunt: Si non Ægyptii plagati fuissent, et persequentes Israel præfocati fuissent in mari, non poterat Deus salvare populum suum; occurrit illud: Nisi igitur Judæi interfectores Domini facti fuissent (quod quidem abstulit ab eis æternam vitam), et apostolos interficientes, et persequentes Ecclesiam, in iracundiæ incidissent profundum, nos salvari non poteramus. Quemadmodum enim illi per Ægyptiorum, sic et nos per Judæorum cæcitate accepimus bene, Deus.

(42) *Provenient.* Feuard. et Voss., *proveniunt.*

(43) *Recepit sermones.* Alii, *recipit sermonem.*

(44) *Filium Dei.* Arund., *Filii Dei.*

(45) *Ab ipsis.* Malis omisi cum Clarom. et Voss.; subintelligitur ex commate præced.

(46) *Et proficiunt.* Sic Clarom. et Voss. In editi., et in eo proficiunt semper; in Arund. et Merc. 2 deest semper.

(47) *Cum sit.* Cum sint in Feuard. marg. et Voss.

mus salutem : siquidem mors Domini, eorum quidem qui cruci cum fixerunt, et non crediderunt ejus adventum, damnatio est ; salvatio vero eorum qui credunt in eum. Nam et Apostolus ait in Epistola secunda ad Corinthios : « Quoniam Christi suavis odor sumus Deo, et in his qui salvi sunt (48), et in his qui pereunt : quibusdam quidem odor mortis in mortem, quibusdam autem odor vitæ in vitam ⁴⁹. » Quibus ergo est odor mortis in mortem, nisi his qui non credunt, neque subjecti sunt Verbo Dei? Qui sunt autem qui et tunc semetipsos morti tradiderunt? Hi scilicet qui non credunt, neque subjiuntur Deo. Rursum autem, qui salvati sunt, et acceperunt hæreditatem? Hi scilicet qui credunt Deo, et eam, quæ est erga illum, dilectionem custodierunt; quemadmodum Caleb Jephone, et Jesus Nave, et pueri innocentes, qui neque malitiæ sensum habuerunt. Qui sunt autem qui hic salvantur, et accipiunt vitam æternam (49)? Nonne hi qui diligunt Deum, et qui pollicitationibus ejus credunt, et malitia parvuli effecti sunt?

CAPUT XXIX ⁴⁷.

Dissolvit argumentum Marcionitarum, quo Deum malorum auctorem probare nitebantur, quod Pharaonem et ministros ejus excæcaverit.

1. Sed induravit, inquit illi, Deus cor Pharaonis et famulorum ejus. Qui ergo hæc imputant, non legunt (50) in Evangelio, ubi discipulis dicentibus Domino : « Quare in parabolis loqueris eis? » respondit Dominus : « Quoniam vobis est datum nosse mysterium regni cælorum; illis autem in parabolis loquor, ut videntes non videant, et audientes non audiant, intelligentes non intelligent (51), ut impleatur (52) erga eos (53) prophetia Isaiaë dicens : Incrassa (54) cor populi hujus, et aures eorum obtura, et oculos eorum excæca. Vestri autem beati oculi, qui vident quæ vos videtis, et aures vestrae, quæ audiunt (55) quæ auditis ⁴⁸. » Unus enim et idem Deus, his quidem qui non credunt, sed nullificant eum, infert cæcitatem; quemadmodum sol, qui est creatura ejus, his qui propter aliquam infirmitatem oculorum non possunt contemplari lumen ejus : his autem qui credunt ei, et sequuntur eum, pleniorum et majorem illumina-

tionem mentis præstat. Secundum hunc igitur sermonem et Apostolus ait in secunda ad Corinthios : « In quibus Deus sæculi hujus excæcavit mentes infidelium, uti non fulgeat illuminatio Evangelii gloriæ Christi ⁴⁹. » Et iterum in ea quæ est ad Romanos : « Et quemadmodum non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, facere quæ non conveniunt ⁵⁰. » In secunda autem ad Thessalonicenses manifeste ait, de Antichristo dicens : « Et ideo mittet eis Deus operationem (56) erroris, uti credant mendacio : uti judicentur **267** omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati ⁵¹. »

2. Si igitur et nunc, quotquot scit non credituros Deus, cum sit omnium præcognitor, tradidit eos infidelitati eorum, et avertit faciem ab hujusmodi, relinquens eos in tenebris, quas ipsi sibi elegerunt; quid mirum, si et tunc nunquam crediturum Pharaonem, cum his qui cum eo erant, tradidit eos suæ infidelitati? Quemadmodum Verbum ait de rubo ad Moysen : « Ego autem scio quoniam non dimittet (57) vos Pharaon rex Ægypti abire, nisi in manu (58) valida ⁵². » Et qua ratione Dominus in parabolis loquebatur, et cæcitatem faciebat Israel, ut videntes non viderent, sciens incredulitatem eorum : eadem ratione et cor Pharaonis indurabat, ut videns quoniam digitus Dei est, qui educit populum, non crederet, sed in infidelitatis præcipitaretur pelagus; per magicam operationem opinatus fieri exitum eorum, et Rubrum mare non ex virtute Dei transitum præstitisse populo, sed naturaliter sic se habere.

CAPUT XXX ⁵³.

Diluit aliud Marcionitarum argumentum, quod nimirum Hebræi, jubente Deo, spoliassent Ægyptios.

1. Qui vero exprobrant et imputant, quod profecturus populus jussu Dei vascula omnis generis, et vestimenta acceperit ab Ægyptiis, et sic abierit, ex quibus et tabernaculum factum est in eremo ⁵⁴; ignorantes justificationes Dei, et dispositiones ejus, semetipsos arguunt, sicut et presbyter dicebat. Si enim non in typica (59) profectioe hoc consensisset Deus, hodie in vera nostra profectioe (60), id est

⁴⁸ II Cor. II, 15, 16. ⁴⁷ Cap. XLVIII. ⁴⁹ Matth. XIII, 10 et seqq. ⁵⁰ II Cor. IV, 4. ⁵¹ Rom. I, 28. ⁵² II Thess. II, 10, 11. ⁵³ Exod. III, 19. ⁵⁴ Cap. XLIX. ⁵⁵ Exod. XI, 2; XII, 35, 36.

(48) *Et in his qui salvi sunt.* Sic Clarom. et Voss. Alii, in his qui salvantur.

(49) *Æternam.* Deest in Eras. et Gallas.

(50) *Legunt.* Alii, intelligunt.

(51) *Audientes non audiant, intelligentes non intelligent.* Prius comma deest in Eras., Gall., Merc. 2, posterius in Clarom. et Arund.

(52) *Impleatur.* Sic Clarom. et Voss. in Merc. 1 et Ottob., *adimpleatur*: in cæteris, *adimpleretur*.

(53) *Erga eos.* Ita Clarom., Arundel. et Voss. melius quam alii, *apud eos*.

(54) *Incrassa.* Vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss., *Incrassatum est*: recte quidem, si sequeretur, *obturata, excæcati*. Sed hic Isaiaë ipsius verba refert Irenæus.

(55) *Quæ audiunt.* Arundel. et Merc. 2, *quoniam*

audiunt: recte, si præceperet *quoniam vident*. Sed Irenæus ex memoria citat.

(56) *Mittet eis Deus operationem.* Alii, *mittit eis Deus operationes*.

(57) *Dimittet.* Clarom. *præcipiet*, pro quo in Feuard. marg., *recipiet*.

(58) *In manu.* Al., *cum manu*.

(59) *Si enim non in typica.* Sic Feuard. et omnes mss. nisi quod particulam *in* ex Eras. et Gallas. retinui, in quorum edit. de cætero perperam habetur: *sic enim nos in typica*.

(60) *Hoc... profectioe.* Octo has voces ex vet. cod. restituit Feuard. quas etiam habent Clarom. et Voss. Sed pro *profectione*, quod manifestum scribarum erratum est, scribere non dubitavi, *profectione*: id sermonis series exigit. Irenæus siquidem

in fide in qua sumus constituti, per quam de numero gentilium exempti sumus, nemo poterat (61) salvari. Omnes enim nos aut modica, aut grandis sequitur possessio, quam ex mammona iniquitatis acquisivimus. Unde enim domus in quibus habitamus, et vestimenta quibus induimur, et vasa quibus utimur, et reliqua omnis ad diuturnam (62) vitam nostram ministratio, nisi ex his quæ, cum ethnici essemus, de avaritia acquisivimus, vel ab ethnicis parentibus, aut cognatis, aut amicis, de injustitia acquirentibus percepimus? Ut non dicamus, quia et nunc in fide existentes acquirimus. Quis enim vendit, et non lucrari vult ab eo qui emit? Quis autem emit, et non vult utiliter secum agi ab eo qui vendit? Quis autem negotians non propterea negotiatur, ut inde alatur? Quid autem et hi, qui in regali aula sunt, fideles, nonne ex eis, quæ Cæsaris sunt, habent utensilia, et his qui non habent, unusquisque eorum secundum virtutem præstat? Ægyptii populi (63) erant debitores non solum rerum, sed et vitæ suæ, propter patriarchæ Joseph præcedentem benignitatem; nobis autem secundum quid debitores sunt ethnici, a quibus et lucra, et utilitates percipimus? quæcunque illi cum labore comparant, his nos, in fide cum simus, sine labore utimur.

2. Ad hoc (64) populus pessimam servitutem serviebat Ægyptiis, quemadmodum Scriptura ait: « Et cum vi potestatem exercebant Ægyptii in filios Israel, et in odium eis adducebant vitam in operibus duris, luto et latere, et omnibus operibus quæ faciebant (65) in campis, per omnia opera quibus eos deprimebant cum vi³⁵: » et ædificaverunt eis civitates munitas, multum laborantes, et augentes eorum substantias annis multis, et per omnem modum servitutis, cum illi non solum ingrati essent adversus eos, verum et universos perdere vellent. Quid igitur injuste gestum est, si ex multis pauca sumpserunt, et qui potuerunt multas substantias (66) habere, si non serviissent eis, et divites abire, paucissimam mercedem pro magna servitute

³⁵ Exod. I, 13, 14. ³⁶ Matth. VII, 5.

veram nostram profectionem opponit typicæ profectioni. Sed omnem dubitandi ansam præcidunt, quæ adduntur in hujus capituli fine, ubi eandem figuram adhuc clarius explicans ait: *Universa enim, quæ ex Ægypto fiebat, profectio populi a Deo, typus et imago fuit profectionis Ecclesiæ, quæ futura erat ex gentibus; quæ eadem pene verba sunt, quæ hic adhibet.*

(61) *Poterat.* Sic pro *poterit* reposui ex Feuard. marg., Clarom., Ottob., Voss. et Merc. 2, nec dubito quin οὐδεις ἂν ἐδύνατο, verterit interpretes *nemo poterat*; quod accuratior quispiam vertisset, *nemo posset.*

(62) *Diuturnam.* Gallas., Feuard. et Merc. 2, *diurnam.*

(63) *Populi.* In gignendi casu, scilicet *Judaici.*

(64) *Ad hoc.* Pro *insuper, præterea.* Erasm., Gallas., Feuard., Arund. et Merc. 2, *adhuc.*

(65) *Faciebant.* *Idem, fiebant.*

(66) *Substantias.* *Suas* minus recte additum in editt. ac Arundel. et Merc. 2.

accipientes, inopes abierunt? Quemadmodum si quis liber, abductus ab aliquo per vim, et serviens ei annis multis, et augens substantiam ejus, post deinde aliquod adminiculum consecutus, putetur quidem modica quædam ejus habere, revera autem ex multis laboribus suis, et ex acquisitione magna, pauca percipiens discedat, et hoc (67) ab aliquo imputetur ei, quasi non recte fecerit; ipse magis injustus iudex apparebit ei, qui per vim in servitium fuerit deductus. Sic ergo sunt et hujusmodi qui imputant populo parva (68) de multis (69) accipienti sibi; et ipsis non imputant, qui nullam gratiam ex merito parentum debitam reddiderunt, imo et in gravissimam servitutem redigentes, maximam ab eis consecuti sunt utilitatem: et illos quidem non signatum aurum et argentum in paucis vasculis (70), quemadmodum prædiximus, accipientes, injuste fecisse dicunt; semetipsos autem (dicetur enim quod verum est, licet ridiculum quibusdam esse videatur), ex alienis laboribus insigne aurum (71), et argentum, et ærumentum, cum inscriptione et imagine Cæsaris in zonis suis ferentes, juste (se) (72) facere dicunt.

268 3. Si autem comparatio fiat nostra et illorum, qui justius apparebunt accepisse? utrumne populus ab Ægyptiis, qui erant per omnia debitores; an nos a Romanis, et reliquis gentibus, et a quibus nihil tale nobis debeatur (73)? Sed et mundus pacem habet per eos, et nos (74) sine timore in viis ambulamus et navigamus quocumque voluerimus. Adversus igitur hujusmodi aptus erit sermo Domini: « Hypocrita, dicens, exime primo trabem de oculo tuo, et tunc perspicies auferre festucam de oculo fratris tui³⁶. » Etenim si is qui tibi hæc imputat, et gloriatur in sua scientia, separatus est a gentilium cœtu, et nihil est alienorum apud eum, sed est (75) simpliciter nudus, et nudis pedibus, et sine domo in montibus conversatur, quemadmodum aliquod ex his animalibus, quæ herbis vescuntur; veniam merebitur, ideo quod ignoret necessitates nostræ conversationis (76). Si

(67) *Et hoc.* Al., *et ex hoc.*

(68) *Parva.* Sic omnes mss. In editt., *pauca.*

(69) *De multis.* Laboribus addunt editt. et recentiores mss., omittunt vero Clarom. et Voss., quos sequi tutius.

(70) *Vasculis.* De suis laboribus additum in editt. iterum omittunt Clarom. et Voss.

(71) *Insigne aurum.* I. e. *signatum aurum.*

(72) *Iuste se.* Expunge se, præcessit enim semetipsos.

(73) *Debeat.* Clarom., *debeatur.*

(74) *Per eos, et nos.* Priores duas voces ex vet. cod. restituit Feuard., posteriores autem duas ex ms. Voss. addidit Grab. Tres priores habet Clarom., sed non nos.

(75) *Est.* Sic pro *et* posui ex Clarom. et Feuard. marg.

(76) *Necessitates nostræ conversationis.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Arundel. et Voss. Alii perperam, *necessitatis nostræ conversationem.*

autem ab hominibus (77) quæ dicuntur aliena esse, participatur, et arguit typum eorum, semetipsum injustissimum ostendit, retorquens in se ejusmodi accusationem. Invenietur (78) enim aliena circumferens, et ea quæ ejus non sunt, concupiscens; et propter hoc dixisse Dominum: « Nolite judicare, ne judicemini: in quo enim iudicio iudicabitis, iudicabitur de vobis³⁷. » Non utique ut peccantes non corripiamus, nec ut his quæ male sunt consentiamus; sed ut Dei dispositiones non iudicemus injuste, cum ille omnia iuste profutura providerit. Quoniam enim sciebat nos de nostra substantia, quam ab alio accipientes haberemus, bene acturos: « Qui enim habet, inquit, duas tunicas, det ei qui non habet: et qui habet escam, similiter faciat³⁸. » Et: « Esurivi enim, et dedistis mihi manducare: et nudus fui, et vestistis me³⁹. » Et: « Cum facis misericordiam (79), non sciat sinistra tua quid faciat dextra tua⁴⁰; » et reliqua quæcunque beneficientes justificamur, velut de alienis nostra redimentes: de alienis autem ita dico, non quasi mundus alienus sit a Deo, sed quoniam hujusmodi dationes ab aliis accipientes habemus, similiter velut illi ab Ægyptiis qui non sciebat Deum, et per hæc ipsa erigimus nobismetipsis tabernaculum Dei: cum bene enim facientibus habitat Deus; quemadmodum Dominus ait: « Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut hi, quando fugati fueritis, recipiant vos in æterna tabernacula⁴¹. » Quæcunque enim, cum essemus ethnici, de injustitia acquisivimus, hæc, cum crediderimus, in dominicas utilitates conversantes (80) justificamur.

4. Necessarie igitur hæc in typo præmeditabantur, et tabernaculum Dei ex his fabricatur: illis quidem iuste accipientibus, quemadmodum ostendimus: nobis autem præostensis (81), qui inciperemus (82) per aliena Deo deservire.⁴² Universa enim quæ ex Ægypto profectio fiebat populi a Deo, typus et imago fuit (83) profectiois Ecclesiæ, quæ erat futura ex gentibus: propter hoc et in fine (84) educens eam hinc in suam hæreditatem, quam non Moyses quidem famulus Dei, sed Jesus Filius Dei in

hæreditatem dabit. Si quis autem diligentius intendat his, quæ a prophetis dicuntur de fine, et quæcunque Joannes discipulus Domini vidit in Apocalypsi⁴³, inveniet easdem plagas universaliter accipere gentes, quas tunc particulatim accepit Ægyptus.

CAPUT XXXI.

Quod Scriptura non redarguit, veteribus crimini temere dandum non esse; sed typum in eo quaerendum: quod probatur exemplo incestus a Lot commissi.

1. Talia quædam enarrans de antiquis presbyter, reficiebat nos, et dicebat: De eisdem (85) delictis, de quibus ipsæ Scripturæ increpabant (86) patriarchas et prophetas, nos non oportet (87) exprobrare eis, neque fieri similes Cham, qui irrisit turpitudinem patris sui, et in maledictionem decidit; sed gratias agere pro illis Deo, quoniam in adventu Domini nostri remissa sunt eis peccata: etenim illos dicebat gratias agere, et glorificari (88) in nostra salute. De quibus autem Scripturæ non increpant, sed simpliciter sunt positæ, nos non debere fieri accusatores (non enim sumus diligentiores Deo, neque super magistrum possumus esse), sed typum quaerere. Nihil enim otiosum est eorum, quæcunque inaccusabilia posita sunt in Scripturis.⁴⁴ Quemadmodum et Lot, qui eduxit de Sodomis filias suas, quæ conceperunt de patre suo, et qui reliquit in circumfluvio (89) uxorem suam statuam salis usque in hodiernum diem. Etenim Lot non ex sua voluntate, neque ex sua concupiscentia carnali, neque sensum, neque cogitationem hujusmodi (90) accipiens, consummavit (91) typum. Quemadmodum Scriptura dicit: « Et intravit major nata (92), et dormivit cum patre suo nocte illa: et non scivit Lot cum dormiret illa (93), et cum surgeret⁴⁵. » Et in minore hoc idem: « Et non scivit, inquit, **269** cum dormisset secum, nec cum surrexisset⁴⁶. »

Μὴ εἰδότες (94) τοῦ Λώτ, Nesciente igitur homine, μηδὲ ἡδονῆ δουλεύσαντος, neque libidini serviente, οἰκονομία ἐπετελεῖτο, δι' dispensatio perficiebatur ἧς αἱ δύο..... συναγωγὰι per quam duæ filiæ, id

³⁷ Matth. vii, 1, 2. ³⁸ Luc. iii, 11. ³⁹ Matth. xxv, 35, 36. ⁴⁰ Matth. vi, 3. ⁴¹ Luc. xvi, 9. ⁴² Cap. L. ⁴³ Apoc. xvi, 2 et seqq. ⁴⁴ Cap. Li. ⁴⁵ Gen. xix, 35. ⁴⁶ Ibid., 35.

(77) *Ab hominibus.* Clarom. et Arundel., *ab omnibus.*

(78) *Invenietur.* Al., *invenitur.*

(79) *Facis misericordiam.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arund., nisi quod in tribus prioribus *facitis* minus recte legatur. In cæteris, *cum facis eleemosynam.*

(80) *Conversantes.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss., pro quo recentiores scripserunt *convercentes*; haud advertentes activum *conversantes*, eodem significato gaudere.

(81) *Præostensis.* In ipsis additum in editt., Arundel. et Merc. 2.

(82) *Inciperemus.* Al., *inceperimus.*

(83) *Imago fuit.* Eras. et Gallas., *imago fiebat.*

(84) *In fine.* Alii, *in finem.*

(85) *De eisdem.* Edit. cum Arund. et Merc. 2, *De his quidem.*

(86) *Increpabant.* Alii, *increpant.*

(87) *Oportet.* Edit. cum Arund. et Merc. 2, *oportere.*

(88) *Glorificari.* Alii, *gloriari.*

(89) *Circumfluvio.* Alii, *confluvio.*

(90) *Hujusmodi.* *Operationis*, haud recte additum a recentioribus, delevi auctoritate Clarom. et Voss.

(91) *Consummavit.* Sed huic verbo præfixum in editt. Eras., Gallas. et Feuard. merito omittunt vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss.

(92) *Major nata.* Mallem, *major natu.*

(93) *Dormiret illa.* Male in editt. Eras., Gallas. et Feuard., ac Merc. 2 codd., *dormiret nocte illa.*

(94) *Μὴ εἰδότες.* Græca hæc e *Catena Patrum in Genesim* (ea forte quæ inter Regiæ bibliothecæ codd. mss. num. 1889, exstat, in qua hæc eadem leguntur fol. 154) edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, exceptis

ἀπὸ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς τεκνοποιησάμεναι ἔμηνοντο ἄνευ σαρκὸς ἡδονῆς. Οὐ γὰρ ἦν ἄλλος οὐδεὶς σπέρμα ζωτικὸν καὶ τέκνων ἐπιχαρπίαν δυνάμενος δοῦναι αὐταῖς, καθὼς γέγραπται

est (95) duæ synagogæ, ab uno et eodem patre in sobolem adoptatæ (96) significabantur sine carnis libidine. Nec enim aliter erat aliquis, qui semen vitale et filiorum fructum posset dare eis, quemadmodum scriptum est :

« Dixit autem major ad minorem : Pater noster senior est, et nemo est super terram qui intret ad nos, ut oportet omni terræ (97) : veni, portionemus patrem nostrum vino, et dormiamus cum eo, ut suscitemus (98) de patre nostro semen ⁹⁷. »

2. Illæ quidem filiæ secundum simplicitatem et innocentiam putantes universos homines periisse, quemadmodum Sodomitas, et in universam terram iracundiam Dei (99) supervenisse, dicebant hæc. Quapropter et ipsæ excusabiles sunt, arbitantes se solas relictas cum patre suo ad conservationem generis humani, et propter hoc circumveniebant patrem. Per verba autem earum significabatur neminem esse alterum qui possit filiorum generationem majori et minori synagogæ præstare, quam Patrem nostrum (1). Pater autem generis humani Verbum Dei : quemadmodum Moyses ostendit dicens : « Nonne hic ipse pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te ⁹⁸ ? » Quando igitur hic vitale semen, id est Spiritum remissionis peccatorum per quem vivificamur, effudit in humanum genus ? Nonne tunc cum convalescebatur (2) cum hominibus, et bibebat vinum in terra ? « Venit » enim, inquit, « Filius hominis manducans et bibens ⁹⁹ : » et cum recubisset, obdormivit, et somnum cepit. Quemadmodum ipse in David dicit : « Ego dormivi (3) et somnum cepi ⁹⁹. » Et quoniam in nostra communicatione et vita hoc agebat (4), iterum ait : « Et somnus meus suavis

A mihi factus est ⁹⁷. » Totum autem significabatur per Lot, quoniam semen patris omnium, id est Spiritus Dei, per quem facta sunt omnia, commistus et unitus est carni, hoc est plasmati suo : per quam commistionem et unitatem duæ synagogæ, id est, duæ congregationes fructificantes ex Patre suo filios vivos vivo Deo.

3. Et cum hæc fierent, uxor remansit in Sodomis, Jam non caro corruptibilis, sed statua salis semper manens (5), et per naturalia ea quæ sunt consuetudinis hominis (6), ostendens quoniam et Ecclesia, quæ est sal terræ ⁹², subrelicta est in confinio terræ, patiens quæ sunt humana : et dum sæpe auferuntur ab ea membra integra, perseverat statua salis, quod est firmamentum fidei, firmans et præmittens filios ad Patrem ipsorum.

CAPUT XXXII ⁹³.

Utriusque testamenti unum Deum auctorem esse, senioris apostolorum discipuli auctoritate confirmat.

1. Hujusmodi quoque de duobus testamentis senior apostolorum discipulus disputabat, ab uno quidem et eodem Deo utraque ostendens : nec esse alterum Deum præter unum (7) qui fecit et plasmavit nos, nec firmitatem habere sermonem eorum qui dicunt, aut per angelos, aut per quamlibet (8) virtutem, aut ab alio Deo factum esse hunc mundum, qui est secundum nos. Si enim semel quis transmoveatur a factore omnium, et concedat ab aliquo altero, aut per alium factam conditionem, quæ est secundum nos, multam incongruentiam et plurimas contradictiones necesse est incidat hujusmodi : ad quas nullas dabit rationes, neque secundum verisimile, neque secundum veritatem. Et propter hoc hi qui alias doctrinas inferunt, abscondunt a nobis quam habent ipsi de Deo sententiam ; scientes quassum et futile (9) doctrinæ suæ, et timentes, ne victi salvari periclitentur. Si autem credat quis unum Deum, et qui

⁹⁷ Gen. xix, 31, 32. ⁹⁸ Dent. xxxii, 6. ⁹⁹ Matth. xi, 19. ⁹⁰ Psal. iii, 6. ⁹¹ Jerem. xxxi, 26. ⁹² Matth. v, 13. ⁹³ Cap. Lii.

primis verbis, μή εἰδότες... δουλεύσαντος, quæ ex Combefisii ms. *Catena in Genesim* excerpta sunt.

(95) *Duæ filia, id est.* Hæc auctori *Catena* omittere placuit ; si tamen in suo Irenæi codice legit.

(96) *In sobolem adoptatæ.* Græca vox τεκνοποιησάμεναι vertenda erat, *sobolem generantes.*

(97) *Ut oportet omni terræ.* Græca, ὡς καθήκει πάσῃ τῇ γῆ, melius reddidit Vulgatus Bibliorum interpres : *juxta morem universæ terræ.*

(98) *Ut suscitemus.* Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, et suscitemus.

(99) *Dei.* Deest in Clarom. et Voss.

(1) *Quam patrem nostrum.* Hæc desunt in Clarom. et Voss.

(2) *Cum convalescebatur.* Ita Clarom. Consentiant quoad posteriorem vocem Feuard. in marg. et Voss. In aliis, *conversabatur*, sine cum.

(3) *Dicit... dormivi.* Alias, *dicebat... obdormivi.*

(4) *Agebat.* Alias, *agebatur.*

(5) *Statua salis semper manens.* Eadem, ut recte notat Grab., habet Clemens Rom. *Epist. ad Corinth.* cap. 11. Statuam se vidisse testatur Josephus lib. 1

D *Antiquit.*, cap. 12.

(6) *Per naturalia ea quæ sunt consuetudinis hominis, etc.* Obscurioribus his faciem præferunt versus carminis inscripti *Sodoma*, quod inter Tertulliani opera exstat :

*Ipsaque imago sibi formam sine corpore servans
Durat adhuc, etenim nuda statione sub æthram
Nec pluviis dilapsa situ, nec diruta ventis.
Quin etiam si quis mutilaverit advena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet.
Dicitur et vivens alio jam corpore, sexus
Munificos solito disjungere sanguine menses.*

Vide Irenæum infra cap. 52 hujus libri, n. 9, et Prudentii *Hamartigeniam* versu 740 et seqq.

(7) *Unum.* In Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, *eum.* Feuard. vero utrumque in sua edit. retinuit.

(8) *Per quamlibet.* Aliam additum in edit. Arund. et Merc. 2, omisi cum Clarom. et Voss.

(9) *Quassum et futile.* Ita Clarom. cum quo fere consentit Voss., nisi quod *ficile* pro *futile* habeat. In edit. Oxon. ex Arundel. cod., *quasi casum et*

Verbo omnia fecit, quemadmodum et Moyses (10) A ait : « Dixit Deus : Fiat lux, et facta est lux ⁵⁴ ; » et in Evangelio legimus : « Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil ⁵⁵ , » et apostolus Paulus similiter : « Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus **270** Deus et Pater (11), qui est super omnes (12), et in omnibus nobis ⁵⁶ ; » hic primo erit « tenens caput, ex quo totum corpus compactum et connexum, et per omnem juncturam subministratiōnis in mensura uniuscujusque partis, incrementum corporis fecit, in ædificationem sui in charitate ⁵⁷ . » Post deinde et omnis sermo ei constabit, si et Scripturas diligenter legerit apud eos qui in Ecclesia sunt presbyteri, apud quos est apostolica doctrina, quemadmodum demonstravimus ⁵⁸ .

2. Apostoli enim omnes duo quidem testamenta in duobus populis fuisse docuerunt : unum autem et eundem esse Deum, qui disposuerit utraque ad utilitatem hominum, secundum quos (13) testamenta dabantur, qui incipiebant credere Deo, ex ipsa demonstravimus apostolorum doctrina in tertio libro ⁵⁹ : et quoniam non otiose, nec frustra, aut ut obvenit, datum est prius testamentum ; sed illos quidem quibus dabatur, in servitute Dei concurrans (14), ad utilitatem eorum (non enim indiget Deus ab hominibus servitute) ; typum autem cœlestium ostendens, quoniam nondum poterat homo per proprium visum videre quæ sunt Dei ; et imagines eorum quæ sunt in Ecclesia præfigurans, ut firma ea quæ secundum nos est, fiat fides ; et prophetiam futurorum continens, ut disceret homo, præscium esse omnium Deum.

⁵⁴ Gen. 1, 3. ⁵⁵ Joan. 1, 3. ⁵⁶ Ephes. iv, 5, 6. ⁵⁷ Ibid., 16 ; Coloss. ii, 19. ⁵⁸ Sup. cap. XXVI. ⁵⁹ Cap. IX et seqq. ⁶⁰ Cap. LIII. ⁶¹ Cap. LIV. ⁶² Rom. 1, 25. ⁶³ Cap. LV. ⁶⁴ Cap. LVI. ⁶⁵ Isa. LIII, 5. ⁶⁶ Zach. ix, 9. ⁶⁷ Psal. cxvii, 22. ⁶⁸ Isa. LIII, 7. ⁶⁹ Exod. xvii, 11. ⁷⁰ Isa. xi, 12. ⁷¹ Jerem. XLII, 10.

ruinam ; in aliis, casum et ruinam. Sed nostra lectio C magis congruit ad præcedentia.

(10) *Et Moyses.* Sic pro ipse *Moyses*, vel et ipse *Moyses*, ex Clarom. posui.

(11) *Pater.* Vocem omnium addunt Feuard. et Grab. consentiente Voss. Sed repugnant Clarom. aliique omnes codd. tum excusi, tum manu exarati ; imo et ipse Irenæus qui supra lib. ii, cap. 2, n. 6, lib. iv, cap. 20, n. 2, et infra lib. v, cap. 18, n. 2, hanc vocem in omnibus codd. omittit. Vide quæ supra lib. ii, cap. 2, n. 6, adnotavimus.

(12) *Omnes.* Et per omnia addunt editi. cum Arundel. et Merc. 2, non agnoscunt vero codd. Clarom. et Voss. uti nec supra cap. 20, n. 2, exstant in ullo exemplari. Nec mirum quod interdum addat, interdum omittat eas voces Irenæus : plerumque ex memoria citat.

(13) *Secundum quos.* Ita recte Clarom. In Feuard., Grab. et om. Anglic., secundum quod ; in aliis pejus, secundum post.

(14) *Concurrans.* Hanc lectionem erui ex cod. Clarom. in quo incaute quidem scripsit librarius *concurrans* ; haud dubie tamen quin pro *concurrans* ; Græce συγχάπτων. In aliis omnibus codd. corrupte et sine sensu legitur *concurrans* ; quod etiam recentior quis, sed imperitus, emendator, in cod. Clarom. superscripta littera *e* super *a* legi voluit. Genuinam autem esse nostram lectionem demonstrat ipse contextus, ad quem apprime quadrat *vex concurrans*. Id enim vult Irenæus, in servitu-

CAPUT XXXIII ⁶⁰.

Quisquis unum Deum utriusque testamenti auctorem esse confitetur, et Scripturas apud Ecclesiæ presbyteros accurate legit, hic vere spiritualis discipulus est ; atque vera agnitione, quæ in sola Ecclesia catholica reperitur, illustratus, quæcunque de Christo ac novi testamenti libertate prænuntiaverunt prophætæ, perspicit, et recte interpretatur.

1. Talis discipulus vere spiritualis recipiens (15) Spiritum Dei, qui ab initio in universis dispositionibus Dei adfuit hominibus, et futura annuntiavit, et præsentia ostendit, et præterita enarrat ; judicat quidem omnes, ipse autem a nemine judicatur. ⁶¹ Nam judicat gentes, « creaturæ magis quam Creatori servientes ⁶² , » et reprobabili mente universam suam operationem in vanum consumentes. ⁶³ Judicat autem etiam Judæos, non percipientes Verbum libertatis, neque volentes abire liberos, cum habeant præsentem liberatorem ; sed intempestive extra legem servire simulantes nihil indigenti Deo, et Christi adventum, quem propter salutem hominum fecit, ⁶⁴ non cognoscentes : neque intelligere volentes, quoniam duos adventus ejus omnes annuntiaverunt prophætæ : unum quidem, in quo homo in plaga factus est, sciens ferre imbecillitatem ⁶⁵, et in pullo asinæ (16) sedens ⁶⁶, reprobatus lapis ab ædificantibus (17), et sicut ovis ⁶⁷ ad victimam adductus ⁶⁸, et per extensionem manuum dissolvens quidem Amalec ⁶⁹, congregans autem dispersos filios a terminis terræ in ovile Patris ⁷⁰, et « commemoratus mortuorum suorum qui ante dormierant, et descendens ad eos, uti erueret eos et salvaret eos ⁷¹ (18). »

tem Dei priori testamento concurratos homines fuisse, ad utilitatem, non ipsius Dei, sed hominum ipsorum ; non enim, inquit, indiget Deus ab hominibus servitute. Quasi diceret : si Deus homines sub legum suarum jugo curvet, non quod eorum servitute indigeat, sed quia eorum utilitati consulit. Summatim nimirum hic repetit auctor noster, quod supra capp. 14 et 15 fusius explicuit. Nam postquam ostendit Deum humanis obsequiis haud indigentem, utpote summe divitem, perfectum et sine indigentia ; sed servientibus sibi beneficia præstiturum, omni conditioni congruentem et aptam legem conscripsisse ; tum cap. 15, n. 2, concludit quod, ubi conversi sunt Israëlitiæ in vituli factionem, et reversi sunt animis suis in Ægyptum, servi pro liberis concupiscentes esse, aptam concupiscentiæ suæ acceperunt reliquam servitute, a Deo quidem non abscindentem, in servitute autem jugo dominantem eis. Quæ mire nostram lectionem confirmant : nam quod dicit hic legem in servitute jugo dominantem, cap. 32 vocat testamentum illos, quibus dabatur, in servitute Dei concurrans.

(15) *Vere spiritualis recipiens.* Clarom., spiritualis vere recipiens.

(16) *Asinæ.* Ita ex Clarom. posui pro asini, quia supra lib. iii, cap. 19, n. 2, habetur, super pullum asinæ ascendens.

(17) *Ab ædificantibus.* Ab omittunt Eras., Gallas. et Feuard.

(18) *Et salvaret eos.* Hæc desunt in Clarom. et Voss.

Secundum autem, in quo super nubes veniet ⁷², superducens diem quæ est sicut clibanus ardens ⁷³, et percutiens terram verbo oris sui, et spiritu per labia sua interficiens impios ⁷⁴, et ventilabrum in manu habens, et emundans aream suam, et triticum quidem in horreum colligens, comburens autem paleas igne (19) inextinguibili ⁷⁵.

2. ⁷⁶ Examinabit autem et doctrinam Marcionis, quomodo accipiat duos deos esse, infinita distantia separatos ab invicem (20). Vel quemadmodum bonus erit, qui alienos homines abstrahit ab eo qui fecit, et ad suum advocat regnum? et quare bonitas ejus deficit, non omnes salvans? et quare circa homines quidem bonus videtur, in ipsum autem, qui fecit homines, injustissimus, auferens ab eo quæ sunt ejus? Quomodo autem juste Dominus, si alterius Patris existit, hujus conditionis, quæ est secundum nos, accipiens panem, suum corpus esse (21) confitebatur, et temperamentum calicis (22) suum sanguinem confirmavit? Et quare se Filium hominis confitebatur, si non eam, quæ ex homine est, generationem sustinisset? Quemadmodum autem et peccata nobis dimittere poterat, quæ nostro debeamus factori et Deo? Quomodo autem et cum caro non esset, sed pareret **271** quasi homo, crucifixus est, et e latere ejus puncto sanguis exiit et aqua? Quod autem corpus sepelierunt sepultores, et quid illud erat quod surrexit a mortuis?

3. ⁷⁶ Judicabit autem et eos qui sunt a Valentino omnes, quia lingua quidem confitentur unum Deum Patrem, et ex hoc omnia; ipsum autem, qui fecit omnia, defectionis sive labis fructum esse dicunt: et unum Dominum Jesum Christum Filium Dei similiter lingua confitentes, propriam quidem emis-

sionem sententia sua Unigenito donantes, propriam vero Verbo, et alteram Christo, alteram vero Salvatore; ita ut secundum eos dicantur quidem omnia esse quasi unum, unumquemque autem ipsorum separatim intelligi, et propriam habere emissionem, secundum suam conjugationem. Linguas itaque eorum videlicet solas in unitatem cessisse (23); sententiam vero eorum et sensum quæ profunda sunt scrutari, decidentem ab unitate, incidere in multiforme Dei judicium, cum de his, quæ sibi metipsi adinvenerunt, interrogabuntur a Christo; quem et postea natum quam Pleroma Æonum dicunt, et emissionem ejus post diminutionem sive defectionem, et propter eam passionem quæ facta est in Sophia, semetipsos obstetricatos esse affirmant. Accusabit autem eos Homerus proprius ipsorum propheta (24), a quo eruditi talia invenerunt, ipso dicente hæc: « Inimicus est enim (25) ille mihi similiter atque fores inferorum, qui aliud quidem abscondit in corde suo, aliud autem enarrat ». ⁷⁸ Judicabit autem et vaniloquia pravorum Gnosticorum, Simonis eos Magi discipulos ostendens.

4. Ἀνακρινεῖ δὲ καὶ τοὺς Ἠβιῶνους (26) πῶς δύνανται σωθῆναι, εἰ μὴ ὁ Θεὸς ἦν ὁ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν ἐπὶ γῆς ἐργασάμενος; ἢ πῶς ἀνθρώπος χωρήσει εἰς Θεόν, εἰ μὴ ὁ Θεὸς ἐχωρήθῃ εἰς ἀνθρώπον;

4. Judicabit autem et Ebionitas: quomodo possunt salvari, nisi Deus est qui salutem illorum super terram operatus est? Et quomodo (27) homo transiet in Deum, si non Deus in hominem (28)?

Quemadmodum autem relinquet mortis generationem, si non in novam generationem (29) mire et inopinate a Deo, in signum autem salutis, datam,

⁷² Dan. vii, 13. ⁷³ Malach. iv, 1. ⁷⁴ Isa. xi, 4. ⁷⁵ Iliad. ix, 312, 313. ⁷⁶ Cap. LIX.

(19) *Igne. Al., in igne.*

(20) *Separatos ab invicem.* Quidpiam post hæc deesse frustra suspicatur Gallas.

(21) *Esse... suum.* In Eras. et Gallas. deest esse, et pro suum legitur sui.

(22) *Temperamentum calicis.* Mistum calicem vocat lib. v, c. 2, n. 3, quia ex traditione apostolica perpetuoque Ecclesiæ catholicæ usu viaum consecrandum aqua miscetur.

(23) *In unitatem cessisse.* Supple, *liquet*, planum est, vel quidpiam simile. Demonstrat Irenæus Valentinianos lingua quidem cum Catholicis consentire, mente vero dissentire.

(24) *Propheta.* Alii *poeta.* Alludere videtur auctor ad hæc Tit. 1, 12: Ἰδιὸς αὐτῶν προφήτης.

(25) *Inimicus est enim,* etc. Verba sunt quibus Achillem Ulyssi, multa ex Agamemnonis parte pollicenti, si in ejus gratiam rediret, respondentem exhibet Homerus Iliad. ix, 312, 313:

Ἐχθρὸς γὰρ μοι κείνῳς ὁμῶς Ἄϊδαο πύλησιν,
Ὅς ἔτερον μὲν κεύθει ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ βάζει.

(26) Ἀνακρινεῖ δὲ καὶ τοὺς Ἠβιῶνους. Græca hæc citat Theodoretus dial. ii.

(27) *Et quomodo.* Græca sonant, *aut quomodo.*

(28) *Si non Deus in hominem?* Supple ex Græco, *transiit*, vel quidpiam simile.

⁷⁷ Matth. iii, 12. ⁷⁸ Cap. LVII. ⁷⁹ Cap. LVIII.

(29) *Si non in novam generationem.* Supple iterum, *transeat*, vel aliquid hujusmodi. Quæ sequuntur, nonnihil obscura sunt. Hic unum atque alterum verbum excidisse putat Græbius, ac Irenæum ita forte scripsisse: *Si non in novam generationem... quæ est ex virgine per fidem, credens eam recipiat, quæ est per fidem, regenerationem.* At fallitur vir doctissimus: nihil excidit. Idque mecum ultro fatebitur quisquis attenderit, hæc: *quæ est ex virgine per fidem regenerationem, per appositionem intelligenda esse, utpote ab Irenæo addita explicandi gratia quid sit nova generatio, de qua hic sermo est.* Sic igitur construenda periodus: *Quemadmodum autem relinquet homo mortis generationem, si non transeat in novam generationem mire et inopinate a Deo, in signum autem salutis datam; eam videlicet regenerationem quæ est ex virgine per fidem? Per virginem autem hic intelligit auctor, non B. Mariam Christi matrem, sed Ecclesiam, ut constat ex loco parallelo infra n. 11: Verbum caro erit et Filius hominis, purus pure puram aperiens vulvam, eam quæ regenerat homines in Deum, quam ipse puram fecit, etc.* Nec enim hæc appositio, *eam quæ regenerat homines in Deum, ulli alteri, quam Ecclesiæ, convenire potest.*

quæ est ex virgine per fidem, regenerationem? Vel quam (30) adoptionem accipient a Deo, permanentes in hac genesi, quæ est secundum hominem in hoc mundo? Quomodo autem plus quam Salomon, aut plus quam Jonas habebat, et Dominus erat David, qui ejusdem cum ipsis fuit substantiæ? Quomodo autem eum, qui adversus homines fortis erat, qui non solum vicit hominem, sed et detinebat eum sub sua potestate, devicit, et eum quidem qui vicerat, vicit; eum vero qui victus fuerat, hominem dimisit, nisi superior fuisset eo homine, qui fuerat victus? Melior autem eo homine, qui secundum similitudinem Dei factus est, et excellentior quisnam sit alius, nisi Filius Dei, ad cuius similitudinem factus est homo? Et propter hoc in fine (31) ipse ostendit similitudinem: Filius Dei factus est homo, antiquam plasmationem in semetipsum suscipiens, quemadmodum ostendimus (32) in eo libro qui est hoc superior ⁷⁹.

5. ⁸⁰ Judicabit autem et eos qui putativum inducunt. Quemadmodum enim ipsi vere se putant disputare (33), quando magister eorum putativus fuit? Aut quemadmodum firmum quid habere possunt ab eo, si putativus, et non veritas erat? Quomodo autem ipsi salutem vere participare possunt, si ille, in quem credere se dicunt, semetipsum putativum ostendebat? Putativum est igitur, et non veritas, omne (34) apud eos: et nunc jam quaeretur, ne forte cum et ipsi homines non sint, sed muta animalia, hominum umbras apud plurimos perferant (35).

⁷⁹ Cap. XVI, n. 6, et cap. XVIII, n. 1, 2. ⁸⁰ Cap. LX. ⁸¹ Cap. LXI. ⁸² Cap. LXII.

(30) *Quam*. Eras., Gallas., Grab., Arundel. et Merc. 2, *quemadmodum*.

(31) *In fine*. Sic pro *in finem*, uti perperam habent omnia exemplaria, emendavi ex loco penitus parallelo, lib. v, cap. 1, in fine, ubi allegatis Geneseos verbis: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, statim subjungit auctor: *Et propter hoc in fine non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex placito Patris, manus ejus vicum perfecerunt hominem, uti fiat Adam secundum imaginem et similitudinem Dei*.

(32) *Ostendimus*. Editt., *diximus*.

(33) *Vere se putant disputare*. Negat, inquit Grabius, doctrinas atque argumentationes istorum hæreticorum, Marcionitarum videlicet, aliorumque Docetarum, in veritate fundatas esse, si Servator noster phantasma fuit. Forte enim loquela, perinde ut externa specie, homines delusit; cuius tamen verbis omnis Christianorum doctrina innititur.

(34) *Omne*. Feuard. ex veteri cod. minus recte, *omnia*.

(35) *Perferant*. Sic antiquiores ac melioris notæ codd., vetus Feuard., Clarom. et Voss. In Eras., Gall., Feuard. editt. ac Merc. 2 codd., *proferant*. Quid habeat Arund. cod. haud dicere est, siquidem scribitur illud verbum cum abbreviationis nota, adeo ut incertum sit an legendum sit *perferant*, *proferant*, vel *præferant*. Posterius quidem et legere et scribere Grabio placuit, quod et ipse mallem, si potior suffragaretur auctoritas. Quare tutius est utrum antiquiorum codd. lectione stare, quæ licet minus Latina, non incommodum tamen sensum habet.

(36) *Et pseudopphetas*. Marciosios hæc ferire ad-

6. ⁸¹ Judicabit autem et pseudopphetas (36), qui non accepta a Deo prophetica gratia, nec Deum timentes, sed aut propter vanam gloriam, aut ad quæstum aliquem, aut et aliter secundum operationem mali spiritus, fingunt se prophetare, mentientes adversus Deum.

7. Ἀνακρινεῖ δὲ τοὺς (37) τὰ σχίσματα ἐργαζομένους, κενοὺς ὄντας τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης, καὶ τὸ ἴδιον λυσιτελεῖς σκοποῦντας, ἀλλὰ μὴ τὴν ἑνωσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ μικρὰς καὶ τὰς ὑψούσας αἰτίας τὸ μέγα καὶ ἐνδοξόν σῶμα τοῦ Χριστοῦ τέμνοντας καὶ διαιρουῦντας, καὶ ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, ἀναιροῦντας τοὺς εἰρήνην λαλοῦντας, καὶ πόλεμον ἐργαζομένους, ἀληθῶς διῦλίζοντας τὸν κώνωπα, τὸν δὲ κάμηλον καταπίνοντας. Οὐδέμια δὲ τηλικαύτη δύναται πρὸς αὐτῶν κατόρθωσις γενέσθαι, ἡλίχη τοῦ σχίσματος ἐστὶν ἡ βλάβη...

⁸² est qui sunt extra Ecclesiam: ipse autem a nomine judicabitur.

notat Feuardentius. Existimat vero Grabius Montanistas potius sive Cataphrygas perstringi, quorum secta longe lateque spargi cœperat, cum Irenæus hunc et præcedentem tertium librum scriberet. Sed quidni utrosque respiciat auctor noster? Utrisque enim apprime congruunt characteres hic notati: Marciosios quidem, uti liquido constabit illi qui ea legerit quæ de iis scripsit Irenæus lib. 1, cap. 15; Montanistas vero, uti patebit ei qui vel oculos iniecerit in veterum quorundam auctorum, qui hæreticos illos scriptis confutarunt, fragmenta, quæ conservavit nobis Eusebius lib. v *Hist. eccles.*, capp. 16, 17, 18 et 19.

(37) Ἀνακρινεῖ δὲ τοὺς. Græca hæc e mss. Joannis Damasceni *Parallelis* excerpta vulgavit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 497 et 481. Vocem vero τὸ θεῖον ab eodem Damasceno additam ante τοὺς, ad complendum sensum, omisimus.

(38) *Inanes*. Sic mss. omnes cum Græco textu. At Eras., Gallas. et Feuard. perperam, *inimanes*.

(39) *Et propter*. Cotelerius in notis in interpolatam Ignatii *Epistolam ad Smyrnæos*, cap. 7, legendum conjicit, *et qui propter*; sed pronominis additio haud necessaria.

(40) *Quaslibet*. Hinc emendandus textus Græcus, et pro ὑψούσας legendum τυχούσας, ut recte monuit idem Cotelerius loco mox citato. Sic infra lib. v, cap. 30, οὐχ ὁ τυχὸν κίνδυνος vertitur, *non quodlibet periculum*, i. e. *non leve periculum*: et paulo ante, ἐπιτιμίαν οὐ τὴν τυχούσαν, *pœnam non modicum*.

(41) *Correctio*. Ita Clarom. et Voss. juxta Græcum κατόρθωσις, melius quam alii, *correctio*.

272 7. ⁸³ Judicabit autem et eos, qui schismata operantur, qui sunt inanes (38), non habentes Dei dilectionem, suamque utilitatem potius considerantes quam unitatem Ecclesiæ: et propter (39) modicas et quaslibet (40) causas magni et gloriosum corpus Christi conscindunt et dividunt, et quantum in ipsis est, interficiunt; pacem loquentes, et bellum operantes; vere liquantes culicem, et camelum transglutientes. Nulla enim ab eis tanta potest fieri correctio (41), quanta est schismatis perniciēs. Judicabit autem et omnes eos qui sunt extra veritatem, id est qui sunt extra Ecclesiam: ipse autem a nomine judicabitur.

... πάντα... συνέστηκεν· εἰς ἓνα Θεὸν παντοκράτορα, ἐξ οὗ τὰ πάντα, πίστεως ὁλόκληρος· καὶ εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Κύριον ἡμῶν, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ τὰς οἰκονομίας αὐτοῦ, δι' ὧν ἄνθρωπος ἐγένετο ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, πεισμονῇ βεβαία· καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. . . . τὸ τὰς οἰκονομίας Πατρὸς τε καὶ Υἱοῦ σκηνοβατοῦν καθ' ἐκάστην γενεάν ἐν τοῖς ἀνθρώποις, καθὼς βούλεται ὁ Πατήρ.

8. Γνωσις ἀληθῆς, ἡ τῶν ἀποστόλων διδασχῆ, καὶ τὸ ἀρχαῖον τῆς Ἐκκλησίας σύστημα κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου. . .

Christi secundum successiones episcoporum, quibus illi eam, quæ in unoquoque loco est, Ecclesiam tradiderunt: quæ pervenit usque ad nos custoditione (47) sine fictione Scripturarum tractatio (48) plenissima, neque additamentum neque ablationem recipiens; et lectio sine falsatione, et secundum Scripturas expositio legitima, et diligens, et sine periculo, et sine blasphemia; et præcipuum dile-

Omnia enim ei constant: A et in unum Deum omnipotentem, ex quo omnia, fides integra; et in Filium Dei Christum Jesum Dominum nostrum, per quem omnia, et dispositiones ejus, per quas homo factus est Filius Dei (42), sententia firma, quæ est in Spiritu Dei (43), qui præstat agnitionem veritatis, qui dispositiones Patris et Filii exposuit (44), secundum quas aderat generi humano (45), quemadmodum vult Pater.

8. ⁸² Agnitio vera est apostolorum doctrina (46), et antiquus Ecclesiæ status, in universo mundo, et character corporis

et character corporis Christi secundum successiones episcoporum, quibus illi eam, quæ in unoquoque loco est, Ecclesiam tradiderunt: quæ pervenit usque ad nos custoditione (47) sine fictione Scripturarum tractatio (48) plenissima, neque additamentum neque ablationem recipiens; et lectio sine falsatione, et secundum Scripturas expositio legitima, et diligens, et sine periculo, et sine blasphemia; et præcipuum dile-

ctionis munus, quod est pretiosius quam agnitio gloriosius autem quam prophetia, omnibus autem reliquis charismatibus supereminens.

9. ⁸⁴ Quapropter Ecclesia omni in loco ob eam quam habet erga Deum dilectionem, multitudinem martyrum in omni tempore præmittit ad Patrem; reliquis autem omnibus non tantum non habentibus (49) hanc rem ostendere apud se, sed nec quidem necessarium esse dicentibus tale martyrium; esse enim martyrium verum sententiam eorum (50): nisi si unus, aut duo aliquando, per omne tempus ex quo Dominus apparuit in terris, cum martyribus nostris, quasi et ipse misericordiam consecutus, opprobrium simul bajulavit nominis, et cum eis ductus est, velut adjectio quædam donata eis. Opprobrium enim eorum, qui persecutionem patiuntur propter justitiam, et omnes pœnas suscipiunt, et mortificantur propter eam quæ est erga Deum dilectionem, et confessionem Filii ejus, sola Ecclesia pure sustinet (sæpe debilitata, et statim augens membra, et integra fiens, quemadmodum et typus ejus, quæ fuit illius Loti, salis signum)⁸⁵: similiter ut veteres prophetæ sustinentes persecutionem, quemadmodum Dominus ait: « Sic enim persecuti sunt prophetas, qui ante vos fuerunt⁸⁶; » quoniam nove quidem, sed idem Spiritus requiescens super eam, ab his qui non recipiunt Verbum Dei, persecutionem patitur.

10. ⁸⁷ Quod quidem prophetæ cum reliquis, quæ prophetabant, et hoc prophetaverunt, **273** quoniam super quoscunque requieverit Spiritus Dei, et obedi-

⁸³ Cap. LXIII. ⁸⁴ Cap. LXIV. ⁸⁵ Gen. xix, 26. ⁸⁶ Matth. v, 12. ⁸⁷ Cap. LXV.

(42) *Dispositiones ejus, per quas homo factus est Filius Dei.* Sic exacte juxta Græcum vetus Feuard. cod., Claromont. et om. Anglic., una cum edit. Oxon. At in aliis omnibus edit. vitiose, *dispositionis ejus, per quem, vel quam, factus est homo Filius Dei.*

(43) *Quæ est in Spiritu Dei.* Græc., et in Spiritum Dei.

(44) *Exposuit.* Græce, σκηνοβατοῦν, quam vocem mutandam vult Cotelerius t. III Monument. Eccles. Græcæ, col. 676, in ἐξηγησάμενον, sed citra necessitatem: nam, ut recte observat Grabius, et vulgata ipsa lexica docent, verbum σκηνοβατέω in bona significatione interdum accipitur pro pervulgo, expono, etc.

(45) *Secundum quas aderat generi humano.* Græca sonant, secundum unamquamque generationem inter homines.

(46) *Agnitio vera est apostolorum doctrina, etc.* Multum his aliisque turbatum se fuisse fatetur Grabius, quod qui capitis hujus membra cohærent, ac de agnitione vera dici posset, quod sit antiquus Ecclesiæ status, etc., præcipuumque dilectionis munus, non videret: donec tandem advertit, verbum ἐστὶν a Græco textu abesse, atque ista hic non de agnitione prædicari, sed distincte recenseri tanquam ea quæ homini in Ecclesia viventi constare, seu præsto esse dicit ultima numeri præcedentis periodus. At paulo facilius turbatur vir doctus: neque enim difficilis adeo operæ est sectionis hujus membra secum colligare; neque ea ex ultima præcedentis numeri periodo nectere juvat, imo aveillere necessum est. Nimirum sigillatim enarratis iis omnibus, de quibus sententiam feret spiritualis discipu-

lus; tum demum in quo vera agnitio sita sit, et quibus characteribus a falsa Gnosticorum agnitione distinguatur, explicat Irenæus. Agnitio vera, inquit, ea est, quæ ex apostolorum doctrina fluit, et ex antiquo Ecclesiæ statu, ac characterem corporis Christi, Ecclesiæ idelicet, secundum successiones episcoporum manat, etc., quæque charitatis munere præcipuo, seu Ecclesiæ unitate nititur: seu, quod idem est, apostolorum doctrina, antiquus Ecclesiæ status, etc., ac charitas, sunt agnitio vera, hæcque proinde de illis (non illa de hac, quod Grabius sefellit), seu effectus de causa, prædicatur; quod quidem tropi genus haud adeo insolens, ut lectorem attentum conturbare valeat.

(47) *Custoditione.* Ita vetus Feuard. cod. et Voss. In Clarom., custoditio, pro qua in Merc. I, oscitans librarius scripsit, custodito. Editores vero scripserunt custodita.

(48) *Tractatio.* Ita Clarom., Arund., Voss., vetus Feuard. cod. et Grab. Alii, tractatione. Hæc vero ita construenda: *Agnitio vera est tractatio plenissima Scripturarum, quæ pervenit usque ad nos custoditione sine fictione.*

(49) *Non tantum non habentibus.* Solus Voss. cod. omittit non tantum, quem tamen errantem sequi Grabio placuit.

(50) *Esse enim martyrium verum sententiam eorum.* Ita recte Clarom. et Voss. Eras. vero, Gallas. et Feuard. perperam et sine sensu, esse eorum martyrium verum secundum sententiam eorum. In vet. Feuard. cod. bene quidem habetur enim pro eorum, sed male secundum. In Arund. e contrario ac Merc. 2 recte omittitur secundum; sed male eorum pro enim legitur.

verint Verbo Patris, et secundum virtutem servierint ei, persecutionem patientur, et lapidabuntur, et occidentur. In semetipsis enim hæc omnia præfigurabant prophetæ, propter dilectionem Dei, et propter verbum ejus. Cum enim et ipsi membra essent Christi, unusquisque eorum secundum quod erat membrum, secundum hoc et prophetationem manifestabat, omnes et multi unum præformantes, et ea quæ sunt unius annuntiantes. Quomodo enim per nostra membra operatio quidem universi corporis ostenditur; figura autem totius hominis per unum membrum non ostenditur, sed per omnia: sic et prophetæ omnes quidem unum præfigurabant; unusquisque autem eorum secundum quod erat membrum, secundum hoc et dispositionem adimplebat, et eam quæ secundum illud membrum erat, operationem Christi præformabat (51).

11. Quidam enim in gloria videntes eum, gloriosam ejus apud Patrem a dextris conversationem videbant⁸⁸, alii super nubes, quemadmodum Filium hominis, venientem⁸⁹, et dicentes de eo: « Videbunt in quem compunxerunt⁹⁰; » adventum ejus significabant, de quo ipse ait: « Putas, cum Filius hominis venerit, inveniet fidem super terram⁹¹? » De quo et Paulus ait: « Si tamen justum est apud Deum retribuere eis, qui tribulant vos (52), tribulationem; et vobis qui tribulamini, requiem nobiscum in revelatione Domini Jesu de cælo cum angelis virtutis ejus (53), et in flamma ignis⁹². » Alii vero judicem dicentes eum, et diem Domini tanquam clibanum ardentem, qui « colligit triticum in horrea, paleas autem comburet igni inexstinguibili⁹³, » comminabantur eis, qui increduli erant; de quibus et ipse Dominus ait: « Abite a me (54), maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus diabolo et angelis ejus⁹⁴. » Et Apostolus autem similiter ait: « Qui pœnas dabunt interitus æternas (55) a facie Domini, et a gloria virtutis ejus, cum venerit glorificari in sanctis suis, et admirabilis fieri his (56) qui credunt in eum⁹⁵. »

⁸⁸ Psal. cix, 1. ⁸⁹ Dan. vii, 13. ⁹⁰ Zach. xii, 10. ⁹¹ Luc. xviii, 8. ⁹² II Thess. i, 6 et seqq. ⁹³ Matth. iii, 12. ⁹⁴ Matth. xxv, 41. ⁹⁵ II Thess. ii, 9, 10. ⁹⁶ Psal. xlv, 3. ⁹⁷ Ibid., 8. ⁹⁸ Ibid., 4, 5. ⁹⁹ Jerem. xvii, 9. ¹ Isa. viii, 3. ² Isa. ix, 6. ³ Isa. vii, 14. ⁴ Joel. iii, 16. ⁵ Psal. lxxv, 3. ⁶ Habac. iii, 5. ⁷ Cap. XX, n. 4. ⁸ Isa. xxxv, 5, 6. ⁹ Ibid., 3.

(51) *Præformabat*. Ita Clarom. et Voss., nisi quod in hoc librarii negligentia scriptum, *reformabat*. In aliis, *prophetabat*; et in postremis Erasmi editi. pessime, *oportebat*.

(52) *Tribulant vos*. Sic Clarom., Arund. et Grab., juxta Apostoli textum. Cæteri, *tribulant nos*.

(53) *Virtutis ejus*. Eras. et Gall., *virtutis Dei*.

(54) *A me*. Desunt in Eras., Gall., Arund. et Merc. 2.

(55) *Interitus æternas*. In editis exemplaribus Græcis legitur, *βλασφημιῶν αἰώνιον*; in Vulgata Latina, *in interitu æternas*.

(56) *Fieri his*. In edit. N. Test. codd., *fieri in omnibus qui*, etc.

(57) *Femur tuum*. Vox *tuum* abest a Clarom. et Voss.

(58) *Supereminentiorem*. Editt. cum Arund. et Merc. 2, *supereminentem*.

A Et qui dicunt: « Speciosus forma præ filiis hominum.⁹⁶; » et: « Unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.⁹⁷; » et: « Accingere gladium tuum, potentissime, circa femur tuum (57): specie tua et pulchritudine tua et intende, et prospere procede, et regna propter veritatem, et mansuetudinem, et justitiam⁹⁸; » et quæcunque alia talia dicta sunt de eo, eam quæ est in regno speciem ejus et decorem, et exultationem supercoruscantem, et supereminentiorem (58) omnibus qui regnantur (59) sub ipso, significabant; ut qui audiunt, concupiscerent ibi inveniri (60), placentia facientes Deo. Qui iterum dicentes: « Homo est, et quis cognoscet eum⁹⁹? » et: « Veni (61) ad prophetam (62), et peperit filium¹, et vocatur (63) nomen ejus admirabilis, consiliarius, Deus fortis²; »

... Οἱ τὸν ἐκ τῆς παρθένου (64) Ἐμμανουὴλ. Emmanuei prædicabant³, κηρύττοντες, τὴν ἔνωσιν adunitionem Verbi Dei τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ πρὸς ad plasma ejus manifestabant: τὸ πλάσμα αὐτοῦ ἐδήλουν.

quoniam Verbum caro erit, et Filius Dei filius hominis (purus pure puram aperiens vulvam, eam quæ regenerat homines in Deum, quam ipse puram fecit), et hoc factus, quod et nos, Deus fortis est, et inenarrabile habet genus. Et qui dicunt:

« Dominus in Sion (65) locutus est, et de Jerusalem dedit vocem suam⁴; » et: « Notus in Judæa Deus⁵; » qui in Judæa adventum ejus significabant.

C Qui autem rursus dicunt: « Ab Africo venire Deum, et de monte umbroso et condenso⁶; » adventum ejus, qui est ex Bethlehem, dicebant (quemadmodum ostendimus in eo libro, qui est ante hunc⁷); unde et is qui præsi, et pascit populum Patris sui, venit. Qui autem dicunt: adventu (66) ejus « quemadmodum cervus, claudus saliet, et plana erit lingua mutorum, et aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient⁸, » et manus dissolutæ (67), et genua debilia firmabuntur⁹; et: « Resurgent qui

(59) *Regnantur*. Sic Clarom. melius quam alii, *regenerantur*.

(60) *Ut qui audiunt concupiscerent ibi inveniri*. Clarom. longe aliter, *et qui audiunt concupiscentibus inveniri placentia*, etc.

(61) *Veni*. Feuard. in marg. et cod. Voss. *venit*; quomodo etiam Irabent Cyrillus Alex. et codex Alexand. in quibus legitur, *προσῆλθε*.

(62) *Prophetam*. In feminino genere, pro *prophetissam*.

(63) *Vocatur*. Clarom., *vocabitur*.

(64) *Οἱ τὸν ἐκ τῆς παρθένου*. Græca hæc allegat Theodoretus dial. 2, t. IV, pag. 87, edit. Sirmondi.

(65) *In Sion*. Juxta LXX legendum esset, *de Sion*.

(66) *Adventu*. Ita Clarom. et Voss. melius quam alii, *adventum*.

(67) *Dissolutæ*. Editt. cum Arund. et Merc. 2, *resolutæ*.

in monumento (68) sunt mortui ¹⁰; » et: « Ipse infirmitates nostras accipiet, et languores portabit ¹¹; » eas quæ ab eo curationes fiebant annuntiaverunt.

12. Quidam autem hominem infirmum, et ingloriosum, et scientem ferre infirmitatem ¹², et sedentem super pullum asinæ (69), venturum Hierosolymam ¹³; dorsum suum ponentem ad flagella, et maxillas suas ad palmas ¹⁴, et quemadmodum ovem adduci ad victimam ¹⁵, et aceto et felle potari ¹⁶, et ab amicis, et ab his qui proximi sunt, derelinqui ¹⁷, et extendentem manus per totam diem ¹⁸, et ab eis qui eum intuebantur, subsannari et maledici, et partiri (70) vestimenta ejus, et super vestimentum ejus mitti sortem ¹⁹, et in limum (71) mortis deductum, et omnia talia; eum qui secundum hominem est adventum ejus, sicut intravit in Hierosolymam, in qua et passus, et crucifixus, sustinuit omnia quæcunque sunt prædicta, prophetabant. Alii autem dicentes: « Rememoratus est Dominus sanctus mortuorum suorum, qui prædormierunt (72) in terra limi, et descendit ad eos, ut erigeret, ad salvandum illos ²⁰; » causam reddiderunt, propter quam passus est hæc omnia. Qui autem dixerunt: « In illa die, dicit Dominus, occidet sol meridie, et erunt tenebræ super terram in die lucis, et convertam dies festos vestros in luctum, et universa cantica vestra in lamentationem ²¹; » eum occasum solis, qui crucifixo eo fuit ab hora sexta, manifeste annuntiaverunt, et quia postquam **274** hoc factum est, hi qui secundum legem erant dies festi eorum, et cantica, in luctum et lamentationem verterentur (75), cum inciperent tradenti gentibus. Adhuc etiam manifestius hoc idem et Jeremias ostendit, sic dicens (74): « Exinanita est quæ parit (75), tæduit anima ejus: occidit sol ei (76), cum adhuc medius dies esset, confusa est, et improprium passa est: reliquos eorum in gladium dabo in conspectu inimicorum eorum ²². »

13. Qui autem dixerunt eum dormisse, et somnum cepisse, et resurrexisse, quoniam Dominus suscepisset eum ²³, et præcipientes principibus

¹⁰ Isa. xxvi, 19. ¹¹ Isa. liii, 4. ¹² Ibid., 3. ¹³ Zach. ix, 9. ¹⁴ Isa. l, 6. ¹⁵ Isa. liii, 7. ¹⁶ Psal. lxxviii, 22. ¹⁷ Psal. xxxvii, 42. ¹⁸ Isa. lxxv, 2. ¹⁹ Psal. xxi, 8, 16, 19. ²⁰ Jerem. xlii, 10. ²¹ Amos viii, 9, 10. ²² Jerem. xv, 9. ²³ Psal. iii, 6. ²⁴ Psal. xviii, 7, 9. ²⁵ Psal. xviii, 7. ²⁶ Psal. xcvi, 1. ²⁷ Matth. xxiv, 21. ²⁸ Isa. l, 8, 9. ²⁹ Isa. ii, 17. ³⁰ Jerem. xxxi, 31, 32. ³¹ Ezech. xxxvi, 26. ³² Isa. xliii, 18. ³³ Matth. ix, 17.

(68) *In monumento.* Al. *in monumentis.*

(69) *Asinæ.* In aliis, *asini.*

(70) *Partiri.* Passive pro *dividi.*

(71) *Limum.* Sic cum Psalmista habent omnes mss. At Eras., Gall. et Feuard. male, *limen.*

(72) *Prædormierunt.* *Prædormierant* in Feuard. marg. et Voss.

(73) *Verterentur.* Eorum huic verbo præfixum in omnibus editt. delevi auctoritate Clarom., Voss. et Merc. 2, ac insuper cum duobus prioribus scripsi *verterentur* pro *converterentur.*

(74) *Dicens.* De *Jerusalem*, quod additum videtur a recentioribus, omitto cum Clarom. et Voss.

(75) *Quæ parit.* *Septem* addit sacer textus.

(76) *Occidit sol ei.* Loco horum solum *et* exstat in codd. Clarom. et Voss.

A cælorum, aperire æternas portas, ut introeat rex gloriæ ²⁴; resurrectionem ejus, quæ est a mortuis per Patrem, et receptionem in cælos præconaverunt. In eo autem quod dixerunt: « A summo cælo egressio ejus, et occursum ejus usque ad summum cæli, et non est qui se abscondat a calore ejus ²⁵; » quoniam illuc assumptus est, unde et descendit, et non est qui justum judicium ejus effugiat, id ipsum annuntiabant. Et qui (77) dicebant: « Dominus regnavit, irascantur populi, qui sedet (78) super cherubim, commoveatur terra ²⁶; » partim quidem eam, quæ post assumptionem ejus facta est super eos qui in eum crediderunt, iram ab omnibus populis, et motum universæ terræ adversus Ecclesiam prophetabant; partim autem veniente eo de cælis cum angelis virtutis ejus, commoveri universam terram, quemadmodum ipse ait: « Erit terræ motus (79) magnus, qualis non est factus ab initio ²⁷. » Et rursus in eo cum dicit: « Quisquis judicatur (80), ex adverso astet; et quisquis justificatur, appropinquet puero Dei; » et: « Væ vobis, quoniam omnes veterascetis sicut vestimentum, et linea comedet vos ²⁸; » et: « Humiliabitur omnis caro, et exaltabitur Dominus solus in altissimis ²⁹; » significatur, quoniam post passionem (81) qui contra eum fuerunt, sub pedibus ejus subjiciet Deus, et ipse super omnes exaltabitur, et nemo erit qui justificetur aut comparetur ad eum.

14. Et qui dicunt, dispositurum Deum testamentum novum hominibus, non quemadmodum disposuit patribus in Horeb ³⁰; et cor novum et spiritum novum dare hominibus ³¹; et rursus: « Et antiqua nolite reputare; ecce, facio nova, quæ nunc orientur, et scietis: et faciam in deserto viam, et in terra inaquosa flumina, ad potandum genus electum, populum meum quem acquisivi, ut virtutes meas enarret ³²; » quæ est novi testamenti libertas, hanc manifeste annuntiabant, et novum vinum, quod in novos utres mittitur ³³, fidem quæ est in Christo, qua annuntiavit (82) ortam in eremo viam justitiæ, et in terra inaquosa flumina Spiritus sancti, ad aquare genus electum Dei, quod acquisivit,

D (77) *Idipsum annuntiabant.* Et qui. Textu ita recte diviso, et qui, ex Arund. et Merc. 1, posuit Grab.; siquidem in Feuard. edit. deest *qui*; in Eras., Gall., Clarom., Voss. et altero Merc. et desideratur.

(78) *Qui sedet.* Sic Clarom. juxta sacrum textum. Cæteri perperam, *qui sedes.*

(79) *Erit terræ motus.* Hæc ex memoria allegantur, nam in Evangelio non *terræ motus*, sed *tribulatio* legitur.

(80) *Quisquis judicatur,* etc. Ab his aliquantulum discrepat textus τῶν Ὁ, quem consulens.

(81) *Post passionem.* Et *assumptionem* omnes addunt editt. cum Arund. et Merc. 2, omittunt vero Clarom. et Voss.

(82) *Fidem quæ est in Christo, quæ annuntiavit.* Particulam *per* ante *fidem* expungo auctoritate codd.

ut virtutes ejus enarrentur ⁸⁴; sed non ut blasphemarent eum, qui hæc fecit, Deus.

15. Et reliqua omnia quæcunque per tantam seriem Scripturæ demonstravimus prophetas dixisse, spiritalis vere qui est, interpretabitur, unumquodque eorum quæ dicta sunt, in quem dictum sit characterem dispositionis Domini, et integrum corpus operis Filii Dei ostendens; semper eundem Deum sciens, et semper eundem Verbum Dei cognoscens, etiamsi nunc nobis manifestatus est; et semper eundem Spiritum Dei cognoscens, etiamsi in nevellissimis temporibus nove effusus est in nos, et a conditione mundi usque ad finem in ipsum humanum genus: ex quo qui credunt Deo, et sequuntur Verbum ejus, percipiunt eam quæ est ab eo, salutem. Qui vero abscedunt ab eo, et contemnunt præcepta ejus, et per opera sua inhonorant eum qui se fecit, et sententia sua blasphemant eum qui se alii, justissimum adversus se coacervant (83) judicium. Hic igitur examinat omnes, ipse vero a nemine examinatur; neque Patrem suum blasphemans, neque dispositiones ejus frustrans, neque patres accusans, neque prophetas exhonorens, aut ab alio Deo dicens eos, aut iterum ex alia et alia substantia fuisse prophetas.

CAPUT XXXIV.

Adversus Marcionitas, ab uno et eodem Deo prophetas existisse ex eo probat, quod quæcunque de Christo novi testamenti libertate ac futura hominum renovatione prædixerunt, in unum Christum nostrum, a quo impleta sunt omnia, nec in alium convenient. C

1. Dicemus autem adversus omnes hæreticos, et primo quidem adversus eos qui sunt a Marcione, et adversus eos qui sunt similes illis, ab altero Deo dicentes esse prophetas: Legite diligentius id quod ab apostolis est Evangelium nobis datum, et legite diligentius prophetas, et invenietis universam actionem, et omnem doctrinam, et omnem passionem Domini nostri prædictam (84) in ipsis. ⁸⁵ Si autem subit vos hujusmodi sensus, ut dicatis: **275** Quid igitur (85) Dominus attulit veniens? cognoscite quoniam omnem novitatem attulit, semetipsum afferens, qui fuerat annuntiatus. Hoc enim

⁸⁴ I Petr. II, 9. ⁸⁵ Cap. LXVII. ⁸⁶ Matth. VII, 17, 18. ⁸⁷ Rom. III, 21. ⁸⁸ Rom. I, 17.

Arund., Voss. ac Clarom., et cum hoc posteriori lego quæ pro quam. Sic, ni fallor, clarior evadit sensus. Hæc itaque, fidem quæ est in Christo, per appositionem accipienda sunt.

(83) *Coacervant.* In Arund. et Voss. *coacerbant*, pro quo in Merc. 2, *coarcebant*. Sed prior lectio præferenda: nullum enim dubium est, ut recte advertit Grabius, Irenæum imitatum esse phrasim Apostoli Rom. II, 5.

(84) *Prædictam.* Editt. cum Arund., Ottobon. et Merc. 2, *prædicatam*.

(85) *Quid igitur.* Novi additum in editt. ac Arund. et Merc. 2.

(86) *Incipient.* Editt. cum Voss., *incipient*.

(87) *Novus.* Sic Clarom., Arund. et Voss. pro quo in Merc. 2 scriptum *novius*. In editt. *novi*.

(88) *Dissolvere... dissolvere.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom., Voss., Arund. et Grab. juxta Græ-

A ipsum prædicabatur, quoniam novitas veniet innovatura et vivificatura hominem. Regis enim adventus ab his quidem, qui mittuntur, servis prænuntiatur, propter apparatus et expeditionem eorum qui inciperent (86) suscipere suum Dominum. Cum autem venit Rex, et illi prænuntiato gaudio adimpleti sunt, qui sunt subjecti, et perceperunt eam quæ est ab eo libertatem, et participant visionem ejus, et audierunt sermones ejus, et fructi sunt muneribus ab eo; non jam requiretur, quid novus (87) attulit rex super eos, qui annuntiaverunt adventum ejus, apud eos videlicet qui sensum habent. Semetipsum enim attulit, et ea quæ prædicta sunt bona, in quæ concupiscebant angeli intendere, donavit hominibus.

B 2. Tunc autem fuissent servi mendaces, et non a Domino missi, si non Christus adveniens talis, qualis et prædicabatur, adimpleret eorum sermones. Quapropter dicebat: « Ne putetis quoniam veni dissolvere legem aut prophetas: non veni dissolvere (88), sed adimplere. Amen enim dico vobis, donec pertranseat cælum et terra, iota unum aut unus apex non transiet a lege et prophetis, quoadusque omnia fiant ⁸⁹. » Omnia enim ipse adimplevit veniens, et adhuc implet in Ecclesia, usque ad consummationem, a lege prædictum novum testamentum. Quemadmodum et Paulus apostolus ejus ait in ea quæ est ad Romanos: « Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est, testificata a lege et prophetis ⁹⁰: Justus enim ex fide vivet ⁹¹ (89). » Hoc autem, quoniam justus ex fide vivet, per prophetas prædictum fuerat.

3. Unde autem poterant prædicere prophetæ Regis adventum, et eam libertatem, quæ ab eo dabatur, præevangelizare, et omnia quæ a Christo facta sunt, et sermonem, et operationem (90), et passionem ejus prænuntiare, et novum testamentum prædicere (91), si ab altero Deo propheticam inspirationem acceperunt; ignorantes inenarrabilem Patrem, secundum vos, et regnum ejus, et dispositiones ejus, quas Filius Dei veniens in terris implevit? Neque enim casu quodam hæc evenisse potestis dicere (92), tanquam a prophetis

D cum καταλύσαι. Reliqui, *solvere*.

(89) *Vivet.* Clarom., Arund., Merc. 2, et vetus Feuard. cod., *vivit*. Sed Irenæum cum Apostolo scripsisse ζήσεται, *vivet*, ex sequenti periodo liquet.

(90) *Et sermonem, et operationem.* Sic recte, quidquid dicat Grabius, Clarom., Voss. et Feuard. in marg. At hic in textu male, *et a sermone et operatione*; nec melius Eras., Gall. et Grab., *et sermone et operatione*. Enumerat enim Irenæus quæcunque a Christo gesta prædixerunt prophetæ, *sermonem* videlicet ejus, *operationem et passionem*; quod cum perspicuum adeo sit, mirum qui Feuardenium et Grabium fugerit.

(91) *Prædicere.* Alias, *prædicare*.

(92) *Veniens in terris implevit.* Neque enim casu quodam hæc evenisse potestis dicere. Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. Sed pro his in Eras. et Gall.

quidem de altera quodam dicta, similiter autem A
evenerunt (93) Domino. Omnes enim prophetae hæc
eadem prophetaverunt : sed neque alicui ex vete-
ribus evenerunt. Si enim evenissent alicui ex ve-
teribus ista, non utique qui postea fuerunt, pro-
phetassent in novissimis temporibus futura hæc.
Adhuc etiam nemo est neque patrum, neque pro-
phetarum, neque antiquorum regum, circa quem
proprie ac specialiter factum sit aliquid horum.
Nam omnes quidem Christi passiones prophetave-
runt; ipsi autem ad patiendum, similiter ut ipsa
prædicta sunt, longe erant. Et argumenta autem que
prædicta sunt Dominicæ passionis, in nullo altero
facta sunt. Neque enim sol medio die occidit aliquo
de veteribus mortuo, neque scissum est velum
templi, neque terra mota est, neque petrae dis-
ruptæ sunt, neque mortui resurrexerunt, neque in
tertia die quis illorum surrexit, neque receptus est
in cœlum, neque, cum assumeretur, aperti sunt
cœli, neque in nomen alicujus alterius crediderunt
gentes, neque quis ex eis mortuus et resurgens
aperuit novum libertatis testamentum. Non igitur
de altero, sed de Domino, in quem concurre-
runt (94) omnia prædicta signa, dicebant prophetae.

4. Si autem aliquis Judæis advocationem præ-
stans, erectionem (95) templi, quæ, posteaquam in
Babylonem transmigraverunt, facta est sub Zoro-
babel, et discessionem populi, quæ facta est post
septuaginta annos, dicat hoc esse novum testamen-
tum; cognoscat quoniam lapideum quidem tem-
plum restructum (96) est tunc (adhuc enim illa quæ
in lapideis tabulis facta fuerat, lex servabatur);
novum autem testamentum datum est nullum, sed
ea lege, quæ per Moysen data est, utebantur usque
ad adventum Domini; a Domini autem adventu no-
vum testamentum ad pacem reconcilians, et vivifi-
catrix lex in universam exivit terram (97): « Ex
Sion enim prodiet (98) lex, et verbum Domini de
Jerusalem, et arguet populum multum; et concid-
ent gladios suos in aratra, et lanceas suas in fal-
ces, et jam non discent pugnare⁹⁹. » Si igitur alia

⁹³ Isa. II, 5, 4; Mich. IV, 2, 3. ⁹⁴ Isa. LVII, 1. ⁹⁵ Cap. LXVIII.

minus recte legitur: præstabit in novissimo dierum.
Casu quodam hæc evenisse non potestis dicere. Et
longe pejus Feuardenius utramque lectionem con-
jungens, scripsit: veniens in terris implevit, præsta-
bit in novissimo dierum. Casu quodam hæc evenisse
non potestis dicere.

(93) Evenerunt. Eras., Gall., Grab. et Merc. 1,
evenerint.

(94) Concurrerunt. Al., concurrunt.

(95) Erectionem. Præpositionem per a Feuard. et
Grab. perperam huic voci præfixam expunxi au-
toritate Eras., Gallas., Clarom., Arundel. et
Merc. 2.

(96) Restructum. Al., restitutum.

(97) Terram. Quemadmodum dixerunt prophetae
additur in editi.

(98) Prodiat. Al., procdet.

(99) Eum. Refer ad λόγος.

(1) Annuntiatum in. In pro est ex Arund. et
Merc. 2, posuit Grab.; utrumque vero habet Cla-
rom., neutrum Eras. et Gall.

lex et verbum exiens a Jerusalem, tantam pacem
fecit apud eas gentes, quæ eum (99) receperunt,
et per eas arguit imprudentiæ multum populum,
videtur consequens de altero dixisse prophetas. Si
autem libertatis lex, id est verbum Dei ab aposto-
lis, qui a Jerusalem exierunt, annuntiatum in (1)
universam terram, in tantum transmutationem fe-
cit, ut gladios (2) et lanceas bellatorias in aratra
fabricaverit ipse (3), et in falces, quæ donavit ad
metendum frumentum, in organa pacifica (4), de-
mutaverit (5), et jam nesciunt pugnare, sed per-
cussi et alteram præbent maxillam; non de aliquo
alio prophetae dixerunt **276** hæc, sed de eo qui
fecit ea. Hic autem est Dominus noster, et in hoc
est sermo verus: quoniam ipse est qui aratrum
fecit, et falcem intulit, hoc est hominis primam
seminationem, quæ fuit secundum Adam plasmatio,
et in novissimis temporibus per Verbum collectam
fructificationem: et propter hoc qui (6) initium
fini conjungebat, et utrorumque Dominus existens,
in fine quidem aratrum ostendit, lignum copulatum
ferro, et sic ejus (7) expurgavit terram: quoniam
firmum Verbum unitum carni, et habitu tali (8)
confixus, emundavit silvestrem terram. Initio au-
tem falcem figurabat per Abel, significans justi
generis humanam collectionem: « Vide enim, »
inquit, « quomodo justus perit, et nemo intuetur,
et viri justi tolluntur, et nemo excipit corde¹⁰⁰. »
Hæc autem in Abel quidem præmeditabantur, a
prophetis (9) vero præconabantur, in Domino au-
tem perficiebantur, et in nobis autem idipsum est,
consequente corpore suum caput.

5. ¹⁰¹ Et adversus eos quidem, qui ab alio Deo
prophetas dicunt, ab altero autem Patre Dominum
nostrum, talia sunt apta, si quo modo tandem
quiescant a tanta irrationabilitate. Propter hoc
enim et laboramus eas, quæ sunt ex Scripturis,
adhuc ostensiones; ut ipsis sermonibus confu-
tantes eos, quantum in nobis est, cohibeamus eos
a grandi blasphemia, et a multorum deorum de-
menti fabricatione.

D (2) In tantum...ut gladios. Al., in tantam...quod
gladios.

(3) Fabricaverit ipse. Sic Claromont., cui quoad
postremam vocem consentiunt Anglie. omn. In
Feuard. marg., fabricavit ipse. In reliquis minus
bene, fabricaverint, vel fabricaverunt ipsi. Porro
ipse pro more refert interpret ad λόγος, quamvis
paulo ante neutro genere usus fuerit. Sed ejusmodi
sphalmata ipsi haud insueta sunt.

(4) In organa pacifica. Hæc glossema olent, et a
textu, utpote superflua, ableganda videntur. Per
appositionem saltem intelligas.

(5) Demutaverit. Sic iterum Clarom. In Feuard.
marg., demutavit. In cæteris, demutaverint.

(6) Qui. Al., quod.

(7) Ejus. Αὐτοῦ vertere debuisset interpret
suam.

(8) Tali. Clarom., Arund., Merc. 2 et Grab.,
talis.

(9) A prophetis. Sic pro in prophetis posui ex
Clarom.

CAPUT XXXV¹¹.

Vana et insana esse, quæ de variis Scripturarum principiis comminiscabantur Valentini et Gnostici, nec proinde prophetas (multo minus Christum) partim a summitate, partim a medietate, partim a Demiurgo afflatos, locutos fuisse.

1. Adversus eos rursus qui sunt a Valentino, et reliquos falsi nominis Gnosticos, qui aliquando quidem a summitate quædam eorum, quæ sunt in Scripturis posita, dicta dicunt, propter semen quod est inde; aliquando vero a medietate, propter matrem Prunicam audacem (10); multa vero a mundi fabricatore, a quo et missi sunt prophetæ: dicimus valde irrationabile esse, in tantum inopiæ deducere Patrem universorum, quasi non habuerit sua instrumenta, per quæ pure ea, quæ sunt in Pleromate, annuntiarentur. Quem enim timebat, ut non libere et sine commistione ejus spiritus, qui est in diminutione et ignorantia factus, proprie ac separatim significaret voluntatem suam? An timebat ne plurimi salvarentur, cum plures pure audissent ea quæ sunt veritatis? An rursus impotens erat ipse sibi præparare eos, qui adventum Salvatoris annuntiarent (11)?

2. Si autem cum huc venisset Salvator, suos apostolos misit in mundum, pure adventum ejus annuntiantes, et voluntatem Patris docentes, in nullo communicantes neque gentium, neque Judæorum doctrinæ; multo magis in Pleromate existens, prædicatores proprios destinasset, annuntiantes in hunc mundum futurum (12) adventum ejus, in nullo communicantes iis prophetis, quæ (13) sunt a Demiurgo. Si autem, cum esset intra Pleroma, usus est iis prophetis qui erant secundum legem, et per eos ostendit quæ sunt sua; multo magis, cum huc venisset, his ipsis usus fuisset magistris, et per eos annuntiasset nobis Evangelium. Jam igitur non Petrum et Paulum, et reliquos apostolos dicant annuntiasset veritatem, sed Scribas, et Phariseos, et reliquos per quos lex annuntiabatur. Si autem suos in suo adventu proprios apostolos emisit in spiritu veritatis, et non in spiritu erroris; hoc idem ipsum et in prophetis fecit: semper enim id ipsum Verbum Dei. Et si quidem de principitate Spiritus fuit, secundum regulam ipsorum, Spiritus lucis, et Spiritus veritatis, et Spiritus

A perfectionis, et Spiritus agnitionis; is vero, qui a Demiurgo, fuit spiritus ignorantiae, et diminutionis, et erroris, et umbræ progenies; quemadmodum in uno et eodem potuit esse perfectio et diminutio, agnitio et ignorantia, error et veritas, lux et tenebræ? Si autem in prophetis impossibile erat hæc ita esse, sed ab uno Deo verbum Domini præconabant, et adventum Filii ejus annuntiabant; multo magis Dominus ipse nunquam modo quidem de principali, modo vero de subjecta deminoratione fecisset sermones, et agnitionis et ignorantiae simul factus magister; nec unquam modo quidem mundi fabricatorem, modo autem eum, qui super hunc est, glorificaret Patrem, quemadmodum ipse ait: « Nemo immittit commissuram vestimenti novi in vestimentum vetus, nec mittunt vinum novum in utres veteres¹². » Igitur aut omnimodo et ipsi abstineant se a prophetis, tanquam a veteribus; et non dicant, eos ab ea novitate, quæ secundum principalitatem est, quædam dixisse, præmissos a Demiurgo: aut rursus arguantur (14) a Domino dicente, « novum vinum non mitti in utres veteres. »

3. Unde autem semen Matris ipsorum poterat cognoscere ea, quæ erant intra Pleroma, sacramenta, et de his eloqui? Siquidem extra Pleroma existens Mater, peperit hoc ipsum semen; quod autem extra Pleroma est, extra agnitionem esse dicunt, quod est ignorantia. Quomodo igitur id, quod erat ignorantia, semen conceptum, agnitionem annuntiare poterat? Aut quemadmodum ipsa Mater, ea quæ erant Pleromatis, cognoscebat sacramenta, informis et infigurata, quasi abortivum projecta foras, et ibi aptata et formata, et ab Horo prohibita interius ingredi, et usque ad consummationem extra Pleroma perseverans, id est extra agnitionem? **277** Rursus autem passionem Domini typum esse dicentes extensionis Christi superioris, qua extensus Horo (15) formavit eorum Matrem; in reliquis arguuntur, non habentes similitudinem typi (16) ostendere. Ubi enim sursum Christus aceto et felle potatus est? aut ubi divisa sunt vestimenta ejus? aut ubi punctus est, et exivit sanguis et aqua? aut ubi guttas sanguinis sudavit? et reliqua quæcumque Domino acciderunt, de quibus dixerunt

¹¹ Cap. LXIX. ¹² Luc. v, 36, 37.

(7) Audacem. Deest in Clarom. et Voss.

(11) Annuntiarent. Al., prænuntiarent.

(12) Proprios... futurum. Desunt in Voss.

(13) Prophetis, quæ. Al., prophetis, qui.

(14) Arguuntur. Edit., arguentur.

(15) Qua extensus Horo. Ita pro quam extensus Horon, vel hora, ut corrupte habent omnes codd., emendo, non quidem ullius ms. codicis auctoritate, sed ex ipso Irenæo, qui in aliis locis iisdem verbis et eodem sensu usus est. Nam supra lib. 1, cap. 4, n. 1, scribit misertum Achamothæ superiorem Christum, et per crucem extensum, sua virtute formasse formam, etc. Quæ eadem repetit cap. 7, n. 2, circa med. Extensus igitur Horo formavit matrem

Achamoth. Et lib. II, cap. 18, n. 3: *Utrum, inquit, is qui ab illis affingitur sursum Christus, superextensus Horo, id est fini, et formavit eorum matrem?* Quæ eadem verba sunt quæ hic adhibet: quibus luce clarius demonstratur nostræ lectionis veritas: cum maxime nihil frequentius in mss., uti jam alibi monui, ablativis in accusativos, et vice versa, perperam additis aut omissis abbreviationis notis, commutatis; ac proinde proclive fuerit scribere, quam Horon, pro qua Horo.

(16) Non habentes... typi. Particulam jam his vocibus præfixam omisi cum Clarom. et Voss., quorum insuper auctoritate typi pro typum cum Græbio posui.

prophetæ. Unde ergo vobis quæ tunc quidem non- A
dum evenerant (17), incipiebant autem evenire,
aut Mater, aut semen ejus divinavit?

4. Adhuc etiam super hæc dicunt quidem a prin-
cipalitate quædam dicta, confutati ab iis, quæ
in Scripturis de Christi adventu referuntur. Quæ
autem sint hæc (18), non jam unum sentiunt, sed
alii alia de his ipsis respondent. Si quis enim ex-
perimentum eorum volens accipere, separatim in-
terroget de aliquo sermone eos, qui excellentes
sint apud eos; inveniet alium quidem dicentem de
Propatore, id est de Bytho, esse id quod interro-
getur; alium vero de Initio omnium, id est, de
Unigenito; alterum vero de Patre omnium, hoc
est de Verbo (19); alter rursus dicet de uno Æone
eorum, qui sunt in Pleromate Æones, dici; alii B
autem de Christo, et alius de Salvatore. Qui autem
filiorum peritior est, posteaquam multum tacens
protraxerit, de Hero ait dictum esse; alius vero
eam, quæ est intra Plenitudinem, Sophiam signifi-
cari; alius vero illam, quæ extra Plenitudinem est,
Matrem annuntiari; et alius mundi fabricatorem
Deum (20) dicet. Tantæ sunt de uno inter eos di-
versitates, de iisdem Scripturis varias habentes
sententias; et uno eodemque sermone lecto, uni-
versi obductis superciliis agitantibus (21) capita,
valde quidem altissime se habere sermonem dicunt,
non autem omnes capere magnitudinem ejus intel-
lectus, qui ibidem continetur; et propter hoc, si-
lentium maximam rem esse apud sapientes. Opor-
tere (22) enim eam, quæ sit sursum, Sigen, per id
quod est apud eos silentium, deformari. Sic autem
abeunt omnes, quotquot sunt, tantas de uno ge-
stantes sententias, in abscondito ferentes secum sua
acumina. Cum igitur inter eos convenerit de iis
quæ in Scripturis sunt prædicta, tunc et a nobis
confutabuntur. Non enim bene sentientes, interim
tamen semetipsos arguunt, de iisdem verbis non
consentientes. Nos autem unum et solum verum
Deum doctorem sequentes, et regulam veritatis
habentes ejus sermones, de iisdem semper eadem
dicimus omnes, unum Deum scientes, factorem
hujus universitatis, qui prophetas misit, qui eduxit
populum de terra Ægypti, qui in novissimis tem-
poribus Filium suum manifestavit, uti confunderet D
incredulos, et exquireret justitiæ fructum.

¹⁷ Cap. LXX. ¹⁸ Matth. xxi, 53 et seqq. ¹⁹ Matth. v, 22, 28, et seqq.

(17) Evenerant. Al. venerant.

(18) Quæ autem sint hæc. Scilicet, a principalitate dicta.

(19) De Patre omnium, hoc est de Verbo. Verbum dicebant Valentiniani Patrem omnium eorum, qui post se futuri essent, et initium et formationem universi Pleromatis, sup. lib. i, cap. 50, n. 1.

(20) Deum. Voss. Dominum.

(21) Agitantes. Feuard. et Grab., gyrantes.

(22) Oportere. Alii, oportet.

(23) Ab alia et alia substantia. Ita Grab. ex cod. Voss. In Clarom., ab alia substantia. In aliis, ab aliqua alia substantia.

(24) Filium suum unicum. Sic vetus Italica, juxta quam fere citatur hic Evangelii locus. Nam

CAPUT XXXVI.

Ab uno et eodem Patre missos esse prophetas, a quo et Christus missus est.

1. Quem enim non confutat Dominus, neque ab altero dicere prophetas, nisi a Patre ejus, neque ab alia et alia substantia (23), sed ab uno et eodem Patre, neque alium aliquem ea quæ sunt in hoc mundo fecisse, nisi suum Patrem, docens sic: « Homo erat quidam paterfamilias, et plantavit vineam, et sepem circumdedit ei, et fodit in ea torcular, et ædificavit turrim, et locavit eam colonis, et peregre profectus est. Cum autem appropinquasset tempus fructuum, misit servos suos ad colonos, ut acciperent de fructibus suis. Et coloni, apprehensis servis, unum quidem ceciderunt, alium autem lapidaverunt, alium vero occiderunt. Iterum misit alios servos plures prioribus; et fecerunt eis similiter. Novissime autem misit eis filium suum unicum (24), dicens: Forte verebuntur (25) filium meum. Coloni vero cum vidissent filium dixerunt intra se: Hic est hæres, venite, occidamus eum, et habebimus hæreditatem ejus: et apprehensum eum ejecerunt extra vineam, et occiderunt eum. Cum ergo venerit dominus vineæ, quid faciet colonis illis? Et dixerunt illi: Malos male perdet, et vineam suam locabit aliis colonis, qui reddent ei fructus temporibus suis. Iterum dicit Dominus: Nunquam legistis: Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli? A Domino factus est, et est mirabilis (26) in oculis nostris. Propter quod dico vobis, quoniam auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus (27) ejus¹⁸. » Per quæ ostendit manifeste discipulis suis unum quidem et eundem patremfamilias, hoc est Deum Patrem, qui per seipsum omnia facit: varios vero agricolas, quosdam quidem contumeliosos, et superbos, et infructuosos, et **278** Domini interfectores; quosdam vero cum omni obedientia reddentes fructus temporibus suis: et eundem hunc patremfamilias, aliquando quidem mittentem servos, aliquando quidem Filium suum. A quo igitur Patre missus (28) est Filius ad eos colonos, qui interfecerunt eum, ab hoc et servi. Sed Filius quidem quasi a Patre veniens principali auctoritate, dicebat: « Ego autem dico vobis¹⁹: »

in aliis Matthæi codd. haud legitur *ἐνα*, unicum, ut nec *ἴσως* forte, quod mox sequitur.

(25) Verebuntur. Clarom. *reverebuntur*.

(26) Factus est, et est mirabilis. Ita antiquiores et melioris notæ codd. Clarom., Voss. et ex parte Arund., in quo *mirabilis*: quorum lectionem sequor, non quod Græco Evangelii textui magis consentaneam credam; sed quod genuinam Irenæi interpretis lectionem esse putem, qui hactenus, ut monui, veterem Italicam secutus est, quæ sic habet. *Factum est istud, et est mirabile.*

(27) Fructus. Al., fructum.

(28) Missus. Feuard. in marg. et Voss., *emissus*.

servi autem quasi a Domino serviliter; et propter hoc dicebant: « Hæc dicit Dominus. »

2. Quem igitur illi Dominum præconabant incredulis, hæc Christus tradidit his qui obediunt sibi: et qui priores, sive primum per servilem legislationem, vocaverat Deus, hic posteriores, sive postea per adoptionem, assumpsit. Plantavit enim Deus vineam humani generis, primo quidem per plantationem Adæ, et electionem Patrum: tradidit autem colonis per eam legislationem, quæ est per Moysen: sepem autem circumdedit, id est circumterminavit eorum culturam (29); et turrin ædificavit, Jerusalem elegit: et torcular fodit, receptaculum prophetici Spiritus præparavit: et sic prophetas misit antequam esset in Babylonem transmigratio, et post transmigratio alteros iterum, plures quam priores, expetentes fructus, dicentes illis (30): « Emundate vias vestras, et mores vestros⁴⁷ (31); iudicium justum iudicate, et misericordiam et miserationem facite unusquisque ad fratrem suum: in viduam, et orphanum, et proselytum, et pauperem ne exercueritis potentatum, et unusquisque malitiæ fratris sui ne recordemini in cordibus vestris⁴⁸, et iurandum falsum nolite diligere⁴⁹. Lavamini, mundi estote, auferite nequicias a cordibus vestris, discite benefacere, exquirite iudicium, defendite vim patientem, iudicate pupillo, et justificare viduam, et venite, disputemus, dicit Dominus⁵⁰. » Et rursum: « Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum. Diverte a malo, et fac bonum, inquire pacem, et sequere (32) eam⁵¹. » Hæc præconantes prophetæ, fructum petebant iustitiæ. Non credentibus autem illis, novissime misit Filium suum, misit Dominum (33) nostrum Jesum Christum, quem cum occidissent mali coloni, projecerunt extra vineam. Quapropter tradidit eam Dominus Deus non jam circumvallatam, sed expansam in universum mundum aliis colonis, reddentibus fructus temporibus suis, terre electionis exaltata ubique et speciosa. Ubique enim præclara est Ecclesia, et ubique circumfossam torcular:

⁴⁷ Jerem. vii, 3. ⁴⁸ Zach. vii, 9, 10. ⁴⁹ Zach. viii, 17. ⁵⁰ Isa. i, 16 et seqq. ⁵¹ Psal. xxxiii, 14, 15. ⁵² Jerem. vii, 29, 30. ⁵³ Jerem. vi, 17, 18. ⁵⁴ Luc. xxi, 34, 35. ⁵⁵ Luc. xii, 35, 36. ⁵⁶ Luc. xvii, 26 et seqq. ⁵⁷ Matth. xxiv, 42.

(29) *Circumterminavit eorum culturam.* Id est, ut recte explicat Grab., terræ sanctæ finibus conclusit.

(30) *Illis. Hæc dicit Dominus omnipotens,* addiderunt recentiores ex sacris Bibliis: sed melius omittunt Claromont. et Voss. In Arund. vero deest solem omnipotens.

(31) *Et mores vestros.* Hæc pariter desunt in Clarom. ut et, *ad fratrem suum; tum: et unusquisque;* ac demum omnia hæc: *iurandum... a cordibus vestris.*

(32) *Sequere.* Editt., *persequere.*

(33) *Misit Filium suum, misit Dominum.* Ita Clarom. et Voss. Cæteri, *Filium suum misit Dominum.*

(34) *Projecerunt.* Al., *ejecerunt.*

(35) *Exploratores.* Vocem dicentes quæ sequitur in editt. expunxi auctoritate Clarom. et sacri textus.

(36) *Fructus.* Al., *fructum.*

(37) *Et vigilate semper in omni tempore.* Hæc non

ubique enim sunt qui suscipiunt Spiritum. Quoniam enim Filium Dei reprobaverunt, et projecerunt (34) eum, cum eum occidissent, extra vineam, iuste reprobavit eos Deus, et extra vineam existentibus gentibus dedit fructificationem culturæ. Quemadmodum et Jeremias propheta ait: « Reprobavit Dominus, et abiecit gentem facientem hæc: quoniam fecerunt filii Juda malignum in conspectu meo, dicit Dominus⁵². » Similiter autem Jeremias: « Constitui super vos exploratores (35): Audite vocem tubæ; et dixerunt: Non audiemus. Propter hoc audierunt gentes, et qui pascunt pecora in eis⁵³. » Unus ergo et idem Deus Pater, qui plantavit vineam, qui populum eduxit, qui prophetas misit, qui Filium suum misit, qui vineam dedit aliis colonis, his qui reddunt fructus (36) in temporibus suis.

3. Et propter hoc dicebat Dominus discipulis suis, bonos operarios nos præparans: « Attendite vobis et vigilate semper in omni tempore (37), ne quando graventur corda vestra in crapula, et ebrietate, et cogitationibus secularibus, et repente assistat super vos dies illa. Superveniet enim quasi laqueus super omnes sedentes super faciem terræ⁵⁴. Sint igitur lumbi vestri præcincti, et lucernæ ardentes (38), et vos similes hominibus expectantibus dominum suum⁵⁵ (39). Quomodo enim factum est in diebus Noe: manducabant et bibebant, et emebant et vendebant, nubebant et nubebantur, et non scierunt, quoadusque intravit Noe in arcam, et venit diluvium, et perdidit omnes. Et quemadmodum factum est in diebus Lot: manducabant et bibebant, emebant et vendebant, plantabant et ædificabant, quoadusque (40) exivit Lot a Sodomis: pluit ignem de cælo, et perdidit omnes: sic erit et in adventu Filii hominis⁵⁶. Vigilare igitur, quoniam nescitis qua die Dominus vester veniet⁵⁷. » Unum et eundem annuntians Dominum, qui in temporibus Noe propter inobedientiam hominum superduxit (41) diluvium, et temporibus Lot propter multitudinem peccatorum Sodomitarum pluit ignem a cælo, et in novissimo (42) propter hanc eandem inobedien-

D legantur in nostris Evangelii codd.

(38) *Ardentes.* In Eras., Gall. et Feuard. addita legantur: *in manibus vestris.* Sed ea post Grabium expunxi, quia nec in Clarom., Arund., Voss., Merc. 4, neque in Græco S. Lucæ cod. exstant, sed ex Latina Vulgata hic inserta sunt.

(39) *Dominum suum.* Hæc, quando revertatur a nuptiis, quæ addita leguntur in editt., iterum expunxi auctoritate Clarom., Arundel., Voss. et Merc. 4. Nec refert quod inferius cap. 37, n. 3, occurrant in omnibus codd., nam hic Irenæus totum hunc Lucæ contextum allegare videtur ex memoria: plura siquidem addit, vel omittit, contra atque legitur in Lucæ codd.

(40) *Quoadusque.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii cum Vulgata, *qua die.*

(41) *Superduxit.* Eras., Gall. et Feuard. *superinduxit.*

(42) *Et in novissimo.* Tempore quod addunt editt.

tiam et similia peccata, superducat diem iudicii : A in quo ait, tolerabilius Sodomis et Gomorrhis futurum, quam civitati (43) et domui (44), quæ non receperit verbum apostolorum eius. « Et tu, Capharnaum, » dicebat, « nunquid usque ad cælum exaltaberis (45)? Usque ad inferos descendes. Quoniam si in Sodomis factæ fuissent virtutes, quæ factæ sunt in te, mansissent usque in hodiernum diem. Verumtamen dico vobis, tolerabilius erit Sodomis in die iudicii quam vobis⁵⁸. »

4. Unum (46) et idem cum semper sit Verbum Dei; credentibus quidem ei fontem aquæ in vitam æternam dans, infructuosam vero sicut arborem arefaciens statim (47) : et temporibus **279** Noe (48) diluvium inducens, uti exstingueret pessimum genus eorum, qui tunc erant homines, qui iam fructificare Deo non poterant, cum angeli transgressores commisti fuissent eis; et ut peccata eorum compesceret, servaret vero arcæ typum, Adæ plasmationem (49) : et temporibus Lot qui pluit (50) super Sodomam et Gomorrham ignem et sulphur de cælo, « exemplum justæ iudicii Dei⁵⁹, » ut cognoscerent omnes, quoniam « omnis arbor quæ non facit fructum bonum (51), excidetur, et in ignem mittetur⁶⁰; » et in universali iudicio tolerabilius Sodomis utens, quam his qui viderunt ejus virtutes quas faciebat, et non crediderunt in eum, neque receperunt ejus doctrinam. Quemadmodum enim majorem dedit gratiam per suum adventum his qui crediderunt ei, et faciunt ejus voluntatem; sic et majorem in iudicio habere poenam eos qui non crediderunt ei, significavit, justus existens super omnes æqualiter, et quibus plus dedit, plus ab eis exacturus : plus autem, non quod alterius Patris agnitionem osten-

⁵⁸ Matth. xi, 23, 24. ⁵⁹ II Thess. i, 5. ⁶⁰ Matth.

delevi auctoritate Clarom., Voss. et Arund., quia præter quam quod vox ea satis subintelligitur, addita a quopiam videtur explanationis causa.

(43) *Civitati.* Illi huic voci præfixum omisi cum Clarom. et Voss.

(44) *Et domui.* Desunt in Arund.

(45) *Nunquid usque ad cælum exaltaberis?* Sic utraque Vulgata, nostra videlicet, et vetus Italica; imo et mss. quidam, sed pauci, codd. Græci. Sed editi sonant, quæ usque in cælum exaltaris.

(46) *Unum.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. Reliqui, unus.

(47) *Statim.* Et huic voci male præfixum delevi auctoritate Clarom. et Voss.

(48) *Noe.* Juste additum in edit. Arund. et Merc. 2.

(49) *Servaret vero arcæ typum, Adæ plasmationem.* Servaret ex Arund. posuit Grab. pro servare, ut edit. habent, vel servaretur, uti Clarom., Voss. et Feuard. in marg. Addit vir doctissimus vocem aliquam hic excidisse, et per arcæ typum legendum esse; quod probabilitate non vacat. Has tamen voces, arcæ typum, nonnihil suspectas habeo, vereorque ut ab imperitis amanuensibus scriptæ sint, pro archetypum; quod ad hunc locum apprimè quadraret. Sed donec suffragetur ms. aliquis cod., vulgata lectio in sensum satis commodum trahi potest, modo conjunctionem et ante Adæ suppleas, et servaret ad utrumque membrum referas, quamvis non eadem omnino significatione. Sensus nimirum

dit, sicut per tot et tantis ostendimus; sed quia majorem donationem paternæ gratiæ per suum adventum effudit in humanum genus.

5. Si cui autem non sufficiunt quæ prædiximus, ad credendum ab uno et eodem Patre prophetas missos esse, a quo et Dominus noster missus est, aperiens autem os cordis sui, et Christum Jesum Dominum magistrum invocans (52), audiat dicentem eum : « Simile esse (53) regnum cælorum regi nuptias facienti filio suo, et mittenti servos suos ad conrogandum (54) eos, qui vocati fuerunt ad nuptias. » Et illis nolentibus obedire : « Iterum, » ait, « alios servos misit, dicens : Dicite his qui sunt vocati : Venite, prandium meum paravi, tauri mei et omnia saginata occisa et omnia parata sunt; venite ad nuptias. Illi autem abierunt negligentes eum, alii quidem in agrum suum; alii autem in negotiationem suam; reliqui vero arripuerunt servos (55), et alios quidem contumeliose tractaverunt, alios vero occiderunt. Rex autem eum audisset, iratus est, et mitteas exercitus suos, perdidit interfectores illos, et civitatem eorum succendit, et dixit servis suis : Nuptiæ quidem paratæ sunt, vocati vero non fuerunt digni. Exite (56) igitur ad exitus viarum, et quotquot inveneritis, congregate ad nuptias. Et exeuntes servi ejus congregaverunt omnes quotquot invenerunt, bonos et malos, et impletæ sunt nuptiæ a discumbentibus (57). Introiens autem rex videre recumbentes, vidit ibi hominem non vestitum indumentum nuptiarum (58), et dicit ei : Amice, quomodo venisti huc, non habens indumentum nuptiarum? Illo autem obmutescente, dixit rex ministris : Tollite eum a pedibus et manibus (59), et mittite eum in tene-

iii, 10.

erit, Deum induxisse diluvium, tum ut peccata hominum compesceret, tum ut servaret arcæ typum, id est servaret, seu exhiberet in arca typum futuri baptismi, qui juxta D. Petrum ep. I, cap. iii, 20 et seqq., per arcam Noe præsignificabatur; tum denique ut servaret Adæ plasmationem, ne penitus interiret.

(50) *Pluit.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. In Merc. 2, pluerit; in aliis pluerat.

(51) *Bonum.* Deest in Eras., Gall., Clarom., Arund. et Merc. 2.

(52) *Os... invocans.* Ita pro aures... advocans posui ex Feuard. marg., Clarom. et Voss.

(53) *Simile esse.* Sic Clarom. et Voss. Alii, simile est.

(54) *Conrogandum.* Ita Clarom., Arund. et Merc. 1. Cæteri, congregandum.

(55) *Servos.* Ejus quod in edit. additum legitur, omisi cum Clarom. et om. Anglic., quamvis in sacro textu occurrat.

(56) *Exite.* Sic Clarom. et Voss. Alii, ite.

(57) *A discumbentibus.* Præpositionem a addidi ex Clarom., et sic pariter legit Lucifer Calarit. lib. II pro S. Athanasio.

(58) *Indumentum nuptiarum.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. juxta Græcum, ἐνδύματα γάμου. In Arund., indumento nuptiarum. In cæteris, veste nuptiali.

(59) *Tollite eum a pedibus et manibus.* Sic cum Irenæo, aut ejus interprete, legit Lucifer Calarit.

bras, quæ sunt exteriores : ibi erit fletus et stridor A
dentium. Multi enim sunt vocati, pauci vero electi⁶¹. » Manifeste enim et per hæc verba sua ostendit Dominus omnia, et quoniam unus Rex et Dominus omnium Pater, de quo et antea dixit : « Neque in Hierosolyma jures, quoniam civitas est magni Regis⁶². » Et quoniam ab initio nuptias præparavit Filio suo (60), et propter immensam benignitatem per servos suos vocabat priores ad convivium nuptiarum ; et ubi illi noluerunt obedire, rursus alios servos misit convocans eos, neque sic obedierunt ei, sed et eos qui vocationem annuntiabant, lapidaverunt et occiderunt : illos quidem perdidit mittens exercitus suos, et civitatem (61) illorum succendit ; et ex omnibus autem viis, id est, ex universis gentibus ad convivium nuptiarum Filii sui convocavit, quemadmodum et per Jeremiam ait : « Et misi ad vos servos meos prophetas, dicere : Avertimini unusquisque a via nequissima, et meliora facite opera vestra⁶³. » Et rursus per eundem : « Et misi, » inquit, « ad vos omnes servos meos prophetas inter diem et ante lucem, et non obedierunt mihi, neque intenderunt aures ipsorum. Et dices eis hunc sermonem : Hoc genus, quod non obedivit voci Domini, neque recepit disciplinam ; defecit fides ex ore ipsorum⁶⁴. » Qui igitur nos per apostolos undique vocavit Dominus, hic per prophetas vocabat eos qui olim fuerunt, quemadmodum ex sermonibus Domini ostenditur : et non ab alio quidem prophetæ, ab alio autem apostoli, etiamsi variis gentibus præconabant ; sed ab uno et eodem, alii quidem Dominum annuntiabant, alii autem Patrem evangelizabant : et alii quidem adventum prænuntiabant Filii Dei, alii vero præsentem eum jam his qui longe erant, præconabant.

6. Adhuc etiam manifestavit oportere nos cum vocatione (62) et justitiæ operibus adornari, ut requiescat super nos Spiritus Dei. Hoc est (63) enim indumentum nuptiarum, de quo et Apostolus ait : « Nolumus exspoliari, sed superindui, ut absorbeatur mortale ab immortalitate⁶⁵. » Qui autem vocati quidem sunt ad cœnam Dei, et propter

⁶¹ Matth. xxii, 2, et seqq. ⁶² Matth. v, 35. ⁶³ Jerem. xxxv, 15. ⁶⁴ Jerem. vii, 25 et seq. ⁶⁵ II Cor. v, 4. ⁶⁶ Matth. xxii, 13. ⁶⁷ I Cor. x, 5. ⁶⁸ Matth. xxii, 14. ⁶⁹ Joan. v, 14. ⁷⁰ Matth. xxii, 7. ⁷¹ Psal. xiii, 1.

lib. II pro S. Athanasio, nisi quod omittat præpositionem a. Frustra igitur Grabius textum Irenæi hic corruptum esse suspicatur, et forte solam primam litteram a vocis alligatum remansisse.

(60) Filio suo. Desunt in Eras. et Gall.

(61) Civitatem. Al., civitates.

(62) Oportere nos cum vocatione. Sic Clarom., nisi quod eum pro cum incuria scribæ habeat, ut et Voss., Eras., Gall. et Feuard. At in Arund. et Merc. 2 recte exaratum cum. In Eras. et Gall., præterea deest nos ; quod addidit quidem Feuard., sed præpostero ordine. Id nimirum vult Irenæus, necesse esse, præter vocationem, et justitiæ operibus adornemur, ut requiescat super nos Spiritus Dei.

(63) Hoc est. Hoc omittunt Clarom. et Voss.

A malam suam conversationem non perceperunt Spiritum sanctum, « projicientur, » inquit, « in tenebras exteriores⁶⁶. » Manifeste ostendens, quod idem ipse Rex, qui convocaverit undique fideles ad nuptias Filii sui, et incorruptibile convivium donaverit, jubeat mitti in tenebras exteriores 280 eum, qui non habet (64) indumentum nuptiarum, hoc est contemptorem. Quemadmodum enim in priori testamento « non in multis illorum bene sensit⁶⁷ ; » sic et hic « multi vocati, pauci electi⁶⁸. » Non alius igitur qui judicat Deus, et alius qui convocat ad salutem, Pater : nec alius qui æternum lumen donat, alius vero qui jubet in exteriores mitti tenebras eos, qui non habent indumentum nuptiarum. Sed unus et idem Dominus B (65) Pater Domini nostri, a quo et prophetæ missi sunt : indignos quidem convocans propter immensam benignitatem ; eos vero qui convocati sunt inspiciens, si conveniens habeant indumentum, et congruens nuptiis Filii sui : quoniam nihil inconveniens, neque malum placet ei. Quemadmodum Dominus dixit ei qui curatus fuerat : « Ecce sanus factus es : jam noli peccare, ne quid deterius tibi fiat⁶⁹. » Qui enim est bonus, et justus, et mundus, et immaculatus, neque malum aliquid, neque injustum, neque abominandum in suo sponsali thalamo sustinebit. Est autem hic Pater Domini nostri, cujus providentia constant omnia, et jussu administrantur omnia : et gratuito quidem donat in quos oportet, secundum autem meritum dignissime distribuit adversus (66) ingratos et non sentientes (67) benignitatem ejus, justissimus retributor : et propterea ait : « Mittens exercitus suos perdidit interfectores illos, et civitatem illorum incendit⁷⁰. » Exercitum (68) autem ejus inquit, quia omnes homines Dei : « Domini » enim « est terra, et plenitudo ejus, orbis terrarum (69), et omnes qui habitant in ea⁷¹. » Et propter hoc Paulus apostolus in ea Epistola quæ est ad Romanos, ait : « Non enim est potestas nisi a Deo. Quæ autem sunt, a Deo ordinatæ (70) sunt. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit : qui autem resistunt, ipsi (71) damnationem sibi acquirunt (72). Principes enim non sunt timori bono operi,

(64) Habet. Editt., habeat.

(65) Dominus. Editt., Deus.

(66) Distribuit adversus. Eras., Gall. et Merc. 2, attribuit in. Consonat Arund. quoad vocem in.

(67) Sentientes. Merc. 2, scientes.

(68) Exercitum. Editt. cum Merc. 2, exercitus.

(69) Terrarum. Eras. et Gall., terræ.

(70) Ordinatæ. Ita Clarom., Arund. et Voss. juxta sacrum textum. Alii, ordinata.

(71) Ipsi. Deest in Eras. et Gall.

(72) Acquirunt. Grab. ex Merc. 2, acquirunt ; sed minus recte. Illic enim interpres non textum Græcum sequitur, sed veterem Italicam, quæ habet acquirunt, uti videre est in vetustissimo nostro codice San-Germanensi, jam non semel laudato.

B

C

D

sed malo (75). Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, et habebis laudem ex ea: Dei enim minister est tibi ad bonum. Si autem male feceris, time. Non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindex in iram ei, qui malum agit. Ideoque subjecti estote, non tantum propter iram, sed et propter conscientiam. Propter hoc enim et tributa penditis: ministri enim Dei sunt in hoc ipsum servientes ⁷¹. » Sed et Dominus igitur et apostoli unum Deum Patrem annuntiant (74) eum, qui legislationem fecit, qui misit prophetas, qui omnia fecit: et propter hoc ait: « Mittens exercitus suos: » quoniam omnis homo, secundum quod est homo, plasma ipsius est, licet ignoret Deum suum. Omnibus enim ut sint præstat, qui « solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluit super justos et injustos ⁷². »

7. Et non solum per ea quæ prædicta sunt, sed et per parabolam duorum filiorum, quorum minor (75) luxuriose consumpsit substantiam, vivens cum fornicariis ⁷³, unum et eundem docuit Patrem. majori quidem filio ne hædum quidem indulgentem; propter eum autem qui perierat, minorem filium suum, jubentem occidi vitulum saginatum, et primam ei stolam donantem.

Διὰ τῆς παραβολῆς (76) τῶν ἐργατῶν διαφόροις καιροῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα πεμφαμένων, οὗς καὶ αὐτὸς (77) ὁ οἰκοδεσπότης δείκνυται, κακῶς τοὺς μὲν... ἐν ἀρχῇ τῆς τοῦ κόσμου κατασκευῆς, ἐνίους δὲ μετὰ τοῦτο, καὶ ἑτέρους μετὰ τὴν μεσοχρονίαν, ἄλλους δὲ προκοπτόντων ἤδη καιρῶν, καὶ ἐν τῷ τέλει πάλιν ἄλλους ὥστε εἶναι πολλοὺς μὲν τοὺς ἐργάτας κατὰ τὰς ἑαυτῶν γενεάς, ἕνα δὲ τὸν συγκαλούμενον αὐτοὺς οἰκοδεσπότην. Καὶ γὰρ ἀμπελῶν εἷς, ὅτι καὶ μία δικαιοσύνη

Et per parabolam autem eorum operariorum, qui variis temporibus in vineam mittebantur ⁷⁴, unus et idem Dominus ostenditur: vocans alios quidem statim in initio mundi fabricationis; alios vero post hoc; et alios circa medietatem temporum; et alios progressis jam temporibus; item alios in fine: ut sint quidem multi operarii secundum sua ipsorum tempora, unus autem (78) qui convocat eos, paterfamilias. Et enim vinea una, quoniam et una justitia: et unus

καὶ εἷς οἰκονόμος, ἐν γὰρ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ διέπον τὰ πάντα ὁμοίως δὲ καὶ μισθός (79) πάντες γὰρ ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον, ἔχον εἰκόνα καὶ ἐπιγραφὴν τοῦ βασιλέως, τὴν γνῶσιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἦν ἀφθαρσία καὶ διὰ τοῦτο ἀπὸ τῶν ἐσχάτων ἤρξατο δίδοναι τὸν μισθόν, ὅτι ἐπ' ἐσχάτων καιρῶν φανερωθεὶς ὁ Κύριος τοῖς πᾶσιν ἑαυτὸν ἀποκατέστησε.

B

dispensator; unus enim Spiritus Dei, qui disponit omnia: similiter autem et merces una; omnes enim acceperunt singulos denarios, imaginem (80) et inscriptionem regis, agnitionem Filii Dei quæ est incorruptela. Et propter hoc a novissimis cœpit dare mercedem, quoniam in novissimis temporibus manifestatus Dominus, omnibus (81) semetipsum repræsentavit.

8. Et publicanus autem qui in oratione Pharisæum superavit ⁷⁵; non quoniam alterum Patrem adorabat, testimonium accepit a Domino, quod sit magis justificatus: sed quoniam cum magna humilitate, sine extollentia et sine jactantia, exhomologesin eidem Deo faciebat. Et duorum autem filiorum parabola ⁷⁶, eorum qui in vineam mittuntur, quorum alter quidem contradixit patri, et postea pœnitetur (82), quando nihil profuit ei pœnitentia; alter autem pollicitus est abire, statim promittens patri, non abiit autem (quoniam « omnis homo mendax ⁷⁷; » et velle quidem in promptu adjacet, **281** non invenit autem perficere ⁷⁸), unum et eundem ostendit Patrem. Sed et arboris ficæ parabola, de qua Dominus ait: « Ecce, jam triennium venio, quærens fructum in hac arbore ficæ, et non invenio ⁷⁹; » per prophetas adventum suum significans, per quos venit aliquoties exquirens justitiæ fructum ab eis, quem non invenit, aperte manifestavit, et quoniam excidetur arbor ficæ propter prædictam causam. Et sine parabola autem dicebat ad Jerusalem Dominus: Jerusalem, Jerusalem, quæ interficis prophetas, et lapidas eos qui mittuntur ad te, quoties volui colligere filios tuos, sicut gallina pullos suos sub alas (83), et noluisti? Ecce remittitur (84) vobis domus vestra deserta ⁸⁰. » Quod enim per parabolam dictum fuerat: « Ecce, triennium venio quærens fructum; » et manifeste iterum: « Quoties volui colligere filios tuos; » si non

C

D

⁷¹ Rom. xiii, 1 seqq. ⁷² Matth. v, 45. ⁷³ Luc. xv, 11 seqq. ⁷⁴ Matth. xx, 1 seqq. ⁷⁵ Luc. xviii, 10 seqq. ⁷⁶ Matth. xxi, 28 seqq. ⁷⁷ Psal. cxv, 2. ⁷⁸ Rom. vii, 18. ⁷⁹ Luc. viii, 6 seqq. ⁸⁰ Ibid. 34 seqq., et Matth. xxiii, 37.

(75) *Bono operi, sed malo.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. et Arund. (nisi quod in hoc oscitans scriba posuerit *operis* pro *operi*) cum Paulino nostro codice, imo et mss. quibusdam Græcis. At alii Irenæi codd. cum Vulgata habent: *boni operis, sed mali.*

(74) *Annuntiant.* Al., *annuntiabant.*

(75) *Minor.* Al., *junior.*

(76) *Διὰ τῆς παραβολῆς.* Græca hæc descripsit Nicetas in *Catena Patrum*, ad Matth. xx, p. 635.

(77) *Ὅτι καὶ αὐτός.* Ex veteri versione legi, *εἷς καὶ αὐτός.*

(78) *Unus autem.* Est male addidit hic Feuard.

(79) *Καὶ μισθός.* Ex Latina versione supplere *εἷς.*

(80) *Denarios, imaginem.* Ex Græco lege: *denarios, habentes imaginem.* Nempe excidit participium *habentes*, idque cum sensus dispendio.

(81) *Manifestatus Dominus, omnibus.* Ita Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, juxta Græcum. Sed in Feuard., Clarom., et Voss. legitur: *manifestatus est Dominus, et omnibus.*

(82) *Pœnitetur.* Activa significatione pro *pœnitet.*

(83) *Alas.* Arund., *axillas.*

(84) *Remittitur.* Ita juxta Græcum *ἀφίσταται*, codd.

hujus advenum, qui per prophetas est, intelligamus, erit mendacium : siquidem semel, et tunc primum, venit ad eos. Sed quoniam et patriarchas qui elegit, et nos, idem est Verbum Dei; et illos semper visitans per propheticum Spiritum, et nos qui undique convocati sumus, per suum adventum, super ea quæ dicta sunt, vere hæc dicebat : « Multi ab Oriente et Occasu venient, et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Jacob, in regno cælorum. Filii autem regni ibunt in tenebras exteriores, illic (85) erit fletus et stridor dentium ⁸¹. » Si igitur hi, qui per præconium apostolorum ejus ab Oriente et Occidente credentes in eum, cum Abraham, Isaac et Jacob in regno cælorum recumbent, participantes cum eis epulationem ; unus et idem Deus ostenditur, qui elegit quidem patriarchas, visitavit vero populum, gentes vero advocavit.

CAPUT XXXVII ⁸².

Homines liberos esse, et eligendi facultate præditos ; nec proinde quosdam natura bonos, quosdam natura malos esse.

1. Illud (86) autem, quod ait : « Quoties volui colligere (87) filios tuos, et noluisti ⁸³? » veterem legem libertatis hominis manifestavit : quia liberum eum Deus fecit ab initio, habentem suam potestatem, sicut et suam animam, ad utendum sententia (88) Dei voluntarie, et non coactum a Deo. Βία Θεῷ (89) οὐ πρόσε- . Vis enim a Deo non fit, στευ, ἀγαθὴ δὲ γνώμη sed bona sententia adest πάντοτε συμπάρεστιν αὐ- illi semper. τῷ.

Et propter hoc consilium quidem bonum dat omnibus. Posuit autem in homine potestatem electionis (90), quemadmodum et in angelis (etenim angeli rationabiles) : uti hi quidem qui obedissent, juste bonum sint possidentes, datum quidem a Deo, servatum vero ab ipsis. Qui autem non obedierunt, juste non inveniuntur cum bono (91), et meritam pœnam percipient ; quoniam Deus quidem dedit benigne bonum, ipsi vero non custodierunt diligenter illud, neque pretiosum arbitrati sunt, sed supereminentiam bonitatis contempserunt. Abjicientes igitur bonum, et quasi respuentes, merito omnes

A justum judicium incident Dei, quemadmodum et apostolus Paulus in ea epistola, quæ est ad Romanos, testificatus est dicens ita : « An divitias bonitatis ejus, et patientiæ, et longanimitatis contemnitis, ignorans quoniam bonitas Dei ad pœnitentiam (92) te adducit? Secundum autem duritiam tuam et cor impœnitens thesaurizas tibi metipsi iram in die (93) iræ, et revelationis justi judicii Dei. Gloria autem et honor, inquit, omni operanti bonum ⁸⁴. » Dedit ergo Deus bonum, quemadmodum et Apostolus testificatur in eadem epistola : et qui operantur quidem illud, gloriam et honorem percipient, quoniam operati sunt bonum, cum possint non operari illud ; hi autem qui illud non operantur, judicium justum excipient (94) Dei, quoniam non sunt operati bonum, cum possint operari illud.

2. Εἰ φύσει (95) οἱ μὲν φαῦλοι, οἱ δὲ ἀγαθοὶ γε- 2. ⁸⁵ Si autem natura- γόνασιν, οὐθ' οὗτοι ἐπαι- liter quidam boni, qui- νετοὶ, ὄντες ἀγαθοὶ, τοιοῦ- dam vero mali facti fuis- τοι γὰρ κατεσκευάσθησαν· οὐτ' ἐκεῖνοι μεμπτοὶ, οὔ- tent, neque hi laudabiles τω γεγονότες. Ἄλλ' ἐπει- essent qui (96) boni sunt, δὴ οἱ πάντες τῆς αὐτῆς tales enim facti (97) fue- εἰσι φύσεως, δυνάμενοι τε rant ; sed neque illi vitu- κατασχεῖν καὶ πρᾶξιαι τὸ perabiles, et ipsi enim ἀγαθόν, καὶ δυνάμενοι tales fuerant instituti. πάλιν ἀποβαλεῖν αὐτὸ, καὶ Sed quoniam omnes ejus- μὴ ποιῆσαι δικαίως καὶ dem sunt naturæ, et po- παρ' ἀνθρώποις τοῖς εὐ- tentes retinere et operari νομουμένοις, καὶ πολὺ bonum, et potentes rur- πρότερον παρὰ Θεῷ, οἱ sum amittere id, et non μὲν ἐπαινοῦνται, καὶ facere ; juste etiam apud ἀξίας τυγχάνουσι μαρτυ- homines sensatos (98) (quanto magis apud Deum), alii quidem lau- ρίας τῆς τοῦ καλοῦ καθ- dantur, et dignum per- ὄλου ἐκλογῆς, καὶ ἐπι- cipiunt testimonium ele- μονῆς· οἱ δὲ κατατιϋνται, ctionis bonæ (99) et per- καὶ ἀξίας τυγχάνουσι ζη- severantiæ ; alii vero ac- μίας, τῆς τοῦ καλοῦ καὶ cusantur, et dignum **282** τῷ τοῦτο οἱ προφῆται παρ- percipiunt damnum, eo ἡνουν τοῖς ἀνθρώποις δι- quod justum et bonum καιοπραγεῖν, καὶ τὸ ἀγα- reprobaverint. Et ideo θὸν ἐξεργάζεσθαι . . . prophetæ quidem (1)

⁸¹ Matth. viii, 11, 12. ⁸² Cap. LXXI. ⁸³ Matth. xxiii, 37. ⁸⁴ Rom. ii, 4 seqq. ⁸⁵ Cap. LXXII.

Arund. et Voss. Et sic etiam in Clarom. scriptum fuerat : sed recentior quispiam pro *remittitur* scripsit *dimittetur*. In aliis, *relinquetur*.

(85) *Illic*. Editt., *ibi*.

(86) *Illud*. Eras., Gall. et Feuard. male, *aliud*.

(87) *Colligere*. Editt., *congregare*.

(88) *Sententia*. Feuard. in marg., Voss. et Merc. 2, *scientia*.

(89) *Βία Θεῷ*. Hoc Irenæi dictum ex Damasceni *Parallelis* descriptum publici juris fecit Halloixius in *Vita Irenæi* p. 501.

(90) *Posuit autem in nomine potestatem electionis*. In cod. Clarom. recentior manus scripsit : *posuit autem in hominis potestatem electionem* : cum antea legeretur, quantum deprehendi potest, ut in editt.

(91) *Non inveniuntur cum bono*. Ita Feuard.,

D Voss. et Clarom. (nisi quod hic vitio scribæ habeat *venientur*). Consentit Arund. quoad verbum *inveniuntur*. In editt., *non inveniuntur cum bonis*.

(92) *Ad pœnitentiam*. Editt., *in pœnitentiam*.

(93) *In die*. Editt., *in diem*.

(94) *Excipient*. Editt., *recipient*.

(95) *Εἰ φύσει*. Græca hujus capituli ex Damasceni *Parallelis* excerpta vulgavit Halloixius in *Vita Irenæi* pag. 504 seq. et ex parte Sirmondus in notis ad Ennodii epistolas pag. 12.

(96) *Qui*. Alias, *quia*.

(97) *Facti*. *Instituti*, in Feuard. marg.

(98) *Homines sensatos*. Græca sonant : *homines bonis legibus utentes*.

(99) *Bonæ*. Græc., *boni per omnia*.

(1) *Prophetæ quidem*. Miror in omnibus mss. huc

.. ὡς ἐφ' ἡμῖν ὄντος τοῦ ταιούτου, καὶ διὰ τὴν πολλὴν ἀμέλειαν εἰς λήθην ἐκπεπωκότων, καὶ γνώμης δεομένων ἀγαθῆς, ἣν ὁ ἀγαθὸς Θεὸς παρέσχε γινώσκειν διὰ τῶν προφητῶν.

hortabantur homines justitiam agere, bonumque operari (2), sicut per multa ostendimus: quia in nobis sit hoc, et propter multam negligentiam in oblivionem incidimus, et consilio egeamus bono, propter quod bonus Deus præstavit (3) bonum consilium per prophetas (4).

3. Propter hoc autem et Dominus: « Luceat lumen vestrum, » dicebat, « coram hominibus, ut videant bona facta vestra, et clarificent (5) Patrem vestrum qui in cœlis est ⁸⁶. » Et: « Attendite vobis, ne forte graventur corda vestra in erapula, et ebrietate, et sollicitudinibus sæcularibus ⁸⁷. » Et: « Sint lumbi vestri præcincti, et lucernæ ardentes, et vos similes hominibus expectantibus dominum suum, quando revertatur a nuptiis, ut cum venerit et pulsaverit, aperiant ei. Beatus servus ille, quem, cum venerit dominus ejus, invenerit ita facientem ⁸⁸. » Et iterum: « Servus qui scit voluntatem domini sui, et non facit, vapulabit multas ⁸⁹ (6). » Et: « Quid mihi dicitis: Domine, Domine, et non facitis quæ dico ⁹⁰? » Et iterum: « Si autem dicat servus in corde suo: Tardat dominus meus; et incipiat cædere conservos, et manducare, et bibere, et inebriari; veniet dominus ejus in die qua non sperat, et dividet eum, et partem ejus cum hypocritis ponet ⁹¹. »

Ταῦτα γὰρ πάντα τὸ αὐτεξούσιον ἐπιδείκνυσι τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ συμβουλευτικὸν τοῦ Θεοῦ, ἀποτρέποντος μὲν τοῦ ἀπειθεῖν αὐτῷ, ἀλλὰ μὴ βιαζομένου.

Et omnia talia, quæ liberum et suæ potestatis ostendunt hominem, et quia consilio instruat Deus, adhortans nos ad subjectionem sibi et avertens ab incredulitate, non tamen de violentia cogens.

4. Etenim ipsum Evangelium si noluerit quis sequi, licet quidem ei, non tamen expedit. Inobedientia enim Dei, et amissio boni est quidem in homi-

⁸⁶ Matth. v, 16. ⁸⁷ Luc. xxi, 34. ⁸⁸ Luc. xii, 35 seqq. ⁸⁹ Ibid. 47. ⁹⁰ Luc. vi, 46. ⁹¹ Luc. xii, 45, 46. ⁹² I Cor. vi, 12; x, 23. ⁹³ Ephes. iv, 25. ⁹⁴ Ibid. 29; v, 4. ⁹⁵ Ibid. 8. ⁹⁶ Rom. xiii, 13. ⁹⁷ I Cor. vi, 11. ⁹⁸ Matth. ix, 29. ⁹⁹ Ibid., 22. ¹ Matth. viii, 13. ² Joan. iii, 36.

irrepsisse vocem *bonum*. Nam in Clarom. et Voss. legitur: *Prophetiæ bonum quidem*; in Arund., *bonum quo*; in Merc. 2 similiter, *bonum quoque*. Sed eam vocem a textu ablegandam esse demonstratum editt. ac ipsius textus Græci auctoritas, tum ipsa orationis series.

(2) *Bonumque operari*. Alii, *bonum quoque operari*.

(3) *Præstavit*. Al., *præstabit*.

(4) *Per prophetas*. Ita juxta Græcum habent Clarom., Arund., Voss. et Feuard. vetus cod. Sed in Eras. et Gallas. editt. vitiose legitur, *perfectis*. Feuarentius vero utrumque perperam jungens, expressit: *perfectis per prophetas*.

(5) *Clarificent*. Editt., *glorificent*.

(6) *Multas*. Ita Clarom. et Voss. ex Græco *πολλάς*, scilicet *πληγὰς*. Cæteri, *multis*.

(7) *Non quamlibet*. Græce, *οὐ τυχοῦσαν*, non mo-

nis potestate; læsionem autem et damnum non quamlibet (7) infert. Et propter hoc Paulus ait: « Omnia licent, sed non omnia expediunt ⁹²; » et libertatem referens hominis, quapropter et « omnia licent, » non cogente eum Deo; et id, « non expedit (8), » ostendens, ut non ad velamen malitiæ abutatur libertate: non enim hoc expedit. Et iterum ait: « Loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo ⁹³. » Et: « Omnis sermo malus de ore vestro non exeat, aut turpitudō, aut vaniloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinet (9), sed magis gratiarum actio ⁹⁴. » Et: « Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lumen in Domino: quasi filii lucis honeste ambulate ⁹⁵: non in comessionibus, et ebrietatibus, non in cubilibus et in libidinibus, non in ira et zelo ⁹⁶. Et hæc quidam (10) fuistis (11), sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri ⁹⁷. » Si igitur non in nobis esset facere hæc, aut non facere, quam causam habebat Apostolus, et multo prius ipse Dominus, consilium dare, quædam quidem facere, a quibusdam vero abstinere? Sed quoniam liberæ sententiæ ab initio est homo, et liberæ sententiæ est Deus, cui ad (12) similitudinem factus est; semper consilium datur ei, continere bonum, quod perficitur ex ea, quæ est ad Deum (13) obedientia.

5. Et non tantum in operibus, sed etiam in fide liberam et suæ potestatis arbitrium hominis (14) servavit Dominus, dicens: « Secundum fidem tuam fiat tibi ⁹⁸; » propriam fidem hominis ostendens, quoniam propriam suam habet sententiam. Et iterum: « Omniaabilia sunt credenti ⁹⁹; » et: « Vade, sicut credidisti, fiat tibi ¹. » Et omnia talia suæ potestatis secundum fidem ostendunt hominem. Et propter hoc is « qui credit ei habet vitam æternam; qui autem non credit Filio, non habet vitam æternam, sed ira Dei manebit super ipsum ². » Secundum hanc igitur rationem, et suum proprium bonum ostendens Dominus, et sui arbitrii ac suæ potestatis hominem significans, dicebat ad Jerusalem: « Quoties volui congregare filios tuos, quem-

D dicam.

(8) *Et id, non expedit*. Frustra Latinus Latinus in *Biblioth.* p. 184, et post eum Græbius, legendum contendit: *et quod non expedit*; sensus enim est: *et id Apostoli dictum: Non expedit, etc.*

(9) *Pertinet*. Sic mss. omnes (uno excepto Merc.) juxta veterem Italicam. Editi vero, *pertinent*.

(10) *Et hæc quidam*. Ita, juxta Græcum Apostoli textum, scriptum in Clarom. (quamvis recentior aliquis, sed imperitus emendator addiderit *e*, ut legatur *quidem*). Et sic etiam legitur supra cap. 27, n. 4. Reliqui habent: *et hæc quidem*.

(11) *Fuistis*. Eras. et Gall., *fecistis*.

(12) *Cui ad*. Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Merc. 2. Alii, *cujus ad*.

(13) *Ad Deum*. Feuard. in marg., Clarom. et Voss., *a Deo*. Sed rejicienda videtur hæc lectio.

(14) *Hominis*. Ita Clarom. et Voss. Alii, *hominum*.

admodum gallina pullos suos sub ascellas (15), et noluisti? Quapropter relinquetur vobis domus vestra deserta ².

6. Qui autem his contraria dicunt, ipsi impotentem introducunt Dominum, scilicet quasi non poterit perficere hoc quod voluerit: aut rursus ignorantem natura (16) choicos, ut ipsi dicunt, et eos, qui non possunt accipere ejus incorruptelam. Sed oportebat, inquit, eum neque angelos tales fecisse, ut possent transgredi, neque homines qui statim ingrati existerent in eum; quoniam rationabiles, et examinatores, et judiciales (17) facti sunt, et non (quemadmodum irrationabilia, sive inanimalia, quæ sua voluntate nihil possunt facere, sed cum necessitate et vi ad bonum trahuntur, in quibus unus sensus, et unus mos), inflexibiles (18), et sine iudicio, qui **283** nihil aliud esse possunt, præterquam quod facti sunt. Sic autem nec suave esset eis quod est bonum, neque pretiosa communicatio Dei, neque magnopere appetendum bonum, quod sine suo proprio motu, et cura, et studio provenisset, sed ultro et otiose insitum: ita ut essent nullius momenti boni, eo quod natura magis quam voluntate tales existerent (19), et ultroneum haberent bonum, sed non secundum electionem; et propter hoc nec hoc ipsum intelligentes, quoniam pulchrum sit quod bonum, neque fruentes eo. Quæ enim fruitio boni apud eos qui ignorant? Quæ autem gloria his qui non studuerunt illud? Quæ autem corona his qui non eam, ut victores in certamine, consecuti sunt?

7. Et propter hos Dominus violentum dixit regnum cælorum: « Et qui vim faciunt, inquit, diripiunt illud ³; » hoc est, qui cum vi et agone vigilantes instanter, diripiunt illud. Propter hoc autem et Paulus apostolus ait Corinthiis: « Nescitis, quoniam hi qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium. Sic currite, ut comprehendatis. Omnis autem qui agonizatur (20), in omnibus continens est: illi quidem ut corruptibilem accipiant (21) coronam, nos autem

incorruptibilem (22). Ego autem sic curro, non in incertum (23): sic pugno, non quasi aerem cædens; sed lividum facio corpus meum, et in servitutem redigo, ne forte aliis prædicans, ipse reprobus efficiar ⁴. » Bonus igitur agonista ad incorruptelæ agonem adhortatur nos, uti coronemur, et pretiosam arbitremur coronam, videlicet quæ per agonem nobis acquiritur, sed non ultro coalitam. Et quanto per agonem nobis advenit, tanto est pretiosior; quanto autem pretiosior, tanto eam semper diligamus. Sed neque similiter diliguntur ea quæ ultro adveniunt, quam illa quæ cum multa sollicitudine adveniuntur.

B Quoniam igitur pro nobis (24) erat plus diligere Deum, cum labore (25) hoc nobis advenire Dominus docuit, et Apostolus tradidit. Et alias autem esset videlicet nostrum insensatum bonum, quod esset inexercitatum. Sed et videre non in tantum nobis esset desiderabile, nisi cognovissemus quantum esset malum non videre: et bene valere autem male valentis experientia honorabilius efficit; et lucem, tenebrarum comparatio, et vitam, mortis. Sic et cæleste regnum honorabilius est his qui cognoverunt terrenum. Quanto autem honorabilius, tanto magis diligimus illud: et si plus illud dilexerimus, clariores erimus apud Deum. Pro nobis igitur omnia hæc sustinuit (26) Dominus, uti per omnia eruditi, in omnibus in futurum simus cauti, et perseveremus in omni ejus dilectione, rationabiliter edocti diligere Deum: Deo quidem magnanimitatem præstante in apostasia hominis; homine autem erudito per eam, quemadmodum et propheta ait: « Emendabit te abscessio tua ⁵; » præficiente Deo omnia ad hominis perfectionem, et ad efficaciam (27), et manifestationem dispositionum: uti et bonitas ostendatur, et justitia perficiatur, et Ecclesia ad figuram imaginis Filii ejus coaptetur, et tandem aliquando maturus fiat homo, in tantis maturescens ad videndum et capiendum Deum.

² Matth. xxiii, 37, 38.

³ Matth. xi, 12.

⁴ I Cor.

ix, 24 seqq.

⁵ Jerem. ii, 19.

(15) *Ascillas*. Sic Clarom. pro quo Feuard. in marg. et Vossius habent *assellis*; Arund., *ascillis*; reliqui *alas*.

(16) *Natura*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui perperam, *naturam*. Porro hujusce dilemmatis sensus est, Deum aut *impotentem* esse, qui liberum hominem constituere non poterit; aut penitus ignorantem eos qui natura choici sunt, seu quæ sit choicorum natura nescientem, qui consilia det eis, quæ tamen fatali necessitate constricti sequi non valeant.

(17) *Judiciales*. Feuard., Grab. et cod. Voss., *judiciabiles*.

(18) *Inflexibiles*. Scilicet *homines*. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, *inflexibilis*, scil. *mos*.

(19) *Existerent*. Sic Clarom. (nisi quod oscitans librarius scripserit *existerint*), melius quam alii, *extiterint*.

(20) *Agonizatur*. Sic vetus Feuard. cod., Clarom.,

Voss. et Arundel. Et sic etiam legi apud Cyprianum lib. *De exhort. Mart.*, cap. 8. et epistola ad martyres et confessores de Mappalico, in omnibus fere mss. notat l'amelius. At edita Irenæi exemplaria habent, *agonizat*. Sed idem est utriusque verbi sensus.

(21) *Illi... accipiant*. Eras., Gall. et Feuard., *ille... accipiat*.

(22) *Incorruptibilem*. Eras., Gall. et Merc. 2, *incorruptam*.

(23) *In incertum*. Clarom., *in incerto*.

(24) *Pro nobis*. Græce, ut notat Feuard., *περ' ἡμῶν, penes nos*.

(25) *Cum labore*. In edit. Arund., Ottobon. et Merc. 2, *cum agone*.

(26) *Pro nobis igitur omnia hæc sustinuit*, etc. Id est, ut recte explicat Grabius: *Nostræ utilitatis causa hæc ita fieri sustinuit atque ordinavit Deus*.

(27) *Efficaciam*. Sic omnes mss., editi vero, *ædificationem*.

CAPUT XXXVIII.

Cui non ab initio perfectus factus est homo.

1. Εἰ δὲ λέγει τις (28) οὐκ ἠδύνατο ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς τέλειον ἀναδειξαι τὸν ἄνθρωπον· γνώτω, ὅτι τῷ μὲν Θεῷ, ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔντι, καὶ ἀγεννήτῳ ὑπάρχοντι, ὡς πρὸς ἑαυτὸν, πάντα δυνατά· τὰ δὲ.... γεγονότα, καθὸ μετέπειτα γενέσεως ἀρχὴν ἰδίαν ἔτχε, κατὰ τοῦτο καὶ ὑστερεῖσθαι δεῖ αὐτὰ τοῦ πεποιηχότος· οὐ γὰρ ἠδύνατο ἀγεννήτα εἶναι τὰ νεωστὶ γεγονημένα. Καθὸ δὲ μὴ ἔστιν ἀγεννήτα, κατὰ τοῦτο καὶ ὑστεροῦνται τοῦ τελείου. Καθὸ δὲ νεώτερα, κατὰ τοῦτο καὶ νήπια, κατὰ τοῦτο καὶ ἀσυνήθη, καὶ ἀγύμναστα πρὸς τὴν τελείαν ἀγωγὴν. Ὡς οὖν ἡ μὲν μήτηρ δύναται τέλειον παρασχεῖν τῷ βρέφει τὸ ἐμβρυον, τὸ δὲ ἔτι ἀδυνατεῖ τὴν αὐτοῦ προσθυτέραν δέξασθαι τροφήν· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸς μὲν οἷός τε ἦν παρασχεῖν ἀπ' ἀρχῆς τῷ ἄνθρωπῳ τὸ τέλειον, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἀδύνατος λαβεῖν αὐτό· νήπιος γὰρ ἦν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἐπ' ἐσχάτων τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιωσάμενος εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, ἦλθε πρὸς ἡμᾶς, οὐκ ὡς αὐτὸς ἠδύνατο, ἀλλ' ὡς ἡμεῖς αὐτὸν ἰδεῖν ἠδυνάμεθα. Αὐτὸς μὲν γὰρ ἐν τῇ ἀφάρτῳ αὐτοῦ δόξῃ πρὸς ἡμᾶς ἔλθειν ἠδύνατο· ἀλλ' ἡμεῖς οὐδεπώποτε τὸ μέγεθος τῆς δόξης αὐτοῦ

1. Si hoc dicat aliquis: Quid enim? Non poterat ab initio Deus perfectum fecisse hominem? Sciat, quoniam Deus quidem cum semper sit idem et innatus, quantum ad ipsum est omnia possibili- lia ei. Quæ autem facta sunt ab eo, secundum quod postea facturæ ini- tium habuerunt, secundum hoc et minora esse oportuit eo qui se fecerit: nec enim poterant infecta esse, quæ nuper facta sunt. Propter quod autem non sunt infecta, propter hoc et [ideo (29)] deficiunt a perfecto. ^a Secundum enim quod sunt posteriora, secundum hoc et infantilia (30); et secundum quod infantilia, secundum hoc et insueta, et inexercitata ad perfectam disciplinam. Quemadmodum enim mater potest quidem præstare perfectam escam infanti, ille autem adhuc non potest robustiorem se percipere **284** escam: sic et Deus ipse quidem potens fuit homini præstare perfectionem ab initio, homo autem impotens percipere illam: infans enim fuit. Et propter hoc Dominus noster in novissimis temporibus, recapitulans in semetipso omnia, venit ad nos, non quomodo ipse poterat, sed quomodo illum nos

A βαστάζειν ἠδυνάμεθα. Καὶ διὰ τοῦτο, ὡς νήπιοις, ὁ ἄρτος ὁ τέλειος τοῦ Πατρὸς, γάλα ἡμῖν ἑαυτὸν παρέσχε, ὅπερ ἦν ἡ κατ' ἄνθρωπον αὐτοῦ παρουσία, ἵνα ὡς ὑπὸ μαστοῦ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ τραφέντες, καὶ διὰ τῆς τοιαύτης γαλακτουργίας ἐθεσθεντες τρώγειν καὶ πίνειν τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν τῆς ἀθανασίας ἄρτον, ὅπερ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς κατασχεῖν δυνηθῶμεν.

B
C
D
2. Καὶ διὰ τοῦτο Παῦλος Κορινθίοις φησὶ· « Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα· οὐδὲ γὰρ ἠδύνασθε βαστάζειν· » τουτέστι, τὴν μὲν κατὰ ἄνθρωπον παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἐμαθητεύθητε, οὐ δὴπου δὲ τὸ τοῦ Πατρὸς Πνεῦμα ἐπαναπαύεται ἐφ' ὑμᾶς, διὰ τὴν ὑμῶν ἀσθένειαν. « Ὅπου γὰρ ζῆλος, καὶ ἔρις, φησὶν, ἐν ὑμῖν, καὶ διχοστασίαι, οὐχὶ σαρκικοὶ ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; » Τουτέστιν, ὅτι οὐδέπω τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἦν σὺν αὐτοῖς, διὰ ἀκατάρτιστον αὐτῶν καὶ ἀσθενὲς τῆς πολιτείας. Ὡς οὖν ὁ Ἀπόστολος δυνατὸς ἦν διδόναι τὸ βρῶμα (οἷς γὰρ ἀνέπετίθουν χεῖρας, ἐλάβανον Πνεῦμα ἅγιον, ὃ ἐστὶ βρῶμα ζωῆς), ἐκαίνοι δὲ ἠδυνάτου λαβεῖν αὐτό, διὰ τὸ ἀσθενῆ ἔτι

videre poteramus. Ipse enim in sua inenarrabili (31) gloria ad nos venire poterat: sed nos magnitudinem gloriæ ipsius portare non poteramus. Et propter hoc, quasi infantibus, ille qui erat panis perfectus Patris (32), lac nobis semetipsum præstavit, quod erat secundum hominem ejus adventus: ut quasi a mamilla carnis ejus nutriti, et per talem lactationem assueti manducare et bibere Verbum Dei, et eum qui est immortalitatis panis, qui est Spiritus Patris, in nobis ipsis continere (33) possimus.

2. ^a Et propter hoc Paulus Corinthiis ait: « Lac vobis potum dedi non escam: nondum enim (34) poteratis escam percipere ¹⁰; » id est, eum quidem adventum Domini, qui (35) secundum hominem, didicistis; nondum autem Patris Spiritus requiescit super vos, propter vestram infirmitatem. « Ubi enim zelus et discordia, ait, in vobis, et dissensiones, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis? » ¹¹ Hoc est, quoniam nondum Spiritus Patris erat in ipsis (36), propter imperfectionem eorum, et infirmitatem conversationis. Quemadmodum igitur Apostolus poterat dare escam (quibuscunque enim imponebant apostoli manus, accipiebant Spiritum sanctum ¹², qui

¹ Cap. LXXIII. ² Cap. LXXIV. ³ Cap. LXXV.

(28) *Ei δὲ λέγει τις.* Græca hujus capituli exhibet Joannes Damascenus in *Paralleliis*: publici vero juris fecit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 484 et seqq.

(29) *Ideo.* Superflua hæc vox expungenda: quare parenthesi inclusi.

(30) *Ei secundum quod infantilia.* Hæc desunt in Clarom., Merc. 2 et in textu Græco. In Voss. autem sola vox *infantilia* desideratur. At earumdem vocum repetitionem, cæterarum omittendarum in utroque textu, ut solet, occasionem fuisse puto: quare nihil suspiciandum esse dixi.

(31) *Inenarrabili.* Græc., *immortali.*

(32) *Patris.* Hanc vocem, licet omissam in veteri Feuardent. cod., Clarom. et Voss., retineo, quia in Græco textu legitur.

(33) *Continere.* Eum huic verbo præfixum auctoritate Voss. et textus Græci recte expunxit Grabius.

(34) *Nondum enim.* Voss. juxta Græcum Damasceni, *non enim.*

(35) *Qui.* Sic pro *quem* (quod manifestum est librorum erratum, littera *i* male accepta pro *e* cum abbreviationis nota) auctoritate Græci textus emendavi. Supplendum vero verbum *est*.

(36) *In ipsis.* Al., *cum ipsis.*

¹⁰ I Cor. III, 2. ¹¹ Ibid. 3. ¹² Act. VIII, 17.

καὶ ἀγύμναστα ἔχειν τὰ τῆς ψυχῆς αἰσθητήρια τῆς πρὸς Θεὸν γυμνασίας· οὕτω καὶ τὴν ἀρχὴν ὁ μὲν Θεὸς δυνατὸς ἦν διδόναι τὸ τέλειον τῷ ἀνθρώπῳ, ἐκεῖνος δὲ ἀρτιγεγονῶς, ἀδύνατος ἦν λαβεῖν αὐτὸ, ἢ καὶ λαβὼν χωρῆσαι, ἢ καὶ χωρῆσας κατασχεῖν. Καὶ διὰ τοῦτο συνενηπίαζεν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, τέλειος ὢν, τῷ ἀνθρώπῳ, οὐ δι' ἑαυτὸν, ἀλλὰ διὰ τὸ τοῦ ἀνθρώπου νήπιον οὕτω χωρούμενος, ὡς ἄνθρωπος αὐτὸν χωρεῖν ἠδύνατο. Οὐ περὶ τὸν Θεὸν μὲν τὸ ἀδύνατον καὶ ἐνδεές, ἀλλὰ περὶ τὸν νεωστὶ γεγονότα ἀνθρώπου, ὅτι μὴ ἀγέννητος ἦν.

et indigens, sed circa eum qui nunc nuper factus est homo; quoniam non infectus erat (40).

3. Περὶ τὸν Θεὸν (41) δύναμις ὁμοῦ, καὶ σοφία, καὶ ἀγαθότης, δείκνυται· δύναμις μὲν καὶ ἀγαθότης ἐν τῷ τὰ μηδέπω ὄντα ἐκουσίως κτίζειν τε καὶ ποιεῖν· σοφία δὲ, ἐν τῷ εὐρυθμῳ, καὶ ἐμμελεῖ, καὶ ἐγκατασκευάσαστα, γεγονότα πεποιηκέναι. Ἄτινα διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν αὐτοῦ ἀγαθότητα αὐξήσιν προσλαβόντα, καὶ ἐπὶ πλεῖον ἐπιμένοντα, ἀγεννήτου δόξαν ἀποίσεται, τοῦ Θεοῦ ἀφθόνως χαριζομένου τὸ καλόν. Κατὰ μὲν τὸ γεγενῆσθαι αὐτὰ, οὐκ ἀγέννητα· κατὰ δὲ τὸ παραμένειν αὐτὰ μακροῖς αἰώσι, δύναμιν ἀγεννήτου προσλήφεται, τοῦ Θεοῦ πρεσβυτέρως δωρομένου αὐτοῖς

¹⁸ Sap. vi, 19, 20.

(37) *Sensum.* Animæ addit textus Græcus.

(38) *Coinfantiatum est homini.* Id est, *infans cum homine factum est.*

(39) *Capax.* Pro *comprehensibilis.*

(40) *Non infectus erat.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui perperam, *non perfectus erat.* Sensus vero est, hominem solum indigum et impotentem esse, utpote qui cum a se non sit, fieri et produci ab alio debuerit, nec proinde infectus sit.

(41) *Περὶ τὸν Θεόν.* Hæc iterum ex duobus *Parallelorum* Damasceni locis descripta dedit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 498 et 502.

est esca vitæ); illi autem non poterant accipere illud, quoniam infirmum adhuc et inexercitabilem sensum (37) erga Deum conversationis habebant: sic et initio Deus quidem potens fuit dare perfectionem homini; ille autem nunc nuper factus non poterat illud accipere, vel accipiens capere, vel capiens continere. Et propter hoc coinfantiatum est homini (38) Verbum Dei, cum esset perfectus, non propter se, sed propter hominis infantiam sic capax (39) effectus, quemadmodum homo illum capere potuit. Non igitur erga Deum impossibile

erga Deum impossibile

3. Erga Deum autem virtus simul, et sapientia, et bonitas ostenditur: virtus quidem et bonitas, in eo quod ea, quæ nondum erant, voluntarie constituerit et fecerit; sapientia vero, in eo quod apta et consonantia (42), quæ sunt, fecerit. Quædam autem propter immensam ejus benignitatem augmentum accipientia, et in multum temporis perseverantia, infecti gloriam referunt, Deo sine invidia donante (43) quod bonum est. Secundum enim id quod facta sunt, non sunt infecta: secundum id vero quod perseverant longis æonibus, virtutem infecti

A τὴν εἰσαεὶ παραμονήν. Καὶ οὕτω πρωτεύει μὲν ἐν πᾶσιν ὁ Θεὸς, ὁ καὶ μόνος ἀγέννητος, καὶ πρῶτος πάντων, καὶ τοῦ εἶναι τοῖς πᾶσι παραίτιος· τὰ δὲ λοιπὰ πάντα ἐν ὑποταγῇ μένει τοῦ Θεοῦ. Ὑποταγῇ δὲ Θεοῦ, ἀφθαρσία· καὶ παραμονὴ ἀφθαρσίας, δόξα ἀγέννητος. Διὰ ταύτης... τῆς τάξεως, καὶ τῶν τοιούτων ρυθμῶν, καὶ τῆς τοιαύτης ἀγωγῆς, ὁ γεννητὸς καὶ πεπλασμένος ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ ἀγεννήτου γίνεται Θεοῦ· τοῦ μὲν Πατρὸς εὐδοχοῦντος καὶ κελεύοντος, τοῦ δὲ Υἱοῦ πλάσσοντος καὶ δημιουργοῦντος, τοῦ δὲ Πνεύματος τρέφοντος καὶ αὐξοντος, τοῦ δὲ ἀνθρώπου ἡρέμα προκόπτοντος, καὶ πρὸς τέλειον ἀνερχομένου· τούτέστι πλησίον τοῦ ἀγεννήτου γινομένου. Τέλειος γὰρ ὁ ἀγέννητος· οὗτος δὲ ἐστὶ Θεός. Ἐδεῖ δὲ τὸν ἄνθρωπον πρῶτον γενέσθαι, καὶ γενόμενον αὐξῆσαι, καὶ αὐξήσαντα ἀνδρωθῆναι, καὶ ἀνδρωθέντα πληθυνθῆναι, καὶ πληθυνθέντα ἐνισχύσαι, καὶ ἐνισχύσαντα δοξασθῆναι, καὶ δοξασθέντα ἰδεῖν τὸν ἑαυτοῦ Δεσπότην. Θεὸς γὰρ ὁ μέλλων ὁρᾶσθαι· ὄρασις δὲ Θεοῦ περιποιητικὴ ἀφθαρσίας· ἀφθαρσία δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ. videri: visio autem Dei

D 4. Irrationabiles igitur omni modo, qui non expectant tempus augmenti, et suæ naturæ infirmitatem ascribunt Deo. Neque Deum, neque semet-

assument, Deo gratuito donante eis sempiternam perseverationem. Et sic principalitatem quidem habebit in omnibus Deus, quoniam et solus **285** infectus, et prior omnium, et omnibus, ut sint, ipse est causa: reliqua vero omnia in subiectione manent Dei. Subjectio autem Dei, incorruptelæ perseverantia est: incorruptela autem (44), gloria infecti (45). Per hanc igitur ordinationem, et hujusmodi convenientiam, et tali ductu (46), factus et plasmatus homo secundum imaginem et similitudinem constituitur infecti Dei: Patre quidem bene sentiente et jubente (47); Filio vero ministrante et formante; Spiritu vero nutriente et augente; homine vero paulatim proficiente et perveniente ad perfectum, id est proximum infecto fieri. Perfectus enim est infectus: hic autem est Deus. Oportuerat autem hominem primo fieri, et factum augeri, et auctum corroborari, et corroboratum multiplicari, et multiplicatum convalescere, convalescentem vero glorificari, et glorificatum videre suum Dominum. Deus enim est qui habet efficax est incorruptelæ: incorruptela vero proximum facit esse Deo ¹⁸.

(42) *Et consonantia.* Et *concinna* addit textus Græcus.

(43) *Donante.* Ita recte solus Clarom. Alii mss., *donantes*; editi., *donanti*.

(44) *Incorruptelæ perseverantia est: incorruptela autem.* Græca sonant: *incorruptela est: perseverantia autem incorruptelæ.*

(45) *Gloria infecti.* Hinc in Græco lege: *δόξα ἀγεννήτου.*

(46) *Tali ductu.* Ita juxta Græcum Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. In reliquis unica vox *talis* existat.

(47) *Et jubente.* Desunt in Eras. et Gall.

ipsos scientes, insatiabiles et ingrati, nolentes A primo esse hoc quod et facti sunt, homines passionum capaces; sed supergredientes legem humani generis, et antequam fiant homines, jam volunt similes esse factori Deo, et nullam esse differentiam infecti Dei, et nunc facti hominis, qui plus irrationales sunt quam muta animalia. Hæc enim non imputant Deo, quoniam non homines facit (48) ea; sed unumquodque eo quod factum est, quoniam factum est (49), gratias agit. Nos enim imputamus ei, quoniam non ab initio dii facti sumus, sed primo quidem homines, tunc demum dii: quamvis Deus secundum simplicitatem bonitatis suæ hoc fecerit, ne quis eum putet invidiosum, aut impræstantem. Ego, inquit, dixi: dii estis, et filii Excelsi omnes ¹⁴. » Nobis autem B potestatem divinitatis bajulare non sustinentibus: « Vos autem, inquit, sicut homines moriemini ¹⁵; » utraque referens, et illud quod est benignum suæ donationis, et infirmitatem nostram, et quod essemus nostræ potestatis. Secundum enim benignitatem suam bene dedit bonum, et similes sibi suæ potestatis homines fecit: secundum autem providentiam scivit hominum infirmitatem, et quæ ventura essent ex ea; secundum autem dilectionem et virtutem vincet (50) factæ naturæ substantiam. Oportuerat autem primo naturam apparere, post deinde vinci et absorbi (51) mortale ab immortalitate, et corruptibile ab incorruptibilitate, et fieri hominem secundum imaginem et similitudinem Dei, agnitione accepta boni et mali.

CAPUT XXXIX ¹⁶.

Bonum a malo discernendi facultatem homini inditam esse, ut sua voluntate et electione, nulla vi coactus, Dei mandata peragat, quo ab eo perficiatur, malaque rebellibus parata a se avertat.

1. Agnitionem autem accepit homo boni et mali. Bonum est autem obedire Deo, et credere ei, et custodire ejus præceptum; et hoc est vita hominis: quemadmodum non obedire Deo, malum; et hoc est mors ejus. Magnanimitatem igitur præstante Deo, cognovit homo et bonum obedientiæ, et malum inobediendiæ: uti oculus (52) mentis utrorumque accipiens experimentum, electionem meliorum cum judicio faciat, et nunquam segnis, neque negligens præcepti fiat Dei; et id quod aufert ab eo vitam, id est, non obedire Deo, experimento discens quoniam malum est, neque tentet quidem illud unquam; quod autem conservatorium vitæ

¹⁴ Psal. LXXXI, 6. ¹⁵ Ibid. 7. ¹⁶ Cap. LXXVI.

(48) *Facit.* Al., *fecit.*

(49) *Quoniam factum est.* In Eras., Gall. et Feuard. *deest factum.*

(50) *Vincet.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Cæteri *perperam, vinci.* Conjicit vero Latinus Latinus legendum *vicit*; sed frustra, ut liquet ex periodo sequenti.

(51) *Absorbi.* Pro *absorberi.*

(52) *Oculus.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. In Arundel. et Merc. 2 vitiose, *oculum.* In editt. *oculo.*

ejus est obedire Deo, sciens quoniam bonum est cum omni (53) intentione diligenter custodiat. Propter hoc etiam duplices habuit sensus, utrorumque agnitionem habentes, ut electionem meliorum cum disciplina faciat. Disciplinam autem boni quemadmodum habere potuisset, ignorans quod est contrarium? Firmior est enim et indubitata subjacentium apprehensio, quam ea quæ est ex suspicione (54) conjectura. Quemadmodum enim lingua per gustum accipit experimentum dulcis et amari, et oculus per visionem discernit quod est nigrum ab albo, et auris per auditum differentias sonorum scit; sic et mens per utrorumque experimentum disciplinam boni accipiens, firmior ad conservationem ejus efficitur, obediens **286** Deo (55): inobediendam quidem primum respuens per pœnitentiam, quoniam amarum et malum est; deinde ex comprehensione discens, quale sit quod contrarium est bono et dulcedini, ne tentet quidem unquam inobediendam gustare Dei. Si autem utrorumque eorum cognitionem, et duplices sensus cognitionis quis defugiat, latenter semetipsum occidit hominem.

2. Quemadmodum igitur erit Deus, qui nondum factus est homo? quomodo autem perfectus, nuper effectus? quomodo autem immortalis, qui in natura mortali non obedivit factori? Oportet enim te primo quidem ordinem hominis custodire, tunc deinde participari (56) gloriæ Dei. Non enim tu Deum facis, sed Deus te facit. Si ergo opera Dei es, manum artificis tui exspecta, opportune omnia facientem; opportune autem, quantum ad te attinet, qui efficeris. Præsta autem ei car tuum molle et tractabile, et custodi figuram, qua te figuravit artifex, habens in temetipso humorem, ne induratus amittas vestigia digitorum ejus. Custodiens autem compaginationem, ascendes ad perfectum: ab artificio enim Dei absconditur (57), quod est in te, lutum. Fabricavit (58) substantiam in te manus ejus: liniet te ab intus et a foris auro puro et argento, et in tantum ornabit te, ut et ipse Rex concupiscat speciem tuam. Si vero statim obduratus respuas artem ejus, et ingratus existas in eum, quoniam homo factuses; ingratus Deo factus (59), simul et artem ejus, et vitam amisisti. Facere enim proprium est benignitatis Dei: fieri autem proprium est hominis naturæ. Si igitur tradideris ei quod est tuum, id est fidem in eum et subjectionem, recipies ejus artem, et eris perfectum opus Dei.

3. Si autem non credideris ei, et fugeris manus

(53) *Cum omni.* Particulam ut his vocibus præfixam delevi auctoritate Clarom. et Voss.

(54) *Suspicione.* Feuard. in marg. et Voss., *suspensione.*

(55) *Deo.* Deest in Voss.

(56) *Participari.* Editt., *participare.*

(57) *Absconditur.* Sic omnes mss.; at editt., *abscondetur.*

(58) *Fabricavit.* Ita Clarom., Merc. 2, ac Grab. melius quam alii, *fabricabit.*

(59) *Ingratus Deo factus.* Hæc non agnoscit Clarom.

ejus, erit causa imperfectionis in te, qui non obedisti, sed non in illo, qui vocavit. Ille enim misit, qui vocarent ad nuptias; qui autem non obedierunt ei, semetipsos privaverunt a regia cœna. Non igitur ars deficit Dei; potens est enim de lapidibus suscitare filios Abraham; sed ille qui non consequitur eam, sibi met sue imperfectionis est causa.

(60) Ὅτε τὸ φῶς ἐξασθενεῖ διὰ τοὺς ἑαυτοῖς τυφλώ-
τοντας· ἀλλ' ἐκείνου μένον-
τος ὁποῖον καὶ ἐστίν, οἱ
τυφλωθέντες παρὰ τὴν
αἰτίαν τὴν ἑαυτῶν ἐν ἀο-
ρασίᾳ καθίστανται, μήτε
τοῦ φωτὸς μετ' ἀνάγκης
δουλαγωῦντός τινά, μή-
τε τοῦ Θεοῦ βιαζομένου,
εἰ μὴ θέλοι τις κατασχεῖν
αὐτοῦ τὴν τέχνην. Τὰ οὖν
ἀποστάντα τοῦ πατρικοῦ
(62) φωτὸς, καὶ παρα-
βάντα τὸν θεσμὸν τῆς ἐ-
λευθερίας, παρὰ τὴν αὐ-
τῶν ἀπέστησαν αἰτίαν,
ἐλεύθερα καὶ αὐτεξούσια
τὴν γνώμην γεγονότα.

4. Deus autem omnia præsciens, utrisque aptas præparavit habitationes: eis quidem qui inquirunt lumen incorruptibilitatis, et ad id recurrunt, benigne donans hoc quod concupiscunt lumen; aliis vero id contemnentibus, et avertentibus se ab eo, et id fugientibus, et quasi semetipsos excæcantibus, congruentes lumini adversantibus præparavit tenebras: et his qui fugiunt ei esse subjecti, convenientem subdidit pœnam (65). Subjectio autem Dei requietio est æterna, ut hi qui fugiunt lumen, dignum fugæ suæ habeant locum, et qui fugiunt æternam requiem, congruentem fugæ suæ habeant habitationem. Cum autem apud Deum omnia sint bona, qui ex sua sententia fugiunt Deum, semetipsos ab omnibus fraudant bonis; fraudati autem omnibus erga Deum bonis, consequenter in Dei justum iudicium incident. Qui enim fugiunt requiem, juste in pœna conversantur; et qui fugerunt lumen, juste inhabitabunt tenebras. Quemadmodum autem in hoc temporali lumine, qui fugiunt illud, ipsos se tenebris mancipant; ita

A ut ipsi sibi causa fiant, quod destituntur a lumine, et inhabitant tenebras, et non lumen causa est eis hujusmodi conversationis, quemadmodum prædiximus: sic æternum Dei qui fugiunt lumen, quod continet in se omnia bona, ipsi sibi causa sunt, ut æternas inhabitent tenebras, destituti omnibus bonis, sibi metipsis causa hujusmodi habitationis facti.

CAPUT XL.

Unum et eundem Deum Patrem pœnas infligere reprobis, ac electis præmia tribuere.

1. Εἷς καὶ αὐτὸς ὁ Πα-
τήρ, ὁ τοῖς μὲν γλιχομέ-
νοις αὐτοῦ τῆς κοινωνίας,
καὶ προσμένουσιν αὐτοῦ
τῇ ὑποταγῇ, τὰ παρ' αὐ-
τῷ ἡτοιμακῶς ἀγαθὰ· τῷ
δὲ ἀρχηγῷ τῆς ἀποστα-
σίας διαδόλῳ, καὶ τοῖς
συναποστᾶσιν αὐτῷ, τὸ
αἰώνιον πῦρ ἡτοιμακῶς,
εἰς ὃ πεμφθήσεσθαι ἔφη
ὁ Κύριος τοὺς εἰς τὰ ἀρι-
στερὰ διακριθέντας. Καὶ
τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον
ὑπὸ τοῦ προφήτου· « Ἐγὼ
θεὸς καὶ ζηλωτὴς, ποιῶν
εἰρήνην καὶ κτίζων κακὰ· »
ἐπὶ μὲν τοὺς μετανοοῦν-
τας καὶ ἐπιστρέφοντας
πρὸς αὐτὸν ποιῶν εἰρή-
νην καὶ φιλίαν, καὶ ἑνω-
σιν συντιθέμενος· ἐπὶ δὲ
τοὺς μὴ μετανοοῦντας,
καὶ φεύγοντας αὐτοῦ τὸ
φῶς, πῦρ αἰώνιον, καὶ
ἐξώτερον σκότος ἡτοιμα-
κῶς· ἅτινά ἐστι κακὰ τοῖς
ἐμπεσοῦσιν εἰς αὐτά.

1. Unus igitur et idem
Deus Pater, qui quidem
concupiscentibus ejus
communicationem, et
perseverantibus in sub-
jectione ejus, quæ sunt
apud se præparat bona;
principi autem abscessio-
nis diabolo, et qui cum
eo abscesserunt angelis
æternum ignem præpa-
rans: in quem mittentur,
inquit **287** Dominus,
illi qui in sinistra sepa-
rati sunt ¹⁷. ¹⁸ Et hoc est
quod a propheta dictum
est: « Ego Deus zelans (64),
faciens pacem, et condens
mala ¹⁹: » in eos qui-
dem qui pœnitentiam ha-
bent, et convertentur
(65) ad eum, faciens pa-
cem, et amicitiam, et
unitatem componens; su-
per eos vero qui pœni-
tentiam non agunt, sed
refugiunt ejus lumen,
ignem æternum et exte-
riores tenebras præparans: quæ quidem sunt mala
his qui incidunt in ea (66).

2. ²⁰ Si autem alius quidem esset qui requiem donat Pater, et alius qui ignem præparavit Deus; fuissent æque differentes eis (67) filii; alius quidem in Patris regnum mittens, alius vero in æternum ignem. Sed quoniam unus et idem Dominus separari demonstravit in iudicio omne genus humanum,

¹⁷ Matth. xxv, 41. ¹⁸ Cap. LXXVII. ¹⁹ Isa. xlv, 6. ²⁰ Cap. LXXVIII.

(60) Græcum hoc fragmentum, ut et sequens initio capitis 40, nunc primum prodit, ex *Eclogis* miss. Joannis presbyteri et monachi, cod. 313, bibliothecæ olim Seguerianæ, nunc illustrissimi D. D. Henrici Caroli de Coislin, qui ejus aditum hactenus interclusum, pro suo in litteras studio ac benignitate, eruditis modo patefecit.

(61) *Nolit. Odit*, in Feuard. marg. et Voss.

(62) *Πατρικοῦ*. Ad marg. dicti cod. scriptum *λατρικοῦ*.

(63) *Convenientem subdidit pœnam*. In veteri Feuard. cod., Clarom. et Voss., *convenienti subdidit pœnæ*. Sed repugnat huic lectioni præcedens vox

his; quæ sequentem accusativum requirit.

(64) *Zelans*. Hæc vox in nostris Isaie codd. non exstat.

(65) *Habent et convertuntur*. Sic Clarom. et Voss. In Arundel. et Merc. 2, *agent et convertuntur*. In editt., *agentes convertuntur*.

(66) *Incidunt in ea*. In editt. additum legitur: *sed bona ex justitia Dei*. Sed cum id additamentum esse videatur a quopiam explicationis gratia factum, delevi auctoritate codd. Clarom., Voss., Arund. et textus Græci, in quibus nihil simile occurrit.

(67) *Eis*. Eras. et Gall., *et*. Utrumque vero Feuard. jungens expressit, *et eis*.

« quemadmodum pastor segregat oves ab hædis ²¹; » et aliis quidem dicet : « Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod paratum est vobis ²²; » aliis vero : « Discedite a me, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus diabolo et angelis ejus ²³; » unus et idem Pater manifestissime ostenditur, « faciens pacem, et condens mala ²⁴, » præparans utrisque quæ sunt apta : quemadmodum et unus iudex utrosque in aptum mittens locum. Quemadmodum in zizaniorum et in tritici parabola manifestavit Dominus, dicens : « Quemadmodum colliguntur zizania, et igni comburuntur (68); sic erit in consummatione sæculi. Mittet Filius hominis angelos suos, et colligent de regno ejus omnia scandala, et eos qui faciunt iniquitatem, et mittent eos in clibanum ignis : illic erit fletus et stridor dentium. Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris ipsorum ²⁵. » Qui ergo regnum præparavit justis Pater, in quod assumpsit Filius ejus dignos; hic et caminum ignis præparavit, in quem dignos mittent ii, qui a Filio hominis missi sunt, angeli, secundum jussum Dei.

3. Ὁ μὲν Κύριος (69) ἐν τῷ ἰδίῳ ἀγρῷ καλὸν ἔσπειρε σπέρμα. Ἄγρὸς δὲ ἐστὶν ὁ κόσμος. Ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους, ἦλθεν ὁ ἐχθρὸς, καὶ ἔσπειρε ξιζάνια μέσον τοῦ σίτου, καὶ ἀπῆλθεν. Ἐκτοτε γὰρ ἀποστάτης ὁ ἄγγελος αὐτοῦ (70), καὶ ἐχθρὸς, ἀφ' ὅτε ἐζήλωσε τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐχθροποιῆσαι αὐτὸ (71) πρὸς τὸν Θεόν

3. Hic enim in agro suo bonum semen seminavit : « Ager autem, inquit, sæculum est ²⁶. Cum autem dormirent homines, venit inimicus, et superseminavit zizania inter frumentum, et abiit ²⁷. » Extunc enim apostata est angelus hic, et inimicus, ex quo zelavit plasma Dei, et inimicum illum Deo facere aggressus est. Quapropter

ἔπεχειρήσε. Διὸ καὶ ὁ Θεὸς τὸν μὲν, παρ' αὐτοῦ (72) λάθρα ἐπισπειράντα τὸ ξιζάνιον, τούτ' ἐστὶ τὴν παράβασιν εἰσενεγκόντα (74), ἀφώρισε τῆς ἰδίας μετουσίας. τὸν δὲ ἀμελῶς μὲν, ἀλλὰ κακῶς παραδεξάμενον τὴν παρακοὴν ἀνθρώπων ἐλέησε, καὶ ἀντέστρεψε (75) τὴν ἐχθραν, ἣν ἐχθροποίησε, πρὸς τὸν αὐτόν. ἀπώσαμένος μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν πρὸς αὐτόν (76) ἐχθραν, ἀνακλάσας δὲ αὐτήν, καὶ ἀντιπέμψας πρὸς τὸν ὄφιν. Καθὼς ἡ Γραφή φησιν εἰρηκέναι τῷ ὄφει τὸν Θεόν. « Καὶ ἐχθραν θήσω ἀνά μέσον σου, καὶ ἀνά μέσον τῆς γυναικὸς (78), [καὶ ἀνά μέσον τοῦ σπέρματός σου, καὶ ἀνά μέσον τοῦ σπέρματος αὐτῆς. αὐτὸς σου τηρήσει κεφαλὴν, καὶ σφύρησεις αὐτοῦ πτέρναν]. » Καὶ τὴν ἐχθραν ταύτην ὁ Κύριος εἰς ἑαυτὸν ἀνεκεφαλαιώσατο, ἐκ γυναικὸς γενόμενος ἀνθρώπος (79), καὶ πατήσας αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν.

et Deus eum quidem, qui a semetipso zizania absconse seminavit, id est, transgressionem quam ipse intulit (73), separavit a sua conversatione : eum autem, qui negligenter quidem, sed male accepit inobedientiam, hominem misertus est, et retorsit inimicitiam, per quam inimicum Deo facere voluit, in ipsum inimicitiarum auctorem; auferens quidem suam, quæ erat adversus hominem, inimicitiam; retorquens autem illam, et remittens (77) illam in serpentem. Quemadmodum et Scriptura ait dixisse serpenti Deum : « Et inimicitiam ponam inter te et inter mulierem, et inter semen tuum et inter semen mulieris. Ipse tuum calcabit caput, et tu observabis calcaneum ejus ²⁸. » Et inimicitiam hanc Dominus in semetipsum recapitulavit, de muliere factus homo, et calcans ejus caput; quemadmodum in eo, qui ante hunc est, libro ostendimus ²⁹.

²¹ Matth. xv, 32. ²² Ibid. 34. ²³ Ibid. 41. ²⁴ Isa. xlv, 7. ²⁵ Matth. xiii, 40 seqq. ²⁶ Ibid. 38. ²⁷ Ibid., 25. ²⁸ Gen. iii, 15. ²⁹ Lib. iii, cap. 23, n. 5, 6, 7.

(68) *Igni comburuntur.* Ita Feuard. in marg., Voss., Clarom. et Arund., nisi quod duo posteriores habeant, *comburentur.* Cæteri, in ignem mittentur.

(69) Ὁ μὲν Κύριος. Græca hæc clarissimus Grab. e duabus Catenis in S. Matthæi Evangelium eruit, Nicetæ videlicet a Corderio edita, pag. 489, et altera ms. in cod. 1379, fol. 21, in bibliotheca regia Paris. quæ tamen in eo differunt quod loco priorum istorum verborum, ὁ μὲν Κύριος, usque ad ἐζήλωσε τὸ πλάσμα, in Nicetæ Catena ista solum habeantur : Ἐχθρὸς τοῦ Κυρίου ὁ διάβολος γέγονεν, ἐξ ὅτου ἐζήλωσε, etc.

(70) Ἄγγελος αὐτοῦ. Legit interpres, ἄγγελος οὗτος.

(71) Ἐχθροποιῆσαι αὐτό. In Niceta, ἐχθροποιεῖν, omissa voce αὐτό, pro qua in edit. Oxon. αὐτόν.

(72) Παρ' αὐτοῦ. Desunt in Niceta.

(73) *Transgressionem quam ipse intulit.* Græca sonant : *qui transgressionem intulit.*

(74) *Εἰσενεγκόντα ... ἐλέησε.* Hæc omnia desiderari in ms. Catena Regia scribit Grabius. Sed clariss. virum decepit apographum mutilum : nam in autographo totidem verbis exstant, nisi quod

pro ἀμελῶς μὲν, ἀλλὰ κακῶς, habeat. ἀμελῶς καὶ κακῶς.

(75) *Καὶ ἀντέστρεψε ... τὸν Θεόν.* Græca hæc ms. Catenæ aliquantulum a Latinis deflectunt; sed longe magis Nicetas, qui Irenæi verba compendio duntaxat refert, hoc modo : Καὶ τὴν ἐχθραν πρὸς τὸν ὄφιν ἀντέπεμψε, καθὼς ἡ Γραφή εἰρηκε.

(76) *Τὴν πρὸς αὐτόν.* Legendum cum interprete, τὴν πρὸς ἀνθρώπον.

(77) *Remittens.* Sic Arund. et Grab. juxta Græcum, melius quam alii, *mittens.* In Clarom. autem neutrum legitur, sed simpliciter habetur : *retorquens illam in serpentem.*

(78) *Καὶ ἀνά μέσον τῆς γυναικὸς.* Post hæc scriptum in ms. Catena legitur, καὶ τὰ ἐξῆς : *καὶ μετ' ὀλίγον καὶ τὴν ἐχθραν, etc.* Quæ ostendunt Catenæ auctorem brevitati studentem intermedia Scripturæ verba consulto prætermisisse, quæ in suo Irenæi codice descripta præ oculis habebat. Quare operæ pretium facturum me putavi, si ea restituerem, hamulis tamen inclusa.

(79) *Ἐκ γυναικὸς γενόμενος ἀνθρώπος.* In Nicetæ Catena legitur : *Γενώμενος ἐκ γυναικὸς, γενόμενος ἀνθρώπος. Natus ex muliere, factus homo.*

288 CAPUT XLI.

Qui Deo non credunt, ipsique non obediunt, angeli et filii diaboli sunt; non natura quidem, sed imitatione. Epilogus hujus libri, et scopus sequentis.

1. Quoniam angelos quosdam dixit diaboli (80), quibus æternus ignis præparatus est, et rursus in zizaniis ait: « Zizania sunt filii maligni ³⁰ (81); » necessarium est dicere, quoniam omnes, qui sunt abscessionis, ascripsit illi, qui princeps est hujus transgressionis. Sed non ille quidem natura aut angelos, aut homines fecit. Nihil enim in totum diabolus invenitur fecisse, videlicet cum et ipse creatura sit Dei, quemadmodum et reliqui angeli. Omnia enim fecit Deus, quemadmodum et David ait (82): « Quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse præcepit, et creata sunt ³¹. »

2. ³² Cum igitur a Deo omnia facta sunt (83), et diabolus sibi metipsi et reliquis factus est abscessionis causa; juste Scriptura eos, qui in abscessione perseverant, semper filios diaboli, et angelos dixit maligni. Filius enim, quemadmodum et quidam ante nos dixit (84), dupliciter intelligitur: alius quidem secundum naturam, eo quod natus sit filius; alius autem secundum id quod factus est (85), reputatur filius; licet sit differentia inter natum et factum. Quoniam ille quidem ex eo natus est, ille autem ab ipso factus est, sive secundum conditionem, sive secundum doctrinæ magisterium. Qui enim ab aliquo edoctus est, verbo, filius decentis dicitur, et ille ejus pater. Secundum igitur naturam quæ est secundum conditionem, ut ita dicam, omnes filii Dei sumus, propter quod a Deo omnes facti sumus. Secundum autem dicto audientiam et doctrinam, non omnes filii Dei sunt, sed qui credunt ei, et faciunt ejus voluntatem. Qui autem non credunt, et non faciunt ejus voluntatem, filii et angeli sunt diaboli (86). Quoniam autem ita se habet hoc, in Isaia dixit: « Filios genui et exaltavi, ipsi autem me spreverunt ³³. » Et iterum quæ

A dicit filios alienos eos ita: « Filii alieni mentiti sunt mihi ³⁴. » Secundum enim naturam filii sunt, propter hoc quod ab eo facti sunt; secundum autem opera non sunt filii.

3. ³⁵ Quemadmodum enim in hominibus indicto audientes patribus filii abdicati, natura quidem filii eorum (87) sunt, lege vero alienati sunt; non enim hæredes fiunt naturalium parentum: eodem modo apud Deum, qui non obediunt ei, abdicati ab eo, desierunt filii ejus esse. Unde nec hæreditatem ejus percipere possunt; quemadmodum David ait: « Alienati sunt peccatores ab utero: ira eis secundum similitudinem serpentis ³⁶. » Et propter hoc Dominus quos sciebat hominum esse progeniem, dixit sic progeniem viperarum ³⁷, secundum similitudinem horum animalium in varietate ambulantes, et lædentes reliquos. « Attendite, inquit, a fermento Pharisæorum et Sadducæorum ³⁸. » Sed et de Herode dicens: « Dicite, inquit, vulpi huic ³⁹; » nequam astutiam ejus et dolum significans. Quapropter David (88) propheta ait: « Homo in honore positus, assimilatus est jumentis ⁴⁰. » Et iterum Jeremias: « Equi furentes circa feminas facti sunt, unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebat ⁴¹. » Et Isaias in Judæa præconans, et cum Israel disputans, principes Sodomorum, et populum Gomorrhæ dicebat eos ⁴²: similem Sodomitis transgressionem, et eadem, quæ illis fuerunt, peccata (89) esse apud eos significans, propter similem operationem eodem vocabulo vocans eos. Et quia non natura essent sic facti a Deo, sed qui possent et juste agere, idem dicebat, consilium eis dans bonum (90): « Lavamini, mundi estote, auferite nequitias ab animabus (91) vestris ante oculos meos, quiescite ab iniquitatibus vestris ⁴³. » Scilicet, quoniam idem (92) ipsi cum transgrederentur et peccarent, eandem quam Sodomitæ perceperunt objurgationem. Cum enim converterentur, et penitentiam agerent, et quiescerent a malitia, filii poterant esse Dei, et hæreditatem consequi incor-

³⁰ Matth. XIII, 38. ³¹ Ps. CXLVIII, 5. ³² Cap. LXXIX. ³³ Isa. I, 2. ³⁴ Psal. XVII, 46. ³⁵ Cap. LXXX. ³⁶ Psal. LVII, 4, 5. ³⁷ Matth. XXIII, 33. ³⁸ Matth. X, 6. ³⁹ Luc. XIII, 32. ⁴⁰ Psal. XLVIII, 21. ⁴¹ Jerem. V, 8. ⁴² Isa. I, 10. ⁴³ Ibid. 16.

(80) *Diaboli.* Eras., Gall. et Feuard. minus recte, D *diabolos.*

(81) *Filii maligni.* Maligni in genitivo casu.

(82) *David ait.* Quod addunt editt., de omnibus hujusmodi, expunxi auctoritate codd. Clarom. et Voss.; superfluum est enim.

(83) *Facta sunt.* Ita ex Claromont. posui pro *facta sint*, quia mox sequitur *factus est*; quamvis conjunctivum utrobique mallet.

(84) *Quidam ante nos dixit.* Quis hic ab Irenæo laudetur, incertum prorsus.

(85) *Secundum id quod factus est.* Id deest in Arund. et tam in hoc cod. quam in Merc. 2, Eras., Gallas. et Feuard. perperam *factum* legitur.

(86) *Angeli sunt diaboli.* Addunt editt. *secundum id quod opera diaboli faciunt.* Sed spurium istud glossema, quod e margine in textum irrepsit, non agnoscunt codd. Clarom. et Voss. quorum auctoritate illud expunxi.

(87) *Eorum.* In Clarom. et om. Anglic. legitur

ejus, quod forsitan ad τὸ *natura*, quamvis minus recte, referri posset; nisi pro *ejus* legendum esset *eis*. Sed cum in omnibus editt. et in Ottobon. cod. legatur *eorum*, ac ita habuisse veterem Feuardentii cod. ex eo persuasum habeam, quod ille nullam variam lectionem, sive ad marginem editionis suæ, sive in observationibus, adnotarit, nihil immutandum esse duxi.

(88) *David.* Duas voces, et *Jeremias*, hic addunt Clarom. et Voss.; omittunt vero, cum verbo *ait*, post *et iterum*.

(89) *Similem Sodomitis transgressionem, et eadem, quæ illis fuerunt, peccata.* Sic omnes mss. nisi quod Arund. et Merc. 2 habeant *illi* pro *illis*; ac Merc. 1 vitiose, *transgressorem*. At editt., *similes enim Sodomitis transgressionem, et eadem quæ illi secerunt peccata*.

(90) *Ronum.* Deest in Eras. et Gall.

(91) *Animabus.* Alii, *animis*.

(92) *Idem.* Sic Clarom. Reliqui male, *idem*.

rup elæ, quæ ab eo præstatur. Secundum hanc igitur rationem, angelos diaboli, et filios dixit maligni, qui diabolo credunt, et ea quæ sunt ejus agunt. Qui quidem ab initio omnes ab uno et eodem Deo (93) facti sunt. Verum quando credunt, et subjecti esse Deo perseverant, et doctrinam ejus custodiunt, filii sunt Dei: cum autem abscesserint, et transgressi fuerint, diabolo ascribuntur principi, ei qui primo sibi, tunc et reliquis causa abscissionis sit factus.

4. Quoniam autem multi quidem Domini sermones, unum autem et eundem omnes annuntiant Patrem factorem mundi hujus, oportebat et nos propter eos, qui in multis erroribus continentur, per multa confutare; si quomodo possent per multa confutati (94) et ad veritatem **289** converti, et salvari. Necessarium est autem conscriptioni huic, in sequenti (95) post Domini sermones subjungere Pauli quoque doctrinam, et examinare sententiam ejus, et Apostolum exponere, et quæcunque ab hæ-

Areticis, in totum non intelligentibus quæ a Paulo dicta sunt, alias acceperunt interpretationes, explanare et dementiam insensationis eorum ostendere: et ab eodem Paulo, ex quo nobis quæstiones inferunt, manifestare, illos quidem mendaces, Apostolum vero prædicatorem esse veritatis, et omnia consonantia veritatis præconio docuisse, unum Deum Patrem eum, qui locutus sit ad Abraham, qui legislationem fecerit, qui prophetas præmiserit, qui novissimis temporibus Filium suum misit, et salutem suo plasmati donat (96), quod est carnis substantia. Reliquos igitur sermones Domini, quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, et expositionem Epistolarum beati Apostoli (97) in altero libro disponentes, integrum tibi opus exprobrationis et eversionis falso cognominatæ agnitionis (98), præstante Deo, præbebimus; et nos ipsos, et te ad contradictionem omnium hæreticorum in quinque exercentes libris.